

*Ми їстимось за те, чому
немає чини в усьому світі –
за Батьківщиною.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)

Випуск № 7(35) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics», Series «Psychology», Series «Pedagogy»)

Issue № 7(35) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2024. № 7(35) 2024. С. 1117.**

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 08.07.2024, № 3/7-24)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.*

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво та торгівля, 015 - професійна освіта

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дашій Олександр Іванович — доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Льїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Льїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталя Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтіївич - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчально наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Каліяєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління, 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Богданенко А.І. <i>СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ</i>	15
Бородін Є.І., Горбульов Д.В. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД</i>	28
Бублій М.П., Зміївська-Васильковська О.В. <i>ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ</i>	39
Бублій М.П., Колесніков Д.Д. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ</i>	50
Бульба В.Г., Поступна О.В., Литвинов А.О. <i>ПЕРЕВАГИ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ВАЖЛИВОГО ФАКТОРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ</i>	61
Вербовенко О.П., Тушко К.Ю. <i>ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ (СВІТОВИЙ ДОСВІД)</i>	76
Вольська О.М. <i>СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ</i>	90
Гасюк І.Л., Іваній О.М. <i>УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	98
Гончаренко В.С. <i>ВЕКТОРИ ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ПОВОСННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ</i>	114
Гупало А.Ю., Рижиков В.С. <i>ФУНКЦІЇ І ЗАДАЧІ НАУКОВОЇ ШУКОЛИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАУКОВОЮ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ</i>	123
Драбаніч В.А. <i>НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІТ- ТЕХНОЛОГІЇ» У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	132

Юффе М.В. <i>РОЛЬ ЛІДЕРА В СУЧАСНИХ УМОВАХ</i>	143
Малюхов О.С. <i>ФАНДРАЙЗИНГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ</i>	155
Матвєєнко І.В. <i>ВПЛИВИ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ: НАУКОВІ ПОГЛЯДИ</i>	169
Нинюк І.І., Нинюк М.А. <i>АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ</i>	185
Прокопенко С.Л. <i>МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ</i>	198
Проць Р.Р. <i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ АКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ</i>	210
Тушко К.Ю., Довгань В.І., Тушко Д.А. <i>ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНИХ ЛІДЕРІВ – ОФІЦЕРІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ</i>	218
Халецький А.В. <i>МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ</i>	227
Гуржій Н.М., Цахаєв І.К. <i>ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	239
Живко З.Б., Рассадникова С.І., Шегинська А.І. <i>ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА</i>	250
Крулевський А.В. <i>РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ПРОЦЕСІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ</i>	266
Леськів Г.З., Левків Г.Я. <i>МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙ ВНАСЛІДОК ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НА БАЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО ІНДУСТРІЇ 5.0</i>	278
Мазур Ю.М., Кісь Г.Р., Пукаляк В.Г. <i>ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЗАЛУЧЕНІСТЬ ТА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ</i>	286

Сергійчук С.І. 298
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Славков М.П. 312
РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

СЕРІЯ «Право»

Kodaniov V.I. 321
PROBLEMS OF INTERPRETING THE CONCEPT AND CONTENT OF ENERGY SECURITY

Marko S.I. 331
PROBLEMS OF THE CURRENT STATE OF COUNTERACTION CRIMES IN THE SPHERE OF USE AND PROTECTION OF NATURE

Platukhin O.G. 341
PUBLIC PARTICIPATION IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Берч В.В. 351
УЧАСТЬ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЕПОХУ КОЗАЧЧИНИ

Бондар О.С. 359
СПРОЩЕНИЙ РЕЖИМ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Бучинський О.Й. 371
ФАКТОРИ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Вербовський І.А. 380
ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНІХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Джулай А.І. 392
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Житний О.О. 401
ЩОДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЖЕЖА» В ДИСПОЗИЦІЇ СТ.270 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Козаченко В.В. 410
ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Кравченко О.М., Петренко С.В. 421
ПРАВОВИЙ СТАТУС КІБЕРОПЕРАЦІЙ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Кузьма Т.М., Опанасюк Т.А. <i>ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ЖІНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	429
Лавріненко Д.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ</i>	442
Науменко А.В., Оніщенко Н.М. <i>ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ</i>	451
Нестеренко М.Д. <i>СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ПУБЛІЧНОМУ ПОРЯДКУ УКРАЇНИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ</i>	466
Пашась Б.В. <i>ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	477
Пєшков В.В., Полозенко А.В. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ, ЗАХОДИ, ЩО ЙОГО СУПРОВОДЖУЮТЬ</i>	485
Середа І.П. <i>ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В СФЕРІ СОНЯЧНОЇ ГЕНЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ</i>	494
Сидоренко Д.В. <i>ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОЦІНЮВАЧІВ МАЙНА: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ</i>	501
Симоненко Н.О., Мостепанюк Л.О. <i>ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ</i>	511
Христова Ю.В. <i>ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ</i>	526
Чиж Б.І. <i>МІСЦЕ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ</i>	542
Чурікова І.В., Степанова Г.М. <i>ВСЕБІЧНІСТЬ, ПОВНОТА ТА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА</i>	551
Шейгас М.В. <i>ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В МІСТІ КИЄВІ ТА ІНШИХ СТОЛИЦЯХ КРАЇНАХ ЄС</i>	561

Шминдрук О.Ф., Балагур Ю.С. 571
ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОХОДЖЕННЯМ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

СЕРІЯ «Економіка»

Kokiel A., Kostenko D.V., Binytska K.M. 579
THE IMPACT OF ADVERTISING ON CONSUMER ATTITUDES

Балашов Г.Б., Русин-Гриник Р.Р., Мороз А.М. 590
ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ НАДХОДЖЕНЬ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Бовкіт І.С. 603
ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В РАМКАХ ВХОДЖЕННЯ ДО ЄС

Катуніна О.С., Чухній О.Ю., Шевчук А.А. 610
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА: ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІНСТИТУТИ

Кубіцький С.О., Кубіцький Ю.С., Степаненко О.К. 625
ТЕХНІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Курило О.Б., Ралець С.Р. 638
ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ

Науменко М.А. 648
МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТОРІВ-ДЕТЕРМІНАНТІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КОНКУРЕНТНОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Новаковська І.О., Митяєв М.М., Байрачний О.Л. 666
ДЕТАЛЬНИЙ ПЛАН ТЕРИТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Оленченко Д.В.
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ЕКОНОМІКУ

Перегуда Ю.А. 685
СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТО-СПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Писаренко Н.В., Шевчук О.В., Громоздова Л.В., Макієвський О.І., Медвідь Г.С., Шмігельська Є.А. 698
ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ ЛОГІСТИКОЮ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Савкін І.В. 713
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

Сержук А.В., Закревський А.В. 726
БАРТЕРНІ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Шкільний В.Г. 735
*ОСНОВНІ МОДЕЛІ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЧИ
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Mukan N.V., Stoliarchuk L.B., Martsikhiv Kh.R. 745
*MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE
UNITED STATES*

Sladkykh I.A., Kozyr O.A. 758
*CONTROL AS A FUNCTION OF MANAGING THE DEVELOPMENT OF
INFORMATION CULTURE AMONG TEACHERS IN PRESCHOOL EDUCATION
INSTITUTIONS*

Vakulenko L.I., Obolonska O.Yu., Badogina L.P., Samsonenko S.V., Riznyk A.V. 769
*DIALOGUE TEACHING AND DETERMINATION OF THE SOCIOMETRIC STATUS
OF ENGLISH-SPEAKING STUDENTS AS A COMPONENT OF GROUP WORK*

Акімова О.В., Сапогов М.В., Гапчук Я.А. 778
*ЛІНГВОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ПЕРІОД ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ
ОСВІТИ*

Дубінка М.М. 788
*ХРОНОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПОГЛЯДАХ НАУКОВЦІВ ХХ – ХХІ
СТОЛІТТЯ*

Дядечко І.Є., Апанасенко А.В. 801
*ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ГАНДБОЛУ НА РОЗВИТОК ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ
СТУДЕНТІВ*

Жовнич О.В. 810
*ДІАГНОСТИЧНІ ВИМІРЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ: АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ*

Калініченко І.О., Шара С.О. 817
*ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ПІДВИЩЕННІ
КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ*

Клочок О.М. 826
*ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ І
ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СВІТУ*

- Красюк Ю.М., Сільченко М.В., Кучерява Т.О., Ніколенко Л.А., Супрунюк Г.М.** 839
ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД ПРОВАДЖЕННЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЇ
- Кривошея М.І.** 855
АНАЛІЗ ЦІЛЕЙ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ МАТЕМАТИЧНИХ ЗМАГАНЬ УЧНІВ
- Линдіна Є.Ю.** 868
РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ В ХХ-ХХІ СТОЛІТТІ
- Лі Цзюньтан** 882
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕЛЕКТРОТЕХНІКІВ В КОНТЕКСТІ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ВИЩИХ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ КИТАЮ
- Мамон С.І.** 893
РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ
- Павлова В.В.** 903
РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЙ СИТУАТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
- Пасечник А.М., Пасечник О.В., Тащян А.Е., Асмолова А.О., Лунгу В.І.** 913
ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Пахомова Т.О., Базиляк Н.О., Роменська Т.Г.** 927
РОЛЬ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ
- Приходько Є.Є., Богдан Т.М.** 940
РОЛЬ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ У РОЗУМОВОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
- Селіна І.Л.** 949
ВПЛИВ ЯПОНСЬКИХ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ НА МІЖКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ
- Тименко В.П., Букорос А.С.** 961
ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ДИЗАЙНУ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ
- Федорець О.М.** 971
ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МЕТОДИК ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКУ ОСВІТНЮ СИСТЕМУ
- Чичук А.П., Кучай Т.П., Біда О.А., Кінах Н.В.** 981
ВИХОВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В СЕРЕДОВИЩІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Юрченко О.А., Лисенко Т.А., Сохацький О.Ю. 990
*РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТА ІНШИХ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У
КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ*

СЕРІЯ «Психологія»

Андрусів Л.З., Палагнюк М.М. 1002
*ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕМОЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПОДРУЖЖЯ У
ВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ*

Буряк О.Я. 1015
ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Василенко І.А. 1025
*ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ
ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ*

Ендеберя І.В. 1035
*СУЧАСНІ МЕТОДИ РОБОТИ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ ТРАВМОЮ У ВІЙСЬКОВО-
СЛУЖБОВЦІВ: КОГНИТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД*

Кобець І.В. 1047
*ОСОБИСТІСНІ РИСИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОФЕСІЙНІ ЗМІНИ У ЗРІЛОМУ
ВІЦІ*

Колбасова Х.В. 1061
*СОЦІАЛЬНА КОМПОНЕНТА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ
НЕВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДОШКІЛЬНИКІВ З КОХЛЕАРНИМИ ІМПЛАНТАМИ*

Магдисюк Л.І., Ізмаїлов Р.П., Сакуляк В.В. 1074
*ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТА ВИДИ САМОТНОСТІ У
ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ В ПЕРІОД ВІЙНИ*

Полілуєва І.В., Кулаковський Т.Ю., Пенев В.В., Вдовіченко О.В. 1083
КОПІНГ-ПОВЕДІНКА ТА МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ

Севост'янов П.О., Клімушев В.В., Клімушева Г.С. 1091
*РОЗВИТОК І ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
У СФЕРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ ТА ТРЕНУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ
ТА ВИКЛИКИ*

Тодорова І.С., Бульченко Д.В. 1103
*КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЕДУКАЦІЇ ЯК МЕТОДУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ДОПОМОГИ*

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вийшов № 7(35) 2024 журналу категорії Б
«Наукові інновації та передові технології».

Порушені на сторінках видання питання викликають чимало наукових дискусій щодо: формування теоретичних та практичних питань організації дистанційного навчання у закордонних та вітчизняних університетах; дослідження участі народу у реалізації судової влади; висвітлення ключових особливостей застосування різноманітних цифрових інструментів психологічного навчання і тренінгів, а, також, визначення перспектив та викликів, в умовах яких вони здійснюються; аналізу можливостей інтеграції європейських здоров'язбережувальних методологій до освітнього середовища в Україні та ін.

Наближаємо нашу Перемогу разом та бажаю подальших наукових успіхів і примноження сучасних знань!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-15-27](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-15-27)

Богданенко Анатолій Іванович кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, голова, Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер», вул. Велика Васильківська 44, м. Київ, 01024, тел.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

Анотація. Висвітлено історичну та теоретичну проблематику християнської теології українського православ'я у питаннях збереження культури і національної ідентичності України. Проаналізовано сутність соціального вчення християнства православної церкви в політологічному контексті. Доведено, що розвиток християнської комунікації відкриває нові можливості для теоретичних концептів державного управління та створює зміни у взаємодії православної громадськості і держави. Розглянуто питання соціальної місії православної церкви в українському суспільстві в умовах викликів глобалізації, суперечностей соціально-економічного, політичного, культурного розвитку незалежної української держави. У цьому контексті дослідження гуманітарної політики православної церкви набувають важливого наукового і практичного значення для державного управління як науки.

Доведено, що сучасний етап політичного, культурного і соціального життя України характеризується зростанням ролі православної церкви, яка розробляє теоретичні теологічні, ціннісні і етичні питання розвитку людини і суспільства, які опосередковано стосуються політичної і державно-управлінської проблематики. З одного боку, актуалізація державного управління в сучасних умовах вимагає підвищення рівня гуманітарної свідомості, з іншого — вирішення глобальних проблем людства, що стоять перед державою і церквою, пов'язане з посиленням ролі релігійної свідомості в державному управлінні України і світовій політиці. У гносеологічному плані релігійна свідомість тісно пов'язана з антропологією, культурою, цінностями, етикою і політикою. Політика пронизує усі сфери людського існування, а інтегральним, об'єднуючим фактором такого існування є життя держави.

Обґрунтовано, що більшість церковних науковців вдаються до спеціального виокремлення і пояснення суті взаємодії української держави і української церкви, оскільки відомо, що саме держава забезпечує організацію, контроль, управління, безпеку, інтеграцію суспільства, спираючись на систему політичної влади, соціальні інститути, використовуючи адміністративні ресурси, право чи примус. Для соціальної думки церкви важливе значення мають процеси сучасної політики як системи певних поглядів — філософських, політичних, етичних. Висвітлено, що політична ідеологія — це словесний, ідейний образ кращого суспільства й основних шляхів його створення на певній ціннісній і духовній основі. На основі політики вибудовується певна модель суспільного устрою, яка адресується людям, суспільству, а потім вже реалізується владою, точніше тією політичною силою, яка має владу, головним чином — державну владу. Саме тому політичне і духовне життя суспільства тісно взаємопов'язані і є складним соціальним явищем, що включає в себе багатосторонність суспільних відносин (церкви, держави, громадянського суспільства).

Закцентовано увагу на духовних, соціальних і політичних зв'язках, що є результатом різноманітної діяльності людей, які, маючи певні духовні цінності, релігійні погляди, принципи, переконання, інтереси і потреби, вступають у контакти між собою. Без такої взаємодії неможливе як життя церкви, так і окремої людини. Політичні зв'язки між людьми знаходяться у постійному русі і соціальній динаміці — вони народжуються, існують, розвиваються, трансформуються, вмирають і знову народжуються у новій парадигмі духовних цінностей православної церкви.

Ключові слова: теологія, соціальне вчення, гуманітарна роль, церква, ідентичність, цінності, політика, державне управління.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Chairman, Ukrainian Foundation for International Youth Cooperation “Leader”, 44, Velyka Vasylykivska St., Kyiv, 01024, tel.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

THE SOCIAL AND HUMANITARIAN ROLE OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE UKRAINIAN SOCIETY: PUBLIC AND ADMINISTRATIVE ASPECTS

Abstract. The historical and theoretical problems of the Christian theology of Ukrainian Orthodoxy in matters of preserving the culture and national identity of Ukraine are highlighted. The essence of the social teaching of Christianity of the Orthodox Church in the political context is analyzed. It is proven that the development of Christian communication opens up new opportunities for theoretical public administration concepts and changes the interaction between the Orthodox

public and the state. The issue of the social mission of the Orthodox Church in Ukrainian society in the context of the challenges of globalization and contradictions in the socio-economic, political, and cultural development of the independent Ukrainian state is considered. In this context, research on the humanitarian policy of the Orthodox Church acquires essential scientific and practical significance for public administration as a science.

It is proved that the current stage of Ukraine's political, cultural and social life is characterized by the growth of the role of the Orthodox Church, which develops theoretical theological, value and ethical issues of human and social development, which indirectly relate to political and state management issues. On the one hand, the actualization of state administration in modern conditions requires an increase in the level of humanitarian consciousness. On the other hand, solving the global problems of humanity facing the state and the church is connected with strengthening the role of religious consciousness in the state administration of Ukraine and world politics. Epistemologically, religious consciousness is closely related to anthropology, culture, values, ethics and politics. Politics permeates all spheres of human existence, and the state's life is an integral, unifying factor of such existence.

It is substantiated that the majority of church scholars resort to a unique separation and explanation of the essence of the interaction of the Ukrainian state and the Ukrainian church since it is known that it is the state that ensures the organization, control, management, security, integration of society, relying on the system of political power, social institutions, using administrative resources, right or compulsion. The processes of modern politics as a system of certain views – philosophical, political, ethical – are of great importance for the church's social thought. It is highlighted that political ideology is a verbal, ideological image of a better society and the main ways of its creation on a certain value and spiritual basis. A certain model of social organization is built based on the policy, which is addressed to people and society and then is already implemented by the government, more precisely by the political force that has power, mainly the state government. That is why society's political and spiritual life are closely interconnected and are complex social phenomena that include the multifaceted nature of social relations (church, state, civil society).

Закцентовано увагу на духовних, соціальних і політичних зв'язках, що є результатом різноманітної діяльності людей, які, маючи певні духовні цінності, релігійні погляди, принципи, переконання, інтереси і потреби, вступають у контакти між собою. Без такої взаємодії неможливе як життя церкви, так і окремої людини. Політичні зв'язки між людьми знаходяться у постійному русі і соціальній динаміці – вони народжуються, існують, розвиваються, трансформуються, вмирають і знову народжуються у новій парадигмі духовних цінностей православної церкви.

Keywords: theology, social teaching, humanitarian role, church, identity, values, politics, public administration.

Постановка проблеми. На нашу думку, важливо визначити ефективні механізми залучення православної громадськості до процесу взаємодії між владою, церквою і народом. Особливо актуальним на сучасному етапі стає питання якісного навчально-методичного забезпечення навчального процесу з підготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які здійснюють контакти з представниками християнських церков України і релігійних організацій і, таким чином, беруть участь у формуванні та впровадженні державної політики України в галузі релігійно-церковного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на досить велику кількість праць, присвячених проблемам комунікації і формуванню цінностей в державному управлінні, зокрема Н. Драгомирецької, І. Жукової, Ю. Кальниша, Д. Мартишина, М. Орел, В. Пасічника, Є. Романенка, Ю. Решетнікова, О. Радченка, в управлінській науковій практиці відсутні дослідження, в яких би комплексно розглядалася гуманітарна і соціальна роль українського православ'я в державному управлінні і українському суспільстві. Окремі аспекти цієї релігійної проблеми висвітлювали у своїх працях М. Головатий, Я. Грицак, Р. Дідух, В. Єленський, С. Здіорук, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринович, Ф. Медвідь, Р. Небожук, І. Преловська, О. Саган, Л. Филипович, В. Хромець, Ю. Чорноморець, Г. Щокін та інші [1-7].

Д. С. Мартишин у монографії «Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади» висвітлив особливості формування, розвитку і втілення соціальної доктрини українського православ'я у концептуальних питаннях державного управління і визначив, що соціальна політика православної церкви є одним із найефективніших комунікаційних інструментів сучасного українського суспільства [7, с. 72-73; 111].

Метою статті є аналіз соціальної ролі українського православ'я у процесах збереження національної ідентичності і гуманітарного впливу православної церкви на життя українського суспільства. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі основні дослідницькі завдання:

- розглянути основні парадигми становлення та розвитку християнської теології в державно-управлінському контексті;
- з'ясувати вплив християнської теології і соціального вчення православної церкви на методологічні і концептуальні аспекти сучасної державно-управлінської науки.

Виклад основного матеріалу. По-різному і в різні періоди історії питання держави і політики розглядали католицькі, протестантські і православні богослови. Домінує, при цьому, теологічна думка, що моральною може бути лише та державна політика, що ґрунтується на духовних цінностях,

моральних принципах, етиці й відповідальності влади перед Богом. Йдеться про наявність свідомої, релігійної відповідальності політичних сил перед Богом і майбутнім людства, які мають владу, і користуються нею задля суспільного блага. Те саме можна сказати щодо різних соціальних шляхів, духовних засобів врегулювання політичних і військових конфліктів. Сама історія людства доводить, що моральне і духовне врегулювання конфліктних ситуацій сприяє найкращим суспільним результатам у світовій політиці. Інша справа, що далеко не завжди політики, державні керманічі йдуть шляхом духовної трансформації суспільства.

З огляду на умови розвитку української держави необхідно розглядати та досліджувати процеси, які відбуваються в духовно-ціннісній сфері українського суспільства, особливо вивчати історію православної церкви, а також її роль у процесах державотворення і збереження національної свідомості. У політології, державному управлінні й соціальній думці церкви лишається постійно дискусійною, відкритою, й водночас, доволі гострою, складною і суперечливою проблема моральності сучасної політики. Певні світські науковці, розмірковуючи над проблемою духовних цінностей, моралі, домінування духовних ідей у політиці, вважають, що політика взагалі не може бути моральною. Високо оцінюючи християнську етику, вони наполягають на тому, що духовні ідеали християнства належать лише до духовного особистого подвигу людини і прощення ворога у серці. Біблійна етика не може структурувати реальність політики і економіки, залишаючись духовним і абсолютним ідеалом виключно релігії і міфології. На думку атеїстів, скептиків і прагматиків, християнська етика взагалі не стосується насущних моральних проблем політики, війни, соціальних відносин. Етика християнства не може бути пов'язана з горизонтальними векторами політичної чи соціальної етики або з діагоналями, що проводяться етикою індивідуальної розсудливості між моральним ідеалом та фактами кожної даної ситуації. Етика християнства має лише вертикальний вимір — між волею люблячого Бога і волею грішної людини.

Очевидно, що у таких роздумах криється велика небезпека нівеляції релігії і скасування гуманітарного і соціального впливу православної церкви на життя сучасного світу. У свою чергу соціальна доктрина православної церкви утверджує духовний і ціннісний зв'язок біблійної етики з усіма соціальними, духовними і політичними процесами історії людства. Звичайно, відкриті процеси політики ніколи не будуть вільними від маніпуляції, ворожнечі, боротьби, тиранії, авторитаризму, ресинтенту. І все ж таки, перед церквою наукове питання моралі у політиці постає не тільки як одне з найскладніших, а й таке, що впливає на гуманний розвиток суспільства і його реальне майбутнє. Християнство вчить, що без моралі, духовних ідей, цінностей цивілізоване існування людей і суспільства загалом просто неможливе.

Маємо визнати, що взаємовідносини церкви, держави і суспільства в історії християнства — складні й далеко не однозначні. Вочевидь, треба враховувати, що релігія постійно «освячувала», сакралізувала політичні реалії буття людства. І сьогодні, у XXI ст. все гостріше і по-новому постає проблема діалогу церкви, держави і громадянського суспільства. Актуальність соціальної доктрини церкви полягає у тому, що основу політичної етики становлять певні етичні принципи, духовні цінності, ідеї і норми поведінки людей. Інакше кажучи, політика має базуватися на певних моральних принципах. Доречно зауважити, що ідеологічні засади будь-якого суспільства значною мірою зумовлені саме релігією, культурою та історією.

Відтак, постає важливе питання теологічного мислення у сфері політичної і державно-управлінської парадигми. На нашу думку, теологічне мислення — це опосередковане та узагальнене роз'яснення (тлумачення) людиною (теологом) релігійних явищ і процесів духовної дійсності в їх історичних, часових зв'язках і відносинах. Богословське (теологічне) мислення пов'язане передусім з пізнанням духовних ідей і реалій культурного життя певних релігій, що разом становлять духовне життя християнства в його різноманітності. Таким чином, богословське мислення щонайтісніше пов'язане з теологічною мовою (вірвченням) — основним знаряддям формування і способом існування релігійної думки. Богословське (теологічне) мислення уможливорює наукове пізнання всього, що зумовлює релігію, її існування, пізнання сутності та особливостей релігійних подій і духовних процесів, дає змогу не лише вірити, розмірковувати, молитися, духовно пізнавати, а й передбачувати, прогнозувати розвиток духовно-релігійних подій людства, сприяє формуванню людської особистості і самої світової духовної культури. Таке мислення богослова, релігійного мислителя розвивається і формується під час безпосередньої соціальної активної діяльності релігійних інститутів. У психології релігії активно дискутується питання щодо типу релігійного мислення як певного способу використання людиною духовної інформації (духовних ідей, цінностей) для формування власного і суспільного життя.

Умовно можна виокремити три типи релігійного (богословського) мислення: лінійне, послідовно-ситуаційне та системне.

Лінійне мислення властиве тим, хто пов'язує певну релігійну подію з певною єдиною основою (однією релігією), а решту вважає похідними від першої. Таке мислення для богословів є досить спрощеним.

Послідовно-ситуаційне мислення акцентує увагу на тому, що релігійна реальність — це нібито певна послідовність та узгодженість подій, явищ, ситуацій, якими керує виключно Бог. Віруючим християнам з таким типом мислення важко абстрагуватися від історії християнства, узагальнювати релігійні події в історії людства, відшукувати певні аналогії в церковній історії, а також власні шляхи духовно-морального розвитку.

Системному богословському мисленню властиві аналіз, синтез релігійних подій, порівняння етичних систем, узагальнення віровчення, абстрагування від аксіом, класифікація, систематизація. Те саме стосується і форм богословського мислення, оскільки результати процесу духовного життя, містичного споглядання істини (теологічна думка) існують у формі теорій, суджень, міркувань, умовиводів і теологічних понять. Сприймаючи виклики глобалізації та трансформації у суспільстві, можна, теж умовно, говорити про нове релігійне мислення. Його виникнення можна пояснити насамперед стиранням культурних кордонів, інтенсивним розвитком у світі саме інформаційних процесів і технологій.

На нашу думку, глобальне людство як складна соціальна парадигма має усвідомити, що вижити у світі постійних трансформацій сучасна людина зможе лише за умови релігійного і культурного плюралізму, консолідації здорових політичних сил, єднання різних релігійних громад, згуртування наукових кіл, вирішення спільними зусиллями так званих глобальних проблем людства – інформаційної безпеки, свободи особистості, проблем війни, екологічного стану, проблем пандемії, наркоманії, тероризму тощо.

Отже, мова йде про фундаменталістське і нове релігійне мислення.

Фундаменталістське релігійне мислення базується на усвідомленні того, що кожна релігія, культура, держава, народ можуть вижити самостійно у певній духовній, соціальній, економічній і політичній ізоляції, без усіякого діалогу культур. Фундаменталістські підходи до культури існують майже в усіх основних світових релігіях, включно з юдаїзмом, християнством та ісламом. Науковці вважають, що процеси фундаменталізму в багатьох випадках є певною соціальною реакцією на суперечливі процеси глобалізації, які відбуваються в сучасному суспільстві. Зауважимо, що у лексиконі багатьох богословів навіть слово “традиція” саме у контексті фундаменталізму має негативну валентність і позначає відстале християнство, що цінує історію вище за істину і правду Євангелія. Основними ознаками фундаменталістського релігійного мислення є:

- примат релігійних, класових, групових, державних, національних інтересів над інтересами насамперед людської особистості;
- експлуататорське ставлення до людини і природи;
- намагання силовими методами (примушуванням, обмеженням, забороною) вирішувати усі загальні проблеми людства;
- недопустимість інакодумства і вільного висловлення думок, поглядів, переконань.

Нове релігійне мислення, навпаки, стверджує, що стабільний розвиток суспільства ґрунтується на єдності загальнолюдських духовних цінностей, плюралізмі й толерантності.

Звідси випливають основні ознаки нового релігійного мислення:

- вирішення будь-яких глобальних проблем людства і релігій через збалансування інтересів різних релігійних, культурних і політичних груп за

допомогою дискусій, домовленостей, консенсусу, виключення війн з життя суспільства;

— терпиме, поважливе і довірливе ставлення до інакодумців, максимальна деідеологізація міжнародних відносин у парадигмі примату духовних цінностей, прав і свобод громадян;

— постійний примат загальнолюдських цінностей та інтересів над іншими;

— дбайливе ставлення до природи, навколишнього середовища, турбота про їх раціональне використання та відновлення (теологія екології).

Основними індивідуальними особливостями нового богословського мислення є релігійний плюралізм, самостійність і глибина мислення, критичність, гнучкість, творчість, а також як швидко воно сприймається людиною. У процесі церковного життя, як і будь-якої іншої діяльності, людина стикається з різноманітними соціально-психологічними бар'єрами спілкування і взаємодії. Так, досягнення, набуття нових, ґрунтовніших богословських знань потребують відкритості, твердості, мужності, цілеспрямованості, працелюбності. Нова парадигма теологічного мислення необхідна християнину для засвоєння нової, складнішої інформації про життя церкви, держави і суспільства. Зазначені індивідуальні особливості такого мислення розвиваються і вдосконалюються лише у процесі постійної розумової та практичної діяльності людини (активне духовно-творче життя, наука, катехізація, просвітництво, місійне служіння церкви).

Будь-яка соціальна дія християнина є результатом богословського сприйняття земного буття, відповідного осмислення конкретних ситуацій у світлі християнського віровчення. Аналізуючи глобальні події людства, соціальні, духовні, політичні процеси, священник, богослов, релігійний мислитель має розглядати їх не лише у парадигмі політики, а й стосовно засад і духовних векторів християнської теології.

Безсумнівно, певною своєрідною функцією процесу богословського мислення є духовна ідеалізація церковного буття. І тут виникає певна духовна небезпека, оскільки для ідеальної побудови моделей духовного буття, есхатологічних прогнозів у релігії потрібні виважені, раціональні теологічні підстави, теоретичне обґрунтування для таких богословських прогнозів. За інших обставин церковна ідеалізація християнства і сучасного життя є елементарним фантазуванням, духовною оманом, вигадкою.

На нашу думку, богослов обережно має використовувати і різноманітні філософські аналогії у процесі релігійного мислення, оскільки такий шлях пошуку істини, прийняття наукової редукції (спрощення складних питань релігії) обмежує багатовимірний релігійний світогляд. Аналогія не може бути достатнім аргументом у розбудові релігійного життя, оскільки ідеально схожих історичних процесів у житті церкви практично не існує.

Отже, християни, які прагнуть бути «відповідальними» членами сучасного суспільства глобального світу, чудово розуміють, що неможливо жити в історії і не «забруднити» руки політикою, економікою і культурою. Мир Христа на землі досягається виключно духовною боротьбою за світ. Християни залучені в діалектичну суперечність між політичним рабством і свободою у Христі. Цю концепцію людської двоїстості та обмеженості богослови вважають одним із найбільших прозрінь соціальної думки християнства. Таким чином християнство кидає виклик домаганням будь-яких ідеологічних і ціннісних систем світу. В. Кремень і В. Ткаченко нагадують: «Звісно, релігія здатна виявити ті аспекти людської ідентичності й спільності, які об'єднують людей в їх людській солідарності» [6, с. 308].

Зауважимо, що теологічне мислення — це певна сфера богословської науки, що вивчає релігійні вірування та поняття, зокрема, питання існування Бога, релігійну традицію, духовну культуру та інші аспекти релігійного життя. Теологія зазвичай вивчається як дисципліна в рамках релігійних установ, а також як частина досліджень в галузі філософії та соціології. Теологічне мислення може бути основане на різних релігійних традиціях, таких як християнство, іслам, юдаїзм, буддизм, індуїзм та інші. У теології досліджується зміст таких понять, як Бог, святість, гріх, спасіння, благодать, душа, молитва, обряди. Основним завданням богословського мислення є пошук істини про Бога та релігійне життя, а також розуміння вірувань і традицій, що відображають духовність та культуру різних народів. Богослов'я може допомогти людям зрозуміти свої релігійні переконання і знайти способи їх реалізації в житті.

Таким чином, соціальна доктрина Православної церкви України (ПЦУ) пропонує системний науково-богословський підхід до вивчення багатограних процесів політики, національної ідентичності, культури, глобалізації в їх сукупності, адже вони логічно й структурно взаємопов'язані, впливають одне на одне та щоразу більше позначаються на розвиткові сучасного світу [4]. Відомо, що Православна церква України постійно вирішує питання щодо зміцнення національної самосвідомості і самобутності. Розвиток сучасного світу в умовах процесів глобалізації вимагає забезпечення високого розвитку культури, науки, освіти, розробки найдосконалішої моделі політичної, релігійної і культурної комунікації. Примат свободи людини, демократії, значно більший динамізм розвитку соціальних відносин є стратегією України у контексті соціального вчення Православної церкви. Ці процеси також актуалізують проблему духовних цінностей. Адже саме сьогодні в сучасному українському суспільстві спостерігається не просто зміна цінностей, орієнтирів, змінюється загалом духовна культура. Духовна культура народу — це наріжний камінь буття української держави. Питання релігії, культури, духовних цінностей, моралі, етичних принципів облаштування життя мають принципове значення, коли йдеться про основні наслідки глобалізації.

Православна церква України спонукає українське суспільство до пошуку шляхів консолідації, сприяє розвитку духовної і політичної системи, освітніх, наукових і громадських інституцій. Українська церква, об'єднавшись з матір'ю церквою — Константинопольським патріархатом, зробила свій цивілізаційний вибір і, хай поступово, але рухається складним шляхом розбудови власних церковних парафій і зміцнення самосвідомості, утвердження конструктивного діалогу з українською державою, громадянським суспільством у системі духовних ціннісних координат власного соціального вчення.

Готовність розбудовувати українське православ'я виявляється об'єднуючим маркером українського народу. Шлях до розвитку християнського гуманітарного простору пролягає через самоусвідомлення власної історії, культури, мови. Соціальна доктрина церкви розглядає українську націю як відкриту політичну спільноту, що історично, культурно і релігійно склалася на території України і усвідомлює себе як український народ. Говорячи про європейські цінності, теологія акцентує увагу на історії і богословській думці християнства, яка об'єднує усі християнські конфесії в Україні. І саме тому спільна парадигма християнських цінностей і зміцнення української національної самосвідомості стає предметом дослідження соціального вчення Церкви.

Висновки. У теології формується широке предметне поле наукового пошуку, спрямованого на визначення змісту національної самосвідомості, безпеки, інтересів і національних рухів, зокрема, в системах відносин церква — держава — народ. Поряд із засадами християнської моралі постають проблеми практичної місії церкви щодо питань міжнаціональних і міжетнічних відносин. Церква чудово розуміє, що запобігаючи дискримінації віруючих різних конфесій, зберігаючи, зміцнюючи конфесійний мир в Україні, вона виступає чинником стабільності і національної безпеки української держави.

Православна церква України формує стратегію консолідації суспільства, визначаючи пріоритетність загальнонаціональних духовних цінностей для всіх громадян України у контексті розбудови незалежної і вільної демократичної держави як гаранта прав і свобод громадян. Самоідентифікація українського народу має відбуватися на основі спільних гуманістичних, соціально-політичних, культурних цінностей і усвідомленні сучасною людиною себе як громадянина України. Мова йде, насамперед, про політичну націю. Церква віддає належне усвідомленню того, що нації та національні ідентичності в умовах процесів глобалізації є віссю сучасного світобудування, але концентрація уваги науковців виключно на національній (етнічній) моделі звужує проблемне поле розбудови національної міцності різних народів єдиної України.

Питання збереження національної самосвідомості, наукові пошуки духовних ідей українського народу спонукають церковних ієрархів, священників, викладачів духовних шкіл вибудовувати нову модель комунікації і взаємодії з представниками української інтелігенції: письменниками,

поетами, художниками, митцями, літераторами, філософами, журналістами, видавцями, лідерами думок щодо різних форм зміцнення української ідентичності, шляхів розвитку українського суспільства та української держави в контексті викликів глобалізації.

На нашу думку, актуальною й важливою є проблема визначення особливостей соціального вчення українського православ'я, яке позитивно сприймає духовні цінності Європи, а особливо цінності свободи і демократії. Українське православ'я не засуджує західну цивілізацію, сприймаючи її як історичний європейський та американський культурний простір християнства. Цінності західної цивілізації (релігійна свобода, свобода думки, соціальна толерантність, влада закону) поділяються багатьма народами у світі. В українському православ'ї поєднуються традиційні цінності християнства з індивідуалізмом людини, свободою, вільним релігійним мисленням, породжуючи свою нову парафіяльну модель розвитку і спілкування з суспільством, суттєво відмінну від російського православ'я.

Отже, сьогодні розширюється методологічне поле християнської теології. До складових соціального вчення православної церкви, що досліджуються фахівцями з державного управління і богословами, додаються нові політичні, ідеологічні, національні, геополітичні, урбанізаційні та інформаційні концепти. Теологи, осмислюючи перспективи і проблеми глобалізації у парадигмі християнської моралі, релігійної толерантності, суворого дотримання прав людини, рівноправності демократії, міжнародної безпеки, займаються пошуком шляхів місійного відкритого розвитку, свідчення Православної церкви України і водночас збереження національної ідентичності. Пошук богословами адекватних ідейних, ціннісних основ християнської співпраці православних, католицьких, протестантських громад України на засадах гуманізму, демократії, свободи слова має враховувати релігійне, цивілізаційне, політичне, соціокультурне, історичне різноманіття українського народу.

Українське православ'я у своєму соціальному вченні має уникати односторонньої політичної, національної ідеологізації і орієнтуватися на забезпечення соборності, плюралізму, релігійної різноманітності, правової солідарності, базових соціальних, економічних, політичних, громадянських прав і захист культурно-історичної і релігійної спадщини України. Зауважимо, що арсенал міждисциплінарних методів сучасної науки дозволяє розвивати діалог між представниками державного управління і християнської теології. У цьому ключі цікавим видається теологічний погляд на питання політики, економіки, права, культури і національної ідеї. Відомо, що останніми роками теологи активніше визначають і досліджують процеси державного управління, глобалізації та геополітики.

У нинішніх українських реаліях науковці дедалі частіше послуговуються поняттями «ідентичність», «український світогляд», «державність». Їх розгорнуте визначення та осмислення в українських контекстах знаходимо у

працях багатьох державних управлінців, релігієзнавців і філософів. Адже національна самосвідомість залежить від низки релігійних, історичних, геополітичних, соціокультурних, культурно-освітніх і етнічних чинників. Взагалі церковна історія трактується державним управлінням як одна із форм суспільної пам'яті народу, сукупність знань, богословських уявлень, ціннісних оцінок минулого, які справили вирішальний вплив на розвиток сьогодення парафіяльного буття Православної церкви України.

Таким чином, православна церква дозволяє по-новому актуалізувати дискурс національної самосвідомості і пошуку власної ідентичності. Високий рівень національної самосвідомості християн України та західноєвропейський вектор соціокультурної орієнтації української держави зумовлюють сприйняття історичних церковних подій та церковних постатей у контексті державотворення.

Література:

1. Богданенко А. І. Роль Православної Церкви у збереженні української самосвідомості / А. І. Богданенко. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. 80 с.
2. Богданенко А. І. Українське православ'я у філософії державного управління / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 80 с.
3. Богданенко А. І., Мартишин Д. С. Історія УАПЦ і процеси українського державотворення. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 48 с.
4. Дідух Ростислав. Сучасні напрямки, принципи й парадигми соціальної доктрини Православної Церкви України // Труды Київської Духовної Академії: науковий збірник Київської православної богословської академії. 2022. № 22 (194). С. 62–75.
5. Ігор Ісіченко, архієпископ. «Ми просто йшли»... Спогади. Харків : Акта, 2018. 612 с.
6. Кремень Василь. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки мета дисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. Київ : Т-во «Знання» України, 2013. 415 с.
7. Мартишин Д. С. Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади: монографія. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2019. 514 с.

References:

1. Bogdanenko A. I. (2024). Rol Pravoslavnoi Tserkvy u zberezhenni ukrainiskoi samosvidomosti [The role of the Orthodox Church in the preservation of Ukrainian identity]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].
2. Bogdanenko A. I. Martyshyn D. S. (2023). Ukrainse pravoslavia u filosofii derzhavnoho upravlinnia [Ukrainian Orthodoxy in the philosophy of state administration]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].
3. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2022). Istoriia UAPT's i protsesy ukrainiskoho derzhavotvorennia [History of the UAOC and processes of Ukrainian state formation]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 48 p. [in Ukrainian].
4. Didukh Rostyslav. (2022). Suchasni napriamky, pryntsyipy y paradyhmy sotsialnoi doktryny Pravoslavnoi Tserkvy Ukrainy [Modern directions, principles and paradigms of the social doctrine of the Orthodox Church of Ukraine]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: naukovyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii – Proceedings of the Kyiv Theological Academy: scientific collection of the Kyiv Orthodox Theological Academy*, No 22 (194), p. 62–75 [in Ukrainian].

5. Ihor Isichenko, archbishop. (2018). “My prosto yshly”... Spohady [“We just left”... Memories] *Akta – Akta*, 612 p. [in Ukrainian].
6. Kremen V., Tkachenko V. (2013). *Ukraina: identychnist u dobu hlobalizatsii (nacherky metadystsyplinarnohodoslidzhennia)* [Ukraine: identity in the age of globalization (outlines of metadisciplinary research)]. *T-vo “Znannia” Ukrainy – “Knowledge” of Ukraine Company*, 415 p. [in Ukrainian].
7. Martyshyn D. S. (2019). *Sotsialna doktryna pravoslavnoi tserkvy v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia* [Social doctrine of the Orthodox Church in the state-building processes of Ukraine: theoretical and methodological foundations: monograph]. *DP «Vydavnychi dim «Personal» – SE “Personal Publishing House”*, 514 p. [in Ukrainian].

УДК 351.861

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-28-38](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-28-38)

Бородін Євгеній Іванович доктор історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту державного управління, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 701-35-88, [https:// orcid.org: 0000-0002-7331-5981](https://orcid.org/0000-0002-7331-5981)

Горбульов Дмитро Валерійович аспірант, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 701-35-88, [https:// orcid.org: 0009-0008-8142-007X](https://orcid.org/0009-0008-8142-007X)

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проаналізовано зарубіжні практики публічного управління забезпеченням громадської безпеки.

Обґрунтовано, що забезпечення громадської безпеки спрямовано на досягнення низки завдань: забезпечення особистої безпеки; сприяння добробуту громади; економічне процвітання; посилення соціальної згуртованості. Підкреслено, що розуміння важливості громадської безпеки має першорядне значення для створення безпечних та стійких громад. Автор підтримує думку, що правоохоронні органи відіграють вирішальну роль у забезпеченні громадської безпеки та підтриманні добробуту громад, що передбачає побудову довіри, зміцнення відносин у громаді та сприяння почуттю безпеки серед громадян.

Визначено напрями діяльності правоохоронних органів у громадах: попередження та стримування злочинності; реагування на надзвичайні ситуації; контроль та безпека дорожнього руху; побудова відносин з громадою; спеціалізовані підрозділи та ресурси, зосереджені на конкретних сферах громадської безпеки, таких як наркотики, кіберзлочинність або домашнє насильство, які підвищують загальну ефективність правоохоронних органів у забезпеченні громадської безпеки шляхом вирішення конкретних питань, що можуть виникнути в громаді.

Доведено, що ефективна громадська безпека вимагає співпраці між правоохоронними органами та громадою, оскільки довіра та співпраця мають важливе значення для створення безпечного та захищеного середовища для всіх. Побудова довіри та співпраці між громадами та правоохоронними органами є першочерговим аспектом у забезпеченні громадської безпеки та зміцненні громад разом. Цей процес автор представляє у вигляді певного алгоритму: розуміння перспектив як громад, так і правоохоронних органів,

взаємодія поліції з громадою – стратегія, спрямована на зміцнення довіри та співпраці між правоохоронними органами та громадами, прозорість та підзвітність, навчання та виховання. Кооперація влади і суспільства зміцнює громади, розвиває культуру безпеки та є інструментом створення безпечного громадського простору.

Ключові слова: громадська безпека, публічне управління, безпечний громадський простір, довіра, правоохоронні органи.

Borodin Yevgeniy Ivanovych doctor of historical sciences, professor, director of the Educational and Scientific Institute of State Administration, National Technical University «Dnipro Polytechnic», 19 Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49000, tel. (067) 701-35-88, [https:// orcid.org/0000-0002-7331-5981](https://orcid.org/0000-0002-7331-5981)

Horbulov Dmytro Valeryovych postgraduate, National Technical University «Dnipro Polytechnic», 19 Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49000, tel. (067) 701-35-88, [https:// orcid.org/0009-0008-8142-007X](https://orcid.org/0009-0008-8142-007X)

PUBLIC MANAGEMENT OF PUBLIC SAFETY: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The article analyzes foreign practices of public management of ensuring public safety.

It is justified that ensuring public safety is aimed at achieving a number of tasks: ensuring personal safety; promoting the welfare of the community; economic prosperity; strengthening of social cohesion. It is emphasized that understanding the importance of public safety is paramount to creating safe and sustainable communities. The author supports the opinion that law enforcement agencies play a crucial role in ensuring public safety and maintaining the well-being of communities, which involves building trust, strengthening community relations, and promoting a sense of security among citizens.

Areas of activity of law enforcement agencies in communities have been defined: crime prevention and deterrence; emergency response; traffic control and safety; building relations with the community; specialized units and resources focused on specific areas of public safety, such as drugs, cybercrime or domestic violence, that increase the overall effectiveness of law enforcement in ensuring public safety by addressing specific issues that may arise in the community.

Effective public safety has been proven to require cooperation between law enforcement and the community, as trust and cooperation are essential to creating a safe and secure environment for all. Building trust and cooperation between communities and law enforcement agencies is a critical aspect of ensuring public safety and strengthening communities together. The author presents this process in the form of a certain algorithm: understanding the perspectives of both communities

and law enforcement agencies, police interaction with the community - a strategy aimed at strengthening trust and cooperation between law enforcement agencies and communities, transparency and accountability, training and education. Cooperation between government and society strengthens communities, develops a culture of safety and is a tool for creating a safe public space.

Keywords: public safety, public administration, safe public space, trust, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Громадська безпека є фундаментальним аспектом суспільства, який забезпечує добробут і безпеку окремих осіб і громад. Вона охоплює різні заходи, політику та ініціативи, спрямовані на запобігання та реагування на загрози, ризики та надзвичайні ситуації, які можуть виникнути. Розуміння важливості громадської безпеки має вирішальне значення для розвитку сильних і стійких громад, оскільки це не лише захищає життя та майно, але й сприяє соціальній згуртованості та економічному процвітання.

У сучасному швидкоплинному та взаємопов'язаному світі забезпечення громадської безпеки є надзвичайно важливим. Це не виключна відповідальність правоохоронних органів чи державних органів; скоріше, це колективні зусилля, які вимагають активної участі окремих осіб, громад та організацій. Одним із важливих аспектів цих колективних зусиль є інформування громадськості про стратегії обізнаності та запобігання безпеці. Забезпечивши людей знаннями та інструментами для виявлення потенційних небезпек і вжиття відповідних заходів, ми можемо надати їм можливість відігравати активну роль у захисті власного благополуччя та благополуччя своїх громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадської безпеки постають у фокусі уваги фахівців з юриспруденції, публічного управління, соціально-політичних наук, зокрема, В. Баштанник, К. Гавриленко, О. Горбачова, В. Доненко, О. Панова, Е. Саманюк, Г. Туманов, І. Федчак, Ю. Хоміч, О. Швець та інші.

Мета статті – проаналізувати зарубіжні практики публічного управління забезпеченням громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу. З точки зору окремих людей, громадська безпека забезпечує відчуття захищеності та душевного спокою. Знання того, що правоохоронні органи, рятувальники та інші фахівці з громадської безпеки старанно працюють, щоб захистити їх та їхніх близьких, вселяє почуття довіри та впевненості в громаді. Ця довіра є життєво важливою для загального функціонування суспільства, оскільки вона заохочує активну участь та співпрацю між громадянами, що призводить до створення безпечніших районів та міцніших зв'язків між членами громади.

Забезпечення громадської безпеки спрямовано на досягнення низки завдань:

1. Забезпечення особистої безпеки: Заходи громадської безпеки призначені для захисту людей від різних загроз, включаючи злочини, нещасні

випадки та стихійні лиха. Правоохоронні органи відіграють вирішальну роль у запобіганні та боротьбі зі злочинною діяльністю, гарантуючи, що громадяни можуть без страху займатися своїм повсякденним життям [1]. Крім того, рятувальники, такі як пожежники та парамедики, навчені надавати негайну допомогу під час надзвичайних ситуацій, мінімізуючи потенційну шкоду, спричинену нещасними випадками чи стихійними лихами.

2. Сприяння добробуту громади: Громадська безпека виходить за рамки індивідуальної безпеки та охоплює загальний добробут громад [2]. Впроваджуючи проактивні заходи, такі як взаємодія поліції з громадою, програми спостереження за сусідами та кампанії з підвищення обізнаності громадськості, громади можуть брати активну участь у запобіганні злочинності та сприяти загальній безпеці свого оточення. Ці ініціативи не лише стримують злочинну діяльність, але й сприяють відчуттю єдності та спільної відповідальності серед мешканців.

3. Економічне процвітання: Наявність надійних заходів громадської безпеки має вирішальне значення для залучення бізнесу, інвестицій і туристів до громади [3]. Безпечне та захищене середовище є необхідною умовою економічного зростання та розвитку. Коли окремі особи та підприємства почуваються в безпеці, вони з більшою ймовірністю інвестуватимуть у громаду, що призведе до створення робочих місць та збільшення економічних можливостей. Крім того, низький рівень злочинності та ефективні системи реагування на надзвичайні ситуації сприяють позитивній репутації, приваблюючи туристів та стимулюючи місцеву економіку [4].

4. Посилення соціальної згуртованості: ініціативи громадської безпеки забезпечують платформу для співпраці та співпраці між різними верствами суспільства [5]. Програми залучення громади, такі як семінари із запобігання злочинності, прибирання районів та тренування з підготовки до стихійних лих, об'єднують людей, сприяючи відчуттю приналежності та спільної відповідальності. Ці ініціативи не лише зміцнюють соціальні зв'язки, але й сприяють інклюзивності та різноманітності в громадах.

Щоб проілюструвати значення громадської безпеки, розглянемо приклад. Уявіть собі район, який не має належного вуличного освітлення і нещодавно пережив сплеск крадіжок зі зломом. Мешканці почуваються небезпечно та налякані, що призводить до зниження залученості громади та економічної активності. Однак, коли місцева влада інвестує в покращення інфраструктури освітлення, впроваджує ініціативи взаємодії поліції з громадою та організовує освітні семінари з попередження злочинності, ситуація починає змінюватися. Мешканці відновлюють відчуття безпеки, беруть активну участь у сусідських заходах, а бізнес починає процвітати. Цей приклад підкреслює трансформаційну силу заходів громадської безпеки у зміцненні громад та покращенні якості життя її мешканців.

Розуміння важливості громадської безпеки має першорядне значення для створення безпечних та стійких громад. Надаючи пріоритет особистій безпеці, сприяючи добробуту громади, сприяючи економічному процвітання та посилюючи соціальну згуртованість, ми можемо працювати разом, щоб побудувати суспільство, в якому люди можуть процвітати та відчувати себе в безпеці. За громадську безпеку відповідають не лише правоохоронні органи та рятувальники; Вона вимагає активної участі та залучення всіх членів суспільства. Разом ми можемо забезпечити громадську безпеку та створити краще майбутнє для себе та прийдешніх поколінь.

Правоохоронні органи відіграють вирішальну роль у забезпеченні громадської безпеки та підтриманні добробуту громад [6]. Їхня присутність та дії мають важливе значення для стримування та запобігання злочинності, а також реагування на надзвичайні ситуації та надання допомоги тим, хто її потребує. Однак роль правоохоронних органів виходить за рамки простого забезпечення дотримання закону. Це передбачає побудову довіри, зміцнення відносин у громаді та сприяння почуттю безпеки серед громадян.

Напрями діяльності правоохоронних органів у громадах наступні:

1. Попередження та стримування злочинності: Одним із основних обов'язків правоохоронних органів є запобігання та стримування злочинів. Поліцейські патрулюють вулиці, реагують на виклики та активно взаємодіють з громадою, щоб запобігти потенційній злочинній діяльності. Підтримуючи видиму присутність, правоохоронні органи створюють відчуття безпеки, зменшуючи ймовірність скоєння злочинами правопорушень. Крім того, вони співпрацюють з іншими відомствами та громадськими організаціями для розробки стратегій запобігання злочинності, таких як програми спостереження за сусідами або освітні ініціативи, спрямовані на зниження рівня злочинності.

2. Реагування на надзвичайні ситуації: правоохоронні органи часто першими реагують на надзвичайні ситуації, включаючи аварії, стихійні лиха та акти насильства. Їхня підготовка озброює їх необхідними навичками для ефективного та результативного вирішення таких ситуацій. Незалежно від того, чи йдеться про надання медичної допомоги, охорону місця події чи координацію з іншими екстреними службами, правоохоронні органи відіграють вирішальну роль у забезпеченні громадської безпеки під час кризи.

3. Контроль та безпека дорожнього руху: Ще одним важливим аспектом ролі правоохоронних органів у громадській безпеці є контроль за дорожнім рухом та забезпечення безпеки дорожнього руху [7]. Поліцейські стежать за дотриманням правил дорожнього руху, стежать за дотриманням швидкісного режиму та реагують на аварії, зменшуючи ризик травм і смертельних випадків на дорогах. Підтримуючи порядок і дотримуючись правил дорожнього руху, правоохоронні органи допомагають створити більш безпечне середовище як для автомобілістів, так і для пішоходів і велосипедистів.

4. Побудова відносин з громадою: Міцне партнерство між правоохоронними органами та громадою має важливе значення для підтримки громадської безпеки. Коли громадяни довіряють правоохоронним органам і співпрацюють з ними, стає легше запобігати злочинам, збирати інформацію та вирішувати конфлікти мирним шляхом [8]. Відділи поліції часто беруть участь у програмах роботи з громадою, таких як збори міської ради, сусідські заходи або програми наставництва для молоді, щоб налагодити стосунки та сприяти взаєморозумінню. Беручи активну участь у житті громади, правоохоронці можуть отримати цінну інформацію та ефективно вирішувати проблеми.

5. Спеціалізовані підрозділи та ресурси: Правоохоронні органи можуть мати спеціалізовані підрозділи, які зосереджуються на конкретних сферах громадської безпеки, таких як наркотики, кіберзлочинність або домашнє насильство [9]. Ці підрозділи отримують спеціалізовану підготовку та ресурси для вирішення унікальних завдань у відповідних галузях. Наприклад, відділ боротьби з кіберзлочинністю може працювати над запобіганням онлайн-шахрайству та крадіжці особистих даних, тоді як відділ боротьби з домашнім насильством може надавати підтримку та захист жертвам домашнього насильства. Ці спеціалізовані підрозділи підвищують загальну ефективність правоохоронних органів у забезпеченні громадської безпеки шляхом вирішення конкретних питань, які можуть виникнути в громаді.

Правоохоронні органи відіграють багатогранну роль у забезпеченні громадської безпеки. До їхніх обов'язків входить запобігання злочинності, реагування на надзвичайні ситуації, контроль дорожнього руху, побудова відносин із громадою та спеціалізовані підрозділи. Виконуючи ці обов'язки, правоохоронні органи сприяють загальному добробуту та безпеці громад. Однак важливо визнати, що ефективна громадська безпека вимагає співпраці між правоохоронними органами та громадою, оскільки довіра та співпраця мають важливе значення для створення безпечного та захищеного середовища для всіх.

Побудова довіри та співпраці між громадами та правоохоронними органами є першочерговим аспектом у забезпеченні громадської безпеки та зміцненні громад разом. Відносини між правоохоронними органами та громадами, яким вони служать, є складними та динамічними, на них часто впливають історичні та соціальні чинники. Однак, зміцнюючи довіру та співпрацю, обидві сторони можуть працювати разом над створенням безпечніших та гармонійніших районів. Цей процес можна уявити як послідовність наступних кроків:

1. Розуміння перспектив:

Щоб побудувати довіру та співпрацю, важливо розуміти перспективи як громад, так і правоохоронних органів. Громади могли стикатися з випадками дискримінації або жорстокого поводження, що призводило до відсутності довіри до правоохоронних органів. З іншого боку, правоохоронці можуть

щодня стикатися з викликами та ризиками, що може вплинути на їхній підхід до взаємодії з громадою. Визнання цих різних точок зору може допомогти подолати розрив і сприяти співчуттю та розумінню.

2. Взаємодія поліції з громадою:

Community policing – це стратегія, спрямована на зміцнення довіри та співпраці між правоохоронними органами та громадами. Вона передбачає, що правоохоронці активно взаємодіють з членами громади, вислуховують їхні проблеми та працюють разом над пошуком рішень. Такий підхід будує відносини та руйнує бар'єри, дозволяючи правоохоронним органам краще розуміти потреби та очікування громади, якій вони служать.

Наприклад, у місті Сіетл Департамент поліції реалізував успішну ініціативу взаємодії поліції з громадою. Офіцери регулярно відвідують збори громади, спілкуються з мешканцями та беруть участь у спільному вирішенні проблем. Така активна взаємодія призвела до покращення відносин та підвищення довіри між правоохоронними органами та громадою [10].

3. Прозорість та підзвітність:

Прозорість та підзвітність є життєво важливими аспектами побудови довіри. Правоохоронні органи повинні прагнути бути прозорими у своїх діях, політиці та процесах прийняття рішень. Надаючи чітку інформацію та відповідаючи за свої дії, правоохоронні органи можуть завоювати довіру в суспільстві.

Одним із способів досягнення прозорості є впровадження нагрудних камер для офіцерів. Ці камери можуть забезпечити об'єктивний запис взаємодії між правоохоронними органами та членами громади, забезпечуючи прозорість та підзвітність для обох сторін. Наприклад, дослідження, проведене в Ріальто, штат Каліфорнія, показало, що використання нагрудних камер зменшило кількість скарг на офіцерів на 88%, що свідчить про зростання довіри та підзвітності [10].

4. Навчання та виховання:

Інвестиції в навчання та освіту як для правоохоронних органів, так і для членів громади мають вирішальне значення для побудови довіри та співпраці. Правоохоронні органи повинні забезпечувати постійне навчання, яке зосереджується на методах деескалації, культурній чутливості та залученні громади. Цей тренінг може допомогти офіцерам краще розуміти різноманітні потреби громад, яким вони служать, і реагувати на них.

Так само члени громади можуть скористатися освітніми програмами, які інформують їх про їхні права, обов'язки та роль правоохоронних органів. Зміцнюючи взаєморозуміння, ці ініціативи можуть подолати прогалини та сприяти співпраці між правоохоронними органами та громадами.

У наших постійних зусиллях із забезпечення громадської безпеки дуже важливо визнати важливість сильних і спроможних громад. Одним з ефективних способів досягти цього є створення і зміцнення програм

Сусідської варти. Ці програми дозволяють мешканцям брати активну участь у захисті своїх районів, сприянні почуттю єдності та створенні безпечнішого середовища для всіх.

1. Побудова довіри та сприяння залученню громади:

Програми «Сусідська варта» слугують платформою для зміцнення довіри та сприяння залученню громади. Заохочуючи мешканців брати активну участь у безпеці своїх районів, ці програми створюють почуття причетності та відповідальності. Коли члени спільноти залучені та на зв'язку, вони, швидше за все, будуть стежити один за одним і негайно повідомляти про підозрілі дії. Ця підвищена пильність діє як стримуючий фактор для потенційних злочинців, роблячи райони безпечнішими для всіх.

Наприклад, у згуртованій громаді Грінфілд мешканці об'єдналися, щоб створити програму «Сусідська варта» після серії крадіжок зі зломом. Завдяки регулярним зустрічам і тренінгам вони навчилися виявляти підозрілі дії та повідомляти про них. Ці колективні зусилля не лише знизили рівень злочинності, але й зміцнили зв'язок між сусідами, створивши потужну систему підтримки [11].

2. Ефективна комунікація та обмін інформацією:

Програми «Сусідська варта» сприяють ефективній комунікації та обміну інформацією між мешканцями. Створивши мережу пильних осіб, можна швидко та ефективно поширювати важливу інформацію, пов'язану з безпекою. Це включає обмін новинами про нещодавні злочини, підозрілих осіб або навіть порадами щодо безпеки та найкращими практиками. Залишаючись в курсі подій, мешканці можуть бути краще підготовлені до захисту себе та своїх громад.

Наприклад, у місті Ріверсайд програма «Сусідська варта» створила спеціальну онлайн-платформу, де мешканці могли анонімно повідомляти та ділитися інформацією. Ця платформа дозволила мешканцям сповіщати інших про підозрілу діяльність у режимі реального часу, що дозволило громаді оперативно та ефективно реагувати. Ця швидка комунікація призвела до успішного затримання кількох злочинців і слугувала стримуючим фактором для майбутньої злочинної діяльності [10].

3. Співпраця з правоохоронними органами:

Програми «Сусідська варта» надають можливість для співпраці між мешканцями та правоохоронними органами. Працюючи разом, ці програми зміцнюють відносини між громадою та правоохоронними органами, створюючи єдиний фронт проти злочинності. Відділи поліції часто проводять тренінги та надають ресурси групам «Сусідської варти», надаючи мешканцям знання та навички, необхідні для ефективного внеску в громадську безпеку.

У місті Гармонвілл місцевий відділ поліції у співпраці з програмою «Сусідська варта» організував серію семінарів зі стратегій запобігання злочинності. Ці семінари навчали мешканців таким темам, як безпека житла,

особиста безпека та готовність до надзвичайних ситуацій. Партнерство між правоохоронними органами та громадою призвело до значного зниження рівня злочинності та підвищення почуття безпеки серед мешканців [10].

4. Розширення прав і можливостей мешканців як активних учасників:

Програми «Сусідська варта» дають можливість мешканцям стати активними учасниками власної безпеки та безпеки своїх районів. Забезпечуючи навчання та ресурси, ці програми надають людям необхідні інструменти для виявлення та реагування на потенційні загрози. Це розширення прав і можливостей не тільки підвищує особисту безпеку, але й вселяє почуття гордості та стійкості в громаді.

Наприклад, у приміському районі Оквуд мешканці беруть активну участь у регулярному патрулюванні та повідомляють про підозрілу діяльність [10]. Завдяки тренінгам, проведеним Програмою «Сусідська варта», мешканці здобули впевненість і навички, щоб діяти, коли це необхідно. Це загострене почуття розширення прав і можливостей не тільки зменшило злочинність, але й створило міцний зв'язок між сусідами, що призвело до більш динамічної та безпечної громади.

Розширення прав і можливостей громад за допомогою програм «Сусідська варта» відіграє життєво важливу роль [13] у зміцненні громадської безпеки. Зміцнюючи довіру, сприяючи залученню громади, сприяючи ефективній комунікації, співпрацюючи з правоохоронними органами та розширюючи можливості мешканців як активних учасників, ці програми створюють безпечніше та стійкіше середовище для всіх [14]. Саме завдяки колективним зусиллям окремих осіб та громад ми можемо забезпечити громадську безпеку та зміцнити наше суспільство в цілому.

Висновки. Побудова довіри та співпраці між громадами та правоохоронними органами – це безперервний процес, який потребує зусиль з обох сторін. Розуміючи різні точки зору, впроваджуючи стратегії взаємодії поліції з громадою, сприяючи прозорості та підзвітності, а також інвестуючи в навчання та освіту, ми можемо створити більш безпечне та інклюзивне суспільство. Завдяки цим спільним зусиллям ми можемо забезпечити громадську безпеку, одночасно зміцнюючи громади.

Інформування громадськості про стратегії обізнаності та запобігання безпеці є життєво важливим компонентом забезпечення громадської безпеки. Наголошуючи на важливості освіти з безпеки, співпрацюючи з громадськими організаціями, використовуючи технології для інформаційно-роз'яснювальної роботи, адаптуючи освіту до різних аудиторій та беручи участь у державно-приватному партнерстві, органи влади надають людям можливість активно сприяти безпеці та добробуту своїх громад. Кооперація влади і суспільства зміцнює громади, розвиває культуру безпеки та є інструментом створення безпечного громадського простору.

Література :

1. Net Neutrality: Net Neutrality Unveiled: Why ISPs Play a Crucial Role. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Net-Neutrality--Net-Neutrality-Unveiled--Why-ISPs-Play-a-Crucial-Role.html>
2. Public Awareness Campaigns: Spreading Knowledge about PA. 2.12. 2023. <https://fastercapital.com/content/Public-Awareness-Campaigns--Spreading-Knowledge-about-PA.html>
3. UPAAAs: Catalysts for Economic Growth and Development. 07.23.2023. <https://fastercapital.com/content/UPAAAs--Catalysts-for-Economic-Growth-and-Development.html>
4. Local economy: Boosting the Local Economy: Momandpop Shops Leading the Way. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Local-economy--Boosting-the-Local-Economy--Momandpop-Shops-Leading-the-Way.html>
5. Public safety initiatives: Ensuring Security with Block Grants. 07.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Public-safety-initiatives--Ensuring-Security-with-Block-Grants.html>
6. Shaping Public Opinion: How Nominee Interest Plays a Crucial Role. 07.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Shaping-Public-Opinion--How-Nominee-Interest-Plays-a-Crucial-Role.html>
7. Rollover Crash: Preventing Rollover Crashes and Ensuring Road Safety. 02.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Rollover-Crash--Preventing-Rollover-Crashes-and-Ensuring-Road-Safety.html>
8. Beyond Banking: Credit Unions and Community Outreach Programs. 22.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Beyond-Banking--Credit-Unions-and-Community-Outreach-Programs.html>
9. Social Security Fraud: Protecting Yourself from Scams and Identity Theft. 07.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Social-Security-Fraud--Protecting-Yourself-from-Scams-and-Identity-Theft.html>
10. SEC RW Filing Best Practices: Ensuring Transparency and Accountability. 12.12.2023. <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/issue/view/9>
11. Growing Together: Fostering Community Engagement in Greenfield Initiatives. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Growing-Together--Fostering-Community-Engagement-in-Greenfield-Initiatives.html>
12. Facilitate Effective Communication Within Your Start Up Team. 02.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Facilitate-Effective-Communication-Within-Your-Start-Up-Team.html>
13. How Startups Can Use Social Media to Reach a Wider Audience. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/How-Startups-Can-Use-Social-Media-to-Reach-a-Wider-Audience.html>
14. Creative Ways to Reach a Larger Audience for Your Startup. 02.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Creative-Ways-to-Reach-a-Larger-Audience-for-Your-Startup.html>

References:

1. Net Neutrality: Net Neutrality Unveiled: Why ISPs Play a Crucial Role. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Net-Neutrality--Net-Neutrality-Unveiled--Why-ISPs-Play-a-Crucial-Role.html>
2. Public Awareness Campaigns: Spreading Knowledge about PA. 2.12. 2023. <https://fastercapital.com/content/Public-Awareness-Campaigns--Spreading-Knowledge-about-PA.html>
3. UPAAAs: Catalysts for Economic Growth and Development. 07.23.2023. <https://fastercapital.com/content/UPAAAs--Catalysts-for-Economic-Growth-and-Development.html>
4. Local economy: Boosting the Local Economy: Momandpop Shops Leading the Way. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Local-economy--Boosting-the-Local-Economy--Momandpop-Shops-Leading-the-Way.html>

5. Public safety initiatives: Ensuring Security with Block Grants. 07.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Public-safety-initiatives--Ensuring-Security-with-Block-Grants.html>
6. Shaping Public Opinion: How Nominee Interest Plays a Crucial Role. 07.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Shaping-Public-Opinion--How-Nominee-Interest-Plays-a-Crucial-Role.html>
7. Rollover Crash: Preventing Rollover Crashes and Ensuring Road Safety. 02.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Rollover-Crash--Preventing-Rollover-Crashes-and-Ensuring-Road-Safety.html>
8. Beyond Banking: Credit Unions and Community Outreach Programs. 22.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Beyond-Banking--Credit-Unions-and-Community-Outreach-Programs.html>
9. Social Security Fraud: Protecting Yourself from Scams and Identity Theft. 07.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Social-Security-Fraud--Protecting-Yourself-from-Scams-and-Identity-Theft.html>
10. SEC RW Filing Best Practices: Ensuring Transparency and Accountability. 12.12.2023. <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/issue/view/9>
11. Growing Together: Fostering Community Engagement in Greenfield Initiatives. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Growing-Together--Fostering-Community-Engagement-in-Greenfield-Initiatives.html>
12. Facilitate Effective Communication Within Your Start Up Team. 02.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Facilitate-Effective-Communication-Within-Your-Start-Up-Team.html>
13. How Startups Can Use Social Media to Reach a Wider Audience. 17.12.2023. <https://fastercapital.com/content/How-Startups-Can-Use-Social-Media-to-Reach-a-Wider-Audience.html>
14. Creative Ways to Reach a Larger Audience for Your Startup. 02.12.2023. <https://fastercapital.com/content/Creative-Ways-to-Reach-a-Larger-Audience-for-Your-Startup.html>

УДК 351.815

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-39-49](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-39-49)

Бублій Максим Петрович кандидат наук з державного управління, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», м. Харків, 61099, тел. (050)043-38-50, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

Зміївська-Васильковська Ольга Володимирівна аспірант кафедри управління персоналом та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», м. Харків, 61099, тел. (050)043-38-50, <https://orcid.org/0009-0001-3655-9952>

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті досліджено систему закордонний досвід реалізації державної молодіжної політики. Визначено, що основними критеріями класифікації моделей державної молодіжної політики є домінуюча система соціального забезпечення в країні. Розглянуто наступні моделі державної молодіжної політики: солідарна або універсалістська (скандинавські країни), заснована на соціал-демократичній (солідарній) системі соціального забезпечення; суспільна або ліберальна (Великобританія), реалізована за ліберальною системою соціального забезпечення; захисна (країни Центральної Європи), спрямовані на консервативні системи соціального забезпечення; країни Середземномор'я мають централізовану – і вона побудована на основі неформальної системи соціального забезпечення субінституційні принципи.

Виокремлено модель німецької державної молодіжної політики. Для України це цікаво тим, що вважається ефективним через низький рівень безробіття серед молоді, а кількість освічених людей продовжує зростати; молодь бере участь у коригуванні молодіжної політики. З іншого боку, ця країна має міцну правову базу для кожної окремої категорії молоді. Німецька молодіжна політика по суті є сумішшю соціал-демократичних і ліберальних принципів. Соціал-демократичний аспект проявляється в підході держави до збереження соціального виміру під час реалізації молодіжної політики, ставлячи її вище інтересів особистості, а також в активному відстоюванні основних прав шляхом превентивних дій, які забезпечують належні умови для їх дотримання та сприяння суспільним досягненням. З іншого боку, ліберальна сторона очевидна через різні заходи, такі як превентивні, компенсаційні та допоміжні дії, детально описані в інших місцях.

Запропоновано, що для України оптимальною моделлю був би синтез усіх перерахованих вище моделей. Це включає турботу про всі категорії молоді (як це видно в солідарній моделі), згідно з якою за децентралізації органи місцевого самоврядування отримують автономію створювати молодіжні організації на свій розсуд – ініціатива, яка фінансуватиметься з місцевого бюджету. Крім того, органи місцевого самоврядування повинні мати свободу самостійно працювати з неурядовими міжнародними організаціями для обміну ідеями в усьому світі з реалізації молодіжної політики за найкращими світовими стандартами.

Ключові слова: держава, молодь, молодіжна політика, соціальне забезпечення, державна молодіжна політика, моделі державної молодіжної політики.

Bubliy Maxim Petrovich PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Personnel management and entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

Zmiyivska-Vasytkovska Olga Postgraduate student of the Department of Personnel Management and Entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0001-3655-9952>

FOREIGN EXPERIENCE OF STATE YOUTH POLICY IMPLEMENTATION

Abstract. The article examines the system of foreign experience in implementing the state youth policy. It is determined that the main criteria for classifying models of state youth policy are the dominant social security system in the country. The following models of state youth policy are considered: solidary or Universalist (Scandinavian countries), based on the social democratic (solidary) social security system; public or liberal (Great Britain), implemented according to the liberal social security system; protective (Central European countries), aimed at conservative social security systems; Mediterranean countries have centralized – and it is built on the basis of informal social security system sub-institutional principles.

The model of German state youth policy is highlighted. for Ukraine, this is interesting because it is considered effective due to the low unemployment rate among young people, and the number of educated people continues to grow; young people participate in the adjustment of youth policy. On the other hand, this country has a strong legal framework for each individual category of young people. German youth policy is essentially a mixture of social democratic and liberal principles. The social-democratic aspect is manifested in the state's approach to preserving the social

dimension in the implementation of youth policy, putting it above the interests of the individual, as well as in actively defending fundamental rights through preventive actions that provide appropriate conditions for their observance and promotion of public achievements. On the other hand, the liberal side is evident through various measures, such as preventive, compensatory, and supportive actions, detailed elsewhere.

It is proposed that the optimal model for Ukraine would be the synthesis of all the above models. This includes caring for all categories of youth (as seen in the solidarity model), according to which, with decentralization, local governments are given autonomy to create youth organizations at their discretion – an initiative that will be funded from the local budget. In addition, local governments should have the freedom to work independently with non-governmental international organizations to exchange ideas around the world on implementing youth policies according to the best international standards.

Keywords: state, youth, youth policy, social security, state youth policy, models of state youth policy.

Постановка проблеми. Поступ України у становленні як демократичної, соціальної та правової держави, інтеграції у глобальне суспільство та вихованні розвиненої громадянської спільноти неможливий без зусиль держави та суспільства – із залученням молоді. Очікується, що молодь буде піонером суспільного розвитку, вивчаючи досвід старших поколінь.

Молодіжна політика держави, народжена сучасною Україною, відстає від реальності – як у нормах, так і в діях – щодо вирішення викликів, які постають перед державою та суспільством у сучасних умовах. Очевидно, що успішна реалізація державної молодіжної політики має першочергове значення для всіх інших видів політики в довгостроковій перспективі, оскільки інститути соціалізації є механізмами (на кожному рівні), за допомогою яких здійснюється політична влада для реалізації державної молодіжної політики. Від ефективної соціалізації та громадянського розвитку залежить не лише доля молодого покоління – зацікавленою стороною є також суспільство, навіть уся держава.

Важливим моментом є те, що Україна на перших порах досягла значного успіху у формуванні та реалізації молодіжної політики, але для того, щоб реформа була успішною, важливо, щоб ми шукали досвід інших більш просунутих країн у цій сфері. Отже, розглянемо основні складові молодіжної політики, характерні для провідних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти реалізації державної молодіжної політики розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження державної молодіжної політики зробили такі вчені Горінов П. [3], Дерій Ж. [1], Донченко Т. [2], Драпушко Р. [3], Захаріна М. [1], Захаренко К. [3], Коваль Г.В. [4],

Комаринець С. [5], Краснопольська Т. [6], Крюков О. [8], Машталір С. [5], Міненко Є. [3], Ничипоренко С. [7], Прайм А. [1], Подобєд Н. [9], Радченко О. [8] та ін. Незважаючи на велику кількість робіт по означеній проблематиці, слід зазначити наявність низки невивчених питань з реалізації державної молодіжної політики, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою даної статті є узагальнення закордонного досвіду з реалізації державної молодіжної політики та визначення напрямів його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід виділити найбільш поширені моделі реалізації та формування державної молодіжної політики в європейському просторі. Основними критеріями класифікації моделей державної молодіжної політики є домінуюча система соціального забезпечення в країні. Згідно з науковою літературою виділяють такі системи соціального забезпечення: соціал-демократичну; ліберальну; консервативну; субінституційну [1, С. 108].

Таким чином система соціального захисту визначає різні моделі державної молодіжної політики:

- солідарна або універсалістська (скандинавські країни), заснована на соціал-демократичній (солідарній) системі соціального забезпечення;
- суспільна або ліберальна (Великобританія), реалізована за ліберальною системою соціального забезпечення;
- захисна (країни Центральної Європи), спрямовані на консервативні системи соціального забезпечення.
- країни Середземномор'я мають централізовану – і вона побудована на основі неформальної системи соціального забезпечення субінституційні принципи.

Ці моделі відрізняються залежно від того, хто яку роль відіграє в реалізації молодіжної політики. Основними гравцями є держава, корпорації (бізнес), фізичні особи (молодь); також можуть бути залучені інші інститути громадянського суспільства. Кожна модель працює за унікальним принципом, який визначається пропорцією залучення молоді серед ключових суб'єктів, що керують реалізацією конкретної молодіжної політики [2, С. 127].

Тепер доцільно розглянути обрані моделі більш детально. Солідарна модель – також відома як універсалістська – діє на простому, але глибокому принципі соціальної солідарності, де доля кожного члена вважається відповідальністю суспільства. У цьому сенсі передусім держава як головний соціально-політичний інститут бере на себе відповідальність за перерозподіл благ своїм громадянам. Ця відповідальність виходить далеко за межі будь-якої індивідуальної досяжності та значною мірою покладається на забезпечення того, щоб усі потреби соціального забезпечення були задоволені для тих, хто перебуває під опікою держави.

Державний бюджет і фонди державного соціального страхування виступають механізмами фінансового перерозподілу, забезпечуючи коштами численні державні соціальні гарантії, які охоплюють населення переважно безкоштовно. Але ця модель не виключає присутності недержавних інституцій у молодіжній політиці.

Принцип солідарності, центральний у соціальній моделі молодіжної політики, проявляється через різні форми солідарності. Це, насамперед, солідарність між різними соціальними групами та прошарками суспільства, між різними поколіннями – між державою та громадянським суспільством, що здійснюється системою перерозподілу фінансових ресурсів. Крім того, є солідарність між трьома головними гравцями в молодіжній політиці – урядом, корпораціями та окремими людьми. Усі вони відіграють певну роль у цій політиці через систему бюджетних асигнувань і страхових внесків як від працівників, так і від роботодавців [3, С. 8].

Баланс у державному контролі над молодіжними організаціями та їхньою свободою діяльності – це те, що визначає солідарну (універсалістську) модель молодіжної політики. Іншими словами, такий підхід надає громадянському суспільству значну кількість прав у сприянні організації дозвілля та розвитку молоді.

Держава відіграє роль спостерігача, координатора та фінансового вкладника в узгоджені програми. Цікавою особливістю цієї моделі є відсутність міністерства у справах молоді в органах влади. У представленій моделі молодь розглядається як соціальний ресурс, куди спочатку вкладаються гроші, а потім очікується віддача від розвитку держави. Робота з молодими людьми тут будується навколо того, що можна назвати громадською інфраструктурою для молодих людей як громадян.

Дана модель типово скандинавська. Наприклад, у Швеції модель державної молодіжної політики передбачає високе втручання держави у сферу життя суспільства та молоді. Вплив держави на вирішення проблем молоді здійснюється переважно через фінанси – створення мережі спеціалізованих установ (державних або фінансованих державою), а також фінансову допомогу молодіжним організаціям.

Соціальна робота в комунах є основним операційним механізмом роботи з молоддю у Швеції. По суті, державна молодіжна політика Швеції обертається навколо визнання особливої ролі держави, регулювання заходів підтримки молоді та організацій через законодавство. Хоча держава визначає загальний напрямок, цілі та пріоритети молодіжної політики в Швеції, вона делегує відповідальність за реалізацію в основному місцевим органам влади та громадським організаціям. Міністерство культури контролює координацію діяльності щодо реалізації молодіжної політики [9, с. 126].

Далі розглянемо модель державної молодіжної політики яка має назву суспільної або ліберальної. Вона передбачає персональну відповідальність

кожного члена суспільства за свою долю та долю своєї родини. У безпосередній реалізації молодіжної політики за цією моделлю державні структури відіграють мінімальну роль; натомість основними дійовими особами є окремі індивіди та різні неурядові організації, а також фонди та асоціації соціального страхування. Варто зазначити, що основними джерелами фінансування соціальних програм за цією моделлю є приватні накопичення та страхування, а не кошти державного бюджету. У ліберальній моделі молодіжної політики держава бере на себе відповідальність лише за забезпечення мінімальних доходів для всіх громадян і задоволення потреб найслабших верств населення.

Водночас держава активно сприяє інноваціям і розвиває різноманітні системи недержавного соціального страхування та низові системи соціальної підтримки. Вона також досліджує різні канали отримання громадянами багатства та сприяння отриманню прибутку, опосередковано формуючи молодіжну політику. Це відбувається не шляхом прямого фінансування соціальних програм зі свого бюджету, а шляхом створення недержавних механізмів фінансування освіти, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та інших потреб суспільства. Крім того, держава розвиває ринкові інститути, які можуть сприяти одержанню прибутку в більш широкому суспільстві.

Контроль над молодіжною сферою передається організаціям громадянського суспільства, які можуть безпосередньо укласти угоди з неурядовими глобальними організаціями, спрямовані на цілісний розвиток молоді та покращення якості освіти. Важливим лакмусовим папірцем для оцінки ефективності цієї моделі є рівень добробуту сім'ї чи оточення, де людина виховувалась. Програми стипендій ініціюються державою, пропонуючи гранти для малозабезпечених вчених, які покривають не лише витрати на навчання. Ці кошти спрямовуються на місцевий рівень і згодом розподіляються між вищими навчальними закладами.

Аналогічна модель знаходить повну реалізацію у Великобританії, де вплив громади відіграє значну роль у реалізації молодіжної політики, зокрема в рамках передачі повноважень влади, пов'язаної з її виконанням, від держави до інститутів громадянського суспільства [68, С. 31].

Фокус-групи цієї моделі в молодіжній державній політиці – це чітко визначені категорії молоді, які потребують вирішення соціальних проблем. За відсутності значного державного впливу на соціальне забезпечення молоді та наявності великої кількості викликів таку модель можна розглядати як проблемно-орієнтовану. Це визначає її потенційні підходи до ліберальної моделі. Ліберальна (по суті) суспільна модель дуже зацікавлена в тому, щоб органи місцевого самоврядування надавали підтримку молодіжним клубам, яким може бракувати достатньої державної інфраструктури, але чий інтереси створюють потужні можливості для роботи в громаді.

Ліберальна модель державної молодіжної політики, в широкому сенсі, охоплює сприяння середовищам, які сприяють розквіту індивідуальності,

суттєво вкорінені в патерналізмі. Таким чином, держава займає провідну позицію в житті кожного громадянина, навіть якщо ресурси обмежені; саме через індивідуальне підприємництво можна гарантувати дотримання високих соціальних стандартів незалежно від можливостей держави [4, с. 209].

Ліберальна модель актуалізується в США в її неоконсервативній формі, де держава надає соціальну допомогу в першу чергу тим категоріям і групам молоді, які її потребують. Соціальну підтримку молоді тут здійснюють благодійні приватні організації; Також по всій країні активно запроваджуються механізми залучення комерційного сектору до участі в програмах і проектах молодіжної політики. Нововведенням моделі молодіжної політики США є запровадження органів самоврядування в школах, коледжах та університетах, що породило цікаві події. Ці органи ефективні в тому сенсі, що вони надають молодим людям соціальні, комунікативні та управлінські навички, таким чином створюючи платформу, де молоді люди можуть впливати на прийняття рішень, які впливають на їх життя [7, с. 125].

Захисна модель державної молодіжної політики де корпорації беруть на себе високу відповідальність за благополуччя своїх співробітників, пропонуючи роботу на все життя. Це стимулює працівників до максимальної відданості праці, що призводить до надання підприємством соціальних гарантій сім'ї працівника після його смерті або виходу на пенсію. Ці гарантії мають різні форми, включаючи пенсії плюс оплату лікування та інші пільги, такі як послуги відпочинку та освіта дітей. Модель передбачає, що всі ці суб'єкти відіграють роль у забезпеченні соціального добробуту в суспільстві; однак вона приділяє більшу увагу тим компаніям, які вже розвинули значну кількість соціальної інфраструктури та мають власні кошти для соціального страхування.

Таким чином, фінансова основа для захисної моделі молодіжної політики в основному складається із страхових внесків корпорацій у цій структурі. У рамках корпоративної моделі організації роботодавців займають центральне місце в актуалізації молодіжної політики – ініціативи, яка є невід'ємною складовою системи управління трудовими ресурсами.

Основна мета захисної моделі – допомогти та надихнути молодих людей на різних етапах їхнього розвитку. Інституціями, залученими до реалізації цієї політики, є державні органи, а також громадські організації, створені та фінансовані державою, які є професійними службами з розвитку молоді. Консервативна (корпоративна) модель приділяє значну увагу працевлаштуванню молоді з акцентом на волонтерство як форму альтернативного дозвілля для молоді, переважно реалізовану в країнах Центральної Європи.

Централізована (або субінституційна) модель державної молодіжної політики є підвидом захисної моделі, яка має на меті поступове зменшення впливу релігії на права молоді на освіту та передачу цих прав державним структурам на низовому рівні. Іншими словами, модель, прийнята державною

молодіжною політикою середземноморських країн, спрямована на інституціоналізацію – процес, який передбачає залучення третього сектору та органи місцевого самоврядування в центрально керований державний процес у сфері молодіжної політики.

Модель, спрямована на вирішення соціальних проблем молоді, спрямована на розвиток компоненту громадянського суспільства., що прагне посилити участь молоді в суспільному житті через самоврядування, яке переплітається з широкою соціальною інтеграцією [5, с. 105].

Державна молодіжна політика в Україні реалізується за солідарною (скандинавською) моделлю, але фінансові кризи перехідного суспільства перешкоджають повноцінній реалізації даної моделі, роблячи її лише декларативною.

В Україні багаторівнева модель включає законодавчу та виконавчу гілки влади та органи місцевого самоврядування. Основна відповідальність за реалізацію державної молодіжної політики покладається на центральні та місцеві органи державної влади та управління.

Водночас, багаторівневність української моделі передбачає заплутаний процес координації на різних рівнях. Державний рівень займається розробкою стратегії та розподілом ресурсів через координаційний механізм із залученням ключових державних органів, таких як комітет Верховної Ради та Національна рада з питань молодіжної політики. Регіональний рівень спрямований на підтримку реалізації державної молодіжної політики через уповноважені ресурсні органи місцевого рівня виконавчої влади та самоврядування. На місцевому рівні зусилля щодо реалізації державної молодіжної політики очолюються різними програмами чи проектами за участю різних зацікавлених сторін, таких як державні службовці та громадські активісти. Молодіжна політика формується і втілюється в життя державними інституціями (це включає широкий спектр підрозділів місцевих органів влади, систему соціальних служб для молоді, установи соціальної роботи, місцеві громадські організації та об'єднання). Останнім часом багато європейських країн залучають приватний бізнес із стимулом інвестувати у сферу молоді та отримувати натомість податкові пільги в процесах формування та реалізації молодіжної політики [8, С. 19].

На нашу думку, такий підхід можна вважати придатним для України, оскільки він забезпечує фінансову підтримку молодіжного сектору та сприяє зростанню малих і середніх підприємств – невід'ємних складових економіки. Пропаганда обдарованих представників серед соціально незахищеної молоді має бути спрямована на якісне підвищення їхньої освіти та професіоналізму: з одного боку, спрямована на максимізацію соціальної підтримки через виявлення потенціалу розвитку, а з іншого – на мінімізацію покоління залежних паразитичних настанов. Розвиток спорту можна використати для виявлення талантів, оскільки більшість молодих людей легко ототожнюють себе зі спортивними зірками. Це один із шляхів вирішення такої проблеми [5, с. 215].

Нашу увагу привертає модель німецької державної молодіжної політики. Для України це цікаво тим, що вважається ефективним через низький рівень безробіття серед молоді, а кількість освічених людей продовжує зростати; молодь бере участь у коригуванні молодіжної політики. З іншого боку, ця країна має міцну правову базу для кожної окремої категорії молоді.

Крім того, Німеччина має широку мережу інститутів громадянського суспільства, які зосереджуються на діяльності, пов'язаній з молоддю. Саме молоді люди беруть на себе відповідальність за захист власних інтересів, будучи членами відповідних організацій, які контролюються та фінансуються державними органами. Наприклад, усі витрати, пов'язані з орендою приміщень та інші операційні витрати, покриваються з державного бюджету.

Це означає, що уряд створює середовище для розвитку молоді, не політизуючи та не використовуючи його для пропаганди. У Німеччині немає єдиної державної молодіжної організації, але є численні асоціації за інтересами, які підтримуються державою, усуваючи монополію на представництво молоді, як це спостерігається в інших країнах [2, С. 128].

Німецька молодіжна політика по суті є сумішшю соціал-демократичних і ліберальних принципів. Соціал-демократичний аспект проявляється в підході держави до збереження соціального виміру під час реалізації молодіжної політики, ставлячи її вище інтересів особистості, а також в активному відстоюванні основних прав шляхом превентивних дій, які забезпечують належні умови для їх дотримання та сприяння суспільним досягненням. З іншого боку, ліберальна сторона очевидна через різні заходи, такі як превентивні, компенсаційні та допоміжні дії, детально описані в інших місцях.

Саме тому ми виокремили модель державної молодіжної політики Німеччини, оскільки розглядаємо її як справді ефективний інструмент залучення молодого покоління до формування порядку денного та досягнення особистої гармонії.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що європейська державна молодіжна політика гармонізована із загальним законодавством. Моделі реалізації розвивалися протягом багатьох років з першочерговою метою залучення молоді до різних рівнів процесів державотворення, підтримки ініціатив та створення сприятливого середовища для розвитку та самореалізації. Важливий акцент робиться на просуванні інновацій – їх широкому розповсюдженні та застосуванні для задоволення потреб молодих людей у контексті роботи.

Потрібно відзначити, що майже кожна європейська країна впроваджує молодіжну політику, що базується на таких принципах:

- Підвищення рівня залучення молоді до суспільно-політичної сфери;
- Зосередження уваги на тих категоріях молоді, які перебувають у групі ризику та можуть бути відсторонені;

- Забезпечення захисту громадянських та політичних прав молоді полягає у формуванні обізнаності про наявні можливості для самореалізації шляхом створення організацій та структур, які займаються розвитком молоді.

Природно, є й негативні моменти, на які варто звернути увагу, а саме: усунення дискримінації за расовою, національною та релігійною ознаками; стримування безробіття серед молоді; забезпечення загального доступу до освіти; вирішення проблеми старіння населення. Проте, незважаючи на ці проблеми, державна молодіжна політика спрямована на сприяння молоді в самореалізації на тому, що часто називають складною подорожжю по життю.

Стосовно України, то на наш погляд оптимальною моделлю був би синтез усіх перерахованих вище моделей. Це включає турботу про всі категорії молоді (як це видно в солідарній моделі), згідно з якою за децентралізації органи місцевого самоврядування отримують автономію створювати молодіжні організації на свій розсуд – ініціатива, яка фінансуватиметься з місцевого бюджету. У той час як увагу, безумовно, необхідно зосередити на соціально незахищених групах серед молоді, існує також потреба створити рівні стартові умови для всіх з можливим матеріальним стимулюванням для талановитих і соціально активних. Крім того, органи місцевого самоврядування повинні мати свободу самостійно працювати з неурядовими міжнародними організаціями для обміну ідеями в усьому світі з реалізації молодіжної політики.

Література:

1. Дерій Ж., Захаріна М., Прайм А. Соціально-економічні аспекти молодіжної політики громад у контексті децентралізації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. №2(26), С. 108–114.
2. Донченко Т. Основні моделі державної молодіжної політики: закордонний та вітчизняний досвід. *Ефективність державного управління*: Зб. наук. праць, 2009. Вип. 18/19. С. 126–133.
3. Драпушко Р., Горінов П., Захаренко К.В. Міненко Є. Державна молодіжна політика України умовах Європейської інтеграції: виклики та можливості. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33(72) № 4. С. 7–12.
4. Коваль Г.В. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації: монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра могили. 2013. 432 с.
5. Комаринець С., Машталір С. Основні напрями вирішення проблем молодіжної політики в Україні. *Mechanism of an Economic Regulation*, 2023. №1(99). С. 105-112.
6. Краснопольська Т.М. Європейські моделі молодіжної політики та перспективи для України. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 31–36.
7. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
8. Радченко О., Крюков О. Державна молодіжна політика: основні поняття та принципи як архетипи формування та реалізації в публічному просторі. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 2. С. 18–25.
9. Подобед Н.В. Молодіжний досвід реалізації молодіжної політики та можливості його застосування в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 9. С. 125–127.

References:

1. Derii, Zh., Zakharina, M., Praim, A. (2021). Sotsialno-ekonomichni aspekty molodizhnoi polityky hromad u konteksti detsentralizatsii [Socio-economic aspects of community youth policy in the context of decentralization.]. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. – Problems and prospects of economics and management. 2(26), 108–114. [in Ukrainian].
2. Donchenko, T. (2009). Osnovni modeli derzhavnoi molodizhnoi polityky: zakordonnyi ta vitchyzniani dosvid. [Main models of state youth policy: foreign and domestic experience]. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. – Efficiency of public administration. 18/19. 126–133. [in Ukrainian].
3. Drapushko, R., Horinov, P., Zakharenko, K.V. Minenko, Ye. (2022). Derzhavna molodizhna polityka Ukrainy umovakh Yevropeiskoi intehratsii: vyklyky ta mozhlyvosti. [State youth policy of Ukraine under the conditions of European integration: challenges and opportunities.]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia. – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration. 33(72) 4. 7–12. [in Ukrainian].
4. Koval, H.V. (2013). Rozvytok derzhavnoi molodizhnoi polityky: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy realizatsii. [in UkraiDevelopment of state youth policy: theory, methodology, implementation mechanisms]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra mohyly. [in Ukrainian].
5. Komarynets, S., Mashtalir, S. (2023). Osnovni napriamy vyrishennia problem molodizhnoi polityky v Ukraini. [The main directions of solving the problems of youth policy in Ukraine.]. Mechanism of an Economic Regulation. – Mechanism of an Economic Regulation, №1(99). 105-112. [in Ukrainian].
6. Krasnopolska, T.M. (2019). Yevropeiski modeli molodizhnoi polityky ta perspektyvy dlia Ukrainy. [European models of youth policy and prospects for Ukraine.]. Politychne zhyttia. – Political life. 3. 31–36. [in Ukrainian].
7. Nychyporenko, S.V. (2011). Molodizhna simeina polityka v Ukraini. [Youth family policy in Ukraine]. Uman: Vydavets «Sochinskyi». [in Ukrainian].
8. Radchenko, O., Kriukov, O. (2014). Derzhavna molodizhna polityka: osnovni poniattia ta pryntsyipy yak arkhetypy formuvannia ta realizatsii v publichnomu prostori. [State youth policy: basic concepts and principles as archetypes of formation and implementation in public space.]. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – Public administration: theory and practice. 2. 18–25. [in Ukrainian].
9. Podobied, N.V. (2011). Molodizhnyi dosvid realizatsii molodizhnoi polityky ta mozhlyvosti yoho zastosuvannia v Ukraini. [Youth experience in the implementation of youth policy and the possibility of its application in Ukraine]. Ekonomika ta derzhava. – Economy and the state. 9. 125–127. [in Ukrainian].

УДК 351.815

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-50-60](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-50-60)

Бублій Максим Петрович кандидат наук з державного управління, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», м. Харків, 61099, тел.: (050)043-38-50, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

Колесніков Дмитро Дмитрович аспірант кафедри управління персоналом та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», м. Харків, 61099, тел.: (050)043-38-50, <https://orcid.org/0009-0003-7639-6099>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено теоретичні основи державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів в Україні. Розглянуто основні сучасні тенденції у фармацевтичній сфері, зокрема щодо України. Досліджено недоліки, які перешкоджають визнанню державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів ефективним: наприклад, недоліки в законодавстві; недостатнє фінансове забезпечення системи контролю за ринком; несприятлива тенденція у забезпеченні промисловості кваліфікованими кадрами; некомпетентність, яку демонструють професійні організації.

Визначено, що метою державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів є реалізація прав і законних інтересів громадян на доступні за ціною та якісні безпечні лікарські препарати. Це також передбачає державний захист від таких протиправних порушень чи посягань з боку невизначеної групи осіб. Відповідно мети окреслено першочергові завдання в цій сфері.

Встановлено, що державне регулювання у сфері обігу лікарських засобів базується на таких принципах, як конституційний (законність, гласність та єдність системи виконавчої влади) та соціально-правовий (об'єктивність, ефективність, науковість), організаційний (функціональне територіальне поєднання єдиноначальності та колегіальності). Інша група є спеціальними принципами і включає всі специфічні норми, характерні для державного регулювання у цій конкретній сфері.

Встановлено, що організаційно-економічний механізм державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів охоплює складну систему на всіх рівнях. Він передбачає взаємопов'язані організаційні структури, різноманітні форми та методи управління, а також нормативно-правову базу. Вони також переплітаються з впровадженням інновацій, впливаючи на економічний

процес через процеси відтворення, засновані на ефективності та конкурентоспроможності галузі в цілому.

Ключові слова: державне регулювання, фармацевтична галузь, лікарські засоби, сфера обігу лікарських засобів, організаційно-економічний механізм державного регулювання.

Bubliy Maxim Petrovich PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Personnel management and entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

Kolesnikov Dmytro Dmytrovych Postgraduate student of the Department of Personnel Management and Entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0003-7639-6099>

THEORETICAL BASICS OF STATE REGULATION IN THE SPHERE OF CIRCULATION OF MEDICINAL PRODUCTS IN UKRAINE

Abstract. The article examines the theoretical foundations of state regulation in the sphere of circulation of medicines in Ukraine. The main current trends in the pharmaceutical sector, in particular in relation to Ukraine, are considered. The article examines the shortcomings that prevent the recognition of state regulation in the sphere of drug turnover as effective: for example, shortcomings in legislation; insufficient financial support for the market control system; an unfavorable trend in providing industry with qualified personnel; incompetence demonstrated by professional organizations.

It is determined that the purpose of state regulation in the sphere of circulation of medicines is to realize the rights and legitimate interests of citizens to affordable and high-quality safe medicines. It also provides for state protection against such unlawful violations or encroachments by an unspecified group of persons. According to the goal, priority tasks in this area are outlined.

It is established that state regulation in the sphere of circulation of medicines is based on such principles as constitutional (legality, transparency and unity of the executive power system) and socio-legal (objectivity, efficiency, scientific), organizational (functional territorial combination of unity of command and collegiality). The other group is special principles and includes all specific norms specific to state regulation in this particular area.

It is established that the organizational and economic mechanism of state regulation in the sphere of circulation of medicines covers a complex system at all levels. It provides for interrelated organizational structures, various forms and

methods of management, as well as a regulatory framework. They are also intertwined with innovation, influencing the economic process through reproduction processes based on the efficiency and competitiveness of the industry as a whole.

Keywords: state regulation, pharmaceutical industry, medicines, sphere of circulation of medicines, organizational and economic mechanism of state regulation.

Постановка проблеми. Трансформація системи охорони здоров'я України передбачає зміни в основних принципах, інструментах і методологіях, які лежать в основі державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів. На сьогоднішній день вже запроваджені державні процеси для регулювання цін на ліки, організації, що займаються продажем продукції, повинні бути пройти через суворі процедури ліцензування; на додачу до всього цього повинна існувати прозора система державних закупівель, яка ретельно відстежувала б будь-які побічні реакції після вживання ліків, а також мала контрольні пункти забезпечення якості.

У затвердженні Державної стратегії реалізації національної політики щодо забезпечення населення лікарськими засобами до 2025 року (на основі рекомендацій ВООЗ) [3] наголошується на забезпеченні безпечними та ефективними ліками в оптимальних обсягах для задоволення потреб країни. Ці зміни не відбулися миттєво, а завдяки ретельному розгляду на основі міжнародних стандартів і з урахуванням наших власних місцевих потреб. Але прийняття європейських підходів у реформі охорони здоров'я тягне за собою виклики, які ще належить вирішити, зокрема: тривале використання непрозорих процесів державних закупівель фармацевтичних препаратів, регулювання цін на ліки серед інших питань.

Задовольняючи першочергові потреби громадян України у своєчасній медичній допомозі в умовах воєнного стану, як державні, так і місцеві заклади охорони здоров'я повинні приділяти високу увагу як якості, так і безпеці ліків. Це пов'язано з тим, що у світлі створення нової національної системи охорони здоров'я, яка має на меті допомогти громадянам подолати такі наслідки кризи, які призводять до втрати доходів, це питання підвищує важливість державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти розвитку державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження впливу держави на фармацевтичну галузь зробили такі вчені Васильєв С. [1], Єрмолаєва В. [2], Лазарєв В. [1], Овчаренко Т. [2], Руснак Л. [4], Сотникова Л. [5], 6. Співак М. [6], Стрельченко О. [7], Теремецький В. [8], Хавпун О. [8] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, слід зазначити наявність низки невивчених питань у сфері державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів в Україні, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою даної статті є дослідження теоретичних основ державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукової літератури та періодичних видань фармацевтичної галузі дозволяє визначити основну сучасну динаміку на фармацевтичному ринку України:

- тенденцією, яка визначає сучасне суспільство, є стрімке збільшення використання лікарських засобів;

- позитивною тенденцією є збільшення споживання населенням ліків. Про це свідчить зростання рівня середньодушових витрат на придбання ліків; через це зростають і ціни внутрішнього виробництва. Спостерігається активізація інноваційної діяльності на підприємствах фармацевтичної галузі [1, С. 56];

- основні науково-технічні досягнення останніх десятиліть у поєднанні зі змінами в суспільстві (де підвищується рівень життя та старіє світове населення) визначатимуть еволюцію та розширення фармацевтичного сектору, що спрямовано на внесення значних змін та інноваційних методів лікування пацієнтів.

- фармацевтичний ринок продовжує демонструвати високі темпи зростання. Проте темпи зростання монетарного ринку сповільнюються, а темпи зростання продажів упаковок ліків зростають. Ми вважаємо це ознакою стабілізації ринку;

Незважаючи на сприятливий бізнес-клімат, фармацевтичному ринку у кожній державі світу все ще вдається бути як високодинамічною, так і жорстко регульованою – галуззю економіки, навіть попри зусилля уряду кожної країни заохотити зростання в межах своєї юрисдикції.

Проте в системі державного регулювання обігу лікарських засобів в Україні існують такі негативні характеристики, які не дозволяють визнати державне регулювання у сфері обігу лікарських засобів ефективним:

- прогалини законодавства, у тому числі термінологічні помилки, неоднозначні правила обігу лікарських засобів.

- поєднання функцій встановлення стандартів і нагляду в одному державному органі;

- недостатня фінансова допомога державній системі регулювання фармацевтичного ринку;

- методи збору коштів на медичні процедури неофіційні та нерегульовані.

- негативні моменти забезпечення галузі компетентними кадрами;

- неефективність професійних організацій;

- не розвинуті механізми саморегуляції [7, с. 154].

Ступінь державного регулювання бізнесу залежно від ступеня впливу держави на суспільні відносини в різних ланках національної економіки можна класифікувати за рівнем впливу на її реальний сектор. Так, Л. Руснак пропонує виділити максимальний, середній та мінімальний рівні (режими)

державного регулювання економіки [4, с. 105]. Перший рівень передбачає використання всіх або більшості методів державного регулювання, і до цієї категорії в першу чергу можна віднести фармацевтичну галузь, оскільки держава використовує такі методи непрямого (правового та адміністративного) впливу на державному рівні:

- визначення стратегічних цілей, пов'язаних з економічним розвитком, їх вираження в індикативних та інших формах планування;
- державні замовлення та угоди, що передбачають постачання конкретної продукції.
- ліцензії, у тому числі пов'язані з виробничою, фармацевтичною діяльністю та іншими видами реєстрації, імпорту та експорту, а також заборони.
- правила щодо сертифікації технології та продукції.
- державна реєстрація лікарських засобів і товарів медичного призначення;
- процес обліку цін на життєво важливі та першочергові лікарські засоби;
- законодавчі та нормативні заборони на випуск певної продукції та обмеження.
- митні правила тощо.

Щодо руху лікарських засобів фактичними методами (непрямого) регулювання економічних процесів є: оподаткування, ступінь оподаткування та система податкових пільг; платежі за ресурси, процентні ставки та кредитні пільги; патентне право.

Метою державного регулювання у сфері лікарських засобів є забезпечення захисту прав та інтересів громадян щодо доступних та якісних безпечних лікарських засобів, а також імунологічних препаратів. Крім того, метою державного регулювання є захист цих прав та інтересів від протиправних посягань і порушень з боку певної групи осіб. Державне регулювання за сферою обігу лікарських засобів полягає в розробці системи – де заходи встановлюються законом та повинні виконуватися послідовно, щоб забезпечити досягнення мети, для якої вони були встановлені.

Завдання, які підпадають під державне регулювання у сфері обігу лікарських засобів, декілька. Серед них: створення сприятливих умов для розвитку фармацевтичної науки, що веде до створення інноваційних прогресивних лікарських засобів; встановлення чітких та прозорих правил реєстрації авторського права на лікарські засоби (діючі речовини) із заходами захисту та нормами контролю доклінічних досліджень і клінічних випробувань; затвердження через процеси створення нагляду щодо правил реєстрації, видачі ліцензій на виробничу практику фармацевтичної діяльності відповідність; забезпечення ефективного виробництва лікарських засобів, у тому числі контроль за дотриманням відповідних стандартів пакування та маркування лікарських засобів, організація діяльності щодо якості лікарських засобів, у тому числі фармаконагляду, створення норм щодо торгівлі лікарськими засобами, у т.ч. рецептурного та безрецептурного відпуску лікарських засобів, знищення та утилізації лікарських засобів, реалізації національних програм та ініціатив.

Державне регулювання у будь-якому секторі економіки має бути побудовано на низці взаємозалежних принципів, які служать меті підтримки єдності в його організації та діяльності з метою систематизувати управління в масштабах усієї країни [5, с. 109]. У науковій літературі існують різні формулювання, що визначають термін «принцип», але всі зближуються до його буквального значення, що походить від латинського «principium»: принцип – це основа, відправна точка, керівна ідея. У юридичній літературі часто заглиблюється в принципи права, які визначаються як вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги), що визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. У сфері науки про державне управління принципи є першочерговими. Цілком логічно розглядати їх як базові положення – найзагальніші поняття, що складають основу управлінської діяльності і втілюють у собі саму її суть (див. [7, с. 12]).

Принципи державне регулювання в окремих сферах встановлюються із загальних принципів, які повинен мати кожен вид державного управління, а також із конкретних принципів, цей процес визначається особливими суспільними відносинами. Так само ми б склали перелік основних керівних принципів державне регулювання щодо обігу лікарських засобів. Щоб це сформулювати, розглянемо існуючі акти, які регулюють цю сферу.

Щоб отримати повне розуміння того, як закони вирішують питання, пов'язані з принципами державне регулювання в рамках конкретної юрисдикції, нам потрібно звернутися до актів, які регулюють систему охорони здоров'я в цілому, оскільки сфера обігу лікарських засобів є її важливою складовою.

У юридичній науці також не вирішено суперечки навколо засад державного регулювання у сфері лікарських засобів, дослідники представляють авторську збірку принципів:

- 1) дотримання прав пацієнтів щодо охорони здоров'я та забезпечення ліками шляхом надання державних гарантій.
- 2) пріоритетність охорони здоров'я незахищених соціальних верств суспільства;
- 3) розмежувати повноваження посадових осіб держави та посадових осіб місцевого самоврядування щодо надання медичної допомоги громадянам;
- 4) державне регулювання обігу лікарських засобів.
- 5) наявність та якість сучасного розвитку медицини;
- 6) розширення міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я громадян [7, с. 38].

Аналіз наукової літератури, дозволив зробити висновок, що державне управління у сфері обігу лікарських засобів складається з багатьох принципів, серед яких можливо виділити наступні групи:

- конституційні: законність, гласність, єдність системи виконавчої влади;

- соціально-правові: об'єктивність, оперативність, науковість.
- функціональний: сприяє ефективності в організації, території або поєднанні індивідуального лідерства та співпраці;
- спеціальні, присвячені державному регулюванню в цій конкретній сфері.

Державне регулювання охоплюється конституційними, соціально-правовими та організаційними принципами в будь-якій сфері суспільного існування. Але давайте розглянемо окремий набір принципів – тих, які створюють картину того, як саме державне управління набуває унікальної форми у сфері обігу лікарських засобів. Ці спеціальні принципи сягають своїм корінням із загальних вчень та законодавства про обіг лікарських засобів в Україні:

- перший принцип полягає в тому, що права громадян на ефективні, якісні та безпечні лікарські засоби забезпечуються низкою державних гарантій;
- принцип надання переваги певним групам, коли йдеться про медичну допомогу, вони зазвичай підпадають під: соціальну групу, яка ідентифікує конкретні категорії громадян; медична група, створена на основі характеристик захворювання; професійна група, що складається з громадян певних професійних категорій;
- принцип забезпечення доступності ліків (досягається, наприклад, через встановлення мінімального асортименту лікарських засобів для аптек).
- принцип державного контролю цін на життєво важливі та життєво важливі лікарські засоби;
- принцип ефективності системи фармаконагляду, що передбачає моніторинг ефективності та безпеки лікарських засобів, виявлення випадків побічної дії та небажаних реакцій від застосування лікарського засобу [6, С. 137];
- принцип передбачає узгодження основ державне регулювання у сфері обігу лікарських засобів із стандартами, встановленими на міжнародному рівні.

Звичайно, спеціальні принципи не є чужими для інших груп загальних принципів у державному управлінні, оскільки вони зазвичай впливають з них. Отже, наданий перелік не є вичерпним чи остаточним; однак, здається, він охоплює ті ключові принципи, без яких сутність державного регулювання не може бути належним чином сформульована в обговорюваній сфері. Не можна не звернути увагу на те, що відсутність законодавчого переліку загальних принципів обігу лікарських засобів є помітною прогалиною в чинному законодавстві. Усунення якої послужило б не лише закладенню початкових положень для правового регулювання в такій важливій сфері суспільного життя, але й дозволило б точніше сформулювати ці фундаментальні принципи, таким чином узгоджуючи їх із практикою ефективного державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів.

Державне регулювання у сфері обігу лікарських засобів безпосередньо та через призму цієї галузі впливає на розвиток інноваційного підприємництва. Аналіз визначень «організаційно-економічного механізму» характеризується багатостороннім протиріччям, яке додається до цього терміну; тому неможливо об'єктивно провести наукове дослідження.

Враховуючи широкий спектр того, що може охоплювати термін «механізм» і як його можна використовувати для характеристики не лише економічної системи, але й її керуючої підсистеми, ми вважаємо, що більш підходящим буде термін «організаційно-економічний механізм». Цей термін знаходить актуальність як на мікрорівні, де він допомагає охарактеризувати економічний механізм діяльності суб'єктів господарювання, так і на макрорівні – де він відіграє роль в аналізі економічного механізму національної економіки в цілому [9].

Організаційно-економічний механізм має такі унікальні властивості:

- 1) механізм є залежним від процесу, оскільки є невід'ємною частиною процесу і призначений лише для виконання функцій процесу;
- 2) механізм неавтономний і по суті «знерухомлений», перебуває в стані очікування процесу управління;
- 3) зв'язок між механізмом і управлінням представляє внутрішню структуру процесу, його знання «як робити».

Організаційно-економічний механізм тісно пов'язаний з економічним процесом і може розглядатися як певний шлях (доступні ресурси), який сприяє виконанню функцій цього процесу, іншими словами, досягненню його мети.

Організаційно-економічний механізм державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів можна розглядати як складну систему. Він включає різні рівні взаємозв'язків всередині організаційних структур, методів управління, нормативної бази та впровадження інновацій. Цей механізм впливає на економічний процес, дотримуючись принципів економіки – спрямованих на ефективність і поширення інновацій, а також на конкурентоспроможність фармацевтичного сектору та промисловості в цілому.

Організаційно-економічний механізм умовно можна розділити на два блоки – організаційний та економічний. Ці блоки, мають взаємозв'язок між собою. До організаційної складової можливо віднести: впровадження індикативного планування та організації наукових досліджень на основі стандартів GxP та ICH [8, С. 110]; процесний підхід до управління; комерціалізацію результатів досліджень і патентів; сприяння поширенню інновацій через галузеві асоціації з університетами для спеціалізованої підготовки; розвиток кластерних ініціатив через професійні асоціації за участю провідних інноваційних фармацевтичних компаній, а також залучення галузі до нормотворення. З економічної сторони – фінансування та кредитування, оподаткування та страхування для організацій, які беруть

участь в інноваційних процесах, включаючи державне співфінансування розвитку, а також створення спеціальних економічних зон із пільговим податковим режимом для фармацевтичних науково-виробничих фірм; пільги та система проектного співфінансування для учасників фармацевтичного кластеру; державні преференції на основі локалізації технологічних процесів виробництва в Україні.

У фармацевтичній промисловості одним із ключових факторів інноваційного підприємництва можна простежити пошук максимального прибутку та встановлення конкурентної переваги як компанії. Це робить управління якістю продукції важливою складовою організаційно-економічної структури, що забезпечує конкурентоспроможність підприємства. Акцент на певних стандартах, таких як належна виробнича практика (GMP), діє як стимул: він стимулює інвестиції в нові фабрики з сучасною інфраструктурою за допомогою інновацій у високотехнологічному обладнанні, таким чином створюючи різні форми інновацій у фармацевтичній промисловості – технологічні, продукту, маркетингу та організації [2, с. 91]. Дійсно, коли якість глибоко вкорінена у виробничих процесах і результатах, це ставить фірму у вигідну точку для отримання конкурентних переваг на цільових ринках.

При розвитку фармацевтичного підприємства формування організаційно-економічного механізму потребує врахування чинників ринкового саморегулювання та державне регулювання, характерних для даної галузі. Діагностика методів і засобів, які дозволяють підприємству підтримувати інновації, одночасно забезпечуючи економічну життєздатність, повинна базуватися на показниках наявності ресурсів. До них належать: фінансові, технічні, організаційні, кадрові та інформаційні ресурси.

Висновки. Таким чином в даній роботі ми визначили головні сучасні тенденції фармацевтичної галузі в Україні. З'ясували негативні риси, які заважають ефективності державне регулювання у сфері обігу лікарських засобів; серед них можна назвати: законодавчі лазівки; не розвинена фінансова підтримка системного нагляду за фармацевтичною сферою; не достатня підготовка кваліфікованої робочої сили для галузі; неадекватність професійних організацій тощо..

Визначено, що метою державного регулювання у сфері лікарських засобів є забезпечення захисту прав та інтересів громадян щодо доступних та якісних безпечних лікарських засобів, а також імунологічних препаратів. Крім того, метою державного регулювання є захист цих прав та інтересів від протиправних посягань і порушень з боку певної групи осіб. Державне регулювання за сферою обігу лікарських засобів полягає в розробці системи – де заходи встановлюються законом та повинні виконуватися послідовно, щоб забезпечити досягнення мети, для якої вони були встановлені.

Виявлено, що державне регулювання у сфері лікарських засобів ґрунтується на кількох групах принципів, до яких належать: конституційні –

законність, гласність, єдність системи виконавчої влади; соціально-правові: об'єктивність, оперативність, науковість; організаційні: функціональні, територіальні, поєднання єдиноначальності та колегіальності; особливі та специфічні для державного регулювання у сфері обігу лікарських засобів.

Організаційно-економічний механізм державного регулювання обігу лікарських засобів можна визначити як сукупність усіх рівнів взаємозв'язків і взаємодії організаційних структур. Це складна система, яка включає різноманітні форми та методи господарювання, нормативно-правову базу, а також інноваційну практику впливу на економічний процес.

Література:

1. Васильєв С., Лазарєв В. Специфіка державного нагляду у сфері обігу лікарських засобів. *Господарське право і процес*. 2017. №1. С. 55-58.
2. Овчаренко Т., Єрмолаєва В. Механізм впровадження міжнародних стандартів GMP у фармацевтичний сектор економіки України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2009. №4. С. 90-93.
3. Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2024).
4. Руснак Л. М. Державне регулювання фармацевтичної діяльності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018 № 36. С. 105-107.
5. Сотникова Л.В. Світовий досвід формування та реалізації державної політики щодо забезпечення національних інтересів у сфері обігу лікарських засобів. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. №28. С. 109-118.
6. Співак М. В. Єдиний медичний інформаційний простір як засіб прийняття управлінських рішень. *Київський часопис права : наук. журн*. 2022. № 1. С. 136–142.
7. Стрельченко О. Г. Регулювання сфери обігу лікарських засобів в Україні: адміністративно-правове дослідження: монографія. Науково-дослідний ін-т публічного права. Київ : Кафедра, 2019. 399 с.
8. Теремецький В.І., Хавпун О.С. Вплив міжнародних організацій на розвиток та функціонування світового фармацевтичного ринку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 109-113.
9. Mikhno, I., Koval, V., & Ternavskiy, A. Strategic management of healthcare institution development of the national medical services market. *Access Journal*. 2020. №1(2). С. 157-170.

References:

1. Vasyliiev, S., Lazariev, V. (2017). Spetsyfyka derzhavnoho nahliadu u sferi obihu likarskykh zasobiv. [The specificity of state supervision in the sphere of circulation of medicinal products.]. *Hospodarske pravo i protses*. – Commercial law and process. 1. 55-58. [in Ukrainian].
2. Ovcharenko, T., Yermolaieva, V. (2009). Mekhanizm vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv GMP u farmatsevtichnyi sektor ekonomiky Ukrainy. [The mechanism of implementation of international GMP standards in the pharmaceutical sector of the economy of Ukraine.]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*. – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy. 4. S. 90-93. [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii realizatsii derzhavnoi polityky zabezpechennia naselennia likarskymy zasobamy na period do 2025 roku [On approval of the State strategy for the implementation of the state policy of providing the population with medicines for the period up to 2025]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

4. Rusnak, L. M. (2018). Derzhavne rehuliuвання farmatsevychnoi diialnosti v Ukraini. [State regulation of pharmaceutical activity in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence.* 36. 105-107. [in Ukrainian].

5. Sotnykova, L.V. (2022). Svitovy dosvid formuvannya ta realizatsii derzhavnoi polityky shchodo zabezpechennia natsionalnykh interesiv u sferi obihu likarskykh zasobiv. [World experience in the formation and implementation of state policy to ensure national interests in the field of circulation of medicinal products.]. *Publichne upravlinnia i administruvannya v Ukraini. – Public management and administration in Ukraine.* 28. 109-118. [in Ukrainian].

6. Spivak, M. V. (2022). Yedynyi medychnyi informatsiinyi prostir yak zasib pryiniattia upravlinskykh rishen. The unified medical information space as a means of making managerial decisions.]. *Kyivskyi chasopys prava : nauk. zhurn. – Kyiv Journal of Law: Science. Journal.* 1.136–142. [in Ukrainian].

7. Strelchenko, O. H. (2019). Rehuliuвання sfery obihu likarskykh zasobiv v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia. [Regulation of the sphere of circulation of medicinal products in Ukraine: administrative and legal study: monograph.]. Kyiv: Kafedra, [in Ukrainian].

8. Teremetskyi, V.I., Khavpun, O.S. (2020). Vplyv mizhnarodnykh orhanizatsii na rozvytok ta funktsionuvannya svitovoho farmatsevychnoho rynku. [The influence of international organizations on the development and functioning of the world pharmaceutical market.]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. – Actual problems of domestic jurisprudence.* 2. 109-113. [in Ukrainian].

9. Mikhno, I., Koval, V., & Ternavskiy, A. (2020). Strategic management of healthcare institution development of the national medical services market. *Access Journal, 1(2), 157-170* [in English].

УДК 351:331.5:36:32

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-61-75](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-61-75)

Бульба Володимир Григорович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, пр. Героїв Харкова, 75, м. Харків, тел.: (050) 301-07-57, <https://orcid.org/0000-0002-5352-0574>

Поступна Олена Вікторівна доктор наук з державного управління, професор, доцент кафедри менеджменту, Національний університету цивільного захисту України, вул. Чернишевська, 94, м. Харків, тел.: (067) 775-36-68, <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>

Литвинов Андрій Олексійович здобувач наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, пр. Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61001, тел.: (050) 215-20-27, <https://orcid.org/0009-0000-5486-9076>

ПЕРЕВАГИ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ВАЖЛИВОГО ФАКТОРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду питань людського розвитку як важливого напрямку забезпечення національної безпеки держави. Визначено, що Україна, незважаючи на зовнішні й внутрішні проблеми, і досі у загальному світовому рейтингу входить до списку країн з високим рівнем людського розвитку за основними його вимірами – довге та здорове життя, доступ до знань та гідний рівень життя.

Визначено основні тенденції в сфері зайнятості населення України: збільшення рівня безробіття, зокрема внаслідок внутрішньої і зовнішньої міграції населення з окупованих територій та від активних військових дій; зменшення рівня зайнятого населення за два останні роки практично вдвічі; зростання дефіциту робочої сили тощо. З'ясовано, що в Україні скорочення кадрового резерву та зниження його якості супроводжується: відтоком кадрів за кордон, ймовірна їх асиміляція та неповернення до країни; поглибленням процесу старіння населення та, як наслідок, збільшення соціального навантаження на платників податків; поглибленням демографічної кризи внаслідок війни

(втрата кадрового резерву у майбутньому); погіршенням якості людського капіталу (міграція населення, загибель, погіршення фізичного та психологічного стану молоді репродуктивного віку); дисбалансом на ринку праці – з одного боку, збільшується попит на робочу силу, з іншого – відчувається дефіцит трудових ресурсів.

Розглянуто продуктивну зайнятість як передумову подолання бідності серед працюючого населення. Доведено, що в умовах політичної та економічної кризи, розширення обсягів бідності й посилення нерівності в суспільстві, спричиненими військовими діями, ключовим пріоритетом Української держави є розробка ефективної соціальної політики, спроможної забезпечити продуктивну зайнятість населення. Обґрунтовано застосування соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення з метою вдосконалення їх якості життя. Визначено фактори, що впливають на переваги соціально орієнтованої кластеризації: збереження людського капіталу; природозберігаючі; раціональне використання трудових ресурсів; економія трудових і матеріальних ресурсів; прискорення соціально-економічного розвитку;

вдосконалення територіальної організації економіки; покращення системи розселення; підвищення якості життя населення.

Ключові слова: публічне управління, національна безпека, соціальна політика, кластеризація, соціальний кластер, економіка праці, організація праці, людський капітал, зайнятість населення, продуктивна зайнятість, якість життя.

Bulba Volodymyr Grigorovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Law, National Security and European Integration, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration" V. N. Karazin Kharkiv National University, 75 Heroiv Kharkova Ave, Kharkiv, 61001, tel.: (050) 301-07-57, <https://orcid.org/0000-0002-5352-0574>

Postupna Olena Viktorivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Associate Professor of the Department of Management, National university of civil defence of Ukraine, 94 Chernyshevska St., Kharkiv, 61023, tel.: (067) 775-36-68, <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>

Lytvynov Andrii Oleksiyovych Candidate for the degree of doctor of philosophy in public management and administration of the Department of Law, National Security and European Integration, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration" V. N. Karazin Kharkiv National University, 75 Heroiv Kharkova Ave, Kharkiv, 61001, tel.: (050) 215-20-27, <https://orcid.org/0009-0000-5486-9076>

ADVANTAGES OF SOCIALLY-ORIENTED CLUSTERING IN ENSURING PRODUCTIVE EMPLOYMENT AS AN IMPORTANT FACTOR IN ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY

Abstract. This article is dedicated to the examination of human development issues as an important aspect of ensuring national security. It has been determined that Ukraine, despite external and internal challenges, still ranks among countries with a high level of human development according to major indicators such as long and healthy life, access to knowledge, and a decent standard of living.

Key trends in the employment sector in Ukraine have been identified: the increase in unemployment rates, particularly due to internal and external migration from occupied territories and active military zones; the reduction of the employed population by nearly half over the last two years; and the growing labor force deficit. It has been found that in Ukraine, the reduction and declining quality of the labor reserve is accompanied by: brain drain abroad with potential assimilation and non-return; deepening population aging and the consequent increase in social burden on taxpayers; worsening demographic crisis due to the war (loss of future labor reserve); declining quality of human capital (migration, death, deterioration of physical and psychological health of the reproductive-age youth); labor market imbalance – on one side, increasing demand for labor, and on the other, a noticeable labor resource deficit.

Productive employment is considered as a precondition for overcoming poverty among the working population. It has been proven that in the context of political and economic crisis, expansion of poverty, and increased inequality caused by military actions, the key priority of the Ukrainian state is to develop an effective social policy capable of ensuring productive employment. The application of socially-oriented clustering in ensuring productive employment has been substantiated to improve the quality of life. Factors influencing the advantages of socially-oriented clustering have been identified: preservation of human capital; environmentally friendly practices; rational use of labor resources; saving labor and material resources; accelerating socio-economic development; improving the territorial organization of the economy; enhancing the settlement system; and improving the quality of life of the population.

Keywords: public administration, national security, social policy, clustering, social cluster, labor economics, labor organization, human capital, employment, productive employment, quality of life.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів забезпечення національної безпеки України є людський розвиток. У загальному світовому рейтингу Україна довгий час тримає достатньо високу планку та, незважаючи на зовнішні й внутрішні проблеми, і досі входить до списку країн з високим

рівнем людського розвитку за основними його вимірами – довге та здорове життя, доступ до знань та гідний рівень життя. На жаль, з 2022 р. Україна суттєво втрачає свої позиції і, згідно з оприлюдненим рейтингом індексу людського розвитку (далі – ІЛР) у Доповіді про людський розвиток за 2023-2024 рр. (далі – Доповідь про ЛР), посідає 100 місце зі 193 країн і територій світу [32]. Це найгірший показник за останні 20 років (у 2019 р. Україна посіла 74 місце серед 189 країн і територій світу), однак розуміємо, що він може ще нижче опуститися у загальному рейтингу із-за продовження активних військових дій, що ведуться на території України, наслідки яких прорахувати дуже складно. В цілому у світ спостерігається нерівномірний прогрес розвитку, в результаті чого найбільш бідні країни посідають найнижчі позиції в загальному рейтингу ІЛР. У світі поглиблюється соціально-економічна нерівність і посилюється політична поляризація у глобальному масштабі, у результаті чого виникає небезпечний глухий кут, про який і йдеться у Доповіді про ЛР. У документі пропонуються декілька напрямів подальшого руху світового співтовариства: побудувати архітектуру глобальних суспільних благ, заснованої на реаліях ХХІ ст., від яких залежить життя людей (допомога в галузі розвитку; гуманітарна допомога, що орієнтована на протидію надзвичайним ситуаціям; підтримка фінансування глобальних суспільних благ); стримувати підвищення глобальної температури та знизити градус суспільної поляризації – подолання політичної поляризації, популізму, недовіри, нерівності та викликів людського розвитку; подолати прогалини у спроможності людини впливати на зміни (здатність людей визначати власне майбутнє).

З огляду на глобальні світові тенденції та виклики, а також на національні потреби людського розвитку завданням Української держави сьогодні є формування такого економічного та соціального порядку, який би став підґрунтям для реалізації прав і свобод громадянина на індивідуальний розвиток і соціальну захищеність [20]. Одним з фундаментальних прав і важливим конституційним правом людини є право на працю. Воно належить до соціально-економічних прав, що забезпечує можливість доступу до джерел для задоволення потреб як себе, так і членів своєї родини, а також для самореалізації та самовираження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства суттєвий вплив на соціально-економічну ситуацію держави чинять насамперед такі виклики, як російська військова агресія проти України та, як наслідок, тимчасова окупація частини її території, часткова чи повне руйнування соціальної й енергетичної інфраструктури, демографічна криза, безробіття, бідність, а також загострення проблем у сфері медицини, освіти, науки, культури, соціального захисту тощо. Безсумнівно, що передумовою подолання бідності серед працюючого населення є продуктивна зайнятість, яка, відповідно до українського законодавства, визначається, як «зайнятість, що дає змогу забезпечити ефективне суспільне виробництво та задовольнити

потреби працівника на рівні не менше встановлених законодавством гарантій» [19]. В умовах політичної та економічної кризи, розширення обсягів бідності й посилення нерівності в суспільстві, спричиненими військовими діями, ключовим пріоритетом Української держави є розробка ефективної соціальної політики, спроможної забезпечити продуктивну зайнятість населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національна безпека України є однією з актуальних проблем державотворення та конституційного права. За останні два десятиліття ця проблематика все більше стає предметом комплексних наукових досліджень українських учених, основні результати яких викладені у монографічних виданнях. Вчені розглядають такі питання, як: концептуальні, організаційно-правові (Г. Ситник [24]), світоглядні, теоретико-методологічні (О. Дзьобань [17]), конституційно-правові (В. Антонов [1]) та адміністративно-правові засади національної безпеки (О. Хитра [29]); філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз національної безпеки держави (В. Бліхар [2]); визначення та застосування індикаторів стану національної безпеки (А. Качинський [12]); особливості публічного управління та його впливу на безпеку особистості, суспільства і держави в системі національної безпеки (А. Михненко, Н. Грущинська, Ю. Нестеряк [21]); соціально-економічне забезпечення державного управління національною безпекою (С. Домбровська, В. Шведун, А. Рубан [7]); структура та функції стратегічних комунікацій у системі національної безпеки держави (Т. Сивак, М. Шклярчук, В. Копанчук, О. Поступна, О. Фендо [33]) тощо.

Теоретичні та практичні аспекти людського розвитку в Україні як одного з напрямів забезпечення національної безпеки країни, питання відтворення продуктивних сил висвітлено у монографічних працях українських авторів (Е. Бойченко [3], Г. Возняк [28], Е. Лібанової [14], О. Новікова, О. Амоша, Ю. Залознова [26], Н. Статівка [25], М. Цимбал [15] та ін.). Основи соціального забезпечення, визначення рівня і якості життя населення України в умовах соціально-економічної нестабільності є предметом досліджень, таких учених, як В. Бульба [4], В. Новіков, О. Макарова, М. Откидач [6], В. Саріогло [23], Л. Черенько [18; 22; 30; 31] та ін.

Незважаючи на вагомий вклад українських учених у дослідження проблеми забезпечення продуктивної зайнятості населення як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни, обґрунтування необхідності підвищення ефективності соціальної політики у сфері зайнятості, на жаль, недостатньо уваги приділяється дослідженню місця, ролі та визначенню переваг соціально орієнтованих кластерів у підвищенні рівня добробуту зайнятого населення. Окремі теоретичні питання формування кластерних утворень, їх вплив на соціально-економічний розвиток території досліджують М. Войнаренко [13], С. Гриценко, А. Таранич [5], Ю. Федотов [27] та ін.

Мета статті – розглянути питання людського розвитку як важливого напрямку забезпечення національної безпеки держави; визначити основні

тенденції в сфері зайнятості населення України та розглянути продуктивну зайнятість як передумову подолання бідності серед працюючого населення; визначити фактори, що впливають на переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Зайнятість населення зумовлює в собі соціально-економічні та демографічні процеси, що відбуваються в державі. Державна політика в сфері зайнятості спрямовується на недопущенні дискримінації в можливості кожній людині отримати роботу та стабільний дохід, щоб забезпечити собі та своїм членам сім'ї якісне життя, а також мати можливість особистості кар'єрного і статусного росту.

З метою аналізу тенденцій стану і розвитку ринку праці з метою визначення прогалин у цій сфері, розробки та прийняття відповідних управлінських рішень, у тому числі щодо створення нових робочих місць кожна держава збирає статистичні дані про зайнятість населення. В Україні статистичні дані щодо рівня зайнятості, рівня безробіття та кількості робочої сили збирає державний орган – Державна служба статистики України, яка до зайнятого населення відносить особи віком від 15 років і старше, які здійснюють будь-яку діяльність, що пов'язана з виробництвом товарів та надання послуг. Звичайно, що за здійснення цієї діяльності людина отримує певну оплату, яка й має забезпечити гідний рівень життя населення.

Відповідно до методологічних положень щодо класифікації та аналізу робочої сили та окремих форм трудової діяльності, рівень зайнятості розглядається як «відношення кількості зайнятих певного віку і/або певної соціально-демографічної групи до кількості населення відповідного віку і/або населення відповідної соціально-демографічної групи (у відсотках)» [16]. За даними Державної служби статистики України, починаючи з 2014 р., коли російські війська вперше незаконно ввійшли на територію України та окупували частину її території, частка громадян втратила роботу, частка осіб вимушена була виїхати з Криму та зі сходу країни до інших підконтрольних Україні територій, внаслідок чого рівень безробіття збільшився, а рівень зайнятого населення відповідно зменшився. Однак при цьому, показник зайнятого населення з 2010 по 2019 рр. залишається практично стабільним – у середньому 57,8 %, а рівень безробіття перебуває на рівні – 7,3-9,5 % від усієї робочої сили, що свідчить про те, що щорічно майже 1,5 млн осіб не можуть знайти роботу [10].

З початку повномасштабної війни в Україні значно зменшилась кількість населення – станом на березень 2024 р. до 31,1 млн (до війни проживало 37,6 млн людей), понад 6,5 млн з тих, хто виїхав з країни на початку війни, досі не повернулись (це кількість зареєстрованих у країнах світу українських біженців). Оскільки головним ресурсом економічного розвитку є люди, а саме якість людського капіталу, склад трудових ресурсів, то доцільним є розгляд структури населення та визначення кадрового резерву. Так, відповідно до статистичних

даних, станом на березень 2024 р. з 31,1 млн постійного населення України лише 13,4 млн складають робочу силу, серед яких 11,1 млн – зайняті та 2,3 млн безробітні. Найбільшу частку 17,7 млн складають економічно неактивне населення, 7,8 млн – пенсіонери (2,7 млн продовжують працювати), 5,6 млн – люди, які не працюють та не шукають роботу, 4,3 млн – діти у віці до 15 років. Отже, в Україні відбулось значне зростання дефіциту робочої сили – у 2023 р. майже втричі порівняно з 2022 р. збільшився показник нестачі працівників (у 2022 р. – 13,5 %, а у 2023 р. – 34 %), що значно обмежує розвиток бізнесу [8]. В цілому, відбувається скорочення кадрового резерву та знижується його якість, що супроводжується такими процесами, як:

- відтік кадрів за кордон, їх ймовірна асиміляція та неповернення до країни;
- зміщення структури населення в бік населення старшого віку – поглиблення процесу старіння населення та, як наслідок, збільшення соціального навантаження на платників податків;
- поглиблення демографічної кризи внаслідок війни – зниження народжуваності, втрати етнічного фундаменту нації та кадрового резерву у перспективі;
- погіршення якості людського капіталу – міграція значної кількості підприємців, талановитих людей, молоді репродуктивного віку за кордон, загибель та каліцтво значної кількості молодих людей внаслідок війни, погіршення психічного стану населення;
- дисбаланс на ринку праці – при збільшенні попиту на робочу силу відчувається дефіцит трудових ресурсів, є проблеми з пошуком кваліфікованих працівників, робітників окремих спеціальностей.

Перелічені процеси, а також переведення майже четвертої частини з усіх працюючих на роботу в режимі онлайн та/або змішану форму роботи (частину робочого тижня працюють в офлайн-режимі, іншу – в онлайн), зниження оплати праці при зростанні цін на комунальні послуги та на товари першої необхідності, посилення мобілізаційних заходів з боку держави (частка населення свідомо не працюють, щоб їх не мобілізували) призводять до зниження рівня доходів громадян та стимулюють збільшення вторинної зайнятості і/або зайнятість у неформальному тіньовому секторі економіки лише для підтримки отримання необхідного доходу, щоб триматися на прийнятному для людини рівні. Безсумнівно, всі ці процеси негативно впливають на продуктивну зайнятість, яка є основним фактором підвищення якості життя населення. Стан економіки та фінансова спроможність економічно активного населення в першу чергу залежить від забезпечення повної зайнятості. Це дозволяє працюючому населенню підтримувати власні доходи і свій добробут, а отже, розвивати людський потенціал. У такому разі продуктивна зайнятість характеризує рівень її організації та ефективності внутрішньої структури.

Оцінка якості життя населення є, з одного боку, важливим фактором зайнятості, з іншого – є суб’єктивним мірилом, оскільки залежить від суб’єктивного сприйняття особистістю умов свого існування. За даними соціологічного опитування, проведеного командою Rakuten Viber серед своїх користувачів (взяли участь 70 тис. осіб), з початку війни у 4 з 10 українців зменшилися доходи, тобто 40 % громадян відчули зниження рівня доходів, лише у 15 % не змінилась заробітна плата та у 5 % вона навіть зросла. Як виявилось, понад третини респондентів на момент опитування не працювали, зокрема: 9 % людей втратили роботу і активно її шукають; 5 % не працюють і не шукають; 26 % не мають роботи по причині навчання чи вже на пенсії. 31 % респондентів зазначили, що ситуація щодо їх роботи і доходу з початку війни змінилась на гірше – вони працюють, але дохід значно зменшився [11].

Важлива роль в модернізації соціального життя, виходу з кризової соціально-економічної ситуації в усьому світі відводиться управлінню соціальними проектами, до яких додатково залучають бізнес і громадські інституції задля вирішення соціальних проблем, які існують в суспільстві. Одним з інструментів вирішення цих проблем в Україні є використання кластерної форми організації діяльності, що дозволяє підвищити рівень та якість надання населенню послуг, знизити навантаження на бюджети за рахунок залучення до цього процесу на конкурентних засадах різних учасників (органи державної влади, бізнес структури, громадськість, соціальні заклади та установи). Створені соціально орієнтовані кластери по суті призводять до трансформації базових завдань державної соціальної політики [4]. Структура таких кластерів може бути різноманітною. Зазвичай, до складу соціально орієнтованого кластеру входять різні соціальні компанії (заклади та установи освіти, науки, охорони здоров’я, культури, соціального захисту, підприємства економіки тощо), що локалізовані на певній території. Діяльність кластерів спрямовується на вирішення таких задач, як:

- підвищення показників народжуваності та зниження рівня смертності;
- боротьба з бідністю;
- покращення здоров’я та добробуту;
- надання якісних освітніх послуг та гендерна рівність;
- забезпечення гідною працею та економічне зростання;
- зменшення нерівності;
- доступна та чиста енергія;
- чиста вода та належні санітарні умови;
- впровадження інновацій та розвиток інфраструктури;
- стійкий розвиток населених пунктів;
- відповідальне споживання та ін. [9; 14].

Фактично соціально орієнтований кластер забезпечує високу якість і гідний рівень життя населенню, розвиваючи при цьому соціальну інфраструктуру в

межах певної території. Функціонування такого кластеру можна оцінити за двома напрямками:

- цільової орієнтації (сприяння соціально-економічному розвитку території, модернізації соціально значущих інфраструктурних складових, підвищення добробуту населення);
- сфери діяльності (забезпечення продовольчої та екологічної безпеки, покращення надання послуг у сфері охорони здоров'я та освіти, задоволення соціальних, культурних та духовних потреб особистості, підвищення рівня життєзабезпечення населення).

Визначимо фактори, що впливають на переваги соціально орієнтованих кластерів.

По-перше, це збереження людського капіталу. Безперечно, базовими вимірами розвитку людського потенціалу є демографія, міграція, освіта, здоров'я. Суб'єктивні виміри – це соціальне почуття та самопочуття. Сьогодні є потреба в суспільстві щодо створення та розширення зон безпеки в середині країни, посилення її обороноздатності, створення умов для стійкої економіки, в тому числі для ведення бізнесу. Особливої уваги суспільства і держави потребують заклади освіти різного рівня щодо створення безпечових умов навчання. Для підвищення рівня соціального почуття й самопочуття необхідно налагодити суспільний діалог для вирішення болючих питань, зокрема підготувати рішення про мобілізацію населення для досягнення стратегічної переваги у довгій війні; продумати механізми щодо залучення мігрантів з інших країн для вирішення питання дефіциту робочої сили та ін.

По-друге, природозберігаючий фактор. У сучасному світі все більше уваги приділяють розвитку «зеленої» економіки, що пов'язана з принципом екоуправління – управління, що здійснюється з урахуванням стану навколишнього середовища та забезпеченням його збереження. Ініціатива «зеленої» економіки заснована на таких принципах, як збереження природних ресурсів; врахування природного капіталу під час прийняття та реалізації управлінських рішень; використання переробних систем відходів; забезпечення зайнятості населення за рахунок створення «зелених» робочих місць і відповідної політики; усвідомлення існування людини у нерозривному зв'язку з екосистемою, у якій вона живе. Фактично з'являється новий напрямок в діяльності людини – екологізація, що націлений на досягнення екологічної рівноваги з природним середовищем, що дозволяє зберегти природу та одночасно підвищити якість життя населення. Підвищення ефективності використання природних ресурсів досягається на основі більш повної переробки ресурсів сировини, палива, води у виробництві.

По-третє, раціональне використання трудових ресурсів є підвалинами покращення матеріального добробуту населення. Створення достатньої кількості робочих місць має бути пропорційним росту чисельності населення та галузям соціальної інфраструктури. Головною ціллю управління трудовими

ресурсами є забезпечення мінімізації витрат на їх формування й утримання та отримання максимального результату від їх використання.

По-четверте, економія трудових і матеріальних ресурсів. Економія трудових і матеріальних ресурсів досягається внаслідок прогресу техніки й технологій, удосконалення організації виробництва і праці, зниження витрат на одиницю виробленої продукції, покращення устаткування та ін. Все це веде до підвищення продуктивності праці, що характеризується такими показниками, як виробництвом продукції за одиницю часу; трудомісткістю виробленої продукції; вартістю виробленої продукції на одну людину. Економія трудових ресурсів відбувається за рахунок спеціалізації виробництва та кращого використання робочого часу.

По-п'яте, прискорення соціально-економічного розвитку. Вихід з важкої соціально-економічної ситуації, що склалась в Україні, можливо за рахунок прискорення проведення реформ, що спрямовані на створення ефективної національної економіки з відповідними механізмами соціального захисту.

По-шосте, вдосконалення територіальної організації економіки. Територіальна організація включає комплекс цілеспрямованої економічної діяльності суб'єктів господарювання на певній території та виступає як: результат територіальної економічної діяльності; система відносин між суб'єктами господарювання, місцевими владами та громадянами; механізм розміщення нових об'єктів; форма територіальної інтеграції виробництва і розселення населення. Дана організація включає територіальний поділ праці, розміщення продуктивних сил, територіальну концентрацію, територіальні пропорції. Вдосконалення територіальної організації економіки досягається створенням локальних виробничих комплексів і центрів, забезпеченням взаємопов'язаного й пропорційного розвитку галузей господарства в периферійних економічних районах.

По-сьоме, покращення системи розселення. Цей процес забезпечується усуненням надмірної концентрації виробництва та населення у великих містах; розвитком малих і середніх населених пунктів за рахунок ефективного розосередження промисловості по території; створенням єдиної мережі об'єктів соціальної інфраструктури, раціональною організацією місць застосування праці, побуту та відпочинку громадян; регулюванням маятникового руху робочої сили.

По-восьме, підвищення якості життя населення. Стратегія підвищення якості життя має бути спрямована на покращення тих показників, які мають найбільший негативний вплив на якість життя населення. При цьому пріоритетними сферами є підвищення рівня доходів людини, що забезпечує економічну безпеку населення; вільний доступ до медичних і освітніх послуг; забезпечення безпеки громадянина на вулицях, що формує рівень довіри до правоохоронних органів; покращення екологічної ситуації тощо.

Висновки. Отже, в ході дослідження виявлено, що Україна, незважаючи на зовнішні й внутрішні проблеми, і досі у загальному світовому рейтингу

входить до списку країн з високим рівнем людського розвитку за основними його вимірами. З'ясовано, що скорочення кадрового резерву та зниження його якості супроводжується: відтоком кадрів за кордон, ймовірна їх асиміляція та не повернення до країни; поглибленням процесу старіння населення та, як наслідок, збільшення соціального навантаження на платників податків; поглибленням демографічної кризи внаслідок війни (втрата кадрового резерву у майбутньому); погіршенням якості людського капіталу (міграція населення, загибель, погіршення фізичного та психологічного стану молоді репродуктивного віку); дисбалансом на ринку праці – з одного боку, збільшується попит на робочу силу, з іншого – відчувається дефіцит трудових ресурсів.

Розглянуто продуктивну зайнятість як передумову подолання бідності серед працюючого населення. Доведено, що в умовах політичної та економічної кризи, розширення обсягів бідності й посилення нерівності в суспільстві, спричиненими військовими діями, ключовим пріоритетом Української держави є розробка ефективної соціальної політики, спроможної забезпечити продуктивну зайнятість населення. Обґрунтовано застосування соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення з метою вдосконалення їх якості життя.

Література:

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017, 576 с.
2. Бліхар В., Бліхар М., Копитко М., Омельчук О., Башук В., Живко З., Вінічук М., Стадник М. Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз : монографія. Хмельницький: Вид-во ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021, 404 с.
3. Бойченко Е. Б. Відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму: питання теорії, практики, діагностики : монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2015, 372 с.
4. Бульба В. Г. Соціальні функції держави : монографія. Харків: Вид-во Асоціації докторів наук державного управління, 2011, 264 с.
5. Гриценко С. І., Таранич А. В. Стратегія міжнародної економічної діяльності кластерних утворень в інформаційній економіці : монографія. Донецьк: ДонНУ, 2010, 228 с.
6. Державне інвестування в соціальний розвиток (інфраструктурний аспект) / Новіков В. М., Макарова О. В., Откидач М. В. / тех. ред. Герасименко І. В.; НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2020, 89 с.
7. Державне управління національною безпекою: соціально-економічне забезпечення : монографія / Домбровська С. М., Шведун В. О., Рубан А. В. Харків: НУЦЗУ. 2022, 221 с.
8. Доповідь «2024 – де точка визначеності. Прогноз експертів UIF». *Український інститут майбутнього*. Київ, 2024, 92 с. <https://drive.google.com/file/d/1UgXFAHpYtADiA0ZdhDIP4I-O4kIsew3J/view>.
9. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи : кол. моногр. / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019, 350 с.
10. Зайнятість і безробіття. *Державна служба статистики України*. https://ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/zainiat/zan_bez.pdf.
11. З початку війни у 4 з 10 українців зменшилися доходи – опитування / А. Жарикова. *Економічна правда*. 12 червня 2023 р. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/12/701065/>.

12. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ: НІСД, 2013, 104 с.
13. Кластери в економіці України : монографія / М. П. Войнаренко [та ін.] ; за наук. ред. М. П. Войнаренка. Хмельницький: ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014, 1085 с.
14. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку (кол. моногр.) / за ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2016, 328 с.
15. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О. І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ: Академ-періодика, 2021, 210 с.
16. Методологічні положення щодо класифікації та аналізу робочої сили й окремих форм трудової діяльності : наказ Державної служби статистики України від 27 січня 2017 р. № 22. Київ, 2017, 34 с. https://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/292/mp_rs_new.pdf.
17. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021, 776 с.
18. Оцінка ефективності програм соціальної підтримки за даними спеціального опитування населення / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. [та ін.]; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2020, 64 с.
19. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : указ Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>.
21. Публічне управління та національна безпека : монографія / А. М. Михненко, Н. М. Грущинська, Ю. В. Нестеряк [та ін.]; за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненко і д-ра екон. наук, доц. Н. М. Грущинської. Київ: НАУ, 2019, 340 с.
22. Рівень життя населення України / НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; за ред. Л. М. Черенько. Київ: ТОВ «Видавництво «Кнсультант», 2006, 428 с.
23. Саріогло В. Г. Прикладна інформаційна економіка: соціально-економічний аспект / НАН України, Ін-т демографії та проблем якості життя. Київ: Видавець «Сочінський М.М.», 2024, 223 с.
24. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004, 408 с.
25. Статівка Н. В. Продуктивність аграрного сектора економіки України: важелі державного впливу: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010, 300 с.
26. Трансформація соціально-трудова сфери в умовах цифровізації економіки : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Ю. С. Залознова [та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022, 385 с.
27. Федотова Ю. В. Формування кластерних структур та їх вплив на соціально-економічний розвиток регіонів : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Харків, 2013, 24 с.
28. Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки : монографія / за ред. Возняк Г. В. Львів: ДУ «Ін-т регіон. дослідж. імені М. І. Долішнього НАН України, 2023, 557 с.
29. Хитра О. Л. Реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України: адміністративно-правові засади реалізації теорії та досвіду : монографія. Львів: Растр-7, 2019, 398 с.
30. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : монографія. Київ: Ін-т демогр. та соц. дослідж. імені М. В. Птухи НАН України, 2021, 423 с.

31. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. [та ін.]; НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2023, 191 с.

32. Human Development Report 2023/2024. Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. New York: UNDP, 16 p. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>

33. Syvak T., Shkliaruk M., Kopanchuk V., Postupna O., Fendo O. (2023). *Structure and Function of Strategic Communications in the System of National and Informational State Security*. In: Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., Zaporozhets, A. (eds). *National Security Drivers of Ukraine*. Contributions to Political Science. Springer, Cham, 151-166.

References:

1. Antonov V. O. (2017). *Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Constitutional and Legal Principles of National Security of Ukraine] : monohrafiia / nauk. red. Yu. S. Shemshuchenko*. Kyiv: TALKOM [in Ukrainian].

2. Blikhar V., Blikhar M., Kopytko M., Omelchuk O., Bashuk V., Zhyvko Z., Vinichuk M., Stadnyk M. (2021). *Natsionalna bezpeka derzhavy: filosofsko-pravovyi i sotsialno-ekonomichnyi analiz [National Security of the State: Philosophical, Legal and Socio-Economic Analysis] : monohrafiia*. Khmelnytskyi: Vyd-vo KhUUP im. L. Yuzkova [in Ukrainian].

3. Boichenko E. B. (2015). *Vidtvorennia produktyvnykh syl v konteksti rozvytku rehionalnoho sotsiumu: pytannia teorii, praktyky, diahnostryky [Reproduction of Productive Forces in the Context of the Development of Regional Society: Issues of Theory, Practice, Diagnostics] : monohrafiia*. Kyiv: «Khai-Tek Pres» [in Ukrainian].

4. Bul'ba, V. H. (2011). *Sotsial'ni funktsii derzhavy [Social functions of the state] : monohrafiia*. Kharkiv: Vyd-vo Asotsiatsii doktoriv nauk derzhavnoho upravlinnia [in Ukrainian].

5. Hrytsenko S. I., Taranych A. V. (2010). *Stratehiia mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti klasternykh utvoren v informatsiinii ekonomitsi [Strategy of International Economic Activity of Cluster Formations in the Information Economy] : monohrafiia*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].

6. *Derzhavne investuvannia v sotsialnyi rozvytok (infrastrukturnyi aspekt) [Public investment in social development (infrastructural aspect)] (2020)*. Novikov V. M., Makarova O. V., Otkydach M. V. / tekhn. red. Herasymenko I. V.; NAN Ukrainy, In-t demogr. ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy. Kyiv [in Ukrainian].

7. *Derzhavne upravlinnia natsionalnoiu bezpekoiu: sotsialno-ekonomichne zabezpechennia [State Management of National Security: Socio-Economic Support] : monohrafiia (2020)*. Dombrovska S. M., Shvedun V. O., Ruban A. V. Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].

8. *Dopovid «2024 – de tochka vyznachenosti. Prohnoz ekspertiv UIF» [The report "2024 – where is the point of certainty. Forecast of UIF experts"]*. (2024). *Ukrainskyi instytut maibutnoho*. Kyiv. <https://drive.google.com/file/d/1UgXFAHpYtADiA0ZdhDIP4I-O4kIsew3J/view> [in Ukrainian].

9. *Ekonomichna efektyvnist vs sotsialna spravedlyvist: priorytety rozvytku Ukrainy na etapi podolannia kryzy [Economic Efficiency vs Social Justice: Ukraine's Development Priorities at the Stage of Overcoming the Crisis] : kol. monohr.* (2019). NAN Ukrainy, Sektsiia suspilnykh i humanitarnykh nauk. Kyiv [in Ukrainian].

10. *Zainiatist i bezrobittia [Employment and unemployment]*. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. https://ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/zainiat/zan_bez.pdf [in Ukrainian].

11. *Z pochatku viiny u 4 z 10 ukraintziv zmenshylys dokhody – opytuvannia [Since the beginning of the war, 4 out of 10 Ukrainians have reduced their income – survey]*. (2023). A. Zharykova. *Ekonomichna pravda*. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/12/701065/> [in Ukrainian].

12. *Kachynskyi A. B. (2013). Indykatory natsionalnoi bezpeky: vyznachennia ta zastosuvannia yikh hranychnykh znachen [National Security Indicators: Definition and Application of Their Limit Values] : monohrafiia*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

13. Klasteri v ekonomitsi Ukrainy [Clusters in the Economy of Ukraine] : monohrafiia (2014). M. P. Voinarenko [ta in.] ; za nauk. red. M. P. Voinarenka. Khmelnytskyi: KhNU, FOP Melnyk A.A. [in Ukrainian].
14. Liudskiy rozvytok v Ukraini. Innovatsiini vydy zainiatosti ta perspektyvy yikh rozvytku [Human Development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development] (кол. моногр.). (2016). Za red. E. M. Libanovoi; In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
15. Liudskiy rozvytok v Ukraini. Priorityety natsionalnoi polityky minimizatsii asymetrii ukrainskoho rynku pratsi [Human Development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the Ukrainian labor market]. (2021). Ker. avt. kol. O. I. Tsybmal; In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].
16. Metodolohichni polozhennia shchodo klasyfikatsii ta analizu robochoi syly y okremykh form trudovoi diialnosti [Methodological Provisions for the Classification and Analysis of the Labor Force and Certain Forms of Labor Activity] : nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 27 sichnia 2017 r. № 22. https://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/292/mp_rs_new.pdf [in Ukrainian].
17. Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady [National Security: Worldview and Theoretical and Methodological Foundations] : monohrafiia. (2021). Za zah. red. O. P. Dzobania. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Otsinka efektyvnosti prohram sotsialnoi pidtrymky za danymy spetsialnoho opytuvannia naseleння [Evaluation of the effectiveness of social support programs based on the data of a special survey of the population]. (2020). Cherenko L. M., Poliakova S. V., Shyshkin V. S. [ta in.]; Nats. akad. nauk Ukr., In-t demohr. ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
19. Pro zainiatist naseleння [On Employment of the Population] : Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 r. № 5067-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].
20. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro Stratehiiu liudskoho rozvytku» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 "On the Human Development Strategy"] : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 2 chervnia 2021 r. № 225/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> [in Ukrainian].
21. Publichne upravlinnia ta natsionalna bezpeka [Public Administration and National Security] : monohrafiia. (2019). A. M. Mykhnenko, N. M. Hrushchynska, Yu. V. Nesteriak [ta in.]; za zah. red. d-ra ist. nauk, prof. A. M. Mykhnenko i d-ra ekon. nauk, dots. N. M. Hrushchynskoi. Kyiv: NAU [in Ukrainian].
22. Riven zhyttia naseleння Ukrainy [Standard of living of the population of Ukraine]. (2006). NAN Ukrainy, In-t demohr. ta sots. doslidzh., Derzh. kom. statystyky Ukrainy; za red. L. M. Cherenko. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Knsultant» [in Ukrainian].
23. Sariohlo V. H. (2024). Prykladna informatsiina ekonomika: sotsialno-ekonomichnyi aspekt [Applied Information Economy: Socio-Economic Aspect] / NAN Ukrainy, In-t demohrafii ta problem yakosti zhyttia. Kyiv: Vydavets «Sochinskyi M.M.» [in Ukrainian].
24. Sytnyk H. P. (2004). Derzhavne upravlinnia natsionalnoiu bezpekoiu Ukrainy [State Administration of National Security of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NADU [in Ukrainian].
25. Stativka N. V. (2010). Produktyvnist ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy: vazheli derzhavnogo vplyvu [Productivity of the Agrarian Sector of the Economy of Ukraine: Levers of State Influence] : monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr» [in Ukrainian].
26. Transformatsiia sotsialno-trudovoi sfery v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Transformation of the social and labor sphere in the context of digitalization of the economy] : monohrafiia. (2022). O. F. Novikova, O. I. Amosha, Yu. S. Zaloznova [ta in.]; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv [in Ukrainian].

27. Fedotova Yu. V. (2013). Formuvannia klasternykh strukturu ta yikh vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehioniv [Formation of cluster structures and their impact on the socio-economic development of regions] : avtoref. dys... kand. ekon. nauk : 08.00.05 «Rozvytok produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika». Kharkiv [in Ukrainian].
28. Finansovi determinanty ekonomichnoho zrostantia rehioniv i hromad Ukrainy v umovakh nestabilnosti: pohliad kriz pryzmu povedinkovoi ekonomiky [Financial Determinants of Economic Growth of Ukraine's Regions and Communities in Conditions of Instability: A Look Through the Prism of Behavioral Economics] : monohrafiia. (2023). Za red. Vozniak H. V. Lviv: DU «In-t rehion. doslidzh. imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
29. Khytra O. L. (2019). Reahuvannia na kryzovi sytuatsii, shcho zahrozhuiut natsionalnii bezpetsi Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady realizatsii teorii ta dosvidu [Responding to Crisis Situations Threatening the National Security of Ukraine: Administrative and Legal Principles for the Implementation of Theory and Experience] : monohrafiia. Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].
30. Cherenko L. M. (2021). Model rivnia zhyttia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti [Model of living standards in conditions of socio-economic instability] : monohrafiia. Kyiv: In-t demohr. ta sots. doslidzh. imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
31. Yakist zhyttia naseleння Ukrainy ta pershi naslidky viiny [The quality of life of the population of Ukraine and the first consequences of the war]. (2023). Cherenko L. M., Poliakova S. V., Shyshkin V. S. [ta in.]; NAN Ukrainy, In-t demohr. ta sots. dosildzh. im. M. V. Ptukhy. Kyiv [in Ukrainian].
32. Human Development Report 2023/2024. Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. New York: UNDP <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf> [in English].
33. Syvak T., Shkliaruk M., Kopanchuk V., Postupna O., Fendo O. (2023). *Structure and Function of Strategic Communications in the System of National and Informational State Security*. In: Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., Zaporozhets, A. (eds). *National Security Drivers of Ukraine*. Contributions to Political Science. Springer, Cham, 151-166 [in English].

УДК 378:616-083.98:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-76-89](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-76-89)

Вербовенко Олександр Павлович начальник, Центральне управління військової освіти Генерального штабу Збройних Сил України, вул. Шевченка 46, м. Київ, 01001, тел: (067) 988-60-92, <https://orcid.org/0009-0004-5188-267X>.

Тушко Клавдія Юріївна доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 905-03-32, <https://orcid.org/0000-0001-7684-5622>.

ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ (СВІТОВИЙ ДОСВІД)

Анотація. Військова освіта позиціонується у світі як державне інституційне утворення, що є провідним та фундаментальним у суспільстві. Фундаментальність військової освіти можна пояснити таким чином – забезпечення боєздатності сектору безпеки і оборони держави, підготовка нової генерації фахівців згаданого сектору, підвищення рівня обороноздатності держави. Всі ці вимоги є актуальними для України, що третій рік веде боротьбу з агресором-сусідом – росією. Зважаючи на це, пріоритетним для України є трансформація військової освіти, метою якої є її ефективність. Досягнення останньої потребує реалізації інновацій, зусиль над забезпеченням якості освіти, підвищення до рівня світових стандартів, модернізації змісту підготовки фахівців тактичного, оперативного та стратегічного рівнів.

За результатами аналізу наукових праць західних дослідників військової освіти встановлено, що вона забезпечує ментальну архітектуру як основу успіху у війні. Зазначена архітектура формує стабільну цивільно-військову взаємодію, рефлексивну культуру, спроможність здійснювати критичний аналіз. На думку переважної більшості науковців, існує прямий зв'язок між якістю військової освіти та успіхами у війні. Тому для українців, які ведуть боротьбу з російським агресором, трансформація військової освіти є одним із ключових завдань.

Зміст військової освіти на Заході (поняття Захід є умовним, оскільки інтегрує країни Європи, США, Канаду, Японію, Австралію та ін.) спрямований на формування прагнення до досконалості, використання досвіду проведення миротворчих операцій у різних куточках світу, боротьби з Ісламською державою, наслідками стихійних лих тощо. Майбутні представники військових та правоохоронних формувань по всьому світу усвідомлюють, що на них покладене виконання складних професійних завдань. З метою їх якісного

виконання необхідно володіти відповідними знаннями, адже жодна країна не здатна передбачити, які проблеми їй доведеться вирішувати, а вони – переважно непередбачувані та непрогнозовані.

Ключові слова: трансформація військової освіти, розвиток, досвід, реформи, світова практика, розвинені країни світу.

Verbovenko Oleksandr Pavlovych Deputy Head, Officer Staffing Organization Department of the Main Personnel Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Kyiv, 01001, tel.: (067) 988-60-92, <https://orcid.org/0009-0004-5188-267X>.

Tushko Klavdiya Yuriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 905-03-32, <https://orcid.org/0000-0001-7684-5622>.

PRACTICE OF IMPLEMENTATION OF MILITARY EDUCATION (WORLD EXPERIENCE)

Abstract. Military education is positioned in the world as a state institutional entity that is leading and fundamental in society. The fundamentality of military education can be explained in this way – ensuring the combat capability of the security and defense sector of the state, training a new generation of specialists in this sector, increasing the level of state defense capability. All these requirements are relevant for Ukraine that the third year is fighting the aggressor-neighbor - russia. In view of this, the priority for Ukraine is the transformation of military education, the purpose of which is its effectiveness. Achieving the latter requires the implementation of innovations, efforts to ensure the quality of education, raising to the level of world standards, modernizing the content of training specialists at the tactical, operational and strategic levels.

According to the results of the analysis of scientific works of Western researchers of military education, it was established that it provides mental architecture as the basis for success in war. This architecture forms a stable civil-military interaction, reflective culture, the ability to carry out critical analysis. According to the vast majority of scholars, there is a direct connection between the quality of military education and success in the war. Therefore, for Ukrainians who are fighting the Russian aggressor, the transformation of military education is a key task.

The content of military education in the West (the concept of the West is conditional, since it integrates the countries of Europe, the USA, Canada, Japan, Australia, etc.) is aimed at forming the desire for excellence, using the experience of

peacekeeping operations in different parts of the world, the fight against the Islamic State, the consequences of natural disasters, etc. Future representatives of military and law enforcement formations around the world are aware that they are entrusted with performing complex professional tasks. In order to perform them qualitatively, it is necessary to have appropriate knowledge, because no country is able to predict what problems it will have to solve, and they are mostly unpredictable and unpredictable.

Keywords: military education, development, experience, reforms, world practice, developed countries of the world.

Постановка проблеми. Військова освіта позиціонується у світі як державне інституційне утворення, що є провідним та фундаментальним у суспільстві. Фундаментальність військової освіти можна пояснити таким чином – забезпечення боєздатності сектору безпеки і оборони держави, підготовка нової генерації військових фахівців для усіх рівнів військового управління.

Всі ці вимоги є актуальними для України, що третій рік веде боротьбу з агресором-сусідом – росією. Зважаючи на це, пріоритетним для України є трансформація військової освіти, метою якої є її ефективність. Досягнення останньої потребує реалізації інновацій, зусиль над забезпеченням якості освіти, підвищення до рівня світових стандартів, модернізації змісту підготовки фахівців тактичного, оперативного та стратегічного рівнів військового управління.

Особливої актуальності набувають питання аналізу світового досвіду реалізації військової освіти та умов здійснення військової освіти під час збройної агресії росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснюючи огляд літератури з представленої проблеми, ми не ставили собі за мету зануритись в історію становлення військової освіти у світі, такого матеріалу вже створено достатньо (наприклад [2]). Варто наголосити на тому, що реформи такої освіти є пріоритетними у країнах високого рівня розвитку. Ще однією особливістю, яка простежується у літературних джерелах є те, що ці реформи актуалізовані управлінським сектором держав.

Здійснити опору на наукові джерела вітчизняних (українських) авторів ми не змогли, оскільки українські дослідження із запропонованої проблеми носять переважно оглядовий характер.

Зміст запропонованої статті сформовано на основі аналізу актуальних наукових праць дослідників військової освіти Британії, Франції, США та Німеччини.

Мета статті. Проаналізувати специфіку функціонування військової освіти у країнах високого рівня розвитку.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу наукових праць західних дослідників військової освіти встановлено, що вона забезпечує

ментальну архітектуру як основу успіху у війні. Зазначена архітектура формує стабільну цивільно-військову взаємодію, рефлексивну культуру, спроможність здійснювати критичний аналіз. На думку переважної більшості науковців, існує прямий зв'язок між якістю військової освіти та успіхами у війні. Тому для українців, які ведуть боротьбу з російським агресором, трансформація військової освіти є ключовим завданням.

Зміст військової освіти на Заході (поняття Захід є умовним, оскільки інтегрує країни Європи, США, Канаду, Японію, Австралію та ін.) спрямований на формування прагнення до досконалості, використання досвіду проведення миротворчих операцій у різних куточках світу, боротьби з Ісламською державою, наслідками стихійних лих тощо. Майбутні представники військових та правоохоронних формувань по всьому світу усвідомлюють, що на них покладене виконання складних професійних завдань. З метою їх якісного виконання необхідно володіти відповідними знаннями, адже жодна країна не здатна передбачити, які проблеми їй доведеться вирішувати, а вони – переважно непередбачувані та непрогнозовані.

Розпочнемо аналіз із специфіки військової освіти у США.

Сучасна американська військова освіта зосереджена на ефективності військових операцій. Під військовою ефективністю фахівців американської регулярної армії розуміють вирішення головного тактичного завдання – отримати більшу перевагу у бою, ніж протилежна сторона. Заклади освіти в США, на які покладено забезпечення військової освіти здійснюють підготовку майбутніх фахівців на основі використання сучасних систем військової тактики, яким притаманні ефективна комунікація, координація між різними видами військових формувань. Усі ці дії повинні бути спрямовані на підтримку ініціативи та використанні неспроможності ворога маневрувати. В регулярній армії США така тактична система отримала назву «загальновійськового маневру». Мета системи, першочергово, полягала в тому, щоб вирішити проблему летальності у війні великих за розмірами сухопутних підрозділів, наприклад у таких війнах як в Іраку, Сирії та Україні.

Цінність західного досвіду забезпечення військової освіти полягає в тому, що вона формується на аналізі існуючих переваг та помилок вже проведених військових та миротворчих операцій, війн, випробуванні зразків зброї, діяльності командирів підрозділів та реалізації ними лідерських якостей.

Аналізуючи процес становлення американської військової освіти, варто наголосити на тому, що після отримання незалежності від Великобританії, не існувало жодної програми формальної військової освіти. Офіцерські кадри в армії США формувались без належної професійної підготовки з вищих прошарків суспільства. Така ситуація в американській військовій освіті склалась не через недбальство, а на основі стереотипів, що існували в суспільстві. Від часів Дж. Вашингтона розпочався етап формування формальної системи військової освіти, в першу чергу, для молодших офіцерів.

Така система була сформована в США, і спровокувала підйом у розвитку військової освіти. Було започатковано створення окремих закладів військової освіти – військових академій, що функціонували за певними принципами та з поступовим формуванням потужного фонду військових знань (перша така військова школа виникла у гарнізоні Вест Пойнт). Протягом свого функціонування програми військової освіти в США зазнавали змін, розширення та реорганізацій.

Військова освіта в США має такі характеристики:

розроблення навчальних програм, що викладаються у формі теорії, а у подальшому – переносяться на площину польових умов, імітуючи дії на полі бою;

поєднання бойової продуктивності офіцера із практичним досвідом;

проведення достатньої кількості польових навчань на тактичному рівні;

існування достатнього фінансування для навчальних програм військової освіти.

Загалом, військова освіта США сформована як освіта, що повинна сформувати уміння та навички, які дозволять приймати рішення особами, які перебувають на командно-штабних посадах та відповідають за національну безпеку держави. З боку держави, у США, до військової освіти сформовано такі вимоги: планування та ведення війни, військове управління, розроблення концепції національної безпеки на основі врахування політичних, соціальних, економічних та психологічних вимірів існування суспільства.

Необхідно зазначити, що кожен вид військ в США має свій відповідний заклад освіти (сухопутні війська, флот та повітряні сили). Усі заклади мають:

структури, що забезпечують додаткову професійну військову освіту;

достатню кількість навчальних аудиторій, гуртожитків, земель;

здійснюють будівництво додаткових приміщень;

запрошені аутсорсингові компанії тощо.

У військовій освіті США, до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, простежувались фінансові та екологічні обмеження. Проте з 2022 року керівництво США збільшило фінансування військових закладів освіти, зняло обмеження на запровадження додаткових функцій та діяльність [1].

За результатами таких змін армії США дозволено надання додаткової спеціалізованої підготовки, щоб підвищити кваліфікацію військовослужбовців (до прикладу, медичних працівникам або юристам).

Слід зазначити, що у системі військової освіти США функціонує Офіцерська Освітня Програма (далі – ООП), що виступає як продуктивний та послідовний процес навчання та підготовки офіцерів, початок якого здійснюється на етапі підготовки до виконання службових обов'язків та триває на базовому, середньому командно-штабному та вищому рівнях. Зазначена ООП створює можливості для:

проходження базового курсу офіцерів (за триетапною програмою попереднього прийняття на службу/призначення на посаду та початкової підготовки, що спрямована на розвиток лідерства в молодших офіцерів, формування компетентностей, впевненості, управління невеликими підрозділами);

проходження поглибленого курсу – лідерська, тактична та технічна підготовка, що є необхідною для служби на посадах командира роти;

проходження курсу капітанів, що передбачає успішне керівництво на рівні командира роти;

проходження штабного курсу, що зосереджений на формуванні навичок штабного офіцера та лідерських здібностей, необхідних для обіймання вищих рівнів управління у батальйоні;

функціонування школи перспективних військових досліджень, що передбачає підготовку офіцерів на вищому рівні військового мистецтва, з метою розвитку командирів та офіцерів генеральних штабів, котрі здатні вирішувати військові завдання мирного та воєнного часу (до прикладу, планування та виконання спектру операцій відомчого, міжвідомчого характеру);

функціонування коледжу вищого керівного складу, яка готує старших офіцерів армії, цивільних осіб та міжнародних лідерів для виконання обов'язків на стратегічному рівні управління.

Загалом, військова освіта в США має на меті підвищення спроможностей офіцерських кадрів щодо планування та застосування сил армії США у різних типах операцій, вирішенні питань, які мають вплив на прийняття рішень у сфері національної безпеки, розробки військової стратегії, військової доктрини, забезпеченні оперативної сумісності та прогнозуванні пріоритетних проблем країн-союзників.

Військова освіта у Великобританії заслуговує на особливу увагу, оскільки ця країна має тривалу історію її формування, і знаходиться на протилежному від США боці Атлантики.

Військова освіта у Британії відбувається у спеціальних штабних коледжах і її пріоритетом є підготовка до «основної діяльності», тобто якісна підготовка штабних офіцерів. Відповідальні за британську військову освіту вважають, що підготовка військових фахівців повинна здійснюватися на усіх рівнях військової освіти, від середнього до вищого. Тому військова освіта пропонує випускникам-офіцерам підготовку до ступеня магістра. З-поміж останніх тенденцій трансформації військової освіти у Великобританії можна виокремити такі особливості:

розроблення навчальних програм підготовки офіцерів із більш профільними військовими темами, дотичними до практики майбутнього офіцера;

зростання скептицизму щодо ролі цивільних науковців у наданні військової освіти;

розуміння наявності ускладненого безпекового середовища у світі;

поява нових технологій (зокрема, штучного інтелекту), що можуть непередбачувано впливати на характер війни;

втрата демографічного ресурсу в межах Британії та всього світу;

кліматичні зміни як підґрунтя для виникнення нових конфліктів; терористична діяльність, що базується на інноваційних технологіях зв'язку, тощо.

Вище поданий перелік тенденцій військової освіти характерний не лише для Великобританії, але й для низки країн Західної Європи, що враховують у своїх реформах досвід боротьби українців проти російських агресорів. Оскільки росія та її партнери здійснюють спроби змінити глобальний порядок та, загалом, світову безпекову архітектуру, усім іншим країнам доводиться реагувати на цю ситуацію.

Провідним трансформаційним процесом у військовій освіті Британії є рух від узагальнених, несфокусованих освітніх програм до стратегічних, що надасть можливості для викладання більшої різноманітності тем майбутнім офіцерам британської армії.

Пріоритетна мета військових коледжів Великобританії є розвиток критичного мислення, комунікації, аналітичних навичок тощо.

За результатами трансформації британської військової освіти було розроблено курси менеджменту, використання штучного інтелекту, роботи з персоналом. На думку британських керівників сектору безпеки і оборони сучасний офіцер потребує сформованості навичок, що сприятимуть розвитку його кар'єри [3]. Таблиця 1 демонструє мережу закладів військової освіти Об'єднаного Королівства.

Таблиця 1.

Мережа закладів військової освіти Великобританії

Навчальний заклад	Рівень освіти	Особливості
Вузько профільні ВВНЗ – 7 шт. цивільних та приватних ВНЗ – 19 шт. де існують програми військової підготовки для допомоги щодо вступу до ВВНЗ Підготовка офіцерів для збройних сил Британії здійснюється виключно у ВВНЗ і виключно за вузькими спеціальностями	Тактичний – всі навчальні заклади, присвоюють первинне військове звання лейтенант. Оперативний – деякий час на посадах тактичного рівня, потім ОБОВ'ЯЗКОВЕ навчання, здавання тестів, нормативів, підтвердження вимог до посад оперативного рівня і лише потім призначення. Стратегічний – так само як і оперативний, але на вищому рівні. Бакалаврат (Bachelor's degree) - перший рівень вищої військової освіти, триває 44 тижні. Стрільба, тактика, лідерство та комунікації. Магістр (Master's degree) - другий рівень	Система військової освіти в Британії аналогічна з німецькою за виключенням двох вишів, які готують офіцерів стратегічного рівня для всіх збройних сил за відповідними напрямками. Первинне офіцерське звання можна отримати при повній вищій освіті, зазвичай на рівні магістра (бакалаврська освіта не достатня). У Великобританії отримання первинного військового звання зазвичай потребує вищої освіти, як правило, магістерський ступінь. Проте, існують винятки з цього правила. Наприклад, для служби в піхоті чи артилерії, не потрібна вища освіта. Зазвичай, претенденти на такі посади повинні мати певні рівні фізичної підготовки, медичних і військових стандартів. Таким чином, хоча винятки з цього правила існують, проте взагалі для отримання первинного військового звання в армії Великобританії потрібна вища освіта. Система військової освіти Великої Британії складається з різних етапів та програм, які забезпечують підготовку особового складу Збройних Сил на різних рівнях. 1 рівень. Основна військова підготовка (Basic Military Training) є першим етапом підготовки і проводиться під час набору до війська. Цей етап передбачає ознайомлення з основами військової дисципліни та навичками,

	<p>вищої військової освіти, який надається для підготовки офіцерів, які бажають спеціалізуватися в певній галузі. Програма розрахована на один рік і надає можливість отримати академічний ступінь магістра в галузі обраної дисципліни.</p> <p>Курси продовженого навчання (Continuing Education Courses) - цей рівень освіти надається для офіцерів,</p>	<p>такими як стрільба, фізична підготовка, тактика, та інші.</p> <p>2 рівень. Вища військова освіта включає навчання військової теорії, тактики та стратегії.</p> <p>3 рівень. Підвищення кваліфікації – відповідні курси за напрямками.</p> <p>В разі якщо буде переведення офіцера в іншу сферу діяльності, що не пересікалась з виконанням обов'язків за старим місцем служби – обов'язково навчання. Просто так не переводять із танкістів в піхоту, із піхоти в штаб (будь якого рівня. Якщо офіцер був командиром роти (взвода) і йому запропонували посаду начальника штабу батальйона – обов'язково навчання на начальника штабу батальйона).</p>
<p>Britannia Royal Naval College - морський військовий коледж, що знаходиться в Дартмуті, Девон</p>	<p>які вже мають попередню вищу військову освіту та бажають поглибити свої знання в певній галузі або отримати нові навички. Курси продовженого навчання можуть тривати від декількох тижнів до декількох місяців.</p>	<p>Готує офіцерів ВМФ Великої Британії. Це головний навчальний заклад Великобританського Королівського військово-морського флоту, де здійснюється підготовка офіцерів на різних рівнях знань та вмінь, починаючи від першокурсників і закінчуючи курсами підвищення кваліфікації для командного складу. В навчальному закладі також проводять навчання курсантів з інших країн, які є членами альянсу НАТО та інших партнерів, військових кораблів, що відвідують Велику Британію.</p>
<p>Royal Military Academy Sandhurst - військова академія армії Британського королівства, розташована в Сендхерсті, Беркшир. є основним закладом вищої військової освіти в Великобританії.</p>		<p>Готують ряд військових спеціальностей, таких як піхота, артилерія, інженерна служба, танкові війська та інші. Програма навчання включає в себе теоретичні курси з тактики, стратегії, військової історії, лідерства та командного духу, а також практичні заняття з бойових мистецтв, вогневої підготовки, навігації та інші. Студентами RMAS є як британські кадети, які приєднуються до армії після закінчення навчання, так і студенти з інших країн, які навчаються за контрактом. Крім того, RMAS надає можливість військовим офіцерам отримати додаткову професійну підготовку та підвищити свій рівень кваліфікації.</p>
<p>Royal Air Force College Cranwell - коледж повітряних сил, Кранвелль, Лінкольншир.</p>		<p>Підготовка офіцерів Королівських повітряних сил Великої Британії. Тут готують майбутніх офіцерів для різних спеціальностей в повітряних силах, включаючи пілотів, інженерів, навігаторів та інших професій. Коледж також забезпечує додаткову підготовку офіцерів, які переводяться з інших військових служб.</p>
<p>Defence Academy of the United Kingdom - багатопрофільний навчальний заклад для офіцерів всіх збройних сил, Шрайвенгем, Уільтшир.</p>		<p>Готує високопосадових військових, цивільних службовців та інших експертів, які працюють у галузі національної безпеки і оборони. Він забезпечує навчання, дослідження та консультування в галузі політики безпеки, керівництва та стратегічного планування для військових і цивільних служб у Великій Британії та за кордоном. Крім того, в Defence Academy проводяться курси підвищення кваліфікації для військових і цивільних службовців, включаючи курси для офіцерів, які переходять на вищі посади.</p>

<p>Joint Services Command and Staff College - навчальний заклад для підготовки офіцерів на рівні магістратури, Шрайвенгеме, Уільтшир.</p>		<p>Готує військових та цивільних працівників збройних сил та цивільних служб влади Великої Британії, а також зарубіжних країн. Курси на JSCSC розраховані на підготовку офіцерів, які вже мають значний досвід, і спрямовані на розвиток їх лідерських та менеджерських навичок, а також на збільшення розуміння військових справ в контексті національної та міжнародної політики.</p>
<p>Royal Naval College, Greenwich - колишній військовий коледж королівського флоту, розташований в Грінвічі, Лондон.</p>		<p>Існує два навчальні заклади з назвою "Royal Naval College":</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Britannia Royal Naval College - це головний військовий навчальний заклад Великої Британії для підготовки офіцерів ВМС Великої Британії. У коледжі готують офіцерів для різних спеціальностей військово-морських сил, включаючи військові кораблі, підводні човни, літаки, вертольоти та інші засоби. 2. Royal Naval College, Dartmouth - це коледж, який займається підготовкою офіцерів ВМС Великої Британії, які вступають у службу в якості шкіперів на кораблях та суднах. Протягом навчання в коледжі офіцери отримують теоретичні знання та практичні навички у сфері навігації, морської бойової підготовки та інших аспектів військової служби військово-морських сил.
<p>Defence College of Logistics, Policing and Administration - навчальний заклад для підготовки офіцерів у сферах логістики, поліції та адміністрування, Шрайвенгеме, Уільтшир.</p>		<p>Надає вищу військову освіту у галузі логістики, поліцейської діяльності та адміністрування. На DCLPA навчають офіцерів та цивільних співробітників Міністерства оборони та забезпечують їх підготовку до виконання різноманітних завдань в галузі логістики та адміністрування в різних ситуаціях, а також до здійснення поліцейської діяльності на території Великої Британії та за кордоном.</p>

До війни на території України, джерелом усіх проблем у військовій освіті Великобританії та решти країн-членів та країн-партнерів НАТО було скорочення бюджетів на професійну військову освіту. Але у 2022 році ситуація кардинально змінилась.

У штабних коледжах Великобританії в межах одних курсів поєднується військова тематика з елементами академічної освіти. Такий підхід можна назвати академічним компромісом у нових способах надання освіти. Варто наголосити на тому, що за рекомендаціями керівників різних родів військ Об'єднаного Королівства було здійснено такі заходи:

- включення висококваліфікованих офіцерів у викладацьку діяльність;
- залучення цивільних науково-педагогічних працівників в освітній процес в штабних коледжах з метою формування в майбутніх офіцерів системного мислення, реагування на критичні виклики, аналітичних навичок когнітивного різноманіття, впровадження інновацій у професійну діяльність.

Унікальність британського досвіду реалізації військової освіти полягає в тому, що в ній відбувається інтеграція знань висококваліфікованих офіцерів

та цивільних викладачів. Саме за такої синергії можлива пропозиція майбутнім офіцерам освітнього досвіду, альтернативних точок зору, високоякісного навчання та якісних досліджень [2].

Вартий уваги аналіз стану та трансформацій військової освіти у Німеччині. Федеративна Республіка Німеччина є країною, що відкрила свої перші військові університети після Другої світової війни, лише у 1973 р. Німецьке суспільство сформувало нову армію та військову освіту. Не ідеалістичну, яка була до цього, а – раціональну.

Провідною ідеєю німецької військової освіти є те, що вона є такою ж необхідною, як і загальна шкільна освіта. У Німеччині військові навчальні заклади функціонують так, що вимагають військової дисципліни, знання військової тактики. Уряд держави бере на себе всі витрати на підготовку майбутнього офіцера, в результаті такого підходу німецькі офіцери вважаються самими підготовленими та освіченими. У Німеччині існує незлічена кількість військових закладів освіти, і сотні спеціалізованих програм навчання військовій справі. Німецьку військову освіту цінують в усьому світі, оскільки в ній поєднано унікальну німецьку культуру, динамічний спосіб життя та історичний досвід. У таблиці 2 подано інформацію щодо функціонування закладів військової освіти Німеччини.

Таблиця 2.

Мережа закладів військової освіти Федеративної Республіки Німеччина

Навчальний заклад	Рівень освіти	Особливості
Федеральна академія збройних сил (Bundeswehr University) – Мюнхен	Тактичний. Оперативно-тактичний при наявності військового досвіду (для військовослужбовців) Військове звання – лейтенант	Підготовка орієнтована на різні спеціальності військової сфери, включаючи інженерію, логістику, комунікації, право та інші
Військова академія збройних сил (Führungsakademie der Bundeswehr) – Гамбург	Оперативний Стратегічний (для військовослужбовців)	Призначена для підготовки висококваліфікованих офіцерів, які планують кар'єру в різних галузях Збройних сил. Тут підготовка орієнтована на рішення стратегічних та тактичних завдань.
Федеральна школа артилерії (Artillerieschule der Bundeswehr) – Ідар-Оберштайн	Тактичний Військове звання – лейтенант.	Призначена для підготовки офіцерів, які служать в артилерії Збройних сил.
Федеральна школа військової медицини (Sanitätsakademie der Bundeswehr) – Мюнхен.	Тактичний Військове звання – лейтенант.	Підготовлює медичних офіцерів, які служать в Збройних силах.

Отже, у Німеччині забезпечується базова військова освіта та підготовка офіцерів Сухопутних військ, флоту, повітряних сил. Для кожного з цих родів військ функціонує своя мережа структур, що відіграють свою роль у процесі підготовки. Армія забезпечується курсантськими батальйонами, оскільки відсутній призов в армію. Організовано офіцерські школи, в яких викладання здійснюють офіцери з базовою військовою підготовкою. Саме в цих школах відбувається передача лідерських навичок та професійної освіти для майбутньої військової еліти.

Після таких шкіл курсантів спрямовують до університетів Бундесверу, щоб завершити магістерські академічні дослідження.

Для реалізації військової освіти у Німеччині розроблено навчальні програми, що затверджуються Федеральним Міністерством оборони та асоціюються відповідними федеральними землями. Усі заклади військової освіти інтегровані в європейський простір вищої освіти, і можуть бути делеговані для академічної підготовки офіцерів цивільними закладами вищої освіти.

Отже, по завершенні академічної підготовки курсанти, котрі потрапили в цивільний заклад освіти, можуть пройти додаткове професійне навчання.

Військова освіта Німеччини за результатами тривалих реформ вважаються якісною, оскільки передбачає раціональне поєднання цивільної та військової складових.

Наступною для аналізу є Франція, навчальні заклади якої влаштовані таким чином, що по завершенні навчання не всі випускники досягають високих військових чинів. Французька система військової освіти є результатом синергії національних особливостей, історичного досвіду та традицій європейської культури. У Франції існують спеціалізовані військові та цивільні заклади, які готують за програмою "підготовка цивільних студентів до служби в якості офіцерів запасу" (Préparation Militaire Supérieure - PMS). Кількість як військових так і цивільних ЗВО змінюється у зв'язку з постійними реформами. Військові навчальні заклади з'являються і зникають за рішенням уряду (закриття тих чи інших баз, започаткування нових).

У таблиці 3 подано інформацію щодо особливостей військової освіти Французької республіки.

Таблиця 3.

Мережа закладів військової освіти Республіки Франція

Навчальний заклад	Рівень освіти	Особливості
<p>Спеціалізованих військових – 20; Цивільних (приватних і державних) (готують за програмою "підготовка цивільних студентів до служби в якості офіцерів запасу" (Préparation Militaire Supérieure - PMS) – біля 100 Кількість як військових так і цивільних ВНЗ змінюється у зв'язку з постійними реформами. Військові навчальні заклади з'являються і зникають за рішенням уряду (закриття тих чи інших баз, започаткування нових).</p>	<p>Тактичний – всі навчальні заклади, присвоюють первинне військове звання лейтенант. Оперативний – деякий час на посадах тактичного рівня, потім ОБОВ'ЯЗКОВЕ навчання, здавання тестів, нормативів, підтвердження вимог до посад оперативного рівня і лише потім призначення. Стратегічний – так само як і оперативний, але на вищому рівні.</p>	<p>Без вищої освіти первинне військове звання отримати не можна. Бакалаврська освіта не є достатньою для отримання первинного військового звання офіцера у Франції. Для цього потрібна повна вища освіта, зазвичай на рівні магістра. Вступ до ВНЗ можливий з 17 років. Найменший за тривалістю курс 2 роки, тобто у 19 років можна отримати первинне офіцерське звання (треба бути вундеркіндом і мати вищу освіту, але це можливо). У Франції можна отримати вищу освіту раніше 21-22 років. Вікових обмежень майже не існує, вони формальні – все залежить від тестування (можна і в 12 років, якщо ти розумний). Курси підвищення кваліфікації для військових від 2 до 40 тижнів. Система військової освіти схожа на українську, але є ключова відмінність, яка вирізняє професіоналізм випускників французьких вузів з підготовки офіцерів для збройних сил (в тому числі запасу). Абсолютно всі вузи (військові, цивільні та приватні) вчать курсантів (студентів, слухачів) на тактичному рівні з присвоєнням первинного військового звання лейтенант (назва по різному в залежності від видів (родів) військ – наприклад, у моряків по іншому). Суттєва різниця в освітньому процесі полягає у вузькій спеціалізації по військовим професіям. На відміну від наших вузів у Франції кожен опановує свій напрямок. Приклад: майбутній лейтенант – командир піхотного взводу, не вивчає, як йому здійснити тилове забезпечення свого підрозділу (його лише навчать за 1 годину як правильно скласти заявку і як її подати ротному). Він вивчає тактику ведення бою (не операцій – це не його рівень), основи маскування, виживання, орієнтування на місцевості, озброєння та техніка, тактичної медицини, воєнна історія, велику увагу приділяють психології, право та фізична підготовка (принцип роби як я – лейтенант не змусить зробити щось солдата, якщо не зробить це краще за нього). Разом з тим, молодий лейтенант на місці служби особовим складом займається лише 30% СВОГО ЧАСУ. Основний тягар підготовки солдат лягає на сержантів. Лейтенант лише організовує та спрямовує розвиток підрозділу. Заступник командира по тиловому забезпеченню вивчає лише алгоритми і функції виключно свого направлення. Він не вчиться способами форсування водної перешкоди підрозділом або використання квадрокоптерів для розвідки. Молодий лейтенант вчиться виключно азам тилового забезпечення. Звісно, первинні бойові навички отримують усі на відповідних курсах (тривають в середньому 6-8 тижнів), і в разі їх не проходження навчання за своєю вузькою спеціальністю не відбувається. Кожний рівень (тактичний, оперативний, стратегічний) зумовлює необхідний рівень знань. Заступник командира батальйону з тилового забезпечення буде вивчати лише свій напрямок до рівня авто, зам комбриг – відповідно залізничні ешелони, заступник командувача армії – літаки, кораблі. У кожного свій рівень – зайвого не дають (всьому свій час).</p>

Загалом, за результатами аналізу військової освіти у Західному світі, можна констатувати, що вона є складною галуззю, що неперервно піддається численним трансформаціям та корективам. Зважаючи на це, у забезпеченні військової освіти неможливо слідувати універсальним рекомендаціям. Проте, зрозумілим є той факт, що військова освіта повинна активно шукати нові ресурси для удосконалення та змін.

Висновки. Підготовка військових кадрів для сил оборони здійснюється в умовах ведення війни з російською федерацією в системі військової освіти, яка з одного боку, є складником системи освіти держави, з іншого – перебуває на шляху професіоналізації, приведення її структури і змісту до стандартів, підходів та принципів, що впроваджені у країнах – членах НАТО. В зв'язку з цим розвиток системи військової освіти передбачає системні зміни. За останні роки Кабінетом міністрів України, Міністерством оборони та Генеральним штабом ЗСУ прийнято ряд рішень, які дали змогу сформувати загальне бачення процесів на всіх рівнях управління системою військової освіти, об'єктивно їх оцінювати та коригувати, а також створювати умови для синхронізації дій і концентрації ресурсів різних суб'єктів освітньої діяльності. Зміни також відбулися у формуванні правового підґрунтя для упорядкування й розмежування зон відповідальності Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та військових вишів. Це дозволить зробити систему управління більш функціональною, а також відкриє шлях західній моделі лідерства.

Разом із тим існує потреба у дерегуляції державного управління системою військової освіти, що виявляє об'єктивну потребу в розробці інструментальних засобів, використання яких надає можливість удосконалити механізм державного регулювання військової освіти Збройних Сил України в умовах загострення воєнно-політичної обстановки. Запропоновану дерегуляцію пропонується реалізовувати на засадах прогнозування потреб в вмотивованих, професійних і освічених військовослужбовцях для участі у заходах протидії (нейтралізації) виявлених (прогнозованих) загроз національній безпеці України воєнного характеру.

Література:

1. Schifferle, P. (2010) *America's school for war: Fort Leavenworth, officer education, and victory in World War II*, Lawrence, KS: University Press of Kansas. [in English]
2. Toronto, N. (2015) 'Why professionalize? Economic modernization, security, and military professionalism', *Foreign Policy Analysis*, 13 Feb. DOI: 10.1111/fpa.12093. [Online], Available: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/fpa.12093/abstract>. [in English]
3. UK Ministry of Defence (UK MOD) (2010) *Army doctrine publication: Operations*, Ministry of Defence, 1 Nov [Online], Available: <https://www.gov.uk/government/publications/army-doctrine-publication-operations>. [in English]
4. Royalnavy.: <https://www.royalnavy.mod.uk/our-organisation/bases-and-stations/training-establishments/brnc-dartmouth> [in English]

5. Army.uk. <https://www.army.mod.uk/who-we-are/our-schools-and-colleges/rma-sandhurst> [in English]
6. Raf.uk. <https://www.raf.mod.uk/our-organisation/stations/raf-college-cranwell/> [in English]
7. Da.uk <https://www.da.mod.uk/> [in English]
8. Da.uk <https://www.da.mod.uk/study-with-us/colleges-and-schools/joint-services-command-and-staff-college> [in English]
9. Ornc. <https://ornc.org/>[in English]
10. Defence College of Logistics, Policing and Administration. <https://Defence College of Logistics, Policing and Administration> [in English]
11. Unibw. <https://www.unibw.de/home> [in English]
12. Bundeswehr. <https://www.bundeswehr.de> [in English]
13. Bundeswehr. <https://www.bundeswehr.de/de/organisation> [in English]
14. Bundeswehr. <https://www.bundeswehr.de> [in English]

References:

1. Schifferle, P. (2010) *America's school for war: Fort Leavenworth, officer education, and victory in World War II*, Lawrence, KS: University Press of Kansas.
2. Toronto, N. (2015) 'Why professionalize? Economic modernization, security, and military professionalism', *Foreign Policy Analysis*, 13 Feb. DOI: 10.1111/fpa.12093. [Online], Available: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/fpa.12093/abstract>.
3. UK Ministry of Defence (UK MOD) (2010) *Army doctrine publication: Operations*, Ministry of Defence, 1 Nov [Online], Available: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/army-doctrine-publication-operations>.
4. Royalnavy. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.royalnavy.mod.uk/our-organisation/bases-and-stations/training-establishments/brnc-dartmouth>
5. Army.uk. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.army.mod.uk/who-we-are/our-schools-and-colleges/rma-sandhurst>
6. Raf.uk.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.raf.mod.uk/our-organisation/stations/raf-college-cranwell/>
7. Da.uk [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.da.mod.uk/>
8. Da.uk [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.da.mod.uk/study-with-us/colleges-and-schools/joint-services-command-and-staff-college>
9. Ornc. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ornc.org/>
10. Defence College of Logistics, Policing and Administration. Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://Defence College of Logistics, Policing and Administration>
11. Unibw. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unibw.de/home>
12. Bundeswehr. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bundeswehr.de>
13. Bundeswehr. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bundeswehr.de/de/organisation>
14. Bundeswehr.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bundeswehr.de>

УДК 35.073.53 – 043.5:[342.25:32.019.5]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-90-97](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-90-97)

Вольська Олена Михайлівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економіки та морського права, Херсонська державна морська академія, вул. Канатна, 99, м. Одеса, тел.: (066) 778-18-01, <https://orcid.org/0000-0001-5047-4579>

СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Стаття присвячена визначенню складових механізму формування іміджу держави в умовах сьогодення. В роботі актуалізується думка про те, що поряд з економічними та соціальними проблемами, з якими стикається наше держава є питання формування позитивного іміджу на міжнародній арені, формування якого буде запорукою отримання підтримки закордонних партнерів для повоєнного відновлення економічної та соціальної сфери. Дослідження містить твердження про те, що імідж держави це комплексне всебічне питання, з'ясування якого можливо через оцінку ступеню впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що допоможе визначити ключові складові об'єкт дослідження. На основі аналізу сучасних досліджень іміджу держави підкреслюється необхідність застосування комплексного підходу до іміджу держави, яке включає активну роботу державних інститутів, використання сучасних медіа та інформаційних технологій, реалізацію економічних реформ та розвиток культурної спадщини. В роботі акцентується увага на існуванні двох взаємодоповнюючих елементів іміджу держави, а саме: інформація про країну (географічне положення, політична система, наявність ресурсів, показники соціально-економічного розвитку) та стратегічна інформаційна політики, мета якої є демонстрація конкурентоспроможності держави на світової арені. Автор розглядає вплив внутрішніх та зовнішніх фактів на імідж держави. До внутрішніх факторів віднесено: рівень розвитку громадянського суспільства; рівень соціально-економічного розвитку; культура та національна ідентичність; стан екології та охорони навколишнього середовища. До зовнішніх факторів, можна віднести наступні складові: рівень формування та розвитку зовнішньої політики держави; рівень розвитку зовнішньоекономічної політики; міжнародні рейтинги та індекси; міжнародна культура та спорт; глобальні комунікації та медіа; гуманітарна допомога та міжнародна співпраця.

Ключові слова: імідж, механізм держави, державне управління, державні органи, міжнародний імідж країни, бренд регіонів, іміджева політика, держава.

Volska Olena Mykhailivna Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Economics and Maritime Law, Kherson State Maritime Academy, St. Kanatna, 99, Odesa, tel.: (066) 778-18-01, <https://orcid.org/0000-0001-5047-4579>

COMPONENTS OF THE MECHANISM FOR FORMING A POSITIVE IMAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Abstract. The article is devoted to the determination of the components of the formation of the image of the state in today's conditions. The work actualizes the idea that, along with the economic and social problems that our state faces, there is the issue of forming a positive image on the international arena, the formation of which will be a guarantee of receiving the support of foreign partners for the post-war recovery of the economic and social sphere. The study contains the statement that the image of the state is a complex comprehensive issue, the clarification of which is possible through the assessment of the degree of influence of external and internal factors, which will help determine the key components of the research object. Based on the analysis of modern studies of the image of the state, the need to apply a comprehensive approach to the image of the state, which includes the active work of state institutions, the use of modern media and information technologies, the implementation of economic reforms and the development of cultural heritage, is emphasized. The work focuses on the existence of two complementary elements of the state's image, namely: information about the country (geographic location, political system, availability of resources, indicators of socio-economic development) and strategic information policy, the purpose of which is to demonstrate the state's competitiveness on the world stage. The author considers the influence of internal and external facts on the image of the state. Internal factors include: the level of development of civil society; the level of social and economic development; culture and national identity; the state of ecology and environmental protection. The following components can be attributed to external factors: the level of formation and development of the state's foreign policy; level of development of foreign economic policy; international ratings and indices; international culture and sports; global communications and media; humanitarian aid and international cooperation.

Keywords: image, state mechanism, state administration, state bodies, international image of the country, brand of regions, image policy, state.

Постановка проблеми. Потужний і позитивний національний імідж є одним із найцінніших надбань будь-якої держави в наш час. Він має здатність активізувати соціальні, економічні та культурні процеси, які є основними в ефективному існуванні сучасних країн.

Починаючи з лютого 2022 року України функціонує в умовах воєнного стану, який негативно впливає на дієздатність галузей економіки, соціальної сфери та на формування іміджу нашої держави на міжнародній арені. Тому головною задачею сьогодні є одержання перемоги та встановлення миру, що буде сприяти економічній та соціальній відбудові держави; дотримуватися демократичних принципів; забезпеченню прав та свобод членів громадянського суспільства.

Поряд з економічними та соціальними проблемами, з якими стикається наша держава є питання формування позитивного іміджу на міжнародній арені, формування якого буде запорукою отримання підтримки закордонних партнерів для повоєнного відновлення економічної та соціальної сфери. Імідж держави це комплексне всебічне питання, з'ясування якого можливо через оцінку ступеню впливу внутрішніх та зовнішніх факторів, що допоможе визначити ключові складові об'єкт дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню складових іміджу держави присвятили свої наукові праці автори: Д. Белл, І. Єремєєва, М. Кастельс, Ф. Котлер, М. Маклюен, Т. Семенчук, Е. Тоффлер, І. Цурканова, В. Черкалюк та інших. Здобутки науковців щодо іміджу держави охоплюють широкий спектр теоретичних та практичних результатів. Формування позитивного іміджу України вимагає комплексного підходу, включаючи активну роботу державних інститутів, використання сучасних медіа та інформаційних технологій, реалізацію економічних реформ та розвиток культурної спадщини. Успішне формування та підтримка позитивного іміджу України сприяє її інтеграції у світове співтовариство, залученню інвестицій та покращенню добробуту її громадян. При цьому зазначимо, що актуальність зазначеної теми наукового дослідження вимагає поглиблення саме у питаннях формування позитивного іміджу держави в умовах воєнного стану.

Мета статті. На основі сучасних досліджень іміджу держави визначити ключові елементи формування позитивного іміджу України на світовій арені в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування позитивного іміджу держави потрапила до кола наукової проблематики починаючи з отримання Україною незалежності. У наукових роботах розглядаються як теоретичні основи формування іміджу країни, так і практичні аспекти його створення та підтримки.

Науковою основою для дослідження іміджу держави є праці Д. Белла [1], М. Кастельса [2], М. Маклюена [3] та Е. Тоффлера [4], які аналізували процес формування нового міжнародного інформаційного порядку з використанням потенціалів держав, що вплинуло на процес формування іміджу сучасних країн.

Варто зазначити дослідження Д. Адама, який визначає імідж держави з позиції державної стратегії, метою якої є захист економічних та політичних

інтересів держави у світі [5]. Ф. Котлер [6] розглядав імідж як узагальнення інформації про діяльність держави на світової арені, спрямовуючи свої дослідження на підкреслювання залежності іміджу від рівня конкурентоспроможності держави. Політичну сутність іміджу можна простежити у дослідженнях В.Чекалюк, яка розглядає імідж як комплексне поєднання політик держави щодо суспільно-політичних, національно-конфесійних та інших процесів як в самій державі, так і у світі [7].

Отже, з урахуванням вищенаведеного можна стверджувати, що імідж держав складається з двох взаємодоповнюючих елементів: інформація про країну (географічне положення, політична система, наявність ресурсів, показники соціально-економічного розвитку) та стратегічна інформаційна політики, мета якої є демонстрація конкурентоспроможності держави на світової арені.

Сучасні дослідники мають два підходи до трактування іміджу держави. Відносно першого імідж це результат піар-акцій чи піар-кампаній, які формують фахівці у галузі іміджелогії. Згідно другого імідж – це результат сприйняття, який формується під впливом історичних, політичних та інших уявлень про державу. Але можна стверджувати, що і перший і другий підходи мають місце у формуванні іміджу держави, тому що він існує як цілісність: є певні факти про державу і є певні технології, які просовують існуючі факти. Все це необхідно при розробки стратегії коригування та управління іміджем, тому що саме зацікавленість представляє весь спектр поточних уявлень про державу.

Зазначимо також, що імідж це реальна сутність подій, які відбуваються в державі. Починаючи з лютого 2022 року імідж нашої держави формується в умовах військової агресії, яка сприяла появі великої кількості соціально-економічних проблем. Не зважаючи на це Україна отримала необхідну міжнародну підтримку у формі військової, фінансової та гуманітарної допомоги від міжнародних партнерів.

За думкою І. Цуркановой, велике значення для іміджу України в умовах воєнного стану є саме міжнародна політична підтримка, яка грає велику роль у визначенні позицій та допомозі нашій державі в умовах воєнного стану. Саме від неї залежить як результат самої війни, так і майбутнє України в контексті міжнародних відносин [8].

Отже, на основі сучасних досліджень можемо констатувати складові іміджу під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Так, згідно дослідження І. Єремєєвої імідж держави формується під впливом чинників: «рівень життя громадян, законодавче регулювання суспільного життя, ступінь розвиненості соціальної політики, використання засобів масової інформації та державних інструментів впливу на населення. За таких умов імідж держави виконує функції ідентифікації, адаптації, соціалізації, інтеграції, комунікації та програмування суспільств». [9, С. 66].

Більш змістовний опис факторів у своєму дослідженні надає Т. Семенчук, яка поділяє фактори на статичні та динамічні. До перших авторка відносить: природно-ресурсний потенціал; географічне розташування; історичний розвиток; політичний устрій. До другої групи, за думкою авторки, належать: соціально-психологічні настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян; структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; моральні й ціннісні аспекти розвитку суспільства; стабільна економіка, яку оцінюють за показниками динаміки ВВП, рівнем доходу на душу населення, об'ємом інвестицій, фінансовою забезпеченістю бюджетів усіх рівнів; «правовий простір» держави і відповідність правових норм світовим стандартам; функції та механізми державного регулювання різних сфер діяльності в країні [10].

За нашою думкою, внутрішні фактори, які здійснюють вплив на імідж є тільки динамічні, оскільки статика не може вливати на імідж, він не може змінюватися під впливом географічного розкошування та інших статичних складових. Задача іміджелогії в цієї ситуації зробити будь-який факт існування держави її особливістю та унікальністю, наприклад для залучення інвестицій у привабливі сфери економіки. Отже, до внутрішніх факторів віднесемо:

рівень розвитку громадянського суспільства: ступінь участі громадян у суспільному та політичному житті через існування ефективного механізму взаємодії влади та суспільства; рівень громадської безпеки;

рівень соціально-економічного розвитку: показники рівню та якості життя населення країни; показники приросту внутрішнього валового продукту; показники фінансової стабільності банківської системи;

культура та національна ідентичність: розвиток мистецтва, літератури, музики та інших культурних напрямків; підтримка та розвиток національної свідомості та унікальності;

стан екології та охорони навколишнього середовища.

Зазначимо, що всі ці внутрішні фактори взаємопов'язані і разом формують загальний імідж держави як у внутрішньому так і в міжнародному контексті.

До зовнішніх факторів, які впливають на імідж держави, можна віднести наступні складові:

рівень формування та розвитку зовнішньої політики держави: дипломатичні відносини з іноземними державами; участь у міжнародних угодах; співпраця з міжнародними організаціями; захист національних інтересів;

рівень розвитку зовнішньоекономічної політики: обсяги та структура зовнішньої торгівлі, наявність торгових партнерів; обсяги іноземних інвестицій, наявність сприятливих умов для інвесторів; участь у міжнародних економічних союзах та організаціях; розвиток туристичної інфраструктури;

міжнародні рейтинги та індекси: Global Competitiveness Index, Doing Business, Human Development Index, Corruption Perceptions Index;

міжнародна культура та спорт: участь у міжнародних культурних заходах, фестивалях, виставках; участь та успіхи у міжнародних спортивних змаганнях, таких як Олімпійські ігри, чемпіонати світу; презентація національної культури за кордоном через культурні центри, посольства, гастролі артистів;

глобальні комунікації та медіа: висвітлення країни в міжнародних медіа, наявність позитивних або негативних новин; проведення інформаційних кампаній, які формують імідж країни за кордоном;

гуманітарна допомога та міжнародна співпраця: участь у наданні допомоги постраждалим від катастроф та конфліктів в інших країнах; участь у міжнародних проектах та програмах розвитку щодо вирішення глобальних проблем, таких як біженці та екологічні катастрофи.

Складовою частиною іміджу держави є створення бренду держави. Наприклад, згідно з концепцією національного брендингу одного з провідних західних представників цього підходу С. Анхольта [11], в основі могутності національного бренду лежить його ключова ідентичність. Своєю чергою джерелом цієї ідентичності є набір ідей, цінностей, характеристик, особливостей культури, слів, образів, що у сукупності створюють у свідомості представників цільової аудиторії певні асоціації з брендом держави. Цю думку продовжує інший теоретик у галузі державного брендингу У. Олінс [12], який підкреслює що в основі національного бренду повинна бути ключова ідея, яка диференціюватиме країну і проектуватиме національні характеристики ефективним і привабливим способом.

Відповідно до моделі С. Анхольта, сприйняття бренду держави визначається шістьма ключовими складовими:

експорт країни: імідж продуктів і послуг у населення з кожної країни та в якій мірі споживачі активно шукати або уникали продуктів з кожної країни походження;

державне управління в країні: громадська думка про компетентність і справедливість уряду, а також його роль у рішенні глобальних проблем таких як мир безпека, справедливість, бідність і навколишнє середовище;

культура та спадщина країни: глобальне сприйняття спадщини кожною нацією та оцінка її сучасності культури, включаючи кіно, музику, мистецтво, спорт і літературу;

населення країни: репутація населення за компетентність, відкритість і дружелюбність та толерантність;

туризм: рівень інтересу до відвідування країни як туристичного об'єкту з наявною інфраструктурою;

імміграція та інвестиції: здатність залучати людей жити, працювати чи навчатися в кожній країні, а також те, як люди сприймають якість життя країни та бізнес-середовище.

При цьому, згідно з цією моделлю, мистецтво ефективного брендингу полягає у правильній стратегії самоідентифікації, коли по всіх шести позиціях є відповіді на запитання: «Хто ми такі?» і «У чому наша сила та талант?» [11].

Отже, з урахування зазначених факторів, для механізму формування позитивного іміджу України на міжнародній арені необхідно посилити роль громадянського суспільства та активізувати роботу його інститутів в умовах воєнного стану, а саме необхідно спрямувати зусилля публічної влади на: покращення рівня інформаційної політики держави на міжнародній арені через проведення міжнародних форумів, конференцій та семінарів; посилення дипломатичної взаємодії з міжнародними партнерами та організаціями; проведення активної політики щодо захисту населення нашої держави, яке потребує допомоги за кордоном; посилення дотримання демократичних принципів та свобод всередині держави.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що імідж держави, це - система уявлень про позитивні характеристики держави з наявними можливостями використання його потенціалу, який складається з позитивного іміджу територіальних утворень в середині держави. Фактори, під впливом яких формується імідж держави можуть бути тільки динамічними, оскільки статика не може бути змінена. В складних умовах воєнного стану позитивний імідж країни може вплинути на рівень міжнародної підтримки та допомоги, що безумовно відіграє провідну роль у встановленні миру на території України.

Література:

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія / Упоряд. В. Лях. – К.: Либідь, 1996. – с. 194–250.
2. Якубіна В. Л. Три кити" теорії ідентичності Мануеля Кастельса — технології, досвід, влада. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія*. К. : 2007. випуски 84-86. С. 93-97.
3. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен ; пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова. — К. : Ніка-Центр, 2015. — 388 с.
4. Тоффлер Елвін Третя Хвиля / 3 англ. пер. А. Євса. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
5. David Adam on City Branding, Urban Management and Better Cities URL: <https://placebrandobserver.com/interview-david-adam/>
6. Philip Kotler, Donald H. Haider, Irving J. Rein Marketing Places: Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States, and Nations. Free Press, 1993. 388с.
7. Чекалюк В.В. Позитивний імідж держави і суспільства – результат ефективних комунікацій. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 247–251.
8. Цурканова І. Імідж України в умовах війни та міжнародна політична підтримка. *Грані. Політологія*. 2023. Т. 26. № 3. С.87-93
9. Єремєєва І. Теоретико-методологічні аспекти поняття міжнародний імідж держави URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/36/ksm3604.pdf>
10. Семенчук Т. Формування позитивного іміджу держави на засадах світового досвіду. *Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління»*, 2020. Вип. 48. С.147-155
11. Anholt S. Brands and Branding. Bloomberg Pr. 2009. 284р.
12. Olins Wally The Corporate Personality Mayflower Books. 1978.

References:

1. Bell D. (1996) Prykhid postindustrial'noho suspil'stva [The advent of post-industrial society]// Suchasna zarubizhna sotsial'na filosofiiia. Khrestomatiia / Uporiad. V. Liakh. – K.: Lybid', 1996. – s. 194–250. [in Ukrainian]
2. Yakubina V. L. (2007) Try kyty" teorii identychnosti Manuela Kastel'sa — tekhnolohii, dosvid, vlada. [The three whales" of Manuel Castells' theory of identity — technology, experience, power.] *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Filosofiiia. Politolohiia.* — K. : 2007. — vypusky 84-86. — S. 93-97. [in Ukrainian]
3. Mak-Liuen Marshall.(2015) Halaktyka Gutenberga: stanovlennia liudyny drukovanoi knyhy [Gutenberg's Galaxy: The Making of the Printed Book Man]/ M. Mak-Liuen ; per. z anhli. A. A. Halushky, V. I. Postnikova. — K. : Nika-Tsentr, 2015. — 388 s. [in Ukrainian]
4. Toffler Elvin (2000) Tretia Khvyliia [The Third Wave] / 3 anhli. per. A. Yevsa. K.: Vyd. dim «Vsesvit», 2000. 480 s. [in Ukrainian]
5. David Adam on City Branding, Urban Management and Better Cities URL: <https://placebrandobserver.com/interview-david-adam/> [in English]
6. Philip Kotler, Donald H. Haider, Irving J. Rein (1993) Marketing Places: Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States, and Nations. Free Press, 1993. 388c. [in English]
7. Chekaliuk V.V. (2014) Pozytyvnyj imidzh derzhavy i suspil'stva – rezul'tat efektyvnykh komunikatsij. [A positive image of the state and society is the result of effective communications] *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky.* 2014. T. 57. S. 247–251. [in Ukrainian]
8. Tsurkanova I. (2023) Imidzh Ukrainy v umovakh vijny ta mizhnarodna politychna pidtrymka. [The image of Ukraine in the conditions of war and international political support] *Hrani. Politolohiia.* 2023. T. 26. № 3. S.87-93. [in Ukrainian]
9. Yermieieva I. Teoretyko-metodolohichni aspekty poniattia mizhnarodnyj imidzh derzhavy [Theoretical and methodological aspects of the concept of the international image of the state] URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/36/ksm3604.pdf> [in Ukrainian]
10. Semenchuk T. (2020) Formuvannia pozytyvnoho imidzhu derzhavy na zasadakh svitovoho dosvidu.[Formation of a positive image of the state based on world experience] *Zbirnyk naukovykh prats' DUIT. Seriia «Ekonomika i upravlinnia»*, 2020. Bun. 48. S.147-155 [in Ukrainian]
11. Anholt S.(2009) Brands and Branding. Bloomberg Pr. 2009. 284p. [in English]
12. Olins Wally (1978) The Corporate Personality Mayflower Books. 1978. [in English]

УДК 351:519

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-98-113](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-98-113)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, заступник директора, Науково-дослідний інститут публічного управління та права, вул. Марка Кропивницького 8/1, м.Хмельницький, 29015, тел.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Іваній Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри права та публічного управління, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська 87, м. Суми, 40002, тел.: (050) 407-59-33, <https://orcid.org/0000-0003-3967-7900>

УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті з позицій системного та функціонального підходів розглянуто концептуальні засади та значення управлінських рішень в процесах управлінської діяльності. Визначено, що рішення є невід'ємною складовою життя кожної людини і становлять прагматичну та усвідомлену основу її буття. Рішення розглядаються як процес і результат розумової діяльності людини, є цілепокладаючою ланкою, яка забезпечує організацію та структурне впорядкування діяльності людини в публічній та приватній площинах її існування. Ключовим джерелом та рушійною силою, яка спонукає нас до прийняття рішень є потреби, які пов'язані із необхідністю здійснення цілеспрямованої діяльності для їх задоволення. Такий взаємозв'язок між рішеннями і потребами розглядається з позиції теорії потреб А. Маслоу, яка дозволяє не тільки визначити його особливості, але й встановити необхідність створення суспільством відповідних соціальних інститутів для їх задоволення. Логічне доводиться, що ефективне функціонування таких публічних інститутів не можливе без процесів прийняття управлінських рішень, які забезпечують ефективне продукування якісних послуг і продуктів, спрямованих на задоволення потреб кожного індивіда та суспільства в цілому. В роботі визначено зміст ключових понять та їх взаємозв'язок: «рішення», «управління», «управлінська діяльність», «управлінське рішення». Визначено, що управлінська діяльність за своїм змістом носить переважно прикладний характер і спрямована на виконання функцій, реалізацію завдань та досягнення цілей управління, прийняття та практичну реалізацію управлінських рішень. Управлінські рішення є предметом управлінської діяльності на який спрямована така діяльність, в частині їх розробки і прийняття, і в одно час, управлінська діяльність є основною рушійною силою щодо їх реалізації, в чому і полягає діалектична єдність цих процесів.

Ключові слова: управління, управлінська діяльність, рішення, управлінське рішення.

Hasiuk Ihor Leonidovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director, scientific-research institute for public management and law (Khmelnitsky), Mark Kropyvnytsky St., 8/1, Khmelnytsky, 29015, tel.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Ivanii Olena Mykolaivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Law and Public Administration, Sumy State Pedagogical University named after A.S.Makarenko, 87 Romenska St., Sumy, 40002, tel.: (050) 407-59-33, <https://orcid.org/0000-0003-3967-7900>

MANAGEMENT DECISIONS AS THE BASIS OF MANAGEMENT ACTIVITIES

Abstract. The article considers the conceptual foundations and importance of managerial decisions in the processes of managerial activity from the standpoint of systemic and functional approaches. It is determined that decisions are an integral part of every person's life and constitute a pragmatic and conscious basis of his or her being. Decisions are viewed as a process and result of human mental activity and are a goal-oriented link that ensures the organization and structural ordering of human activity in the public and private spheres of human existence. The key source and driving force that motivates us to make decisions are needs, which are associated with the need to carry out purposeful activities to satisfy them. Such a relationship between decisions and needs is considered from the perspective of A. Maslow's theory of needs, which allowed not only to identify their features, but also to establish the need for their satisfaction and the creation of appropriate social institutions by society. It is logically proved that the effective functioning of such public institutions is not possible without management decision-making processes which ensure efficient production of quality services and products aimed at meeting the needs of each individual and society. The paper defines the content of key concepts and their interrelation, such as: "decision", "management", "management activity", "management decision". It is determined that management activities are mainly applied in nature and are aimed at performing functions, implementing tasks, and achieving management goals, making and implementing management decisions. Management decisions are the subject of management activity, which is the focus of such activity, in terms of their development and adoption, and at the same time, management activity is the main driving force for their implementation, and this is the dialectical unity of these processes.

Keywords: management, management activity, decision, management decision.

Постановка проблеми. Феномен «управлінське рішення» пронизує усі сфери соціального буття впродовж усього нашого життя. Мабуть не буде перебільшенням деяке перефразування вислову видатного філософа (1596-1650) Рене Декарта Картезія (Renatus Cartesius) «Cogito, ergo sum», що в перекладі означає «Я мислю, отже, я існую» на кшталт: «Я приймаю рішення, отже я мислю, а якщо я мислю, то я існую». Не порушуючи основних законів логічного виводу можна стверджувати, що рішення є продуктом розумової діяльності, міркування, що дозволяє ототожнювати процес прийняття управлінського рішення із самим буттям людини. Дійсно, важко уявити наше існування без цього процесу, адже ми приймаємо рішення постійно навіть не усвідомлюючи його. Деякі життєві обставини та ситуації є шаблонними тому і рішення приймається майже автоматично, на рівні підсвідомості, але яке в подальшому, є пусковим механізмом наших вчинків. І навпаки, нестандартні ситуації в умовах інформаційної обмеженості та невизначеності вимагають глибоких роздумів та застосування відповідних методів та засобів, які дозволять прийняти найкраще із можливих альтернатив управлінське рішення. Мабуть не існує такої сфери суспільного життя, яка не вимагала б від нас постійного прийняття певних рішень: від простих, побутових до рішень державного, стратегічного рівня. Останні, як правило пов'язані із професійною управлінською або політичною діяльністю і утворюють її сутність. Особливо чітко це відстежується в царині публічного управління, менеджменті та адмініструванні адже за своєю сутністю вони існують для продукування якісних та ефективних управлінських рішень щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави, окремого регіону, підприємства чи установи, розв'язання важливих проблем заради забезпечення гідного рівня життя громадян, дотримання їх прав та свобод. На наше глибоке переконання, відсутність процесу вироблення управлінських рішень та усього, що із ним пов'язано зводить нанівець необхідність існування цих сфер, робить їх абсолютно непотрібними в організаційному укладі суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років з'являється велика кількість публікацій, які пов'язані між собою спільним предметом наукових пошуків, а саме: особливостей в прийнятті управлінських рішень в залежності від сфери і галузі професійної діяльності та факторів які можуть на цей процес вплинути. Чи по-різному керують чоловіки та жінки? Чи їхні зусилля по-різному впливають на ефективність реалізації завдань управлінської діяльності? У своєму дослідженні автори [15] спираючись на формальний підхід визначили сутність управлінської діяльності та ознаки її ефективності на основі взаємодії феномену «гендер» та механізмів реалізації відповідних управлінських стратегій керівниками в залежності від їх статті. Отримані результати доводять, що жінки та чоловіки на посадах топ-менеджерів по-різному здійснюють управлінську діяльність та впливають на ефективність роботи установ і організацій. Сила такого впливу залежить від

здійснюваних ними управлінських функцій, індивідуального поведінкового шаблону щодо реалізації владних повноважень та прийняття управлінських рішень.

Багато наукових праць присвячено дослідженню питань індивідуальної та групової управлінської діяльності щодо прийняття управлінських рішень і впливу на її результативність персональних якостей її учасників. У роботах здійснюється аналіз, як відмінності в досвіді, освіті, різноманітності застосовуваних методів та процедур впливають на якість стратегічних рішень [3, 6, 18, 19].

Одним із популярних напрямів досліджень щодо розв'язання різноманітних управлінських проблем в процесі управлінської діяльності є кейс-менеджмент. Наразі низкою досліджень пропонуються різноманітні моделі кейс-менеджменту щодо прийняття управлінських рішень, як фундаменту управлінської діяльності, піддаються всебічному аналізу комбінований та сукупний вплив змінних, які характеризують клієнта, працівника, організацію в цілому на моделі прийняття управлінських рішень, розглядаються основні засади із соціальної роботи для практики кейс-менеджменту [2, 7, 10].

Важливою для науковців є проблема визначення сили впливу на якість та успішність управлінської діяльності знань, умінь та навичок менеджерів, рівня організаційної культури, як ключового елемента для впровадження інновацій в процес прийняття управлінських рішень. Наразі дослідниками пропонується низка організаційних моделей, які досліджують взаємозв'язок інновацій в управлінській діяльності з управлінськими навичками та деякими елементами організаційної культури. Результати таких досліджень із використанням моделювання структурних рівнянь методом найменших квадратів [16] переконливо доводять про існування тісного взаємозв'язку між організаційною культурою управлінської діяльності та інноваціями в прийнятті управлінських рішень з одного боку та рівнем і сформованістю управлінських компетенцій у менеджерів з іншого.

Не залишились поза увагою дослідників і проблеми прийняття управлінських рішень в контексті взаємозв'язку цього процесу із іншими процесами управлінської діяльності. Наприклад, дослідниками встановлено, що існує позитивний, середньої сили (коефіцієнт кореляції Пірсона - 0.5) взаємозв'язок між одночасним контролем і своєчасним прийняттям рішень у публічному управлінні [12]. Також встановлено, що в процесі управлінської діяльності виникає дуже багато фактів, які є важливими для процесу прийняття управлінських рішень, нехтування якими може призвести до непередбачуваних наслідків. На думку дослідників, управління, яке базується на фактах – це корисна система, яка допомагає менеджерам приймати управлінські рішення на основі найкращих наявних фактів [4]. Щодо впливу особистісних якостей керівників на процеси прийняття рішень, і як наслідок на ефективність управлінської діяльності в цілому то дослідниками встановлено, що когнітивний процес осіб, які приймають рішення, впливає на розробку та впровадження управлінських рішень, оскільки раціональний стиль мислення, адміністративний стиль мислення та політичний стиль мислення можуть

по-різному впливати на їх ефективність. Автори зазначають, що особам, які приймають рішення таким, як керівники організацій та бізнес-менеджери, рекомендується стежити за своїм стилем мислення: тобто, маючи краще розуміння стилів мислення, особи, які приймають рішення, можуть краще здійснювати управлінську діяльність і вчасно виправляти недоліки, зумовлені стилем мислення [1]. Показовим є дослідження в якому доводиться, що управлінська діяльність в межах адміністративних систем та прийняття рішень залежить від рівня розвитку і якості стратегічного мислення посадових осіб та їх здатності досягати встановлених цілей. Авторами встановлено, що серед досліджуваних ними типів управлінської діяльності домінує ситуативний стиль керівництва, а важливими факторами для прийняття управлінських рішень є час і процедури прогнозування [20]. Науковці та практики менеджменту підкреслюють важливість етичних аспектів у виборі стратегій управлінської діяльності. На сьогоднішній день проводяться дослідження спрямовані на встановлення змісту етичних позицій посадових осіб в процесах прийняття управлінських рішень, вибору ними стратегій управління та обліку управлінських рішень після їх прийняття. Результатом таких досліджень є впровадження концепції наскрізної моделі, яка описує процеси прийняття рішень окремими особами в алгоритмічному контексті управлінської діяльності. Модель показує, що особливості сприйняття, судження і використання інформації посадовими особами значно впливають на вибір стратегії управлінської діяльності, впливають на вибір відповідних алгоритмів прийняття рішень з урахуванням етичної їх складової [17]. Таким чином, проведений огляд дозволяє констатувати, що дослідження, які висвітлюють зміст та напрями управлінської діяльності, місце управлінських рішень, які утворюють її базис наразі є надзвичайно актуальними.

Метою статті є змістовне визначення феномену «управлінські рішення» і обґрунтування його як базису управлінської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Не одне покоління філософів та мислителів задавались риторичним питанням про те, як правильно мислити, формувати та висловлювати свої думки, робити правильний та прагматичний вибір в численних життєвих ситуаціях тощо. Усі численні результати цих пошуків так чи інакше, але обов'язково пов'язані із поняттям «рішення». Дійсно, важко уявити собі хоча б один день життя людини без того, щоби вона не прийняла бодай одного, навіть не значного з точки зору для суспільства або оточуючих, рішення, яке в подальшому скерувало дії або поведінку особи. Унікальність і всеосяжність цього феномену полягає в особливій організації нашого буття, яке знаходить свій вираз у діяльності, функціонуванні в якому і полягає сутність і вираз самого життя. Саме поняття «рішення» розуміється через дію, намір, як «продуманий намір зробити що-небудь, якимось чином» або «спосіб вирішення, зображення, подання, розв'язання чого-небудь» і навіть в формально-правовому полі як «вирок суду, постанова, розпорядження якої-небудь організації, зборів тощо» [21].

Будь-яке соціальне явище має суб'єктивний початок, містить в собі емоційні та морально-вольові, інтелектуальні ознаки кожного окремого індивіда, який привносить свою життєву енергію задля його розвитку і набуття цим явищем відповідних змін, і все це відбувається, так чи інакше за умови постійного усвідомленого чи ні, прийняття нами відповідних рішень. Для кожного з нас здатність приймати якісні та ефективні рішення відіграє ключову роль, адже має одну важливу мету – забезпечити саму можливість нашого існування в природі і соціумі. Чому рішення, які ми ухвалюємо, є такими важливими для нас? Питання далеко не риторичне і як правило багатьма із нас не усвідомлюється, але від цих рішень залежить принаймні такі складові життя кожного із нас:

- **Визначення цілей нашого життя та змін у ньому:** рішення допомагають визначити основні вектори нашого розвитку і цілі нашого життя. Адже саме завдяки рішенням ми можемо достеменно визначити куди ми будемо рухатись, чого прагнути, які завдання є для нас важливими і яким чином ми будемо досягати своїх життєвих цілей.

- **Визначення векторів індивідуального розвитку та самовдосконалення:** рішення утворюють цільовий базис, який визначає вектор нашої діяльності для забезпечення гармонійного особистісного та професійного розвитку. Адже шлях самовдосконалення передбачає прийняття рішень про вивчення чогось нового, набуття нових професійних або інших корисних навичок задля покращення своїх можливостей.

- **Вирішення життєвих та професійних проблем:** рішення забезпечують можливість вирішення певних життєвих ситуацій, які містять ознаки проблемних, у певний, бажано найбільш оптимальний та ефективний спосіб. Це в свою чергу вимагає від індивіда володіти навичками критичного мислення, знати і вмти застосовувати методи прийняття рішень, розрізняти та визначати спектр оптимальних варіантів дій, які дозволять подолати труднощі і досягти життєвого та професійного успіху.

- **Створення стабільності у житті:** рішення спрямовані на створення стабільних і комфортних умов життя людини, сталості та надійності в різних сферах життя, забезпечення успіху у реалізації кар'єри, здобутті освіти, побудові гармонійних відносин у родині тощо. Вони є «будівельними блоками» для досягнення сталості і благополуччя.

- **Особиста відповідальність за все, що відбувається в житті:** процес прийняття рішень та результати їх реалізації обумовлюють виникнення особистої відповідальності за власні вчинки та їхні наслідки. Кожен із нас приймаючи певне рішення автоматично несе відповідальність за нього, яка визначається змістом такого рішення.

- **Управління часом та впорядкування життєдіяльності:** рішення допомагають кожному із нас ефективно та раціонально використовувати відведений нам час, концентруватись на дійсно важливих життєвих завданнях та цілях. Саме таке впорядкування нашого життя у часі сприяє підвищенню продуктивності і досягненню успіху.

- **Психологічний комфорт:** успішна реалізація рішень, та й сам процес прийняття рішень обов'язково призводить до психологічного комфорту, виникненню моральної задоволеності та впевненості в собі оскільки процес прийняття рішення надає відчуття контролю над власним життям.

Таким чином, рішення важливі в житті кожного із нас, оскільки вони визначають наш життєвий шлях, сприяють особистому та професійному розвитку, а також допомагають вирішувати проблеми та досягати поставлених цілей.

Отже, продовжуючи наші міркування виникає наступне питання, пов'язане із визначенням змісту джерела походження, рушійної сили, яка спонукає нас до прийняття різноманітних рішень. Одним із таких джерел, і мабуть яке є одним із найвагоміших, це є наявність різноманітних потреб в житті людини, які вона намагається задовольнити. Найбільш відомою і обґрунтованою практикою суспільного життя є теорія потреб за А. Maslow [14]. Хоча подальша перевірка даної теорії з точки зору, що людина обов'язково проходить усі п'ять етапів послідовно, і не давала стабільно однозначних результатів, але в більшості випадків вчені приходили до висновків, що дана теорія є «приблизним посібником, ніж суворим правилом». Але з огляду на наше дослідження, нам не важлива черговість і порядок проходження усіх етапів, а є важливим той факт, що кожна із потреб, не залежно від її змісту примушує або спонукає людину до прийняття відповідних рішень, тобто є мотивом для активної і спрямованої діяльності в основі якої лежить рішення.

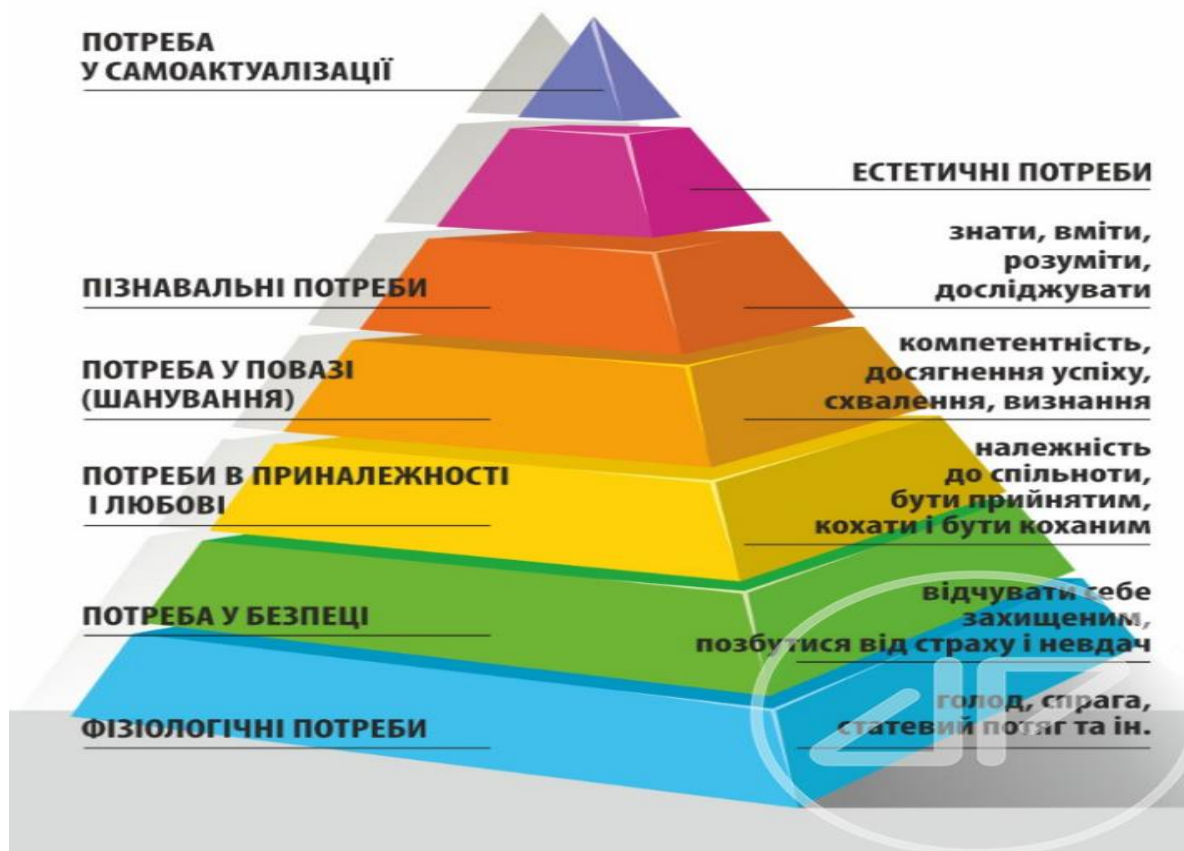

Рис.1 Схема ієрархії потреб людини за теорією А. Маслоу.

Згідно вищенаведеної схеми люди мотивовані п'ятьма основними категоріями потреб: фізіологічними, потребою у безпеці для життя і здоров'я, потребою в любові і дружбі, поваги із сторони ближнього свого, самореалізації. Кожна із цих потреб охоплює відповідну сферу нашого життя. Об'єднуючи основні положення даної теорії із теорією прийняття рішень ми отримуємо декілька основних положень, які структуровані за рівнями потреб людини і зміст яких є рушійним джерелом в ухваленні відповідних рішень щодо їх задоволення. Розглянемо їх у схематично-структурній формі:

- **Фізіологічні потреби:** основні фізіологічні потреби для виживання, такі як їжа, вода, повітря, сон, тепло.

- **Потреби в безпеці:** прагнення до безпечного середовища, стабільності, створення умов життя, які не загрожують настанням випадків до його втрати.

- **Соціальні потреби (потреби відносин, любові):** бажання налагоджувати соціальні відносини, взаємодіяти з іншими, налагодження дружби, прив'язаності та соціальних комунікацій.

- **Потреби в позитивній самооцінці та повазі від оточуючих, потреби самовдосконалення:** бажання досягти успіху в житті, мати внутрішню гідність, визнання власної цінності для суспільства, родини.

- **Потреби в самореалізації:** це найвищий рівень, який включає в себе розвиток власного потенціалу, досягнення професійних цілей, реалізація перманентного самовдосконалення впродовж усього життя.

Взаємозв'язки між цими рівнями представлені у вигляді піраміди (рис.1), де найнижчі рівні є основою для вищих рівнів. Ця ієрархія показує, що людина зазвичай спрямовує свою увагу на найбільш нагальні, фізіологічні потреби, і лише після їхнього задоволення вона переходить до вищих рівнів.

Отже, відповідно до кожної із груп потреб людина приймає низку рішень пов'язаних із:

- **Рівень фізіологічних потреб:** рішення на цьому рівні спрямовані на задоволення основних фізіологічних потреб, таких як пошук їжі, води, забезпечення тепла та інших необхідних умов для виживання, які пов'язані в першу чергу із вирішенням проблем занятості (в дорослому віці). Якщо людина відчуває голод, спрагу, потребу в сні, вона буде займатися пошуком їжі, води, забезпеченням комфортних умов для сну. Рішення буде спрямоване на задоволення найбільш примітивних фізіологічних потреб.

- **Рівень потреб в безпеці:** рішення тут пов'язані із забезпеченням особистої та фінансової безпеки, вибором безпечних умов проживання, роботи тощо. Складність і комплексність рішень залежить від віку, рівня освіти, можливостей, фізичного розвитку тих, хто їх приймає. Після задоволення фізіологічних потреб людина може звертати увагу на забезпечення безпеки себе і своїх близьких. Рішення тут може включати вибір стабільної роботи, забезпечення якісного житла, страхування життя і здоров'я тощо.

- **Рівень соціальних потреб:** рішення орієнтовані на встановлення соціальних відносин, формування та вступу до соціальних груп, розвиток дружби, любові, взаємодії з іншими. Вони пронизують увесь життєвий шлях людини: від садочка до закінчення професійної кар'єри і далі до смерті. Коли фізіологічні потреби і потреби в безпеці задоволені, людина може зосередити увагу на встановленні соціальних відносин. Рішення буде спрямоване на формування дружби, участі у різноманітних спільнотах, розширенні кола спілкування тощо. Хоча слід відзначити, що задоволення перших двох потреб майже не можливе без здійснення соціальної комунікації.

- **Рівень потреб в самооцінці та повазі:** людина приймає рішення, які спрямовані на досягнення успіху, визнання своєї цінності, розвиток власної самооцінки. Ці рішення також супроводжують нас від моменту навчання в школі і впродовж усього періоду продуктивної праці і далі. При задоволенні основних потреб та встановленні соціальних відносин, людина може бажати визнання зі сторони соціуму та буде прикладати зусилля для самовдосконалення. Рішення тут може включати вибір професійного розвитку, вибору шляхів до самопізнання, участі у проектах, які можуть забезпечити підвищення власної самооцінки та рівня задоволеності життям тощо.

- **Рівень потреб в самореалізації:** рішення на цьому рівні пов'язані із задоволенням потягу до влади, бажання до розвитку особистого потенціалу, досягнення амбіційних цілей, творчості та самовдосконалення. Такі рішення, як правило обумовлені вибором реалізації соціально важливих проектів, які вимагають креативності, творчості, глибоких знань у певній сфері, і як правило пов'язані із прагненням просування «до гори» на вищі рівні соціальної ієрархії.

Таким чином, потреби є тими мотивами, які спонукають людей до прийняття тих чи інших рішень, які є основною для їх досягнення, тобто здійснення цілеспрямованої та усвідомленої діяльності. Слід відзначити, що в цьому випадку необхідно виокремлювати два окремих процеси: процес прийняття рішення і процес його реалізації. Обидва цих взаємопов'язаних процеси відображаються через поняття «діяльність». Слід відзначити, що умовно «діяльність» можна поділити на таку, яка усвідомлюється людиною і має певну мету, початок і кінець, та діяльність не усвідомлену, хаотичну, сенс якої можливо полягає у простому її здійсненні заради неї самої (хоча мабуть в цьому і полягає її мета). Ми ведемо мову про розуміння цього поняття лише в першому його контексті. Отже, «діяльність» (activity) розуміється, як ситуація у якій відбуваються певні зміни або рух, активність людей у певній сфері їх життєдіяльності (економічній, діловій, правовій тощо); діяльність розуміється в контексті виконання певної роботи індивідом або групою людей заради досягнення встановлених цілей; будь який вид організованої активності, яка спрямована на досягнення задоволення певних потреб; проста реалізація чого

небудь через дію, те, що ви можете або бажаєте зробити [1]. Отже узагальнюючи усе різноманіття змістового визначення даного поняття, ми можемо констатувати, що поняття «діяльність» в першу чергу пов'язане із застосуванням своєї праці до чого-небудь, тобто обов'язково існує і предмет, суб'єкт і об'єкт праці та обов'язкова наявність функціонування, прикладання сили та виявлення енергії до речей оточуючого світу. Для предмету нашого дослідження, важливою є ознака, яка характеризує предметну сферу діяльності людини, адже від неї залежить і зміст рішення яке людина приймає за певних обставин і в певній ситуації. Отже рішення само по собі вимагає здійснення специфічної діяльності і є її результатом.

Повертаючись до потреб людини, суспільство (в основному активна і впливова його частина) для їх задоволення створює необхідні інститути в тому числі і державні, які об'єднують діяльність мільйонів людей, організують її. Це робить процес продукування відповідних послуг та продуктів, спрямованих на задоволення певних потреб, якісним та ефективним, а самі послуги та продукти здатними задовольнити усі потреби людей, і усі вони є результатом відповідних рішень. Отже розглядаючи сфери діяльності людини щодо прийняття рішень та їх змісту то її можна умовно віднести до приватної або публічної. Слід відзначити, що в даному контексті ми не розуміємо ці поняття з огляду галузей права: публічного та приватного, а лише наголошуємо, що рішення, які ми приймаємо можуть стосуватись нашого особистого життя (приватні) та життя інших людей (публічні), які визначальною мірою пов'язані із нашою професійною діяльністю у відповідній сфері або галузі суспільного виробництва. Відповідно до цього, в публічній сфері, людина яка здійснює свою професійну діяльність обов'язково в межах своїх функцій, посадових обов'язків, повноважень приймає відповідні рішення. Для прикладу, абстрагуючись від персоналій, відповідні соціальні інститути приймають різні рішення для вирішення конкретних завдань та функцій, заради реалізації яких вони створені суспільством:

- **Освітні інститути:** рішення пов'язані із розробкою та прийняттям навчальних програм у відповідності потребам ринку праці та сучасному розвитку суспільства, організації навчального процесу, форм контролю, визначення найефективніших методів передачі знань та формування навичок, компетенцій та багато інших.

- **Медичні інститути:** рішення пов'язані із прийняттям лікувальних протоколів, розробкою стандартів лікування для різних хвороб та створення клінічних настанов, бюджетування для закладів охорони здоров'я, розподіл фінансових ресурсів для забезпечення якісної медичної допомоги тощо.

- **Економічні інститути:** рішення пов'язані із макро- та мікроекономічним регулюванням та плануванням, прийняття рішень щодо грошової та податкової політики інших аспектів регулювання економіки країни, рішення щодо фінансового регулювання шляхом встановлення стандартів для фінансових установ та контроль за їхньою діяльністю тощо.

- **Правові та законодавчі інститути:** рішення щодо прийняття різноманітних нормативно-правових актів та розробки їх змісту, рішення щодо забезпечення правопорядку та регулювання різноманітних суспільних відносин у всіх сферах його життя, рішення щодо організації та функціонування судової системи, прийняття рішень у судових процесах для розв'язання правових питань та вирішення конфліктів тощо.

- **Інститути національної безпеки та обороноздатності:** рішення пов'язані із питаннями економічної, соціальної, гуманітарної, продуктової тощо безпеки, організації військового управління та військово-промислового комплексу, зміцнення обороноздатності країни тощо.

Таким чином перераховані вище соціальні інститути є основними у справі задоволення усього комплексу потреб людини та держави, і у яких приймаються рішення спрямовані на забезпечення ефективного та якісного їх функціонування та які загалом мають великий вплив на життя і функціонування як суспільства в цілому так і пересічного громадянина.

Оперуючи поняттями «рішення», «діяльність», «ефективний», «якісний» слід відзначити, що їх існування так чи інакше пов'язане із поняттям «управління», адже без спрямованого руху за певною траєкторією розвитку, який визначається певною метою, яка в свою чергу, є сенсом такого руху, їх розуміння в повній мірі не можливе. Саме поняття «управління», як процес надає їм буттєвого визначення і змістової наповненості, робить «діяльність» спрямованою та усвідомленою, процес прийняття рішень ефективним, а саме рішення за змістом якісним та оптимальним. В свою чергу, управління, як процес теж є діяльністю людини, а прийняття рішень є змістом такої діяльності та найважливішою її складовою, яка надає їй сенс з точки зору її специфіки – управління суспільними справами (публічна її складова). В даному контексті розглянемо взаємозв'язок цих понять.

Як ми зазначали в одній із наших попередніх праць [11], прийняття рішень є провідною, необхідною і визначальною діяльністю по управлінню процесами, системами, об'єктами тощо. Управління, як діяльність розуміється принаймні в двох площинах, перша з яких лежить на стратегічному рівні, чому відповідає англійське поняття «governance» та оперативному, якому відповідає поняття «management». На кожному із цих рівнів процеси відрізняються масштабістю, змістом цілей, рівнем та обсягом завдань, складністю та ієрархічністю управлінських структур. Управління або «governance» це діяльність яка спрямовує роботу урядових організацій країн на найвищому системному рівні – стратегічному [9]. Відповідно до цього рівня і визначаються завдання та технології управлінської діяльності та прийняття рішень зокрема. Управління в розумінні як «management» це діяльність із здійснення організації та контролю за діловими процесами на рівні окремого підприємства або установи, а також це є комплексом заходів, які забезпечують цілеспрямовану професійну діяльність службовців [13]. Отже, як бачимо зміст

та технології прийняття управлінських рішень і здійснення управлінської діяльності в цілому визначаються специфікою операційних процесів в залежності від рівня управління. З точки зору системного підходу змістовий контекст поняття «управління» означає системну діяльність суб'єкту управління, яка спрямована на об'єкт управління з метою переведення його в інший якісний або кількісний стан [8]. Таке розуміння поняття «управління» відображає принаймні три взаємопов'язаних парадигми: системну, процесуальну та діяльнісну. Це обумовлено тим, що саме процес «переведення» з одного якісного стану об'єкта управління в інший здійснюється завдяки прийняттю управлінських рішень. Також зауважимо, що основною причиною і сенсом існування «управління», як діяльності людини, є необхідність забезпечення кількісно-якісних змін, які уможливають здійснення переходу об'єкта управління в інший якісний стан. З огляду на широкий змістовий обсяг поняття «управління» доречним вважається також вести мову про управління процесом прийняття рішень, як специфічну професійну діяльність людини тобто про «управлінську діяльність».

Відстежуючи взаємозв'язок між поняттями «рішення» та «управлінська діяльність» необхідно звернути увагу, що поняття «рішення» відображає процес в якому результатом є здійснення вибору певного варіанту реалізації дій або вибору таких дій із усіх можливих, і яке може здійснюватись в умовах повної або не повної інформованості [11]. Рішення, як вибір, який здійснюється в публічній площині, приймається особою, яка наділена відповідними правами та повноваженнями. Метою такого рішення є реалізація діяльності спрямованої на вирішення певної суспільно значущої проблеми, реалізації завдання, досягнення цілі після обмірковування оптимальності декількох можливих варіантів дій [5]. Таким чином, звужуючи поняття «рішення» та об'єднуючи його із змістом понять «діяльність» та «управлінська діяльність» ми приходимо до визначення сутності поняття «управлінське рішення», яке пов'язане і належить до специфічної сфери людської діяльності – управління. Управлінське рішення це результат процесу його прийняття внаслідок проведених процедур аналізування, прогнозування, економічного або політичного іншого обґрунтування, вибору найкращого варіанту із усіх можливих для вирішення поставленого управлінської завдання, реалізації функцій управління, досягнення цілей управління у найбільш раціональний та ефективний спосіб. Формування, прийняття та реалізація управлінського рішення відбувається в межах управлінської діяльності. Саме в межах цього найбільш широкого за змістом процесу відбувається і реалізовується процедура безпосереднього прийняття рішення і під якою розуміють послідовність розгортання взаємопов'язаних процедур логічно-конструктивної розумової діяльності особи, що приймає рішення, або колективу експертів щодо продукування алгоритму дій або критичного оціночного судження щодо певних управлінських ситуацій, що склались [11]. З огляду на складну

архітектоніку взаємозв'язків вище розглянутих понять доречним є визначення сутності та змісту управлінської діяльності та значення для неї процесів прийняття управлінських рішень.

Управління в загальному вигляді це процес який складається із відповідних процедур, актів, дій та технологій таких як от: планування, організація, координація, мотивування та контроль, які усі необхідні для забезпечення цілісності, системності, комплексності, гнучкості управління, яке має забезпечити не тільки формулювання цілей, але й гарантувати їх досягнення. В кожному із цих актів, процедур і технологій управління присутній специфічний вид людської праці (діяльності), яка спрямована на реалізацію цілей та функцій щодо підготовки та впровадження у життя управлінських рішень, їх оптимізації для удосконалення практичного функціонування відповідних сфер суспільного життя. Зрозуміло, що кожна із перерахованих технологій, кожен із субпроцесів процедур планування, контролю, координації тощо не може здійснюватись без процесів прийняття рішень, і взагалі за відсутності цього процесу (прийняття рішень) ці процедури і технології управлінської діяльності втрачають сенс свого існування. Виходячи із змісту цих посилок доцільним вважається висновок про те, що саме процес прийняття управлінських рішень є ключовою і визначальною ознакою управлінської діяльності (праці) людини, адже без нього не можливо здійснити жодної технологічної процедури процесу управління: планування, організації, координації, контролю, моніторингу тощо.

Управлінська діяльність за своїм змістом носить виключно прикладний характер, покликана обслуговувати процес реалізації функцій та завдань управління і спрямована на розробку, прийняття та практичну реалізацію управлінських рішень. Отже, як бачимо управлінські рішення виступають як предмет управлінської діяльності тобто є тим аспектом на який ця діяльність спрямована, і водночас, управлінська діяльність виступає основною рушійною силою, яка втілює в життя управлінські рішення. Управлінська діяльність в частині прийняття управлінських рішень це є завжди усвідомлений процес із наявними вольовими проявами в осіб, які ці рішення приймають, адже особи, що приймають рішення в обов'язковому порядку здійснюють розумові та вольові операції аналізу, синтезу, дедукції, індукції, абстрагування, оцінки, вибору, підпорядкування та виконання, контролю і моніторингу. Власне це і є первинним, атомарним змістом управлінської діяльності в осіб, які уповноважені приймати відповідальні управлінські рішення. Також, з огляду на предметну сферу управлінської діяльності у ній можна виокремити певні спеціалізації за відповідними напрямками або соціально-економічними сферами, які обумовлюють специфіку та зміст актів і процедур робочих операцій за певними управлінськими рівнями: управління освітою, економікою, медициною на регіональному, місцевому або державному рівнях тощо.

Висновки. Таким чином, управлінська діяльність і її визначальна складова прийняття рішень присутня в будь якій професійній діяльності людини, але відрізняється вона за змістом та спрямуванням, адже в залежності від посади, обсягу функцій і повноважень вона може бути спрямована суб'єктом на самого себе, на інших учасників професійної діяльності, або охоплювати обидва напрями одночасно. Власне саме ці особливості і зумовлюють зміст методів та технологій прийняття управлінських рішень. Отже, процес прийняття рішень присутній в житті кожної людини та утворює зміст нашого буття, є невід'ємною складовою будь-якої професійної діяльності, а для окремих категорій професій і галузей знань є предметом і ціллю такої діяльності, є для них основою, яка має свою мету, предмет і завдання – і в першу чергу, це галузь публічного управління.

Література:

1. Activity | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved January 15, 2024, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/activity>
2. Chang, K., Lasyoud, A. A., & Osman, D. (2023). Management accounting system: Insights from the decision making theories. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100529. <https://doi.org/10.1016/J.SSAHO.2023.100529>
3. Cohen, D., Pandit, S., Wasley, C. E., & Zach, T. (2020). Measuring Real Activity Management. *Contemporary accounting research*, 37(2), 1172–1198. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12553>
4. Crandall, R. E., Crandall, W. R., Crandall, R. E., & Crandall, W. (2015). Activity-based management (ABM). In *how management programs can improve performance: selecting and implementing the best program for your organization*.
5. Criado-Perez, C., Jackson, C., & Collins, C. G. (2023). Evidence collection and use when making management decisions. *Applied psychology-an international review-psychologie appliquee-revue internationale*. <https://doi.org/10.1111/apps.12503>
6. Decision | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved June 22, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decision>
7. Devaux, G. R. (1973). Improve management-activity skills. *Hydrocarbon processing*, 52(9), 235–239.
8. Douville, M. L. (1993). Case-management - predicting activity patterns. *Journal of gerontological social work*, 20(3–4), 43–55.
9. *Encyclopedia of State Administration: In 8 Volumes:: State University of Telecommunications*. (n.d.). Retrieved October 13, 2022, from https://dut.edu.ua/uploads/1_203_38537912.pdf
10. Governance | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved June 21, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/governance>
11. Hargreaves, W. A., Shaw, R. E., Shadoan, R., Walker, E., Surber, R., & Gaynor, J. (1984). Measuring case management activity. *Journal of nervous and mental disease*, 172(5), 296–300. <https://doi.org/10.1097/00005053-198405000-00008>
12. Hasiuk, I., & Baiuk Mykola. (2023). Intelligent systems and effective management solutions. *Наукові Перспективи (Naukovi Perspektivi)*, 8(38). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-82-96](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-82-96)
13. Huallpa, J. J., Sosa, L. E. F., & Garabito, N. D. C. (2023). Simultaneous control for timely decision-making in public management, 2022. *Cuestiones politicas*, 41(78), 768–790. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.51>
14. Management | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved June 21, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/management>

15. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
16. Meier, K. J., O'Toole, L. J., & Goerdel, H. T. (2006). Management activity and program performance: Gender as management capital. *Public administration review*, 66(1), 24–36. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00553.x>
17. Pedraza-Rodríguez, J. A., Ruiz-Vélez, A., Sánchez-Rodríguez, M. I., & Fernández-Esquinas, M. (2023). Management skills and organizational culture as sources of innovation for firms in peripheral regions. *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 122518. <https://doi.org/10.1016/J.TECHFORE.2023.122518>
18. Rodgers, W., Murray, J. M., Stefanidis, A., Degbey, W. Y., & Tarba, S. Y. (2023). An artificial intelligence algorithmic approach to ethical decision-making in human resource management processes. *Human Resource Management Review*, 33(1), 100925. <https://doi.org/10.1016/J.HRMR.2022.100925>
19. Sáenz-Royo, C., Chiclana, F., & Herrera-Viedma, E. (2023). Steering committee management. Expertise, diversity, and decision-making structures. *Information fusion*, 99. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2023.101888>
20. Samuels, A. (1973). Management - team activity. *Journal of the society of dyers and colourists*, 89(9), 326–331.
21. Sanchez, C. A. P., Claro, G. T. N., & Cristancho, J. A. (2023). Administrative systems, situational leadership and decision-making in local economy management. *Revista de gestao e secretariado-gesec*, 14(7), 11524–11539. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i7.2368>
22. Solutions - interpretation, spelling, new spelling online. (n.d.). Retrieved January 11, 2024, from <https://slovnnyk.ua/index.php?Sword=рішення>

References:

1. Activity | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved January 15, 2024, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/activity>
2. Chang, K., Lasyoud, A. A., & Osman, D. (2023). Management accounting system: Insights from the decision making theories. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100529. <https://doi.org/10.1016/J.SSAHO.2023.100529>
3. Cohen, D., Pandit, S., Wasley, C. E., & Zach, T. (2020). Measuring Real Activity Management. *Contemporary accounting research*, 37(2), 1172–1198. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12553>
4. Crandall, R. E., Crandall, W. R., Crandall, R. E., & Crandall, W. (2015). Activity-based management (ABM). In *how management programs can improve performance: selecting and implementing the best program for your organization*.
5. Criado-Perez, C., Jackson, C., & Collins, C. G. (2023). Evidence collection and use when making management decisions. *Applied psychology-an international review-psychologie appliquee-revue internationale*. <https://doi.org/10.1111/apps.12503>
6. Decision | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved June 22, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decision>
7. Devaux, G. R. (1973). Improve management-activity skills. *Hydrocarbon processing*, 52(9), 235–239.
8. Douville, M. L. (1993). Case-management - predicting activity patterns. *Journal of gerontological social work*, 20(3–4), 43–55.
9. Encyclopedia of State Administration: In 8 Volumes:: State University of Telecommunications. (n.d.). Retrieved October 13, 2022, from https://dut.edu.ua/uploads/1_203_38537912.pdf
10. Governance | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved June 21, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/governance>

11. Hargreaves, W. A., Shaw, R. E., Shadoan, R., Walker, E., Surber, R., & Gaynor, J. (1984). Measuring case management activity. *Journal of nervous and mental disease*, 172(5), 296–300. <https://doi.org/10.1097/00005053-198405000-00008>
12. Hasiuk, I., & Baiuk Mykola. (2023). Intelligent systems and effective management solutions. *Наукові Перспективи (Naukovi Perspektivi)*, 8(38). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-82-96](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-82-96)
13. Huallpa, J. J., Sosa, L. E. F., & Garabito, N. D. C. (2023). Simultaneous control for timely decision-making in public management, 2022. *Cuestiones politicas*, 41(78), 768–790. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.51>
14. Management | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved June 21, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/management>
15. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
16. Meier, K. J., O'Toole, L. J., & Goerdel, H. T. (2006). Management activity and program performance: Gender as management capital. *Public administration review*, 66(1), 24–36. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00553.x>
17. Pedraza-Rodríguez, J. A., Ruiz-Vélez, A., Sánchez-Rodríguez, M. I., & Fernández-Esquinas, M. (2023). Management skills and organizational culture as sources of innovation for firms in peripheral regions. *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 122518. <https://doi.org/10.1016/J.TECHFORE.2023.122518>
18. Rodgers, W., Murray, J. M., Stefanidis, A., Degbey, W. Y., & Tarba, S. Y. (2023). An artificial intelligence algorithmic approach to ethical decision-making in human resource management processes. *Human Resource Management Review*, 33(1), 100925. <https://doi.org/10.1016/J.HRMR.2022.100925>
19. Sáenz-Royo, C., Chiclana, F., & Herrera-Viedma, E. (2023). Steering committee management. Expertise, diversity, and decision-making structures. *Information fusion*, 99. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2023.101888>
20. Samuels, A. (1973). Management - team activity. *Journal of the society of dyers and colourists*, 89(9), 326–331.
21. Sanchez, C. A. P., Claro, G. T. N., & Cristancho, J. A. (2023). Administrative systems, situational leadership and decision-making in local economy management. *Revista de gestao e secretariado-gesec*, 14(7), 11524–11539. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i7.2368>
22. Solutions - interpretation, spelling, new spelling online. (n.d.). Retrieved January 11, 2024, from <https://slovnyk.ua/index.php?Sword=рішення>

УДК 325.455

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-114-122](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-114-122)

Гончаренко Володимир Сергійович кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адвокатської майстерності та міжнародної юридичної практики, Академія адвокатури України, бульвар Тараса Шевченка, 27, м. Київ, 01032, тел.: (044)246-57-88, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

ВЕКТОРИ ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити та проаналізувати напрями посилення громадського впливу на публічне управління у повоєнному відновленні України.

Розглянуто перспективи заходів з повоєнного відновлення та розвитку України, пропозиції щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, правові акти, реалізація яких є необхідною для ефективної роботи і відновлення країни у повоєнний період та розвитку України як європейської держави.

Визначено, що з метою повоєнного відновлення країни та інтеграції економіки в європейський простір Україні необхідно реалізувати масштабну програму відновлення. Тому Україна має створити власну модель відновлення з використання кращих принципів відновлення країн після військових конфліктів, з використанням сучасного цифрового інструментарію.

Акцентовано, що передумовою успішного вирішення окресленої проблеми та формування ефективної державної політики в цілому є: відновлення довіри до державних інституцій; застосування інструментів прямої демократії; підтримка місцевого самоврядування; прозорість та підзвітність у використанні міжнародної допомоги; використання сучасних інформаційно-комунікаційних/цифрових технологій; інформаційна прозорість та комунікація; ініціювання та підтримка громадських програм з реабілітації ветеранів та цивільних осіб; співпраця з неурядовими організаціями; економічна підтримка та розвиток підприємництва; відбудова та розвиток інфраструктури; психосоціальна підтримка та підтримка інклюзивного суспільства; удосконалення системи безпеки та правопорядку; підтримка програм збереження культурної спадщини; стимулювання інновацій та наукових досліджень; підтримка молодіжних проектів; впровадження ініціатив, спрямованих на екологічне відновлення та сталі управління природними ресурсами; розширення співпраці з українською діаспорою; розвиток соціального діалогу тощо.

Ключові слова: громадськість, громадський вплив, повоєнне відновлення, публічне управління, державна політика.

Goncharenko Volodymyr Serhiyovych Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer of the Department of Advocacy and International Legal Practic, Academy of Advocacy of Ukraine, 27, Tarasa Shevchenko Boulevard, Kyiv, 01032, tel.: (044)246-57-88, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

VECTORS OF STRENGTHENING PUBLIC INFLUENCE FOR PUBLIC ADMINISTRATION IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The article attempts to outline and analyze the directions of increasing public influence on public administration in the post-war reconstruction of Ukraine.

The prospectuses of measures for the post-war recovery and development of Ukraine, proposals for priority reforms and strategic initiatives, legal acts, the implementation of which is necessary for the effective work and recovery of the country in the post-war period and the development of Ukraine as a European state, were considered.

It was determined that in order to restore the country after the war and integrate the economy into the European space, Ukraine needs to implement a large-scale recovery program. Therefore, Ukraine should create its own recovery model using the best principles of recovery of countries after military conflicts, using modern digital tools.

It is emphasized that the prerequisite for a successful solution to the outlined problem and the formation of an effective state policy in general is: restoration of trust in state institutions; application of tools of direct democracy; support of local self-government; transparency and accountability in the use of international aid; use of modern information and communication/digital technologies; information transparency and communication; initiation and support of public programs for the rehabilitation of veterans and civilians; cooperation with non-governmental organizations; economic support and development of entrepreneurship; reconstruction and development of infrastructure; psychosocial support and support for an inclusive society; improvement of the security system and law and order; support of cultural heritage preservation programs; stimulation of innovation and scientific research; support of youth projects; implementation of initiatives aimed at ecological restoration and sustainable management of natural resources; expanding cooperation with the Ukrainian diaspora; development of social dialogue, etc.

Keywords: public, public influence, post-war recovery, public administration, state policy.

Постановка проблеми. Військова агресія рф проти України зруйнувала та продовжує руйнувати українську політику, економіку, культуру, соціальну, транспортну та енергетичну інфраструктуру, життя пересічних громадян, руйнує цілі міста, села, знищуючи український народ та цілі екосистеми України.

Саме тому необхідно взяти всіх заходів для відновлення та «перезапуску» нашої держави після, не сумніваємося, нашої перемоги.

Демократична і правова держава не може існувати без розвиненого громадянського суспільства. Особливість їх взаємодії полягає в тому, що громадянське суспільство підпорядковує собі державу і контролює її діяльність. Зв'язок громадянського суспільства з державою, його вплив на неї ґрунтується передусім на принципах демократії. У демократичній державі громадське суспільство, через свої інститути, активно впливає на вироблення владними інституціями політики, контролює їх публічну діяльність спрямовану на реалізацію виробленої політики, фактично спонукаючи органи публічної влади служити інтересам людей. Тому, необхідність поглиблення демократичних змін в усіх сферах суспільного життя України, особливо у повоєнний період, актуалізує процес активного пошуку новітніх підходів та напрямів до створення такої моделі публічного управління, де громадянський вплив, державно-громадські комунікації стали б визначальним фактором трансформаційних перетворень у повоєнній країні. Тож актуальність заявленої теми дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку громадського впливу на публічне управління присвячено низку наукових праць українських науковців (В. Бакуменко, В. Голубь, І. Грицяк, В. Козаков, С. Кравченко, В. Ребало, І. Пантелейчук, С. Телешун, С. Хаджирадієва та ін.).

Питання оптимізації нормативно-правової і методологічної баз, що дає змогу органам державної влади та органам місцевого самоврядування, громадянам комунікувати, в умовах інформаційного суспільства, є об'єктом дослідження таких провідних вчених з державного управління як В. Вакуленко, А. Гаврилюк, Н. Дацій, С. Дубенко, О. Крутий, В. Куїбіда, Т. Мотренко, А. Семенченко та ін.

Відаючи належне проведеним дослідженням, зазначимо, що попри окреслені ґрунтовні студії, питання векторів посилення громадського впливу на публічне управління у вітчизняному повоєнному відновленні на сьогодні залишається мало вивченим. З огляду на це, зазначений аспект вимагає додаткового студіювання та висвітлення.

Мета статті. Окреслити та проаналізувати вектори посилення громадського впливу на публічне управління у вітчизняному повоєнному відновленні.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням Національної ради з відновлення України від наслідків війни, сформованої як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, є розроблення плану заходів з повоєнного відновлення та розвитку України. Рада відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 р. № 266/2022 [3] в рамках 24-ох робочих груп розробила проєкт плану повоєнного відновлення, який базується на п'яти основних принципах:

Знегайний початок і поступовий розвиток;
Знарощування справедливого добробуту;
Зінтеграція в ЄС;
Звідбування кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах;
Зстимулювання приватних інвестицій [2].

Окреслений проспект заходів з повоєнного відновлення та розвитку України, перелік пропозицій щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття та реалізація яких є необхідними для ефективної роботи і відновлення України у воєнний та повоєнний періоди, спряють пришвидшеному відновленню та розвитку України як європейської держави.

Позиція ж та бачення Європейської комісії щодо повоєнного відновлення зафіксована у комюніке COM(2022) 233 «Ukraine Relief and Reconstruction» від 18 травня 2022 р. [4]. Європейська Комісія сформувала своє бачення повоєнного відновлення як системного процесу, що включає відбудову від наслідків війни, модернізацію держави, проведення широкого спектру євроінтеграційних реформ та підтримку середньострокового розвитку економіки та суспільства [1].

Звичайно, згадані кроки не є остаточними і виключними у процесі відновлення та реформування України як європейської демократичної держави. Протягом останніх років проведено низку україноцентричних заходів, покликаних підтримувати та сприяти розвитку нашої держави, серед яких: Конференція в Лугано (Ukraine Reform Conference, 4-5 липня 2022 р.); Берлінська конференція (International Expert Conference on the Recovery, Reconstruction and Modernisation of Ukraine, 25 жовтня 2022 р.); Конференції з відновлення України у Римі, 26 квітня 2023 р.); Конференція в Лондоні (Ukraine Recovery Conference, 21-22 червня 2023 р.); Конференція в Берліні (Ukraine Recovery Conference, 11-12 червня 2024 р.); Глобальний саміт миру (Summit on Peace in Ukraine, 15-16 червня 2024 р.) та ін.

З метою повоєнного відновлення країни, інтеграції економіки в європейський простір Україні необхідно реалізувати масштабну програму відновлення. За сучасним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій світ не бачив проектів відновлення, схожих за масштабом із майбутнім відновлення України. Тому Україна має створити власну модель відновлення з використання кращих принципів відновлення країн після стихійних лих та військових конфліктів, з використанням сучасного цифрового інструментарію.

Зважаючи на стратегічність та важливість окресленої проблеми, не може залишатися поза увагою і питання ролі вагомості громадського впливу на формування та розвиток публічного управління у повоєнний період, як ключового складника функціонування держави. Світова практика доводить, що громадський вплив є невід'ємною частиною громадянського суспільства, а

його відсутність чи мінімальний вплив свідчать про недемократичні шляхи розвитку суспільства.

Необхідність формування сучасного демократичного соціуму зумовлює трансформацію відносин між суспільством та державою. Розвиток сучасної держави, у свою чергу, сприяє створенню нових форм впливу громадськості на управлінські процеси і, відповідно, активній участі громадськості у суспільному, політичному, економічному, культурному житті будь-якої країни.

Специфікою громадського впливу (контролю) є те, що його результати можуть слугувати передумовою здійснення контрольованої діяльності у всіх сферах держави.

Громадський вплив як форма громадської участі у здійсненні публічної політики набуває сьогодні виключного значення. Це розкривається, зокрема, через його завдання, ключовими серед яких є: сприяння співпраці публічної влади, її органів з інститутами громадянського суспільства; перевірка законності діяльності органів публічної влади; подолання проблем корумпованості державного апарату на всіх рівнях; встановлення відповідності прийнятих публічних рішень волі народу чи громади; сприяння недопущенню порушень норм чинного законодавства в діяльності органів публічної влади, їх публічних службовців, належна процедурна форма діяльності; перевірка процесу підготовки, прийняття та виконання рішень органів публічної влади на відповідність правовим цінностям суспільства; сприяння демократизації держави та її апарату; підвищення рівня відповідальності публічної влади, її відкритості та забезпечення можливостей доступу до публічної інформації; підвищення рівня соціальної та правової активності, підвищення рівня патріотизму й довіри до влади, суб'єктивної відповідальності особи за правову політику держави тощо.

Для покращення ефективності механізмів здійснення громадського впливу в системі публічного управління у повоєнний період органам публічної влади та організаціям громадянського суспільства, на нашу думку, необхідно ініціювати створення комплексної системи громадського контролю, яка буде включати як державні структури, так і структури громадянського суспільства та складатися з двох рівнів – регіонального та загальнонаціонального; спрямувати діяльність суб'єктів громадського контролю на виявлення та оприлюднення недоліків і порушень, які виявляються у діяльності державного апарату, організації; застосовувати передбачені нормативно-правовими актами заходи з оперативного усунення порушень прав, свобод і законних інтересів громадян.

Повномасштабне відновлення України після війни вимагає комплексного підходу, який охоплює політичні, економічні, соціальні, культурні, інфраструктурні та інші аспекти життя держави. У повоєнний період посилення громадського впливу на публічне управління в Україні стане

особливо актуальним для забезпечення стабільного розвитку, відбудови та ефективного управління ресурсами. Вектори процесу повоєнного відновлення з урахування громадського впливу передбачають низку факторів, серед яких ключовими є:

Єзвідновлення довіри до державних інституцій, що вимагає посилення та здійснення антикорупційних заходів, забезпечення суворого покарання за корупційні правопорушення, трансформацію/реформування/реорганізацію державних установ, з метою підвищення ефективності та прозорості роботи органів публічної влади;

Єзастосування інструментів прямої демократії, серед яких – активне залучення громадян до процесів прийняття рішень, громадські слухання та консультації, регулярне проведення яких сприяє формуванню якісної та ефективної державної політики, розвивати механізми прямої демократії (референдуми, петиції та ін.);

Єзпідтримка місцевого самоврядування – продовження реформи децентралізації для посилення ролі місцевих громад у прийнятті рішень та управлінні ресурсами; підтримка місцевих ініціатив, спрямованих на відновлення та розвиток територій, що постраждали від війни, не можлива без залучення громадськості та врахування громадських вимог, пропозицій, ініціатив;

Єзпрозорість та підзвітність у використанні міжнародної допомоги, як вектор посилення громадського впливу на публічне управління у повоєнному відновленні України, сприяє створенню національних громадських наглядових рад для контролю за використанням міжнародної допомоги та оприлюднення відкритих детальних звітів про використання міжнародної фінансової допомоги або гуманітарної підтримки;

Єзвикористання сучасних інформаційно-комунікаційних/цифрових технологій шляхом впровадження та розвитку електронних платформ, сервісів, програм для участі громадян у прийнятті рішень та надання зворотного зв'язку для підвищення прозорості роботи органів публічної влади;

Єзінформаційна прозорість та комунікація – необхідно вести відкритий діалог з громадськістю для забезпечення відкритої комунікації між органами публічної влади та громадянами завдяки їх постійній участі у комунікативних заходах (конференції, симпозіуми, зустрічі, форуми тощо), ознайомленням зі звітами, та інформуванню громадськості органами публічної влади про події та заходи, спрямовані на повоєнну відбудову країни;

Єзпідтримка незалежних медіа для забезпечення неупередженого висвітлення процесів відбудови та реформ;

Єзініціювання та підтримка громадських програм з реабілітації ветеранів та цивільних осіб, що постраждали внаслідок війни; забезпечення прав зазначеної категорії; співпраця з ветеранськими організаціями для захисту прав та інтересів ветеранів – це один надважливий аспект врахування

громадської думки для неупередженого, справедливого, демократичного розвитку держави;

Єспівпраця з неурядовими організаціями як процес сприяння реалізації проєктів з відновлення та розвитку місцевих громад у повоєнний період; надання достатньої фінансової підтримки неурядовим організаціям, що працюють у сфері прав людини, соціальної та психологічної допомоги підвищать якість надання окреслених послуг та сприятимуть реалізації людиноцентричних програм, особливо актуальних у повоєнний період (соціальний, правовий, моральний, культурний, національний та ін. аспекти); крім того, важливою складовою є й підтримка правозахисних організацій, які займаються захистом прав людини та наданням юридичної допомоги постраждалим – необхідне створення системи моніторингу та фіксації порушень прав людини у воєнний та повоєнний періоди;

Єекономічна підтримка та розвиток підприємництва – впровадження державних програм, що сприяють розвитку малого та середнього бізнесу; надання мікрофінансування та грантів для підтримки малого та середнього бізнесу, особливо у постраждалих від війни регіонах; надання консультаційної та менторської підтримки підприємцям з питань управління бізнесом та залучення інвестицій; створення бізнес-інкубаторів для підтримки стартапів та інноваційних проєктів, що сприяють економічному відродженню за участі та громадськості;

Євідбудова та розвиток інфраструктури – громадський вплив за відновленням передбачає громадський моніторинг та контроль за процесами відбудови інфраструктури з метою забезпечення прозорості та ефективного використання ресурсів;

Єпсихосоціальна підтримка, яка передбачає розробку та запровадження програм з надання психологічної допомоги громадянам, які постраждали внаслідок війни, та розширення мережі соціальних служб для підтримки найуразливіших верств населення;

Єпідтримка інклюзивного суспільства, пропонованого громадськими ініціативами, та, відповідно, реалізація програм, що сприяють соціальній інтеграції людей з інвалідністю, ветеранів та інших груп населення; забезпечення доступності будівель, транспорту та інших інфраструктурних об'єктів для людей з особливими потребами;

Єудосконалення системи безпеки та правопорядку – окреслений вектор посилення громадського впливу на публічне управління у вітчизняному повоєнному відновленні передбачає проведення низки реформ для підвищення професіоналізму, прозорості та відповідальності правоохоронних органів, а також залучення громадських патрулів та волонтерів для підтримки правопорядку в місцевих громадах;

Єпідтримка програм збереження культурної спадщини та реалізація проєктів з відновлення та збереження культурних та історичних пам'яток, що

постраждали під час війни; організація культурних заходів, що сприяють єднанню суспільства та відродженню національної ідентичності;

Єзстимулювання інновацій та наукових досліджень, що передбачає надання грантів для досліджень та інноваційних проєктів, які сприяють відбудові та розвитку країни; співпраця з закладами вищої освіти для розвитку наукових досліджень та впровадження інновацій; відбудова та модернізація шкіл, університетів та інших навчальних закладів, що постраждали під час війни; розвиток дистанційних освітніх програм для забезпечення доступу до освіти в умовах повоєнного відновлення;

Єзпідтримка молодіжних проєктів та ініціатив, що сприяють відновленню та розвитку країни; реалізація програм з розвитку лідерських якостей та активної громадянської позиції серед молоді;

Єзвпровадження ініціатив, спрямованих на екологічне відновлення та стале управління природними ресурсами; залучення громадськості до моніторингу стану навколишнього середовища та виявлення екологічних проблем;

Єзпроведення національних та регіональних форумів, спрямованих на діалог та примирення між різними групами населення; впровадження програм, що сприяють відновленню довіри та співпраці між громадами, які зазнали конфліктів;

Єзрозширення співпраці з українською діаспорою з метою залучення інвестицій, знань та досвіду до процесу відбудови країни; створення та реалізація програм для заохочення повернення українців, що виїхали за кордон, до участі у відновленні країни;

Єзорганізація заходів для сприяння інтеграції національних меншин у суспільне та економічне життя повоєнної країни; реалізація програм, що забезпечують захист прав та культурної ідентичності національних меншин;

Єзрозвиток соціального діалогу, який передбачає створення тристоронніх комісій, що включають представників уряду, бізнесу та громадських організацій для обговорення та вирішення політичних, економічних, соціальних, культурних та ін. питань; впровадження постійно діючих платформ для відкритого діалогу між різними секторами суспільства тощо.

Висновки. Звичайно, окреслені вектори посилення громадського впливу на вітчизняне публічне управління у повоєнному відновленні не є вичерпними. Не менш важливою сферою громадської уваги повинен бути контроль за роботою підприємств, установ та організацій, за якістю обслуговування ними населення, за станом забезпечення владою житлових, медичних та інших потреб громадян; унормування нормативно-правової бази щодо механізмів застосування громадського контролю; сприяння у формуванні та розвитку національної інформаційно-аналітичної мережі, яка б забезпечувала моніторинг реалізації програм розвитку інститутів громадянського суспільства, у тому числі, в контексті здійснення ними громадського

контролю; системне та систематичне дослідження і впровадження перспективних форм та методів громадського контролю та ін.

Все це свідчить, що формування та розвиток ефективного публічного управління в умовах відновлення країни є комплексним процесом, що вимагає цілісного підходу, який охоплює різні сфери суспільного життя, гнучкості та готовності до постійних змін. Важливо інтегрувати інноваційні технології, підтримувати міжнародне співробітництво, забезпечувати прозорість та підзвітність, забезпечувати економічну стійкість, реформувати національні державні інституції, сприяти інклюзивності та рівності тощо. Тільки таким чином можна забезпечити повноцінне відновлення України та її подальший євроінтеграційний розвиток.

Завдяки окресленим векторам повоєнного відновлення та безпосередній участі громадськості Україна зможе не лише ефективно відновитися після війни, але й створити стійку та демократичну систему управління, яка враховуватиме інтереси громадян та забезпечуватиме їх активну участь в управлінських процесах. Ці напрями сприятимуть не лише фізичному відновленню країни, але й побудові стійкої, демократичної та процвітаючої України, де громадяни мають реальний вплив на процеси публічного управління і можуть активно брати участь у розвитку демократичного європейського суспільства.

Література:

1. Зелене повоєнне відновлення України: візія та моделі: аналітична записка. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/658/files/zelene-vidnovlennyafinal.pdf>.
2. План повоєнного відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.
3. Проект плану заходів з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>.
4. COM(2022) 233, UKRAINE RELIEF AND RECONSTRUCTION. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233>.

References:

1. Zelene povoyenne vidnovlennya Ukrayiny: viziya ta modeli: analitychna zapyska [Green post-war recovery of Ukraine: vision and models: analytical note]. Retrieved from <https://www.rac.org.ua/uploads/content/658/files/zelene-vidnovlennyafinal.pdf> [in Ukrainian].
2. Plan povoyennoho vidnovlennya Ukrayiny [Post-war reconstruction plan of Ukraine]. Retrieved from <https://recovery.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Proekt planu zakhodiv z vidnovlennya Ukrayiny vid naslidkiv viyny [The draft plan of measures for the recovery of Ukraine from the consequences of the war]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi> [in Ukrainian].
4. COM(2022) 233, UKRAINE RELIEF AND RECONSTRUCTION. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233>.

УДК 355.378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-123-131](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-123-131)

Гупало Андрій Юрійович кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора — начальник відділу організації наукової діяльності, ДВОН МО України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0011-7105>

Рижиков Вадим Степанович доктор педагогічних наук, професор, президент, ГО «Будинок вчених Кіровоградщини», провідний науковий співробітник Військового інституту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Юлії Здановської, 81, м. Київ, 03189, тел.:(044) 521-32-89, <https://orcid.org/0000-0001-7069-7040>

ФУНКЦІЇ І ЗАДАЧІ НАУКОВОЇ ШКОЛИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАУКОВОЮ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. Науковим школам, як взагалі, так і зокрема в системі об'єднання наукової спільноти Міністерства оборони України та Збройних Сил України, притаманна активна інноваційна та винахідницька діяльність (публікації, патенти, ліцензії, презентації здобутків наукової школи на міжнародних та вітчизняних виставках тощо); постійний розвиток наукової школи (підготовка докторів філософії та докторів наук, виступи на наукових конференціях, семінарах, симпозіумах) і залучення до дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти усіх рівнів; систематична участь у роботі спеціалізованих вчених рад, науково - експертних, координаційних рад Міністерства освіти та науки України та Міністерства оборони України, а також інших органів державної влади та національних наукових об'єднань. Виступати рецензентами, експертами, опонентами на захистах дисертацій за науковим напрямом школи; ініціювати розгляд та прийняття нових нормативних актів та удосконалення діючих, які регламентують організацію, порядок та умови виконання наукових досліджень. Наукові школи, як неформальне об'єднання наукових працівників наукових установ, наукових підрозділів вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України ініціюють і сприяють у організації проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, симпозіумів, наукових семінарів.

Проведений в науковій статті науково-практичний аналіз показує, що до функцій наукової школи наукової спільноти Міністерства оборони України та Збройних Сил України відносимо наступні: гносеологічну, методологічну, світоглядну, практичну, тому що зазначені функції підходять до наукових

шкіл у військовому науковому середовищі, які більш наглядно ідеально розкривають спільноту науковців у військових наукових установах або підрозділах.

Наукова школа концентрує величезну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність в процесі наукового пошуку, максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих науковців, їх вихованню і перетворенню в зрілих дослідників, ініціює нові напрями наукових пошуків.

Ключові слова. Наукові школи, функції наукової школи, наукові працівники, військові наукові установи.

Hupalo Andrii Yuriyovych PhD in Engineering, Senior Researcher, Deputy Director - Head of Office of Organization of Scientific Activity, Department of Military Education and Science, MoD of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0011-7105>

Ryzykov Vadym Stepanovych Professor, Doctor of Education, Taras Shevchenko National University of Kyiv, St. Mykhailo Lomonosova, 81, Kyiv, 03680, <https://orcid.org/0000-0001-7069-7040>

FUNCTIONS AND TASKS OF SCIENTIFIC SCHOOL IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF SCIENTIFIC ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE

Abstract. Scientific schools, both in general and in particular in the system of unification of the scientific community of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, are characterized by active innovative and inventive activity (publications, patents, licenses, presentations of achievements of the scientific school at international and domestic exhibitions, etc.); constant development of the scientific school (training of doctors of philosophy and doctors of science, speeches at scientific conferences, seminars, symposia) and involvement in research activities of students of higher education of all levels; systematic participation in the work of specialized academic councils, scientific expert, coordination councils of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Defense of Ukraine, as well as other state authorities and national scientific associations. To act as reviewers, experts, opponents at the defense of dissertations according to the scientific direction of the school; to initiate consideration and adoption of new normative acts and improvement of existing ones, which regulate the organization, order and conditions of conducting scientific research. Scientific schools, as an informal association of scientific workers of scientific institutions, scientific divisions of higher military educational institutions of the Ministry of Defense of Ukraine, initiate and contribute to the organization of international, all-Ukrainian and regional conferences, symposia, and scientific seminars.

The scientific and practical analysis carried out in the scientific article shows that the functions of the scientific school of the scientific community of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine include the following: epistemological, methodological, worldview, practical, because the specified functions are suitable for scientific schools in the military scientific environment, which more visually perfectly reveal the community of scientists in military scientific institutions or units.

The scientific school concentrates the enormous creative energy of scientists, coordinates their activities in the process of scientific research, maximally promotes the discovery of creative abilities of young scientists, their education and transformation into mature researchers, initiates new directions of scientific research.

Keywords. Scientific schools, scientific school functions, scientific workers, military scientific institutions.

Постановка проблеми. Наукова школа у найбільш загальному визначенні є соціальним інститутом передачі традицій і знань наукової діяльності, безумовною цінністю якого є прагнення до істини. При цьому традиції і знання розглядаються як основа творчості, усвідомленого і раціонально обґрунтованого в розкритті та застосуванні об'єктивно існуючих законів і закономірностей. «Істина» як безумовна цінність визначає міру науковості школи, її формування. Без прагнення і наближення до істини школа представляє собою що завгодно, але тільки не науку, оскільки втрачається цільова функція, що задовольняє соціальні потреби суспільства в усвідомленні реальності.

Мета статті – обґрунтування функцій наукової школи як основи розвитку і становлення наукової діяльності в системі Міністерства оборони України.

Виклад основного матеріалу. Німецький науковець Гельмут Штейнер виокремлює шість рис, які притаманні науковим школам [6, с. 116–117]:

- наукова школа розвивається в якійсь новій галузі теорії або методології в процесі диференціації та інтеграції науки;
- це новий теоретичний або методологічний напрям, який ще не визнаний;
- у розробці власного нового напрямку в науковому змаганні з іншими напрямками формується наукова школа як соціальний організм;
- для формування цього соціального організму необхідна наявність керівника з ідеями та організаторськими здібностями;
- наукове визнання нового напрямку поза межами даної наукової спільноти;
- певні форми організації наукової школи [6]

Відомий український наукознавець Д.Д. Зербино дає визначення наукової школи як професійної співдружності людей, що сформувалася під

егідою особистості – вченого-лідера. Вона займається активною дослідницькою роботою в новому актуальному напрямі й об'єднана ідеями, методиками, науковими традиціями, що розширюються співробітництвом, пошуком нових фактів [1, с. 19].

Як показує аналіз наукових джерел до функцій наукової школи можемо віднести наступні: гносеологічну, методологічну, світоглядну, практичну (Див. рис. 1). Як раз ми вважаємо, що вище зазначені функції підходять до наукових шкіл у військовому науковому середовищі, які більш наглядно ідеально розкривають спільноту науковців у військових наукових закладах та/або підрозділів.

Рис. 1. Функції і задачі наукової школи

Як показує досвід багатьох відомих учених – представників або фундаторів ряду наукових шкіл, застосування вище зазначених функцій наукової школи в організації такої наукової спільноти допомагає краще зрозуміти атмосферу, дух і характерні риси, властиві об'єднанням учених типу наукової школи.

Наведемо характеристику кожної складової із функцій наукової школи.

Гносеологічна функція так звана пізнавальна функція виражається в тому, що вона є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу. На відміну від інших істот людина користується не лише індивідуальним досвідом і знаннями, а й усім набутком своїх попередників і сучасників, тобто суспільним досвідом.

Гносеологія – це філософське поняття, яка вивчає проблематику пізнання людиною світу, можливостей пізнання і його меж. Ця галузь досліджує передумови пізнання, відношення отримуваних знань до реального світу, критерії істинності. Гносеологічна функція - одна із засадничих функцій філософії - має на меті правильне і достовірне пізнання навколишньої дійсності (тобто механізм пізнання) [4].

Для більш глибокого і дохідливого усвідомлення методологічної функції наукової школи слід розкрити саме поняття методології більш детально. Методологія – це система вихідних, основоположних принципів, що визначають спосіб підходу до аналізу й оцінки явищ, характер ставлення до них, характер та направленість пізнавальної і практичної діяльності.

Методологічна функція наукової школи має філософську основу, тому що створює основні методи пізнання навколишньої дійсності. Під методологією варто розуміти систему вихідних, основних принципів, що визначають засіб підходу до аналізу й оцінки явищ, характер відношення до них, структуру і спрямованість пізнавальної та практичної діяльності наукового працівника. Методологічна функція для спільноти науковців у військових наукових підрозділах та/або центрах є важливою, тому що є формою суспільної свідомості, і виступає підґрунтям для теоретичної і практичної діяльності науковця, застосування якої визначає загальну спрямованість підходу до осмислення дійсності, спрямованість пізнавальної і практичної діяльності в науковій праці. Ця функція припускає, що відношення людини до світу повинно виходити з усвідомлення самою людиною природи і сутності світу, граничних основ буття, усвідомлення свого місця у світі і відношення до нього, усвідомлення загальної структури світу і стану, у якому вона знаходиться [4; 5].

Світоглядна функція сприяє формуванню у наукового працівника цілісності картини світу, уявлень про його устрій, місце людини в ньому, принципів взаємодії з навколишнім середовищем. Світоглядна функція є філософською і полягає в тому, що, надаючи людям загальний, цілісний погляд на навколишнє середовище, дозволяє людині визначити своє місце і роль в цьому світі, робить його свідомим учасником процесу розвитку навколишнього середовища, це сприяє науковцю розвивати загальнолюдські цілі і розв'язувати завдання соціального прогресу. Ядро світогляду становлять цінності - це феномени людської культури, що виступають як фактори вибору.

Практична функція наукової школи це наукове обґрунтування та формулювання шляхів використання виявлених законів та загальних тенденцій функціонування певних процесів та явищ у практичній діяльності. Практична функція полягає в тому, щоб всебічно обґрунтувати конкретні шляхи використання фізичних законів, перекласти їхні вимоги на мову практичних заходів щодо вирішення господарських завдань, здійснення економічної політики, яка б найповніше відповідала інтересам людини, колективів, суспільства; обґрунтування.

Практична функція - засіб отримання знання: фіксації, описання, узагальнення фактів, побудови теорій, виділення закономірностей. Застосування Використання наукових знань у техніці, виробництві, політиці, соціальному житті, освіті, охороні здоров'я і культурі.

Функції наукової школи є підґрунтям для становлення характерних рис стилю наукової школи, з якої виходять оригінальні дослідники, новатори в науці, – це демократизм, повна відсутність в науковій роботі “табелів про ранги”: визнання вирішальною цінністю не службового положення наукового керівника, а силу і своєрідність його мислення; дух партнерства в пошуках розв’язання проблеми, в пошуках істини; сміливої ініціативи; повага до критики, виховання здатності до самокритики [3]. Наукова школа залишає незгладний слід в історії науки не лише тому, що в ній успішно розв’язуються актуальні проблеми, але й тому, що з неї виходять нові люди науки, які формують нові наукові напрямки і нові наукові школи.

Наукова школа – це концентрований осередок потужної інтелектуальної енергії дослідників у процесі наукового пошуку, що ініціює новий виток розвитку науки. Унікальність даного феномену полягає у її самоорганізації. Ефективність наукової школи обумовлена самою природою самоорганізованої спільноти дослідників, об’єднаних загальними науковими інтересами та підходами до вирішення кола поставлених проблем, новизною й оригінальністю ідей та методами реалізації своєї науково-дослідної програми.

Наукова школа — неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об’єднаних загальною програмою і стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера. Це об’єднання однодумців, що розробляє життєво важливі для суспільства проблеми під керівництвом відомого в певній галузі дослідника, має значні теоретичні і практичні результати своєї діяльності, визнані у наукових колах і сфері виробництва.

Наукової школи не може бути без вчителя, без учнів, без предметного змісту спільної діяльності, але кожна школа в науці обов’язково відрізняється також деякими унікальними, одній лише їй притаманними, властивостями. Природа науки не терпить редуплікації, відтворення стандартних продуктів, винайдення винайденного. Тому у науковій школі як неформального об’єднання наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВВП(ЗВО) Міністерства оборони України, функція навчання, прилучення до

традиції невіддільно з'єднана в науковій школі з пошуком нових підходів – як концептуальних, так і методичних. У цьому розумінні кожна наукова школа унікальна.

У діяльності наукової школи неформального об'єднання наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВНП(ЗВО) Міністерства оборони України реалізуються такі основні практичні функції:

- продукування наукових знань (дослідження і навчання);
- поширення наукових знань (комунікація);
- підготовка обдарованих вихованців (відтворення) (Див. рис. 2).

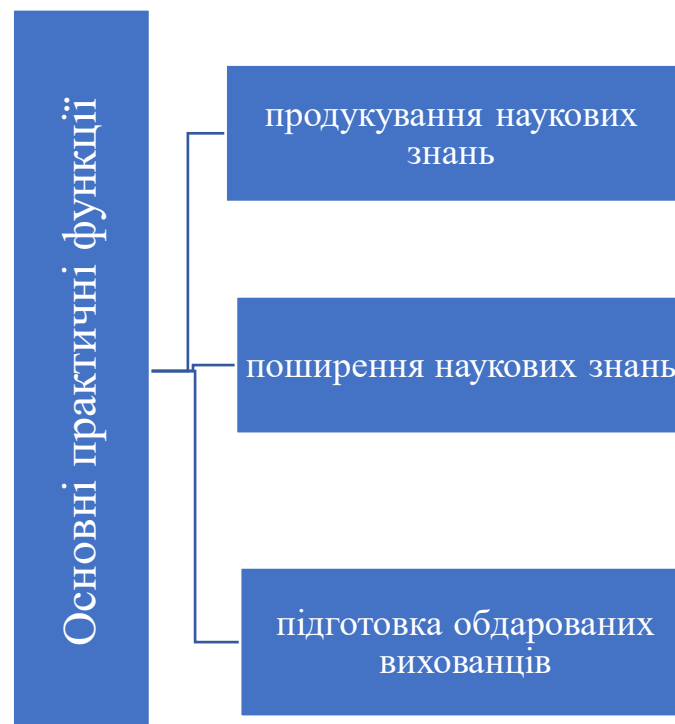

Рис. 2. Основні практичні функції наукової школи, як неформального об'єднання наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВНП(ЗВО) Міністерства оборони України

До основних задач наукової школи, як неформального об'єднання у наукових установах та/або наукових підрозділах МОУ та ЗСУ, віднесено продукування нових (оригінальних, інноваційних ідей) наукових знань та їх поширення й практичне впровадження.

Наукова школа в системі наукової спільноти МОУ та ЗСУ зберігає та розвиває наукові традиції засновників школи і вважає своїм головним завданням подальший розвиток наукового потенціалу за напрямками її діяльності.

Наукова школа в системі наукової діяльності МОУ та ЗСУ створює належні умови для підготовки кадрів вищої кваліфікації (докторів наук та докторів філософії) з певного наукового напрямку, використовуючи оригінальні підходи до розв'язання наукових проблем.

Висновки. Наукова школа, як неформальне об'єднання наукових працівників НУ, наукових підрозділів ВВНЗ та/або ВНП(ЗВО) Міністерства оборони України, зберігає та розвиває наукові традиції засновників школи і вважає своїм головним завданням подальший розвиток наукового потенціалу за напрямками її діяльності. Наукова школа створює належні умови для підготовки кадрів вищої кваліфікації (докторів наук та докторів філософії) з певного наукового напрямку, використовуючи оригінальні підходи до розв'язання наукових проблем. Представники наукової школи мають відповідати таким критеріям:

- активна дослідницька діяльність (виконання фундаментальних та прикладних досліджень);
- участь у міжнародних та вітчизняних конкурсах на отримання грантів, премій, стипендій для видатних вчених та найталановитіших молодих вчених;
- виконання науково-дослідних робіт на замовлення Міністерства оборони України та Збройних Сил України для забезпечення обороноздатності держави Україна.

Проведений науково-практичний аналіз в науковій статті показує, що до функцій наукової школи віднесено: гносеологічну, методологічну, світоглядну, практичну функції.

У діяльності наукової школи, як неформального об'єднання наукових працівників наукових установ, наукових підрозділів вищих військових навчальних закладів та/або військових навчальних підрозділів (Закладів вищої освіти) Міністерства оборони України реалізуються такі основні практичні функції:

- продукування наукових знань (дослідження і навчання);
- поширення наукових знань (комунікація);
- підготовка обдарованих вихованців (відтворення).

Наукові школи є надзвичайно ефективними формами творчої колективної співпраці вчених, їх кооперації в процесі наукового пошуку. Їх унікальність зумовлена тим, що це колектив дослідників є самоорганізованим, а співучасники такого колективу об'єднані спільними науковими інтересами і, переважно, є однодумцями.

Література:

1. Зербино Д.Д. Научная школа как феномен / Дмитрий Деонисович Зербино. – К. : Наук. думка, 1994. – 135 с
2. Наконечна Т.Ю. Наукова школа як фактор розвитку економічної науки / Т.Ю.Наконечна// Укр. соціум, 2010, 2(33): 123-132 <https://ukr-socium.org.ua/archive/no-2-33-2010/scientific-school-as-a-factor-of-the-development-of-economic-science/>
3. Положення про Наукові школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: https://science.knu.ua/research/scientific_school/polozhennya-pronaukovi-shkoly-kyyivs%60kogo-natsional%60nogo-universytetu-imeni-tarasa-shevchenka/

4. Рижиков В.С. Професійний розвиток наукових працівників освітніх та наукових установ системи Міністерства оборони України: механізм формування сучасної моделі / Горячева К.С., Шевченко А.М., Громова М.Є., Юрков А.В.// Колективна моногр./ за заг. ред. проф. В.С. Рижикова, доцента К.С.Горячевої Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — К.:КП «Компринт», 2023. – 289с.

5. Рижиков В.С. Наукова школа: історія розвитку і становлення, як форми організації колективної наукової праці наукових працівників наукових установ та підрозділів Міністерства оборони України / Бурдюг О.В., Тітомир Ю.К.// “Успіхи і досягнення у науці (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування»)”: журнал. 2024. № 4(4) 2024. – С. 575-586.

6. Школы в науке / С.Р. Микулинский , М.Г. Ярошевский, Г. Кребер , Г. Штейнер. – М. : Наука, 1977. – 524 с. Отримано 15.03.10

References:

1. Zerbino, D.D. (1994). *Nauchnaja shkola kak fenomen [Scientific school as a phenomenon]*. K. : Nauk. Dumka [in Ukrainian].

2. Nakonechna, T.Ju. (2010). *Naukova shkola jak faktor rozvitku ekonomichnoï nauki [Scientific school as a factor in the development of economic science]*. *Ukr. Socium - Ukr. Socium*, 2010, 2(33), 123-132. Retrieved from <https://ukr-socium.org.ua/archive/no-2-33-2010/scientific-school-as-a-factor-of-the-development-of-economic-science/> [in Ukrainian].

3. Polozhennja pro Naukovi shkoli Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka [Regulations on Scientific Schools of Taras Shevchenko Kyiv National University]. *science.knu.ua* Retrieved from https://science.knu.ua/research/scientific_school/polozhennja-pronaukovi-shkoly-kyyivs%60kogo-natsional%60nogo-universytetu-imeni-tarasa-shevchenka/ [in Ukrainian].

4. Rizhikov, V.S. (2023). *Profesijnij rozvitok naukovih pracivnikov osvitnih ta naukovih ustanov sistemi Ministerstva obroni Ukraïni: mehanizm formuvannja suchasnoï modeli [Professional development of scientific workers of educational and scientific institutions of the Ministry of Defense of Ukraine: the mechanism of formation of a modern model]*. K.:КП «Компринт» [in Ukrainian].

5. Rizhikov, V.S. (2024). *Naukova shkola: istorija rozvitku i stanovlennja, jak formi organizacïi kolektivnoï naukovoï praci naukovih pracivnikov naukovih ustanov ta pidrozdiliv Ministerstva obroni Ukraïni [Scientific school: the history of development and formation as a form of organization of collective scientific work of scientific workers of scientific institutions and units of the Ministry of Defense of Ukraine]. “Uspihy i dosjagnennja u nauci (Serija «Pravo», Serija «Osvita», Serija «Upravlinnja ta administruvannja»)” - “Successes and achievements in science (Law Series”, Series “Education”, Series “Management and Administration”), 4(4) 2024, 575-586 [in Ukrainian].*

6. Mikulinskij , S.R. , Jaroshevskij, M.G. , Kreber , G. , Shtejner, G. (1977). *Shkoly v nauke [Schools in science]*. M. : Nauka [in Russian].

УДК 004.01 [005.5]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-132-142](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-132-142)

Драбаніч Віталій Анатолійович аспірант кафедри державного управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», тел. (098) 995-50-07, <https://orcid.org/0009-0003-5478-9449>

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІТ-ТЕХНОЛОГІЇ» У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розглянуто поняття ІТ-технологій з позиції застосування в сфері державного управління. Визначено, що інформаційні (інформаційно-комунікаційні) технології в узагальненому виді позиціонуються як система методів, процесів та способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації. Інформаційний ресурс та інформаційні технології динамічно розвиваються практично у всіх видах діяльності. З'ясовано, що в умовах використання локальних та глобальних комп'ютерних мереж для сучасних компаній, організацій чи державних установ нормою стає застосування дедалі удосконалених комп'ютерних програм для ведення обліку, проведення контрольних та аналітичних процедур.

Метою статті визначено обґрунтування наукових підходів до окреслення поняття «ІТ-технології» у сфері державного управління.

Автор виокремлює поняття електронного урядування як форми організації державного управління, яка за рахунок широкого застосування новітніх ІТ забезпечує якісно новий рівень відкритої взаємодії держави та суспільства, надання повного комплексу державних послуг для всіх категорій громадян та суб'єктів господарювання. Воно передбачає реалізацію послідовного, комплексного та індивідуалізованого підходу до надання державних послуг та інформації для населення. Визначено, що в даний час в Україні функціонує ряд електронних сервісів уряду, що спрощують взаємовідносини з громадянами.

Окрім цього, автор виокремлює також низку перешкод на шляху впровадження електронних державних послуг, до яких, зокрема, відносить: високу ціну та складність реалізації індивідуальних транзакційних послуг і регламентів; відсутність юридичної бази для повноцінної роботи державних установ з інформацією в електронній формі, яка забезпечувала б законодавчу основу для практичного виключення проблеми медіа-розриву; відсутність великої кількості висококласних фахівців-державних службовців в державних

установах; недостатній рівень заробітної плати державних службовців, який не створює мотивації досконалого володіння комп'ютерними технологіями.

Ключові слова: інформаційні технології, державне управління, цифровізація, діджиталізація суспільних процесів, види інформаційних технологій.

Drabanich Vitaly Anatoliyovych graduate student of the Department of Public Administration and Administration, Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", tel.: (098) 995-50-07, <https://orcid.org/0009-0003-5478-9449>

SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "IT TECHNOLOGY" IN THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article examines the concept of IT technologies from the point of view of application in the field of public administration. It was determined that information (information and communication) technologies in a generalized form are positioned as a system of methods, processes and methods of using computing equipment and communication systems for the creation, collection, transmission, search, processing and distribution of information. Information resources and information technologies are dynamically developing in almost all types of activities. It was found that in the conditions of using local and global computer networks for modern companies, organizations or state institutions, the use of increasingly improved computer programs for record keeping, control and analytical procedures is becoming the norm.

The purpose of the article is to substantiate the scientific approaches to defining the concept of "IT technology" in the field of public administration.

The author singles out the concept of electronic governance as a form of public administration organization, which, due to the wide application of the latest IT, ensures a qualitatively new level of open interaction between the state and society, the provision of a full range of public services for all categories of citizens and business entities. It provides for the implementation of a consistent, comprehensive and individualized approach to the provision of public services and information for the population. It was determined that a number of electronic government services that simplify relations with citizens are currently operating in Ukraine.

In addition, the author also singles out a number of obstacles on the way to the implementation of electronic public services, which include: the high price and complexity of implementing individual transactional services and regulations; the lack of a legal basis for the full-fledged work of state institutions with information in electronic form, which would provide a legal basis for practically eliminating the problem of the media gap; lack of a large number of high-class specialists-civil

servants in public institutions; the insufficient level of salaries of civil servants, which does not create motivation for perfect mastery of computer technologies.

Keywords: information technologies, public administration, digitalization, digitalization of social processes, types of information technologies.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток засобів інформатизації – комп'ютерів, комп'ютерних комунікацій та інших гаджетів – дав потужний поштовх появі нових технологій обробки, передачі, одержання і збереження інформації. Це, насамперед, відкриває нові можливості для застосування комп'ютерів в усіх сферах суспільного життя, у тому числі в сфері державного управління. Зараз інформаційні технології є саме тим способом передачі знань та інформації, який відповідає якісно новому змісту розвитку сучасного суспільства в цілому.

Актуальність обраної теми визначається, у першу чергу, соціальним замовленням: наявність знань і вмінь щодо інформаційних технологій стає базовою вимогою до громадянина країни, а використання ІТ надає великі можливості для навчання та професійної діяльності на якісно новому рівні.

В останнє десятиліття одним із пріоритетних напрямів державної політики стало використання інформаційних технологій практично у всіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим, до пріоритетних завдань держави належить формування та розвиток інформаційної інфраструктури на державному рівні, створення електронного уряду як різновиду інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про використання ІТ-технологій в публічному управлінні свідчать управлінські документи, нормативно-правові акти, постанови, укази та науково-теоретичні, методичні дослідження, праці, рекомендації, що свідчать про пильну увагу держави, науковців до цієї проблеми. Протягом останніх років інтерес до використання ІТ-технологій зростає, доцільність використання веб-сервісів задекларовано також на державному рівні, зокрема, у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2013-2020 рр. [1].

Основну нормативно правову базу з питання використання інформаційних технологій в публічному адмініструванні складають: Конституція України; Закон України «Про адміністративні послуги»; Закон України «Про звернення громадян»; Закон України «Про доступ до публічної інформації»; Закон України «Про інформацію»; Концепція розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 р.; Постанова «Деякі питання підготовки проектів актів законодавства в електронній формі» від 18 серпня 2017 р.; Концепція створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» від 11 лютого 2016 р.; Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» та інші.

Під час аналізу останніх публікацій із цієї проблеми були визначені основні напрямки, в яких проводилися дослідження. Загальнотеоретичні питання, в яких розкрито сутність і ключові характеристики термінів «інформаційна технологія», «цифрові обчислення» тощо розглянуті в роботах В.Бикова, Н.Морзе, О.Кузьмінської, З.Сейдаметової, С.Сейтвелієвої, М.Шишкіної тощо.

Так, В.Лаврінець [2] визначає ІТ як технології комп'ютерної обробки, передавання, розповсюдження інформації, створення обчислювальних і програмних засобів інформатики. Є.І.Машбиць та Н.Ф.Тализіна розглядають інформаційні технології як деяку сукупність програм різних типів: від простих програм, що забезпечують контроль, до цілісних систем, що базуються на штучному інтелекті.

Мета статті – обґрунтування наукових підходів до визначення поняття «ІТ-технології».

Виклад основного матеріалу. Останнім часом усе частіше науковцями порушується питання удосконалення системи державного урядування з використанням новітніх інформаційних технологій. Це пов'язано в першу чергу із тим, що світ стає більш розвиненим, динамічним, мобільним і вимагає нових підходів до організації суспільного й політичного життя. Цікавою формою організації державного управління, яка за рахунок широкого застосування новітніх ІТ забезпечує якісно новий рівень відкритої взаємодії держави та суспільства, надання повного комплексу державних послуг для всіх категорій громадян та суб'єктів господарювання, є електронне урядування. Воно передбачає реалізацію послідовного, комплексного та індивідуалізованого підходу до надання державних послуг та інформації для населення.

Інформаційні технології, ІТ (використовується також загальніший термін інформаційно-комунікаційні технології (information and communication technologies, ICT) – це система методів, процесів та способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації з метою ефективної організації діяльності людей. Метою їх упровадження є створення системи, у якій інформаційні потоки налагоджені таким чином, що користувачі з мінімальними витратами одержують доступ до необхідної інформації в той час, коли вона потрібна, і там, де вона потрібна, а базовими принципами є: релевантність, час та місце [3, с. 83].

В основу інформаційних систем, що забезпечують діяльність віртуального простору, входять різні підходи, методи та засоби, однак найбільш ефективним є використання таких ІТ-технологій, які мають значні переваги під час управління даними. Основою для швидкого розвитку та створення ІТ-технологій став технічний прогрес і бурхливий розвиток апаратного забезпечення.

Порівняно з традиційними, ІТ-технології мають низку істотних переваг: доступність, мобільність, гнучкість, надійність, висока технологічність,

економічність, завдяки яким вони знаходять широке застосування в багатьох сферах науки й техніки. Така тенденція спонукає дослідити ефективність і доцільність застосування ІТ-технологій у сучасному суспільстві, зокрема, на рівні державного управління.

У матеріалах Інституту розвитку інформаційного суспільства ІТ визначаються як «сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення та використання інформації в інтересах її користувачів» [2, с. 12].

З-поміж поширеного тезаурусу в сфері інформаційних технологій виділяємо поняття «інформація», «інформаційний ресурс», «технологія».

Інформація – це будь-які відомості або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Інформаційний ресурс – це сукупність документів у інформаційних системах, тобто книги, статті, архіви, банки даних тощо [4, с. 291].

Інформаційний ресурс має низку характерних особливостей, зокрема, на відміну від інших, матеріальних ресурсів, він практично невичерпний. З розвитком суспільства і зростанням використання знань обсяги інформаційного ресурсу постійно зростають.

Із поняттям інформаційного ресурсу пов'язане поняття інформаційної технології.

Технологія – це система взаємозв'язаних способів опрацювання матеріалів та прийомів виготовлення продукції у виробничому процесі [5, с. 12].

Інформаційна технологія – це цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [5, с. 14].

Під інформаційними технологіями розуміється переробка інформації на базі комп'ютерних обчислювальних систем.

У наш час людство є свідком науково-технічної революції, матеріальною основою якої служить електронно-обчислювальна техніка. На базі цієї техніки з'являється новий вид технологій – інформаційні. До них належать процеси, де «вихідним матеріалом» і «продукцією» є інформація. Зрозуміло, що інформація, яка переробляється, зв'язана з визначеними матеріальними носіями, отже, ці процеси включають також переробку речовини і переробку енергії. Але останнє не має істотного значення для інформаційних технологій. Головну роль тут відіграє інформація, а не її носій. Як виробничі, так і інформаційні технології виникають не спонтанно, а в результаті технологізації того чи іншого соціального процесу, тобто цілеспрямованого активного впливу людини на ту чи іншу сферу діяльності і перетворення її на базі машинної техніки [6, с. 34].

Початок розвитку інформаційних технологій спостерігається з 1960-х років ХХ століття, разом із появою та розвитком перших інформаційних систем. Інвестиції в інфраструктуру та сервіси Інтернету викликали бурхливе зростання галузі ІТ наприкінці 1990-х років ХХ століття.

Основоположником ІТ в Україні став В. М. Глушков, засновник всесвітньовідомого Інституту кібернетики НАН України, що носить зараз його ім'я [5, с. 68].

Початком процесу формування інформатики, як наукової дисципліни, що вивчає загальні властивості інформації та інформаційних процесів, а також методи і засоби їх забезпечення, вважають 1895 р., коли в Брюсселі було створено Міжнародний бібліографічний інститут. Після Другої світової війни бурхливо розвивалася кібернетика як загальна наука про управління і зв'язок у різних системах: штучних, біологічних, соціальних.

Народження кібернетики прийнято пов'язувати з опублікуванням (1948 р.) американським математиком Норбертом Вінером відомої книги «Кібернетика чи управління та зв'язок в тварині і машині». У цій праці висвітлено шляхи створення загальної теорії управління і закладено основи методів розглядання проблем управління та зв'язку для різних систем з єдиної точки зору, розвиваючись одночасно з розвитком електронно-обчислювальних машин.

Кібернетика згодом ставала більш загальною наукою – наукою про перетворення інформації. Під інформацією у кібернетиці розуміють будь-яку сукупність сигналів, впливів або відомостей, які деяка система сприймає від навколишнього середовища (вхідна інформація), видає у навколишнє середовище (вихідна інформація), а також зберігає у собі (внутрішня, внутрішньо-системна інформація) [6, с. 41].

До сучасних видів інформаційних технологій відносимо: інформаційну технологію опрацювання, інформаційну технологію керування, інформаційну технологію підтримки прийняття рішень; інформаційну технологію експертних систем.

Інформаційні технології мають такі властивості:

- високий ступінь розчленованості процесу на стадії, що відкриває нові можливості для його раціоналізації і перекладу на виконання за допомогою машин. Це – найважливіша характеристика машинного технологічного процесу;

- системна повнота (цілісність) процесу, що повинен включати весь набір елементів, що забезпечують необхідну завершеність дій людини при досягненні поставленої мети;

- регулярність процесу й однозначність його фаз, що дозволяють застосовувати середні величини при їхній характеристиці, і, отже, що допускають їхню стандартизацію й уніфікацію. У результаті з'являється можливість обліку, планування, диспетчеризації інформаційних процесів.

Інформаційна технологія має власний інструментарій – один або декілька взаємопов'язаних програмних продуктів для певного комп'ютера, технологія роботи, за допомогою яких користувач досягає поставленої мети [4, с. 292].

Інструментарієм можуть слугувати такі поширені види програмних продуктів для персонального комп'ютера як текстовий процесор (редактор), настільні видавничі системи, електронні таблиці, системи керування базами даних, електронні записні книжки, електронні календарі, інформаційні системи функціонального призначення (фінансові, бухгалтерські, для маркетингу та ін.), експертні системи тощо.

Зараз інформаційні технології впроваджуються на багатьох підприємствах, організаціях та різних органах влади. Розроблені концепції впровадження ІТ в наукові заклади, фабрики тощо. Наприклад, Концепція впровадження інформаційних технологій у законодавчих органах влади передбачає як автоматизацію самого процесу, так і аналізу роботи, налагодження спілкуванням між різними органами влади та населенням.

За рівнем розвитку інформаційних технологій Україна у 2016 році посідала 56 місце в світі (2016; Всесвітній економічний форум у своїй щорічній доповіді). У попередньому рейтингу Україна займала 71 позицію. Єдина конкурентна перевага, яку має Україна в цьому аспекті, це традиційно сильні ІТ-кадри, тобто в Україні дуже високий рівень підготовки програмістів. Україна є одним зі світових центрів офшорного програмування [3, с. 84].

У складеному рейтингу лідирує Данія – завдяки зразковій нормативно-правовій базі і чіткій політиці держави з поширення інформаційних технологій.

Друге місце зайняла Швеція, яка за 2006 рік піднялася на шість позицій, ставши однією з країн із найбільшим ростом ІТ сектору економіки. Також у першу трійку потрапив Сінгапур. У першу десятку увійшли Фінляндія, Швейцарія, Нідерланди, США, Ісландія, Велика Британія та Норвегія.

США, лідер рейтингу минулого року, опустилися на 7 місце. Найнижчий рівень розвитку інформаційних технологій спостерігається в африканських країнах.

Всього розглядалося понад 122 країни, які оцінювалися за впливом інформаційних і комунікаційних технологій на їхній розвиток і конкурентоздатність.

2009 року KPMG внесла Львів у список 30 міст світу з найбільшим потенціалом розвитку інформаційних технологій.

Станом на січень 2022 року в Україні було 2234 ІТ-компаній (дані Мінцифри). З них найбільше – у Києві (1533), за ним – Львів (263 офіси) та Харків (197 офісів).

Як вже було зазначено, основне нормативне визначення як «інформаційна технологія» маємо в законодавстві. Класифікацію самих інформаційних технологій на нормативному рівні не закріплено. Щодо наукової термінології,

то тут, як і в багатьох інноваційних напрямках розвитку сучасної наукової думки мають місце істотні різночитання. Наприклад, деякі автори вважають інформаційні технології окремим і незалежним видом інноваційних технологій, а не складовою інформаційно-технологічного процесу.

На нашу думку, глобальну класифікацію інформаційних технологій слід здійснювати виходячи з їх полікритеріальної, поліпроцесуальної природи.

Отже, нові інформаційні технології можна класифікувати наступним чином:

- за способом реалізації;
- за ступенем охоплення;
- за класом технологічних операцій, що реалізуються;
- за типом користувацького інтерфейсу;
- за способом побудови мережі;
- за обслуговуваними наочними областями та ін. [5, с. 98]

За способом реалізації ІТ, виділяють традиційні і нові інформаційні технології.

За ступенем охоплення завдань управління розрізняють наступні ІТ:

- електронна обробка економічних даних;
- автоматизація функцій управління;
- підтримка ухвалення рішень;
- електронний офіс;
- експертна підтримка.

За класом технологічних операцій, що реалізуються, виділяють такі ІТ:

- робота з текстовим редактором;
- робота з табличним процесором;
- робота з СУБД.
- робота з графічними об'єктами;
- мультимедійні системи;
- гіпертекстові.

За типом призначеного користувацького інтерфейсу розрізняють ІТ пакетні, діалогові, мережеві.

За способом побудови мережі визначаються ІТ локальні, багаторівневі, розподілені.

За обслуговуваними наочними областями виділяють ІТ бухгалтерського обліку, ІТ банківської діяльності, оподаткування, страхової справи, та інших сфер. Безумовно, що за областю обслуговування ми маємо справу з інформаційними технологіями «державного управління» [7, с. 387].

У даний час в Україні функціонує ряд електронних сервісів уряду, що спрощують взаємовідносини з громадянами:

– Веб портал Є-Data – це офіційний державний інформаційний портал у мережі Інтернет, на якому оприлюднюється інформація про використання публічних коштів. Це відкритий ресурс, який забезпечує повну прозорість

руху державних коштів, так-як на ньому оприлюднюються транзакції казначейства та звітність і договори розпорядників, державних цільових фондів, державних та комунальні підприємств. Даний сервіс діє на основі та в межах таких Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» та концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет».

– Єдиний державний портал адміністративних послуг (пілотна версія) є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні. Портал створений для впорядкування та надання вичерпної інформації про адміністративні послуги, впровадження та вдосконалення методологічних механізмів надання адміністративних послуг. Портал створено на вимогу Закону України «Про адміністративні послуги» з метою спрощення способів отримання адміністративних послуг для громадян та бізнесу.

– Портал iGov був запущений командою українських та зарубіжних IT-волонтерів для боротьби з корупцією в Україні та вдосконалення бізнес-процесів у державних органах. На даному порталі можна отримати більше 90 послуг онлайн. У планах волонтерів реалізувати ще понад 400 електронних послуг. Послуги розділені для громадян та бізнесу і відсортовані за категоріями. Також на порталі працює зручний пошук, де можна відсортувати послуги, доступні саме у вашому місті [8].

– Єдина державна електронна база з питань освіти. В межах якої діє система «Подання та розгляду заяв в електронній формі на участь у конкурсному відборі до вищих навчальних закладів». Вона функціонує на рівні із традиційною (паперовою) формою подачі документів відповідно до затверджених Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України у 2017 році.

– Он-лайн будинок юстиції. За допомогою даного сайту стає можливим, без контакту з представниками влади, отримати повторні документи про державну реєстрацію актів цивільного стану: свідоцтва про народження, шлюб, розірвання шлюбу, смерть, зміну імені, а також відповідні витяги з Державного реєстру актів цивільного стану громадян; здійснити державну реєстрацію громадської організації, зі статусом юридичної особи; здійснити реєстрацію оренди землі; отримати інформацію з реєстрів та скористатися послугою sms-маяк (отримувати миттєві повідомлення про статус будь-яких об'єктів нерухомого майна у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно).

– Електронна система здійснення декларативних процедур у будівництві. З метою підвищення якості та зручності надання адміністративних послуг, Державна архітектурно-будівельна інспекція України запровадила можливість отримання ряду послуг у електронному вигляді. Для отримання послуги в електронному вигляді потрібно підписати декларацію (повідомле-

ння), що подається до Центру надання адміністративних послуг, власним електронним цифровим підписом. В подальшому надіслана декларація (повідомлення) будуть розглянуті відповідальним співробітником Державної архітектурно-будівельної інспекції України. Про хід розгляду декларації (повідомлення) на вказану електронну поштову скриньку будуть надходити відповідні повідомлення.

– Офіційний сайт Міністерства юстиції України. На сайті можна відправити електронне звернення до Міністерства, знайти необхідний нормативно-правовий акт та перевірити його чинність, скористатися єдиним реєстром боржників та інші.

Перешкодами на шляху впровадження електронних державних послуг є:

- висока ціна та складність реалізації індивідуальних транзакційних послуг і регламентів;
- відсутність юридичної бази для повноцінної роботи державних установ з інформацією в електронній формі, яка забезпечувала б законодавчу основу для практичного виключення проблеми медіа-розриву;
- відсутність великої кількості висококласних фахівців-державних службовців в державних установах;
- недостатній рівень заробітної плати державних службовців, який не створює мотивації досконалого володіння комп'ютерними технологіями [9, с. 30].

Висновки. Таким чином, інформаційні (інформаційно-комунікаційні) технології в узагальненому виді позиціонуються як система методів, процесів та способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації. Науковці виокремлюють наступні групи ІТ-послуг: пов'язані з обробкою даних; пов'язані з апаратним забезпеченням; пов'язані з програмним забезпеченням; консультативні та наукові послуги.

ІТ-модернізація забезпечить нові, більш сучасні формати інформації для підвищення ефективності управлінських процесів. Актуалізація процесів цифрової трансформації в оглядовій перспективі зростатиме, оскільки практичне впровадження ІТ-новацій дає змогу модернізувати існуючі процедури обробки та передачі інформації. Якісна ІТ-модернізація не тільки створить єдиний інформаційний простір, але й покращить якість управління на всіх рівнях.

Література:

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018>.
2. Лаврінець В. Комп'ютерні технології: впровадження в навчальний процес. *Освіта*. 2002. № 18/19. С. 10-12.
3. Кривов'язюк І. В. Проблеми запровадження інформаційних технологій в управлінні логістичною системою. *Проблеми економіки*. 2013. № 12. С. 83–90.
4. Голидбїна А.В., Язвінська Н.В. Особливості сучасного ринку ІТ-послуг та специфіка просування на ньому. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2017. № 14. С. 291–298.

5. Основи інформаційних технологій і систем: підручник / В. А. Павлиш, Л. К. Гліненко, Н. Б. Шаховська. Львів: Львівська політехніка, 2018. 620 с.

6. Основи інформаційних технологій і систем: навч. посіб. / В. А. Павлиш, Л. К. Гліненко; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів. : Вид-во Львів. політехніки, 2013. 500 с.

7. Основи інформаційних технологій: навч. посіб. [для студентів ВНЗ, які хочуть підвищити свої знання в галузі інформ. технологій згідно із стандартом European Computer Driving Licence] / Т. М. Басюк, Н. О. Думанський, О. В. Пасічник ; за наук. ред. В. В. Пасічника. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 390 с.

8. Електронний уряд для початківців [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://24tv.ua/special/egovnmen>.

9. Линьов К.О. Інформаційне забезпечення державного управління та державної служби [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.centre-kiev.kiev.ua/bib/files/nmm/IZ16.pdf>.

References:

1. Kontsepsiia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky [The Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018> [in Ukrainian].

2. Lavrinets' V. (2002). Komp'yuterni tekhnolohiyi: vprovadzhennya v navchal'nyy protses [Computer technologies: implementation in the educational process]. *Osvita – Education*. # 18/19. S. 10-12. [in Ukrainian].

3. Kryvov'yazyuk I. V. (2013). Problemy zaprovadzhennya informatsiynykh tekhnolohiy v upravlinni lohistychnoyu systemoyu [Problems of introducing information technologies in logistics system management]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*. # 12. С. 83–90. [in Ukrainian].

4. Golyd'bina A.V., Jazvins'ka N.V. (2017) Osoblyvosti suchasnogo rynku IT-poslug ta specyfika prosuvannja na n'omu [Features of the modern market of IT services and the specifics of promotion in it]. *Ekonomichnyj visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu Ukrainy «Kyiv's'kyj politechnyj instytut» – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»*, no. 14, pp. 291–298. [in Ukrainian].

5. Osnovy informatsiynykh tekhnolohiy i system: pidruchnyk [5. Fundamentals of information technologies and systems: textbook] / V. A. Pavlysh, L. K. Hlinenko, N. B. Shakhovs'ka. L'viv: L'vivs'ka politekhnik, 2018. 620 s. [in Ukrainian].

6. Osnovy informatsiynykh tekhnolohiy i system: navch. posib. [Fundamentals of information technologies and systems: a study guide] / V. A. Pavlysh, L. K. Hlinenko ; M-vo osvity i nauky Ukrayiny, Nats. un-t «L'viv. politekhnik». L'viv. : Vyd-vo L'viv. politekhniky, 2013. 500 s. [in Ukrainian].

7. Osnovy informatsiynykh tekhnolohiy: navch. posib. [dlya studentiv VNZ, yaki khochut' pidvyshchty svoyi znannya v haluzi inform. tekhnolohiy z-hidno iz standartom European Computer Driving Licence] [Basics of information technologies: education. manual [for university students who want to improve their knowledge in the field of information. technologies according to the European Computer Driving License standard]] / Т. М. Басюк, Н. О. Думанський, О. В. Пасічник ; за наук. ред. В. В. Пасічника. L'viv: Novyy Svit-2000, 2011. 390 s. [in Ukrainian].

8. Elektronnyy uryad dlya pochatkivtsiv [E-government for beginners] [Elektronnyy resurs]. Retrieved from: <https://24tv.ua/spetsial/egovnmen>. [in Ukrainian].

9. Lynjov, K.O. (2016), “Information provision of public administration and civil service” [Information provision of state administration and civil service], Retrieved from: <http://www.centre-kiev.kiev.ua/bib/files/nmm/IZ16.pdf>. [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-143-154](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-143-154)

Іоффе Михайло Володимирович доктор філософії за спеціальністю психологія, приватний підприємець, м. Київ, тел.: (093) 64-54-658, <https://orcid.org/0009-0000-0579-5517>

РОЛЬ ЛІДЕРА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю ролі лідера в сучасних умовах. Аби в умовах нинішньої України здійснювати державне управління, керуючись суспільними інтересами, необхідно розв'язувати непрості, багатовекторні завдання. Від того, якими рисами володіють лідери, котрі визначальною в житті обрали політичну кар'єру, залежить, наскільки ефективними, соціально потужними, авторитетними й у цілому дієвими будуть конструктивні рішення. Тож неабияку вагу для держави має й вивчення ознак, якими володіє політичне лідерство, і встановлення, якими є психологічні аспекти та особистісні риси, завдяки яким політичний лідер здійснює ефективну діяльність та консолідує суспільство, прямуючи в бік втілення наміченої мети.

З'ясовано, що політичним лідером виступає особистість, яка бере участь у політичному процесі, та, безвідносно до того, яким формальними статусом володіє, прагне і спроможна об'єднати намагання громадян, володіє можливістю значного впливу на такий процес, щоб отримати бажаний результат, і разом з цим це людина, котра прямо впливає на процес, під час якого розв'язуються стратегічні й тактичні проблеми в політичній царині, державному управлінні та громадському житті. Вирішальна лідерська діяльність обумовлює наявність відповідальності й володіння численними рисами або намагання їх розвивати заради того, щоб успішно реалізувати професійні функції.

Розглянуто основні функції, які виконує політичний лідер та виокремлено максимально вичерпний список обов'язків, які має виконувати політичний лідер (інтегрувати суспільство, людей, об'єднавши їх спільними завданнями й цінностями; формувати й ухвалювати оптимальні політичні рішення; охороняти населення від незаконних дій, бюрократичного свавілля, підтримувати громадський порядок; налагоджувати безперервний зв'язок із суспільством, не допустити, аби громадяни й політичне керівництво зазнали відчуження; сприяти оновленню, випромінювати оптимізм та соціальну енергію, мобілізувати громадськість задля того, аби втілити політичні цілі; легітимувати суспільно-політичного устрій). Визначено особистісні якості лідера. З'ясовано, що серед ключових цілей, який ставить нинішній

політичний лідер, є прагнення сформувати правильний, позитивний імідж, який транслюється суспільству, та репрезентація себе як особистості, якій притаманна значна ефективність, комунікабельність, аргументування та розв'язання непростих проблемних питань. Разом з тим сучасному політичному лідеру необхідно володіти широкими знаннями з політичних наук, у тому числі, з правової, історичної, політологічної та економічної сфери, а також досвідом урядової, парламентської діяльності або такої, що стосується інших структур державного управління.

Ключові слова: лідерство, лідер, політичне лідерство, політичний лідер, функції, особистісні якості лідера.

Ioffe Mykhailo Volodymyrovych Doctor of Philosophy in psychology, private entrepreneur, Kyiv, tel.: (093) 64-54-658, <https://orcid.org/0009-0000-0579-5517>

THE ROLE OF THE LEADER IN MODERN CONDITIONS

Abstract. The article is devoted to revealing the role of a leader in modern conditions. Managing the state in the interests of society in modern Ukraine requires solving complex, multi-vector problems. The effectiveness, social power, authority, and overall effectiveness of constructive decisions depend on the characteristics of leaders who have devoted themselves to a political career. Therefore, it will be relevant for the country to study both the characteristics of political leadership and the definition of psychological aspects and personal traits that help a political leader to be effective and consolidate society, moving towards the realization of the set goals.

It has been established that a political leader is a participant in the political process who, regardless of formal status, tries and is able to consolidate the efforts of people, actively influence this process to achieve the goals set by him, and at the same time is a person who directly has a great influence on the decision of strategic and tactical issues in the field of politics, public administration and public life. The significant role of a leader involves responsibility and the presence or development of many traits for the successful performance of professional duties.

The main functions performed by a political leader are considered and the most complete list of functions of a political leader is highlighted (integration of society, citizens around common tasks and values; search and adoption of optimal political decisions; protection of the masses from lawlessness, self-government of the bureaucracy, maintenance of public order; establishment of a system of permanent communication connection with the masses, prevention of alienation of citizens from the political leadership; initiation of renewal, generation of optimism and social energy, mobilization of the masses for the realization of political goals; legitimization of the social and political system). The personal qualities of the leader are determined. It has been found that one of the main goals of a modern political

leader is to create a true image, a positive image that is communicated to the public, as well as positioning oneself as a person capable of high efficiency, communication, argumentation and solving complex problems. In addition, a modern political leader must have deep knowledge in political sciences, in particular, in law, history, political science and economics, as well as have experience working in the government, parliament or other public administration bodies.

Keywords: leadership, leader, political leadership, political leader, functions, personal qualities of a leader.

Постановка проблеми. В період, коли відбуваються постійні зміни, а владі більше не притаманна анонімність, політичні лідери стають обтяженими все більшою відповідальністю перед суспільством. Ця обставина обумовлює зростання уваги до особистості лідера, оскільки його характеризують зовнішні та особистісні риси, на які впливає позиція лідера, його особистість, емоції, соціальні й функціональні ознаки. Політичний лідер виступає як сильний впливовий аспект, від якого залежить міжнародна еліта і громадська думка. Соціум через призму особистостей політичних лідерів зводить усі непрості й безособові політичні процеси до безпосередньої міжособистісної взаємодії людей, котрі виступають реалізаторами і представниками цілих напрямів та груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як С. Бойко, В. Горбов, В. Гошовська, О. Гриневич, М. Грушевський, А. Гуцала, Г. Ємельянова, Ю. Кокарча, Ю. Коренева, Н. Латигіна, Л. Пашко, В. Смолюк, В. Холод, А. Цебрик та інші. Попри те, що в дослідників існує різне бачення, всіма ними визнається ключова роль, яку відіграють особистість лідера, його риси, під потужним впливом яких перебувають члени соціальної спільноти. Відтак важливо виокремити потрібні політичному лідеру особистісні риси та властивості.

Разом з тим варто зауважити, що останніми роками відбулася зміна соціально-політичних умов, а отже – й вимог, які висуваються політичним лідерам. Цим зумовлена, в свою чергу, потреба додаткових напрацювань, у тому числі щодо ролі, яку має виконувати політичний лідер, якими мають бути його функції та завдання. Відповідно до історіографічного дослідження, є очевидною передчасність завершення роботи, що стосується цих питань. Інститут політичного лідерства з його проблемами, перспективами розвитку й перетвореннями нині перебувають у зоні безумовного науково-теоретичного інтересу й відіграють значну роль у практичній політичній діяльності.

Метою статті є розкриття ролі лідера в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Існує думка, що у країни зі справжнім легітимним лідером перспектива інтенсивного розвитку й функціонування на світовому рівні значно реальніша, ніж, приміром, у країни без лідерів, а натомість із так званою системною політичною номенклатурою. Нині політичне

лідерство стає дедалі популярнішою темою завдяки теперішнім подіям, які відбуваються в Україні і які демонструють лідерську значущість для демократичної держави.

Лідерство як явище може з'явитися й бути втіленим тільки в лоні суспільства. Лідер як феномен реалізується в тому, що можуть бути визнані, виявлені й використані природні психофізичні, розсудливо-розумові та розпорядчо-організаційні людські відмінності. Завдяки цим відмінностям, особливим рисам та користуванню ними лідеру вдається впливати на інших людей. Нинішнє значення та роль у соціумі, притаманні політичному лідерству, особливо актуальні, коли будь-яке суспільство у своєму розвитку перебуває на перехідній стадії, адже в час здійснення серйозного оновлення, яке зачіпає державу й соціум, політичне лідерство відіграє винятково вагомую роль. Безперечно, що від того, наскільки воно ефективне, значною мірою залежить, якої якості будуть вирішення питань, які формулює час. Одне з них нині стоїть перед Україною: сформувати стабільну систему державної влади, де був би витриманий баланс не лише і не так між різними владними гілками чи елітами, як, насамперед, між владою й народом.

Проблема політичного лідерства позначає взаємодію різних суб'єктів сучасного політичного процесу з погляду того, хто бере на себе право та зобов'язується тим самим вести за собою інших та на кого покладається відповідальність за наслідки своєї провідної ролі у соціально-політичних перетвореннях: на маси чи на окремих осіб, наділених певними соціально-психологічними та організаторськими якостями та здатними вести їх за собою [1].

Політичне лідерство – це процес міжособистісної взаємодії, в ході якого авторитетні особи, наділені реальною або потенційною владою, здійснюють легітимний вплив на суспільство чи певну його частину, які добровільно поступаються частиною своїх політико-владних прав і повноважень. Важливо зауважити, що політичне лідерство є вищим рівнем лідерства взагалі, оскільки воно відображає владні відносини в суспільстві на найвищому – державному рівні [2].

Політичне лідерство – одна з центральних проблем політології, безпосередньо пов'язаних із характером і якістю політичної влади, конкретним способом її структурування та легітимації. Демократичне лідеротворення, яке для більшості країн Європи є нормою, в нашій державі лише утверджується та визначає подальшу перспективу організації політичної влади. Система формування політичного лідерства вбирає відповідно типові зразки цивілізаційного досвіду продукування лідерів та еліт і нові українські пріоритети кадрової політики. На механізм лідеротворення покладаються важливі функції, як-то стабілізація політичної системи, активізація впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримка демократичних цінностей та інститутів. Тож від ефективності його діяльності залежить не лише якість політичної влади, а і в цілому суспільний прогрес. Історичний

досвід, зокрема України, свідчить, що політичне лідерство є не лише впливовим чинником національного соціального та культурного розвитку, а й основою духовної безпеки людини й суспільства. Його можливості зберігати й утверджувати смислові координати державної системи, формувати сприйняття і образ держави у світі дають змогу розглядати політичне лідерство не лише як впливовий професійний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої та зовнішньої політики, важливу умову успішного розвитку української політичної нації [3].

Таким чином, справедливим буде твердження, що політичним лідером є особистість, яка бере участь у політичному процесі, та, безвідносно до того, яким формальними статусом володіє, прагне і спроможна об'єднати намагання громадян, володіє можливістю значного впливу на такий процес, щоб отримати бажаний результат, і разом з цим це людина, котра прямо впливає на процес, під час якого розв'язуються стратегічні й тактичні проблеми в політичній царині, державному управлінні та громадському житті. Варто зауважити на тому, що рисами лідера володіє особистість, котрій завдяки своїм рисам та вмінням вдається здійснювати вплив на те, як ведуть себе та як діють інші люди.

Загалом, слід розрізняти макрорівень та мікрорівень розгляду політичного лідерства. За такого підходу до першого рівня відносять зовнішні ситуаційні чинники, що «впливають на реалізацію здібностей особистості, на її політичну долю». Мікрорівень відображає «особливості особистості політичного лідера, покликання саме до політичної діяльності, стилю керівництва, наявних професійних навичок, співвідношення свободи й відповідальності, політичного іміджу, підпорядкованої управлінської команди, специфіки публічної діяльності тощо» [4]. Однак, розмірковуючи щодо демократичної політичної системи, варто пам'ятати, що вона володіє таким політико-культурним середовищем, котре одночасно і стимулює, і контролює діяльність. Національному лідеру вдасться не вийти за межі демократичних процесів лише за умови, що зберігається конкуренція та можливість коригування іншими особами його діяльності і/чи зміни лідера у кріслі керівника, відповідно до чинного законодавства.

Лідер наділяється особливими, інколи необмеженими повноваженнями. Але й рівень відповідальності інший. Якщо лідер не виправдовує покладених на нього надій, то він може не тільки втратити своє лідерство, але й понести покарання. Функції політичного лідера є різноманітними. Вони залежать від суспільства та держави, в якій він здійснює свою діяльність, від конкретних завдань, які стоять перед країною, від розстановки політичних сил та ін. Найважливішими з цих функцій є: інтеграція суспільства, соціальної спільності, класу та партії на підставі загальної мети, цінностей, політичних ідей; визначення стратегічних орієнтирів в розвитку суспільства та держави; участь в процесі вироблення та ухваленні політичних рішень, виявлення

способів і методів реалізації програмної мети; мобілізація мас на досягнення політичної мети; соціальний арбітраж, підтримка порядку та законності; комунікація влади та мас, зміцнення каналів політичного та емоційного зв'язку з громадянами; легітимізація влади. Варто розуміти, що сучасна роль і суспільна функція політичного лідерства набуває особливої актуальності в перехідні моменти розвитку будь-якого суспільства, оскільки в періоди значимих трансформацій у державі та суспільстві, роль політичного лідерства стає винятково важливою. Очевидно, що саме від його ефективності великою мірою залежить якість відповідей на виклики часу. Одним із актуальних викликів, наразі, для України є побудова стабільної системи державної влади із балансом не тільки і не стільки між різними гілками влади або елітними групами, а в першу чергу, між владою та народом [5]. Водночас варто акцентувати, що нинішній політичний лідер виконує такі функції: керує країною та її громадянами, формулює стратегічні цілі, вирішує масштабні проблеми та реалізує політичні програми.

Перелічені завдання свідчать про значення ролі, яку відіграє політичний лідер, для суспільства чи будь-якої соціальної групи. Тож окремі держави (Франція, Японія, Сполучені Штати Америки тощо) займаються відбором та підготовкою політичних лідерів ще з раннього дитинства. Цим займаються у спеціальних школах та університетах. У процесі підготовки політичний лідер здобуває важливий досвід, долучаючись до суспільних рухів та беручи активну участь у діяльності політичної партії. Водночас, крім професійних здібностей, якими володіє потенційний лідер, велику вагу мають його моральні характеристики. Прикро, що в Україні ще відсутня налагоджена система, в межах якої готували б, відбирали майбутніх політичних лідерів та створювали умови для того, щоб вони мали перспективу росту. Відтак лідерські ролі часто дістаються малокомпетентним та непрофесійним політикам.

М. Грушевський вважав функціональність лідера, яка не відповідає інтересам нації, типовим проявом аморальності в політиці й виокремив два найхарактерніші у цьому плані типи. Перший – політики-утопісти, що мають химерні, недосяжні цілі, спрямовуючи маси на шлях марних ілюзій і непотрібних злигоднів в ім'я нездійснених ідеалів. Другий – політики-циніки, політикани, що не мають жодних ідеалів, принципів, вищих цілей, але які паразитують на кон'юнктурі моменту – сьогочасних матеріальних інтересах соціальних мас; вони готові заради негайного успіху ризикувати майбутнім народом [6].

Серед ключових цілей, який ставить нинішній політичний лідер, є прагнення сформуванню правильний, позитивний імідж, який транслюється суспільству, та репрезентація себе як особистості, якій притаманна значна ефективність, комунікабельність, аргументування та розв'язання непростих проблемних питань. Разом з тим сучасному політичному лідеру необхідно

володіти широкими знаннями з політичних наук, у тому числі, з правової, історичної, політологічної та економічної сфери, а також досвідом урядової, парламентської діяльності або такої, що стосується інших структур державного управління.

В нинішніх реаліях політичне лідерство розглядають як одне з найважливіших та непростих соціальних явищ. Потенціал для того, щоб очолити провід, мобілізацію та координування різних спільнот людей у часи, коли існують масштабні виклики та стрімко розвиваються технології, перетворюється на дедалі вимогливіше та непросте завдання. Успішне виконання визначених завдань політичним лідером вимагає насамперед від нього інтелігентності, вияву лідерських рис, зокрема енергійності, впевненості та визначеності в ухваленні рішень. Разом з тим він має володіти майстерністю, яка полягає в: керуванні людьми, визначенні цілей, управлінні діяльністю, що пов'язана з вирішенням проблемних питань, обґрунтуванні та захисті власних позицій, вияві довіри до працівників, які перебувають у його підпорядкуванні, підтримці їхнього розвитку.

Завдяки деяким базовим якостям (наприклад, гнучкість мислення, швидкість реакції, вміння вирішувати складні проблеми, кмітливість) його діяльність стає продуктивнішою. Лідер стає носієм групових цінностей, певним еталоном. Його вплив на людей базується на ідеальному уявленні, в соціальному середовищі, він користується авторитетом та повагою [7].

Серед найбільш значущих функцій можна виділити наступні: аналітична – глибокий і всебічний аналіз ситуації, що склалася, вивчення сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів політичного життя, розробка програми дій, обґрунтування стратегічних пріоритетів і тактичних способів їх досягнення; організаторська – мобілізація мас на реалізацію політичних програм і цілей, згуртування прихильників, об'єднання зусиль різних верств населення, формування команди помічників, планування політичних дій, регулювання і контроль за ходом перетворень; інтегративна – об'єднання та узгодження різних соціальних інтересів на основі загальних цілей, цінностей та ідеалів, консолідація різного роду громадських і політичних сил для конструктивного вирішення різних соціальних і політичних проблем; новаторська – внесення нових, конструктивних ідей, ініціювання оновлення; комунікативна – забезпечення стійкого зв'язку між владою та різними соціальними групами; функція гаранта справедливості, законності та порядку, яка характеризує загальнонаціонального політичного лідера [8].

Неабияка риса, потрібна політичному лідеру, – це спроможність взаємодіяти й вести переговори, учасниками яких є інші лідери й представники інших держав. Йому варто володіти навичками вмілого дипломата, знаннями, що допоможуть в ухваленні компромісних рішень, коли ситуації будуть непростими. Очевидно, що в реаліях практично демократичного світу це вміння – найбільш актуальне й надважливе, воно необхідне кожному політичному лідеру, який себе поважає.

За визначенням В.А. Гошовської та Л.А. Пашко, лідер – це індивід, який володіє певними якостями, найяскравіше відображеними з точки зору внутрішньогрупового інтересу. Враховуючи специфіку професійної діяльності, серед бажаних особистісних якостей лідера політичної направленості В.А. Гошовська та Л.А. Пашко виділяють наступні:

- здатність накопичувати та відтворювати інтереси соціальних груп та широких мас;
- амбіційність;
- здатність підкорювати інших своїй волі;
- високий рівень володіння собою, контролю емоцій;
- здатність проявляти ініціативу та нести відповідальність за неї в разі невдачі;– здатність висувати та комбінувати політичні ідеї;
- націленість на отримання вигоди при зміні політичної ситуації;
- здатність до розробки об’ємних політичних програм;
- розвинена інтуїція [9].

Слід відзначити, що пріоритети функціональності лідерів можуть бути дуже різними, детерминуватися різними обставинами й набором індивідуальних характеристик лідерів. Так, В. Холод, пропонує такі типи функціонального лідерства в сучасній Україні, які базуються на матриці аморфно-невизначеної політичної кон’юнктури країни [10]. Титул кожного типу вказує на функціональний політичний і соціальний пріоритет лідера й не виключає побічних функцій:

1. Державник: орієнтований на національно-державні цінності, захищає кольори республіки в міждержавному геополітичному просторі та створює передумови для нормальної взаємодії у зв’язці «громадянське суспільство – держава».

2. Інтегратор: антипод державника, вбачає у створенні національної федерації оптимум інтегрального зв’язку близьких народів.

3. Миротворець: у внутрішній політиці керується необхідністю досягнення макроконсенсусу, але через обмеженість ресурсів здатний реалізувати свою мету тільки в незначному соціальному просторі – на рівні галузей, груп і колективів.

4. Адміністратор: має апробовану технологію адміністрування; його рішення не обговорюються, але він не сприймається як диктатор, оскільки діє в межах законності; в суспільстві цінується його адміністративний педантизм і особиста залученість в конкретику управління.

5. Молодий радикал: відображає інтереси й настрої молоді та частини дорослого населення, налаштований на рішучі зрушення в окремих ланках політико-економічного механізму країни, але не прагне докорінних перетворень політичних і економічних структур.

6. Обережний прагматик: багато в чому протилежний молодому радикалу; він ефективніший за низкою показників, зокрема, за обсягом втручання у

сфери, що модернізуються; він послідовно й комплексно проводить зважену політику, готує ґрунт для наступних реформ; це лідер «проміжний», але необхідний.

7. Реформатор: синтезує в собі позитивні якості націонал-радикала, адміністратора і прагматика; це вищий тип лідерства для проблемних країн; він найменш піддається нападкам опонентів; за технологією політичної дії він центрист і погоджується на ситуаційне блокування з усіма силами, зацікавленими в стабільності суспільства; це соціал-демократичний тип лідера, який пропонує так званий «соціальний солідаризм».

8. Апологет соціалізму: має у своєму розпорядженні стабільні конституенти та електорат, його суспільний ідеал однозначний і не підлягає жодним модифікаціям; на вербальному рівні може жонґлювати соціал-демократичними гаслами, але він жорстко прив'язаний до своїх виборців і своєї партії, тому його політичний діапазон порівняно обмежений; у нього обмежений контингент співробітництва з опонентами й нейтральними силами [11].

Крім того варто зауважити, що політичний лідер може бути як представником партії, так і державного управління. Він має здатність сприяти розбудові демократії та забезпечувати інтереси нації, яка довіряє йому свій голос на виборах. Політичний лідер має значний вплив на різноманітні аспекти життя суспільства, включаючи економіку, культуру, міжнародні відносини та багато іншого. Яскравими прикладами, світових політичних лідерів, можна назвати:

1. Канцлера Німеччини Ангелу Меркель. Вона стала першою жінкою канцлером в історії Німеччини та однією з найвпливовіших політиків в Європі та світі. Меркель успішно керувала найбільшою економікою Європи протягом 16 років, що свідчить про її досвід та компетентність в управлінні країною. Вона займала рішучу позицію на зовнішньополітичній арені, плідно співпрацювала з країнами-партнерами, розвивала дипломатичні відносини та реформувала внутрішню політику Німеччини відповідно до нових викликів;

2. Джо Байден, який очолив Сполучені Штати Америки в 2021 році. Він народився у родині політиків та протягом 36 років був членом Сенату, а також був довгий час віце-президентом при Обами. Байден заслужив популярність у США завдяки своєму досвіду в різноманітних сферах, і особливо в сфері зовнішньої політики та національної безпеки. Байден відзначається як здатний дипломат, який може налагоджувати стосунки з різними країнами, та як лідер, який здатен співчувати та мати рішучу позицію;

3. Президент Франції Еммануель Макрон. Він завойовує популярність завдяки своєму харизматичному та універсальному стилю. Макрон пропагує культуру реформ та робить ставку на співпрацю з іншими країнами Європи. Він зумів отримати підтримку прогресивних сил країни та став лідером дії для змін у Франції. Макрон наділений енергією та новаторством, що дозволяє йому виконувати свої обов'язки стабільним та ефективним чином [12].

Дослідження особистісних рис політичних лідерів останніх десятиліть в основному спиралось на самооцінюванні реальних політиків, рейтингах експертів, виборців або аналізі мови чи тверджень. В результаті одного з них було встановлено, що у політиків в середньому більш високі показники екстраверсії та емоційної стабільності, ніж у іншого населення. Також зазначається низький рівень поступливості та свідомості [13].

Д. Айхольцер та Й. Вільман висунули гіпотезу, що, по-перше, для керівництва політикам слід мати виключні якості, які відрізняють їх від решти населення. Вони очікують, що саме виборці сконструюють ідеального політика, який буде мати більшість рис, які прийнято пов'язувати з лідерством. По-друге, Д. Айхольцер та Й. Вільман висловлюють думку, що виборці будуть відрізнятися переважними якостями політичних лідерів, тому що вони прагнуть особистісного співпадіння з ними. Зокрема, вони очікують, що громадяни будуть прагнути до відповідності основних ціннісних рис особистості, які в той же час відображають зміст основних ідеологічних установок. За результатами емпіричного дослідження в Німеччині та Австрії Д. Айхольцер та Й. Вільман дійшли до наступних висновків:

1. Виборці хочуть, щоб політичні лідери були більш емоційно стійкими, екстравертно-напористими, більш свідомими та відкритими, більш чесними.

2. Виборці прагнуть бути представленими політичними лідерами, які демонструють відповідність особистості політика та їхньої власної особистості. Це пов'язано з абсолютною емоційною схильністю до афіліації, яка дозволяє ідентифікувати себе з кандидатом. Тож вибір політичного лідера вже не має під собою змагання політичних програм та партій, а переходить у площину особистісного психологічного портрета лідера [14].

Політичному лідерству на теренах нинішньої України притаманна орієнтація на демократичні пріоритети, які полягають у тому, щоб легалізувати національно-державну політику, сформуванню законодавчо-правове підґрунтя, запровадити персоніфікацію, орієнтуватися на професіоналізацію, інституціоналізацію тощо. Попри те, що лідерство в політиці володіє багатьма можливостями впливати на управління соціумом, переважним чином його пов'язують із впливом на владу чи володінням нею. На підставі політичного досвіду можна зробити висновок, що на рівень ефективності лідерства впливає співпраця між лідером та його послідовниками, те, як вони розподіляють між собою владу. В нашій країні тільки розпочинає створюватися новий тип реального політичного лідерства. Цей процес зіткнувся з певними труднощами, які виникли через несприятливі умови, котрі переживають демократія й основи державності на шляху розбудови та зміцнення. Вітчизняне політичне лідерство у своєму розвитку проходить етапи, подібні до тих, що спостерігаються в інших пострадянських державах: покоління політиків безперервно змінюються та борються між собою, політико-економічний тиск проявляється у вигляді так званого лобізму, якого не

контролює громадськість. Всі ці фактори здійснюють негативний вплив на дії політиків, які мають бажання стати лідерами. В той же час події, що відбуваються в Україні, переконливо диктують потребу в появі політичних лідерів якісно іншого рівня, що, зокрема, знайде вияв через професіоналізм, творчість, інтелектуальний потенціал, зрештою – духовність. У зв'язку з тим, що відсутні лідери нового гатунку, демократизація суспільства – під загрозою.

Висновки. Таким чином, у справжнього лідера є знання про те, яким шляхом іти народу, аби були досягнуті загальні цілі, він з легкістю знаходить порозуміння з іншими представниками владних структур. Як морально чесній людині, йому притаманні відповідні принципи й цінності, котрі впливають на створення його іміджу. Звичайно, таким людям належить виняткова роль у процесі, в ході якого відновлюється демократія та стабільність у державі, відтак суспільство їх має розуміти й належним чином оцінювати.

Ми вважаємо, що максимально вичерпний список обов'язків, які має виконати політичний лідер, полягає в наступному: інтегрувати суспільство, людей, об'єднавши їх спільними завданнями й цінностями; формувати й ухвалювати оптимальні політичні рішення; охороняти населення від незаконних дій, бюрократичного свавілля, підтримувати громадський порядок; налагоджувати безперервний зв'язок із суспільством, не допустити, аби громадяни й політичне керівництво зазнали відчуження; сприяти оновленню, випромінювати оптимізм та соціальну енергію, мобілізувати громадськість задля того, аби втілити політичні цілі; легітимувати суспільно-політичного устрій. Варто підтримати думку вчених, що в нашій державі немає системи, спрямованої на те, щоб готувати політичних лідерів на всіх рівнях – від загальнонаціонального до регіонального. На практиці політичними партіями і громадськими об'єднаннями мало акцентується на тому, щоб здійснювати підготовку потенційних політичних лідерів, користуючись стихійним відбором. Отже, науково перспективним вважаю розробити концепцію, відповідно до якої відбуватиметься підготовка політичних лідерів із врахуванням функціонального призначення, що задовольнятиме нові умови політичної діяльності.

Література:

1. Грушевський М. Твори: у 50 т. Львів: Видавництво «Світ», 2005. XXIV, 678 с.
2. Латигіна Н.А., Смолюк В.Ф., Горбов В.В. Політичне лідерство: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2021. С. 7-14.
3. Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 91-100.
4. Гриневич О.Й., Гудала А.Ф. Обличчя влади: політична еліта. 1998-2000 рр. К.: Наук. думка, 2002. С. 11-15.
5. Ємельянова Г.І. Функціональне призначення політичного лідера. *Науковий журнал «Політичне життя». Політичні інститути та процеси*. 2018. № 2. С. 30-35.
6. Грушевський М. Твори: у 50 т. Львів: Видавництво «Світ», 2005. XXIV, 678 с.
7. Коренева Ю.П. Психологічний портрет політичного лідера. *Young Scientist. Психологічні науки*. 2022. № 6 (106). С. 15-17.
8. Ємельянова Г.І. Функціональне призначення політичного лідера. *Науковий журнал «Політичне життя». Політичні інститути та процеси*. 2018. № 2. С. 30-35.

9. Гошовська В.А., Пашко Л.А. Політичне лідерство: навч. посіб. Київ : НАДУ, 2013. 300 с.
10. Холод В.В. Політологія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 480 с.
11. Холод В.В. Пріоритетні функції політичного лідера. *Політичний менеджмент*. 2007. № 4. С. 55-64.
12. Цебрик А.А., Кокарча Ю.А. Характеристика та роль сучасного політичного лідера: матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2023 в Україні «Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану» (23 травня 2023 року). Київ: ДНДІ МВС України. 2023. С. 371-374.
13. Best H. Does personalit ymatter in politics? Personality factors as determinants of parliamentary recruitment and policy preferences. *Comparative Sociology*. 2011. № 10 (6). P. 928-948.
14. Aichholzer J., Willmann J. Desired personality traits in politicians: Similar to me but more of a leader. *Journal of Research in Personality*. 2020. Vol. 88. P. 1-11.

References:

1. Hrushevskiy, M. (2005). *Tvory: u 50 t. [Works: in 50 volumes]*. Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
2. Latyhina, N.A., Smoliuk, V.F. & Horbov, V.V. (2021). *Politychne liderstvo [Political leadership]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
3. Boiko, S. (2011). Politychne liderstvo v Ukraini: henezys i dynamika rozvytku [Political leadership in Ukraine: genesis and dynamics of development]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 6, 91-100 [in Ukrainian].
4. Hrynevych, O.I. & Hutsala, A.F. (2002). *Oblychchia vlady: politychna elita. 1998-2000 rr. [he face of power: the political elite. 1998-2000]*. K.: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
5. Yemelianova, H.I. (2018). Funktsionalne pryznachennia politychnoho lidera [Functional appointment of a political leader]. *Naukovyi zhurnal «Politychne zhyttia». Politychni instytuty ta protsesy – Scientific journal "Political Life". Political institutions and processes*, 2, 30-35 [in Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. (2005). *Tvory: u 50 t. [Works: in 50 volumes]*. Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
7. Korenieva, Yu.P. (2022). Psykholohichniy portret politychnoho lidera [Psychological portrait of a political leader]. *Young Scientist. Psykholohichni nauky – Young Scientist. Psychological sciences*, 6 (106), 15-17 [in Ukrainian].
8. Yemelianova, H.I. (2018). Funktsionalne pryznachennia politychnoho lidera [Functional appointment of a political leader]. *Naukovyi zhurnal «Politychne zhyttia». Politychni instytuty ta protsesy – Scientific journal "Political Life". Political institutions and processes*, 2, 30-35 [in Ukrainian].
9. Hoshovska, V.A. & Pashko, L.A. (2013). *Politychne liderstvo [Political leadership]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
10. Kholod, V.V. (2006). *Politolohiia [Politology]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].
11. Kholod, V.V. (2007). Priorytetni funktsii politychnoho lidera [Priority functions of a political leader]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 4, 55-64 [in Ukrainian].
12. Tsebryk, A.A. & Kokarcha, Yu.A. (2023). Kharakterystyka ta rol suchasnoho politychnoho lidera [Characteristics and role of a modern political leader]. *Materialy III Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi internet-konferentsii z nahody vidznachennia Dnia nauky – 2023 v Ukraini «Aktualnist ta osoblyvosti naukovykh doslidzhen v umovakh voiennoho stanu» – Materials of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference on the occasion of Science Day – 2023 in Ukraine «Relevance and peculiarities of scientific research under martial law» (Kyiv, May 23th, 2023) (371-374)*. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].
13. Best, H. (2011). Does personalit ymatter in politics? Personality factors as determinants of parliamentary recruitment and policy preferences. *Comparative Sociology*, 10 (6), 928-948 [in English].
14. Aichholzer, J. & Willmann, J. (2020). Desired personality traits in politicians: Similar to me but more of a leader. *Journal of Research in Personality*, 88, 1-11 [in English].

УДК 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-155-168](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-155-168)

Малюхов Олександр Сергійович доктор філософії зі спеціальності 281 – Публічне управління та адміністрування, <https://orcid.org/0000-0002-5019-5788>

ФАНДРАЙЗИНГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. В умовах воєнного стану в Україні питання фандрайзингу набуло особливої актуальності, оскільки з'явилася гостра потреба у фінансових ресурсах для підтримки військових, надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, відновлення інфраструктури та забезпечення базових потреб населення. Стаття спрямована на визначення ключових концепцій та моделей фандрайзингу, аналіз традиційних та сучасних підходів до залучення коштів, а також вивчення особливостей фандрайзингу під час воєнних конфліктів.

Сформовано поняття фандрайзинг як процес залучення фінансових ресурсів від різних донорів для підтримки певних проектів або організацій, основною метою якого є забезпечення стабільного фінансування для реалізації соціально значущих ініціатив. Суб'єктами фандрайзингової діяльності є неприбуткові організації, які займаються пошуком джерел фінансування та інших необхідних ресурсів для реалізації проектів, а об'єктами виступають різні категорії донорів. Для повного розуміння процесу фандрайзингу розглянуто ключові терміни та поняття, що безпосередньо є пов'язаними, такі як «бенефіціар», «благодійна діяльність», «благодійна організація», «грант», «донор», «проект», «краудфандинг», «соціальний маркетинг» та «філантроп». Обумовлено основні концепції фандрайзингу, що включають філантропію, краудфандинг, корпоративний фандрайзинг та грантовий фандрайзинг.

Під час дослідження виявлено необхідність у застосуванні інноваційних підходів до фандрайзингу, включаючи використання цифрових технологій та соціальних мереж, що можуть значно розширити аудиторію потенційних донорів та підвищити ефективність збору коштів. Розглянуто традиційну модель фандрайзингу, що орієнтується на залучення фінансових ресурсів через масові збори коштів від широкого кола людей або організацій та цифрова модель, що використовує сучасні технології і інтернет-платформи для ефективного залучення фінансових ресурсів. Основні аспекти цифрової моделі включають онлайн-краудфандинг платформи, соціальні медіа кампанії, віртуальні заходи, цифрові платіжні системи та електронну пошту і SMS-кампанії.

Для визначення внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на ефективність збору коштів у таких складних умовах здійснено SWOT-аналіз фандрайзингу для благодійних організацій в умовах воєнного стану в Україні. Аналіз дозволяє організаціям краще зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, а також виявити можливості та загрози, що можуть виникнути в процесі фандрайзингової діяльності. Визначено, що наразі зростає необхідність у використанні цифрових технологій та міжнародної підтримки.

Ключові слова: фандрайзинг, фандрайзингова діяльність, благодійні організації, цифрові технології

Maliukhov Oleksandr Sergiyovich PhD in Public Management and Administration, <https://orcid.org/0000-0002-5019-5788>

FUNDRAISING UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS

Abstract. In the context of martial law in Ukraine, the issue of fundraising has become particularly relevant, as there is an urgent need for financial resources to support the military, provide humanitarian assistance to internally displaced persons, restore infrastructure and meet the basic needs of the population. The article aims at defining the key concepts and models of fundraising, analyzing traditional and modern approaches to fundraising, and studying the peculiarities of fundraising during military conflicts. The author defines fundraising as a process of attracting financial resources from various donors to support certain projects or organizations, the main purpose of which is to provide stable funding for the implementation of socially significant initiatives. The subjects of fundraising activities are non-profit organizations that search for sources of funding and other necessary resources for project implementation, and the objects are different categories of donors.

For a complete understanding of the fundraising process, the key terms and concepts that are directly related, such as «beneficiary», «charitable activity», «charitable organization», «grant», «donor», «project», «crowdfunding», «social marketing» and «philanthropist», are considered. The basic concepts of fundraising are defined, including philanthropy, crowdfunding, corporate fundraising and grant fundraising.

The study reveals the need for innovative approaches to fundraising, including the use of digital technologies and social networks, which can significantly expand the audience of potential donors and increase the efficiency of fundraising. The author examines the traditional model of fundraising, which focuses on raising financial resources through mass fundraising from a wide range of people or organizations, and the digital model, which uses modern technologies and Internet platforms to effectively raise financial resources. The main aspects of the digital

model include online crowdfunding platforms, social media campaigns, virtual events, digital payment systems, and email and SMS campaigns.

To determine the internal and external factors that affect the effectiveness of fundraising in such difficult conditions, a SWOT analysis of fundraising for charitable organizations under martial law in Ukraine was conducted. The analysis allows organizations to better understand their strengths and weaknesses, as well as to identify opportunities and threats that may arise in the course of fundraising activities. It is determined that there is a growing need for the use of digital technologies and international support.

Keywords: fundraising, fundraising activities, charitable organizations, digital technologies

Постановка проблеми. Фандрайзинг є ключовим механізмом залучення ресурсів для підтримки різних соціальних, гуманітарних та економічних ініціатив та забезпечення фінансової стійкості благодійних організацій. В умовах воєнного стану, особливо в Україні, ефективність фандрайзингу стає критично важливою для підтримки гуманітарних ініціатив, допомоги постраждалим та відновлення інфраструктури. Розуміння теоретичних основ фандрайзингу та аналіз ключових концепцій і моделей дозволяють благодійним організаціям розробляти ефективні стратегії залучення коштів, адаптовані до умов кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій вказує на зростаючий інтерес до дослідження фандрайзингу в умовах кризових ситуацій, зокрема воєнних конфліктів. Роботи Н. Демчук, Н. Матвійчук, Д. Лиса, В. Соколовська, С. Теслюк та Ю. Чиркова аналізують різні аспекти фандрайзингу, зокрема використання цифрових технологій, мотивацію донорів та ефективність різних підходів до залучення коштів. Водночас питання адаптації фандрайзингу до умов воєнного стану залишається недостатньо дослідженим, що підкреслює необхідність подальших досліджень у цій галузі.

Метою статті є аналіз теоретичних основ фандрайзингу в умовах воєнного стану, зокрема в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану в Україні питання фандрайзингу набуло особливої актуальності. Гостра потреба у фінансових ресурсах для підтримки військових, надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, відновлення інфраструктури та забезпечення базових потреб населення стала викликом для уряду, громадських організацій та волонтерських ініціатив. Традиційні методи збору коштів виявилися недостатніми, що спонукало до пошуку нових, більш ефективних підходів, зокрема використання цифрових технологій.

На сучасному етапі під процесом фандрайзингу дослідники розуміють мистецтво залучати фінансові та матеріальні ресурси на добровільних засадах для задоволення суспільно необхідних потреб або вирішення життєво складних ситуацій у певній громаді, суспільстві [1, С. 207]. Однак А. Літкевич переконана, що «фандрайзинг – це пошук ресурсів, якими є не тільки гроші, а й люди, обладнання, інформація, час, потрібні для підтримки реалізації освітніх проектів і власне існування організації» [3, С. 110].

В благодійній діяльності фандрайзинг визначається як процес залучення фінансових ресурсів від різних донорів для підтримки певних проектів або організацій. Основною метою фандрайзингу є забезпечення стабільного фінансування для реалізації соціально значущих ініціатив. У широкому сенсі фандрайзинг включає різноманітні методи та стратегії, спрямовані на залучення коштів від приватних осіб, бізнесу, державних органів та міжнародних організацій.

Суб'єктами фандрайзингової діяльності є неприбуткові організації, які займаються пошуком джерел фінансування та інших необхідних ресурсів для реалізації проектів, а об'єктами виступають різні категорії донорів, основними з яких є благодійні фонди, приватні особи, корпорації та бізнес-структури [9, С. 14].

Для повного розуміння процесу фандрайзингу необхідно детально розглянути ключові терміни та поняття, які складають основу даної діяльності, а саме: «бенефіціар», «благодійна діяльність», «благодійна організація», «грант», «донор», «проект», «краудфандинг», «соціальний маркетинг», «філантроп». Розуміння цих термінів і їх взаємозв'язків є основою для ефективного планування та реалізації фандрайзингових кампаній. Це дозволяє організаціям та ініціативам не лише залучати необхідні фінансові ресурси, але й будувати довгострокові відносини з донорами, сприяючи сталому розвитку та реалізації своїх цілей.

Отже, дефініцію на сьогодні «бенефіціар» прийнято розглядати як «набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, на досягнення яких спрямований проект та визначених законодавством» [8, С. 9].

Відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» термін «благодійна діяльність» визначається як «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара», а поняття «благодійна організація» означає, що це «юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності» [4].

Визначення «грант» слід розуміти як фінансову допомогу, яка надається організаціям або фізичним особам для реалізації конкретних проєктів чи програм. Гранти зазвичай надаються благодійними фондами, урядовими установами або міжнародними організаціями і можуть мати певні умови та вимоги щодо звітності.

Влучні твердження є науковець В. Соколовська щодо поняття «донор». На її думку, «донори» – це міжнародні організації, державні установи, комерційні структури, громадські некомерційні організації (релігійні, наукові тощо), приватні благодійні фонди або приватні особи, що надають громадянам та неприбутковим організаціям на некомерційній безповоротній основі необхідні додаткові ресурси різного виду, на цілі, які спрямовані в цілому на благо усього суспільства. [6].

«Проєкт» виокремлено як відносно незалежну, чітко визначену частину загальної програми, яка включає сукупність процесів, виконання яких сприяє вирішенню завдань по досягненню мети проєкту при залученні обмеженої кількості ресурсів [9, С. 13].

У своїх наукових працях С. Теслюк, Н. Матвійчук та Н. Демчук зазначають, що «термін «краудфандинг» має іншомовне походження і складається з двох слів «crowd» і «funding», що в перекладі з англійської означає «фінансування громадою». Тобто це група людей, які співпрацюють та на добровільній основі об'єднують свої кошти разом через спеціальні платформи у мережі Інтернет, аби фінансово підтримати працю та зусилля інших людей, а саме реалізацію проєктів, стартапів, впровадження інновацій тощо» [7]. Однак поняття «краудфандинг» доцільніше розглядати як метод фандрайзингу, який передбачає збір коштів від великої кількості людей, зазвичай через онлайн-платформи, тобто дозволяє залучати фінансування від широкої аудиторії, що сприяє реалізації різноманітних проєктів.

Вітчизняний вчений О. Шимко характеризує «соціальний маркетинг» як маркетингова діяльність, яку здійснюють організації чи окремі особи, що діють у суспільних інтересах або виступають за будь-яку ідею і не прагнуть отримання прибутків [11, С. 297]. Слід зауважити, що це підхід до фандрайзингу, який використовує маркетингові інструменти та стратегії для просування ідеї або проєкту для залучення фінансових ресурсів, що включає в себе роботу з соціальними мережами, електронною поштою, створенням контенту та інші цифрові комунікації.

У науковій літературі поряд із поняттям фандрайзингу досить часто зустрічається термін «філантропія», тобто допомога за «покликом серця»; особиста зацікавленість у вирішенні проблеми (медична допомога рідних і близьких; підтримка молодих поетів тощо); прямий зиск (податкові пільги); великий суспільний інтерес до проєкту; реклама; підтримання хорошої репутації; амбіції; релігійні спонукання тощо [5, С. 15]. Термін «філантроп» слід тлумачити як особу, що займається добродійністю [8, С. 11].

На думку Ю. Чиркова та Д. Лиса базовими принципами та сучасними інструментами ведення фандрейзингової діяльності є:

1. Прозорість та відкритість: мета збору коштів, сам процес та подальші витрати для виконання початкового проєкту у вигляді звітності мають бути публічними.

2. Залучення інтерактивних методів подачі інформації: сучасні інформаційні технології та розвиток соціальних мереж дозволяє в цікавій та доступній формі заохотити донорів до пожертв.

3. Проста процедура перерахування благодійних внесків та їх незначний розмір: коли мова йде про пожертви від громадян, варто наголошувати на важливості вкладу кожного, бодай за рахунок незначної суми.

4. Акцент на вирішальний вплив емоційної складової на прийняття рішень: недарма фандрейзингову кампанію часто порівнюють із PR-кампаніями. Влучний опис соціальної проблеми, що вирішить конкретний проєкт, її візуалізація чи пояснення важливості здатні викликати у донора емоції, що можуть призвести до рішення на користь пожертви [10, С. 316].

Основні концепції фандрейзингу включають філантропію, краудфандинг, корпоративний фандрейзинг та грантовий фандрейзинг, кожна з яких має свої особливості та переваги.

Концепція філантропії базується на добровільних жертвах від окремих осіб, які бажають підтримати благодійні проєкти та ініціативи. В Україні філантропія набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли люди об'єднуються для підтримки постраждалих та відновлення інфраструктури. Прозорість і підзвітність благодійних організацій сприяє довірі донорів.

Концепція краудфандингу є сучасним методом збору коштів через інтернет та соціальні мережі. Онлайн-платформи дозволяють залучати невеликі пожертви від багатьох людей, що у сумі складають значні кошти. Це сприяє створенню спільноти навколо проєкту, де кожен донор відчуває себе частиною великої справи.

Концепція корпоративного фандрейзингу передбачає залучення фінансової підтримки від бізнесу в рамках корпоративної соціальної відповідальності. Співпраця з бізнесом може включати спонсорство, цільові пожертви, організацію благодійних заходів або надання товарів та послуг на благодійних засадах.

Концепція грантового фандрейзингу полягає в отриманні фінансування через гранти від урядових та міжнародних організацій на конкурсній основі. «Значні можливості щодо мобілізації додаткових ресурсів закладені в активізації співпраці територіальних громад з міжнародними донорами. Умовами отримання фінансування за програмами міжнародної фінансової допомоги зазвичай є якісна підготовка проєктної заявки з належним обґрунтуванням мети та цілей проєкту, очікуваних результатів» [2, С.15].

Слушно, що гранти можуть бути значним джерелом фінансування для благодійних організацій, але процес їх отримання може бути складним та конкурентним.

Провідними міжнародними організаціями, які реалізують програми фінансової підтримки місцевого розвитку в Україні, є:

– Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) – фінансує широкий спектр програм, спрямованих на розвиток економіки, підвищення якості освіти, зміцнення громадянського суспільства та реформування системи охорони здоров'я. Їхні проекти часто включають підтримку місцевих організацій та розвиток громад.

– Європейський Союз (ЄС) – реалізує численні програми допомоги Україні через різні фонди та ініціативи, зокрема Європейський інструмент сусідства (ENI) та програми, що фінансують проекти місцевого розвитку та демократизації.

– Програма розвитку ООН (UNDP) – підтримує місцевий розвиток через різноманітні проекти, спрямовані на покращення місцевого врядування, сталий розвиток громад та соціальну інтеграцію. Програма розвитку ООН активно працює над залученням місцевих громад до процесу прийняття рішень.

– Світовий банк – фінансує проекти, спрямовані на модернізацію інфраструктури, підтримку сільського господарства, охорону здоров'я та освіти. Вони також реалізують програми, спрямовані на розвиток місцевих громад та підвищення їх економічної стійкості.

– Міжнародний валютний фонд (МВФ) – займається макроекономічною стабілізацією, їхні програми також впливають на місцевий розвиток через підтримку економічних реформ, що сприяють зростанню місцевих економік.

– Фонд «Відродження» (International Renaissance Foundation) є частиною мережі фондів, створених Джорджем Соросом. Він підтримує проекти, спрямовані на розвиток громадянського суспільства, правової держави, освіти, культури та охорони здоров'я в Україні.

– Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) – реалізує численні проекти в Україні, спрямовані на сталий розвиток, реформування місцевого самоврядування, енергоефективність та підтримку малого і середнього бізнесу.

– Швейцарська агенція розвитку та співробітництва (SDC) – фінансує програми, спрямовані на підвищення якості місцевих послуг, розвиток інфраструктури та підтримку місцевих ініціатив у сфері охорони здоров'я та освіти.

– Канадське агентство міжнародного розвитку (CIDA) – підтримує проекти, спрямовані на розвиток сільського господарства, освіти та підвищення ролі жінок у суспільстві. Вони також активно працюють над зміцненням місцевого врядування.

– Міжнародна організація з міграції (ІОМ) – реалізує проекти, спрямовані на підтримку внутрішньо переміщених осіб, розвиток місцевих громад та покращення умов життя для постраждалих від конфлікту.

Вищезазначені організації відіграють важливу роль у підтримці місцевого розвитку в Україні, надаючи фінансові ресурси, технічну допомогу та експертизу для реалізації різноманітних програм та проектів, спрямованих на покращення життя громад.

Вітчизняні науковці В. Горин та Н. Карпишин визначають, що «фандрайзингова діяльність у територіальних громадах може передбачати дві моделі організації: у першому випадку повноваження з пошуку і залучення зовнішнього фінансування покладають на працівників органу місцевого самоврядування (зазвичай, спеціалістів підрозділу з економічного розвитку й залучення інвестицій); друга модель організації фандрайзингу на рівні громади передбачає залучення зовнішніх спеціалістів (менеджерів з фандрайзингу, фандрайзингових агентств тощо) на умовах комерційної угоди» [2, С. 16]. Цей підхід відображає різні стратегії, які можуть бути застосовані для забезпечення ефективного залучення фінансових ресурсів у територіальних громадах. Перший підхід, заснований на внутрішніх ресурсах, дозволяє місцевим органам самоврядування зберігати контроль над процесом фандрайзингу та інтегрувати його в загальну стратегію розвитку громади. Другий підхід, що включає залучення зовнішніх спеціалістів, може забезпечити доступ до експертних знань та досвіду, що може підвищити ефективність залучення коштів, особливо у випадках, коли місцеві органи не мають достатнього досвіду або ресурсів.

В умовах воєнного стану ці питання стають ще більш актуальними, оскільки змінюються пріоритети та можливості як донорів, так і отримувачів фінансової допомоги. Крім того, дослідження вказують на необхідність інноваційних підходів до фандрайзингу, включаючи використання цифрових технологій та соціальних мереж, що можуть значно розширити аудиторію потенційних донорів та підвищити ефективність збору коштів. Тому наразі слід розрізняти такі моделі фандрайзингу включають як традиційна та цифрова.

Традиційна модель фандрайзингу орієнтується на залучення фінансових ресурсів через масові збори коштів від широкого кола людей або організацій. Це процес, який включає визначення цілей кампанії, розробку стратегії та плану дій, привертання уваги цільової аудиторії до проблеми чи проекту, збір коштів через різні благодійні вечори чи заходи, а також адміністрування, обробку та спілкування з донорами.

Цифрова модель фандрайзингу використовує сучасні технології і інтернет-платформи для ефективного залучення фінансових ресурсів. Основні аспекти цифрової моделі включають:

1. Онлайн-краудфандинг платформи: наприклад, платформи як Kickstarter, Indiegogo та GoFundMe, де користувачі можуть створювати особисті сторінки для збору коштів на свої проекти, ініціативи або особисті потреби. Це дозволяє залучати пожертвування від людей з усього світу, які підтримують конкретну ідею чи проблему.

2. Соціальні медіа кампанії: використання Facebook, Instagram, Twitter та інших соціальних мереж для організації цифрових кампаній з метою привертання уваги до проблеми або ініціативи. Це включає створення вірусних постів, використання хештегів та звернень до аудиторії для підтримки фандрайзингової кампанії.

3. Віртуальні заходи: організація онлайн-трансляцій, вебінарів, телемарафонів або благодійних стрімів, під час яких глядачі можуть не лише отримувати інформацію чи розвагу, але й здійснювати пожертви безпосередньо через цифрові платформи.

4. Цифрові платіжні системи: використання безпечних і зручних платіжних систем, таких як PayPal, Stripe, Apple Pay та інші, для прийому коштів від донорів. Це зменшує бюрократію та спрощує процес збору та обробки коштів.

5. Електронна пошта і SMS-кампанії: відправлення персоналізованих електронних листів або SMS з проханням пожертвувати на конкретні потреби або ініціативи. Це дозволяє зв'язатися з потенційними донорами і нагадати про можливість підтримати важливу справу.

Ці цифрові інструменти революціонізують фандрайзинг, роблячи його більш доступним, ефективним та зручним для усіх учасників процесу. Однак, слід зауважити, фандрейзинг під час воєнних конфліктів має підвищений попит на фінансову допомогу для підтримки постраждалих та відновлення інфраструктури, зростання ролі міжнародних організацій та діаспор у залученні коштів та використання цифрових технологій для швидкого залучення коштів та координації допомоги. Тому це слід враховувати при розробці та впровадженні фандрайзингових стратегій.

Організації повинні бути готові адаптувати свої методи та інструменти до умов швидко змінюваної ситуації, залучати інноваційні підходи та забезпечувати прозорість і довіру до своїх дій. Необхідно також зосередитися на підвищенні обізнаності про потреби постраждалих, ефективно комунікувати з потенційними донорами та використовувати соціальні медіа для мобілізації широкої аудиторії. Крім того, важливо інтегрувати цифрові платформи з традиційними методами збору коштів, щоб охопити максимально можливу кількість донорів і забезпечити безперервний потік фінансової підтримки.

Зрештою, під час воєнного стану важливо також підтримувати стійкість організацій, що займаються фандрайзингом, через розвиток партнерств з іншими неурядовими організаціями, урядовими структурами та міжнарод-

ними агентствами, що забезпечить більш ефективне використання ресурсів і допоможе забезпечити довгострокову підтримку постраждалих регіонів.

Для визначення внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на ефективність збору коштів у таких складних умовах було здійснено SWOT-аналіз фандрайзингу для благодійних організацій в умовах воєнного стану в Україні (див. табл. 1). Цей аналіз дозволяє організаціям краще зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, а також виявити можливості та загрози, що можуть виникнути в процесі фандрайзингової діяльності.

Однією з ключових сильних сторін є велика мотивація суспільства допомагати, що зумовлено патріотичним настроєм і прагненням підтримати свою країну в складний період. Активна підтримка волонтерського руху також відіграє значну роль у залученні фінансових ресурсів, оскільки багато людей готові пожертвувати свої кошти, час і зусилля для підтримки армії, ВПО та інших постраждалих.

Серед слабких сторін можна виділити нестабільність фінансових потоків, що ускладнює планування і реалізацію довгострокових проєктів. Багато благодійних організацій не мають достатнього досвіду у сфері цифрового фандрайзингу, що обмежує їхню здатність ефективно використовувати сучасні технології. Відсутність належної інфраструктури та технологічної підтримки, а також нестача кваліфікованого персоналу також є значними викликами.

Значні можливості відкриваються завдяки розширенню соціальних мереж і онлайн-платформ для збору коштів, що дозволяє залучати широку аудиторію донорів з усього світу. Використання нових технологій для ефективного збору коштів та залучення міжнародних донорів і грантів може значно підвищити обсяг зібраних коштів. Посилення партнерських відносин з бізнесом та іншими неурядовими організаціями також відкриває нові можливості для фандрайзингу. Підвищення обізнаності та освіченості громадян щодо важливості пожертвувань через медіа та освітні кампанії сприяє збільшенню кількості жертв.

З іншого боку, є низка загроз, що можуть негативно вплинути на фандрайзинг. Зростання конкуренції між благодійними організаціями може ускладнити залучення коштів. Недовіра з боку населення до нових або маловідомих організацій може стати бар'єром для жертв. Існує також ризик кібератак і шахрайства, що може підірвати довіру до цифрових платформ. Нестабільна економічна ситуація знижує можливість жертвування, оскільки багато людей і компаній стикаються з фінансовими труднощами. Вплив політичної ситуації на міжнародну підтримку та ескалація воєнного конфлікту можуть призвести до зміни пріоритетів у донорів, що негативно вплине на обсяги фінансової підтримки.

Таблиця 1

**SWOT-аналіз фандрайзингу для благодійної організації в умовах
воєнного стану**

Фандрайзинг для благодійної організації умовах воєнного стану	
<i>Сильні сторони (Strengths)</i>	<i>Слабкі сторони (Weaknesses)</i>
Велика мотивація суспільства допомагати.	Нестабільність фінансових потоків.
Сильний патріотичний настрій серед населення.	Відсутність досвіду у багатьох організацій у сфері цифрового фандрайзингу.
Активізація місцевих громад та волонтерів.	Відсутність належної інфраструктури та технологічної підтримки.
Залучення різноманітних джерел фінансування.	Нестача досвіду в управлінні великими проектами та фінансовими потоками.
Використання цифрових інструментів для збору коштів.	Недостатня кількість кваліфікованого персоналу.
Підтримка з боку уряду та місцевих органів влади.	Високий рівень бюрократії та регуляторних вимог.
<i>Можливості (Opportunities)</i>	<i>Загрози (Threats)</i>
Розширення соціальних мереж і онлайн-платформ для збору коштів.	Зростання конкуренції між благодійними організаціями.
Залучення міжнародних донорів і грантів.	Недовіра з боку населення до нових або маловідомих організацій.
Можливість використання нових технологій для ефективного збору коштів.	Ризик кібератак і шахрайства.
Посилення партнерських відносин з бізнесом та іншими НУО.	Нестабільність економічної ситуації, що впливає на можливості донорів.
Підвищення обізнаності та освіченості громадян щодо важливості пожертвувань.	Вплив політичної ситуації на міжнародну підтримку.
Використання медіа для підвищення обізнаності про діяльність організації.	Ескалація воєнного конфлікту, що призводить до зміни пріоритетів у донорів.

*Джерело складено автором

Таким чином, SWOT-аналіз фандрайзингу для благодійних організацій в умовах воєнного стану в Україні допомагає визначити ключові аспекти, які потрібно враховувати для розробки ефективних стратегій збору коштів, спрямованих на максимальне використання можливостей і мінімізацію ризиків. На основі результатів зазначеного SWOT-аналізу неурядові організації можуть розробити комплексні стратегії, спрямовані на максимальне використання своїх сильних сторін і можливостей, а також на подолання слабких сторін і мінімізацію загроз, що забезпечить більш ефективну і стійку діяльність у сфері фандрайзингу в умовах воєнного стану.

Висновки. Фандрайзинг в умовах воєнного стану є важливим інструментом для залучення ресурсів, необхідних для підтримки постраждалих та відновлення країни, тому ефективні фандрайзингові стратегії можуть допомогти забезпечити необхідні кошти для різноманітних проєктів. Наразі зростає необхідність у використанні цифрових технологій та міжнародної підтримки. Перспективи розвитку фандрайзингу в Україні є значними. Використання інноваційних технологій, розширення міжнародної співпраці, партнерство з бізнесом та підвищення прозорості є ключовими факторами, які можуть сприяти ефективному залученню ресурсів для підтримки постраждалих та відновлення країни.

Література:

1. Глебова А. О. Сучасні теоретичні та практичні аспекти процесу організації фінансування соціально важливих проєктів на основі фандрайзингу. *Проблеми економіки*, 2013. № 4. С. 206-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2013_4_27. (дата звернення: 03.07.2024).
2. Горин В. П., Карпишин Н. І. Особливості фандрайзингу у публічному секторі економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 13–19. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.16.13
3. Літкевич А. М. Фандрайзинг як складова частина ресурсного забезпечення конкурентоспроможності закладу загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2019. № 66 (1). С. 108-112. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/66/part_1/24.pdf
4. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України № 5073-VI 2013 р. Відомості Верховної Ради зі змінами № 3448-IX від 08 листопада 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 02.07.2024).
5. Соколова А. М. Фандрайзингова діяльність: сутність, особливості та перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2013. № 1. С. 13-16 URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2013/5.pdf (дата звернення: 04.07.2024).
6. Соколовська В. В. Сутність та перспектива розвитку в Україні фандрайзингу. *Ефективна економіка*, 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4453> (дата звернення: 04.07.2024).
7. Теслюк С., Матвійчук Н., Демчук Н. Краудфандинг як сучасний спосіб фінансування: проблеми та перспективи його розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*, 2022. (37). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-16>
8. Теслюк С. А. Фандрайзинг та реалізація проєктів: конспект лекцій (електронне видання). *Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки*, 2022. 102 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20884/3/fandr_kl.pdf (дата звернення: 05.07.2024).

9. Чернявська О. В., Соколова А. М. Фандрайзинг. Навч. посіб. – 2-е вид., з доопрац. та допов. К.: Алерта, 2015. 272 с.
10. Чиркова Ю. Л., Лиса Д. С. Роль фандрейзингу в умовах розширення джерел фінансування ініціатив вітчизняних суб'єктів господарювання: міжнародний досвід та особливості застосування у час війни. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*, 2022. № 2 (8). С. 312-319. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29546/220972maket-316-323.pdf> (дата звернення: 05.07.2024).
11. Шимко О. В. Соціальний маркетинг як інструмент соціально-економічного розвитку суспільства. *Наукові записки. Серія «Економіка»*, 2010. №14. С.297-304. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6777/1/36.pdf> (дата звернення: 04.07.2024).

References:

1. Hlybova A. O. (2013). Suchasni teoretychni ta praktychni aspekty protsesu orhanizatsiyi finansuvannya sotsial'no vazhlyvykh proektiv na osnovi fandraizynhu [Modern theoretical and practical aspects of the process of organizing financing for socially important projects based on fundraising]. *Problemy ekonomiky*, 4, P. 206-211. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2013_4_27 [in Ukrainian].
2. Horyn V. P., Karpishyn N. I. (2021). Osoblyvosti fandraizynhu u publichnomu sektori ekonomiky [Features of fundraising in the public sector of the economy]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 16, P. 13–19. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.16.13 [in Ukrainian].
3. Litkevych A. M. (2019). Fandraizynh yak skladova chastyna resursnoho zabezpechennya konkurentospromozhnosti zakladu zahal'noyi seredn'oyi osvity [Fundraising as a component of resource provision for the competitiveness of a general secondary education institution]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh*, 66 (1), P. 108-112. Retrieved from: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/66/part_1/24.pdf [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayiny «Pro blahodiy'nu diyal'nist' ta blahodiy'ni orhanizatsiyi» № 5073-VI vid 5 lypnya 2012 r. zi zminamy № 3448-IX vid 08 lystopada 2023 r. [Law of Ukraine «On charitable activities and charitable organizations» № 5073-VI from July 5, 2012]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> [in Ukrainian].
5. Sokolova A. M. (2013). Fandraizynhova diyal'nist': sutnist', osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku [Fundraising activity: essence, features, and development prospects]. *Ekonomika ta derzhava*, 1, P. 13-16. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2013/5.pdf [in Ukrainian].
6. Sokolovs'ka V. V. (2015). Sutnist' ta perspektyva rozvytku v Ukrayini fandraizynhu [The essence and development perspective of fundraising in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 9. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4453> [in Ukrainian].
7. Teslyuk S., Matviychuk N., Demchuk N. (2022). Kraudfandynh yak suchasnyy sposib finansuvannya: problemy ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukrayini [Crowdfunding as a modern way of financing: problems and prospects of its development in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 37. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-37-16 [in Ukrainian].
8. Teslyuk S. A. (2022). Fandraizynh ta realizatsiya proektiv: konspekt lektsiy (elektronne vydannya) [Fundraising and project implementation: lecture notes (electronic edition)]. *Luts'k: Volyns'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky*, 102 p. Retrieved from: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20884/3/fandr_kl.pdf [in Ukrainian].
9. Chernyavs'ka O. V., Sokolova A. M. (2015). Fandraizynh [Fundraising]. *Navch. posib. 2-e vyd., z dooprats. ta dopov.* К.: Alert, 272 p. [in Ukrainian].

10. Chyrkova Yu. L., Lysa D. S. (2022). Rol' fundraizynhu v umovakh rozshyrennya dzherel finansuvannya initsiatyv vitchyznyanykh sub'yektiv hospodaryuvannya: mizhnarodnyy dosvid ta osoblyvosti zastosuvannya u chas viyny [The role of fundraising in the expansion of funding sources for domestic business initiatives: international experience and features of application during the war]. *Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya ta problemy rozvytku*, 2 (8), P. 312-319. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29546/220972maket-316-323.pdf> [in Ukrainian].

11. Shymko O. V. (2010). Sotsial'nyy marketynh yak instrument sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku suspil'stva [Social marketing as a tool for socio-economic development of society]. *Naukovi zapysky. Seriya «Ekonomika»*, 14, P. 297-304. Retrieved from: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6777/1/36.pdf> [in Ukrainian].

УДК 351:001.8

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-169-184](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-169-184)

Матвєєнко Ірина Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65092, тел.: (048) 705-97-00, <https://orcid.org/0000-0002-2567-9668>

ВПЛИВИ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ: НАУКОВІ ПОГЛЯДИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню особливості впливу суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів в контексті економічних впливів держави. У статті зроблено наголос, що економічні впливи в системі публічного управління характеризуються як домінуючі, оскільки впливають на розвиток соціально-економічних процесів та призводять до суспільно-значимих результатів. Економічні впливи визначаються як основа здійснення процесів державного регулювання процесів економічного розвитку держави. Встановлено, що у науково-прикладних дослідженнях економічні впливи визначаються як дієві інструменти, які спрямовані на забезпечення стійкості, збалансованості і розвитку економічного базису територій. За результатами проведеного дослідження встановлено, що в українських дослідженнях, основні напрями впливів суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів стосуються наступного. Акценти робляться на дослідженні економічних впливів як широкої участі держави в економічному розвитку; на адміністративних впливах в контексті підвищення ролі нової економічної державної служби; на публічноуправлінських впливах, які спрямовані на формування цінностей, з урахуванням цілей держави. Досліджуються публічноуправлінські впливи, які спрямовані на економічне зростання та економічні впливи в аспекті забезпечення сталого розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях. Ведуться розвідки щодо спрямованого впливу та організаційно-правового впливу. Виокремлюється напрям щодо впливів в сфері економічної безпеки. Наголошується на державних та цілеспрямованих впливах на соціально-економічний розвиток держави. Розглядаються впливи органів державної влади на розвиток соціально-економічних процесів. Досліджуються: впливи на організацію ринкових відносин; опосередковані державні впливи на економічні процеси; вплив інформаційних методів: інформування, переконання і пропаганди, які

передбачають вплив на ціннісні пріоритети індивіда. Виділяються напрями щодо: державних впливів; економічного впливу в контексті формування та реалізації механізмів державного управління в окремих сферах; регуляторного впливу на організаційну систему; впливу глобалізації на державне управління інвестиційним процесом; деструктивного та конструктивного впливу рушійних сил на суспільний розвиток. Дослідження також зосереджені на: соціальному впливі прийняття рішень і розвитку ринків соціального капіталу; економічному впливі в контексті досягнення цілей господарської діяльності для реалізації економічного механізму; впливі як складовій державного регулювання. Виокремлюється регуляторний вплив на розвиток підприємництва з боку територіальних органів влади. Йдеться про економічний вплив в аспекті комплексного інструментарію вироблення державних стратегій та концепцій. Науковцями досліджуються: стимулюючий вплив на розвиток економіки (як зовнішній вплив); організаційний вплив на економічну систему; дестимулюючий вплив. Представлено опис щодо: опосередкованого впливу на ринкові процеси; негативного впливу на систему державного регулювання певним сектором економіки. Зроблено наголос на доцільності проведення подальших комплексних розвідок щодо визначення впливу суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів, а також обґрунтування домінуючої ролі економічних впливів в системі публічного управління.

Ключові слова: впливи, суб'єкти впливів, соціально-економічні процеси, вплив регуляторної політики, система публічного управління, види впливу (економічний, екологічний, регуляторний, соціальний, деструктивний, управлінський, публічноуправлінський).

Matvieienko Iryna Volodymyrivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Local Self-Government and Territorial Development, Educational and Scientific Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", Genoese St., 22, tel.: (048) 705-97-00, <https://orcid.org/0000-0002-2567-9668>

INFLUENCES OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS ON THE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES: SCIENTIFIC VIEWS

Abstract. The article is devoted to determining the particularity of the influence of public administration subjects on the development of socio-economic processes in the context of the economic influence of the state. The article emphasizes that economic influences in the system of public administration are characterized as dominant, as they influence the development of socio-economic processes and lead to socially significant results. Economic influences are defined

as the basis of state regulation of the state's economic development processes. It has been established that in scientific and applied research, economic influences are defined as effective tools aimed at ensuring the stability, balance and development of the economic base of territories. According to the results of the conducted research, it was established that in Ukrainian studies, the main directions of influence of public administration subjects on the development of socio-economic processes relate to the following. Emphasis is placed on the study of economic influences as a broad participation of the state in economic development; on administrative influences in the context of increasing the role of the new economic civil service; on public management influences, which are aimed at the formation of values, taking into account the goals of the state. Public administration influences that are aimed at economic growth and economic influences in the aspect of ensuring sustainable development at the state, regional and local levels are studied. Investigations are being conducted into targeted influence and organizational and legal influence. The direction regarding impacts in the sphere of economic security is singled out. State and purposeful influences on the socio-economic development of the state are emphasized. The influence of state authorities on the development of socio-economic processes is considered. The following are investigated: influences on the organization of market relations; indirect state influences on economic processes; the influence of information methods: information, persuasion and propaganda, which involve an impact on the individual's value priorities. There are directions regarding: state influences; economic influence in the context of the formation and implementation of state management mechanisms in certain areas; regulatory influence on the organizational system; impact of globalization on state management of the investment process; destructive and constructive influence of driving forces on social development. Research also focuses on: the social impact of decision-making and the development of social capital markets; economic impact in the context of achieving the goals of economic activity for the implementation of the economic mechanism; influence as a component of state regulation. The regulatory influence on the development of entrepreneurship on the part of territorial authorities is singled out. It is about the economic impact in the aspect of a complex toolkit for the development of state strategies and concepts. Scientists are studying: the stimulating effect on the development of the economy (as an external influence); organizational impact on the economic system; disincentive effect. A description of: indirect influence on market processes is presented; negative impact on the system of state regulation by a certain sector of the economy. Emphasis is placed on the expediency of conducting further comprehensive investigations to determine the influence of public administration subjects on the development of socio-economic processes, as well as substantiating the dominant role of economic influences in the public administration system.

Keywords: influences, subjects of influence, socio-economic processes, influence of regulatory policy, public management system, types of influence (economic, ecological, regulatory, social, destructive, managerial, public management).

Постановка проблеми. Економічні впливи в системі публічного управління характеризуються як домінуючі, оскільки впливають на розвиток соціально-економічних процесів та призводять до суспільно-значимих результатів. Економічні впливи визначаються як основа здійснення процесів державного регулювання процесів економічного розвитку держави. У науково-прикладних дослідженнях економічні впливи визначаються як дієві інструменти, які спрямовані на забезпечення стійкості, збалансованості і розвитку економічного базису територій. В умовах переходу до мережевої економіки посилюється вплив інформаційних методів, а їх результативність вимірюється з позицій соціально-економічної дієвості. Критеріями оцінювання виступають економічна трансформація, соціальна підтримка та безпека, а також макроекономічний контекст. В межах концепції сталого розвитку ефективність економічних впливів вимірюється в аспекті забезпечення його стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях. Сучасні тенденції розвитку суспільних відносин акцентують увагу на державно-правових формах впливу на економічні відносини в державному управлінні. Здебільшого, економічний вплив визначається як вплив держави на економічну сферу суспільства, має складний характер та є показником ступеня, способів і меж втручання держави в економічні відносини.

Все це вказує на доцільність проведення комплексних досліджень щодо визначення ролі економічного впливу в системі публічного управління та виявленні основних напрямів впливу суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел продемонстрував відсутність єдиного погляду щодо напрямів впливу суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів. Дослідження щодо вказаної проблематики продемонструвало, що: економічні впливи досліджуються в контексті впливів органів державної влади на розвиток соціально-економічних процесів задля досягнення певного результату [5]; досліджуються інструменти впливу на державний сектор економіки [6]; економічні впливи визначаються як передумова та необхідність процесів державного регулювання процесів економічного розвитку [20]; є дослідження, які присвячені дослідженню системи державного впливу на економічні процеси [23]; розглядається роль економічних впливів в моделі публічно-галузевого управління розвитком економічних систем регіону [3]; у наукових розвідках присвячено увагу методам державного регулювання економіки [21]; досліджується визначення опосередкованих державних впливів на економічні процеси [10]; акцентовано увагу на оцінюванні впливів публічного управління з позицій соціально-економічної дієвості [7]; надається характеристика спрямованості впливу на основі відповідних методів впливу [14]; економічні впливи досліджуються в аспекті досягнення сталого розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях [27]; акцентується увага на

державно-правових формах впливу на економічні відносини в державному управлінні [22]; вказано на модернізаційних заходах щодо економічної сталості [19]; висвітлюються кризові явища в економіці [17]; визначається роль екологічного впливу, як основний фактор соціально-економічних змін в Україні [18]; впливи розглядаються з позицій інституційного забезпечення інноваційної діяльності в регіоні [4]; вплив органів державної на певний сектор економіки [13]; виокремлюється опосередкований вплив на ринкові процеси [12]; розглядаються чинники негативного впливу на систему державного регулювання легкою промисловістю в Україні шляхом реалізації державних цільових програм [25]; визначається роль державного впливу на кооперативну політику [1]; окремо є дослідження, що присвячені реагувальним впливам [9]; є дослідження, які визначають роль прямих та непрямих впливів [8]; вирізняються види впливів та вказано на їх роль в умовах ризиків та невизначеності [26]; розглядається державний механізм впливу на розвиток економічної системи в державі [1]; акцентується увага на впливі ефективної економічної моделі розвитку [16]; досліджуються впливи механізмів та фінансових методів державного регулювання [24]; характеризується регуляторний вплив на розвиток підприємництва з боку територіальних органів влади [15].

Отже, виокремлюється досить великий спектр напрямів досліджень, що вказує на доцільність проведення подальших комплексних розвідок щодо визначення впливу суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів, а також обґрунтування домінуючої ролі економічних впливів в системі публічного управління.

Мета статті – визначити особливості впливу суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів в контексті економічних впливів держави.

Виклад основного матеріалу. З. М. Бурик (2016) економічні впливи досліджує в контексті впливів органів державної влади на розвиток соціально-економічних процесів, які мають призвести до суспільно-корисних результатів. Економічні методи впливу державного управління визначаються крізь призму економічних інтересів держави, які формують певні відносини для досягнення визначених результатів шляхом реалізації відповідної державної політики органами виконавчої влади [5].

О. М. Грабчук (2011) виокремлює інструменти впливу на державний сектор економіки:

- бюджетно-податкова політика (пряме фінансування установ державного сектору, фінансування інвестиційних програм, витрати державного бюджету (дотації, субсидії, субвенції), види податків, податкові ставки, податкові пільги)
- грошово-кредитна політика (прямий економічний вплив (цільове кредитування, кредитні ставки, прямий контроль за їх рівнем), непрямий економічний вплив) [6].

Серед вітчизняних наукових здобутків виокремлюється інший погляд на економічні впливи, які визначаються як передумова та необхідність процесів державного регулювання процесів економічного розвитку України. Економічні впливи розглядаються в межах економічної теорії, яка характеризується різноманітністю підходів до державного регулювання економікою та визначення меж державного втручання в економічні відносини. С.В. Степаненко (2012) відзначає, що економічні методи впливу виявляються у матеріальному стимулюванні діяльності суб'єктів економічних відносин. Роль адміністративних методів, як інструментів економічного впливу, визначаються як спосіб реалізації публічних економічних інтересів, заснованих на владі [20]. Це обумовлює взаємозалежність економічних впливів та впливів державного регулювання.

Є дослідження, які присвячені дослідженню системи державного впливу на економічні процеси (Є. Г. Карташов, І. О. Драган, Н. В. Дацій, О. В. Чумак, А. В. Антонов, І. І. Туболец, В. В. Іванюта, О. В. Алейнікова, 2021). Автори за основу беруть системний підхід, де основою є взаємозв'язки між елементами системи. До таких елементів віднесено господарюючі суб'єкти та держава. Вплив держави розглядається як втручання. Відкритою системою розглядається «змішана економіка». Автори розглядають публічно-державне управління економікою. Це вважається організуючим і регулюючим впливом держави на економічну діяльність. Також використовується термін «публічно-державне регулювання». Виокремлюються наступні види впливів:

- адміністративно-правовий вплив - це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм та правил поведінки суб'єктів;

- економічні методи регулювання - це способи впливу на інтереси і через інтереси на основі застосування економічних важелів з урахуванням пізнання і використання об'єктивних законів економіки [23].

О. Ю. Бобровська та Д. М. Бондаренко (2021) розглядають роль економічних впливів в моделі публічно-галузевого управління розвитком економічних систем регіону. Ці впливи спрямовані на забезпечення стійкості, збалансованості і розвитку економічного базису регіону [3].

Р. Є. Строцький (2015) зосереджує увагу на методах державного регулювання економіки як основи впливу на організацію ринкових відносин [21].

Н. Б. Кирич, Н. В. Флиста (2015) досліджували визначення опосередкованих державних впливів на економічні процеси. Замість використання терміну «непрямі впливи», який використовуються багато дослідників, автори застосовують термін «методи непрямого регулювання економіки», які включають правові (система законів та законодавчих актів) і економічні методи (створення державою фінансових чи матеріальних стимулів) [10].

В умовах переходу до мережевої економіки посилюється вплив інформаційних методів: інформування, переконання і пропаганди, які передбачають вплив на ціннісні пріоритети індивіда [10].

Привертають увагу дослідження (А. П. Дука, 2021), які присвячено оцінюванню впливів публічного управління з позицій соціально-економічної дієвості. Критеріями для такого оцінювання виступають:

- економічна трансформація та потенціал (наявність ресурсів та ефективність їх використання для розвитку);
- соціальна підтримка та безпека (кількісний вимір стану соціального середовища та задоволення громадян з позицій соціальних настроїв);
- макроекономічний контекст (позиція країни та відношення до неї у міжнародному середовищі) [7].

С. М. Лутковська, О. П. Цицкун (2020) характеризують спрямований вплив кризь методи впливів, які мають корелювати з вимогами об'єктивних економічних законів. Акцент робиться на методах управління. Класифікації методів впливів С. М. Лутковська та О. П. Цицкун (2020) розподілили їх на групи:

- група методів для впливу на персонал:
організаційно-правові (адміністративні);
економічні (базові в даній групі);
соціально-психологічні;
 - група методів, спрямованих на організацію управління:
мережеві методи;
балансові методи.
 - група комплексних методів:
ситуаційного аналізу;
системного аналізу;
відтворювального аналізу;
структурно-функціонального аналізу [14].
- Виокремлюються ознаки організаційно-правових методів впливу:
- основна мета управління - виконання законів, директив, планів;
 - структура управління – жорстка;
 - форма власності, де переважно застосовуються методи – державна;
 - суб'єкти впливу – колектив, індивідуум;
 - форма впливу - за допомогою нормативно-методичних документів;
 - основна вимога до суб'єкта при застосуванні методів – старанність, організованість;
 - тип організаційної структури, для якої в найбільшій мірі прийнятні дані методи – лінійна, функціональна.

До ознак економічних методів впливу відносять:

- основну мету управління - досягнення конкурентоспроможності випущених об'єктів;
- структуру управління – адаптивна до ситуації;
- форму власності, де переважно застосовуються методи – корпоративна, приватна, державна;

- суб'єкти впливу – індивідуум;
- форму впливу - мотивація;
- основну вимогу до суб'єкта при застосуванні методів – професіоналізм;
- тип організаційної структури, для якої в найбільшій мірі прийнятні дані методи – проблемно-цільова, матрична.

Визначаються ознаки соціально-психологічних методів впливу:

- основна мета управління - досягнення взаєморозуміння;
- структура управління – адаптивна до особистості;
- форма власності, де переважно застосовуються методи – приватна;
- суб'єкти впливу – індивідуум;
- форма впливу - управління соціально-психологічними процесами;
- основна вимога до суб'єкта при застосуванні методів – психологічна стійкість особистості;
- тип організаційної структури, для якої в найбільшій мірі прийнятні дані методи – колективна [14].

Доводять свою ефективність економічні впливи в аспекті забезпечення сталого розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях. В межах концепції сталого економічного розвитку основні цілі в економічного розвитку полягають в: формуванні соціально орієнтованої ринкової економіки; охорони навколишнього середовища; забезпеченні рівних можливостей для досягнення матеріальних, екологічних та соціальних благ; раціонального використання природних ресурсів; формуванні державної політики з метою збільшення тривалості життя населення; збереження та примноження інтелектуального потенціалу країни. Економічний розвиток будь-якої держави, як комплексу соціально-економічної системи, визначається рівнем сталості економічного розвитку її складових. Гармонійний розвиток національної економіки та її структурних елементів вимагає координації управлінського та економічного впливів з боку суб'єктів задля підвищення ефективності економічних відносин. За таких умов, зроблено наголос на необхідності відмови від консервативних технологій управління та розробці принципово нового інструментарію управління. Трансформаційний зрушення в економіці, обумовлюються внутрішніми та зовнішніми факторами впливу, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правових засад, оскільки принципи прозорості, зрозумілості та адекватності є основою впровадження ефективного управління в Україні та підтримки розвитку національної економіки [27].

Це зумовлює необхідність певних змін у регуляторній політиці держави, яка стимулюватиме створення механізмів, спрямованих на розвиток економіки. Виникає потреба у формуванні нового підходу до реалізації державної регуляторної політики, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів, корегуванні пріоритетів розвитку тощо. При цьому, економічні механізми слід диференціювати за характером їх впливу на певну сферу чи галузь

(стимулюючий вплив, обмежуючий вплив, нейтральний вплив). Саме такий підхід до формування і здійснення регуляторної політики, орієнтованої на досягнення певних пріоритетів, які дозволять ефективно керувати розвитком національної економіки. Економічне зростання супроводжується різноманітними поєднаннями інтенсивних та екстенсивних факторів впливу. Трансформація соціально-економічних відносин, глобалізація та світові інтеграційні процеси стимулюють держави постійно модифікувати стратегії своїх економічних розвитку на основні нової концепції державно-управлінських та економічних впливів [27].

В. Т. Титич (2010) в аспекті сучасних тенденцій розвитку суспільних відносин акцентує увагу на державно-правових формах впливу на економічні відносини в державному управлінні. Вплив держави на економіку країни досліджується крізь призму індивідуального регулювання конкретних економічних відносин у країні, яке можуть здійснювати спеціально створені уповноважені органи. Економічний вплив держави тлумачиться як вплив держави на економічну сферу суспільства, що носить складний, опосередкований характер, відображає як рівень пізнання державою економічних закономірностей, так і особливості устрою держави, є важливим показником ступеня, способів і меж втручання держави в економічні відносини. Ефективність державно-правового впливу на економічні відносини, на думку В. М. Титич (2010) залежить від вибору методів, способів, об'єктів та суб'єктів впливу на них. Під методами здійснення державно-правових форм впливу на економічні відносини, В. М. Титич розуміє прийоми або способи цілеспрямованого державного впливу на економічні процеси в рамках реалізації державних цільових орієнтирів з економічних проблем. Методами впливу держави на ринкову економіку є:

- примус;
- переконання;
- заохочення;
- координація.

Концептуальний погляд дослідника ґрунтується на принципах демократичності, оскільки суб'єктом державного впливу виступає демократична держава. Дослідник вважає, що наслідки впливів можуть бути різними. Це залежить від кількості суб'єктів впливу та їх повноважень [22].

У дослідженні О. М. Резнік (2011) акценти робляться на модернізаційних заходах щодо економічної сталості. В даному контексті йдеться про чинники і сфери впливу органів місцевого самоврядування, які впливають на якість і розвиток економічної сталості [19].

П. С. Покатаєв (2011) висвітлює як кризові явища в економіці впливають на розвиток будівельного комплексу та форми управління ним. Факторами впливу є реформи, відсутність стабільного соціально-економічного зростання, суперечлива економічна ситуація, структурні диспропорції, загострення

соціальних, економічних і екологічних проблем. дотаційний характер бюджету, низький рівень фінансування державних програм і бюджетної сфери [17].

На фактори екологічного впливу звертає увагу О. В. Проніна (2011). Основний вплив вони чинять на формування соціально-економічних відносин в Україні. В кут зору поставлено вплив природних ресурсів, які мають задовольнити потреби людини для безпечної життєдіяльності. Також дослідниця визначає основні підходи щодо оцінки впливу державної політики на економіку. Основним критерієм такої оцінки є використання природних ресурсів [18].

В. Д. Богднарчук (2011) розглядає впливи з позицій інституційного забезпечення інноваційної діяльності в регіоні, основою якого є науково-технічне та інноваційне середовище регіонів, яким потрібно управляти. Базою такого управління є інтеграційні зв'язки між учасниками впливів. Ці впливи визначаються як міжгалузеві та регіональні. Їх призначенням є інноваційні процеси та координація діяльності органів державної влади. В. Д. Богднарчук виокремлює також вплив зовнішнього середовища і поділяє їх на глобальний, міжнародний, національний ступені впливу. Окремо розглядається вплив процесів глобалізації світової економіки [4].

Наскільки ефективно впливають органи державної влади на розвиток аграрного сектора досліджував М. А. Латинін (2007). Такий вплив тісно пов'язують з політикою держави в певному секторі економіки. Дослідник звертає увагу на вплив механізму державного регулювання на зміну політики і визначає деякі кількісні та якісні показники (кількість покупців, їх очікування, дохід населення, урядові витрати та ін.). Окремо розглядаються нецінові фактори впливу на ринковий механізм [13].

Опосередкований вплив на ринкові процеси (державні корпоративні права) виокремлює В. В. Косенко (2005). Цей вплив розглядається як поєднання організаційно-управлінських, правових, економічних методів, а також інструментів і важелів. Сутність такого опосередкованого впливу полягає в державному регулюванні ціноутворення, біржової торгівлі, попиту та ін. в агропромисловому секторі [12].

П. І. Чулаков (2005) розглядає чинники негативного впливу на систему державного регулювання легкою промисловістю в Україні шляхом реалізації державних цільових програм. Цей вплив, за обґрунтуванням дослідника, проявляється в групі інших впливів, таких як: зовнішньоекономічний; інноваційний, інвестиційний, кадровий та ін. [25].

В. Ю. Бабаєв (2007) зосереджується на державному впливі на кооперативну політику, зокрема виділяє: процес формування об'єктів державного впливу; методи правового, фінансово-економічного, адміністративного впливу; силові методи впливу; соціально-психологічні та інформаційні методи впливу; мінімальний, помірний, значний та тотальний державний вплив [1].

В. А. Занфіров (2007) виокремлює реактивні впливи (сприйняття соціального управління), методи впливу на регіональний розвиток, пари мето-

дичних впливів (заборона/дозвіл; примус/заохочення; покарання/винагороди; спонукання/стримування; зацікавлення/пригнічення), непрямі методи впливу [9].

Непрямі і прямі впливи інструментів адміністративно-правового та економічного регулювання операцій з давальницькою сировиною розглядає Т. С. Єдинак (2007) [8].

Причини негативного впливу невизначеності і ризику на аграрне виробництво виокремлює І. І. Шкуратова (2010). Вирізняються впливи: невизначеності і ризику в процесі прийняття управлінських рішень; регулюючий, організуючий, контролюючий вплив держави; спрямований вплив (макроекономічний як зовнішній, внутрішньогалузевий як внутрішній, внутрішньогосподарський); короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, постійний; екстремальний, демотиваційний, мотиваційний; спонтанний, спрогнозований, плановий; економічний, техніко-технологічний, організаційний, соціальний, екологічний, політичний; керований, частково керований, некерований; дестабілізуючих чинників невизначеності; політичних ризиків [26].

О. С. Коврига (2009) пише про процес вдосконалення державного впливу, який чиниться на інституційне середовище в регіоні [11].

В. В. Балабан (2006) розглядає державний механізм впливу на розвиток економічної системи в державі. Також виділяються стимулюючий вплив на розвиток економіки (як зовнішній вплив), організаційний вплив на економічну систему, дестимулюючий вплив (в податковій системі країни) [1].

С. В. Осадчук (2007) акцентує увагу на впливі ефективної економічної моделі розвитку. Такий вплив розглядається як позитивний. Виокремлюються методи економічного впливу, а також організаційно-правовий вплив [16].

Д. П. Фьоклін (2007) розглядає впливи механізмів та фінансових методів державного регулювання, зокрема такі як: прямі, непрямі, змішані; фіскальна та грошово-кредитна політики; встановлення фінансових нормативів; здійснення державних витрат та ін. [24].

М. Г. Орел (2009) характеризує регуляторний вплив на розвиток підприємництва з боку територіальних органів влади. Суб'єктами впливу визначаються центральні органи влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування [15].

Висновки. Узагальнення українських досліджень в контексті економічних впливів дало можливість визначити основні напрями впливів суб'єктів публічного управління на розвиток соціально-економічних процесів:

- акценти робляться на дослідженні економічних впливів як широкої участі держави в економічному розвитку; на адміністративних впливах в контексті підвищення ролі нової економічної державної служби; на публічноуправлінських впливах, які спрямовані на формування цінностей, з урахуванням цілей держави;

- досліджуються публічноуправлінські впливи, спрямовані на економічне зростання та економічні впливи в аспекті забезпечення сталого розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях;

- у наукових дослідженнях увага звертається на: вплив держави як втручання; адміністративно-правовий вплив; економічні впливи спрямовані на забезпечення стійкості, збалансованості і розвитку економічного базису регіону;
- ведуться розвідки щодо спрямованого впливу та організаційно-правового впливу;
- виокремлюється напрям щодо впливів в сфері економічної безпеки;
- зосереджуються на внутрішніх та зовнішніх чинниках впливу в сфері економічної безпеки;
- наголошується на державних та цілеспрямованих впливах на соціально-економічний розвиток держави;
- розглядаються впливи органів державної влади на розвиток соціально-економічних процесів;
- досліджуються: впливи на організацію ринкових відносин; опосередковані державні впливи на економічні процеси; вплив інформаційних методів: інформування, переконання і пропаганди, які передбачають вплив на ціннісні пріоритети індивіда;
- виділяються напрями щодо: державних впливів; економічного впливу в контексті формування та реалізації механізмів державного управління в окремих сферах; регуляторного впливу на організаційну систему; впливу глобалізації на державне управління інвестиційним процесом; деструктивного та конструктивного впливу рушійних сил на суспільний розвиток;
- дослідження зосереджені на: соціальному впливі прийняття рішень і розвитку ринків соціального капіталу; економічному впливі в контексті досягнення цілей господарської діяльності для реалізації економічного механізму; впливі як складовій державного регулювання;
- у наукових розвідках виокремлюється: прямий/непрямий економічний вплив; вплив органів місцевого самоврядування на якість і розвиток економічної сталості; екологічний вплив на економіку; вплив державної політики на економіку; впливи з позицій інституційного забезпечення інноваційної діяльності в регіоні (міжгалузеві, регіональні); вплив зовнішнього середовища (глобальні, міжнародні, національні впливи); вплив процесів глобалізації світової економіки;
- виокремлюється регуляторний вплив на розвиток підприємництва з боку територіальних органів влади;
- йдеться про економічний вплив в аспекті комплексного інструментарію вироблення державних стратегій та концепцій;
- науковцями досліджуються: стимулюючий вплив на розвиток економіки (як зовнішній вплив); організаційний вплив на економічну систему; дестимулюючий вплив;
- представлено опис щодо: опосередкованого впливу на ринкові процеси; негативного впливу на систему державного регулювання певним сектором економіки (зовнішньоекономічний; інноваційний, інвестиційний, кадровий та ін.).

Література:

1. Бабасв В. Ю. Державне регулювання розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., 2007. 19 с.
2. Балабан В. В. Механізми державного управління в сфері оподаткування з урахуванням принципів еволюційної економіки: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2006. 19 с.
3. Бобровська О. Ю., Бондаренко Д. М. Економічна система регіонів як квазіоб'єкт публічного і галузевого управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 77-85. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.77> (дата звернення: 13.06.2024).
4. Боднарчук В. Д. Державне регулювання інноваційного розвитку регіону: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Акад. муніцип. упр. К., 2011. 20 с.
5. Бурик З. М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 37-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_1_8 (дата звернення: 11.06.2024).
6. Грабчук О. М. Фінансові інструменти впливу на державний сектор економіки. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 218. С. 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_1_8 (дата звернення: 10.06.2024).
7. Дука А. П. Критерії оцінювання соціально-економічної дієвості сучасного публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: «Право, публічне управління та адміністрування»*. 2021. № 2. С. 76-83. URL: <https://doi.org/10.54929/pmtl-issue2-2021-14> (дата звернення: 13.06.2024).
8. Єдинак Т. С. Державне регулювання та контроль операцій з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічній діяльності: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Гуманіт. ун-т «Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.». Запоріжжя, 2007. 20 с.
9. Занфіров В. А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2006. 20 с.
10. Кирич Н. Б., Флиста Н. В. Визначення впливу публічного управління на процес державотворення в Україні. *Проблеми публічного управління та адміністрування на регіональному рівні*: матеріали I міжрегіон. наук.-практ. конфер., м. Тернопіль, 21 трав. 2019 р. / Терноп. нац. тех. ун-т ім. І. Пулюя, 2019. С. 29-30. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/28275> (дата звернення: 16.05.2024).
11. Коврига О. С. Механізми державного регулювання інституціонального середовища регіону: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Акад. муніцип. упр. К., 2009. 20 с.
12. Косенко В. В. Державне регулювання розвитку інфраструктури аграрного ринку: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., 2005. 20 с.
13. Латинін М. А. Державне регулювання розвитку аграрного сектора економіки України: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02. Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2007. 36 с.
14. Лугковська С. М., Цицкун О. П. Теоретико-методологічні засади ефективного управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.78> (дата звернення: 15.06.2024).
15. Орел М. Г. Регуляторний вплив територіальних органів влади на розвиток підприємницької діяльності: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., 2009. 20 с.
16. Осадчук С. В. Механізми забезпечення бюджетної стабільності на регіональному рівні: державно-управлінський аспект: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. О., 2007. 20 с.

17. Покатаєв П. С. Державна підтримка розвитку житлового будівництва в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2011. 20 с.
18. Проніна О. В. Державна політика охорони навколишнього середовища в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2011. 20 с.
19. Резнік О. М. Взаємодія органів місцевого самоврядування в організації автобусних пасажирських перевезень в умовах міської агломерації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Д., 2011. 20 с.
20. Степаненко С. В. Передумови та необхідність державного регулювання процесів економічного розвитку України. *Державне будівництво*. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2012_1_16 (дата звернення: 30.05.2024).
21. Строцький Р. Є. Публічне управління в сфері економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2015. Т. 1. № 6. С. 106-124. URL: <http://science2016.lp.edu.ua/uk/visn-nac-univ-lviv-politeh-ser-urid-nauki-2015/publiche-upravlinnya-u-sferi-ekonomiky> (дата звернення: 13.06.2024).
22. Титич В. М. Державно-правові форми впливу на економічні відносини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ: Нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 22 с.
23. Управління державним сектором економіки : навчальний посібник / Є. Г. Карташов, І. О. Драган, Н. В. Дацій, О. В. Чумак, А. В. Антонов, І. І. Туболец, В. В. Іванюта, О. В. Алейнікова; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ : Освіта України, 2021. 330 с.
24. Фьоклін Д. П. Регулюючий вплив держави на функціонування банківських інститутів: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2006. 20 с.
25. Чулаков П. І. Державне регулювання розвитку легкої промисловості в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Акад. муніцип. упр. К., 2009. 20 с.
26. Шкуратова І. І. Державне управління розвитку аграрного сектора регіону в умовах невизначеності і ризику: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Рада по вивч. продукт. сил НАН України. К., 2010. 20 с.
27. Lesko N., Skochylas-Pavliv O., Ivanchuk V., Matvieienko I., Malets M. Information and Legal Aspects of Economic Development in the Conditions of COVID-19. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. Iss. 1. P. 567-573. URL: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.74> (дата звернення: 16.06.2024).

References:

1. Babaiev V. Yu., (2007). Derzhavne rehuliuвання rozvytku obsluhovuiuchoi kooperatsii v ahrarnii sferi [State regulation of the development of service cooperatives in the agricultural sector]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: KharRIPA NADU under the President of Ukraine [in Ukrainian].
2. Balaban V. V., (2006). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia v sferi opodatkuvannia z urakhuvanniam pryntsyviv evoliutsiinoi ekonomiky [Mechanisms of state administration in the field of taxation, taking into account the principles of evolutionary economics]. Extended abstract of candidate's thesis. Donetsk: Donetsk State University of Management [in Ukrainian].
3. Bobrovska O. Yu., & Bondarenko D. M., (2021). Ekonomichna systema rehioniv yak kvaziob'iekt publichnoho i haluzevoho upravlinnia [The economic system of regions as a quasi-object of public and sectoral management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 15, 77-85. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.77> [in Ukrainian].
4. Bodnarchuk V. D., (2011). Derzhavne rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku rehionu [State regulation of innovative development of the region]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Academy of Municipal Administration [in Ukrainian].

5. Buryk Z. M., (2016). Systema metodiv derzhavnoho rehulivannia staloho rozvytku v Ukraini [System of methods of state regulation of sustainable development in Ukraine]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia - Actual problems of public administration, 1, 37-44. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_1_8 [in Ukrainian].

6. Hrabchuk O. M., (2011). Finansovi instrumenty vplyvu na derzhavnyi sektor ekonomiky [Financial instruments of influence on the state sector of the economy]. Kultura narodiv Prychornomia - Culture of the peoples of the Black Sea region, 218, 40-43. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_1_8 [in Ukrainian].

7. Duka A. P., (2021). Kryterii otsiniuvannia sotsialno-ekonomichnoi diievosti suchasnoho publichnoho upravlinnia [Kryterii otsiniuvannia sotsialno-ekonomichnoi diievosti suchasnoho publichnoho upravlinnia]. Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: «Pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia» - Problems of modern transformations. Series: "Law, public management and administration", 2, 76-83. Retrieved from <https://doi.org/10.54929/pmtl-issue2-2021-14> [in Ukrainian].

8. Yedynak T. S., (2007). Derzhavne rehulivannia ta kontrol operatsii z davalnytskoiu syrovynoiu u zovnishnoekonomichnii diialnosti [State regulation and control of transactions with raw materials in foreign trade]. Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia: Humanitarian University "Zaporizi Institute of State and Municipal Administration [in Ukrainian].

9. Zanfirov V. A., (2006). Derzhavne rehulivannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [State regulation of socio-economic development of the region]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NADU under the President of Ukraine [in Ukrainian].

10. Kyrych N. B., & Flysta N. V., (2019). Vyznachennia vplyvu publichnoho upravlinnia na protses derzhavotvorennia v Ukraini [Determination of the influence of public administration on the process of state formation in Ukraine]. Problemy publichnoho upravlinnia ta administruvannia na rehionalnomu rivni - Problems of public management and administration at the regional level: materialy I mizhrehionalnoi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (pp. 29-30). - Ternopil: Ternopil National Technical University named after I. Pulyuya. Retrieved from <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/28275> [in Ukrainian].

11. Kovryha O. S., (2009). Mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia instytutsionalnoho seredovyscha rehionu [Mechanisms of state regulation of the institutional environment of the region]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Academy of Municipal Administration [in Ukrainian].

12. Kosenko V. V., (2005). Derzhavne rehulivannia rozvytku infrastruktury ahrarynoho rynku [State regulation of the development of the infrastructure of the agricultural market]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NADU under the President of Ukraine [in Ukrainian].

13. Latynin M. A., (2007). Derzhavne rehulivannia rozvytku ahrarynoho sektora ekonomiky Ukrainy [State regulation of the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. Doctor's thesis. Donetsk: Donetsk State University of Management [in Ukrainian].

14. Lutkovska S. M., & Tsytskun O. P., (2020). Teoretyko-metodolohichni zasady efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvom [Theoretical and methodological principles of effective enterprise management]. Efektyvna ekonomika - Efficient economy, 12. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.78> [in Ukrainian].

15. Orel M. H., (2009). Rehuliatorni vplyv terytorialnykh orhaniv vlady na rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti [Regulatory influence of territorial authorities on the development of entrepreneurial activity]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: KharRIPA NADU under the President of Ukraine [in Ukrainian].

16. Osadchuk S. V., (2007). Mekhanizmy zabezpechennia biudzhetnoi stabilnosti na rehionalnomu rivni: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Mechanisms for ensuring budgetary stability at the regional level: the state-management aspect]. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: ORIPA NADU under the President of Ukraine [in Ukrainian].

17. Pokataiev P. S., (2011). Derzhavna pidtrymka rozvytku zhytlovoho budivnytstva v Ukraini [State support for the development of housing construction in Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia: Classical Private University [in Ukrainian].

18. Pronina O. V., (2011). Derzhavna polityka okhorony navkolyshnoho seredovyscha v Ukraini [State policy of environmental protection in Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Mykolaiv: Black Sea State University named after P. Mohyly [in Ukrainian].

19. Reznik O. M., (2011). Vzaiemodiia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v orhanizatsii avtobusnykh pasazhyrskykh perevezen v umovakh miskoi ahlomeratsii [Interaction of local self-government bodies in the organization of bus passenger transportation in urban agglomeration conditions]. Extended abstract of candidate's thesis. Dnipropetrovsk: DRIPA NADU under the President of Ukraine [in Ukrainian].

20. Stepanenko S. V., (2012). Peredumovy ta neobkhdnist derzhavnoho rehuliuвання protsesiv ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Prerequisites and necessity of state regulation of economic development processes of Ukraine]. Derzhavne budivnytstvo - State construction, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_1_16 [in Ukrainian].

21. Strotskyi R. Ye., (2015). Publichne upravlinnia v sferi ekonomiky [Public administration in the sphere of economics]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Seriiia «Iurydychni nauky» - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Legal Sciences", 1, 6, 106-124. Retrieved from <http://science2016.lp.edu.ua/uk/visn-nac-univ-lviv-politeh-ser-urid-nauki-2015/publichne-upravlinnya-u-sferi-ekonomiky> [in Ukrainian].

22. Tytych V. M., (2010). Derzhavno-pravovi formy vplyvu na ekonomichni vidnosyny [State-legal forms of influence on economic relations]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National University of Internal Affairs [in Ukrainian].

23. Upravlinnia derzhavnym sektorom ekonomiky [Management of the state sector of the economy]: navchalnyi posibnyk, (2021) / Ye. H. Kartashov, I. O. Drahan, N. V. Datsii, O. V. Chumak, A. V. Antonov, I. I. Tubolets, V. V. Ivaniuta, O. V. Aleinikova; za zah. red. Ye. H. Kartashova. Kyiv: Osvita Ukrainy, 330. [in Ukrainian].

24. Foklin D. P., (2006). Rehuliuivnyi vplyv derzhavy na funktsionuvannia bankivskykh instytutiv [Regulatory influence of the state on the functioning of banking institutions]. Extended abstract of candidate's thesis. Donetsk: Donetsk State University of Management [in Ukrainian].

25. Chulakov P. I., (2009). Derzhavne rehuliuвання rozvytku lehkoi promyslovosti v Ukraini [State regulation of the development of light industry in Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Academy of Municipal Administration [in Ukrainian].

26. Shkuratova I. I., (2010). Derzhavne upravlinnia rozvytku ahrarnoho sektora rehionu v umovakh nevyznachenosti i ryzyku [State management of the development of the agrarian sector of the region in conditions of uncertainty and risk]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Council for the Study of Productive Forces of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

27. Lesko N., Skochylias-Pavliv O., Ivanchuk V., Matvieienko I., & Malets M. Information and Legal Aspects of Economic Development in the Conditions of COVID-19. International Journal of Computer Science and Network Security. Vol. 22. Iss. 1. P. 567-573. Retrieved from <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.74>

УДК: 328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-185-197](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-185-197)

Нинюк Інна Іванівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки, проспект Волі, 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-6544-2393>

Нинюк Марія Антонівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки, проспект Волі, 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0009-0001-5082-533X>

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ

Анотація. Під час дослідження обраної проблематики було з'ясовано, що таке явище, як корупція, міцно вкоренилося в політичному середовищі України, що має очевидний негативний вплив на всі сфери суспільного життя. У межах вивчення теми незаконного збагачення оцінено окремі антикорупційні ініціативи європейських країн та встановлено, що досвід закордонних країн є корисним і для боротьби з корупцією в Україні.

Надано окрему оцінку Антикорупційній стратегії на 2021 – 2025 роки. Цим документом передбачені стратегічні напрями боротьби з корупцією, визначено сфери, які найбільше потребують реформування. При цьому вагома частка антикорупційних змін припадає на формування прозорості політики засобами цифрових трансформацій.

Досліджено окремі цифрові платформи, які забезпечують прозорість владних управлінських процесів та можливість громадського контролю за використанням державних коштів. Доведено, що відкриття центрів надання адміністративних послуг та окремі програмні продукти зменшили адміністративне навантаження та контакт людини з посадовцем, що значно знижує корупційні ризики. Однак такі антикорупційні зміни ефективні в питаннях боротьби з корупцією на нижчих щаблях влади. Механізми боротьби із топкорупцією потребують удосконалення.

Вказано на важливість заходів щодо запобігання корупції як важливої складової антикорупційної політики. Стверджується, що для формування негативного суспільного ставлення до будь-яких корупційних дій заходи щодо запобігання корупції мають проводитися не лише серед дорослого населення, але й серед молоді.

Здійшене дослідження дало можливість дійти висновку, згідно з яким Україна рухається в правильному напрямі та успішно впроваджує антикоруп-

ційні реформи. Безумовно, 2023 рік був одним із найуспішніших щодо антикорупційних розслідувань та реального притягнення до відповідальності винних осіб, що дало змогу Україні додати балів у світовому рейтингу Індексу сприйняття корупції.

Ключові слова: правові реформи, політика прозорості, ефективність управління, інституційні зміни, антикорупційні механізми.

Ninyuk Inna Ivanovna PhD in Public Administration, Associate Professor of Department of Political Science and Public Administration, Voli Ave., 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-6544-2393>

Ninyuk Mariya Antonivna PhD in Public Administration, Associate Professor of Department of Political Science and Public Administration, Voli Ave., 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0009-0001-5082-533X>

ANTI-CORRUPTION POLICY AND RULE OF LAW IN UKRAINE: ANALYSIS OF INSTITUTIONAL REFORMS

Abstract. During the investigation of the topic of corruption, it was established that this phenomenon is firmly rooted in the political environment of Ukraine, which has its obvious negative impact on all spheres of public life. Within the framework of this study, individual anti-corruption initiatives of European countries were evaluated, and it was established that certain initiatives of foreign countries are also used by Ukraine.

A separate assessment was given to the Anti-Corruption Strategy for 2021-2025. It is this document that provides for strategic directions in the fight against corruption, and defines the areas most in need of reform. At the same time, the lion's share of anti-corruption changes falls on the formation of a transparent policy by means of digital transformations.

Separate digital platforms that provide transparency of government management processes and the possibility of public control over the use of public funds have been studied. It has been proven that the opening of centers for the provision of administrative services and separate software products have reduced the administrative burden and contact between a person and an official, which significantly reduces corruption risks. However, such anti-corruption changes have a dominant effect in the fight against corruption at the lower levels of government. Mechanisms for combating top corruption also need improvement.

Also, a separate assessment was given to measures to prevent corruption, as an important component of anti-corruption policy. It was established that in order to form a negative public attitude towards any corrupt actions, measures to prevent corruption should be carried out not only among the adult population, but also among schoolchildren and students.

The conducted research gave grounds to conclude that Ukraine is currently on the right track and is successfully implementing anti-corruption reforms. After all, the year 2023 was one of the most successful in terms of anti-corruption investigations and real prosecution of guilty persons, which enabled Ukraine to add points in the global ranking of the Corruption Perception Index.

Keywords: legal reforms, transparency policy, management efficiency, institutional changes, anti-corruption mechanisms.

Постановка проблеми. Корупція – це явище, яке гальмує розвиток демократичних суспільних процесів, має негативний вплив на економіку держави та в підсумку на добробут громадян. Проявляються корупційні дії у використанні особами, уповноваженими на виконання функцій держави, своїх посадових повноважень із метою наживи чи особистої немайнової вигоди. Корупція є однією з найбільших перепон для інтеграції України до Європейського Союзу, оскільки в країнах-членах ЄС домінує верховенство права, цього ж вони вимагають і від країн-кандидатів, які бажають долучитися до європейської родини. Україна стала на шлях проєвропейського розвитку, а відповідно вдосконалення антикорупційних програм повинно бути пріоритетним у питанні формування прозорої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема корупції є часто обговорюваною в наукових колах. Досвід європейських країн у питаннях протидії корупції досліджував М. Ребало [1]. Антикорупційну політику в контексті реалізації засад верховенства права вивчали Л. Шумна, О. Дудченко та Л. Маслово [2]. Питання міжнародних стандартів у боротьбі з корупцією розглядала І. Милосердна [3]. Особливості антикорупційної реформи в Україні було відображено в науковій праці А. Марченка [4]. Системний аналіз антикорупційної стратегії в Україні в контексті правових норм дослідили О. Буковська та М. Макаров [5]. Переваги цифрових досягнень для прозорості адміністративних процесів та запобігання корупційним діям досліджували В. Боженко та К. Петренко [6]. Д. Сирота, А. Сергієнко та Л. Даценко [7] також оцінили очевидну ефективність цифрових можливостей для зниження корупційних ризиків. Загальний аналіз стану корупції в Україні здійснив А. Мошинін [8], запропонувавши напрями протидії цьому негативному явищу

Мета статті – дослідження основних засад і механізмів боротьби з корупцією в Україні в контексті здійснених реформ та оцінка реальних антикорупційних результатів.

Виклад основного матеріалу. Корупція – деструктивне явище, яке відверто стримує економічний розвиток нашої держави. Вона створює реальні загрози національній безпеці [2]. Світовий досвід вказує на те, що хворобливий феномен корупції повністю ліквідувати неможливо. У кожній державі, навіть із розвиненими економіками, так чи інакше корупція присутня. Відповідно, враховуючи прагнення України долучитися до складу Європейського Союзу (далі – ЄС), необхідно оцінити найбільш успішні антикорупційні кейси окремих країн учасниць ЄС.

Так, Німеччина входить до десяти найменш корумпованих європейських країн. Однак, якщо оцінювати антикорупційні заходи Німеччини, то вони були не досить жорсткими. На законодавчому рівні приймалися окремі антикорупційні закони, створювалися спеціальні органи з розслідування корупційних злочинів. Зокрема, передбачалися кримінальна відповідальність за корупційні дії у вигляді позбавлення волі, позбавлення права обіймати певні посади, конфіскація майна [1]. Фактично, досвід Німеччини співвідноситься з досвідом України. Так, Верховною Радою України у 2014 році було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» [9], який є основоположним у питаннях боротьби з цим явищем. Кримінальний Кодекс України визначає відповідальність за корупційні дії, а у 2015 році на вимогу Міжнародного валютного фонду та Європейської комісії було створено Національне антикорупційне бюро України [10].

Якщо оцінювати антикорупційні ініціативи Німеччини, то однією з найефективніших було визначення конкретних сфер, найбільш уражених корупцією, здійснення там кадрових змін та створення підрозділів із внутрішнього аудиту. Проте одним із найбільш дієвих способів боротьби з корупцією виявився громадський контроль та формування в громадян нетерпимості до корупційних дій [1].

Демократичні реформи в Польщі також були прямо пов'язані з антикорупційною політикою. Однак у Польщі рушійною антикорупційною силою є громадянське суспільство та неурядові організації. До того ж відбувається виховання в молоді відсутності толерантності до цього негативного явища. Освітні програми, семінари, лекції підвищують рівень суспільної свідомості ще зі шкільних років. При цьому антикорупційне бюро Польщі забезпечує не лише кримінальне розслідування корупційних злочинів, а й виконує антикорупційну пропаганду та інформування населення щодо заходів антикорупційної політики [3].

Однією з найуспішніших країн у питаннях боротьби з корупцією на теренах ЄС є Нідерланди. Основою антикорупційних механізмів у цій країні є заборони працювати та отримувати будь-які соціальні виплати в разі доведення участі в певних корупційних схемах. Не останню роль у досягненні позитивного результату відіграє система заохочень, матеріального та морального стимулювання, що знижує бажання до незаконного збагачення. Крім того, здійснюється ретельний відбір кандидатів на посади у тих сферах, де корупційні ризики є найвищими. Варто зауважити, що в Нідерландах діє спеціальна поліція щодо питань запобігання корупції [1].

Отже, очевидним є факт, що навіть розвинені країни світу подолали свій шлях боротьби з цим негативним явищем. Сьогодні вони продовжують таку роботу, оскільки в тому чи іншому прояві корупція присутня в усіх політичних системах світу. Відмінність полягає лише в її рівні, кількості випадків та безпосередньому впливі на суспільно-політичні процеси й економічний

розвиток держав. Політика держави, спрямована на боротьбу з корупцією, здійснюється через відповідні антикорупційні реформи. Як відомо, основною метою будь-яких реформ є:

- **Прогрес.** Певні адаптації передбачають позитивні зміни та динаміку в суспільному розвитку. Очікуваним результатом завжди є суспільний добробут.
- **Стабільність.** Поступовий характер змін не спричиняє суспільного резонансу та дискомфорту суспільства від нововведень. Зміни відбуваються поступово, суспільство адаптується до змін.
- **Дієздатність.** Запровадження реальних механізмів роботи задекларованих реформ.
- **Цілеспрямованість.** Реалізація реформ має здійснюватися за чіткою стратегією, де визначено план та бажаний кінцевий результат, до якого треба прагнути в процесі впровадження змін
- **Законність.** Законодавче регулювання реформ [4].

Правове функціонування держави та забезпечення верховенства права неможливе без дієвих антикорупційних реформ. Нині Україна перебуває на складному етапі свого історичного шляху. Проте навіть в умовах повномасштабної війни необхідно продовжувати антикорупційні реформи, успішність проведення яких безпосередньо впливає на шанси вступити до Європейського Союзу.

Антикорупційна боротьба полягає, зокрема, і в реформуванні державної служби. Складові реформування останньої представлені на рисунку 1.

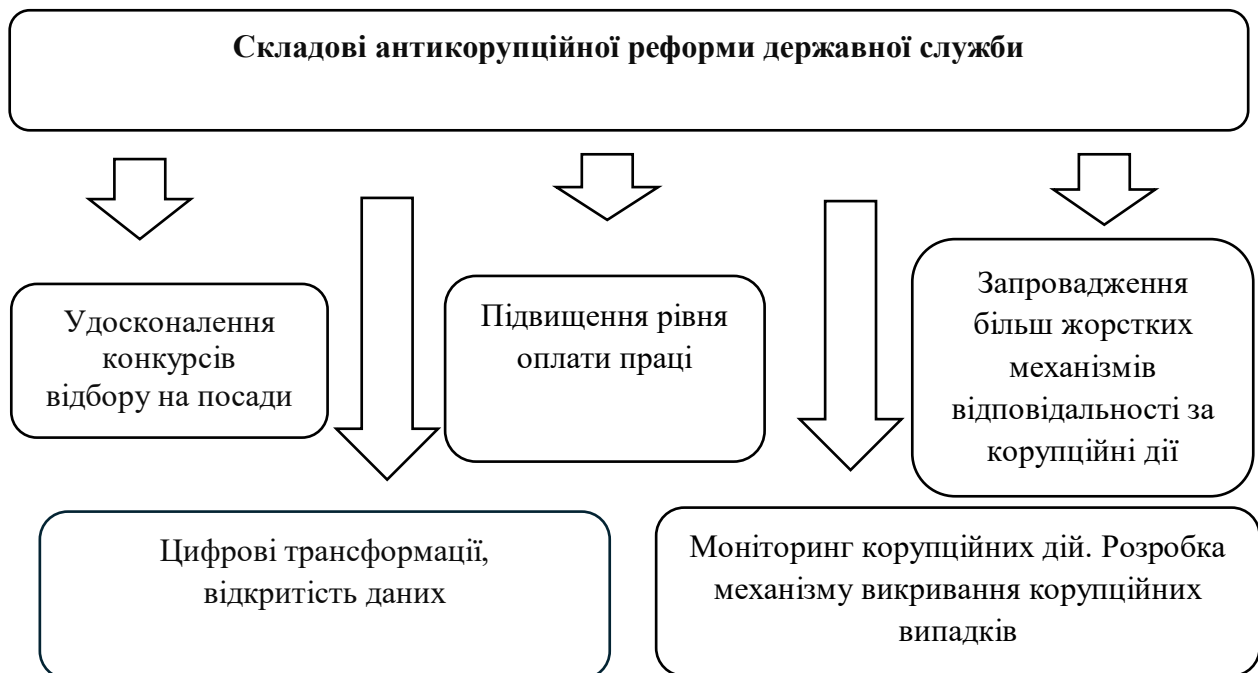

Рис. 1 Підходи до антикорупційного реформування.

Джерело: розробка авторів на основі [11].

Будь-які реформи потребують узгодженості дій на всіх рівнях влади. Відсутність найменшої деталі в такому складному механізмі гальмує весь процес антикорупційної роботи. Відповідно, ефективність управління в питанні антикорупційних заходів прямо залежить від узгодженості дій усіх ланок цього процесу. Загальні особливості нововведень та реформ визначені в Антикорупційній стратегії на 2021–2025 роки, яка була затверджена Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20.06.2022 № 2322-IX (далі – Стратегія) [12]. Основними засадами вказаного документа є:

- оптимізація органів державного управління, передання повноважень із метою недопущення дублювання в роботі різних органів;
- прозорість політики, спрощений доступ до адміністративних послуг через використання засобів цифрових трансформацій та відкритість публічних даних;
- створення дієвих механізмів боротьби з корупцією шляхом запровадження прозорих адміністративних послуг для фізичних та юридичних осіб;
- запобігання корупційним діям шляхом посилення відповідальності за неправомірні дії з використанням свого особливого владного становища;
- викорінення суспільної толерантності до корупційних дій, формування загальнонаціональної поваги до верховенства права [5; 12].

Стратегією визначені пріоритетні сфери, які потребують реформування для зменшення корупційної складової. У таблиці 1 представлені окремі стратегічні напрями, визначені державою в питаннях боротьби з корупцією на 2021–2025 роки.

Таблиця 1.

Стратегічні напрями боротьби з корупцією

Справедливий суд, прокуратура та органи правопорядку	Оцінка доброчесності кандидатів на посади до вищих органів правосуддя. Удосконалення механізмів кваліфікаційного оцінювання. Обмеження тривалого перебування на посаді суді. Запровадження електронного судочинства. Створення органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів. Запровадження механізму проведення аудиту спеціальних антикорупційних органів.
Державне регулювання економіки	Завершення цифрової трансформації з метою досягнення прозорості та мінімізації корупційних ризиків. Здійснення аудиту електронних аукціонів. Можливість відкриття бізнесу онлайн, через електронний кабінет. Скасування зайвої звітності для підприємців. Впровадження механізму впливу на конкуренцію засобами антимонопольних дій тощо.
Митна справа та оподаткування	Посилення громадського контролю за діяльністю митних органів. Автоматизація та цифровізація митних процесів. Запровадження прозорого механізму подання скарг на дії посадових осіб. Зменшення переліку підстав для проведення перевірок податковими органами. Утворення органу з досудового розслідування фінансових злочинів тощо.

Державний та приватний сектори економіки	Проведення незалежного аудиту суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також запровадження внутрішнього контролю та управління ризиками в таких органах. Оренда державного та комунального майна здійснюється через електронні аукціони. Застосування механізму верифікації кінцевих бенефіціарів. Прийняття закону про адміністративний збір тощо.
Будівництво, земельні відносини та інфраструктура	Впровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. Створення єдиного електронного Містобудівного кадастру та його інтеграція з іншими реєстрами. Спрощення процедури оформлення земельних ділянок тощо.
Сектор оборони	Створення амортизованої системи обліку пального. Застосування відкритої форми закупівель товарів та послуг. Встановлення контактів і взаємодії з Агенцією НАТО щодо підтримки й постачання. Впровадження механізмів доброчесності та прийняття на посади на конкурсній основі тощо.
Охорона здоров'я, освіта й наука, соціальний захист	Впровадження електронної системи лікарських засобів у закладах охорони здоров'я. Інтеграція електронної системи охорони здоров'я з іншими базами даних. Розмежування функцій між різними органами при встановленні групи інвалідності. Прозоре зарахування до закладів вищої освіти. Запровадження інформаційної системи, засобами якої буде спрощено процес надання соціальних послуг тощо.

Джерело: розробка авторів на основі [12].

З системного аналізу основних складових зазначеної вище Стратегії вбачається, що ключовим напрямом змін має бути мінімізація контакту держави та особи (підприємця), зниження податкового та контролювального навантаження, а також цифровізація всіх сфер, де можливі корупційні ризики. Варто зазначити, що антикорупційна Стратегія узгоджується з Національною економічною стратегією на період до 2030 року, одним із пріоритетних напрямів якої є ефективний державний цифровий сервіс та розвиток цифрової економіки. З цією метою Стратегією визначено пріоритетний курс на верховенство права [13] шляхом використання засобів ефективної антикорупційної політики [14]. Отже, розвиток економіки та добробуту України безпосередньо залежить від рівня верховенства права, на яке корупція чинить згубний вплив. Відповідно, на окрему увагу заслуговує складовий механізм боротьби з корупцією – цифровізація, яка забезпечує прозорість управлінських процесів, чесне надання адміністративних послуг та відповідальний громадський контроль.

Так, від 2019 в Україні активно використовується цифровий застосунок Дія, засобами якого надається низка державних онлайн-сервісів, тим самим зменшується безпосередній контакт людини з чиновником, що має значний антикорупційний ефект [6]. Зокрема, громадяни можуть заповнити й подати заяви та інші документи до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, надавачів житлово-комунальних послуг. Також можливим є

отримання публічних послуг. Засобами вказаного застосунку можливе й подання скарг за результатами надання публічних послуг [15]. Окрім згаданого мобільного застосунку, заслуговують на увагу й наступні цифрові інновації, які мають значний антикорупційний ефект.

- **Е-декларування.** Містить інформацію щодо майнового стану чиновників. Сприяє громадському контролю за ними та їх статками через доступ до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування. На початку повномасштабного вторгнення доступ до декларацій був закритий, але з грудня 2023 року інформація знову доступна громадськості. Інформація з декларацій стає підставою для антикорупційних розслідувань.

- **Prozoro.** Електронна система публічних закупівель. На цьому електронному сервісі можна слідкувати за тендерами, державними закупівлями, доступний сервіс «Карта ремонтів». За допомогою цієї системи забезпечується громадський контроль за використанням державних коштів. Можлива аналітика завищення закупівельних цін, що дає підстави запідозрити певні структури чи осіб у корупційних схемах.

- **Prozoro продажі.** Електронний майданчик із продажу та передачі майна в оренду, який здійснює перевірку товарів, гарантуючи їх безпеку. Через такі аукціони бізнес може придбавати активи держави за ринковою ціною, це особливо актуально, коли вартість активів складно визначити.

- **eHealth.** Електронна система охорони здоров'я, за допомогою якої громадяни можуть отримувати окремі медичні послуги онлайн, зокрема йдеться про запис до електронної черги, отримання електронного направлення або електронного рецепта.

- **Spending.** Портал, який містить інформацію щодо використання та руху публічних коштів, де громадськість може прослідкувати призначення платежу та визначити кінцевих отримувачів.

- **Єдиний державний вебпортал відкритих даних.** Портал містить дані про сектори національної економіки, про державні доходи та витрати, підприємства, інфраструктуру тощо [6; 7].

Із зазначеного вище вбачається, що цифровізація певних адміністративних процесів знижує бюрократію та залученість осіб до окремих адміністративних процедур, робить їх прозорими. Також важливим елементом ефективного прозорого управління стало створення центрів надання адміністративних послуг. Відкриття таких центрів відбулося в межах децентралізаційних процесів та є успішним антикорупційним кейсом [6]. Однак зазначені процеси найбільшу ефективність мають на місцевому рівні та в нижчих щаблях влади. Щодо центральних органів державної влади та топчиновників, то процес запобігання корупційним ризикам є значно складнішим.

Коли мова йде про антикорупційну політику, то ефективним є метод запобігання корупції, а не боротьби з її наслідками. Отже, у межах антикорупційних реформ доцільно використовувати такі загальні та спеціальні заходи запобігання корупційним діям:

- популяризація в медіа нетерпимого ставлення до корупціонерів, розголос інформації щодо кримінальних справ, які були порушені у зв'язку з корупційними злочинами. Проведення в навчальних закладах лекцій, семінарів, які формуватимуть негативне ставлення молодого покоління до будь-яких корупційних дій;
- визначення найбільш корумпованих сфер і посад та створення особливих, жорстких умов відбору на посади та забезпечення суворого контролю за їх діяльністю;
- постійний, ретельний моніторинг способу життя осіб, які відповідно до своїх повноважень потенційно схильні до корупційних дій. Відповідний моніторинг має застосовуватись і до близьких родичів таких осіб;
- створення в органах державної влади та органах місцевого самоврядування незалежних підрозділів, які будуть здійснювати моніторинг діяльності посадових осіб, з метою недопущення корупційних випадків;
- забезпечення безпечних умов для викривачів корупціонерів, їх конфіденційності;
- створення максимально сприятливих умов для роботи журналістів, які здійснюють антикорупційні журналістські розслідування, та забезпечення системи захисту таких осіб [8].

Оцінюючи ефективність боротьби з корупцією, доцільно дослідити реальні показники антикорупційної роботи. Так, відповідно до звітів Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) 2023 рік став найуспішнішим за всю історію існування НАБУ та Спеціальної антикорупційної прокуратури (далі – САП). Зокрема, у 2023 році НАБУ було повідомлено про підозру 257 особам, спрямовано до суду близько 100 обвинувальних актів щодо 233 осіб, Вищий антикорупційний суд за 2023 рік ухвалив 65 вироків, 83 особи було засуджено, а 6 осіб – виправдано.

Однією з найгучніших справ у 2023 році стало викриття схеми підкупу керівництва Верховного Суду. Не менш гучною виявилася справа в отриманні депутатом неправомірної вигоди в розмірі 85 тис. доларів США за надання права користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення, решту 136 тис. доларів США підприємець мав передати чиновнику після збору врожаю. Показовим у цьому розслідуванні виявився той факт, що вказаний високопосадовець, вчиняючи зазначені кримінально карні діяння, обіймав посаду голови тимчасової слідчої комісії з питань розслідування фактів корупції на державних підприємствах, в установах та організаціях Національної академії аграрних наук. Загалом, 2023 рік ознаменувався низкою гучних викриттів.

Якщо оцінювати економічний ефект діяльності НАБУ і САП у 2023 році, то він становить майже 4,7 млрд грн, з них у другому півріччі 2023 року було:

- відшкодовано державі – 2,474 млрд грн;
- конфісковано в дохід держави за рішенням суду – 115 млн грн;
- передано за рішенням суду грошові кошти, майно, активи на потреби обороноздатності – 430, 149 млн грн. [16].

Такі результати підняли Україну на декілька щаблів у рейтингу Індексу сприйняття корупції. Transparency International є однією з міжнародних антикорупційних організацій, яка заснована ексдиректором Світового банку та діє з 1993 року. Вказана організація представлена в більш ніж 110 країнах світу, зокрема і в Україні. Так, за даними вказаної організації, яка щорічно проводить оцінювання корупції в країнах-учасниках, Україна у 2023 році в Індексі сприйняття корупції отримала 36 балів зі 100 можливих. Якщо порівнювати показники 2022 та 2023 років, то у 2023 році Україна додала 3 бали. На перший погляд, це здається мізерним ростом, однак, якщо оцінювати багаторічну історію боротьби з корупцією в Україні, то це найкращий показник. Відповідно до узагальнення Індексу сприйняття корупції, здійсненого Transparency International, за результатами 2023 року Україна входить до 17 країн світу з найкращим антикорупційним показником [17].

Висновки. Здійснене дослідження підтвердило успішність антикорупційної політики України у 2023 році. Це стало можливим завдяки реформам та законодавчим змінам, які почали запроваджуватися раніше. Загалом, заходи щодо вдосконалення антикорупційного законодавства можна оцінити позитивно, однак важливою антикорупційною складовою є саме забезпечення реальних механізмів боротьби з цим негативним явищем, для чого має бути досягнута консолідована взаємодія між інституціями, які здійснюють антикорупційну політику. Також узагальнення дослідженої інформації вказує на те, що очевидний антикорупційний ефект має прозорість політичних та адміністративних процесів, які стали можливими завдяки цифровізації. Однак такі засоби мають незначну ефективність у питаннях боротьби з корупцією у вищих органах державної влади.

Також із результатів дослідження вбачається, що механізми запобігання корупції повинні застосовуватися паралельно із заходами боротьби з корупцією, оскільки запобігання дає довгостроковий ефект та формує антикорупційну суспільну свідомість. Однак, зрозуміло, що в Україні критична ситуація саме з корупційними діями у вищих органах державної влади, що потребує додаткового наукового дослідження, спрямованого на визначення механізмів боротьби з топкорупціонерами.

Література:

1. Ребкало М. М. Досвід протидії корупції у країнах Європейського союзу: на прикладі Німеччини, Нідерландів, Румунії. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах воєнного стану*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Чернігів, 01 листопада 2023 р.). Чернігів: ПАУ, 2023. С. 289–292. URL: <http://surl.li/ulese> (дата звернення: 12.06.2024).

2. Шумна Л. П., Дудченко О. С., Маслова Л. А. Деякі питання ефективності державної антикорупційної політики в контексті реалізації засад верховенства права. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2022. № 1 (15). С. 74–82. URL: <http://surl.li/ulery> (дата звернення: 12.06.2024).
3. Миросердна І. М. Антикорупційна політика: міжнародні стандарти та досвід країн східної Європи. *Політичне життя*. 2020. №4. С. 30–35. DOI: 10.31558/2519-2949.2020.4.4
4. Марченко А. Антикорупційна реформа в Україні: поняття та особливості. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 2(83). 2021. С. 199–204. DOI: <https://doi.org/10.35432/1993-8330arpa2832021237303>
5. Буковська О.А., Марков М.М. Антикорупційна стратегія України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., (м.Київ, 8–9 грудня 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 314–317. URL: <http://surl.li/umnrn> (дата звернення: 12.06.2024).
6. Боженко В. В., Петренко К. Ю. Кращі практики використання цифрових технологій та штучного інтелекту для боротьби з корупцією. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2022. №2. С. 59–66. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89631> (дата звернення: 13.06.2024).
7. Сирота Д., Сергієнко А., Даценко Л. Кримінальна відповідальність та профілактика корупції. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 13(27). С. 189–202. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13\(27\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13(27)-189-202)
8. Мошинін А. Корупція у сучасній Україні: стан та напрямки протидії. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. №2(62). С. 106–110. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-16](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-16)
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14. 10. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 12.06.2024).
10. Історія становлення. *Національне антикорупційне бюро України: офіційний вебсайт*. URL: <https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/struktura-ta-kerivnitctvo/istoriya-stanovlennya/> (дата звернення: 12.06.2024).
11. Бродзь А.С. Напрями антикорупційної реформи в Україні в умовах сучасних викликів. *Публічна політика і державне управління в умовах війни*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Вінниця, 12 квітня 2024 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 217–220. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/article/view/14766> (дата звернення: 13.06.2024).
12. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20. 06. 2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-IX#Text> (дата звернення: 12.06.2024).
13. Logvynskiy G. V. Principles and guarantees for the security of advocates: international experience. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 21 травня 2021 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 236–238. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15544> (дата звернення: 12.06.2024).
14. Бугера С.І. Запобігання корупції та організованій злочинності в умовах цифрової трансформації. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 8–9 грудня 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 23–25. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/antykoriupsia/2022/materialy_konf_081222.pdf#page=315 (дата звернення: 12.06.2024).
15. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 04. 12. 2019 р. № 1137 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2024).

16. НАБУ і САП демонструють потужні результати у другому півріччі 2023 року. *Національне антикорупційне бюро України*: офіційний вебсайт. URL: <https://reports.nabu.gov.ua/investigations/> (дата звернення: 13.06.2024).

17. Індекс сприйняття корупції CPI 2023. *Transparency International Ukraine*: вебсайт. URL: <http://surl.li/mdnvr> (дата звернення: 13.06.2024).

References:

1. Rebkalo, M. M. (2023). Dosvid protydii koruptsii u krainakh Yevropeiskoho soiuzu: na prykladi Nimechchyny, Niderlandiv, Rumunii [Experience of combating corruption in the countries of the European Union: on the example of Germany, the Netherlands, Romania]. Proceedings from: *III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Intehratsiia teorii u praktyku: problemy, poshuky, perspektyvy v umovakh voiennoho stanu» – The three International Scientific and Practical Conference «Integration of theory into practice: problems, searches, prospects in the conditions of martial law»* (Chernihiv, November 1, 2023) (pp. 289–292). Chernihiv: PAU. Retrieved from <http://surl.li/ulese> [in Ukrainian].

2. Shumna, L. P., Dudchenko, O. S., & Maslova, L. A. (2022). Deiaki pytannia efektyvnosti derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v konteksti realizatsii zasad verkhovenstva prava [Some issues of effectiveness of the state anti-corruption policy in the context of implementing the principles of the rule of law]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Severshchyna. Series: Law*, 1 (15), 74–82. Retrieved from <http://surl.li/ulery> [in Ukrainian].

3. Myloserdna, I. M. (2020). Antykoruptsiina polityka: mizhnarodni standarty ta dosvid krain skhidnoi Yevropy [Anti-corruption policy: international standards and experience of Eastern European countries]. *Politychne zhyttia – Political life*, 4, 30–35. DOI 10.31558/2519-2949.2020.4.4 [in Ukrainian].

4. Marchenko, A. (2021). Antykoruptsiina reforma v Ukraini: poniattia ta osoblyvosti [Anti-corruption reform in Ukraine: concepts and features]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of state administration: a collection of scientific works*, 2(83), 199–204. DOI: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa2832021237303> [in Ukrainian].

5. Bukovska, O. A., & Markov M. M. (2022). Antykoruptsiina stratehiia Ukrainy [Anti-corruption strategy of Ukraine]. Proceedings from: *VII Mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsiia «Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri» – The Seven International Scientific and Practical Conference «Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension»* (Kyiv, December 8–9, 2022) (pp. 314–317). Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Retrieved from <http://surl.li/umnr> [in Ukrainian].

6. Bozhenko, V. V., & Petrenko, K. Yu. (2022). Krashchi praktyky vykorystannia tsyfrovoykh tekhnolohii ta shtuchnoho intelektu dlia borotby z koruptsiieiu [Best practices of using digital technologies and artificial intelligence to fight corruption]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika – Bulletin of Sumy State University. Economy series*, 2, 59–66. Retrieved from <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89631> [in Ukrainian].

7. Syrota, D., Serhiienko, A., & Datsenko, L. (2023). Kryminalna vidpovidalnist ta profilaktyka koruptsii [Criminal responsibility and prevention of corruption]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 13(27), 189–202. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13\(27\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13(27)-189-202) [in Ukrainian].

8. Moshynin, A. (2022). Koruptsiia u suchasni Ukraini: stan ta napriamky protydii [Corruption in modern Ukraine: state and directions of countermeasures]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political science and public administration*, 2(62), 106–110. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-16](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-16) [in Ukrainian].

9. Закон України «Про запобігання корупції» [The Law of Ukraine On Prevention of Corruption]. Activity from October 14 2014, No. 1700-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
10. Istoriiia stanovlennia [History of formation]. *Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy – National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: ofitsiyni vebсайт*. Retrieved from <https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/struktura-ta-kerivnitctvo/istoriya-stanovlennya/> [in Ukrainian].
11. Brodz, A. S. (2024). Napriamy antykoruptsiinoi reformy v Ukraini v umovakh suchasnykh vyklykiv [Directions of anti-corruption reform in Ukraine in the conditions of modern challenges]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Publichna polityka i derzhavne upravlinnia v umovakh viiny» – The International Scientific and Practical «Public policy and state administration in the conditions of war»* (Vinnytsia, April 12, 2024) (pp. 217–220). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. Retrieved from <https://jpasmd.donnu.edu.ua/article/view/14766> [in Ukrainian].
12. Закон України «Про zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky» [The Law of Ukraine On the principles of state anti-corruption policy for 2021-2025]. Activity from June 20 2022, No. 2322-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-IX#Text> [in Ukrainian].
13. Logvynskiy, G. V. (2021). Pryntsypy ta harantii bezpeky advokativ: mizhnarodnyi dosvid [Principles and guarantees for the security of advocates: international experience]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru» – The International Scientific and Practical Conference «Science and social life of Ukraine in the era of global challenges for humanity in the digital era»*. (Odesa, May 21, 2021) (pp. 236–238). Vol. 2. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Retrieved from <https://hdl.handle.net/11300/15544> [in Ukrainian].
14. Buhera, S. I. Zapobihannia koruptsii ta orhanizovaniy zlochynnosti v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Prevention of corruption and organized crime in the conditions of digital transformation]. Proceedings from: *VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri» – The Seven International Scientific and Practical Conference «Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension»* (Kyiv, December 8–9, 2022) (pp. 23–25). Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Retrieved from https://www.naiiu.kiev.ua/files/antykoruptsia/2022/materialy_konf_081222.pdf#page=315 [in Ukrainian].
15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pytannia Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh ta Reiestru administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Register of Administrative Services]. Activity from December 04 2019, No. 1137. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. NABU i SAP demonstroiut potuzhni rezultaty u druhomu pivrichchi 2023 roku [NABU and SAP demonstrate powerful results in the second quarter of 2023]. *Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy – Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: ofitsiyni website*. Retrieved from <https://reports.nabu.gov.ua/investigations/> [in Ukrainian].
17. Indeks spryiniattia koruptsii CPI 2023 [CPI Corruption Perceptions Index 2023]. *Transparency International Ukraine: vebсайт*. Retrieved from <http://surl.li/mdnvr> [in Ukrainian].

УДК 35.078.001.8(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-198-209](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-198-209)

Прокопенко Сергій Леонідович кандидат історичних наук, провідний інспектор відділу з питань зв'язку, захисту інформації та мобілізаційної роботи управління з питань регіонального цифрового розвитку та електронного урядування, Департамент цифрової трансформації, інформаційних технологій та електронного урядування обласної військової адміністрації, пр. Олександра Поля, 1, м. Дніпро, 49000, тел.: (056) 742-88-59, <https://orcid.org/0000-0002-6273-6959>.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджуються методологічні засади надання адміністративних послуг в Україні, які відображають основні принципи публічного управління відповідно до сучасних тенденцій. В рамках сучасних викликів актуальність методологічних засад надання адміністративних послуг проявляється через потребу модернізації, трансформації та удосконалення якості надання послуг.

Проаналізовано базові підходи, класифікації та особливості адміністративних послуг в сучасних реаліях. В ході дослідження було встановлено, що адміністративні послуги є механізмом взаємодії та комунікації суспільства та державних інституцій й функціонують для задоволення першочергових потреб суспільства в цілому, в рамках чинного законодавства, а саме Закону України «Про адміністративні послуги» редакція від 27.04.2024. Відповідно були встановлені базові недоліки у чинному законодавстві України, що стосуються надання адміністративних послуг.

Виокремлені інструменти, механізми та методи, які використовуються в рамках надання адміністративних послуг. В ході дослідження були розглянуті основні аспекти подальшого впровадження інформаційних технологій для покращення якості надання адміністративних послуг й електронні сервіси. Відзначається, що якість та ефективність надання адміністративних послуг створює комунікативний зв'язок між державними інституціями та суспільством.

В ході дослідження були визначено, що в рамках сучасних тенденцій та викликів Україні варто дотримуватися комплексного підходу у сфері надання адміністративних послуг. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення методологічних засад надання адміністративних послуг в Україні, а саме: адаптація до міжнародних стандартів, створення сприятливого середовища в

установах, які надають адміністративні послуги. Проведене комплексне дослідження дозволило розкрити особливості методологічних засад надання адміністративних послуг в Україні й визначило подальші перспективи їх розвитку.

Ключові слова: адміністративні послуги, державне управління, місцеве самоврядування, державні інституції, законодавча база, електронні сервіси.

Prokopenko Serhii Leonidovych PhD in History, Leading Inspector of the Division for Communication, Information Protection and Mobilization of the Office for Regional Digital Development and E-Governance, Department of Digital Transformation, Information Technology and E-Governance of the Regional Military Administration, 1 Oleksandr Polia Ave. 49000, Dnipro, tel.: (056) 742-88-59, <https://orcid.org/0000-0002-6273-6959>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE

Abstract. This article examines the methodological principles of providing administrative services in Ukraine, reflecting the main principles of public administration in line with modern trends. In the context of contemporary challenges, the relevance of the methodological principles of providing administrative services is manifested through the need for modernization, transformation, and improvement of service quality.

Basic approaches to the classification and features of administrative services in modern realities are analyzed. The study established that administrative services serve as a mechanism for interaction and communication between society and state institutions, functioning to meet the primary needs of society as a whole, within the framework of current legislation, namely the Law of Ukraine “On Administrative Services” as amended on 27.04.2024. Accordingly, fundamental shortcomings in the current legislation of Ukraine concerning the provision of administrative services were identified.

Tools, mechanisms, and methods used in the provision of administrative services were highlighted. The study considered the main aspects of further implementation of information technologies to improve the quality of administrative services and electronic services. It is noted that the quality and efficiency of providing administrative services create a communicative link between state institutions and society. It was found that unfortunately, the implemented regulatory principles regarding the provision of administrative services in Ukraine do not all meet international standards and do not function integrally.

The study determined that, in the context of modern trends and challenges, Ukraine should adhere to a comprehensive approach in the field of providing administrative services. Recommendations were proposed for improving the methodological principles of providing administrative services in Ukraine, namely: adaptation to international standards, and creating a favorable environment in institutions that provide administrative services. The comprehensive study revealed the features of the methodological principles of providing administrative services in Ukraine and identified further development prospects.

Keywords: administrative services, state administration, local self-government, state institutions, legislative framework, electronic services.

Постановка проблеми. Доступність та якість надання адміністративних послуг є найважливішими критеріями оцінки ефективності роботи органів державного управління в рамках адміністративної реформи, що вже довгий час триває в Україні. Відповідно до сучасних тенденцій саме ефективність та якість надання адміністративних послуг є основою для розвитку суспільства та його подальших трансформацій. Тому постає питання у забезпеченні своєчасного, швидкого, доступного та якісного обслуговування, як громадян, так і підприємців державними установами та органами місцевого самоврядування. В умовах стрімких та динамічних змін, як в потребах громадськості, так і в інформаційно-комунікативних технологіях виникає необхідність швидкої трансформації в процесах надання адміністративних послуг, які мають відповідати міжнародним стандартам [1, с. 467].

Приміром, надання адміністративних послуг в державах Європейського Союзу характеризується високою градацією стандартизації, уніфікації, цифровізації та нормування. Відповідно до статистики Євростату, у 2023 році понад 60 % активно користуються адміністративними послугами в рамках процесу диджиталізації. Варто зауважити, що на жаль не всі країни Європейського союзу мають однакові показники у використанні адміністративних послуг. Естонія та Данія, за останніми даними на кінець 2023 року, демонструють, що понад 85% громадян регулярно використовували електронні урядові послуги, а у Швеції, — 97% та Фінляндії, — 83%. В Італії електронними урядовими послугами користувалося 45%, а у Греції 42% [2].

Слушно зауважити, що методологічні засади надання адміністративних послуг охоплюють різні підходи до стандартизації та самого процесу надання послуг, що надалі дозволяє сформувавши цілісну систему державного управління та місцевого самоврядування. Сьогодні дослідники та експерти виокремлюють базові принципи надання адміністративних послуг, серед яких ефективність, інноваційність та прозорість. Де прозорість надання адміністративних послуг, дозволяє користувачам отримувати максимальну

кількість інформації, яка їм потрібна, а державним інституціям дає можливість функціонувати в рамках відповідного регламенту [3, с.109].

Інноваційність у наданні адміністративних послуг передбачає постійне оновлення методів, механізмів та технологій, які надалі підвищують якість та швидкість отримання громадянами потрібних результатів в запитах. Відповідно, ефективність передбачає комплексне застосування ресурсного потенціалу при отриманні адміністративних послуг громадянами та підприємцями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження у сфері надання адміністративних послуг акцентують увагу на необхідності вдосконалення організаційних та технологічних аспектів. Бісоньо М., Боярський О., Валле С., Заболотна Г., Куадрадо-Бальєстерос Б., Лапуенте В., Слухай С., Хаджирадієва С., Хлібороб Н., вказують на важливість інтеграції сучасних інформаційних технологій та впровадження електронних сервісів [1; 3; 9; 10].

Величко З., Вусик Г., Ільченко Н., Легеза Є., Ленда Р., Лікарчук Н., Ляшов Д., Одинцов О., Омельянович Р., Чечель А. відзначають, що методологічні засади надання адміністративних послуг містять комплексний підхід, що охоплює принципи децентралізації, стандартизації та орієнтації на потреби підприємців та громадян [2; 6; 14;16].

Андрєєв О., Бондар Г., Гавриленко О., Каменчук О., Клімушин П., Мохова Ю., Семеніхін В., Шамрай Н., Шопша Н., Яровий Т. зауважують, що у контексті підвищення якості адміністративних послуг, вагомим є комунікація між державними інституціями та громадянами й підприємцями [4; 5; 11; 12;13;15].

Метою статті є з'ясування специфіки методологічних засад надання адміністративних послуг в Україні з метою підвищення їх ефективності та якості.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні послуги, сьогодні, є базовою складовою державного управління, що формують комунікативні зв'язки між суспільством, підприємцями та державними інституціями. Відповідно до сучасних потреб громадян та малого і середнього бізнесу, адміністративні послуги дають можливість швидко отримати бажаний результат, приміром, одержання документів чи реєстрацію бізнесу. Основною метою адміністративних послуг є адаптація, спрощення та полегшення взаємодії та комунікації між державою, місцевим самоврядуванням та громадянами, викорінення корупції та бюрократії. Методологічні засади надання адміністративних послуг — це цілісна структура, що складається з механізмів, принципів, моделей, підходів та методів, які формують систему надання якісних адміністративних послуг та комфортного обслуговування підприємців та громадян [4, с. 42] (Рис 1.).

Методологічні засади надання адміністративних послуг

Рис 1. Система методологічних засад надання адміністративних послуг
Джерело: власна розробка автора

В рамках міжнародної практики, головним завданням надання адміністративних послуг є впровадження електронних платформ (Your Europe, European Employment Services, E-Justice Portal, Connecting Europe Facility (CEF) Digital, European Business Register), які дадуть можливість швидко та якісно отримати бажаний результат громадянам та підприємцям. Тобто, такий підхід дозволить скоротити час та ресурси, які необхідні для отримання адміністративної послуги. Електронні урядові портали, мобільні додатки та онлайн-сервіси, приміром, як: в Україні «Дія», в Польщі «ePUAP», Німеччині «Bürgeramt Online» та Іспанії «Sede Electrónica» [5, с. 240], — формують відповідне середовище в якому якісно, швидко та комфортно можна отримати: реєстрацію; підприємницькі (господарські) послуги; сертифікацію; отримання ліцензії; верифікацію; атестацію; нострифікацію; легалізацію; соціальні та земельні послуги [6, с. 164]. Вагомим моментом для України є те, що такі методологічні засади надання адміністративних послуг дають можливість знизити корупційні показники (Transparency International Ukraine 36 зі 100 балів в Індексі сприйняття корупції за 2023 рік) та підвищити ефективність державного управління [6, с. 179].

Відповідно до чинного законодавства України, адміністративні послуги є вагомим елементом у роботі та функціонуванні державних органів. Закон

України «Про адміністративні послуги» [7] містить основні положення про базові методологічні засади, в саме: Стаття 1. Визначення термінів: «адміністративна послуга — результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону» [7]; Стаття 3. Законодавство у сфері надання адміністративних послуг: «До адміністративних послуг також прирівнюється надання органом виконавчої влади, іншим державним органом, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, їх посадовими особами, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації витягів та виписок із реєстрів, довідок, копій, дублікатів документів та інші передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт» [7].

Відповідно до зазначеного вище, українські науковці, аналітики та дослідники відзначають, що надання адміністративних послуг в Україні ґрунтуються на базових методологічних аспектах, які в обов'язковому порядку мають забезпечувати регламент надання послуг, а саме:

— функціонування в рамках чинного законодавства, а саме відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» [7], Постанови Кабінету Міністрів України, що регламентують окремі види адміністративних послуг, приміром, Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг [8] та нормативних актів центральних органів виконавчої влади;

— визначення основних підходів, механізмів та принципів надання адміністративних послуг, тобто: діяльність в рамках Закону України «Про адміністративні послуги» [7]; принцип прозорості, тобто підприємці та громадяни мають отримувати повний обсяг потрібної інформації; принцип доступності, тобто абсолютно всі категорії громадян повинні мати доступ до адміністративних послуг, а відповідно до європейських стандартів, як в очному варіанті, так і через призму диджиталізації;

— робота Центрів надання адміністративних послуг, яка полягає в створенні комфортних умов для отримання адміністративних послуг, а саме: консультацій, обробки інформації та даних, реєстрацій, видачі документів;

— впровадження електронного урядування, тобто реалізація європейських стандартів в процесі диджиталізації, а саме: автоматизація процесів; отримання послуг в онлайн режимі;

— запровадження системи моніторингу та контролю якості, тобто: проведення опитувань, щодо якості надання послуг підприємцям та громадянам; оцінка діяльності ЦНАПів [9, с. 96; 10, с. 211].

В рамках надання адміністративних послуг, сьогодні використовуються різносторонні методи, підходи, інструменти та механізми, які застосовуються

для покращення обслуговування, комунікації та взаємозв'язків між державними інституціями, бізнесом та громадянами (принцип нового суспільного договору) [11, с. 24]. Розроблена нами таблиця розкриває методологічні аспекти надання адміністративних послуг через призму функціонування інструментів, механізмів та методів, що формують систему якості, ефективності, компетентності, продуктивності та результативності надання адміністративних функцій (Табл.1).

Таблиця 1.

Інструменти, механізми та методи, що використовуються при наданні адміністративних послуг

Джерело: власна розробка автора на основі [10; 11; 12; 13; 16]

Категорія	Приклади	Опис
Інструменти		
Електронний уряд	Впровадження єдиного державного порталу адміністративних послуг, приміром «Дія»	Функціонування різносторонньої платформи для надання адміністративних послуг, яка в собі об'єднує широкий спектр надання адміністративних послуг
CRM-системи	Робота програмних комплексів в різних галузях (ProZoggo, eHealth, ЄДЕБО) та окремий функціонал CRM-систем для бізнесу (OpenMarket, Terrasoft)	CRM-системи, які дають можливість налагоджувати відповідні взаємозв'язки між державними інституціями та громадянами й підприємцями.
Електронний документообіг	Створення в Україні систем автоматизації документообігу, приміром, М.Е.Doc, Document.Online, Megapolis.DocNet.	Запровадження інструментів та механізмів, які забезпечать функціонування системи зберігання, обробки та обміну документами в онлайн режимі.
Механізми		
Адміністративні регламенти	Порядок надання адміністративних послуг відповідно до чинного законодавства України	Встановлення відповідного адміністративного регламенту відповідно до Конституції України та Закону України «Про адміністративні послуги».
FRONT OFFICE	Центри надання адміністративних послуг	Front office де громадяни та підприємці можуть отримати послуги.

Таблиця 1.

Інструменти, механізми та методи, що використовуються при наданні адміністративних послуг

Джерело: власна розробка автора на основі [10; 11; 12; 13; 16]

BACK OFFICE	Відділи підтримки	Back office, що забезпечують та контролюють виконання процесів надання адміністративних послуг
Методи		
Електронна ідентифікація	BankID, MobileID	Функції підтвердження особи громадянина при отриманні послуг, приміром в Дії
Автоматизація процесів	Robotic process automation	Robotic process automation використовуються для автоматизації онлайн процесів надання адміністративних послуг
Proactive services	Автоматичне надання послуг	Надання або продовження послуг, які не потребують запиту від громадянина

Впроваджені в Україні методологічні засади надання адміністративних послуг, що є відображеними в нормативно-правових принципах й ґрунтуються на таких постулатах, як: ефективність, прозорість, якість, відсутність бюрократії та корупції [12, с. 27]. Але враховуючи особливості надання адміністративних послуг в Україні, присутність бюрократичних аспектів, наявність корупційних систем, не всі положення, які вже впроваджені, відповідають європейським стандартам функціонування таких сервісів [13, с. 23]. Сьогодні виникають складнощі та труднощі в рамках надання адміністративних послуг, приміром через: недостатнє фінансування певних ЦНАПів; низький рівень розвитку інфраструктури в деяких регіонах України; функціонування корупційних схем; відсутність відповідної кадрової політики [14, с. 46]. Як міжнародні, так й українські аналітики та експерти відзначають, що спостерігається відсутність цілісних механізмів контролю та моніторингу якості надання адміністративних послуг, навіть при тому, що проходять постійні опитування та аналіз діяльності відповідних органів, які надають адміністративні послуги [15, с. 8]. Відповідно такі висновки говорять про те, що потрібно продовжувати реформу в рамках державного управління та місцевого самоврядування, слідувати європейським стандартам надання адміністративних послуг.

В своїх дослідженнях українські науковці наголошують на тому, що для вдосконалення методологічних засад надання адміністративних послуг в Україні варто виконати низку положень, а саме:

— здійснити гармонізацію чинного законодавства в рамках надання адміністративних послуг й провести повну трансформацію сфери надання адміністративних послуг до європейських стандартів;

— повне впровадження європейського ISO 9001, або підлаштування ISO 9001:2015 під європейські стандарти в цілому;

— модернізація та постійне удосконалення національних стандартів надання адміністративних послуг, використовуючи рекомендації та настанови ЄС та ОЕСР;

— налагодження системи моніторингу, що дає можливість оцінювати надання адміністративних послуг в реальному часі;

— в рамках стандартизації адміністративних послуг до вимог ЄС, впровадити постійні консультавання з міжнародними експертами з якості надання адміністративних послуг;

— впровадження системи інвестицій для трансформації та модернізації системи надання адміністративних послуг;

— постійне оновлення цифрових технологій в рамках надання цифрових послуг та вдосконалення автоматизації процесу;

— запровадження єдиної платформи щодо навчання суспільства, як користуватися електронним урядовим порталом, мобільними додатками та онлайн-сервісами;

— впровадження відкритої системи зворотного зв'язку, де буде відбуватися комунікація між державними інституціями та суспільством, щодо покращення якості надання адміністративних послуг;

— запровадити режим, де громадяни та підприємці зможуть прослідкувати етапи проходження їх справи [16, с. 280-283].

Впровадження даних настанов та рекомендацій сприятиме покращенню надання адміністративних послуг в Україні та дасть можливість тримати відповідну позицію на європейській арені.

Висновки. Відповідно до проведеного дослідження було встановлено, що методологічні засади надання адміністративних послуг — це система, що складається з різних підходів та механізмів, які формують комплекс якості отримання адміністративних послуг. Сьогодні постає завдання модернізації та трансформації системи надання адміністративних послуг в Україні, що супроводжується удосконаленням нормативно-правової бази. В рамках процесу євроінтеграції Україні варто проаналізувати досвід європейських держав, їх стандарти та системи й в подальшому адаптувати їх до національної системи адміністративних послуг.

Враховуючи сучасні тенденції, обов'язковим є впровадження електронного урядування, з урахуванням міжнародних практик та стандартів, що в

подальшому дасть можливість Україні позбавитись бюрократичних перешкод, викоринити корупційну систему й надавати адміністративні послуги громадянам не лише на українській території, а стати частиною міжнародного цифрового простору. Для вдосконалення процесу надання адміністративних послуг, — вагомим кроком є постійний моніторинг та контроль за якістю та вчасністю надання й отримання сервісу.

Отже, методологічні засади надання адміністративних послуг в Україні розглядаються через призму різних принципів, які дозволяють формувати якісну систему надання адміністративних послуг. Для України важливо постійно вдосконалювати систему надання адміністративних послуг, впроваджувати нові технології та позитивний зарубіжний досвід у цій сфері, зокрема досвід Естонії, яка сьогодні є лідером із впровадження електронного урядування, де понад 90 % адміністративних послуг надається онлайн, та досвід країн-членів ЄС щодо цілісної систематизації цифрових адміністративних послуг, за допомогою якої, за статистичними даними Європейської комісії, вони зберігають 57, 3 мільярдів євро, дотримуватися європейських принципів та стандартів,

Література:

1. Lapuente V., Walle S. The effects of new public management on the quality of public services. *Governance*. 2020. № 33.3 P. 461-475.
2. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
3. Cuadrado-Ballesteros B., Bisogno M. Public sector accounting reforms and the quality of governance. *Public Money & Management*. 2021. № 41.2. P. 107-117.
4. Клімушин П. С. Методологічні засади забезпечення якісного надання адміністративних послуг. *Теорія та практика державного управління*. 2018. № 1 (60). С. 39 – 47.
5. Андреев О., Каменчук О., Семеніхін В., Шамрай Н. Поняття, ознаки та сутність адміністративних послуг в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 236-243.
6. Легеза Є. О. Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес: фінансове право: інформаційне право». Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2017. 511 с.
7. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 25 червня 2024)
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг» від 16.05.2014 № 523-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-p#Text> (дата звернення: 25 червня 2024)
9. Khadzhyradieva S., Slukhai S., Rachynskyi A. Public administration in Ukraine: Adjusting to European standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. 2020. № 13.1. P. 81-108.
10. Khliborob N., Boiarsky O., Zabolotna H. Implementation of the principles of administrative procedure in the provision of digital public services: EU experience and Ukrainian practice. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9.3. P. 207-213.
11. Gavrilenko O. establishing the grouping principle of public services based on the analysis of similarity coefficients. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2023. Vol 123, Issue 3. P. 22-27

12. Shopsha N., Yarovoi T. Mechanism of public management of the system of development of intellectual resources of the economy of Ukraine. *Public Administration and Law Review*. 2021. № 2. P. 22-31.

13. Мохова Ю. Л. Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 2.29. С. 22-28.

14. Одінецов О., Ільченко Н., Ляшов Д. Міжнародний досвід організації надання адміністративних послуг. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. № 60. С. 41-51.

15. Бондар Г. Сучасний стан надання адміністративних послуг в Україні за умов децентралізації. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 1. С. 5-11.

16. Чечель А. О., Омелянович Р. А. Державне управління у сфері надання адміністративних послуг: європейський досвід. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 279-284.

References:

1. Lapuente, V., Walle, S. (2020). The effects of new public management on the quality of public services. *Governance*, № 33.3 P. 461-475.

2. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andriieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, № 41(76), P. 769-779.

3. Cuadrado-Ballesteros, B., Bisogno, M. (2021). Public sector accounting reforms and the quality of governance. *Public Money & Management*, № 41.2, P. 107-117.

4. Klimushyn, P. S. (2018). Metodolohichni zasady zabezpechennia yakisnoho nadannia administratyvnykh posluh [Methodological principles of ensuring quality provision of administrative services]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, № 1 (60), pp. 39 – 47.

5. Andriiev, O., Kamenchuk, O., Semenikhin, V., Shamrai, N. (2023). Poniattia, oznaky ta sutnist administratyvnykh posluh v Ukraini [Concepts, signs and essence of administrative services in Ukraine]. *Yurydychnyi biuletyn*. 2023. № 29, p. 236-243.

6. Leheza, Ye. O. (2017). Kontseptsiiia publichnykh posluh: administratyvno-pravovyi aspekt [Concept of public services: administrative and legal aspect]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses: finansove pravo: informa- tsiine pravo». Zaporiz. nats. un-t. Zaporizhzhia, 511 p.

7. Zakon Ukrainy «Pro administratyvni posluhy» [Law of Ukraine “On Administrative Services”] vid 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia nadannia administratyvnykh posluh cherez tsentry nadannia administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of provision of administrative services through centers for the provision of administrative services”] vid 16.05.2014 № 523-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-r#Text>

9. Khadzhyradieva, S., Slukhai, S., Rachynskyi, A. (2020). Public administration in Ukraine: Adjusting to European standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, № 13.1. P. 81-108.

10. Khliborob, N., Boiarsky, O., Zabolotna, H. (2023). Implementation of the principles of administrative procedure in the provision of digital public services: EU experience and Ukrainian practice. *Baltic Journal of Economic Studies*, № 9.3. P. 207-213.

11. Gavrilenko, O. (2023). Establishing the grouping principle of public services based on the analysis of similarity coefficients. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, Vol 123, Issue 3. P. 22-27

12. Shopsha, N., Yarovoi, T. (2021). Mechanism of public management of the system of development of intellectual resources of the economy of Ukraine. *Public Administration and Law Review*, № 2, P. 22-31.

13. Mokhova, Yu. L. (2021). Otsinka diialnosti tsentriv nadannia administratyvnykh posluh v umovakh tsyfrovizatsii Ukrainy [Evaluation of the activity of centers for the provision of administrative services in the conditions of digitization of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*, № 2.29, pp. 22-28.

14. Odintsov, O., Ilchenko, N., Liashov, D. (2021). Mizhnarodnyi dosvid orhanizatsii nadannia administratyvnykh posluh [International experience of organizing the provision of administrative services]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, № 60, pp. 41-51.

15. Bondar, H. (2023). Suchasnyi stan nadannia administratyvnykh posluh v Ukraini za umov detsentralizatsii [Current state of administrative services provision in Ukraine under conditions of decentralization]. *Tsentrlnoukraïnskyï visnyk prava ta publicnoho upravlinnia*, № 1, pp. 5-11.

16. Chechel, A. O., Omelianovych, R. A. (2021). Derzhavne upravlinnia u sferi nadannia administratyvnykh posluh: yevropeiskyi dosvid [State management in the sphere of providing administrative services: European experience]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, № 1, pp. 279-284.

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-210-217](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-210-217)

Проць Роман Романович кандидат сільськогосподарських наук, генеральний директор, ТзОВ «Сервіс-Агрозахід», м. Львів, 7900, <https://orcid.org/0009-0008-9143-2234>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ АКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей забезпечення національної безпеки держави через активне використання альтернативних джерел енергії. Виокремлено ключові детермінанти альтернативних джерел енергії, які мають вплив на забезпечення національної безпеки держави. Досліджуючи енергетичну сферу, стає зрозумілим, що стратегічний розвиток альтернативних джерел енергії є не тільки важливим для забезпечення сталого розвитку, але й критично важливим для національної безпеки країн, зокрема України. Доведено, що враховуючи виснаження традиційних енергетичних ресурсів та зростання екологічних ризиків, інтеграція альтернативної енергії в енергетичний портфель дозволяє не тільки зменшити залежність від імпортованих ресурсів, а й покращити економічну стабільність та екологічну безпеку. Значні інвестиції в такі джерела, як сонячна, вітрова, та гідроенергія можуть сприяти внутрішній енергетичній незалежності та зменшити вплив на довкілля, що у свою чергу сприяє забезпеченню сталого розвитку. Встановлено, що зменшення залежності від зовнішніх джерел палива та зниження ризиків, пов'язаних з коливаннями цін на нафту, можуть забезпечити більшу економічну стабільність та зменшити політичну вразливість перед обличчям міжнародних конфліктів. Доведено, що активне впровадження альтернативних джерел енергії не лише вирішує поточні енергетичні та екологічні виклики, але й відкриває шлях для більш стабільного, економічно ефективного, і безпечного майбутнього. Особливо в контексті зростаючих глобальних викликів, такий підхід є не тільки бажаним, але й неминучим. Визначено, що цей шлях також передбачає значні соціальні переваги, такі як створення нових робочих місць і розвиток високотехнологічних галузей, які сприяють економічному зростанню та технологічним інноваціям. Визначено переваги, які надає активне використання альтернативних джерел енергії для держави.

Ключові слова: держава, державне регулювання, національна безпека, енергія, альтернативні джерела, джерела енергії, процес регулювання, енергетична безпека, енергетика

Prots Roman Romanovych Candidate of Agricultural Sciences, General Director, Service-Agrozahid LLC. Lviv, 7900, <https://orcid.org/0009-0008-9143-2234>

ENSURING NATIONAL SECURITY THROUGH THE ACTIVE USE OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

Abstract. The purpose of the research is to characterize the specifics of ensuring national security through the active use of alternative energy sources. Key determinants of alternative energy that impact national security are identified. In studying the energy sector, it becomes clear that the strategic development of alternative energy sources is not only important for sustainable development but also critically essential for the national security of countries, particularly Ukraine. It has been proven that considering the depletion of traditional energy resources and the increase in ecological risks, integrating alternative energy into the energy portfolio not only reduces dependence on imported resources but also enhances economic stability and environmental safety. Significant investments in sources such as solar, wind, and hydro energy can contribute to internal energy independence and reduce environmental impact, which in turn supports sustainable development. It has been established that reducing dependence on external fuel sources and decreasing risks associated with fluctuations in oil prices can provide greater economic stability and reduce political vulnerability in the face of international conflicts. It has been proven that the active implementation of alternative energy sources not only addresses current energy and environmental challenges but also paves the way for a more stable, economically efficient, and secure future. Especially in the context of growing global challenges, such an approach is not only desirable but inevitable. It has been determined that this path also offers significant social benefits, such as the creation of new jobs and the development of high-tech industries, which promote economic growth and technological innovations. The benefits provided by the active use of alternative energy sources for the state have been identified. This requires significant investment, which leads to higher electricity tariffs and fuel prices, and has a number of negative consequences. On the other hand, the potential of alternative energy in Ukraine significantly exceeds the available fuel resources and promises a long-term perspective of sustainable development.

Keywords: state, state regulation, national security, energy, alternative sources, energy sources, regulatory process, energy security, energy sector

Постановка проблеми. В сучасному світі одним з ключових напрямків є зосередження зусиль на вирішенні питань, пов'язаних з раціональним використанням та ефективністю енергоресурсів. Спільноти по всьому світу активно впроваджують технології для збереження енергії та розробляють альтернативні джерела енергії. Водночас, сьогодення демонструє критичні зміни у стабільному розвитку: традиційні енергоджерела зменшуються, вартість

їх добування зростає, а забруднення довкілля і деградація біосфери посилюються. Промислове, сільське господарство та побутове виробництво генерують надмірні обсяги органічних відходів. В умовах цих викликів необхідно прискорити процеси вирішення зазначених проблем. У контексті економіки України збільшення рівня енергетичної безпеки вбачається у використанні можливостей альтернативних палив. Показники наявності енергетичних ресурсів безпосередньо впливають на соціально-економічне зростання країни, а альтернативна енергія відкриває великі можливості для подальшого розвитку суспільства. Саме тому, в таких умовах вкрай важливим залишається питання активного стимулювання до використання альтернативних саме джерел енергії в контексті забезпечення власної національної безпеки.

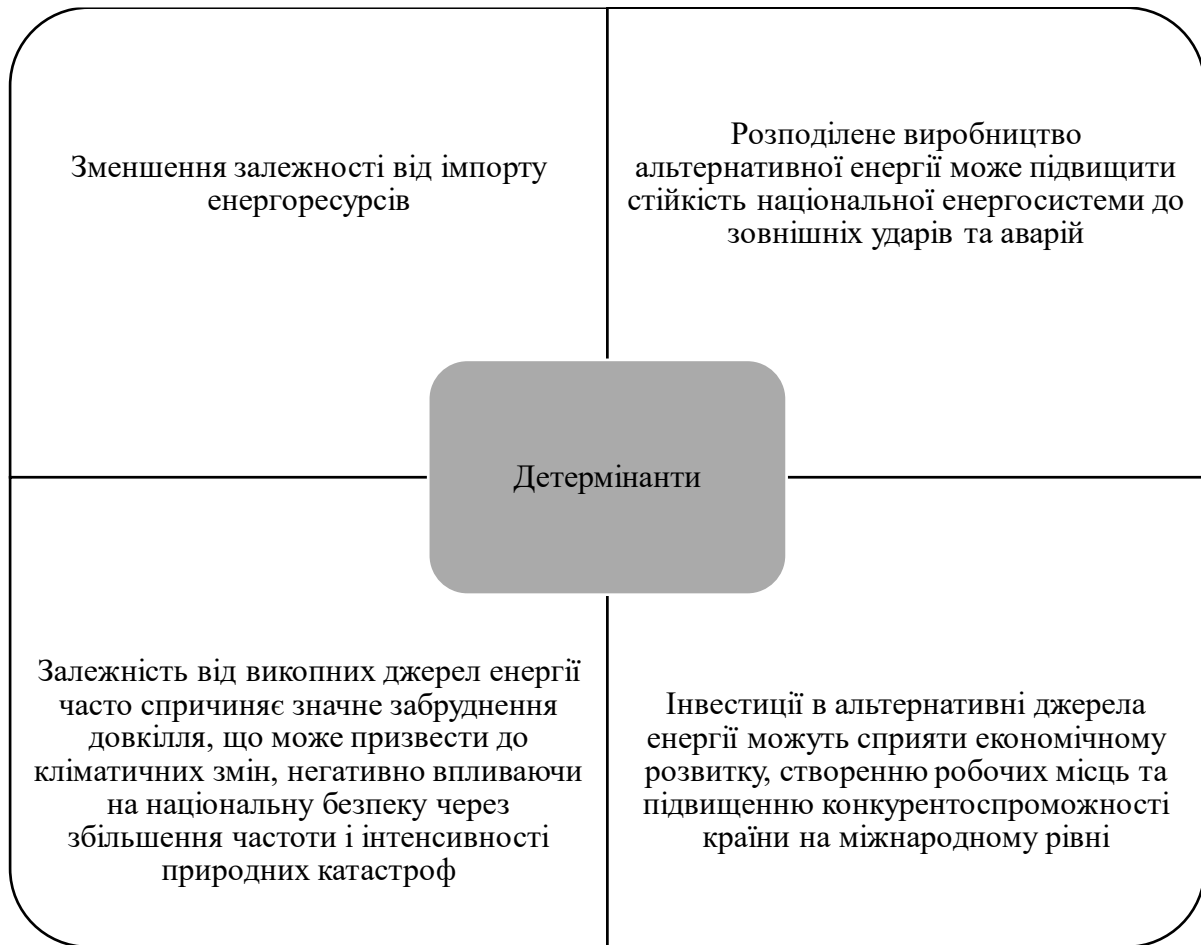
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різного роду вагомні аспекти в питанні забезпечення національної й енергетичної безпеки держави розкривалися в роботах таких вчених, як О. Гудима, Д. Зеркалов, М.Єрмошенко, В. Костецький, С. Кудря, М. Кришатнович, О. Лютак, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, С. Тулуб, А. Шевцов, В. Шевчук, А. Шидловський, Т. Яснюк, О. Силкін, А. Штангрет та інші. Проте, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті регулювання саме використання альтернативних джерел енергії, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей забезпечення національної безпеки держави через активне використання альтернативних джерел енергії.

Виклад основного матеріалу. Енергетика відіграє вирішальну роль у життєдіяльності країни, розвиваючись з величезною швидкістю. Як технологічна основа національної економіки, вона є ключовим фактором у визначенні напрямків розвитку та забезпеченні національної безпеки України. Глобалізація та ринкові зміни у світовій енергетиці спричинили переформатування географії та структури енергетичних компаній, а також способів їхнього управління. Електроенергетика є однією з основних галузей для розвинених країн, що підкреслює її важливість для розвитку промисловості, комунального господарства, транспорту та аграрного сектору, а також для підтримки соціальних умов відповідно до сучасних стандартів. Проте енергетична галузь стикається з численними внутрішніми проблемами, зокрема зношенням основних фондів, що потребує значних інвестицій та призводить до постійного зростання енергетичних тарифів. Подальше виснаження паливних ресурсів може спонукати до повільного економічного розвитку. У той же час, потенціал альтернативних джерел енергії, таких як геотермальна, сонячна, та вітрова енергія, значно перевищує традиційні паливні запаси і може забезпечити довготривалий сталий розвиток енергетики за раціональних тарифів та мінімального впливу на навколишнє середовище. Інвестиції в розвиток альтернатив-

ної енергетики могли б забезпечити енергетичну незалежність та інші позитивні соціальні ефекти (рис.1).

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Основні детермінанти альтернативних джерел енергії, які впливають на рівень національної безпеки

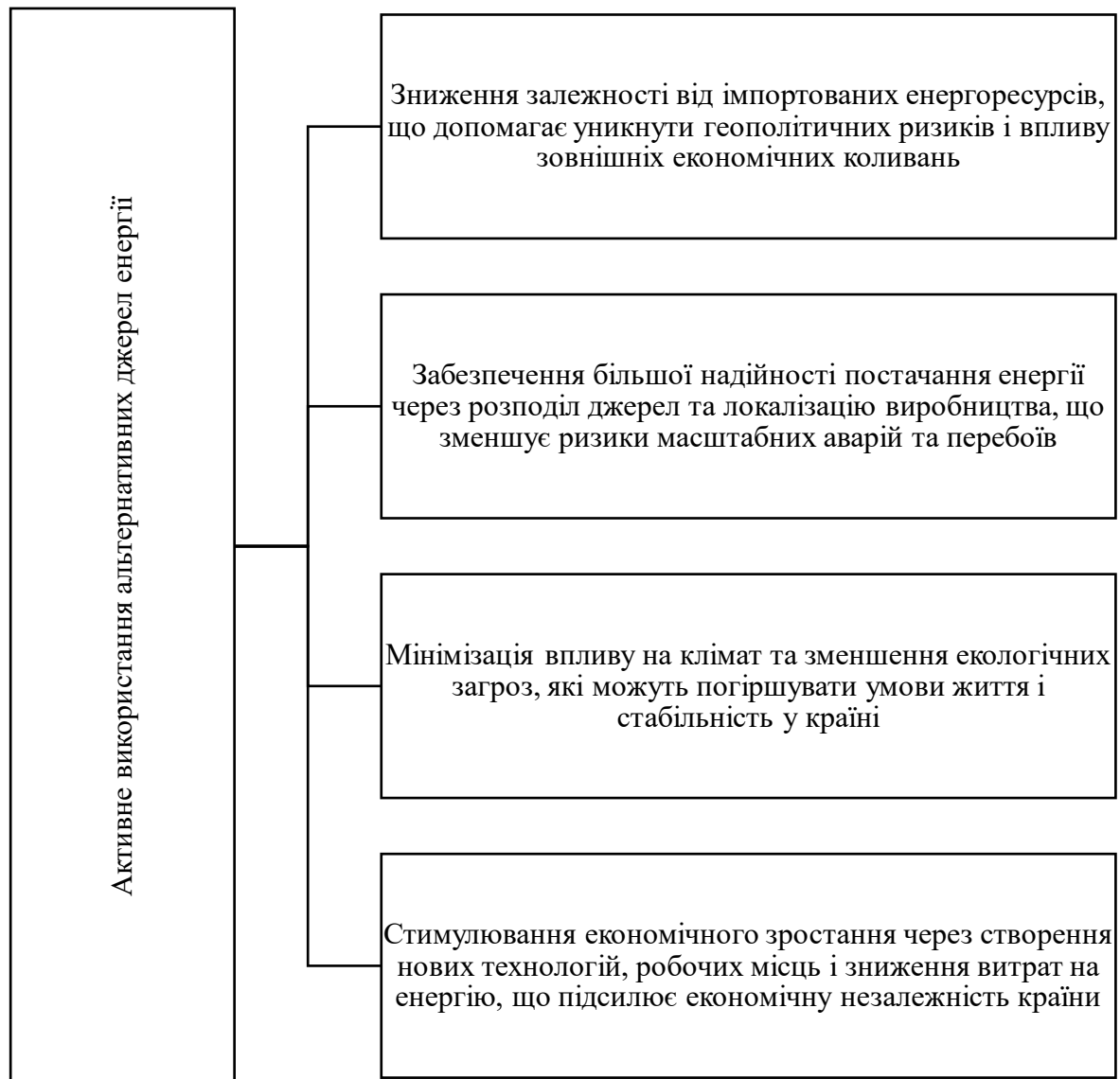
Історію альтернативних джерел енергії можна розуміти як відповідь на екологічні проблеми та обмеженість копалин, які сформували енергетичну політику та технологічні досягнення за останнє століття [1-3]. Початковий поштовх до альтернативних джерел енергії почався серйозно під час нафтової кризи 1970-х років. Країни, особливо ті, які сильно залежали від імпорту нафти, відчули економічну напругу і непередбачуваність нафтових цін, що спонукало до пошуку більш стабільних і стійких всередині країни джерел енергії. У цей період було відзначено значні інвестиції в атомну енергетику та раннє впровадження сучасних сонячних та вітрових технологій. Екологічні проблеми були основними мотиваторами; швидше, ці ранні ініціативи були зумовлені енергетичною безпекою та економічною стабільністю. До кінця 20-го століття екологічні проблеми почали виходити першому плані, чому

сприяли зростаючі докази глобального потепління і екологічної деградації через споживання викопного палива [4-6]. Це зрушення у фокусі призвело до посилення урядової та наукової підтримки технологій відновлюваної енергетики. Зокрема, вітрова та сонячна енергетика виграли від технологічних досягнень, які підвищили ефективність та знизили витрати, що зробило їх конкурентоспроможними порівняно з традиційними джерелами енергії. Міжнародні угоди, такі як Кіотський протокол, також забезпечили основу для скорочення викидів вуглекислого газу та просування рішень у галузі зеленої енергетики у глобальному масштабі.

У 21 столітті акцент на сталий розвиток та суворі реалії зміни клімату ще більше прискорили впровадження та впровадження альтернативних джерел енергії. Досягнення в галузі технологій зробили відновлювані джерела енергії надійнішими та економічно ефективнішими, що призвело до їх широкого впровадження – від великомасштабних вітряних електростанцій до побутових сонячних панелей [7-10]. Крім того, поширення електромобілів та вдосконалення технологій зберігання акумуляторів змінюють структуру енергоспоживання та стимулюють подальший інтерес до відновлюваних джерел енергії. Ця епоха характеризується цілісним підходом до сталого розвитку, що поєднує технологічні, економічні та соціальні стратегії для створення стійкого та екологічно чистого енергетичного середовища функціонування.

Активне використання альтернативних джерел енергії стало критично важливим для стратегій національної безпеки в усьому світі, усуваючи вразливості, пов'язані із залежністю від іноземної нафти та геополітичною напруженістю. Диверсифікуючи свої енергетичні портфелі, країни можуть знизити свою залежність від імпортного палива, яке часто надходить із політично нестабільних регіонів. Така диверсифікація допомагає стабілізувати внутрішні енергетичні ринки та знизити економічну нестабільність, пов'язану з коливаннями цін на нафту та газ. Крім того, інвестиції в інфраструктуру відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова та гідроелектроенергія, сприяють енергетичній незалежності, тим самим підвищуючи національну безпеку. При цьому, більш традиційне викопне паливо є основним джерелом забруднення повітря та викидів парникових газів, сприяючи глобальному потеплінню та зміні клімату. Ці екологічні проблеми створюють довгострокові ризики для національної безпеки, включаючи збільшення числа стихійних лих, втрату орних земель та нестачу води. Переходячи до чистіших джерел енергії, держави можуть пом'якшити ці екологічні загрози, зберігаючи природні ресурси та підтримуючи екологічний баланс, необхідний для довгострокової національної безпеки (рис.2).

Джерело: сформовано автором

Рис.2. Переваги від активного використання альтернативних джерел енергії в контексті забезпечення національної безпеки

В економічному плані розвиток альтернативних джерел енергії стимулює вітчизняну промисловість та створює робочі місця, скорочуючи безробіття та підвищуючи економічну стійкість. Інвестиції в інфраструктуру відновлюваної енергетики не лише диверсифікують економіку, а й сприяють технологічним інноваціям. При цьому, це є позитивним фактором в контексті забезпечення саме національної безпеки, оскільки воно знижує залежність від зовнішньоекономічного впливу та створює міцну внутрішню економіку, здатну протистояти глобальним економічним потрясінням.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що енергетична галузь є ключовою для країни, оскільки від її стратегічного розвитку залежить загальний стан економіки. Відзначаються зростаючі кризові явища в енергетиці, які мають глобальні та внутрішньогалузеві причини. З одного боку, проблеми виникають через виснаження геологічних запасів основних видів палива, як вугілля, нафти та газу, а з іншого — через погіршення екологічних умов внаслідок діяльності в енергетичній сфері, що несе загрозу катастрофічних наслідків. Ці проблеми вимагають нових підходів, оскільки традиційні методи вже неефективні через численні внутрішні галузеві проблеми, зумовлені зношенням основних фондів. Це вимагає значних інвестицій, що призводить до підвищення тарифів на електроенергію і цін на паливо, та має низку негативних наслідків. З іншого боку, потенціал альтернативної енергетики в Україні значно перевищує наявні паливні ресурси і обіцяє довгострокову перспективу сталого розвитку. Однак, потрібне суттєве коригування існуючих методологій у сфері альтернативної енергії для адекватного відповіді на швидкість вичерпання традиційних ресурсів та екологічні виклики.

Література:

- 1 Stasytyte, V., & Ignatas, A. Efficiency of energy consumption as a base for sustainable energy sector. *Business: Theory and Practice*, 17(2), 2016, 128-137
2. Baek, C.; Jung, E.-Y.; Lee, J.-D. Effects of regulation and economic environment on the electricity industry's competitiveness: a study based on OECD countries, *Energy Policy*, 2014, 72: 120–128
3. Costantini, V.; Mazzanti, M. On the green and innovative side of trade competitiveness? The impact of environmental policies and innovation on EU exports, *Research Policy* 2012, 41: 132–153.
4. Fellows, R. Sustainability: a matter of energy?, *Property Management*, 2006, 24(2): 116–131.
5. Serbi, M. Use renewables to be cleaner: meta-analysis of the renewable energy consumption – economic growth nexus, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 2015, 42: 657–665
6. Martinez, L., Brown, J., Chang, Y., & O'Connor, M. Impact of Government Policies on Renewable Energy Expansion. *Policy Studies in Energy and Environment*, 33(3), 2021, 211-230.
7. Harper, S., Ng, T., Wallace, R., & Khan, M. Geothermal Energy Extraction: Techniques and Sustainability Practices. *Geothermal Energy Research*, 9(1), 2017, 45-60.
8. Rozmahel, P.; Issever Grochova, L.; Litzman, M. Evaluation of competitiveness in the European Union: alternative perspectives, *Procedia Economics and Finance*, 2014 12: 575–581
9. O'Reilly, F., Huang, J., Singh, C., & Patel, V. Evaluating the Economic Viability of Tidal Energy in Coastal Regions. *Marine Energy Journal*, 5(4), 2022, 310-329.
10. Meade, N.; Islam, T. Modelling European usage of renewable energy technologies for electricity generation, *Technological Forecasting & Social Change*, 2015 90: 497–509

References:

1. Stasytyte, V., & Ignatas, A. (2016). Efficiency of energy consumption as a base for sustainable energy sector. *Business: Theory and Practice*, 17(2), pp. 128-137 [In English]
2. Baek, C.; Jung, E.-Y.; Lee, J.-D. (2014). Effects of regulation and economic environment on the electricity industry's competitiveness: a study based on OECD countries, *Energy Policy* 72: pp. 120–128 [In English]

3. Costantini, V.; Mazzanti, M. (2012). On the green and innovative side of trade competitiveness? The impact of environmental policies and innovation on EU exports, *Research Policy* 41: pp. 132–153. [In English]
4. Fellows, R. (2006). Sustainability: a matter of energy?, *Property Management* 24(2): pp. 116–131. [In English]
5. Serbi, M. (2015). Use renewables to be cleaner: meta-analysis of the renewable energy consumption – economic growth nexus, *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 42: pp. 657–665 [In English]
6. Martinez, L., Brown, J., Chang, Y., & O'Connor, M. (2021). Impact of Government Policies on Renewable Energy Expansion. *Policy Studies in Energy and Environment*, 33(3), pp. 211-230. [In English]
7. Harper, S., Ng, T., Wallace, R., & Khan, M. (2017). Geothermal Energy Extraction: Techniques and Sustainability Practices. *Geothermal Energy Research*, 9(1), pp. 45-60. [In English]
8. Rozmahel, P.; Issever Grochova, L.; Litzman, M. (2014). Evaluation of competitiveness in the European Union: alternative perspectives, *Procedia Economics and Finance* 12: pp. 575–581 [In English]
9. O'Reilly, F., Huang, J., Singh, C., & Patel, V. (2022). Evaluating the Economic Viability of Tidal Energy in Coastal Regions. *Marine Energy Journal*, 5(4), pp. 310-329. [In English]
10. Meade, N.; Islam, T. (2015). Modelling European usage of rene-wable energy technologies for electricity generation, *Technological Forecasting & Social Change* 90: pp. 497–509 [In English]

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-218-226](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-218-226)

Тушко Клавдія Юріївна доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 905-03-32, <https://orcid.org/0000-0001-7684-5622>.

Довгань Валерій Іванович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067)-960-13-45, <https://orcid.org/0000-0002-5435-5451>.

Тушко Дмитро Анатолійович викладач кафедри прикордонної служби, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 458-86-35, <https://orcid.org/0000-0002-1697-5836>.

ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНИХ ЛІДЕРІВ – ОФІЦЕРІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ

Анотація. У статті здійснено спробу проаналізувати взаємозв'язок між освітою, лідерством та процесом управління. Мети статті досягнуто, оскільки вивчено наукові праці із запропонованої проблеми та представлено узагальнені результати їх аналізу. Представлено визначення поняття «корпоративна філософія».

Основні ознаки владної та розпорядчої діяльності характерні історичним періодам первинного суспільства, в якому основою влади були родинність, вірування, звичаї та традиції. За тих часів, ключове завдання влади полягало у життєвому забезпеченні племені, а соціальна система цінностей передбачала задоволення інтересів переважної більшості спільнот в цілому [3]. Враховуючи ці факти, розвиток управлінської діяльності в соціумі вивчається як історичне виділення специфічного різновиду діяльності з групової спільної праці [2].

Українці не мають право зосереджувати свою увагу на песимістичних сценаріях, навіть в умовах війни, адже існує потреба у формуванні генерації лідерів, і в першу чергу – в секторі безпеки і оборони. Безпека – специфічне середовище, а з цього випливає, що лідер – офіцер-прикордонник не має можливості відзначитись у створенні соціальних інновацій, підприємництві тощо. Завданням української держави виховати сучасного лідера – офіцера-прикордонника, який має відповідний характер, здатний зробити внесок в

державному управлінні, забезпеченні ефективної охорони та захисту державного кордону. Такі завдання – вже є вагомим внеском у розвиток українського суспільства.

Стаття присвячена проблемі формування в лідерів –майбутніх офіцерів-прикордонників основ корпоративної культури. Можна констатувати, що стаття створена на межі і педагогіки, і державного управління. Оскільки у змісті обґрунтовано сутність корпоративної філософії лідера, її ознаки та умови реалізації, а також визначено ті навчальні дисципліни, які сприятимуть формуванню згаданої філософії.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є аналіз співвідношень таких понять як «лідерство» та «пасіонарність» в сучасному суспільстві, зокрема і в українському.

Ключові слова: управління, лідерство, майбутні офіцери-прикордонники професійна підготовка, корпоративна філософія, лідер.

Tushko Klavdia Yuryivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 905-03-32, <https://orcid.org/0000-0001-7684-5622>.

Dovgan Valeryi Ivanovych doctor of public administration, professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, leading researcher of the research department, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067)-960-13-45, <https://orcid.org/0000-0002-5435-5451>.

Tushko Dmytro Anatoliyovych teacher of the Department of Border Guard Service, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 458-86-35, <https://orcid.org/0000-0002-1697-5836>.

FORMATION OF CORPORATE PHILOSOPHY MODERN LEADERS - BORDER GUARD OFFICERS

Abstract. The article attempts to analyze the relationship between education, leadership and the management process. The goals of the article have been achieved, as scientific works on the proposed problem have been studied and the generalized results of their analysis have been presented. The definition of the concept of "corporate philosophy" is presented.

The main features of power and administrative activity are characteristic of the historical periods of the primary society, in which the basis of power was kinship,

beliefs, customs and traditions. In those days, the key task of the government was to provide life support for the tribe, and the social value system provided for the satisfaction of the interests of the vast majority of communities as a whole [3]. Taking into account these facts, the development of managerial activity in society is studied as a historical selection of a specific type of activity from group joint work [2].

Ukrainians have no right to focus their attention on pessimistic scenarios, even in war conditions, because there is a need to form a generation of leaders, and first of all, in the security and defense sector. Security is a specific environment, and from this it follows that a leader - a border guard officer does not have the opportunity to distinguish himself in the creation of social innovations, entrepreneurship, etc. The task of the Ukrainian state is to educate a modern leader - a border guard officer who has the appropriate character and is able to contribute to state administration, ensuring effective protection and protection of the state border. Such tasks are already a significant contribution to the development of Ukrainian society.

The article is devoted to the problem of forming the foundations of corporate culture in leaders - future border guard officers. It can be stated that the article was created on the border of both pedagogy and public administration. Since the content substantiates the essence of the leader's corporate philosophy, its features and conditions of implementation, as well as defines the educational disciplines that will contribute to the formation of the mentioned philosophy.

Prospective areas of further scientific research are the analysis of the relationship between such concepts as "leadership" and "passionateness" in modern society, in particular in Ukrainian society.

Keywords: management, leadership, future border guard officers, professional training, corporate philosophy, leader.

Постановка проблеми. Світ сприйняв війну в Україні як конфлікт, в якому за мінімальної підтримки західних партнерів українські сили безпеки і оборони героїчно виборюють свободу, повагу та свою суб'єктність. Свідченням цьому є відсутність дій щодо припинення війни, оскільки в період «холодної війни» усі в світовому суспільстві розуміли небезпеку. Зважаючи на це, завданням українців повинно бути збереження держави в межах її кордонів, виховання свідомого покоління, зміцнення безпекового сектору та формування нової промислової культури країни.

У секторі безпеки і оборони України бойові завдання одночасно з усіма військовими та правоохоронними формуваннями, виконують представники прикордонної служби. Професійна підготовка офіцерських кадрів прикордонного відомства потребує трансформації, оновлення та переосмислення. Вартою уваги, тенденція щодо підготовки лідерів – офіцерів-прикордонників. Це питання вимагає аналізу сутності лідерства як такого, лідерських якостей саме офіцерів-прикордонників, а також таких конструктів як інтелектуальні моделі лідерства, корпоративна культура та філософія лідерства. Проблема

підготовки лідера, зокрема офіцера-прикордонника, це проблема професійної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знання про управління представлені у здобутках М. Вебера [16], Ф. Тейлора [14], А. Файоля [6], Л. Берталанфі [12], Р. Майлза [13] та ін. Ці вчені є авторами робіт, що слугують вихідним концептом для численних практичних розробок у галузі управління: нові форми організації соціального управління, спеціальна управлінська функція, управління персоналом, управління людським ресурсом.

Метою статті є аналіз основ формування корпоративної філософії сучасного лідера–офіцера-прикордонника під час його професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Управління виступає суспільним явищем, характерним для кожної країни на будь-якому етапі людської цивілізації. За хронологією появи, управління передуює появі перших держав. Основні ознаки владної та розпорядчої діяльності характерні історичним періодам первинного суспільства, в якому основою влади були родинність, вірування, звичаї та традиції. За тих часів, ключове завдання влади полягало у життєвому забезпеченні племені, а соціальна система цінностей передбачала задоволення інтересів переважної більшості спільнот в цілому [3]. Враховуючи ці факти, розвиток управлінської діяльності в соціумі вивчається як історичне виділення специфічного різновиду діяльності з групової спільної праці [2].

Українці не мають право зосереджувати свою увагу на песимістичних сценаріях, навіть в умовах війни, адже існує потреба у формуванні генерації лідерів, і в першу чергу – в секторі безпеки і оборони. Безпека – специфічне середовище, а з цього випливає, що лідер – офіцер-прикордонник не має можливості відзначитись у створенні соціальних інновацій, підприємстві тощо. Завданням української держави виховати сучасного лідера – офіцера-прикордонника, який має відповідний характер, здатний зробити внесок в державному управлінні, забезпеченні ефективної охорони та захисту державного кордону. Такі завдання – вже є вагомим внеском у розвиток українського суспільства [2].

Вирішальна роль у формуванні лідера – офіцера-прикордонника належить освіті, тобто розкрити найглибші цінності особистості [1].

Узагальнений аналіз джерел різних видів та форматів дає змогу стверджувати, що у лідера цінними є і компетентність і внутрішні, особистісні характеристики. Тобто можна констатувати, що офіцер-прикордонник у якості лідера повинен, звичайно уміти управляти військовим-прикордонним колективом, окремими людьми, і одночасно володіти рисами, які варто розвивати і які вирізняють успіх, ефективність та результат.

Розкриття таких характеристик (лідерських) може зайняти тривалі роки, першою чергою, навчання. Офіцерські кадри прикордонного відомства не мають такої можливості – навчатись тривалий час. Враховуючи це, перед

вищим військовим навчальним закладом прикордонної служби (далі – ВВНЗ) – Національною академією Державної прикордонної служби України (далі – НАДПСУ), постає завданням: підготувати лідера – офіцера-прикордонника.

Лідерство офіцера-прикордонника полягає у прийнятті рішень, які відображатимуть його характер та цінності; в наявності взаємозв'язку між своїм життям та професійним середовищем.

Специфіка професійної діяльності офіцера-прикордонника не передбачає наявність повноважень у виявленні лідерських якостей та отримання за це винагороди. Лідери – офіцери-прикордонники в сучасний період чекають на можливість виявляти себе, своє автентичне лідерство, котре підвищує їх.

Потреба у лідерах – офіцерах-прикордонниках полягає в тому, що відомство потребує виходу із кризи через падіння довіри до попередніх керівників (до повномасштабного вторгнення). Тому, можна констатувати, що українське правоохоронне відомство (прикордонне) відчуло дефіцит лідерства, оскільки протягом останніх десятиліть неправильно сприймалось ефективне лідерство. В освітній діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників намагались підготувати схожими на когось, і це, на наш погляд, ключова помилка – лідер – офіцер-прикордонник повинен бути автентичним, звичайно з опорою на аналіз чужого досвіду [4].

Сучасна академічна наука не сформувала ідеального лідерства. Це можна пояснити тим, що лідером можна вважати складну людину з особливими характеристиками, які не обмежуються простим переліком особливостей.

Лідер – офіцер-прикордонник повинен керуватись унікальними життєвими історіями, які він буде у професійній діяльності розвивати.

З-поміж чималої кількості завдань, що передбачає діяльність лідера – офіцера-прикордонника, пріоритетним є здійснення так званого «оздоровлення» підпорядкованого колективу. Цей процес пов'язаний із формуванням власної (колективної) корпоративної філософії. Останніми роками можна спостерігати помилкове сприйняття змісту корпоративної філософії або корпоративної культури в колективних, здійснюючи лише ремонтні роботи у приміщеннях або оновлюючи меблі. Корпоративна філософія у прикордонному колективі – є ширшим та важливішим розумінням культури діяльності [5]. Лідер у прикордонних колективах забезпечує середовище для стратегічного розвитку, технологій (різноманітних) і визначає ефективність. Можна стверджувати, що здатність створити такий мікроклімат – ключова здатність, важливіша за модернізацію чи інновації.

Ознаками сформованості корпоративної філософії є:

відсутність ускладнень в професійній діяльності;

не акцентування на дрібницях та створення атмосфери постійної «гонитви» у виконання професійних завдань [7].

Розуміння корпоративної філософії лідером вимагає усвідомлення двох полюсів існування прикордонного колективу: інтелекту та організаційного

раціоналізму. У питанні організаційного раціоналізму важливо уникати безладу, незначний плин кадрового потенціалу. Щодо інтелекту, то сприйняття технологій, правильне розроблення стратегії. З поданого можна висувати, що відмінністю між ефективними лідерами та неефективними – у здоровій корпоративній філософії [9].

Завдяки здоровій корпоративній філософії прикордонний колектив має змогу виявляти основні проблеми, навчатись одне в одного, і взагалі, тримати баланс між своїм інтелектом та спільним моральним здоров'ям.

У представленій проблемі важливо проаналізувати: яким чином освітня діяльність може сприяти формуванню корпоративної культури майбутніх лідерів – офіцерів-прикордонників. Завданням науково-педагогічних працівників є формування у свідомості зазначеної категорії здобувачів освіти таких цінностей як:

- співпраця у проявах різного ступеня взаємодії;
- саморозвиток та самовдосконалення;
- відповідальність за власні дії та рішення.

Ядром у формуванні корпоративної філософії майбутніх лідерів – офіцерів-прикордонників є усвідомлення потреби у сформованості згуртованого колективу на конкретних ключових засадах [10].

Низка навчальних дисциплін, що в освітньому процесі сучасних вищих військових навчальних закладів, мають міждисциплінарний зв'язок покликана поглибити та закріпити в майбутніх лідерів – офіцерів-прикордонників знання щодо стратегічності згуртованості колективу [11]. Згуртованість як основа корпоративної філософії представлена і у філософії, і у соціології, і в історії, і в проектному управлінні, і в управлінні повсякденною діяльністю та багатьох інших. Саме ці навчальні дисципліни можна використовувати у вирішенні запропонованої у статті проблеми [8].

Пріоритетною рисою корпоративної філософії майбутніх лідерів – офіцерів-прикордонників повинна стати інклюзивність. І тут варто наголосити на тому, що інклюзивності потребує сфера взаємовідносин між людьми, сфера сприйняття інновацій, технологій, стиль ухвалення управлінських рішень тощо. Реалізація такої вимоги в освітньому процесі можлива завдяки поясненню значення відкритості іншим міркуванням, думкам та ідеям. Особа, яка прагне лідерства, в першу чергу, повинна бути уважною до висловлювань та пропозицій інших осіб. Основним методом, що уможливить формуванню цієї якості є ситуативний, адже відтворення ситуацій професійного спрямування під час навчальних дисциплін, дасть змогу відпрацювати процес співпраці та аналізу пропозицій, яких може бути більше двох. Первинним тут є саме педагогічний метод, а вторинним – конкретна навчальна дисципліна [6].

Освітня діяльність у НАДПСУ передбачає викладання за різноманітними освітньо-професійними програмами для окремих спеціальностей. Зважаючи на те, що програми створені з урахуванням специфіки підготовки

майбутнього офіцера прикордонної служби, то в них представлені різні навчальні дисципліни, що сприятимуть формуванню корпоративної культури лідера – офіцера. На наш погляд, у вирішенні цієї проблеми (формуванні корпоративної культури лідера-офіцера) варто звернутись до таких навчальних дисциплін як «Філософія», «Соціологія. Етика. Естетика. Релігієзнавство», «Психологія лідерства», «Військове лідерство» та багато інших.

Кожна навчальна дисципліна уможлиблює формування корпоративної культури лідера-майбутнього офіцера-прикордонника, оскільки у кінцевому результаті, всі отримані знання та сформовані навички з уміннями інтегруються у лідерство як якість, а ключова його ознака – корпоративна філософія.

Висновки. Отже, стаття присвячена проблемі формування в лідерів – майбутніх офіцерів-прикордонників основ корпоративної культури. Можна констатувати, що стаття створена на межі і педагогіки, і державного управління. Оскільки у змісті обґрунтовано сутність корпоративної філософії лідера, її ознаки та умови реалізації, а також визначено ті навчальні дисципліни, які сприятимуть формуванню згаданої філософії.

Українське суспільство переживає нелегкі часи, оскільки війна впливає на усі без виключення сфери його життєдіяльності. Для виходу із системної кризи, для перемоги у війні із підступним та неадекватним ворогом (росіянами), українці потребують конструктивних змін, на усіх рівнях державного управління та державотворення. З метою реалізації реформ, трансформацій, українцям необхідно звернутись до досвіду західних держав, оскільки саме приклад умовного Заходу є свідченням саме продуктивного мислення і оперування тими поняттями, завдяки яким він є успішним. Актуальність проблеми формування корпоративної філософії сучасних лідерів, її впливу на управління (не важливо приватне це середовище чи державні структури), а також лідерство в Україні, підтверджені реаліями часу.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є аналіз співвідношень таких понять як «лідерство» та «пасіонарність» в сучасному суспільстві, зокрема і в українському.

Література:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
2. Волобуєв В. В. Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам ВВНЗ щодо формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до проектного управління. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка».* 2022. № 10(12). С. 275–282.
3. Гармаш Т. А. Педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із логістики до управлінської діяльності. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія : Педагогіка.* Одеса, 2017. Вип. 5(118). С. 17–20.

4. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
5. Заболотний С. М., Тушко К. Ю., Тушко Д. А. До проблеми формування професійної рефлексії фахівців сектору безпеки та оборони України. «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал. 2024. № 4(32) 2024. С. 651-659. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4\(32\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)).
6. Мошек Г. Є., Федоренко В. Л., Коваленко О. В. та ін. Менеджмент організації. Теорія та практика. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 808 с.
7. Луговий В. І. Шляхи і засади вдосконалення підготовки керівного персоналу держслужби (аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду). Підвищення кваліфікації держслужбовців : зб. наук. пр. Київ : Вид-во УАДУ, 2019. С. 108–138.
8. Луцький О. Л. Алгоритм роботи офіцерів органів управління в підпорядкованих підрозділах охорони державного кордону. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2013. № 2. С. 87–89.
9. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ у вищих військових навчальних закладах до управлінської діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Нац. академія Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2000. 196 с.
10. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 246 с.
11. Тушко К. Ю., Балагур Л. О., Мішенюк Р. М. Інтелектуальні моделі у прийнятті управлінського рішення лідерами. «Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2024. № 5(23) 2024. С. 396-405. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)).
12. Bertalanffy L. von. *General System Theory: Foundations. Development. Application* / Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p.
13. Miles R. *Introduction to technology foresight*. UNIDO. Workshop. *Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping)*. Prague. 2008.
14. Taylor F. W. *The principles of scientific management*. Harper, 1994. 145 p.
15. Tushko K., Dya V., Farion O., Lysak P., Sych R., Demskyi V., Trifanina L., & Synyshyn M. Specifics of Physical Training of Future Border Guard Officers of Ukraine: Comparative Analysis. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 202315(1), 28-44. <https://doi.org/10.18662/rrem/15.1/684>
16. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik*. Bd. I, II. Tübingen. 1922.

References:

1. Balabanova L. V., Sardak O. V. (2019) *Upravlinnya personalom*. [Personnel management]. Kyiv: Center for Educational Literature., 468 p. [in Ukrainian]
2. Volobuev V. V. (2022) *Metodychni rekomendatsiyi naukovo-pedahohichnym pratsivnykam VVNZ shchodo formuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do proektnoho upravlinnya*. [Methodological recommendations for scientific and pedagogical employees of VVNIZ regarding the formation of readiness of future border officers for project management]. *Scientific innovations and advanced technologies. "Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series*. No. 10(12). P. 275–282. [in Ukrainian]
3. Garmash T. A. (2017) *Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutnikh fakhivtsiv iz lohistyky do upravlins'koyi diyal'nosti*. [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future specialists in logistics for managerial activities]. *Scientific Bulletin of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiyi. Series: Pedagogy*. Odesa., Vol. 5(118). P. 17–20. [in Ukrainian]

4. Demyaniuk Yu. A. (2010) Formuvannya viys'kovo-orhanizators'kykh umin' u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. [Formation of military organizational skills in future officers of the State Border Service of Ukraine]: autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.04 / Nat. State Academy Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi,. 20 p. [in Ukrainian]
5. Zabolotnyi S. M., Tushko K. Yu., Tushko D. A. (2024) Do problemy formuvannya profesiynoyi refleksiyyi fakhivtsiv sektoru bezpeky ta oborony Ukrainy. [To the problem of formation of professional reflection of specialists in the security and defense sector of Ukraine]. "Science and technology today" (Series "Pedagogy", Series "Law", Series "Economics", Series "Physical and mathematical sciences", Series "Technology"): magazine. 2024. No. 4(32). P. 651-659. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4\(32\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)). [in Ukrainian]
6. Moshek G. E., Fedorenko V. L., Kovalenko O. V. and others. (2019) Menedzhment orhanizatsiyi. [Management of the organization]. *Theory and practice*. Kyiv: Lira-K Publishing House,. 808 p. [in Ukrainian]
7. Lugovoi V. I. (2019) Shlyakhy i zasady vdoskonalennya pidhotovky kerivnoho personalu derzhsluzhby (analiz vitchyznyanoho ta zarubizhnoho dosvidu). Pidvyshchennya kvalifikatsiyi derzhsluzhbovtziv. [Ways and principles of improving the training of managerial personnel of the civil service (analysis of domestic and foreign experience)]. *Improvement of qualifications of civil servants: coll. of science pr.* Kyiv: Publishing House of the Ukrainian Academy of Sciences,. P. 108–138. [in Ukrainian]
8. Lutsyky O. L. (2013) Alhorytm roboty ofitseriv orhaniv upravlinnya v pidporyadkovanykh pidrozdilakh okhorony derzhavnoho kordonu. [Algorithm of the work of officers of management bodies in subordinate units of state border protection]. *Modern information technologies in the field of security and defense..* No. 2. P. 87–89. [in Ukrainian]
9. Radvanskyi I. G. (2000) Shlyakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv vnutrishnikh viys'k u vyshchykh viys'kovykh navchal'nykh zakladakh do upravlins'koyi diyal'nosti. [Ways and pedagogical conditions of training officers of internal forces in higher military educational institutions for managerial activities]: diss. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02 / Nat. Academy of the Border Troops of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi,. 196 p. [in Ukrainian]
10. Tarnavskyi M. M. (2001) Formuvannya kul'tury upravlins'koyi diyal'nosti u maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv. [Formation of management culture among future border officers]: dissertation. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02. Khmelnytskyi,. 246 p. [in Ukrainian]
11. Tushko K. YU., Balahur L. O., Mishenyuk R. M. (2024) Intelktual'ni modeli u pryynyatti upravlins'koho rishennya lideramy. [Intellectual models in management decision-making by leaders]. *Current issues in modern science (Pedagogy Series, Law Series, Economics Series, Public Administration Series, Technology Series, History and Archeology Series): journal.* No. 5(23) 2024. P. 396-405. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)).
12. Bertalanffy L. von. (2008) General System Theory: Foundations. Development. Application / Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p. [in English]
13. Miles R. (2007) Introduction to technology foresight. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. [in English]
14. Taylor F. W. (1994) The principles of scientific management. Harper,. 145 p. [in English]
15. Tushko K., Dyiak V., Farion O., Lysak P., Sych R., Demskyi V., Trifanina L., & Synyshyn, M. (2023). Specifics of Physical Training of Future Border Guard Officers of Ukraine: Comparative Analysis. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 15(1), 28-44. <https://doi.org/10.18662/rrem/15.1/684>
16. Weber M. (1922) *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik.* Bd. I, II. Tübingen.. [in English]

УДК 351[37.07:005.1]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-227-238](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-227-238)

Халецький Андрій Вікторович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, 21100, тел.: (050) 368-21-46, <https://orcid.org/0000-0001-7435-765X>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються методологічні підходи та принципи дослідження проблеми державного управління в галузі освіти. Увага зосереджена на системі загальної середньої освіти. Доведено, що методологія є не лише сукупністю знань, а й галуззю пізнавальної діяльності. Саме тому в методології розрізняють такі аспекти як знаннєвий та діяльнісний. Автор зазначає, що методологія – це, насамперед, рефлексія щодо власної діяльності, зорієнтована на подальшу діяльність на основі певного проекту, плану чи програми. Методологія пізнає і проектує саму себе, реалізуючись у діяльності.

Ураховуючи те, що феномен управління системою освіти є порівняно молодим (адже розвиток напряму управління в освітній системі розпочався у другій половині ХХ століття), метою статті є аналіз методологічних функцій, підходів та принципів, що використовуються в управлінні системою освіти.

На основі аналізу науково-методологічних джерел, з'ясовано, що методологію доцільно розглядати як систему наукових знань про пізнання феномена державного управління системою середньої загальної освіти, як систему методологічних знань і способів здобуття цих знань у процесі освітньо-управлінської діяльності, як вчення про принципи, підходи та способи організації, обґрунтовані механізми управління розвитком системи загальної середньої освіти в умовах децентралізації.

Обґрунтовано низку взаємопов'язаних методологічних підходів (з-поміж яких виокремлено системний, компетентнісний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, аксіологічний, акмеологічний), які можна віднести до універсальної, загальнонаукової трирівневої класифікації.

Автором сформульовано висновки про те, що управління якістю загальної середньої освіти має бути багатоаспектним і спрямовуватись одночасно на управління процесами і механізмами фінансування системи загальної середньої освіти відповідно до чинного законодавства; кадровим потенціалом (розподіл і прогнозування потреби у фахівцях для сфери загальної середньої освіти та управління нею); матеріально-технічними ресурсами, що забезпечують можливість реалізації якісного освітнього процесу відповідно до вимог Державних освітніх стандартів та навчальних програм тощо.

Ключові слова: методологія, державне управління системою середньої загальної освіти, методи державного управління, освітній процес, принципи управління якістю освіти

Khaletskyi Andrii Viktorovych Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", 21100, St. Hrushevsky, 13, tel. (050) 368-21-46, <https://orcid.org/0000-0001-7435-765X>

RESEARCH METHODOLOGY OF STATE ADMINISTRATION OF THE SECONDARY GENERAL EDUCATION SYSTEM

Abstract. The article examines methodological approaches and principles of research into the problem of public administration in the field of education. Attention is focused on the general secondary education system. It has been proven that methodology is not only a collection of knowledge, but also a branch of cognitive activity. That is why the methodology distinguishes such aspects as knowledge and activity. The author notes that the methodology is, first of all, a reflection on one's own activity, oriented to further activity based on a certain project, plan or program. Methodology learns and projects itself, realizing itself in activity.

Considering that the phenomenon of management of the education system is relatively young (the development of management in the education system began in the second half of the 20th century), the purpose of the article is to analyze the methodological functions, approaches and principles used in the management of the education system.

Based on the analysis of scientific and methodological sources, it was found that the methodology should be considered as a system of scientific knowledge about the phenomenon of state management in the system of secondary general education, as a system of methodological knowledge and methods of acquiring this knowledge in the process of educational and managerial activity, as a teaching about the principles, approaches and methods of organization, substantiated mechanisms for managing the development of the system of general secondary education in conditions of decentralization.

A number of interrelated methodological approaches are substantiated (among which system, competence, person-oriented, activity, axiological, acmeological are distinguished), which can be attributed to a universal, all-scientific three-level classification.

The author formulated the conclusions that the quality management of general secondary education should be multifaceted and simultaneously aimed at managing the processes and mechanisms of financing the system of general secondary education in accordance with current legislation; personnel potential (distribution and forecasting of the need for specialists in the field of general secondary education

and its management); material and technical resources that ensure the possibility of implementing a high-quality educational process in accordance with the requirements of State educational standards and educational programs, etc.

Keywords: methodology, state management of the secondary general education system, methods of state management, educational process, principles of education quality management

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві відбувається багато соціальних змін, які вимагають нових підходів до освіти й виховання підростаючого покоління. Саме тому в умовах проведення реформування системи національної освіти особливої актуальності набуває проблема ефективності загальної середньої освіти через удосконалення діючих та запровадження нових механізмів державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими дослідженнями в царині даної проблеми є наукові праці в галузі державного управління відомих вітчизняних та зарубіжних фахівців. До вивчення різних аспектів управління зверталися Н. Анциперова, В. Афанасьєв, О. Китов, Є Машбиць, Н. Талізін, Р. Шакуров та інші. Зокрема, І. Каленюк та В. Куценко вивчали процеси управління в системі освіти в цілому і загальної середньої освіти зокрема. С. Вдовенко, В. Войтенко, Л. Пісоцька у своїх дослідженнях зосереджують увагу на реформуванні системи загальної середньої освіти та, відповідно, впливі управлінської діяльності держави на дану освітню ланку.

Мета статті. Ураховуючи те, що феномен управління системою освіти є порівняно молодим (адже розвиток напряму управління в освітній системі розпочався у другій половині ХХ століття), **метою статті** є аналіз методологічних функцій, підходів та принципів, що використовуються в управлінні системою освіти.

Виклад основного матеріалу. Методологію наука розуміє досить неоднозначно. На думку науковців, методологія є не лише сукупністю знань, а й галуззю пізнавальної діяльності. Саме тому в методології розрізняють такі аспекти як знаннєвий та діяльнісний. Методологія – це, насамперед, рефлексія щодо власної діяльності, зорієнтована на подальшу діяльність на основі певного проекту, плану чи програми. Методологія пізнає і проектує саму себе, реалізуючись у діяльності.

У методологічній науці виокремлюють дескриптивну та прескриптивну форми (види). Дескриптивна форма, як науково-пізнавальний опис, передбачає описову характеристику процесів наукового пізнання, систему знань про певну галузь явищ. Це дозволяє розкрити зміст (сутність) досліджуваних процесів, на основі їх теоретичного вивчення, опису та прогнозування встановити основні закономірності, характерні для тих чи інших наукових, зокрема педагогічних, процесів, з'ясувати та визначити суспільну значущість, соціальну роль теоретичного положення або концепції тощо.

Прескриптивна форма передбачає розробку рекомендацій, вказівок, правил здійснення наукової діяльності, спрямовується, насамперед, на регуляцію діяльності, що дозволяє досліднику методологічно грамотно організувати хід дослідження певних явищ, чинників, процесів, а також розробити методологічні характеристики наукового дослідження.

У структурі методологічного знання низка науковців виділяє чотири рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний (процесуальний). Філософський рівень методології становлять загальні принципи пізнання, закони діалектики, положення гносеології й філософські принципи. Вся система філософського знання виконує методологічні функції. Другий рівень – загальнонауковий – являє собою теоретичні концепції, що застосовують до більшості наукових дисциплін. Йдеться, насамперед, про системний та діяльнісний підходи, характеристику різних типів наукових досліджень, їхні етапи і категорії, до яких відносимо гіпотезу, об'єкт і предмет дослідження, мету, завдання тощо. Третій рівень – конкретно-науковий – складає сукупність методів, принципів дослідження і процедур, які можуть застосовуватися в тій або іншій конкретній дисципліні. Методологія конкретної науки передбачає проблеми, які вважають специфічними для наукового пізнання в конкретній галузі, а також питання, що досліджуються на більш високих рівнях методології, наприклад, проблеми системного підходу, питання моделювання в педагогічних дослідженнях. Четвертий рівень – технологічний (процесуальний), до якого відносять методику і техніку дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують одержання достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку.

Існує ще один підхід до структурування методологічного знання, в якому науковці виділяють три рівні методології. Так, С. Гончаренко у своїх наукових дослідженнях розрізняє філософський, загальнонауковий та конкретно-науковий рівні методології. Перший рівень – філософські знання – охоплює філософські основи дослідження, його світоглядну функцію й загальнонаукові положення. Другий рівень – загальнонаукова методологія, що може бути представленою системним, синергетичним, діяльнісним, особистісно орієнтованим підходами, характеристикою різних типів наукових досліджень, їхніх етапів й елементів, зокрема, таких як гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання тощо. Третій рівень – конкретно-наукова методологія – визначає сукупність методів, принципів дослідження й процедур, які властиві для тієї чи іншої спеціальної дисципліни, наприклад, педагогіки [1, с. 32].

Усі перераховані підходи до структурування рівнів методології утворюють складну єдину систему, у межах якої між ними існує певна супідрядність. При цьому філософський рівень виступає змістовною основою будь-якого методологічного знання, оскільки визначає світоглядні підходи до процесу пізнання і перетворення дійсності. Саме положення філософії в її

методологічній функції становлять найважливіші орієнтири для дослідників. Незважаючи на те, що сама по собі філософія не містить готового розв'язання наукових проблем або готових способів їхнього добування, вона вказує саме на шляхи пошуку, визначає загальну стратегію дослідження, допомагає визначити значення і місце всіх способів наукового пізнання. Таким чином простежується ієрархічний характер методологічного знання не лише по вертикалі (тобто від філософських загальнонаукових положень до конкретно методологічного), але й по горизонталі (тобто йдеться про аналіз і узагальнення методологічних факторів і принципів).

Базовою основою методології є метод. Він являє собою важливий компонент діяльності. Методи державного управління містять у собі не тільки методи пізнавальної діяльності, а й методи оцінки і практичної діяльності. Якщо методи пізнавальної діяльності забезпечують одержання знання, інформації про ті або інші сторони державного управління і місцевого самоврядування, то методи оцінки виступають засобами діагностики ситуації. А методи практики управління виступають способами владного впливу на процеси соціального і державного розвитку, на діяльність державних структур і конкретних посадових осіб. Не розглядаючи все різноманіття методів, виділимо лише основні тенденції їх розвитку.

По-перше, відбувається процес залучення, перевірки й адаптації методів інших наук у державне управління. На методологічному полі державного управління йде інтенсивний добір, стихійні методичні експерименти і пристосування методів з усіх основних галузей знання до потреб державного управління. По-друге, зростає роль у державному управлінні системної методології, що поєднує пізнання, оцінку і практику. Саме системна методологія стає загальним методологічним ядром виникаючого методологічного комплексу. По-третє, спостерігається зміна співвідношення між регламентованими методами, близькими до норм та процедур, і креативними методами, що відрізняються творчістю й урахуванням індивідуальності суб'єкта діяльності, що веде до виникнення індивідуальних методологічних ансамблів, що дають змогу вирішувати складні і творчі завдання. По-четверте, спостерігається загострення потреби в стандартизації й уніфікації методів, у чітких технологіях їх застосування, автоматизації вирішення низки аналітичних, оцінних та інших завдань.

Нарешті звернемо увагу на методологічну функцію теорій державного управління, що не тільки є системами знань, що дають змогу пояснити виникнення і функціонування, передбачити розвиток предметів і явищ дійсності, але й засобами пізнання державного управління. У наш час державне управління як українська національна практика відчуває справжній дефіцит теоретичних побудов. При цьому досить незначні успіхи вітчизняної науки в розробці таких важливих концепцій, як моделі розвитку українського суспільства, держави та її підсистем в умовах реформ, глобалізації, європейської інтеграції, входження в постіндустріальну інформаційну цивілізацію.

Найбільш важливою особливістю управління, державного управління та методології державного управління системою освіти є їх раціональність, яка виявляється в цілераціональній орієнтації та раціональному обґрунтуванні управлінського інструменту та його використанні. Параметри раціональності досить багатоманітні.

Другою базовою особливістю методології наукових досліджень державного управління системою освіти є її практична орієнтація на отримання не просто знання про державне управління, а отримання такої інформації, яка б давала змогу реалізовувати державно-управлінські функції, насамперед функцію підготовки та прийняття управлінських рішень у системі управління закладами загальної середньої освіти. Зрозуміло, що державно-управлінська наука повинна бути орієнтованою на практичний результат. Однак саме ця сутнісна її характеристика не цінується. Органічно пов'язана з результативністю ефективність державного управління, яка є ціною управлінського результату.

Ми керувалися низкою взаємопов'язаних методологічних підходів (з-поміж яких визначаємо системний, компетентнісний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, аксіологічний, акмеологічний), які можна віднести до універсальної, загальнонаукової трирівневої класифікації.

Зупинимось докладніше на їх характеристиці.

Системний підхід відноситься до загальнонаукової методології і широко використовується в різних галузях науки. Використання системного підходу в педагогічних дослідженнях розглядається в роботах Т. Ільїної, С. Архангельського, Ю. Конаржевського та інших дослідників.

Незважаючи на те, що означене поняття пояснюється вченими по-різному, всі вони сходяться на тому, що система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених функціональних елементів із різноманітними типами зв'язків. Аналіз освітнього простору України з позиції системного підходу, як стверджує П. Вірченко, дозволяє визначити його як відкриту, ієрархічну, багаторівневу, універсальну систему, яка динамічно розвивається, а її цілісність забезпечується прямими та зворотними інформаційними потоками [2, с. 80]. Як зазначає Н. Протасова, складно організовані системи мають власні тенденції розвитку, а не існують відповідно до нав'язаних шляхів розвитку [3, с. 12].

Значення системного підходу в нашому дослідженні полягає в тому, що за його допомогою механізми державного управління системою середньої загальної освіти можна розглядати як цілісну систему, яка складається з кількох взаємопов'язаних і взаємообумовлених складників, що дозволяє виділити системоутворювальний фактор державного управління системою середньої загальної освіти, зокрема мету, розгляд об'єкта вивчення як системи; виявити системну побудову і сутність державного управління системою середньої загальної освіти; сконструювати модель і механізми його розвитку.

Використання системного підходу в процесі дослідження феномену державного управління системою середньої загальної освіти забезпечує його теоретичне осмислення й практичну реалізацію у вигляді багатокомпонентного явища взаємозалежних елементів. Системний підхід є основним методологічним орієнтиром у пошукові шляхів удосконалення системи державного управління закладами загальної середньої освіти, його структурування й аналізу функціональних компонентів.

Ураховуючи спрямованість сучасного освітнього процесу на формування компетентностей особистості, важливим для нашого дослідження є *компетентнісний підхід*. Основні положення компетентнісного підходу до освіти обґрунтовано у «Проекті ТЮНІНГ» (TUNING Project) [4], Проекті Європейської комісії «Налаштування освітніх структур в Європі» [5], а також у документах міжнародних організацій: ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Ради Європи, ПРООН, Організації європейського співробітництва та розвитку, Міжнародного департаменту стандартів, Кабінету Міністрів України «Національна рамка кваліфікацій» (2011), МОН України «Комплекс нормативних документів для розробки складових галузевих стандартів вищої освіти»(2008) [6].

Особлива увага до компетентнісного підходу в державному управлінні системою середньої загальної освіти пояснюється тим фактором, що сьогодні важливим є не тільки те, що знає керівник закладу загальної середньої освіти, але й те, що він уміє робити, як саме застосовує набуті знання та вміння в своїй професійній управлінській діяльності.

З-поміж сутнісних ознак компетентнісного підходу в державному управлінні системою середньої загальної освіти виділяємо наступні: можливість побачити результат освітнього процесу з позиції запитів суспільства та потреб ринку праці, цільова орієнтація освіти, націленість на результат у діяльнісному вимірі, організація й активізація суб'єктності у навчанні, технологічність (створення умов для активної соціальної дії, проектної, дослідницької діяльності тощо).

До основних функцій компетентнісного підходу відносимо: *операційну* – виявлення системи знань, умінь, навичок, видів готовності; *діяльнісно-технологічну* – конструювання змісту державного управління в системі освіти з урахуванням його розвитку та вдосконалення науково-методичного супроводу; *організаційну* – формування ділових якостей, управлінського досвіду; *діагностичну* – розробка системи моніторингу якості підготовки, сформованості компетенцій.

Проблема особистісно орієнтованої освіти розглядається як один з основних напрямів реформування сучасного державного управління системою загальної середньої освіти в Україні, актуалізується як у нормативних документах про освіту, зокрема в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, так і в роботах вітчизняних учених: І. Беха, В. Ільченка, А. Іонової, В. Кременя, С. Подмазіна, О. Сухомлинської, О. Савченко та інших.

Особистісно орієнтований підхід передбачає врахування індивідуальних (фізіологічних, психічних) характеристик кожного учасника системи загальної середньої освіти, що сприятиме становленню нового типу особистості, який передбачає принципово новий підхід до процесу державного управління системою середньої загальної освіти.

Особливе значення в процесі державного управління системою середньої загальної освіти має діяльнісний підхід (Л. Виготський, І. Дичківська, С. Рубінштейн та ін.), який передбачає сукупність різноманітних видів діяльності керівника (організаційна, управлінська, регулятивна тощо), спрямованих на удосконалення механізмів державного управління системою середньої загальної освіти.

Державне управління системою середньої загальної освіти здійснюється з урахуванням аксіологічного (ціннісного) підходу до змісту освіти, яка, відповідно до своїх особливостей покликана сформувати в особистості систему цінностей, насамперед, загальнолюдських, загальнокультурних.

Моделювання в державному управлінні має значну специфіку порівняно з моделюванням в інших галузях науки. У державному управлінні модель будується для вирішення практичних завдань. Тому тут діють класичні причини розробки моделей, пов'язані зі значною цінністю об'єкта, який того ж втрачає доступність для реалізації ефективних управлінських дій.

Державно-управлінське пізнання, його методологія мають сильний ціннісний вплив. Цінності являють собою, як правило, предмети людських спрямувань, бажань і одночасно явища, процеси, факти дійсності, які не залишають людину байдужою, вони змушують її діяти певним чином. Цінності починають відіграти все більшу роль у розвитку як соціуму, так і держави.

Поняття «цінності» – одне з фундаментальних понять практично всіх соціальних наук. Ним широко користуються філософи, політологи, культурологи, психологи, педагоги, історики, правознавці тощо. Цінність – це форма суспільного буття, особливе суспільне відношення, завдяки якому потреби й інтереси людини переносяться на світ речей, предметів, духовних явищ, додаючи їм певні соціальні властивості, не пов'язані безпосередньо з їх утилітарним призначенням.

Серед основних напрямів впливу цінностей на державне управління можна виділити: вплив цінностей на зміст, характер та стиль управлінської діяльності. В державному управлінні широко впроваджується ціннісний підхід, який передбачає побудову системи управління та реалізацію управлінської діяльності на базі деякої системи цінностей [7, с. 84].

Процес державного управління системою середньої загальної освіти передбачає готовність керівника-управлінця до самооцінки результатів своєї діяльності. Це дозволить здійснювати аналіз власних управлінських досягнень та виявляти недоліки з метою їх усунення, а також спонукатиме до саморозвитку та самовдосконалення. Тобто, йдеться про акмеологічний підхід.

Акме (від грец. акме – найвищий ступінь, вершина чого-небудь) – період найвищого злету, розвитку, розквіту творчої діяльності. Акмеологія – «наука про закономірності, умови, фактори і стимули, що сприяють чи заважають самореалізації творчих потенціалів зрілих людей у процесі саморуку до вершин професіоналізму і продуктивної утворюючої діяльності, яка втілюється в соціально-значимих продуктах культур»; «наука про закономірності розвитку та функціонування найвищої творчої діяльності людини» [8, с. 49].

Акмеологічний підхід визначає спрямованість процесу державного управління системою середньої загальної освіти на розкриття всіх його потенційних можливостей, досягнення вершин управлінської діяльності; вивчає закономірності самовдосконалення, самокорекції і самоорганізації діяльності під впливом нових вимог.

У дослідженні проблеми державного управління системою загальної середньої освіти ми керувалися також і низкою загальнонаукових принципів, серед яких виділяємо принципи об'єктивності, принцип сутнісного аналізу, принцип концептуальної єдності дослідження, генетичний принцип, принцип неперервної зміни, розвитку досліджуваних явищ тощо.

Принципи державного управління якістю освіти – це певні фундаментальні твердження, загальні положення, правила і норми діяльності, законодавчо і нормативно оформлені, що регламентують відносини між суб'єктами державно-громадського управління освітою та окремими об'єктами (елементами) системи освіти і регулюють діяльність щодо забезпечення й поліпшення її якості.

Принципи державного управління якістю освіти поділяються на три групи. Наповнення кожної групи переліком конкретних принципів державного управління здійснюється на основі поєднання загальних закономірностей державного управління загалом та характерних особливостей якості освіти як об'єкту цього управління. Дані принципи відображають особливості, характер функціонування системи державно-громадського управління якістю освіти та діяльності державних / публічних службовців, що спрямовані на створення умов забезпечення і поліпшення якості освіти.

Розглянемо докладно ці групи принципів управління якістю загальної середньої освіти.

1. Група загальних принципів, серед яких виокремлюють:

- а) суспільно-політичні (принципи об'єктивності, законності, демократизму, детермінованості, децентралізованості управління, гласності);
- б) державно-управлінської діяльності, що розкривають відносини та взаємозв'язки методів, форм, стадій та інших елементів діяльності державних органів при здійсненні ними відповідних управлінських функцій [9, с. 59].

До них належать принципи:

- професійної компетентності;
- відповідності елементів (методів, форм, стадій) управлінської діяльності державних органів їх функціям і організації;

- постійного удосконалення форм і методів державного управління;
- розвитку державно-громадської форми управління;
- інформаційної достатності та відкритості доступу до інформації про діяльність освіти та управління нею;
- особистісної відповідальності державних службовців за результати управлінського впливу;
- стимулювання управлінської діяльності та деякі інші, що відносяться до управлінського процесу.

2. Група структурних принципів, які впорядковують структуру групи елементів та поділяються на чотири види:

а) структурно-цільові, що відображають закономірності, відношення і взаємозв'язки раціональної побудови «дерева цілей» управління якістю освіти. До них належать принципи: єдності цілей, системності, взаємодоповнюваності, цілеспрямованості й критеріальності, підпорядкованості цілей в їхній ієрархії;

б) структурно-функціональні, які характеризують закономірності побудови функціональної структури управління якістю освіти, відношення й взаємозв'язки між її елементами.

Це принципи:

- науковості;
- випереджального розвитку теорії щодо практики;
- забезпечення фінансово-економічної стабільності;
- відповідності управлінського впливу реальним потребам і запитам об'єктів державного управління, тобто учасників освітнього процесу та системи освіти загалом;

в) структурно-організаційні, що пов'язані із закономірностями побудови організаційної будови системи управління якістю освіти, відношеннями і взаємозв'язками між її складовими.

Серед них принципи:

- цілісності системи управління;
- розподілу компетентностей та ієрархічної узгодженості загальних і цільових функцій,
- ефективності організаційної структури;

г) структурно-процесуальні, що дають уявлення про основні (визначальні) закономірності, відношення й взаємозв'язки раціонального та ефективного здійснення управлінської діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування.

До них належать принципи: адаптованості, систематичності оцінювання та встановлення багатоканального зворотного зв'язку.

3. Спеціальні принципи, що відображають сутність якості освіти, зокрема загальної середньої, як об'єкта державно-управлінського впливу. Цю групу складають принципи багатаспектності та перспективності планування.

Названі принципи управління якістю освіти тісно пов'язані між собою, а зміст і прояв одного з них іноді визначає й формулювання іншого.

Включення зазначених принципів до системи принципів управління якістю загальної середньої освіти викликане зміною загальної політичної лінії щодо здійснення управління освітою, активізацією суспільної думки та необхідністю залучення широких верств громадськості до участі в управлінні освітою, розумінням важливості отримання достовірної управлінської інформації для побудови та забезпечення ефективності функціонування механізму державно-громадського управління освіти та її якістю, орієнтацією на сучасні технології вимірювання й об'єктивного оцінювання якості освітніх послуг, ефективності державно-управлінських рішень і результативності освітніх реформ. Інтерес до цих принципів у сфері державного управління якістю освіти пов'язаний з інтеграційними процесами, що відбуваються в українському суспільстві останніми роками, входженням української освітньої системи до глобального освітнього простору, проведенням міжнародних та регіональних порівняльних моніторингових досліджень в галузі шкільної освіти.

Усе це потребує певних змін у методологічних засадах, на яких ґрунтується інститут державного управління освітою, його формах і, що найголовніше, у мисленні управлінців, рівні теоретичної та практичної фахової підготовки державних службовців у сфері освіти.

Висновки. Таким чином, управління якістю загальної середньої освіти має бути багатоаспектним і спрямовуватись одночасно на управління:

- процесами і механізмами фінансування системи загальної середньої освіти відповідно до чинного законодавства;
- кадровим потенціалом (розподіл і прогнозування потреби у фахівцях для сфери загальної середньої освіти та управління нею);
- матеріально-технічними ресурсами, що забезпечують можливість реалізації якісного освітнього процесу відповідно до вимог Державних освітніх стандартів та навчальних програм;
- науково-методичним забезпечення навчально-виховного процесу, гарантування та оцінка його якості;
- програмами соціального захисту учасників освітнього процесу (контроль за їх виконанням, результативністю, ефективністю та якістю).

Література:

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер». 2010. 278 с.
2. Вірченко П. А. Роль і місце системи освіти у загальнонаціональній інфраструктурі. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. Харків. № 824. 2008. с. 80-85.
3. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку. Київ : Шкільний світ. 1998. 176 с.
4. Tuning Educational Structures in Europe. 2000. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tuning.unideusto.org/tuningeu>

5. Проект Європейської комісії «Налаштування освітніх структур в Європі» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/541-nalashtuvanna-osvitnih-struktur-v-jevropi-tuning-.html>

6. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://editor.inhost.com.ua>

7. Ковбасюк Ю. В., Ващенко К. О., Сурмін Ю. П. Державне управління : підручник: у 2 т. Київ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

8. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1144 с.

9. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ. 1998. 159 с.

References:

1. Honcharenko S. U. (2010). Pedagogichni doslidzhennya: Metodolohichni porady molodym naukovtsyam [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv; Vinnytsya : TOV firma «Planer». 278 s. [in Ukrainian].

2. Virchenko P. A. (2008). Rol' i mistse systemy osvity u zahal'nonatsional'niy infrastrukturi [The role and place of the education system in the national infrastructure]. *Visnyk Kharkivs'koho nats. un-tu im. V.N. Karazina – Herald of the Kharkiv National University named after V.N. Karazin*. Kharkiv. # 824. s. 80-85. [in Ukrainian].

3. Protasova N. H. (1998). Pislyadyplomna osvita pedahohiv: zmist, struktura, tendentsiyi rozvytku [Postgraduate education of teachers: content, structure, development trends]. Kyiv : Shkil'nyy svit. 176 s. [in Ukrainian].

4. Tuning Educational Structures in Europe. (2000). [Electronic resources]. Retrieved from: <http://tuning.unideusto.org/tuningeu> [in English].

5. Proekt Yevropeys'koyi komisii «Nalashtuvannya osvitnikh struktur v Yevropi» [Project of the European Commission "Adjustment of educational structures in Europe"]. [Electronic resources]. Retrieved from: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/541-nalashtuvanna-osvitnih-struktur-v-jevropi-tuning-.html> [in Ukrainian].

6. Kompleks normatyvnykh dokumentiv dlya rozroblennya skladovykh systemy haluzevykh standartiv vyshchoyi osvity (2008). [A complex of normative documents for the development of components of the system of industry standards of higher education]. [Electronic resources]. Retrieved from: <https://editor.inhost.com.ua> [in Ukrainian].

7. Kovbasyuk Yu. V., Vashchenko K. O., Surmin Yu. P. (2012). Derzhavne upravlinnya : pidruchnyk : u 2 t. [Public administration: textbook: in 2 volumes]. Kyiv; Dnipropetrovs'k : NADU, T. 1. 564 s. [in Ukrainian].

8. Busel V. T. (2009). Velykyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv ; Irpin' : VTF «Perun». 1144 s. [in Ukrainian].

9. Nyzhnyk N.R., Mashkov O.A. (1998). Systemnyy pidkhid v orhanizatsiyi derzhavnoho upravlinnya: Navch. posib. [A systematic approach in the organization of public administration: Education. manual]. Kyiv: Vyd-vo UADU. 159 s. [in Ukrainian].

УДК 351.851

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-239-249](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-239-249)

Гуржій Наталія Миколаївна доктор економічних наук, професор, кафедра підприємництва, менеджменту організацій та логістики, факультет менеджменту, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69063, <http://orcid.org/0000-0002-4955-9548>

Цахаєв Ілля Костянтинович логіст, Sonic Auto Transportation, Коста – Меса, США, <http://orcid.org/0009-0003-9953-9363>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації економіки логістика відіграє ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності промислових підприємств. Усе більші вимоги до швидкості, точності та гнучкості логістичних процесів стимулюють впровадження новітніх цифрових технологій, що здатні значно підвищити ефективність управління ланцюгами постачання. У промислових кластерах, де співпраця між підприємствами є особливо інтенсивною, оптимізація логістичних систем стає критично важливою для забезпечення стійкого розвитку та зростання продуктивності.

Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації промислових підприємств до нових умов ринку та вимог споживачів, а також прагненням забезпечити стійкий економічний розвиток через підвищення ефективності логістичних процесів. В умовах швидкого поширення цифрових технологій виникає потреба в глибокому розумінні механізмів їхнього впливу на логістику та визначенні оптимальних стратегій їх впровадження.

Метою даного дослідження є виявлення та аналіз основних напрямів впливу цифрових технологій на оптимізацію логістичних систем у промислових кластерах, а також розробка рекомендацій щодо їхнього ефективного використання. Очікується, що результати дослідження сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності промислових підприємств та забезпеченню їхнього стійкого розвитку в умовах цифрової економіки.

У статті розглянуто, як інноваційні рішення, такі як Інтернет речей (IoT), блокчейн, штучний інтелект (AI) та великі дані (Big Data), можуть сприяти підвищенню ефективності та прозорості логістичних операцій, зниженню витрат і покращенню обслуговування клієнтів. Особлива увага приділяється аналізу кращих практик впровадження цифрових технологій у логістику промислових кластерів різних країн та оцінюванню їхнього впливу на конкурентоспроможність підприємств.

Дослідження продемонструвало, що цифровізація дозволяє створити більш прозорі та взаємопов'язані логістичні ланцюги, що підвищує рівень координації й співпраці між учасниками промислових кластерів. Виявлено, що використання цифрових платформ і аналітичних інструментів сприяє більш швидкому прийняттю рішень та адаптації до змінних умов ринку.

Таким чином, результати цього дослідження підтверджують, що цифрові технології відіграють ключову роль в оптимізації логістичних систем промислових кластерів, забезпечуючи їх конкурентоспроможність та стійкий розвиток. Отримані висновки можуть бути використані для розробки стратегій їх цифрової трансформації в промислових кластерах.

Ключові слова: цифрові технології, логістичні системи, промисловий кластер, оптимізація, блокчейн, штучний інтелект (AI), великі дані (Big Data)

Hurzhyi Nataliia Mykolayivna Doctor of Economics, Professor, Department of Entrepreneurship, Management of Organizations, and Logistics, Faculty of Management, Zaporizhzhia national university, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69063, <http://orcid.org/0000-0002-4955-9548>

Tsakhaev Illia Konstantinovich Shipping Agent, Sonic Auto Transportation, Costa Mesa, USA, <http://orcid.org/0009-0003-9953-9363>

DIGITAL TRANSFORMATION OF LOGISTICS SYSTEMS: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. In today's conditions of globalization and digital transformation of the economy, logistics plays a key role in ensuring the competitiveness of industrial enterprises. Growing requirements for speed, accuracy and flexibility of logistics processes stimulate the introduction of the latest digital technologies, which can significantly improve the efficiency of supply chain management. In industrial clusters, where cooperation between enterprises is particularly intensive, the optimization of logistics potential becomes critically important for ensuring sustainable development and productivity growth.

The topicality of the topic is due to the need to adapt industrial enterprises to new market conditions and consumer requirements, as well as the desire to ensure sustainable economic development by increasing the efficiency of logistics processes. In the conditions of rapid development of digital technologies, there is a need for a deep understanding of the mechanisms of their influence on logistics and the determination of optimal strategies for their implementation.

The purpose of this study is to identify and analyze the main areas of influence of digital technologies on the optimization of logistics potential in industrial clusters, as well as to develop recommendations for their effective use. It is expected that the results of the research will contribute to increasing the competitiveness of industrial enterprises and ensuring their sustainable development in the conditions of the digital economy.

This article is devoted to the study of the influence of digital technologies on the optimization of logistics potential in industrial clusters. It examines how innovative solutions such as the Internet of Things (IoT), blockchain, artificial intelligence (AI) and big data (Big Data) can contribute to increasing the efficiency and transparency of logistics operations, reducing costs and improving customer service. Special attention is paid to the analysis of the best practices for the implementation of digital technologies in the logistics of industrial clusters of different countries and to the assessment of their impact on the competitiveness of enterprises.

The study demonstrated that digitalization allows for the creation of more transparent and interconnected logistics chains, which increases the level of coordination and cooperation between the participants in industrial clusters. It was also found that the use of digital platforms and analytical tools facilitates faster decision-making and adaptation to changing market conditions.

Thus, the results of this study confirm that digital technologies play a key role in optimizing logistics systems of industrial clusters, ensuring their competitiveness and sustainable development. The obtained conclusions can be used to develop strategies for their digital transformation in industrial clusters.

Keywords: digital technologies, logistic systems, industrial cluster, optimization, blockchain, artificial intelligence (AI), big data (Big Data).

Постановка проблеми. Сьогодні цифрові технології відіграють ключову роль у трансформації різних галузей та сфер діяльності. Вони дозволяють значно підвищити ефективність виробничих процесів, оптимізувати управлінські рішення та забезпечити більш раціональне використання ресурсів. Зокрема, впровадження цифрових технологій у логістиці надає можливість створити нові підходи до управління ланцюгами постачання, поліпшити прозорість процесів і зменшити операційні витрати.

Промислові кластери, які об'єднують взаємопов'язані підприємства та організації, стають усе більш важливими для економічного розвитку регіонів і країн. Вони сприяють підвищенню конкурентоспроможності, створенню нових робочих місць і стимулюванню інновацій. Однак ефективне функціонування промислових кластерів значно залежить від оптимізації їх логістичних процесів.

Логістика в промислових кластерах є складним і багатокомпонентним процесом, який охоплює транспортування, складування запасів, управління ними та координацію між різними учасниками. Без належної оптимізації логістичних процесів кластери можуть зіткнутися з низкою проблем, таких як збільшення витрат, затримки в постачаннях і зниження загальної ефективності.

Таким чином, виникає нагальна потреба у впровадженні цифрових технологій для оптимізації логістичних систем у промислових кластерах. Ці технології можуть забезпечити більш точний моніторинг і управління логістичними операціями, підвищити гнучкість та адаптивність до змін, а також сприяти загальному розвитку промислових кластерів. Дослідження

впливу цифрових технологій на модернізацію логістичних систем є актуальним і має значну практичну цінність у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження цифрових технологій у логістичні процеси промислових кластерів є предметом численних досліджень, що підкреслює важливість цієї теми. Так, М. О. Гоменюк [1] досліджує впровадження інформаційних систем у логістику промислових підприємств України. Автор зазначає, що використання ERP-систем значно спрощує управління логістичними процесами, покращує облік та контроль запасів, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємств.

І. Зрибнева [2] визначає ключові етапи розвитку інновацій та їх вплив на галузь логістики. Науковиця підкреслює, що інвестиції в модернізацію та впровадження новітніх технологій є критично важливими для розвитку, конкурентоздатності та підвищення економічної ефективності компаній.

У дослідженні В. В. Койбічук [3] акцент зроблено на застосуванні блокчейн-технологій для забезпечення прозорості й безпеки логістичних операцій у міжнародних промислових кластерах. Автор зазначає, що блокчейн допомагає відстежувати всі етапи постачання продукції від виробника до кінцевого споживача, що підвищує довіру до продукції та зменшує ризики шахрайства.

У роботі М. Янсїті, К. Лахані [4] визначено роль автоматизації логістичних процесів у промислових кластерах США. Науковці стверджують, що використання автоматизованих складських систем і робототехніки дозволяє значно скоротити час обробки вантажів та зменшити витрати на робочу силу.

А. Банерджі [5] досліджує використання штучного інтелекту для оптимізації логістичних ланцюгів в автомобільній промисловості. Учений зазначає, що AI дозволяє прогнозувати попит на продукцію, оптимізувати маршрути доставки, знизити витрати на транспорт та підвищити ефективність постачання.

Таким чином, цифрові технології мають значний потенціал для оптимізації логістичних процесів у промислових кластерах. Водночас існує потреба в подальших дослідженнях для детальнішого розуміння специфіки впровадження та ефективності цих технологій у різних галузях промисловості.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз впливу цифрових технологій на логістичні системи промислових кластерів.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі завдання:

- визначити основні цифрові технології, їх завдання та функції в контексті логістичних процесів;
- проаналізувати конкретні приклади успішного впровадження цифрових технологій у логістику промислових кластерів;
- надати практичні рекомендації щодо інтеграції цифрових технологій у логістичні процеси промислових кластерів.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології – це сукупність методів, інструментів і пристроїв, які використовують цифрову інформацію для здійснення різних операцій, комунікацій та обробки даних. Вони охоплюють

апаратне й програмне забезпечення, мережі й системи обробки даних, які дозволяють автоматизувати та оптимізувати різні процеси в економіці, бізнесі, науці й побуті [6, с. 241].

Цифрові технології кардинально змінили спосіб ведення бізнесу, зокрема у сфері логістики, надаючи можливість більш точно й ефективно управляти ланцюгами постачання, знижувати витрати, підвищувати швидкість і прозорість операцій.

При цьому цифрові технології, що використовуються в логістиці, можна класифікувати за кількома основними напрямками (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація цифрових технологій, що використовуються в логістиці

Визначення	Застосування в логістиці
<i>Интернет речей</i> (Internet of Things, IoT) – це мережа фізичних пристроїв, транспортних засобів, будівель та інших об'єктів, обладнаних електронікою, програмним забезпеченням, датчиками й мережевими підключеннями, які дозволяють цим об'єктам збирати дані та обмінюватися ними.	IoT використовується для моніторингу й управління транспортними засобами, контейнерами, складуванням, що дозволяє відстежувати місцеперебування й стан товарів у режимі реального часу, оптимізувати маршрути та знижувати ризики пошкодження вантажу.
<i>Великі дані</i> (Big Data) – великі обсяги структурованої й неструктурованої інформації, які неможливо опрацювати за допомогою традиційних баз даних та інструментів. Аналітика великих даних містить методи збору, зберігання, обробки та аналізу цих даних для отримання цінних інсайтів.	Big Data використовуються для прогнозування попиту, оптимізації запасів, управління ланцюгами постачання, аналізу поведінки клієнтів і підвищення ефективності логістичних операцій. Аналітика дозволяє виявляти закономірності та тенденції, що сприяє прийняттю більш обґрунтованих рішень.
<i>Автоматизація та робототехніка</i> Автоматизація – це використання технологій для виконання завдань із мінімальним втручанням людини. Робототехніка – це галузь техніки й науки, що займається розробкою, виробництвом і використанням роботів.	Автоматизація й робототехніка активно використовуються в складському господарстві для автоматизованого сортування, пакування, транспортування товарів. Роботи здатні виконувати завдання з високою точністю і швидкістю, що знижує витрати на ручну працю і підвищує продуктивність.
<i>Блокчейн технології</i> – це розподілена база даних, яка підтримує безперервний список записів, названих блоками, що пов'язані між собою й захищені криптографією.	Блокчейн використовується для забезпечення прозорості та безпеки транзакцій у ланцюгах постачання. Технологія дозволяє відстежувати походження товарів, валідувати транзакції й запобігати шахрайству. Завдяки децентралізованому характеру блокчейн забезпечує високий рівень довіри між учасниками логістичного процесу.
<i>Хмарні обчислення</i> (Cloud Computing) – це надання обчислювальних ресурсів (сервери, сховища, бази даних, мережі, програмне забезпечення) через Інтернет («хмару») на основі моделі оплати за використання.	Хмарні обчислення дозволяють зберігати й обробляти великі обсяги даних, забезпечуючи доступ до інформації з будь-якого місця і в будь-який час. Це сприяє кращій координації ланцюгів постачання й управлінню ними, підвищенню гнучкості й швидкості реагування на зміни.

Джерело: складено автором на основі [1-4; 7]

Цифрові технології є невід'ємною частиною сучасної економіки, суттєво впливаючи на різні аспекти ведення бізнесу. Основні види цифрових технологій, такі як Інтернет речей (IoT), великі дані, автоматизація, робототехніка, блокчейн технології та хмарні обчислення, дозволяють підприємствам більш точно управляти ресурсами, покращувати прозорість і контроль, а також адаптуватися до швидких змін у бізнесі.

Таким чином, впровадження цифрових технологій є важливим кроком для сучасних підприємств, однак цей процес супроводжується низкою викликів і проблем. Основні з них представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні проблеми та виклики у впровадженні цифрових технологій

Назва	Характеристика
Висока вартість впровадження	Для багатьох підприємств, особливо малих і середніх, значні початкові витрати на обладнання, програмне забезпечення та навчання персоналу можуть стати серйозним бар'єром.
Недостатня кваліфікація персоналу	Відсутність необхідних навичок та знань у працівників щодо роботи з новими технологіями може уповільнити процес впровадження та знизити ефективність використання цифрових рішень.
Опір змінам	Часто працівники та керівництво компаній виявляють опір до змін через звичку працювати за старими методами або через страх перед новими технологіями.
Кібербезпека	Впровадження цифрових технологій підвищує ризики кіберзагроз, таких як хакерські атаки та витік конфіденційної інформації
Інфраструктурні обмеження	Недостатньо розвинена інфраструктура, особливо в регіонах із неякісним інтернет-зв'язком, може стати перешкодою для успішного впровадження цифрових технологій.
Регуляторні бар'єри	Відсутність або недостатня розвиненість законодавчої бази, що регулює впровадження та використання цифрових технологій, може створювати додаткові труднощі для підприємств.

Джерело: складено автором на основі [6; 8; 9]

Після визначення основних перешкод, які виникають на шляху впровадження цифрових технологій, варто розглянути можливі шляхи їх подолання. Розв'язання цих проблем є критично важливим для забезпечення ефективного використання цифрових технологій підприємствами та підвищення їх конкурентоспроможності. Наведені нижче підходи допоможуть знизити вплив перешкод та сприятимуть успішній цифровій трансформації. Зокрема, йдеться про:

1) співпрацю з освітніми закладами для створення спеціалізованих курсів та програм; інвестування в навчальні програми та тренінги для персоналу з метою ознайомлення з новими технологіями, їх використанням та управлінням;

2) створення спеціальних робочих груп або відділів для управління процесом цифровізації; розробку комплексної стратегії цифрової трансформації, яка стосується оцінки поточних потреб, визначення пріоритетних напрямів, планування етапів впровадження та оцінювання результатів;

3) партнерство з технологічними компаніями для спільного впровадження й тестування нових рішень; залучення інвестицій через державні та приватні фонди, використання грантових програм та міжнародної допомоги;

4) використання блокчейн технологій для забезпечення прозорості й безпеки транзакцій між учасниками; проведення регулярних зустрічей, семінарів та конференцій для обміну досвідом та найкращими практиками, створення спільних платформ для обміну інформацією та координації дій;

5) використання сучасних технологій захисту даних, таких як шифрування, автентифікація та контроль доступу; проведення регулярних аудитів безпеки, тестувань на вразливості; впровадження процедур кібербезпеки;

6) співпрацю з регуляторними органами для узгодження процесів впровадження цифрових технологій; використання консультаційних послуг для забезпечення відповідності нормативним актам; вивчення та моніторинг актуальних законодавчих вимог;

7) проведення інформаційних кампаній та семінарів, спрямованих на підвищення обізнаності про переваги цифрових технологій; публікацію досліджень, кейсів та прикладів успішного впровадження технологій у логістиці; використання медіа та соціальних мереж для поширення інформації;

8) лобіювання інтересів підприємств та кластерів на рівні уряду; розробку державних програм підтримки цифровізації, які передбачають фінансову допомогу, податкові пільги та інші стимулювальні заходи; співпрацю з державними органами для створення сприятливого нормативно-правового середовища.

Попри розглянуті виклики, існує безліч успішних прикладів, які демонструють, як інноваційні підходи можуть змінити якість логістики. Вважаємо за доцільне розглянути кілька успішних кейсів впровадження цифрових технологій у логістиці промислових кластерів. Аналіз цих прикладів дозволить зрозуміти, які саме технології та підходи можуть бути найбільш ефективними для різних типів промислових кластерів.

Maersk, одна з найбільших контейнерних судноплавних компаній, у співпраці з IBM розробила блокчейн-платформу TradeLens для покращення прозорості та ефективності глобальних ланцюгів постачання. У підсумку вдалося [10]:

- зменшити час обробки документів із декількох днів до декількох годин;
- скоротити витрати на адміністративні операції та паперову роботу.

Компанія DHL впровадила IoT технології для оптимізації операцій на складах, зокрема відстеження товарів, управління запасами та оптимізації логістичних процесів. Результатом цього стало [11]:

- підвищення точності управління запасами до 99%;

- зменшення часу на інвентаризацію та відвантаження товарів;
- підвищення безпеки та зменшення кількості втрат товарів.

Siemens використовує аналітику великих даних для прогнозування попиту, оптимізації запасів та управління ланцюгами постачання. Завдяки цим рішенням відбулося [12]:

- підвищення точності прогнозування попиту на 20%;
- зменшення запасів на 15%;
- скорочення витрат на логістику, що дозволило знизити загальні витрати на 10%.

Amazon широко використовує робототехніку на своїх складах для автоматизації процесів сортування, пакування та транспортування товарів. Основними результатами цього є [13]:

- збільшення швидкості обробки замовлень на 50%;
- зниження витрат на ручну працю на 30%;
- підвищення загальної продуктивності складів на 40%.

Alibaba використовує хмарні обчислення для управління своєю логістичною мережею Cainiao, забезпечуючи ефективну координацію та обробку даних у режимі реального часу. Це забезпечило [14]:

- підвищення гнучкості й можливості масштабування обчислювальних ресурсів;
- зниження часу на обробку даних та координацію логістичних операцій;
- підвищення швидкості доставлення товарів до кінцевих споживачів.

У сучасному українському промисловому середовищі цифровізація логістичних процесів перебуває на етапі активного розвитку. Промислові кластери, що об'єднують підприємства різних галузей, уже почали впроваджувати передові цифрові технології для оптимізації своїх логістичних ланцюгів.

Так, агропромисловий кластер «АгроІнвест» запровадив сенсорні мережі для моніторингу умов зберігання та транспортування агропродукції. Сенсори допомагають підтримувати оптимальну температуру й вологість на складах і під час транспортування, що зменшує втрати продукції та підвищує її якість [15].

Харківський кластер ІАМ активно використовує AI для оптимізації виробничих процесів та управління запасами. Наприклад, система прогнозування попиту на за частини дозволяє підприємствам кластера мінімізувати запаси та уникати надлишків [16].

Український кластер автомобілебудування та мобільності використовує AI для прогнозування потреб у сировині та оптимізації постачання. Це дозволяє кластеру знижувати витрати на закупівлі й підвищувати ефективність виробництва [17].

Перспективи розвитку цифрових технологій у логістиці українських промислових кластерів є дуже сприятливими. Подальше впровадження передових рішень, таких як 5G, робототехніка й автоматизація, відкриває нові

можливості для оптимізації логістичних процесів. Залучення іноземних інвесторів та партнерів, а також розвиток співпраці з міжнародними організаціями сприятиме прискоренню цифровізації та підвищенню конкурентоспроможності українських промислових кластерів на глобальному ринку.

Висновки. Таким чином, дослідження впливу цифрових технологій на логістичні системи в промислових кластерах є важливим кроком на шляху до оптимізації й підвищення ефективності промислових процесів у сучасному цифровому світі. Загалом, впровадження цифрових технологій у логістичні процеси промислових кластерів є необхідним для досягнення стійкого розвитку та підвищення конкурентоспроможності на глобальному ринку. Для отримання максимального ефекту від їх запровадження важливо не тільки інвестувати в технології, але й забезпечити належне навчання персоналу та інтеграцію нових систем у наявну інфраструктуру підприємств.

Без сумніву, цифрові технології відіграють вирішальну роль у модернізації та підвищенні ефективності логістичних процесів у промислових кластерах. Впровадження таких технологій, як Інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), блокчейн та автоматизація, забезпечує значні переваги в управлінні ланцюгами постачання й логістичними операціями.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на більш детальному вивченні впливу конкретних цифрових технологій на різні аспекти логістичних процесів. Зокрема, важливим напрямом є дослідження інтеграції нових технологій, таких як 5G, в логістичні системи. Також перспективними вбачаються дослідження впливу цифрових технологій на стійкість та екологічність логістичних ланцюгів. Крім того, варто розглянути питання щодо адаптації цифрових рішень до різних галузей промисловості, враховуючи їх специфічні потреби й особливості.

Література:

1. Гоменюк М. О. Розвиток логістики на основі впровадження процесів диджиталізації. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7628> (дата звернення: 20.06.2024).
2. Зрибнєва І. Аналіз новітніх технологій, методів та підходів у логістиці, їх вплив на оптимізацію ланцюгів постачання та підвищення продуктивності. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип.60. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-60> (дата звернення: 20.06.2024).
3. Койбічук В.В. Дослідження застосування блокчейн-технологій у діяльності світових підприємств: методичний підхід. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 4 (21). С. 118–123. URL: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-4-20> (дата звернення: 20.06.2024).
4. Iansiti M., Lakhani K.R. The truth about blockchain. *Harvard Business Review*, 2017.
5. Banerjee A. Artificial Intelligence in Supply Chain Management for Automobile Industry. *Industrial Engineering Journal*. 2024. April. URL: https://www.researchgate.net/publication/379838106_Artificial_Intelligence_in_Supply_Chain_Management_for_Automobile_Industry (date of application: 20.06.2024).
6. Олифіренко Ю., Повна С., Біланенко, О. Цифровий маркетинг і логістика в адаптивному управлінні інноваційним розвитком підприємства. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 2 (25). С. 240–250. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2\(25\)-240-250](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-240-250) (дата звернення: 20.06.2024).

7. Іванов С. В., Ляшенко В. І., Шамілева Л. Л., Трушкіна Н. В. Тенденції розвитку транспортно-логістичної системи Придніпровського економічного району. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 143–150. URL: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).143-150](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).143-150) (дата звернення: 20.06.2024).

8. Трушкіна Н. В., Джвігол Х., Сергєєва О., Шкригун Ю. Розвиток концепції Логістика 4.0 в умовах цифрової економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 4 (62). С. 85–96. URL: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-4\(62\)-85-96](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-4(62)-85-96) (дата звернення: 20.06.2024).

9. Попело О. В., Ткаченко Т. П. Стратегія ефективного функціонування логістичної системи підприємства в контексті забезпечення економічної безпеки. *Economic Synergy*. 2023. № 2. С. 23–35. URL: <https://doi.org/10.53920/es-2023-2-2> (дата звернення: 20.06.2024).

10. Maersk: офіц. сайт. URL: <https://www.maersk.com/> (дата звернення: 20.06.2024).

11. DHL: офіц. сайт. URL: <https://www.dhl.com/us-en/home.html> (дата звернення: 20.06.2024).

12. Siemens: офіц. сайт. URL: <https://www.siemens.com/global/en.html> (дата звернення: 20.06.2024).

13 Amazon: офіц. сайт. URL: <https://www.amazon.com/> (дата звернення: 20.06.2024).

14 Alibaba: офіц. сайт. URL: <https://www.alibaba.com/> (дата звернення: 20.06.2024).

15 АгроІнвест: офіц. сайт. URL: <https://www.agroinvestholding.com.ua/> (дата звернення: 20.06.2024).

16. Харківський кластер ІАМ: офіц. сайт. URL: <https://www.iamcluster.kharkiv.ua/> (дата звернення: 20.06.2024).

17. Український кластер автомобілебудування та мобільності: офіц. сайт. URL: <https://www.automotivecluster.org.ua/> (дата звернення: 20.06.2024).

References:

1. Khomenyuk, M. O. (2020). Rozvytok lohistyky na osnovi vprovadzhennia protsesiv didzhytalizatsii [Development of logistics based on the implementation of digitization processes]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7628> [in Ukrainian].

2. Zrybnieva I. (2024). Analiz novitnikh tekhnolohii, metodiv ta pidkhodiv u lohistytsi, yikh vplyv na optymizatsiiu lantsiuhiv postachannia ta pidvyshchennia produktyvnosti [Analysis of the latest technologies, methods and approaches in logistics, their impact on optimizing supply chains and increasing productivity]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 60. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-60> [in Ukrainian].

3. Koibichuk, V. V. (2020). Doslidzhennia zastosuvannia blokchein-tekhnolohii u diialnosti svitovykh pidpriemstv: metodychni pidkhid [Research on the use of blockchain technologies in the activities of global enterprises: a methodical approach]. *Pryazovskiyi ekonomichnyi visnyk – Prazov Economic Herald*, 4 (21), 118–123. <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-4-20> [in Ukrainian].

4. Iansiti, M., & Lakhani, K.R. (2017). The truth about blockchain. *Harvard Business Review* [in English].

5. Banerjee, A. (2024). Artificial Intelligence in Supply Chain Management for Automobile Industry. *Industrial Engineering Journal*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379838106_Artificial_Intelligence_in_Supply_Chain_Management_for_Automobile_Industry [in English].

6. Olyfirenko, Yu., Povna, S., & Bilanenko, O. (2022). Tsyfrovyyi marketynh i lohistyka v adaptivnomu upravlinni innovatsiinym rozvytkom pidpriemstva. [Digital marketing and logistics in adaptive management of innovative development of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Polissia – Polissya scientific bulletin*, 2 (25), 240–250. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2\(25\)-240-250](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-240-250) [in Ukrainian].

7. Ivanov, S. V., Lyashenko, V. I., Shamileva, L. L., & Trushkina, N. V. (2019). Tendentsii rozvytku transportno-lohistychnoi systemy Prydniprovskoho ekonomichnoho raionu [Development trends of the transport and logistics system of the Dnipro economic district]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of economic science of Ukraine*, 2 (37), 143–150. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).143-150](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).143-150) [in Ukrainian].
8. Trushkina, N.V., Dzvigoł, H., Sergeeva, O., & Shkrygun, Yu. (2021). Rozvytok kontseptsii Lohistyka 4.0 v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Development of the Logistics 4.0 concept in the conditions of the digital economy]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, 4 (62), 85–96. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-4\(62\)-85-96](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-4(62)-85-96) [in Ukrainian].
9. Popelo, O. V., & Tkachenko, T. P. (2023). Stratehiia efektyvnoho funktsionuvannia lohistychnoi systemy pidpriemstva v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [Strategy of effective functioning of the logistics system of the enterprise in the context of ensuring economic security]. *Economic Synergy*, 2, 23–35. <https://doi.org/10.53920/es-2023-2-2> [in Ukrainian].
10. Maersk. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.maersk.com/> [in Ukrainian].
11. DHL. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.dhl.com/us-en/home.html> [in Ukrainian].
12. Siemens. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.siemens.com/global/en.html> [in Ukrainian].
13. Amazon's. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.amazon.com/> [in Ukrainian].
14. Alibaba.. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.alibaba.com/> [in Ukrainian].
15. AgroInvest. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.agroinvestholding.com.ua/> [in Ukrainian].
16. Of the Kharkiv IAM cluster. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.iamcluster.kharkiv.ua/> [in Ukrainian].
17. Of the Ukrainian Automotive and Mobility Cluster. Ofitsiyni sait [Official site]. Retrieved from <https://www.automotivecluster.org.ua/> [in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-250-265](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-250-265)

Живко Зінаїда Богданівна професор кафедри менеджменту та міжнародного бізнесу, Вищий навчальний заклад “Приватне акціонерне товариство, “Львівський інститут менеджменту”, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Рассадинова Світлана Іванівна доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин, Вищий навчальний заклад Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-8215-3649>

Шегинська Анастасія Іванівна магістр комп’ютерних наук, магістр психології, молодший дослідник, Науковий центр інноваційних досліджень, Пюссі, Естонія, <https://orcid.org/0009-0007-5785-6730>

ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Актуальність теми статті зумовлена тим, що зовнішньоекономічна діяльність є найважливішою складовою великої кількості вітчизняних підприємств. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності дає підприємству нові можливості, такі як використання переваг міжнародної кооперації виробництва, свобода прийняття рішень реалізації своїх виробничих завдань. Запропоновано низку стратегічних заходів щодо удосконалення управління зовнішньоекономічною діяльністю вітчизняного підприємства: розширення ринків збуту, оптимізація логістики, диверсифікація постачальників та партнерів, покращення управління ризиками, підвищення якості продукції та сертифікації, інновації та технологічні впровадження, маркетингові стратегії, навчання та розвиток персоналу, правова підтримка та консалтинг, екологічна відповідальність та сталий розвиток. Доведено, що актуальність теми статті зумовлена безпосередньо тим, що зовнішньоекономічна діяльність є досить важливою складовою великої кількості вітчизняних підприємств. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності дає підприємству нові можливості, такі як використання переваг міжнародної кооперації виробництва, свобода прийняття рішень реалізації своїх виробничих завдань.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, переваги міжнародної кооперації виробництва, види зовнішньоекономічної діяльності, експорт, імпорт, реекспорт, реімпорт, транзит, оптимізація логістики, диверсифікація постачальників та партнерів, покращення управління ризиками.

Zinaida Zhyvko Department of Management and International Business, Institution of Higher Education “Private Joint-Stock, Company ”Lviv Institute of Management”, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Svitlana Rassadnikova Higher educational institution International Humanitarian University, <https://orcid.org/0000-0001-8215-3649>

Shehynska Anastasiia Ivanivna Junior Researcher, Scientific Center of Innovative Research, Pussi, Estonia, <https://orcid.org/0009-0007-5785-6730>

IMPROVEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY MANAGEMENT IN AN ENTERPRISE

Abstract. The relevance of the article's topic is due to the fact that foreign economic activity is a crucial component for a large number of domestic enterprises. The development of foreign economic activity provides new opportunities for enterprises, such as leveraging the advantages of international production cooperation and the freedom to make decisions on their production tasks. A number of strategic measures to improve the management of foreign economic activity in domestic enterprises are proposed: expanding sales markets, optimizing logistics, diversifying suppliers and partners, improving risk management, enhancing product quality and certification, implementing innovations and technology, applying marketing strategies, training and developing staff, providing legal support and consulting, and maintaining environmental responsibility and sustainable development. It has been proven that the relevance of the article's topic is directly due to the fact that foreign economic activity is a significant component of a large number of domestic enterprises. The development of foreign economic activity provides new opportunities for enterprises, such as leveraging the advantages of international production cooperation and the freedom to make decisions on their production tasks. The topic is timely and very important, especially in the conditions of the uncertain economy of Ukraine during the war period. It is determined that the following objectives are characteristic of macro-level subjects, namely: maximizing profits, expanding production, expanding sales markets through penetration into the economic sphere of foreign countries, and enhancing production efficiency by overcoming tariff and non-tariff barriers. It has been proven that in assessing the effectiveness of foreign economic activity, mainly operational and accounting data and reports, as well as other internal and external information sources are used. The data analyzed must be obtained as a result of accurate arithmetic calculations, mutually agreed and reliable reporting and accounting indicators..

Keywords: foreign economic activity, advantages of international production cooperation, types of foreign economic activity, export, import, re-export, re-import,

transit, optimization of logistics, diversification of suppliers and partners, improving risk management

Постановка проблеми. Актуальність теми статті зумовлена безпосередньо тим, що зовнішньоекономічна діяльність є досить важливою складовою великої кількості вітчизняних підприємств. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності дає підприємству нові можливості, такі як використання переваг міжнародної кооперації виробництва, свобода прийняття рішень реалізації своїх виробничих завдань. Тема є своєчасною і дуже важливою, особливо в умовах невизначенності економіки України в період війни.

Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [1] під відповідною діяльністю розуміється «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами». Однак подане визначення не висвітлює конкретні напрями такої діяльності. Більш того, розкриття зовнішньоекономічної діяльності визначається через поняття «господарська діяльність», під якою розуміється будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару. Втім надалі у Законі «Про зовнішньоекономічну діяльність» надаються окремі види зовнішньоекономічної діяльності, які хоча й розкривають її досить змістовно, але все одно не визначають остаточно її сутності [1].

Такий висновок ґрунтується на тому, що досить ґрунтовно насамперед визначається перелік відповідних різновидів діяльності з погляду юридичних основ їх проведення, більшість з яких все ж таки має спільні сутнісні ознаки економічного характеру. Підприємства, що провадять зовнішньоекономічну діяльність є рушійною силою для розвитку та поширення виробництва, що є передумовою підвищення конкурентоспроможності країни в цілому і, таким чином, сприяння стійкому економічному зростанню. Саме тому питання розвитку, управління та оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства залишається в полі зору науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для суб'єктів макрорівня властиві наступні цілі, а саме: максимізація прибутку, поширення виробництва, розширення ринків збуту завдяки проникненню в господарську сферу зарубіжних країн, підвищення ефективності виробництва, подолання тарифних та нетарифних перешкод.

Основні підходи до визначення терміну «зовнішньоекономічна діяльність» представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Основні підходи до визначення терміну «зовнішньоекономічна діяльність»

Підхід	Автори	Оцінка
Визначення ЗЕД як виду діяльності, що базується на взаємовідносинах суб'єктів господарювання різних країн	Законодавство України автори: І.В. Багрова Н.І. Редіна В.Є. Власюк О.О. Гетьман А.П. Гребельник [2]	Даний підхід є досить узагальненим і дає можливість включення багатьох різновидів діяльності різних суб'єктів господарювання. Важливо зазначити те, що наразі ЗЕД є інтегрованою та впливає на більшість видів діяльності підприємства, а не є її окремим видом
Визначення ЗЕД як сукупності зовнішньоекономічних операцій на мікрорівні	М.І. Дідківський[3]	Даний підхід є більш деталізованим, проте не враховує можливості здійснення операцій іншого характеру, які також належить до сфери ЗЕД. Безумовно, у даному випадку, мікрорівень також включає діяльність інших суб'єктів господарювання, які діють на мікрорівні
Визначення ЗЕД як сукупності функцій підприємств, які пов'язані із співпрацею з закордонними партнерами	В.О. Васюренко [4]	Даний підхід також є досить обмеженим, запропоновано суто функціональний підхід до визначення економічної сутності поняття «зовнішньоекономічна діяльність»
Визначення ЗЕД як сфери економічної діяльності підприємств, яка включає декілька основних напрямків діяльності	Л.Г. Мельник Н.В. Гришко [5]	Даний підхід є подібним до визначення ЗЕД як виду діяльності, проте у ньому наявне уточнення щодо конкретних напрямків, які включаються до даної сфери. Проте, у більшості випадків, конкретизація напрямків робить неможливим включення інших напрямків діяльності, які також входять до сфери ЗЕД.
Визначення ЗЕД як процесу організації та розвитку господарських зв'язків	В.О. Новак [6]	Взагалом визначення ЗЕД як процесу є не зовсім доцільним, адже «процес» є послідовною сукупністю дій. Дане поняття не зовсім корелює з реальними проявами ЗЕД на підприємстві, адже її здійснення не завжди відбувається саме як процес
Визначення ЗЕД як галузі теоретичних та практичних знань	А.В. Ковалевська [7]	Дане трактування є неповним, адже зовнішньоекономічна діяльність включає не лише набуті знання та навички, а й інші аспекти, які пов'язані з її здійснити.

Джерело: сформовано автором на основі [1-7]

Підсумовуючи проаналізовані підходи науковців, можна стверджувати, що в сучасних умовах зовнішньоекономічна діяльність підприємства представляє собою його участь в системі міжнародних економічних відносин щодо виробництва, торгівельних, інноваційно-інвестиційних, фінансових відносин.

Українські автори, які досліджували зовнішньоекономічну діяльність (ЗЕД), представили свої дослідження у різних наукових роботах, підручниках та статтях. Декілька з таких авторів та їхніх робіт: (1) Макогон Ю.В. написав багато праць, зокрема підручник "Основи зовнішньоекономічної діяльності", де детально розглядаються основи ЗЕД, а також механізми та інструменти управління нею. (2) Бугайова Л.М. є автором праць, присвячених аналізу міжнародної торгівлі та зовнішньоекономічних зв'язків України. Одна з її відомих робіт - "Зовнішньоекономічна діяльність підприємства". (3) Левченко М.І. досліджував питання регулювання ЗЕД в умовах глобалізації. Його книга "Міжнародна економічна діяльність України" є однією з фундаментальних робіт у цій галузі. (4) Ковальчук Т.М. також написала декілька робіт, серед яких "Основи зовнішньоекономічної діяльності підприємства", що є підручником для студентів економічних спеціальностей. (5) Поручник О.М. є відомим українським економістом, який досліджував проблеми ЗЕД та економічного співробітництва України з іншими країнами. Його праці включають "Економіка України в умовах глобалізації". Ці автори зробили значний внесок у розвиток наукової думки щодо зовнішньоекономічної діяльності, забезпечуючи глибокий аналіз та практичні рекомендації для українських підприємств та державних установ.

Метою статті є визначення шляхів вдосконалення процесу управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства..

Виходячи з обраної мети, у статті необхідно вирішити такі завдання: (1) дослідити теоретичні основи організації управління зовнішньоекономічною діяльністю українських підприємств; (2) провести аналіз фінансово-економічних показників підприємства та оцінку управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства; (3) розробити заходи щодо вдосконалення управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства, оцінити ефективність від їхнього впровадження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні зовнішньоекономічна діяльність представляє собою багатовимірну інтегровану систему управління. Проаналізуємо види зовнішньоекономічної діяльності, які можуть здійснювати суб'єкти на території України [2, 8] : експорт та імпорт; надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та ін., що прямо і виключно не заборонені законами України; надання зазначених вище послуг іноземними

суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України; наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі; міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України; за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках; товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку; роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Під час оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності в основному використовуються дані оперативного та бухгалтерського обліку та звітності, а також інші внутрішні та зовнішні джерела інформації. Дані, що аналізуються, мають бути отримані в результаті точних арифметичних обчислень, взаємно узгодженими та достовірними показниками звітності та обліковими даними. На етапі вивчення та обробки залученої вихідної інформації застосовують різноманітні методи аналізу та статистичної обробки даних. Досить обґрунтованим поширеним [2, с. 125] є підхід до оцінювання зовнішньоекономічної діяльності підприємства, який ділить майже всі наявні показники на чотири групи:

- абсолютні показники (оцінка обсягів експорту; імпорту;
- обсягів накладних витрат на експорт/імпорт;
- середнього залишку коштів; кількості та суми отриманих рекамацій;
- кількості задоволених рекамацій та ін.);
- відносні показники (розрахунок індексів динаміки: вартості;
- фізичного обсягу; індексу ціни;
- коефіцієнтів виконання зобов'язань по експорту й імпорту;
- середньої тривалості обороту операцій; коефіцієнта віддачі коштів від здійснених операцій);
- показники структури (товарна структура експорту або імпорту;
- географічна структура експорту або імпорту; структура накладних витрат на експорт або імпорт);
- показники ефективності (валютна ефективність експорту/імпорту;

- ефективність експорту/імпорту;
- середня тривалість обороту експортної (імпортної) операції;
- коефіцієнт віддачі коштів від експортних/імпортних операцій;
- ефективність експорту/імпорту).

Також для проведення оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності можна використовувати систему показників, що наведена в таблиці 2.

Таблиця 2

Характеристика розрахунків показників результативності зовнішньоекономічної діяльності

Метод розрахунку	Одиниці виміру	Критерійне значення	Зміст показника
Коефіцієнт віддачі повних експортних витрат, $V_{e.v.}$			
Відношення доходу від експорту до повних витрат на експорт	грн/грн	$V_{e.v.} > 1$	Розмір експортної виручки, який припадає на одну гривню повних витрат на виробництво та обіг експортної продукції
Ефективність експорту, E_{exp}			
Відношення прибутку від експорту до повних витрат на експорт	грн/грн	$E_{exp} > 0$	Обсяг прибутку отриманий підприємством з кожної гривні повних витрат у сфері виробництва та обігу експортної продукції
Рентабельність експортної продукції, R_{exp}			
Відношення прибутку від експорту до витрат на виробництво експортної продукції	%	$R_{exp} > 0$	Порівняння ефективності виробництва продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках

Джерело: сформовано автором за даними [3, 9]

Варто диференціювати експортно-імпорту ефективність підприємства, оскільки вони не завжди відіграють однаково вагому роль у формуванні зовнішньоекономічної діяльності. Звичайно, у ринковому середовищі підприємство не може обмежуватися деякими класичними показниками зовнішньоекономічної діяльності, оскільки ці показники не завжди визначають реальний вплив цієї діяльності на фінансовий стан, загальну ефективність діяльності підприємства. З метою усунення подібних недоліків та кращої оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності також можна проаналізувати економічну безпеку підприємства, шляхом оцінки ризиків діяльності в зовнішньоекономічному середовищі. Такий підхід дозволяє оцінити вплив негативних факторів на діяльність підприємства.

Однією з ключових особливостей функціонування підприємств є їх активна взаємодія із зовнішнім середовищем в особі іноземних контрагентів. Не кожне підприємство здійснює таку взаємодію, проте співробітництво

організацій з закордонними партнерами у межах зовнішньоекономічної діяльності приносить певну ефективність. Будь-який вид діяльності, що здійснюється підприємством, схильний до певних впливів, метою яких є запобігання хаотичному руху в економічному середовищі. Така дія називається управлінням. Аналіз поглядів різних науковців-економістів дозволив виділити кілька підходів до визначення поняття «управління» [9, 10, 11] (рис.1):

Рис.1. Підходи до визначення поняття «управління»

Систематизація точок зору різних економістів щодо визначення поняття «управління» дозволили представити визначення управління стосовно зовнішньоекономічної діяльності: управління зовнішньоекономічною діяльністю – це цілеспрямована взаємодія керуючої та керованої системи, внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства у процесі послідовного проходження етапів формування зовнішньоекономічних зв'язків із іноземними партнерами задля досягнення цілей підприємства.

Отже, управління зовнішньоекономічною діяльністю поєднало у собі три підходи – функціональний, системно-структурний та процесний. Виходячи з представленого визначення можна виділити такі взаємопов'язані

елементи зовнішньоекономічної діяльності [12]: 1) Система або установи управління – функціональні підрозділи та органи, що здійснюють управління зовнішньоекономічною діяльністю. 2) Керована система або предмет управління – зовнішньоекономічні контракти, включаючи зовнішню торгівлю, імпорт, експорт, Реімпорт, реекспорт та інші роботи. Сукупністю методів і прийомів, за допомогою яких суб’єкт управління впливає на зміст бізнес-одиниці, є метод управління. 3) Зовнішнє середовище – це безпосереднє оточення компанії, що впливає на її результативність. Зовнішнє середовище підприємства включає контрагенти, державу з її інститутами та нормативно-правовою базою, природні фактори, науково-технічний прогрес тощо. 4) Внутрішнє середовище – це умови і процеси, які існують і для компанії елементи внутрішнього середовища включають виробництво, маркетинг, дослідження та розробки, фінанси та управління. 5) Кроки управління - це конкретні види діяльності, які є частиною процесу управління з метою досягнення запланованого результату. Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства, як і будь-який процес, є сукупністю послідовних етапів, вивчення яких у науковій економічній літературі з питань управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств дозволило виділити наступні етапи такого управління [13] (рис. 2):

Рис. 2. Етапи управління ЗЕД підприємств

Досягнення цієї мети здійснюється, зазвичай, рішенням наступних завдань [10] (2): розширення збуту своєї продукції з допомогою освоєння нових зовнішніх ринків; мінімізація витрат виробництва; зниження витрат за реалізацію товарів шляхом вибору придатної стратегії збуту; забезпечення потреб у закупівлі сировини, комплектуючих виробів, новітніх технологій, обладнання та ноу-хау, залучення інжинірингових послуг для виробничих потреб ринку та інших.

На другому етапі управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства здійснюється її планування (3). Планування ЗЕД – це набір процесів і рішень, вжитих керівництвом фірми, які забезпечують досягнення цілей підприємства засобами зовнішньоекономічної діяльності на тривалу перспективу [11].

1) Одним із документів, що визначають політику розвитку компанії при виході на зовнішній ринок, є бізнес-план, що дозволяє отримати уявлення про загальний стан справ в іноземному бізнесі. Структуру розділу бізнес-плану організації іноземного бізнесу можна відобразити такими розділами:

2) Організаційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. У цьому розділі розглядається законодавча структура зовнішньоекономічної діяльності. Мається на увазі спосіб реєстрації компанії як учасника зовнішньоекономічних зв'язків. Метод інформування іноземних товарів; Умови реєстрації та перевірки товарів; Функції ліцензування бізнесу; Характеристика законодавства комерційної країни.

3) Економічне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. У цій частині аналізу наводяться такі відомості: відомості про проведені розрахунки, відомості про забезпечення контролю торговельних відносин при веденні зовнішньоекономічної діяльності, перспективи тарифного регулювання підприємства тощо. У загальносвітовій практиці виділяють три базові стратегічні напрями виходу на зовнішній ринок (2) [14, с. 58]:

- ієрархічна побудова бізнесу;
- експортна діяльність;
- посередництво.

Такий спосіб виходу на зовнішні ринки як ієрархічна побудова бізнесу називається інвестиційним способом розширення підприємства, що передбачає повний контроль на цільовому зовнішньому ринку (4). Наприклад, підприємство може мати форму філії чи окремого незалежного від головної компанії підприємства. Експортна діяльність передбачає виробництво товарів та послуг на внутрішньому ринку підприємства та їх продаж на цільовому зовнішньому ринку. При виборі експортного способу виходу на зовнішній ринок підприємству необхідно вирішити які функції просування товару вона збереже у себе, які функції надасть посередникам зовнішніх ринках. Ступінь делегування повноважень визначає рівень відповідальності та ризиків.

Виділяють три можливі напрями експортної діяльності: прямий експорт, непрямий експорт та спільний експорт. Посередництво, як форма виходу зовнішній ринок, є видом діяльності із зовнішніми ринками, що передбачає не повне володіння підприємством, що здійснює свою діяльність на зовнішньому ринку, але поділ з нею певною мірою відповідальності та контролю.

Внаслідок такої взаємодії головна компанія передає посереднику свої знання, досвід, навички та частину ресурсів, а натомість отримує гарантію транслювання на цільовий зовнішній ринок певної стратегії та певну гарантію продажів. Виділяють чотири типи співпраці у цьому напрямі: ліцензування, франчайзинг, контрактне виробництво чи спільне підприємство.

На етапі виконання (4) як одного з етапів управління ЗЕД відбувається здійснення фактичних дій щодо досягнення параметрів, визначених на попередніх етапах управління:

переклад технічної, фінансової документації, необхідної для транспортування вантажів через митний пункт,

оплата товарів, робіт, послуг або отримання авансових платежів при здійсненні експортних операцій та інші необхідні дії.

Облік (5), як етап управління ЗЕД, є дії з виявлення, вимірювання, збору, реєстрації, інтерпретації, узагальнення, підготовки та надання даних про здійснювану зовнішньоекономічну операцію для менеджменту підприємства. З цією метою для підприємства ведеться кілька видів обліку, зокрема бухгалтерський, податковий, управлінський, оперативний, статистичний [1].

Наступним етапом управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства контроль (6), тобто. поточний моніторинг за ходом реалізації та контроль за виконанням річних, середньострокових та довгострокових планів зовнішньоекономічної діяльності та організація проведення відповідних ревізій щодо втілення зовнішньоекономічних та маркетингових стратегій життя.

На етапі контролю окремі посадові особи або підрозділи підприємства здійснюють моніторинг подій, що відбуваються, з метою мінімізації або недопущення виникнення негативних наслідків зовнішньоекономічних операцій. Виділяється два види контролю - зовнішній та внутрішній (7).

Зовнішній контроль - це контроль з боку держави в особі виконавчих органів влади, Центрального банку та уповноважених банків.

Внутрішній контроль здійснюється бухгалтерією, ревізійною комісією, виконавчими органами суб'єкта господарювання.

Аналіз та коригування (7 і 8) – це заключний етап процесу управління ЗЕД, що полягає у виявленні та усуненні відхилень, які не відповідають прийнятним нормам та стандартам (або, за необхідності, коригування самих стандартів). Коригування здійснюється за результатами аналізу, що є невід'ємною частиною цього етапу управління ЗЕД. Метою аналізу ЗЕД підприємства є визначення впливу зовнішньоторговельних операцій на

показники фінансово-господарської діяльності організацій та оцінка перспектив їх розвитку.

Агресія Росії та повномасштабна війна, що розпочалася в 2022 році, мали значний вплив на ринкові економічні відносини в Україні. Цей вплив можна розглядати з різних точок зору: макроекономічної, мікроекономічної, фінансової, соціальної та міжнародної.

Макроекономічний вплив: 1) зменшення ВВП; 2) інфляція та курс валюти; 3) державні видатки.

1. Війна спричинила значне зниження ВВП через руйнування інфраструктури, підприємств та зменшення виробничих потужностей. За даними Національного банку України, економіка скоротилася на 30% у 2022 році.

2. Військові дії призвели до підвищення інфляції та значних коливань курсу гривні. Це було викликано підвищеним попитом на іноземну валюту та нестабільністю фінансового ринку.

3. Значна частина державних ресурсів спрямовується на військові потреби, що впливає на зменшення фінансування інших секторів економіки та соціальних програм.

Мікроекономічний вплив: 1) перерозподіл виробничих потужностей; 2) ринок праці;

1. Багато підприємств перемістилися з зони бойових дій на захід країни або взагалі за кордон. Це вплинуло на структуру ринку праці та продуктивність.

2. Війна викликала масову міграцію населення, як внутрішню, так і зовнішню. Це призвело до зміни пропозиції та попиту на ринку праці, особливо в сферах, пов'язаних із відбудовою та логістикою.

Фінансовий вплив: 1) іноземні інвестиції; 2) банківський сектор.

1. Невизначеність та ризики, пов'язані з військовими діями, призвели до зниження обсягів прямих іноземних інвестицій. Водночас міжнародні партнери та фінансові інституції надають Україні фінансову допомогу та кредити для підтримки економіки.

2. Війна вплинула на стабільність банківської системи. Однак Національний банк України здійснює заходи для забезпечення ліквідності та стабільності банків.

Соціальний вплив: 1) бідність та безробіття; 2) соціальні послуги.

1. Підвищення рівня безробіття та збільшення кількості людей, що опинилися за межею бідності, є серйозними соціальними наслідками війни.

2. Війна спричинила додаткове навантаження на соціальні послуги, особливо в сфері охорони здоров'я та підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Міжнародний вплив: 1) експорт та імпорт; 2) міжнародна допомога.

1. Блокада портів та руйнування логістичних шляхів вплинули на можливість експорту української продукції, особливо аграрної. Це мало вплив не лише на українську економіку, але й на світовий ринок продовольства.

2. Україна отримує значну міжнародну підтримку у вигляді фінансової, гуманітарної та військової допомоги, що допомагає частково компенсувати економічні втрати.

Війна стала значним викликом для української економіки, але також стимулювала деякі позитивні зміни, такі як прискорення реформ, посилення економічної інтеграції з ЄС та розвиток нових секторів економіки. Незважаючи на важкі умови, Україна демонструє здатність адаптуватися до нових реалій та відновлюватися.

Запропоновано наступні стратегічні заходи щодо удосконалення управління зовнішньоекономічною діяльністю вітчизняного підприємства:

1. Заходи щодо зниження накладних (комерційних) витрат з експорту. Як показали результати проведеного аналізу підприємства, важливою проблемою в управлінні ЗЕД підприємства є підвищення рівня накладних (комерційних) витрат на експорт. Основною причиною цього є зростання вартості автомобільних вантажоперевезень власним транспортом, особливо в умовах воєнного стану, коли перетин кордону потребує більше часу та додаткових документів. За досліджуваний період ціна експортних автовантажоперевезень підприємства «Н» мала тенденцію збільшуватись, збільшилася з 653 до 1352 тис. грн. або на 107%, а рівень транспортних витрат в експортному виторгу зріс з 9,33% до 10,75%. Це стало основною причиною зниження експортного прибутку та рентабельності експорту. Транспортні витрати є найбільш вагомою статтею накладних витрат під час здійснення експортних операцій, у 2023 р. вони займали більше 60% всіх 56 експортних накладних витрат. Тому резерви підвищення ефективності ЗЕД підприємства необхідно шукати саме у цьому напрямі.

2. З метою зниження витрат на доставку продукції зарубіжним покупцям одним із можливих управлінських рішень може стати скорочення кількості рейсів зі збільшенням завантаження автотранспортних засобів (резерв дозавантаження автомобілів є, виробничі потужності підприємства можуть забезпечити збільшення обсягів партій постачання готової продукції). У той самий час поставки готової продукції зарубіжних країн у обсягах, перевищують обсяги поставок за умовами зовнішньоторговельних контрактів, потребують зберігання, що, безумовно, пов'язані з додатковими логістичними затратами. Позитивний ефект у цьому випадку може бути отриманий, якщо витрати на зберігання партії товарів будуть нижчими, ніж витрати на транспортування продукції. В даний час підприємство «Н» несе найбільші витрати на транспортування продукції на експорт до Німеччини (м. Гамбург). Відстань перевезення у цьому напрямку (туди – назад) становить близько 6 тис. км; кількість рейсів на рік – 12; вартість однієї поїздки становить 42 тис. грн. (Середні дані за 2023 р., надані відділом продажів підприємства). У вартість вантажоперевезень власним автомобільним транспортом входить вартість автомобільного палива та інших витрат на транспорт (шини, олія, амортизація та ін.) та заробітна плата водіїв.

Отже, впливає, що міжнародний збут є головним напрямком ведення підприємством зовнішньоекономічної діяльності. Результати проведеного аналізу зовнішньоекономічної діяльності ТОВ «Н» показали зниження рентабельності експорту з двох причин:

по-перше, це уповільнення темпів зростання експортної виручки,
по-друге, підвищення рівня накладних витрат на експорт.

Заходи щодо зниження накладних (комерційних) експортних витрат розроблені та описані вище. Тому наступні стратегічні заходи мають бути спрямовані на збільшення обсягів збуту продукції на експорт (експортної виручки). В даний час смажене насіння соняшника та горіхи дуже популярні як снек у багатьох країнах світу. З метою збільшення обсягів експорту продукції необхідно з усього комплексу можливих заходів щодо її просування зробити основний упор на заходи, спрямовані на залучення нових покупців не лише на внутрішньому ринку, а й на міжнародних ринках. Одним із варіантів просування товарів та розвитку бізнесу є виставки, що дозволяють встановити особистий контакт із клієнтами.

Висновки. Удосконалення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) підприємства може бути досягнуте через впровадження різних стратегій та заходів. Ось кілька ключових шляхів для підвищення ефективності ЗЕД:

Розширення ринків збуту: (1) Дослідження нових ринків для експорту товарів або послуг. (2) Участь у міжнародних виставках, ярмарках та бізнес-форумах для пошуку нових партнерів та клієнтів. (3) Використання електронної комерції та маркетплейсів для виходу на глобальні ринки.

Оптимізація логістики: (1) Використання сучасних логістичних систем та технологій для управління поставками. (2) Пошук більш ефективних маршрутів та способів транспортування. (3) Співпраця з надійними логістичними партнерами для зниження витрат і підвищення надійності поставок.

Диверсифікація постачальників та партнерів: (1) Встановлення зв'язків з різними постачальниками для зменшення залежності від одного джерела. (2) Оцінка та вибір партнерів на основі їх надійності, якості продукції та умов співпраці.

Покращення управління ризиками: (1) Використання фінансових інструментів для захисту від валютних ризиків, таких як форвардні контракти та опціони. (2) Розробка стратегій управління політичними та економічними ризиками в країнах-партнерах.

Підвищення якості продукції та сертифікація: (1) Впровадження міжнародних стандартів якості та сертифікації продукції. (2) Покращення виробничих процесів та контроль якості для відповідності вимогам міжнародних ринків.

Екологічна відповідальність та сталий розвиток: (1) Впровадження екологічно безпечних практик та відповідність міжнародним екологічним

стандартам. (2) Розробка та реалізація стратегій сталого розвитку для підвищення привабливості для екологічно свідомих споживачів та партнерів.

Всі ці шляхи можуть сприяти підвищенню ефективності ЗЕД підприємства, забезпечуючи йому стабільний розвиток та конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Література:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ. URL: <https://cutt.ly/BJ4WIoP>
2. Багрова І.В., Редіна Н.І., Власюк В.Є., Гетьман О.О. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: підручник. К.: ЦНЛ, 2004. 580 с.
3. Дідківській М.І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навчальний посібник. К.: Знання, 2006. 462 с.
4. Васюренко В.О. Фінансове регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Суми, 2010. 20 с
5. Мельник Л.Г. Економіка та інформація: Економіка інформації та інформаційна в економіці: енциклопедичний словник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2015. 384 с.
6. Новак В.О., Мостенська Т.Л., Гуріна Г.С., Ільєнко О.В. Зовнішньоекономічна діяльність: підручник. К: Кондор, 2012, 552 с.
7. Ковалевська А.В. Конкурентна стратегія зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України в умовах перехідної економіки інверсного типу: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.е.н. Харків: ХНТУРЕ, 2002. 19 с.
8. Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021. URL: <https://cutt.ly/7J4YQV1>
9. Мазаракі А.А., Мельник Т.М., Іксарова Н.О. Зовнішня торгівля України: XXI століття: монографія. К.: Київ, 2016. 600 с.
10. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навчальний посібник. К.: ЦНЛ, 2004. 172 с.
11. Загорна Т.О. Конкурентна динаміка роздрібної торгівлі: теорія, діагностика, моделювання: монографія. Донецьк: Ноулідж. 2013. 462 с.
12. Гужва І.Ю. Актуалітети зовнішньоторговельної політики України: монографія. К.: Національна академія управління. 2017. 298 с. URL: <https://cutt.ly/BJ4UejL>
13. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник, 3-тє видання. К.: Центр учбової літератури, 2008. 432 с.
14. Ксендзук В.В. Механізми формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України: монографія. Житомир: Житомирська політехніка. 2020. 352 с.

References:

1. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist (1991). [About foreign economic activity]: Zakon Ukrainy vid 16 kvitnia 1991 r. № 959-KhII. URL: <https://cutt.ly/BJ4WIoP> [in Ukrainian].
2. Bahrova I.V., Riedina N.I., Vlasiuk V.Ie., Hetman O.O. (2004). Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstv [Foreign economic activity of enterprises]: pidruchnyk. K.: TsNL. 580 s. [in Ukrainian].
3. Vasiurenko V.O. (2010). Finansove rehulivannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti subiektiv hospodariuvannia [Financial regulation of foreign economic activity of economic entities]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.00.08 «Hroshi, finansy i kredyt». Sumy. 20 s.

4. Didkivskii M.I. (2006). Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstva [Foreign economic activity of the enterprise]: navchalnyi posibnyk. K.: Znannia. 462 s.
5. Melnyk L.H. (2015). Ekonomika ta informatsiia: Ekonomika informatsii ta informatsiina v ekonomitsi [Economics and information: Economics of information and information in the economy]: entsyklopedychnyi slovnyk. Sumy: VTD «Universytetska knyha». 384 s.
6. Novak V.O., Mostenska T.L., Hurina H.S., Iliencko O.V. (2012). Zovnishnoekonomichna diialnist [Foreign economic activity]: pidruchnyk. K: Kondor. 552 s.
7. Kovalevska A.V. (2002). Konkurentna stratehiia zovnishnoekonomichnoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv Ukrainy v umovakh perekhidnoi ekonomiky inversnoho typu [Competitive strategy of foreign economic activity of industrial enterprises of Ukraine in the conditions of a transitional economy of the inverse type]: Avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. k.e.n. Kharkiv: KhNTURE, 2002. 19 s.
8. Eksportna stratehiia Ukrainy (2022). Dorozhnia karta stratehichnoho rozvytku torhivli 2017-2021. [Road map of strategic development of trade 2017-2021]. URL: <https://cutt.ly/7J4YQV1>
9. Mazaraki A.A., Melnyk T.M., Iksarova N.O. (2016). Zovnishnia torhivlia Ukrainy: XXI stolittia [Foreign trade of Ukraine: 21st century]: monohrafiia. K.: Kyiv. 600 s.
10. Drozdova H.M. (2004). Menedzhment zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva [Management of foreign economic activity of the enterprise]: navchalnyi posibnyk. K.: TsNL. 172 s.
11. Zahorna T.O. (2013). Konkurentna dynamika rozdrubnoi torhivli: teoriia, diahnozyka, modeliuвання [Competitive dynamics of retail trade: theory, diagnostics, modeling]: monohrafiia. Donetsk: Noulidzh. 462 s.
12. Guzhva I.Yu. (2017). Actualities of foreign trade policy of Ukraine [Actualities of foreign trade policy of Ukraine]: monograph. K.: National Academy of Management. 298 p. URL: <https://cutt.ly/BJ4UejL>
13. Hrebelyk O.P. (2008). Osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Basics of foreign economic activity]: pidruchnyk, 3-tie vydannia. K.: Tsentri uchbovoi literatury. 432 s.
14. Ksendzuk V.V. (2020). Mekhanizmy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi zovnishnotorhovelnoi polityky Ukrainy [Mechanisms of formation and implementation of the state foreign trade policy of Ukraine]: monohrafiia. Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnik. 352 s.

УДК 354.1:378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-266-277](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-266-277)

Крулевський Антон Валентинович аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет, вулиця Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, тел.: (097) 189-54-91, <https://orcid.org/0000-0002-9751-9938>

РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ПРОЦЕСІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. Дане дослідження спрямоване на визначення ролі публічного управління у цифровізації вищої освіти в Україні. У цій статті визначаються основні напрямки та елементи цифрової трансформації освітньої системи закладів вищої освіти, а також оцінюється вплив цифрових технологій на якість навчального процесу, ефективність управління навчальними закладами. Окрім цього, оцінюється вплив використання інформаційно-комунікаційних технологій на підвищення доступності вищої освіти, створення додаткових можливостей для дистанційного навчання, автоматизації адміністративних процесів, розвиток цифрових компетентностей у студентів та викладачів. Розглядається також міжнародний досвід у впровадженні цифрових рішень, цифровізації навчального процесу у закладах вищої освіти, розвитку цифрової інфраструктури, участі держави у процесі цифровізації вищої освіти.

Особлива увага у цій статті приділяється питанням ролі публічного управління у процесі створення цифрової системи вищої освіти, а саме розглядаються такі питання як необхідність відповідного законодавчого регулювання, здійснення фінансування та управління, контроль і оцінка процесу цифровізації вищої освіти з боку державних органів.

Будь-яка діяльність має свої виклики, недоліки та ризики. Відповідно, у цій статті виокремлюються основні виклики, недоліки та ризики, які характерні для процесу цифровізації вищої освіти та взаємодії з державою. До таких було віднесено недостатнє фінансування, технологічні бар'єри, низьку цифрову грамотність серед викладачів, питання кібербезпеки і захисту даних, ризик втрати базових когнітивних навичок, зниження якості освіти через надмірне використання технологій.

Стаття завершується рекомендаціями щодо використання потенційних шляхів та варіантів вирішення визначених викликів, проблем та ризиків для забезпечення ефективного процесу цифровізації вищої освіти. Додатково, також зазначено, що роль публічного управління у цьому процесі є ключовою. Державні органи мають забезпечувати законодавчу базу, фінансування та координацію. Важливою є розробка загальних стратегій, яка враховує світовий досвід та адаптує його до національних умов.

Ключові слова. публічне управління, цифровізація, цифрові технології, штучний інтелект, вища освіта, міжнародний досвід, кібербезпека, захист даних, держава, державні органи, цифрова грамотність, якість освіти.

Krulevskiy Anton Valentynovych PhD candidate of the Department of Management, Public Administration and Personnel, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46009, tel.: (097) 189-54-91, <https://orcid.org/0000-0002-9751-9938>

THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. This research aims to determine the role of public administration in the digitalization of higher education in Ukraine. The article identifies the main directions and elements of the digital transformation of the educational system of higher education institutions and assesses the impact of digital technologies on the quality of the educational process and the efficiency of managing educational institutions. Additionally, it evaluates the influence of information and communication technologies on increasing the accessibility of higher education, creating additional opportunities for distance learning, automating administrative processes, and developing digital competencies among students and educators. The international experience in implementing digital solutions, digitalizing the educational process in higher education institutions, developing digital infrastructure, and the state's participation in the digitalization of higher education is also examined. This article pays special attention to the role of public administration in the process of creating a digital higher education system, considering issues such as the need for appropriate legislative regulation, financing, management, and control and evaluation of the digitalization process by state authorities. Every activity has its challenges, shortcomings, and risks. Accordingly, this article highlights the main challenges, shortcomings, and risks characteristic of the digitalization of higher education and interaction with the state. These include insufficient funding, technological barriers, low digital literacy among educators, cybersecurity and data protection issues, the risk of losing basic cognitive skills, and the decline in the quality of education due to the excessive use of technologies. The article concludes with recommendations for utilizing potential ways and options to address the identified challenges, problems, and risks to ensure an effective digitalization process in higher education. It also emphasizes that the role of public administration in this process is crucial. State authorities must provide a legislative framework, funding, and coordination. The development of general strategies that consider global experience and adapt it to national conditions is important.

Keywords. public administration, digitalization, digital technologies, artificial intelligence, higher education, international experience, cybersecurity, data protection, state, state authorities, digital literacy, quality of education.

Постановка проблеми. Глобальна цифрова трансформація є актуальним питанням сьогодення, яке охоплює велику кількість сфер життя. Вища освіта в Україні є однією з таких сфер. Цифровізація вищої освіти перебуває на початковому етапі, оскільки активізувалася в основному через виклики, які постали перед вищою освітою в Україні. Такими викликами стали пандемія та війна, які змусили сферу вищої освіти шукати шляхи для забезпечення безперервного та якісного навчального процесу. Важлива роль у цьому процесі також відводиться публічному управлінню, яке повинне забезпечувати нормативно-правову базу щодо цифровізації освіти та особливості здійснення навчального процесу, організацію фінансування та залучення інвестицій. Цифровізація вищої освіти потребує дослідження та удосконалення таких основних аспектів, як впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, створення цифрових платформ для дистанційного навчання, розвиток цифрової інфраструктури, підвищення цифрової грамотності (особливо для викладачів).

В процесі цифровізації вищої освіти також виникають ряд проблем, які потрібно розглянути, а саме: проблема фінансування та інвестицій, технологічні бар'єри, низький рівень цифрової компетентності викладачів, проблеми кібербезпеки та захисту даних, недостатня залученість та зацікавленість публічного управління та відсутність загальної ефективної стратегії. Більшість цих проблем потребують саме участі державних та місцевих органів, а тому і розгляду та визначення ролі публічного управління у процесі цифровізації вищої освіти.

Розв'язання цих проблем є важливим для підвищення якості вищої освіти, організації ефективної цифровізації, відповідності сучасному розвитку світу та суспільства і забезпечення конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки, питання цифровізації освіти та публічного управління стали предметом для проведення численних досліджень. У дослідженнях авторів розглядаються різноманітні питання, такі як трени цифрової трансформації, нормативно-законодавча база, виклики, проблеми та переваги цифровізації, взаємодія між цифровізацією публічного управління та цифровізацією вищої освіти та багато інших питань. Для написання цієї статті були проаналізовані наукові праці щодо питань ролі публічного управління у процесі цифровізації вищої освіти в Україні, які написали науковці у період 2020-2024 рр., зокрема: Ніколіна І.І. [1], Макарова І., Пігарєв Ю., Сметаніна Л. [2], Чорний С.В. [3], Вовк Н., Марковець О. [4], Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. [5], Рагуліна А.О. [6], Сурай А. [7], Арешонков В.Ю. [8], Сипченко О. [9], Савіцька В.В. [10], Гуралюк А.Г. [11], Демянчук М., Боднарук І. [12], Захарова Е.В., Пахомович А.В., Джежела В.А. [13], Дубасенюк О.А. [14], Новікова О.С. [15].

Попри значний прогрес у дослідженні та впровадженні цифрових технологій, залишаються невирішеними питання ефективного фінансування

цифровізації, подолання технологічних бар'єрів та забезпечення кібербезпеки. Недостатня цифрова грамотність серед викладачів також є серйозною перешкодою для успішної цифровізації.

Ця стаття присвячена визначенню ролі публічного управління у вирішенні зазначених проблем та розробці рекомендацій для подальшого розвитку цифровізації вищої освіти в Україні. Особливу увагу приділено питанням створення нормативно-правової бази, забезпеченню фінансової підтримки та розвитку цифрової інфраструктури, а також підвищенню рівня цифрової грамотності всіх учасників освітнього процесу.

Мета статті (постановка завдання). Метою цієї статті є дослідження та визначення ролі публічного управління в процесі цифровізації вищої освіти в Україні. Основними завданнями цієї статті є: визначення основних напрямків та етапів цифровізації освітньої системи закладів вищої освіти; оцінка впливу цифрових технологій на якість навчального процесу та ефективність управління навчальними закладами; дослідження основних викликів та ризиків цифровізації вищої освіти і визначення ролі публічного управління у процесі їх подолання; розроблення рекомендацій щодо розвитку нормативно-правової бази, забезпечення фінансової підтримки, розвитку цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності викладачів.

Виклад основного матеріалу. У процесі цифровізації вищої освіти використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології, які підвищують ефективність навчального процесу та управління освітніми закладами, а також забезпечують безперервність та гнучкість організації навчання у закладах вищої освіти. Цифрові інструменти дозволяють створити інтерактивне освітнє середовище, що працює на основі сучасних цифрових платформ, сприяє гнучкості навчання в залежності від типу студентів та їх потреб, побажань та можливостей, підвищенню доступності освітніх ресурсів та розвитку і удосконаленню кваліфікації викладачів у сфері цифрової освіти [1, 10].

Цифровізація вищої освіти в Україні містить ряд основних елементів, які забезпечують ефективне функціонування загальної цифрової системи вищої освіти, а саме:

- загальна стратегія впровадження та розвитку цифровізації вищої освіти в Україні і нормативно-правова база для регулювання цифрової системи вищої освіти. Публічне управління у цьому напрямку відіграє ключову роль;

- цифрові платформи для дистанційного навчання. Найбільш популярною на даний момент є Moodle. Також, варто до таких систем віднести Google Classroom, Microsoft Teams та інші. Проте, варто зазначити, що такі платформи, як Google Classroom і Microsoft Teams не зовсім відповідають вимогам, щодо забезпечення функціоналу повноцінної цифрової платформи для навчального процесу. Щодо Moodle, варто зазначити, що ця платформа, враховуючи сучасний темп розвитку та тенденції, є застарілою та дещо складною в розумінні;

- автоматизація адміністративних процесів(що у свою чергу, може бути складовою цифрової платформи для навчання). До елементів автоматизації адміністративних процесів можна віднести впровадження електронного документообігу, онлайн-запису на курси та електронних журналів для обліку успішності і оцінювання та інших ключових елементів управління навчальним закладом, які на даний момент перебувають у фізичному паперовому варіанті та потребують додаткового часу та зусиль. Публічне управління може забезпечити вирішення цього питання. Держава має хороші приклади для розроблення системи автоматизації адміністративних процесів у закладах вищої освіти. Цими прикладами є «Дія» та «Резерв+», які дозволили цифровізувати значну кількість адміністративних процесів і звести паперову роботу до одного кліку;

Зважаючи на особливості впровадження нових технологій та вдосконалення у різноманітних сферах, ці процеси невід'ємно пов'язані із наявністю викликів, ризиків та проблем, які потрібно визначати, досліджувати та шукати шляхи їх вирішення. Цифровізація вищої освіти також є таким процесом, що містить у собі ряд викликів та проблем [6]. До таких можемо віднести наступні:

- основною та найбільшою проблемою та викликом(принаймні на даний момент) є недостатнє фінансування. Ключовий вплив в даному випадку відіграє війна, оскільки основне фінансування здійснюється на потреби оборонної сфери. Держава старається забезпечувати освіти необхідним фінансуванням(в деяких випадках навіть підвищуючи суми фінансування), проте цього вистачає тільки на забезпечення основного функціонування закладу вищої освіти. Процес цифровізації, як правило, потребує залучення більших коштів не тільки від держави напряду, а і від потенційних інвесторів. Оскільки питання створення цифрової освітньої системи більше стоїть на рівні держави, ніж на рівні окремих закладів, держава(а саме Міністерство освіти та науки України та Міністерство цифрової трансформації) повинна забезпечити додаткове фінансування на сферу цифровізації вищої освіти, а також розробляти пропозиції та демонструвати результати для залучення потенційних інвесторів. Проте, варто зазначити, що проблема залучення інвесторів, є ще однією складовою, оскільки інвестори не виявляють великого бажання інвестувати у освіту воюючої країни [7, 15];

- наступною проблемою є технологічний бар'єр. На даний момент можна виокремити дві сторони цієї проблеми. Проблема перша напряду пов'язана з необхідністю фінансування та участю держави, оскільки для того, щоб запустити велику цифрову систему вищої освіти, потрібні сервери для зберігання даних та забезпечення їх безпеки. Заклади вищої освіти не в змозі забезпечити це самостійно, тому тут потрібна допомога саме від держави. Зважаючи це, державі також необхідно робити значну роботу у цифровізації публічного управління. До фінансування також варто віднести необхідність

забезпечення технологічним обладнанням для проведення якісного навчального процесу. Інша сторона цієї проблеми це війна. На даний момент багато територій України є тимчасово окупованими, а інші території знаходяться під постійними обстрілами, що унеможлиблює розбудову системи цифрової трансформації вищої освіти на цих територіях [8, 10];

- недостатня цифрова грамотність є також великою проблемою у процесі розбудови цифрової системи вищої освіти. Насамперед це стосується викладачів. У нас є велика кількість професорів та знаних діячів науки. Проте, через віковий показник їм важче працювати з новими технологіями, а деякі просто не хочуть в повній мірі використовувати сучасні технології, дотримуючись традиційного методу наукового процесу. Зі сторони держави розробляються курси з цифрової грамотності для того, щоб допомогти розібратися з цифровими технологіями. Проте цього недостатньо. Державі необхідно розробити обов'язкові курси для таких викладачів, а у разі неможливості чи небажання їх проходити, розробити програму з співпраці студентів та викладачів для передачі безцінних знань професорів та діячів науки у сучасному форматі та за допомогою сучасних технологій [5, 11, 14];

- як вже було зазначено вище, кібербезпека та захист даних також є проблемою, яка потребує комплексного рішення та залучення держави у процесу цифрової трансформації вищої освіти. Здійснення наукового процесу на цифрових платформах потребуватиме захисту даних як студентів, так і викладачів. Самостійно університети не зможуть це забезпечити ні фінансово, ні фізично [12].

Щодо ризиків, можемо виділити такі:

- розвиток цифрової системи вищої освіти, а також наявність та розвиток таких інструментів, як ChatGPT, Dall-E, Sora та інших інструментів, можуть призвести втрати базових когнітивних навичок у студентів. Тобто можливість використання інструментів штучного інтелекту може викликати у студентів небажання читати, писати, здобувати нові знання та виконувати будь-які завдання самостійно. У цьому випадку роль держави є значною, оскільки необхідно буде розробити ефективну нормативно- правову базу, яка буде регулювати використання штучного інтелекту та рівень цифрової трансформації;

- залежність від технологій. Потенційна можливість технічних збоїв, відсутність інтернету чи знищення необхідного обладнання(що є особливого актуальним під час війни) може вплинути на якість навчального процесу у цифровій системі вищої освіти. Проте, потенційно можливо знайти вирішення цього ризику;

- також важливим ризиком є соціальна складова. Впровадження цифрової системи вищої освіти може призвести до зниження соціально взаємодії студентами та викладачами, що є важливим аспектом навчально процесу. Проте, варто зазначити, цифровізація вищої освіти не обов'язково передбачає повну цифровізацію всього [11].

Україна має значний досвід у цифровізації різноманітних процесів у державі, як вже вище зазначалось, це Дія, Резерв+, Мрія. Проте, можна також і розглянути досвід європейських країн, що дозволить розробити ефективну цифрову платформу саме у сфері вищої освіти, а також перейняти особливості участі держави у підтримці розвитку цифрової системи вищої освіти [1, 4]. Для прикладу, Німеччина активно використовує такі цифрові платформ для дистанційного навчання, як Moodle та Blackboard, а держава здійснює активну підтримку розвитку цифрової інфраструктури в університетах. Франція у свою чергу, підтримує національні програми цифрової освіти, спрямовані на розвиток цифрової інфраструктури та підвищення цифрової грамотності викладачів і студентів. Окремим аспектом є використання інтерактивних освітніх курсів, таких як MOOC's(масові відкриті онлайн-курси). А у Фінляндії активно розвивається концепція цифрових університетів, де використовуються новітні технології, такі як віртуальна та доповнена реальність для створення інтерактивного навчального середовища.

Беручи до уваги вищезазначені виклики, проблеми та ризики, пов'язані з впровадження цифрової системи вищої освіти, варто також навести перелік потенційних шляхів та рішень які допоможуть у їх подоланні:

- поки іде війна, проблему фінансування вирішити буде складно. Проте, одним із шляхів залучення інвестицій є місцевий бізнес та інвестори. Для цього потрібно розробити стратегію з їх потенційним залученням до процесу цифровізації вищої освіти та виокремити переваги, які вони зможуть отримати у результаті інвестицій та залучення до процесу;

- розвиток цифрової грамотності потребуватиме розробки спеціалізованих навчальних курсів для викладачів, а також для студентів, оскільки нова цифрова система вищої освіти потребуватиме деякий час для її освоєння [13];

- питання кібербезпеки та захисту даних також можна буде вирішити, оскільки у держави вже є напрацювання у цій сфері, оскільки забезпечується безпека даних у таких додатках, як Дія, Резерв+ та Мрія. А щодо кібербезпеки, то Україна веде активну співпрацю у цьому питанні з багатьма країнами та має досвідчених спеціалістів.;

- ризик втрати базових когнітивних навичок можна вирішити за допомогою розробки нормативно-правової бази для регулювання використання штучного інтелекту і процесу цифровізації вищої освіти та створення ефективної і цікавої системи цифрової освіти, яка буде мінімізувати можливість використання штучного інтелекту у процесі виконання практичних завдань;

- щодо залежності від технологій, то можливим вирішенням є забезпечення продовження освіти у випадку відсутності інтернету чи світла, з можливістю створення офлайн функціонування цифрової системи вищої освіти, а також створення фізичних копій навчального матеріалу;

- питання соціальної взаємодії також можна буде досить легко вирішити, оскільки цифрова система вищої освіти передбачає в основу цифровізацію адміністративних процесів та теоретичного навчання. Щодо практичного навчання, то пропонується перепрофілювання університетів на навчальні хаби, що дозволить студентам та викладачам взаємодіяти у неформальному форматі, а практичні заняття проводити у сучасних аудиторіях-лабораторіях з використанням сучасних інструментів, таких як доповнена та віртуальна реальність, моделювання практичних ситуацій та інше.

Важливо також з вищезазначеного, окремо виділити роль публічного управління у цьому процесі. Державні органи мають ключову роль у забезпеченні підтримки та координації процесу цифровізації. Вони відповідають за розробку нормативно-правової бази, фінансування проєктів цифрової трансформації, а також за контроль над впровадженням цифрових технологій у навчальний процес [2, 3].

Зважаючи на сучасний стан цифровізації вищої освіти в Україні, основними майбутніми завданнями та перспективними напрямками у процесі цифровізації вищої освіти є:

- розробка нормативно-правової бази. Створення законодавчих актів та регуляторних документів, що забезпечують правове регулювання процесу цифровізації;
- фінансування проєктів цифровізації. Забезпечення фінансової підтримки для реалізації проєктів цифрової трансформації, включаючи закупівлю обладнання та програмного забезпечення, а також фінансування тренінгів та курсів підвищення кваліфікації;
- координація процесу цифровізації. Забезпечення взаємодії між різними державними органами, навчальними закладами та іншими зацікавленими сторонами для ефективної реалізації проєктів цифровізації;
- контроль за впровадженням цифрових технологій. Моніторинг та оцінка ефективності впровадження цифрових технологій у початковий процес, виявлення проблем та їх оперативне вирішення [9].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо сказати, що публічне управління відіграє величезну роль у процесі розробки та впровадження цифрової системи вищої освіти. Цифровізація вищої освіти потребує залучення держави у багатьох процесах, зокрема у вирішенні викликів, проблем та ризиків, які виникають у процесі цифровізації. До них було віднесено проблему фінансування, недостатню цифрову грамотність, кібербезпеку та захист даних, а також ризик втрати базових когнітивних навичок, залежності від технологій та соціальної взаємодії. На основі цих викликів, проблем та ризиків було визначено роль публічного управління у процесі цифровізації та запропоновано потенційні шляхи вирішення зазначених викликів, проблем та ризиків із залучення держави.

Проте, ця сфера також потребує подальших дослідженнях у певних питаннях для забезпечення організації ефективної розробки та впровадження цифрової системи вищої освіти. До таких питань можемо віднести наступні:

- поглиблене дослідження впливу цифровізації на якість освіти, академічні результати студентів та ефективність управління закладами вищої освіти;
- детальне дослідження аспектів кібербезпеки та захисту даних з метою розроблення ефективних механізмів захисту;
- дослідження можливих варіантів підвищення цифрових компетенції із залученням міжнародного досвіду;
- дослідження можливостей моніторингу та оцінки цифровізації, що дозволить розробити та впровадити ефективні інструменти для моніторингу та оцінки ефективності впровадження цифрових технологій у навчальний процес для пошуку проблем, а також для вдосконалення та адаптації цифровізації;
- пошук та аналіз наявних інноваційних технологій, оцінка можливості та ефективності їх застосування у навчальному процесі для покращення освітніх результатів у цифровій системі вищої освіти.

Література:

1. Ніколіна І.І. Аналіз тренду цифрової трансформації публічного управління та адміністрування в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні. Механізми публічного управління*. Одеса, 2020. № 19. – С. 53-59. – URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=25758.pdf>.
2. Макарова І., Пігарев Ю., Сметаніна Л. Цифровізація публічного управління на регіональному та міському рівнях. *Актуальні проблеми державного управління. Механізми державного управління*. Одеса, 2021. № 2(83). – С. 86-91. – URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237255/235909>.
3. Чорний С.В. Поняття та перспективи розвитку цифровізації у сфері публічного управління. *Київський часопис права*. Київ, 2021. № 4. – С. 224-229. – URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/107/96>.
4. Vovk N., Markovets O. Public governance digitalization: EU experience and prospects for Ukraine. *The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy*. Riga, Latvia., 2022. P. 71-86. Retrieved from: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/246/6931/14437-1?inline=1> [in Ukrainian].
5. Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління. *Аспекти публічного управління*. Дніпро, 2020. № 4(8). – С. 129-146. – URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163192/%d0%ba%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%ba%d0%b0%2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
6. Рагуліна А.О. Цифровізація у сфері публічного управління. *Моделювання соціально-економічного розвитку в системі забезпечення продовольчої безпеки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 10-11 трав. 2023 р. Миколаїв, 2023. С. 104-106. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13925/1/Model_10-11_05_2023-104-106.pdf.
7. Сурай А. Цифровізація публічного управління в Україні: організаційний аспект. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. Переяслав, 2024. № 7. – С. 116-124. – URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/128/131>.

8. Арешонков В.Ю. Цифровізація вищої освіти: виклики та відповіді. *Вісник НАПН України*. Київ, 2020. №2(2). – С. 1-6. – URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/106/136>.

9. Сипченко О. Цифровізація вищої освіти як важлива вимога часу. *Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 26-27 трав. 2021 р. Чернівці, 2021. С. 276-281. URL: <http://dspace.ddpu.edu.ua/ddpu/bitstream/123456789/671/1/%d0%a1%d0%b8%d0%bf%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%9e.%d0%9c.%20%d0%a6%d0%b8%d1%84%d1%80%d0%be%d0%b2%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%b2%d0%b8%d1%89%d0%be%d1%97%20%d0%be%d1%81%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%b8%20%d1%8f%d0%ba%20%d0%b2%d0%b0%d0%b6%d0%bb%d0%b8%d0%b2%d0%b0%20%d0%b2%d0%b8%d0%bc%d0%be%d0%b3%d0%b0%20%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%83%2c%202021%20%d1%80..pdf>.

10. Савіцька В.В. Цифровізація освітнього процесу у закладах вищої освіти: ризики і перспективи в сучасних умовах. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. Харків, 2022. № 59. – С. 76-85. – URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/article/view/10949/4201>.

11. Гуралюк А.Г. Цифровізація як умова розвитку системи освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Педагогічні науки. Тенденції розвитку вищої освіти*. Чернігів, 2023. № 13(169). – С. 3-8. – URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/349/378>.

12. Демянчук М., Боднарук І. Цифровізація освіти як вектор підготовки фахівців XXI століття. *Viae Educationis: Studies of Education and Didactics*. Torun, 2022. Vol.1, No. 4. P. 74-81. Retrieved from: <https://bibliotekanauki.pl/articles/16647663.pdf> [in Ukrainian].

13. Захарова Е.В., Пахомович А.В., Джежела В.А. Цифровізація вищої освіти в Україні. *Екологічно орієнтована вища освіта. Методологія та практика – 2022*: матеріали Всеук. конф.з міжнар. участю, м. Харків, 28 жовт. 2022 р. Харків, 2022. С. 39-41. URL: <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/6f3b13a2-824e-44fe-9af8-d402cb5b6169/content/>.

14. Дубасенюк О.А. Цифровізація вищої освіти: сучасні виклики, ризики, досвід. *Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 26 січ.2023 р. Житомир, 2023. С. 307-311. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36576/>.

15. Новікова О.С. Цифровізація у системі вищої освіти України. *Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 26 січ.2023 р. Житомир, 2023. С. 48-50. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29785/1/Zbi%C3%B3r_prac_3_2023-48-50.pdf.

References:

1. Nikolina I.I. (2020). Analiz trendu tsyfrovoy transformatsii publichnoho upravlinnia ta administruvannia v Ukraini [Analysis of the trend of digital transformation of public administration and management in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. Mekhanizmy publichnoho upravlinnia - Public administration and management in Ukraine. Mechanisms of public administration*, 19, 53-59. Retrieved from <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=25758.pdf> [in Ukrainian].

2. Makarova I., Piharev Yu., Smetanina L. (2021). Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia na rehionalnomu ta miskomu rivniakh [Digitalization of public administration at the regional and municipal levels]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia - Actual problems of public administration. Mechanisms of public administration*, 2(83), 86-91. Retrieved from <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237255/235909> [in Ukrainian].

3. Chornyi S.V. (2021). Poniattia ta perspektyvy rozvytku tsyfrovizatsii u sferi publichnoho upravlinnia [Concepts and prospects of digitalization in the field of public administration]. *Kyivskiy chasopys prava - Kyiv Journal of Law*, 4, 224-229. Retrieved from <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/107/96> [in Ukrainian].

4. Vovk N., Markovets O. (2022). Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia dosvid YES ta perspektyvy dlia Ukrainy [Public governance digitalization: EU experience and prospects for Ukraine]. *Formuvannia ta osoblyvosti vprovadzhennia skhidnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu - The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy*, 71-86. Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/246/6931/14437-1?inline=1> [in Ukrainian].

5. Kvitka S., Novichenko N., Husarevych N., Piskokha N., Bardakh O., Demoshenko H. (2020). Perspektivni napriamky tsyfrovoyi transformatsii publichnoho upravlinnia [Promising directions of digital transformation in public administration]. *Aspekty publichnoho upravlinnia - Aspects of public administration*, 4(8), 129-146. Retrieved from <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163192/%d0%ba%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%ba%d0%b0%2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

6. Rahulina A.O. (2023). Tsyfrovizatsiia u sferi publichnoho upravlinnia [Digitalization in the field of public administration]. *Modeliuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v systemi zabezpechennia prodovolchoi bezpeky - Modeling of socio-economic development in the food security system: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp.104-106). Retrieved from https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13925/1/Model_10-11_05_2023-104-106.pdf [in Ukrainian].

7. Surai A. (2024). Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia v Ukraini: orhanizatsiinyi aspekt [Digitalization of public administration in Ukraine: organizational aspect]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia - Public administration: concepts, paradigm, development, improvement*, 7, 116-124. Retrieved from <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/128/131> [in Ukrainian].

8. Areshonkov V.YU. (2020). Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity: vyklyky ta vidpovidi [Digitalization of higher education: challenges and responses]. *Visnyk NAPN Ukrainy - Herald of the NAPS of Ukraine*, 2(2), 1-6. Retrieved from <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/106/136> [in Ukrainian].

9. Sypchenko O. (2021). Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity yak vazhlyva vymoha chasu [Digitalization of higher education as an important requirement of the time]. *Rozvytok osvitnikh system v umovakh yevrointehratsiinykh transformatsii - Development of educational systems in the context of European integration transformations: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 276-281). Retrieved from <http://dspace.ddpu.edu.ua/ddpu/bitstream/123456789/671/1/%d0%a1%d0%b8%d0%bf%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%9e.%d0%9c.%20%d0%a6%d0%b8%d1%84%d1%80%d0%be%d0%b2%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%b2%d0%b8%d1%89%d0%be%d1%97%20%d0%be%d1%81%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%b8%20%d1%8f%d0%ba%20%d0%b2%d0%b0%d0%b6%d0%bb%d0%b8%d0%b2%d0%b0%20%d0%b2%d0%b8%d0%bc%d0%be%d0%b3%d0%b0%20%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%83%2c%202021%20%d1%80..pdf> [in Ukrainian].

10. Savitska V.V. (2022). Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity: ryzyky i perspektyvy v suchasnykh umovakh [Digitalization of the educational process in higher education institutions: risks and prospects in modern conditions]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty - Means of educational and research work*, 59, 76-85. Retrieved from <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/article/view/10949/4201> [in Ukrainian].

11. Huraliuk A.H. (2023). Tsyfrovizatsiia yak umova rozvytku systemy osvity [Digitalization as a condition for the development of the education system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T H Shevchenka. Pedagogichni nauky. Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity - Herald of the National University "Chernihiv Collegium" named after T.G. Shevchenko. Pedagogical Sciences. Trends in the development of higher education*, 13(169), 3-8. Retrieved from <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/349/378> [in Ukrainian].
12. Demianchuk M., Bodnaruk I. (2022). Tsyfrovizatsiia osvity yak vektor pidhotovky fakhivtsiv XXI stolittia [Digitalization of education as a vector for training specialists of the XXI century]. *Viae Educationis: doslidzhennia osvity ta dydaktyky - Viae Educationis: Studies of Education and Didactic*, 1(4), 74-81. Retrieved from <https://bibliotekanauki.pl/articles/16647663.pdf> [in Ukrainian].
13. Zakharova E.V., Pakhomovych A.V., Dzhezhele V.A. (2022). Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini [Digitalization of higher education in Ukraine]. *Ekolohichno oriientovana vyshcha osvita. Metodolohiia ta praktyka - 2022 – Environmentally oriented higher education. Methodology and practice -2022: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and practical Conference*. (pp. 39-41). Retrieved from <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/6f3b13a2-824e-44fe-9af8-d402cb5b6169/content/> [in Ukrainian].
14. Duvaseniuk O.A. (2023). Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity: suchasni vyklyky, ryzyky, dosvid [Digitalization of higher education: current challenges, risks, experience]. *Tsyfrova transformatsiia ta dydzhytal tekhnolohii dlia staloho rozvytku vsikh haluzei suchasnoi osvity, nauky i praktyky - Digital transformation and digital technologies for sustainable development of all fields of modern education, science, and practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 307-311). Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/36576/> [in Ukrainian].
15. Novikova O.S. (2023). Tsyfrovizatsiia u systemi vyshchoi osvity Ukrainy [Digitalization in the higher education system of Ukraine]. *Tsyfrova transformatsiia ta dydzhytal tekhnolohii dlia staloho rozvytku vsikh haluzei suchasnoi osvity, nauky i praktyky - Digital transformation and digital technologies for sustainable development of all fields of modern education, science, and practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (48-50). Retrieved from https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29785/1/Zbi%C3%B3r_prac_3_2023-48-50.pdf [in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-278-285](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-278-285)

Леськів Галина Зіновіївна кандидат технічних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

Левків Галина Ярославівна доктор економічних наук, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙ ВНАСЛІДОК ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НА БАЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО ІНДУСТРІЇ 5.0

Анотація. Метою дослідження є характеристика ключових аспектів менеджменту в умовах інновацій внаслідок застосування технологій на базі штучного інтелекту. Доведено, що інтеграція штучного інтелекту в бізнес-процеси змінює підходи до управління, надаючи менеджерам потужні інструменти для аналізу даних і стратегічного планування. Визначено, що поява технологій, таких як ChatGPT, і зростання глобальних напружень, зокрема через війну в Україні, виявили нові аспекти використання штучного інтелекту, включаючи його роль в кібербезпеці та інформаційних операціях. Це змусило менеджерів усвідомити необхідність більш обережного підходу до розгортання технологій на базі штучного інтелекту, з акцентом на етичні стандарти та комплексні заходи безпеки для запобігання зловживанням. Доведено, що зростаюча взаємодія та залежність від штучного інтелекту також спонукає підприємства до розробки нових інноваційних продуктів та покращення клієнтського сервісу. Ці технології допомагають адаптувати послуги до індивідуальних потреб споживачів, забезпечуючи більшу персоналізацію та підвищення лояльності клієнтів, що є критичним для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності на ринку. Встановлено, що стратегічне використання штучного інтелекту надає підприємствам можливості для зміцнення своїх позицій в умовах швидкоплинності ринкових умов, пропонуючи методи оптимізації процесів і посилення інноваційної активності. Врахування цих факторів у менеджменті допомагає організаціям не тільки адаптуватися до змін, а й вести за собою ринок, продовжуючи розвиватися та досягати успіху в мінливому світі. Охарактеризовано основні технології на базі штучного інтелекту в менеджменті. Встановлено, що у сучасному гіпердинамічному зовнішньому

середовищі надзвичайно важливо, щоб сучасний менеджмент використовував технології для збереження конкурентоспроможності та ефективності.

Ключові слова: менеджмент, інновації, інноваційні технології, штучний інтелект, Індустрія 5.0, підприємства, цифровізація, система управління, безпека, виклики

Leskiv Halyna Zinoviivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

Levkiv Halyna Yaroslavivna Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF INNOVATION DUE TO THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES: CHALLENGES IN TRANSITIONING TO INDUSTRY 5.0

Abstract. The purpose of this study is to characterize the key aspects of management in the context of innovations resulting from the application of artificial intelligence technologies. It has been demonstrated that the integration of artificial intelligence into business processes changes management approaches, providing managers with powerful tools for data analysis and strategic planning. It has been identified that the emergence of technologies such as ChatGPT, and the increase in global tensions, particularly due to the war in Ukraine, have revealed new aspects of AI usage, including its role in cybersecurity and information operations. This has compelled managers to recognize the need for a more cautious approach to AI deployment, with an emphasis on ethical standards and comprehensive security measures to prevent misuse. It has been proven that the increasing interaction and dependence on artificial intelligence also encourages enterprises to develop new innovative products and improve customer service. These technologies help tailor services to individual consumer needs, providing greater personalization and enhancing customer loyalty, which is critical for ensuring long-term market competitiveness. It has been established that the strategic use of artificial intelligence provides enterprises with opportunities to strengthen their positions under rapidly changing market conditions, offering methods for process optimization and enhancing innovative activity. Considering these factors in management helps organizations not only adapt to changes but also lead the market, continuing to evolve and succeed in a changing world. The main artificial intelligence-based technologies in management have been characterized. It has been established that in today's hyper-dynamic external environment, it is extremely important for modern management to use technologies to maintain competitiveness and efficiency.

Keywords: management, innovation, innovative technologies, artificial intelligence, Industry 5.0, enterprises, digitalization, management system, security, challenges

Постановка проблеми. У сучасному гіпердинамічному зовнішньому середовищі надзвичайно важливо, щоб сучасний менеджмент використовував технології для збереження конкурентоспроможності та ефективності. Технології на базі штучного інтелекту, надають безпрецедентні переваги в обробці даних і прийнятті рішень. Вони можуть аналізувати величезні обсяги даних на небачених раніше швидкостях, пропонуючи інсайти, які раніше були недоступними. Ця здатність дозволяє менеджерам приймати більш обґрунтовані рішення швидко, що є вирішальним у динамічному ринку, де своєчасність може бути критичним фактором успіху чи невдачі. Можливість обробляти та інтерпретувати великі масиви даних дозволяє краще розуміти ринкові тенденції, поведінку клієнтів та операційні ефективності, що призводить до більш ефективного та стратегічного прийняття рішень. Автоматизаційні можливості, що надаються передовими технологіями, значно підвищують продуктивність та знижують операційні витрати. Автоматизація рутинних і повторюваних завдань дозволяє підприємствам звільнити людські ресурси для зосередження на більш складних та креативних аспектах бізнесу. Це не лише підвищує ефективність, але й зменшує ймовірність помилок, які можуть виникати при ручних процесах. Автоматизація може оптимізувати робочі процеси, покращити точність та забезпечити узгодженість у роботі, що є важливим для підтримання високих стандартів і конкурентоспроможності на ринку. Крім того, ці технології сприяють персоналізованому обслуговуванню клієнтів, яке стає все більш затребуваним на сучасному ринку. Аналізуючи дані про клієнтів, бізнеси можуть адаптувати свої послуги та продукти для задоволення конкретних потреб і вподобань своїх клієнтів. Такий рівень персоналізації може призвести до вищої задоволеності клієнтів та їхньої лояльності, що є ключовими чинниками довготривалого успіху. Здатність краще розуміти та передбачати потреби клієнтів дозволяє підприємствам передбачати ринкові тенденції та залишатися попереду своїх конкурентів. При цьому, впровадження таких технологій є важливим для стимулювання інновацій на підприємстві. Вони надають інструменти, необхідні для креативного вирішення проблем та розробки нових продуктів і послуг. Інтегруючи такі технології у свої операції, бізнеси можуть не лише покращити свої поточні процеси, але й досліджувати нові можливості для зростання та розвитку. Такий підхід є необхідним в епоху, коли технологічні досягнення швидко змінюють індустрію, і бути в курсі цих змін є життєво важливим для стійкого успіху та зростання в умовах переходу до Індустрії 5.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти системи менеджменту на сучасному підприємстві, розкривалися в працях таких вчених

О. Ареф'єва, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, В. Засанський, О. Захаров, О. Іляш, С. Кавун, М. Камлик, Г. Козаченко, О. Куриліна, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, Н. ПойдаНосик, В. Пономаренко, Є. Рудніченко, М. Флейчук, М. Швець, А. Штангрет, Л. Шемаєва, Т. Ши́ра та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо інновацій внаслідок застосування технологій на базі штучного інтелекту, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика ключових аспектів менеджменту в умовах інновацій внаслідок застосування технологій на базі штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Технології на основі штучного інтелекту охоплюють широкий спектр систем та інструментів, які прагнуть імітувати людський інтелект за допомогою навчання, розуміння та самокорекції. Ця галузь включає машинне навчання, обробку природної мови, робототехніку та комп'ютерне зору [1-3]. Системи на основі штучного інтелекту можуть аналізувати великі обсяги даних набагато швидше, ніж люди, виявляти закономірності та приймати рішення на основі доступної інформації. Швидкий розвиток технологій на базі штучного інтелекту трансформує галузі, підвищуючи ефективність, точність і інновації, що робить його вирішальним елементом у сучасних бізнес-стратегіях. У контексті підприємств, штучний інтелект можна застосувати декількома трансформаційними способами. Одне з основних застосувань - це покращення обслуговування клієнтів. Чат-боти та віртуальні асистенти на основі штучного інтелекту можуть обробляти широкий спектр запитів клієнтів у реальному часі, забезпечуючи негайні відповіді та підтримку цілодобово [4-5]. Це не тільки підвищує задоволення клієнтів швидким обслуговуванням, але й знижує експлуатаційні витрати за рахунок автоматизації рутинних задач. Крім того, штучний інтелект може персоналізувати взаємодію на основі даних клієнтів, тим самим покращуючи залученість та лояльність. Ще одне значуще застосування штучного інтелекту на підприємствах - це оптимізація операцій. Технології на базі штучного інтелекту можуть передбачати потреби у технічному обслуговуванні та планувати ремонти в таких галузях, як виробництво, знижуючи простой та продовжуючи термін служби обладнання [6-10]. У керуванні ланцюгами поставок, алгоритми штучного інтелекту можуть прогнозувати попит, оптимізувати маршрути доставки та управляти запасами більш ефективно, забезпечуючи наявність продуктів там і тоді, коли вони потрібні, тим самим мінімізуючи відходи та витрати (табл.1).

Таблиця 1

Характеристика основних технологій на базі штучного інтелекту в менеджменті

Технології	Характеристика
Машинне навчання	Машинне навчання дозволяє комп'ютерним системам удосконалюватися та адаптуватися без явного програмування, аналізуючи та інтерпретуючи великі масиви даних
Natural Language Processing, NLP	NLP дозволяє системам розуміти, інтерпретувати та відповідати на людську мову в письмовій або усній формі
Експертні системи	Експертні системи імітують рішення, які б зазвичай приймалися людськими експертами, здійснюючи раціоналізацію складних процесів
Робототехніка	Роботи і автоматизовані системи, оснащені штучним інтелектом, можуть виконувати фізичні або повторювані завдання з високою точністю
Decision Support Systems, DSS	DSS можуть використовуватися для аналітики великих даних, щоб передбачати ринкові зміни, оптимізувати ресурси та розробляти стратегії відповіді на кризові ситуації

При цьому, поява ChatGPT та геополітичні напруження, пов'язані з війною в Україні, суттєво змінили ставлення менеджерів до технологій на базі штучного інтелекту. Спочатку технології на базі штучного інтелекту, такі як ChatGPT, в основному розглядалися як інструменти для оптимізації ефективності операцій та покращення обслуговування клієнтів. Вони пропонували трансформаційні потенціали, такі як автоматизація рутинних завдань, надання даних для прийняття рішень та персоналізація взаємодії з клієнтами. Однак, з появою цих технологій також виникли питання щодо заміщення робочої сили та етичних міркувань.

Війна в Україні внесла іншу виміру до дебатів про технології на базі штучного інтелекту, підкреслюючи роль технології в кібербезпеці та інформаційній війні. Керівники стали все більш обізнані щодо двосторонньої природи штучного інтелекту, де ті самі технології, які сприяють бізнес-інноваціям, можуть також використовуватися для шкідливих цілей. Це усвідомлення призвело до більш обережного підходу до впровадження технологій на базі штучного інтелекту, з акцентом на необхідність суворих заходів безпеки та етичних норм для запобігання зловживань. У відповідь на ці події виникла зростаюча акцентуація на управлінні у межах підприємства. Керівництво підприємств зараз більш схильні інтегрувати рамки етичності та дотримуватися виникаючих регуляцій (табл.2).

Таблиця 2

Можливості в менеджменті від технологій на базі штучного інтелекту

Можливості	Характеристика
Покращення прийняття рішень	Штучний інтелект може аналізувати великі обсяги даних швидше та ефективніше, ніж люди, дозволяючи менеджерам отримувати глибші інсайти та приймати обґрунтованіші рішення. Це особливо важливо в умовах швидкої зміни ринкових умов та високої невизначеності
Автоматизація рутинних завдань	Штучний інтелект може автоматизувати багато рутинних та повторюваних процесів, таких як введення даних, графікування змін та обробка замовлень. Це звільняє час та ресурси співробітників для складніших та стратегічних завдань
Персоналізація обслуговування клієнтів	Штучний інтелект дозволяє адаптувати свої продукти та послуги до індивідуальних потреб клієнтів. Використання алгоритмів машинного навчання для аналізу поведінки та переваг клієнтів може значно підвищити рівень задоволення клієнтів та їх лояльність
Прогнозування та стратегічне планування	Штучний інтелект може допомогти прогнозувати ринкові тенденції та потреби споживачів, дозволяючи менеджменту ефективно планувати інвестиції та випуск нових продуктів. Такий підхід може допомогти підприємству залишатися на крок попереду конкурентів
Підвищення оперативної ефективності	Штучний інтелект може оптимізувати операційні процеси, від виробничих ліній до управління ланцюгами поставок. Використання для автоматизації та оптимізації може значно знизити витрати та покращити загальну продуктивність підприємства

Слід зазначити, що менеджери досліджують аналітику на базі штучного інтелекту для прийняття більш обґрунтованих стратегічних рішень та для моніторингу стану та ефективності систем в реальному часі. Підхід до управління тепер включає баланс між використанням безпекового потенціалу для стимулювання бізнес-зростання та зменшення пов'язаних ризиків. Цей збалансований погляд формує нове покоління менеджерів, що володіють технологіями на базі штучного інтелекту, які вправно навігують між можливостями і викликами, що постійно виникають в умовах гіпердинамічності зовнішнього середовища.

Висновки. Інтеграція передових технологічних систем на базі штучного інтелекту, революціонізувала підхід підприємств до управління. Ці системи покращують процеси прийняття рішень, надаючи актуальні, засновані на даних інсайти, які є вирішальними для стратегічного планування. Для менеджерів доступ до точної та всеосяжної аналізу даних означає можливість

приймати більш обґрунтовані рішення, передбачати ринкові тенденції та реагувати на зміни. Ця прогностична здатність є важливою у конкурентному середовищі, де швидкість та передбачливість можуть суттєво вплинути на успіх і зростання підприємства. Додатково, автоматизація рутинних завдань на підприємствах є значною перевагою, яку приносять ці технології. Автоматизація повторюваних і трудомістких завдань, таких як введення даних, планування і складання звітів, звільняє цінні людські ресурси. Співробітники можуть зосередитися на більш стратегічних, креативних та важливих завданнях, що підвищує загальну продуктивність та інноваційність підприємства. Такий зсув не лише покращує операційну ефективність, але й підвищує задоволення роботою, оскільки працівники займаються більш змістовною роботою, що сприяє динамічнішому та мотивованому колективу. На нашу думку, такого роду культура безперервного вдосконалення та інновацій є необхідною для збереження актуальності та конкурентоспроможності в умовах постійно мінливого ринкового середовища. Підприємства, які ефективно використовують технології на базі штучного інтелекту, краще підготовлені до адаптації до ринкових змін, використання нових можливостей та підтримання довгострокового зростання та успіху.

Література:

1. Bilan, S., Šuleř, P., Skrynnyk, O., Krajňáková, E., & Vasilyeva, T. Systematic bibliometric review of artificial intelligence technology in organizational management, development, change and culture. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 2022, 1–13.
2. Akpoviroro, S. K., Amos, A. O., & Olalekan, A. Exploring the link between competitive strategies and organizational performance in beverage industry (A case of Nestle PLC). *SocioEconomic Challenges*, 3(1), 2019, 116–126.
3. Atkociuniene, Z. O., & Mikalauskiene, A. Knowledge management influence on implementing sustainable development means in the organization. *Transformations in Business & Economics*, 18(3c), 2019, 546–564.
4. Agostini L, Nosella A, Filippini R Does intellectual capital allow improving innovation performance? A quantitative analysis in the sme context. *Journal of Intellectual Capital* 18 2017, (2): 400-418.
5. Bondar, T., Matvieieva, Y., & Myroshnychenko, I. Assessment of the social, ecologic and economic development of machine building enterpris. *Ekonomičnij časopis-XXI*, 7–8(1), 2015, 40–44.
6. Borisova, A., Rakhimberdinova, M., Madiyarova, E., Riazantseva, I., & Mikidenko, N. Staffing search and recruitment of personnel on the basis of artificial intelligence technologies. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(3), 2020, 2456–2469.
7. Panchenko, V., Ivanova, R., Viunyk, O., Androshchuk, I., & Guk, O. Forming a methodological approach to the management system of innovative activities at enterprises in conditions of economic development. *Journal of Business Economics and Management*, 23(5), 2022, 1155–1169
8. Karpishchenko, O. I., Peresadko, G. O., & Olefirenko, O. M. Enterprise management systems: the case of Primary Radiology Group. *Actual Problems of Economics*, (4), 2014, 218–227.
9. Khan, Y. Strategic human resource practices and its impact on performance towards achieving organizational goals. *Business Ethics and Leadership*, 2(2), 2018, 66–73
10. Kosch, O., & Szarucki, M. Transatlantic affiliations of scientific collaboration in strategic management: A quartercentury of bibliometric evidence. *Journal of Business Economics and Management*, 21(3), 2020, 627–646.

References:

1. Bilan, S., Šuleř, P., Skrynnyk, O., Krajňáková, E., & Vasilyeva, T. (2022). Systematic bibliometric review of artificial intelligence technology in organizational management, development, change and culture. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 1–13. [in English]
2. Akpoviro, S. K., Amos, A. O., & Olalekan, A. (2019). Exploring the link between competitive strategies and organizational performance in beverage industry (A case of Nestle PLC). *SocioEconomic Challenges*, 3(1), 116–126. [in English]
3. Atkociuniene, Z. O., & Mikalauskiene, A. (2019). Knowledge management influence on implementing sustainable development means in the organization. *Transformations in Business & Economics*, 18(3c), 546–564. [in English]
4. Agostini L, Nosella A, Filippini R (2017) Does intellectual capital allow improving innovation performance? A quantitative analysis in the sme context. *Journal of Intellectual Capital* 18 (2): 400-418. [in English]
5. Bondar, T., Matvieieva, Y., & Myroshnychenko, I. (2015). Assessment of the social, ecologic and economic development of machine building enterpris. *Ekonomičnij časopis-XXI*, 7–8(1), 40–44. [in English]
6. Borisova, A., Rakhimberdinova, M., Madiyarova, E., Riazantseva, I., & Mikidenko, N. (2020). Staffing search and recruitment of personnel on the basis of artificial intelligence technologies. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(3), 2456–2469. [in English]
7. Panchenko, V., Ivanova, R., Viunyk, O., Androshchuk, I., & Guk, O. (2022). Forming a methodological approach to the management system of innovative activities at enterprises in conditions of economic development. *Journal of Business Economics and Management*, 23(5), 1155–1169 [in English]
8. Karpishchenko, O. I., Peresadko, G. O., & Olefirenko, O. M. (2014). Enterprise management systems: the case of Primary Radiology Group. *Actual Problems of Economics*, (4), 218–227. [in English]
9. Khan, Y. (2018). Strategic human resource practices and its impact on performance towards achieving organizational goals. *Business Ethics and Leadership*, 2(2), 66–73 [in English]
10. Kosch, O., & Szarucki, M. (2020). Transatlantic affiliations of scientific collaboration in strategic management: A quartercentury of bibliometric evidence. *Journal of Business Economics and Management*, 21(3), 627–646. [in English]

УДК 331.101.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-286-297](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-286-297)

Мазур Юрій Мирославович аспірант, Кафедра менеджменту та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (342) 54-71-39, <https://orcid.org/0000-0002-0117-4577>

Кісь Галина Романівна кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (342) 54-71-39, <https://orcid.org/0000-0001-6977-4811>

Пукаляк Василь Григорович аспірант, кафедра менеджменту та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (342) 54-71-39, <https://orcid.org/0009-0000-5334-8535>

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЗАЛУЧЕНІСТЬ ТА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. В статті досліджено вплив цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників. Результати дослідження підкреслюють, що в сучасному швидко мінливому бізнес-середовищі, яке характеризується всеохоплюючим проникненням цифрових технологій у різні сфери діяльності підприємств, значна конкурентна перевага належить працівникам, які мають глибоке розуміння, прийняття та готовність ефективно використовувати цифрові інструменти. За результатами досліджень виявлено кілька ключових детермінантів, які формують ступінь залученості та мотивації серед працівників і які повинні стратегічно культивуватися системою управління організації. Ці критичні фактори включають рівень цифровізації підприємства, впровадження цифрових HR-практик, наявність сильного лідерства та цифрову грамотність працівників.

Авторами доведено, що для підтримки високого рівня залученості та мотивації працівників в умовах поточної цифрової трансформації вирішальна роль належить HR-менеджерам. Впровадження фахівцями з управління персоналом цільових ініціатив охоплює формування чітких та ефективних каналів комунікації, надання комплексних навчальних програм, впровадження цифрових методів управління персоналом, інвестування в розвиток лідерства та налагодження тісної співпраці з IT-фахівцями для підвищення цифрових компетенцій працівників.

В статті використано аналіз вторинних дані та кейси українських компаній, зокрема SoftServe, Київстар та ДТЕК для підтвердження практичної орієнтованості впливу цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників. При цьому приведено досвід та підходи до цифрової трансформації вітчизняного бізнесу.

Авторами розроблено рекомендації для HR-менеджерів щодо ефективного управління процесом цифрової трансформації з урахуванням її впливу на працівників. Представлено схему процесу впровадження цифрової трансформації в HR з акцентом на ключові етапи та їх вплив на працівників, що візуалізує взаємозв'язок між технологічними змінами та людським фактором.

Дослідження актуалізує важливість проактивного вирішення людських аспектів цифрової трансформації для забезпечення високозалученої, мотивованої та гнучкої робочої сили, здатної до активного розвитку в цифрову епоху. Окреслено перспективи подальших досліджень, які включають вивчення довгострокового впливу цифрової трансформації на різні аспекти управління персоналом та організаційну ефективність.

Ключові слова: цифрова трансформація, залученість працівників, мотивація працівників, цифрові HR-практики, HR-менеджери, підприємство.

Mazur Yuri Myroslavovych PhD student, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska St., Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (0342) 54-71-39, <https://orcid.org/0000-0002-0117-4577>

Kis Halyna Romanyvna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska St., Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (342) 54-71-39, <https://orcid.org/0000-0001-6977-4811>

Pukaliak Vasyl Hryhorovych PhD student, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska St., Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (0342) 54-71-39, <https://orcid.org/0009-0000-5334-8535>

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON EMPLOYEE ENGAGEMENT AND MOTIVATION

Abstract. This article examines the impact of digital transformation on employee engagement and motivation. The research results emphasize that in today's rapidly changing business environment, characterized by the pervasive penetration of digital technologies into various areas of enterprise activity, a significant competitive advantage belongs to employees who have a deep understanding,

acceptance, and readiness to effectively use digital tools. The study identifies several key determinants that shape the degree of engagement and motivation among employees and should be strategically cultivated by the organization's management system. These critical factors include the level of enterprise digitalization, implementation of digital HR practices, the presence of strong leadership, and employees' digital literacy.

The authors prove that HR managers play a crucial role in maintaining a high level of employee engagement and motivation in the context of ongoing digital transformation. The implementation of targeted initiatives by human resource management specialists encompasses the formation of clear and effective communication channels, provision of comprehensive training programs, implementation of digital HR management methods, investment in leadership development, and establishment of close cooperation with IT specialists to enhance employees' digital competencies.

The article utilizes secondary data analysis and case studies of Ukrainian companies, particularly SoftServe, Kyivstar, and DTEK, to confirm the practical orientation of digital transformation's impact on employee engagement and motivation. The experience and approaches to digital transformation in domestic businesses are presented.

The authors have developed recommendations for HR managers on effectively managing the digital transformation process, taking into account its impact on employees. A scheme of the digital transformation implementation process in HR is presented, focusing on key stages and their impact on employees, which visualizes the relationship between technological changes and the human factor.

The research highlights the importance of proactively addressing the human aspects of digital transformation to ensure a highly engaged, motivated, and flexible workforce capable of active development in the digital age. Prospects for further research are outlined, including studying the long-term impact of digital transformation on various aspects of personnel management and organizational effectiveness.

Keywords: digital transformation, employee engagement, employee motivation, digital HR practices, HR managers, enterprise.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток цифрових технологій суттєво вплинув на різні аспекти функціонування організацій, зокрема на управління людськими ресурсами. Оскільки підприємства все більше впроваджують цифрові інструменти та процеси для збереження конкурентоспроможності на ринку, питання про те, як ці трансформації впливають на залученість та мотивацію працівників, стало актуальним як для дослідників, так і для практиків [1, 2]. Проблема підтримки високого рівня залученості та мотивації працівників в контексті цифрової трансформації тісно пов'язана з практичним завданням забезпечення організаційного успіху та науковим викликом розуміння складної взаємодії між технологіями та людськими факторами на робочому місці [3, 4].

Цифрова трансформація як процес впровадження цифрових технологій у всі сфери бізнесу призводить до фундаментальних змін у тому, як організації працюють, створюючи продукти та послуги для клієнтів. Виходячи з того, що головною цінністю для суб'єктів господарювання, незалежно від виду діяльності є люди, можна припустити, що пріоритетним процесом, який тісно пов'язаний з впровадженням та використанням цифрових технологій є управління людськими ресурсами. При цьому, у фокусі підвищеної уваги керуючої системи стає реалізація функцій організації, планування, мотивації та контролю персоналу з використанням цифрових технологій. Якщо мотивацію, як процес спонукання людини до певної діяльності та залученість працівників, як відданість інтересам організації розглядати в якості головних функцій управління людськими ресурсами, то виникає потреба у дослідженні впливу цифрових трансформацій на процеси залученості та мотивації працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив цифрової трансформації на HR-функції, залученість та мотивацію працівників викликає все більший інтерес серед дослідників останніми роками. В. Піменов [2] дослідив виклики та можливості цифровізації для HR-функцій у малому та середньому бізнесі, підкресливши потребу в нових навичках та інноваційних методах навчання. Дослідження автора підкреслило важливість ефективних HR-стратегій, які допомагають бізнесу зберегти людський капітал і підтримувати операційну стабільність під час цифрової трансформації.

Орел Ю.Л. та Смаглюк А.А. [3] дослідили виклики цифровізації для управління персоналом в українських компаніях, наголошуючи на важливості комплексної цифрової стратегії для HR-технологій. На думку науковців, цифрова трансформація суттєво впливає на управління персоналом, ставлячи нові виклики та вимагаючи впровадження інноваційних технологій для оптимізації завдань та підтримки конкурентоспроможності в умовах, що швидко змінюються.

Особлива увага в зарубіжній науковій літературі приділяється вивченню ролі лідерства у залученні працівників під час цифрової трансформації. Зокрема, Фаупель і Зюсс [5] визначили трансформаційне лідерство як ключовий фактор впливу на поведінку працівників під час організаційних змін, тоді як Хуї та Чан [6] досліджували посередницьку роль цифровізації робочих місць у взаємозв'язку між трансформаційним лідерством, інноваційною культурою та залученістю працівників.

Не заперечуючи наукової цінності та практичної важливості згаданих та багатьох інших публікацій, слід підкреслити, що потреба у всебічному вивченні впливу цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників, особливо в контексті реалій вітчизняної економіки, залишається актуальною і вимагає подальших досліджень, спрямованих на вивчення впливу цифрової трансформації на ставлення та поведінку працівників в українських організаціях та надання рекомендацій для HR-менеджерів щодо подолання викликів, пов'язаних з цифровізацією.

Мета статті – дослідити вплив цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників у контексті діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання та сформулювати науково обґрунтовані рекомендації для HR-менеджерів, які прагнуть підтримувати високий рівень залученості та мотивації працівників у процесі цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація стала стратегічним імперативом для організацій у різних галузях, докорінно змінюючи спосіб виконання роботи та навички, необхідні працівникам [4]. Оскільки мобільні додатки, хмарні сервіси, предиктивна аналітика, доповнена реальність та технології штучного інтелекту інтегруються в HR-процеси, роль HR-менеджерів у підтримці працівників під час цих змін стає все більш важливою [7].

Для кращого розуміння процесу впровадження цифрової трансформації в HR та її впливу на працівників, було розроблено авторську схему (рис.1), яка візуалізує ключові етапи цього процесу.

Ця схема демонструє послідовність кроків від аналізу і планування до постійного вдосконалення, показуючи, як кожен етап впливає на персонал організації. Особлива увага приділяється діям HR-відділу на кожному етапі, що підкреслює стратегічну роль управління людськими ресурсами в процесі цифрової трансформації.

СХЕМА ПРОЦЕСУ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В HR З АКЦЕНТОМ НА КЛЮЧОВІ ЕТАПИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАЦІВНИКІВ

Рис 1. Схема процесу впровадження цифрової трансформації в HR з акцентом на ключові етапи та їх вплив на працівників

Як видно зі схеми, успішна цифрова трансформація - це не лише технологічний процес, але й комплексна зміна, що вимагає належного управління людським фактором. Кожен етап трансформації має свій вплив на працівників, і роль HR-відділу полягає в тому, щоб забезпечити плавний перехід та максимальну залученість персоналу на кожному кроці.

Залученість працівників, що характеризується енергійністю, відданістю та поглинанням роботою [8], та мотивація, психологічні процеси, які енергізують та підтримують поведінку [9], є важливими рушіями організаційного успіху. Дослідження показують, що цифрова трансформація може впливати на залученість та мотивацію через різні шляхи.

Сприйняття та розуміння працівниками цифрової трансформації відіграють значну роль у формуванні їхнього ставлення та поведінки. Коли працівники розуміють сенс і цінність цифрової трансформації, вони з більшою ймовірністю розвивають підтримуючі наміри та демонструють вищі рівні залученості в роботу [10]. Це підкреслює важливість ефективного спілкування щодо цілей та переваг ініціатив цифрової трансформації для формування позитивного сприйняття серед співробітників [10].

Ступінь цифровізації підприємства також визначено як окремий фактор, що впливає на залученість працівників [11]. Оскільки організації впроваджують більш передові цифрові технології та процеси, характер роботи та навички, необхідні працівникам, еволюціонують. Це може створювати як виклики, так і можливості для залученості, залежно від того, наскільки добре працівники підтримуються в адаптації до цих змін.

Цифрові HR-практики, такі як цифрове навчання та оцінка ефективності, значно впливають на мотивацію працівників та ефективність їхньої роботи [12]. Використовуючи цифрові технології для вдосконалення HR-процесів, організації можуть створювати більш захоплююче та мотивуюче робоче середовище. Наприклад, цифрові навчальні платформи можуть надавати працівникам персоналізований досвід навчання, а цифрові системи оцінки ефективності можуть забезпечувати більш частий і своєчасний зворотний зв'язок, сприяючи відчуттю прогресу та досягнень.

Цифрова грамотність також виявилася вирішальним фактором у намірах працівників продовжувати використовувати цифрові робочі місця та їхньої індивідуальної продуктивності [13]. Оскільки цифрові технології стають все більш поширеними на робочому місці, здатність працівників ефективно використовувати та орієнтуватися в цих інструментах стає ключовою для їхньої залученості та продуктивності. Організації, які інвестують у розвиток цифрової грамотності своєї робочої сили, з більшою ймовірністю отримають переваги від цифрової трансформації з точки зору залученості та мотивації працівників.

Аналіз вторинних даних та кейсів українських компаній дозволяє виділити кілька ключових аспектів впливу цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників.

Компанія SoftServe, найбільша глобальна ІТ-компанія з українським корінням, у листопаді 2023 року отримала HR Pro Award в номінації "Діджитальне робоче середовище" за проєкт "Релокаційна платформа" [14]. Ця цифрова платформа була розроблена для оптимізації процесу релокації співробітників, що стало особливо актуальним з початком війни в Україні. "Релокаційна платформа" автоматизує обробку запитів працівників на релокацію, швидко розраховує витрати на переїзд, керує системою сповіщень, акумулює всі кроки релокації та надає комплексну статистику та аналітику. За словами Ольги Рогатинчук, Global Mobility Director SoftServe, цифровізація робочих процесів допомогла вивільнити час для більш важливих завдань та зручно відслідковувати всі процеси в одному місці. Проєкт отримав максимально позитивну оцінку від внутрішніх користувачів - NPS 100%, що свідчить про високий рівень залученості та задоволеності працівників. Цей кейс демонструє, як цифрова трансформація може не лише оптимізувати робочі процеси, але й значно підвищити залученість та мотивацію співробітників, особливо в складних умовах.

Компанія Київстар активно впроваджує цифрову трансформацію, інвестуючи значні кошти у навчання співробітників для ефективної роботи з новими технологіями [15]. За словами Олександра Комарова, президента Київстар, компанія розвиває digital-компетенції всіх співробітників, навчаючи їх працювати з великими даними, штучним інтелектом, інтернетом речей. Це не лише підвищує ефективність роботи, але й сприяє більшій залученості працівників, оскільки вони відчують свою цінність для компанії та бачать перспективи професійного росту.

Група ДТЕК впровадила та розширює програму цифрової трансформації MODUS, яка охоплює як виробничі, так і адміністративні процеси в усіх напрямках бізнесу [16]. Програма, започаткована у 2019 році, включає 13 різних напрямів, серед яких Цифрові фінанси, Цифровий трейдинг, Інформаційна безпека та Цифрова інфраструктура. За словами виконавчого директора ДТЕК Дмитра Сахарука, з моменту запуску програми MODUS у 2019 році економічний ефект від впровадження цифрових продуктів та рішень склав 470 млн гривень. Ця програма не лише підвищила загальний рівень цифрової грамотності в компанії, але й сприяла трансформації ролі ІТ в бізнес-процесах ДТЕК, що є ключовим для підвищення залученості та мотивації працівників в умовах цифрової трансформації.

На основі аналізу наукової літератури та кейсів українських компаній можна виділити кілька ключових детермінантів, які визначають ступінь залученості та мотивації працівників у процесі цифрової трансформації:

1. *Рівень цифровізації підприємства.* Впровадження цифрових технологій у різні аспекти діяльності організації створює нові можливості для автоматизації рутинних завдань, що дозволяє працівникам зосередитися на більш складних та цікавих проєктах, підвищуючи їхню мотивацію.

2. *Цифрові HR-практики.* Використання цифрових технологій для вдосконалення процесів управління персоналом, таких як рекрутинг, навчання, оцінка ефективності, може створити більш привабливе та мотивуюче робоче середовище. Наприклад, цифрові навчальні платформи надають працівникам персоналізований досвід навчання, а цифрові системи оцінювання ефективності забезпечують частіший і своєчасніший зворотний зв'язок.

3. *Лідерство.* Трансформаційне лідерство, що характеризується натхненням, мотивацією, інтелектуальним стимулюванням та індивідуальним підходом, є ключовим фактором впливу на поведінку працівників під час організаційних змін [5]. Лідери, які здатні сформулювати переконливе бачення цифрової трансформації, підтримати працівників у процесі змін і сприяти формуванню почуття мети та сенсу, з більшою ймовірністю підтримуватимуть високий рівень залученості та мотивації.

4. *Цифрова грамотність працівників.* Здатність працівників ефективно використовувати цифрові технології є важливим фактором, який впливає на їхню продуктивність та готовність до змін [13]. Підвищення цифрової грамотності працівників не лише збільшує їхню ефективність, але й сприяє більшій впевненості та задоволеності роботою.

5. *Ефективна комунікація.* Чітке формулювання цілей та переваг цифрової трансформації, а також постійний діалог з працівниками щодо змін, які відбуваються, сприяють формуванню позитивного ставлення до цифровізації та підвищують рівень залученості.

Для підтримки високого рівня залученості та мотивації працівників в умовах цифрової трансформації, HR-менеджерам в українських організаціях рекомендується зосередитися на наступних стратегіях:

1. *Розробка та впровадження ефективних комунікаційних стратегій.* Важливо чітко формулювати цілі та переваги ініціатив з цифрової трансформації, забезпечувати постійний зворотний зв'язок та створювати платформи для обміну думками та ідеями.

2. *Забезпечення навчання та підтримки.* Надання працівникам можливостей для розвитку цифрових навичок через тренінги, онлайн-курси, менторські програми та створення середовища, яке заохочує постійне навчання.

3. *Впровадження цифрових методів управління персоналом.* Використання цифрових інструментів для оптимізації HR-процесів, таких як рекрутинг, онбординг, оцінка ефективності, що відповідають стратегічним цілям організації та підтримують розвиток працівників.

4. *Розвиток лідерських компетенцій.* Інвестування в програми розвитку лідерства, які фокусуються на навичках, необхідних для ефективного управління в цифрову епоху, включаючи адаптивність, емоційний інтелект та здатність надихати команду.

5. *Співпраця з IT-фахівцями.* Налагодження тісної співпраці між HR та IT-відділами для забезпечення ефективного впровадження цифрових рішень та підвищення цифрової грамотності працівників.

6. *Створення культури інновацій.* Заохочення експериментів, толерантність до помилок та визнання інноваційних ідей сприяють формуванню середовища, де працівники почуваються більш залученими та мотивованими до змін.

7. *Персоналізація досвіду працівників.* Використання цифрових технологій для створення індивідуалізованого досвіду працівників, від навчання до кар'єрного розвитку, що відповідає їхнім унікальним потребам та прагненням.

Висновки. Дослідження впливу цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників в українських компаніях виявило, що цей процес створює як нові можливості, так і виклики для управління людськими ресурсами. Ключовими детермінантами, які визначають ступінь залученості та мотивації працівників в умовах цифрової трансформації, є рівень цифровізації підприємства, впровадження цифрових HR-практик, якість лідерства, цифрова грамотність працівників та ефективність комунікації.

Аналіз кейсів українських компаній, таких як SoftServe, Київстар та ДТЕК, демонструє, що успішна цифрова трансформація може значно підвищити залученість та мотивацію працівників. Це досягається через створення більш гнучкого та ефективного робочого середовища, надання можливостей для розвитку нових навичок та компетенцій, а також через підвищення прозорості та ефективності бізнес-процесів.

Для HR-менеджерів українських компаній важливо розробляти комплексні стратегії, які враховують всі аспекти впливу цифрової трансформації на працівників. Це включає не лише впровадження нових технологій, але й зміну корпоративної культури, розвиток лідерських якостей, підвищення цифрової грамотності та створення ефективних каналів комунікації.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку можуть включати:

1. Вивчення довгострокового впливу цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників, включаючи аналіз змін у продуктивності, задоволеності роботою та лояльності до компанії.

2. Дослідження специфіки впливу цифрової трансформації на різні вікові групи працівників та розробка стратегій для подолання можливого "цифрового розриву" між поколіннями.

3. Аналіз впливу цифрової трансформації на психологічне благополуччя працівників, включаючи рівень стресу, баланс між роботою та особистим життям.

4. Вивчення ролі штучного інтелекту та машинного навчання в управлінні персоналом та їх вплив на залученість і мотивацію працівників.

5. Дослідження нових моделей лідерства, які виникають в умовах цифрової трансформації, та їх ефективність у підтримці високого рівня залученості та мотивації працівників.

6. Порівняльний аналіз впливу цифрової трансформації на залученість та мотивацію працівників у різних галузях української економіки.

Такі дослідження допоможуть HR-менеджерам та керівникам українських компаній більш ефективно управляти процесом цифрової трансформації, максимізуючи її позитивний вплив на залученість та мотивацію працівників, що в кінцевому підсумку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств на глобальному ринку.

Література:

1. Dery, K., Sebastian, I. M., & van der Meulen, N. (2017). The digital workplace is key to digital innovation. *MIS Quarterly Executive*, 16(2), 135-152.
2. Піменов В. HR-функції в контексті цифровізації малого та середнього бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-120>
3. Орел Ю.Л., Смаглюк А.А. Управління HR в українському бізнесі: виклики цифровізації. *Academic Visions*. 2023. № 19. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/368>
4. Nadkarni, S., & Prügl, R. (2021). Digital transformation: A review, synthesis and opportunities for future research. *Management Review Quarterly*, 71, 233-341. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00185-7>
5. Faupel, S., & Süß, S. (2019). The effect of transformational leadership on employees during organizational change - An empirical analysis. *Journal of Change Management*, 19(3), 145-166. <https://doi.org/10.1080/14697017.2018.1447006>
6. Hooi, L. W., & Chan, A. J. (2023). Does workplace digitalisation matter in linking transformational leadership and innovative culture to employee engagement? *Journal of Organizational Change Management*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2022-0184>
7. Varshney, D. (2020). Digital transformation and creation of an agile workforce: Exploring company initiatives and employee attitudes. In R. Hiremath & M. Kamath (Eds.), *Advanced Applications of Blockchain Technology* (pp. 105-117). Springer. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-392-220201009>
8. Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92. <https://doi.org/10.1023/A:1015630930326>
9. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
10. Deng, D., Xu, G., & Qin, C. (2023). Influence of employees' perception of digital transformation meaning on work engagement and well-being. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 51(3), e12623. <https://doi.org/10.2224/sbp.12623>
11. Деркач А. Реінжиніринг бізнес-процесів будівельного підприємства в умовах цифровізації. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2022. Вип. 50(2). С. 251-265. [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2022.50\(2\).251-265](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2022.50(2).251-265)
12. Al-kharabsheh, S. A., Attiany, M. S., Alshawabkeh, R., Hamadneh, S., & Alshurideh, M. (2023). The impact of digital HRM on employee performance through employee motivation. *International Journal of Data and Network Science*, 7(2), 473-482. <https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2022.10.006>

13. Marsh, E. (2018). Understanding the effect of digital literacy on employees' digital workplace continuance intentions and individual performance. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence*, 9(2), 15-33. <https://doi.org/10.4018/IJDLDC.2018040102>

14. SoftServe. SoftServe отримав HR Pro Award за платформу для релокації співробітників. 2023. URL: <https://www.softserveinc.com/uk-ua/news/hr-pro-award-for-employee-relocation-platform> (дата звернення: 23.06.2024).

15. Київстар. Діджиталізація: як не відстати на шляху до майбутнього. 2021. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/didzhitalizacziya-yak-ne-vidstati-na-shlyahu-do-majbutniogo> (дата звернення: 23.06.2024).

16. ДТЕК. ДТЕК розширює програму цифрової трансформації MODUS. 2021. URL: <https://dtek.com/media-center/press/dtek-rasshiryayet-programmu-tsifrovoy-transformatsii-modus/> (дата звернення: 23.06.2024).

References:

1. Dery, K., Sebastian, I. M., & van der Meulen, N. (2017). The digital workplace is key to digital innovation. *MIS Quarterly Executive*, 16(2), 135-152.

2. Pimenov, V. (2023). HR functions in the context of digitalization of small and medium-sized businesses. *Economy and Society*, 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-120>

3. Orel, Yu.L., & Smahliuk, A.A. (2023). HR management in Ukrainian business: challenges of digitalization. *Academic Visions*, 19. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/368>

4. Nadkarni, S., & Prügl, R. (2021). Digital transformation: A review, synthesis and opportunities for future research. *Management Review Quarterly*, 71, 233-341. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00185-7>

5. Faupel, S., & Süß, S. (2019). The effect of transformational leadership on employees during organizational change - An empirical analysis. *Journal of Change Management*, 19(3), 145-166. <https://doi.org/10.1080/14697017.2018.1447006>

6. Hooi, L. W., & Chan, A. J. (2023). Does workplace digitalisation matter in linking transformational leadership and innovative culture to employee engagement? *Journal of Organizational Change Management*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2022-0184>

7. Varshney, D. (2020). Digital transformation and creation of an agile workforce: Exploring company initiatives and employee attitudes. In R. Hiremath & M. Kamath (Eds.), *Advanced Applications of Blockchain Technology* (pp. 105-117). Springer. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-392-220201009>

8. Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92. <https://doi.org/10.1023/A:1015630930326>

9. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>

10. Deng, D., Xu, G., & Qin, C. (2023). Influence of employees' perception of digital transformation meaning on work engagement and well-being. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 51(3), e12623. <https://doi.org/10.2224/sbp.12623>

11. Derkach, A. (2022). Reengineering of business processes of a construction enterprise in conditions of digitalization. *Ways to Increase the Efficiency of Construction in the Formation of Market Relations*, 50(2), 251-265. [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2022.50\(2\).251-265](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2022.50(2).251-265)

12. Al-kharabsheh, S. A., Attiany, M. S., Alshwabkeh, R., Hamadneh, S., & Alshurideh, M. (2023). The impact of digital HRM on employee performance through employee motivation. *International Journal of Data and Network Science*, 7(2), 473-482. <https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2022.10.006>

13. Marsh, E. (2018). Understanding the effect of digital literacy on employees' digital workplace continuance intentions and individual performance. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence*, 9(2), 15-33. <https://doi.org/10.4018/IJDLDC.2018040102>

14. SoftServe. (2023). SoftServe received HR Pro Award for employee relocation platform. Retrieved June 23, 2024, from <https://www.softserveinc.com/en-us/news/hr-pro-award-for-employee-relocation-platform>

15. Kyivstar. (2021). Digitalization: how not to fall behind on the way to the future. Retrieved June 23, 2024, from <https://hub.kyivstar.ua/articles/digitalization-how-not-to-fall-behind-on-the-way-to-the-future>

16. DTEK. (2021). DTEK expands MODUS digital transformation program. Retrieved June 23, 2024, from <https://dtek.com/en/media-center/press/dtek-expands-modus-digital-transformation-program/>

УДК 338.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-298-311](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-298-311)

Сергійчук Сергій Ілліч кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, просп. Героїв України, б. 9, м. Миколаїв, 54025, тел. (097)301-13-33, <https://orcid.org/0000-0003-4977-9484>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено сутність, методи і засоби державного регулювання підприємницької діяльності з урахуванням різних поглядів вчених. До ключових особливостей державного регулювання підприємницької діяльності в умовах війни запропоновано додати: впровадження режиму воєнного стану, що дає державі можливість вживати більш рішучих заходів для регулювання економіки; відновлення інфраструктури та створення умов для нормального функціонування бізнесу; заходи для стримування інфляції, зростання цін на енергоносії, сировину та інші товари; спрощення процедур отримання дозволів та ліцензій, зменшення адміністративного тиску на бізнес; введення санкції проти країни-агресора та стимулювання співпраці з міжнародними партнерами.

Узагальнено методи і способи державної підтримки підприємництва в Україні. Сформована авторська схема державної підтримки підприємництва з урахуванням ведення повномасштабної війни. В фінансовій підтримці пропонується додати компенсацію підприємцям за втрати від війни та сприяння переміщенню підприємств з зон бойових дій до безпечних регіонів. В інформаційно-консультативній підтримці – інформування підприємців про нові програми державної підтримки; надання консультацій з питань відновлення пошкодженого майна, адаптації бізнесу до нових умов, пошуку нових ринків збуту; надання психологічної підтримки підприємцям та працівникам, які постраждали від війни. В підтримці інновацій та експорту – фінансування інноваційних проектів, які можуть допомогти підприємствам адаптуватися до умов війни та стати більш конкурентоспроможними; спрощення експортних процедур для стимулювання експорту українських товарів та послуг. Для розвитку екосистеми підприємництва – об'єднання підприємців, для надання взаємодопомоги та обміну досвідом з відновлення бізнесу; надання підтримки волонтерським ініціативам; залучення міжнародної допомоги для підтримки підприємництва.

Представлена модель державної політики сталого розвитку підприємництва з урахуванням забезпечення комплексу заходів, спрямованих на

створення сприятливого середовища для ведення бізнесу. Запропоновано впровадження терміну «Державне забезпечення підприємницької діяльності» – це комплекс заходів економічного, соціального, організаційного, правового та політичного забезпечення державою сприятливого середовища для формування і стійкого розвитку підприємницької екосистеми.

Ключові слова: державне регулювання підприємницької діяльності, підтримка розвитку підприємництва, заходи забезпечення підприємництва, сталий розвиток підприємництва

Sergiychuk Sergiy Ilyich PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Management, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, 9, Heroes of Ukraine Avenue, Mykolaiv, 54025, tel.: (097) 301-13-33, <https://orcid.org/0009-0003-4129-4690>

CONCEPTUAL FRAMEWORK OF STATE ENSURING FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

Abstract. The article examines the essence, methods and means of state regulation of entrepreneurial activity with due regard for different views of scholars. The key features of the State regulation of entrepreneurial activity in times of war include: introduction of martial law, which enables the State to take more decisive measures to regulate the economy; restoration of infrastructure and creation of conditions for normal functioning of business; measures to curb inflation, rising prices for energy, raw materials and other goods; simplification of procedures for obtaining permits and licenses, reduction of administrative pressure on business; imposition of sanctions against the aggressor country and incentives

The methods and ways of state support for entrepreneurship in Ukraine are generalized. The author's own scheme of state support for entrepreneurship is formed, taking into account the conduct of a full-scale war. In terms of financial support, it is proposed to add compensation to entrepreneurs for losses from the war and to facilitate the relocation of enterprises from war zones to safe regions. Information and advisory support includes informing entrepreneurs about new state support programs; providing advice on restoring damaged property, adapting businesses to new conditions, finding new markets; and providing psychological support to entrepreneurs and employees affected by the war. In support of innovation and exports, we will finance innovative projects that can help businesses adapt to the war and become more competitive; simplify export procedures to stimulate exports of Ukrainian goods and services. To develop the entrepreneurship ecosystem – uniting entrepreneurs to provide mutual assistance and exchange experience in business recovery; supporting volunteer initiatives; attracting international assistance to support entrepreneurship.

The article presents a model of the State policy of sustainable development of entrepreneurship, taking into account the provision of a set of measures aimed at creating a favorable environment for doing business. The author proposes to introduce the term "State ensuring of entrepreneurial activity" – a set of measures of economic, social, organizational, legal and political support by the State of a favorable environment for the formation and sustainable development of the entrepreneurial ecosystem.

Keywords: state regulation of entrepreneurial activity, support for entrepreneurship development, measures to ensure entrepreneurship, sustainable development of entrepreneurship

Постановка проблеми. Україна прагне до європейської інтеграції та динамічного розвитку, тому визнає важливість розвитку підприємницької діяльності. Однак, на шляху до становлення сприятливого середовища для підприємництва виникає низка проблем, які потребують рішення з боку держави: складні та непрозорі процедури ведення бізнесу, а також високий рівень корупції на різних рівнях влади значно ускладнюють життя підприємців та стримують розвиток бізнесу; високі податки, політична та економічна нестабільність, недосконала судова система роблять Україну не дуже привабливою для інвестицій, що обмежує доступ до фінансування для підприємців; система освіти та підготовки кадрів не завжди відповідає потребам роботодавців, через що підприємства вимушені стикатися з дефіцитом кваліфікованих працівників; обмежений доступ до фінансування, консультаційних послуг, інформації та інших ресурсів стримує розвиток малого та середнього бізнесу; відсутність ефективних механізмів захисту прав власності та інтелектуальної власності створює ризики для підприємців та обмежує інвестиції в інновації та розробки. І це тільки частини ключових проблем з якими українські підприємці стикалися до початку пандемії COVID-19 та повномасштабної війни.

В умовах сучасних викликів з'явилися нові проблеми й загрози, викликані затяжними бойовими діями та активною мобілізацією висококваліфікованого персоналу на потреби армії, підняттям податків, перебоями з електропостачанням, значним зниженням купівельної спроможності та кількості клієнтів, перешкодами в експорті продукції, коливанням валютного курсу та інше [13].

Вирішення цих проблем є ключовим завданням державної політики щодо забезпечення розвитку підприємництва в Україні, а дане дослідження допоможе сприяти економічному зростанню, створенню нових робочих місць, підвищенню рівня життя населення, що відповідає потребам сьогодення і є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практичним проблемам і дослідженню державного регулювання, підтримки і забезпечення

розвитку підприємницької діяльності в Україні присвячено роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, питаннями регулювання займалися – О. Бавико [2], В. Лойко & Б. Александров [8], Н. Шлафман [14], О.В. Орлова-Курилова; питаннями підтримки – А. Бачинський [3], В. Дикань & Н. Фролова [6], Т. Мельник [9], Н. Поповенко & О. Ганенко [10], Д. Пілевич; питаннями балансу регулювання і підтримки – Л. Безугла [4], Н. Рудь & Д. Федас [11], Є. Близнюк [5], Дудка, Т. В., Гайдай, Г. Г., Рябоштан, Л. Г. & Сервірог, Т. Ю. [7], І. Гнатенко; проблемам забезпечення багато приділяється уваги в закордонних виданнях, а серед українських вчених варто виділити В. Самофатову [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, на сьогоднішній день в умовах сучасних викликів і повномасштабної війни чітко не визначені раціональні масштаби державного регулювання і напрями підтримкою розвитку підприємницької діяльності, що формує основу для впровадження нових методів забезпечення розвитку підприємницької діяльності, які враховують процес пошуку державою балансу між механізмом регулювання та інструментами підтримки, щоб створити умови для динамічного та стійкого розвитку підприємництва.

Мета статті. Дослідити механізми регулювання та інструментами підтримки підприємництва в Україні та запропонувати заходи забезпечення сталого розвитку підприємництва.

Для досягнення поставленої мети сформовані та вирішені наступні завдання:

- досліджено сутність механізму державного регулювання підприємницької діяльності з урахуванням різних поглядів вчених;
- узагальнено методи і способи державної підтримки підприємництва України з урахуванням ведення повномасштабної війни;
- запропоновано модель державної політики сталого розвитку підприємництва з урахуванням комплексу заходів забезпечення, спрямованих на створення сприятливого середовища для ведення бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні суттєво вплинула на всі сфери життя, в тому числі й на підприємницьку діяльність. Державне регулювання і підтримка в цих умовах має свої особливості та пріоритети, які відрізняються від тих що використовуються в мирний час.

Державне регулювання (від лат. *regulare* – направляти, впорядковувати) – це комплекс політико-правових заходів, що здійснюються органами публічної влади з метою стабілізації існуючої системи соціально-економічних відносин та формування умов для їх подальшого прогресивного розвитку. Світова історія наочно демонструє, що жодна країна не в змозі ефективно розвиватись без впорядковуючого впливу державних органів на перебіг соціально-економічних процесів [2].

Державне регулювання підприємництва – це система правових, організаційних, адміністративних та регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливих умов для становлення та розвитку

підприємництва (сприятливого підприємницького середовища) і на його підтримку, а також управління державним сектором економіки для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки [7].

Держава використовує різні методи для регулювання підприємницької діяльності в Україні. Їх можна поділити на дві основні групи:

1. Прямі методи: нормативно-правові акти (закони, постанови, укази та інші документи, які встановлюють правила та норми ведення бізнесу); ліцензування (видача спеціальних дозволів на здійснення певної діяльності); квотування (встановлення обмежень на обсяги виробництва, імпорту або експорту певних товарів); державні замовлення (закупівля товарів та послуг у підприємств на державні потреби); цінове регулювання (встановлення граничних цін на товари та послуги).

2. Непрямі методи: фіскальна політика (використання податків та інших фіскальних інструментів для стимулювання або стримування певної діяльності); грошово-кредитна політика (вплив на процентні ставки та доступність кредитів для підприємств); інформаційна політика: (надання інформації та консультацій підприємцям); інноваційна політика (підтримка науково-дослідницької діяльності та розробок); розвиток інфраструктури (створення умов для ведення бізнесу, таких як дороги, електроенергія, комунікації).

Важливо зазначити, що держава повинна використовувати ці методи комплексно та послідовно, щоб не шкодити розвитку підприємництва, особливо в сучасних умовах війни. Розглянемо різні погляди вчених на перспективні методи державного регулювання підприємництва (табл. 1).

Таблиця 1

Методи державного регулювання підприємництва в сучасних умовах

Автори	Методи і засоби регулювання
1	2
Бавико О. Є. [2]	Механізм державного регулювання підприємницької діяльності представлений сукупністю функціональних підсистем організаційно-правового, фінансового, стимулюючого та підтримуючого, контролюючого впливу. Використовувані засоби розподіляються за адміністративним (правове визнання, порядок реєстрації, обмеження за видами, захист прав, ліцензування, стандартизація та сертифікація, приватизація, банкрутство, державний контроль, консультування, антимонопольна політика та ін.) й економічним (податкова, грошово-кредитна, цінова, амортизаційна, експортно-імпортна політика, державне замовлення, інвестування та ін.) змістом.
Лойко В. В., Александров Б. В. [8]	1. Державна програма повної або часткової релокації для бізнесу. 2. Міжнародні та державні програми фінансування, інвестування та допомоги. 3. Зміни у митному законодавстві, вибіркоче зменшення та скасування митних податків. Спрощення документальних перевірок. 4. Перехід на дистанційні методи роботи, електронний документообіг.

Продовження таблиці 1

1	2
Дудка, Т. В., Гайдай, Г. Г., Рябоштан, Л. Г., Сервірог, Т. Ю. [7]	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення чинних правових актів, які гальмують розвиток підприємництва. 2. Подальше провадження державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності з метою створення сприятливого підприємницького середовища. 3. Активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки підприємництва. 4. Сприяння створенню інфраструктури розвитку підприємництва. 5. Удосконалення податкової системи. 6. Формування належного правового середовища для розвитку інноваційної та науково-технічної діяльності.
Безугла Л. С. [4]	Органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи такі інструменти регуляторної політики: податки та кредити; валютне регулювання; мита та квоти; договори на виконання робіт і здійснення послуг для загальнодержавних і місцевих потреб; науково-технічні, економічні, соціальні загально-державні та регіональні програми.
Бачинський А.Я. [3]	Держава має регулювати підприємництво шляхом соціально-економічного прогнозування, удосконалення дозвільної системи, антимонопольної політики, державної стандартизації, метрології й сертифікації, системи оподаткування, розроблення загальнодержавних і регіональних програм розвитку підприємництва.

Примітка. Розроблено автором на основі [2, 3, 4, 7, 8]

Окрім вищезазначеного, до ключових особливостей державного регулювання підприємницької діяльності в умовах війни пропонуємо додати:

1. Впровадження режиму воєнного стану, що дає державі можливість вживати більш рішучих заходів для регулювання економіки, наприклад, обмежувати ціни, вводити тимчасові заборони на експорт/імпорт певних товарів.

2. Відновлення інфраструктури та створення умов для нормального функціонування бізнесу. Війна призвела до руйнування мостів, доріг, складів, виробничих потужностей та інших об'єктів критичної інфраструктури, тому держава повинна вжиття заходів із залучення і мобілізації економічних ресурси для відновлення.

3. Заходи для стримування інфляції, зростання цін на енергоносії, сировину та інші товари, що негативно впливає на рентабельність підприємств.

4. Спрощення процедур отримання дозволів та ліцензій, зменшення адміністративного тиску на бізнес.

5. Введення санкції проти країни-агресора та стимулювання співпраці з міжнародними партнерами.

Основні цілі державного регулювання в умовах сучасних викликів:

1. Вживати заходи для підтримки діючого бізнесу, стимулювання інвестицій та створення нових робочих місць.

2. Підтримка стратегічних галузей, які критично важливі для обороноздатності країни та забезпечення життєдіяльності населення (енергетика, харчова промисловість, транспорт, медицина).

3. Переорієнтація економіки на випуск продукції, необхідної для армії та населення в умовах війни.

4. Підтримка експортерів у пошуку нових ринків збуту та просуванні української продукції на світовому ринку.

Державне регулювання в умовах війни і повоєнного відновлення має бути гнучким та адаптивним до мінливих умов. Необхідно постійно моніторити ситуацію та вносити необхідні зміни до регуляторних актів. Також важливо забезпечити прозорість та відкритість державного регулювання, щоб воно користувалося довірою бізнесу та населення. Крім того, важливо співпрацювати з бізнесом та громадянським суспільством при розробці та реалізації державної політики. Тільки спільними зусиллями можна буде подолати наслідки війни та створити сприятливі умови для розвитку української економіки.

Війна в Україні триває вже більше року, і за цей час український бізнес вже продемонстрував свою стійкість та адаптивність до нових умов. Багато підприємств знайшли способи відновити роботу, перепрофілюватися та навіть розширити свою діяльність в умовах війни. Це свідчить про те, що український бізнес має значний потенціал для розвитку, і держава має й надалі підтримувати його.

Надмірне регулювання може стримувати ініціативу та креативність підприємців, а недостатнє регулювання може призвести до недобросовісної конкуренції та шкоди споживачам. Тому держава повинна знайти баланс між регулюванням та підтримкою підприємництва, щоб створити сприятливе середовище для його розвитку.

Державна політика підтримки підприємництва – сукупність пріоритетних рішень, які визначають основні напрямки і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання. Під державною підтримкою слід розуміти, з одного боку, державне регулювання цього сектору економіки, що передбачає насамперед свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних форм становлення і розвитку підприємництва, а, з іншого боку, – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які залучаються у сферу підприємництва на пільгових засадах або безоплатно [2].

Розглянемо різні погляди вчених на актуальні методи державної підтримки підприємництва (табл. 2).

Таблиця 2

Методи державної підтримки підприємництва в сучасних умовах

Автори	Методи підтримки
1	2
Верховна Рада України [1]	Законодавством встановлюються такі напрями державної підтримки малого та середнього підприємництва в Україні: 1. Удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування. 2. Запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві.

Продовження таблиці 2

1	2
	<p>3. Залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.</p> <p>4. Забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо.</p> <p>5. Сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва.</p> <p>6. Гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.</p> <p>7. Сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур.</p> <p>8. Організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва.</p> <p>9. Впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг).</p>
<p>Дикань В.В., Фролова Н.Л. [6]</p>	<p>1. Урегулювання законодавчих прогалин і лібералізація розвитку сектору малого та середнього підприємництва.</p> <p>2. Спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів малого та середнього бізнесу.</p> <p>3. Формування інфраструктурного базису для економічного відродження сектору малого та середнього бізнесу.</p>
<p>Дудка, Т. В., Гайдай, Г. Г., Рябоштан, Л. Г., Сервірог, Т. Ю. [7]</p>	<p>1. Формування правової бази розвитку і підтримки підприємництва.</p> <p>2. Створення системи фінансування, кредитування та страхування підприємницької діяльності.</p> <p>3. Забезпечення матеріальних умов розвитку підприємництва.</p> <p>4. Формування ринкової інфраструктури та створення конкурентного середовища для забезпечення підприємницької діяльності.</p> <p>5. Забезпечення швидкого міжгосподарського, міжгалузевого і міжрегіонального перерозподілу капіталу і робочої сили.</p> <p>6. Підготовка кадрів для підприємницької діяльності.</p> <p>7. Інформаційна та науково-методична підтримка підприємництва.</p>
<p>Мельник Т.Ю. [9]</p>	<p>1. Програма з релокації українських виробництв за підтримки держави спрямована на збереження виробничого і трудового потенціалу.</p> <p>2. Державна програма «Доступні кредити 5-9 %».</p> <p>3. Удосконалення системи інформаційної та консультативної державної підтримки бізнесу (сприяння започаткуванню підприємницької діяльності за допомогою Інтернету; надання інформації про стан виконання державних, регіональних і місцевих програм підтримки підприємництва та рівень ефективності державної підтримки; про стан розвитку бізнесу, про об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва, іншої інформації)</p>

Примітка. Розроблено автором на основі [1, 6, 7, 9]

Проаналізувавши законодавство, роботи вітчизняних вчених і досвід зарубіжних країн сформована схема державної підтримки підприємництва з урахуванням війни в Україні (рис. 1).

Важливо зазначити, що набір методів та інструментів державної підтримки підприємництва може відрізнятися в різних країнах залежно від їхніх пріоритетів, ресурсів та етапу розвитку економіки. Спільним для багатьох країн є прагнення створити сприятливе середовище для ведення бізнесу, яке стимулює інновації, інвестиції та створення нових робочих місць.

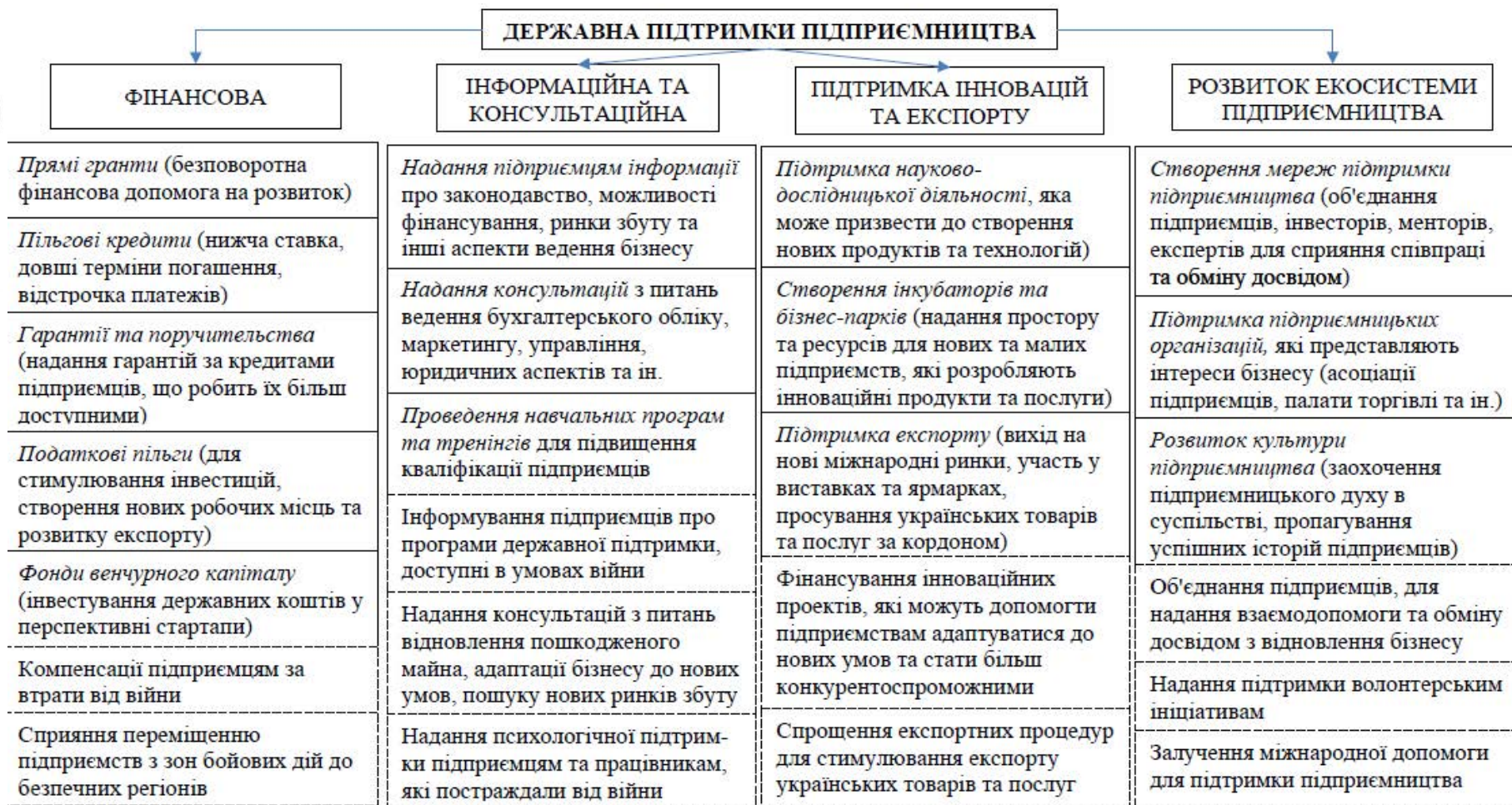

Рис. 1.1. Методи і способи державної підтримки підприємництва України з урахуванням сучасних викликів

Примітка. Розроблено автором на основі [1, 6, 7, 9, 10] та власних спостережень

Підтримуємо думку Н.С. Поповенко і О.В. Ганенко, «що державна підтримка підприємств вважається обґрунтованою у разі, коли вона сприяє усуненню ситуацій, коли ринкові механізми не забезпечують ефективного по Парето розподілу ресурсів. Таким чином, за словами самого Парето: «Будь-яка зміна, яка нікому не приносить збитків, а деяким суб'єктам приносить користь (за їх власною оцінкою), є поліпшенням». Значить, визнається право на всі зміни, які не приносять нікому додаткової шкоди. В інших випадках її застосування тягне за собою спотворення конкуренції на ринку, оскільки одні виробники опиняються у більш вигідних умовах, ніж інші. Тому СОТ і ЄС ввели обмеження на застосування державної підтримки підприємств з метою недопущення порушень конкурентного ринкового середовища на міжнародному рівні. Тим самим для України постало питання здійснення такої державної підтримки, яка б, з одного боку, узгоджувалася з міжнародними зобов'язаннями нашої держави у зв'язку зі вступом до СОТ і в рамках інтеграції в ЄС, а з іншого – сприяла проведенню необхідних структурних реформ» [10].

Враховуючи орієнтацію держави на інклюзивний розвиток соціально-економічної системи України та постійну необхідність знаходження балансу між регулюванням і підтримкою підприємництва пропонуємо впровадити в практику модель державної політики сталого розвитку підприємництва з урахуванням комплексу заходів забезпечення, спрямованих на створення сприятливого середовища для ведення бізнесу (рис. 2).

Термін «забезпечення сталого та інклюзивного розвитку малих й середній підприємств (далі за текстом – МСП)» використовується в роботі В. Самофатової: «Отже, в нинішніх умовах, для забезпечення сталості та інклюзивності функціонування МСП слід сформулювати заходи системної державної стратегічної політики, які сприятимуть забезпеченню сталого та інклюзивного розвитку МСП у повоєнний період. Сюди можна віднести створення сприятливого бізнес-середовища, стимулювання споживчого попиту, різноманітні форми допомоги МСП для створення нових робочих місць, підтримка освіти і фінансової грамотності, сприяння поверненню трудових ресурсів, відбудова та розвиток критичної інфраструктури і т. ін. Визначення європейського цивілізаційного вектора пріоритетом стратегічного розвитку надає можливість Україні розраховувати також і на потужну зовнішню підтримку. МСП має неухильно продовжувати розвиватися, для того щоб підтримувати власний добробут та економіку України» [12].

Мета регулювання підприємництва – захистити споживачів, сприяти добросовісній конкуренції та запобігти шкоді, яку може завдати неконтрольована підприємницька діяльність.

Мета підтримки підприємництва – сприяти створенню нових підприємств, розширенню існуючих, інвестуванню та інноваціям.

Мета комплексного забезпечення підприємництва – це усунення бар'єрів для розвитку сталого підприємництва, гарантувати верховенство права, захистити права власності та забезпечити доступ до ресурсів.

Рис. 1. Модель державної політики сталого розвитку підприємництва
Примітка. Розроблено авторами на основі [1–14] та власних спостережень

Далі пропонується впровадження терміну «Державне забезпечення підприємницької діяльності» – це комплекс заходів економічного, соціального, організаційного, правового та політичного забезпечення державою сприятливого середовища для формування і стійкого розвитку підприємницької екосистеми.

Державне забезпечення підприємництва включає реформи бюрократії, боротьба з корупцією, спрощення регуляторних процедур, розвиток інфраструктури, захист інтелектуальної власності, податкові пільги та фінансова підтримка, розвиток ринкової інфраструктури, забезпечення правового захисту, освіта й тренінги, консультаційна та інформаційна підтримка.

Деякі заходи забезпечення переплітаються з механізмами регулювання підприємництва, підкреслюючи важливість інструментів підтримки підприємницької діяльності, проте, головною метою державного забезпечення підприємництва є створення сприятливого соціально-економічного середовища та сталий розвиток сучасної підприємницької екосистеми.

За результатами дослідження Gradus Research Plus представлених Є. Близнюком: «Важливо зазначити про вимоги до держави в царині реформування податкової (25% опитаних), судової систем (25%), створення привабливих умов для інвесторів (32%). Найбільший запит українського бізнесу до держави – боротьба з корупцією – 60% респондентів підтвердили це. На думку опитаних підприємців, це найбільше сприятиме економічному відновленню країни і мотивуватиме повернення мігрантів, що опинилися за кордоном. Бізнес не очікує від держави значної допомоги, опікування чи підтримки, але сподівається на наведення порядку в рамках державних структур [5]. Тому, в умовах війни, механізм державного регулювання повинен бути гнучким та адаптивним до мінливих потреб ринку, інструменти підтримки – адресні та спрямовані на ті сфери, де вони можуть мати найбільший вплив, а заходи забезпечення розвитку підприємництва повинні бути пріоритетом державної політики.

Висновки. Ефективне регулювання, підтримка та забезпечення розвитку підприємницької діяльності потребують комплексного підходу з боку держави. Занадто жорстке регулювання може стримувати розвиток бізнесу, а недостатня підтримка та несприятливе середовище можуть зробити ведення бізнесу нерентабельним. Тому держава повинна знайти баланс між регулюванням, підтримкою та забезпеченням, щоб створити умови для динамічного та стійкого розвитку підприємництва.

В подальшому постає необхідним розробка механізму забезпечення сталого розвитку підприємництва в Україні, який ґрунтується на принципах інклюзивності (забезпечення рівного доступу до можливостей для всіх підприємців, незалежно від їхнього розміру, галузі діяльності, місця розташування та інших факторів), справедливості (створення прозорих та справедливих правил ведення бізнесу, які не дискримінують жодну групу підприємців), підзвітності (забезпечення чіткої підзвітності влади перед підприємцями за свої дії та рішення) та стійкості (розробка та реалізація політики підтримки підприємництва, яка враховує довгострокові перспективи розвитку економіки та соціальні наслідки). Розробка та реалізація ефективного механізму забезпечення сталого розвитку підприємництва в Україні може стати ключовим фактором економічного зростання, підвищення рівня життя населення, створення нових робочих місць та зміцнення демократії.

Література:

1. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618-VI [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
2. Бавико О. Є. Необхідність державного регулювання підприємництва та механізми його здійснення. Ефективна економіка. 2017. №12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985>
3. Бачинський А. Я. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. №2 29(68). С. 52-55. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/2_2018/11.pdf

4. Безугла Л. С. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2011. №6. С. 89-92. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2011/25.pdf
5. Близнюк Є. Виклики бізнесу під час війни : відновлення кадрів, роль держави та зміни у плануванні. LB. 2023. URL: https://lb.ua/blog/yevheniia_blyzniuk/584600_vikliki_biznesu_pid_chas_viyuni.html
6. Дикань В.В., Фролова Н.Л. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. Економіка та суспільство. 2022. №38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
7. Дудка Т. В., Гайдай Г. Г., Рябоштан Л. Г., Сервірог Т. Ю. Державне регулювання та підтримка підприємництва в Україні. Вісник Національного транспортного університету. 2020. №2. URL: <http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/47/106.pdf>
8. Лойко В. В., Александров Б. В. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. European scientific journal of Economic and Financial innovation. 2023. №1(11). URL: <https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/217/172>
9. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. Економіка, управління та адміністрування. 2022. №2 (100). С. 3-11. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261787/258190>
10. Поповенко Н.С., Ганенко О.В. Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні. Економіка: реалії часу. 2012. №1. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2012/No1/126-132.pdf>
11. Рудь Н., Федас Д. Державне регулювання та підтримка інноваційного розвитку економіки в Україні. Економічний форум. 2021. №1(3). С. 26-38. URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-3-4>
12. Самофатова В. Забезпечення сталості та інклюзивності розвитку малого та середнього підприємництва в повоєнний період. Економіка та суспільство. 2023. №5. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-3>
13. Сергійчук С.І., Сергійчук С.Д. Сучасні виклики і перспективи для розвитку вітчизняного підприємництва в умовах війни і повоєнного відновлення. Економіка та суспільство. 2024. № 63. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4110>
14. Шлафман Н. Л. Механізми регулювання розвитку підприємницького сектору : монографія. Херсон : Ін-пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. 2010. 284 с. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/650/1106>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidprijemnytstva v Ukraini» [The Law of Ukraine "On the Development and State Support of Small and Medium-Sized Enterprises in Ukraine"] (22.03.2012 № 4618-VI). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
2. Bavyko, O. Y. (2017). Neobkhdnist derzhavnoho rehulivannia pidprijemnytstva ta mekhanizmy yoho zdiisnennia [The need for state regulation of entrepreneurship and mechanisms for its implementation]. *Efektivna ekonomika*, vol. 12. [in Ukrainian]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985>
3. Bachynskiy A. Y. Mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia pidprijemnytskoi diialnosti v Ukraini [Mechanisms of state regulation of entrepreneurial activity in Ukraine.]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni VI Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia* [Scientific Notes of Vernadsky Taurida National University. Series: Public Administration], № 2, 29(68). 2018. С. 52-55. [in Ukrainian]. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/2_2018/11.pdf
4. Bezugla L. S. (2011). Mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia pidprijemnytskoi diialnosti v Ukraini [Mechanisms of state regulation of entrepreneurial activity in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], vol. 6, pp. 89-92. [in Ukrainian]. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2011/25.pdf

5. Bliznyuk E. (2023). Vyklyky biznesu pid chas viiny : vidnovlennia kadriv, rol derzhavy ta zminy u planuvanni [Business challenges in time of war: staff recovery, the role of the state and changes in planning]. LB. [in Ukrainian]. URL: https://lb.ua/blog/yevheniia_blyzniuk/584600_viklyki_biznesu_pid_chas_viyni.html

6. Dikan V.V., Frolova N.L. (2022). Napriamy ta instrumenty derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini u voiennyi chas [Directions and instruments of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine in wartime]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society], vol. 38. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>

7. Dudka T., Gaidai G., Ryaboshtan L., Servirog T. (2020). Derzhavne rehuliuвання ta pidtrymka pidpriemnytstva v Ukraini [State regulation and support of entrepreneurship in Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu [Bulletin of the National Transport University], vol. 2. [in Ukrainian]. URL: <http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/47/106.pdf>

8. Loiko V., Aleksandrov B. (2023). Pidtrymka ta rozvytok maloho ta serednoho biznesu v Ukraini v umovakh viiny [Support and development of small and medium-sized businesses in Ukraine during the war]. European scientific journal of Economic and Financial innovation, vol. 1(11). [in Ukrainian]. URL: <https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/217/172>

9. Melnyk T. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymuliuвання rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya [Economics, management and administration], vol. 2(100), pp. 3-11. [in Ukrainian]. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261787/258190>

10. Popovenko N., Ganenko V. (2012). Derzhavna pidtrymka rozvytku maloho biznesu v Ukraini [State support for small business development in Ukraine]. Ekonomika: realii chasu [Economy: realities of the times], vol. 1. [in Ukrainian]. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2012/No1/126-132.pdf>

11. Rud N., Fedas D. (2021). Derzhavne rehuliuвання ta pidtrymka innovatsiinoho rozvytku ekonomiky v Ukraini [State regulation and support of innovative economic development in Ukraine]. Ekonomichnyi forum [Economic Forum], vol. 1(3), pp. 26-38. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-3-4>

12. Samofatova V. (2023). Zabezpechennia stalosti ta inkluzyvnosti rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva v povoiennyi period [Ensuring the Sustainability and Inclusiveness of Small and Medium-Sized Entrepreneurship Development in the Postwar Period]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society], vol. 5. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-3>

13. Serhiychuk S., Serhiychuk D. (2024). Suchasni vyklyky i perspektyvy dlia rozvytku vitchyznianoho pidpriemnytstva v umovakh viiny i povoiennoho vidnovlennia [Current Challenges and Prospects for the Development of Domestic Entrepreneurship in the Context of War and Postwar Reconstruction]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society], vol. 63. [in Ukrainian]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4110>

14. Schlafman N. (2010). Mekhanizmy rehuliuвання rozvytku pidpriemnytskoho sektoru: monohrafiia [Mechanisms for regulating the development of the entrepreneurial sector: a monograph]. In-probl. rynku ta ekon.-ekol. doslidzh. NAN Ukrainy [Institute of Market Problems and Economic and Ecological Research. National Academy of Sciences of Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/650/1106>

УДК 330.322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-312-320](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-312-320)

Славков Микола Павлович аспірант, Національний Науковий Центр Інститут Аграрної Економіки, 10, вул. Героїв Оборони, м. Київ, 03127, тел.: (044) 258-43-21, <https://orcid.org/0009-0002-2345-549X>

РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

Анотація. Сучасний етап розвитку держави має основоположне значення для майбутнього і повинен характеризуватися не стільки кількісним зростанням показників а й їх якісним раціональним удосконаленням. При цьому варто пам'ятати, що для ефективного переходу до широкого використання нововведень, зокрема нової техніки та технології виробництва, потрібно узгоджувати відповідні ресурси на всіх рівнях для їх відтворення. Україна, яка має одні з найкращих як у Європі так і в світі земельні та сприятливі кліматичні умови для виробництва. Інноваційні дослідження та розробки в секторі будівництва мають особливе значення з точки зору забезпечення житлом населення. Ця проблема поглиблюється ще й тим, що багато населення України втратили житло і потребують місця для постійного чи тимчасового перебування. Метою статті є поглиблення науково-методичних засад році інвестиційно-інноваційною діяльністю в розвитку сільського будівництва. Дослідження дозволило зробити висновок, що ефективним інструментом розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в сільському житловому будівництві може стати механізм концесії в рамках державно-приватного партнерства. Концесійні угоди можуть широко використовуватися для залучення приватного капіталу з метою розвитку сільського будівництва. В статті доведено, що ефективність результатів концесії передбачає оцінку кожного етапу концесійних відносин: підготовчого, організаційного та етапу реалізації. Виходячи з цього автором були визначені ризики з якими можуть зіткнутися будівельні компанії при реалізації договору концесії. У висновку наголошено, що в умовах дефіциту бюджетних коштів державна система управління сільським житловим будівництвом може орієнтуватися на використання концесійного договору в рамках державно-приватного партнерства як основного способу подолання масштабних інфраструктурних дисбалансів. Ми вважаємо, що використання механізму концесії спрямоване на активізацію інноваційної діяльності житлово-комунального господарства, розвиток галузі інноваційних технологій сільського житлового будівництва. Застосування будівельними підприємствами інноваційних методів інвестування сприятиме впровадженню

сучасних високоефективних технологій та ефективності роботи будівельних підприємств.

Ключові слова: управління, розвиток, інвестиції, інновації, будівництво, сільське будівництво.

Slavkov Mykola Pavlovuch postgraduate student, National Aviation National Scientific Center «Institute of Agrarian Economy», 10, St. Heroes of Defense, Kyiv, 03127, tel.: (044) 258-43-21, <https://orcid.org/0009-0002-2345-549X>

THE ROLE OF INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITIES IN THE DEVELOPMENT OF RURAL BUILDING

Abstract. The current stage of the state's development is of fundamental importance for the future and should be characterized not so much by the quantitative growth of indicators, but also by their qualitative rational improvement. At the same time, it is worth remembering that for an effective transition to the widespread use of innovations, in particular, new equipment and production technology, it is necessary to coordinate the relevant resources at all levels for their reproduction. Ukraine, which has one of the best land and climatic conditions for production, both in Europe and in the world. Innovative research and development in the construction sector is of particular importance from the point of view of providing housing to the population. This problem is further aggravated by the fact that many of the population of Ukraine have lost their homes and need a place for permanent or temporary stay. The purpose of the article is to deepen the scientific and methodological foundations of investment and innovation activities in the development of rural construction. The study made it possible to conclude that the concession mechanism within the framework of public-private partnership can be an effective tool for the development of investment and innovation activities in rural housing construction. Concession agreements can be widely used to attract private capital for the development of rural construction. The article proves that the effectiveness of concession results involves the assessment of each stage of concession relations: preparatory, organizational and implementation stage. Based on this, the author identified the risks that construction companies may face when implementing a concession contract. In the conclusion, it is emphasized that in the conditions of a deficit of budget funds, the state system of management of rural housing construction can focus on the use of a concession agreement within the framework of public-private partnership as the main way to overcome large-scale infrastructure imbalances. We believe that the use of the concession mechanism is aimed at the activation of innovative activities of housing and communal services, the development of the field of innovative technologies of rural housing

construction. The use of innovative investment methods by construction enterprises will contribute to the introduction of modern highly effective technologies and the efficiency of the work of construction enterprises.

Keywords: management, development, investment, innovation, construction, rural development.

Постановка проблеми. Геополітична ситуація яка складалася на сьогоднішній день в Україні в сільському будівництві свідчить про те, що великого значення набуває розвиток техніко-економічного забезпечення всіх стадій господарського процесу. Важливо, що притаманні всім прогресивним країнам тенденції, а саме розвиток сучасних технологій та економічних відносин, здатні забезпечити зростання інноваційних та інвестиційних потоків у реальний сектор економіки. Виробництво та ринок інноваційного продукту, який спрощує суспільне життя, знижує економічні витрати, забезпечує безпеку та доступність інновацій, заохочує науково-технічний розвиток, що створює необхідні умови для надійності та стабільності є одним з пріоритетів розвитку провідних країн світу. Інноваційні дослідження та розробки в секторі будівництва мають особливе значення з точки зору забезпечення житлом населення. Ця проблема поглиблюється ще й тим, що багато населення України втратили житло і потребують місця для постійного чи тимчасового проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами ролі інвестиційно-інноваційної діяльності займалися такі дослідники як: С. Гордієнко, Р. Качур, Т. Музиченко, О. Озерчук, Л. Петренко, С. Панчишин, Б. Щукін, В. Білолипецький, Г. Іванов, Р. Костюкевич, О. Мусієнко, В. Федоренко, Д. Черваньов, С. Погасій, О. Лапко, Ю. Пимошенко та ін. та інші. Аналіз результатів досліджень вчених вказує на нагальну потребу в додатковому вивченні наведених вище питань. Надзвичайно актуальним є визначення сутності та значення інвестиційно-інноваційних процесів, які є основними елементами формування економічного механізму становлення та розвитку сільського будівництва в Україні в сучасних умовах.

Метою статті є поглиблення науково-методичних засад і інвестиційно-інноваційною діяльністю в розвитку сільського будівництва.

Виклад основного матеріалу. Процес реалізації реформ в сільському будівництві можна віднести до однієї з найбільш тривалих в сучасних умовах. Наразі в нашій країні особлива увага приділяється проблемам відповідності зростанню частки зношеності основних засобів, низькій якості послуг та високій капіталомісткості будівництва. В умовах ринкової економіки для розвитку даної галузі та забезпечення фінансової стабільності будівельних підприємств вирішальне значення має конкурентоспроможність. В її основі

мають бути інноваційні підходи до управління житловим будівництвом. Ми вважаємо, що проблемою є відсутність ефективних методів і механізмів управління інвестиційною та інноваційною діяльністю в будівництві.

У ЗУ «Про інвестиційну діяльність» України окремо визначено тлумачення інвестиційної діяльності як сукупності практичної діяльності громадян, юридичних осіб і держави, пов'язаної із здійсненням інвестицій [1]. Відповідно до ЗУ «Про інноваційну діяльність» інноваційна діяльність - це діяльність, спрямована на використання та комерціалізацію результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і призводить до випуску нових, конкурентоспроможних товарів і послуг [2].

Сутність інвестиційної діяльності Р. Качур визначає як процес здійснення інвестицій, тобто вкладення матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів в об'єкти економіки та соціальної сфери [3]. Т. Музиченко зазначає, що інвестиційна діяльність – це діяльність суб'єктів (інвесторів, учасників) у зв'язку із здійсненням інвестицій з метою отримання доходу. Автор стверджує, що кожна держава самостійно визначає у своєму законодавстві правові, економічні та соціальні умови цієї діяльності. Він вважає, що інвестиційний процес це вужче тлумачення ніж інвестиційна діяльність, відмінність стосувалося обґрунтування та реалізації інвестиційних проектів [4].

У своїй праці С. Гордієнко [5] визначає інноваційну діяльність так: діяльність, результатом якої є народження чогось нового а саме інновації, що характеризується унікальністю та оригінальністю, чого раніше не було в природі чи суспільстві, з метою досягнення комерційного або соціального впливу та діяльність, що забезпечує створення та впровадження інновацій (нововведень) і досягнення на їх основі практичних результатів (інновацій) у вигляді нових продуктів (товарів, послуг), нових способів впровадження (технологій) а також реалізовані на практиці організаційні, виробничо-технічні, соціально-економічні та інші відносини (заходи), які позитивно впливають на сферу реалізації, PR та соціального управління. О. П. Славкова та Л. І. Калачевська вважають, що на сьогодні інноваціями є кооперація яка позитивно впливає на розвиток бізнесу та підприємництва [6].

Оцінюючи інвестиційно-інноваційну ситуацію в Україні, Ковальчук Н.О. [7] сформулював чотири основні категорії проблем, що перешкоджають його розвитку: неспроможність державного апарату ефективно залучати фінансові ресурси та розпоряджатися ними; нестача фінансових ресурсів та відсутність дієвих державних стимулів; недосконалість законодавчої бази та небажання підприємств модернізуватися через низький інноваційний потенціал та низьку стимулюючу політику держави.

Ефективним інструментом розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в житловому будівництві може стати механізм концесії в рамках

державно-приватного партнерства. Концесійні угоди можуть широко використовуватися для залучення приватного капіталу з метою розвитку сільського будівництва. Відповідно до ЗУ «Про концесію» [8] концесія – це «форма здійснення державно-приватного партнерства, що передбачає надання концесієдавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції».

Договір концесії в житловому будівництві - це договір, що укладається між державними органами в особі місцевих органів влади і будівельним підприємством та спрямований на розвиток їх інвестиційної та інноваційної діяльності з метою забезпечення максимального соціально-економічного ефекту. Ефективність інноваційно-інвестиційних проектів залежить від злагодженості дій усіх учасників інвестиційного процесу. Тому схема концесійних інструментів дає змогу підтримати інноваційно-інвестиційний проект у сільському житловому будівництві для досягнення соціально-економічного ефекту. Ініціаторами підготовки пропозицій щодо здійснення державно-приватного партнерства у формі концесії можуть бути центральні або місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування,

Концесійний договір повинен укладатися за результатами відкритих чи закритих торгів. Будівельні підприємства (концесіонери) подають пропозиції органам державної влади (концесієдавцям) та відповідний комплект документів. На рисунку 1 представлено схему супроводу інвестиційно-інноваційного проекту з використанням концесійного договору (рис. 1).

Водночас використання концесії як форми державно-приватного партнерства вважає Н. Г. Дутко [9] пов'язане з певними труднощами, а саме:

- високим рівнем фінансового ризику приватного сектора;
- відсутність професійного досвіду управління на регіональному та місцевому рівнях;
- нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в країні, яка не сприяє розвитку підприємництва, перешкоджає зростанню довіри приватних партнерів до укладення довгострокових контрактів та є додатковим ризиком для концесіонера;

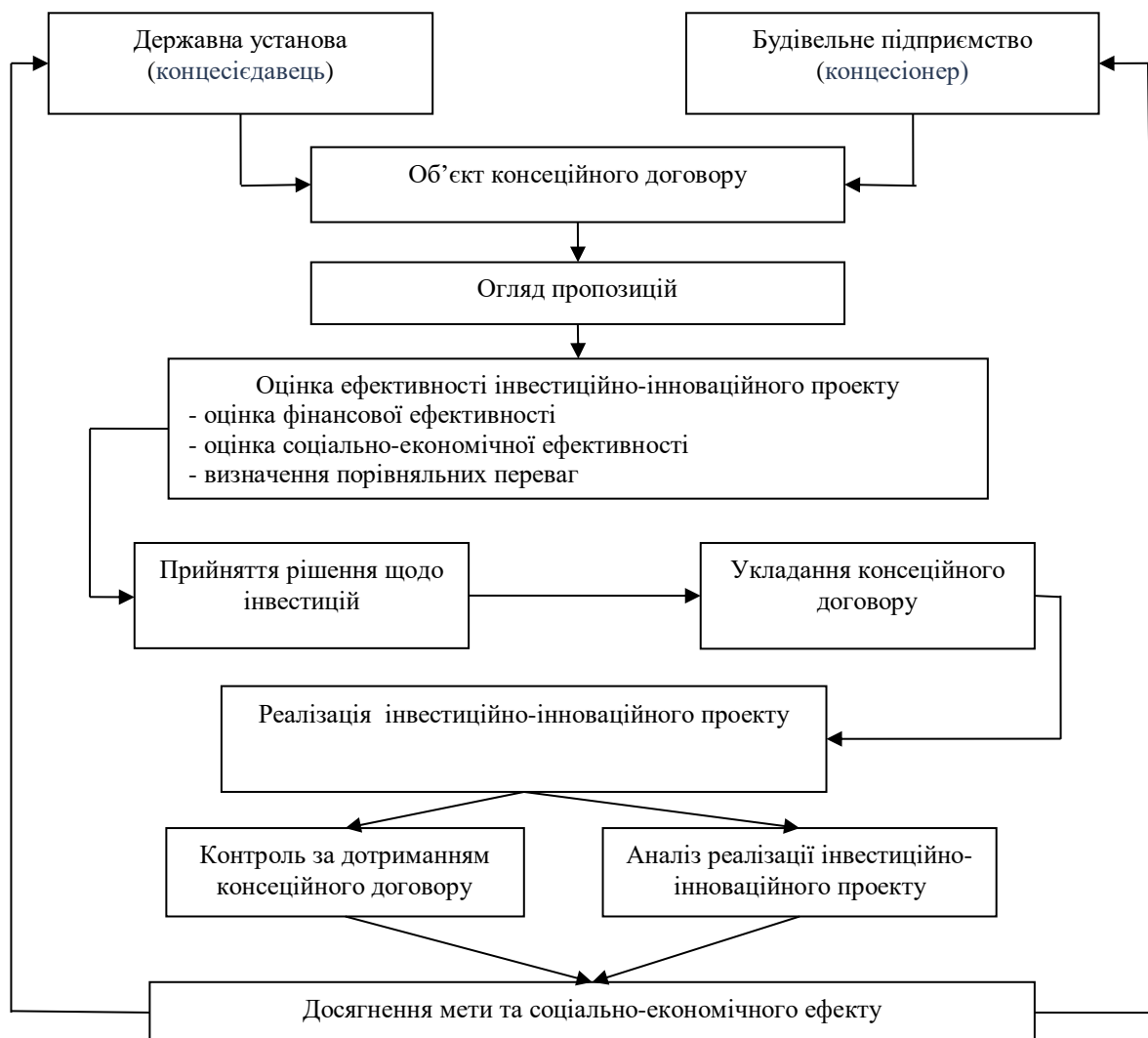

Рис.1 Схема підтримки інвестиційно-інноваційних проектів у сільському житловому будівництві з використанням договору концесії

Джерело: розроблено автором

- відсутність механізму забезпечення державної гарантії відшкодування збитків, заподіяних за час дії концесії;
- незавершене будівництво;
- недостатнє правове регулювання.

Таким чином, зміст концесійної діяльності автор звужує до таких основних аспектів: органи державної влади, як власники нерухомого майна або систем обслуговування, укладають концесійний договір з приватним партнером на основі конкуренції, що надає їм виключне право використовувати їх власність; згідно з угодою приватний партнер бере на себе всю відповідальність за розміщення інвестиції, експлуатацію та обслуговування об'єкта, що належить державі; концесіонер підпорядковується безпосередньо

власнику або призначеному ним органу управління для керівництва роботами за концесійним договором; власник або уповноважений ним орган несе відповідальність за виконані роботи, їх якість, безпеку а також вартість і ефективність робіт [9].

Ефективність результатів концесії передбачає оцінку кожного етапу концесійних відносин: підготовчого, організаційного та етапу реалізації. Виходячи з цього нами визначені ризики з якими можуть зіткнутися будівельні компанії при реалізації договору концесії. (рисунок 2).

Рис.2 Перелік ризиків інвестиційної та інноваційної діяльності в житлово-комунальному господарстві

Джерело: сформовано автором

Ефективність концесійного проекту можна оцінити за такими напрямками:

1. Економічна ефективність визначається шляхом оцінки фінансових наслідків участі концесіонера в інвестиційно-інноваційному проекті .

2. Соціальна ефективність визначається шляхом оцінки результатів проекту, які можуть покращити якість життя населення при розрахунку якої необхідно враховувати непрямі результати концесійного проекту, такі як зміни доходів підприємств і громадян, ринкової вартості нерухомості, втрати природних ресурсів внаслідок аварій.

Відповідно до законів ринку, основною метою діяльності будівельних підприємств є максимізація прибутку а державних органів – захист суспільних інтересів тому при реалізації інвестиційно-інноваційного проекту сторони учасники повинні враховувати дані обставини у зв'язку з тим, що вони пов'язані між собою умовами концесійного договору.

Уповноважені органи здійснюють контроль за об'єктом концесії та діяльністю будівельних підприємств. Іншими контролюючими органами можуть виступати споживачі, суспільні та громадські організації, інші зацікавлені особи. Важливим етапом є моніторинг змін в об'єкті концесії при реалізації інвестиційно-інноваційного проекту, який передбачає оцінку соціально-економічної ефективності концесійного проекту. Оцінюється відповідність досягнутих результатів умовам концесійного договору та поставленим концесіонером цілям.

Впровадження інвестиційно-інноваційного концесійного механізму в житловому будівництві підвищить рівень конкурентоспроможності за рахунок ефективності інноваційних процесів. А усі зміни позитивно вплинуть на організаційно-економічні відносини, які сприятимуть ефективному управлінню сільським житловим будівництвом.

Висновок. В умовах дефіциту бюджетних коштів державна система управління сільським житловим будівництвом може орієнтуватися на використання концесійного договору в рамках державно-приватного партнерства як основного способу подолання масштабних інфраструктурних дисбалансів. Ми вважаємо, що використання механізму концесії спрямоване на активізацію інноваційної діяльності житлово-комунального господарства, розвиток галузі інноваційних технологій сільського житлового будівництва. Застосування будівельними підприємствами інноваційних методів інвестування сприятиме впровадженню сучасних високоефективних технологій та ефективності роботи будівельних підприємств.

Література:

1. Про інвестиційну діяльність. Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення 22.06.2024)
2. Про інноваційну діяльність. Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV (зі змінами та доповненнями). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення 22.06.2024)
3. Качур Р. П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в трансформаційній економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2015. 22 с.
4. Музиченко Т. О. Інвестиції та інвестиційна діяльність: понятійний апарат. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 3. С. 161–167.
5. Гордієнко С. Інноваційна діяльність та право на інтелектуальну власність: теоретичні основи і правові регулятори : курс лекцій. Київ, 2018. 262 с.
6. Славкова О.П., Калачевська Л.І. Сільськогосподарська кооперація як механізм стимулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України. *Агросвіт*. 2017. №15-16. С.17-20.

7. Ковальчук Н. О., Смольнікова К. А., Жалоба К. І. Значення та зміст інвестиційно-інноваційної діяльності вітчизняних підприємств. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2020. № 10. С. 89-95.
8. Про концесію. Закон України від 3.10.2019 № 155-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text> (дата звернення 22.06.2024).
9. Дутко Н.Г. Концесія, як перспективна форма державно-приватного партнерства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №3. URL: DOI: 10.32702/2307-2156-2020.3.31 (дата звернення 22.06.2024)

References:

1. Pro investytsiinu diialnist. [About investment activity] Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 r. № 1560-KhII (zi zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [in Ukrainian]
2. Pro innovatsiinu diialnist [About innovative activity] Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. № 40-IV (zi zminamy ta dopovnenniamy). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian]
3. Kachur R. P. (2015) *Derzhavne rehuliuвання investytsiinoi diialnosti v transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy [State regulation of investment activity in the transformational economy of Ukraine]*: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.03. Lviv. [in Ukrainian]
4. Muzychenko T. O. (2014) *Investytsii ta investytsiina diialnist: poniatiinyi aparat [Investments and investment activity: conceptual apparatus]* Stalyi rozvytok ekonomiky. № 3, 161–167. [in Ukrainian]
5. Hordiienko S.(2018) *Innovatsiina diialnist ta pravo na intelektualnu vlasnist: teoretychni osnovy i pravovi rehulatory : kurs leksii [Innovative activity and the right to intellectual property: theoretical foundations and legal regulators: a course of lectures]*. Kyiv [in Ukrainian]
6. Slavkova O.P., Kalachevska L.I. (2017) *Silskohospodarska kooperatsiia yak mekhanizm stymuliuвання innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy [agricultural cooperation as a mechanism for stimulating the innovative development of the agricultural sector of Ukraine]*. Ahrosvit. №15-16, 17-20 [in Ukrainian]
7. Kovalchuk N. O., Smolnikova K. A. & Zhaloba K. I. (2020) *Znachennia ta zmist investytsiino-innovatsiinoi diialnosti vitchyznianskykh pidpriemstv [Meaning and content of investment and innovation activities of domestic enterprises]*. *BIZNESINFORM*. № 10, 89-95. [in Ukrainian]
8. Pro kontsesiiu [About the concession.]. Zakon Ukrainy vid 3.10.2019 № 155-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text> [in Ukrainian]
9. Dutko N.H. (2020) *Kontsesiia, yak perspektyvna forma derzhavno-pryvatnoho partnerstva. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Concession as a promising form of public-private partnership]*. №3. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.3.31>

СЕРІЯ «Право»

UDC 351.746.1:005

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-321-330](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-321-330)

Kodaniov Vladyslav Ivanovych graduate student, Research Institute of State Construction and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, St. Chernyshevskya, 80, Kharkiv, 61000, <https://orcid.org/0009-0007-1911-0006>

PROBLEMS OF INTERPRETING THE CONCEPT AND CONTENT OF ENERGY SECURITY

Abstract. The scientific article is devoted to the theoretical analysis of points of view regarding the interpretation of the concept and content of energy security. The analysis of doctrinal sources on normative legal acts led to the conclusion about the complexity, multifacetedness and capacity of the studied category. It is noted that to determine the state of energy security, experts use a number of indicators that form the basis of assessing the state of the energy market and resources: the cost of resources, the level of energy consumption, the efficiency of the use of energy resources, resource sufficiency, the energy balance, the level of foreign investments in the energy sector, etc. It was concluded that the definition of the concept and content of the studied category should be based on its broad interpretation: energy security of the country is the state of protection of the country, its citizens, society, first of all, its economy from the threat of a deficit in meeting energy needs with economically available fuel and energy resources of appropriate quality in normal conditions and in emergency situations, as well as from the threat of disrupting the stability of the supply of fuel and energy resources and with minimal negative impact on the environment. The main components or conditions of the mentioned event are: physical availability of energy resources, continuity of their supply and availability, economic justification. Key internal and external factors affecting energy security are highlighted. In particular, internal factors include: the level of the country's own energy resources; fuel and energy balance of the country; social threats (fuel prices for the population, high production accidents, etc.); political, legislative, managerial activity; ecological situation, etc. External factors are: energy poverty, geopolitical interests of countries; economic threats (adverse market conditions); uneven distribution of deposits and concentration of main reserves in politically unstable regions, zones of military conflicts; the threat of terrorist acts at energy facilities,

etc. It is summarized that energy security has a global character, ensuring it should be achieved by the joint efforts of all countries of the world. At the same time, the means and mechanisms of its achievement are individual for each country, taking into account the internal features and needs of the industry.

Keywords: energy security, content, concept, interpretation, world energy market, factors affecting energy security.

Коданьов Владислав Іванович аспірант, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування, Національна академія правових наук України, вул. Чернишевська, 80, м. Харків, 61000, <https://orcid.org/0009-0007-1911-0006>

ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Наукова стаття присвячена теоретичному аналізу точок зору щодо тлумачення поняття та змісту енергетичної безпеки. Аналіз доктринальних джерел на нормативно-правових актів спонукав до висновку про складність, багатогранність та ємність досліджуваної категорії. Зазначається, що для визначення стану енергетичної безпеки експерти використовують низку індикаторів, які покладені в основу оцінки стану енергетичного ринку та ресурсів: вартість ресурсів, рівень енергоспоживання, ефективність використання енергетичних ресурсів, ресурсна достатність, енергетичний баланс, рівень іноземних інвестицій у сферу енергетики та ін. Зроблено висновок, що в основу визначення поняття та змісту досліджуваної категорії має бути покладене широке її тлумачення: енергетична безпека країни – стан захищеності країни, її громадян, суспільства, насамперед її економіки від загрози дефіциту в забезпеченні потреб в енергії економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами належної якості в нормальних умовах і при надзвичайних ситуаціях, а також від загрози порушення стабільності постачання паливно-енергетичних ресурсів та з мінімальним негативним впливом на довкілля. Основними складовими або умовами зазначеного явища є: фізична наявність енергетичних ресурсів, безперервність їх постачання і доступність, економічна обґрунтованість. Викремлено ключові внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на енергетичну безпеку. Зокрема, до внутрішніх чинників віднесено: рівень забезпеченості країни власними енергетичними ресурсами; паливно-енергетичний баланс країни; соціальні загрози (ціни на паливо для населення, висока аварійність виробництва тощо); політична, законодавча, управлінська діяльність; екологічна ситуація та ін. Зовнішніми чинниками є: енергетична бідність геополітичні інтереси країн; економічні загрози (несприятлива кон'юнктура ринку); нерівномірність розповсюдження покладів та зосередження основних

запасів в політично нестабільних регіонах, зонах військових конфліктів; загроза терористичних актів на енергетичних об'єктах та ін. Резюмовано, що енергетична безпека має глобальний характер, забезпечення її повинне досягатись сумісними зусиллями усіх країн світу. Водночас, засоби та механізми її досягнення є індивідуальними для кожної країни з огляду на внутрішні особливості та потреби галузі.

Ключові слова: енергетична безпека, зміст, поняття, тлумачення, світовий енергетичний ринок, чинники, що впливають на енергетичну безпеку.

Formulation of the problem. Since the declaration of Ukraine's independence, the main challenge for its economy remains significant energy dependence, which affects the country's economic and energy security. Reliable, stable, sufficient, economically efficient, ecologically acceptable supply of energy resources of the country's economy is a guarantee of its energy security, and therefore sustainable development. Therefore, ensuring energy security becomes a priority in the economic and state policy of countries, and the events taking place in the world energy market once again prove the relevance of this problem both for the entire world community and for Ukraine in particular [1].

The study of energy security problems is important for ensuring the national security of each state, especially for those that are insufficiently provided with energy resources. Ukraine's energy security in the context of the current Ukrainian crisis is one of the key issues of today.

Analysis of recent research and publications. In particular, the following scientists made a significant contribution to the development of the mentioned problems: Yu. Vashchenko, Ya. Verteba, S. Vorontsov, I. Honcharuk, M. Zemliany, M. Kovalko, V. Mykytenko, I. Plachkov, Yu. Prodan, O. Serdyuchenko, A. Smenkovsky, O. Sukhodolya, G. Ryabtsev, Yu. Kharazishvili, A. Shevtsov, I. Yakoviyk and others. We will focus on the works of these and other scientists in the scientific article

A clear understanding of the origins of the problem is the first step on the way to the formation of an effective state policy to ensure energy security. **The purpose of the research** is to find out the theoretical definition of the concept of energy security and the factors affecting it.

Presenting main material. Today, there are many definitions of energy security and approaches to their implementation in scientific, methodical, and reference encyclopedic literature.

The European Commission on Energy Security in 2000 defined energy security as the continuous physical availability of energy on the market at a price that is affordable for all consumers [2]. Subsequently, the International Energy Agency substantiated energy security as follows: it is the uninterrupted physical availability of energy resources at a price acceptable from the point of view of

economic compatibility ("the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price") [3].

Energy security as one of the components of national security manifests itself, firstly, as the state of providing the state with energy resources for the implementation of reproductive processes in the national economy, which guarantee its full-fledged vital activity, and, secondly, as the state of security of the country's energy complex [4].

In the national legislation of Ukraine, there is an ambiguous understanding of the definition of the concept of energy security. Thus, in Art. 1 of the Law of Ukraine "On Electricity", energy security was defined as the state of the electricity industry, which guarantees the technically and economically safe satisfaction of the current and prospective energy needs of consumers and the protection of the natural environment. At the same time, it was established that energy is electrical or thermal energy produced at objects [5].

This interpretation is somewhat outdated and does not fully reflect the current trends of social development, and also does not fully meet the existing international legal standards in this area. This is, in particular, the provisions of the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage of 1963 and other international legal acts that are part of the national legislation of Ukraine.

It is worth noting that the mention that energy security is a component of national security, as well as the defined directions of its implementation in the context of the balance of economic, social and environmental dimensions, require appropriate specification in the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine". In addition to the fact that the legislator drew attention to the fact that "state policy in the spheres of national security and defense is aimed at ensuring the military, foreign policy, state, economic, informational, environmental security, cyber security of Ukraine..." [6], it should be properly emphasized and on ensuring Ukraine's energy security.

National strategic documents define that energy security is the protection of national interests in the sphere of ensuring access to reliable, stable, affordable and modern sources of energy in a technically reliable, safe, cost-effective and environmentally acceptable way in normal conditions and in conditions of a special or emergency state [7].

In other strategic documents on issues of energy security of a strategic nature, more and more attention is paid not only to the definition, principles, but also to the mechanisms of ensuring energy security in Ukraine. In particular, according to the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2030, energy security is an integral component of economic and national security, a necessary condition for the existence and development of the state. Energy security of Ukraine is the ability of the state to ensure the effective use of its own fuel and energy base, to carry out optimal diversification of sources and ways of supplying energy to Ukraine to ensure the livelihood of the population and the functioning of the national economy in

normal, emergency and state of war, to prevent sharp price fluctuations for fuel and energy resources or create conditions for painless adaptation of the national economy to new prices for these resources on world markets. Energy security involves achieving a state of technically reliable, stable, economically efficient and ecologically safe supply of energy resources of the economy and social sphere of the state [8].

It follows from the above definitions that energy security is the ability of the state, in the person of its management bodies, to provide end consumers with energy in the required volume and appropriate quality under normal conditions, as well as during the action of destabilizing factors (emergency situations) of an internal or external nature within the guaranteed coverage of the minimum the volume of the most important needs of the country, its individual districts, cities, towns or objects in fuel and energy resources. This is the state of the state's supply of fuel and energy sources, the reliability and availability of their supply, as well as the process of achieving such a defined state.

The goal of energy security management should be to eliminate or minimize threats (identified by the analysis of energy security indicators), as well as to develop existing potential opportunities for improving the state of energy security.

In this context, it is important to note that in today's conditions of the current Ukrainian crisis, an important and primary task is to ensure the energy security of the state, therefore, the effective functioning of the energy security mechanism is decisive under such circumstances.

The ultimate goal of energy security is the guaranteed protection of a person, society, and state against the shortage of fuel and energy resources, that is, it has a broader meaning than the concept of reliability, and acts as an economic, political, and philosophical category [9]. Energy security is a system of combining potentials - economic, political, technical and technological, resource and, in fact, energy, as well as scientific, geographical, organizational, managerial, etc. factors, without taking into account the analysis of any security is impossible [10, p. 44–45].

In the context of the studied problems, it is important to analyze the doctrinal sources regarding the understanding of the essence and content of the category "energy security".

Ya. Shevchuk interprets the energy security of the country as the state of the socio-economic formations of the country, which ensures an optimal system of providing the country with fuel and energy resources and the ability to use them effectively, which combines the diversification of resource sources, the creation of their reserves, the development of its own fuel and energy complex and regulatory action in the sphere of pricing" [11, p. 56]. According to O. Sukhodoli, energy security is the ability to satisfy society's needs for energy resources in a technically reliable, economically efficient and ecologically acceptable way, to ensure the sustainable functioning of the national economy in normal and crisis conditions, to protect the sovereignty of the state in the formation and implementation of policies for the protection of national interests [12, with. 8].

A. Dayna defines energy security as timely, complete and continuous provision of fuel and energy of the necessary quality for material production, non-production sphere, population, communal and other consumers; prevention of harmful effects on the environment; transportation, transformation and consumption of fuel and energy resources in the conditions of modern market relations, trends and indicators of the world energy market. This is a complex of interconnected and rationally balanced theoretical, practical, economic, legal and environmental measures that guarantees full and uninterrupted satisfaction of the state's needs for fuel and energy resources of the required quality at any time, in any place, under any circumstances conditions, the possibility of the country's economy to ensure the efficient use of energy resources both in the production of goods and services, and by the population, and the possibility of establishing foreign trade relations regarding the export/import of energy resources [13, p. 162].

Y. Vashchenko defines energy security as a state of protection of the bearers of energy interests (in particular, a person, a community, a region, a business entity, a branch of the economy, the state) from threats of shortages in ensuring their energy needs through guaranteed access to safe for life, health of people and the natural environment, energy services of appropriate quality at economically justified and affordable prices under the conditions of continuity, reliability, diversification of energy supply sources, efficiency and rationality, use of energy resources from renewable energy sources, equal access for all categories of citizens [14, p. 96].

The positions of foreign scientists regarding different meanings of energy security are quite original. In particular, along with established traditional understandings of this phenomenon, it is considered as access to clean, reliable and available energy services for cooking, heating, lighting, communications and other productive applications [14, p. 97].

The structuring of the energy security category, characterized by its integral nature, allowed researchers to distinguish its following components: 1) energy supply (economic component); 2) social stability; 3) ecological acceptability (ecological component); 4) energy independence (political and economic component) [13, p. 163].

From the analysis of doctrinal sources, it can be seen that the modern understanding of guaranteeing energy security is focused on achieving a state of technically reliable, stable, economically efficient and environmentally acceptable supply of energy resources of the country's economy and social sphere, as well as creating conditions for the formation and implementation of a policy of protecting national interests in the sphere energy industry. At the same time, it is hardly possible to formulate a single correct definition of energy security, the characteristics of which scientists put different meanings. However, it should be recognized as indisputable that energy security is influenced by both internal and external factors. The following can be attributed to the internal ones: the level of the country's supply of its own energy resources; fuel and energy balance of the country; social threats

(fuel prices for the population, high production accidents, etc.); political, legislative, managerial activity; ecological situation, etc. External factors are: energy poverty, geopolitical interests of countries; economic threats (adverse market conditions); uneven distribution of deposits and concentration of main reserves in politically unstable regions, zones of military conflicts; the threat of terrorist acts at energy facilities, etc.

Recently, it should be noted the emergence of new challenges to the fuel and energy complex and threats to its sustainable functioning, and in general new types of threats to national security [15, p. 48]. And we are not only talking about our country, although Ukraine itself has become a testing ground for the methods of hybrid warfare, we are talking about new challenges for the global energy industry.

The spread of hybrid warfare methods to the energy sector necessitates the formation of a new understanding of the requirements for ensuring the sustainability of Ukraine's energy sector, methods of forecasting threats and preventing their implementation, the formation of methods and tools for ensuring the protection of the energy sector, as well as the coordination and coordination of the actions of the entire society in ensuring the sustainability of the functioning of the energy supply system of society's needs and of the state, ensuring the national stability of Ukraine. This state of affairs determines the expediency of reviewing the essence and content of the concept of "energy security" taking into account modern threats.

It is undeniable that energy security as a complex category has economic, environmental, social and geopolitical significance. at the same time, short-term and long-term guarantees of its provision are not only an important political goal, but a goal of national and global significance. Therefore, of course, it also has political significance, which, together with the others mentioned, sometimes leads to corruption and other dangerous threats.

Recently, there has been growing scientific interest in the definition of international energy security, international security in the energy sphere, etc. In particular, we consider it cumbersome to interpret international energy security as the influence of a complex set of legal norms created by states, international organizations and other subjects of international relations, by agreeing on positions, by signing contracts aimed at ensuring energy security, as well as the influence of complex legislation on ensuring energy security, that is, the state of the state's supply of fuel and energy resources, the reliability and availability of their supply, which provide for the diversification of energy sources, competitiveness and reduction of the monopoly on energy resources, the introduction of energy-saving technologies and the development of alternative energy sources [16, p. 69-70].

In general, the official formulation of the phenomenon of energy security allows to single out its main components or conditions, such as: physical availability of energy resources, continuity of their supply and availability, economic justification.

Conclusions. The analysis of doctrinal sources of normative legal acts led to the conclusion about the complexity, multifacetedness and capacity of the concept

of energy security. To determine the state of energy security, experts use a number of indicators that contribute to the assessment of the state of the energy market and resources: the cost of resources, the level of energy consumption, the efficiency of the use of energy resources, resource sufficiency, the energy balance, the level of foreign investments in the field of energy, etc.

The definition of the concept and content of the researched category should be based on its broad interpretation. The country's energy security can be defined as the state of protection of the country, its citizens, society, and above all its economy from the threat of a deficit in meeting energy needs with economically available fuel and energy resources of appropriate quality under normal conditions and in emergency situations, as well as from the threat of disrupting the stability of fuel supply -energy resources and with minimal negative impact on the environment. The main components or conditions of the mentioned event are: physical availability of energy resources, continuity of their supply and availability, economic justification.

Energy security is influenced by internal and external factors. Internal factors include the following: the level of the country's own energy resources; fuel and energy balance of the country; social threats (fuel prices for the population, high production accidents, etc.); political, legislative, managerial activity; ecological situation, etc. External factors are: energy poverty, geopolitical interests of countries; economic threats (adverse market conditions); uneven distribution of deposits and concentration of main reserves in politically unstable regions, zones of military conflicts; the threat of terrorist acts at energy facilities, etc.

Energy security has a global character, ensuring it must be achieved by the joint efforts of all countries of the world. At the same time, the means and mechanisms of its achievement are individual for each country, taking into account the internal features and needs of the industry.

References:

1. Svirchevska, Yu. (2014). *Sutnist enerhetychnoi bezpeky krainy ta chynnyky, shcho na nei vplyvaiut [The essence of the energy security of the country and the factors affecting it]*. Retrieved from <https://geopolitika.crimea.edu/arhiv/.../042svirch.pdf>. [in Ukrainian].
2. Energy Security European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-security_en. 64 [in Ukrainian].
3. Defining energy security / IEA. Retrieved from <https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity>. [in Ukrainian].
4. Bondareko, H.V., Shcherba, V.O. *Enerhetychna bezpeka yak vyznachalna skladova ekonomichnoi nezalezhnosti Ukrainy [Energy security as a defining component of Ukraine's economic independence]*. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N152/N152p098-108.pdf [in Ukrainian].
5. Pro elektroenerhetyku: Zakon Ukrainy 16 zhovtnia 1997 roku № 575/97-VR [On electric power industry: Law of Ukraine of October 16, 1997 No. 575/97-VR] (Zakon vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 2019-VIII vid 13.04.2017, VVR, 2017, № 27-28, st.312). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-vr> [in Ukrainian].
6. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

7. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist», skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.08.2017 r. № 605-r [The energy strategy of Ukraine for the period until 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness" was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 18, 2017 No. 605-r]. Retrieved from <https://mepr.gov.ua/> [in Ukrainian].

8. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 r.: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 r. № 1071 [Energy strategy of Ukraine for the period until 2030: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/24/2013 No. 1071]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13/paran3#n3>. [in Ukrainian].

9. Plachkov, I., Plachkov, S. *Enerhetyka: istoriia, suchasnist i maibutnie [Energy: history, modernity and future]*. Retrieved from: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1>. [in Ukrainian].

10. Mykytenko, V. (2005). Na chomu bazuietsia enerhetychna bezpeka derzhavy [What is the energy security of the state based on]. *Visnyk NAN Ukrainy*. 41–47. [in Ukrainian].

11. Shevchuk, Ya. V. (2015). Sutnist ta kontseptualni osnovy enerhetychnoi bezpeky Ukrainy [The essence and conceptual foundations of Ukraine's energy security]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*. 4, 40. 53-59. [in Ukrainian].

12. Sukhodolia, O. M. (2019). Problemy vyznachennia sfery rehuliuвання enerhetychnoi bezpeky [Problems of determining the sphere of regulation of energy security]. *Stratehichni priorityty*. 1. 5–17. [in Ukrainian].

13. Deina, A. (2017). Teoretychni osnovy statystychnoho zabezpechennia rehuliuвання enerhonezalezhnosti Ukrainy [Theoretical foundations of statistical support for the regulation of energy independence of Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 1 (25). 160–170. [in Ukrainian].

14. Vashchenko, Yu.V. (2015). *Derzhavne rehuliuвання u sferi enerhetyky Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt [State regulation in the energy sector of Ukraine: administrative and legal aspect]*: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv. 488 p. [in Ukrainian].

15. Piechocki, M. (2011). Probleme der Energiesicherheit aus polnischer Perspektive [Energy security issues from a Polish perspective]. *Jochen Franzke (Hrsg.) Europa als Inspiration und Herausforderung*, Potsdam. 97-116. [in German].

16. Horbulin, V.P. (2017). *Svitova hibrydna viina: Ukrainyskyi front [World hybrid war: Ukrainian front]*: monohrafiia. K.: NISD. 496 p. [in Ukrainian].

17. Kushnir, A.V. (2022). *Mizhnarodna polityka zabezpechennia natsionalnoi bezpeky: enerhetychnyi aspekt [International policy of ensuring national security: energy aspect]*. Zhytomyr. 40 p. [in Ukrainian].

Література:

1. Svirchevska, Yu. (2014). *The essence of the energy security of the country and the factors affecting it*. URL: geopolitika.crimea.edu/arhiv/.../042svirch.pdf.

2. Energy Security European Commission. URL: https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-security_en. 64

3. Defining energy security / IEA. URL: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/what-is-energy-security>.

4. Bondareko, G.V., Shcherba, V.O. Energy security as a defining component of Ukraine's economic independence. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N152/N152p098-108.pdf

5. On electric power industry: Law of Ukraine of October 16, 1997 No. 575/97-VR (The law was repealed on the basis of Law No. 2019-VIII of April 13, 2017, Law of Ukraine, 2017, No. 27-28, Article 312). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-vr>

6. On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

7. The energy strategy of Ukraine for the period until 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness" was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 18, 2017 No. 605-r. URL: <https://mepr.gov.ua/>

8. Energy strategy of Ukraine for the period until 2030: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/24/2013 No. 1071 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13/paran3#n3>.

9. Plachkov, I., Plachkov, S. *Energy: history, modernity and future*. URL: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1>

10. Mykytenko, V. (2005). What is the energy security of the state based on. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*. P. 41–47.

11. Shevchuk, Ya. V. (2015). The essence and conceptual foundations of Ukraine's energy security. *Collection of scientific works of the Cherkasy State University of Technology*. Series: Economic Sciences. No. 4, 40. P. 53-59.

12. Sukhodolya, O. M. (2019). Problems of determining the sphere of regulation of energy security. *Strategic priorities*. No. 1. P. 5–17.

13. Dayna, A. (2017). Theoretical foundations of statistical support for the regulation of energy independence of Ukraine. *Economics and management organization*. No. 1 (25). P. 160–170.

14. Vashchenko, Yu.V. (2015). *State regulation in the energy sector of Ukraine: administrative and legal aspect*: dissertation. ... Dr. law Sciences: 12.00.07. Kyiv. 488 p.

15. Piechocki, M. (2011). Probleme der Energiesicherheit aus polnischer Perspektive. *Jochen Franzke (Hrsg.) Europa als Inspiration und Herausdorff*, Potsdam. R. 97-116.

16. Gorbulin, V.P. (2017). *World hybrid war: Ukrainian front*: monograph. K.: NISD. 496 p.

17. Kushnir A.V. *International policy of ensuring national security: energy aspect*. Zhytomyr, 2022. 40 p.

UDC 343:349.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-331-340](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-331-340)

Marko Serhii Ivanovych candidate of legal sciences, associate professor, Professor of the Department of Criminal Procedure and Forensics Faculty No. 1 of the Institute for Specialist Training for units of the National Police, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

PROBLEMS OF THE CURRENT STATE OF COUNTERACTION CRIMES IN THE SPHERE OF USE AND PROTECTION OF NATURE

Abstract. The article carries out a scientific analysis of the organizational and management factors of crime related to the use of subsoil in Ukraine, and highlights the relevant state policy measures in the specified area. The main criminal offenses in the field of use and protection of subsoil are determined: violation of the rules of protection or use of subsoil, illegal extraction of minerals; illegal extraction, sale, acquisition, transfer, forwarding, transportation, processing of amber; violation of the legislation on the continental shelf of Ukraine. The low quality of combating the investigated criminal offenses, the ineffectiveness of the criminal-legal and criminological policy in the field of subsoil use led to: outlining the shortcomings of the legislative regulation of criminal liability for the commission of the specified illegal acts, as well as organizational and management factors (bureaucracy and corruption obstacles in obtaining special permits for the use of subsoil; deficiencies in legal regulation and implementation of state control over special subsoil use, criminological inefficiency of the moratorium on subsoil use subjects, etc.). It was established that one of the main factors of crime in the field of subsoil use is the lack of sufficient political will for proper legal support of the nature protection sector of criminal-preventive activities, protection of subsoil from intensified criminal threats. It is summarized that the state policy in the field of protection and rational use of subsoil is a complex of methods and means of a legal, educational, socio-economic nature aimed at ensuring protection, rational use, reproduction and improvement of the natural environment. It is noted that a component of such internal policy of the state is the criminal law policy, that is, a system of measures aimed at determining the nature of the criminal law fight against socially dangerous acts in the field of subsoil use. It is indicated that the sources of criminological policy in the field of protection and rational use of the subsoil are the foundations of specific sub-branches of internal state policy, which regulate the implementation of political-legal, social, economic and legislative decisions aimed at identifying the determinants of criminal illegal activity, as well as the creation of measures and means fight with her. It is emphasized that the appropriate set of national measures should be active, offensive, and anticipatory in nature.

Keywords: use and protection of subsoil, minerals, illegal mining, criminal offenses, legal regulation, state policy, countermeasures.

Марко Сергій Іванович кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Інституту підготовки фахівців підрозділів Національної поліції, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

Анотація. У статті здійснено науковий аналіз організаційно-управлінських чинників злочинності, пов'язаних з користуванням надрами в Україні, виокремлено відповідні заходи державної політики у зазначеній сфері. Визначено основні кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони надр: порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин; незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину; порушення законодавства про континентальний шельф України. Низька якість протидії досліджуваним кримінальним правопорушенням, неефективність кримінально-правової та кримінологічної політики у сфері надрокористування спонукали до: окреслення недоліків законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за вчинення зазначених протиправних діянь, а також організаційно-управлінських чинників (бюрократія та корупційні перешкоди в отриманні спеціальних дозволів на користування надрами; недоліки правового регулювання і здійснення державного контролю за спеціальним надрокористуванням, кримінологічна неефективність мораторію на перевірки суб'єктів користування надрами та ін.). Констатовано, що одним з головних чинників злочинності у сфері надрокористування є відсутність достатньої політичної волі на належне правове забезпечення природоохоронного сектору кримінально-превентивної діяльності, охорони надр від інтенсифікованих кримінальних загроз. Резюмовано, що державна політика сфері охорони та раціонального використання надр є комплексом методів та засобів правового, виховного, соціально-економічного характеру, спрямованих на забезпечення охорони, раціонального використання відтворення й оздоровлення навколишнього природного середовища. Зазначається, що складовою такої внутрішньої політики держави є кримінально-правова політика, тобто система заходів, які мають на меті визначення характеру кримінально-правової боротьби з суспільно небезпечними діяннями у сфері надрокористування. Вказано, що джерелами кримінологічної політики у сфері охорони та раціонального використання надр є основи специфічних підгалузей внутрішньої державної

політики, які регулюють реалізацію політико-правових, соціальних, економічних та законодавчих рішень, спрямованих на виявлення детермінантів кримінально протиправної діяльності, а також на створення заходів та засобів боротьби з нею. Підкреслюється, що відповідний комплекс загальнодержавних заходів повинен мати активний, наступальний, випереджувальний характер.

Ключові слова: використання та охорона надр, корисні копалини, незаконне видобування, кримінальні правопорушення, правове регулювання, державна політика, протидія.

Formulation of the problem. Subsoil use is a specific sphere of human-nature interaction. Extraction and use of natural resources presents governments with the task of regulating these processes in such a way as to ensure sustainable development, protect the environment and guarantee social justice [1, с. 346].

Crime in the field of subsoil use is a type of ecological and economic organized crime, which is expressed in relatively massive, stable institutional, prescribed by criminal law, social practices regarding the use of subsoil and associated with them accessory and accompanying forms of criminal activity in the economic, ecological, political, security spheres [2, p. 208].

The main criminal offenses in the field of subsoil use and protection should include illegal acts provided for in Art. 240 "Violation of the rules of protection or use of subsoil, illegal extraction of minerals", Art. 240¹ "Illegal extraction, sale, acquisition, transfer, forwarding, transportation, processing of amber", Art. 244 "Violation of legislation on the continental shelf of Ukraine" of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the Criminal Code of Ukraine) [3]. The public danger of the mentioned criminals consists in violation of the established rules of subsoil protection, if this creates a danger to life, health of people or the environment. Irrational use of the subsoil can affect the subsoil and its minerals, adjacent natural objects - water, land, forest, human health and property [4, p. 94].

A significant number of facts of depletion of Ukraine's natural resources through illegal extraction of various types of minerals, as well as a gradual increase in the number of registered facts of committing the specified illegal actions, indicate the low quality of combating criminal offenses of this type, the ineffectiveness of criminal law and criminological policy in the field of subsoil use.

Effective opposition to criminal offenses in this area is possible only on the basis of a detailed analysis of their determinants. This makes it relevant to study the forms of relevant criminal acts, to analyze organizational and management factors affecting the state of crime in order to develop effective countermeasures.

Analysis of recent research and publications. There are a number of scientific studies dedicated to the study of problematic issues related to the determination of crime in the field of subsoil use, as well as state control of the use and protection of subsoil. A certain contribution to the study of the mentioned problem was made by such domestic scientists as V.F. Baranivskiyi, O.V. Vynogradova,

S.B. Havrysh, V.K. Hryshchuk, V.V. Holina, Yu.A. Ermakov, Yu.A. Kazantsev, T.V. Kornyakova, M.G. Maksimentsev, V.K. Matviychuk, G.S. Polishchuk, A.M. Prytula, B.B. Tangiev, Yu.A. Turlova, L.S. Khmurovska, A.M. Shulga and others. The scientific output of these scientists forms the basis of the scientific discussion related to the issues of this study.

The purpose of the article is a scientific analysis of the organizational and management factors of crime related to the use of subsoil in Ukraine, the identification of relevant measures of state regulation and control in the specified area.

Presenting main material. Subsoils belong to non-renewable natural resources, the geological rate of formation or accumulation of which is much slower than the rate of their use by people in the production process. They are a collection of various minerals that are widely used in economic activity. Minerals, in turn, are natural mineral formations of organic and inorganic origin, the main location of which is the subsoil, although the legislation of Ukraine is based on a broader definition of their possible location [5, p. 25–26]. There are also anthropogenic mineral deposits.

According to their value, minerals are divided into minerals of national and local importance. Minerals of national importance include combustible substances (coal, oil, natural gas), metals (iron ore, copper, lead), non-metals (clay, sand, limestone), precious metals (gold, iridium, platinum, silver), underground water, inert gases, etc. Minerals of local importance include limestone, gypsum, gravel, clay, pebbles, chalk, sand, gravel, etc. [6].

Among the types of minerals that are illegally mined in Ukraine, raw amber predominates. The presence of significant deposits of amber, the low cost of this type of precious stone in Ukraine and the demand for it provoke an increase in the volume of its illegal mining, which is qualified under Art. 240¹ of the Criminal Code of Ukraine. In addition to damage to the environment, the situation with illegal mining of these precious stones has serious social consequences - undermining the authority of local authorities, criminalization of the population, normalization of illegal activities, non-payment of taxes.

According to official data, the total production volume of raw amber in Ukraine is quite significant in our country - up to 300 tons per year [7]. However, it is very difficult to establish the real situation with the extraction of this unique natural mineral, because in our country only certain companies have an official permit for extraction [8]. Much more raw amber is mined by prospectors in illegal fisheries, which cannot be controlled by the state, since the main extraction of raw amber in our country is illegal [9, p. 17].

Subjects that carry out state management in the field of geological study, use and protection of subsoil include: the central body of executive power, which ensures the formation of state policy in the field of environmental protection; the central body of executive power, which implements state policy in the field of

geological study and rational use of subsoil; the central body of the executive power, which implements the state policy in the field of labor protection; authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local executive bodies, other state bodies and local self-government bodies [10].

In 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a law on the regulation of amber mining, the purpose of which was the legal regulation of relations regarding the use of subsoil for the purpose of amber mining, the cessation of its illegal mining, as well as the creation of favorable conditions for the development of the economy in Ukraine, involvement in this industry investments and new technologies, increasing the standard of living of the population in the place of amber mining, ensuring environmental protection during amber mining and reclamation of disturbed lands [11]. It provides for the issuance of mining permits on certain land plots, and also makes changes to the Land Code, which provide for the exploration of amber deposits. At the same time, the law introduces criminal liability for illegal extraction and liability for non-compliance with reclamation requirements [12].

Among the shortcomings of the legislative regulation of criminal liability for the commission of criminal offenses in the field of subsoil use should be attributed: the lack of an appropriate material and legal basis for the functioning of inter-branch legal relations; lack of differentiation of criminal liability for illegal extraction of minerals of national significance on the basis of group criminal activity.

At the same time, the inefficiency of the management of state-owned mining enterprises is observed, which consists in the lack of innovative approaches, unprofitability, high cost of extracting minerals, reduction of wages of employees, weakening of social protection.

To organizational and management factors in the field of subsoil use M.G. Maksimentsev also attributes: disorganization, dispersion of geological information, lack of free access to it; lack of criminological support of the Institute of Strategic Environmental Assessment; underdevelopment of the accounting system and infrastructural support of archeology monuments; lack of proper procedure for conducting archaeological work, procedure for handling found objects, artifacts, their cataloging, transfer to state ownership, etc. [13, p. 22].

The analysis of relevant criminal offenses made it possible to single out the following organizational and management factors of crime in the specified area: bureaucracy in the procedures for issuing (extending the validity of) permits for special subsoil use; the presence of corruption obstacles in obtaining special permits for subsoil use; shortcomings of legal regulation and implementation of state control over special subsoil use, criminological ineffectiveness of the moratorium on inspections of subjects of subsoil use.

In addition, we have identified certain shortcomings in the management system of law enforcement agencies, such as: a decrease in the level of detection and prevention of criminal offenses that are of a group nature in the field of subsoil use; weakening of the competence component in the organization and implementation of

operational and investigative activities of the National Police; non-settlement of hemological examination by units of the expert service of the Ministry of Internal Affairs.

Regarding the negative factors affecting the operational situation, Yu.A. Ermakov attributes: the lack of a normatively regulated procedure for notifying law enforcement agencies when an offense is detected; permanent practice of resolving the issue by corrupt methods; an uncorrected system of interaction for detecting offenses and responding to them; application of self-rights methods to violators by controlling entities and legal subsoil users [14, p. 20].

In our opinion, the most important factor in crime in the field of subsoil use is the lack of sufficient political will for proper legal support of the nature protection sector of criminal and preventive activities, protection of the subsoil from intensified criminal threats, which requires the development of an appropriate policy at the state level.

State administration in Ukraine in the field of use and protection of subsoil is a type and component of nature management and environmental protection, which constitutes a coherent and effective system of general and special management. The absence of state regulation can lead to irrational use, damage to the subsoil, premature decommissioning of mineral deposits as a result of selective extraction of deposits rich in useful components or gross violation of current requirements and norms during the development of these deposits.

State regulation of relations in the specified sphere is carried out through: management; granting of permits; accounting; control; supervision It includes: determining the volume of production in Ukraine of the main types of minerals for the current period and for the future as a whole and by region; provision of geological study of the territory of Ukraine; establishment of quotas for the supply of mined mineral raw materials; introduction of payments related to the use of subsoil, as well as regulated prices for certain types of mineral raw materials; establishment of standards (norms, rules) in the field of geological study, use and protection of subsoil, safe conduct of work related to the use of subsoil, as well as rational use and protection of subsoil [14, p. 16].

If we talk about combating crime in the field of subsoil exploitation, then the organizational and management component of the state mechanism should include: general management of the system, ensuring interaction and coordination of the activities of all key actors in the fight against crime; monitoring the effectiveness of combating crime; informational and analytical, scientific, methodical, financial and personnel support for combating crime.

The criminological activity of state bodies is complex in nature, a willful, continuous and sustainable activity of the state to counteract criminal manifestations of illegal behavior. The criminological policy of the state in this direction consists in the specific activities of all state, in particular, authorized bodies, to counter criminogenic phenomena in the field of subsoil use, which exist in society and create

all the necessary and favorable conditions for the growth of crime in the specified segment. As a component of the state's internal policy, such a policy is implemented through the study and implementation of the relevant arsenal of knowledge, determination of the nature and selection of methods of criminal legal countermeasures, development of means of prevention of these criminal offenses.

In the fair opinion of V.K. Hryshchuk, in the conditions of humanization of society, the concept of the criminal law policy of the state should be based on: unconditional use of the arsenal of scientific knowledge; constant concern for strengthening its moral and ethical origins; harmonious combination of all civilized methods in the implementation of penal policy; priority is given to combating the causes that give rise to crimes; creative use of domestic and foreign criminal and political experience; development of a rational system of law enforcement bodies; reconciliation of current legislation with the requirements of humanization of society [15, p. 158-165].

To ensure the criminal law policy in the field of environmental protection, such criminal law means as: administrative prejudice, punishment, criminalization and decriminalization should be applied. Ethnocultural aspects of politics - legal awareness - are an important means. Without taking into account the forms of people's actual behavior, their value orientations and attitudes in the researched field, norms-prohibitions will not be effective [16, p. 128].

We believe that today it is necessary to reform the entire system of the national economy, to create appropriate legal conditions for the functional integration of criminological and ecological and economic policies of the state. Among the main priority directions of the state environmental policy in Ukraine, scientists identify the following: a comprehensive approach in the development of environmental and other environmental legislation, including criminal legislation related to the environment; increase in costs for environmental protection and construction of environmental protection facilities; prohibition of any deviations from projects that harm the environment; unconditional compliance with environmental standards created by the international community; mandatory environmental examinations for the purpose of drawing up an environmental forecast; intensifying the activities of law enforcement agencies against violators of environmental legislation; improvement of environmental education; minimization of anthropogenic changes; phased elimination of negative consequences; a selective approach to the implementation of environmental protection measures in order to increase their effectiveness; payment for the use of natural resources [16, p. 115-116].

Conclusions. A necessary condition for the functioning of the mechanism of state regulation of the state's legal relations in the field of subsoil use is the organizational management, law-making, law enforcement and law enforcement activities of state bodies. State policy in the field of protection and rational use of subsoil is a set of methods and means of a legal, educational, socio-economic nature, which are aimed at ensuring the protection, rational use, reproduction and

improvement of the natural environment. A component of such internal state policy is the criminal law policy, that is, a system of measures aimed at determining the nature of the criminal law fight against socially dangerous acts in the field of subsoil use. The sources of criminological policy in the field of protection and rational use of subsoil are the foundations of specific sub-branches of internal state policy, which regulate the implementation of political-legal, social, economic and legislative decisions aimed at identifying the determinants of criminal illegal activity, as well as creating measures and means of combating it. The appropriate set of national measures should be active, offensive, and anticipatory in nature.

References:

1. Barkalov, O.O. (2023). Sfera nadrokorystuvannia yak ob'ekt administratyvno-pravovoho doslidzhennia [The field of subsoil use as an object of administrative and legal research]. *Derzhava ta rehiony*. 4 (82), 346-351 [in Ukrainian].
2. Maksimentsev, M.H. (2019). Kharakterystyka osnovnykh orhanizatsiino-upravlinskykh faktoriv zlochynnosti u sferi nadrokorystuvannia v Ukraini [Characterization of the main organizational and management factors of crime in the field of subsoil use in Ukraine]. *Yevropeiski perspektvy*. 2. 208-214 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001, № 25-26, st. 131 [in Ukrainian].
4. Krupka, Ya.A., Kraliuk, M.O., Kostenko, T.V., Zavalova, O.L. (2021). Zlochyny v sferi okhorony ta ratsionalnogo vykorystannia nadr: dosudove rozsliduvannia, sudova ekspertyza» [Crimes in the field of protection and rational use of subsoil: pre-trial investigation, forensic examination]. *«Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia»*. 3, 87-99 [in Ukrainian].
5. Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu Ukrainy pro nadra [Scientific and practical commentary to the Code of Ukraine on subsoil] / H.I. Baliuk, O.V. Bevz, Yu. L. Vlasenko ta in. (2012). Kyiv: Yurinkom Inter. 326 [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia perelikiv korysnykh kopalyn zahalnodержавного ta mistsevoho znachennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of lists of minerals of national and local importance: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 12.12.94 r. № 827. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Chornyi burshtyn. Yaki derzhorhany zadiiiani ta shcho potribno zrobyty, aby prypynyty nelehalnyi vydobutok (Analitychna zapyska) [Black amber. Which state bodies are involved and what needs to be done to stop illegal mining (Analytical note)]. Retrieved from http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/87741/Chornyj_burshtyn_Jaki_derzhorgany_zadijani_ta_shho?a_srt=&a_offset=0 [in Ukrainian].
8. Burshtyn na Volyni vydobuvatymut lehalno [Amber will be mined legally in Volyn]. Retrieved from <https://www.volynnews.com/news/authority/na-volyni-burshtyn-vidobuvatymut-tilky-lehalno/> [in Ukrainian].
9. Vovk, O., Melnichuk, M., Savaniuk, S. (2019). Osnovni problemy vydobutku burshtynu u Volynskii oblasti [The main problems of amber mining in the Volyn region]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. 9 (393), 17-27 [in Ukrainian].
10. Kodeks Ukrainy Pro nadra [Code of Ukraine About the Subsoil] (zatv. Postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 27 lypnia 1994 roku N 133/94-VR). Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/Z013200> [in Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo urehuliuвання

pytannia vydobutku burshtynu [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the regulation of amber mining]. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67039 [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva pro vydobutok burshtynu ta inshykh korysnykh kopalyn. Zakon Ukrainy [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the legislation on the extraction of amber and other minerals. Law of Ukraine]. 19 hrudnia 2019 r. № 402-IX (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2020, № 20, st. 141). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text> [in Ukrainian].

13. Maksimentsev, M.H. (2019). *Kryminolohichni zasady protydii zlochynnosti u sferi nadrokorystuvannia* [Criminological principles of combating crime in the field of subsoil exploitation]: avtoref. dys. dokt. yuryd. nauk. 12.00.08 (081 – Pravo). KhNUVS, Kharkiv, 39 [in Ukrainian].

14. Yermakov, Yu.A. (2020). Derzhavnyi kontrol sfery vykorystannia ta okhorony nadr yak zasib protydii kryminalnym pravoporushenniam [State control of the sphere of use and protection of subsoil as a means of combating criminal offenses]. *Yurydychna nauka*. 4 (106), 1. 14-22 [in Ukrainian].

15. Hryshchuk, V.K. (1994). Metodolohichni zasady suchasnoi derzhavnoi kryminalnoi polityky Ukrainy [Methodological principles of modern state criminal policy of Ukraine]. *Problemy yurydychnoi nauky ta pravoohoronnoi praktyky*: Zb. nauk. pr. K.: Ukr. akad. vnutr. sprav, 158–165 [in Ukrainian].

16. Matviichuk, V. K., Chuhaienko, Yu. O., Savenkov, O. I. (2013). *Ekolohichna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnia natsionalnym hospodarstvom* [Environmental policy in the system of state management of the national economy]: Monohrafiia. K.: Natsionalna akademiia upravlinnia, 198 [in Ukrainian].

Література:

1. Barkalov O.O. The field of subsoil use as an object of administrative and legal research. State and regions. No. 4 (82). 2023. P. 346-351.
2. Maksimentsev M.G. Characterization of the main organizational and management factors of crime in the field of subsoil use in Ukraine. European perspectives. 2019. No. 2. P. 208-214.
3. The Criminal Code of Ukraine // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2001, No. 25-26, Art. 131.
4. Krupka Ya.A., Kralyuk M.O., Kostenko T.V., Zavyalova O.L. Crimes in the field of protection and rational use of subsoil: pre-trial investigation, forensic examination". "Expert: paradigms of legal sciences and public administration". 2021, № 3, P. 87-99.
5. Scientific and practical commentary to the Code of Ukraine on subsoil / G.I. Balyuk, O.V. Bevs, Yu. L. Vlasenko and others. Kyiv: Yurinkom Inter, 2012. 326 p.
6. On approval of lists of minerals of national and local importance: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.12.94 No. 827. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>
7. Black amber. Which state bodies are involved and what needs to be done to stop illegal mining (Analytical note). http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/87741/Chornyj_burshtyn_Jaki_derzhorgany_zadijani_ta_shho?a_srt=&a_offset=0
8. Amber will be mined legally in Volyn <https://www.volynnews.com/news/authority/navolyni-burshtyn-vydobuvatymut-tilky-lehalno/>
9. Vovk O., Melnychuk M., Savanyuk S. The main problems of amber mining in the Volyn region. Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. No. 9 (393), 2019, pp. 17-27.

10. Code of Ukraine About the Subsoil (approved by Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 27, 1994 N 133/94-BP). <https://ips.ligazakon.net/document/Z013200>
11. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the regulation of amber mining. Explanatory note to the draft Law of Ukraine. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67039
12. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the legislation on the extraction of amber and other minerals. Law of Ukraine dated December 19, 2019 No. 402-IX (Vodomosti Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2020, No. 20, Article 141). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text>
13. Maksimentsev M.G. Criminological principles of combating crime in the field of subsoil exploitation: author's review. thesis Dr. law of science 12.00.08 (081 - Law). KhNUVS, Kharkiv, 2019. 39 p.
14. Ermakov Yu.A. State control of the sphere of use and protection of subsoil as a means of combating criminal offenses. Legal science. No. 4(106)/2020, vol. 1. P. 14-22.
15. Hryshuk V.K. Methodological principles of modern state criminal policy of Ukraine. Problems of legal science and law enforcement practice: Collection. of science pr. K.: Ukr. Acad. internal of affairs, 1994. P. 158–165.
16. Matviychuk V.K., Chugayenko Yu.O., Savenkov O.I. Environmental policy in the system of state management of the national economy: Monograph. K.: National Academy of Management, 2013. 198 p.

UDC 330.331.1:631.11

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-341-350](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-341-350)

Platukhin Oleksandr Georgiyovych postgraduate student of the Research Institute of State Construction and Local Self-Government, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, St. Chernyshevskaya, 80, Kharkiv, 61000, <https://orcid.org/0009-0003-2693-8881>

PUBLIC PARTICIPATION IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The publication is dedicated to researching the forms of public participation in ensuring the economic security of Ukraine. One of the key prerequisites for the development of the state is the establishment of bilateral relations between the public and the state. Therefore, this study analyzed the peculiarities of legal support for the interaction of the state and civil society in ensuring economic security, determined the legal possibilities of the public, the prospects for the interaction of civil society and state authorities.

The dual nature of interaction between state authorities and public associations is indicated. The state, controlling the activities of public associations in the process of ensuring environmental security, aims to prevent and neutralize negative, destructive influence on its system, prevent and eliminate threats to economic security from the side of public associations. At the same time, the state involves public entities in effective, constructive interaction in the economic and other related spheres of security and public administration. Public associations are also entrusted with the function of monitoring the activities of state bodies. The main legal capabilities of public associations in the field of ensuring the environmental security of the state are defined: implementation of public control over the activities of subjects of the system of ensuring economic security; establishment and implementation of interaction with state authorities through appeals, statements, petitions, complaints, receiving public information, proposals and comments regarding activities and draft acts of regulatory support; examinations of normative acts; participation in the work of advisory, advisory and other auxiliary bodies in the specified and related areas; holding peaceful meetings; monitoring, detection and prevention of dangers and threats to economic security, analysis of strategies and ways to solve existing problems, development of recommendations, etc. It was concluded that, given the variety of forms of public participation in Ukraine in decision-making processes related to ensuring economic security, increasing the effectiveness of each of them depends on the following main factors: legislative regulation at the national and local levels; creation by the state of appropriate conditions for informing the public about relevant mechanisms; legal literacy of the

public regarding the use of the appropriate mechanism and regarding their opportunities to participate in solving the economic issues of the state.

Keywords: national security, economic security, public, public associations, globalization, legislation, interaction.

Платухін Олександр Георгійович аспірант Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування, Національна академія правових наук України, вул. Чернишевська, 80, м. Харків, 61000, <https://orcid.org/0009-0003-2693-8881>

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Публікація присвячена дослідженню форм участі громадськості в забезпеченні економічної безпеки України. Однією із ключових передумов розвитку держави є становлення паритетних відносин між громадськістю та державою. Тому в даному дослідженні проаналізовано особливості правового забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства у забезпеченні економічної безпеки, визначено правові можливості громадськості, перспективи взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади.

Вказано на подвійну природу взаємодії органів державної влади й громадських об'єднань. Держава, контролюючи діяльність громадських об'єднань в процесі забезпечення екологічної безпеки, має на меті недопущення й нейтралізацію негативного, деструктивного впливу на її систему, попередження й усунення загроз економічній безпеці з боку громадських об'єднань. Водночас, держава залучає громадські утворення до ефективної, конструктивної взаємодії в економічній та інших дотичних сферах безпеки й державного управління. Громадські об'єднання також наділені функцією контролю за діяльністю державних органів. Визначено основні правові можливості громадських об'єднань у сфері забезпечення екологічної безпеки держави: здійснення громадського контролю за діяльністю суб'єктів системи забезпечення економічної безпеки; налагодження та реалізація взаємодії з органами державної влади шляхом звернень, заяв, клопотань, скарг, одержання публічної інформації, пропозицій та зауважень щодо діяльності та проектів актів нормативного забезпечення; експертизи нормативних актів; участі в роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів у зазначеній та дотичних сферах; проведення мирних зібрань; моніторинг, виявлення і попередження небезпек і загроз економічній безпеці, аналіз стратегій і шляхів вирішення наявних проблем, розробка рекомендацій та ін. Зроблено висновок, що з огляду на різноманітність в Україні форм участі громадськості в процесах прийняття рішень, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки, підвищення ефективності кожної з них

залежить від таких основних чинників: законодавче унормування на загальнодержавному та місцевому рівнях; створення державою належних умов для поінформованості громадськості щодо відповідних механізмів; правова грамотність громадськості щодо використання відповідного механізму та щодо своїх можливостей участі у вирішенні економічних питань держави.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, громадськість, громадські об'єднання, глобалізація, законодавство, взаємодія.

Formulation of the problem. The national security of the country is a complex system, in the structure of which it is customary to distinguish economic, energy, information, food and other subtypes of national security [1, с. 10–11]. In the modern conditions of state formation, Ukraine faces a task of strategic importance - to ensure the appropriate level of economic security as one of the determining prerequisites for taking a worthy place in the world's civilizational progress [2, p. 109].

Modern processes taking place in the national and global economy force the state to form an effective policy to ensure economic security. Contradictory integration processes that affect the state's defense capability and competitiveness give even more importance to the creation of effective means of ensuring Ukraine's economic security [3, p. 274].

An integral feature of the modern leading democracies of the world is a developed "third sector" and a civil society built on its basis, which effectively interacts with the state and business in various directions of social and legal relations. Such interaction is considered particularly relevant in socially significant spheres of life, in particular, regarding the provision of economic security of Ukraine.

Historical experience proves that ensuring the economic security of the state is a matter not only of state authorities, but also of society in general and each citizen in particular. Citizens of Ukraine, public associations are the subjects of its provision, and a mature civil society and its democratic institutions play an important role in the protection and promotion of Ukraine's national interests. Ignoring by the authorities of socially useful initiatives, the absence of mechanisms for the participation of the public and public associations in the process of making fateful decisions lead to the stagnation of society, the growth of corruption, and create a threat to the democratic development of the country and its security.

In the post-war period, the Ukrainian government will face the problem of updating the Strategy of Economic Security of Ukraine for the period until 2025 and developing a strategy for the sustainable development of Ukraine's economy for the post-war period. Today, Ukraine does not have a clear and consolidated action plan in the field of recovery and further development of the economy in the post-war period. It is also important to ensure the political and social stability of Ukrainian society. The urgent task remains to increase the level of economic literacy of the

population and improve legal education, taking into account the acceleration of Ukraine's integration into the European Union. It is also necessary to strengthen the fight against corruption and complete the reform of the judicial system.

This is far from a complete list of the economic problems that exist in Ukraine today. Their solution is impossible without the active involvement of the public in the corresponding state transformations. Under the conditions of the development of a democratic society, it is the institutions of civil society that play the role of a certain alternative to state power, cover a wide range of activities and are spread over the entire territory of the state. Their number is constantly increasing, their influence on society is also increasing, and sometimes they take over the performance of some separate functions of the government, while sometimes gaining even a higher level of trust among the population of Ukraine compared to state bodies and institutions [4, p. 41–42].

The mentioned circumstances actualize the study of issues of public participation in ensuring the economic security of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Scientific works of such domestic scientists are devoted to the theoretical and practical problems of ensuring national and economic security: Yu.P. Bityak, O.S. Vlasyuk, K.O. Vashchenko, T.O. Voytenko, O.S. Honcharuk, L.O. Yemets, Ya.A. Zhalilo, S.P. Zavhorodnya, V.A. Lipkan, M.I. Malyshko, M.M. Novikov, H.P. Sytnyk, V.F. Sirenko, Z.D. Chuyko, I.V. Yakoviyk and others.

These scientists actively researched the problems of protecting the national economy from various internal and external threats and challenges, analyzed the influence of the political situation on the state of the state's economic security, pointed out the gaps and shortcomings of legislative regulation and strategic planning of the state's economic development. At the same time, in today's conditions, certain issues of the participation of public associations in ensuring environmental security of Ukraine remain unresolved.

In the scientific article, we aim to clarify the role, place and opportunities of the public in ensuring economic security, to develop appropriate recommendations for strengthening economic stability and ensuring the economic interests of Ukraine.

Presenting main material. The system of state management of economic security means the purposeful, regulatory, coordinating, controlling and regulatory influence of state administration bodies and senior state officials on objects of economic security in order to ensure the realization of national interests in the economic sphere and ensure the economic development of society and the state [5, p. 83].

Internal and external (global) factors affect the structure and content of relevant state-management decisions in the context of ensuring economic security. In particular, among the factors of an internal nature, the following are distinguished: budget deficit, unemployment, growth in the volume of the "shadow economy", corruption, which lead to a decrease in the volume of production, political instability and social tension in society [6, p. 84]. At the same time, today the competitive

struggle between states has largely shifted to the sphere of economy and technology. As a result, the main sign of the state's effectiveness in this direction is the achieved level of well-being of its citizens as a component of human security and, in general, society and the state.

Scientists rightly point out that the existing party-parliamentary mechanisms of power organization in Ukraine do not adequately serve the articulation and protection at the state level of the interests of various social strata and population groups, the full satisfaction of vital material, social, cultural, spiritual and other needs of citizens, the creation of safe conditions of their life, which poses a threat to representative democracy and state sovereignty [7, p. 44].

State bodies as subjects of the national security system are limited by the goals and functions assigned to them in accordance with the law and have a significant arsenal of forceful means of solving problems, which sometimes leads to an unbalanced application of these methods along with other non-forceful methods and giving priority to the first. Under such conditions, the civil society itself must create a multi-level and multifunctional infrastructure, where the non-state security system must be considered as one that organically complements the state one, is an equal and efficient system. It is necessary to achieve a reasonable balance of state and non-state systems, which is a significant prerequisite for the development and effective functioning of the entire system of national security and environmental security in particular. The activities of non-governmental organizations create an opportunity for every citizen to influence the processes taking place in the state. Due to the unique position of non-governmental organizations (being outside the state and commercial sectors; mainly a small number of participants; closer connection with the population at the place of residence; organizational flexibility, etc.), they have become a powerful factor of influence on the socio-political process in the country.

We believe that the effectiveness of civil society institutions in the control of power structures is a sign of real democracy and serves as a ticket to the entry of the state into the Euro-Atlantic security space, because for the member states of the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, it is the effectiveness of public control over power structures that serves as an indicator of sustainable democratic development of the state.

First of all, we note that according to Art. 1 of the Law of Ukraine "On Public Associations", a public association is defined as a voluntary association of individuals and/or legal entities under private law for the exercise and protection of rights and freedoms, satisfaction of public, in particular, economic, social, cultural, environmental, and other interests [8].

According to Art. Art. 36–37 of the Constitution of Ukraine, citizens of Ukraine have the right to freedom of association in public organizations for the exercise and protection of their rights and freedoms and the satisfaction of political, economic, social, cultural and other interests, with the exception of restrictions established by law in the interests of national security and public order, public health

protection or protection of the rights and freedoms of other people. At the same time, the formation and activity of public organizations whose program goals or actions are aimed at eliminating the independence of Ukraine, changing the constitutional order by violent means, violating the sovereignty and territorial integrity of the state, undermining its security, illegally seizing state power, promoting war, violence, inciting inter-ethnic, racial, religious enmity, encroachment on human rights and freedoms, health are prohibited [9].

In general, the rights of public associations are contained in Art. 21 of the Law of Ukraine "On Public Associations", in particular, the following: freely disseminate information about their activities, promote their goal (goals); apply to state authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local self-government bodies, their officials and employees with proposals (remarks), statements (petitions), complaints in accordance with the procedure established by law; to receive public information in the possession of subjects of authority, other managers of public information, in accordance with the procedure established by law; to participate, in accordance with the procedure established by legislation, in the development of draft legal acts issued by state authorities, local self-government bodies and related to the sphere of activity of the public association and important issues of state and public life; to hold peaceful assemblies; 6) exercise other rights not prohibited by law [8].

Also, a public association with the status of a legal entity has the following rights: to be a participant in civil legal relations, to acquire property and non-property rights in accordance with the law; to carry out business activities in accordance with the law directly, if this is provided for by the charter of the public association, or through legal entities created in accordance with the law, if such activity corresponds to the purpose of the public association and contributes to its achievement; participate in the implementation of state regulatory policy; to participate in the procedure established by the law in the work of consultative, advisory and other auxiliary bodies formed by state authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local self-government bodies to conduct consultations with public associations and prepare recommendations on issues related to the sphere their activities [8], etc.

In the aspect of ensuring economic security, according to the content of Art. 10 of the Law of Ukraine "On the participation of citizens in the protection of public order and the state border", among other things, public formations for the protection of public order and the state border and their members have the following rights: take joint measures with the police to stop administrative offenses and crimes; to represent and protect the interests of its members in state bodies and enterprises, institutions, organizations, educational institutions; to submit proposals to state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, regardless of the forms of ownership, regarding the prevention of administrative offenses and crimes, the emergence of causes and conditions that contribute to their

commission; to maintain relations with relevant public organizations of other countries in order to exchange work experience and others [10].

In turn, state and local self-government bodies can, on their own initiative, involve public associations in the process of forming and implementing state policy, solving issues of local importance, in particular, by conducting consultations with public associations regarding important issues of state and social life, developing relevant projects of normative legal acts, formation of consultative, advisory and other auxiliary bodies at state authorities, local self-government, in the work of which representatives of public associations participate [8].

Analyzing the provisions of the Concept of the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine" dated March 14, 2016 No. 92/2016, S.V. Chumachenko notes that in Ukraine, among the forms of participation of public associations in the formation and implementation of state national security policy, the most effective were: influence on the development and adoption of power decisions, regulatory and legal support for the control of civil institutions in the field of security and defense, participation in the election process and other forms of direct democracy [11, p. 14-15].

From the point of view of the conceptual foundations for ensuring national security, not only the presence of a detailed and developed system of legislation is essential, but also the level of development of the legal system, important components of which are the degree of compliance of functioning legal norms with legal awareness and legal understanding of citizens. The problem of ensuring environmental safety cannot be solved with a low level of legal culture of citizens and representatives of state authorities, and the absence of a tradition of the rule of law. The implementation of the main principles and provisions of the economic security policy is impossible without a developed civil society, which acts as an auxiliary, pushing force to ensure economic security.

The overall success of ensuring Ukraine's economic security depends on a comprehensive approach combining legal, institutional and political measures. Proactive cooperation between the government, the public, the business sector and international partners is a key element in successfully solving economic challenges. Sustainable economic security of Ukraine can be achieved only by implementing effective legal measures and ensuring their implementation. This requires decisive actions and joint efforts of all interested parties to ensure the rule of law, fight corruption and create favorable conditions for the development of the country's economy [3, p. 276]. The public plays an important role in solving these issues.

The information presented in the article makes it possible to draw a conclusion about the dual nature of the interaction between state authorities and public associations. The modern state involves the public in constructive interaction in the sphere of economic security and public administration. At the same time, public associations have the right to exercise control over the activities of state authorities

through appeals, statements, petitions, complaints, receiving public information, making proposals and comments on the activities and projects of regulatory acts, their expertise, and may be involved in countering crime in the field of management, etc.

Involvement of citizens in solving matters of local and state importance is mutually beneficial. With the help of public participation, more effective and effective decisions can be made thanks to a deeper and broader understanding of problems and issues. An established process of citizen involvement encourages individuals and groups to participate more actively in community affairs, thereby spreading responsibility and accountability for what happens in the community to an even greater number of citizens. The inclusion of citizens in the decision-making process, especially those who will be directly affected by the adopted issues or programs, increases mutual understanding, minimizes conflicts and creates conditions for a broad social consensus in decision-making [12, p. 96].

Conclusions. So, we come to a conclusion about the dual nature of the interaction between state authorities and public associations. First, the state, controlling the activities of public associations in the process of ensuring environmental security, aims to prevent and neutralize negative, destructive influence on its system, prevent and eliminate threats to economic security from the side of public associations. At the same time, the state involves public entities in effective, constructive interaction in the economic and other related spheres of security and public administration. Public associations are also entrusted with the function of monitoring the activities of state bodies.

The main legal capabilities of public associations in the field of ensuring the environmental security of the state are: implementation of public control over the activities of the subjects of the system of ensuring economic security; establishment and implementation of interaction with state authorities through appeals, statements, petitions, complaints, receiving public information, proposals and comments regarding activities and draft acts of regulatory support; examination of regulatory acts; participation in the work of advisory, advisory and other auxiliary bodies in the specified and related areas; holding peaceful meetings; monitoring, detection and prevention of dangers and threats to economic security, analysis of strategies and ways to solve existing problems, development of recommendations; involvement of the public in the discussion of the problem and the direct process of ensuring economic security; implementation of the protection of the rights and freedoms of public associations and their members, etc.

Given the variety of forms of public participation in decision-making processes related to ensuring economic security in Ukraine, increasing the effectiveness of each of them depends on the following main factors: legislative regulation at the national and local levels; creation by the state of appropriate conditions for informing the public about relevant mechanisms; legal literacy of the public regarding the use of the appropriate mechanism and regarding their opportunities to participate in solving the economic issues of the state.

References:

1. Yakoviuk, I.V., Turenko, A.Iu. (2021). Ekonomichna bezpeka Ukrainy yak peredumova zabezpechennia yii suverenitetu [Economic security of Ukraine as a prerequisite for ensuring its sovereignty]. *Problemy zakonnosti*. 54. 8–36 [in Ukrainian].
2. Buhaitsov, S.H. (2019). Ekonomichna bezpeka yak skladova systemy natsionalnoi bezpeky: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Economic security as a component of the national security system: the state-management aspect]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 4. 108–113 [in Ukrainian].
3. Ilchenko O. V., Ilchenko B. O. (2023). Zasoby ta sposoby zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: pravovi aspekty [Means and methods of ensuring the economic security of Ukraine: legal aspects]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 3. 274–278 [in Ukrainian].
4. Sadovskyi, V.M. (2012). Mistse i rol hromadskykh orhanizatsii u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky. Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh hlobalnykh ta rehionalnykh nevyznachenosti: materialy kruhloho stolu [The place and role of public organizations in ensuring national security. Ensuring the national security of Ukraine in conditions of global and regional uncertainties: materials of the round table]. K.: NADU. 41–46 [in Ukrainian].
5. Zavhorodnia, S.P. (2014). Systema derzhavnogo upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu yak obiekt samostiinykh naukovykh doslidzhen [The system of state management of economic security as an object of independent scientific research]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia*, zb. nauk. pr. K.: 41. 80-84 [in Ukrainian].
6. Sytnyk, H.P., Zavhorodnia, S.P. (2013). Systemnyi analiz poniatino-katehorialnoho aparatu doslidzhennia derzhavnogo upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu [Systematic analysis of the conceptual and categorical apparatus of the study of state management of economic security]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2. 82-89 [in Ukrainian].
7. Korniiievskyi, O.A. (2009). Hromadski obiednannia yak subiekt polityky natsionalnoi bezpeky: postanovka problemy [Public associations as a subject of national security policy: statement of the problem]. *Stratehichni priorytety*. 1 (10). 43–50 [in Ukrainian].
8. Pro hromadski obiednannia : Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 r. № 4572-VI [On public associations: Law of Ukraine dated March 22, 2012 No. 4572-VI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2013. № 1. St. 1 [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
10. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnogo kordonu: Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. № 1835-III [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border: Law of Ukraine dated June 22, 2000 No. 1835-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 40. St. 338 [in Ukrainian].
11. Chumachenko, S. V. (2017). *Administratyvno-pravovyi status subiektiv zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Administrative and legal status of subjects of ensuring national security of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 212 [in Ukrainian].*
12. Dorokh, V.V., Chernii, O.V. (2018). *Formy uchasti hromadskosti v protsesakh pryiniattia rishen [Forms of public participation in decision-making processes]: Navch. metod. posib. Vinnytsia: TOV «TVORY». 104 [in Ukrainian].*

Literatura:

1. Yakovyuk, I.V., Turenko, A.Yu. (2021). Economic security of Ukraine as a prerequisite for ensuring its sovereignty. *Problems of legality*. No. 154. P. 8–36.
2. Bugaytsov, S.G. (2019). Economic security as a component of the national security system: the state-management aspect. *Investments: practice and experience*. No. 4. P. 108-113.
3. Ilchenko O. V., Ilchenko B. O. (2023). Means and methods of ensuring the economic security of Ukraine: legal aspects. *Analytical and comparative jurisprudence*. No. 3. P. 274-278.

4. Sadovskiy, V.M. (2012). The place and role of public organizations in ensuring national security. *Ensuring the national security of Ukraine in conditions of global and regional uncertainties: materials of the round table* K.: NADU. P. 41–46.

5. Zavhorodnia, S.P. (2014). The system of state management of economic security as an object of independent scientific research. *Efficiency of public administration*. No. 41. P. 80-84.

6. Sytnyk, H.P., Zavhorodnia, S.P. (2013). Systematic analysis of the conceptual and categorical apparatus of the study of state management of economic security. *Public administration: theory and practice*. No. 2. P. 82-89.

7. Kornievskiy, O.A. (2009). Public associations as a subject of national security policy: statement of the problem. *Strategic priorities*. No. 1 (10). P. 43–50.

8. On public associations: Law of Ukraine dated March 22, 2012 No. 4572-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2013. No. 1. Art. 1.

9. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.

10. On the participation of citizens in the protection of public order and the state border: Law of Ukraine dated June 22, 2000 No. 1835-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. No. 40. Art. 338.

11. Chumachenko, S. V. (2017). Administrative and legal status of subjects of ensuring national security of Ukraine: thesis. ... candidate law Sciences: 12.00.07. Kharkiv. 212 p.

12. Doroh, V.V., Chernii, O.V. (2018). *Forms of public participation in decision-making processes*: Education. method. manual Vinnytsia: LLC "CREATIONS". 104 p.

УДК 347.99

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-351-358](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-351-358)

Берч Вероніка Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, юридичний факультет, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, 88000, пл. Народна, 3, тел.: (0312)61-33-21, <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

УЧАСТЬ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЕПОХУ КОЗАЧЧИНИ

Анотація. Встановлено, збереження та популяризація національної історико-правової спадщини є вкрай важливими для формування національної ідентичності та правосвідомості українського народу. У сучасному контексті, коли Україна проходить шлях реформування правової системи та зміцнення демократичних інститутів, вивчення історичного досвіду є корисним для побудови ефективної судової системи, розвитку форм громадського контролю та судового народовладдя.

Підкреслено, козацьке звичаєве право представляло собою набір правових норм, що формувалися разом із виникненням українського козацтва та його становленням як суспільного стану, широко застосовувалося у повсякденному житті, а також у козацьких громадах на територіях Лівобережної, Правобережної та Слобідської України, пізніше — у південних районах.

Визначено, з II пол. XVI ст. гетьман відігравав ключову роль у судовій системі, будучи головним суддею, який делегував повноваження, контролював процеси і призначав надзвичайних суддів. Зазначене забезпечувало централізоване управління судовою системою і функціонування правосуддя на підконтрольних територіях. Усі важливі судові рішення приймалися з його дозволу або за його участю.

Зауважено, активна участь суспільства в судових процесах у Гетьманщині нагадувала копні суди, які діяли у староукраїнських населених пунктах. До них належали сотенні, полкові суди, суди сільських громад (котрі виконували роль суду першої інстанції і розглядали справи нескладного характеру), а також третейські суди.

Констатовано, військового суддю у Запорозькій Січі обирали публічно, відкрито для всього військового колективу та інших учасників ради. Обрання відбувалося на центральній площі, де збиралися всі військові старшини разом з громадою для прийняття важливих рішень. Цей процес був щорічним і мав значний символічний зміст, оскільки він підкріплював принципи демократії та колективного управління в Січі. Важливим аспектом було те, що ця процедура забезпечувала широкий доступ до участі у владних рішеннях та підтримувала

легітимність влади через залучення військового колективу до обрання своїх представників.

Акцентовано, значні зміни у судовій системі запроваджувалися з початку 1764 року, що спричинило зміцнення централізованого управління і створення нових судових установ – повітових, підкоморських, гродських та земських судів. Нові судові установи заміщали колишні козацькі суди, що функціонували на засадах козацького права і самоврядування.

Ключові слова: реалізація судової влади, народовладдя, судова система, гетьман, козаччина.

Berch Veronika Viktorivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, Faculty of Law, Uzhhorod National University, 88000, Ukraine, Zakarpattia Region, Uzhgorod, Sq. Narodna, 3, tel.: (0312) 61-33-21, <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

PARTICIPATION OF THE PEOPLE IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN THE COSSACK ERA

Abstract. It has been established that the preservation and promotion of national historical and legal heritage are crucial for the formation of national identity and legal consciousness of the Ukrainian people. In the contemporary context, as Ukraine undergoes reforms in its legal system and strengthens democratic institutions, studying historical experience is beneficial for building an effective judicial system, developing forms of public oversight, and judicial self-governance.

It is emphasized that Cossack customary law represented a set of legal norms formed alongside the emergence of Ukrainian Cossacks and their establishment as a social class. This law was widely applied in the daily life of the Zaporozhian Cossacks and in Cossack communities in the territories of Left-Bank, Right-Bank, and Sloboda Ukraine, and later in the southern regions.

It has been determined that from the second half of the 16th century, the Hetman played a key role in the judicial system, being the chief judge who delegated powers, controlled processes, and appointed extraordinary judges. This ensured centralized management of the judicial system and the effective functioning of justice in the controlled territories. All important judicial decisions were made with his permission or participation.

It is noted that active public participation in judicial processes in the Hetmanate resembled the "kopni" courts that operated in old Ukrainian settlements. These included regimental, centurial courts, and village community courts (which acted as the courts of first instance and handled uncomplicated cases), as well as arbitration courts.

It is confirmed that the military judge in the Zaporozhian Sich was elected publicly, openly for the entire military collective and other council participants. The election took place in the central square, where all the military officers, along with the community, gathered to make important decisions. This process was annual and held significant symbolic meaning, as it reinforced the principles of democracy and collective governance in the Sich. An important aspect was that this procedure ensured broad access to participation in governance decisions and maintained the legitimacy of authority by involving the military collective in electing their representatives.

It is emphasized that significant changes in the judicial system were introduced from the beginning of 1764, which led to the strengthening of centralized management and the creation of new judicial institutions – district, under-chamber, municipal, and zemstvo courts. The new judicial institutions replaced the former Cossack courts, which operated based on Cossack law and self-government.

Keywords: administration of justice, people's rule, judicial system, hetman, cossack era.

Постановка проблеми. Збереження та популяризація національної історико-правової спадщини є вкрай важливими для формування національної ідентичності та правосвідомості українського народу. У сучасному контексті, коли Україна проходить шлях реформування правової системи та зміцнення демократичних інститутів, вивчення історичного досвіду є корисним для побудови ефективної судової системи, розвитку форм громадського контролю та судового народовладдя.

Актуальність дослідження участі народу у реалізації судової влади в епоху Козаччини важко переоцінити. По-перше, аналіз козацької судової системи дозволяє краще зрозуміти унікальні правові традиції та механізми, що формували основу правосуддя на українських землях. По-друге, розгляд історичних аспектів судової влади козацької держави допомагає виявити витоки сучасних правових і демократичних цінностей, зокрема, громадської участі у прийнятті державно-владних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувану проблематику вивчали у своїх наукових працях такі вчені як М. Бедрій, І. Бойко, О. Бачинська, С. Дегтярьов, Т. Гошко, П. Голобуцький, А. Гурбик, С. Іваницький, М. Кобилецький, О.Ковалевська, О. Купчинський, О. Кучинська, Д. Кулиняк, С. Мартянова, Д.Міллер, В. Нор, Я. Падох, О.Патяка, С. Прилуцький, І.Ворончук, І.Черкаський, В. Тернавська, О.Щербак, О. Яновська та ін.

Метою статті є дослідження участі народу у реалізації судової влади у епоху Козаччини.

Виклад основного матеріалу. Найвищою судовою владою в козацькій державі була Гетьманська Рада [1], яка обиралися голосуванням на козацьких з'їздах. Гетьмани відігравали ключову роль у судовій системі та приймали

рішення щодо важливих справ. У кожній козацькій громаді (січі) існували ради, до складу яких входили обранці, що представляли інтереси громади перед вищими владами, а також брали участь у прийнятті рішень та вирішенні конфліктів [2;3].

Важливим аспектом судової системи була можливість народу брати участь у засіданнях ради та виражати свої думки щодо вирішення справ. Зазначене було важливим механізмом для врегулювання конфліктів на місцевому рівні [4]. Козацька держава мала свої закони та правові норми, які регулювали різні аспекти життя суспільства, включаючи права та обов'язки громадян [5]. Такі правові акти були визнані на загальних з'їздах козаків і відображали звичаї та традиції козацького життя. Козацька держава намагалася забезпечити справедливість і рівність перед законом. Суди вирішували цивільні справи, кримінальні справи та інші правові питання на місцевому рівні [6].

З II пол. XVI ст. гетьман відігравав ключову роль у судовій системі, будучи головним суддею, який делегував повноваження, контролював процеси і призначав надзвичайних суддів. Зазначене забезпечувало централізоване управління судовою системою та функціонування правосуддя на підконтрольних територіях. Усі важливі судові рішення приймалися з його дозволу або за його участю.

Також у наукових джерелах згадується і про військового суддю, якого у Запорозькій Січі обирали публічно, відкрито для всього військового колективу та інших учасників ради. Обрання відбувалося на центральній площі, де збиралися всі військові старшини разом з громадою для прийняття важливих рішень. Цей процес був щорічним і мав значний символічний зміст, оскільки він підкріплював принципи демократії та колективного управління в Січі. Важливим аспектом було те, що ця процедура забезпечувала широкий доступ до участі у владних рішеннях та підтримувала легітимність влади через залучення військового колективу до обрання своїх представників [7].

Згодом судові засідання проходили за участі не лише суддів, але й представників місцевої адміністрації та впливових осіб громади. Активна участь суспільства в судових процесах у Гетьманщині нагадувала копні суди, які діяли у староукраїнських населених пунктах. До них належали сотенні, полкові суди, суди сільських громад [8] (котрі виконували роль суду першої інстанції і розглядали справи нескладного характеру [9]), а також третейські суди [10].

Сотенний устрій, або сотенне правління, був адміністративно-територіальним і військовим устроєм на території сотні, яка була складовою частиною полку, в Українській козацькій державі та на Слобідській Україні у другій половині XVII — XVIII століть. Головним органом влади, що об'єднував адміністративні, військові та судові функції на території сотні (яка включала десять та більше сіл), було сотенне правління. Воно підлягало

полковій адміністрації, за винятком тих, що були підпорядковані безпосередньо Генеральній військовій канцелярії, як-от Батуринське сотенне правління, пізніше — Глухівське. Сотенне правління включало сотника та сотенну старшину. Кількість і територіальні межі сотень у кожному полку були різними і часто змінювалися. Деякі сотні підпорядковувалися лише гетьманові, зокрема Глухівська, Новомлинська, Кролевецька, Коропська, Воронізька та Ямпільська сотні Ніжинського полку, козаки яких залучалися до охорони гетьмана. Сотенний устрій було скасовано у Слобідській Україні в 1765 році, а на Лівобережній — на початку 1780-х років [11]. Сотенний суд формувався у невеликих містах, де існувала сотня як територіальна одиниця. Кожна сотня включала одне або кілька містечок та численні села. Сотенні суди розглядали різноманітні справи, включаючи цивільні та кримінальні, які стосувалися сотенних урядників, козаків, що належали до даної сотні, а також інші правові питання.

Полковий суд у своєму початковому вигляді не функціонував на постійній основі. Його створення та діяльність були зумовлені розпорядженням полковника, який командував відповідним полком. Коли виникала необхідність у розгляді певних справ, полковник наказував скликати суд у місті, яке слугувало адміністративним центром полку. Зазначене дозволяло суду зосереджуватися на вирішенні конкретних питань, котрі потребували уваги [12], що було характерно для більш гнучкої та адаптивної системи правосуддя в умовах воєнного часу або мобільних військових структур.

Слід підкреслити, що на початку 1764 року було запроваджено значні зміни в судову систему, що спричинили зміцнення централізованого управління і зміну судових установ. Було створено 20 повітових судів, котрі були основними судовими установами на рівні повіту, підкоморські, гродські та земські суди [13].

Підкоморій у ієрархії земських титулярних урядів вважався третьою за важливістю особою після каштеляна і маршалка, часто обіймався представниками видатних українських князівських і магнатських родів. Його діяльність базувалася на підтримці висококваліфікованих помічників, таких як коморник, мірник, писар та копачі. Підкоморій, коморник і писар мали довічні посади, з них підкоморій і коморники зобов'язані були скласти присягу. Коморники мали бути осілими на відповідній території. Юрисдикція підкоморія обмежувалася лише шляхетськими земельними володіннями. Основними обов'язками підкоморія було проведення розмежування спірних земель приватних шляхетських маєтків згідно з розпорядженнями земського суду. Однак він також здійснював розмежування відсутніх конфліктів, зокрема вимірювання земельних ділянок між спадкоємцями та фіксацію меж при купівлі-продажу земельних ділянок [14].

Судовий процес у гродському суді був безпосереднім, при цьому норми процесуального права не були чітко відокремлені від матеріального права, і

цивільний процес не був розділений від кримінального. Процес відзначався значним формалізмом і становою нерівністю. Для виявлення злочинців використовувалися такі методи, як копа (збори сільських громад), «гоніння сліду», «свод» та домашня ревізія у присутності возного та свідків. Накладання покарань залежало від ваги злочину: за легкі порушення на злочинців накладали грошові штрафи, а за серйозний злочин, наприклад вбивство, застосовувалася кара згідно із становою належністю загиблого. Вирок виносився не пізніше, ніж за три дні після завершення слухання справи і міг бути остаточним або умовним. Проти судових вироків дозволялася подача апеляції. Під час національної революції 1648–1676 років гродські суди були ліквідовані на території Гетьманщини, а їхня діяльність була відновлена після реорганізації полкових судів у гродські суди у 1763 році. Остаточні гродські суди були ліквідовані в 1782 році [15].

На початковому етапі своєї діяльності земські суди вирішували переважно цивільні суперечки між шляхтою, але згодом їх компетенція значно розширилася, зосередивши на собі практично всю цивільну юстицію. Кожен земський суд складався з судді, підсудка та писаря, які обиралися на повітових з'їздах шляхти. Судді обиралися на пожиттєвий термін, а сесії земських судів відбувалися тричі на рік, кожна тривала по 6 тижнів і проводились у повітовому місті. У Гетьманщині під кінець гетьманства Кирила Розумовського було підтримано вимоги козацької старшини щодо відновлення судочинства на основі Литовського статуту 1588 року, що було схвалено Генеральними зборами 1763 року. У кожному полку було створено по два земських суди, а в Ніжинському полк

Нові судові установи заміщали колишні козацькі суди, які функціонували на засадах козацького права і самоврядування. Такі зміни в судовій системі спрямовувалися на покращення управління та забезпечення більшої юридичної стабільності в регіоні, встановлення єдиної правової практики та підтримку центральної влади в розгляді справ на різних рівнях адміністративно-територіального устрою.

Висновки. Козацьке звичаєве право представляло собою набір правових норм, що формувалися разом із виникненням українського козацтва та його становленням як суспільного стану, широко застосовувалося у повсякденному житті запорожців, а також у козацьких громадах на територіях Лівобережної, Правобережної та Слобідської України, пізніше — у південних районах.

Найвищою судовою владою в козацькій державі була Гетьманська Рада, яка обиралася голосуванням на козацьких з'їздах. З II пол. XVI ст. гетьман був головною судовою посадовою особою, яка мала верховну владу у судових справах. Гетьман мав право делегувати судові повноваження нижчим суддям, що забезпечувало стабільне функціонування судової системи. Важливу роль у судовій системі відігравали військові судді, які обиралися публічно на центральній площі для всього військового колективу.

У кожній козацькій громаді (січі) існували ради, до складу яких входили обранці, що представляли інтереси громади перед вищими владами, а також брали участь у прийнятті рішень щодо справ та конфліктів у січі. Важливим аспектом судової системи була можливість народу брати участь у засіданнях ради та виражати свої думки щодо вирішення справ.

Судові засідання проходили за участі не лише суддів, але й представників місцевої адміністрації та впливових осіб громади, що значною мірою нагадувало копні суди, які діяли у староукраїнських населених пунктах.

Значні зміни у судовій системі запроваджувалися з початку 1764 року, що спричинило зміцнення централізованого управління і зміну судових установ. Було створено 20 повітових судів, підкоморські, гродські та земські суди. Нові судові установи заміщали колишні козацькі суди, що функціонували на засадах козацького права і самоврядування.

Література:

1. Кулиняк Д. Виникнення козацтва. *Наука і суспільство*. 2009. № 1/2. С. 36-39.
2. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV - середина XVII: монографія. Вид. 2. К.: Києво-Могилянська академія, 2006. 300 с.
3. Уривалкін О.М. Виникнення та еволюція козацтва на території України. Історія України (середина XIII-середина XVII ст.): навч. посіб. для вузів. К.: Кондор, 2005. С. 209-244.
4. Бачинська, О. Історія Українського козацтва XV - XX ст.: навч. метод. пос. О.: АстроПринт, 2007. 104 с.
5. Щербак О.В. Козацтво українське. Енциклопедія історії України у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 408.
6. Ковалевська О. Іконографія козацьких старшин XVII - XVIII ст.: джерела та історіографія : автореф. дис. ... д-ра іст. Наук. 07.00.06. К.: Ін-т історії України НАН України. 2015. 36 с.
7. Мартянова С.М. Правовий статус суддів у системі влади Запорозької Січі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. Вип. 3. С. 35-43.
8. Дегтярьов С. Українське судочинство наприкінці XVII – у XVIII ст. та впливи на нього російських судових практик. Гілея: Збірник наукових праць. 2016. Вип. 104. С. 11–18.
9. Міллер Д.П. Суды земские, гродские и подкоморские в XVIII в. Антологія української юридичної думки / редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 553 с.
10. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд. А.С.Чайковський. Київ, 2003. 656 с.
11. Путро О.І. Сотенний устрій. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sotennyj_ustrij (дата звернення: 23.06.2024).
12. Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII століття. Антологія української юридичної думки/ редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 553 с.
13. Черкаський І. Ю. Судові реформи Гетьмана гр. К. Г. Розумовського. Антологія української юридичної думки/ редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 553 с.
14. Ворончук І.О. Підкоморський суд. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud (дата звернення: 22.06.2024).

15. Пятяка О.В. Гродський суд. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка». 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Grodsky_sud (дата звернення: 22.06.2024).

16. Голобуцький П.В. Земські суди. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка». 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemski_sudy (дата звернення: 22.06.2024).

References:

1. Kulyniak, D. (2009). Vynyknennia kozatstva [The emergence of the Cossacks]. *Nauka i suspilstvo – Science and society*, 1/2, 36-39 [in Ukrainian].
2. Shcherbak, V. (2006). *Ukrainske kozatstvo: formuvannia sotsialnoho stanu. Druha polovyna XV - seredyna XVII [Ukrainian Cossacks: formation of the social state. The second half of the 15th - the middle of the 17th century]*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
3. Uryvalkin, O.M. (2005). *Vynyknennia ta evoliutsiia kozatstva na terytorii Ukrainy. Istoriiia Ukrainy (seredyna XIII-seredyna XVII st.) [The emergence and evolution of Cossacks on the territory of Ukraine. History of Ukraine (mid-XIII-mid-XVII centuries)]*. (pp. 209-244) Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
4. Bachynska, O. (2007). *Istoriiia Ukrainskoho kozatstva XV - XX st. [History of the Ukrainian Cossacks of the 15th - 20th centuries]*. Odesa: AstroPrynt [in Ukrainian].
5. Shcherbak, O.V., & Smolii, V.A. (Ed.). (2007). *Kozatstvo ukrainske [Ukrainian Cossacks]*. (Vols. 1-10). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Kovalevska, O. (2015). *Ikonohrafiia kozatskykh starshyn XVII - XVIII st.: dzherela ta istoriografiia [Iconography of Cossack elders of the 17th - 18th centuries: sources and historiography]. Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Martianova, S.M. (2008). *Pravovy status suddiv u systemi vlady Zaporozkoi Sichi [Legal status of judges in the system of government of Zaporozhye Sich]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 3, 35-43 [in Ukrainian].
8. Dehtiarov, S. (2016). *Ukrainske sudochynstvo naprykintsi XVII – u XVIII st. ta vplyvy na noho rosiiskyykh sudovykh praktyk [Ukrainian judiciary at the end of the 17th - in the 18th century. and the influence of Russian judicial practices on him]. Hileia: Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Collection of scientific papers*, 104, 11-18 [in Ukrainian].
9. Miller, D.P. & Shemshuchenko, Yu.S. (2003). *Sudy zemskye, hrodskye y podkomorskye v XVIII v. [Zemstvo, city and podkomorskie courts in the 18th centuries]*. Kyiv: Vyd. Dim «Yurydychna knyha» [in Ukrainian].
10. Chaikovskiy, A.S. (2003) *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy [Textbook on the history of the state and law of Ukraine]*. Kyiv.
11. Putro, O.I. *Sotennyi ustrii [Hundred system of government]* Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Sotennyj_ustrij [in Ukrainian].
12. Padokh, Ya. & Shemshuchenko, Yu.S. (2003). *Gruntove sudochynstvo na Livoberezhnii Ukraini u druhi polovyni XVII–XVIII stolittia. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky [Land justice in Left Bank Ukraine in the second half of the 17th–18th centuries. Anthology of Ukrainian legal thought]*. Kyiv: Vyd. Dim «Yurydychna knyha» [in Ukrainian].
13. Cherkaskiy I.Yu. & Shemshuchenko, Yu.S. (2003). *Sudovi reformy Hetmana hr. K. H. Rozumovskoho. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky [Judicial reforms of Hetman c. K. G. Razumovskiy. Anthology of Ukrainian legal thought]*. Kyiv: Vyd. Dim «Yurydychna knyha» [in Ukrainian].
14. Voronchuk, I.O. *Pidkomorskyi sud [Subcommittee Court]* Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud [in Ukrainian].
15. Patiaka, O.V. & Smolii, V.A. (2004) *Hrodskiyi sud [City court]*. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Grodsky_sud [in Ukrainian].
16. Holobutskiy, P.V. & Smolii, V.A. (2005) *Zemski sudy [Zemsky courts]*. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Zemski_sudy [in Ukrainian].

УДК 349.2:331:351.86

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-359-370](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-359-370)

Бондар Олександр Сергійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

СПРОЩЕНИЙ РЕЖИМ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей та викликів впровадження спрощеного режиму регулювання трудових відносин в Україні в умовах воєнного стану. Мета дослідження – проаналізувати ефективність спрощеного регулювання трудових відносин, запровадженого під час воєнного стану, та оцінити його відповідність сучасним викликам. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, системний підхід та порівняльний аналіз. Результати дослідження показують, що спрощений режим регулювання трудових відносин, запроваджений в Україні у відповідь на воєнний стан, має суттєве значення для адаптації правової системи до екстремальних умов. Закон № 2136-ІХ, який визначає цей режим, дозволяє сторонам трудового договору самостійно обирати форму та умови працевлаштування, що забезпечує гнучкість та оперативність у прийнятті рішень. Це особливо важливо в контексті підтримки функціонування економіки під час кризових ситуацій. Законодавство передбачає можливість укладення трудових договорів як у письмовій, так і в електронній формі, що відповідає тенденціям діджиталізації та спрощує організацію праці в сучасних умовах. Однак впровадження спрощеного режиму регулювання не є безпроблемним. Однією з головних проблем є відсутність узгодженості нових положень із чинним законодавством, що може призводити до правової невизначеності та потенційних судових спорів. Зокрема, неясність критеріїв для оцінки та застосування нових норм, а також необхідність ведення кадрової документації, навіть у межах спрощеного режиму, створюють додаткове адміністративне навантаження на підприємства. Дублювання деяких положень спрощеного режиму з нормами Кодексу законів про працю України (КЗпП) може спричинити плутанину в їх застосуванні на практиці. Загалом, спрощений режим регулювання трудових відносин є важливим кроком у напрямку адаптації правової системи до сучасних викликів, забезпечуючи необхідну гнучкість та адаптивність в умовах кризи. Це дозволяє роботодавцям та працівникам спільно знаходити рішення, що відповідають

Keywords: simplified regime, labor relations, martial law, legal uncertainty, Ukrainian legislation.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни в Україні, що триває з 2022 року, виникла необхідність перегляду та адаптації правових норм, які регулюють трудові відносини. Військові конфлікти створили нові виклики для соціально-економічного життя країни, впливаючи на всі сфери діяльності, включаючи ринок праці. Відповідно, правова система повинна реагувати на ці зміни, забезпечуючи як стабільність, так і гнучкість у регулюванні трудових відносин. Саме в цьому контексті було прийнято Закон № 2136-ІХ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який впровадив спрощений режим регулювання трудових відносин, спрямований на полегшення умов праці та забезпечення ефективного функціонування ринку праці в умовах кризи [8].

Загалом, спрощений режим регулювання трудових відносин в Україні є важливим інструментом адаптації до умов воєнного часу та швидких змін у соціально-економічному середовищі. Він спрямований на забезпечення гнучкості та оперативності у вирішенні трудових питань, що є критично важливим для підтримки функціонування ринку праці та економіки в цілому. Однак для ефективної реалізації цього режиму необхідно забезпечити його узгодженість із чинним законодавством та подолати існуючі правові та адміністративні бар'єри. Це вимагає активної роботи зі сторони законодавців, правознавців та всіх учасників трудових відносин [8].

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання спрощеного режиму регулювання трудових відносин в Україні є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Воно стало актуальним у світлі потреб адаптації ринку праці до нових економічних та соціальних умов, зокрема під час і після воєнних дій. Розглядати цю тему варто з огляду на різноманітні аспекти, включаючи правові, економічні та соціальні виміри.

Значний вклад у розвиток теми мають такі автори, як О.В. Байло [1], який досліджує окремі аспекти застосування спрощеного режиму. Він підкреслює важливість адаптації трудових договорів до нових умов праці, що сприяє підвищенню гнучкості ринку праці та зниженню бюрократичного навантаження на роботодавців і працівників. Н. Гришанова [2] звертає увагу на практичні аспекти впровадження спрощеного режиму регулювання. Вона описує, як цей режим впливає на процеси найму та звільнення, а також на дотримання трудових прав і гарантій працівників. В.С. Дейнека [3] розглядає істотні умови трудового договору в контексті спрощеного режиму. Він аналізує, як такі умови можуть змінюватися в залежності від типу і характеру трудових відносин, а також від поточних соціально-економічних умов. Інший

важливий погляд пропонує В. Ковальський [5], який аналізує правові основи спрощеного режиму регулювання. Він вивчає нормативні акти та пропонує пропозиції щодо їх вдосконалення, зокрема в частині зменшення адміністративних бар'єрів і спрощення процедур для малих та середніх підприємств. О.Л. Кучма [6] досліджує специфіку спрощеного режиму трудових відносин під час воєнного стану. Вона звертає увагу на особливості, що з'явилися в умовах надзвичайних ситуацій, коли традиційні підходи до трудових відносин виявилися недостатньо ефективними. До дослідження теми залучена також експертна література, зокрема публікації на сучасних інтернет-ресурсах. Вони висвітлюють актуальні аспекти спрощеного режиму регулювання трудових відносин, включаючи питання-відповіді [11], шаблони трудових договорів [10], а також аналітичні матеріали щодо переваг і недоліків цієї системи [9].

Попри достатню кількість літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу. Тому із використанням різних методів наукового пізнання було проаналізовано, згруповано та систематизовано інформацію, що дозволяє краще зрозуміти специфіку спрощеного режиму регулювання трудових відносин в Україні і його вплив на ринок праці.

Мета статті — проаналізувати особливості та проблеми впровадження спрощеного режиму регулювання трудових відносин в Україні в умовах воєнного стану та оцінити його ефективність і відповідність сучасним викликам.

Виклад основного матеріалу. Актуальність спрощеного режиму регулювання трудових відносин в Україні в умовах воєнного стану важко переоцінити. З початку військових дій у 2014 році, які значно посилюються у 2022 році, виникла необхідність перегляду та адаптації правових норм, що регулюють трудові відносини. Цей процес охоплює широкий спектр аспектів, від поділу щорічної відпустки до надання відпусток без збереження заробітної плати. Такі зміни мають бути спрямовані на полегшення умов праці та забезпечення ефективного функціонування трудових відносин в умовах кризової ситуації [8].

Закон № 2136-ІХ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», ухвалений у цей період, надає значну гнучкість сторонам трудового договору, дозволяючи їм самостійно визначати форму договору. Це суттєво відрізняється від звичайних норм, встановлених Кодексом законів про працю України (КЗпП), який передбачає обов'язкову письмову форму трудового договору [11]. Ця гнучкість у виборі форми договору демонструє прагнення законодавця забезпечити адаптивність і оперативність в умовах воєнного стану.

Важливим аспектом цих змін є забезпечення балансу між необхідністю збереження прав працівників і захистом інтересів роботодавців у складних умовах воєнного часу. Наприклад, зміни, що стосуються трудових відносин, повинні враховувати обставини, коли працівники не можуть виконувати свої

обов'язки у звичайному режимі через небезпеку або інші об'єктивні причини. Проте, відсутність чітких критеріїв для оцінки та застосування нових норм може призвести до правової невизначеності та викликати численні судові спори [6].

Таким чином, актуальність спрощеного режиму регулювання трудових відносин в Україні обумовлена необхідністю гнучкості, адаптивності та ефективного реагування на кризові умови, які диктуються як процесами діджиталізації, так і надзвичайними обставинами воєнного часу.

Спрощений режим регулювання трудових відносин в Україні надає сторонам трудового договору, тобто роботодавцю та працівнику, можливість вільно визначати умови своїх взаємовідносин за взаємною згодою. В рамках цього режиму можна гнучко встановлювати такі аспекти, як система оплати праці, норми праці та розмір заробітної плати, за умови, що ці домовленості не суперечать іншим положенням Кодексу законів про працю України [5].

Згідно зі статтею 495 Кодексу законів про працю України, спрощений режим регулювання трудових відносин застосовується в певних випадках. Зокрема, цей режим стосується трудових відносин, що виникають між працівником і роботодавцем, який є *суб'єктом малого або середнього підприємництва*. Відповідно до законодавства, суб'єктом малого або середнього підприємництва вважається той, чия середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 250 осіб. Показник середньої чисельності працівників встановлюється на підставі даних офіційної статистичної звітності [10].

Крім того, спрощений режим може бути застосований до трудових відносин між роботодавцем і працівником, *якщо розмір заробітної плати останнього перевищує вісім розмірів мінімальної заробітної плати, визначеної законом, за місяць*. Ці положення дозволяють визначити критерії для застосування спрощеного режиму, що надає можливість адаптувати трудові відносини до умов малого та середнього бізнесу, а також стимулювати працівників до отримання високих заробітних плат [10].

Регулювання трудових відносин між працівниками та роботодавцями, які використовують спрощений режим, здійснюється на основі *трудового договору*. Це забезпечує гнучкість та адаптацію правових відносин до умов сучасного ринку праці [4]. Трудовий договір може бути як безстроковим, так і строковим, залежно від домовленості між працівником та роботодавцем. Безстроковий договір не має визначеного терміну дії, що дозволяє довгострокове співробітництво, тоді як строковий договір укладається на певний період або до завершення конкретного завдання [4].

Таблиця 1 містить стислий огляд ключових умов трудового договору, необхідних для регулювання трудових відносин між працівником і роботодавцем.

Таблиця 1

Істотні умови трудового договору [2]

№	Істотні умови	Опис
1	Місце роботи	Конкретне місце виконання обов'язків, включаючи дистанційну роботу
2	Дата набрання чинності	Дата, з якої договір вступає в силу або термін дії строкового договору
3	Обов'язки працівника	Завдання та функції, які має виконувати працівник
4	Умови оплати праці	Основна зарплата та додаткові виплати
5	Режим роботи	Графік роботи, періоди відпочинку, умови роботи в нічний та надурочний час
6	Тривалість щорічної відпустки	Умови та тривалість основної та додаткових відпусток
7	Гарантії та компенсації за шкідливі умови праці	Гарантії та компенсації за роботу в шкідливих або небезпечних умовах
8	Умови праці	Загальні умови праці та можливі впливи на здоров'я
9	Строки повідомлення про розірвання договору	Строки повідомлення працівника про розірвання договору з ініціативи роботодавця
10	Порядок та форма обміну інформацією	Порядок обміну інформацією між роботодавцем та працівником
11	Умови нерозголошення комерційної таємниці	Захист комерційної таємниці та відповідальність за її розголошення
12	Компенсація при розірванні договору	Компенсація при розірванні договору з ініціативи роботодавця
13	Умови роботи у надурочний та нічний час	Умови роботи та оплата у надурочний, нічний час, святкові та вихідні дні
14	Форма укладення договору	Письмова форма договору або електронний документ
15	Договори в умовах воєнного стану	Умови договору, що застосовуються в умовах воєнного стану

Примітки: систематизовано автором

Якщо строковий трудовий договір не містить положень щодо його поновлення, він автоматично припиняється після закінчення встановленого в ньому терміну або після завершення виконання визначеної роботи [4]. Укладання трудового договору відбувається в письмовій формі державною мовою і в двох примірниках – по одному для кожної зі сторін. Це забезпечує рівність умов і прозорість взаємних зобов'язань [4]. За згодою сторін трудовий договір може бути укладений у формі електронного документа відповідно до Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг". Така форма договору полегшує його створення, зберігання та обробку [4].

Крім підстав, встановлених Кодексом законів про працю України (КЗпП), працівник і роботодавець можуть за взаємною згодою включати в трудовий договір додаткові умови припинення або розірвання договору. Це дозволяє більш гнучко враховувати інтереси обох сторін і адаптувати трудові відносини до конкретних обставин [4].

Питання надання відпусток в умовах спрощеного режиму регулюються спеціальними нормами. Щорічні оплачувані відпустки та відпустки без збереження заробітної плати надаються відповідно до статей 79, 84 та 115 КЗпП України, з деякими особливостями. Працівники мають право на поділ щорічної відпустки на частини будь-якої тривалості або надання її повної тривалості. Відпустка без збереження заробітної плати може бути надана на термін більше 15 календарних днів на рік, якщо це передбачено трудовим договором. Це положення надає працівникам більше свободи в управлінні своїм робочим і особистим часом, що є особливо важливим в умовах війни [11].

Питання виплати вихідної допомоги у разі припинення трудових відносин також врегульовані у спрощеному режимі. Стаття 44 КЗпП України визначає основні розміри вихідної допомоги залежно від підстав припинення трудового договору. Так, при припиненні трудового договору з підстав, зазначених у пункті 6 статті 36, пункті 1, 2 і 6 статті 40, пункті 6 частини першої статті 41 КЗпП, працівнику виплачується вихідна допомога у розмірі не менше середнього місячного заробітку. У разі припинення трудового договору з підстав, зазначених у пункті 5 частини першої статті 41, розмір вихідної допомоги становить не менше шестимісячного середнього заробітку. Зокрема, в умовах воєнного стану передбачено додаткові гарантії для працівників, які можуть бути призвані на військову службу або направлені на альтернативну службу, їм виплачується вихідна допомога у розмірі двох мінімальних заробітних плат [11].

Спрощений правовий режим також передбачає можливість встановлення *індивідуальних умов праці* безпосередньо у трудовому договорі. Законодавство України неоднозначно визначає термін "умови праці". Наприклад, В. С. Дейнека стверджує, що під істотними умовами праці слід розуміти умови, які можуть бути змінені за певних обставин, і що ці умови є найважливішими положеннями, які повинні бути відображені у трудовому договорі [3, с. 161]. О. Лакіза підкреслює, що умови праці включають сукупність соціальних і виробничих факторів, за яких здійснюється трудова діяльність працівника на підприємстві, установі або в організації, та які впливають на його здоров'я та працездатність [7, с. 172].

Стаття 32 КЗпП України регулює інститут зміни істотних умов праці, під якими розуміються системи та розміри оплати праці, пільги, режими роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміни розрядів і найменування посад та інші. З огляду на те, що стаття 496 КЗпП визначає умови праці як істотну складову трудового договору в умовах спрощеного регулювання, необхідно чітко визначити складові поняття умов праці [1].

Пріоритетність умов трудового договору в контексті спрощеного режиму регулювання трудових відносин підкреслює важливість правових наслідків у разі невідповідності цих умов законодавству. Стаття 9 КЗпП

визначає єдину підставу для визнання умов трудового договору недійсними – погіршення становища працівника порівняно з чинним законодавством України. Умови дійсності правочинів та наслідки їх недійсності, визначені Цивільним кодексом України, не можуть застосовуватися до трудових відносин, які регулюються трудовим договором (контрактом). Стаття 21 КЗпП уточнює, що предметом трудового договору є праця (трудова функція) особи, яка є об'єктом трудових правовідносин, повністю регульованих законодавством у сфері праці. Такий висновок також підтримано у постановках Верховного Суду України від 24 червня 2015 року у справі № 6-530ц15 та Верховного Суду від 24 лютого 2021 року у справі № 757/46774/17 [1].

Однією з істотних умов трудового договору в рамках спрощеного режиму є термін дії договору. Стаття 496 КЗпП дозволяє укладення як безстрокового, так і строкового трудового договору за взаємною згодою працівника та роботодавця. Строковий трудовий договір може бути укладений на певний строк або на час виконання певної роботи [1].

Однією з *основних проблем* є неузгодженість спрощеного режиму з чинним законодавством. Зокрема, існує невизначеність у тому, як саме повинні застосовуватися форми трудових договорів, затверджені наказом Міністерства праці та соціальної політики, до фізичних осіб-підприємців. Це створює правову плутанину і ускладнює правильне оформлення таких договорів, що може призвести до непорозумінь і потенційних правових конфліктів [8]. Додатково, термін «звітний період» використовується неоднозначно при визначенні середньої кількості працівників. Це ускладнює точність звітності та може вплинути на відповідність вимогам до малого і середнього бізнесу, які прагнуть використовувати спрощений режим [8].

Інша значуща проблема пов'язана з вимогою ведення кадрової документації, такої як *Табель обліку робочого часу*, навіть у межах спрощеного режиму. Це суперечить самому принципу спрощення, оскільки подібні вимоги можуть бути надмірно обтяжливими для малих підприємств і фізичних осіб-підприємців. Відсутність чітких вказівок щодо цього аспекту створює ризик додаткового адміністративного навантаження і правової невизначеності [8].

Третя проблема стосується *надлишковості норм*. Деякі положення спрощеного режиму, наприклад, щодо добровільності укладання трудових договорів або можливості домовленості про індивідуальні умови праці, дублюють вже існуючі правові норми, закріплені у Конституції України та Кодексі законів про працю України (КЗпП). Це призводить до правової плутанини і може створити враження надмірного регулювання або навіть суперечливих вимог, що ускладнює застосування спрощеного режиму на практиці [8].

Для забезпечення всебічного аналізу спрощеного режиму регулювання трудових відносин згідно з Законом № 2434, у *Таблиці 2* представлено ключові переваги та недоліки цього підходу, що охоплюють аспекти звільнення працівників, розірвання договорів, надання відпусток, ведення документації, створення локальних нормативних актів та управління юридичними ризиками.

Таблиця 2

Переваги та недоліки спрощеного режиму регулювання трудових відносин (Закон № 2434) [9]

Категорія	Переваги	Недоліки
Звільнення працівника	Можливість звільнити працівника без пояснення причини, за умови виплати компенсації, яка може бути значною, особливо при звільненні кількох працівників	Високі витрати на компенсації при звільненні кількох працівників.
Розірвання договору	Договір можна розірвати, надіславши працівникові рекомендований лист. Договір вважається розірваним з наступного робочого дня після отримання листа працівником	Можливість виникнення юридичних суперечок щодо моменту розірвання договору
Відпустка	Відпустку можна поділити на частини будь-якої тривалості, не обов'язково з безперервною частиною тривалістю не менше 14 календарних днів	Виникає потреба в узгодженні з працівниками щодо поділу відпусток
Документація	Не обов'язково вести документацію з кадрових питань, ухвалювати локальні нормативні акти та організаційно-розпорядчі документи	Не уточнено, яку саме документацію можна не вести, що створює плутанину. Можлива необхідність ведення документації після завершення воєнного стану
Локальні нормативні акти	Відсутня потреба у створенні локальних нормативних актів, що діють за принципом "один на всіх"	Усі умови необхідно прописувати в індивідуальних договорах з кожним працівником, що може збільшити обсяг адміністративної роботи
Пільги та відпустки	Можливість надання відпустки без збереження зарплати за сімейними обставинами понад 15 к. дн	Багато положень вже передбачені Законом № 2136 та іншими нормативно-правовими актами
Виплата зарплати за відпустку	Зарплату працівникам за весь час щорічної відпустки виплачують до її початку	Виплати за відпустку до її початку вже передбачені чинним законодавством (ст. 21 Закону про відпустки)
Надурочна робота	Можливість залучення працівника до роботи в надурочний час без дозволу профспілки	Більшість цих положень вже передбачені Законом № 2136, що дозволяє роботодавцеві визначати час початку і закінчення роботи
Юридичні ризики	Немає необхідності укладати колективний договір, кожен працівник має індивідуальний договір	Необхідність переукладання трудових договорів та відсутність практичного досвіду з укладення договорів за спрощеним режимом підвищують юридичні ризики
Контроль і перевірки	Можливе зменшення адміністративного навантаження під час перевірок	Можливі проблеми з Держпраці через змішування двох систем і відсутність документів
Альтернативи	Використання існуючих законодавчих механізмів, таких як строкові контракти та положення Закону № 2136	Сумнівна доцільність спрощеного режиму, враховуючи наявність вже діючих ефективних інструментів

Примітки: систематизовано автором

Незважаючи на прагнення до спрощення, у цьому режимі існують певні обмеження, яких сторони повинні дотримуватися.

По-перше, *оплата праці не може бути нижчою за встановлений законом мінімум*, що включає не тільки базову заробітну плату, але й різні надбавки, доплати, премії, винагороди та інші заохочувальні і компенсаційні виплати, передбачені законодавством [5].

По-друге, *норми робочого часу та відпочинку* повинні відповідати вимогам щодо нормальної тривалості робочого тижня і щотижневого безперервного відпочинку. Це означає, що навіть у випадку гнучкого режиму, основні стандарти щодо робочого часу мають залишатися незмінними [5].

Також важливо враховувати, що інші права та гарантії, визначені КЗпП України, повинні бути збережені. Це включає широкий спектр аспектів, таких як *умови праці, соціальні гарантії та інші положення, які забезпечують захист прав працівників*.

Таким чином, спрощений режим, хоча і надає більшу свободу у визначенні умов трудових відносин, все ж таки підпорядковується базовим принципам трудового законодавства. Це дозволяє зберігати баланс між гнучкістю і необхідністю забезпечення основних прав працівників, що є критично важливим для підтримки справедливих та рівноправних умов праці [5].

Висновки. Спрощений режим регулювання трудових відносин в Україні, впроваджений в умовах воєнного стану, має значне значення для адаптації правової системи до кризових умов. Закон № 2136-IX, ухвалений у відповідь на загострення військових дій, дозволяє сторонам трудового договору самостійно визначати форму та умови трудових відносин. Це забезпечує гнучкість та оперативність у прийнятті рішень, що є критично важливим для підтримки функціонування економіки в умовах непередбачуваних обставин. Проте, запровадження спрощеного режиму несе в собі й певні виклики. Основною проблемою є неузгодженість нових положень із чинним законодавством, що може призвести до правової невизначеності та потенційних судових спорів. Наприклад, відсутність чітких критеріїв для оцінки та застосування нових норм, а також вимога ведення кадрової документації, навіть у межах спрощеного режиму, створюють додаткове адміністративне навантаження на підприємства. Крім того, дублювання деяких положень спрощеного режиму з існуючими нормами Кодексу законів про працю України (КЗпП) може викликати плутанину у застосуванні цих норм на практиці.

Загалом, спрощений режим регулювання трудових відносин є важливим кроком у напрямку адаптації правової системи до сучасних викликів. Він забезпечує необхідну гнучкість та адаптивність в умовах кризи, дозволяючи роботодавцям та працівникам знаходити спільні рішення, що відповідають їхнім інтересам. Однак для забезпечення ефективного функціонування цього режиму необхідно подолати існуючі проблеми, пов'язані з правовою невизначеністю та узгодженням із чинним законодавством, що вимагатиме подальших зусиль зі сторони законодавців та правознавців.

Література:

1. Байло О.В. Окремі аспекти застосування спрощеного режиму регулювання трудових відносин. *Правова держава*, 48'2022, 32-38. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/267965/266506>
2. Гришанова Н. Особливості застосування спрощеного режиму регулювання трудових відносин. *Кадровик*, 2022. URL: <https://kadrovik.isu.net.ua/news/546434-osoblyvosti-zastosuvannya-sproshchenoho-rezhymu-rehulyuvannya-trudovykh-vidnosyn>
3. Дейнека В.С. Істотні умови трудового договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, №58, Том 1, 2019, 160-163. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36055>
4. Інспекція праці інформує: Спрощений режим регулювання трудових відносин, як напрям до задекларованої праці. *Східне міжрегіональне управління Державної служби України з питань праці*, 2024. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuiie-sproshchenyi-rezhym-rehulivannia-trudovykh-vidnosyn-iak-napriam-do-zadeklarovanoi-pratsi/>
5. Ковальський В. Про спрощений режим регулювання трудових відносин. *Юридичний Вісник України*, 2024. URL: <https://yvu.com.ua/pro-sproshhenyj-rezhym-regulyuvannya-trudovykh-vidnosyn/>
6. Кучма О.Л. Про спрощений режим трудових відносин у період дії воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, №6, 2022. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-03/2022-6-01-03>
7. Лакіза О. Умови праці як системне трудо-правове явище. *Вісник Національної академії правових наук України*, №1(80), 2015, 170-179. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-170-179.pdf
8. Новосельська І.В., Савицька С.Л. Проблема застосування спрощеного режиму регулювання трудових відносин. *Трудове право. Право соціального забезпечення*, 2023, №1(13), 114-121. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/259/229>
9. Онищенко В. Спрощене регулювання трудових відносин: переваги та недоліки. *Головбух*, 2022, №32. URL: <https://egolovbuh.expertus.com.ua/10000533>
10. Спрощений режим регулювання трудових відносин (+ шаблон Трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин). *Інстадок*, 2023. URL: <https://instaco.com.ua/news/sproshcheniy-rezhim-regulyuvannya-trudovih-vidnosin-shablon-trudovogo-dogovoru-v-umovah-sproshchenogo-rezhimu-regulyuvannya-trudovih-vidnosin>
11. Спрощений режим регулювання трудових відносин: питання-відповіді. *MeDoc*, 2024. URL: <https://medoc.ua/blog/sproshhenij-rezhim-reguljuvannja-trudovih-vidnosin-pitannja-vidpovidi>

References:

1. Bailo, O.V. (2022). Okremi aspekty zastosuvannya sproshchenoho rezhymu rehulivannia trudovykh vidnosyn [Specific aspects of applying the simplified regime of labor relations regulation]. *Pravova derzhava*, 48'2022, 32-38. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/267965/266506> [In Ukrainian].
2. Hryshanova, N. (2022). Osoblyvosti zastosuvannya sproshchenoho rezhymu rehulivannia trudovykh vidnosyn [Features of applying the simplified regime of labor relations regulation]. *Kadrovik*. URL: <https://kadrovik.isu.net.ua/news/546434-osoblyvosti-zastosuvannya-sproshchenoho-rezhymu-rehulyuvannya-trudovykh-vidnosyn> [In Ukrainian].
3. Deineka, V.S. (2019). Istotni umovy trudovoho dohovoru [Essential conditions of the labor contract]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*, 58(1), 160-163. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36055> [In Ukrainian].

4. Inspektsiia pratsi informuie. (2024). Sproshchenyi rezhym rehuliuвання трудовykh vidnosyn, yak napriam do zadeklarovanoi pratsi [Simplified regulation of labor relations as a direction towards declared work]. Skhidne mizhrehionalne upravlinnia Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuie-sproshchenyi-rezhym-rehuliuвання-trudovykh-vidnosyn-iak-napriam-do-zadeklarovanoi-pratsi/> [In Ukrainian].
5. Kovalskiy, V. (2024). Pro sproshchenyi rezhym rehuliuвання трудовykh vidnosyn [About the simplified regulation of labor relations]. Yurydychnyi Visnyk Ukrainy. URL: <https://yvu.com.ua/pro-sproshhenyj-rezhym-regulyuvannya-trudovykh-vidnosyn/> [In Ukrainian].
6. Kuchma, O.L. (2022). Pro sproshchenyi rezhym трудовykh vidnosyn u period dii voiennoho stanu [On the simplified labor relations regime during martial law]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannya, 6. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-03/2022-6-01-03> [In Ukrainian].
7. Lakiza, O. (2015). Umovy pratsi yak systemne trudo-pravove yavyshe [Working conditions as a systemic labor law phenomenon]. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 1(80), 170-179. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-170-179.pdf [In Ukrainian].
8. Novoselska, I.V., & Savytska, S.L. (2023). Problema zastosuvannya sproshchenoho rezhymu rehuliuвання трудовykh vidnosyn [The problem of applying the simplified regime of labor relations regulation]. Trudove pravo. Pravo sotsialnoho zabezpechennia, 1(13), 114-121. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/259/229> [In Ukrainian].
9. Onyshchenko, V. (2022). Sproshchene rehuliuвання трудовykh vidnosyn: perevahy ta nedoliky [Simplified regulation of labor relations: advantages and disadvantages]. Holovbukh, 32. URL: <https://egolovbukh.expertus.com.ua/10000533> [In Ukrainian].
10. Sproshchenyi rezhym rehuliuвання трудовykh vidnosyn. (2023). (+ shablon Trudovoho dohovoru v umovakh sproshchenoho rezhymu rehuliuвання трудовykh vidnosyn) [Simplified regime of labor relations regulation (+ template of the labor contract under the simplified regime of labor relations regulation)]. Instadoc. URL: <https://instaco.com.ua/news/sproshcheniy-rezhim-regulyuvannya-trudovih-vidnosin-shablon-trudovogo-dogovoru-v-umovah-sproshchenogo-rezhimu-regulyuvannya-trudovih-vidnosin> [In Ukrainian].
11. Sproshchenyi rezhym rehuliuвання трудовykh vidnosyn: pytannia-vidpovidi. (2024). MeDoc. URL: <https://medoc.ua/blog/sproshhenij-rezhim-reguljuvannja-trudovih-vidnosin-pitannja-vidpovidi> [In Ukrainian].

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-371-379](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-371-379)

Бучинський Олег Йосипович кандидат юридичних наук, адвокат, партнер, Адвокатське об'єднання «Яр.ВАЛ», вул. Олеся Гончара, б. 26, оф. 86, м. Київ, 01054, тел.: (067) 951-59-82, <https://orcid.org/0009-0003-1251-1641>

ФАКТОРИ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуті питання факторів корупції в Україні. Корупція в Україні має свої особливості та значно відрізняється від корупції у розвинутих країнах. Без виявлення цих особливостей не можна розробити адекватні заходи протидії їй. Корупція сьогодення має ту особливість, що це – корупція кризового типу. Насамперед, вона породжується кризою сучасного українського суспільства та здатна поглиблювати кризу українського суспільства, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи в Україні. Саме тому, корупція стала реальною загрозою для національної безпеки та конституційного устрою України, насамперед вона є основною загрозою українській нації, зокрема політичним, економічним, правовим, моральним, культурним засадам її розвитку. Корупційні зв'язки все більше витісняють правові, етичні відносини між людьми і з аномалії поступово перетворюються в норму поведінки. З'ясовано, що причини корупції та її умови створюють підґрунтя для корупційних правопорушень в економічній та фінансових сферах. Вони сприяють виникненню та розвитку негативних явищ та процесів, коли вони розвиваються, то порушується механізм ринкової конкуренції, оскільки виграє не той, хто є конкурентоспроможний, а той хто зміг отримати преференції. Це сприяє виникненню монополістичних тенденцій в економіці та зниженню ефективності її функціонування й дискредитації вільної конкуренції. З'ясування причин та умов, які детермінують корупційні правопорушення, є необхідною умовою ефективної профілактики цих діянь, а також дозволяє зрозуміти обумовленість такого антисоціального явища, як корупція і, відповідно, визначати її поширеність та характер. Розгляд даної проблематики є важливою ще й з огляду на те, що корупція є явищем, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи – суспільства загалом, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ. Корупційні правопорушення, як й інші види посягань, обумовлює ціла система причин та умов.

Ключові слова: корупція, фактори, протидія, злочинність, корупційні правопорушення, запобігання, причини.

Buchynskiy Oleg Yosypovych Candidate of Legal Sciences, attorney, partner, Lawyers Union “Yar.VAL”, 01054, Kyiv, Olesya Honchara St., 26, office 86, tel.: (067) 951-59-82, <https://orcid.org/0009-0003-1251-1641>

FACTORS OF CORRUPTION CRIME IN UKRAINE

Abstract. The article deals with factors of corruption in Ukraine. Corruption in Ukraine has its own characteristics and is significantly different from corruption in developed countries. Without identifying these features, it is not possible to develop adequate countermeasures. Today's corruption has the peculiarity that it is crisis-type corruption. First of all, it is generated by the crisis of modern Ukrainian society and is capable of deepening the crisis of Ukrainian society, having the property of nullifying any political, economic, legal, moral reforms in Ukraine. That is why corruption has become a real threat to the national security and constitutional system of Ukraine, first of all it is the main threat to the Ukrainian nation, in particular to the political, economic, legal, moral, and cultural foundations of its development. Corruption ties are increasingly displacing legal and ethical relations between people and are gradually turning from an anomaly into a norm of behaviour. It is found that the causes of corruption and its conditions create the basis for corruption offenses in the economic and financial spheres. They contribute to the emergence and development of negative phenomena and processes, when they develop, the mechanism of market competition is disrupted, because the winner is not the one who is competitive, but the one who was able to get preferences. This contributes to the emergence of monopolistic tendencies in the economy and the reduction of the efficiency of its functioning and the discrediting of free competition. Clarifying the causes and conditions that determine corruption offenses is a necessary condition for the effective prevention of these acts, and also allows to understand the conditions of such an anti-social phenomenon as corruption and, accordingly, to determine its prevalence and nature. Consideration of this issue is also important given the fact that corruption is a phenomenon that is self-developing and self-determining within the general system – society as a whole, and also determines a number of other negative social phenomena. Corruption offenses, like other types of offenses, are caused by a whole system of causes and conditions.

Keywords: corruption, factors, counteraction, crime, corruption offenses, prevention, causes.

Постановка проблеми. З'ясування факторів, які детермінують корупцію, є необхідною умовою ефективної протидії їй. Це дозволяє зрозуміти обумовленість такої соціальної хвороби як корупція і, образно кажучи, поставити правильний діагноз цьому захворюванню та забезпечити оптимальне його лікування. Розгляд цього питання є важливим ще й з огляду на те, що корупція є явищем, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної

системи – суспільства загалом, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ.

Розглядаючи цю проблематику, варто виходити з того, що корупція як багатоаспектне соціальне явище є своєрідним відображенням політичних, економічних, ідеологічних, управлінських та інших соціальних явищ та процесів, які мають місце у суспільстві та державі, результатом недосконалого функціонування державних та суспільних інститутів, закономірною реакцією членів суспільства на вади суспільного розвитку. Корупцію, як і інші негативні соціальні явища, обумовлює ціла система факторів. У цьому зв'язку виникає закономірне і важливе в науковому та практичному плані питання про характер і роль тих чи інших факторів корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити численні дослідження питання факторів корупції в Україні. Зокрема, значний внесок у розробку досліджуваної проблеми зробили вчені-дослідники в галузях кримінального права та кримінології, а саме: О.Ю. Бусол, І.І. Войтович, Б.М. Головкін, О.С. Дика, К.В. Дубич, М.В. Кравчук, А.О. Левчук, М.І. Мельник, О.М. Михальченко, А.А. Мошнін, К.М. Наумчук, І.Д. Пастух, І.І. Петровська, М.В. Романов, І.І. Скобіна, В.М. Трепак, І.В. Чубенко та інші.

Метою статті є розглянуті питання факторів корупційної злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді корупцію визначають як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами наданої їм влади та посадових повноважень з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших правопорушень, які створюють умови для вчинення корупційних діянь або їх приховування.

Сучасна корупція в Україні розглядається на трьох рівнях: побутовому – викликана надмірною взаємодією пересічних громадян і чиновників; діловому – викликана надмірною взаємодією влади і бізнесу; політичному – викликана недобросовісною корисливою поведінкою у своїх інтересах верховної влади, що використовує демократичні системи й завдає шкоду інтересам виборців. Насамперед, у високо корумпованих бюрократичних апаратах більшість державних ресурсів свідомо прямують у канали, де їх найлегше розікрасти або де найлегше збирати хабарі, а політика правлячої еліти стає направленою на придушення механізмів контролю над корупцією: свободи преси, незалежності системи правосуддя, конкуруючих еліт і далі індивідуальних прав громадян. Так, деякі люди відзначають, що існують випадки, коли поведінка і зовнішній вигляд людини є сигналом для правоохоронних органів до затримання людини з метою отримання неправомірної вигоди [1, с. 107–108].

Проблема ефективності запобігання корупції є актуальною для будь-якої держави і саме виявлення детермінант, що сприяють вчиненню правопору-

шень є необхідною для розробки ефективних запобіжних заходів. Причинний ланцюжок, який пояснює злочинну поведінку, є доволі складним й різноманітним, тому його можна зрозуміти лише аналізуючи процеси, що відбуваються в державі. Проблема детермінації злочинності – центральна і чи не найскладніша з усіх в кримінологічній науці, її важливість обумовлюється тим, що, в разі розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві, з'явиться можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем. Однак, ця проблема й до цього часу не знайшла однозначного вирішення через наявність багатьох чинників, які обумовлюють таке явище як корупційна злочинність [2, с. 123–124].

Досліджуючи фактори корупції, слід виходити з того, що одні з них є безпосередніми причинами та умовами конкретних корупційних діянь, другі опосередковано впливають на їх вчинення, треті створюють, так би мовити сприятливий соціальний фон для існування корупції, отже і для конкретних її проявів. Останні в ланцюгу факторів безпосередньо не впливають на вчинення корупційних правопорушень, не перебувають з ними в прямому зв'язку, але при цьому виконують певну детермінуючу роль. Ця роль зводиться до того, що вони стимулюють або іншим чином сприяють появі та розвитку чинників, які виступають як загальними причинами корупції, так і безпосередніми детермінантами корупційних проявів, вони обумовлюють виникнення причин і умов корупції та корупційних діянь. У кримінологічній науці фактори, які функціонують на загальносоціальному рівні й створюють сприятливий для корумпування суспільних відносин фон, іменують соціальними передумовами корупції [3, с. 98–101].

Можливість виокремлення соціальних передумов корупції поряд з загальними причинами та умовами корупції й безпосередніми причинами і умовами корупційних діянь обумовлюється тим, що корупція як соціальне явище є продуктом соціальних процесів й суспільних відносин з притаманними їм закономірностями і тенденціями.

Насамперед, визначимо поняття «фактори корупції» це явища, процеси, інші чинники, які здійснюють будь-який детермінуючий вплив на корупцію, обумовлюючи корупцію як явище та породжуючи її конкретні прояви. Залежно від рівня, змісту та сили детермінуючого впливу на корупцію їх можна поділити на: соціальні передумови корупції; загальні причини та умови корупції; причини та умови конкретних корупційних діянь [4, с. 106–108].

Що стосується соціальних передумов, то це соціальні, економічні, політичні, правові та інші процеси і явища, які існують на загальносоціальному рівні, у тому числі у формі соціальних протиріч, і, не маючи правильного розвитку чи не знаходячи своєчасного і належного вирішення, створюють детерміністичне підґрунтя корупції – зумовлюють виникнення та розвиток чинників, що виконують роль загальних причин і умов корупції та причин і умов конкретних корупційних діянь. Загальні причини та умови корупції це

чинники, які породжують корупцію як свій наслідок або сприяють її існуванню. Причини та умови конкретних корупційних діянь це чинники, які, перебуваючи у прямому безпосередньому причинному зв'язку з корупційним діянням, породжують його чи сприяють його вчиненню [5, с. 198–199].

Такий поділ факторів корупції є умовним, оскільки зазначені вище соціальні явища, процеси та чинники перебувають у постійній взаємодії та взаємозв'язку і їх роль в системі детермінант корупції може змінюватися. Так, соціальні передумови корупції, переплітаючись на загальносоціальному рівні, викликають інші небажані для суспільства явища і в взаємодії та у дещо зміненому вигляді відіграють зумовлюючу роль або набувають форми безпосередніх причин та умов. Водночас чинники, які виступають безпосередніми причинами та умовами корупційних діянь, взаємодіють і взаємообумовлюють причини та умови корупції як соціального явища, які у свою чергу можуть трансформуватися у соціальні передумови корупції.

З огляду на це фактори корупції пропонується розглянути комплексно з умовним за необхідності визначенням соціальних передумов, загальних причин і умов корупції, причин і умов конкретних корупційних діянь та їх характеристикою. При цьому слід зазначити, що фактори корупції можуть бути поділені на ті, які властиві: усім державам; переважно державам певного типу і рівня розвитку, у тому числі державам перехідного типу; безпосередньо конкретній державі [6, с. 127–128].

За сферами поширення та змістом фактори корупції можна поділити на: політичні, економічні, організаційно-управлінські, правові, ідеологічні, морально-психологічні та інші.

До політичних факторів корупції можна віднести, зокрема: помилкову ідеологію реформ, політичну нестабільність, дисбаланс функцій та повноважень гілок влади, відсутність ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, відсутність належної політичної волі щодо системної протидії корупції, недостатню визначеність, непослідовність і неналежну наукову обґрунтованість здійснюваної антикорупційної політики [7, с. 152–154].

Економічними чинниками, які можуть виступати загальними причинами і умовами корупції та причинами і умовами корупційних діянь є, зокрема: відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо; відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду» для службовця; наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих людей, зростання їхніх прибутків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають навіть помірного достатку [8, с. 119–121].

Організаційно-управлінськими факторами на рівні соціальних передумов виступають, зокрема, недосконала система організації влади, неефективна система державного управління. Вони можуть мати форму загальних причин і умов корупції та безпосередніх причин і умов корупційних діянь, зокрема, є відсутність чіткої регламентації діяльності державних службовців щодо процедури здійснення службових повноважень, прийняття рішень, видачі офіційних документів; наявність у службових осіб надто широких розпорядчо-дозвільних повноважень для прийняття рішень на свій розсуд; поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад службовців не на підставі їхніх ділових і моральних якостей, а через знайомство за колишньою роботою, особисту відданість, близькість політичних уподобань; відсутність порядку спеціальної перевірки, тестування на відповідність професійним та моральним якостям, періодичної ротації, однорівневого переміщення всіх категорій службовців публічної сфери; недодержання умов і формальне ставлення до проведення конкурсу на заміщення посад та атестації та інше [3, с. 107–108].

До факторів правового характеру, які мають форму соціальних передумов корупції, потрібно віднести: неналежне забезпечення реалізації в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших інститутів держави та суспільства принципів верховенства права та законності; поширений правовий нігілізм як з боку публічних посадових та службових осіб, так і з боку інших суб'єктів правовідносин, включаючи громадян; відсутність у багатьох випадках передбачених законом можливостей задоволення громадянами своїх життєвих потреб легальним способом; безсистемна, у багатьох випадках науково необґрунтована зміна законодавства [9, с. 108–109].

Існуюча можливість порушувати закон, діяти всупереч йому, з одного боку, негативне ставлення до права та закону – з другого, вимушеність задовольняти життєві потреби незаконним шляхом – з третього, створюють сприятливі умови для корумпування суспільних відносин [10, с. 34].

Правовими чинниками, які можуть виступати як загальні причини і умови корупції та безпосередні причини і умови корупційних діянь, зокрема, є: недоліки нормативно-правової бази, яка не приведена до вимог Конституції України і зберігає зверхність чиновництва над населенням, надмірну закритість, не сприяє створенню чіткої системи контролю за діяльністю службовців, надійного адміністративно-правового захисту особи від свавілля державних органів та службових осіб; відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини та умови, що сприяють корупції та корупційним діянням; правова неврегульованість здійснення системного контролю за діяльністю службових осіб публічної сфери, їх доходами та витратами; прогалини та нечіткість законодавства, що передбачає відповідальність за корупційні правопорушення та регламентує діяльність державних органів, які ведуть боротьбу з корупцією.

Ідеологічним фактором, який відіграє роль соціальної передумови корупції в нашій країні, є відсутність чітко визначеної і впровадженої в практику ідеології державної служби, системи цінностей держави [11, с. 167–168].

Морально-психологічними факторами значного поширення корупції в Україні пов'язані з такими основними моментами, як втрата моральних засад свого колишнього статусу і значення у функціонуванні суспільства і регулюванні суспільних відносин; соціально-економічна і політична нестабільність суспільства, яка породжує у громадян, у тому числі осіб, уповноважених на виконання функцій держави, серед значної частини чиновництва дух невизначеності і непевності у завтрашньому дні; послабленням імунітету суспільства до корупції та антикорупційної мотивації суспільства, а також невизнанням значною частиною населення корупції соціальним злом, нерозумінням її суспільної небезпеки для суспільства, держави, окремої особи [12, с. 51–52].

Серед інших факторів корупції можна, зокрема, відзначити: відсутність дієвої системи соціального контролю, у тому числі за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, політичних та громадських діячів, що робить таку діяльність непрозорою; слабкість основних інститутів громадянського суспільства.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що з'ясування рівня, структури, тенденцій розвитку корупції, її факторів, причин та кримінологічну характеристику осіб, які вчинили корупційне правопорушення, дозволяє встановити реальну картину щодо корупції в Україні, виробити заходи протидії їй. Це з'ясування сьогодні ускладнене низкою моментів, які пов'язані з неповнотою статистичних даних про корупційні правопорушення осіб, які їх вчинили, відсутністю серйозних наукових розробок факторів корупції, особливо на рівні соціальних передумов тощо.

Причини корупції та її умови створюють підґрунтя для корупційних правопорушень в економічній та фінансових сферах. Вони сприяють виникненню та розвитку негативних явищ та процесів, коли розвиваються негативні явища і процеси, порушуються механізми ринкової конкуренції, оскільки виграє не той, хто є конкурентоспроможний а той хто зміг отримати преференції. Це сприяє виникненню монополістичних тенденцій в економіці та зниженню ефективності її функціонування й дискредитації вільної конкуренції.

Фактори, що обумовлюють корупційну злочинність, виявляються насамперед у організаційно-управлінських відносинах будь-якої соціальної системи, протиріччях її функціонування, незбалансованості механізму, вадах і недоліках діяльності органів влади й управління. У цілому в умовах сучасної України корупція стала елементом системи управління здебільшого пов'язаним із іншими соціальними інститутами – політичними, економічними, культурологічними. Про інституалізацію корупції свідчать наявність регулярних довготривалих соціальних практик.

Таким чином, безпосередньою причиною вчинення конкретними особами корупційного правопорушення є антисуспільна спрямованість особистості, яка проявляється у зневажливому ставленні, потуранні вимогам щодо виконання службових обов'язків і потреб суспільства у раціональній формі управління.

Література:

1. Мошнін А. А. Корупція у сучасній Україні: стан та напрями протидії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія: Політичні науки та публічне управління.* 2022. Вип. (62). С. 106–110.
2. Скобіна І. І., Дубич К. В. Організаційно-правові засади запобігання корупції в державному управлінні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. С. 120–126.
3. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 323 с.
4. Войтович І. І. Кримінологічні засади протидії корупції у сфері воєнної безпеки: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 394 с.
5. Михальченко О. М. Корупція в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 260 с.
6. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Джузи та доц. Е. В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.
7. Запобігання корупції: підручник / Головкін Б. М., Оболонцев В. Ф., Романов М. В. та ін. Харків: Право, 2020. 752 с.
8. Пастух І. Д., Левчук А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією: монографія. Київ: НАВС, 2023. 219 с.
9. Дика О. С., Наумчук К. М. Соціальний аспект розвитку корупції в процесі розвитку державної антикорупційної політики. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 22. С. 107–111.
10. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2020. 36 с.
11. Левчук А. О. Обмеження щодо одержання подарунків, як один із видів механізмів запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 163–169.
12. Кравчук М. В., Петровська І. І. Основні напрямки антикорупційної діяльності в Україні та їх правове регулювання. *Актуальні проблеми правознавства.* 2021. № 2. С. 49–56.

References:

1. Moshnin, A. A. (2022). Koruptsiia u suchasni Ukraini: stan ta napriamy protydii [Corruption in modern Ukraine: state and countermeasures]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Serii: Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, 62, 106–110 [in Ukrainian].
2. Skobina, I. I. & Dubych, K. V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia koruptsii v derzhavnomu upravlinni [Organizational and legal principles of prevention of corruption in public administration. Investments: practice and experience]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 120–126 [in Ukrainian].
3. Melnyk, M. I. (2002). Kryminolohichni ta kryriminalno-pravovi problemy protydii koruptsii [Criminological and criminal law problems of combating corruption]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08, Kyiv, 323 [in Ukrainian].

4. Voitovych, I. I. (2021). Kryminolohichni zasady protydii koruptsii u sferi voiennoi bezpeky [Criminological principles of combating corruption in the field of military security]: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08, Kyiv, 394 [in Ukrainian].
5. Mykhalchenko, O. M. (2017). Koruptsiia v Ukraini: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia [Corruption in Ukraine: criminological characteristics, determination and prevention]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08, Kyiv, 260 [in Ukrainian].
6. Dzhuzha, O. M. & Rasiuk, E. V. (red.). (2018). Koruptsiina zlochynnist v Ukraini: suchasnyi stan, determinanty ta zapobihannia [Corruption crime in Ukraine: current state, determinants and prevention Prevention of corruption]: navch. posib., Kyiv, 340 [in Ukrainian].
7. Holovkin, B. M., Obolontsev, V. F. & Romanov, M. V. ta in. (2020). Zapobihannia koruptsii [Prevention of corruption]: pidruchnyk, Kharkiv, 752 [in Ukrainian].
8. Pastukh, I. D. & Levchuk, A. O. (2023). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zapobihannia pravoporushenniam, poviazanym z koruptsiieiu [Administrative and legal mechanism for prevention of offenses related to corruption]: monohrafiia, Kyiv, 219 [in Ukrainian].
9. Dyka, O. S. & Naumchuk, K. M. (2020). Sotsialnyi aspekt rozvytku koruptsii v protsesi rozvytku derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky [The social aspect of the development of corruption in the process of development of the state anti-corruption policy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 22, 107–111 [in Ukrainian].
10. Trepak, V. M. (2020). Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini [Theoretical and applied problems of preventing and countering corruption in Ukraine]: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk., Kyiv, 36 [in Ukrainian].
11. Levchuk, A. O. (2020). Obmezhenia shchodo oderzhannia podarunkiv, yak odyz iz vydiv mekhanizmiv zapobihannia koruptsiinym ta poviazanym z koruptsiieiu pravoporushenniam [Restrictions on receiving gifts, as one of the mechanisms for preventing corruption and corruption-related offenses]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 3, 163–169 [in Ukrainian].
12. Kravchuk, M. V. & Petrovska, I. I. (2021). Osnovni napriamky antykoruptsiinoi diialnosti v Ukraini ta yikh pravove rehuliuвання [The main directions of anti-corruption activities in Ukraine and their legal regulation]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 2, 49–56 [in Ukrainian].

УДК 34.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-380-391](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-380-391)

Вербовський Ігор Андрійович кандидат педагогічних наук, доцент, начальник навчального відділу, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління, Навчально-науковий інститут педагогіки, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0001-7202-3429>

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНІХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Анотація. Трансформація української освітньої системи з метою інтеграції її до європейського контексту передбачає впровадження європейських норм у правове регулювання освітніх установ. Ця ініціатива, яка розпочалася у 2000-х роках, спрямована на підвищення якості освіти, адаптацію до міжнародних стандартів та практик, а також забезпечення конкурентоздатності українських випускників на світовому ринку праці. Мета статті полягає у висвітленні результатів аналітичного огляду питання впровадження європейських стандартів у правове регулювання освітніх установ України. На сьогодні впровадження європейських стандартів в освітню сферу України є успішним і має вагомий результати. Зокрема, запроваджено 12-річну загальну середню освіту, систему вищої освіти з бакалаврським, магістерським, освітньо-науковим/освітньо-творчим рівнями, а також систему оцінювання знань за шкалою ЄКТС. Також впроваджується інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти, система дуальної освіти у ЗВО, де поєднується теоретичне навчання з практикою на підприємствах. У статті досліджується впровадження європейських стандартів у таких сферах, як законодавство про освіту, система освіти та якість освіти, визначаються можливі перспективи та виклики. Українські освітні заклади мають проблеми із впровадженням європейських стандартів через низьке фінансування, нестачу кваліфікованих кадрів та потребу в модернізації матеріально-технічної бази. Аналізується вплив нових європейських стандартів на рівень освіти, управління установами та можливості для українських здобувачів освіти та випускників щодо міжнародної мобільності. Окреслено перспективи подальшого впровадження європейських стандартів в освітню сферу. Цей процес є складним, проте необхідним з огляду на його довгострокові переваги для покращення якості освіти та інтеграції України до європейського простору.

Ключові слова: гармонізація національного законодавства, європейська інтеграція в освіту, контроль якості, адаптація правових норм, забезпечення прозорості, якість освіти.

Verbovskiy Igor Andriiovych Candidate of Pedagogic Sciences, Docent, Associate Professor of Department of Professional and Pedagogical, Special Education, Andragogy and Management, Head of Education Division, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, <https://orcid.org/0000-0001-7202-3429>

IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS IN THE LEGAL REGULATION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE

Abstract. The transformation of the Ukrainian education system to integrate it into the European context includes the introduction of European norms into the legal regulation of educational institutions. This initiative, which began in the 2000s, aims to improve the quality of education, adapt it to international standards and practices, and ensure the competitiveness of Ukrainian graduates in the global labor market. The purpose of the article is to disclose the results of an analytical review of the implementation of European standards in the legal regulation of educational institutions in Ukraine. Currently, the implementation of European standards in the educational sector of Ukraine is successful and has important results. It is important to note that 12-year general secondary education has been introduced, and a system of higher education with bachelor's, master's, postgraduate, and doctoral levels, as well as a system of knowledge assessment based on the ECTS scale, has been introduced. Inclusive education for children with special educational needs in secondary schools is also being introduced, as well as a dual education system combining theoretical and practical training at enterprises. The article examines the implementation of European standards in such areas as education legislation, the education system and the quality of education, identifies possible prospects and challenges. Ukrainian educational institutions have problems implementing European standards due to low funding, lack of qualified personnel, and the need to modernize the material and technical base. The article analyzes the impact of new European standards on the level of education, management of institutions, and opportunities for Ukrainian students and graduates for international mobility. The prospects for further implementation of European standards in the educational sector of Ukraine are substantiated through strengthening state support, developing cooperation with European partners, and raising public awareness of the benefits of these standards. Implementing European standards in Ukraine's education sector is a complex but necessary process that has long-term benefits for improving the quality of education and Ukraine's integration into the European space.

Keywords: harmonization of national legislation, European integration into education, quality control, adaptation of legal norms, and transparency, quality of education.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть Україна наполегливо наближається до європейських стандартів. З огляду на це, українським

зкладам освіти потрібно впроваджувати європейські стандарти управління через сучасні зміни в країні. Імплементация європейських стандартів у правове регулювання освітніх установ в Україні є важливою темою дискусій і реформ останніх років. Без сумніву, вивчаючи вплив інтеграції європейських стандартів на якість освіти, інституційне управління, а також на виклики і бар'єри, з якими стикається цей процес, ми зможемо всебічно зрозуміти його наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання освітньої політики, європеїзації й реформування освіти та закладів вищої фахової й середньої освіти були висвітлені у роботах О. Беляєвої, В. Кухарського, О. Осередчук, М. Мазуркевич, Т. Слінько, Є. Ткаченко, Г. Чирви та інших. Так, В. Кухарський, О. Осередчук, М. Мазуркевич [1] описують процес розробки системи забезпечення якості освіти в Україні на основі європейських стандартів, а також поточні практики, що використовуються в українських університетах. О. Беляєва [2] пропонує нову модель державно-громадського управління фаховою передвищою освітою, яка ґрунтується на принципах співпраці, відповідальності, прозорості та підзвітності. Ця модель має потенціал для покращення якості фахової передвищої освіти, розширення доступу до неї та підвищення рівня підготовки випускників. Т. Слінько, Є. Ткаченко [3] описують кроки, які Україна робить для інтеграції своєї освітньої системи в європейський освітній простір. Автори підкреслюють, що це потребує системних реформ, співпраці з європейськими партнерами та запозичення їхнього досвіду. Г. Чирва [4] досліджувала вплив держави на українські заклади вищої освіти. Авторка аналізує законодавчу базу, що регулює їх діяльність, та пропонує шляхи покращення державної політики в цій сфері. Крім того, науковиця описує модель реалізації цієї політики та робить висновки щодо ролі державних органів влади в управлінні закладами вищої освіти. На жаль, на сьогодні не виявлено системного дослідження, присвяченого реалізації впровадження європейських стандартів у правове регулювання освітніх установ України, хоча окремі аспекти цього процесу вже вивчалися.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду питання впровадження європейських стандартів у правове регулювання освітніх установ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Необхідність внесення змін до чинного освітнього законодавства обумовлена не тільки орієнтацією України на ЄС, але й тим фактом, що воно і його принципи не завжди відповідають сучасним реаліям і часто не гарантують створення законодавчих засад для забезпечення якості нормативно-правового регулювання освітніх установ України.

Варто погодитися з К. Громовенком, який стверджує, що «науковий аналіз міжнародних стандартів права на вищу освіту залишається дуже актуальним викликом для вітчизняної правової доктрини» [5, с. 161].

Справедливим вбачається й твердження Н. Ногас: «У контексті євроінтеграційних процесів та входження України до Європейського освітнього простору професійна підготовка майбутніх фахівців у системі вищої освіти потребує суттєвої модернізації, зокрема переосмислення цілей і завдань освітньої діяльності та оновлення змісту професійної освіти шляхом запровадження нового покоління галузевих освітніх стандартів, розроблених на засадах компетентнісного підходу. На цьому тлі підвищення якості освітнього процесу стає важливим загальнодержавним пріоритетом національного розвитку, що є основним чинником підвищення національної конкурентоспроможності в сучасному технологічному світі» [6, с. 121].

Сьогодні стає очевидною необхідність інтенсивного впровадження європейських стандартів у правове регулювання освітніх установ України. Це обумовлено кількома факторами. По-перше, впровадження європейських стандартів в освітній сфері є важливим кроком на шляху до європейської освітньої системи. По-друге, європейські стандарти освіти базуються на передових методиках та технологіях навчання, що може значно покращити якість української освіти. По-третє, дипломи українських закладів вищої освіти, які відповідають європейським стандартам, будуть більш визнаними роботодавцями в усьому світі. Відповідно, забезпечення дотримання стандартів закладами освіти в Україні є основним завданням як для органів управління освітою, так і для самих закладів, які працюють над розробкою та вдосконаленням нормативно-правової бази [4, с. 135].

Науковці В. Кухарський, О. Осередчук, М. Мазуркевич зазначають, що «забезпечення якості вищої освіти відповідно до європейських стандартів та рекомендацій ESG є основою для 20-річного розвитку Європейського простору вищої освіти. Впровадження європейських стандартів в українському освітньому секторі є складним, але необхідним процесом, який принесе довгострокові переваги для якості освіти та інтеграції України в європейський простір» [1, с. 11].

Поточна система стандартизації вищої освіти ґрунтується на педагогічно орієнтованому підході до створення освітніх програм, які є обов'язковими для всіх закладів, що готують фахівців у даній галузі. Освіта складається з нормативних дисциплін, які мають свій зміст, обсяг та акредитацію. Однак у цій системі не передбачено переліку навчальних результатів або компетенцій, які повинні розвиватися під час навчання. [7, с. 47].

Правове регулювання та правовий контроль у сфері вищої освіти в Україні – це сукупність правових інструментів реалізації правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти [2, с. 180].

В Угоді про асоціацію з ЄС зазначено: «Україна, як і всі країни, що претендують на членство в ЄС, прагне прийняти європейські цінності й повинна впроваджувати верховенство права та забезпечити максимальну відповідність свого внутрішнього законодавства праву ЄС» [8, с. 12]. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році також мало

значний вплив на інтеграцію національної системи освіти в європейський освітній простір [9]. Угода передбачала співробітництво між Україною та ЄС у сфері освіти, науки та культури. Основні аспекти цієї співпраці полягали в підтримці вдосконалення системи освіти України відповідно до європейських стандартів, наданні можливості українським здобувачам і дослідникам здійснювати наукові обміни в ЄС, а також сприянні зміцненню зв'язків між українськими та європейськими закладами вищої освіти та науково-дослідними установами (рис. 1).

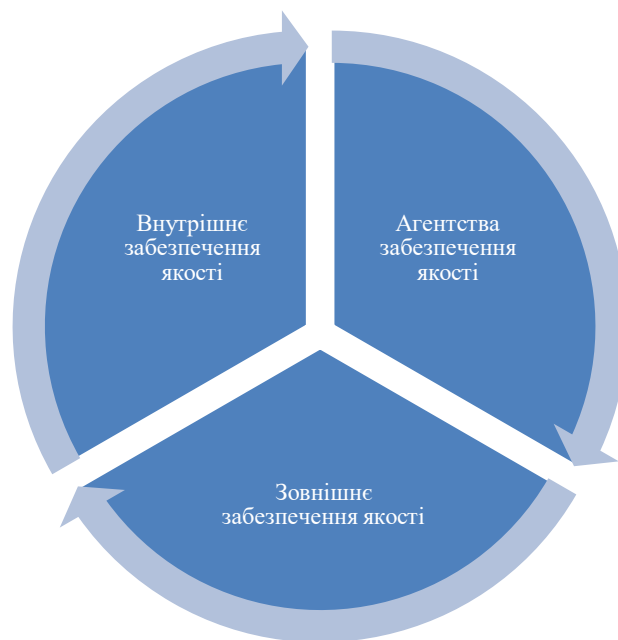

Рис. 1. Компоненти європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості у вищій освіті

Джерело: розроблено автором за [10]

Таким чином, як видно з рис. 1., європейські стандарти й рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти поділяються на три компоненти: внутрішнє забезпечення якості, агентства забезпечення якості й зовнішнє забезпечення якості. Однак, не слід забувати, що ці три частини взаємопов'язані й разом складають основу європейської системи забезпечення якості. Компонент «зовнішнє забезпечення якості», підтримує критерії «внутрішнього забезпечення якості», і, таким чином, забезпечує пряме узгодження між внутрішньою роботою, яку виконує установа, і зовнішнім забезпеченням якості. Отже, важливо розуміти, що ці три частини є взаємодоповнювальними в межах закладу/закладів вищої освіти. Інші зацікавлені сторони також роблять свій внесок у цю систему. Отже, ці три частини необхідно розглядати як єдине ціле.

Європейські стандарти, які вже впроваджені в систему української освіти, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Європейські стандарти, запроваджені в освітній сфері України

Сфера	Впроваджені стандарти	Законодавчі акти	Дата прийняття	Рівень впровадження	Результати	Проблеми	Перспективи
Законодавство про освіту	Запровадження 12-річної загальної середньої освіти	Закон України «Про освіту» (2014 р.)	2014 р.	Високий	Збільшення тривалості загальної середньої освіти	Недостатнє фінансування освітніх установ	Забезпечення належного оснащення шкіл та інших освітніх закладів
	Перехід на систему вищої освіти з бакалаврським, магістерським, освітньо-науковим/освітньо-творчим рівнями	Закон України «Про освіту» (2014 р.)	2014 р.	Високий	Впровадження європейської системи ступенів вищої освіти	Необхідність адаптації навчальних програм та методик викладання	Подальший розвиток системи вищої освіти з урахуванням європейських стандартів
	Впровадження системи оцінювання знань за шкалою ЄКТС	Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.11.2018 р. № 1115 «Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного державного електронного реєстру документів про освіту»	2018 р.	Середній	Впровадження єдиної системи оцінювання знань	Недостатнє розуміння та використання системи ЄКТС деякими освітніми закладами	Забезпечення належного навчання та підготовки педагогічних кадрів до використання системи ЄКТС
Система освіти	Запровадження інклюзивної освіти	Закон України «Про забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю» (2017 р.)	2014, 2017 рр.	Низький	Створення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти	Недостатнє фінансування інклюзивної освіти	Розширення мережі інклюзивних закладів освіти та класів Забезпечення належної матеріально-технічної бази для інклюзивної освіти
	Розвиток системи дуальної освіти	Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) Закон України «Про професійно-технічну освіту» (2014 р.)	2014 р.	Низький	Поєднання теоретичного навчання з практикою на підприємствах Підвищення працевлаштування випускників закладів освіти	Недостатня співпраця між освітніми закладами та підприємствами. Необхідність модернізації матеріально-технічної бази закладів освіти	Залучення більше підприємств до співпраці

Джерело: складено автором за [3]

Запропонована таблиця дає чітке уявлення про те, які стандарти вже впроваджено, які кроки були зроблені, які проблеми виникли та які перспективи розвитку існують. Впровадження європейських стандартів в освіту України є тривалим процесом, який уже дав певні позитивні результати [11, с. 3]. Найважливіші досягнення можна помітити у сфері освітнього законодавства, де запроваджено 12-річну загальну середню освіту, систему вищої освіти на рівні бакалаврату, магістратури, аспірантури та докторантури, а також систему оцінювання знань на основі ЄКТС. Процес імплементації європейських стандартів у систему освіти та якості освіти відбувається повільно. Основними проблемами, пов'язаними із впровадженням європейських стандартів, є недостатнє фінансування, брак кваліфікованих кадрів та необхідність модернізації навчально-методичної та технічної інфраструктури закладів освіти. Незважаючи на наявні проблеми, перспективи впровадження європейських стандартів в українській освіті є позитивними.

Важливим аспектом впровадження європейських стандартів є зміна системи оцінювання знань. Запроваджено шкалу ЄКТС, прийняту в європейських університетах, що дозволяє порівнювати результати навчання українських та європейських здобувачів освіти й сприяє їх мобільності. Також були запроваджені інші європейські стандарти, такі як інклюзивна та дуальна освіта. Інклюзивна освіта – це створення сприятливих умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах. Дуальна освіта поєднує теоретичне навчання з практичною підготовкою на підприємствах і сприяє підвищенню рівня працевлаштування випускників [12].

На законодавчому рівні Закон України «Про вищу освіту» закріплює європеїзацію державної політики у сфері вищої освіти. Так, відповідно до статті 3 зазначеного Закону, принцип міжнародної інтеграції системи вищої освіти України та її інтеграції в європейський простір обумовлюється збереженням і розвитком досягнень і кращих традицій національної системи вищої освіти та сприянням сталому розвитку суспільства шляхом створення умов для розвитку конкурентоспроможних людських ресурсів і навчання впродовж життя. Це один із принципів державної політики у сфері вищої освіти [13]. З метою реалізації положень цього закону було затверджено Стратегію розвитку вищої освіти України на 2022-2032 роки [14].

Загалом, запровадження європейських стандартів у правове регулювання діяльності українських закладів освіти значно підвищило якість освіти. Одним із ключових наслідків запровадження європейських стандартів є покращення дизайну навчальних курсів та результатів навчання. Відповідно до Європейських стандартів українські заклади освіти повинні змінити свої навчальні програми, щоб відповідати міжнародним стандартам. Як наслідок, здобувачі отримують більш конкурентоспроможну та відповідну освіту. Крім того, запровадження механізмів забезпечення якості, таких як стандартизовані іспити та процедури оцінювання, підвищило підзвітність та прозорість

освітнього процесу. Це виражається в більш ретельному оцінюванні успішності студентів та інституційної ефективності. Інтеграція європейських стандартів також забезпечує міжнародне визнання й мобільність системи освіти в Україні. Здобувачі освіти й випускники зможуть шукати можливості для навчання за кордоном і брати участь у програмах академічного обміну, що сприятиме покращенню репутації української освіти у світі.

Імплементация європейських стандартів у правове регулювання освітніх закладів в Україні також сприяла покращенню інституційного управління [15, с. 19]. Прийняття європейської практики управління сприяло удосконаленню процесів прийняття рішень та організаційної структури в освітніх установах. Наслідуючи європейські моделі управління, інституції в Україні змогли оптимізувати свою діяльність та підвищити ефективність. Крім того, впровадження систем управління якістю призвело до кращого розподілу та використання ресурсів. Заклади освіти тепер можуть оптимізувати свої фінансові та людські ресурси для досягнення своїх академічних і стратегічних цілей. Варто зауважити, що інтеграція європейських стандартів сприяла співпраці й налагодженню контактів між закладами освіти, створюючи можливості для спільних дослідницьких проєктів, обміну викладачами та передовим досвідом. Це призвело до більш взаємопов'язаного й динамічного освітнього середовища в Україні.

Хоча імплементація європейських стандартів у правове регулювання освітніх закладів в Україні зумовила численні переваги, вона також створила виклики та перешкоди. Однією з головних причин занепокоєння є опір змінам традиційних практик і правил. Багато закладів освіти в Україні мають давні традиції й системи, які можуть суперечити європейським стандартам, що призведе до спротиву та небажання адаптуватися. Крім того, брак ресурсів і можливостей для повної відповідності європейським стандартам становить серйозну проблему. Освітнім установам може бути важко виконати фінансові та інфраструктурні вимоги, необхідні для повного впровадження європейських стандартів. На додаток, правові та культурні відмінності між Україною та європейськими країнами можуть вплинути на зусилля щодо впровадження стандартів. Відмінності в законодавчій базі й культурних нормах можуть створювати перешкоди та ускладнювати узгодження з європейськими стандартами, вимагаючи ретельної навігації та стратегій адаптації [16].

Підсумовуючи, варто зазначити, що запровадження європейських стандартів у правове регулювання освітніх закладів в Україні суттєво вплинуло на якість освіти, інституційне управління та загальний освітній ландшафт. Хоча імплементація європейських стандартів призвела до поліпшення розробки навчальних програм, результатів навчання, практики управління та управління ресурсами, вона також викликала проблеми, пов'язані з опором змінам, обмеженням ресурсів, правовими та культурними відмінностями. Для досягнення успіху освітнім закладам в Україні важливо

подолати ці виклики та використовувати переваги європейських стандартів для підвищення якості та конкурентоспроможності своєї освітньої системи.

Висновки. Сприяння впровадженню європейських стандартів в освітній галузі України є ключовим фактором для інтеграції країни до європейського простору, незважаючи на наявні труднощі. Це допоможе підвищити конкурентоспроможність української освіти на світовому ринку та надасть українським здобувачам освіти й випускникам можливість здобути освіту, що відповідає найвищим міжнародним стандартам.

Запровадження європейських стандартів зумовило покращення дизайну навчальних курсів, результатів навчання, практики оцінювання та механізмів забезпечення якості. Це сприяє актуальному оцінюванню успішності студентів та інституційної ефективності, а також підвищенню відповідності української освіти міжнародним стандартам. Впровадження європейської практики управління сприяло удосконаленню процесів прийняття рішень, організаційної структури та розподілу ресурсів в освітніх установах. Це призвело до оптимізації їх діяльності, підвищення ефективності та налагодження співпраці між ними. Зближення з європейськими стандартами освіти надає можливість українським здобувачам та випускникам отримувати освіту, що визнається на міжнародному рівні, а також брати участь у програмах академічного обміну. Це сприяє покращенню репутації української освіти у світі та полегшує процес працевлаштування випускників за кордоном.

Отже, впровадження європейських стандартів у регулювання діяльності закладів освіти в Україні є складним, але необхідним завданням, яке потребує значних зусиль із боку уряду та співпраці з усіма зацікавленими сторонами. Попри виклики, є підстави вважати, що імплементація європейських освітніх стандартів в Україні буде успішною.

Література:

1. Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на засадах європейських стандартів та рекомендацій: посібник / за ред. В. Кухарського, О. Осередчук. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 248 с. URL: <https://projects.lnu.edu.ua/quaere/wp-content/uploads/sites/6/2020/06/quality-system-2020.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).
2. Беляєва О.П. Нормативно-правове забезпечення державно-громадського управління фаховою передвищою освітою. *Право та державне управління*. 2020. № 4 С. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.25>
3. Слінько Т.М., Ткаченко Є.В. Деякі аспекти правового регулювання європеїзації української освіти: конституційний вимір. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 96–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/19>
4. Чирва Г.М. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої освіти в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 2 (66). С. 133–139. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2019/25.pdf (дата звернення: 25.05.2024).
5. Громовенко К. В. Питання вищої освіти в двосторонніх міждержавних угодах України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31. № 2. Ч. 3. С. 161–169. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/2-3_2020.pdf#page=169 (дата звернення: 25.05.2024).

6. Ногас Н.І. Адміністративно-правові засади забезпечення якості вищої освіти: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Тернопіль; ЗУНУ, 2022. 203 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45797> (дата звернення: 25.05.2024).
7. Димань Т. М., Боньковський О. А., Вовкогон А. Г. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес: навчально-методичний посібник. Одеса: НУ «ОМА», 2017. 106 с. URL: https://foreign.udau.edu.ua/assets/files/docs/quantus/traning/european-higher-education-area-and-the-bologna-process_17_09_2017.pdf (дата звернення: 25.05.2024).
8. Внучко С., Скорик М. Стандарти регулювання трудових відносин: правові норми ЄС та України. Київ, 2021. 63 с. URL: <https://kgsi.org.ua/sites/default/files/projects/standarti-regulyuvannya-trudovikhfin.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).
9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>. (дата звернення: 25.05.2024).
10. Підвищуємо якість освітньої діяльності URL: <https://www.khadi.kharkov.ua/education/viddil-akreditaciji-standartizaciji-ta-jakosti-navchannja/tk-80/pidvishchujemo-jakist-osvitnoji-dijalnosti/reformuvannja-standartiv-vishchoji-osviti/> (дата звернення: 25.05.2024).
11. Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Теорія і практика вищої професійної освіти в Україні» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньою програмою «Педагогіка вищої школи» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки денної та заочної форми навчання / Уклад.: О. Г. Коркішко, А. В. Коркішко. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2020. 88 с. URL: <http://surl.li/uddaj> (дата звернення: 25.05.2024).
12. Громовенко К. В. Міжнародно-правові стандарти у сфері вищої освіти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2020. 424 с.
13. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 01.06.2024)
14. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, схвалена розпорядженням КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» № 286-р від 23 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n12> (дата звернення: 01.06.2024).
15. Грезіна О.М. Захист прав учасників освітнього процесу: загальнотеоретичне та компаративне дослідження: дис. д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2021. 256 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16063> (дата звернення: 25.05.2024).
16. Логвинський Г.В. Компаративістський аналіз законодавства зарубіжних країн про посягання на захисника чи представника особи. *Znanstvena misel journal*. 2021. № 55. С. 18–21. URL: <http://www.znanstvena-journal.com/wp-content/uploads/2021/06/Znanstvena-misel-journal-№55-2021-Vol-2.pdf#page=18> (дата звернення: 25.05.2024).

References:

1. Kuharskyi, V., & Oseredchuk O. (Ed.). (2018). *Systema zabezpechennia yakosti osvity v Ukraini: rozvytok na zasadakh yevropeyskykh standartiv ta rekomendatsii* [The system of quality assurance in education in Ukraine: development based on European standards and recommendations: development based on European standards and recommendations]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 248 p. Retrieved from <https://projects.lnu.edu.ua/quaere/wp-content/uploads/sites/6/2020/06/quality-system-2020.pdf> [in Ukrainian].
2. Bieliaieva, O.P. (2020). *Normatyvno-pravove zabezpechennia derzhavno-hromadskoho upravlinnia fakhovoiu peredvyshchoiu osvitoiu* [Regulatory and legal support of state-public management of professional higher education]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 4, 178–184. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.25> [in Ukrainian].

3. Slinko, T.M., & Tkachenko, Ye.V. (2023). Deiaki aspekty pravovoho rehuliuвання yevropeizatsii ukrainskoi osvity: konstytutsiyniy vymir [Some aspects of legal regulation of Europeanization of Ukrainian education: constitutional dimension]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 2, 96–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/19> [in Ukrainian].
4. Chyrva, H.M. (2019). Normatyvno-pravove rehuliuвання diialnosti zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini [Legal and Regulatory Framework for Higher Education Institutions in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony Serii: Derzhavne upravlinnia – State and Regions Series: Public Administration*, 2 (66), 133–139. Retrieved from http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2019/25.pdf [in Ukrainian].
5. Hromovenko, K.V. (2020). Pytannia vyshchoi osvity v dvostoronnikh mizhuriadovykh uhodakh Ukrainy. [Higher Education Issues in Bilateral Intergovernmental Agreements of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal sciences*. 31, 2(3), 161–169. Retrieved from https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/2-3_2020.pdf#page=169 [in Ukrainian].
6. Nohas, N.I. (2022). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [Administrative and legal framework for ensuring the quality of higher education]. *Candidate's thesis*. Ternopil. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45797> [in Ukrainian].
7. Dyman, T. M., Bonkovskiy O. A., & Vovkohon A. H. (2017). Yevropeiskiy prostr vyshchoi osvity ta Bolonskyy protses [European Higher Education Area and the Bologna Process] (2017) Odesa.: NU «OMA», 106 p. Retrieved from https://foreign.udau.edu.ua/assets/files/docs/quantus/traning/european-higher-education-area-and-the-bologna-process_17_09_2017.pdf [in Ukrainian].
8. Vnuchko, S. & Skoryk, M. (2021). Standarty rehuliuвання trudovykh vidnosyn [Standards for the regulation of labor relations: legal norms of the EU and Ukraine]: pravovi normy YeS ta Ukrain. Kiev, 63 p. Retrieved from <https://kgsi.org.ua/sites/default/files/projects/standarti-regulyuvannya-trudovykhfin.pdf> [in Ukrainian].
9. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 № 1678-VII. [On Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Law of Ukraine of September 16, 2014, No. 1678-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>. [in Ukrainian].
10. Pidvyshchuiemo yakist osvitnoi diialnosti [Improving the quality of educational activities] Retrieved from <https://www.khadi.kharkov.ua/education/viddil-akreditaciji-standartizaciji-ta-jakosti-navchannja/tk-80/pidvishchujemo-jakist-osvitnoji-dijalnosti/reformuvannja-standartiv-vishchoji-osviti/> [in Ukrainian].
11. Metodichni vkazivky do vyvchennia navchalnoi dystsypliny «Teoriia i praktyka vyshchoi profesiinoi osvity v Ukraini» dlia zdobuvachiv druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za osvitnoiu prohramoiu «Pedahohika vyshchoi shkoly» spetsialnosti 011 Osvitni, pedahohichni nauky dennoi ta zaochnoi formy navchannia [Methodical instructions for the study of the discipline «Theory and Practice of Higher Professional Education in Ukraine» for applicants for the second (master's) level of higher education in the educational program «Pedagogy of Higher Education», specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences of full-time and part-time education] (2020). Korkishko O. H., Korkishko A. V. (compl). Sloviansk. 88 p. Retrieved from <http://surl.li/uddaj> [in Ukrainian].

12. Hromovenko, K.V. (2020). Mizhnarodno-pravovi standarty u sferi vyshchoi osvity [International legal standards in the field of higher education]. *Doctor's thesis*. Odesa, 424. Retrieved from: <http://surl.li/jothy> [in Ukrainian].

13. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy № 1556-VII vid 01.07.2014 r. [On Higher Education: Law of Ukraine No. 1556-VII of 01.07.2014] (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37–38. Art. 2004. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian]

14. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky, skhvalena rozporiadzhenniam KМУ «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky» № 286-r vid 23 liutoho 2022 r. [The Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032» No. 286-p of February 23, 2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n12> [in Ukrainian].

15. Hrezina O. M. (2021). Zakhyst prav uchasnykiv osvitnoho protsesu: zahalnoteoretychne ta komparatyvne doslidzhennia [Protection of the rights of participants in the educational process: a general theoretical and comparative study]. *Candidate's thesis*. Odesa. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11300/16063> [in Ukrainian].

16. Lohvynskiy H.V. (2021). Komparatyvistskyi analiz zakonodavstva zarubizhnykh krain pro posiahannia na zakhysnyka chy predstavnyka osoby [Comparative analysis of the legislation of foreign countries on assault on a defense counsel or representative of a person]. *Znanstvena misel journal*, 55, 18–21. Retrieved from <http://www.znanstvena-journal.com/wp-content/uploads/2021/06/Znanstvena-misel-journal-№55-2021-Vol-2.pdf#page=18> [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-392-400](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-392-400)

Джулай Антон Ігорович магістр права, юрист, ТОВ «Е7 ГРУП» ,
<https://orcid.org/0009-0005-8051-5825>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Ефективна реалізація державної політики щодо виробництва та експорту сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення є особливо актуальною з огляду на впровадження в Україні правового режиму воєнного стану та потреби післявоєнного відновлення та розбудови економіки України.

Правові засади державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в Україні визначаються Законами України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності».

До засад внутрішньої політики в економічній сфері відносяться створення умов для відродження українського села, ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, формування конкурентоспроможного агропромислового комплексу, збільшення його експортного потенціалу, гарантування продовольчої безпеки держави; забезпечення високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, формування прозорого ринку такої продукції.

Законодавство передбачає такі види державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції: фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу; дерегуляція українського ринку сільськогосподарської продукції; заборона дискримінації прав власників сільськогосподарської продукції; встановлення режиму цінового регулювання вартості послуг ветеринарної медицини, хлібної інспекції, карантинної інспекції, ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин; бюджетні дотації; впровадження програм кредитної підтримки українських експортерів з державного бюджету або з інших джерел, передбачених законом; часткова компенсація відсоткової ставки за експортними кредитами; надання державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань Експортно-кредитного агентства; надання міжнародними та іноземними фінансовими організаціями, урядами іноземних держав, іноземними банками та експортними агентствами гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань Експортно-кредитного агентства.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, державна підтримка, виробництво, експорт.

Dzhulai Anton Ihorovych Master of Laws, lawyer, E7 GROUP LLC,
<https://orcid.org/0009-0005-8051-5825>

LEGAL BASIS OF STATE SUPPORT FOR PRODUCTION AND EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN UKRAINE

Abstract. The effective implementation of the state policy regarding the production and export of agricultural products and the development of the agricultural market, ensuring the food security of the population is especially relevant in view of the implementation of the legal regime of martial law in Ukraine and the need for post-war recovery and development of the Ukrainian economy.

The legal principles of state support for the production and export of agricultural products in Ukraine are determined by the Laws of Ukraine «On the Principles of Internal and Foreign Policy», «On State Support of the Agriculture of Ukraine», «On Financial Mechanisms for Stimulating Export Activities».

The foundations of domestic policy in the economic sphere include the creation of conditions for the revival of the Ukrainian countryside, the effective use of agricultural land, the formation of a competitive agro-industrial complex, increasing its export potential, guaranteeing the country's food security; ensuring a high level of quality of agricultural products and food, forming a transparent market for such products.

The legislation provides for the following types of state support for the production and export of agricultural products: financial support for economic entities of the agro-industrial complex; deregulation of the Ukrainian market of agricultural products; prohibition of discrimination against the rights of owners of agricultural products; establishment of a regime of price regulation of the cost of veterinary medicine services, grain inspection, quarantine inspection, identification and registration of farm animals; budget subsidies; implementation of credit support programs for Ukrainian exporters from the state budget or from other sources provided for by law; partial compensation of the interest rate on export credits; provision of state guarantees to ensure the fulfillment of debt obligations of the Export Credit Agency; provision by international and foreign financial organizations, foreign governments, foreign banks and export agencies of guarantees to ensure the fulfillment of debt obligations of the Export Credit Agency.

Keywords: agricultural products, state support, production, export.

Постановка проблеми. Дослідження правових засад державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в Україні викликане необхідністю ефективної реалізації державної політики у бюджетній,

кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення з огляду на впровадження в Україні правового режиму воєнного стану та потреби післявоєнного відновлення та розбудови економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правового регулювання суспільних відносин у сфері сільського господарства України є предметом досліджень ряду юристів-науковців [1-7]. Однак дослідження правових засад державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в Україні потребує своєї деталізації та подальшого розвитку.

Метою статті є дослідження правових засад державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загальні засади державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в Україні визначаються Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI. Така підтримка є важливою складовою внутрішньої політики в економічній сфері і полягає у створенні умов для відродження українського села, ефективного використанні земель сільськогосподарського призначення, формуванні конкурентоспроможного агропромислового комплексу, збільшенні його експортного потенціалу, гарантуванні продовольчої безпеки держави; забезпеченні високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, формуванні прозорого ринку такої продукції [8].

Основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення визначає Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV. Принципами державної підтримки сільського господарства України є прозорість та публічність, прогнозованість та послідовність, справедливність та ефективність, цільове спрямування державної підтримки [9].

Засади державної підтримки експортної діяльності шляхом страхування, перестрахування, гарантування, часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами з метою створення умов для здійснення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження на зовнішні ринки, забезпечення захисту українських експортерів від ризиків неплатежів та фінансових втрат і підвищення конкурентоспроможності українських виробників на світових ринках визначає Закон України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» від 20 грудня 2016 року № 1792-VIII [10].

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачає такі види підтримки:

- фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів в режимі кредитної субсидії, що полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті, а також через механізм компенсації лізингових платежів;

- додаткова фінансова підтримка сімейних фермерських господарств через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- дерегуляція українського ринку сільськогосподарської продукції. З метою запобігання створенню штучного дефіциту аграрної продукції в агроспоживаючих регіонах та спекулятивного збільшення цін на продукти першої необхідності на їх території забороняється введення будь-яких адміністративних, кількісних або якісних обмежень при переміщенні аграрної продукції та продуктів її переробки по всій території України. Вважаються недійсними і не підлягають виконанню акти Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо: а) обмеження законних прав власників сільськогосподарської продукції на вільне володіння, користування або розпорядження нею; б) введення будь-яких адміністративних, кількісних або якісних обмежень на безперешкодне та вільне переміщення сільськогосподарської продукції по всій території України та на експорт, за винятком випадків, визначених законом; в) нав'язування власнику сільськогосподарської продукції конкретних покупців (посередників, переробників) або постачальників сировини, матеріально-технічних ресурсів чи інших товарів (робіт, послуг); г) запровадження будь-яких видів адміністративного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію (у тому числі в окремих регіонах України), не пов'язаних з виконанням норм закону;

- заборона дискримінації прав власників сільськогосподарської продукції. Вартість електричної та теплової енергії, природного газу, вугілля, води, які поставляються (продаються) виробникам сільськогосподарської продукції, а також вартість послуг (тарифи) з транспортування сільськогосподарської продукції залізничним, авіаційним, водним (внутрішнім водним чи морським) та автомобільним видами транспорту, а також з її зберігання, навантаження, перевантаження, перевалки, інших послуг транспортних організацій (включаючи оренду або іншу плату за використання рухомого складу) встановлюються на рівні, що не перевищує відповідний рівень вартості таких товарів при їх поставці (продажу) іншим особам або рівень вартості таких послуг (тарифів) для продукції, іншої, ніж сільськогосподарська. Тарифи (плата) за транспортування сільськогосподарської продукції на експорт залізничним,

авіаційним, водним (внутрішнім водним чи морським) та автомобільним видами транспорту, а також за їх зберігання, навантаження, перевантаження, перевалку та інші послуги транспортних (включаючи оренду або іншу плату за використання рухомого складу), припортових, портових чи складських організацій (включаючи елеватори, зернові склади та зерносховища) встановлюються на рівні тарифів, що застосовуються при наданні таких послуг щодо продукції українського виробництва, яка споживається на території України або переміщується транзитом (виходячи з їх найменшої величини). Встановлення будь-яких надбавок, націнок або інших видів платежів, додаткових до такого найменшого тарифу (плати), не припускається. Перевізники об'єктів сільськогосподарської продукції не мають права обумовлювати надання своїх послуг (робіт) вимогами щодо страхування будь-яких видів ризиків, пов'язаних із таким перевезенням. У разі порушення цього правила відповідна страхова угода вважається недійсною, а перевізник і страховик та/або їх посадові (службові) особи несуть відповідальність, встановлену законодавством, у тому числі за перешкоджання здійсненню законної підприємницької діяльності;

- Кабінет Міністрів України встановлює режим цінового регулювання вартості таких послуг: а) ветеринарної медицини (проведення лабораторних досліджень, оформлення ветеринарного сертифіката або свідоцтва); б) хлібної інспекції (огляд та оформлення сертифікатів); в) карантинної інспекції (огляд та оформлення сертифікатів, проведення фумігації); г) ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин;

- державна підтримка виробників продукції тваринництва надається у вигляді бюджетної тваринницької дотації, яка надається з метою підтримки рівня платоспроможного попиту українських споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню збитковості українських виробників такої продукції;

- бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарський товаровиробник, основною діяльністю якого є постачання сільськогосподарських товарів/послуг, вироблених ним на власних або орендованих основних засобах, за певних умов має право на бюджетну дотацію для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції після його внесення податковим органом до Реєстру отримувачів бюджетної дотації);

- державна підтримка організацій водокористувачів, що полягає у наданні бюджетних дотацій для відновлення переданих у власність організацій водокористувачів насосних станцій [9].

Порядок ведення та форми Реєстру отримувачів бюджетної дотації, а також порядок надання відповідної інформації Державною податковою службою та Державною казначейською службою затверджені Постановою

Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2017 р. № 179 [11]. Порядок розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 83 [12].

Відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві регулює Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 року № 4391-VI [13].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII експорт (експорт товарів) – це продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін реекспорт (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України [14].

Згідно із ч. 2 ст. 3 Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» основними напрямками державної підтримки експортної діяльності є:

1) впровадження програм кредитної підтримки українських експортерів з державного бюджету або з інших джерел, передбачених законом, через уповноважені банки;

2) часткова компенсація відсоткової ставки за кредитами, наданими за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними з українським експортером (за експортними кредитами). Державна підтримка експортної діяльності шляхом часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами надається в межах обсягів, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;

3) надання державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань Експортно-кредитного агентства;

4) надання міжнародними та іноземними фінансовими організаціями, урядами іноземних держав, іноземними банками та експортними агентствами гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань Експортно-кредитного агентства [10].

За зазначеними вище напрямками Кабінет Міністрів України під час підготовки проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік передбачає видатки, необхідні для надання державної підтримки експортної діяльності [10].

Експортно-кредитне агентство провадить такі види діяльності:

- 1) страхування та перестраховування експортних кредитів, а також страхування та перестраховування від воєнних та/або політичних ризиків кредитів українських суб'єктів господарювання, пов'язаних з інвестиціями у створення об'єктів та інфраструктури, необхідних для розвитку переробної промисловості та експорту товарів (робіт, послуг) українського походження;
- 2) страхування та перестраховування факторингу;
- 3) страхування та перестраховування зовнішньоекономічних договорів (контрактів);
- 4) страхування та перестраховування прямих інвестицій з України, а також страхування та перестраховування прямих інвестицій в Україну від воєнних та/або політичних ризиків;
- 5) страхування та перестраховування акредитивів;
- 6) страхування та перестраховування договірних банківських гарантій;
- 7) надання зустрічних гарантій банкам українських експортерів;
- 8) участь у реалізації програм часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами;
- 9) консультаційна діяльність;
- 10) інші види діяльності із страхування та перестраховування, що не суперечать меті діяльності Експортно-кредитного агентства та визначаються відповідно до вимог закону (ст. 6 Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності») [10].

Перелік воєнних та політичних ризиків та Умови і порядок страхування (перестраховування) воєнних та політичних ризиків під час здійснення видів діяльності Експортно-кредитного агентства затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2024 р. № 388 [15].

Слід зазначити, що діяльність Експортно-кредитного агентства із страхування, перестраховування та гарантування здійснюється виключно щодо товарів, робіт, послуг українського походження та спрямовується на стимулювання виробництва та експорту таких товарів, робіт, послуг.

Висновки. Ефективне правове регулювання підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції є особливо необхідним та актуальним в умовах введення в Україні правового режиму воєнного стану.

Науково-теоретичний аналіз правових засад державної підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в Україні свідчить про те, що досліджувані суспільні відносини врегульовані нормативно-правовими актами різної галузевої належності, що обумовлено міжгалузевим, комплексним та складним характером цих суспільних відносин.

Література:

1. Аграрне право: підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2021. 416 с.

2. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
3. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. 252 с.
4. Духневич А. В. Правові проблеми реалізації Угоди про сільське господарство СОТ в Україні: монографія. Луцьк: Вежа, 2016. 399 с.
5. Корнієнко Г. С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: монографія. Харків. Юрайт, 2023. 560 с.
6. Курман Т. В. Аграрне право і законодавство України: синергетичні засади й перспективи розвитку в умовах глобальних загроз: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А. П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.
7. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення : монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
9. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
10. Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності : Закон України від 20 грудня 2016 року № 1792-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19#Text>
11. Про затвердження Порядку ведення та форми Реєстру отримувачів бюджетної дотації, а також порядку надання відповідної інформації Державною податковою службою та Державною казначейською службою : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2017 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2017-%D0%BF#n103>
12. Про затвердження Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2017-%D0%BF#Text>
13. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 9 лютого 2012 року № 4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>
14. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
15. Про затвердження переліку воєнних та політичних ризиків та Умов і порядку страхування (перестраховання) воєнних та політичних ризиків під час здійснення видів діяльності Експортно-кредитного агентства : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2024 р. № 388. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-2024-%D0%BF#n11>

References:

1. Korniienko, V. M., Korniienko, H. S., Kulchii, I. M. (2021) Agrarne pravo [Agrarian law]: pidruchnyk. Vyd. 2-he, zmin. Kharkiv: Pravo. 416 s. [in Ukrainian]
2. Hryhorieva, Kh. A. (2019) Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia [State support of agriculture of Ukraine: problems of legal support: monohrafiia - monograph. Kherson: Vydavnychi dim «Helvetyka» - Helvetica Publishing House. 596 s. [in Ukrainian]
3. Dolynska, M. S., Zabolotna, N. Ya., Marych, Kh. M. (2020) Agrarne pravo [Agrarian law]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Navchalno-naukovyi instytut prava, psykhologhii ta innovatsiinoi osvity Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha» - Educational and Scientific Institute of Law and Psychology and innovative education of the Lviv Polytechnic National University. 252 s. [in Ukrainian]

4. Dukhnevych, A. V. (2016) Pravovi problemy realizatsii Uhody pro silske hospodarstvo SOT v Ukraini [Legal problems of the implementation of the WTO Agreement on Agriculture in Ukraine]: monohrafiia. Lutsk: Vezha. 399 s. [in Ukrainian]
5. Kornienko, H. S. (2023) Ahrobiznes v Ukraini: teoretyko-pravovi problemy stanovlennia ta rozvytku [Agribusiness in Ukraine: theoretical and legal problems of formation and development]: monohrafiia. Kharkiv. Yurait. 560 s. [in Ukrainian]
6. Kurman, T. V. (2022) Ahrarne pravo i zakonodavstvo Ukrainy: synerhetychni zasady y perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalnykh zahroz [Agrarian law and legislation of Ukraine: synergistic principles and prospects for development in conditions of global threats]: kolektyvna monohrafiia / za red. d.iu.n., prof. A. P. Hetmana ta d.iu.n., prof. T. V. Kurman. Kharkiv: Yurait. 576 s. [in Ukrainian]
7. Kurman, T. V. (2018) Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia [Sustainable development of agricultural production: problems of legal provision]: monohrafiia. Kharkiv: Yurait. 376 s. [in Ukrainian]
8. Zakon Ukrainy Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky [Law of Ukraine On the principles of domestic and foreign policy] vid 1 lypnia 2010 roku № 2411-VI. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian]
9. Zakon Ukrainy Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy [Law of Ukraine On state support of agriculture of Ukraine] vid 24 chervnia 2004 roku № 1877-IV. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [in Ukrainian]
10. Zakon Ukrainy Pro finansovi mekhanizmy stymuliuвання eksportnoi diialnosti [Law of Ukraine On financial mechanisms for stimulating export activity] vid 20 hrudnia 2016 roku № 1792-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19#Text> [in Ukrainian]
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia ta formy Reiestru otrymuvachiv biudzhetnoi dotatsii, a takozh poriadku nadannia vidpovidnoi informatsii Derzhavnoiu podatkovoiu sluzhboiu ta Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu [On the approval of the Procedure for maintaining and the form of the Register of budget subsidy recipients, as well as the procedure for providing relevant information by the State Tax Service and the State Treasury Service: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 21 liutoho 2017 r. № 179. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2017-%D0%BF#n103> [in Ukrainian]
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku rozpodilu biudzhetnoi dotatsii dlia rozvytku silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv ta stymuliuвання vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii u 2017 rotsi [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Procedure for the distribution of budget subsidies for the development of agricultural producers and stimulation of agricultural production in 2017] vid 8 liutoho 2017 r. № 83. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
13. Zakon Ukrainy Pro osoblyvosti strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu [Law of Ukraine On the peculiarities of insurance of agricultural products with state support] vid 9 liutoho 2012 roku № 4391-VI. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text> [in Ukrainian]
14. Zakon Ukrainy Pro zovnishnoekonomichnu diialnist [Law of Ukraine On foreign economic activity] vid 16 kvitnia 1991 roku № 959-XII. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> [in Ukrainian]
15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia pereliku voiennykh ta politychnykh ryzykiv ta Umov i poriadku strakhuvannia (perestrakhuvannia) voiennykh ta politychnykh ryzykiv pid chas zdiisnennia vydiv diialnosti Eksportno-kredytnoho ahentstva [On the approval of the list of military and political risks and the Terms and the procedure for insurance (reinsurance) of military and political risks during the activities of the Export Credit Agency: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 9 kvitnia 2024 r. № 388. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-2024-%D0%BF#n11> [in Ukrainian]

УДК 343.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-401-409](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-401-409)

Житний Олександр Олександрович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 6, м. Харків, 61022, тел.: (099)054-71-73, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

ЩОДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЖЕЖА» В ДИСПОЗИЦІЇ СТ.270 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. В статті робиться наголос на теоретико-правовій невизначеності поняття «пожежа» в сучасному кримінальному праві та відсутності його легального визначення у чинному Кримінальному кодексі України. Констатується, що поняття «пожежа» є мало дослідженим у сучасних літературних джерелах із кримінального права у якості наслідку порушення передбачених законодавством вимог пожежної чи техногенної безпеки. Робиться висновок про те, що кримінально-правова норма, передбачена ст. 270 Кримінального кодексу України має високий рівень бланкетності і для визначення окремих понять, що містяться у ній, зокрема поняття «пожежа», вчені та правозастосовці вимушені звертатися до нормативно-правових актів інших галузей права. Визначається, що в основному поняття пожежі окреслюється у нормативно-правових актах у галузі цивільної безпеки. В цих нормативно-правових актах також визначаються як ознаки пожежі, так і супутні до неї явища. Характерно, що у всіх досліджених джерелах пожежа розглядається виключно як процес, що певним чином дисонує із положеннями статті 270 КК України у якій пожежа визначається як наслідок кримінального правопорушення першого порядку, яке надалі обумовлює настання інших – похідних від неї наслідків. У статті аналізуються різноманітні підходи до визначення поняття «пожежа», також аналізуються ключові ознаки такого поняття в залежності від нормативно-правового акту, у якому воно міститься. Визначається, що ключовим нормативно-правовим актом, яке дає поняття «пожежа», є Кодекс цивільного захисту України. Як уявляється, саме на поняття, окреслене у даному Кодексі необхідно спиратися у галузі кримінального права при тлумаченні і з'ясуванні поняття «пожежа» в межах положень ст. 270 КК України. Керуючись виявленими підходами до формування поняття «пожежа» у сучасних нормативно-правових актах та літературі, запропоновано авторський підхід до окреслення ознак пожежі в кримінально-правовому розумінні цього поняття. Такі ознаки безумовно повинні бути розвинутими далі як щодо їх кількості, так і змісту, але можуть слугувати базисом для подальших досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, громадська безпека, склад кримінального правопорушення, наслідки кримінального правопорушення, пожежа.

Zhytnyi Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Law, professor, Head of the Department criminal law disciplines, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6 Svobody Square, Kharkiv, 61022, tel.: (099)054-71-73, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

ON UNDERSTANDING THE CONCEPT OF «FIRE» IN THE DISPOSITION OF ARTICLE 270 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Abstract. The article emphasizes the theoretical and legal uncertainty of the concept of "fire" in modern criminal law and the absence of its legal definition in the current Criminal Code of Ukraine. It is stated that the concept of "fire" is absolutely unexplored in modern criminal law literature as a consequence of violation of fire or industrial safety requirements provided for by law. The author concludes that the criminal law provision provided for in Article 270 of the Criminal Code of Ukraine has a high level of blanket nature and that scholars and law enforcement officers are forced to refer to the regulations of other branches of law to define certain concepts contained therein, in particular, the concept of "fire". It is determined that the concept of fire is mainly defined in legal acts in the field of civil security. These legal acts also define both the signs of a fire and the phenomena accompanying it. It is characteristic that in all the sources studied, fire is considered exclusively as a process, which is in some way discordant with the provisions of Article 270 of the Criminal Code of Ukraine, which defines fire as a consequence of a first-order criminal offense which further causes other consequences derived from it. The article analyzes various approaches to the definition of the concept of "fire", and also analyzes the key features of such a concept depending on the legal act in which it is contained. It is determined that the key legal act defining the concept of "fire" is the Civil Protection Code of Ukraine. It is believed that it is the concept defined in this Code which should be relied upon by scholars in the field of criminal law when interpreting and understanding the concept of "fire" within the provisions of Article 270 of the Criminal Code of Ukraine. Guided by the identified approaches to the formation of the concept of "fire" in modern legal acts and literature, the author proposes the author's approach to the definition of fire signs in the criminal law sense of this concept. Such signs should definitely be further developed both in terms of their number and content, but they can serve as a basis for further research in this area.

Keywords: criminal liability, public safety, corpus delicti of a criminal offense, consequences of a criminal offense, fire.

Постановка проблеми. Стаття 270 чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної та техногенної безпеки. Не викликає сумнівів, що такого роду порушення здатні заподіювати значну шкоду охоронюваним законом відносинам, яка в свою чергу може проявлятися у низці наслідків, передбачених диспозицією цієї статті. У якості таких наслідків, які виступають обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України, передбачені «пожежа» і «аварія». Ці два поняття достатньо докладно описано науковцями, втім, не як наслідок суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 270 КК України. При цьому, як щодо їх місця у конструкції означеного складу кримінального правопорушення, так і щодо їх змістовного наповнення та теоретико правового визначення - є коло нагальних питань, які потребують теоретико-правового аналізу з боку сучасних науковців в галузі кримінального права. Такого роду аналіз потрібний як з огляду необхідності покращення сучасної доктрини кримінального права, так і покращення діяльності із кваліфікації зазначеного вище кримінального правопорушення, що в свою чергу необхідно для удосконалення діяльності сучасних правозастосовників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними вченими у галузі права поняття «пожежа» ґрунтовно не вивчалось. Тому слід констатувати, що воно наразі належить до малодосліджених (у тому числі якщо говорити про застосування поняття «пожежа» в контексті кримінального права). Слід зазначити, що якщо поняття «пожежа» і згадується іноді у роботах вчених-правознавців, то здебільшого у якості форми об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України. Здебільшого ж до аналізу зазначеного поняття «пожежа» сучасні вчені-правники переважно звертаються у роботах, пов'язаних або з дослідженням особливостей протипожежної безпеки, або розслідування пожеж, або у роботах, присвячених цивільному захисту. Серед вчених, які опікувалися цим питанням, можна виділити І.М. Рябініна, Б.М. Гамалюк, С.В. Говоруна та ін.

Метою статті є окреслення змісту поняття «пожежа» як наслідку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки», виходячи із кримінально-правового його розуміння, розкриття його ознак та обсягу.

Складність дослідження поняття «пожежа» пов'язується із цілою низкою факторів. Здебільшого це пояснюється тим, що диспозиція ст. 270 КК України, де у якості наслідку передбачена пожежа, є бланкетною та відсилає до низки нормативно-правових актів у сфері пожежної безпеки. На цьому вже неодноразово наголошувалося у літературі. Так, Б.М. Гамалюк зазначав: «у 2003 році була здійснена систематизація нормативно-правових актів з питань

пожежної безпеки і відповідно до Наказу МНС України № 355 від 23.09.2003 р. створено Державний реєстр нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки. Обов'язок ведення зазначеного реєстру покладался на Український науково-дослідний інститут пожежної безпеки МНС України. До зазначеного реєстру вносилися діючі загальнодержавні, міжвідомчі та відомчі нормативно-правові акти, які є обов'язковими для виконання. В 2017 році на підставі Розпорядження КМУ №166-р від 10.03.2017 р. «Про скасування деяких наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади» роботи по веденню реєстру були припинені, а наказ МНС України № 355 від 23.09.2003р. скасовано. На момент припинення ведення Державного реєстру нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки (станом на 29.12.2018р) в ньому налічувалося 183 акти, із яких такі, що носили характер загальнодержавних – 7, міжвідомчих – 55, відомчих – 121»[1].

Незважаючи на те, що в кримінально-правовій літературі, як вже зазначалося, поняття пожежі висвітлене мало, воно достатньо часто зустрічається у різних нормативно-правових актах, які покликані забезпечити дотримання протипожежної безпеки. Це акти, що видаються різними суб'єктами нормотворення та мають різну юридичну силу й коло дії.

Для того, щоб провести повноцінний аналіз поняття «пожежа» в його кримінально-правовому розумінні, необхідно перш за все визначитися із однорідними поняттями та ознаками цього явища, що містяться у спеціалізованих нормативно-правових актах.

Так, у Національному Стандарті «Пожежна безпека» ДСТУ 2272:2006 (далі – Стандарт) зазначається декілька визначень, пов'язаних із поняттям пожежі та його розумінням:

«4.3.1. Пожежа. Позарегламентний процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для живих істот і довкілля...

4.3.3 Загроза виникнення пожежі. Ситуація на об'єкті, за якої ймовірність виникнення пожежі перевищує нормоване допустиме значення.

4.3.4 Причина пожежі. Обставина, дія, процес, що безпосередньо спричинює виникнення пожежі.

4.3.5 Умови виникнення пожежі. Сукупність обставин, дій, процесів, що призводять до пожежі

4.3.6 Ймовірність виникнення пожежі. Чисельна характеристика ступеня можливості появи достатніх умов виникнення пожежі.

4.3.7 Небезпечний чинник пожежі; небезпечний фактор пожежі (Нр у нових Нд). Прояв пожежі, що призводить чи може призвести до опіків, отруєння леткими продуктами згоряння або піролізу, травмування чи гибелі людей і (або) до заподіяння матеріальних, соціальних, екологічних збитків. Примітка. До небезпечних чинників пожежі належать: підвищена температура, задимлення, погіршення складу газового середовища.

4.3.8 Ймовірність впливу небезпечних чинників пожежі. Числова характеристика ступеня можливості впливу небезпечних чинників пожежі із заданими значеннями їх параметрів 4.3.9 шкода від пожежі Матеріальні втрати, збитки, людські жертви, зокрема травми, отруєння, гибель людей, пов'язані з пожежею.

4.3.10 розвиток пожежі. Збільшення зони горіння і (або) ймовірності впливу небезпечних чинників пожежі» [3].

Як можна побачити із цього Стандарту, процес пожежі сприймається як складний процес, який має свої форми, причини, умови, критерії визначення її наслідків. Але головним у цьому і ключовим є саме поняття пожежі. Які ж ключові моменти можна у ньому виділити?

По-перше, пожежа розглядається як процес. І це є дуже важливим для кримінально-правового розуміння цього поняття в контексті диспозиції, ст. 270 КК України, де пожежа визначається, підкреслимо, як наслідок діяння. Причому як наслідок першого порядку, від якого надалі походить заподіяння шкоди людям або майнова шкода.

По-друге, пожежа сприймається як позарегламентний процес – тобто такий, що протікає неконтрольовано і суперечить визначеним технічним регламентам.

По-третє, визначаються наслідки пожежі як процесу знищення або пошкодження майна. Скоріше за все, це пояснюється тим, що власне деструктивний процес горіння поширюється перш за все на предмети, які є майном.

По-четверте, у понятті пожежі визначається, що вона викликає чинники, небезпечні для живих істот і довкілля. Така її риса є ціною і для розуміння пожежі з точки зору потреб кримінального права, адже у ст. 270 КК України як наслідки другого порядку (похідні) законодавцем названо лише шкоду майну й загибель людей. У визначенні, яке дається у Стандарті говориться про «чинники небезпечні для живих істот», а отже мова йде не тільки про людей, а і про будь яких біологічних істот, і шкода їм внаслідок пожежі може наставати не тільки у вигляді смерті. Також у Стандарті визначається, що наслідками пожежі може бути і шкода довкіллю, про що у диспозиції ст. 270 КК України мова не йде взагалі. Скоріше за все, якщо при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України, заподіюється шкода довкіллю, вона повинна обчислюватися, виходячи із розміру матеріальних збитків, або ж охоплюється такою кваліфікуючою ознакою, як «інші тяжкі наслідки».

Окрім Стандарту, поняття пожежі надається й у інших нормативно-правових актах. Так, у Порядку охорони і захисту лісів (далі – Порядок) визначається, що «лісова пожежа – стихійне поширення вогню ділянками лісового фонду»[5]. В Порядку також визначаються типи пожеж та інші їх властивості:

«18. Низові пожежі поділяються на слабкі, середньої сили та сильні. Вони визначаються за швидкістю руху крайки горіння і висотою полум'я.

Низові пожежі слабкі – пожежі із швидкістю руху фронтальної крайки лісової пожежі до 1 метра на хвилину і висотою полум'я до 0,5 метра.

Низові пожежі середньої сили – пожежі із швидкістю руху фронтальної крайки лісової пожежі від 1 до 3 метрів на хвилину і висотою полум'я від 0,5 до 1,5 метра.

Низові пожежі сильні – пожежі із швидкістю руху фронтальної крайки лісової пожежі більше ніж 3 метри на хвилину і висотою полум'я більше ніж 1,5 метра.

19. Верхові лісові пожежі за швидкістю поширення поділяються на рухливі та стійкі.

Верхові пожежі рухливі – пожежі, які поширюються кронами дерев із швидкістю більше 4 кілометрів на годину, значно випереджаючи фронт низових пожеж, та спричиняють утворення нових осередків завдяки рознесенню іскор. Під час пожежі згорають хвоя та дрібні гілки, великі гілки і кора дерев обвуглюються.

Верхові пожежі стійкі – пожежі, які поширюються із швидкістю до 4 кілометрів на годину кронами дерев одночасно з просуванням фронту стійкої низової пожежі.

Верхові лісові пожежі за параметрами просування фронтальної крайки лісової пожежі поділяються на слабкі, середньої сили та сильні.

Верхові пожежі слабкі – пожежі із швидкістю просування фронтальної крайки лісової пожежі до 3 метрів на хвилину.

Верхові пожежі середньої сили – пожежі із швидкістю просування фронтальної крайки лісової пожежі від 3 до 100 метрів на хвилину.

Верхові пожежі сильні – пожежі із швидкістю просування фронтальної крайки лісової пожежі більше ніж 100 метрів на хвилину (6 кілометрів на годину).

20. Плямисті пожежі – пожежі, що утворилися поза контуром основної пожежі від іскор, які переносяться вітром та конвективними потоками з території пожежі.

21. Торф'яна пожежа – пожежа, що супроводжується безполуменим горінням торф'яного шару ґрунту. Торф'яна лісова пожежа виникає у місцях залягання торфу. Під час проникнення вогню в глибину торф'яного шару відбувається загоряння нижніх його шарів.

Швидкість поширення торф'яної пожежі – кілька метрів на добу. Полум'я з осередку пожежі може виходити за межі торфовища, спричиняючи виникнення трав'яних пожеж, пожеж на землях сільськогосподарського призначення та лісових пожеж. Характерною рисою торф'яних пожеж є виділення великої кількості диму, що призводить до задимлення значних територій.

22. Лісові пожежі за розмірами (площею) поділяються на: невеликі лісові пожежі – пожежі площею до 5 гектарів; великі лісові пожежі – пожежі

площею від 5 до 200 гектарів; особливо великі лісові пожежі – пожежі площею понад 200 гектарів» [5].

Із визначеного вказаним Порядком увагу привертає те, що пожежа визнається в ньому як процес поширення вогню. Також у наведених її властивостях зроблено важливий акцент на тому, що таке поширення є стихійним, тобто таким, що не підкоряється контролю з боку людини. Саме цей прикметник у тлумачних словниках частіше за все поєднується із стихійним лихом, тобто явищем природним. Пожежа ж, як наслідок діяння, передбаченого ст. 270 КК України, природним лихом не є, оскільки виникає й відбувається внаслідок діяльності людини.

Визначальним нормативно-правовим актом, який має бути використаний при визначення поняття пожежі є, безумовно, Кодекс цивільного захисту України (далі – Кодекс).

У п. 32 ч. 1 ст. 2 вказаного Кодексу зазначається: «пожежа – неконтрольований процес горіння, внаслідок якого знищується або пошкоджується майно, природні ресурси, а також виникають небезпечні чинники, що створюють загрозу життю та здоров'ю людей, тварин, негативно впливають на навколишнє природне середовище» [2].

З аналізу цієї дефініції у вказаному правовому акті можна виділити декілька ключових моментів:

По-перше, пожежа визначається законодавцем як процес горіння.

По-друге, важливим є визначення цього процесу як неконтрольованого. Так, джерело, з якого виникає пожежа, зазначена дефініція не містить. Водночас, наголос робиться на перебування цього явища за межами контролю людини.

По-третє, в даному випадку визначається сутність поняття «пожежа» за допомогою терміну «горіння».

По-четверте – визначаються наслідки пожежі як явища – знищення або пошкодження майна, природних ресурсів; виникнення небезпечних чинників, що створюють загрозу життю та здоров'ю людей, тварин, негативно впливають на навколишнє природне середовище. При чому, на жаль, ці чинники не окреслено, не надано ані їх переліку, ані змісту.

Саме це визначення, як уявляється, може бути обране як основа для окреслення поняття «пожежа», як наслідку вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 270 КК України.

Слід визнати, що у деяких джерелах наводяться й інші визначення досліджуваного явища, які мають певну наукову цінність, хоча й не можуть визнаватися основою для визначення поняття «пожежа» у кримінально-правовому розумінні. Так, наприклад, за одним із них пожежа визначена як «неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі і просторі та створює загрозу життю і здоров'ю людей, навколишньому середовищу, призводить до матеріальних збитків»[4].

Проаналізувавши визначення поняття «пожежа», яке надано у різноманітних нормативно-правових актах, в тому числі спеціалізованого характеру, а також із урахуванням науково-теоретичних підходів можна запропонувати визначення зазначеного поняття в кримінально-правовому його розумінні (як такого, що міститься у ст. 270 чинного КК України). При цьому при формулюванні дефініції варто виходити із концептуальних ознак пожежі як явища, визначеними в цілому нормами чинного законодавства.

Таким чином, пожежа у кримінально-правовому аспекті – це такий, що виник унаслідок порушення передбачених законодавством вимог пожежної чи техногенної безпеки процес горіння, який заподіяв шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому чи особливо великому розмірі або спричинив інші тяжкі наслідки.

Висновки. Виходячи із сформульованого визначення пропонуються такі ознаки пожежі в контексті приписів ст. 270 КК України:

1) пожежа – наслідок порушення передбачених законодавством вимог пожежної чи техногенної безпеки. При цьому наголос слід зробити на тому, що такого роду вимоги повинні бути передбачені саме законодавством (а отже, суб'єкт правопорушення повинен їх дотримуватися);

2) пожежа сприймається як наслідок порушення передбачених законодавством вимог пожежної чи техногенної безпеки, але за своїм змістом становить процес горіння, тобто екзотермічної реакції окислення речовин;

3) пожежа заподіює шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. При цьому, виходячи із матеріальної конструкції складу правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України, шкода має бути заподіяна реально (загрози заподіяння шкоди в даному випадку недостатньо);

4) виходячи зі змісту ч. 1 та ч. 2 ст. 270 КК України пожежа виступає наслідком виключно діяння, передбаченого ч. 1 цієї статті (адже у ч. 2 настання пожежі прямо не зазначене).

У будь-якому випадку, наведені ознаки не претендують на сприйняття їх як остаточного й завершеного результату аналізу поняття «пожежа» в його кримінально-правовому розумінні. Безумовно, і склад правопорушення передбачений ст. 270 КК України, і пожежа, як один із наслідків діяння передбаченого цієї нормою, вимагають подальшого науково-теоретичного аналізу.

Література:

1. Гамалюк Б. М., Говорун С. В. Державне управління у сфері забезпечення пожежної безпеки: особливості розслідування справ по пожежах, що спричинені порушенням вимог пожежної безпеки суб'єктами господарювання передбачених ст. 270 кримінального кодексу України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1434>.

2. Кодекс цивільного захисту України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

3. Національний стандарт України. Пожежна безпека. ДСТУ 2272:2006. Видання офіційне. Терміни та визначення основних понять. Київ. Держспоживстандарт України/ 2007. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf.

4. Пожежна безпека. Основні поняття та значення пожежної безпеки. Основні нормативні документи в галузі пожежної безпеки. URL: <https://borispol-rada.gov.ua/item/22619-osnovni-ponyattya-ta-znachennya-pozhezhnoji-bezpeki.html#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B6%D0%B0%20%E2%80%94%D1%86%D0%B5%20%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0,%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D1%83%2C%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2.>

5. Порядок організації охорони і захисту лісів: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2022 р. № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text>.

References:

1. Hamaliuk B.M., Hovorun S.V. (2019) *Derzhavne upravlinnia u sferi zabezpechennia pozhezhnoi bezpeky: osoblyvosti rozsliduvannia sprav po pozhezhakh, shcho sprychyneni porushenniam vymoh pozhezhnoi bezpeky subiektamy hospodariuvannia peredbachenykh st. 270 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. [State regulation in the field of protection of personal data: personalities of the distribution of information about employees, who are subject to protection of personal data by sub-items of the law on public health and safety. 270 of the Criminal Code of Ukraine]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/26.pdf.*

2. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy (2013). [The Civil Defense Code of Ukraine.] Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)- Bulletin of the Verkhovna Rada (VRU)2013, № 34-35, st.458. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

3. Natsionalnyi standart Ukrainy. Pozhezhna bezpeka. DSTU 2272:2006 (2007). [National standard of Ukraine. Pozhezhna bezpeka. DSTU 2272:2006.] Vydannia ofitsiine. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat. Kyiv. Derzhspozhyvstandart Ukrainy 2007- This is an official publication. Terms and definitions of basic concepts. Kyiv. State consumer standard of Ukraine 2007. [in Ukrainian]. Retrieved from https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf.

4. Pozhezhna bezpeka. Osnovni poniattia ta znachennia pozhezhnoi bezpeky. Osnovni normatyvni dokumenty v haluzi pozhezhnoi bezpeky [Fire safety. Basic concepts and importance of fire safety. The main regulatory documents in the field of fire safety]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://borispol-rada.gov.ua/item/22619-osnovni-ponyattya-ta-znachennya-pozhezhnoji-bezpeki.html#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B6%D0%B0%20%E2%80%94%D1%86%D0%B5%20%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0,%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D1%83%2C%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2.>

5. Porjadok orhanizatsii okhorony i zakhystu lisiv: Zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 travnia 2022 r. № 612 [The procedure for organizing the protection and protection of forests: Approved by Resolution No. 612 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 20, 2022] [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text>.

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-410-420](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-410-420)

Козаченко Віталій Валерійович кандидат юридичних наук, юрисконсульт,
ФОП «Козаченко Н.І.» тел.: (067) 947-8670, <https://orcid.org/0009-0003-9802-2020>

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Анотація. Дану статтю присвячено дослідженню злочинності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх належить до найбільш нагальних проблем. Тому її дослідження є завжди актуальним та доцільним у нашому суспільстві. У даній статті розкривається сутність профілактики, її мета, профілактика злочинності на практиці зарубіжних країн. Метою статті є дослідження профілактики злочинності серед неповнолітніх, розкриття заходів, які використовуються у зарубіжних країнах для профілактики злочинності. Визначені ключові чинники ризику щодо можливості скоєння злочинів неповнолітніми. Окреслені органи та їх обов'язки у сфері протидії злочинності неповнолітніх. Звернуто увагу, що взаємодія з різними органами влади та самоуправління відбувається для профілактики правопорушень у дитячому середовищі, протидії домашньому насильству та дитячій бездоглядності; для забезпечення прав та інтересів дітей; підвищення професійного рівня, набуття знань, вмінь і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах. Проаналізовані методи роботи запобігаючих органів, щодо злочинності серед неповнолітніх, в різних країнах світу. Визначені програми профілактики злочинності, вчиненої неповнолітніми.

Визначено, що профілактична діяльність щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх може проводитись як у рамках навчального процесу, так і в позашкільний час. Вона включає такі напрями, як правове виховання дітей, організація їхнього дозвілля, профілактика наркогенних звичок. Зазначено, що форми та методи роботи мають відповідати віку дітей, викликати в них зацікавлення та спонукати до роздумів.

У висновку наголошено: діти є найбільш уразливим прошарком суспільства. Їхній захист є головним пріоритетом, тому проведення профілактичних заходів є дуже важливим та необхідним задля запобігання вчиненню неповнолітніми злочинів. Тому здійснення профілактичної роботи повинна передбачати розуміння до підлітка, оскільки профілактика є важливою частиною загальної протиправної роботи проти злочинності.

Ключові слова: неповнолітній, злочинність, профілактика, ювінальна юстиція.

Kozachenko Vitalii Valeriyovych candidate of legal sciences, legal adviser,
EP "N.I. Kozachenko" tel.: (067) 947-8670, <https://orcid.org/0009-0003-9802-2020>

PREVENTIVE MEASURES TO PREVENT JUVENILE CRIME

Abstract. This article is devoted to the study of juvenile delinquency. Juvenile delinquency is one of the most urgent problems. Therefore, its research is always relevant and appropriate in our society. This article reveals the essence of prevention, its purpose, crime prevention in the practice of foreign countries. The purpose of the article is to research the prevention of crime among minors, to reveal the measures used in foreign countries to prevent crime. The key risk factors regarding the possibility of committing crimes by minors have been identified. The bodies and their responsibilities in the field of combating juvenile delinquency are outlined. Attention is drawn to the fact that the interaction with various authorities and self-government bodies takes place for the prevention of offenses in the children's environment, combating domestic violence and child neglect; to ensure the rights and interests of children; raising the professional level, acquiring knowledge, skills and abilities through participation in seminars, trainings and other practical and theoretical events. The methods of work of preventive bodies regarding crime among minors in different countries of the world are analyzed. Programs for the prevention of crime committed by minors have been defined.

It was determined that preventive activities for the prevention of delinquency among minors can be carried out both within the educational process and outside of school hours. It includes areas such as legal upbringing of children, organization of their leisure time, prevention of drug addiction. It is noted that the forms and methods of work should correspond to the age of the children, arouse their interest and encourage them to think.

The conclusion emphasizes that children are the most vulnerable segment of society. Their protection is the main priority, therefore, preventive measures are very important and necessary to prevent juveniles from committing crimes. Therefore, the implementation of preventive work should involve understanding the teenager, since prevention is an important part of the general illegal work against crime.

Keywords: juvenile, crime, prevention, juvenile justice.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх належить до найбільш нагальних проблем. Тому її дослідження є завжди актуальним та доцільним у нашому суспільстві. Необхідність профілактики злочинності серед неповнолітніх зумовлена тим, що актуальність цієї проблеми не перестає бути нагальною в нашому суспільстві, навіть незважаючи на позитивний показник зменшення злочинності серед заданої групи населення у сьогоднішні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття сутності та значення досліджували А. Ю. Ужитчак, А. Бандура, С. Д. Максименко, В. М. Синьов,

І. А. Фурманов, С. І. Яковенко та ін. На організаційно-правову основу системи профілактики правопорушень серед дітей звертали увагу Р. М. Абизова, Г. А. Аванесова, А. І. Алексєєва, О. Б. Андрєєва, М. М. Бабаєва, О. М. Бандурка, В. В. Голіни, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, Г. М. Міньковський, В. М. Трубников, В. І. Шакурн та ін.

Метою статті є дослідження профілактики злочинності серед неповнолітніх, розкриття заходів, які використовуються у зарубіжних країнах для профілактики злочинності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх має свої особливості, які зумовлені недостатністю життєвого досвіду, соціальних і психологічних особливостей особи. Більшість проблем, зокрема тих, що пов'язані з дотриманням прав неповнолітніх, виникають саме тому, що громадяни мають низький рівень громадянської культури і правової свідомості. Зростання злочинності, корупція, низький рівень зарплати і пенсії, прийняття законів та указів, які не виконуються, негативно впливають на свідомість громадян та їхню віру в справедливість закону. Особливо це стосується підлітків та молоді. Під час проведення комплексного дослідження злочинності неповнолітніх, окрім негативного впливу сім'ї та недоліків у шкільному вихованні, вчені виділили ряд інших чинників, які обумовлюють протиправну поведінку неповнолітніх, серед яких такі: незайнятість суспільною працею; недостатня увага, а то й безпосередня зневага з боку держави і громадськості до проблем неповнолітніх узагалі й злочинності серед останніх зокрема; підбурювання з боку дорослих до вчинення злочинів; негативний вплив засобів масової інформації, пропаганда насильства, наркотизації і алкоголізації, легкого життя, злочинної діяльності; бездоглядність і відсутність належного контролю з боку відповідних служб і органів та родини за поведінкою, зв'язками і характером того, як підліток проводить час; в організації їхнього дозвілля. [1, с. 46].

Правопорушення, вчинені неповнолітніми, є небезпечним суспільним явищем, оскільки, по-перше, вони негативно впливають на формування особистості; по-друге, завдають значної шкоди суспільству через втрату трудових ресурсів (лише третина покараних повертається до повноцінного соціального життя); по-третє, відіграють значну роль у формуванні рецидивної злочинності (дві третини рецидивістів починають свій злочинний шлях ще неповнолітніми). Одним із напрямів у боротьбі зі злочинністю взагалі та злочинністю неповнолітніх є профілактична діяльність. Профілактика злочинності серед молоді – це комплекс державних і громадських заходів, які спрямовані на нейтралізацію причин і умов правопорушень і злочинності. Складовими цього питання є формування у підлітків правильних потреб та інтересів, підвищення їх правової свідомості. Метою профілактики правопорушень серед неповнолітніх є проведення соціально-педагогічної роботи з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, сприяння

формуванню у дітей власної життєвої позиції щодо подолання звичок асоціальної поведінки, встановлення соціальних зв'язків між дитиною та їхнього найближчого оточення та проведення просвітницької роботи і, як наслідок, формування законослухняної особистості. [2, с. 148].

Профілактика правопорушень серед неповнолітніх в Україні проводиться зусиллями соціально-психологічних служб, педагогів, співробітників соціальних служб, служб у справах неповнолітніх, працівниками правоохоронних органів. [3, с. 9].

Необхідно зазначити, що серед ключових чинників ризику щодо можливості скоєння злочинів неповнолітніми можна назвати такі: недостатній рівень правосвідомості та правових знань; брак організованої системи дозвілля; вживання алкогольних та наркотичних речовин; низький рівень правових знань батьків та недостатня увага з їхнього боку до виховання тощо. Відповідно до чинників ризику можна визначити напрями профілактики правопорушень.

До програм з профілактики можна віднести:

- Правове виховання, зокрема роз'яснення, розповіді, бесіди, читання творів, лекції, дискусії з правових питань, ігри, рольові ігри, вправи, тренінги, конкурси.
- профілактика вживання підлітками наркотиків та алкоголю.

Отже, профілактична діяльність щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх може проводитись як у рамках навчального процесу, так і в позашкільний час. Вона включає такі напрями, як правове виховання дітей, організація їхнього дозвілля, профілактика наркогенних звичок. Форми та методи роботи мають відповідати віку дітей, викликати в них зацікавлення та спонукати до роздумів.

Також вважаю розкрити практику профілактики вчиненню неповнолітніми злочинності на прикладі зарубіжних країн.

Історія розвитку зарубіжної системи профілактики правопорушень неповнолітніх починається з 1846 року, коли в Массачусетсі відкрився перший виправний заклад для малолітніх правопорушників, а в Англії в 1854 році був прийнятий Закон про виправні школи для неповнолітніх злочинців. Дослідження багатого і досить різноманітного досвіду формування та вдосконалення системи профілактики правопорушень неповнолітніх дає можливість виявити найбільш ефективні попереджувальні заходи, що застосовуються в зарубіжних країнах. Це дасть змогу використовувати і апробовані методи профілактики, і найбільш передові розробки в досліджуваній сфері для вдосконалення системи профілактики злочинів неповнолітніх. [1, с.47]. Перший суд зі справ неповнолітніх був створений в Австралії в 1890 році, потім подібні суди з'явилися в Канаді в 1894 році та в США в 1899 році. Наприкінці XIX – початку XX ст. національні суди для неповнолітніх були утворені в Ірландії (1904 рік, спеціальна сесія загального

суду), Єгипті (Закон від 14 лютого 1904 року про створення суду для неповнолітніх в місті Олександрії; Закон від 6 квітня того ж року про заснування такого суду в Каїрі), Англії та Уельсі (1905 рік – перший суд у справах неповнолітніх), Нідерландах (Закони від 6 і 12 лютого 1901 року, згідно з якими створені тимчасові суди для неповнолітніх, що діяли за спрощеною судовою процедурою), Німеччині в 1907–1908 роках (з'єднання функцій опікунських судів і суддів у кримінальних справах про неповнолітніх в судах Кельна, Франкфурта-на-Майні тощо), Франції (Закон від 22 липня 1912 року, що набув чинності 4 березня 1914 року, створив автономну судову систему судів для неповнолітніх), Бельгії (Закон Картон-де-Віарта від 15 травня 1912 року), Австрії в 1908 році (створені опікунські суди для неповнолітніх), Іспанії в 1918 році (засновані опікунські суди), Італії (Закон від 11 травня 1908 року про спеціалізованих судах у справах неповнолітніх), Португалії в 1911 році (створені трибунали у справах неповнолітніх, з'єднані з опікунськими судами: перший – в Лісабоні в 1911 році, другий – у Порто в 1912 році), Росії в 1910 році (утворена автономна судова система у справах неповнолітніх), Угорщині в 1908 році (автономна судова система), Румунії (Трансильванії) в 1913 році (аналогічна судова система), Польщі в 1919 році (автономна судова система), Швейцарії в 1911–1913 роках, Японії (у Законі від 1 січня 1923 року, котрий улаштував автономну систему у справах неповнолітніх; водночас загальні суди могли розглядати справи неповнолітніх у віці від 16 до 18 років), Греції (циркуляр міністра юстиції від 24 грудня 1924 року встановив спеціалізацію суддів у справах неповнолітніх та специфіку судової процедури у цих справах; автономна судова система у справах неповнолітніх створена Законом 1939 року). [1, с.47]. Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 року (ст. 82) передбачав, що «до дитини, яка не досягла семирічного віку, цей закон не застосовується», спеціальною постановою у 2002 році вік правової відповідальності був збільшений до 10 років. В Англії до прийняття Закону про дітей і підлітків 1933 року за загальним правом малолітньою особою, що не підлягає кримінальній відповідальності, визнавалася дитина, яка не досягла семи років. Цим Законом вік настання кримінальної відповідальності був підвищений до восьми років, а потім Законом про дітей і підлітків 1969 року – до 10 років. Мінімальний вік у сім років встановлено в Австралії, Йорданії, Ірландії, Пакистані, а також за загальним правом США (при цьому додатково кожен штат встановлює вік притягнення до кримінальної відповідальності самостійно). Так, у кримінальних кодексах Колорадо та Луїзіани вказано 10-річний вік, у кримінальних кодексах Джорджії й Іллінойсу – 13 років, у Кримінальному кодексі Мінесоти – 14 років, у Кримінальних кодексах Нью-Гемпшира і Техасу – 15, у Кримінальному кодексі Нью-Йорка – 16 років.

У Франції, як і в більшості інших зарубіжних країн, робляться спроби, спрямовані на пошук способів уникнути судового розгляду і винесення вироку

щодо неповнолітнього. Альтернативні заходи можуть бути застосовані прокурором, який не направляє справу на розгляд судді у справах неповнолітніх. Одна з альтернативних заходів – «ознайомлення з законом» (*rappel a la loi*), яке відбувається в офіційній розмові з підлітком і його батьками. Неповнолітнього знайомлять з текстом закону, що передбачає відповідальність за вчинене правопорушення, пояснюють протиправність діяння і розповідають про можливу міру покарання. Особлива увага приділяється роз'ясненню батькам їхніх обов'язків з виховання неповнолітнього і наслідків їх неналежного виконання. Крім того, як зазначає французький ювенальний суддя Еммануель Робінсон, прокурор може зобов'язати правопорушника принести потерпілому вибачення у письмовій формі або виконати дії репаративного характеру – відновити первісний стан зіпсованого, пошкодженого ним предмета (зафарбувати стіну, полагодити паркан тощо).

В Японії існують сімейні суди і пункти з керівництва дітьми, діяльність яких полягає в ранній профілактиці злочинності. Боротьба зі злочинністю неповнолітніх в Японії регламентується низкою нормативних актів, насамперед Законом про неповнолітніх (1948 рік) і Законом про добробут дітей (1947 рік), котрі виголошують пріоритет виховно-виправних заходів некримінального характеру, принцип виключної юрисдикції сімейного суду; передбачають поміщення неповнолітніх під нагляд служби пробації, всеохоплюючу систему статистичного обліку неповнолітніх, залучення до роботи «напівштатних» співробітників, створення спеціальних загальнонаціональних громадських організацій. [1, с.49]. У Голландії робота з підлітками, які входять до «групи ризику», становить обов'язковий компонент загальної соціальної роботи. Традиційно вона здійснюється в громаді, за місцем проживання та навчання неповнолітнього. Попередження злочинності неповнолітніх, основним принципом якого проголошується максимальна конкретність реабілітаційної діяльності, має на меті допомогти підліткам зрозуміти труднощі і протиріччя життя, з якими вони повинні вміти впоратися, усвідомивши обмеженість і безглуздість аморальної, асоціальної та протиправної поведінки. Це зумовлює пріоритет виховних методів впливу над виправними і необхідність безпосередньо в місці існування створити умови, здатні служити своєрідним заслоном від різних дефектів у розвитку особистості й попереджати відхилення в поведінці, що провокуються на небезпечних вікових етапах. Згідно з цією теорією, будь-які ускладнення повинні виявлятися і усуватися не тільки вчасно, а й з випередженням, з урахуванням віку і головного типу соціальної діяльності неповнолітнього. Такий підхід передбачає перехід від піклування, здійснюваного відповідними установами, до альтернативної турботи, що базується на можливостях громади. Це і визначає особливості організації та змісту попередження злочинності, що виходить із вимоги бачити неповнолітнього в обстановці повсякденного життя, в системі його звичних соціальних відносин, в контексті референтних груп.

Також вважаю зазначити, що у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх німецькі державні та громадські організації використовують такі форми роботи, як екскурсії до поліцейських дільниць, спортивні змагання за участю учнів, вчителів та поліцейських, методи-дискусії, конкурси з правової тематики. Діють проекти з організації дозвілля неповнолітніх, у рамках яких відбуваються покази фільмів, дискотеки, заняття з навчання гри на музичних інструментах. Про філактика правопорушень проводиться також і масовими методами: поширення інформаційних матеріалів, великих плакатів, кінопокази. [3, с.10].

Необхідно зазначити, що Розпорядження Кабінету Міністрів України №1027-р від 18 грудня 2018 року «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» визначило цілу низку проблем, які існують у цій сфері. До них віднесено і «відсутність чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності», і «недостатню ефективність участі захисника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в досудовому розслідуванні». Але серед зазначених проблем у кримінальному процесі стосовно дітей в Україні найбільшою залишається відсутність спеціалізації – кримінальний процес залишається орієнтованим на дорослих та не має ні специфічних процедур, ані спеціалістів, які можуть його зробити чутливішим до особливостей дітей. Так, вказане Розпорядження звертає увагу на «відсутність єдиних стандартів спеціалізованого навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги»; «відсутність обов'язкового спеціального навчання слідчих, прокурорів у провадженнях щодо неповнолітніх»; «недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, відсутність критеріїв їхнього вибору та залучення». Тобто фактично всі, з ким зустрінеться дитина в разі потрапляння до системи кримінальної юстиції, скоріше за все, не матимуть ані спеціального навчання, ані навичок для ефективної роботи з неповнолітніми. Саме для вирішення цих проблем Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року пропонує забезпечити обов'язкове спеціальне навчання слідчих, які здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, які виконують нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва в провадженнях щодо неповнолітніх; запровадити єдині стандарти навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, котра є підозрюваною чи обвинуваченою; єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їхнього статусу в кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»; правову визначеність статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їхнього вибору та залучення. [4].

Згідно звіту Ради Європи, яким було досліджено аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні, у 2020 році поліцією зареєстровано майже 3 400 злочинів, скоєних стосовно дітей, з яких 2 200 – розкриті та направлені до суду; дітьми було скоєно майже 4 400 злочинів (майже половина з яких – тяжкі та особливо тяжкі). У 2020 році поліцейські розшукали 14 659 зниклих дітей. Переважна більшість із них самостійно залишали домівки через непорозуміння з рідними. Крім того, в поліції сьогодні є три приймальники-розподільники для дітей (ПРД). У 2020 році в них перебувало 16 дітей, за 6 місяців 2021 року – 11 дітей. Водночас слід розуміти, що офіційна статистика не відображає реальної картини злочинності неповнолітніх – значна кількість навіть тих правопорушень, які були виявлені, залишається поза статистикою. На сьогодні з поля зору випадає багато тих кримінальних проваджень, де справа до суду не дійшла. Наприклад, є дрібні крадіжки з торговельних закладів, де товар поцупили на малу суму; відповідальність за це межує між адміністративною та кримінальною, тож у таких випадках органи прокуратури не завжди погоджуються з порушенням кримінального провадження. Бо коли воно на межі, стоїть питання, чи доцільно дитину притягувати до кримінальної відповідальності в майбутньому якщо, грубо кажучи, ціна питання – 50, 40, 30 гривень. З точки зору гуманності це добре і правильно, але з точки зору того, яким чином захистити в таких випадках права потерпілих, які висновки для себе цей неповнолітній правопорушник зробить, то тут є великі запитання, тому що ніби в тих випадках його не притягують і до адміністративної відповідальності за статтею 151 Кодексу про адмінправопорушення. Тобто в таких випадках буває таке, що просто перевірку припинять за таким фактом або ж кримінальне провадження, якщо воно навіть і було порушене, закривають без будь-яких правових наслідків для цієї особи, яка вчинила (правопорушення) і без будь-якого відновлення прав потерпілої особи, тому, на мою думку, що все-таки буде добре, якби наше чинне законодавство передбачало процес медіації, примирення, на стадії досудового розслідування. До набуття чинності Законом України «Про Національну поліцію» поліцейські повноваження щодо роботи з дітьми виконували підрозділи Кримінальної міліції у справах неповнолітніх (КМСН). [5, с.15].

На сьогоднішній день існує Департамент превентивної діяльності, в складі якого створено Управління ювенальної превенції. Серед завдань Управління є «підкування», запобігання та припинення домашнього насильства, превентивна робота з дітьми, які можуть бути втягнуті в злочинну діяльність. Але водночас ювенальна поліція не згадується в законі «Про Національну поліцію», її структура, функції, права та обов'язки також не мають чіткого законодавчого визначення. Положення про управління ювенальної превенції відсутнє, що суттєво зменшує ефективність та стабільність роботи служби, як того вимагають міжнародні стандарти. Певним

чином це відбивається й на кількості «дитячих» поліцейських, яка залишається недостатньою для України. Так, згідно з даними, які було отримано за запитом у МВС України, в липні 2021 року штатна чисельність працівників ювенальної превенції складала 1 501 посаду, з яких укомплектовано 1 340 (553 чоловіка, 787 жінок). [5, с.16]. Тож можна зробити висновок, що впоратися з наявним навантаженням ювенальним поліцейським дуже складно, що впливає на плинність кадрів, на ефективність та мотивацію їхньої роботи. Документом, який керуються працівники ювенальної превенції, є Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України №1044 від 19 грудня 2017 року Завданнями підрозділів ювенальної поліції, які зазначені в ньому, є: - профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їхнього усунення; - ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень і проведення з ними заходів індивідуальної профілактики; - участь у встановленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отримання даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; - вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, зокрема здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; - провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти; - взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей; - здійснення в межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. [6].

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день немає єдиного методу чи способу для визначення ризиків щодо неповнолітніх. Як зазначає працівник поліції, спеціальної методики оцінки ризиків на сьогоднішній день не існує, хоча раніше пробували ми впроваджувати, були спеціальні опитувальники, які там треба було заповнювати і визначати, високий рівень ризику. На сьогоднішній день такої цілісної системи оцінки ризиків за відповідною, за визначеною формою немає. Але разом із тим основний критерій оцінки ризиків – це повторюваність вчинення правопорушень дитиною, котра перебуває на обліку. Якщо вона в нас стоїть на обліку за крадіжку, але разом з тим під час перебування на обліку її затримують за вчинення правопорушень адміністративних, вона там втікає з дому, виявляють її в місцях, тобто, пізно ввечері в тих місцях, де вона не повинна бути, то ми, індивідуально підходячи до цього підобліковця, визначаємо за відповідними ризиками як того, що схильний до вчинення повторних злочинів.

Вважаю звернути увагу, що саме ювенальна поліція здійснює профілактичний облік дітей, який є фактично взяттям на облік, занесенням інформації про дитину до відповідних баз даних. Ця діяльність сприяє системній роботі з дитиною та в разі якісного її виконання дозволяє відслідковувати життєві обставини дитини та результативність роботи з нею. Станом на 1 липня 2021 року на профілактичному обліку в органах поліції стояло 1 844 дитини, з яких 469 дівчат та 1 375 хлопців. Серед них лише 17 дітей вчинили кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку. Але ефективність профілактичного обліку проти повторення дитячих правопорушень не є однозначно доведеною – на це вказують досить відмінні дані в різні роки. Так, у 2019 році з 3 671 дитини, які стояли на обліку, 68 вчинили злочин повторно. У 2020 році з 1 800 дітей, що перебували на обліку, злочин вчинили 91. [5, с.20].

Отже, профілактична робота поліції на сьогодні це: - проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід із дитиною за місцем проживання, навчання чи роботи не рідше одного разу на місяць; - проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід із батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; - складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; - відвідування дитини за місцем її проживання для з'ясування умов мешкання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень.

Висновки. Взаємодія з іншими органами влади та самоуправління відбувається для профілактики правопорушень у дитячому середовищі, протидії домашньому насильству та дитячій бездоглядності; для забезпечення прав та інтересів дітей; підвищення професійного рівня, набуття знань, вмінь і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах.

Вважаю, що є можливим застосовувати в Україні на практиці такий метод профілактики злочинності неповнолітніх, як «ознайомлення з законом», яке застосовується у Франції, для можливості запобігання вчиненню неповнолітніми злочинів.

Отже, діти є найбільш уразливим прошарком суспільства. Їхній захист є головним пріоритетом, тому проведення профілактичних заходів є дуже важливим та необхідним задля запобігання вчиненню неповнолітніми злочинів. Тому здійснення профілактичної роботи повинна передбачати розуміння до підлітка, оскільки профілактика є важливою частиною загальної протиправної роботи проти злочинності.

Література:

1. Ужитчак А.Ю. Історичний досвід попередження у зарубіжних країнах злочинів, що вчиняються неповнолітніми / А.Ю. Ужитчак // Актуальні проблеми політики. 2021. Вип. 68. С. 46-51
2. Гумін О. До питання ефективності громадського впливу на злочинність неповнолітніх / О. Гумін, А. Йосипів // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2022. Т. 9. № 2. С. 147-153.
3. Нелюбіна Д. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / Д. Нелюбіна // Магістеріум. Вип. 25. Соціальна робота і охорона здоров'я / [упоряд.: Семігіна Т. В.]. 2006. С. 9-14.
4. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>
5. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, Н. Пашко, А. Черноусов, С. Щербань за заг. ред. О. Калашник. К.: 2023. 108 с.
6. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044 в редакції від 21.08.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

References:

1. Uzhytchak A.YU. (2021). Istorychnyy dosvid poperedzhennya u zarubizhnykh krayinakh zlochniv, shcho vchynyayut'sya nepovnlitnimy [Historical experience of preventing crimes committed by minors in foreign countries]. *Aktual'ni problemy polityky - Actual problems of politics*, 68, 46-51 [in Ukrainian].
2. Humin O. (2022). Do pytannya efektyvnosti hromads'koho vplyvu na zlochnnist' nepovnlitnikh [To the question of the effectiveness of public influence on juvenile delinquency]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika» Seriya: Yurydychni nauky. - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal sciences*, 2, 147-153 [in Ukrainian].
3. Nelyubina D. (2006). Profilaktyka pravoporushen' sered nepovnlitnikh [Prevention of offenses among minors]. *Magisterium. Sotsial'na robota i okhorona zdorov'ya - Magisterium. Social work and health care*, 25, 9-14. [in Ukrainian].
4. *Pro skhvalennya Natsional'noyi stratehiyi reformuvannya systemy yustytysi shchodo ditey na period do 2023 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny [On the approval of the National Strategy for reforming the justice system for children for the period until 2023: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Kalashnyk. O. (2023). *Analiz systemy pravosuddya shchodo nepovnlitnikh, yaki перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за резул'татами doslidzhennya. [Analysis of the justice system for minors in conflict with the law in Ukraine: report on the results of the study]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. *Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny vid 19.12.2017 No. 1044 [On the approval of the Instructions for organizing the work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine]* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 341

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-421-428](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-421-428)

Кравченко Олена Миколаївна кандидат юридичних наук, начальник наукової лабораторії, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-0246-1022>

Петренко Світлана Володимирівна науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-1219-2401>

ПРАВОВИЙ СТАТУС КІБЕРОПЕРАЦІЙ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Зростання кіберзлочинності, кібершпіонажу та кібервійни робить необхідним чітке розуміння міжнародних правових норм, що стосуються кіберпростору. Кібератаки можуть завдати значної шкоди економіці. Ця шкода може бути пряма, наприклад, через втрату даних або крадіжку коштів, або непряма, наприклад, через шкоду для репутації або втрату продуктивності. Важливо мати чітке розуміння методів оцінки шкоди, щоб можна було вжити заходів для її мінімізації. Однак, насамперед необхідно чітко визначити правові маркери кібербезпеки та операцій з знешкодження загроз.

Робота досліджує актуальні питання міжнародного права у контексті кібербезпеки, зосереджуючись на визначенні правового статусу кібератак та кібервійськових операцій. У статті проаналізовано міжнародне право, яке стосується кібербезпеки. Автором зроблена спроба визначити правовий статус кібератак та кібервійськових операцій та визначити проблемні аспекти правового регулювання кібербезпеки. Проаналізовано міжнародні договори та конвенції; наукову літературу; практики іноземних держав.

У результаті проведеного дослідження отримано наступні висновки:

- міжнародне право щодо кібербезпеки все ще перебуває в стадії розвитку;
- існують загальноприйняті принципи, але відсутня чітка та узгоджена правова база;
- правовий статус кібератак та кібервійськових операцій залежить від їх характеру та наслідків;
- існують проблеми з атрибуцією кібератак, визначенням кібервійни та оцінкою шкоди;
- необхідно докласти зусиль для розвитку міжнародного права кібербезпеки;

- необхідно розробити чітку дефініцію кібервійни, механізми атрибуції та методи оцінки шкоди;
- компанії та організації повинні інвестувати в кібербезпеку, щоб запобігти кібератакам;
- необхідно розробити плани реагування на інциденти, спрямовані на мінімізацію шкоди від кібератак (регулярно проводити навчання з кібербезпеки для підвищення обізнаності про кіберзагрози).

Стаття може бути корисною для науковців, дипломатів, юристів та фахівців з кібербезпеки та студентів. Результати дослідження можуть бути використані для розробки нових міжнародних правових норм у сфері кібербезпеки.

Ключові слова: кібербезпека, міжнародне право, кібератаки, кібервійна, атрибуція, оцінка шкоди.

Kravchenko Olena Mykolaivna PhD in Law, Head of science laboratory, National academy of Security service of Ukraine, St. M. Maksymovicha, 22, Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-0246-1022>

Petrenko Svitlana Volodymyrivna researcher associate of scientific and organizational center, National academy of Security service of Ukraine, St. M. Maksymovicha, 22, Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-1219-2401>

LEGAL STATUS OF CYBER OPERATIONS AND CYBER SECURITY IN THE CONTEXT OF MODERN INTERNATIONAL LAW

Abstract The growth of cybercrime, cyberespionage and cyberwar makes it necessary to have a clear understanding of international legal norms related to cyberspace. Cyber attacks can cause significant damage to the economy. This damage can be direct, such as loss of data or theft of funds, or indirect, such as damage to reputation or loss of productivity. It is important to have a clear understanding of damage assessment methods so that steps can be taken to minimize it. However, first of all, it is necessary to clearly define the legal markers of road safety and operations for their disposal.

The work explores current issues of international law in the context of cyber security, focusing on determining the legal status of cyber attacks and cyber military operations. The article analyzes international law related to cyber security. The author has made an attempt to determine the legal status of cyber attacks and cyber military operations and to identify problematic aspects of the legal regulation of cyber security. International treaties and conventions were analyzed; scientific literature; practices of foreign countries.

As a result of the conducted research, the following conclusions were obtained:

- international law on cyber security is still in the stage of development;

- there are generally accepted principles, but there is no clear and agreed legal framework;
- the legal status of cyber attacks and cyber military operations depends on their nature and consequences;
- there are problems with the attribution of cyber attacks, the definition of cyber warfare and the assessment of damage;
- efforts must be made to develop international cyber security law;
- it is necessary to develop a clear definition of cyber war, attribution mechanisms and damage assessment methods;
- companies and organizations should invest in cyber security to prevent cyber attacks;
- it is necessary to develop incident response plans aimed at minimizing damage from cyber attacks (regularly conduct cyber security training to increase awareness of cyber threats).

The article may be useful for academics, diplomats, lawyers and cyber security professionals and students. The results of the research can be used to develop new international legal norms in the field of cyber security.

Keywords: cyber security, international law, cyber attacks, cyber war, attribution, damage assessment.

Постановка проблеми. Кібербезпека стає все більш гострою проблемою у сучасному світі. Зростає кількість кібератак, які можуть мати значний вплив на інфраструктуру, економіку та політичну стабільність країн. Цифрова трансформація економіки та суспільства прискорилося в останні роки, приносячи з собою як можливості, так і проблеми, такі як кібербезпека. Оскільки наше життя все більше залежить від цифрових технологій, кібератаки стають дедалі дорожчими. Ось чому кібербезпека є важливою та ключовим пріоритетом для ЄС. Сфери, які сильно залежать від мереж та інформаційних систем і тому найбільш вразливі до кібератак, включають: транспорт, енергетику, охорону здоров'я, телекомунікації та цифрову інфраструктуру, банки та фінансові ринки, безпеку, демократичні процеси, космос та оборону. Кібербезпека також стосується персональних пристроїв, операційних систем і пристроїв, підключених до Інтернету, таких як системи сигналізації та навіть нові холодильники.

Використання цифрових рішень давно зростає, і блокування, коли ми працювали віддалено, робили покупки та підключалися в Інтернеті, ще більше прискорили цей процес. Цифрові рішення можуть принести користь споживачам і підтримати економіку, але інший бік медалі — зростання шкідливої активності в Інтернеті. Кібератаки — це спроби неправомірного використання інформації шляхом її викрадення, знищення або розголошення, спрямовані на порушення або знищення комп'ютерних систем і мереж. Кібербезпека охоплює інформаційну та комунікаційну безпеку, операційні

технології та ІТ-платформи, необхідні для забезпечення безпеки цифрових систем. Кіберзахист включає аналіз кібербезпеки та загроз, а також стратегії захисту від загроз для громадян, установ і урядів. Зловмисники використовують фішингові сайти та електронні листи зі шкідливими посиланнями та вкладеннями, щоб викрасти банківську інформацію або шантажувати організації після того, як їхні ІТ-системи та дані заблоковано.

Аналіз останніх досліджень. Зміна безпекової ситуації у світі протягом останніх двох років дійсно призвела до суттєвого перегляду міжнародними інституціями своїх поглядів щодо можливості застосування МГП до кіберпростору. Серед українських науковців, які досліджують цю проблему, дійсно важливо виділити:

- К. В. Юртаєву, яка досліджувала питання феномену кібернайманства та існуючі до 2022 року тенденції щодо відповідальності за кіберзлочини, вчинені під час міжнародного збройного конфлікту;

- В. В. Музику, яка у 2021 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії з тематики атрибуції кібератак;

- Г. В. Фецукова, який у своїй статті окреслив проблеми застосування МГП до кібероперацій та інші. Однак, попри значну увагу з боку науковців, безліч питань досі не були вивчені.

Мета статті — узагальнення визначення правового статусу кібератак та кібервійськових операцій в контексті міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз працює над посиленням кібербезпеки. У листопаді 2022 року парламент прийняв Директиву про мережеву та інформаційну безпеку (NIS2), всеосяжне законодавство, яке посилює кіберстійкість у просторі Європейського союзу. У листопаді 2022 року депутати Європарламенту прийняли законодавство, щоб зробити фінансовий сектор ЄС більш стійким до кібератак через Регламент цифрової операційної стійкості (DORA).

22 листопада парламент остаточно схвалив законодавство, яке посилює захист критичної інфраструктури ЄС, включаючи цифрову інфраструктуру. Вони посилюють вимоги до оцінки ризиків і звітності для ключових організацій в 11 ключових секторах.

Чинні джерела міжнародного права не оновлювались з урахуванням кіберпростору, який з'явився значно пізніше. Це створює правову невизначеність, адже норми, які регулюють діяльність держав у цій сфері, не чітко окреслені. Відсутність міжнародного договору, що б чітко визначав правила поведінки держав у кіберпросторі, а також практики Міжнародного кримінального суду у цій сфері, дає можливість для різного тлумачення норм та, як наслідок, для зловживань. У таких обставинах виникає загроза стрімкої мілітаризації кіберпростору протягом останнього десятиліття. Важливо розуміти: кіберпростір - це не просто віртуальний світ, а частина реального світу, де відбуваються реальні конфлікти. Тому міжнародне співтовариство

має вжити заходи для врегулювання даної сфери та недопущення кібервійни. У таких обставинах можна:

- прийняти міжнародний договір, що б чітко визначав правила поведінки держав у кіберпросторі;
- створити міжнародну організацію з кібербезпеки, яка б координувала зусилля держав з протидії кіберзагрозам;
- підвищувати рівень обізнаності про кібербезпеку серед населення та державних службовців.

Основні послуги та ключові сектори, такі як транспорт, енергетика, охорона здоров'я та фінанси, стають все більш залежними від цифрових технологій. Оскільки кількість фізичних об'єктів, підключених до Інтернету речей, зростає, це може мати негативні наслідки, які можуть зробити кібербезпеку питанням життя чи смерті. Наприклад, кібератаки на лікарні, які змушують їх відкладати термінові медичні процедури, або атаки на енергетичні мережі та водопровідні споруди загрожують забезпеченню основними послугами. Оскільки автомобілі та будинки дедалі частіше підключаються до Інтернету, вони можуть опинитися під загрозою непередбачувано. Щоб забезпечити безпеку лікарень, банків і постачальників енергії, а також забезпечити належне функціонування нашої демократії та інституцій, ЄС повинен інвестувати в надійну кібербезпеку для основних послуг і критичної інфраструктури, а також модернізувати загальноєвропейські правила.

До ключових проблем, пов'язаних з визначенням правового статусу кібератак та кібервійськових операцій варто віднести:

1. Кіберзлочинність, зазвичай, розуміється як використання комп'ютерних мереж для скоєння злочинів, таких як крадіжка особистих даних або шахрайство. Кібервійна ж описується як використання комп'ютерних мереж для здійснення актів агресії проти іншої держави.

2. Кібератаки та кібервійськові операції часто важко атрибутувати певній державі або групі. Це може ускладнити притягнення до відповідальності винних.

3. Відсутність чіткого міжнародного правового регулювання, який би був прийнятий усіма країнами. Кібератаки та кібервійськові операції. Це призводить до правової невизначеності та ускладнює координацію зусиль з протидії цим загрозам.

Важливо зазначити, що правовий статус кібератак та кібервійськових операцій все ще перебуває в процесі розвитку. Постійно зростає потреба в більш чіткої та всебічної міжнародної правової роботи, щоб краще регулювати ці дії та забезпечити притягнення до відповідальності винних.

Наразі практика МКС не має прецедентів щодо розслідування кібератак як «нападу» в контексті міжнародного збройного конфлікту та їх кваліфікації як воєнного злочину.

В Україні до 2022 року кібератаки з боку РФ розслідувалися за статтею 361 Кримінального кодексу України як звичайні комп'ютерні злочини, без урахування їхнього контексту в рамках міжнародного збройного конфлікту. Існує декілька факторів, що зумовили цю ситуацію:

1. Міжнародне право не має чіткої дефініції кібератаки та не окреслює чітко, як саме МГП має застосовуватися до кіберпростору. Це ускладнює кваліфікацію кібератак як воєнних злочинів.

2. Складність доказування.

3. Політичні фактори.

4. Зміна безпекової ситуації.

5. Активізація зусиль на національному рівні.

Ці зміни дають надію, що кібератаки, вчинені РФ, будуть розслідувані та кваліфіковані як воєнні злочини.

Відсутність чіткої міжнародної правової бази, що регулює поведінку держав у кіберпросторі, є однією з ключових проблем, що ускладнює кваліфікацію та розслідування кібератак як воєнних злочинів.

Важливо підкреслити: стимулювання ратифікації існуючих міжнародних договорів, що стосуються кібербезпеки. Підвищення обізнаності про ризики кібератак та важливість кібербезпеки. Лише спільними зусиллями можна створити безпечний та справедливий кіберпростір. Донедавна у межах жодного міжнародного збройного конфлікту кібернетична компонента масштабно не застосовувалася, а питання міжнародно-правового змісту кібератак залишалося теоретичним. Натомість протягом останнього десятиріччя відбулася стрімка мілітаризація кіберпростору. Так, наприклад, Китаєм, США, росією першими були створені кібервійська, а усвідомлення масштабу воєнної загрози у кіберпросторі спонукало, зокрема, НАТО, ще у 2016 році визнати його «як сферу операцій, у якій Організація має захищати себе так само ефективно, як і у повітрі, на землі та на морі» [11]. Транскордонність, анонімність, складність атрибуції – все це робить ідентифікацію реальних виконавців кібератак надзвичайно складним завданням. Донедавна кібернетична компонента не використовувалась так масштабно в рамках міжнародних збройних конфліктів. Питання міжнародно-правового змісту кібератак залишалося здебільшого теоретичним.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

1. Кіберпростір – нове поле битви, яке потребує чіткої правової регламентації.

2. Відсутність профільного міжнародного договору ускладнює кваліфікацію та розслідування кібератак як воєнних злочинів.

3. Існуючі міжнародно-правові акти не дають чіткої відповіді на питання про те, як саме МГП має застосовуватися до кіберпростору.

4. Кібератаки можуть мати серйозні наслідки для життя та безпеки людей, а також для економіки та стабільності країн.

5. Міжнародне співтовариство має вжити заходів для врегулювання цієї сфери та недопущення поширення кібервійни на інтернет-просторі, яка може стати однією із найбільших загроз.

Література:

1. Юртаєва К.В. Кримінальна відповідальність за кіберзлочини, вчинені під час збройного конфлікту: міжнародні тенденції та українські реалії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2012. № 12. С. 409–414.
2. Музика В.В. Атрибуція кібератак проти об'єктів критичної інфраструктури: визначення основних проблем та шляхів їх вирішення : дис. ... д-ра філософії : 081 / Нац. ун-т. «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 219 с.
3. Фещуков Г.В. Застосування МГП по відношенню до кібероперацій, що проводяться під час збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 437–439.
4. Geers K. Strategic cyber securit. Tallinn, Estonia : CCD COE Publication. 2011. 169 p.
5. The Gravity of Russia's Cyberwar against Ukraine. Вебсайт OpinioJuris. URL: <https://opiniojuris.org/2023/04/19/the-gravity-of-russiascyberwar-against-ukraine/> (дата звернення: 25.02.2024).
6. The Prosecutor's New Policy on 'Cyber Operations' before the International Criminal Court (and its Implications for Ukraine). Вебсайт Blog of the European Journal of International Law. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-prosecutors-new-policy-on-cyber-operations-before-the-international-criminal-court-and-its-implications-for-ukraine-some-preliminary-reflections/> (дата звернення: 25.02.2024).
7. Information for victims. Вебсайт International Criminal Court. URL: <https://www.icc-spi.int/victims/ukraine> (дата звернення: 25.02.2024).
8. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Вебсайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/mijnarodniy-kriminalniy-sud> (дата звернення: 25.02.2024).
9. Що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру: Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 9 чер. 1977 р. Вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 25.02.2024).
10. Michael N. Schmitt. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Cambridge, England : Cambridge University Press. 2013. 282 p.
11. NATO Cyber defence. Вебсайт North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.html (дата звернення: 25.02.2024).
12. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Вебсайт Cambridge University. URL: https://assets.cambridge.org/97811071/77222/frontmatter/9781107177222_frontmatter.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
13. Статут ООН. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco. 1945 [Електронний ресурс]. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).
14. Ukraine enters uncharted territory with request to investigate Russian cyberattacks as war crimes. Вебсайт The Hill. URL: <https://thehill.com/policy/cybersecurity/3833793-ukraine-enters-uncharted-territory-with-request-to-investigate-russian-cyberattacks-as-warcrimes/> (дата звернення: 25.02.2024).
15. Міжнародний трибунал може розглядати кібератаки РФ на Україну як військовий злочин. Вебсайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/mizhnarodniy-trybunal-maie-rozghliadaty-kiberataky-rf-na-ukrainu-yak-voiennyi-zlochyn-illia-vitiuk> (дата звернення: 25.02.2024).

References:

1. Yurtaieva, K.V. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za kiberzlochyny, vchyneni pid chas zbroinoho konfliktu: mizhnarodni tendentsii ta ukraïnski realii [Criminal liability for cybercrimes committed during armed conflict: international trends and Ukrainian realities]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 12, 409–414. [in Ukrainian].
2. Muzyka, V.V. (2021). Atrybutsiia kiberatak proty ob'ektiv krytychnoi infrastruktury: vyznachennia osnovnykh problem ta shliakhiv yikh vyrishennia [Attribution of cyberattacks against critical infrastructure objects: identification of the main problems and ways to solve them: thesis]. *Extended abstract of Doctor's thesis* Odesa, Nat. Univ. "Odesa Law Academy". [in Ukrainian].
3. Feshchukov, G.V. (2023). Zastosuvannia MHP po vidnoshenni do kiberoperatsii, shcho provodiatsia pid chas zbroinykh konfliktiv [Application of IHL in relation to cyber operations conducted during armed conflicts]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 437–439. [in Ukrainian].
4. Geers, K. (2011). *Strategic cyber security*. Tallinn, Estonia: CCD COE Publication, 169 p.
5. Website OpinioJuris. The Gravity of Russia's Cyberwar against Ukraine. Retrieved from: <https://opiniojuris.org/2023/04/19/the-gravity-of-russiascyberwar-against-ukraine/> [in English].
6. Website Blog of the European Journal of International Law. The Prosecutor's New Policy on 'Cyber Operations' before the International Criminal Court (and its Implications for Ukraine). Retrieved from: <https://www.ejiltalk.org/the-prosecutors-new-policy-on-cyber-operations-before-the-international-criminal-court-and-its-implications-for-ukraine-some-preliminary-reflections/> [in English].
7. Website International Criminal Court. Information for victims. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/victims/ukraine> [in English].
8. Website of the Ministry of Justice of Ukraine. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/mijnarodniy-kriminalniy-sud> [in Ukrainian].
9. Website of the Verkhovna Rada of Ukraine. Shcho stosuietsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru: Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 9 cher. 1977 r. [Regarding the protection of victims of armed conflicts of a non-international nature: Additional Protocol to the Geneva Conventions dated June 9 1977]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text [in Ukrainian].
10. Michael N. Schmitt. (2013). *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*. Cambridge, England: Cambridge University Press. 282 p.
11. Website North Atlantic Treaty Organization. NATO Cyber defense. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.html. [in English].
12. Website Cambridge University. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Retrieved from: https://assets.cambridge.org/97811071/77222/frontmatter/9781107177222_frontmatter.pdf. [in English].
13. UN Charter. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco 1945 [Electronic resource]. Retrieved from: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>. [in English].
14. Website the Hill. Ukraine enters uncharted territory with a request to investigate Russian cyberattacks as war crimes. Retrieved from: <https://thehill.com/policy/cybersecurity/3833793-ukraine-enters-uncharted-territory-with-request-to-investigate-russian-cyberattacks-as-war-crimes/> [in English].
15. Website of the Security Service of Ukraine. Mizhnarodnyi trybunal mozhe rozghliadaty kiberatomy RF na Ukrainu yak viiskovyi zlochyn [The international tribunal may consider Russian cyberattacks on Ukraine as a war crime]. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/novyny/mizhnarodnyi-trybunal-maie-rozghliadaty-kiberatomy-rf-na-ukrainu-yak-voiennyi-zlochyn-illia-vitiuk>. [in Ukrainian].

УДК 349.2/.3-055,2:355.422(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-429-441](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-429-441)

Кузьма Тетяна Миколаївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел.: (097) 645-91-96, <https://orcid.org/0000-0001-6761-4873>

Опанасюк Тетяна Анатоліївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел.: (096) 778-10-62, <https://orcid.org/0000-0001-8836-4973>

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ЖІНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У даній статті аналізуються положення законодавства України, що стосуються трудових прав жінок та їх обмеження в умовах воєнного стану.

Жінки в цей час, коли значна частина чоловіків стали на захист нашої держави, стикаються з додатковими навантаженнями. З одного боку, Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» розширилися можливості залучення до важких робіт і робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах жінок, з іншого – жінки виконують ще й всі домашні справи щодо ведення господарства і виховання дітей. Значних змін зазнали положення щодо часу відпочинку та відпусток, що є проблемним в умовах виконання жінками професійних обов'язків і суміщення їх з хатніми турботами.

Зважаючи на те, що війна триває, до даного закону вносяться зміни та доповнення і, вочевидь, його положення потрібно і надалі вдосконалювати, у тому числі задля належного захисту прав працівників в умовах воєнного стану.

Через прямі воєнні втрати переважно серед працездатних чоловіків в Україні варто очікувати збільшення ваги жіночої праці. У зв'язку з чим в дослідженні розкривається важливість розробки державних програм, які б забезпечували жінкам можливість отримувати новий досвід та знання, а також моральну підтримку в процесі оволодіння новою професією або перекваліфікацією. Завдяки такій підтримці й правильному професійному спрямуванню, жінки набуватимуть можливості отримувати гідну заробітну плату. Адже наразі спостерігається суттєва різниця в оплаті праці чоловіків та жінок.

Автори визначають *напрями подальших напрацювань в сфері захисту трудових прав жінок в умовах воєнного стану*: подолання професійної сегрегації, але з врахуванням фізіологічних закономірностей; розв'язання

проблеми балансу між сферою праці, сімейними обов'язками та домашнім господарством; забезпечення громадського контролю щодо порушення законів і норм трудової політики на робочих місцях щодо жінок; інвестиції в розвиток і навчання жіночого персоналу тощо.

Ключові слова: право жінок на працю, трудові відносини, воєнний стан, reskilling, upskilling.

Kuzma Tetiana Mykolaivna Candidate of Historical Sciences, associate professor, Rivne State Humanitarian University, St. Stepana Bandera, 12, Rivne, 33028, tel.: (097) 645-91-96, <https://orcid.org/0000-0001-6761-4873>

Opanasiuk Tetiana Anatolyivna Candidate of Historical Sciences, associate professor, Rivne State Humanitarian University, St. Stepana Bandera, 12, Rivne, 33028, tel.: (096) 778-10-62, <https://orcid.org/0000-0001-8836-4973>

PROBLEMS IN PROTEGTING WOMEN'S LABOR RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. This article analyzes the statements of Ukrainian legislation regarding women's labor rights and their limitations under martial law conditions.

During this time, when a significant number of men a large number of men have stood up to defend our state, women are facing additional burdens. On the one hand, the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations Under Martial Law" has expanded the opportunities for women to engage in heavy work and jobs with harmful or dangerous conditions, as well as underground work. On the other hand, women are also responsible for all household chores and childcare. Significant changes have been made to the statements regarding rest time and vacations, which are problematic in the context of women fulfilling their professional duties while managing household responsibilities.

Given that the war continues, amendments and additions are being made to this law, and evidently, its statements need to be further improved to ensure the proper protection of workers' rights under martial law conditions. Due to direct wartime losses predominantly among working-age men in Ukraine, an increase in the significance of women's labor is expected. Therefore, this study highlights the importance of developing state programs that provide women with opportunities to gain new experiences and knowledge, as well as moral support in the process of mastering a new profession or retraining. With such support and proper professional guidance, women will have the opportunity to receive decent wages. Currently, there is a significant wage disparity between men and women.

The authors identify the directions for further work in the field of protecting women's labor rights under martial law: overcoming professional segregation while considering physiological factors; addressing the issue of balancing work, family

obligations, and household management; ensuring public oversight regarding violations of laws and labor policy norms at workplaces concerning women; investing in the development and training of female personnel, among others.

Keywords: women's right to work, labor relations, martial law, reskilling, upskilling.

Постановка проблеми. У будь-якій правовій демократичній державі найвищою соціальною цінністю є людина та її права. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Особливо актуальним питання захисту прав людини стало під час російської агресії в Україну, що призвела до катастрофічних наслідків в економіці, жахливих обсягів руйнувань, (при)зупинення роботи підприємств, установ, організацій. Повномасштабне російське вторгнення зачепило кожен українську сім'ю і кожен жіночку зокрема. А вже чимало жінок з дітьми попросили тимчасового притулку за кордоном, частина стала до лав ЗСУ, організувала чи долучилася до волонтерського хабу. Втім війна зумовлює мобілізацію ресурсів, в тому числі і трудових. Тож однією з основних очікуваних ролей жінок стає трудова зайнятість з усім її тягарем – роботи в професійній сфері, хатні турботи, сільське домашнє господарство тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового становища жінок і питання, що стосуються захисту їх трудових прав у період воєнних дій актуальні серед дослідників. Науковою розвідкою теми захисту трудових прав жінок загалом займалися, зокрема: М. Кузнецова, І.Прус, Г.Лук'янова, О. Серета, О. Ярошенко, О.Соловйов та інші вчені. При цьому актуальність та необхідність подальшого вивчення даної проблеми посилюється з тривалістю конфлікту. На жаль, із протяжністю війни це питання буде становити науковий інтерес в нашому суспільстві.

Мета статті - на основі аналізу чинного законодавства проаналізувати особливості захисту трудових жінок під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В контексті побудови громадянського суспільства, правової держави в Україні, а також її європейської інтеграції важливим є виключення гендерної дискримінації. Кожна працездатна людина має рівний обсяг прав та можливостей, з урахуванням пільг та обмежень, встановлених законодавством, для отримання роботи не в залежності від її статі, а виходячи з рівня фахових теоретичних знань, певних практичних вмінь та навичок, освіти тощо. Це твердження знайшло своє відображення в Конституції України та Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [8].

З початку повномасштабної війни в Україні через нестачу кадрів суттєво збільшилося жінок у нетипових для них «чоловічих» професіях. У Державній

службі зайнятості діють програми перекваліфікації та ваучери на навчання. За даними Державної служби зайнятості, частина жінок, які проходили навчання у 2023 році обирали професії машиніста котельні, водія громадського транспорту, верстатника, електрозварювальника. Ваучери на навчання жінки отримували для опанування спеціальності тракториста, електромонтера, слюсаря-ремонтника, сапера тощо [18]. Втім можна скільки завгодно говорити про гендерну рівність та доки жінка буде самостійно виконувати хатні обов'язки, цього досягти не вдасться. А в умовах війни це поготів.

Коли ми говоримо про забезпечення рівних прав і можливостей в праці чоловіка і жінки, ми повинні розуміти, що йдеться про працю однієї ваги. Тобто ту трудову функцію, яке не передбачає використання фізичної сили. Природно, фізіологічні можливості чоловічого і жіночого організмів різняться. До того ж вік працездатності жінки фактично співпадає з її репродуктивним часом. Це той фактор, який ніколи не буде притаманний чоловікам. І попри (не)бажання жінки в певний час реалізуватися як матір, її ставлення до даного питання впродовж життя може змінюватися. Тому об'єктивно вона не може нарівні з чоловіком брати участь у суспільному виробництві, у зв'язку з чим деякі трудові права жінок захищені законодавством про охорону праці.

В ст. 10 Закону України «Про охорону праці» зазначається: «Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт, пов'язаних з санітарним та побутовим обслуговуванням), а також залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, відповідно до переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, граничних норм підіймання і переміщення важких речей, що затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Праця вагітних жінок і жінок, які мають неповнолітню дитину, регулюється законодавством [13]. Такі ж положення закріплені в ст. 174 Кодексу законів про працю України [3].

Щодо граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками, то вони встановлені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 10 грудня 1993 року № 241 «Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками» [9].

Тут варто зазначити, що ще в 2017 році Верховна Рада України переглянула і скасувала наказ міністерства охорони здоров'я № 256, який забороняв жінкам працювати на роботах із важкими та шкідливими умовами праці [7]. Метою цього кроку було обмежити дискримінацію жінок у трудових відносинах, створення безпечних умов праці для усіх людей незалежно від статі, боротьба із гендерною сегрегацією під час працевлаштування та викорінення сексизму на роботі. Тобто, з одного боку, скасовується підзаконний

нормативно правовий акт, який забороняв для жінок працевлаштовуватися за певними «важкими» та «шкідливими» професіями, водночас закон продовжує цю заборону.

Також ст. 175 Кодексу законів про працю України визначає, що залучення жінок до робіт у нічний час не допускається, за винятком тих галузей економіки України, де це викликається особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід. Перелік цих галузей і видів робіт із зазначенням максимальних термінів застосування праці жінок у нічний час затверджується Кабінетом Міністрів України. Зазначені у статті обмеження не поширюються на жінок, які працюють на підприємствах, де зайняті лише члени однієї сім'ї [3].

Варто зауважити, що такі заборони ґрунтуються на медичних дослідженнях впливу факторів виробничого середовища і трудового процесу на стан специфічних функцій жіночого організму. Усі патологічні процеси, які несуть загрозу жіночому репродуктивному здоров'ю визначено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662 «Про затвердження переліку професійних захворювань» (IV розділ «Захворювання, пов'язані з фізичним перевантаженням та перенапруженням окремих органів і систем») [10]. Детальніше про вплив негативних виробничих факторів на жіночий організм можна ознайомитися в працях доктора медичних наук В.С.Ткачишин [16, с. 50].

Отож законодавство, проголошуючи фактичну рівність в правовому статусі між чоловіком і жінкою, продовжує все ж таки захищати жінку як потенційну матір, яка повинна дбати про продовження здорового роду.

З повномасштабною збройною агресією росії, по всій території України Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» [6], затвердженням Законом України від 24 лютого 2022 р. [11] було запроваджено правовий режим воєнного стану.

Конституція України в ст. 64 передбачає, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку таких обмежень, в тому числі це стосується положень ст.44, 45,46 Основного закону – права на працю, право на страйк та право працюючих на відпочинок [4].

Під час дії воєнного стану набув чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р., який визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні. Положення вказаного закону дозволяють більш гнучко регулювати трудові відносини, була передбачена можливість призупинення дії трудового договору, запроваджувалася низка додаткових гарантій для працівника, до прикладу можливість розірвати договір у строк, який вказаний у заяві тощо) та роботодавця (можливість звільнення працівника навіть у період його тимчасової непрацездатності тощо).

Даний нормативно-правовий акт в ст. 9 визначає особливості залучення до роботи деяких категорій працівників. Так, у період дії воєнного стану дозволяється застосування праці жінок (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах [12]. Тобто ті положення, які діють в мирний час щодо неможливості використанні праці жінок на шкідливому, небезпечному виробництві або важких роботах, в умовах воєнного стану обмежуються неможливістю залучення тільки вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до року, що обґрунтовується великим ризиком для життя, здоров'я жінки і дитини в її утробі, та післяпологовим станом. В решті випадків лише за згодою жінки її можуть залучати до таких робіт. Враховуючи те, що роботодавець в умовах високого рівня безробіття, знаходиться в пріоритетному становищі на ринку праці, він може спекулювати таким положенням, ставлячи жінку перед вибором потенційної втрати роботи або згодою на такого роду роботи.

Також ст. 8 зазначає, що у період дії воєнного стану не залучаються до роботи в нічний час без їх згоди вагітні жінки і жінки, які мають дитину віком до одного року. Таким чином, порівнюючи положення Кодексу законів про працю України і ст. 8 і 9 зазначеного Закону, ми бачимо різницю в застосуванні праці жінок, передусім тих, які мають дітей. В Кодексі законів про працю забороняється залучати жінок, які мають дитину до 3 років, натомість в Законі вік обмежено одним роком. Також під час воєнного стану розширено перелік робіт, на яких можуть працювати жінки. А ще працівники, які мають дітей, крім випадків, визначених ст. 8 Закону, у період дії воєнного стану можуть залучатися за їхньою згодою до надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові і неробочі дні, направлятися у відрядження [12].

У період дії воєнного стану не застосовуються норми частин першої і другої статті 54 Кодексу законів про працю України, а саме: при роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину (ч.1 ст.54 КЗпПУ) та тривалість нічної роботи зрівнюється з денною в тих випадках, коли це необхідно за умовами виробництва, зокрема у безперервних виробництвах, а також на змінних роботах при шестиденному робочому тижні з одним вихідним днем (ч.2 ст.54 КЗпПУ) [12].

Важливим питанням є інститут відпусток в умовах дії правового режиму воєнного стану. Так, відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік [12]. Тобто, якщо працівник має право на щорічну основну відпустку більшої тривалості ніж 24 календарні дні, то роботодавець має право, а не обов'язок обмежити тривалість відпустки працівнику 24 календарні дні.

Згідно п.2 ст. 12 даного закону, якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, надання не

використаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану. За рішенням роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть надаватися без збереження заробітної плати [12]. В такому випадку працівник повинен написати заяву про своє бажання використати таку відпустку. Отже, надання відпустки понад 24 дні є в умовах воєнного стану правом, а не обов'язком роботодавця.

Щодо питання регулювання цільових відпусток, зокрема соціальних, якими, як правило, зазвичай користуються жінки, закон встановлює, що у період дії воєнного стану надання працівнику будь-якого виду відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки у зв'язку з усиновленням дитини) понад щорічну основну відпустку, за рішенням роботодавця може здійснюватися без збереження заробітної плати. Надання невикористаних днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану. За рішенням роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть надаватися без збереження заробітної плати [12].

Варто зазначити, що згідно змін до закону від 13 липня 2023 р. у відпустці у зв'язку з вагітністю і пологами за бажанням жінки та у разі відсутності медичних протипоказань частина відпустки тривалістю 70 календарних днів, передбачена до пологів, може бути перенесена та використана жінкою частково або повністю після пологів, починаючи з дня пологів. При цьому загальна тривалість відпустки не може перевищувати сумарно 126 календарних днів (140 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів) [12].

Важливим є те, що у згадані винятки не включається додаткова відпустка працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, яка надається в тому числі жінці, яка має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, одинокій матері дитини або особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, а також особі, яка взяла під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, чи одному із прийомних батьків. Її тривалість становить 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів, а за наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів.

Тобто скористатися такою відпусткою жінка може, а ось чи буде вона оплачуваною – залежить від волі роботодавця, на відмінну від інших соціальних відпусток, на які має право жінка і які в обов'язковому порядку оплачуються.

Зазначені обмеження стосовно надання відпусток без збереження заробітної плати не стосується керівних працівників закладів освіти та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і

закладів, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників [12]. Зміни також стосуються і відпусток без збереження заробітної плати.

У період дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівникам у наданні будь-якого виду відпусток, крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, якщо вони залучені до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, робіт з виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення). Раніше відмовити могли лише якщо працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

В кінці 2023 року до закону [12] були внесені зміни, що впродовж періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівників може надавати їм відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, але без зарахування часу перебування у такій відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку. А якщо працівник виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, то за заявою такого працівника йому в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку.

Отже, роботодавець має право вирішувати на власний розсуд, чи надати працівникам щорічну основну відпустку в умовах воєнного стану повної тривалості, чи обмежити її 24 календарними днями. Ст. 12 закону також доповнено нормою, яка стосується інших видів відпусток. Зокрема, у період воєнного стану надання працівнику будь-якого виду відпустки (крім згаданих винятків) понад щорічну основну відпустку за рішенням роботодавця може здійснюватися без збереження заробітної плати. У працівника залишається право на використання основної відпустки та інших видів відпусток повної тривалості або ж їх залишків після закінчення воєнного стану [12].

У зв'язку з тим, що багато чоловіків стали на захист своєї держави, зазнали травм або загинули, жінки змушені віддавати перевагу справам, що пов'язані із виживанням домогосподарств, турботою про дітей, а це часто призводить до відмови від власної кар'єри та інших способів самореалізації, переходу на менш оплачувану роботу, але з можливістю мати більше вільного часу тощо. Також зберігається проблема безробіття серед жінок. За даними Національного банку України, станом на кінець жовтня 2023 р., мали статус офіційно зареєстрованого безробітного 97,3 тис осіб. З них чоловіки становили 26 %, жінки – 74 % [15]. Почасти така ситуація пояснюється й браком достовірних даних, а також тим, що військовий облік змушує більшість безробітних чоловіків самотійно шукати вакансії або ж обирати неформальну зайнятість. Крім того, чоловіки, які проходять військову службу, вважаються задіяними в економічній діяльності країни.

Значний рівень безробіття серед жінок в умовах воєнного стану, швидше за все, й надалі змушуватиме їх шукати неформальну зайнятість без офіційного оформлення трудових відносин, гідної заробітної плати та за відсутності соціальної захищеності. Очікується, що бідність та залежність від соціальних виплат, особливо серед зростаючого числа домогосподарств, очолюваних жінками, збільшуватимуться. Така ситуація посилює тенденцію, що жінки шукатимуть можливості роботи та життя за кордоном. А це, своєю чергою, призведе до подальших утрат людського капіталу [1].

В умовах повномасштабної війни українські органи влади спільно з громадськими організаціями та міжнародними партнерами активізували роботу щодо розбудови системи реагування та забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків, зокрема: ухвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків до 2030 року та операційний план з її реалізації до 2024 року [14]; розпочато проєкт групових занять з психологічної підтримки жінок та дівчат «Тримайся, сестер», що реалізується ГО «Жіночий ветеранський рух» у межах проєкту ООН Жінки «Трансформаційні підходи для досягнення гендерної рівності в Україні» [17]; запущено проєкт «Women for Ukraine» для допомоги українкам, які втратили роботу і/або дохід внаслідок війни, знайти нові можливості для працевлаштування та професійного розвитку [19].

Через прямі воєнні втрати переважно серед працездатних чоловіків в Україні варто очікувати збільшення ваги жіночої праці. Тому досить важливим є створення державних програм, які б забезпечували жінкам можливість отримувати новий досвід та знання, а також моральну підтримку в процесі оволодіння новою професією або перекваліфікації. Завдяки такій підтримці й правильному професійному спрямуванню, жінки набуватимуть можливості отримувати гідну заробітну плату.

Варто зауважити, що на Рівненщині незабаром стартує проєкт «Посилення жінок Рівненської області». Його метою буде створення додаткових можливостей жінкам для початку власної справи, перекваліфікації або підвищення існуючої кваліфікації. Програма, яка реалізується Центром підтримки підприємців Дія. Бізнес у Рівному та ІОСС-Ukraine за сприяння Рівненської ОДА, охопить як місцевих, так і вимушено переміщених жінок, які обрали Рівненщину своїм прихистком [2]. В межах проєкту проведуть дослідження потреб ринку праці, щоб жінки, які пройдуть навчання чи перекваліфікацію були затребуваними для роботодавців.

Взагалі, ще до повномасштабної агресії росії чимало компаній були готові працевлаштовувати жінок на практично всі посади, за умови, що ті передбачають посильні для них фізичні навантаження. Проте на подібні вакансії відгукувалося набагато менше жінок, ніж чоловіків. Після лютого 2022 року почали активніше залучатися до роботи саме жінки, цим самим підприємства прагнули, поміж іншого, мінімізувати ризики від втрати

співробітників-чоловіків, яких могли мобілізувати до лав ЗСУ. Також багато роботодавців розробляють матрицю кваліфікацій, готуючи фахівців не лише в рамках однієї професії, а й навчаючи їх суміжним, щоб вони у разі потреби могли замінити колегу. Для цієї підготовки акцент також робиться на жінок — знову ж з огляду на ризик втратити фахівця-чоловіка та враховуючи, що жінки більш стабільні і вміють краще працювати в умовах багатозадачності

Не менш важливим є подальше удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення гендерної рівності в оплаті праці, якому *сприятиме ухвалення Закону України «Про рівне винагородження за рівноцінну працю»*, проект якого розроблено Міністерством економіки України [5]. Адже реалізація стратегії зменшення гендерного розриву в оплаті праці, так само як і створення умов для поєднання сімейних та професійних обов'язків працівниками з дітьми, особливо жінок, сприятиме економічному зростанню, активізації повоєнної відбудови.

В даному контексті варто виділити декілька напрямків щодо подальшого алгоритму напрацювань в сфері захисту трудових прав жінок в умовах воєнного стану:

- 1) подолання професійної сегрегації, але з врахуванням фізіологічних закономірностей;
- 2) підготовка програм щодо розв'язання проблеми балансу між сферою праці, сімейними обов'язками та домашнім господарством;
- 3) громадський контроль щодо порушення законів і норм трудової політики на робочих місцях;
- 4) reskilling і upskilling – інвестиції в розвиток і навчання жіночого персоналу.

Висновки. Таким чином, з викликами війни зросло навантаження на жінок. В певній мірі це зумовлено вимогами запровадженого військового стану, збільшенням участі чоловіків у заходах оборони держави, то ж жінки змушені брати на себе відповідальність за родину, опановувати нові професії та працювати на кількох роботах одночасно, щоб відновити довоєнний сімейний дохід. З огляду на зазначені фактори, законодавцю варто розвивати безбар'єрність щодо жінок, їх рівність з чоловіками у професійних можливостях, оплаті, ставленні, забезпеченні охорони їх праці. Необхідно розробити нагальні програми щодо врівноваження обов'язків жінки в професійній та домашній сфері, особливо, коли на ній всі сімейні турботи. Ще один напрямок, який потребує актуалізації – скілінг, тобто вдосконалення професійних навичок та набуття нових. Це те, що суспільство має дати жінкам вже зараз і обов'язково після війни.

Література:

1. «Гендерні диспропорції в Україні під час війни»: НІСД [Сайт]. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viyny> (дата доступу: 22.05.2024).

2. Дія. Бізнес у Рівному URL: <https://business.diiia.gov.ua/rivne> (дата доступу: 7.02.2024).
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. ВВР. 1971. № 50. С.375.
4. Конституція України від 28 червня 1996р. ВВРУ. № 30. С.141.
5. Мінекономіки ініційовано розроблення законопроекту про рівне винагородження за рівноцінну працю URL: https://biz.ligazakon.net/news/203702_mnekonomki-rozrobit-zakonoproekt-pro-rvne-vinagorodzhennya-za-rvnotsnnu-pratsyu (дата доступу: 08.02.2024).
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
7. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13 жовтня 2017 р. № 1254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17#Text>
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. ВВРУ. 2005. № 52. С.561
9. Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 грудня 1993 р. № 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0194-93#Text>
10. Про затвердження переліку професійних захворювань: Постанови Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-p#Text>
11. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 р. ВВРУ. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
13. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. ВВРУ. 1992. № 49. С. 668
14. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки: Розпорядження КМУ від 12 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-p#Text>
15. Статистика. Національний банк України. [Сайт]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1> (дата доступу: 10.04.2024).
16. Ткачишин В.С. Вплив негативних виробничих факторів на жіночий організм. *Медичні аспекти здоров'я жінки*. № 5 (57). 2012. С. 48 – 51. URL: <https://mazg.com.ua/ua/archive/2012/5%2857%29/pages-48-51/vpliv-negativnih-virobnichih-faktoriv-na-zhinochiy-organizm> (дата доступу: 13.05.2024).
17. «Тримайся, сестер»: сайт жіночого ветеранського руху «Ветеранка». [Сайт]. URL: <https://www.uwvm.org.ua/?p=4634> (дата доступу: 7.02.2024)
18. Ульяненко В. Які «чоловічі» спеціальності обирають жінки під час війни. URL: <https://glavcom.ua/country/society/jak-vijna-v-ukrajini-zminila-rinok-pratsi-987238.html> (дата доступу: 11.05.2024)
19. «Women for Ukraine» [Сайт]. URL: <https://vpolshchi.pl/women-to-ukraine-projekt-aktivnoyi-uchasti-zhinok-u-procesah-mirotvorennya-i-post-voyennoyi-rozbudovi-u-6826391696800672a> (дата доступу: 7.02.2024)

References:

1. «Henderni dysproportsii v Ukraini pid chas viiny»: NISD [Gender disparities in Ukraine during the war]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viyny> [in Ukrainian].

2. Diia. Biznes u Rivnomu. (2023). [Action. Business in Rivne]. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/rivne> [in Ukrainian].
3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]. (1971). *Vidomosti Verkhovnoi Rady. Bulletin of Verkhovna Rada*. 50. Pp. 375.
4. Konstytutsiia Ukrainy [Construction of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady. Bulletin of Verkhovna Rada*. 30. Pp.141.
5. Minekonomiky initsiiovano rozroblennia zakonoproiektu pro rivne wynahorodzhennia za rivnotsinu pratsiu [The Ministry Economy has initiated the development of a draft law on equal remuneration for work of equal value]. (2024). Retrieved from https://biz.ligazakon.net/news/203702_mneconomki-rozrobit-zakonoproekt-pro-rvne-vinagorodzhennya-za-rvnotsnno-pratsyu [in Ukrainian].
6. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liut. 2022 roku [On the introduction of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine from February 24, 2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].
7. Pro vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 29 hrudnia 1993 roku № 256: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 1254. vid 13 zhovtnia 2017 roku [On the recognition as having lost the validity of the order of the Ministry Health of the Ukraine from July 29, 1993. Order of the Ministry of Health N 1254 from October, 13, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17Text> [in Ukrainian].
8. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 roku [About ensuring equal rights and opportunities for women and men. The law of Ukraine from September 8, 2005]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady. Bulletin of Verkhovna Rada*. 52. Pp. 561.
9. Pro zatverdzhennia hranychnykh norm pidiimannia i peremishchennia vazhkykh rechei zhinkamy: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 241 vid 10 hrudnia 1993 roku [On the approval of the maximum standards for lifting and moving heavy objects by women. Order of the Ministry of Health N 241 from December, 10, 1993]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0194-93#Text> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia pereliku profesiinykh zakhvoriuvan: Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1662 vid 8 lystopada 2000 roku [On approval of the list of occupational diseases. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine N 1662 from November, 8, 2000]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-p#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku [On the approval of the Decree of the President of Ukraine On the introduction of martial law in Ukraine. Law of Ukraine from February, 24, 2022]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady. Bulletin of Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>. [in Ukrainian].
12. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznya 2022 roku [On the organization of labor relations under martial law. Law of Ukraine from March, 15, 2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
13. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 1992 roku. [About labor protection. Law of Ukraine from October, 14, 1992]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady. Bulletin of Verkhovna Rada*. Retrieved. 49. Pp. 668.
14. Pro skhvalennia Derzhavnoi stratehii zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu z yii realizatsii na 2022-2024 roky: Rozporiadzhennia KMU vid 12 serpnia 2022 roku [Approval of the State strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030 and approval of the operational plan for its implementation for 2022-2024: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August, 13, 2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-r#Text>. [in Ukrainian].

15. Statystyka. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2024). [Statistics. National Bank of Ukraine]. (2024). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1> [in Ukrainian].
16. Tkachyshyn, V.S. (2012). Vplyv nehatyvnykh vyrobnychych faktoriv na zhinochyi orhanizm [The influence of negative production factors on the female body]. *Medychni aspekty zdorovia zhinky – Medical aspects of women's health*. 5 (57). 48 – 51. Retrieved from <https://mazg.com.ua/ua/archive/2012/5%2857%29/pages-48-51/vpliv-negativnih-virobnichih-faktoriv-na-zhinochyi-organizm> [in Ukrainian].
17. «Trymaisia, sister»: sait zhinochoho veteranskoho rukhu «Veteranka». [Hold on, sister! Website of the women's veteran movement «Veteranka»]. uwvm.org.ua/?p=4634. Retrieved from <https://www.uwvm.org.ua/?p=4634> [in Ukrainian].
18. Ulianenko, V. (2024). Yaki «cholvichi» spetsialnosti obryaiut zhinky pid chas viiny. [What male specialties do women choose during the war]. Retrieved from <https://glavcom.ua/country/society/jak-vijna-v-ukrajini-zminila-rinok-pratsi-987238.html> [in Ukrainian].
19. «Women for Ukraine»: sait. [Site «Women for Ukraine»]. vpolschi.pl/women-to-ukraine-proyekt-aktivnoyi-uchasti-zhinok-u-procesah-mirotvorennia-i-post-voyennoyi-rozbudovi-u-6826391696800672a. Retrieved from <https://vpolschi.pl/women-to-ukraine-proyekt-aktivnoyi-uchasti-zhinok-u-procesah-mirotvorennia-i-post-voyennoyi-rozbudovi-u-6826391696800672a> [in Ukrainian].

УДК 343.985

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-442-450](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-442-450)

Лаврінченко Дмитро Володимирович здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8 а, м. Харків, 61177, тел.: (057) 372-20-01, <https://orcid.org/0009-0001-2898-6276>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання участі спеціалістів у проведенні обшуку як однієї із основних форм використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів. На підставі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства визначено загальні цілі залучення спеціалістів до проведення обшуку, а також їх безпосередні функції під час провадження цієї слідчої (розшукової) дії, що дозволяє ефективно застосовувати техніко-криміналістичні засоби та методи, а також консультаційну допомогу обізнаних осіб у вирішенні завдань обшуку. Спеціалісти, залежно від свого фаху, можуть надати допомогу слідчому насамперед у розпізнаванні суті та попередньому визначенні родової (групової) належності тих чи інших предметів і об'єктів, визначенні можливого способу їх приховування, виявленні за допомогою пошукових приладів ймовірних місць, обладнаних під тайники, кваліфікованому виявленні та вилученні із застосуванням відповідних науково-технічних засобів різного роду предметів та слідів злочину, їх подальшою упаковкою та транспортуванням, здійсненні пошуку та відібранні зразків для експертного дослідження, спостереженні за реакцією обшукуваної особи з метою пошуку схованки знярядь та предметів, що мають доказову цінність. За результатами аналізу слідчої практики, визначено об'єкти пошуку у провадженнях щодо терористичних актів та наголошено на тому, що серед умов успішного проведення обшуку слід відзначити правильний підбір спеціалістів відповідного профілю та раціональний розподіл між ними виконуваних функцій, збір за участю фахівців орієнтовних відомостей про об'єкти майбутнього обшуку, їх відмінні ознаки та особливості, а також особу обшукуваного та її соціально-психологічний портрет, виходячи з наявних матеріалів кримінального провадження, а також переліку завдань, які повинні бути вирішені за допомогою фахівців у необхідній галузі знань. Розкрито тактичні особливості залучення до обшуку спеціалістів у галузі вибухотехніки, балістики, експерта-криміналіста, спеціаліста-психолога, фахівця в галузі інформаційних технологій та інших фахівців, з урахуванням способу вчиненого терористичного акту та конкретних обставин кримінального провадження.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, досудове розслідування, спеціальні знання, спеціаліст, слідча (розшукова) дія, обшук, зброя, вибухові речовини, вибухові пристрої.

Lavrinenko Dmytro Volodymyrovych recipient of higher education with the degree of Doctor of Philosophy, National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Zalutinskaya St., 8a, Kharkiv, 61177, tel.: (057) 372-20-01, <https://orcid.org/0009-0001-2898-6276>

FEATURES OF INVOLVING SPECIALISTS IN THE CONDUCT OF A SEARCH IN THE INVESTIGATION OF TERRORIST ACTS

Abstract. The article deals with the topical issues of the participation of specialists in conducting a search as one of the main forms of using special knowledge during the investigation of terrorist acts. On the basis of the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, the general goals of involving specialists in the search, as well as their direct functions during the conduct of this investigative (search) action, which allows for the effective use of technical and forensic means and methods, as well as the consulting assistance of knowledgeable persons in solving search tasks. Specialists, depending on their specialty, can provide assistance to the investigator, first of all, in recognizing the essence and preliminary determination of the generic (group) belonging of certain objects and objects, determining a possible way of hiding them, identifying with the help of search devices probable places equipped for hiding places, qualified identification and removal with the use of appropriate scientific and technical means of various types of objects and traces of a crime, their subsequent packaging and transportation, search and selection of samples for expert research, observation of the reaction of a searched person in order to find a hiding place of weapons and objects of evidentiary value. According to the results of the analysis of investigative practice, the objects of search in the proceedings regarding terrorist acts were determined, and it was emphasized that among the conditions for a successful search, it should be noted the correct selection of specialists of the appropriate profile and the rational distribution of the functions performed between them, the collection with the participation of specialists of indicative information about the objects of the future search, their distinguishing features and characteristics, as well as the identity of the searched person and her socio-psychological portrait, based on the available materials of the criminal proceedings, as well as the list of tasks that must be solved with the help of specialists in the necessary field of knowledge. The tactical features of involving experts in the field of explosives, ballistics, a forensic expert, a psychologist, an information technology specialist and other specialists in the search, taking into account the manner of the terrorist act committed and the specific circumstances of the criminal proceedings, are disclosed.

Keywords: terrorism, terrorist act, pre-trial investigation, special knowledge, specialist, investigative (search) action, search, weapons, explosives, explosive devices.

Постановка проблеми. При розслідуванні терористичних актів важливе місце посідає обшук, який є одним із результативних засобів виявлення та фіксації доказової інформації щодо обставин, які підлягають з'ясуванню. Так, вдаючись до деяких заходів конспірації, терористи замовляють компоненти для виготовлення вибухових пристроїв та зброї, підшукують предмети, що використовуються для їх камуфлювання та транспортування, розробляють план вчинення терористичних дій, здійснюють інші підготовчі дії задля реалізації терористичного задуму. Відшукання таких предметів та слідів злочину має ключове значення для одержання неспростовних доказів та викриття винних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві розглядали у своїх наукових працях: П. Д. Біленчук, І. О. Завидняк, Н. І. Клименко, І. В. Пиріг, Б. В. Романюк, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Ціркаль, К. О. Чаплинський, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук та багато інших дослідників. Водночас, різні аспекти тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту досліджували вітчизняні дослідники: А. В. Іщенко, М. О. Ленко, В. Ю. Попов, Г. В. Скуба, В. Ю. Шепітько та інші.

Метою статті є розкриття тактичних особливостей участі спеціалістів у проведенні обшуку як однієї із процесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній літературі визначається, що обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукання і вилучення предметів, що мають значення для кримінального провадження, а також виявлення розшукуваних осіб [1, с. 290]. Визначення обшуку у чинному КПК не надається. Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [2]. Таке визначення мети обшуку, як слушно вказує Г.В. Татаренко, не позбавляє орган розслідування права на проведення обшуку у випадках, коли немає необхідності відшукувати знаряддя злочину, майно чи осіб. Обшук може бути проведений для виявлення та фіксації також інших відомостей про обставини злочину: слідів взуття, рук, живих тварин, трупів людей та тварин, біологічних об'єктів, документів, тощо [3, с. 64].

Як зазначається у наукових джерелах, загальними цілями залучення спеціалістів до проведення обшуку є: 1) застосування науково-технічних засобів для виявлення прихованих предметів; 2) розпізнавання істинного значення об'єктів; 3) визначення способу приховання об'єктів пошуку; 4) експрес-аналіз виявлених об'єктів; 5) надання допомоги у виявленні предметів і слідів на них з подальшим вилученням, фіксацією, пакуванням та транспортуванням; 6) пошук зразків для судово-експертних досліджень [4, с. 71–72].

Для прийняття рішення про залучення спеціаліста до обшуку, на думку О. В. Циганенко, слід враховувати функції, які він може здійснювати: 1) організаційна функція – надання слідчому допомоги в організації проведення слідчої (розшукової) дії щодо вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень обшукуваного житла, іншого володіння особи чи окремих речей, виготовлення відбитків та зліпків відповідно п.7 ст. 236 КПК України; 2) попереджувальна функція – спостереження за дотриманням під час обшуку необхідних заходів безпеки; при виявленні предметів спеціаліст висловлює думки щодо їх упакування з метою недопущення пошкодження або знищення; 3) методологічна функція – визначення можливих місць схову об'єктів; 4) пізнавальна функція – дослідження зі слідчим об'єкта обшуку; допомога слідчому у застосуванні спеціальних інструментів, приладів з метою виявлення місць схову; 5) посвідчувальна функція – допомога слідчому у фіксації виявлених об'єктів і описанні в протоколі обшуку [5, с. 83].

Слідчий, зазначає В.О. Яремчук, може запросити спеціалістів з метою отримання практичної й консультативної допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, під час виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення і відшукування знаряддя його вчинення. Залучений до проведення обшуку спеціаліст за дорученням слідчого, прокурора надає безпосередню технічну допомогу в проведенні фотографування, аудіо- та відеозапису процесуальної дії, складанні схем, планів, креслень, виготовленні відбитків та зліпків, що додаються до протоколу [6, с. 3].

Отже, враховуючи зазначені вище думки науковців, зазначимо, що спеціалісти, залежно від свого фаху, можуть надати допомогу слідчому насамперед у розпізнаванні суті та попередньому визначенні родової (групової) належності тих чи інших предметів і об'єктів, визначенні можливого способу їх приховування, виявленні за допомогою пошукових приладів ймовірних місць, обладнаних під тайники, кваліфікованому виявленні та вилученні із застосуванням відповідних науково-технічних засобів різного роду предметів та слідів злочину, їх подальшою упаковкою та транспортуванням, здійсненні пошуку та відібранні зразків для експертного дослідження, спостереженні за реакцією обшукуваної особи з метою пошуку схованки знарядь та предметів, що мають доказову цінність. Залучені до обшуку фахівці у межах своїх спеціальних знань також можуть надати

допомогу слідчому в правильному описі вилучених предметів та слідової інформації у протоколі, звернути його увагу на неточності, пов'язані з використанням спеціальних термінів, враховуючи при цьому особливості предметів пошуку та характер об'єкта, що обстежується.

Найважливішими умовами успішного проведення обшуку є наявність повних і точних відомостей про шукані предмети, а також ретельна попередня підготовка до обшуку (збір орієнтуючих відомостей про об'єкти майбутнього обшуку й осіб, яких будуть обшукувати, правильний підбір учасників обшуку та підготовка необхідних технічних засобів) [7, с. 233]. Як слушно зазначає А.Е. Разумова, при моделюванні об'єктів пошуку слід виявити наступні об'єкти: а) якими залишені сліди на місці події; б) які до місця обшуку принесені злочинцем з місця події [8, с. 107].

Слідча практика показує, що найчастіше об'єктами пошуку у провадженнях щодо терористичних актів є вибухові речовини, придатні для виробництва вибуху, різного роду технічні обладнання, інструменти та пристосування, які використовувались підозрюваними для виготовлення та маскуванню саморобних вибухових механізмів, конструктивні частини вибухових пристроїв та вогнепальної зброї (засоби ініціювання вибуху, замикачі, джерела живлення, боєприпаси, прицільні пристрої тощо), пакувальні матеріали та контейнери, які призначались для транспортування знарядь злочину до місця терористичного замаху, агітаційні матеріали, символіка терористичного спрямування, роздруковані та в електронному варіанті плани місцевості та будівель, аеро- та супутникові фото передбачуваних об'єктів терористичної атаки і прилеглих територій, що підтверджують підготовку та планування скоєння злочину, засоби маскуванню зовнішності особи терориста (спецодяг, перуки, накладні вуса, борода тощо), на яких могли залишитися сліди злочину.

Водночас суттєва увага повинна приділятися пошуку предметів, що полегшують розшук підозрюваного або можуть вказати на інших співучасників злочину. До них можна віднести чорнові записи, пасажирські квитки, записні книжки, нотатки із адресами та контактними даними ймовірних учасників терористичного формування, фотокартки, які можуть свідчити про родинні та дружні зв'язки розшукуваного й можливі місця його переховування, інші матеріали, які містять інформацію про особистість та місцезнаходження причетних до терористичного акту осіб. Особливу групу об'єктів пошуку в аналізованій категорії кримінальних проваджень також становлять сліди комп'ютерної інформації, які мають значення для встановлення обставин, важливих для досудового слідства.

Вбачається, що при розслідуванні терористичних актів найбільша результативність проведення обшуків може бути досягнута за рахунок професійних знань, а також умінь та навичок спеціалістів у галузі вибухотехніки, балістики, інформаційних технологій, психології, експерта-криміна-

ліста, спеціаліста-кінолога, а в разі необхідності й інших фахівців, з урахуванням способу вчиненого акту тероризму та конкретних обставин кримінального провадження.

Так, на стадії збору орієнтуючих відомостей про об'єкти майбутнього обшуку за участю спеціалістів аналізується слідова інформація, яка була виявлена на місці вчинення терористичної атаки. Водночас, спеціалісти можуть надати консультативну допомогу у роз'ясненні висновків проведених судових експертиз, на підставі чого визначається вид слідоутворюючих об'єктів, які підлягають пошуку, з'ясовуються їх ознаки та відмінні властивості. Зокрема, за вилученими на місці події слідами пострілу та вогневого ураження (сліди пороху, кіптяви, стріляні кулі, гільзи, пробоїни тощо), визначається вид вогнепальної зброї, яка підлягає пошуку, висуваються припущення щодо інструментів, приладів, обладнання та інших засобів, які могли використовуватися при виготовленні такої зброї або патронів та їх спорядженні; за виявленими уламками оболонки (корпусу) вибухових пристроїв, виробами, що містять вибухову речовину та їх залишки після спрацьовування, іншими слідами дії (вибуху), які були вилучені на місці події та підлягали експертному дослідженню, на підставі реконструкції вибухового механізму та встановлених способу і засобу його підриву, способу приведення в дію, визначається детальний перелік його конструктивних елементів, вид використаних деталей і матеріалів, які будуть становити об'єкти майбутнього обшуку (капсуль-детонатори, запальні трубки, електроспалахувачі, вибухові заряди тощо). Якщо ж злочинцями для відходу з місця вчинення терористичного акту використовувався транспортний засіб, по слідах коліс та шин встановлюються його тип, марка та модель.

В ході безпосереднього обшуку допомога спеціаліста у галузі вибухотехніки буде полягати насамперед у попередньому обстеженні місць обшуку на предмет знаходження мін-пасток, вибухонебезпечних предметів та інших небезпечних речовин, визначенні категорії небезпеки пристроїв та речовин, застосуванні спеціальних технічних засобів, хімічних реагентів та експрес-тестів у разі виявлення вибухових речовин з метою їх попередньої діагностики та правильної інтерпретації показників, що видаються відповідними технічними приладами, наприклад при детекції металу, виявленні залишків парів газів тощо. За участю спеціаліста-вибухотехніка вилучаються компоненти самого вибухового пристрою, інструменти, що використовувались для його монтажу, інші предмети, аналогічні тим, що були виявлені під час огляду місця події або конструктивні елементи вибухових механізмів, які раніше могли становити єдине ціле, забезпечуються міри безпеки при поводженні з вибухонебезпечними або підозрілими предметами.

При розслідуванні терористичних актів спеціаліст-криміналіст, який раніше брав участь в огляді місця події, в ході обшуку надає допомогу слідчому у пошуку та вилученні знарядь та засобів злочину, сліди яких було

виявлено на місці терористичної атаки, інструментів та обладнання, які застосовувалися для виготовлення вогнепальної зброї, вибухових механізмів та інших знарядь злочину (наприклад, для виливку куль, картечі, дробу, збройного змащення, спорядження вражаючих елементів тощо), інших предметів зі слідами, що вказують на скоєний злочин. На практиці слідчі передусім прагнуть виявити місця-схованки та приховані предмети, тому запрошують переважно фахівців-криміналістів для роботи зі спеціальними пошуковими та освітлювальними науково-технічними приладами. Крім того, спеціаліст-криміналіст під час обшуку з метою виявлення та ідентифікації злочинця допомагає вилучити різного роду традиційні сліди злочину (відбитки пальців, сліди взуття, предмети одягу тощо), відібрати необхідні рукописні документи, які надалі можуть бути використані як вільні зразки при призначенні почеркознавчої експертизи, а також встановлює специфічні характеристики наявних слідів та предметів, які, як припускає фахівець, можуть виявитися важливими у кримінальному провадженні речовими доказами. Залучається спеціаліст-криміналіст також з метою здійснення фото та відео фіксації ходу та результатів обшуку.

Успішне проведення обшуку уявляється неможливим без використання спеціальних знань у психологічній галузі. Залучаючи спеціаліста у психологічній галузі, слідчий може отримати від нього консультативну допомогу насамперед у правильній інтерпретації емоційних та функціональних змін у поведінці обшукуваного під час провадження обшуку, своєчасному виявленні ознак психічного стресу та декодуванні інформації, яка повідомляється обшукуванним за допомогою невербальних сигналів комунікації. В процесі підготовки до обшуку, на основі вже раніше зібраної інформації про особистість обшукуваного (протоколів допиту, аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо), спеціаліст-психолог зможе допомогти слідчому скласти соціально-психологічний портрет підозрюваного, виявити його індивідуальні особливості психіки та інтелектуальні здібності, які могли бути використані для приховування об'єктів пошуку, виявити використовувані ним психологічні механізми впливу на людей, що надасть змогу слідчому спрогнозувати поведінку підозрюваного у конфліктній ситуації та обрати на цій підставі найбільш ефективні психологічні та тактичні прийоми обшуку.

На нашу думку, з метою найбільш ефективного проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів доцільним також є залучення до цієї слідчої (розшукової) дії фахівця з комп'ютерних мереж і технологій, який може надати допомогу слідчому у вилученні віртуальних слідів злочину, що знаходиться в пам'яті комп'ютера та інших електронних носіях інформації. Звертається увага на відвідування підозрюваним контенту та тематичних груп терористичного або екстреміського спрямування, його листування з координаторами терористичних дій та співучасниками злочину, виявляються

сліди використання проксі-серверів та бот-мереж, сліди використання прихованих папок та файлів в комп'ютерній системі. Залучений до обшуку спеціаліст надасть слідчому допомогу в доступі до зашифрованого системного диску, пошуку зашифрованих документів, допоможе в дешифруванні такої інформації та забезпечить збереження отриманих цифрових доказів.

Водночас, суттєвою може виявитися і допомога в проведенні обшуку й інших спеціалістів. Зокрема, спеціаліста-біолога в цілях виявлення, проведення попереднього дослідження з використанням експрес-методів та вилучення слідів крові й інших, у тому числі прихованих, слідів біологічного походження (якщо за матеріалами кримінального провадження мають дані, що на підозрюваному або його речах може бути кров від потерпілих), спеціаліста-автомеханіка, який може підказати слідчому можливі місця-схованки в транспортних засобах, фахівця у галузі столярної справи при пошуку тайників чи невеликих сейфів, замаскованих під звичайні тумбочки, вбудовані книжкові шафи чи інші предмети меблів, фахівця у будівельній галузі, якщо з метою пошуку об'єктів, що цікавлять слідство, виникла необхідність вивчення характеру будівельних конструкцій, особливостей горищних чи підвальних приміщень, трубопроводів тощо. Для забезпечення особистої безпеки учасників слідчої (розшукової) дії та запобігання можливим спробам втечі обшукуваних осіб, до складу слідчо-оперативної групи бажано включати також групу захоплення.

Висновки. Таким чином можемо констатувати, що використання спеціальних знань під час обшуку при розслідуванні терористичних актів дозволяє підвищити результативність та продуктивність цієї важливої слідчої (розшукової) дії, а зрештою й ефективність процесу збирання та фіксації усієї можливої доказової та орієнтуючої інформації у вказаній категорії кримінальних проваджень. При цьому серед умов успішного проведення обшуку слід відзначити правильний підбір спеціалістів відповідного профілю та раціональний розподіл між ними виконуваних функцій, збір за участю фахівців орієнтовних відомостей про об'єкти майбутнього обшуку, їх відмінні ознаки та особливості, а також особу обшукуваного та її соціально-психологічний портрет з урахуванням конкретної слідчої ситуації, виходячи з наявних матеріалів кримінального провадження, а також переліку завдань, які повинні бути вирішені за допомогою фахівців у необхідній галузі знань.

Література:

1. Криміналістика: підручник / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2013 р. № 4651-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
3. Татаренко Г.В. Проблемні питання призначення обшуку згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 63–72.
4. Кривонос М.В. Особливості використання спеціальних знань при проведенні обшуку в провадженнях про кримінальні правопорушення в сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). С. 70–76.

5. Циганенко О.В. Використання спеціальних психофізіологічних знань у вдосконаленні тактики проведення обшуку. *Митна справа*. 2014. № 2 (2.2). С. 82–86.
6. Яремчук В.О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 2. (10). С. 1–9.
7. Кулик С.С. Особливості обшуку під час досудового розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 232–240.
8. Разумова А.Е. Деякі аспекти застосування спеціальних знань при підготовці до обшуку. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 4. С. 107–110.

References:

1. Glibko, V.M., Dudnikov, A.L., Zhuravel', V.A. (2001). *Kriminalistika [Criminalistics]*. Kiiiv: Vidavnichij Dim «In Jure» [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraini "Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini" [The Law of Ukraine "Criminal Procedure Code of Ukraine"]. (2033, April 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]
3. Tatarenko, G.V. (2013). Problemni pitannja priznachennja obshuku zgidno z novim Kriminal'nim procesual'nim kodeksom Ukraini [Problematic issues of the appointment of a search according to the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Aktual'ni problemi prava: teorija i praktika - Actual problems of law: theory and practice*, 26, 63–72 [in Ukrainian].
4. Krivonos, M.V. (2013). Osoblivosti vikoristannja special'nih znan' pri provedenni obshuku v provadzhennjah pro kriminal'ni pravoporushennja v sferi nezakonnogo obigu narkotichnih zasobiv [Peculiarities of the use of special knowledge when conducting a search in proceedings on criminal offenses in the field of illegal drug trafficking]. *Mitna sprava - Customs business*, 6 (90), 70–76 [in Ukrainian].
5. Ciganenko, O.V. (2014). Vikoristannja special'nih psihofiziologichnih znan' u vdoskonalenni taktiki provedennja obshuku [The use of special psychophysiological knowledge in improving search tactics]. *Mitna sprava - Customs business*, 2 (2.2), 82–86 [in Ukrainian].
6. Jaremchuk, V.O. (2016). Organizacijni zasadi uchasti specialista u provedenni obshuku [Organizational principles of the specialist's participation in the search]. *Teorija i praktika pravознавства - Theory and practice of jurisprudence*, 2. (10), 1–9 [in Ukrainian].
7. Kulik, S.S. (2013). Osoblivosti obshuku pid chas dosudovogo rozsliduvannja privlasnennja, roztrati majna abo zavolodinnja nim shljahom zlovzhivannja sluzhbovim stanovishhem [Peculiarities of the search during the pre-trial investigation of appropriation, embezzlement of property or taking possession of it by abuse of official position]. *Naukovij visnik nacional'noi akademii vnutrishnih sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 232–240 [in Ukrainian].
8. Razumova, A.E. (2005). Dejaki aspekti zastosuvannja special'nih znan' pri pidgotovci do obshuku [Some aspects of the application of special knowledge in preparation for a search]. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 4, 4, 107–110 [in Ukrainian].

УДК: 342.72/.73:342.76]:340.135](477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-451-465](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-451-465)

Науменко Антон Вікторович аспірант, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Науковий керівник: Оніщенко Наталія Миколаївна Заступник директора з наукової роботи, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проведено теоретико-правовий аналіз ряду концептуальних положень обмежень прав людини та на підставі узагальнення існуючих наукових розвідок здійснено спробу удосконалення теоретичної моделі співвідношення захисту прав людини та їх правомірних обмежень. Методологічною основою дослідження стали системний та діяльнісний методи, що надали можливість дослідити зазначені правові категорії через призму їх взаємодії та дієвості. У викладі матеріалу розглянуто дефініції «обмежень прав людини» (маються на увазі правомірні), «захисту прав людини» як необхідних елементів демократичного суспільства. З'ясовано, що обмеження прав можуть встановлюватися державою задля досягнення чітко регламентованих національно, державно, суспільно, особисто значимих цілей, у контексті яких захист прав людини є невід'ємною складовою. Запропоновано виокремлення «національних інтересів» як однієї з умовних груп передумов встановлення обмежень прав. Окреслено, що правомірні обмеження прав, у свою чергу, можуть встановлюватися лише в певних межах, що обумовлюється досягненням розумного балансу між втручанням у гарантовані права людини та переслідуваною легітимною метою. Акцентовано увагу на визначених у міжнародних документах правах, які не підлягають обмеженню за жодних умов, навіть в умовах збройних конфліктів, зокрема на міжнародному гуманітарному стандарті, передбаченому законодавством з міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: права і свободи, обмеження прав і свобод, охорона прав людини, забезпечення прав людини, захист прав людини, трискладовий тест припустимості втручання у гарантовані права людини, національна безпека, міжнародний гуманітарний стандарт.

Naumenko Anton Viktorovych graduate student, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine

Supervisor: Onishchenko Nataliya Mykolaivna Deputy Director for Research, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND THEIR LIMITATIONS: THEORETICAL LEGAL ASPECT

Abstract. In the article, a theoretical and legal analysis of a number of conceptual provisions of human rights restrictions was carried out and, based on the generalization of existing scientific research, an attempt was made to improve the theoretical model of the relationship between the protection of human rights and their legitimate restrictions. The methodological basis of the study was system and activity methods, which provided an opportunity to investigate the specified legal categories through the prism of their interaction and effectiveness. In the presentation of the material, the definitions of "restrictions of human rights" (meaning legitimate ones) and "protection of human rights" are considered as necessary elements of a democratic society. It has been found that rights restrictions can be established by the state in order to achieve clearly regulated national, state, socially, and personally significant goals, in the context of which the protection of human rights is an integral component. It is proposed to single out "national interests" as one of the conditional groups of prerequisites for establishing rights restrictions. It is outlined that legitimate rights restrictions, in turn, can be established only within certain limits, which is determined by achieving a reasonable balance between interference with guaranteed human rights and the pursued legitimate goal. Attention is focused on the rights defined in international documents, which are not subject to restriction under any conditions, even in the conditions of armed conflicts, in particular, on the international humanitarian standard stipulated by the legislation on international humanitarian law.

Keywords: rights and freedoms, restriction of rights and freedoms, protection of human rights, provision of human rights, protection of human rights, three-fold test of admissibility of interference with guaranteed human rights, national security, international humanitarian standard.

Постановка проблеми. Категорія «права людини» займає центральне місце як у правничій науці, так і у юридичній практиці, і відповідно, «захист прав людини є проблемою, що ніколи не втрачить свої актуальності», оскільки, як слушно зауважує М.Г. Братасюк, «безпосередньо стосується людського

буття», адже «саме людське буття – є безперервне здійснення людьми їхніх природних прав, що є універсальними, не відчужуваними та неподільними» [1, с.14].

Сьогодні, коли Україна і увесь світ вочевидь переконалися у вразливості та незахищеності людських прав, як і після Другої світової, постало завдання щодо формування нового, підтримуваного усією міжнародною спільнотою, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, справедливості світового порядку, що сприяв би безпеці всіх народів та націй.

Для української дійсності, у часи війни, реалізація та захист прав людини набуває особливої ваги та гостроти.

У контексті цієї проблематики наріжним, ключовим стає питання обмеження прав людини, не у широкому, загальноправовому розумінні (щодо визначення юридичних меж природного права), бо саме існування прав передбачає наявність певних їх меж, а у розумінні обмеження вже закріплених законодавчо прав. Навіть у мирний час інститут обмеження прав і свобод є надзвичайно важливим соціальним і правовим інститутом, своєрідним лакмусовим папірцем у тестуванні суспільства на критерій розвинутості, оскільки правильність виокремлення його принципів та застосування норм слугує ознакою цивілізованості та демократичності того чи іншого суспільства, а у кризові, надзвичайні для країни ситуації, коли держава вимушена застосовувати певні обмеження прав для забезпечення суспільної безпеки, ще й показником рівня правосвідомості громадян у розумінні необхідності їх дотримання.

Стан дослідження. До проголошення незалежності України, за радянських часів, у зв'язку з існуючим пріоритетом ідеологічних державницьких інтересів, коли часто спростовувалась, а іноді повністю нівелювалася цінність людських прав як таких, усувалася і сама можливість глибоко та всебічного дослідження тематики обмеження прав і свобод людини. Хоча жодна з тогочасних українських конституцій не передбачала можливості встановлення обмежень прав, історичні факти є наочним свідченням широкого їх застосування щодо багатьох прав та свобод людини без належної правомірної регламентації: існування інститутів прописки, цензури, вчинення масових репресій та геноциду тощо [2, с. 3].

З початку 2000-х років зазначена проблематика перебувала в центрі уваги вчених: загальнотеоретичного напрямку - А.М. Мерник, Н.М. Оніщенко, О.В. Осинської, П.М. Рабіновича, Ю.О. Фігеля, М.І. Хавронюка; конституційного права – О.В. Андрієвської, І.І. Дахової, Х.М. Марковича, Т.М. Слінька, Д. Терлецького, І.Ю. Хили; міжнародного права – О.В. Бігняка, О.В. Сенаторової, Ж.В. Чевичалової; філософії права – О.З. Панкевича, О. Шершель та ін.

Попри значний внесок науковців у вивчення окресленої тематики, наразі вона не є вичерпаною, та потребує постійного системного перегляду у світлі швидко змінюваних реалій сьогодення. Комплексне ж дослідження будь-якого правового явища, обмеження прав людини зокрема, можливе лише з

урахуванням рушійних важелів, що визначили його існування у сучасному вигляді, та динамічних взаємозв'язків з іншими правовими категоріями. Тому **метою даної статті** є аналіз та спроба удосконалення теоретичної моделі співвідношення захисту прав та їх обмежень.

Виклад основного матеріалу. Сучасна концепція прав людини сформувалася після Другої світової війни. Людство усвідомило помилки минулого, у результаті чого відбулося прийняття спочатку Загальної декларації прав людини 1948 року, згодом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року із відповідними протоколами до неї, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року та ін., у яких були закладені стандарти прав людини, що на довгі роки стали дороговказом для більшості країн світу у правозастосовній та правозахисній сферах [3, с. 118].

Визначальною рисою повоєнної парадигми конституціоналізму стало беззаперечне функціональне спрямування її не лише на конституювання ефективної держави, але і простору індивідуальної свободи людини [4, с. 8], досягнення розумного балансу публічних та особистісних інтересів, забезпечення консеквентного зв'язку прав людини і обов'язків держави щодо створення гарантій цих прав.

Ефективне забезпечення прав людини (зокрема, їх реалізація, охорона та захист), надто в умовах особливих правових режимів, тісно пов'язане з необхідністю їх обмежень.

У зв'язку з багатовимірністю та складністю відповідного правового феномену у науковій літературі відсутнє єдине розуміння поняття «обмеження прав і свобод людини», не одностайні погляди вчених і щодо класифікації обмежень, їх процесуальних та матеріальних складових, у міжнародно-правових актах, як універсального, так і регіонального рівнів, у свою чергу, наявне використання різної термінології [5, 40].

Так, наприклад, у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року (п. 2 ст. 29), Пакті про економічні, соціальні й культурні права від 16 грудня 1966 року (ст. 4), Документі Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року (ст. 24) застосовується термін "обмеження"; у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року (ст. 4) - "відступ від своїх зобов'язань" (дерогація), в Американській конвенції про права людини (або Пакті Сан-Хосе), ухваленій в 1969 році, (ст. 27) - "призупинення гарантій", в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (відкритій для підписання 4 листопада 1950 року, набула чинності 3 вересня 1953 року) - "обмеження" (ст. 8-11,18) та "відступ від своїх зобов'язань" (дерогація) (ст. 15) [6, с. 508-509; 5, с. 40].

Можливість відступу під час особливих (надзвичайних) обставин країнами-учасницями міжнародного договору від деяких взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини, призупинення в певній частині дії національ-

ного законодавства передбачає застосування процедури дерогації. Хоча такий механізм означений ключовими міжнародними договорами, питання щодо доцільності його застосування і досі залишається одним із найбільш дискусійних у правовому середовищі: позиції вчених з цього приводу доволі різняться, як від повного несприйняття, так і до схвалення.

Прихильники першого підходу розуміють такий відступ як безумовно недобросовісний акт держави, відповідно до другого - право на дерогацію розглядається як пошук балансу між захистом індивідуальних прав людини і державним інтересом. При цьому першочергового значення набуває дієвий контрольний механізм запобігання зловживання правом, а також розробка критеріїв оцінки добросовісності поведінки держави [7, с. 2].

В той же час дерогація не застосовується до всього кола гарантованих прав та свобод, як правило, резервуються від обмеження право на життя, заборона катувань, заборона рабства, ніякого покарання без закону [5, с. 40].

У теоретико-правових дослідженнях термін «обмеження» використовується як для визначення юридичних меж прав людини, так і для власне обмежень останніх. У першому випадку поняття обмежень є значно ширшим, ґрунтується на розумінні окресленості кордонів прав людини, змістовного наповнення цих прав та визначається рядом чинників, зокрема, потребами людини, збалансованими з потребами суспільства, вимогами моралі, що є превалюючими, визначальними для соціуму в певний час [8, с. 358], обставинами конкретно-історичних умов та інш.

Доречно акцентує П.М. Рабінович, що сутністю усієї історії людства є боротьба саме за межі прав людини, передусім «за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію цих меж» [9, с. 8].

Обмеження прав у цьому контексті тісно пов'язане з категорією свободи. Слушною є заувага, що субстанційною основою свободи людини є природне право. Адже люди є вільними настільки, наскільки вони можуть здійснювати свої природні права (на життя, особисту недоторканість, вибір місця проживання тощо). Право як міра, масштаб поведінки виражає ступінь поліваріантності вчинків, дій ініціативної особи. Таким чином, свобода у вигляді життєво важливих інтересів набуває певного змісту та отримує достатню основу, щоб слугувати методологічним орієнтиром у правотворчій сфері [10, с. 157]. Обмежуючи певною мірою особистісну свободу, закон водночас гарантує свободу кожному індивіду всередині цих меж. Таким чином, свобода кожної людини сягає лише тієї межі, від якої починається свобода інших людей. Намагаючись окреслити ці межі, закон сприяє досягненню спільного для усіх суспільного порядку, заснованому на засадах свободи [8, с. 359].

Таке бачення меж свободи людини віднайшло своє закріплення і у Конституції України: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей...» (стаття 23).

Тож закономірним є висновок, що докорінною якістю, іманентною властивістю прав і свобод людини є їх не безмежність, а, отже, обмеженість. Абсолютно безмежних прав і свобод конкретної людини апіорі не існує, адже вони завжди перебувають у соціальному контексті і мають співвідноситися та узгоджуватися з правами інших людей. Тому у юридичній літературі правові обмеження розглядаються як правовий засіб, спрямований на утримання суб'єкта права в певних межах, та засіб охорони та захисту прав і свобод інших людей [2, с. 113].

У демократичній державі законодавчі обмеження, не вихолощуючи істинного значення прав людини та не порушуючи сутності самого «духу права», втіленого в основних правових засадах, «повинні бути максимально наближеними до правових» [2, с. 34].

При цьому надзвичайно важливим є їх не суперечність нормам моралі, не призведення до асиметрії, до обмеження ними, у свою чергу, моральних норм, установ, що є визначальними для суспільства на даному етапі історичного розвитку, адже суспільна мораль не підлягає штучному регулюванню. У такому аспекті моральні цінності все більше набувають ролі своєрідного запобіжника встановлення надмірних, гіперболізованих правообмежень.

Наукові підходи до визначення поняття обмеження прав і свобод різняться. Доволі усталеною є позиція, що обмеження прав є законодавчим звуженням змісту та обсягу прав і свобод людини задля досягнення чітко регламентованих цілей [2, с. 43-44; 11, с. 43; 12, с. 161].

Ці терміни згадуються у статті 22 Основного закону нашої держави, відповідно до частини 2-ої та 3-ої якої, конституційні права і свободи гарантуються і ні за яких обставин не можуть бути скасовані. При прийнятті нових або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу вже існуючих чинних прав і свобод.

Під скасування прав, що забороняється у коментованому приписі мається на увазі їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, цілковите знищення. Скасування прав є найгіршим різновидом їх порушення [12, с. 160].

Безпосередньо аналізованій проблематики стосується наступне положення вищезгаданої статті, оскільки саме «звуження змісту і скорочення обсягу прав людини якраз і є основними наслідками їхнього обмежування» [12, с. 161; 9, с. 6; 13, с. 21]. Ця теза знайшла відображення і в рішенні Конституційного суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005.

На перший погляд таке конституційне твердження щодо не допущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод сприймається як категоричний імператив. Натомість, самою Конституцією вже закладено можливість обмеження за допомогою закону багатьох прав людини за наявності певних правових підстав, зокрема, ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 36, ст. 64. Тому у коментованих приписах даний законодавчий постулат слід розглядати, як приклад самообмеження держави у її відносинах з громадянами щодо не

можливості в Конституції та в інших законах введення нових підстав право-обмеження, крім тих, що вже отримали конституційне закріплення [9, с. 87; 12, с. 162].

В. Колісник, додатково вбачає поняття обсягу прав у цій статті Конституції як можливий синонім до слів «перелік» або «каталог» прав. Тоді звуження обсягу прав людини у зазначеному контексті, на його думку, слід розуміти як не припустимість звуження, применшення передбаченого Конституцією переліку, списку прав людини [14, с.102].

Для з'ясування понять змісту та обсягу прав людини важливим є окреслення прав як теоретичної конструкції.

З усього різноманіття трактувань прав людини стає очевидним, що визначальним, центральним, стрижневим їх елементом є певні можливості людини – можливості діяти певним чином чи утримуватися від певних дій задля задоволення її потреб та інтересів [12, с. 161; 9, с. 6, 7; 13, с. 21]. Зокрема, П.М. Рабінович, аналізуючи підходи, що відображають можливі сторони, грані буттєвих (основоположних) прав і свобод людини, зазначає, що лише категорія можливостей дозволяє найбільш адекватно відобразити сутнісну природу цього виду прав людини [13, с. 19, 21].

Зміст та обсяг прав людини – це їх основні, суттєві ознаки, властивості. При цьому якісні показники (умови і засоби діяльності, що утворюють можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку) відображаються поняттям змісту прав, а кількісні (показники меж відповідних можливостей, виражених у певних одиницях виміру) – обсягу [13, с. 22].

П.М. Рабінович термін «обмеження прав» розглядає як рівнозначний поняттю «межі прав людини», окремо вводить поняття «обмежування прав людини», формулюючи останнє як «обмежування здійснення прав людини», що знаходить вияв «у діяльності владних суб'єктів, насамперед компетентних державних органів, по встановленню меж (обмежень) щодо здійснення прав людини» [9, с. 12; 13, с. 36].

Існують і інші підходи до визначення обмежень прав людини. Х.М. Маркович, пов'язує їх з правомірним, цілеспрямованим применшенням потенційних можливостей особи, яке має законний, тимчасовий, суспільно необхідний характер [15; с. 98]; Стрекалов А.Є. визначає як таке применшення (кількісне та (або) якісне) у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право особи, з боку інших осіб [16; с. 3]. У даному випадку доречно уточнення І.І. Дахової, що так применшення має місце не з боку всіх осіб, а лише від держави та органів публічної влади [17; с. 18].

Ю.О. Фігель розмежовує безпосередньо обмеження прав (як позбавлення носія частини прав або частини певного права) та обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав). У другому випадку у носія прав зберігаються усі права у повному обсязі, припиняється

лише можливість їх реалізації; при цьому обмеження може мати добровільний характер (у разі свідомої відмови від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), або ж бути вимушеним – застосовується залежно від зовнішніх, здебільшого непередбачуваних, обставин (до прикладу, таке обмеження може бути наслідком введення особливих правових режимів - надзвичайного чи воєнного стану - обставин, незалежних як від волі окремого індивіда, так, і певною мірою, від волі державної влади) [8; с. 359].

Однією з характерних особливостей обмежень, що застосовуються в умовах виникнення надзвичайних суспільних ситуацій, на думку вченого, є те, що вони завжди пов'язані з розширенням компетенції органів державної влади або місцевого самоврядування, відповідальних за ліквідацію негативних наслідків надзвичайних обставин. Водночас таке розширення відбувається за рахунок зменшення обсягу реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [8; с. 360].

Обмеження прав не можуть встановлюватися владою свавільно, виходячи лише виключно з власної волі. Одним із сучасних атрибутів правової держави є чітке законодавче закріплення підстав можливих обмежень прав людини та інших основних їх умов (принципів, юридичної форми тощо).

Пріоритетність закону при встановленні обмежень прав і свобод людини регулюється правилом «застереження про закон», що поширюються на весь каталог прав і свобод людини, відповідно до якого встановлення обмежень прав людини здійснюється тільки за допомогою закону або на підставі й у спосіб, передбачений правовим законом. Основними складовими такого застереження є підстава (мета) обмеження і можливість обмеження прав людини у формі закону [2; с. 127].

З одного боку, це дозволяє державі, посилаючись на дію відповідних міжнародних чи національних правових норм, запроваджувати вимушені обмеження на користування певними правами, а з іншого – сприяє передбачуваності можливості встановлення таких обмежень для пересічної людини та захищає її від неправомірних, свавільних дій з боку держави щодо обмеження прав [6; с. 509].

А.Є. Стрекалов акцентує, що у сучасному міжнародному праві досить широке обґрунтування й розвиток отримала концепція цілей обмеження прав людини. На його переконання, про важливість цієї характеристики правообмеження свідчить хоча б те, що Комітет ООН з прав людини при розгляді справи Гійо проти Франції виокремив їх як перший за важливістю критерій визначення припустимості обмеження прав. До того ж усі основоположні міжнародно-правові акти обов'язково містять зазначення правової основи та мети запровадження обмежень прав і свобод людини [6, с. 509].

Конституцією України передбачено, що обмеження прав людини допускаються з метою: захисту суверенітету і територіальної цілісності; національної безпеки; громадського порядку; охорони здоров'я, моральності

населення; для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; запобігання злочинів чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи; захисту прав і свобод людини.

О.В. Осинська загальні передумови встановлення обмежень умовно групує: державні інтереси; суспільні інтереси, біологічні інтереси суспільства, економічна й інформаційна безпеки; права і свободи людини [2; с. 114]. Вважаємо, що цей умовний перелік можливо доповнити, розпочавши його з національних інтересів, оскільки, на нашу думку, вони є визначальними щодо державних інтересів.

Така наявна бінарність правообмежуючих підстав - як то: 1) захист індивідуальних прав та свобод людини і громадянина; 2) захист публічних (суспільних і державних) інтересів - у статтях міжнародно-правових актів та більшості сучасних конституцій, з позиції О.З. Панкевича, є ознакою втілення в юридичну практику ідей ліберального комунітаризму як результату своєрідної конвергенції ліберальних і комунітаристських ідеологем, постулатів [18; с. 145, 147]. При цьому, «обмеження в інтересах національної безпеки чи громадського порядку, - зазначає науковець, - зрештою, можна розуміти як обмеження «з метою захисту інших прав людини» (зокрема, у цьому випадку – права людини на безпеку) [18;с. 143].

Це перекликається з твердженням О. Лемака що об'єктами національної безпеки, безпосередніми об'єктами захисту, є саме національні інтереси. Сама ж національна безпека як визначена сукупність суспільних відносин є одним із засобів гарантування безпеки кожної особи, суспільства, держави. При цьому безпека особи, суспільства, держави гарантується шляхом захисту їхніх життєво важливих інтересів (національних інтересів) [19, с. 33].

Таким чином, обмеження, що встановлюються з метою захисту цінностей, уособлюючих спільні інтереси (національні, державні, суспільні), передбачають у тій чи іншій мірі захист відповідних прав кожного окремого індивіда. Звичайно, це досягається лише у випадку правомірності такого обмеження та забезпечення розумного, «справедливого» балансу між спільним благом та індивідуальними інтересами.

Слід зазначити, що питання визначення поняття захисту прав людини і до тепер не отримало в правовій доктрині остаточного вирішення. Зазвичай воно надається через визначення способів, засобів такого захисту, або ж через аналіз механізму його реалізації.

Так, науковець О.О. Кот, досліджуючи теоретичні основи захисту суб'єктивних цивільних прав, виокремлює узагальненому вигляді три основні концептуальні підходи до розуміння поняття захисту цивільних прав: перший, умовно іменований теорією функції, полягає у кваліфікації захисту права як функції права, що виражається в охоронюваному впливі норм, який має на меті відновити право, компенсувати порушений інтерес, припинити протиправні дії, що перешкоджають здійсненню права чи забезпеченню правопорядку

(Т.І. Ілларіонова, Н.П. Асланян); другий - зводиться до визначення захисту прав через категорію «заходи» (Я.М. Шевченко, Ю.Г. Басін, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданник); у рамках третього – захист, базуючись на теорії діяльності, інтерпретується як правозастосовна діяльність, здійснювана компетентним органом або безпосередньо уповноваженою особою з метою відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права та інтересу (Т.М. Підлубна, Ю.Д. Притика, Р.О. Стефанчук, З. Ромовська). Сама вчена обирає позицію, що «найбільш точно явище захисту цивільних прав розкривається через категорію заходів», хоча і його характеристику через вказівку на дієвий елемент не вважає «зайвою чи навіть помилковою» [20, с. 177-178].

Дослідження питань обмеження прав людини не можливе без врахування досягнень міжнародної юридичної практики у правозахисній сфері. Доречно зазначає М. Мальман, що сучасна доктрина прав людини своїм рівнем розвитку має завдячувати саме їй. Прикладами позитивних практичних здобутків є напрацювання складної конкретизації обсягу ряду прав, розробка доктрини позитивних зобов'язань, принципу екстериторіального застосування прав людини, концепції втручання у права, принципу пропорційності як ідеї узгодження та балансу прав та інтересів. Отож, основні складові чинного права прав людини - продукт прецедентного права та доктрини. Судові рішення є не просто аксіоматичним відтворенням положень позитивного права, а часто прикладами насичених теорією нормативних аргументів, які включають елементи правової доктрини та розвивають її далі [21, с. 44].

У світлі обраного Україною напрямку на євроінтеграцію, ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, іменованої також Європейською конвенцією з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція), та прийняттям у зв'язку з цим Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. дослідження конвенційних стандартів та їх застосування у контексті напрацювань Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) на національному рівні стає необхідною умовою удосконалення українського правового поля.

ЄСПЛ на підставі конвенційних положень виробив ряд концептуальних підходів щодо умов правомірності обмеження гарантованого права людини, базові з яких знайшли своє відображення у так званому «трискладовому тесті» оцінки виправданості втручання у права особи. У науковій літературі його також означають «трикутником правомірності обмежень прав людини» (А.М. Мерник).

Кожна конкретна правова ситуація аналізується правозастосовним органом через призму трьох обов'язкових складників тесту: 1) законність обмеження – підстава такого обмеження має бути безпосередньо передбачена національним законодавством; 2) легітимність, правомірність мети обмеження – як то «захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспі-

льства, національної безпеки й інші цілі, що в основному так само передбачені законодавством»; 3) необхідність у демократичному суспільстві – відповідність засобу меті обмеження, тобто неможливість вирішити проблемну ситуацію у інший спосіб, уникнувши таких обмежень, а також досягнення пропорційності (домірності) у обмеженні права однієї особи та захисту прав інших осіб [11, с. 44] (дотримання принципу пропорційності між використовуваними засобами і переслідуваною метою).

У разі невідповідності обмеження хоч одному із складників тесту під час розгляду конкретної справи, воно визнається неправомірним, такими що не відповідає принципу законності та верховенства права [11, с. 44].

Більшість прав і свобод, закріплених у ЄКПЛ і Протоколах до неї, можуть бути обмежені заради суспільного блага чи захисту прав інших людей. Висновків щодо абсолютності, непорушності деяких прав вчені доходять, виходячи з аналізу їх формулювання, а також з практики Європейського суду з прав людини та доктрини. Не підлягають жодним обмеженням за жодних обставин, навіть під час збройних конфліктів, лише чотири права, передбачені ЄКПЛ – заборона катувань, заборона рабства, заборона покарання без закону, право не бути притягнутим до суду, або покараним двічі [22, с.120-121].

У свою чергу міжнародним гуманітарним правом, що містить значну кількість правових норм, спрямованих передусім на захист жертв війни, визначено так званий «міжнародний гуманітарний стандарт», закріплений у статті 3, спільній для усіх чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. Її ще називають «міні-конвенцією», або ж «конвенцією в мініатюрі», оскільки ця невелика стаття, виходячи передусім із засад гуманності, містить основні принципові положення поведінки з особами, які перебувають під владою супротивника під час військових дій [5, с. 47], особами, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, в тому числі зі складу збройних сил, що склали зброю, а також тих, хто припинив участь у бойових діях у зв'язку з хворобою, пораненням, затриманням чи з будь-якої іншої причини (ч. 1 ст. 3 Женевських конвенцій).

Хоча самою статтею передбачено поширення її положень на збройні конфлікти не міжнародного характеру, з позиції Міжнародного Суду вона може бути застосовна і до усіх інших їх видів (Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America, 1986), ICJ, § 218) [23, с. 20].

Права, які не підлягають обмеженню за мінімальним гуманітарним стандартом (стандартом гуманності): право на життя; заборона тортур, завдання каліцтва, поведінки (образливого чи принизливого), що є наругою над людською гідністю; заборона захоплення заручників; заборона будь-якої ворожої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження або ж майнового стану чи будь-яких інших подібних критеріїв; право на справедливий суд (ст. 3 Женевських конвенцій).

Висновок. На підставі узагальнення існуючих наукових розвідок автор дійшов висновків, що встановлення правомірних обмежень та захист прав людини перебувають у стійкому, іманентному, закономірному взаємозв'язку, що має інструментальний характер.

Утвердження та забезпечення прав людини (зокрема, їх дотримання, сприяння в реалізації, охорона та захист) на рівні Основного закону визначено головним обов'язком держави. Встановлення обмежень, у свою чергу, є правом держави та лише її прерогативою.

Обмеження можуть встановлюватися як безпосередньо з метою захисту індивідуальних прав людини, так і для захисту цінностей, що виражають спільні, публічні інтереси (національні, державні, суспільні), що у свою чергу у тій чи іншій мірі передбачають захист відповідних прав кожного окремого індивіда.

Правові обмеження є інструментом охорони та захисту прав людини, законодавчі – є допустимими та можуть виконувати роль такого інструменту лише у випадку їх відповідності основним правовим принципам встановлення обмежень, зокрема, як акцентовано у рішенні Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, виключно за умови їх домірності (пропорційності) та суспільної необхідності.

Оскільки спосіб існування, механізм практичного втілення будь-якого правового явища повинен бути зрозумілим, доступним та прозорим для кожного пересічного громадянина, принцип пропорційності (незважаючи на його відображення в ЄКПЛ, що з часу ратифікації стала частиною українського національного законодавства, та в деяких інших міжнародно-правових документах, широкому застосуванню у практиці ЄСПЛ) потребує подальшого закріплення на рівні Основного Закону нашої держави.

У міжнародних документах визначається перелік прав, що резервуються від обмеження, а отже, не можуть бути обмежені за жодних умов, навіть в умовах збройних конфліктів.

Література:

1. Братасюк М.Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 1(19). С. 14-20.
2. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2010. 227 с.
3. Богініч О.Л. Дотримання природних прав людини як критерій суб'єктності правової держави: досвід України. Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. К: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2017. С. 116-120.
4. Терлецький Д. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. Український часопис конституційного права. 2021. № 3. С. 5-22. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2021/obmezhenia-konstytutsiinykh-prav-teoretyko-metodolohichni-zasady/2021> (дата звернення: 12.06.2024).

5. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посіб. / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім Гельветика, 2019. 168 с.
6. Стрекалов А.С. Міжнародно-правові стандарти щодо обмеження основних прав і свобод людини і громадянина. Актуальні проблеми права: теорія і практика. № 25. 2012. С. 507-513.
7. Чевичалова Ж.В. Правові підстави відступу України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Теорія і практика правознавства. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21. (дата звернення: 12.06.2024).
8. Фігель Ю.О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 357-361. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_59. (дата звернення: 12.06.2024).
9. Рабінович П. М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка. 2004. 464 с.
10. Донченко О.П. Методологічна функція категорії свободи в праві. Проблеми філософії права. 2003. Том 1. С. 157-158.
11. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков Б.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. Т. 2. С. 42-46.
12. Конституція України. Науково-практичний коментар. / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.
13. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
14. Колісник В. Визначення обсягу прав людини у контексті юридичних позицій Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. № 6/2018. С. 98-102.
15. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. С. 95-99.
16. Стрекалов А.С. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.
17. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 4. С. 17-25. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_4_4.pdf (дата звернення: 12.06.2024).
18. Панкевич О.З. Підстави обмежування прав людини: філософсько-правовий аспект. Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (86) 2016. С. 141-150.
19. Лемак О.В., Бисага Ю.М., Белов Д.М., Громовчук В.М. Конституційно-правові основи забезпечення національної безпеки в Угорщині: монографія. Ужгород. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. 206 с.
20. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
21. Mahlman M. Mind and Rights the history. Ethics law and psychology of human rights. Cambridge University Press, 2023. 500 p. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316875520> (дата звернення: 12.06.2024).
22. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська, 2018. 208 с.
23. Гнатовський М.М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель. 2-ге вид., доповн. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.

References:

1. Bratasjuk, M.G. (2020). Filosofija zahistu prav ljudini z pozicij suchasnogo pravovogo mislennja [The philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Filosofs'ki ta metodologichni problemi prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 14-20 [in Ukrainian].
2. Osins'ka, O. V. (2010). Obmezhenja prav i svobod ljudini: teoretiko-prikladni aspekti [Limitation of human rights and freedoms: theoretical and applied aspects]. *Candidate's thesis*. Kii'v [in Ukrainian].
3. Boginich, O.L. (2017). Dotrimannja prirodnih prav ljudini jak kriterij sub'ektnosti pravovoï derzhavi: dosvid Ukraïni [Observance of natural human rights as a criterion of the subjectivity of the legal state: the experience of Ukraine]. *Al'manah prava. Ljudinocentrizm u pravi: teoretiko-prikladni zasadi - Almanac of law. People-centeredness in law: theoretical and applied principles*, 8, 116-120 in Ukrainian].
4. Terlec'kij, D. (2021). Obmezhenja konstitucijnih prav: teoretiko-metodologichni zasadi [Limitations of constitutional rights: theoretical and methodological principles]. *Ukraïns'kij chasopis konstitucijnogo prava - Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 3, 5-22. Retrieved from <https://www.constjournal.com/pub/3-2021/obmezhenia-konstytutsiinykh-prav-teoretyko-metodolohichni-zasady/2021> [in Ukrainian].
5. Bignjaka, O.V. (2019). *Osnovi mizhnarodno-pravovih standartiv prav ljudini [Basics of international legal standards of human rights]*. Herson: Vidavnichij dim Gel'vetika [in Ukrainian].
6. Strekalov, A.Є. (2012). Mizhnarodno-pravovi standarti shhodo obmezhenja osnovnih prav i svobod ljudini i gromadjanina [International legal standards regarding the limitation of the basic rights and freedoms of a person and a citizen]. *Aktual'ni problemi prava: teorija i praktika - Actual problems of law: theory and practice*, 25. 2012, 507-513 in Ukrainian].
7. Chevichalova, Zh.V. (2017). Pravovi pidstavi vidstupu Ukraïni vid okremih zobov'jazan', viznachenih Mizhnarodnim paktom pro gromadjans'ki i politichni prava ta Konvencieju pro zahist prav ljudini i osnovopolozhnih svobod [Legal grounds for Ukraine's withdrawal from certain obligations defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Teorija i praktika pravoznavstva - Theory and practice of jurisprudence*, 2 (12), 1-24. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21. [in Ukrainian].
8. Figel', Ju.O. (2016). Teoretichni aspekti obmezhenja prav ljudini [Theoretical aspects of the restriction of human rights]. *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politehnika». Serija: Juridichni nauki - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*, 837, 357-361. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_59. [in Ukrainian].
9. Rabinovich, P. M., Havronjuk, M.I. (2004). *Prava ljudini i gromadjanina [Human and citizen rights]*. K.: Atika [in Ukrainian].
10. Donchenko, O.P. (2003). Metodologichna funkcija kategorii svobodi v pravi [The methodological function of the category of freedom in law]. *Problemi filosofii prava - Problems of the philosophy of law*, 1, 157-158 [in Ukrainian].
11. Mernik, A.M., Kuz'mina, V.O., Burlakov, B.M. (2020). Obmezhenja prav i svobod ljudini v suchasnih umovah: teoretichnij i praktichnij aspekti [Limitation of human rights and freedoms in modern conditions: theoretical and practical aspects]. *Juridichnij naukovij elektronnij zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2, 42-46 [in Ukrainian].
12. Tacij, V. Ja. (2011). *Konstitucija Ukraïni. Naukovo-praktichnij komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. (vol. 1-2). H.: Pravo [in Ukrainian].

13. Rabinovich, P. M. (2021). *Osnovi teorii ta filosofii prava [fundamentals of the theory and philosophy of law]*. L'viv: Vidavnistvo LOBF «Medicina i pravo» [in Ukrainian].
14. Kolisnik, V. (2018). Vznachennja obsjagu prav ljudini u konteksti juridichnih pozicij Konstitucijnogo Sudu Ukraïni [. Determination of the scope of human rights in the context of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnik Konstitucijnogo Sudu Ukraïni - Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 6/2018, 98-102 [in Ukrainian].
15. Markovich, H.M. (2023). Prava i svobodi ljudini v umovah voennogo stanu: fokus prioritetiv [Human rights and freedoms under martial law: focus of priorities]. *Analitychno-porivnjal'ne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 95-99 [in Ukrainian].
16. Strekalov, A.Є. (2010). Obmezhenja osnovnih prav ta svobod ljudini i gromadjanina jak institut konstitucijnogo prava Ukraïni [Limitation of the basic rights and freedoms of a person and a citizen as an institution of the constitutional law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].
17. Dahova, I.I. (2018). Obmezhenja realizacii prav i svobod ljudini: konstitucijne reguljuvannja ta praktika Evropejs'kogo Sudu z prav ljudini [Restrictions on the exercise of human rights and freedoms: constitutional regulation and practice of the European Court of Human Rights]. *Forum prava - Forum of law*, 4, 17-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_4_4.pdf [in Ukrainian].
18. Pankevich, O.Z. (2016). Pidstavi obmezhuвання prav ljudini: filosofsko-pravovij aspekt [Reasons for restricting human rights: philosophical and legal aspect]. *Visnik Nacional'noi akademii pravovih nauk Ukraïni - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (86) 2016, 141-150 [in Ukrainian].
19. Lemak, O.V., Bisaga, Ju.M., Belov, D.M., Gromovchuk, V.M. (2019). *Konstitucijno-pravovi osnovi zabezpechennja nacional'noi bezpeki v Ugorshhini [Constitutional and legal foundations of ensuring national security in Hungary]*. Uzhgorod. DVNZ «Uzhgorodskij nacional'nij universitet» [in Ukrainian].
20. Kot, O.O. (2017). *Zdijsnennja ta zahist sub'ektivnih civil'nih prav: problemi teorii ta sudovoi praktiki [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]*. K.: Alerta [in Ukrainian].
21. Mahlman, M. (2023). *Mind and Rights the history. Ethics law and psychology of human rights*. Cambridge University Press Retrieved from <https://doi.org/10.1017/9781316875520> [in English].
22. Senatorova, O.V. (2018). *Prava ljudini i zbrojni konflikti [Human rights and armed conflicts]*. Kiiiv: FOP Golembovs'ka [in Ukrainian].
23. Gnatovs'kij, M.M. (2015). *Mizhnarodne gumanitarne pravo. Dovidnik dlja zhurnalistiv [International humanitarian law]*. (vol. 1-2). Odesa: Feniks [in Ukrainian].

УДК [347.918:341.63](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-466-476](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-466-476)

Нестеренко Микола Дмитрович аспірант, кафедра цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, м.Харків, 61024, тел.: (099) 372-35-49, <https://orcid.org/0009-0003-7974-4749>

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ПУБЛІЧНОМУ ПОРЯДКУ УКРАЇНИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу однієї із встановлених законодавством підстав для скасування рішень міжнародного комерційного арбітражу. Поряд із визначенням класифікації таких підстав в національному законодавстві України, звертається увага на багату судову практику за заявами суб'єктів оспорювання актів вказаних несудових органів цивільної юрисдикції. Обґрунтовується наявність таких груп підстав для скасування рішень міжнародних комерційних арбітражів, які мають публічно-правову та приватно-правову основи. До першої відноситься наявність обставин, що викликають необхідність скасування зазначеного акту за ініціативою органу судової влади. Друга група підстав застосовується за ініціативи суб'єктів оспорювання.

При цьому суперечливість публічному порядку держави при ухваленні рішення міжнародним комерційним арбітражем є окремою підставою для висновку про необхідність скасування вказаного акту. Важливою обставиною при цьому є відсутність чітких критеріїв, визначених на законодавчому рівні, щодо змісту публічного порядку. Останній набуває «оновленого сенсу» в режимі воєнного стану, зокрема при застосуванні економічних санкцій проти суб'єктів господарювання, які є резидентами держави – агресора. У наведених прикладах судової практики демонструється і відсутність єдиного розуміння складових публічного порядку у суб'єктів оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу. З огляду на вказані обставини автор обґрунтовує власне розуміння складових публічного порядку. Це стало можливим завдяки використанню нормативних та наукових джерел, включаючи міжнародні бази цитування. При цьому акцентується увага на національному досвіді застосування зазначеної підстави.

Водночас у роботі розглядаються й інші проблемні питання, пов'язані із правовим регулюванням змісту публічного порядку, зокрема при вирішенні питання можливості та доцільності скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Обґрунтовується необхідність вдосконалення окремих теоретичних напрацювань та певних прогалів змісту національних нормативних актів.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж; оспорювання рішення; оскарження рішення; публічний порядок; цивільний процес; цивільне судочинство.

Nesterenko Mykola Dmytrovych Post-Graduate Student, Department of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Grigoriya Scovorody St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (099) 372-35-49, <https://orcid.org/0009-0003-7974-4749>

CONTROVERSY TO THE PUBLIC ORDER OF UKRAINE AS A GROUND FOR CANCELLATION OF THE DECISION OF INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION

Abstract. The article is devoted to the analysis of one of the legally established grounds for cancellation of international commercial arbitration decisions. Along with the determination of the classification of such grounds in the national legislation of Ukraine, the author draws attention to the rich judicial practice on the applications of subjects contesting the acts of the specified non-judicial bodies of civil jurisdiction. The author substantiates the existence of the following groups of grounds for annulment of international commercial arbitral decisions: public law and private law grounds. The first group includes circumstances which necessitate cancelling the specified act on the initiative of a judicial authority. The second group of grounds is applied at the initiative of the challenging parties.

At the same time, the violation of the public order of the state in the course of making a decision by international commercial arbitration is a separate basis for concluding that the said act needs to be annulled. An important circumstance is the absence of clear criteria defined at the legislative level regarding the content of public order. The latter acquires a “renewed sense” in the martial law regime, in particular when applying economic sanctions against business entities that are residents of the aggressor state. The above examples of judicial practice also demonstrate the lack of a common understanding of the components of public order by the parties challenging the decisions of international commercial arbitration. Given these circumstances, the author substantiates his own understanding of the components of public order. This was made possible by using regulatory and scientific sources, including international citation databases. At the same time, the author focuses on the national experience of applying the specified ground.

At the same time, the article also addresses other problematic issues related to the legal regulation of the content of public order, in particular, when addressing the issue of the possibility and expediency of canceling a decision of international commercial arbitration. The author substantiates the need to improve certain theoretical developments and certain gaps in the content of national regulations.

Keywords: international commercial arbitration; challenging the decision; appeal against the decision; public order; civil process; civil justice.

Постановка проблеми. Загальний вигляд проблеми, постановка якої визначатиме зв'язок змісту цієї роботи із важливими науковими та практичними завданнями, полягає у науковому аналізі підстав для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Особливої уваги при цьому потребує суперечливість публічному порядку України як одній з підстав для скасування вищевказаного документу. Розділ VIII ЦПК України містить законодавче закріплення провадження у справах про оскарження рішень третейських судів поряд із оспорюванням рішень міжнародних комерційних арбітражів. При цьому національне законодавство диференціює підстави для скасування рішень вказаних несудових органів цивільної юрисдикції. Відповідно до ч.1 ст.459 ЦПК України, можливість скасування рішень міжнародних комерційних арбітражів може бути реалізована судом лише у випадках, передбачених зазначеною статтею, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якої надано Верховною Радою України, або у випадках, визначених Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Статистичні дані Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України дозволяє зробити висновок про значне збільшення справ, прийнятих ним до розгляду у 2023 р. Якщо протягом 2019-2022 рр. вказаний орган прийняв до розгляду 1255 справ, то лише за минулий рік ним прийнято до розгляду 584 справи, не зважаючи на суттєву ускладненість економічної ситуації в державі, в тому числі і внаслідок військової агресії РФ проти України. Однак поряд із суттєвим збільшенням кількості розгляду справ МКАСом, є суттєвим і відсоток оспорюваності рішень цього ж арбітражу. Так, у 2023 р. із загальної кількості ухвалених рішень 12% з них оспорено, у 2022 р. – 22%, у 2021 р. – 41%, у 2020 р. – 8%, у 2019 р. – 17%, у 2018 р. – 10% [1]. Такий значний відсоток рішень, справедливості яких ставиться під сумнів суб'єктами оспорювання актів міжнародного комерційного арбітражу, свідчить про необхідність дослідження підстав для скасування рішень зазначеного юрисдикційного органу, однією з яких є визначення судом того факту, що арбітражне рішення суперечить публічному порядку України.

Метою статті проголошується обґрунтування доцільності класифікації підстав для скасування рішень міжнародного комерційного арбітражу компетентним судом держави. При цьому обумовлюється дискусійність визначення суперечливості публічному порядку України як окремої підстави для вчинення вищевказаних дій апеляційним судом. Досягнення мети статті, в свою чергу, стало можливим завдяки використанню методологічних засад наукової діяльності при проведенні досліджень правового характеру у цивілістиці. У вітчизняній науковій літературі цьому аспектові приділено належної уваги О.П. Дзбанем та В.Л. Яроцьким [2], керівництва по методології у праві яких активно використовувались автором при підготовці даної публікації.

Особливістю **аналізу останніх досліджень та публікацій** є визнання мультидисциплінарного характеру наукового літературного фонду даної галузі. Не зважаючи на нормативну урегульованість процедури оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу нормами ЦПК України та наявність наукового інтересу до питань діяльності вказаного арбітражу передусім з боку таких представників науки процесуального права, як В.В. Комаров, В.А. Кройтор, К.В. Мирось, Ю.Д. Притика [3-7] та інших науковців, досягнення мети статті викликає необхідність наукового аналізу досліджень інших тематик. У цьому зв'язку не менш важливим є розуміння процесуальних аспектів перегляду актів правосуддя та їх оскарження в цілому, чому присвячувалась увага К.В. Гусаровим в одному з розділів колективної монографії [8]. Разом з цим, досягнення мети даної роботи не стало б можливим без характеристики особливостей реалізації публічного порядку у країнах ЄС при реалізації різноманітних процесуальних правовідносин [9].

Поєднання вищевказаних знань надало авторові можливості надати для оприлюднення дану роботу, присвячену суперечливості публічному порядку України як однієї з підстав скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. На початку статті обґрунтовується доцільність класифікації встановлених у національному цивільному процесуальному законодавстві підстав для скасування актів зазначених несудових органів цивільної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. Науковий інтерес до дослідження вищевказаної підстави для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу обумовлюється специфічністю нормативно-правового змісту таких підстав в цілому. Пояснюється це, передусім, своєрідною «нелогічністю» їх застосування, оскільки ЦПК України не ставить в залежність скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу при порушенні ним вимог законності та обґрунтованості ухваленого акту, що має місце при інстанційному перегляді рішення органу судової влади.

Особливості скасування арбітражного акту передбачає, передусім, розуміння змісту підстав для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу в цілому. Стаття 459 ЦПК України передбачає, на перший погляд, вичерпний перелік зазначених підстав. Вказана норма закріплює наявність двох їх груп. Застосування першої з них є наслідком надання стороною, що подала заяву про скасування, доказів наявності обставин, вказаних у пп. а, б, в, г п. 1 ч. 2 ст.459 ЦПК України. Застосування другої групи підстав може бути можливим за умови визнання судом того, що: а) з огляду на предмет спору останній, відповідно до закону, не міг бути переданий на вирішення міжнародного комерційного арбітражу, або б) арбітражне рішення суперечить публічному порядку України.

Така законодавча класифікація підстав для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу дозволяє диференціювати їх в залежності від суб'єкта ініціювання вказаного застосування. Вона залежить також від

характеру обставин, що стали умовою для скасування арбітражного рішення. Першу їх групу законодавець цілком ставить в залежність від волі суб'єкта оспорювання та від надання ним доказів того, що одна із сторін арбітражної угоди була недієздатною, або угода є недійсною за правилами закону, котрому сторони таку угоду підпорядкували, а при відсутності такої вказівки – за українським законом. Наступна підстава, що застосовується за ініціативою сторони, зводиться до надання нею доказів неповідомлення її належним чином про призначення арбітра або про арбітражний розгляд, чи не можливість подання своїх пояснень з поважних причин. Рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути скасовано і за умови доведення суб'єктом оскарження факту винесення рішення стосовно не передбаченого арбітражною угодою спору або такого, що не підпадає під її умови. Арбітражний акт скасовується і при наявності в ньому висновків з питань, які виходять за межі арбітражної угоди. Однак якщо постанови з питань, котрі охоплюються арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, що не охоплюються такою угодою – скасована може бути лише та частина арбітражного рішення, котра містить постанови з питань, які не охоплюються арбітражною угодою. До останньої із закріплених на законодавчому рівні підстав, які застосовуються за ініціативою суб'єкта оскарження, відноситься невідповідність складу міжнародного комерційного арбітражу або арбітражної процедури угоді сторін. Але за умови, якщо така угода не суперечить закону, від якого сторони не можуть відступати, або, за відсутності такої угоди, не відповідали закону.

Вищевказана диференціація дозволяє класифікувати підстави для скасування рішень міжнародного комерційного арбітражу на дві групи. До першої, за змістом ст. 459 ЦПК України, відносяться обставини порушення процедури арбітражного розгляду та браку правосуб'єктності сторони складу самого арбітражу. Друга група підстав обумовлена застосуванням, за змістом п.2 ч.2 ст.459 ЦПК України, за ініціативою суду.

Таку нормативну конструкцію вважаю не логічною виходячи з наступного. Цивільне процесуальне законодавство побудовано на засадах диспозитивності та змагальності. Це передбачає свободу реалізації права на звернення до суду, включаючи право оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу. В даному аспекті особа, що звернулась із заявою про скасування рішення такого арбітражу, має довести власні доводи та міркування. У ситуації ж, що описується, законодавець визначає компетенцію суду щодо можливого скасування арбітражного рішення не залежно, як вбачається, від волі суб'єкта оскарження. Не заперечуючи в цілому проти існування підстав скасування другої групи, автор вважає за доцільне запропонувати законодавче редагування абз.1 п.2 ч.2 ст.459 ЦПК України, визначивши, що не залежно від доводів сторони, рішення міжнародного комерційного арбітражу підлягає скасуванню за умови визнання судом

наявності однієї з двох з нижчевикладених підстав, або їх сукупності. Подібна конструкція можливого виходу суду за межі доводів учасників справи має місце при апеляційному (чч. 4, 5 ст. 367 ЦПК України) та касаційному (ч.3 ст. 400 ЦПК України) провадженнях.

Суперечливість арбітражного рішення публічному порядку України є окремою підставою скасування акту міжнародного комерційного арбітражу, яка може застосовуватись за ініціативою суду. Віднесення цієї обставини до окремої групи підстав скасування арбітражного рішення не означає відсутності ініціативи суб'єкта оскарження для її застосування. Приклади судової практики, наведені нижче, демонструють можливість зазначенні в процесуальному документі – заяві заінтересованої особи, наявного факту суперечливості рішення публічному порядку України. Проте наявність підстави, визначеної пп. «б» п.2 ч.2 ст. 459 ЦПК України, та доцільність її застосування при скасуванні рішення міжнародного комерційного арбітражу, перевіряє компетентний суд, що розглядає заяву про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу.

При цьому звертає на себе увагу законодавча конструкція норми, яка регламентує випадки скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу при застосуванні цієї підстави за умови, якщо «арбітражне рішення суперечить публічному порядку України». Така редакція законодавчого припису, як і інші норми національного законодавства, не визначають зміст зазначеної «суперечливості публічному порядку». Інтерес до законодавчого визначення публічного порядку та пов'язаних з ним понять обумовив розробку проекту Закону «Про публічний порядок», розроблений суб'єктом законодавчої ініціативи – народним депутатом України, доктором юридичних наук С.В. Шаховим. Доволі актуальним та змістовним є в цьому аспекті характеристика публічного порядку професором Є.В. Петровим, суддею Верховного Суду та доктором юридичних наук. Він зазначає, що правова концепція публічного порядку існує для того, щоб захистити державу від іноземних арбітражних рішень, які порушують діючі в державі фундаментальні принципи справедливості і правосуддя. Ці положення покликані встановити правовий бар'єр на шляху рішень, ухвалених всупереч кардинальним процесуальним і матеріально-правовим принципам, на яких тримається публічний і державний порядок [10, С. 9]. Зазначений автор навів низку прикладів з діяльності Верховного Суду по справам, в яких органом судової влади визнано не дотримання публічного порядку України у правовідносинах, що ним розглядалися [10, С. 19].

Стаття 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» дорівнює публічний порядок до основ правопорядку, визначаючи при цьому можливість застосування вказаних правил виключно до норми права іноземної держави. У таких випадках має застосовуватись право, що має найбільш тісний зв'язок із правовідносинами. Якщо таке право визначити або застосувати неможливо, –

застосовується право України. Проте дане правило, вважаю, не підлягає застосуванню при вирішенні питання про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу, враховуючи наступне. До повноваження апеляційного суду як суду першої інстанції, що розглядає заяви про скасування рішень вказаного органу, не входить повноваження стосовно зміни акту цього арбітражу. Тому суд при перегляді рішення міжнародного комерційного арбітражу не вправі застосовувати право, що має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами, які розглядаються. Крім цього, зазначена вище норма Закону України «Про міжнародне приватне право» закріплює її дію лише для норми права іноземної держави при аналізі її відповідності публічному порядку. Рішення міжнародного комерційного арбітражу при цьому не є об'єктом застосування цієї норми.

Таке бракування визначеного змісту публічного порядку України, суперечливість якому передбачена в якості підстави для скасування рішення вказаного вище несудового органу цивільної юрисдикції надає судам можливість широкого тлумачення зазначеної правової категорії при розгляді справ відносно оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу. За змістом однієї з постанов Верховного Суду, під суперечливістю публічному порядку суб'єкт оскарження «маскує» очевидне, на його думку, неправильне застосування фундаментальних засад національного та міжнародного права про настання відповідальності та свободи договору під суперечливістю публічному порядку держави. Верховний Суд, переглядаючи в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції по цій справі, послався на п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України». Там роз'яснено, що під публічним порядком належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо).

При визначенні змісту цього поняття, як вказано у судовому рішенні, варто враховувати рекомендації Асоціації міжнародного права щодо публічного порядку, прийняті у місті Нью-Делі у 2002 році, у яких зазначено, що остаточність арбітражних рішень у міжнародному комерційному арбітражі повинна поважатися за винятком надзвичайних обставин. Такі надзвичайні обставини існують, якщо визнання або примусове виконання арбітражного рішення буде суперечити міжнародному публічному порядку. Згідно з пунктом 1 (d) цих рекомендацій, міжнародний публічний порядок будь-якої держави включає в себе: (I) фундаментальні принципи, що стосуються справедливості або моралі, які держава бажає захищати, навіть якщо вона не була безпосередньо залучена до участі у спорі; (Ii) правила, призначені для

обслуговування основних політичних, соціальних або економічних інтересів держави, відомі як lois de polis або «правила громадського порядку»; і (Iii) обов'язок держави дотримуватися своїх зобов'язань перед іншими державами або міжнародними організаціями.

Застереження про публічний порядок у загальному вигляді сформульоване у міжнародних конвенціях. Зокрема, у статті 6 Конвенції ООН про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів, від 15 червня 1995 року, встановлено, що в кожній із держав, які домовляються, застосування права, визначеного цією Конвенцією, може бути виключено з мотивів публічного порядку. Таке ж правило встановлене у статті 18 Конвенції ООН про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів від 22 грудня 1986 року.

Під публічним порядком слід розуміти правопорядок держави, визначені принципи і засади, які становлять основу існуючого у ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності, недоторканості та основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо). Публічний порядок будь-якої країни включає фундаментальні принципи і засади правосуддя, моралі, які держава бажає захистити навіть тоді, коли це не має прямого стосунку до самої держави; правила, які забезпечують фундаментальні політичні, соціальні та економічні інтереси держави (правила про публічний порядок); обов'язок держави з дотримання своїх зобов'язань перед іншими державами та міжнародними організаціями. Це ті незмінні принципи, які виражають стабільність міжнародної системи, у тому числі суверенітет держави, невтручання у внутрішні справи держав, забезпечення територіальної цілісності тощо.

Доводи SIA «ZodiakPlus» щодо порушення арбітражним рішенням публічного порядку України зводяться до незгоди з правильністю застосування Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України норм матеріального та процесуального права при вирішенні спору, з правильністю визначення строку виконання зобов'язання та не свідчать про порушення публічного порядку України.

Посилання заявника на істотні, на його думку, порушення матеріальних норм при ухваленні арбітражного рішення, зокрема на помилкове встановлення судом вини відповідача за невиконання контракту та покладення на нього обов'язку відшкодувати завдані збитки та сплатити штраф, не є підставою для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу [11].

Матеріали іншої справи, на яку посилався проф. Є.В. Петров у цитованій презентаційній роботі, свідчать про визнання судом певних обставин такими, що суперечать публічному порядку України. Пункт 10 мотивувальної частини судового рішення пояснює неможливість застосування певних наслідків невиконання зобов'язань у справах про стягнення з підприємства оборонно-промислового комплексу, внесеного до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, на користь

юридичної особи держави-агресора та/або держави-окупанта. Верховний Суд при цьому зазначає (п. 10, 11 Постанови), що такі принципи та засади стосуються насамперед національної безпеки України, тобто захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (пункт 9 частини першої ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»), а державна політика у сфері означеної безпеки спрямована, зокрема, на захист людини і громадянина (частина перша статті 3 вказаного Закону) [10, С.19; 12].

Враховуючи вищеописані складнощі при визначенні змісту публічного порядку та браку його закріплення у нормативних актах, вважаю за можливе висловити пропозиції щодо подолання такої прогалини. Уявляється, що при визначенні суперечливості публічному порядку України слід розуміти порушення конституційних положень, які регламентують основні засади державного устрою та національної безпеки держави. При цьому, враховуючи необхідність дотримання принципу верховенства права, слід визнати обов'язковість дотримання нормативних приписів всіма суб'єктами правовідносин. Однак можливе порушення (не дотримання) міжнародним комерційним арбітражем норм матеріального та (або) процесуального права, які не відносяться до кола підстав скасування арбітражного рішення при розгляді ним справ, не варто вважати порушенням публічного порядку України. Хоча слід зазначити і про певну логічність у обґрунтуванні протилежної позиції.

Висновки. Авторська оцінка змісту публічного порядку України як самостійної підстави для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу не є остаточною та такою, що дає вичерпні відповіді на існуючі прогалини змісту вказаного порядку. За межами даної наукової статті залишилось визначення нормативного змісту «суперечливості» публічному порядку та його відмінностей від доволі схожих, але не ідентичних категорій, як «порушення», «недотримання», «невідповідність» тощо.

Література:

1. Статистика ICAC за 2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://icac.org.ua/statystyka-ta-praktyka/statystyka/>.
2. Дзьобань О.П., Яроцький В.Л. Герменевтичний метод у сучасних цивілістичних дослідженнях: до питання про доцільність застосування / О.П. Дзьобань, В.Л. Яроцький // Інформація і право. – 2017. – № 2 (21). – С. 5-12.
3. Комаров В.В. Международный коммерческий арбитраж / В.В. Комаров. – Харьков: Основа, 1995. 304 с.
4. Кройтор В.А. Юрисдикція міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейського суду) в Україні. [Електронний ресурс] / В.А. Кройтор // Юридичний науковий електронний журнал. – 2024. – № 5.
5. Мирось К.В. Форми господарського судочинства та місце в них справ про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу / К.В. Мирось // Актуальні питання у сучасній науці. – 2023. – № 10 (16). – С. 382-389.

6. Мирось К.В. Відмінності інстанційного оскарження судового рішення від оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу / К.В. Мирось // Південноукраїнський правничий часопис. – 2023. – № 4. – С. 53-56.
7. Притика Ю.Д. Онлайн-арбітраж: поняття, ознаки та перспективи впровадження в Україні / Ю.Д. Притика // Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. – 2018. – С. 159-167.
8. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія / В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова та ін. / за ред. проф. В.Л. Яроцького. – Харків: Юрайт, 2013. – 272 с.
9. Fossati, Curzio. (2024). Circolazione delle sentenze all'interno dell'Unione europea e ordine pubblico: Una recente pronuncia della Cassazione italiana. *CUADERNOS DE DERECHO TRANSNACIONAL*, 16(1), 782-797. <https://doi.org/10.20318/cdt.2024.8446>.
10. Петров Є.В. Публічний порядок держави як «перешкода» виконанню рішення міжнародного арбітражу [Електронний ресурс] / Є.В. Петров // Верховний Суд. Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prez_Petrov_05_10_2021.pdf.
11. Постанова Верховного Суду від 1 грудня 2022 р. по справі № 824/60/22. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107833072>.
12. Постанова Верховного Суду від 8 червня 2021 р. по справі № 824/241/2018. [Електронний ресурс]. Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97736188>

References:

1. Statystyka ISAS za 2023 r. [ISAS statistics for 2023]. Retrieved from <https://icac.org.ua/statystyka-ta-praktyka/statystyka/> [in Ukrainian].
2. Dzoban O.P., Yarotskyi V.L. (2017). Hermenevtychnyi metod u suchasnykh tsyvilistychnykh doslidzhenniakh: do pytannia pro dotsilnist zastosuvannia [Hermeneutic method in modern civilist]. *Informatsiia i parvo – Information and law*, 2(21), 5-12 [in Ukrainian].
3. Komarov V.V. (1995). Mezhdunarodniy kommercheskyi arbytrazh [International commercial arbitration]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
4. Kroitor V.A. (2024). Yurysdyktsiia mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhnoho sudu yak samostiinoi postiino diiuchoi arbitrazhnoi ustanovy (treteisikoho sudu) v Ukraini [Jurisdiction of the International Commercial Arbitration Court as an independent permanent arbitration institution (arbitration court) in Ukraine.]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5 [in Ukrainian].
5. Myros K.V. (2023). Formy hospodarskoho sudochynstva ta mistse v nykh sprav pro osporiuvannia rishen mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhu [Forms of economic litigation and the place in them of cases on contesting decisions of international commercial arbitration]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi – Current issues in modern science*, 10(16), 382-389 [in Ukrainian].
6. Myros K.V. (2023). Vidminnosti instantsiinoho oskarzhennia sudovoho rishennia vid osporiuvannia rishen mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhu [Differences between instant appeal of a court decision and contestation of international commercial arbitration decisions]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys – Southern Ukrainian legal journal*, 4, 53-56 [in Ukrainian].
7. Prytyka Yu.D. (2018). Onlain-arbitrazh: poniattia, oznaky ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini [Online arbitration: concepts, signs and prospects of implementation in Ukraine]. *Niu-Yorkska konventsiiia pro vyznannia ta vykonannia inozemnykh arbitrazhnykh rishen – New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*, 159-167 [in Ukrainian].

8. Iarotskyi V.L., Borysova V.I., Spasybo-Fatieieva I.V., Zhylinkova I.V. et al. (2013). Pryvatnopravovi mekhanizmy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh prav fizychnykh ta yurydychnykh osib [Private law mechanisms for exercising and protecting the subjective rights of individuals and legal entities]. V.L. Iarotskyi (Ed.). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

9. Fossati, Curzio. (2024). Circolazione delle sentenze all'interno dell'Unione europea e ordine pubblico: Una recente pronuncia della Cassazione italiana. *CUADERNOS DE DERECHO TRANSNACIONAL*, 16(1), 782-797. <https://doi.org/10.20318/cdt.2024.8446>.

10. Petrov Ye.V. (05 October, 2021). Publichnyi poriadok derzhavy yak «pereshkoda» vykonanniu rishennia mizhnarodnoho arbitrazhu [Public order of the state as an "obstacle" to the execution of an international arbitration award]. *Verkhovnyi Sud – Supreme Court*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prez_Petrov_05_10_2021.pdf [in Ukrainian].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 1 hrudnia 2022 r. po spravi № 824/60/22. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Resolution of the Supreme Court dated December 1, 2022 in case No. 824/60/22]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reestr.court.gov.ua/Review/107833072> [in Ukrainian].

12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 8 chervnia 2021 r. po spravi № 824/241/2018 [Resolution of the Supreme Court dated June 8, 2021 in case No. 824/241/2018.]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reestr.court.gov.ua/Review/97736188> [in Ukrainian].

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-477-484](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-477-484)

Пашаєв Борис Вахідович аспірант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН, 01001, м. Київ, вул.Трьохсвятительська, 4, тел.: (093) 571-3006, <https://orcid.org/0009-0004-5500-0603>

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу реалізації та захисту фундаментальних прав людини в умовах повномасштабної війни в Україні. Акцентується, що права людини, особливо фундаментальні, не повинні декларуватися, а реалізовуватися адже це є не тільки ознакою правової держави, а й однією з її головних функцій. Таке дотримання та рівність у реалізації прав є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності із сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.

Констатується, що права людини – це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних власних матеріальних та духовних інтересів, а також інтересів інших людей, окремих соціумів та громадянського суспільства в цілому. Забезпечення прав людини, в тому числі і фундаментальних, залежить від багатьох факторів: політичної стабільності; ступеня демократичності владних інститутів держави; культурних та правових традицій; моральних норм в суспільстві; стану законності та правопорядку; механізмів, що забезпечують відповідальність держави перед особою тощо. Саме у всьому комплексі ці фактори здатні забезпечувати на належному рівні людини та їх захист. Наголошується на значенні громадянського суспільства в контексті захисту прав людини.

Зазначається, що в умовах воєнного стану змінилася усталена архітектура прав людини. Забезпечення фундаментальних прав потребують всі категорії наших громадян. Також на порядок денний вийшли права внутрішньо переміщених осіб, зовнішньо переміщених, права захисників і захисниць, права ветеранів тощо. Підкреслюється неможливість врахувати єдиний підхід, єдині критеріїв, єдині вимоги і відповідальність зобов'язаних суб'єктів за порушення норм захисту прав людини, та пропонується «відпрацювання» представниками наукової спільноти тих мінімальних критерії «нижче» яких не може бути рівень життя людини.

Ключові слова: права людини, механізм захисту прав людини, правова держава, рівність прав і свобод, верховенство права, забезпечення прав людини, громадянське суспільство.

Pashaiev Borys Vahidovich Post-graduate student of the Theory of State and Law Department, V. M. Koretskyi Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Tryokhsviatitelska St., 4, Kyiv, tel.: (093) 571-3006, <https://orcid.org/0009-0004-5500-0603>

ON THE ISSUE OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article is devoted to the analysis of the implementation and protection of fundamental human rights in the conditions of a full-scale war in Ukraine. It is emphasized that human rights, especially fundamental ones, should not be declared, but implemented, since this is not only a sign of a rule-of-law state, but also one of its main functions. Such observance and equality in the process of right execution is a reproduction of justice as a value category developed in society in accordance with the established ideas about morality and norms of behavior.

It is stated that human rights mean a social ability to act freely, independently choose the type and measure of their behavior to satisfy diverse material and spiritual interests, as well as the interests of other people, individual societies and civil society as a whole. Ensuring human rights, including fundamental ones, depends on many factors: political stability; the degree of democracy of the state's power institutions; cultural and legal traditions; moral norms in society; the state of law and order; mechanisms that ensure state responsibility to the individual, etc. All these factors are able to ensure the proper level of human protection. The importance of civil society in the context of the protection of human rights is emphasized.

It is noted that the established architecture of human rights has changed under martial law. All categories of our citizens need the provision of fundamental rights. Also the agenda covers the rights of internally displaced persons, externally displaced persons, the rights of defenders, veterans, etc. It is emphasized that it is impossible to consider a single approach, common criteria, common requirements, and responsibility of obligated subjects for violating the norms of human rights protection. It is suggested that representatives of the scientific community "work out" those minimum criteria "below" which a person's standard of living cannot fall.

Keywords: human rights, mechanism for the protection of human rights, rule-of-law state, equality of rights and freedoms, the rule of law, ensuring human rights, civil society.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань юридичної науки сьогодення є надання «реалістичного» реалізаційного механізму правам, свободам та законним інтересам людини. Є давно продискутованою істиною, що права не тільки повинні декларуватися, «ставати благими намірами», але в першу чергу, реалізовуватися. Ще гостріше постає це питання в періоди агресивних проявів з боку інших держав, руйнації національних

правових порядків та «бездієвості» національних правових систем. Зрозуміло, що в такі періоди на першому плані постає проблема гарантованості прав, свобод і законних інтересів. При цьому задіяними повинні бути всі належні арсенали: від національних до міжнародних спроможностей. Заглибимося у проблематику фундаментальних прав людини детальніше.

Метою статті є аналіз зміни орієнтирів архітекtonіки фундаментальних прав людини в умовах збройної агресії рф проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику захисту прав людини в зв'язку з військовою агресією проти України, в своїх працях досліджували: Ю.В. Бисага, О.Л. Богініч, Д.В. Белов, В.А. Василенко, О.В. Задорожній, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, С.В. Бобровник, М.М. Гнатовський, А.О. Кореневич, В.В. Лемак, О.М. Ковальчук, М.В. Марченко, Л.М. Шипілов. Питання захисту фундаментальних прав людини безпосередньо пов'язані з принципом незастосування сили досліджували: М.Г. Гнатовський, А.О. Кореневич та ін. При цьому, враховуючи актуальність питань захисту прав людини в умовах збройної агресії, вбачається доцільним проаналізувати зміни орієнтирів в архітекtonіці фундаментальних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Світовий процес формування конституційного законодавства характеризується декларуванням у ньому принципу рівних прав і можливостей. Конституційне закріплення рівності статей є характерним поряд із такими особливостями, як національна і расова незалежність, мова, віросповідання, соціальне походження, політичні переконання та ін. [1, с. 26-28].

Майже всі конституції визнають принципи і стандарти міжнародного права і зобов'язуються їх виконувати, закріпивши в Основному законі. Отже, логічно, що вони мають закріпити права та стандарти щодо рівності прав і можливостей. Конституція як вищий за юридичною силою закон є гарантом рівності для всіх громадян, незалежно від статі у їх правах і можливостях [2, с. 46].

Справжня природа будь-якої держави виявляється саме дотриманням прав і свобод кожної людини. Таке дотримання та рівність у реалізації прав є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності із сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.

Слід зазначити, що свобода, рівність, честь, гідність – найкращі «орієнтири» демократичного становища особи в сучасному суспільстві. Юридичні критерії, що свідчать про більшу або меншу насиченість цих категорій, їх повноту та розвиток, згідно з європейськими стандартами, повинні бути в центрі уваги і справою честі науковців та юристів – практиків. А це відтворює успішний полілог держави, громадянського суспільства та особи.

Природа права і природа людини завжди викликали і викликають інтерес, дискутуються у філософії, політиці, соціології та правовій доктрині.

Сьогодні ці дискусії широко проходять у громадянському суспільстві. Світова наукова думка в третьому тисячолітті характеризується появою нових напрямів наукових досліджень, переосмисленням, доопрацюванням усталених теорій і, безумовно, переоцінкою звичних (опрацьованих) соціальних, політичних, правових практик. Попри всі «законодавчі запевнення», що людина є найвищою соціальною цінністю, практична реалізація цього доленосного положення, на жаль, не відбулася. Не заглиблюючись у причини цього явища (вони добре всім відомі), хочемо нарешті запропонувати ті теоретичні напрацювання, кроки, теоретичні узагальнення, які демонструють контекст прав людини та природу рівності. Місце людини в соціумі, її соціальна роль значною мірою залежать від реалізації принципу рівності, що визначає її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві.

Права людини – це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних власних матеріальних та духовних інтересів, а також інтересів інших людей, окремих соціумів та громадянського суспільства в цілому. Права і свободи нормативно забезпечені за умови дії в країні розвинутої системи (саме системи) юридичного регулювання, що підтримує принципи особистої свободи. Ця система сама по собі є нормативною гарантією, якщо вона не є суперечливою, виступає узгодженою та доступною [3].

Системний аналіз забезпечення прав і свобод особи може стосуватися і повинен характеризувати безпосередню дію Конституції, дотримання та гарантування рівності прав і свобод людини. У ст. 1 Загальної декларації прав людини вписано, що «всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Саме питання «рівності», яке було предметом багатьох наукових дискусій і полеміки, може розглядатися з багатьох точок зору, принаймні юридичної, економічної, політичної, гендерної тощо. У нашому суспільстві, згідно з Конституцією України, всім громадянам наданий і гарантований рівний обсяг прав та свобод. Їх використання пов'язане із запровадженням однакових стандартів для всіх без винятку осіб. Отже, кожний громадянин де-юре може користуватися на рівних умовах з іншими громадянами всім спектром прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб. Таким чином, ідея прав людини сформована як певний правовий ідеал, на досягнення якого орієнтований розвиток національного законодавства, а способами забезпечення є загальні принципи права; один з основних таких принципів професор Н. Оніщенко вважає – принцип рівності в контексті верховенства права. Справжня природа будь-якої держави виявляється саме рівністю прав і свобод кожної людини. Рівність прав і свобод – один із основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури [3, с. 4].

В контексті вищезазначеного хочемо зупинитися на деяких умовах саме механізму забезпечення прав і свобод людини, процитувавши академіка Ю.С. Шемшученка: «Слід погодитися з тим, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина залежить від багатьох факторів: ступеня демократичності владних інститутів держави; політичних, культурних та правових традицій; стану економіки; моральної атмосфери і злагоди в суспільстві; стану законності та правопорядку; механізмів, що забезпечують відповідальність держави перед особою тощо. Саме у всьому комплексі ці фактори здатні забезпечувати на належному рівні права і свободи людини та громадянина» [4, с. 4].

Забезпечення належного захисту прав людини та громадянина в Україні є важливим завданням держави і актуальним напрямом розвитку правової системи. Для реалізації спрямування змін «на краще» у сфері прав людини влада повинна поставити їх в центр державної політики. У наукових дослідницьких програмах неодноразово зазначалося, що поряд з поняттям «людина» є рівноцінними поняття «особистість», «індивідуальність», що характеризують передусім те особливе, специфічне, що відрізняє конкретну людину як індивіда та як особистість від усіх інших, з урахуванням як природних, фізіологічних, так і психічних і соціальних властивостей; як успадкованих, так і набутих, вироблених в процесі людського розвитку [5, с. 22-23].

Сьогодні в нових реаліях, викликаних повномасштабним вторгненням РФ в Україну, хотілося б не стільки внести новий зміст наповнення в саме поняття «права людини», скільки зацентувати увагу на деяких регіональних можливо, територіальних, можливо, пов'язаних із професійною діяльністю (вірніше не можливістю нею займатися) особливостях реалізації всієї палітри прав людини. Тобто, зацентувати увагу на тому, що відповідного забезпечення і захисту потребують всі категорії наших громадян.

1. Зокрема можемо констатувати, що наразі більша увага зосереджена науковою спільнотою на правах внутрішньо переміщених осіб. Нам видається, що при дослідженні захисту прав цієї групи слід враховувати і наступні фактори: регіональні особливості, тобто відповідні до територіального переміщення «потенції» тих чи інших державних органів, органів місцевого самоврядування тощо щодо можливостей «забезпечувальних» механізмів.

Зрозуміло, що вони не є однаковими на третьому році протистояння повномасштабному вторгненню РФ в Україну. Тобто враховуватися повинні відповідні реалії. Хоча відразу зауважимо, що в ніякому разі не заперечуємо необхідність врахування «єдиного масштабу», єдиних критеріїв, єдиних вимог і відповідної відповідальності зобов'язаних суб'єктів за порушення норм захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Втім, зрозуміло, що воєнні злочини РФ на території України (руйнування економік, постійна загроза життю людини, загибель наших громадян, серед яких неповнолітні, намагання ідеологічного тиску в тимчасово захоплених регіонах) виключає наразі

застосування, на жаль єдиного підходу. Тому, на наш погляд, повинні відпрацьовуватися представниками наукової спільноти ті мінімальні критерії «нижче» яких не може бути рівень життя людини.

2. Хочемо зауважити, що особливої уваги потребують не тільки права внутрішньо переміщених осіб, але й інших категорій громадян: права захисників і захисниць, права тих, хто залишається у прифронтових регіонах; на лінії розмежування вогню; тих суб'єктів, що не можуть сьогодні в результаті цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників, займатися своєю професійною діяльністю, права зовнішньо переміщених осіб, права ветеранів тощо.

Зрозуміло, що в реаліях сьогодення весь тягар «забезпечувальних механізмів» не може покладатися тільки на державу. Величезного значення тут повинні набувати інститути та структури громадянського суспільства.

Багато уваги зараз прикуто до процесів, які відбуваються в суспільному світовому розвитку. Слід зауважити, що саме процеси «ініційовані» національними суспільствами багато в чому визначають процеси взаємодії держав щодо допомоги в різних сферах життєдіяльності людини після повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Отже, зрозуміло, що в умовах сучасних реалій, роль і значення глобалізованого, інтернаціоналізованого, консолідованого громадянського суспільства зростає в геометричній прогресії.

Втім, зауважимо, що мова йде про громадянське суспільство, яке сформоване і розвивається в умовах цивілізаційного поступу. Хочемо звернути увагу (побічно, тезисно) на висвітлення в теоретичній площині ролі, властивостей та характеристик сучасного громадянського суспільства. Відразу зауважимо, що не ставимо на меті аналіз дефініційного (понятійного) ряду, пов'язаного з терміно-поняттям громадянського суспільства: мова піде саме про окремі властивості та характеристики. Зокрема представимо декілька «азбучних», але важливих для викладу положень:

- а) громадянське суспільство емансиповане, звільнене від держави;
- б) інститути громадянського суспільства взаємопов'язані, взаємовідповідні розвитку демократичної, соціальної, правової держави;
- в) громадянське суспільство «відповідає» за репрезентування інтересів людини перед державою; убезпечує від надмірного втручання держави в особисте/приватне життя;
- г) саме громадянське суспільство і держава відповідають за соціалізацію особистості здатної самостійно мислити, приймати рішення і, що дуже важливо, відповідати за наслідки своєї, в тому числі, політичної діяльності;
- д) громадянське суспільство не має на меті стати «двійником» або замінити державу. Воно (громадянське суспільство) не з'являється на «порожньому місці», йому передують і суспільний, і державний розвиток. Отже це дві реальності соціальної дійсності, що існують і розвиваються разом [3].

Після огляду характерних рис і властивостей громадянського суспільства, можемо з упевненістю констатувати, що сьогодні його роль, в умовах руйнацій світового, міжнародного, правових порядків, багатьох інститутів міжнародного права щодо захисту прав і свобод людини, суттєво зростає.

Слід зазначити, що в умовах демократичної правової держави відносини «особа-держава» зазнають суттєвих змін. Ці відносини не мають на меті забезпечити для однієї частини суспільства більший ступінь свободи, ніж для іншої; в цьому випадку необхідно вести мову про державну владу, що забезпечує умови свободи для всіх членів суспільства, всіх громадян держави. Свобода народу забезпечена лише тоді, коли народ дійсно організує без будь-якого втручання союзи, збори, видає закони, обирає за власним волевиявленням всіх посадових осіб держави, яким доручається проведення в життя законів і управління на основі цих законів. Отже, свобода народу забезпечена лише тоді, коли влада в державі повністю і остаточно належить народу, отже, забезпечене право на належне урядування. Як відомо, повновладдя народу складається в умовах демократичної правової держави. В такій державі народ має всю повноту і верховенство влади. Органи влади, що створюються, підкорені народу, обираються і контролюються народом. Тільки за таких умов забезпечується свобода особи. В демократичній правовій державі взаємовідносини органів влади і громадян, щодо свободи особи, будуються як паритетні, справедливі відносини. Народ однаково зацікавлений і в свободі окремої особи, і в нормальному функціонуванні органів держави, що забезпечують права і свободи людей [6].

Висновки. Проблематика прав людини відрізняється не тільки змістовним складним насиченням, пов'язаним з екстремальними умовами воєнного стану, але й різними підходами, що вимагають свого вивчення і аналітичного опрацювання.

Серед таких підходів: темпоральний, пов'язаний з часовим виміром щодо першого, другого, третього, четвертого покоління прав людини; права аналізуються як особистісні, економічні, політичні, соціальні та культурні; права можуть вивчатися як колективні та індивідуальні; також в полі зору права суб'єктів з соціально вразливих груп тощо. І це градація, яка існувала до повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Після повномасштабного вторгнення в полі зору науковців права внутрішньо переміщених осіб, зовнішньо переміщених, права захисників і захисниць, права ветеранів.

Таким чином, можемо констатувати, що змінюється як усталена архітектура прав людини, так і необхідність проведення правоаналітичних досліджень саме фундаментальних прав людини у світі воєнної агресії проти України.

Література:

1. Фулей Т.І. Основи гендерної рівності: навчально-методичний посібник для суддів. – К.: Тютюкін, 2010. 240 с.
2. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. 320 с.
3. Оніщенко Н.М. (2022). ПРАВА ЛЮДИНИ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ В НОВИХ СВІТОВИХ РЕАЛІЯХ. *Scientific Collection «InterConf»*, (51), С. 210–215. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/927>
4. Шемшученко Ю.С. Реалізація прав і свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ, 2007. 424 с.
5. Оніщенко Н.М. Сучасний гендерний контекст: новели, перспективи, дискусії. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 22 – 26. URL: http://kul.kiev.ua/images//A/Chasopis/CHAS20_3.pdf
6. Сіренко В. Ф., Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М., Тарахонич Т.І. Актуальні проблеми забезпечення і охорони прав людини в Україні. *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 16-43.

References:

1. Fulej, T.I. (2010). *Osnovi gendernoi rivnosti [Basics of gender equality]*. K.: Tjutjukin [in Ukrainian].
2. Mel'nik, T.M. (2004). *Mizhnarodnij dosvid gendernih peretvoren' [International experience of gender transformations]*. K.: Logos [in Ukrainian].
3. Onishhenko, N.M. (2022). PRAVA LJUDINI: DOKTRINAL'NI PIDHODI V NOVIH SVITOVIH REALIJAХ [HUMAN RIGHTS: DOCTRINAL APPROACHES IN NEW WORLD REALITIES]. *Scientific Collection «InterConf»*, (51), 210–215. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/927> [in Ukrainian].
4. Shemshuchenko, Ju.S. (2007). *Realizacija prav i svobod ljudini i gromadjanina v Ukraini [Realization of human and citizen rights and freedoms in Ukraine]*. Kiiv [in Ukrainian].
5. Onishhenko, N.M. (2020). Suchasnij gendernij kontekst: noveli, perspektivi, diskusii [Modern gender context: novels, perspectives, discussions]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 22 – 26. Retrieved from http://kul.kiev.ua/images//A/Chasopis/CHAS20_3.pdf [in Ukrainian].
6. Sirenko, V. F., Onishhenko, N.M., Parhomenko, N.M., Tarahonich, T.I. (2014). Aktual'ni problemi zabezpechennja i ohoroni prav ljudini v Ukraini [Actual problems of ensuring and protecting human rights in Ukraine]. *Pravova derzhava - Constitutional state*, 25, 16-43 [in Ukrainian].

УДК 351.824.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-485-493](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-485-493)

Пешков Володимир Володимирович аспірант, Науково-дослідний інститут публічного права, <https://orcid.org/0009-0007-7286-6259>

Полозенко Артем Валерійович аспірант, Науково-дослідний інститут публічного права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ, ЗАХОДИ, ЩО ЙОГО СУПРОВОДЖУЮТЬ

Анотація. Стаття є дослідженням поняття адміністративно-правового режиму, особливого правового режиму та режиму воєнного стану. Проведене дослідження базується на аналізі нормативно-правових актів та вчених праць у цій галузі. Надано визначення цих адміністративно-правових режимів, висвітлено їх відмінності та проаналізовано їх ознаки. Визначено мету введення воєнного стану, та цілі яким даний режим слугує. Розкрито поняття оборони України. Зазначено перелік заходів правового режиму воєнного стану та обмеження деяких, визначених Конституцією України прав і свобод людини та громадянина які супроводжують введення воєнного стану.

Визначено, що правовий режим як імперативний метод правового регулювання, виражений у нормативно-правових актах, метою якого є юридичне врегулювання та впорядкування суспільних відносин, забезпечення і захист прав і публічних інтересів, як в окремій сфері суспільних відносин, так і в цілому, встановлення дозволів та обмежень, засобів реалізації прав, відповідальності, та характеризується наявністю спеціальних органів на які покладено реалізацію і забезпечення цього правового режиму.

Зазначено, що ключовими відмінностями спеціального адміністративно-правового режиму від звичайного можна визначити його мету, яка полягає у сприянні та реалізації таким правовим режимом необхідних дій для повернення до попереднього стану, який існував до настання надзвичайної ситуації, вимушеність його введення, зумовлена істотною загрозою правам та інтересам суспільства, необхідністю захисту життя громадян, та навіть існування держави в цілому. Цей режим вводиться тимчасово, до моменту зникнення загрози і настання можливості відновлення повсякденного життя суспільства.

Перехід до режиму воєнного стану тягне за собою впровадження передбачених законодавством заходів правового режиму воєнного стану та обмеження деяких, визначених Конституцією України прав і свобод. Такі

заходи й обмеження є тимчасовими, спрямованими на забезпечення обороноздатності держави, захисту прав її громадян, стабілізації суспільного ладу і виживання економіки держави. Визначені законодавством обмеження і заходи можуть застосовуватися повністю, або частково та залежно від територіального принципу.

Ключові слова: адміністративно-правовий режим, особливий правовий режим, режим воєнного стану, війна, оборона України, заходи правового режиму, права людини та громадянина.

Peshkov Volodymyr Volodymyrovych PhD student, Scientific Research Institute of Public Law, <https://orcid.org/0009-0007-7286-6259>

Polozenko Artem Valeriyovych PhD student, Research Institute of Public Law

THE ADMINISTRATIVE-LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AS A SPECIAL TYPE OF LEGAL REGIME, THE MEASURES THAT ACCOMPANY IT

Abstract. The article is a study of the concept of administrative-legal regime, special legal regime and martial law regime. The conducted research is based on the analysis of normative legal acts and scientific works in this field. Definitions of these administrative and legal regimes are provided, their differences are highlighted, and their features are analyzed. The purpose of introducing martial law and the goals this regime serves are defined. The concept of defense of Ukraine is revealed. The list of measures of the legal regime of martial law and restrictions of some of the rights and freedoms of a person and a citizen, defined by the Constitution of Ukraine, which accompany the introduction of martial law, is indicated.

It was determined that the legal regime is an imperative method of legal regulation, expressed in normative legal acts, the purpose of which is the legal regulation and ordering of social relations, ensuring and protecting rights and public interests, both in a separate sphere of social relations and in general, establishing permits and restrictions, means of exercising rights, responsibilities, and is characterized by the presence of special bodies entrusted with the implementation and provision of this legal regime.

It is noted that the key differences of the special administrative-legal regime from the usual one can be defined as its purpose, which is to facilitate and implement the necessary actions by such a legal regime to return to the previous state that existed before the emergency situation, the necessity of its introduction is due to a significant threat to the rights and the interests of society, the need to protect the lives of citizens, and even the existence of the state as a whole. This regime is introduced temporarily, until the threat disappears and the possibility of resuming the daily life of society appears.

The transition to the martial law entails the implementation of the legal measures of the martial law regime provided for by the legislation and the restriction of some rights and freedoms defined by the Constitution of Ukraine. Such measures and restrictions are temporary, aimed at ensuring the state's defense capability, protecting the rights of its citizens, stabilizing the social order and the survival of the state's economy. Restrictions and measures determined by legislation may be applied in full or in part and depending on the territorial principle.

Keywords: administrative-legal regime, special legal regime, martial law regime, war, defense of Ukraine, legal regime measures, human and citizen rights.

Постановка проблеми. Війна створює нову реальність, змушує переглянути пріоритети які стоять перед державою, руйнує усталений суспільний лад, створює середовище, де виживання й існування держави, захист конституційного ладу, захист життя громадян виносяться на перше місце. Вона зумовлює глибоке перетворення функцій держави, структур влади та механізмів їх взаємодії. Таке перетворення знаходить вираження в зміні адміністративно-правового режиму та введенні режиму воєнного стану, заходах, що його супроводжують, та вплив даного режиму на права та обов'язки громадян. Саме ці явища лягли в основу даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема адміністративно-правового режиму воєнного стану досліджувалась у працях таких українських науковців як: Коваленко Н., Завгородня В. М., Соколова І.О., Маковська О. В., Славко А. С., Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О., Ступак Д., Прохоренко М.М., Тимошенко А.В., Серховець Д.І., Хара С.Д. та ін.

Мета статті. Дослідити та провести аналіз нормативно-правових актів та вчених праць, що розглядають поняття адміністративно-правового режиму воєнного стану як особливого правового режиму, його мети та заходів, що його супроводжують, наслідки його введення для прав людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з п'ятої години ранку 24.02.2022 року життя кожного українця докорінно змінилось, з'явилась нова реальність яка зумовила кардинальні перетворення в середині держави. Розпочалась повномасштабна війна. Влада була зобов'язана піти на вимушений не виправданою агресією крок, на території України почав діяти адміністративно-правовий режим воєнного стану.

Розкриваючи поняття адміністративно-правового режиму воєнного стану доцільним є спочатку надати визначення правового режиму.

Так Н. Коваленко визначає адміністративно-правовий режим як особливу форму правового регулювання суспільних відносин, яка базується на поєднанні комплексу юридичних, організаційних і технічних процедур та адміністративно-правових засобів і визначає міру можливої й належної поведінки суб'єктів, надає особливої спрямованості суспільним відносинам у сфері публічної влади [1].

В. М. Завгородня дотримується думки, що адміністративно-правовий режим є сукупністю юридичних конструкцій, яка встановлюється і реалізується в окремій сфері відносин, що складають предмет адміністративного права, та забезпечує публічні інтереси за допомогою адміністративно-правових засобів [2].

У своїх дослідженнях І.О. Соколова визначає правовий режим як сукупність взаємопов'язаних правових заходів, що виражають певний ступінь юридичного врегулювання, сприятливості чи не сприятливості задоволення інтересів суб'єктів права для забезпечення нормативного впорядкування певної сфери суспільних відносин [3].

О. В. Маковська адміністративно-правовий режим визначає як спосіб організації правового впливу який виражається у поєднанні юридичних засобів з метою запровадження певного соціального стану, сприятливого чи не сприятливого для задоволення інтересів суб'єктів права [4].

Таким чином можливо визначити правовий режим як імперативний метод правового регулювання, виражений у нормативно-правових актах, метою якого є юридичне врегулювання та впорядкування суспільних відносин, забезпечення і захист прав і публічних інтересів, як в окремій сфері суспільних відносин, так і в цілому, встановлення дозволів та обмежень, засобів реалізації прав, відповідальності, та характеризується наявністю спеціальних органів на які покладено реалізацію і забезпечення цього правового режиму.

Втім, держава може постати перед проблемою яка буде загрожувати її існуванню, захисту прав та інтересів її громадян в настільки великій мірі, що звичайний, повсякденний адміністративно-правовий режим доводиться змінювати на його особливу, надзвичайну форму.

А.С. Славко зазначає, що надзвичайний режим встановлюється як відповідь на обставини які не залежать від волі суб'єктів публічної адміністрації на кшталт воєнної агресії, природних чи техногенних катастроф тощо. Ціллю такого режиму є стабілізація ситуації з метою повернення до попереднього стану, який існував до настання надзвичайної ситуації. Також зазначається можливість звуження передбаченого чинним законодавством обсягу прав і свобод людини й громадянина [5].

У монографії «Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану» спеціальний адміністративно-правовий режим, яким є режим воєнного стану, визначається режимом зі спеціальною метою, якому притаманний імперативний метод правового регулювання, надзвичайні засоби встановлення і виникнення прав та обов'язків, методи юридичного впливу та захисту прав і свобод, а також притаманні чітко визначені просторово-часові рамки та спеціальні органи управління [6].

Отже, ключовими відмінностями спеціального адміністративно-правового режиму від звичайного можна визначити його мету, яка полягає у сприянні та реалізації таким правовим режимом необхідних дій для повернення до попереднього стану, який існував до настання надзвичайної ситуації,

вимушеність його введення, зумовлена істотною загрозою правам та інтересам суспільства, необхідністю захисту життя громадян, та навіть існування держави в цілому. Цей режим вводиться тимчасово, до моменту зникнення загрози і настання можливості відновлення повсякденного життя суспільства. Тимчасовим обмеженням прав і свобод, запровадженням спеціальних механізмів їх реалізації. Також слід погодитись з думкою Д. Ступак, що особливий адміністративно-правовий режим відіграє ключову роль у відверненні загроз та усуненні наслідків військового характеру, які загрожують національній безпеці, публічним інтересам, правам і свободам громадян України [7].

Впровадження такого спеціального адміністративно-правового режиму як воєнний стан супроводжується глибоким перетворенням функцій держави, структур влади та механізмів взаємодії, характеризується поглибленою мобілізацією усіх ресурсів держави. В основу державної політики кладеться питання забезпечення безпеки та оборони України, запроваджується комплексна система заходів спрямована на забезпечення дисципліни, правопорядку та забезпечення функціонування суспільства в не типових для нього умовах [8]. Визначення поняття оборона України надається в однойменному законі № 1932-ХІІ. від 06.12.1991 де в другій статті зазначається, що оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки та оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони [9].

Законодавство України надає чітке визначення поняття воєнного стану як особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [10].

Воєнний стан запроваджується як реакція на збройну агресію чи загрозу такої агресії з боку іншої держави, наявності небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності [11]. Ця реакція була закріплена в указі Президента України №64/2022 від 24.02.2022. Військовому командуванню, Міністерству внутрішніх справ України, іншим органами виконавчої влади, органам місцевого самоврядування відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" було доручено здійснювати заходи й повноваження,

необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави. Кабінет Міністрів України був зобов'язаний ввести в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні [12]. Слід зазначити, що це не перший випадок запровадження воєнного стану в Україні за часів її незалежності. Так у зв'язку з актом збройної агресії з боку Російської Федерації, що відбувся 25 листопада 2018 року у районі Керченської протоки проти кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України, та мав важкі наслідки, було видано указ №393/2018 від. 26.11.2018 Про введення воєнного стану в Україні [13]. Було вчинено масштабні заходи щодо підготовки держави до оборони й навіть оголошено часткову мобілізацію, яка по факту не відбувалась. На щастя указ 26.11.2018 на відміну від указу 24.02.2022 виступив лише як превентивний захід і повномасштабна війна не відбулась.

Перехід до режиму воєнного стану тягне за собою впровадження передбачених законодавством заходів правового режиму воєнного стану та обмеження деяких, визначених Конституцією України прав і свобод. Такі заходи й обмеження є тимчасовими, спрямованими на забезпечення обороноздатності держави, захисту прав її громадян, стабілізації суспільного ладу і виживання економіки держави. Визначені законодавством обмеження і заходи можуть застосовуватися повністю, або частково та залежно від територіального принципу.

Встановлено, що до заходів правового режиму воєнного стану відноситься посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, вжиття додаткових заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці, встановлення особливого режиму перетину кордону держави, перевірки, у разі необхідності та у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку документів, транспортних засобів, особистих речей, багажу та одягу, приміщень. Заборона проведення походів, демонстрацій, мітингів, мирних зборів. Необхідність у порядку, визначеному Конституцією та законами України заборонити діяльності політичних партій, громадських об'єднань діяльність яких спрямована на зміну конституційного ладу чи ліквідацію незалежності України. Як захід правового режиму воєнного стану може запроваджуватись трудова повинність для окремих категорій громадян, використання потужностей та трудових ресурсів підприємств, установ та організацій усіх форм власності для потреб оборони. У випадках визначених законом може примусово відчужуватись майно. Може запроваджуватись особливий контроль і регулювання або заборона певних засобів зв'язку та масової інформації, торгівлі зброєю та деякими лікарськими засобами, сильнодійних хімічними, вибуховими, пожежонебезпечними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями. Заходом правового режиму воєнного стану виступає евакуація населення, обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний

стан, евакуація матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності. Введення комендантської години та видачі гуманітарної допомоги. Здійснення будівництва захисних споруд, маркування будівель, споруд, та транспортних засобів відповідними розпізнавальними знаками відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, встановлення порядку використання об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту всіх форм власності та відомчої належності. Слід зазначити, що перелік заходів правового режиму воєнного стану наведений у ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не може бути вичерпним, швидкозмінні обставини війни можуть викликати необхідність застосування інших заходів, що забезпечують виконання мети впровадження воєнного стану та не суперечать нормам чинного законодавства та нормам міжнародного гуманітарного права.

Що стосується тимчасових обмежень прав людини й громадянина Конституція України у ст. 64 визначає перелік прав що можуть бути обмежено. Так повністю чи частково може бути обмежено право на зміну громадянства і неможливість його позбавлення, право на відшкодування шкоди заподіяної діями, рішеннями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб коштом держави чи органів місцевого самоврядування, на свободу та особисту недоторканість, життя, право на письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, право на повагу до гідності, рівні права та обов'язки в шлюбі й сім'ї, рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, право на житло, рівність прав громадян перед законом, судовий захист прав і свобод людини й громадянина. Право знати свої права й обов'язки, зворотна дія нормативно-правових актів у часі, право на професійну правничу допомогу, відсутність зобов'язання виконувати явно злочинні розпорядження чи накази, неприпустимість можливості бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, презумпція невинуватості, відсутність покарання за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [14]. Слід зазначити, що відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 Україна за участі Генерального секретаря ООН зобов'язана повідомляти про введення певних обмежень прав і свобод людини й громадянина усі держави, які є учасниками цього пакту, та про межу цих обмежень та причини прийняття такого рішення [15].

Висновки. Можна дійти висновку, що адміністративно правовий режим воєнного стану є особливою формою правового режиму яка є реакцією на збройну агресію чи загрозу такої агресії, небезпеку конституційному ладу, державній незалежності та територіальній цілісності. Цей режим характеризується глибоким перетворенням функцій держави, структур влади та механізмів їх взаємодії. В основі режиму стоїть оборона держави, захист її

інтересів, забезпечення безпеки громадян, виживання економіки країни. Введення цього адміністративно-правового режиму супроводжується реалізацією заходів правового режиму воєнного стану та обмеженням деяких, визначених Конституцією України прав і свобод. Ці заходи й обмеження повинні служити меті даного режиму, бути доцільними для її виконання і вводяться тимчасово.

Література:

1. Коваленко Н. Поняття та ознаки адміністративно-правового режиму. *Підприємство, господарство і право*. 2020. №1. С. 106-110. URL: <http://surl.li/kjrjtr>
2. Завгородня В. М. Категорія «адміністративно-правовий режим» у понятійному апараті адміністративного права. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2010. №6. С.31-35. URL: <http://surl.li/kuuugl>
3. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук зі спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2011. 23 с.
4. Маковська О. В. Поняття і класифікація адміністративних режимів у теорії адміністративного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 197–198.
5. Славко А. С. Типологія адміністративно-правових режимів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. URL: <http://surl.li/mwzjtt>
6. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 333-334. URL: <http://surl.li/xpgrgr>
7. Ступак Д. Поняття та ознаки особливих адміністративно-правових режимів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2022. №1(49). С.69-72. URL: <http://surl.li/noguny>
8. Прохоренко М.М., Тимошенко А.В. Особливості адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №8. С. 300-303. URL: http://lsey.org.ua/8_2023/69.pdf
9. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <http://surl.li/aqnkhy>
11. Серховець Д.І., Хара С.Д. Воєнний стан: Історико-правовий досвід застосування. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С.191-193. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/94.pdf
12. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року №64/2022 URL: <http://surl.li/bvpngj>
13. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 26.11.2018 року №393/2018 URL: <http://surl.li/wennin>
14. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://surl.li/xoubuw>
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16.12.1966 р. URL: <http://surl.li/itqzmy>

References:

1. Kovalenko, N. (2020) Poniattia ta oznaky administratyvno-pravovoho rezhymu [Concepts and signs of the administrative-legal regime]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law*. №1. S. 106-110. Retrieved from <http://surl.li/kjrtr> [in Ukrainian]
2. Zavhorodnia, V. M. (2010) Katehoriia «administratyvno-pravovyi rezhym» u poniatiinomu aparati aministratyvnoho prava [The category "administrative-legal regime" in the conceptual apparatus of administrative law]. *Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy - Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*. №6. S.31-35. Retrieved from <http://surl.li/kuuugl> [in Ukrainian]
3. Sokolova, I.O. (2011) Pravovyi rezhym: poniattia, osoblyvosti, riznovydy [Legal regime: concepts, features, varieties]: avtoref. dys. ... kand.. yuryd. nauk zi spets. 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Kharkiv. 23 s. [in Ukrainian]
4. Makovska, O. V. (2015) Poniattia i klasyfikatsiia administratyvnykh rezhymiv u teorii administratyvnoho prava [Concept and classification of administrative regimes in the theory of administrative law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette*. Vyp. 3. S. 197–198. [in Ukrainian]
5. Slavko, A. S. Typolohiia administratyvno-pravovykh rezhymiv [Typology of administrative and legal regimes]: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk zi spets. 12.00.07 administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. Retrieved from <http://surl.li/mwzjtt> [in Ukrainian]
6. Halunko, V., Stetsenko, S., Berlach, A., Bukhanevych, O., Sytnykov, O. (2023) Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Administrative law and the administrative process of Ukraine under martial law]: kolektyvna monohrafiia - a collective monograph / za zah. red. V. Felyka, V. Kuryla. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla». S. 333-334. URL: <http://surl.li/xpgwgr> [in Ukrainian]
7. Stupak, D. (2022) Poniattia ta oznaky osoblyvykh administratyvno-pravovykh rezhymiv v Ukraini [Concepts and signs of special administrative and legal regimes in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military special sciences*. 2022. №1(49). S.69-72. Retrieved from <http://surl.li/noguny> [in Ukrainian]
8. Prokhorenko, M.M., Tymoshenko, A.V. (2023) Osoblyvosti administratyvno-pravovoho zabezpechennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Peculiarities of administrative and legal provision of the legal regime of martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*. №8. S. 300-303. Retrieved from http://lsej.org.ua/8_2023/69.pdf [in Ukrainian]
9. Zakon Ukrainy Pro oboronu Ukrainy [Law of Ukraine On the defense of Ukraine] vid 06.12.1991 No 1932-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian]
10. Zakon Ukrainy Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [Law of Ukraine On the legal regime of martial law] vid 12.05.2015 roku № 389-VIII. Retrieved from <http://surl.li/aqnhky> [in Ukrainian]
11. Serkhovets, D.I., Khara, S.D. Voiennyi stan: Istoryko-pravovyi dosvid zastosuvannia. Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy [Martial law: Historical and legal experience of application. Law enforcement function of the state: theoretical-methodological and historical-legal problems]. Kharkiv, 2019. S.191-193. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/94.pdf [in Ukrainian]
12. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [Decree of the President of Ukraine On the introduction of martial law in Ukraine] vid 24.02.2022 roku №64/2022 Retrieved from <http://surl.li/bvpngj> [in Ukrainian]
13. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [Decree of the President of Ukraine On the introduction of martial law in Ukraine] vid 26.11.2018 roku №393/2018 Retrieved from <http://surl.li/wennin> [in Ukrainian]
14. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r. Retrieved from <http://surl.li/xoubuw> [in Ukrainian]
15. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] 16.12.1966 r. Retrieved from <http://surl.li/itqzmy> [in Ukrainian]

УДК 621.311

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-494-500](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-494-500)

Серета Ігор Павлович аспірант відділу докторантури і аспірантури, Науково-дослідний інститут публічного права, <https://orcid.org/0009-0005-4589-8680>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В СФЕРІ СОНЯЧНОЇ ГЕНЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Відзначено, що імплементація норм міжнародного права в сфері сонячної генерації в Україні є важливим кроком до підвищення енергетичної безпеки країни, залучення інвестицій та досягнення екологічних цілей.

Відзначено, що проблемними питаннями при імплементації норм міжнародного права в сфері сонячної генерації в Україні є: 1) потреба у диверсифікації джерел енергії: Україна, яка традиційно залежить від імпортованих викопних палив, включно з газом та нафтою, стикається з викликами, пов'язаними з енергетичною безпекою та стабільністю постачання. Розвиток сонячної енергетики як частини відновлювальних джерел енергії може зменшити цю залежність та сприяти енергетичній незалежності; 2) відповідність міжнародним екологічним стандартам. Зобов'язання України в рамках Паризької угоди та інших міжнародних договорів вимагають значного зменшення викидів парникових газів. Інтеграція міжнародних норм у внутрішнє законодавство, що стосується розвитку сонячної енергії, допомагає забезпечити досягнення цих цілей; 3) залучення іноземних інвестицій. Імплементація міжнародних стандартів створює сприятливе інвестиційне середовище, знижуючи ризики для іноземних інвесторів та сприяючи притоку капіталу в сектор відновлюваної енергетики України. Це включає створення стабільного і передбачуваного регулятивного середовища; 4) технологічний розвиток і локалізація виробництва. З впровадженням міжнародних стандартів в секторі сонячної енергетики Україна може не лише збільшити кількість виробленої енергії, а й стимулювати розвиток місцевих технологій та виробництв, зокрема виготовлення сонячних панелей та іншого обладнання; 5) соціально-економічний розвиток. Розвиток сонячної енергетики сприяє створенню нових робочих місць, зростанню регіональних економік та підвищенню якості життя громадян, особливо у віддалених або сільських районах; 6) підтримка місцевих громад. Сонячна енергетика дозволяє громадам розвивати децентралізовані джерела енергії, що забезпечує їх більшою енергетичною незалежністю та стабільністю.

Отже, імплементація міжнародних норм в сфері сонячної генерації має стратегічне значення для України, допомагаючи країні вирішувати енергетичні, екологічні та економічні виклики сучасності.

Ключові слова: сонячна генерація, сонячна електростанція, альтернативна енергетика, зелена енергетика, енергоефективність.

Sereda Igor Pavlovych is a graduate student of the Department of Doctoral Studies and Postgraduate Studies, Research Institute of Public Law, <https://orcid.org/0009-0005-4589-8680>

IMPLEMENTATION OF THE STANDARDS OF INTERNATIONAL LAW IN THE SPHERE OF SOLAR GENERATION IN UKRAINE

Abstract. It was noted that the implementation of international law in the field of solar generation in Ukraine is an important step towards improving the energy security of the country, attracting investments and achieving environmental goals.

It was noted that the problematic issues in the implementation of the norms of international law in the field of solar generation in Ukraine are: 1) the need for diversification of energy sources: Ukraine, which traditionally depends on imported fossil fuels, including gas and oil, faces challenges related to energy security and stability of supply. The development of solar energy as part of renewable energy sources can reduce this dependence and promote energy independence; 2) compliance with international environmental standards. Ukraine's obligations under the Paris Agreement and other international treaties require a significant reduction in greenhouse gas emissions. Integrating international standards into domestic legislation related to solar energy development helps ensure these goals are met; 3) attraction of foreign investments. The implementation of international standards creates a favorable investment environment, reducing risks for foreign investors and contributing to the inflow of capital into the renewable energy sector of Ukraine. This includes creating a stable and predictable regulatory environment; 4) technological development and localization of production. With the introduction of international standards in the solar energy sector, Ukraine can not only increase the amount of energy produced, but also stimulate the development of local technologies and industries, in particular, the production of solar panels and other equipment; 5) socio-economic development. The development of solar energy contributes to the creation of new jobs, the growth of regional economies and the improvement of the quality of life of citizens, especially in remote or rural areas; 6) support of local communities. Solar energy allows communities to develop decentralized energy sources, which provides them with greater energy independence and stability.

Therefore, the implementation of international standards in the field of solar generation is of strategic importance for Ukraine, helping the country to solve the energy, environmental and economic challenges of today.

Keywords: solar generation, solar power plant, alternative energy, green energy, energy efficiency.

Постановка проблеми. В Україні активно йдуть процеси імплементації міжнародних стандартів у сфері відновлювальної енергії, зокрема, сонячної генерації. Це важливий крок на шляху до зменшення залежності від традиційних джерел енергії та підвищення енергетичної безпеки країни. Адаптація міжнародних екологічних стандартів сприяє не тільки покращенню довкілля, а й стимулює економічний розвиток через залучення інвестицій в "зелені" технології. Впровадження цих стандартів вимагає комплексного підходу, включаючи розробку правових рамок, стимулювання національних виробників та освітніх програм з підвищення обізнаності серед населення.

Наразі однією з основних перешкод на шляху імплементації є відсутність стабільної та прозорої законодавчої бази, яка б регулювала відносини у сфері відновлювальної енергетики. Політичні коливання та зміни урядів часто призводять до перегляду енергетичних програм, що знижує інтерес інвесторів. Розв'язання цієї проблеми потребує створення довгострокових політичних угод та забезпечення неперервності енергетичної політики, незалежно від політичних змін. Також важливим є залучення міжнародних експертів та організацій для адаптації кращих світових практик та технологій, що дозволить Україні ефективно використовувати свій потенціал у сфері сонячної енергетики.

Метою статті є розкриття засад імплементації норм міжнародного права в сфері сонячної генерації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя розуміння правових категорій в галузі адміністративного права стали праці дослідників адміністративного права та процесу, зокрема: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, А.П. Коренєва, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастуха, Ю.Н. Старилова, Ю.А. Тихомирова.

Виклад основного матеріалу. Енергетична незалежність України є однією із найважливіших складових економічної та, відповідно, національної безпеки України в цілому. Від її стану залежить спроможність держави забезпечити всі галузі економіки та кінцевих споживачів паливно-енергетичними ресурсами в обсягах, достатніх для забезпечення їх ефективного функціонування та зростання [1].

Міжнародна співтовариство прагне до співпраці через діяльність спеціалізованих міжнародних установ, які власне створюються для просування використання альтернативних джерел енергії, в тому числі і сонячної.

Ще в 1961 році в рамках Римської конференції ООН щодо нових та відновлювальних джерел енергії ООН через ЕКОСОП підняла питання про можливість використання для отримання енергоресурсів енергію сонця, вітру та геотермальну енергію. В подальшому були прийняті такі документи ООН як: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Економічний розвиток та охорона

природи» від 18.12.1962 р. № 1831 та Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Об'єднання Спеціального фонду та Розширеної програми технічної допомоги в Програму розвитку Організації об'єднаних націй» від 22.11.1965 р. 154 № 2029.

У 1972 році створена Програма ООН з навколишнього середовища, яка до сьогодні є глобальним органом, який встановлює екологічний порядок, сприяє послідовному впровадженню екологічного виміру сталого розвитку в рамках системи ООН і виступає в якості авторитетного захисника глобальної навколишнє середовище.

У 1977 році резолюцією ЕКОСОП «Нові та відновлювальні енергетичні ресурси» від 4.08.1977 р. № 2119 було закріплено новий курс розвитку всесвітньої економіки, орієнтованої на поступове підвищення ролі сонячної, геотермічної, вітрової енергії, енергії біогазу та припливів у структурі енергетики. Важливе значення для регулювання діяльності сонячної енергетики є створення Комітету з розвитку та використання нових і відновлюваних джерел енергії (1982 р.) та Міжвідомчої групи щодо нових та відновлюваних джерел енергії (1983 р.) (Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН «Негайне виконання Найробіської програми дій щодо освоєння та використання нових та відновлювальних джерел енергії» від 21.12.1982 р. № 37/250) та Комісії ООН зі сталого розвитку (Резолюцією Генеральної асамблеї ООН «Інституційні заходи для подальшої діяльності ООН. Конференція з навколишнього середовища та розвитку» від 22.12.1992 р. № A/RES/47/191).

Важливе значення для розвитку сонячної енергетики України мають: Директива 2009/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23.04.2009 р. про сприяння використанню електроенергії з відновлювальних джерел енергії, якою вносяться зміни та в подальшому відміняються Директива 2001/77/ЄС⁴ та Директива 2003/30/ЄС; Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2001 від 11 грудня 2018 року про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел (нова редакція) та Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2002 від 11 грудня 2018 року про внесення змін до Директиви 2012/27/ЄС про енергоефективність; Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/27/ЄС від 25 жовтня 2012 року про енергоефективність, внесення змін до директив 2009/125/ЄС і 2010/30/ЄС та про скасування директив 2004/8/ЄС і 2006/32/ЄС [2].

Україна підписала Рамкову Конвенцію про зміну клімату в червні 1992 року, ратифікувала її в жовтні 1996 року, а в серпні 1997 року стала Стороною Конвенції. У березні 1999 року Україна підписала Кіотський протокол, а 4 лютого 2004 року Верховна Рада України ратифікувала його.

Україна приєдналася до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства як Договірної Сторона з 01.02.2011 року (набрання чинності для України міжнародного договору). Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства було підписано 24 вересня 2010 року в місті Скоп'є (Македонія) і ратифіковано Законом

України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15.12.2010 № 2787-VI. Приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства сприяло встановленню довгострокової фінансової стабільності енергетичного сектора та поліпшенню інвестиційного клімату в Україні, стимулюванню регіональної інтеграції та торгівлі, допомагатиме вирішенню проблем боротьби зі змінами клімату та запровадженню енергозберігаючих технологій. У рамках членства в Енергетичному співтоваристві Україна буде продовжувати підвищувати ефективність функціонування внутрішніх енергетичних ринків, шляхом імплементації відповідного законодавства ЄС [3].

На думку Я. С. Бенедика, що окремі аспекти взаємодії на міждержавному рівні у сфері альтернативної енергетики об'єктивуються в діяльності таких спеціалізованих установ ООН, як ЮНЕСКО (Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН - Food and Agriculture Organization), ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я - World Health Organization) та ЮНІДО (Організація об'єднаних націй з промислового розвитку - United Nations Industrial Development Organization). Не дивлячись на те, що дані організації створювались першочергово для інших цілей, не пов'язаних із альтернативними джерелами енергії, з часом вони почали більше уваги приділяти природоохоронним, екологічним питанням, у тому числі охоплюючи й альтернативні джерела енергії [4].

Наприклад Спеціальний звіт ООН щодо відновлюваних джерел енергії та зниження викидів, як результат досліджень [5]. Дослідження вчених Міжурядової групи експертів зі зміни клімату ООН, висвітлені у відповідних звітах, показали, що до 2050 року потреби людства в енергетичних ресурсах можуть бути задоволені на вісімдесят відсотків за рахунок альтернативних джерел енергії. Основною умовою для досягнення цього вчені називають створення урядами країн умов для розвитку альтернативної енергетики.

Серед спеціалізованих міжурядових інституцій, які забезпечують функціонування організаційно-правового механізму міжнародної співпраці у сфері альтернативної енергетики, велику роль відіграє Міжнародне енергетичне агентство (International Energy Agency) – далі МЕА. Засноване у 1974 році [3] для забезпечення виконання енергетичної програми Організації економічного співробітництва та розвитку.

Україна є членом Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії. Робота із забезпечення приєднання нашої держави до IRENA була розпочата з прийняттям Указу Президента України «Питання приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA)» від 10.05.2016 р. № 200/2016 та прийняттям відповідного закону та завершилась 24.02.2018 року. У своєму фінальному звіті «Дорожня

карта розвитку ВДЕ в Україні до 2030 року» IRENA визначило найбільший потенціал нашої держави у розвитку сонячної (70 ГВт) та вітрової енергетики (320 ГВт). Так, за IRENA альтернативні джерела енергії складатимуть близько 21% у кінцевому споживанні 2030 року, а за вітчизняною стратегією – 17% з підвищенням до 25% у 2035 році. Нажаль, з початком повномасштабного вторгнення в Україну, темп розвитку сонячної енергетики уповільнився, ніж було прогнозовано.

В якості пріоритетних технологій (виходячи із швидкості розгортання) REPowerEU в першу чергу називає сонячні фотоелектричні системи. Планується встановити понад 320 ГВт нових сонячних фотоелектричних установок до 2025 року (це вдвічі більше порівняно з існуючими), і майже 600 ГВт до 2030 року. Для забезпечення цих цілей було розроблено Стратегію ЄС щодо сонячної енергії [6].

Для України, як і для ЄС, найбільш доступним і альтернативним джерелом енергії (причому як електричної, так і теплової), є енергія сонця. Звідси ми переконані в доцільності врахування в вітчизняній практиці тих пропозицій та напрямів, які оприлюднені ЄС в Стратегії ЄС щодо сонячної енергії.

Беручи за основу положення Європейської ініціативи сонячних дахів доцільним видається розробка в Україні національної програми підтримки, приміром Національної програми «Сонячні дахи України». Програма може передбачити включення до законодавства положення щодо обов'язковості оснащення дахів будинків обладнанням для генерування енергії з енергії сонця. За основу можна взяти положення Стратегії ЄС щодо сонячної енергії, якою пропонується обов'язкове встановлення такого обладнання на всіх нових громадських та комерційних будівлях із корисною площею понад 250 м² до 2026 року; на всіх існуючих громадських та комерційних будівлях із корисною площею понад 250 м² до 2027 року; на всіх нових житлових будинках до 2029 року. Важливо: вітчизняне законодавство не вимагає отримання жодних дозволів на встановлення такого обладнання за умови використання отриманої енергії для власних потреб, без наміру її продавати іншим особам. Програма може передбачити комплексний підхід, за якого оснащення дахів обладнанням для регенерування енергії сонця поєднуватиметься із реконструкцією дахів (що набуває особливої актуальності в сучасних реаліях нанесення шкоди житловому фонду та іншим будівлям країною-агресором). Фінансування Національної програми «Сонячні дахи України» має здійснюватися через поєднання приватного та державного фінансування, з обов'язковим залученням ресурсів ЄС (зокрема, ці аспекти необхідно включити до REPowerUkraine).

Таким чином ми можемо дійти до висновку, що наразі відсутній єдиний консолідований міжнародно-правового документ, який би чітко регулював діяльність альтернативної енергетики. Чимало міжнародно-правових актів, зміст яких спрямовано на регулювання відносин щодо охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, сталого розвитку (Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату та Кіотський протокол, Договір до Енергетичної хартії тощо),

опосередковано регулюють відносини у сфері альтернативної енергетики. Тож, такі норми, незважаючи на їх рекомендаційний характер, створюють підґрунтя для формування звичаєвого права в зазначеній сфері, та вони не породжують юридичних зобов'язань, а отже, і юридичної відповідальності за їх порушення, що, безумовно, ускладнює процес глобального «озеленення» світової енергетики.

Література:

1. Європейська інтеграція. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://sae.gov.ua/activity/mizhnarodne-spivrobitnytstvo/eu-integration>
2. Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/27/ЄС від 25 жовтня 2012 року про енергоефективність, внесення змін до директив 2009/125/ЄС і 2010/30/ЄС та про скасування директив 2004/8/ЄС і 2006/32/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text
3. Decision of the Council establishing an International Energy Agency of the Organisation of November 15, 1974 № C(74)203/FINAL. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/ba8c3ef8-f5b3-45db-86d2-719502e8d4ef/decisionofthecouncil.pdf>
4. Питання приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) : указ Президента України від 10.05.2016 р. № 200/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200/2016#Text>
5. Закон України Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) 5 грудня 2017 року № 2222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-19#Text>
6. Remap 2030. Renewable Prospects for Ukraine. URL: https://sae.gov.ua/sites/default/files/ENG%20IRENA_REmap_Ukraine_paper_2015%201304.pdf

References:

1. Yevropeiska intehratsiia. Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy [Uropean integration. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine] <https://sae.gov.ua/activity/mizhnarodne-spivrobitnytstvo/eu-integration> [in Ukrainian]
2. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2012/27/IeS vid 25 zhovtnia 2012 roku pro enerhoefektyvnist, vnesennia zmin do dyrektyv 2009/125/IeS i 2010/30/IeS ta pro skasuvannia dyrektyv 2004/8/IeS i 2006/32/IeS. [Directive 2012/27/EU of the European Parliament and the Council of October 25, 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EU and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EU and 2006/32/EU] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text [in Ukrainian]
3. Decision of the Council establishing an International Energy Agency of the Organisation of November 15, 1974 № C(74)203/FINAL. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/ba8c3ef8-f5b3-45db-86d2-719502e8d4ef/decisionofthecouncil.pdf> [in English]
4. Pytannia pryiednannia Ukrainy do Statutu Mizhnarodnoho ahentstva z vidnovliuvalnykh dzherel enerhii (IRENA) : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10.05.2016 r. № 200/2016. [The issue of Ukraine's accession to the Charter of the International Renewable Energy Agency (IRENA): Decree of the President of Ukraine No. 200/2016 of 05/10/2016] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200/2016#Text> [in Ukrainian]
5. Zakon Ukrainy Pro pryiednannia Ukrainy do Statutu Mizhnarodnoho ahentstva z vidnovliuvalnykh dzherel enerhii (IRENA) 5 hrudnia 2017 roku № 2222-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-19#Text> [in English]
6. Remap 2030. Renewable Prospects for Ukraine. URL: https://sae.gov.ua/sites/default/files/ENG%20IRENA_REmap_Ukraine_paper_2015%201304.pdf [in English]

УДК 342.951:351.82:347.235

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-501-510](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-501-510)

Сидоренко Дмитрій Володимирович Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», <https://orcid.org/0009-0005-0955-8611>

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОЦІНЮВАЧІВ МАЙНА: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню актуальних питань здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю оцінювачів майна в Україні. Проаналізовано правові засади та організаційні механізми регулювання оціночної діяльності, розкрито сутність та завдання державного контролю у цій сфері.

Розглянуто теоретичні підходи до розуміння понять «державний контроль» та «державний нагляд», їх співвідношення. Відзначено, що більшість науковців схиляються до необхідності розмежування цих категорій.

Акцентовано, що правові засади оціночної діяльності та її державного регулювання визначені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», а також низкою підзаконних актів. Вони встановлюють вимоги до оцінювачів, порядок проведення оцінки та рецензування звітів, повноваження органів контролю тощо.

Проаналізовано практичні аспекти здійснення контрольно-наглядової діяльності, зокрема процедури проведення планових та позапланових перевірок, підстави та порядок застосування заходів реагування до порушників.

Обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів державного контролю та нагляду за оціночною діяльністю. Серед запропонованих автором заходів – внесення змін до законодавства щодо посилення відповідальності оцінювачів, вдосконалення процедур рецензування звітів, забезпечення публічності результатів контролю, активізація співпраці з правоохоронними органами, підвищення вимог до кваліфікації оцінювачів. Важливим напрямом визначено розвиток інституту саморегулювання оціночної діяльності.

Доведено, що вдосконалення державного контролю та нагляду за оціночною діяльністю є комплексним завданням, що потребує зусиль як з боку держави, так і професійної спільноти оцінювачів.

Ключові слова: державний контроль, державний нагляд, оцінка майна, майнові права, оціночна діяльність, оцінювач майна, Фонд державного майна.

Sydorenko Dmytrii Volodymyrovych State organization "Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovation", <https://orcid.org/0009-0005-0955-8611>

STATE CONTROL AND SUPERVISION OF THE ACTIVITIES OF PROPERTY VALUERS: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

Abstract. The article is devoted to the study of topical issues of state control and supervision of the activities of property appraisers in Ukraine. The legal principles and organizational mechanisms of regulation of assessment activity are analyzed, the essence and tasks of state control in this area are revealed.

Theoretical approaches to understanding the concepts of «state control» and «state supervision» and their relationship are considered. It was noted that the majority of scientists are inclined to the need to distinguish between these categories.

It is emphasized that the legal principles of appraisal activity and its state regulation are determined by the Law of Ukraine «On Appraisal of Property, Property Rights and Professional Appraisal Activity in Ukraine», as well as a number of by-laws. They establish requirements for evaluators, the procedure for conducting evaluations and reviewing reports, powers of control bodies, etc.

The practical aspects of the implementation of control and supervision activities were analyzed, in particular the procedures for carrying out scheduled and unscheduled inspections, the grounds and procedure for applying response measures to violators.

The need to improve the mechanisms of state control and supervision of evaluation activities is substantiated. Among the measures proposed by the author are amendments to the legislation on strengthening the responsibility of appraisers, improving the procedures for reviewing reports, ensuring the publicity of control results, intensifying cooperation with law enforcement agencies, and raising the requirements for the qualification of appraisers. The development of the institute of self-regulation of evaluation activities is defined as an important direction.

It has been proven that the improvement of state control and supervision of evaluation activities is a complex task that requires efforts from both the state and the professional community of evaluators.

Keywords: state control, state supervision, property appraisal, property rights, appraisal activity, property appraiser, State Property Fund.

Постановка проблеми. Діяльність оцінювачів майна є критично важливою для функціонування ринку нерухомості, кредитних відносин, ефективного функціонування підприємств та загальної економічної стабільності. Однак недостатній контроль та нагляд за цією діяльністю може призвести до зловживань, корупції та економічних втрат. Тому важливо розглянути, як саме держава здійснює контроль і нагляд за діяльністю оцінювачів майна, зокрема з точки зору правових та практичних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти державного контролю за оціночною діяльністю досліджували у своїх працях такі науковці, як Т. В. Калінеску, Ю. А. Романовська, О. Д. Кирилов, Н. М. Внукова та ін.

Зокрема, у навчальному посібнику «Оцінювання майна» за редакцією Т. В. Калінеску вчені детально розглянули питання нормативно-правового регулювання оцінки, кваліфікаційні вимоги до оцінювачів, порядок рецензування звітів про оцінку тощо.

Водночас А. В. Домбровська у своїй монографії проаналізувала правове регулювання оцінки майна в Україні, приділивши значну увагу державному регулюванню відносин у цій галузі та розвитку форм недержавного регулювання оціночної діяльності. Вона також дослідила особливості правової регламентації оцінки різних видів майна.

Л. П. Тимошик досліджував проблемні аспекти методології оцінки майна та напрями її вдосконалення. Н. Гонтаренко розкрила особливості адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України як суб'єкта управління у сфері використання та розпорядження нерухомим майном.

Однак у зазначених публікаціях відсутній цілісний і системний аналіз правових та організаційних засад здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю оцінювачів майна в Україні, що включало б також аналіз проблем та шляхів їх вирішення.

Метою статті є дослідження правових та організаційних засад здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю оцінювачів майна в Україні, виявлення проблемних аспектів та формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування сутності державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності необхідно передусім визначитися з розумінням понять «державний контроль» та «державний нагляд».

У науковій літературі існують різні підходи до трактування цих понять. Деякі дослідники ототожнюють контроль і нагляд, розглядаючи їх як єдину функцію держави. Інші вважають, що нагляд є різновидом контролю або окремою формою його здійснення. Втім, більшість науковців схиляються до думки про необхідність розмежування контролю і нагляду як самостійних функцій, що мають свої особливості.

Т. О. Коломоець зазначає, що контроль передбачає активне втручання у діяльність суб'єкта, що перевіряється, з метою виявлення та усунення порушень. Нагляд, у свою чергу, є більш пасивною формою спостереження, яка спрямована на виявлення порушень без безпосереднього втручання у діяльність суб'єкта [1].

О. Ф. Андрійко розглядає державний контроль як важливий елемент державного управління, що забезпечує дотримання законності та ефективність діяльності органів виконавчої влади [2]. Вона підкреслює, що державний контроль має бути системним, прозорим та ефективним. Учена акцентує увагу й на необхідності вдосконалення механізмів контролю, включаючи розробку чітких критеріїв та стандартів, а також впровадження сучасних технологій моніторингу та контролю [2].

Відповідно, державний контроль можна визначити як діяльність уповноважених органів державної влади щодо перевірки дотримання підконтрольними суб'єктами вимог законодавства, виявлення правопорушень та застосування заходів впливу. Основною метою державного контролю є забезпечення законності та дисципліни у відповідній сфері.

Державний нагляд, у свою чергу, розглядається як особливий вид державної діяльності, спрямований на систематичне спостереження за дотриманням законності, без права втручання в оперативну діяльність піднаглядних суб'єктів [3]. Тобто, на відміну від контролю, нагляд не передбачає прямого втручання в діяльність підконтрольного об'єкта.

Зокрема, Д. М. Лук'янець підкреслює, що державний контроль та нагляд є ключовими елементами забезпечення законності та ефективності діяльності суб'єктів господарювання, включаючи оцінювачів майна [4]. Науковець акцентує, що ці механізми сприяють дотриманню законодавства, захисту прав громадян та забезпеченню прозорості в діяльності оцінювачів.

Законодавча база, що регулює діяльність оцінювачів майна, включає Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» від 12.07.2001 р. № 2658-III [32], а також низку підзаконних актів, таких як Національні стандарти, які є обов'язковими для застосування під час проведення оцінки майна та здійснення професійної оціночної діяльності в Україні. Національні стандарти оцінки (НСО) розробляються з урахуванням міжнародних стандартів оцінки та затверджуються Кабінетом Міністрів України.

На сьогодні діють такі НСО: Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»; Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна»; Національний стандарт № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів»; Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності».

Ці стандарти визначають поняття, у тому числі поняття ринкової і інших видів вартості, принципи оцінки, методичні підходи, методи оцінки та особливості проведення оцінки відповідного майна. Вони містять вимоги до змісту та оформлення звіту про оцінку майна і висновку про вартість майна та підлягають обов'язковому застосуванню під час проведення оцінки майна [5].

Дотримання оцінювачами вимог НСО є предметом контролю з боку органів державної влади, саморегульованих організацій оцінювачів, замовників оцінки та інших зацікавлених осіб. Недотримання оцінювачами НСО є підставою для застосування до них заходів впливу, зокрема анулювання сертифіката суб'єкта оціночної діяльності.

Окрім Закону «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» та НСО, оціночна діяльність та її державне регулювання здійснюється на підставі низки інших нормативно-правових актів, зокрема: Постанова КМУ «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру

оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності» [30]; Постанова КМУ «Про затвердження Положення про видачу сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності» Наказ ФДМУ «Про затвердження Положення про порядок анулювання сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання та їх поновлення після анулювання»; Наказ ФДМУ «Про затвердження Положення про порядок роботи Екзаменаційної комісії»; Наказ ФДМУ «Про затвердження Положення про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності» та ін.

Ці нормативно-правові акти деталізують окремі процедурні питання здійснення оціночної діяльності та державного контролю за нею, кваліфікаційні вимоги до оцінювачів, порядок видачі та анулювання сертифікатів, підстави та процедури здійснення контрольних заходів тощо.

Так, Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» визначає правові засади здійснення оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності в Україні, її державного та громадського регулювання, забезпечення створення системи незалежної оцінки майна з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин у питаннях оцінки майна, майнових прав та використання її результатів [6].

Відповідно до ст. 23 Закону державне регулювання оціночної діяльності полягає в забезпеченні формування та розвитку інфраструктури оцінки майна в Україні, об'єктивності та законності її проведення, у тому числі відповідності оцінки майна нормативно-правовим актам з оцінки майна, впровадження в практику оціночної діяльності міжнародних норм та правил оцінки майна [6].

Отже, державний контроль та нагляд у сфері оціночної діяльності можна визначити як діяльність уповноважених державних органів, спрямовану на забезпечення дотримання оцінювачами майна та суб'єктами оціночної діяльності вимог законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність, стандартів оцінки, інших нормативно-правових актів у цій сфері, а також на запобігання порушенням та їх усунення.

Згідно з В. Б. Авер'яновим ефективний державний контроль за діяльністю оцінювачів майна є необхідним для забезпечення об'єктивності та законності оцінки. Це передбачає розробку чітких критеріїв та стандартів оцінки, а також механізмів контролю та нагляду [7]. Учений наголошує на необхідності підвищення прозорості та ефективності процедур оцінки майна, що може бути досягнуто через вдосконалення нормативно-правової бази та впровадження сучасних технологій моніторингу та контролю [7].

Основними завданнями державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності є: 1) забезпечення дотримання оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності вимог законодавства; 2) перевірка дотримання оцінювачами кваліфікаційних вимог та вимог щодо професійної етики; 3) контроль за якістю оцінки майна та достовірністю її результатів; 4) забезпечення прав і

законних інтересів замовників оцінки та інших осіб; 5) запобігання порушенням у сфері оцінки та вжиття заходів щодо їх усунення; 6) притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про оцінку майна [8].

Ю. П. Битяк зазначає, що ефективний державний контроль за діяльністю оцінювачів майна є необхідним для забезпечення об'єктивності та законності оцінки. Він підкреслює важливість розробки чітких критеріїв та стандартів оцінки, а також механізмів контролю та нагляду [9]. Дослідник акцентує на необхідності підвищення прозорості та ефективності процедур оцінки майна, що може бути досягнуто через вдосконалення нормативно-правової бази та впровадження сучасних технологій моніторингу та контролю, що зменшить корупційні ризики [9].

Оцінювачі та суб'єкти оціночної діяльності – суб'єкти господарювання несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору, зокрема за недостовірність чи необ'єктивність оцінки майна, відповідно до умов договору та закону [6]. Договір на проведення оцінки майна може містити положення щодо відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору та порядок вирішення спорів, які можуть виникнути під час проведення оцінки [6].

Суб'єктами державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності є Фонд державного майна України та його регіональні відділення. Саме на Фонд державного майна покладено функції з реалізації державної політики у сфері оцінки майна, зокрема ведення Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, видача сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності, визнання статусу саморегульованих організацій оцінювачів тощо, а також з нагляду за виконанням оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності умов здійснення оціночної діяльності [10].

Фонд державного майна України, як орган державної влади, що здійснює державне регулювання оціночної діяльності, проводить перевірки дотримання оцінювачами законодавства про оцінку майна. Перевірці підлягає дотримання порядку затвердження нормативно-правових актів, які стосуються оцінки майна та здійснення професійної оціночної діяльності, в частині їх погодження Наглядовою радою з питань оціночної діяльності, а також їх відповідність законодавству [11].

У разі виявлення під час перевірки порушень законодавства з питань оцінки майна, Фонд державного майна виносить припис суб'єкту, що перевірявся, про їх усунення. Ненадходження повідомлення про усунення порушень або невиконання припису є підставою для передачі Фондом державного майна матеріалів перевірки до правоохоронних органів для відповідних дій або звернення до суду [12].

Так, законодавство України передбачає відповідальність оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності за порушення вимог нормативно-правових актів

у сфері оцінки майна. Зокрема, ст. 32 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» встановлює, що оцінювачі та суб'єкти оціночної діяльності несуть відповідальність за порушення вимог цього Закону в порядку, встановленому законами [6].

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та оцінювачі, які працюють у їх складі, також несуть відповідальність за порушення законодавства про оцінку майна в межах положень та посадових інструкцій, що регламентують їх діяльність [6]. Зокрема, органи місцевого самоврядування зобов'язані дотримуватися вимог Закону в частині майна, що є у комунальній власності, забезпечувати єдність нормативно-правових вимог проведення оцінки та сприяти створенню конкурентного середовища серед суб'єктів оціночної діяльності [6].

Серед порушень, за які передбачена відповідальність оцінювачів, можна виділити: недотримання вимог нормативно-правових актів з оцінки майна під час здійснення оціночної діяльності; необ'єктивність або упередженість оцінки, неповідомлення замовника про неможливість проведення об'єктивної оцінки; розголошення конфіденційної інформації, отриманої під час виконання оцінки майна; невиконання інших обов'язків, передбачених законодавством [6].

За вчинення таких порушень до оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності можуть застосовуватися заходи дисциплінарної (у вигляді зупинення дії чи позбавлення кваліфікаційного свідоцтва), цивільно-правової (відшкодування збитків, завданих внаслідок неякісної оцінки), адміністративної або кримінальної відповідальності згідно із законом. Зокрема, Фонд державного майна може анулювати кваліфікаційне свідоцтво оцінювача за наявності відповідних підстав [6].

Об'єктами контролю та нагляду є професійна діяльність оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, дотримання ними законодавства про оцінку майна, стандартів оцінки та інших нормативно-правових актів, договорів на проведення оцінки, достовірність і об'єктивність оцінки майна [8].

Порядок здійснення контролю ФДМУ за дотриманням законодавства з питань оцінки майна визначений у відповідному нормативному акті КМУ. Зокрема, контроль здійснюється шляхом проведення планових та позапланових перевірок, під час яких перевіряється: дотримання вимог законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність; дотримання обмежень щодо проведення оцінки майна оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності; дотримання порядку ведення Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності; організаційне забезпечення проведення оцінки майна відповідно до вимог законодавства [12].

У разі виявлення порушень законодавства з питань оцінки майна, ФДМУ вносить припис суб'єкту, що перевірявся, про їх усунення. Невиконання

припису є підставою для передачі матеріалів перевірки до правоохоронних органів або звернення до суду [12].

Згідно з Т. О. Коломоєць ефективність контролю та нагляду залежить від професійної підготовки посадових осіб, які здійснюють ці функції, а також від наявності чітких правових норм, що регулюють їх діяльність [1]. В. К. Колпаков натомість підкреслював, що ефективність контролю та нагляду залежить від наявності чітких правових норм, що регулюють їх діяльність [13].

Отож підставами для проведення позапланових перевірок можуть бути звернення фізичних чи юридичних осіб про порушення їх прав, виявлення недостовірності даних у документах обов'язкової звітності, неподання такої звітності, виявлення недоліків за результатами планових перевірок та ін.

За результатами перевірок органи контролю можуть видавати обов'язкові до виконання приписи щодо усунення виявлених порушень, зупиняти дію кваліфікаційних свідоцтв оцінювачів, анулювати сертифікати суб'єктів оціночної діяльності, притягати винних осіб до адміністративної відповідальності.

Таким чином, державний контроль та нагляд є важливими засобами забезпечення законності у сфері оціночної діяльності. Вони дозволяють державі здійснювати моніторинг за дотриманням оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності встановлених вимог, оперативно виявляти та усувати порушення, забезпечувати права і законні інтереси замовників оцінки та інших осіб.

Висновки та перспективи дослідження. Державний контроль та нагляд за діяльністю оцінювачів майна є важливим інструментом забезпечення об'єктивності та законності оцінки, захисту інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин. Державний контроль передбачає активне втручання у діяльність підконтрольного суб'єкта з метою виявлення та усунення порушень, тоді як нагляд є більш пасивною формою спостереження без безпосереднього втручання.

Основною метою державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності є забезпечення дотримання оцінювачами вимог законодавства, стандартів оцінки, достовірності та об'єктивності оцінки майна.

Правові засади оціночної діяльності та її державного регулювання визначені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», а також низкою підзаконних актів. Вони встановлюють вимоги до оцінювачів, порядок проведення оцінки та рецензування звітів, повноваження органів контролю тощо.

Суб'єктами державного контролю за оціночною діяльністю є Фонд державного майна України та його регіональні відділення. Вони здійснюють контроль шляхом ведення Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, сертифікації суб'єктів оціночної діяльності, перевірки дотримання оцінювачами вимог законодавства, рецензування звітів про оцінку майна.

Важливу роль у забезпеченні належного рівня професійної діяльності оцінювачів відіграють саморегулівні організації. Удосконалення державного контролю та нагляду за оціночною діяльністю є комплексним завданням, що потребує зусиль як з боку держави, так і професійної спільноти оцінювачів. Посилення контролю, підвищення вимог до кваліфікації оцінювачів та розвиток саморегулювання дозволять забезпечити високу якість оціночних послуг та захистити інтереси споживачів.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі іноземного досвіду регулювання оціночної діяльності, удосконалення методології оцінки окремих видів майна, запровадження страхування професійної відповідальності оцінювачів тощо. Вирішення цих та інших проблемних питань сприятиме подальшому розвитку інституту незалежної оцінки майна в Україні.

Література:

1. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2008. 457 с.
2. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 38 с.
3. Денисова А. В. Про співвідношення контролю та нагляду в чинному законодавстві: проблемні питання визначення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2016. Вип. 41(2). С. 22–25. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(2)_6)
4. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 410 с.
5. Сольська В. В. Нормативно-правове регулювання оцінки майна підприємств. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. Вип. 1. С. 112–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_1_20
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>
7. Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф. Виконавча влада і державний контроль / ред. М. С. Лопата ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Робоча група з реформування центральних органів виконавчої влади. Київ, 1999. 47 с.
8. Повідомлення про оприлюднення проекту змін до Порядку роботи Наглядової ради з питань оціночної діяльності, затвердженого наказом ФДМУ від 08.05.2002 № 791 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 04.06.2002 за № 477/6765. URL: <https://spfu.gov.ua/ua/documents/press-list/fund-regulations-publication/4297.html>
9. Адміністративне право: Альбом схем : навч. посіб. / уклад.: Ю. П. Битяк та ін. 3-те вид., змін. та допов. Харків : Право, 2015. 150 с.
10. Основні засади здійснення державного нагляду (контролю). URL: <https://www.gc.gov.ua/ua/Pro-department-nahliadu-kontroliu.html>
11. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
12. Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства з питань оцінки майна. URL: <https://www.spfu.gov.ua/documents/747.html>
13. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

References:

1. Kolomoiets, T. O. (2008) Administrative Law of Ukraine: Textbook [Administrative law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Istyna, 457 p. [in Ukraine]
2. Andriiko, O. F. (1999) Organizational and Legal Problems of State Control in the Sphere of Executive Power [Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power]. Kyiv, 1999. 38 p. [in Ukraine]
3. Denysova, A. V. (2016) On the Correlation of Control and Supervision in Current Legislation: Problematic Issues of Definition [About the ratio of control and supervision in current legislation: problematic issues of definition]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law. Issue 41(2). P. 22–25. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(2)_6) [in Ukraine]
4. Lukianets, D. M. (2007) Development of the Institute of Administrative Responsibility: Conceptual Foundations and Problems of Legal Implementation [Development of the institute of administrative responsibility: conceptual foundations and problems of legal implementation]. Dissertation for the Degree of Doctor of Legal Sciences. Kyiv, 2007. 410 p. [in Ukraine]
5. Solskaya, V. V. (2018) Regulatory and Legal Regulation of Property Valuation of Enterprises [Normative and legal regulation of enterprise property valuation]. Problems of Systemic Approach in Economics - Problems of the systemic approach in economics. Issue 1. P. 112–116. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_1_20 [in Ukraine]
6. Law of Ukraine On Property Valuation, Property Rights, and Professional Valuation Activity in Ukraine [Law of Ukraine On valuation of property, property rights and professional valuation activity in Ukraine] dated 12.07.2001 No. 2658-III. <http://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> [in Ukraine]
7. Averianov, V. B., Andriiko, O. F. (1999) Executive Power and State Control [Executive power and state control] / ed. M. S. Lopata; Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, Working Group on Reforming Central Executive Bodies. Kyiv, 1999. 47 p. [in Ukraine]
8. Notice of Publication of the Draft Amendments to the Procedure for the Work of the Supervisory Board on Appraisal Activities, Approved by the Order of the SPFU [Notice of publication of the draft amendments to the Procedures of the Supervisory Board on Assessment Activities, approved by order of the FSMU] dated 08.05.2002 No. 791 and Registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 04.06.2002 under No. 477/6765. Retrieved from <https://spfu.gov.ua/ua/documents/press-list/fund-regulations-publication/4297.html> [in Ukraine]
9. Administrative Law: Scheme Album [Administrative law: Album of schemes: Study Guide - education. manual / compilers: Yu. P. Bytiak et al. 3rd ed., revised and supplemented. Kharkiv: Pravo, 2015. 150 p. [in Ukraine]
10. Basic Principles of State Supervision (Control) [Basic principles of state supervision (control)]. Retrieved from <https://www.gc.gov.ua/ua/Pro-departament-nahliadu-kontroliu.html> [in Ukraine]
11. Kolomoiets, T. O. (2011) Administrative Law of Ukraine. Academic Course [Administrative law of Ukraine. Academic course]: Textbook. Kyiv: Yurinkom Inter, 2011. 576 p. [in Ukraine]
12. Procedure for Monitoring Compliance with Legislation on Property Valuation [The procedure for monitoring compliance with legislation on property valuation]. Retrieved from <https://www.spfu.gov.ua/documents/747.html> [in Ukraine]
13. Kolpakov, V. K. (2008) Administrative Responsibility (Administrative Delict Law) [Administrative liability (administrative-delict law)]: Study Guide - training. manual. Kyiv: Yurinkom Inter. 256 p. [in Ukraine]

УДК 343.37:346

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-511-525](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-511-525)

Симоненко Наталія Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1048-278X>

Мостепанюк Людмила Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглядаються кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, акцентуючи увагу на правовий аналіз та практичні аспекти їхнього виявлення, розслідування та попередження. Особливу увагу приділено аналізу предмету правопорушень, які вчиняються у різних галузях господарювання, включаючи житлове будівництво. У роботі детально розглянуто правову природу таких правопорушень, їхні основні характеристики та ознаки, а також особливості кваліфікації в залежності від виду господарської діяльності. Стаття також містить рекомендації щодо удосконалення законодавчої бази з метою підвищення ефективності боротьби з економічною злочинністю та забезпечення захисту прав суб'єктів господарської діяльності.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності охоплюють широкий спектр протиправних дій, що мають значний вплив на економіку та правопорядок. Серед них – ухилення від сплати податків, шахрайство, порушення правил конкуренції, незаконне використання бюджетних коштів і т.д. Житлове будівництво, як одна з найважливіших галузей економіки, є особливо вразливою до таких правопорушень, що вимагає особливої уваги з боку правозахисних органів.

У статті проводиться детальний правовий аналіз чинного законодавства, що регулює господарську діяльність, а також аналізуються ключові нормативні акти, які стосуються житлового будівництва. Розглядаються приклади судової практики, що ілюструють типові схеми та механізми вчинення правопорушень у цій сфері. Окрім цього, стаття досліджує сучасні проблеми правозастосування та надає рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази та підвищення ефективності боротьби з економічною злочинністю.

Стаття спрямована на надання комплексного уявлення про проблему кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що має на меті сприяти формуванню ефективних стратегій боротьби з економічною злочинністю та забезпечення економічної стабільності в Україні. У ній детально проаналізовано правові аспекти таких правопорушень, особливості їх кваліфікації, а також практичні методи їх виявлення та розслідування. Окрема увага приділяється аналізу предмета правопорушень у різних галузях господарювання, включаючи житлове будівництво, банківську сферу, торгівлю, а також аграрний сектор.

Ключові слова: економічні кримінальні правопорушення, господарська діяльність, шахрайство, ухилення від сплати податків, інтелектуальна власність, збори (обов'язкові платежі), житлове будівництво, податкове законодавство.

Simonenko Nataliia Oleksandrivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1048-278X>

Mostepaniuk Liudmyla Oleksandrivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>

THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY: LEGAL ANALYSIS AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The article deals with criminal offenses in the field of economic activity, focusing on the legal analysis and practical aspects of their detection, investigation and prevention. Particular attention is paid to the analysis of the subject matter of offenses committed in various sectors of economy, including housing construction. The article provides a detailed analysis of the legal nature of such offenses, their main characteristics and signs, as well as the peculiarities of qualification depending on the type of economic activity. The article also contains recommendations on how to improve the legislative framework in order to increase the effectiveness of combating economic crime and ensure the protection of the rights of business entities.

Criminal offenses in the field of economic activity cover a wide range of unlawful acts that have a significant impact on the economy and law and order. These include tax evasion, fraud, violation of competition rules, illegal use of budget funds, etc. Housing construction, as one of the most important sectors of the economy, is particularly vulnerable to such offenses, which requires special attention from human rights authorities.

The article provides a detailed legal analysis of the current legislation governing economic activity and analyzes the key regulations relating to housing construction. Examples of court practice illustrating typical schemes and mechanisms of committing offenses in this area are considered. In addition, the article examines current law enforcement issues and provides recommendations for improving the legislative framework and increasing the effectiveness of combating economic crime.

The article is aimed at providing a comprehensive view of the problem of criminal offenses in the field of economic activity, which is intended to contribute to the development of effective strategies for combating economic crime and ensuring economic stability in Ukraine. The article analyzes in detail the legal aspects of such offenses, peculiarities of their qualification, as well as practical methods of their detection and investigation. Particular attention is paid to the analysis of the subject matter of offenses in various industries, including housing construction, banking, trade, and the agricultural sector.

Keywords: economic criminal offenses, economic activity, fraud, tax evasion, intellectual property, fees (mandatory payments), housing construction, tax legislation.

Постановка проблеми. Господарська діяльність є фундаментальною основою економічного розвитку будь-якої країни. Вона включає в себе всі види підприємницької активності, від малого бізнесу до великих корпорацій, що здійснюють виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг. Здорове і стабільне функціонування господарської діяльності сприяє зростанню національного ВВП, створенню робочих місць, залученню інвестицій та підвищенню добробуту населення. Водночас, ефективна господарська діяльність забезпечує державу фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації соціально-економічних програм і підтримки громадських благ.

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю адекватного реагування на зростаючу кількість та складність економічних кримінальних правопорушень. Практична значущість статті полягає в тому, що результати аналізу можуть бути використані для вдосконалення правових механізмів запобігання та боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності. Це сприятиме підвищенню правової захищеності підприємств, покращенню інвестиційного клімату та забезпеченню стабільного економічного розвитку країни.

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції ринків, господарська діяльність стає все більш складною та взаємопов'язаною. Це, в свою чергу, створює нові виклики та ризики, пов'язані з економічними кримінальними правопорушеннями. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, такі як шахрайство, ухилення від сплати податків, порушення прав інтелектуальної власності, завдають значної шкоди як окремим суб'єктам

підприємництва, так і економіці країни в цілому. Вивчення цих правопорушень є актуальним, оскільки воно дозволяє виявляти та аналізувати нові форми кримінально протиправної діяльності, удосконалювати механізми правового захисту та запобігання кримінальним правопорушенням, а також сприяє формуванню ефективної судової та правоохоронної практики.

Мета і завдання. Метою цієї статті є комплексний аналіз предмету кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, визначення основних видів таких правопорушень, їх правова кваліфікація та аналіз відповідних правових норм. Основними завданнями дослідження є:

1. Визначити сутність та класифікацію кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.
2. Проаналізувати правові норми, що встановлюють відповідальність за економічні кримінальні правопорушення.
3. Навести приклади судової практики щодо кримінальних правопорушень у господарській сфері.
4. Розглянути питання кваліфікації кримінальних правопорушень у цій сфері.
5. Запропонувати можливі шляхи удосконалення законодавства з метою підвищення ефективності боротьби з економічною протиправністю.

Основна частина. Кримінальні правопорушення у сфері економічної діяльності характеризується складністю, підступністю, поширеністю і різними формами вияву, які становлять велику соціальну небезпеку для економіки будь-якої держави. Національний законодавець, намагаючись створити надійні перепони посяганням на відносини господарювання в державі, створив окремий розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» в межах Особливої частини КК України 2001 р., а, також, уніс згодом до нього низку важливих змін і доповнень. Необхідність такого підходу була зумовлена посиленням відповідальності за деякі посягання у сфері господарської (підприємницької) діяльності, а також потребою кримінально-правової охорони та регулювання найважливіших галузей економіки – фінансово-кредитної сфери, засад добросовісної конкуренції, порядку виробництва дисків для лазерних систем зчитування тощо [8].

Під кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності потрібно розуміти передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК України посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонопольну діяльність, а також на порядок приватизації [9, с. 24]. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності охоплюють дії, які порушують правові норми, що регулюють економічні відносини. Це дії, що

спрямовані на незаконне отримання економічної вигоди або заподіяння шкоди економічним інтересам інших суб'єктів господарювання чи держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з характеристикою різних видів предметів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, були розглянуті в роботах П.Андрушка, М.Бажанова, П.Берзіна, В.Борисова, О.Васильцева, А.Волобуєва, А.Гутника, Н.Гуторової, О.Дудорова, М.Мельника, В.Навроцького, В.Останіна, М.Панова, О.Процюка, А.Савченка, В.Тація, М.Хавронюка, В.Чернея та ін.

Формулювання цілей. Вивчення слідчої та судової практики цієї категорії кримінальних проваджень, а також аналіз спеціальної та загальної юридичної літератури, свідчать про наявність значних труднощів у правозастосовних органів при кваліфікації різних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Ці труднощі зумовлені недосконалістю чинного кримінального законодавства, різними тлумаченнями кримінально-правових понять і, зокрема, предмету цих кримінальних правопорушень [10, с. 157].

Пленум Верховного Суду України неодноразово надавав роз'яснення спірних питань щодо розуміння предмету кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності у своїх постановках. Зокрема, можна згадати такі постанови, як «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. № 3, «Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р.», «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15, «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 р. № 5, «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 р. № 8 [10, с. 158].

Значні зміни були також внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. Таким чином, розділ Особливої частини КК України, присвячений кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, постійно доповнювався новими положеннями щодо характеристики їх предмету. Це свідчить про все ще триваючий процес подальшого реформування нормативної бази щодо кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності [10, с. 158].

Близько половини кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності мають бланкетні диспозиції. Для правильної кваліфікації цих правопорушень необхідно звертатися до інших законодавчих та нормативних актів, які розкривають їх предмет. У необхідних випадках потрібно обов'яз-

ково враховувати положення Господарського кодексу України, Митного кодексу України, Податкового кодексу України, Цивільного кодексу України, Законів України та інших нормативних актів.

Так, наприклад, *ТОВ «Слов'янська птахофабрика»*, по не існуючим господарським операціям придбання товарно-матеріальних цінностей у підприємства-постачальника: *ТОВ «Малавіт»*, у звітні податкові періоди травень, липень, серпень 2017 року, в порушення п.198.1, п. 198.2, п. 198.3, п. 198.6, ст. 198 Податкового кодексу України були сформовані й задекларовані в контролюючому податковому органі - Слов'янській ОДПІ ГУ ДФС у Донецькій області суми податкового кредиту з податку на додану вартість у загальному розмірі 1 514 701,61 грн., а саме: травень 2017 року - 332 105,3 грн., липень 2017 року - 1 084 150,2 грн., серпень 2017 року - 98 446,11 грн.¹

Виклад основного матеріалу. Із загальної кількості кримінальних правопорушень, про які на сьогодні йдеться у розділі VII Особливої частини КК, як уже зазначалося, переважна більшість є предметними, тобто такими, що містять вказівку на наявність предмета кримінального правопорушення безпосередньо у диспозиції статті. У таких випадках предмет кримінального правопорушення набуває значення обов'язкової ознаки складів цих кримінальних правопорушень і підлягає обов'язковому встановленню та доведенню [7, с. 12].

Загалом, всі кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності прийнято класифікувати залежно від видового об'єкта. Систем класифікації аналізованих кримінальних правопорушень є досить багато [5, 6, 11, 12].

З усієї кількості кримінальних правопорушень, зазначених у розділі VII Особливої частини Кримінального кодексу, більше половини є предметними, тобто такими, що містять вказівку на наявність предмета кримінального правопорушення безпосередньо у диспозиції статті. У таких випадках, предмет кримінального правопорушення стає обов'язковою ознаку складу кримінального правопорушення. Відсутність предмета кримінального правопорушення свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення. У деяких випадках законодавець пов'язує предмет кримінального правопорушення з його наслідками та розглядає його як поріг криміналізації діяння.

Тому, при кваліфікації предметного господарського кримінального правопорушення, коли предмет кримінального правопорушення формується не одночасно, а протягом певного часу, потрібно розподіляти загальний час на періоди, в яких закон визначав неоподатковуваний мінімум доходів громадян тією чи іншою сумою, підрахувати їх кратність, відповідно, за кожний період, після чого скласти і встановити остаточний розмір. В якості оціночних понять

¹ Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 15 лютого 2019 р. у справі № 1-кп/243/346/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79891115>

у деяких кримінальних правопорушень визначає КК значний, великий та особливо великий розміри: (“бюджетні кошти” у ст. 210 “Порушення законодавства про бюджетну систему України” та ст. 211 “Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку”; “грошові кошти” у ст. 212 “Ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів)” тощо). З одного боку ці оціночні поняття розглядаються як фізичні характеристики предмета кримінального правопорушення, а з другого – розміри заподіяної матеріальної шкоди. Але наслідки кримінального правопорушення полягають не лише у заподіянні матеріальної шкоди і тому зміст цих понять все ж неоднаковий. Разом з тим, зазначена раніше методика встановлення фізичних параметрів предмета кримінального правопорушення є цілком прийнятною і для встановлення розміру заподіяної майнової шкоди [10, с. 158].

Деякі кримінальні правопорушення можуть вчинюватися лише певним способом, який безпосередньо зазначений диспозицією статті:

1. У кримінальних правопорушеннях, що стосуються системи грошового обігу, фондового ринку та порядку обігу певних документів (ст.ст. 199, 200, 222-1, 223-1, 224, 232-1, 232-2) предметом виступають:

- незаконно виготовлені, одержані чи підроблені марки акцизного податку, голографічні захисні елементи, підроблена національна валюта України у виді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери, що існують у паперовій формі чи білети державної лотереї (ст. 199 КК);
- підроблені документи на переказ, підроблені платіжні картки, інші підроблені засоби доступу до банківських рахунків, електронні гроші (ст. 200 КК);
- підроблені документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК);
- підроблені недержавні цінні папери (ст. 224 КК).
- інсайдерська інформація – будь-яка неоприлюднена інформація про емітента, його цінні папери або правочини щодо них, оприлюднення якої може значно вплинути на вартість цінних паперів (ст. 232-1 КК);
- інформація про діяльність емітента, яка повинна надаватися ним у передбачених законом межах на письмовий запит інвестора в цінні папери (у тому числі акціонера) (ст. 232-2 КК).

Так, наприклад, в березні 2018 року, відповідно до попередньо розробленого плану злочинних дій, ОСОБА_1, через всесвітню мережу «Internet2» підшукала покупця іноземної валюти з яким домовлялась про місце та час збуту підробленої іноземної валюти. 23.03.2018 ОСОБА_1, в мережі «Internet2» на веб-сайті «i.ua» розмістив оголошення про те, що бажає здійснити обмін національної гривні в іноземну валюту «долари США». Цього ж дня близько 13 години 00 хвилин на мобільний телефон ОСОБА_1, зателефонувала ОСОБА_2, яка в ході розмови запропонувала продаж

іноземної валюти в сумі 3 000 доларів США по курсу 26 гривень 15 копійок за 1 долар США, на що останній погодився та вони домовилися про зустріч².

2. У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із системою оподаткування та системою загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст.ст. 204, 212, 212-1) предметом виступають:

– спирт етиловий, спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво, тютюнові вироби, тютюн, промислові замітники тютюну, пального та інші підакцизні товари - (ст. 204 КК);

– податки, збори (обов'язкові платежі) (ст. 212 КК);

– грошові кошти, що мають сплачуватися у встановленому законом порядку до фондів соціального страхування як єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1 КК).

Так, наприклад, *ОСОБА_1*, працюючи на посаді директора ТОВ «Слов'янська птахофабрика», як службова особа підприємства на підставі положень Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» № 996-14 від 16.07.1999 року, будучи відповідальним за організацію і правильність ведення бухгалтерського обліку на підприємстві та забезпечення фіксації фактів здійснення всіх господарських операцій, а також, будучи відповідальним за своєчасність і достовірність звітів, які подаються до державних органів, діючи всупереч інтересам держави та суспільства, усвідомлюючи покладену на нього відповідальність, передбачаючи настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді ненадходження до бюджету грошових коштів у значних розмірах, бажаючи їх настання, керуючись злочинною метою, в офісному приміщенні за адресою: Донецька область, м. Слов'янськ, вул. Свободи, буд. 6, достовірно знаючи, що між ТОВ «Слов'янська птахофабрика» та ТОВ «Малавіт» придбання (надання) товарів (послуг) фактично не проводилось, а лише було оформлено документально, в період часу травень, липень, серпень 2017 року включно, шляхом безпідставного формування сум податкового кредиту з ПДВ в документах податкової звітності, умисно ухилився від сплати податку на додану вартість за вище вказані звітні періоди на загальну суму 1514701,61 грн., що призвело до фактичного ненадходження до бюджету коштів у значних розмірах³.

3. У кримінальних правопорушеннях, що стосуються бюджетної системи (ст.ст. 210, 211) предметом виступають:

– бюджетні кошти у великих або особливо великих розмірах, тобто кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування (ст. 210 КК);

² Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 10 червня 2024 р. у справі № 1-кп/712/55/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119638912>

³ Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 15 лютого 2019 р. у справі № 1-кп/243/346/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79891115>

– нормативно-правові акти, які всупереч закону зменшують надходження бюджету або збільшують його витрати, що включаються у бюджети всіх рівнів незалежно від джерела їх формування, якщо предметом кримінальних дій були бюджетні кошти у великих розмірах (ст. 211 КК).

Так, наприклад, 20.12.2016 р., ОСОБА_1, перебуваючи у приміщенні Підгородненської міської ради у своєму робочому кабінеті, у робочий час, реалізуючи свій злочинний намір на нецільове використання бюджетних коштів, достовірно знаючи, що засідання виконавчого комітету Підгородненської міської ради було проведено 19.12.2016 р., а питання щодо перерозподілу невикористаних районними закладами освіти коштів на завершення капітального ремонту фасаду (з заміною вікон) КЗ «Підгородненська загальноосвітня школа №2 I-III ступенів» Дніпровської районної ради Дніпропетровської області», на вказаному засіданні не розглядалось, діючи умисно, в інтересах ТОВ «Мегаліт 2007» (підрядника), ФОП «ОСОБА_7» (розробника проекту), ФОП «ОСОБА_8» (фахівця технічного нагляду)», ФОП «ОСОБА_9» (розробника проекту покрівлі), які були задіяні в освоєнні бюджетних коштів, виділених на ремонтні роботи, у порушення п. 23, 27 ст.26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», використовуючи своє службове становище, діючи всупереч інтересам служби, надала вказівку керівнику структурного підрозділу з соціальних питань та військового обліку Підгородненської міської ради, щодо внесення до журналу обліку засідань виконкому Підгородненської міської ради завідомо неправдивих відомостей, а саме: про включення до переліку та розгляд третім питанням на засіданні виконкому Підгородненської міської ради від 19.12.2016 питання «Про надання дозволу щодо перерозподілу коштів», завіривши при цьому останню, що вказане питання було розглянуто та погоджено одностайно. Таким чином, на підставі вказаного рішення, голова Підгородненської міської ради ОСОБА_1 всупереч п.8 ст.78, п.1 ст. 119, п. 24 ст. 116 Бюджетного кодексу України, здійснила видатки з бюджету м. Підгородне без встановлених бюджетних призначень, затверджених рішенням про міський бюджет м. Підгородне на 2016 рік, предметом яких були бюджетні кошти у великих розмірах у сумі 1 071 807,65 грн., що в тисячу і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян, та з міського бюджету м. Підгородне були використані для розрахунку з підрядними організаціями за проведені роботи з капітального ремонту фасаду (заміна вікон) КЗ «Підгородненська загальноосвітня школа №2 I-III ступенів» Дніпровської районної ради Дніпропетровської області», що є нецільовим використанням бюджетних коштів⁴.

4. Щодо кримінальних правопорушень проти порядку переміщення предметів через митний кордон України, так 9 грудня 2023 року Верховна Рада ухвалила серйозні зміни щодо предметів цих кримінальних правопорушень.

⁴ Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 20 грудня 2018 р. у справі № 1-кп/175/219/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78717226>

До цього часу, ст. 201 КК України, передбачала кримінальну відповідальність лише за незаконне переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Незаконне переміщення інших товарів, вказаних у цій статті, крім наркотичних речовин (ст. 305 КК України), та лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201-1 КК України), контрабандою не вважалося [1].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» вносяться зміни до ст.ст. 201 («Контрабанда культурних цінностей та зброї») та 201-1 («Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев») КК України та доповнюється Кодекс новими ст. ст. 201-3 («Контрабанда товарів»), 201-4 («Контрабанда підакцизних товарів»), якими встановлюється кримінальна відповідальність за контрабанду товарів та підакцизних товарів [4].

Згідно з п. 57 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України, товарами вважаються будь-які рухомі речі, включаючи ті, які законом вважаються нерухомими (за винятком комерційних транспортних засобів), валютні цінності, а також електроенергія, що транспортується лініями електропередачі [2].

Згідно з п. 215.1 ст. 215 Податкового кодексу України, до підакцизних товарів належать: спирт етиловий, спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво (крім квасу "живого" бродіння); тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну; тютюнова сировина, тютюнові відходи; рідини, що використовуються в електронних сигаретах; пальне, у тому числі товари (продукція), що використовуються як пальне для заправлення транспортних засобів, обладнання або пристроїв з двигунами внутрішнього згоряння із запалюванням від стиснення, з двигунами внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням, з двигунами внутрішнього згоряння з кривошипно-шатунним механізмом та коди яких згідно з УКТ ЗЕД не зазначені у підпункті 215.3.4 пункту 215.3 цієї статті (крім газу природного у газоподібному стані за кодом 2711 21 00 00 згідно з УКТ ЗЕД); автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів; електрична енергія [3].

Згідно з диспозиціями статей 201-3, 201-4 КК, ці кримінальні правопорушення мають матеріальний склад, і кримінальна відповідальність настає лише за умови, якщо органи досудового розслідування доведуть значний або великий розмір контрабанди.

Положення закону про введення кримінальної відповідальності за контрабанду підакцизних товарів набуває чинності поетапно: з 1 січня 2024 року для підакцизних товарів і з 1 липня 2024 року для інших товарів. Це сприятиме припиненню незаконного переміщення товарів і позитивно вплине на розвиток національної економіки.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що Закон № 3513-IX порівняно з попередніми положеннями кримінального законодавства відзначається більш чітким визначенням предметів контрабанди та встановленням різної міри покарання за контрабанду залежно від її предмету. Це сприятиме більш точній кваліфікації дій та забезпечить більш ефективну протидію незаконному переміщенню товарів через митний кордон України. Важливим є також введення примітки до ст. 201 КК України, яка роз'яснює зміст об'єктивної сторони контрабанди, що дозволяє більш точно визначати умови і обставини, за яких вчиняється контрабанда. Нові зміни в кримінальному законодавстві України визначають більш точний та прогресивний підхід до кваліфікації дій з контрабанди, що позитивно вплине на їхню правильну кваліфікацію.

5. У кримінальних правопорушеннях проти порядку ведення господарської діяльності (ст.ст. 203-1, 203-2, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 213, 227) предметом виступають:

- диски для лазерних систем зчитування, матриці, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК);
- документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця (ст. 205-1 КК);
- майно підприємства, установи, організації, у тому числі частки, акції, паї їх засновників, учасників, акціонерів, членів (ст. 206-2 КК);
- майно, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом (ст. 209 КК);
- недостовірні інформація про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209-1 КК);
- металобрухт кольорових і чорних металів (ст. 213 КК);
- небезпечна продукція, тобто така продукція, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, встановленим нормативно-правовими актами (ст. 227 КК).

6. У кримінальних правопорушеннях, спрямованих проти прав кредиторів (ст.ст. 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222) предметом виступають:

- завідомо неправдиві відомості, внесені керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників (ст. 220-1 КК);
- завідомо неповні або недостовірні відомості про угоди, зобов'язання, майно установи, у тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан установи, які вносяться до документів або реєстрів бухгалтерського обліку чи у звітність фінансової установи (ст. 220-2 КК);
- є завідомо неправдива інформація, яка надається органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо (ст. 222 КК).

Так, наприклад, *ОСОБА_1*, достовірно знаючи про необхідність сплати ввізного мита за товар, який перевозить через митний кордон, будучи обізнаним із пільгами якими мають особи, які ввозять на митну територію України гуманітарну допомогу, а саме, звільняються від такого оподаткування ввізним митом, діючи умисно, власноручно вніс неправдиву інформацію в «Декларацію про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою», в якій зазначив неправдиві дані, а саме: в п. 5 Декларації «Відправник» вписав: «громада м. Яси Ромунія»; в п. 6 Декларації «Отримувач» вписав: «м. Добра Єдрпу 43894641»; в п. 7 Декларації «Фактичне місце призначення розвантаження вантажу» вписав: «м. Чернівці вул. Річна 10 м.Добра»; в п. 9 Декларації «Вид допомоги» вписав: «консерви 3 уп. 5 кг», «серветки, памперси 7 уп. 15 кг», одяг/взуття «8 уп. 50 кг», яку власноручно завірив своїм підписом та подав співробітнику пункту пропуску «Дяківці-Раковець» митного поста «Дяківці» Чернівецької митниці для отримання пільг щодо податків⁵.

7. У кримінальних правопорушеннях проти засад добросовісної конкуренції (ст.ст. 229, 231, 232) предметом виступають такі об'єкти:

- знак для товарів і послуг, фірмове найменування, кваліфіковане зазначення походження товару (ст. 229 КК).
- відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК, ст. 232 КК).

Деякі випадки передбачають, що предмет кримінального правопорушення законодавець пов'язує з наслідками правопорушення, використовуючи його як поріг для криміналізації діяння або виокремлюючи як кваліфікуючу ознаку (Наприклад, у випадках ухилення від сплати податків, сума несплачених податків має відповідати значному розміру, тобто в три тисячі і більше разів перевищувати установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

⁵ Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 09 лютого 2024 р. у справі № 1-кп/714/31/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116883946>

При цьому, варто пам'ятати, що розмір заподіяної шкоди (предмета кримінального правопорушення) при кваліфікації кримінальних правопорушень визначається не в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян, а в соціальних податкових пільгах. Важливим у цьому аспекті є визначення розміру предмета. Відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України (ПК), в частині кваліфікації кримінальних правопорушень сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього кодексу для відповідного року.

Згідно з розділом XIX «Прикінцеві положення» ПК України, підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 цього кодексу, для застосування цього підпункту податкова соціальна пільга становить 50 відсотків розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня звітного податкового року, і застосовується до будь-якого платника податку.

Згідно з ЗУ «Про Державний бюджет України на 2024 рік», з 1 січня 2024 року прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 3028 гривень. Таким чином, неоподатковуваний мінімум доходів громадян для цього року дорівнює 1514 гривень (50% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

При описі предмету кримінальних правопорушень у господарській сфері, важливо враховувати, що він може бути чітко визначений у законі або впливати з диспозиції кримінально-правової норми і визначатися іншими нормативними актами, якщо сама норма має бланкетний характер.

Висновки. У сфері господарської діяльності, включаючи житлове будівництво, важливо чітко визначати предмет кримінальних правопорушень. Це дозволяє уникнути правових невизначеностей і сприяє правильній кваліфікації дій, що мають ознаки правопорушень. Для цього необхідно уточнювати законодавчі норми та адаптувати їх до сучасних умов господарювання. У сфері житлового будівництва в Україні важливо забезпечити ефективний контроль та регулювання з боку державних органів, щоб запобігти ухиленню від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів. Впровадження жорсткіших правил та посилення відповідальності за кримінальні правопорушення може сприяти більшій прозорості та відповідальності в цій галузі. Також, нинішнє законодавство потребує удосконалення для чіткішого визначення складу кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. Це включає більш точне визначення предмета правопорушення та відповідних наслідків, що дозволить зменшити можливості для уникнення правової відповідальності.

І, звичайно, використання міжнародного досвіду та співпраця з іншими країнами є важливими елементами в розробці ефективної системи боротьби з кримінальними правопорушеннями. Вивчення та адаптація успішних практик інших держав можуть сприяти створенню більш ефективного законодавства та практик регулювання у сфері господарської діяльності, включаючи житлове будівництво.

Запровадження цих заходів сприятиме підвищенню ефективності боротьби з кримінальними правопорушеннями в сфері господарської діяльності, забезпечить захист інтересів держави та громадян, а також сприятиме розвитку прозорого і відповідального ринку житлової нерухомості в Україні.

Література:

1. Кримінальний кодекс : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Митний кодекс : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
3. Податковий кодекс : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 09.12.2023 р. № 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n6>.
5. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2010. 608 с.
6. Кримінальне право України. (Особлива частина): підруч. / [А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житній та ін.]; за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
7. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів: [посіб.] / Е. М. Кісілюк, М. П. Климчук, О. Є. Омельченко, О. В. Процюк; [за ред. д.ю.н. С. С. Чернявського]. К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2014. 112 с.
8. Мультимедійний підручник «Кваліфікація окремих видів злочинів» / Савченко А. В., Вартилецька І. А., Кісілюк Е. М., Кришевич О. В., Кузнецов В. В., Микитчик О. В.; Процюк О. В.; Мостепанюк Л. О.; Семенюк О. О.; Смаглюк О. В.; авторські майнові права належать НАВС, дата реєстрації 05.03.2018. Свідectво про реєстрацію авторського права на твір № 77305. Україна, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Науковий твір. URL: <https://arm.naiuu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/index.html>.
9. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: [монографія] / О. О. Дудоров. К.: Юридична практика, 2003. 924 с.
10. Лихова С. Я. Характеристика предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Юридичний вісник 2016. № 3 (40). С. 157-162.
11. Навроцький В. О. Господарські злочини. Лекції для студентів юридичного факультету / В. О. Навроцький. Львів: Юрид. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. 60 с.
12. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України [текст]: навч. посіб. / В. Я. Тацій. Х.: Укр. юрид. акад., 1994. 75 с.

References:

1. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Customs Code: Law of Ukraine of 13.03.2012, No. 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
3. Tax Code: Law of Ukraine of 02.12.2010, No. 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Humanization of Liability for Offenses in the Field of Economic Activity: Law of Ukraine of 09.12.2023 No. 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n6>.

5. Baulin Yu. V., Borisov V. I., Tyutyugin V. I. (2010) *Criminal law of Ukraine. Special part* [Underhand] Kyiv [in Ukrainian].
6. Bailov A. V., Vasiliev O. A., Zhitnii O. O. (2011) *Criminal law of Ukraine. (Special part):* [Underhand] KhNUVS Publishing House [in Ukrainian].
7. Kisilyuk E. M., Klimchuk M. P., Omelchenko O. E., Protsyuk O. V. (2014) *Qualification and investigation of criminal offenses against the order of circulation of money, securities, other documents* [Manual] / E. M. Kisilyuk, M. P. Klimchuk, O. E. Omelchenko, O. V. Protsyuk; [edited by Doctor of Law S. S. Chernyavskiy]. Kyiv: Publishing House of the European University [in Ukrainian].
8. Savchenko AV, Vartyletska IA, Kisilyuk EM, Kryshevych OV, Kuznetsov V. V., Mykytchuk O. V et al. (2018) *Multimedia textbook "Qualification of certain types of crimes", copyright belongs to the National Academy of Sciences of Ukraine. Certificate of copyright registration for the work № 77305. Ukraine, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Scientific work. URL: <https://arm.naiiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/index.html>* [in Ukrainian].
9. Dudorov O. O. (2003) *Crimes in the sphere of economic activity: criminal and legal characteristics* [Monograph] Kyiv: Legal practice. [in Ukrainian].
10. Likhova S.Ya. (2016) *Characterization of the subject of criminal offenses in the field of economic activity. Legal Bulletin* [in Ukrainian].
11. Navrotsky V. O. (1997) *Economic crimes. Lectures for students of the Faculty of Law. Lviv: Jurid. of Lviv state. University named after Ivan Franko* [in Ukrainian].
12. Tatsii V. Ya. (1994) *The object and subject of the crime in the criminal law of Ukraine. Kharkiv.: Ukr. law Acad.* [in Ukrainian].

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-526-541](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-526-541)

Христова Юлія Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри кримінального права та кримінології, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті обґрунтовано висновок про те, що до числа специфічних детермінантів криміналізації правосуддя в Україні доцільно віднести корупційні ризики у сфері правосуддя, неефективність діяльності органів та підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування фактів втручання в професійну діяльність судді, а також інших кримінальних правопорушень проти правосуддя, недоліки нормативно-правового забезпечення безпеки правосуддя, прояви державної зради та колабораційної діяльності в судовій системі, а також детермінанти, обумовлені незавершеністю реформування судової системи України, відсутністю Концепції розвитку системи правосуддя на поточний період, Концепції забезпечення безпеки правосуддя, що руйнує системну злагодженість, взаємодію та координацію уповноважених суб'єктів кримінологічного захисту правосуддя, належного моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них та ін.

За результатами аналізу позитивного досвіду окремих зарубіжних країн щодо забезпечення безпеки правосуддя констатовано, що в новій Концепції розвитку системи правосуддя на 2024-2026 роки доцільно визначити забезпечення безпеки правосуддя як один з напрямів її сталого функціонування. Обґрунтовано висновок про потребу розроблення та впровадження Концепції забезпечення безпеки та протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в Україні з урахуванням встановлених специфічних особливостей детермінації криміналізації правосуддя. Задля здійснення моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них (на місцевому, регіональному, загальнодержавному рівнях) запропоновано створити у структурі Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, який розглядає питання судоустрою, окремий підкомітет з питань правосуддя та забезпечення безпеки діяльності судів.

Ключові слова: детермінанти, криміналізація правосуддя, безпека правосуддя, кримінологічний захист правосуддя.

Khrystova Yuliia Viktorivna PhD in Law, Associate Professor, a doctoral student at the Department of Criminal Law and Criminology, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ave. Gagarina, 26, 49005, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>.

MAIN DETERMINANTS OF CRIMINALIZATION OF JUSTICE IN UKRAINE

Abstract. The article substantiates the conclusion that among the specific determinants of the criminalization of justice in Ukraine, it is expedient to include corruption risks in the sphere of justice, the ineffectiveness of the activities of the bodies and divisions of the National Police and other law enforcement agencies in detecting and investigating the facts of interference in the professional activity of a judge, as well as other criminal offenses against justice, deficiencies in the regulatory and legal provision of the security of justice, manifestations of treason and collaborative activity in the judicial system, as well as determinants due to the incompleteness of the reform of the judicial system of Ukraine, the absence of the Concept of the development of the justice system for the current period, the Concept of ensuring the security of justice, which destroys the systemic coherence, interaction and coordination of authorized subjects of criminological protection of justice, proper monitoring of changes in the security situation and prompt response to them, etc.

According to the results of the analysis of the positive experience of certain foreign countries in ensuring the security of justice, it was established that in the new Concept of the development of the justice system for 2024-2026, it is appropriate to define the security of justice as one of the areas of its sustainable functioning. The conclusion about the need to develop and implement the Concept of ensuring security and countering criminal offenses against justice in Ukraine is substantiated, taking into account the established specific features of the determination of criminalization of justice. In order to monitor changes in the security situation and promptly respond to them (at the local, regional, and national levels), it is proposed to create a separate subcommittee on justice and ensuring the security of the courts within the structure of the Committee on Legal Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine, which considers issues of the judiciary.

Keywords: determinants, criminalization of justice, security of justice, criminological protection of justice.

Постановка проблеми. Для України як країни, яка прагне до європейської та євроатлантичної інтеграції в складних умовах воєнного стану, захист правосуддя від криміногенних чинників, які впливають на зниження рівня його безпеки, має особливо важливе значення в сфері забезпечення національної безпеки. Більше того, у грудні 2023 року закінчився період дії

Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., а нові стратегічні цілі ще не визначено, що також актуалізує потребу у дослідженні сучасних детермінантів криміналізації правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На детермінанти криміналізації правосуддя в Україні звертали увагу у своїх працях такі вчені та юристи-практики, як В. Бойко [1] В. Гринюк, [2], П. Каблак [3], Н. Квасневська [4], В. Кончаковська [5], О.Л. Котович [6], Р. Кузьмін [7], С. Мірошніченко [8], А. Мірошніченко [9], Н. Морщагіна [10], О. Овсяннікова [11], К. Опак [12], М.В. Шепітько [13], О.Ф. Чередник [14], О. Титаренко [15], В. Яковлева [16] та інші вітчизняні вчені. Однак в кримінологічній науці на сьогодні відсутні комплексні дослідження детермінантів криміналізації правосуддя в Україні, у тому числі в умовах воєнного стану, що зумовлює потребу у їх визначенні для подальшого забезпечення ефективності механізму його кримінологічного захисту.

Метою статті є виявити та пояснити основні специфічні детермінанти криміналізації правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження детермінант криміналізації правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту вважаємо за доцільне розпочати з визначення терміну «криміналізація», залученого до наукового обігу в кримінології в іншому, відмінному від кримінально-правового, значенні. Зокрема, у наукових працях з кримінології він позначає не встановлення кримінальної протиправності діяння, а збільшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень, зростання рівня злочинності в суспільстві загалом чи в його окремих сферах, проникнення кримінально-протиправних форм поведінки у різні сфері суспільного життя [17, С. 750; 18]. Наприклад, В.М. Попович у монографії «Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань» (1995 р.) визначив кримінологічний термін «криміналізація» як зростання суспільно небезпечних криміногенних проявів у тій чи іншій сфері суспільних відносин [19, С. 3]. Під криміналізацією економіки вчені також розуміють такий її стан, при якому значне місце займає діяльність по збільшенню і присвоєнню доходів, одержаних злочинним шляхом [20]. За результатами дослідження криміналізації українського суспільства з позицій інституціональної методології на рівні докторської дисертації (2010 р.) В. М. Дрьомін констатував, що вона полягає в ураженні суспільства злочинністю і поширенні кримінальної ідеології [21, с. 17].

Екстраполяція наведених інтерпретацій кримінологічного розуміння терміну «криміналізація» на досліджувану нами сферу, дозволяє запропонувати *під криміналізацією правосуддя у широкому змісті розуміти деструктивний процес проникнення (як зсередини, так і зовні) кримінально-протиправних форм поведінки у професійну діяльність осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні)), а також*

інших осіб, які сприяють його здійсненню (співробітників прокуратури, оперативних підрозділів, слідчого, дізнавача, детектива, захисника, представника особи, судового експерта), осіб, які забезпечують функціонування суду та його безпеку (співробітників Служби судової охорони, працівників апарату суду, членів Вищої Ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, працівників Державної судової адміністрації та Національної школи суддів України), а також інших учасників судового процесу.

Переходячи до визначення та подальшого аналізу детермінант криміналізації правосуддя в Україні важливо зауважити, що із запропонованих у сучасній кримінологічній літературі численних класифікацій детермінантів злочинності за різноманітними критеріями [22, С. 76–77; 23, С. 69–70] у даному дослідженні ми візьмемо за основу класифікацію за рівнем їх існування та розглянемо тільки ті з них, які притаманні саме кримінальним правопорушенням проти правосуддя.

З цього питання в кримінологічній науці слушно зазначено, що специфічними причинами і умовами, характерними для даної групи кримінальних правопорушень є:

- низький рівень правової культури особи, яка вчинює кримінальне правопорушення;
- правовий нігілізм;
- наявність конфлікту між різними учасниками судочинства;
- слабка захищеність учасників судочинства;
- малоефективне застосування до учасників кримінального судочинства заходів безпеки;
- недосконалість законодавчої бази, яка регламентує їхній захист;
- невіра в справедливість правоохоронних органів;
- низький рівень кадрового забезпечення і слабкий професіоналізм співробітників правоохоронних органів;
- недостатня розробленість критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів, їхня висока завантаженість;
- малоефективний контроль і нагляд за роботою співробітників правоохоронних органів;
- професійна деформація співробітників правоохоронних органів;
- помилково усвідомлені ними інтереси служби [24, С. 164].

Вбачаємо, що до числа детермінантів криміналізації правосуддя в Україні також доцільно віднести корупційні ризики у сфері правосуддя, втручання в професійну діяльність судді, неефективність діяльності органів та підрозділів Національної поліції щодо виявлення та ефективного розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, недоліки нормативно-правового забезпечення безпеки правосуддя, прояви державної зради та колабораційної діяльності в судовій системі, а також детермінанти, обумовлені незавершеністю реформування судової системи України, відсутністю Концеп-

ції розвитку системи правосуддя на поточний період, Концепції забезпечення безпеки правосуддя, що руйнує системну злагодженість, взаємодію та координацію уповноважених суб'єктів кримінологічного захисту правосуддя, належного моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них та ін.

Корупційні ризики у сфері правосуддя. Огляд наукової літератури з означеної проблематики свідчить про те, що на переконання більшості вчених найнебезпечнішим з усіх детермінант криміналізації правосуддя є корупція [8; 23, С. 323; 12, С. 137; 25], що також підтверджується результатами багатьох соціологічних досліджень у цій сфері [26]. Так, наприклад, 39 % українців, опитаних у 2023 році Київським міжнародним інститутом соціології вважають судову систему однією з найбільш корумпованих сфер суспільного життя після митниці (40 % опитаних) [27]. Про низький рівень довіри населення до судової гілки влади/судів свідчать також результати інших соціологічних досліджень, наприклад, 59% опитаних у 2021 р. з цього питання респондентів висловили їм недовіру, лише 6% погодилися з твердженням, що суди є незалежними та не зазнають впливу політиків, влади, олігархів, 64% погодилися з тезою про те, що підкуп суддів є звичайною практикою в українських судах, а 62 % вважають, що корупція в судах зростає [28]. Крім цього, говорячи про корупційні кримінальні правопорушення, які вчинюються спеціальним суб'єктом – суддями, варто зауважити про резонансний випадок викриття у травні 2023 р. корупції у Верховному Суді України, що дискредитував судову владу в державі [29].

Неефективність діяльності органів та підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування фактів втручання в професійну діяльність судді, а також інших кримінальних правопорушень проти правосуддя. Для забезпечення кримінологічного захисту правосуддя важливе значення має вирішення такої актуальної проблеми детермінації криміналізації правосуддя в Україні, як високий рівень штучної латентності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України [30, С. 237–255], а також неефективність досудового розслідування цієї категорії справ [31], оскільки безкарність значною мірою сприяє подальшому поширенню таких посягань. Зокрема, втручання в професійну діяльність судді з метою добитися винесення ним неправосудного рішення, яке може бути здійснено з боку народних депутатів, депутатів місцевих рад, представників органів виконавчої влади, адвокатів, громадян та їх об'єднань, засобів масової інформації та інших осіб, наприклад, блокування роботи суду, зловживання правом на проведення мирних зібрань біля будівлі суду та ін.[31], з боку російських загарбників (окупантів), у тому числі шляхом примусу, якщо останні утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з міркувань совісті [32, С. 62], втручанням також є дифамація як спосіб вчинення тиску на суд, адже її наслідком може стати прийняття незаконного судового рішення та

відхилення від судової процедури, оскільки, скеровуючи всі сили на свій захист, суддя мимоволі відсуває на другий план основне завдання – пошук істини та законне, справедливе вирішення правового спору [3, С. 326–332].

За результатами проведеного нами кримінологічного аналізу кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя в Україні за 2013–2023 рр. встановлено, що з 2144 звернень суддів з повідомленням про загрозу їх незалежності, надісланих до Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора на виконання вимог п. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [33], було обліковано тільки 908 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України [34], а до суду направлено всього 7 кримінальних проваджень, лише 3 з яких було розглянуто судом із закриттям провадження у справі, а інші – нерозглянуті [35]. Більше того, за результатами експертного опитування суддів встановлено, що втручання в діяльність судових органів є надзвичайно високолатентним (з коефіцієнтом латентності більше 50) кримінальним правопорушенням [36, С. 129].

У цілому до причин латентності кримінальних правопорушень проти правосуддя також доцільно віднести в цілому низький ступінь очевидності вчинених діянь; професійні компетенції суб'єкта розглядуваних кримінальних правопорушень, що дозволяють йому ефективно приховати кримінально протиправне посягання; діяльність винного щодо приховування кримінально протиправного посягання тощо; відсутність належної реакції з боку правоохоронних органів на виявлену інформацію про вчинення насильства, випадки приховування від обліку вчинених кримінально протиправних посягань тощо [37, С. 173].

Недоліки нормативно-правового забезпечення безпеки правосуддя, у тому числі в зв'язку з сучасними викликами та загрозами, обумовленими широкомасштабною агресією РФ також доцільно віднести до детермінант криміналізації правосуддя. Зокрема, потребують усунення недоліки законодавства у сфері правового забезпечення діяльності Служби судової охорони в умовах відсутності спеціального закону «Про Службу судової охорони», кримінально-правового захисту її співробітників та їхніх близьких родичів, а також щодо її взаємодії з іншими суб'єктами кримінологічного захисту правосуддя з урахуванням нових повноважень Національної поліції, нормативно-правового врегулювання питань щодо забезпечення охорони конфіденційної інформації, пов'язаної з безпекою суду та ін. В аспекті детермінації криміналізації правосуддя в Україні заслуговує на увагу й питання щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти безпеки правосуддя в умовах воєнного стану, належної диференціації кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, які вчинюються спеціальним суб'єктом – судьями, а також щодо забезпечення кримінально-правового захисту суддів від втручання в їхню професійну діяльність з боку російських загарбників (окупантів) та ін. [38].

Прояви державної зради та колабораційної діяльності в судовій системі. Так, наприклад, про підозру у державній зраді, вчиненій в умовах воєнного стану, було повідомлено голові Полтавського районного суду [39], голові Вовчанського районного суду Харківської області [40], судді Луганського окружного адміністративного суду [41], які підбурювали й інших працівників суду підтримати російських окупантів і співпрацювати з ними. За результатами аналізу статистичних даних Офісу генерального прокурора встановлено, що за період 2022–2023 рр. кількість суддів та інших службових осіб судової гілки влади, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111 КК України, складає 8 осіб; ст. 111-1 КК України, – 12 осіб; ст. 111-2, – 3 особи [42].

Детермінанти, обумовлені незавершеністю реформування судової системи України. Зокрема, огляд доктринальних джерел з питань модернізації судової системи України свідчить про такі недоліки її реформування, як, наприклад, застосування радикальних, а не поступальних, еволюційних заходів (наприклад, оптимізувати судоустрій – ліквідувати суди; очистити суддівський корпус – звільнити суддів з посад; зміцнити незалежність суддів – сконцентрувати повноваження щодо суддівської кар'єри в межах одного органу та ін.) [43, С. 7]; впровадження нововведень, які не відповідають конституції України [44], європейським стандартам щодо незалежності суддів [45]; відсутність стратегічного планування та належного аналітико-дослідницького забезпечення процесу проведення реформ, а також належного нормативно-правового та фінансового обґрунтування запланованих реформ [16, с. 122 – 123], у тому числі в умовах воєнного стану.

Також у контексті дослідження детермінації криміналізації правосуддя в Україні не можна обійти увагою назрілі проблеми кадрового дефіциту та недостатньої розробленості критеріїв доброчесності та професіоналізму судді (кандидата на посаду судді), обумовлені наслідками здійснення судової реформи. Зокрема, після запровадження первинного кваліфікаційного оцінювання та обов'язкового електронного декларування за період 2015–2018 рр. загальна кількість суддів в Україні зменшилася на понад третину (3,2 тис.) [46], а через ліквідацію у 2019 р. Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ) процедура добору суддів була заблокована до призначення її нового повноваженого складу Вищою радою правосуддя 1 червня 2023 р. Відповідно до п. 8 Плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року ВККСУ з метою відновити добір на посаду судді на основі вдосконаленого законодавства, зокрема щодо чітких критеріїв доброчесності та професіоналізму та сильної ролі Громадської ради доброчесності у термін до червня 2024 р. має затвердити та оприлюднити положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді з чіткими критеріями та методологією оцінювання, а також у строк до грудня

2024 р. ухвалити рішення щодо початку процедури добору на посаду судді на основі вдосконаленої нормативно-правової бази [47].

Відсутність Концепції розвитку системи правосуддя на поточний період, а також Концепції забезпечення безпеки правосуддя. У грудні 2023 року закінчився період дії Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., в Офісі Президента України триває робота над розробкою Концепції розвитку системи правосуддя на 2024–2026 роки, відтак нові стратегічні цілі ще не визначено. У свою чергу, відсутність Концепції забезпечення безпеки правосуддя руйнує системну злагодженість, взаємодію та координацію уповноважених суб'єктів кримінологічного захисту правосуддя. У свою чергу, доцільність розроблення та впровадження Концепції забезпечення безпеки правосуддя може бути підтверджена, наприклад, досвідом розроблення та представлення у 2018 році Сенатом Берліна рамкової концепції безпеки для судів і правоохоронних органів, яка була розроблена із залученням як представників із зазначених сфер діяльності, так і незалежних експертів та дозволяє приймати фундаментальні, новаторські рішення для вирішення важливих питань для забезпечення безпеки правосуддя [48]. Питання забезпечення захисту правосуддя набуло стратегічного значення для діяльності судових установ і в багатьох країнах Північної Європи. Наприклад, у Фінляндії забезпечення безпеки приміщень суду є однією із стратегічних цілей діяльності судових установ на 2023–2033 рр. А в Норвегії окрім того, що судова адміністрація приділяє велику увагу забезпеченню захисту правосуддя, Стратегічним планом для судів – Суди 2025 передбачено запровадження схеми компенсації для працівників суду у разі серйозних інцидентів безпеки. У Данії Планом дій для судів на 2024 рік, складеному для реалізації відповідної Стратегії на 2023–2027 рр., передбачено заходи щодо посилення кібернетичної та інформаційної безпеки судів. Питання забезпечення кримінологічного захисту правосуддя також актуалізується і у Швеції. Зокрема, у червні 2023 р. рішенням уряду Судовому агентству було доручено в діалозі з судами визначити їх потреби у додаткових заходах безпеки, які доцільно впровадити як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, а також розвивати свою підтримку судів у цій сфері в подальшому. Також позитивним вбачаємо досвід Швеції щодо включення Судової адміністрації до сектору готовності, порядку та безпеки разом з поліцією, яка виконує координуючу роль, та іншими державними органами, з метою забезпечити діяльність судів у випадку надзвичайних ситуацій, а також щодо зобов'язання здійснювати аналіз ризиків і вразливих до загроз сфер діяльності принаймні кожні два роки [49]. Аргументом на користь доцільності впровадження в Україні належного моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них також може слугувати позитивний досвід Австралії щодо забезпечення безпеки судів завдяки управлінню ризиками [50, С. 113].

Висновок. До числа специфічних детермінантів криміналізації правосуддя в Україні доцільно віднести корупційні ризики у сфері правосуддя, неефективність діяльності органів та підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування фактів втручання в професійну діяльність судді, а також інших кримінальних правопорушень проти правосуддя, недоліки нормативно-правового забезпечення безпеки правосуддя, прояви державної зради та колабораційної діяльності в судовій системі, а також детермінанти, обумовлені незавершеністю реформування судової системи України, відсутністю Концепції розвитку системи правосуддя на поточний період, Концепції забезпечення безпеки правосуддя, що руйнує системну злагодженість, взаємодію та координацію уповноважених суб'єктів кримінологічного захисту правосуддя, належного моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них та ін.

У новій Концепції розвитку системи правосуддя на 2024-2026 роки вбачаємо за доцільне визначити забезпечення безпеки правосуддя як один з напрямів її сталого функціонування. Також потребує розроблення та впровадження Концепція забезпечення безпеки та протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в Україні з урахуванням встановлених специфічних особливостей детермінації криміналізації правосуддя. У свою чергу, для здійснення моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них (на місцевому, регіональному, загальнодержавному рівнях) доцільно створити у структурі Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, який розглядає питання судоустрою, окремого підкомітету з питань правосуддя та забезпечення безпеки діяльності судів.

Література:

1. Бойко В. Чинники негативного впливу на судову владу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №5. С. 323–327.
2. Гринюк В. О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2004. 18 с.
3. Каблак П. І. Дифамація як спосіб незаконного впливу на суддів та права людини: пошук рівноваги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 326–332
4. Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 212 с.
5. Кончаковська В. В. Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 18 с.
6. Котович О. Л. Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 Київ, 2013. 19 с.
7. Кузьмін Р. Р. Недопустимість незаконного впливу на суд та слідство. *Європейські перспективи*. 2013. № 4. С. 99-106
8. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 40 с.

9. Мирошниченко А. К. Кримінологічна характеристика помсти як мотиву вчинення злочинів щодо працівників правоохоронних органів та суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 18 с.
10. Морщагіна Н. Незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права. *Судова влада України* : офіційний веб-сайт. 2016. URL: <https://oda.arbitr.gov.ua/sud5037/pres-centr/news/296624/>
11. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196–200
12. Опак К. М. До питання протидії корупції в судовій системі України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3 (спец. вип.). С. 137–143.
13. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 43 с.
14. Чередник О. Ф. Кримінологічна характеристика і запобігання насильницьким злочинам проти правосуддя, скоєним щодо свідків і потерпілих. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 3. С. 216–219.
15. Титаренко О.О. Державне програмування протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.
16. Яковлева В. С. Кримінологічна характеристика та запобігання втручанню в діяльність судових органів : дис. ... докт. філ. : 081 / Наук.-дослід. ін.-т вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса Націон. акад. правових наук України. Харків, 2023. 260 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf
17. Велика українська кримінологічна енциклопедія: у 2 т. Т. 1: А–Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. 853 с.
18. Пахнін М. Л. Правові детермінанти криміналізації засобів масової інформації. *Нове українське право*. 2022. №3. С. 160–166;
19. Попович В.М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань : монографія. Київ :Правові джерела. 1995. 325 с.
20. Єніна-Березовська А. О., Середіна Г. В. Система безпеки держави та загрозові економічні процеси: тінізація і криміналізація економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 41–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_9_7 С. 45
21. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 38 с.
22. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 510 с.
23. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
24. Ахмедов В. А. Фактори, що обумовлюють злочинність у сфері правосуддя: соціальні і психологічні детермінанти. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2019 (50). № 1. С. 161–166, с. 164
25. Хотинська-Нор О.З., Саленко О.В. Корупція як фактор делегітимації судової влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2014. №1. С. 665–669. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300078/292483>
26. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи» : Громадська організація Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Київ. 2020. 47 с. URL: <https://rm.coe.int/zvitsud2020/1680a0c2d7>

27. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. 2023. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjnattia-dosvid-stavlennia/>
28. Результати опитування населення України стосовно довіри до судової та інших гілок влади, суддівської незалежності та підзвітності, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви : ТОВ «ІНФО САПІЄНС». 2021 р. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/2021_Survey_Population_Report_UKR.pdf
29. Про надання згоди на утримання під вартою судді Верховного Суду Князева В.С. : рішення Вищої ради правосуддя України від 18 трав. 2023 р. URL : <https://hcj.gov.ua/doc/doc/39723>
30. Христова Ю. В. Кримінологічний аналіз кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 1(29). С.237-255.
31. Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя та інших рішень Вищої ради правосуддя щодо вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя у 2021 році. *Вища рада правосуддя* : веб-сайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_praktyky_rozglyadu_radoyu_vtruchan_u_2021_roci.pdf.
32. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2022 рік: затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 24 серп. 2023 р. № 851/0/15-23. URL : https://court.gov.ua/img/files/file_8162.pdf
33. Реєстр повідомлень суддів про втручання у їх діяльність. *Вища рада правосуддя*: веб-сайт. URL: <https://hcj.gov.ua/intervention>
34. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
35. Судова статистика. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
36. Яковлева В.С. Втручання в діяльність судових органів в Україні : оцінка сучасного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. №40. С. 126–131
37. Ахмедов В. А. Латентність злочинів проти правосуддя: умови і причини виникнення, методи виявлення. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 4. С. 170-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2018_4_25
38. Христова Ю. В. Шляхи нормативно-правового забезпечення безпеки правосуддя в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №5 (33). С.651–660.
39. СБУ викрила голову Полтавського райсуду, яка працювала на ФСБ і «зливала» дані про захисників Маріуполя. *Служба безпеки України* : веб-сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/povyny/sbu-vukryla-holovu-poltavskoho-rajsudu-yaka-pratsiuvala-na-fsb-i-zlyvala-dani-pro-zakhysnykiv-mariupolia>
40. Карловський Д. ДБР заочно повідомили про підозру в держзradі судді на Харківщині. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/12/7345749/>
41. Ексудді з Луганщини, а нині «судді верховного суду лнр», повідомлено про підозру у держзradі. *Луганська обласна прокуратура*: веб-сайт. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=363653,
42. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення : Офіс Генерального прокурора. URL <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravoporushennya-2>
43. Ткач Г. С. Модернізація судової системи України в умовах реформування. URL: <http://localhost:8080/jspui/handle/123456789/420>
44. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України "Про судоустрій і статус суддів" від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, "Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування" від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, "Про Вищу раду правосуддя" від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII від 11 березня 2020 року № 4-р/2020. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text>

45. «Рішення Конституційного Суду України чітко вказують, що судова реформа може продовжуватися лише за умови, що вона не суперечить Конституції та враховує провідні європейські стандарти у цій галузі», – Рада Європи. *Конституційний Суду України*: веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/rishennya-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-chitko-vkazuuyut-shcho-sudova-reforma-mozhe>

46. Калашник П. Кількість суддів в Україні зменшилася на понад третину за 3,5 роки — голова ВККС. URL: <https://hromadske.ua/posts/za-35-roky-kilkist-suddiv-v-ukraini-zmenshylasia-na-ponad-tretynu-holova-vkks>

47. Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 лют. 2024 р. № 133-р. *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224>

48. Khrystova, Y., Miroschnychenko, S., Kurbatova, I., Titarenko O., & Maksimentsev, M. Experience of individual countries of the European region regarding implementation of international standards for ensuring criminological and criminal legal protection of justice. *CUESTIONES POLÍTICAS*. Vol. 41, № 79 (2023), 213-227. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4179.14>

49. Yuliia Khrystova, Oleksandr Khrystov, Maksym Karpenko, Vladyslav Shendryk, Svitlana Kasapohlu. Experience of Individual Northern European Countries in Providing Protection of Justice (Criminological Aspect and Criminal Law Aspect). *SYARIAH : JURNAL HUKUM DAN PEMIKIRAN*. Vol. 24 No. 1 (2024) . P. 35-51. DOI: <https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12491>

50. Sarre, R.; Vernon, A. 2013. Access to safe justice in Australian courts: some reflections upon intelligence, design and process. *International Journal for Crime, Justice and Social Democrac*. Vol. 2 No. 2. 133–147. Retrieved from: <https://doi: 10.5204/ijcjsd.v2i2.116>

References:

1. Boyko V. (2019). Chynnyky nehatyvnoho vplyvu na sudovu vladu [Factors of negative impact on the judiciary]. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2019. №5. S. 323–327 [in Ukrainian]
2. Hrynyuk V. O. (2004). Pryntsyp nezalezhnosti suddiv i pidkorennya yikh til'ky zakonu v kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [The principle of independence of judges and their obedience only to the law in the criminal process of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : Kyivskiy nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, 2004. 18 s. [in Ukrainian]
3. Kablak P. I. (2014). Dyfamatsiya yak sposib nezakonnoho vplyvu na suddiv ta prava lyudyny: poshuk rivnovahy [Defamation as a method of illegal influence on judges and human rights: a search for balance]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. 2014. Vyp. 74. S. 326–332 [in Ukrainian]
4. Kvasnevs'ka N. D. (2009). Vidpovidal'nist' za postanovlennya suddeyu (suddyamy) zavidomo nepravosudnoho vyroku, rishennya, ukhvaly abo postanovy v Ukrayini (kryminal'no-pravove ta kryminolohichne doslidzhennya) [Responsibility for the rendering by a judge (judges) of a knowingly unjust sentence, decision, resolution or resolution in Ukraine (criminal legal and criminological research)]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2009. 212 s. [in Ukrainian]
5. Konchakovs'ka, V. V. (2010). Prymushuvannya davaty pokazannya: kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni aspekty [Compulsion to testify: criminal-legal and criminological aspects] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Derzh. NDI MVS Ukrayiny. Kyiv, 2010. 18 s. [in Ukrainian]
6. Kotovych O. L. Okhorona prava na spravedlyvy sud v Ukrayini (kryminal'no-pravovyy ta kryminolohichnyy analiz) [Protection of the right to a fair trial in Ukraine (criminal legal and criminological analysis)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 Kyiv, 2013. 19 s. [in Ukrainian]

7. Kuz'min R. R. (2013). Nedopustymist' nezakonnoho vplyvu na sud ta slidstvo [Inadmissibility of illegal influence on court and investigation]. *Yevropeys'ki perspektyvy*. 2013. № 4. S. 99-106 [in Ukrainian]
8. Miroshnychenko, S. S. (2012). Zlochyny proty pravosuddya: teoretychni i prykladni problemy zapobihannya ta protydyi [Crimes against justice: theoretical and applied problems of prevention and countermeasures] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. akad. prokuratury Ukrayiny. Kyiv, 2012. 40 s. [in Ukrainian]
9. Myroshnychenko, A. K. (2018) Kryminolohichna kharakterystyka pomsty yak motyvu vchynennya zlochiniv shchodo pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv ta sudu [Criminological characteristics of revenge as a motive for committing crimes against law enforcement officers and the court] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 18 p. [in Ukrainian]
10. Morshchahina N. (2016). Nezalezhnist' sudovoyi vlady ye holovnoyu umovoyu zabezpechennya verkhovenstva prava [Independence of the judiciary is the main condition for ensuring the rule of law]. *Sudova vlada Ukrayiny : ofitsiynyy veb-sayt*. 2016. URL: <https://oda.arbitr.gov.ua/sud5037/pres-centr/news/296624> [in Ukrainian]
11. Ovsyannikova O. (2016). Profesiyna etyka suddiv ta pratsivnykiv sudu yak chynnyk, shcho vplyvaye na formuvannya hromads'koyi dumky [Professional ethics of judges and court employees as a factor influencing the formation of public opinion]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. № 8. S. 196–200 [in Ukrainian]
12. Opak K. M. (2013). Do pytannya protydyi koruptsiyi v sudoviy systemi Ukrayiny [o the issue of anti-corruption in the judicial system of Ukraine]. *Borot'ba z orhanizovanoju zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka)*. 2013. № 3 (spets. vyp.). S. 137–143. [in Ukrainian]
13. Shepit'ko, M. V. (2018) Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya systemy protydyi zlochinam u sferi pravosuddya [Theoretical and methodological principles of the formation of a system of combating crimes in the sphere of justice] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08, 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 43 s. [in Ukrainian]
14. Cherednyk O. F. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka i zapobihannya nasylnyts'kym zlochinam proty pravosuddya, skoyenym shchodo svidkiv i poterpilykh [Criminological characteristics and prevention of violent crimes against justice committed against witnesses and victims]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*. Issue 3, pp. 216–219 [in Ukrainian]
15. Tytarenko O.O. (2019) Derzhavne prohramuvannya protydyi zlochynnosti v Ukrayini [State crime prevention programming in Ukraine] : monohrafiya. Kharkiv : Promart, 2019. 698 s. [in Ukrainian]
16. Yakovleva V. S. (2023) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya vtruchannu v diyal'nist' sudovykh orhaniv [Criminological characteristics and prevention of interference in the activities of judicial bodies] : dys.. ... dokt. fil. : 081 / Nauk.-doslid. in-t vyvchennya problem zlochynnosti im. akademika V. V. Stashysa Natsion. akad. pravovykh nauk Ukrayiny. Kharkiv, 2023. 260 s. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf [in Ukrainian]
17. Velyka ukrayins'ka kryminolohichna entsyklopediya [Great Ukrainian criminological encyclopedia]: u 2 t. T. 1: A–L / redkol.: V. V. Sokurenko (holova), O. M. Bandurka (spivholova) ta in.; nauk. red. O. M. Lytvynov. Kharkiv: Fakt, 2021. 853 s. [in Ukrainian]
18. Pakhnin M. L. (2010) Pravovi determinanty kryminalizatsiyi zasobiv masovoyi informatsiyi [Legal determinants of criminalization of mass media]. *Nove ukrayins'ke pravo*. 2022. №3. S. 160–166;
19. Popovych V.M. (1995) Pravovi osnovy bankivs'koyi spravy ta yiyi zakhyst vid zlochynnykh posyahan' [Legal foundations of banking and its protection against criminal encroachments]: monohrafiya. Kyiv :Pravovi dzherela. 1995. 325 s. [in Ukrainian]

20. Yenina-Berezovs'ka A. O., Seredina H. V. (2014). Systema bezpeky derzhavy ta zahrozlyvi ekonomichni protsesy: tinizatsiya i kryminalizatsiya ekonomiky [State security system and threatening economic processes: criminalization and criminalization of the economy]. *Biznes Inform.* 2014. № 9. S. 41–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_9_7 S. 45 [in Ukrainian]
21. Dr'omin V. M. (2010). Instytutsional'na teoriya zlochynnosti ta kryminalizatsiyi suspil'stva [Institutional theory of crime and criminalization of society] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Odes'ka nats. yuryd. akad. Odesa, 2010. 38 s. [in Ukrainian]
22. Kryminolohiya [Criminology]: Zahal'na ta Osoblyva chastyny: pidruchnyk/ V.V. Holina, B.M. Holovkin, M.YU. Valuys'ka, O.V. Lysodyed ta in.; za red. V.V. Holiny i B.M. Holovkina. Kharkiv: Pravo, 2014. 510 s. [in Ukrainian]
23. Kryminolohiya [Criminology]. Akademichnyy kurs / Kol. avtoriv ; za zah. red. O. M. Lytvynova. Kyiv : Vydavnychyy dim «Kondor», 2018. 588 s. [in Ukrainian]
24. Akhmedov V. A. (2019). Faktory, shcho obumovlyuyut' zlochynnist' u sferi pravosuddya: sotsial'ni i psykholohichni determinant [Factors determining criminality in the sphere of justice: social and psychological determinants]. *Naukovi pratsi Natsional'noho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo».* 2019 (50). № 1. S. 161–166, c. 164 [in Ukrainian]
25. Khotyns'ka-Nor O.Z., Salenko O.V. (2014). Koruptsiya yak faktor delehitymatsiyi sudovoyi vlady [Corruption as a factor in the delegitimization of judicial power]. *Analychno-porivnyal'ne pravoznavstvo.* 2014. №1. S. 665–669. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300078/292483> [in Ukrainian]
26. Zvit za rezul'tatamy doslidzhennya «Stavlennya hromadyan Ukrayiny do sudovoyi systemy» [Report on the results of the study "Attitudes of Ukrainian citizens towards the judicial system"]: Hromads'ka orhanizatsiya Ukrayins'kyy tsentr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen' imeni Oleksandra Razumkova. Kyiv. 2020. 47 s. URL: https://rm.coe.int/zvitsud_2020/1680a0c2d7
27. Stan koruptsiyi v Ukrayini 2023 [State of corruption in Ukraine 2023]: spryynyattya, dosvid, stavlennya. 2023. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-stavlennia/> [in Ukrainian]
28. Rezul'taty opytuvannya naseleennya Ukrayiny stosovno doviry do sudovoyi ta inshykh hilok vlady, suddivs'koyi nezalezhnosti ta pidzvitnosti, spryynyattya koruptsiyi ta hotovnosti povidomlyaty pro yiyi proyavy [Results of a survey of the population of Ukraine regarding trust in the judiciary and other branches of government, judicial independence and accountability, perception of corruption and willingness to report its manifestations] : TOV «INFO SAPIYENS». 2021 r. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/2021_Survey_Population_Report_UKR.pdf [in Ukrainian]
29. Pro nadannya z'hody na utrymannya pid vartoyu suddi Verkhovnoho Sudu Knyazyeva V.S. [On granting consent to the detention of Supreme Court judge V.S. Knyazev] : rishennya Vyschoyi rady pravosuddya Ukrayiny vid 18 trav. 2023 r. URL : <https://hcj.gov.ua/doc/doc/39723> [in Ukrainian].
30. Khrystova YU. V. (2023). Kryminolohichnyy analiz kil'kiso-yakisnykh pokaznykiv kryminal'nykh pravoporushen' proty pravosuddya [Criminological analysis of quantitative and qualitative indicators of criminal offenses against justice]. *Nauka i tekhnika s'ohodni.* 2023. № 1(29). S.237-255. [in Ukrainian]
31. Uzahal'nennya praktyky roz'hlyadu Vyschoyu radoyu pravosuddya povidomlen' suddiv pro vtruchannya v yikhnyu diyal'nist' yak suddiv shchodo zdiysnennya pravosuddya ta inshykh rishen' Vyschoyi rady pravosuddya shchodo vzhyttya zakhodiv zabezpechennya nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddya u 2021 rotsi [Generalization of the practice of consideration by the High Council of Justice of judges' notifications about interference in their activities as judges regarding the administration of justice and other decisions of the High Council of Justice regarding taking measures to ensure the independence of judges and the authority of justice in 2021]. *Vyshcha rada pravosuddya : veb-sayt.* URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_praktyky_rozglyadu_radoyu_vtruchan_u_2021_roci.pdf. [in Ukrainian]

32. Pro stan zabezpechennya nezalezhnosti suddiv v Ukraini [About the state of ensuring the independence of judges in Ukraine]. Shchorichna dopovid' za 2022 rik : zatv. rishennyam Vyshchoyi rady pravosuddya vid 24 serp. 2023 r. № 851/0/15-23. URL : https://court.gov.ua/img/files/file_8162.pdf [in Ukrainian].

33. Reyeztr povidomlen' suddiv pro vtruchannya u yikh diyal'nist' [Register of notifications of judges about interference in their activities]. Vyshcha rada pravosuddya : veb-sayt. Retrieved from <https://hcj.gov.ua/intervention> [in Ukrainian]

34. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. Ofis Heneral'noho prokurora : veb-sayt. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].

35. Sudova statystyka. Richna zvitnist'[Judicial statistics. Annual reporting]. Sudova vlada Ukrainy : veb-sayt. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].

36. Yakovleva V.S. (2020) Vtruchannya v diyal'nist' sudovykh orhaniv v Ukraini [Intervention in the activities of judicial bodies in Ukraine: assessment of the current state]: otsinka suchasnoho stanu. Pytannya borot'by zi zlochynnistyu. 2020. №40. S. 126–131 [in Ukrainian]

37. Akhmedov V. A. (2018). Latentnist' zlochniv proty pravosuddya: umovy i prychny vynyknennya, metody vyyavlennya [Latency of crimes against justice: conditions and causes of occurrence, detection methods]. Yurydychnyy visnyk. Povitryane i kosmichne pravo. 2018. № 4. S. 170-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnu_2018_4_25 [in Ukrainian]

38. Khrystova YU. V. (2024). Shlyakhy normatyvno-pravovoho zabezpechennya bezpeky pravosuddya v umovakh voyennoho stanu [Ways of regulatory and legal provision of justice security in conditions of martial law]. Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi. 2024. №5 (33). S.651–660. [in Ukrainian]

39. SBU vykryla holovu Poltavskoho raysudu, yaka pratsyuvala na FSB i «zlyvala» dani pro zakhysnykiv Mariupolya [The SBU exposed the head of the Poltava District Court, who worked for the FSB and "leaked" data on the defenders of Mariupol]. Sluzhba bezpeky Ukrainy: veb-sayt. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-holovu-poltavskoho-rajsudu-yaka-pratsiuvala-na-fsb-i-zlyvala-dani-pro-zakhysnykiv-mariupolia> [in Ukrainian]

40. Karlovs'kyi D. (2022). DBR zaochno povidomyly pro pidozru v derzhzradi suddi na Kharkivshchyni [The SBI was informed in absentia about the suspicion of treason against a judge in the Kharkiv region]. Ukrayins'ka pravda : veb-sayt. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/12/7345749/> [in Ukrainian]

41. Eksuddi z Luhanshchyny, a nyini «suddi verkhovnoho sudu lnr», povidomleno pro pidozru u derzhzradi [Exuddi from Luhansk Region, now a "judge of the Supreme Court of the People's Republic of China", was notified of suspicion of treason]. Luhans'ka oblasna prokuratura: veb-sayt. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=363653 [in Ukrainian]

42. Pro osib, yaki vchynyly kryminal'ni pravoporushennya [About persons who have committed criminal offenses]: Ofis Heneral'noho prokurora. URL <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kryminalni-pravoporushennya-2> [in Ukrainian]

43. Tkach H. S. (2019). Moderniya sudovoyi systemy Ukrainy v umovakh reformuvannya. URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/420> [in Ukrainian]

44. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) okremykh polozhen' zakoniv Ukrainy "Pro sudoustriy i status suddiv" vid 2 chervnya 2016 roku № 1402-VIII, "Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro sudoustriy i status suddiv" ta deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo diyal'nosti orhaniv suddivskoho vryaduvannya" vid 16 zhovtnya 2019 roku № 193-IX, "Pro Vyshchu radu pravosuddya" vid 21 hrudnya 2016 roku № 1798-VIII vid 11 bereznya

2020 року № 4-р/2020 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the laws of Ukraine "On the judicial system and the status of judges" dated June 2, 2016 No. 1402-VIII, "On amending the Law of Ukraine "On the judiciary and the status of judges" and some laws of Ukraine regarding the activities of judicial governance bodies" dated October 16, 2019 No. 193-IX, "On the High Council of Justice" dated December 21, 2016 No. 1798-VIII dated March 11, 2020 No. 4-r/ 2020]. Verkhovna Rada Ukrayiny : veb-sayt. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text> [in Ukrainian]

45. «Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny chitko vказuyut', shcho sudova reforma mozhe prodovzhuvatysya lyshe za umovy, shcho vona ne superechyt' Konstytutsiyi ta vrakhovuye providni yevropeys'ki standarty u tsiy haluzi», – Rada Yevropy ["Decisions of the Constitutional Court of Ukraine clearly indicate that the judicial reform can continue only on the condition that it does not contradict the Constitution and takes into account the leading European standards in this field", - Council of Europe]. Konstytutsiynyy Sudu Ukrayiny : veb-sayt. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/rishennya-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-chitko-vkazuyut-shcho-sudova-reforma-mozhe> [in Ukrainian]

46. Kalashnyk P. (2018) Kil'kist' suddiv v Ukrayini zmeshylasya na ponad tretynu za 3,5 roky — holova VKKS [The number of judges in Ukraine decreased by more than a third in 3.5 years - the head of the Supreme Court of Ukraine]. URL: <https://hromadske.ua/posts/za-35-roky-kilkist-suddiv-v-ukraini-zmeshylasya-na-ponad-tretynu-holova-vkks> [in Ukrainian]

47. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z vykonannya rekomendatsiy Yevropeys'koyi Komisiyi, predstavlenykh u Zviti pro prohres Ukrayiny v ramkakh Paketa rozshyrennya Yevropeys'koho Soyuzu 2023 roku [On the approval of the plan of measures to implement the recommendations of the European Commission, presented in the Report on the progress of Ukraine within the framework of the 2023 European Union Enlargement Package]: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 9 lyut. 2024 r. № 133-r. Uryadovyy portal : veb-sayt. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-evropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224> [in Ukrainian]

48. Khrystova, Y., Miroshnychenko, S., Kurbatova, I., Titarenko O., & Maksimentsev, M. (2023). Experience of individual countries of the European region regarding implementation of international standards for ensuring criminological and criminallegal protection of justice. CUESTIONES POLÍTICAS. Vol. 41, N° 79 (2023), 213-227. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4179.14> [in English]

49. Yuliia Khrystova, Oleksandr Khrystov, Maksym Karpenko, Vladyslav Shendryk, Svitlana Kasapohlu (2024). Experience of Individual Northern European Countries in Providing Protection of Justice (Criminological Aspect and Criminal Law Aspect). SYARIAH : JURNAL HUKUM DAN PEMIKIRAN. Vol. 24 No. 1 (2024) . P. 35-51. DOI: <https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12491> [in English]

50. Sarre, R.; Vernon, A. (2013). Access to safe justice in Australian courts: some reflections upon intelligence, design and process. International Journal for Crime, Justice and Social Democrac. Vol. 2 No. 2. 133–147. Retrieved from: <https://doi: 10.5204/ijcjsd.v2i2.116> [in English]

УДК 351.851(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-542-550](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-542-550)

Чиж Богдан Ігорович кандидат юридичних наук, доцент кафедри теоретичної юриспруденції, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0003-1688-4210>

МІСЦЕ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. Визначено місце професійної освіти в системі освіти.

Професійна освіта займає важливе місце в системі освіти України, оскільки вона забезпечує підготовку кваліфікованих фахівців для різних галузей економіки та соціальної сфери. Професійна освіта відіграє ключову роль у формуванні кадрового потенціалу країни, сприяючи її економічному зростанню та розвитку. В умовах динамічних змін на ринку праці, інновацій та технологічного прогресу, професійна освіта набуває ще більшого значення.

Професійна освіта також сприяє соціальній стабільності та мобільності, оскільки вона надає можливості для перекваліфікації та підвищення кваліфікації дорослих. Це особливо важливо в умовах структурних змін в економіці, коли виникає потреба у швидкому перенавчанні працівників. Професійна освіта дозволяє людям з різних соціальних груп отримати доступ до якісного навчання та знайти роботу, що відповідає їхнім інтересам і здібностям.

Крім того, розвиток професійної освіти в Україні відповідає сучасним європейським тенденціям, зокрема у контексті інтеграції до Європейського Союзу. Професійна освіта сприяє підвищенню якості освіти загалом, впровадженню сучасних освітніх технологій та стандартів, що забезпечує відповідність української системи освіти європейським вимогам. Це відкриває нові можливості для міжнародної співпраці, обміну досвідом та підвищення конкурентоспроможності українських фахівців на глобальному ринку праці.

Відзначено, що основними ознаками «освіти» є: цілеспрямована діяльність; система наукових знань, умінь і навичок; соціальний інститут, що впливає на стан свідомості суспільства; результат цілеспрямовано організованого інформаційного окультурення людини; система різноманітних навчальних закладів і освітніх установ; особливий процес; освоєння культурного досвіду.

На підставі виокремлених ознак, можемо сформулювати поняття освіти – це систематизований та цілеспрямований порядок діяльності навчальних закладів і освітніх установ, що використовують штат педагогічних фахівців, направлений на загальне окультурювання людини, з метою виховання високорозвинутого та прогресивного суспільства.

Ключові слова: освіта, професійно-технічна освіта, дуальна освіта, здобувач освіти, публічне адміністрування професійної освіти.

Chyzh Bohdan Ihorovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Theoretical Jurisprudence, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-1688-4210>

THE PLACE OF PROFESSIONAL EDUCATION IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The place of professional education in the education system is determined.

Vocational education occupies an important place in the education system of Ukraine, as it provides the training of qualified specialists for various branches of the economy and the social sphere. Vocational education plays a key role in the formation of the country's personnel potential, contributing to its economic growth and development. In the conditions of dynamic changes in the labor market, innovations and technological progress, professional education becomes even more important.

Vocational education also contributes to social stability and mobility as it provides opportunities for reskilling and upskilling of adults. This is especially important in conditions of structural changes in the economy, when there is a need for rapid retraining of employees. Vocational education allows people from different social groups to access quality training and find work that matches their interests and abilities.

In addition, the development of professional education in Ukraine corresponds to modern European trends, in particular in the context of integration into the European Union. Professional education contributes to the improvement of the quality of education in general, the introduction of modern educational technologies and standards, which ensures the compliance of the Ukrainian education system with European requirements. This opens up new opportunities for international cooperation, exchange of experience and increasing the competitiveness of Ukrainian specialists on the global labor market.

It was noted that the main features of "education" are: purposeful activity; system of scientific knowledge, skills and abilities; a social institution affecting the state of society's consciousness; the result of a purposefully organized information culture of a person; a system of various educational institutions and educational institutions; special process; mastering cultural experience.

On the basis of the identified features, we can formulate the concept of education - it is a systematic and purposeful order of activity of educational institutions and educational institutions that use a staff of pedagogical specialists, aimed at the general enculturation of a person, with the aim of educating a highly developed and progressive society.

Keywords: education, professional and technical education, dual education, education seeker, public administration of professional education.

Постанова проблеми. Освіта є фундаментальним компонентом духовного життя суспільства, направлена на поширення знань, умінь та навичок. Вона направлена на формування суспільних інститутів, що комплексно виховують молодь та доросле покоління, починаючи з дитинства у дитячих дошкільних установах, потім у різного рівня освітніх установах, закінчуючи вищими навчальними закладами. Сьогодні час вимагає освіченості від суспільства, яке повинно відбуватися протягом майже всього життя людини, так як випадаючи з цифрової сфери, що постійно впроваджується в навколишнє середовище, інших прогресивних тенденцій, суб'єкт втрачає спілкування з оточенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження було використано роботи, присвячені дослідженню професійної освіти, зокрема: Н. В. Абашкіна, С. Ф. Артюх, С. Я. Батишева, А. П. Беляєва, Г. Є. Гребенюк, А.В. Гуржій, Г. С. Гуторова, В.І. Думченко, Н. М. Кримова, Н. Г. Ничкало, О. М. Новікова, О.П. Цимбала та ін.

Метою статті є визначення місця професійної освіти в системі освіти.

Виклад основного матеріалу. У статті 53 Конституції України зазначено, що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання». Разом з тим, не зрозумілим є те, що вкладається державою в поняття «освіта», чи це «процес отримання знань», чи «система освітніх закладів», тому розглянемо даний термін на теоретичному рівні.

Американський вчений Н. Смелзер визначає освіту як інституалізований процес, на основі якого суспільство передає цінності, вміння та знання від однієї людини, групи, спільноти іншим. Завдання будь-якої освіти полягає в тому, щоб індивід у процесі оволодіння сукупністю систематизованих знань і пов'язаних з ними навичок і умінь долучився до набору культурних цінностей, домінуючому в даному суспільстві[1].

А.В. Петровський вважає, що освіта кваліфікується дуже загально як суспільне явище та як педагогічний процес [2].

Б.Т. Ліхачев зазначав, що освіта – це сума знань, умінь і навичок, які в основному відповідають сучасному стану наукового знання, переробленого в загальні основи наук, суспільних відносин, виробництва[3, с. 67].

На наш погляд, розглядаючи зміст поняття освіти, треба погодитися з твердженням В.І. Лугового, про те, що всі освітні явища мають головну системну якість бути надбіологічно виробленим способом цілеспрямованого, організовано-упорядкованого інформаційного окультурення індивідів з метою

забезпечення соціально-культурного життя. Відповідно, освіта є процесом і результатом цілеспрямованого формування культури людини [4, с. 10]. Причому в цьому аспекті йдеться не тільки про культуру окремої людини, а про культуру суб'єкта діяльності взагалі, яким можуть бути і людська персона, і соціальна група, і все планетарне людство. Відповідно, можна говорити про освіту конкретної людини, тієї чи іншої (національної, етнічної, класової, професійної, релігійної і т. ін.) групи людей, локального, регіонального чи глобального людського суспільства. Освіта суб'єкта здійснюється через навчання. В той же час необхідно зауважити, що навчання як зажиттєве набуття індивідуального та колективізованого життєвого досвіду, як вироблення умовних рефлексів властиве багатьом живим організмам і не може відобразити особливості культурного способу збереження та передачі досвіду у людському суспільстві. Тому навчання як будь-яке позагенетичне постнатальне набуття досвідченості, з одного боку, ширше, ніж освіта, яка є механізмом опанування суто культурно виробленого і накопиченого досвіду. У зв'язку із сказаним, освітня сфера вбирає навчання, але культурне, до того ж упорядковане, однак не зводиться до нього, оскільки воно виражає лише процес, тоді як освіта має процесуальну та результативну складові. З іншого боку, навчання - вужче за освіту. Словом, освіта і навчання не тотожні, їхня відмінність двопланова. Ця відмінність не усувається, якщо навіть вважати, що навчання є «цілеспрямована, організована, систематична передача старшим та засвоєння підростаючим поколінням досвіду ...» [3, с. 65], оскільки формально на тих самих засадах дорослі тварини вчать молодших особин пасти, полювати, літати, співати тощо. Відмінність зберігається в тім, що у людському суспільстві навчання забезпечується надбіологічно-культурно, а у тваринному соціумі біологічно-генетично [4, с. 11].

Уточнюючи зазначену концепцію, на нашу думку, необхідно зауважити, що процес, як безумовна характерна ознака процесу, це послідовний порядок для досягнення необхідного результату з метою підвищення культурного рівня людини, колективу соціуму. В той же час сам зміст культури визначає сутність освіти.

Сучасна структура освіти України має розгалужений та вивірений зміст.

Відповідно до Закону України «Про освіту» [5] структура освіти в Україні включає: дошкільну освіту, повну загальну середню освіту, поза-шкільну освіту, спеціалізовану освіту, професійну (професійно-технічну) освіту, фахову передвищу освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту. Дани види освіти надаються у наступних закладах освіти:

- дошкільні навчальні заклади (ясла, ясла-сади, дитячі сади, ясла-сади та ін.);
- середні заклади освіти (загальноосвітні школи, гімназії; ліцеї, (вечірні школи) та ін.);

- позашкільні навчальні заклади(станції дитячої, юнацької творчості, секції, клуби, культурно–освітні, спортивно–оздоровчі, науково–пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів та ін.);

- професійно–технічні навчальні заклади (професійно–технічне училище відповідного профілю, професійне училище соціальної реабілітації, вище професійне училище, професійний ліцей, професійний ліцей відповідного профілю, професійно–художнє училище та ін.);

- заклади вищої освіти (технікум, коледж, інститут, консерваторія, академія, університет та ін.);

- післядипломної освіти (академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення, навчально–курсові комбінати, підрозділи вищих навчальних закладів (філії, факультети, відділення та ін.).

Розглянемо особливості видів освіти та місце в ній професійно-технічної освіти.

Дошкільна освіта - галузь освіти, яка спрямована на реалізацію навчальних та виховних завдань для дітей дошкільного віку (від народження до шести років). Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Основним нормативним актом, яким урегульовано даний вид освіти є Закон України «Про дошкільну освіту»[6]. Метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок. Діти старшого дошкільного віку обов'язково охоплюються дошкільною освітою відповідно до стандарту дошкільної освіти. Батьки самостійно обирають способи та форми, якими забезпечують реалізацію права дітей на дошкільну освіту[6].

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеними суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення [5].

Завданням повної загальної середньої освіти є:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття
- власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів на вільне формування політичних і світоглядних переконань;

- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян, формування здорового способу життя, збереження фізичного та психічного здоров'я учнів[7].

Повна загальна середня освіта здобувається на таких рівнях:

початкова освіта - перший рівень повної загальної середньої освіти, що передбачає виконання учнем вимог до результатів навчання, визначених державним стандартом початкової освіти;

базова середня освіта - другий рівень повної загальної середньої освіти, що передбачає виконання учнем вимог до результатів навчання, визначених державним стандартом базової середньої освіти;

профільна середня освіта - третій рівень повної загальної середньої освіти, що передбачає виконання учнем вимог до результатів навчання, визначених державним стандартом профільної середньої освіти[8].

Повна загальна середня освіта здобувається протягом наступного часу: початкова освіта здобувається протягом чотирьох років; базова середня освіта здобувається протягом п'яти років; профільна середня освіта здобувається протягом трьох років.

Тривалість здобуття повної загальної середньої освіти на кожному її рівні може бути змінена (подовжена або скорочена) залежно від форми здобуття освіти, результатів навчання та/або індивідуальної освітньої траєкторії учня [8].

Заклади вищої освіти України здійснюють свою діяльність відповідно до державних стандартів, які є основою оцінювання якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання. Складовими державних стандартів вищої освіти є: 1) перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями; 2) перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями; 3) вимоги до освітніх рівнів вищої освіти; 4) вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти[9].

Відзначимо, що в Законі України «Про вищу освіту» визначено, що заклади вищої освіти здійснюють підготовку фахівців з вищою освітою за відповідними освітніми програмами на таких рівнях вищої освіти:

початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;

перший (бакалаврський) рівень;

другий (магістерський) рівень;

третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень.

Разом з тим, здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою освітньої програми, що є підставою для

присудження відповідного ступеня вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії/доктор мистецтва.

Вища освіта в умовах військової агресії, як і вся освіта, вимагає адаптування під нові реалії, наприклад, сьогодні стоїть гостро питання офлайн викладання, яке важко реалізувати у зв'язку з бойовими діями, які відбуваються біля окремих міст; наявність філій закладів вищої освіти втратило сенс; зменшення бюджетного фінансування. Ці та інші проблеми потребують негайного вирішення для підняття статусу освіти в Україні.

Для самоосвіти громадян державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, громадянами створюються відкриті та народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби, теле-, радіонавчальні програми тощо.

Одним з видів освіти є професійна (професійно-технічна) освіта, сьогодні вона особливо важлива, оскільки сприяє підготовці практичних фахівців сфери економіки, яку необхідно поновлювати після отриманої перемоги над російськими окупантами. В той же час, сучасний розвиток технологій потребує якісних фахівців різних галузей нових навичок у професійній діяльності, що вимагає звернення до освітніх послуг, для отримання спеціальних компетентностей. Крім того, професійна освіта - це шанс дуже швидко почати кар'єру, отримувати гідний заробіток та постійно розвивати свої професійні навички.

Професійна (професійно-технічна) освіта спрямована на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури, як декларує чинний Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту». Невід'ємною складовою професійної (професійно-технічної) освіти, є професійно-технічне навчання, яке передбачає формування у громадян професійних умінь і навичок, необхідних для виконання певної роботи чи групи робіт, і може здійснюватися у закладах, що готують кваліфікованих робітників, а також шляхом індивідуального чи курсового навчання на виробництві, або у сфері послуг [10]. Водночас, професійна освіта і навчання виступають сьогодні найвагомішою складовою відтворення кваліфікованого трудового потенціалу держави, розбудови національної економіки [11].

Саме тому переформатування освіти з теоретичної в практичну площину дає підстави для особливої уваги професійній (професійно-технічній) освіті, яка набуває особливості в освітянській діяльності сьогодення.

Висновки. Підводячи висновок, ми можемо сказати, що основними ознаками «освіти» є: цілеспрямована діяльність; система наукових знань, умінь і навичок; соціальний інститут, що впливає на стан свідомості суспільства; результат цілеспрямовано організованого інформаційного окультурення людини; система різноманітних навчальних закладів і освітніх установ; особливий процес; освоєння культурного досвіду.

На підставі виокремлених ознак, можемо сформулювати поняття **освіти** – це систематизований та цілеспрямований порядок діяльності навчальних закладів і освітніх установ, що використовують штат педагогічних фахівців, направлений на загальне окультурювання людини, з метою виховання високорозвинутого та прогресивного суспільства.

Література:

1. Освіта як система і процес URL: https://stud.com.ua/46987/psihologiya/osvita_sistema_protse
2. Котова І.Б. Введення в педагогіку: (Програма для пед. вузів) // Педагогіка. - 1994. - № 2
3. Лихачев Б. Т. Педагогіка. Курс лекцій. Изд. 4-е. перераб. и доп. Юрайт-М, 2001. 607с.
4. Луговий В.І. Управління освітою: Навч. посібник для слухачів, аспірантів докторантів спеціальності «Держ. Управління». К.: Вид-во УАДУ, 1997. 302 с.
5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради, 2017. № 38-39. Ст.380.
6. Про дошкільну освіту. Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III . Відомості Верховної Ради України. 2001. № 49. Ст.259
7. Про загальну середню освіту. Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV (втратив чинність). Відомості Верховної Ради України. 1999. № 28. Ст.230
8. Про повну загальну середню освіту. Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. Відомості Верховної Ради . 2020. № 31. Ст.226
9. Сучасна вища школа в освітній системі України URL: https://works.doklad.ru/view/WzvWLNgH_zk.html
10. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1998. №32. Ст. 215.
11. Селецький А. В. Розвиток професійної освіти і навчання в Україні (ч. 2) / Селецький А. В. ; Держ. наук.-педагогічн. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2017. 26 с.

References:

1. Osvita yak systema i protses [Education as a system and process] Retrieved from https://stud.com.ua/46987/psihologiya/osvita_sistema_protse [in Ukrainian]
2. Kotova, Y.B. (1994) Vvedeniye v pedahohyku: (Prohramma dlia ped. vuzov) [Introduction to pedagogy: (Program for pedagogic universities). Pedahohyka - Pedagogy. № 2. [in Ukrainian]
3. Lykhachev, B. T. (2001) Pedahohyka. Kurs lektsyi [Pedagogy. Course of lectures]. Yzd. 4-e. pererab. y dop. Yurait-M. 607 s. [in Ukrainian]
4. Luhovyi, V.I. (1997) Upravlinnia osvitoiu: Navch. posibnyk dlia slukhachiv, aspirantiv doktorantiv spetsialnosti «Derzh. Upravlinnia» [Management of education: Education. a guide for students, postgraduates, doctoral students of the specialty "State. Management"]. K.: Vyd-vo UADU. 302 s. [in Ukrainian]
5. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2017. № 38-39. St.380. [in Ukrainian]
6. Zakon Ukrainy Pro doshkilnu osvitu [Law of Ukraine On education] vid 11 lypnia 2001 roku № 2628-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada. 2001. № 49. St.259. [in Ukrainian]
7. Zakon Ukrainy Pro zahalnu seredniu osvitu [Law of Ukraine About general secondary education] vid 13 travnia 1999 roku № 651-XIV (vtratyv chynnist). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. № 28. St.230. [in Ukrainian]

8. Закон України Про повну загальну середню освіту [Law of Ukraine About complete general secondary education] від 16 січня 2020 року № 463-IX. Відомості Верховної Ради - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2020. № 31. Ст.226. [in Ukrainian]

9. Suchasna vyshcha shkola v osvittii systemi Ukrainy [Modern higher school in the educational system of Ukraine] Retrieved from https://works.doklad.ru/view/WzvWLNgh_zk.html [in Ukrainian]

10. Закон України Про професійну (професійно-технічну) освіту [Law of Ukraine On professional (vocational and technical) education] від 10 лютого 1998 року № 103/98-VR. Відомості Верховної Ради України - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1998. №32. Ст. 215. [in Ukrainian]

11. Seletskyi, A. V. (2017) Rozvytok profesiinoi osvity i navchannia v Ukraini (ch. 2) [Development of professional education and training in Ukraine (part 2)] / Seletskyi A. V.; Derzh. nauk.-pedagogichn. b-ka Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. 26 s. [in Ukrainian]

УДК 341.44

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-551-560](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-551-560)

Чурикова Ірина Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, Національна академія внутрішніх справ, пл. Соломянська, 1, 02000, тел.: (067)408-94-75, <https://orcid.org/0000-0002-5302-3033>

Степанова Ганна Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу, Національна академія внутрішніх справ, пл. Соломянська, 1, 02000, тел.: (097) 932-10-65, <https://orcid.org/0000-0003-1280-0163>

ВСЕБІЧНІСТЬ, ПОВНОТА ТА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесуальної діяльності слідчого на стадії досудового розслідування в контексті дотримання вимог всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Частина 2 статті 9 передбачає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Дійсно запорукою безпосереднього, неупередженого розгляду кримінального провадження в суді є всебічна, повна і об'єктивна процесуальна діяльність слідчого на стадії досудового розслідування.

Вимога про всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження торкається усіх форм досудового провадження й судового розгляду і відповідних слідчих та судових дій. Вона є однією із обов'язкових засад, яка прямо стосується і виявлення негативних обставин, їх належного дослідження та документування, а також використання у доказуванні в кримінальних провадженнях. Під негативними підставами в юридичній літературі розуміють реальні явища, тобто матеріальні та реальні відображення певних супутніх сумісних або несумісних з ним процесів взаємодії під час учинення злочинного діяння, що виявляються у ході слідчих

дій у вигляді слідів та різних за характером змін, які своїм розміщенням, локалізацією або іншими суттєвими ознаками не відповідають встановленим фактичним даним, суперечать механізму розвитку події або незвичайній поведінці учасників.

Переглядаючи та аналізуючи перелік загальних засад кримінального провадження, бачимо, що законодавець не виділив окрему засаду всебічності, повнота та об'єктивність дослідження обставин кримінального провадження, а включив в поняття засади законності.

Ключові слова: всебічність, повнота та об'єктивність, процесуальна діяльність слідчого, засада кримінального провадження, внутрішнє переконання слідчого, неупередженість розслідування.

Churikova Iryna Volodymyrivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, pl. Solomenskaya, 1, 02000, tel.: (067)408-94-75, <https://orcid.org/0000-0002-5302-3033>

Stepanova Hanna Mykolayivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, pl. Solomianska, 1, 02000, tel.: (097)932-10-65, <https://orcid.org/0000-0003-1280-0163>

COMPREHENSIVENESS, COMPLETENESS AND OBJECTIVITY OF RESEARCH INTO THE CIRCUMSTANCES OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF MODERN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

Abstract. The article is devoted to the study of the procedural activities of the investigator at the stage of pre-trial investigation in the context of compliance with the requirements of comprehensiveness, completeness and objectivity of the investigation of the circumstances of criminal proceedings in accordance with the current Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC). Part 2 of Article 9 stipulates that the prosecutor, the head of the pre-trial investigation body, and the investigator are obliged to comprehensively, fully and impartially investigate the circumstances of criminal proceedings, identify both those circumstances that incriminate and those that exculpate the suspect, accused, as well as circumstances that mitigate or aggravate their punishment, provide them with a proper legal assessment and ensure the adoption of lawful and impartial procedural decisions.

Indeed, the key to direct, impartial consideration of criminal proceedings in court is the comprehensive, complete and objective procedural activity of the investigator at the stage of pre-trial investigation.

The requirement for a comprehensive, complete and objective investigation of the circumstances of criminal proceedings applies to all forms of pre-trial proceedings and trials, as well as relevant investigative and judicial actions. It is one of the mandatory principles that directly relates to the identification of negative circumstances, their proper investigation and documentation, as well as their use in evidence in criminal proceedings. In the legal literature, negative grounds are understood as real phenomena, i.e. material and real reflections of certain concomitant compatible or incompatible processes of interaction during the commission of a criminal act, which are manifested in the course of investigative actions in the form of traces and changes of various nature, which, by their location, localization or other significant features, do not correspond to the established factual data, contradict the mechanism of development of the event or unusual behavior of the participants.

Reviewing and analyzing the list of general principles of criminal proceedings, we see that the legislator did not single out a separate principle of comprehensiveness, completeness and objectivity of the study of the circumstances of criminal proceedings, but included the principles of legality in the concept.

Keywords: comprehensiveness, completeness and objectivity, procedural activity of the investigator, principle of criminal proceedings, internal conviction of the investigator, impartiality of the investigation.

Постановка проблеми. Відповідно до частини 1 статті 9 КПК “Законність” законодавець зобов’язує суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади під час кримінального провадження неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. В частині 2 цієї ж статті зазначено, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов’язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом’якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Виходячи з аналізу цих положень, можна зробити висновок, що законодавець поглинає поняття всебічності, повноти та об’єктивності досудового розслідування поняттям законності. Але ж якщо проаналізувати всі статті, в яких зазначені загальні засади кримінального провадження, то їх також можна включити до поняття законності. Тому не зрозуміло чому законодавець прийняв рішення та прописав в одній нормі, під однією назвою дві різні засади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та публікації відомих вчених, таких як В.Т. Маляренка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової,

присвячені важливим темам у галузі кримінального процесу та захисту прав людини. Їхні дослідження розглядають актуальні питання юридичної науки при здійсненні всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження органами досудового розслідування відповідно до чинного КПК України.

Мета статті – дослідження особливостей процесуальної діяльності слідчого в контексті дотримання вимог всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. В нашій державі для виконання вкрай важливих функцій щодо захисту суспільства, а також життя, здоров'я і власності громадян України, іноземців, осіб без громадянства від злочинних посягань створені спеціально уповноважені на це органи досудового розслідування. Розслідування кримінальних правопорушень в кримінальному процесі покладено на слідчого та дізнавача.

Таким чином, діяльність цих суб'єктів щодо виконань завдань кримінального процесу має важливе значення для формування громадського суспільства та розбудови правової держави в Україні.

Стаття 2 КПК чітко визначає завдання кримінального судочинства.

Їх реалізація спрямовується на досягнення певної мети (цілі) і досягається шляхом здійснення органами розслідування, прокуратури і суду цілеспрямованої та багатогранної діяльності щодо початку та розслідування кримінального правопорушення.

Будь-яка правова ціль (завдання) завжди потребує засобів (правових принципів, правової системи в цілому тощо), які здатні забезпечити її досягнення. Ціль не ставиться, коли відсутні адекватні засоби. У протилежному випадку вона виявляється надуманою, нереальною. Отже, становлення, динамізм і розвиток кожної правової системи починається з одночасного визначення її цілей та принципів.

На стадії досудового розслідування перед слідчим постають завдання швидкого та повного розкриття злочинів, забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний, охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

У зв'язку з цим, слідчий повинен провести всі необхідні слідчі та інші процесуальні дії, які будуть спрямовані на всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження, отримати докази для прийняття рішення про направлення кримінального провадження до суду для розгляду його по суті чи закриття.

Недотримання слідчим засад кримінального провадження ставить під сумнів виконання завдань, поставлених перед кримінальним судочинством. Нажаль, існують випадки притягнення самих слідчих до дисциплінарної відповідальності, а іноді і до кримінальної відповідальності за порушення закону.

Передусім, слідчий, виконуючи поставлене перед ним державою та суспільством завдання – розслідування кримінального провадження та прийняття по ньому рішень – повинен дотримуватися вимог кримінальних процесуальних засад, які визначені законом.

Таким чином, для досягнення кінцевих цілей (завдань) кримінального судочинства існують засади кримінального процесу, які в свою чергу утворюють систему, яка являє собою єдине ціле.

Зазначена позиція є домінуючою в юридичній літературі.

Так, досліджуючи питання кримінальних процесуальних засад, деякі вчені вірно зазначають, що система засад кримінального процесу не є випадковою сумою безпідставно узятих і якось згуртованих положень, а становить пронизану єдністю сукупність взаємопов'язаних і об'єктивно обумовлених основ, які утворюють саме в цій сукупності ту якісну єдність, без якої відповідний тип судочинства перестав бути самим собою.

Підтримуючи цю думку, також вважаємо, що в системі засад кримінального провадження, тісно пов'язаних, якісно єдиних, згуртованих поміж собою, саме засада всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження носить універсальний характер і найбільш яскраво демонструє в процесі своєї реалізації всі вищезазначені ознаки.

Як раніше, ми вже зазначали, що дана норма прописана в частині 2 статті 9 КПК, де прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Частина 2 коментованої статті закріплює обов'язок прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження. Лише за такої умови можливе виконання завдань кримінального провадження. Слід звернути увагу на те, що такий обов'язок покладено законодавцем виключно на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого. Це дозволяє зробити висновок про те, що слідчий суддя, суд не є суб'єктами обов'язку всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, що можна пояснити особливою роллю суду в змагальному кримінальному судочинстві [3].

Якщо говорити про вимогу всебічності, то всебічність – це з'ясування всіх обставин кримінального провадження, як викривальних, так і виправдувальних обвинуваченого, та обставин, що пом'якшують і обтяжують його покарання, з метою розробки і дослідження як загальних, так і окремих версій для прийняття правильного рішення по кримінальному провадженню.

Повнота дослідження кримінального провадження означає встановлення всього кола фактичних обставин, що можуть суттєво вплинути на рішення у кримінальному провадженні; використання такої сукупності доказів, яка обґрунтовує зроблені висновки як такі, що не залишають місця сумнівам.

Неупередженість означає пізнання органами, що ведуть процес, обставин кримінального провадження у точній відповідності з дійсністю, неупередженість їх у збиранні, перевірці та оцінці доказів, безсторонність щодо всіх учасників процесу та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Крім того, на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого покладається обов'язок надати доказам належну правову оцінку за правилами ч. 1 ст. 94 КПК, та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень[3].

КПК встановлює порядок і умови проведення процесуальних дій слідчим. При порушенні умов та порядку проведення вказаних дій, слідчий тим самим допускає порушення законності, а тому в подальшому можна поставити під сумнів всебічність, повноту та об'єктивність розслідування кримінального провадження.

Як свідчать матеріали практики, найбільш поширене порушення умов та порядку проведення слідчих дій зустрічається при допиті підозрюваного, пред'явленні для впізнання особи чи предмета, слідчому експерименті, освідуванні, обшуку та огляду. Наприклад, при пред'явленні особи для впізнання, слідчі не завжди дотримуються в повному обсязі такої обов'язкової умови, як пред'явлення впізнаючому осіб, які не мають різких відмінностей у зовнішності та одягу. Особи, яких слідчий запрошує з вулиці для участі у даній слідчій (розшуковій) дії, у більшості випадків мають охайний вигляд, шнурки у взутті та ремені на брюках. А у особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, та яку доставляють зі слідчого ізолятора для проведення впізнання, шнурки та ремінь можуть бути відсутні, та ще і поголена голова "налисо". Деякі слідчі під час слідчої (розшукової) дії забувають зняти наручники з рук підозрюваного.

В свою чергу, дотримання засади всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження являє собою і реалізацію засади законності, що і свідчить про взаємозв'язок засади законності та засади всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження.

Згідно статті 62 Конституції України: "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду".

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь."

Відповідно до статті 17 КПК України особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

У даному випадку мова йде про засаду презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Слідчий повинен зібрати всі необхідні докази, які вказують на вчинення кримінального правопорушення певною особою і будуть підставою для повідомлення особі підозри, врахувати всі обставини “за” і “проти” підозрюваного. Тільки тоді буде дотримана вимога об’єктивності, тобто неупередженого та добросовісного відношення особи, яка здійснює розслідування кримінального провадження. Повідомлення особі про підозру на стадії досудового розслідування не свідчить про визнання його винним у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення.

Під час розслідування слідчий повинен зібрати усі відомості, які мають значення для кримінального провадження, та залучити до провадження таку кількість доказів, яка потрібна для пред’явлення обґрунтованої підозри. Іноді слідчі проявляють пасивність, незацікавленість та халатність у зібранні матеріалів та відомостей, які необхідні для прийняття рішення щодо повідомлення про підозру та подальшого провадження по кримінальному провадженні.

Особа, яка проводить розслідування, повинна досліджувати всі об’єктивні можливі слідчі версії, що виникають у процесі досудового слідства, а не тільки ті, що підтверджують отримані достовірні дані. Якщо всі об’єктивно можливі версії, висунені слідчим по кримінальному провадженні, не досліджено (не перевірено), розслідування не може вважатися закінченим [1, с. 70].

Усі сумніви у винуватості підозрюваного, які не можуть бути усунені під час досудового слідства у встановленому законом порядку, тлумачаться на користь цієї особи.

Слідчий повинен мати на увазі, що усі показання підозрюваного підлягають перевірці шляхом збирання і оцінки інших доказів, незважаючи на те, чи особа визнає себе винною у інкримінованому йому кримінального правопорушення, чи вона говорить про свою непричетність. Визнання особи своєї вини може бути покладено в основу підозри чи обвинувачення лише при підтвердженні цього визнання сукупністю доказів, що є в кримінальному провадженні.

Для дотримання засади всебічного, повного і об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження слідчий не повинен загострювати свою увагу на показаннях підозрюваного. Він повинен направити свої зусилля на збирання усіх можливих доказів та ретельно перевірити показання шляхом співставлення їх зі зібраними доказами.

Завдяки ретельному збору та оцінці доказів під час досудового розслідування не допускаються потім і судові помилки.

Згідно з частиною 1 статті 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська. Відповідно до статті 29 КПК України, кримінальне провадження здійснюється українською мовою. Слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК.

Важливою гарантією дотримання прав осіб, які не володіють мовою судочинства, є те, що вони повідомляються про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вони достатньо володіють для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення.

«Володіння державною мовою» - поняття оціночне. Ступінь володіння мовою визначає особа, яка веде кримінальне провадження. Для того щоб визначити, чи володіє учасник провадження державною мовою, необхідно, перш за все, з'ясувати його особисту думку. Якщо він робить заяву про те, що не володіє державною мовою, то це означає, що незалежно від внутрішнього переконання посадової особи з цього питання учаснику провадження має бути надане право користуватися послугами перекладача. Відмова підозрюваного (обвинуваченого) від послуг перекладача не є обов'язковою для слідчого, прокурора, слідчого судді та судді [3].

Іноді слідчий може запевнити особу, яка не володіє українською мовою, що самотужки буде перекладати матеріали кримінального провадження необхідною мовою, хоча в повному обсязі не володіє нею.

Необхідно пам'ятати, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя, народний засідатель, секретар судового засідання, учасник судового розгляду не можуть бути одночасно і перекладачами, оскільки закон не допускає суміщення різних процесуальних ролей в одній особі.

Але за умови воєнного стану законодавець все ж таки дозволяє виключення з цього правила. Так, дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань та документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий.

Таким чином, слідчий повинен завжди пам'ятати, що він - державний службовець, на якого покладені обов'язки захищати інтереси суспільства і держави, встановлення істини по кримінальному провадженню, зміцнення законності, використовуючи при цьому весь арсенал передбачених законом можливостей і вимог.

Під час розслідування кримінального провадження від уваги, кмітливості, активності та навіть охайності слідчого залежать долі людей, як тих, хто вчинив правопорушення, так і постраждалих від цього.

При виконанні своїх обов'язків слідчий завжди повинен дотримуватися засад кримінального процесу, які становлять основу створення та функціонування всієї системи кримінального процесу.

Слідчий, який порушує засади кримінального провадження, сам мимоволі перетворюється у "правопорушника".

Тільки реалізація кримінально-процесуальних принципів у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії може забезпечити дійсну реалізацію завдань кримінального судочинства [4, с. 225].

Висновки. Реалізація засади всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження в процесуальній діяльності слідчого залежить від багатьох правових засобів (гарантій) забезпечення даної засади. Кожна гарантія є самостійною частиною єдиного механізму забезпечення реалізації всебічної, повної і об'єктивної процесуальної діяльності слідчого. Однак не всі гарантії, встановлені законом, є ефективні, тому можуть не сприяти забезпеченню реалізації вказаної засади. Окрім того, тільки реалізація кримінальних процесуальних засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії може забезпечити дійсну реалізацію завдань кримінального судочинства. Виходячи з аналізу деяких засад кримінального провадження, ми навели приклади поєднання деяких засад між собою, і в той же час кожна з них індивідуальна. Коли ми говоримо про всебічність, повноту та об'єктивність дослідження обставин кримінального провадження, ми не можемо виключати поняття законності, оскільки не дотримання вимог всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження при розслідуванні кримінального провадження, тягне за собою порушення цієї ж законності. На нашу думку, все ж таки повинна бути окрема засада кримінального провадження з назвою всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин кримінального провадження.

Література:

1. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник/ М-во освіти і науки України. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 70.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України База даних "Законодавство України"/ ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Нац. університет "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого", Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2012. 844 с.
4. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. К., 1999. С. 225.

References:

1. Kovalenko Ye.G., & Malyarenko V.T. (2004) Kryminalnyi protses Ukrainy [Criminal Process of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2012) [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Mikheienko M.M. (1999) Problemy rozvytku kryminalnogo protsesu v Ukraini [Problems of development of criminal process in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 352(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-561-570](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-561-570)

Шейгас Марина Валеріївна аспірантка, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <http://orcid.org/0000-0002-1380-4898>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В МІСТІ КИЄВІ ТА ІНШИХ СТОЛИЦЯХ КРАЇНАХ ЄС

Анотація. В даній науковій статті визначено засади роботи органів публічної влади в місті Києві та інших столицях країнах ЄС. Ця стаття має на меті дослідження правових засад діяльності органів публічної влади в місті Києві та інших столицях європейських країн.

Об'єктом даного дослідження є робота органів публічної влади міст Європейських столиць.

Дана наукова робота підтверджує важливість процесу євроінтеграції та децентралізації для України, а також зростання ролі місцевого самоврядування в ЄС. Для вирішення поставлених у статті завдань використано загальнофілософські та спеціально юридичні методи. Відповідно, були застосовані юридичний та історичний методи, а також порівняльно-правовий метод, що дозволило дослідити проблеми та перспективи процесу євроінтеграції та децентралізації органів публічної влади в місті Києві та інших столицях країнах ЄС. В результаті дослідження було зроблено висновок про зростання значення та актуальності органів публічної влади в місті Києві та інших столицях країнах ЄС. Аналіз показує, що правовий режим діяльності органів публічної влади в Києві має певні особливості, що відрізняють його від режимів у столицях країн ЄС. Деякі аспекти правового регулювання в столиці України можуть бути вдосконалені з урахуванням європейського досвіду. Запровадження певних європейських практик може сприяти підвищенню ефективності роботи органів публічної влади в Києві. Дослідження може бути корисним для законодавців, державних службовців, науковців та експертів у галузі публічного управління. Висновки і рекомендації можуть бути використані для вдосконалення правових рамок діяльності органів публічної влади в Україні.

Правове регулювання діяльності органів публічної влади є фундаментальною складовою ефективного управління та розвитку демократичних суспільств. В умовах глобалізації та інтеграції до Європейського Союзу Україна стоїть перед викликом вдосконалення свого законодавства з урахуванням європейських стандартів. Дослідження спрямоване на порівняльний

аналіз правового режиму діяльності органів публічної влади в місті Києві та інших столицях країн ЄС, визначення спільних рис та відмінностей, а також пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: публічна влада, євроінтеграція, самоврядування, Київ, автономія, децентралізація.

Sheygas Maryna Valeriivna graduate student, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Kyiv National University named after Taras Shevchenko, <http://orcid.org/0000-0002-1380-4898>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL REGIME OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE CITY OF KYIV AND OTHER CAPITALS OF EU COUNTRIES

Abstract. This scientific article defines the principles of work of public authorities in the city of Kyiv and other capitals of EU countries. The purpose of this article is to study the legal basis of the activities of public authorities in the city of Kyiv and other capitals of European countries.

The object of this study is the work of public authorities of European capital cities.

This scientific work confirms the importance of the process of European integration and decentralization for Ukraine, as well as the growing role of local self-government in the EU. To solve the tasks set in the article, generally philosophical and specifically legal methods were used. Accordingly, the legal and historical methods, as well as the comparative legal method, were applied, which made it possible to investigate the problems and prospects of the process of European integration and decentralization of public authorities in the city of Kyiv and other capitals of EU countries. As a result of the study, a conclusion was made about the growing importance and relevance of public authorities in the city of Kyiv and other capitals of EU countries. The analysis shows that the legal regime of public authorities in Kyiv has certain features that distinguish it from the regimes in the capitals of EU countries. Some aspects of legal regulation in the capital of Ukraine can be improved taking into account the European experience. The introduction of certain European practices can contribute to increasing the efficiency of public authorities in Kyiv. The study can be useful for legislators, civil servants, academics and experts in the field of public administration. Conclusions and recommendations can be used to improve the legal framework of public authorities in Ukraine.

Legal regulation of the activities of public authorities is a fundamental component of effective management and development of democratic societies. In the conditions of globalization and integration into the European Union, Ukraine faces the challenge of improving its legislation taking into account European standards. The study is aimed at a comparative analysis of the legal regime of public

authorities in the city of Kyiv and other capitals of EU countries, identification of common features and differences, as well as proposals for improving Ukrainian legislation.

Keywords: public power, European integration, self-government, Kyiv, autonomy, decentralization.

Постановка проблеми. Останні століття столиці набувають значення у все більш глобалізованому світі, де центральні державні структури послаблені, особливо в Європі, де національні держави все більше вбудовуються в європейські структури управління [1]. На європейському континенті реформатування та розмивання традиційних державних форм спричиняє наслідки, які можна порівняти зі своєрідним «розблокуванням»: відкриття поля для субнаціональних акторів загалом і для міст зокрема. Оскільки уряд ЄС формується, будь-яка трансформація ролі національної держави сприяє суттєвій трансформації способів управління субнаціональними територіями. Для міст тріумф форми національної держави в Європі означав втрату політичної автономії та нав'язування національних правил і категорій.

Демонстрація державної влади дедалі частіше супроводжується репрезентацією національної ідентичності. Загалом, демонстрація державної влади дедалі частіше супроводжується репрезентацією національної ідентичності [2].

На нашу думку, Європейський простір одночасно формує спільний управлінський сектор. Наприклад, Берлінська декларація підтверджує тверду відданість європейських лідерів основним правам і європейським цінностям і підкреслює важливість цифрових державних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аспектів роботи органів місцевого самоврядування присвячені роботи наступних вчених правників: О.О. Бабінова, В. С. Куйбіда, М. Краснова, М.О. Кушнір, О. Полікарпова, В. П. Трощинський, тощо.

Мета статті. Зробити порівняльний аналіз правового режиму діяльності органів публічної влади в місті Києві та інших столицях країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Берлінську декларацію про цифрове суспільство та цифровий уряд, заснований на цінностях, підписали 8 грудня відповідальні міністри всіх держав-членів ЄС.

Декларація визнає державний сектор як важливий елемент Єдиного європейського ринку та рушійну силу для нових та інноваційних технологічних рішень для державних послуг та вирішення суспільних проблем. У ньому наголошується, що органи державної влади на всіх рівнях повинні показувати приклад для зміцнення принципів Європейського Союзу.

Для цього він встановлює 7 ключових принципів із пов'язаними напрямками дій на національному та європейському рівнях: Обґрунтованість і повага основних прав і демократичних цінностей у цифровій сфері; Соціальна участь і цифрове залучення для формування цифрового світу; Розширення

можливостей і цифрова грамотність, що дозволяє всім громадянам брати участь у цифровій сфері; Довіра та безпека у цифрових урядових взаємодіях, що дозволяє кожному безпечно орієнтуватися в цифровому світі, автентифікуватися та бути цифровим визнаним у межах ЄС; Цифровий суверенітет і взаємодію, як ключ до забезпечення здатності громадян і державних адміністрацій приймати рішення та діяти самостійно в цифровому світі; Системи, орієнтовані на людину, та інноваційні технології в державному секторі, зміцнення його піонерської ролі в дослідженні безпечного та надійного дизайну технологій; Стійке та стійке цифрове суспільство, яке зберігає наші природні основи життя відповідно до Зеленої угоди та використовує цифрові технології для підвищення стійкості наших систем охорони здоров'я [3].

Публічна влада довгий час була суперечливою формою уряду спеціального призначення [4]. При тому, в ЄС механізми місцевої демократії не дотримуються або застосовуються дуже «формалістично», що призводить до нової структуризації влади еліти. Однак масовим рухам іноді вдається змінити хід подій на користь участі місцевого населення та скромної соціальної вигоди для знедолених соціальних груп [5]. Наприклад, Берлін є центром прийняття економічних і політичних рішень [6].

Основні конституційні органи Федеративної Республіки Німеччина розташовані в Берліні: Федеральний уряд (Bundesregierung), Федеральний парламент (Бундестаг) і палата парламенту земель (Bundesrat). Кожна з шістнадцяти земель Німеччини має офіційне представництво у федеральній столиці Берліні. Підприємства в Берліні мають вирішальну перевагу завдяки тісній близькості до політиків.

Дипломатичні представники з усього світу також базуються в Берліні, що робить місто важливим центром зовнішньої політики Німеччини. Багато посольств розташовані в традиційному дипломатичному кварталі Тіргартен [6].

Основні федеральні органи влади Німеччини мають штаб-квартири в Берліні, а численні інші федеральні агенції мають офіси.

Федеральні органи влади є адміністративними органами федерального уряду. Вищі органи виконавчої влади Німеччини називаються Вищими федеральними органами. До них належать федеральні міністерства (Bundesministerien), канцелярія федерального президента (Bundespräsidialamt), федеральна канцелярія (Bundeskanzleramt) і федеральна аудиторська служба (Bundesrechnungshof). Їм підпорядковані вищі федеральні органи. Вони повинні слідувати вказівкам вищих федеральних органів влади та виконувати обов'язки, щодо яких Федерація має законодавчу владу. Серед вищих федеральних органів влади:

- Федеральна центральна податкова служба;
- Федеральне відомство центральних служб і неврегульованих майнових

питань Федеральне відомство з охорони конституції;

- Федеральне управління картелів;
- Федеральне агентство з навколишнього середовища (Umweltbundesamt).

Кожне з інших центральних федеральних агентств також підпорядковується федеральному міністерству. Вони відповідають за певну сферу діяльності в масштабах країни. До них належать вищі федеральні органи, Федеральне відомство кримінальної поліції (Bundeskriminalamt) і Німецьке відомство патентів і торгових марок (Deutsches Patent- und Markenamt).

Далі, відзначимо, що в Берліні розташовані головні організації німецького бізнесу та промисловості, а також важливі економічні інституції та альянси. Багато інших асоціацій та організацій мають офіси в німецькій столиці. Організації та асоціації, розташовані тут, є важливою складовою ролі Берліна як центру прийняття рішень.

В той же час у Франції 16 липня 2015 року Національна асамблея та Сенат ухвалили закон про територіальну реформу, згідно з яким 22 регіони скорочуються до 13 столичних регіонів. Рішення № 2014-709 «Закон про межі областей, регіональні та відомчі вибори та внесення змін до календаря виборів і Закон № 2015-991 «Новий територіальний устрій Республіки» є правовою основою цієї територіальної реформи, яка набув чинності з 1 січня 2016 року. Принцип свободи управління місцевими органами влади прямо закріплений у Конституції та доповнюється принципом фінансової автономії місцевих, проміжних і регіональних органів влади. Місцеві, проміжні та регіональні органи влади (МВР) мають загальну компетенцію щодо виконання своїх функцій. Як наслідок, спільні повноваження є правилом. Не існує ієрархії між регіональним, проміжним і місцевим управлінням.

Місцеві органи влади можуть проводити «місцеві експерименти». Це юридичні повноваження, надані місцевим органам влади для реалізації державної політики, яка зазвичай не належить до його юридичних повноважень, на експериментальній основі та на певній території та в певний період часу. У разі позитивної оцінки експерименту перевіряється делегування цієї компетенції всім органам влади на одному рівні [7].

Далі, міська рада, Колегія мерів і керівників, районні комітети та адміністративний комітет Weesp разом утворюють уряд міста Амстердам. Міська рада є вищим органом управління і складається з обраних представників народу Амстердама.

Вибори міської ради проводяться кожні чотири роки. Тоді жителі Амстердама голосуванням обирають 45 членів міської ради. Вони також голосують за те, щоб районний комітет керував їхнім районом міста. Міська рада визначає загальну політику міста та контролює, чи колегія мерів та старійшин належним чином реалізує муніципальну політику. Засідання міської ради є відкритими.

Колегія мерів і старшин відповідає за щоденну роботу та реалізацію політики. Міська рада обирає старосту (також відомих як заступники міського

голови). Є сім олдерперсонів, кожен зі своїм власним портфоліо тем. Мер є головою як колегії мерів, так і міської ради. Національний уряд призначає мера. Засідання колегії мерів і олдерперсонів не є відкритими для громадськості.

Амстердам має 7 міських округів і адміністративний комітет Weesp: Центр, Нью-Захід, Північ, Схід, Захід, Південь, Південний Схід. Кожним районом міста керує районний комітет. Колегія мерів і старійшин призначає 3 керуючих директорів у кожному районі міста. Керуючих директорів підтримує дорадчий комітет. Кількість членів комісії залежить від кількості жителів округу.

Комітет є сполучною ланкою між районом і мерією. Вони займаються такими важливими для району темами, як облаштування вулиць і площ, озеленення та парків, збирання побутових відходів, соціальна робота на околиці [8]. Центральне державне управління відповідає за формування політики, а також за розробку та прийняття законодавства. Він також забезпечує дотримання законодавства. Іншим його завданням є підготовка та виконання планів уряду та парламенту.

Центральна державна адміністрація діє на національному рівні і складається з 11 міністерств і близько 200 організацій-виконавців, таких як податкова та митна адміністрація та Центральне водне управління. Загалом у центральному уряді працює близько 116 000 співробітників. Уряд прагне мати меншу та ефективнішу державну службу, яка виконує менше завдань. Тому він передає певні завдання центрального уряду провінційним і муніципальним органам влади.

В першу чергу важливо відзначити, що становлення та розвиток місцевого самоврядування Києва має тисячолітню історію. Витоки місцевого самоврядування сягають общинно-родового самоврядування територіальних общин, родів і племен давніх слов'ян, які проживали на території сучасного міста Києва.

Територіальне общинне самоврядування зароджувалося і розвивалося на основі звичаєвого, природного права вільної громади. На основі звичаєвого права обиралися посадові особи громади, вирішувалися різні питання місцевого значення. Громада самостійно судила, охороняла свою територію та виконувала інші самоврядні функції [9].

Згідно ч. 2 ст. 140 Конституції України здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі має свої особливості, які визначаються окремими законами України. Зокрема, особливості місцевого самоврядування в місті Києві визначаються Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ». Цей Закон визначає особливий статус міста Києва як столиці України. Столичний статус міста покладає на органи місцевого самоврядування додаткові обов'язки і гарантує цим органам додаткові права, надані

державою. Отже, виконання столичних функцій забезпечується органами місцевого самоврядування в місті Києві та гарантується державою.

Згідно Закону України «Про столицю України - місто-герой Київ» місто Київ як столиця України це: політико-адміністративний центр України; місцезнаходженням резиденції глави держави - Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, центральних органів державної влади; духовний, культурно-історичний, науково-освітній центр України; розміщення в Україні дипломатичних представництв іноземних держав і міжнародних організацій.

Місто Київ є місцезнаходженням Київської обласної ради та Київської обласної державної адміністрації та їх органів. Місто Київ є місцезнаходженням відповідних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Столичний статус міста покладає на органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади додаткові обов'язки, гарантує цим органам додаткові права, надані державою.

Згідно Статуту територіальної громади міста Києва, територіальна громада міста Києва є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Відповідна територіальна громада міста Києва здійснює свої повноваження безпосередньо або через органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Територіальна громада міста Києва має право вирішувати всі питання місцевого значення, пов'язані з життєдіяльністю членів територіальної громади міста Києва, а також розвитком міста Києва, які віднесені Конституцією та законами України до відання місцевого самоврядування.

Територіальна громада міста Києва створює належні умови для діяльності органів самоорганізації населення [10]. Відзначимо, що органи державної влади є корпоративними інструментами держави, створеними законодавчою владою для забезпечення суспільних інтересів. Органи державної влади мають різні рівні автономії від держави на основі повноважень, а також обмежень, закладених у їхні законодавчі повноваження.

Загалом, сучасна система державного управління потребує вдосконалення у напрямку відходу від традиційних моделей управління та переорієнтації їх на такі, що відповідають усім сучасним викликам та міжнародним стандартам, орієнтуючись на національні потреби. Виявляється, що основним завданням розвитку держави та її інтеграції в міжнародний простір є зменшення міжрегіональної диференціації, підтримка та розвиток наявного потенціалу територій, досягнення гідних умов життя громадян. Розбудова системи державного управління має базуватися на системному підході до побудови інститутів державного управління, їх належній взаємодії між собою та з громадськістю [11].

При тому, внутрішній і зовнішній тиск Майданів 2005 року та 2014 року, спрямовані на демонстрацію справжньої відданості боротьбі з корупцією та

верховенству права, здається, був відповідальним за підштовхування України в напрямку грузинської моделі шокової терапії [12].

Станом на 2022 рік, уряд виконує три функції для суспільства: створення ефективних держав як інструментів колективного вибору, прийняття політичних рішень, які визначають і захищають громади, і надання послуг. Щоб охопити повний спектр урядових ролей у суспільстві, визначено п'ять областей урядових дій: конституційна, юрисдикційна та громадянська інфраструктура, політична стратегія та політична інфраструктура, реалізація програм та організаційна/управлінська. Три типи цінностей можуть бути створені урядовими діями: місце, складна функціональна система та товари та послуги. П'ять арен і три типи вартості використовуються як осі матриці, осередки якої включають судження про створену соціальну цінність, причому менша соціальна цінність спостерігається в аренах нижчого рівня, а типи цінностей товарів і послуг зазвичай наголошуються в державному управлінні. Крім того, стверджується, що більше цінності створює дизайн, ніж управління інституціями, політикою та програмами [13].

Як визначає Маданіпур А. просування громадського простору є, з одного боку, турботою про соціальну та функціональну інтеграцію у відповідь на соціальну та просторову сегрегацію міст і приватизацію громадського простору, а з іншого боку, засобом маркетингу місцевостей і споживаючі місця, все це призводить до множинних репрезентацій і значень [14].

Висновки. Варто зауважити, що вчені визначають важливість взаємозв'язку малого підприємництва та діяльності органів публічної влади української столиці. До прямих засобів впливу державного управління на розвиток малого підприємництва вченими пропонується віднести бюджетні асигнування, пільгове кредитування та часткову компенсацію процентних ставок за кредитами [15]. Пропонуємо включити розвиток альтернативних схем фінансування, функціонування спеціалізованих гарантійних фондів, покращення доступу підприємств до кредитних ресурсів, вдосконалення інфраструктури фінансового ринку, підготовку спеціалістів для надання консультаційних послуг щодо участі малих підприємств у фінансових ринкових операції [15].

Можна підсумувати, що не існує єдиного підходу до законодавства про адміністративні процедури на європейському рівні та системи правового захисту для громадян Союзу, еквівалентної системі на національному рівні. Загалом, державна влада столиць все частіше супроводжується репрезентацією національної ідентичності. При тому, на нашу думку, європейський простір також становить спільний адміністративний сектор. Відповідно, з розвитком цифрових технологій все більше зростає роль інформаційних технологій як одного з інструментів сприяння прийняттю

управлінських рішень, спрямованих на забезпечення більшої ефективності держави.

Література:

1. Barani, Luca. « Fiscal Federalism and Capital Cities: A Comparative Analysis of Berlin and Brussels », *L'Europe en Formation*, vol. 359, no. 1, 2011, pp. 21-45
2. Wusten, Herman van der. “Public authority in European capitals: a map of governance, an album with symbols.” *European Review* 12 (2004): 143 - 158.
3. Berlin Declaration on Digital Society and Value-based Digital Government
URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/berlin-declaration-digital-society-and-value-based-digital-government>
4. James Leigland, Public Authorities and the Determinants of Their Use by State and Local Governments, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 4, Issue 4, October 1994, Pages 521–544, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jpart.a037229>
5. Swyngedouw, E., Moulaert, F. and Rodriguez, A. (2002), Neoliberal Urbanization in Europe: Large–Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy. *Antipode*, 34: 542-577. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00254>
6. Government and administration URL: <https://www.businesslocationcenter.de/en/business-location/berlin-at-a-glance/political-system>
7. France URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/France-Introduction.aspx>
8. The governing bodies of Amsterdam URL: <https://www.amsterdam.nl/en/governance/governing-bodies/>
9. З історії самоврядування міста URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/pro_kyiv/z_istorii_samovryaduvannya_mista/
10. СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ МІСТА КИЄВА URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/status-terytorialnoyi-gromady-mista-kyyeva>
11. Volodymyrovych Shvets, D. ., Loshytskyi, M. V. ., Zhukova, Y. O. ., & Kobko, Y. V. . (2022). PERSPECTIVAS DO DESENVOLVIMENTO DA ADMINISTRAÇÃO PÚBLICA EM UM ESTADO MODERNO: NOVOS PONTOS DE VISTA SOB A LEI MARCIAL. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947), 14(1), 503–516. Recuperado de <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2363>
12. Peacock, R., and Cordner, G. (2016) “Shock Therapy” in Ukraine: A Radical Approach to Post-Soviet Police Reform. *Public Admin. Dev.*, 36: 80– 92. doi: 10.1002/pad.1748.
13. *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 6, Issue 1, January 1996, Pages 161–185, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jpart.a024298>
14. Madanipour, A. (1999). Why are the Design and Development of Public Spaces Significant for Cities? *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26(6), 879–891. <https://doi.org/10.1068/b260879>
15. Zahorskyi, V. S., Lipentsev, A. V., Yurystovska, N. Y., Mazii, N. H., & Akimov, O. O. (2019). Фінансово-управлінські аспекти розвитку малого підприємництва в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(30), 351–360. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179717>

References:

1. Barani, Luca. (2011) Fiscal Federalism and Capital Cities: A Comparative Analysis of Berlin and Brussels », *L'Europe en Formation*, vol. 359, no. 1, pp. 21-45
2. Wusten, Herman van der. (2004) “Public authority in European capitals: a map of governance, an album with symbols.” *European Review* 12: 143 - 158.
3. Berlin Declaration on Digital Society and Value-based Digital Government
URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/berlin-declaration-digital-society-and-value-based-digital-government>

4. James Leigland (1994), Public Authorities and the Determinants of Their Use by State and Local Governments, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 4, Issue 4, October Pages 521–544, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jpart.a037229>
5. Swyngedouw, E., Moulaert, F. and Rodriguez, A. (2002), Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy. *Antipode*, 34: 542-577. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00254>
6. Government and administration URL: <https://www.businesslocationcenter.de/en/business-location/berlin-at-a-glance/political-system>
7. France URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/France-Introduction.aspx>
8. The governing bodies of Amsterdam URL: <https://www.amsterdam.nl/en/governance/governing-bodies/>
9. Z istorii samovriadvannia mista URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/pro_kyiv/z_istori_samovryadvannya_mista/
10. STATUT TERYTORIALNOI HROMADY MISTA KYIeVA URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/status-terytorialnoyi-gromady-mista-kyieva>
11. Volodymyrovych Shvets, D. ., Loshytskyi, M. V. ., Zhukova, Y. O. ., & Kobko, Y. V. (2022). PERSPECTIVAS DO DESENVOLVIMENTO DA ADMINISTRAÇÃO PÚBLICA EM UM ESTADO MODERNO: NOVOS PONTOS DE VISTA SOB A LEI MARCIAL. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947), 14(1), 503–516. Recuperado de <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2363>
12. Peacock, R., and Cordner, G. (2016) “Shock Therapy” in Ukraine: A Radical Approach to Post-Soviet Police Reform. *Public Admin. Dev.*, 36: 80– 92. doi: 10.1002/pad.1748.
13. *Journal of Public Administration Research and Theory* (1996) , Volume 6, Issue 1, January Pages 161–185, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jpart.a024298>
14. Madanipour, A. (1999). Why are the Design and Development of Public Spaces Significant for Cities? *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26(6), 879–891. <https://doi.org/10.1068/b260879>
15. Zahorskyi, V. S., Lipentsev, A. V., Yurystovska, N. Y., Mazii, N. H., & Akimov, O. O. (2019). Finansovo-upravlinski aspekty rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(30), 351–360. <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v3i30.179717>

УДК 347.97

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-571-578](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-571-578)

Шминдрук Ольга Федорівна кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри цивільно-правових дисциплін, Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», вул. Семінарська, 3, м. Острог, 35800, тел.: (097) 745-58-50, <https://orcid.org/0000-0002-7135-2594>

Балагур Юліана Сергіївна студентка, Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», м. Острог, вул. Семінарська, 3, тел.: (097) 961-23-55

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОХОДЖЕННЯМ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних викликів та проблем, пов'язаних із встановленням батьківства дітей, народжених в умовах війни та поза шлюбом. Визначено, що воєнний стан та активні бойові дії в Україні суттєво змінюють існуючі реалії, внаслідок чого чинне законодавство щодо захисту прав дітей, яке діяло у мирний час, перестає бути ефективним або виявляються його прогалини та складнощі. Встановлено, що частина дітей, народжених жінками поза шлюбом, не отримують добровільного визнання батьківства, оскільки батько дитини через певні обставини не може подати відповідну заяву. У таких випадках застосовується судовий порядок визначення батьківства для захисту інтересів дитини. Ця процедура спрямована на встановлення юридичних зобов'язань та відповідальності батька стосовно дитини, яка народилася поза шлюбом. Актуальність дослідження полягає у висвітленні впливу військових конфліктів на процеси реєстрації батьківства та виявленні недоліків у сучасних правових нормах у цьому контексті. Розглянуто особливості визначення виду провадження та можливих доказів під час відповідної судової процедури. Встановлено, що правильним вбачається розглядати вказану справу у порядку окремого провадження, а у разі виникнення спору – у позовному, шляхом подачі заяви (позову) про встановлення батьківства. Проаналізовано, що останнім часом все більшого значення серед обсягу доказів у таких категоріях справ набуває висновок судової генетичної експертизи. Дослідження може виявити

прогалини у законодавстві та запропонувати рекомендації для вдосконалення судового порядку визначення батьківства в умовах війни, забезпечуючи права та благополуччя дітей, які стали жертвами цих складних обставин.

Ключові слова: батьківство, воєнний стан, судовий порядок, права дітей, законодавство, війна, захист інтересів.

Shmyndruk Olha Fedorivna PhD in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law named after I. Malynovskyi of the National University "Ostroh Academy", Seminarska St., 3, Ostroh, 35800, tel.: (097) 745-58-50, <https://orcid.org/0000-0002-7135-2594>

Balahur Yuliana Serhiivna student, Educational and Scientific Institute of Law named after I. Malynovskyi of the National University "Ostroh Academy", Seminarska St., 3, Ostroh, tel.: (097) 961-23-55

PECULIARITIES OF HANDLING CASES RELATED TO CHILD ORIGIN DURING WARTIME IN CIVIL PROCESS

Abstract. The article is dedicated to analyzing the contemporary challenges and issues related to establishing paternity for children born out of wedlock during wartime. It is evident that martial law and active hostilities in Ukraine have significantly altered existing realities, rendering the current legislation on children's rights protection, which was effective during peacetime, largely ineffective or revealing numerous gaps and difficulties. It has been established that some children born to unmarried women do not receive voluntary acknowledgment of paternity because the child's father, due to certain circumstances, cannot submit the appropriate application. In such cases, judicial procedures are employed to determine paternity to protect the child's interests. This legal process is aimed at establishing the father's legal obligations and responsibilities toward the child born out of wedlock. The relevance of this study lies in highlighting the impact of military conflicts on the processes of paternity registration and identifying the shortcomings in current legal norms in this context. The study examines the specifics of the type of proceedings and the potential evidence during the judicial procedure. It is established that it is correct to consider this case in a separate proceeding, and in case of a dispute - in an action, by filing an application (claim) for establishment of paternity. The author analyzes that recently, the conclusion of a forensic genetic examination has become increasingly important among the volume of evidence in such categories of cases. The research may uncover legislative gaps and propose recommendations for improving the judicial process of paternity determination in wartime, ensuring the rights and well-being of children affected by these complex circumstances.

Keywords: paternity, martial law, judicial procedure, children's rights, legislation, war, protection of interests.

Постановка проблеми. Воєнний стан та активні бойові дії в Україні визначають нові реалії сьогодення. Встановлений чинним законодавством загальний порядок захисту прав дітей, який діяв у мирний час, у більшості випадків або перестав працювати, або було виявлено ряд прогалин та складнощів у його реалізації.

У сучасних реаліях частина дітей, народжених жінками, які не перебували у шлюбі, не отримують добровільного визнання батьківства. Часто спостерігаються ситуації, коли батько дитини з певних обставин не міг подати заяву про реєстрацію батьківства або не бажав цього зробити, а згодом загинув. Підтвердження факту батьківства необхідне для отримання дітьми відповідних державних виплат, пов'язаних із загибеллю військовослужбовця або отримання спадщини.

У воєнний період виникають нові ситуації, які потребують адаптації судових механізмів визначення батьківства для забезпечення ефективного захисту інтересів дитини. Дослідження має на меті висвітлити нові тенденції та проблемні аспекти у розгляді справ, пов'язаних із походженням дитини в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання дослідження справ щодо встановлення факту батьківства слугували предметом наукових розвідок значної кількості вітчизняних науковців, таких як О.М. Ганкевич, З.В. Ромовська, Ю.С. Червоний, С.Я. Фурса та інших. Проте проведені дослідження не розкривають у повному обсязі особливості розгляду справ щодо встановлення факту батьківства, зокрема у період воєнного стану, що зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є аналіз деяких практичних аспектів розгляду справ щодо встановлення факту батьківства в умовах воєнного стану в порядку цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Відповідно до ч. 10 ст. 7 СК України, кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист ([1]). Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю сторін. Одним із способів захисту сімейних прав є встановлення правовідношення (частина друга статті 18 СК України).

Дитина має право знати своїх батьків (частина перша статті 7 Конвенції про права дитини [2]).

Статтею 121 СК України встановлено, що права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому статтями 122 та 125 цього Кодексу.

Статтю 130 СК України передбачено, що у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду. Заява про встановлення факту батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до частини першої статті 135 цього Кодексу. Заява про встановлення факту батьківства може бути подана особами, зазначеними у частині третій статті 128 цього Кодексу, зокрема матір'ю дитини.

Провадження стосовно встановлення батьківства або його оспорування стосується «приватного життя» за статтею 8 Конвенції захист прав людини і основоположних свобод, яке охоплює важливі аспекти особистої ідентичності.

Передумовою звернення до суду із заявою про встановлення факту батьківства є запис про батька дитини у книзі записів народжень за вказівкою матері.

Та обставина, що питання визнання батьківства за рішенням суду відповідно до статей 128, 129 СК України не вирішувалось за життя такої особи, не є перешкодою для застосування статті 130 СК України.

Розглянемо особливості предмета доказування та доказів у вказаній категорії справ. Тлумачення норм статті 130 СК України свідчить, що законом не встановлено переліку доказів для встановлення факту батьківства. Підставою для встановлення факту батьківства можуть бути будь-які відомості, що свідчать про походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до вимог ЦПК України [3].

Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Відповідно походження дитини встановлюється судом з урахуванням усіх обставин.

Згідно зі статтею 76 ЦПК України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими і електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків. Тому для встановлення походження дитини можуть застосовуватися будь-які засоби доказування, передбачені цивільним процесуальним законодавством: пояснення сторін та третіх осіб, показання свідків, письмові докази, речові докази, висновок експерта. Згідно із частинами першою, шостою статті 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і

заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Проте варто пам'ятати, що в основу рішення суду не можуть бути покладені лише докази, отримані з порушенням закону, які не мають юридичної сили.

З огляду на вище викладене, доказами визнання батьківства можуть бути листи, заяви, анкети, інші документи, а також показання свідків, пояснення самих сторін, які достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства. Батьківство може бути визнано як у період вагітності матері (наприклад, висловлення бажання мати дитину, піклування про матір майбутньої дитини тощо), так і після народження дитини.

У постанові Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 591/6441/14-ц зазначено, що: «щодо предмету доказування у даній категорії справи, то СК України будь-яких особливостей не визначає. Доказами у такій справі можуть бути будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, показань свідків, письмових або речових доказів, висновків експертів. Тобто при вирішенні спору про визнання батьківства мають враховуватись усі передбачені законом докази в їх сукупності. Керуючись цим загальним правилом, встановлення батьківства на підставі частини другої статті 128 СК України можливо за наявності належних і обґрунтованих доказів (відомостей), які засвідчують походження дитини від певної особи. Для встановлення батьківства правове значення мають фактичні дані, які підтверджують спільне проживання матері і батька дитини, ведення ними спільного господарства до народження дитини або спільне її виховання чи утримання, а також докази, що підтверджують визнання особою батьківства. Підставою для категоричного висновку для визнання батьківства в судовому порядку може бути висновок судово-генетичної або судово-імунологічної експертизи».

Спільне проживання та ведення спільного господарства в зазначених випадках може підтверджуватися наявністю обставин, характерних для сімейних відносин (проживання в одному жилу приміщенні, спільне харчування, спільний бюджет, взаємне піклування, придбання майна для спільного користування тощо). Припинення цих відносин до народження дитини може бути підставою для відмови в позові лише у випадках, коли це сталося до її зачаття.

Спільне виховання дитини має місце, коли вона проживає з матір'ю та особою, яку остання вважає (або яка вважає себе) батьком дитини, або коли ця особа спілкується з дитиною, проявляє батьківську турботу щодо неї.

Під спільним утриманням дитини слід розуміти як перебування її на повному утриманні матері й особи, яку остання вважає (або яка вважає себе)

батьком дитини, так і, як правило, систематичне надання цією особою допомоги в утриманні дитини незалежно від розміру допомоги.

Спільне проживання та ведення спільного господарства може підтверджуватися наявністю обставин, характерних для сімейних відносин, а це: проживання в одному жиллому приміщенні, спільне харчування, спільний бюджет, взаємне піклування, придбання майна для спільного користування тощо [4].

Та чи завжди потрібно доводити факт спільного проживання та ведення господарства, виховання й утримання дитини? Верховний Суд звертає увагу, що правила статті 128 СК України запровадили кардинально іншу парадигму встановлення судом факту батьківства. На відміну від чинного законодавчого регулювання спірних відносин, яке передбачає доведення походження дитини від батька, норми попереднього законодавства, стаття 53 КпШС України, визначали достатнім для такого висновку суду доведення факту спільного проживання та утримання дитини.

Отже, підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені у статті 128 СК України, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у статті 53 КпШС України [5]. Під час вирішення питання про те, якою правовою нормою потрібно керуватися при розгляді справ цієї категорії, необхідно виходити з дати народження дитини.

Крім того, для з'ясування факту батьківства необхідним є застосування спеціальних знань, зокрема призначення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи.

Верховний Суд, зважаючи на практику ЄСПЛ, переконаний, що на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини. Його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства. Таким чином, висновок судової молекулярно-генетичної (судово-біологічної, судово-генетичної) експертизи має важливе значення в процесі дослідження факту батьківства.

Відповідно до статті 110 ЦПК України висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 89 цього Кодексу. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні.

Ще одним важливим питанням у цій категорії справ є те, у якому провадженні вони мають розглядатись. Так, закон розрізняє порядок визначення походження дитини від батька шляхом визнання батьківства, про що позов заявляється до особи, яка вважається батьком дитини, або нею самою, та шляхом встановлення факту батьківства у разі смерті особи, яку заявник вважає батьком дитини.

Встановлення батьківства у позовному провадженні можливе лише тоді, коли імовірний батько дитини живий. Якщо ж він помер і дитина народилася у незареєстрованому шлюбі, встановлення факту визнання батьківства або факту батьківства можливе у порядку окремого провадження.

Разом з тим, як показує практика, суди по різному розглядають такі категорії справ.

Васильківським міськрайонним судом Київської області у справі № 362/2031/23 від 07.04.2023 року було відмовлено у відкритті провадження у справі, адже у разі смерті батька дитини, факт батьківства особи, яку заявник вважає батьком дитини, може бути встановлено за рішенням суду в окремому провадженні [6].

Разом з тим, Острозьким районним судом Рівненської області було розглянуто цивільну справу № 567/1116/23 за позовом про визнання батьківства у порядку загального позовного провадження та ухвалено рішення про задоволення позову [7].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити висновки, що правове встановлення батьківства в Україні визначено чіткою законодавчою базою, яка передбачає захист сімейних прав та обов'язків учасників сімейних відносин в порядку цивільного судочинства в окремому або позовному провадженні.

Закон та судова практика не визначає конкретного переліку доказів для встановлення факту батьківства. Підставами для встановлення факту батьківства можуть бути будь-які відомості, що свідчать про походження дитини від певної особи, які зібрані відповідно до вимог Цивільного процесуального кодексу України. Разом з тим, підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені у статті 128 СК України, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у статті 53 КпШС України. Все більшого значення серед доказової бази у справах про встановлення батьківства з особою, яка померла, має висновок посмертної судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи. Однак, варто пам'ятати, що жодні докази не мають наперед встановленої сили для суду, і оцінка доказів повинна проводитись індивідуально та об'єктивно.

Література:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Верховна Рада України, офіційний веб-сайт. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950 № 1995_004// Верховна Рада України, офіційний веб-сайт. – Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Верховна Рада України, офіційний веб-сайт. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

4. Постанова Верховного Суду: Справа № 591/6441/14-ц // 16 травня 2018 року: [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74064505>

5. Кодекс про шлюб та сім'ю України: Закон України від 20.06.1996 № 2006-VII // Втрата чинності від 20.07.2010 // Верховна Рада України, офіційний веб-сайт. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>

6. Рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області від 07.04.2023 року. Справа № 362/2031/23. – Режим доступу: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110190708>

7. Рішення Острозького районного суду Рівненської області від 07.06.2024 року. Справа № 567/ 1116/23. – Режим доступу: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618162>.

References:

1. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 roku № 2947-III. [Family Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 10.01.2002 № 2947-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 № 1995_004 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated 04.11.1950 № 1995_004]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 roku № 1618-IV. [Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

4. Postanova Verkhovnoho Sudu: Sprava № 591/6441/14-ts //16 travnia 2018 roku. [Supreme Court Resolution: Case № 591/6441/14-c // May 16, 2018]. Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74064505>

5. Kodeks pro shliub ta simiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.06.1996 № 2006-VII // Vtrata chynnosti vid 20.07.2010. [Code on Marriage and Family of Ukraine: Law of Ukraine from 20.06.1996 № 2006-VII // Repealed on 20.07.2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>

6. Rishennia Vasylykivskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 07.04.2023 roku. Sprava № 362/2031/23. [Vasylykiv Court Resolution: Case: № 362/2031/23 // April 17, 2023]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110190708>.

7. Rishennia Ostrozkooho raionnoho sudu Rivnenskoii oblasti vid 07.06.2024 roku. Sprava № 567/ 1116/23. [Ostroh Court Resolution: Case: № 567/ 1116/23 // June, 07, 2024]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618162>.

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC: 339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-579-589](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-579-589)

Kokiel Andrzej PhD, WSB MERITO University in Szczecin „Synergy”
Centre for Psychotherapy and Coaching, Lutniana St., 32, Szczecin, 71-425,
<https://orcid.org/0000-0003-2872-5655>

Kostenko Dmytro Viktorovych Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages
for Mathematical Faculties, Educational and Scientific Institute of Philology of
Taras Shevchenko National University, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01601,
<https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

Binytska Kateryna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy, Khmelnytskyi Humanitarian and
Pedagogical Academy, Proskurivskoho pidpillia St., 139, Khmelnytskyi, 29013,
<https://orcid.org/0000-0002-2111-5275>

THE IMPACT OF ADVERTISING ON CONSUMER ATTITUDES

Abstract. This article shows how advertising influences people's attitudes, focusing on the mechanisms and strategies that advertisers use to persuade consumers. The processes of attitude formation, emphasising values and needs, creating brand identity and the influence of emotions and social norms are described. Through examples from practice, the article presents various aspects of the impact of advertising on consumer attitudes, highlighting both positive and potentially negative effects. Understanding these processes is crucial both for advertisers wishing to create effective campaigns and for consumers who need to develop awareness towards the impact of advertising on their attitudes and purchasing decisions. It is shown that advertising is a key element of consumer society, playing an important role in shaping consumer attitudes and behaviour. It is a powerful tool that can evoke emotions, change beliefs and introduce new trends in consumption.

It is highlighted that attitudes can have different meanings and influence different aspects of life, including our consumption choices, political decisions, social preferences and interpersonal behaviour. Referring to advertising, the behavioural component includes what a person plans to do when influenced by

advertising, what consumer decisions they will make. This can also include reactions such as sharing the advertisement on social media, seeking additional information about the advertised product or service or providing feedback on the advertisement to others. It is noted that advertising is intended to create a favourable attitude of the recipient towards products, services or brands. The generally accepted aim of advertising is to form positive consumer attitudes towards the products offered and to encourage potential customers to buy them. Shaping consumer attitudes in advertising is an important aspect of marketing strategies, which aims to influence consumers' beliefs and emotions in the context of products, brands and purchasing activities. It is obvious that advertising, especially social advertising, has a significant impact on public attitudes and beliefs on social, health, environmental and other issues. Social advertisements often aim to draw attention to existing social problems, such as violence, alcoholism, smoking or climate change. They help build awareness of these problems. They provide information and educate the public about health, environmental or other risks.

Keywords: impact of advertising, consumer attitudes , persuasion.

Кокель Анджей доктор філософії, Університет WSB MERITO в Щецині, Центр психотерапії та коучингу «Синергія», вул. Лютняна, 32, Щецин, 71-425, <https://orcid.org/0000-0003-2872-5655>

Костенко Дмитро Вікторович кандидат педагогічних наук, доцент, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів, Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

Біницька Катерина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013, <https://orcid.org/0000-0001-8746-3515>

ВПЛИВ РЕКЛАМИ НА СТАВЛЕННЯ СПОЖИВАЧІВ

Анотація. У цій статті показано, як реклама впливає на ставлення людей, зосереджуючись на механізмах і стратегіях, які використовують рекламодавці, щоб переконати споживачів. Описано процеси формування ставлення, підкреслення цінностей і потреб, створення ідентичності бренду та вплив емоцій і соціальних норм. На прикладах із практики у статті представлено різні аспекти впливу реклами на споживчі настрої, виділено як позитивні, так і потенційно негативні ефекти. Розуміння цих процесів має вирішальне значення як для рекламодавців, які бажають створювати ефективні

кампанії, так і для споживачів, яким необхідно розвинути обізнаність щодо впливу реклами на їх ставлення та рішення про покупку. Показано, що реклама є ключовим елементом суспільства споживання, відіграючи важливу роль у формуванні споживчого ставлення та поведінки. Це потужний інструмент, який може викликати емоції, змінити переконання та запровадити нові тенденції споживання.

Підкреслюється, що ставлення може мати різне значення та впливати на різні аспекти життя, включаючи наш вибір споживання, політичні рішення, соціальні переваги та міжособистісну поведінку. Що стосується реклами, то поведінковий компонент включає в себе те, що людина планує робити під впливом реклами, які споживчі рішення вона прийме. Це також може включати такі реакції, як поширення реклами в соціальних мережах, пошук додаткової інформації про рекламований продукт чи послугу або надання відгуку про рекламу іншим. Зазначається, що реклама покликана створити сприятливе ставлення одержувача до товарів, послуг або брендів. Загальноприйнятою метою реклами є формування позитивного ставлення споживачів до пропонованих товарів і спонукання потенційних клієнтів їх купувати. Формування ставлення споживачів у рекламі є важливим аспектом маркетингових стратегій, які спрямовані на вплив на переконання та емоції споживачів у контексті продуктів, брендів і купівельної діяльності. Очевидно, що реклама, особливо соціальна, має значний вплив на суспільне ставлення та переконання щодо соціальних, медичних, екологічних та інших питань. Соціальна реклама часто має на меті привернути увагу до існуючих соціальних проблем, таких як насильство, алкоголізм, куріння чи зміна клімату. Вони допомагають усвідомити ці проблеми. Вони надають інформацію та інформують громадськість про ризики для здоров'я, навколишнє середовище та інші ризики.

Ключові слова: вплив реклами, ставлення споживачів, переконання.

Formation of the problem. The role of advertising in shaping consumption attitudes and purchasing choices can hardly be overestimated. It acts on our beliefs, emotions and perceptions of products and brands, and influences our attitudes towards social and environmental issues. Advertising not only influences purchasing decisions, but also triggers discussions about ethics and social impact. It introduces new challenges and questions about the impact on children, gender equality or environmental responsibility. It is also a tool that can be used to promote social values and education. The aim of this article is to present the role of emotions in advertising and to define the role of positive as well as negative emotions in the process of creating advertising.

Analysis of recent research and publications. An attitude is a persistent and relatively stable attitude, opinion or evaluation that an individual has towards a particular person, group, object, concept or behaviour. An attitude can be positive,

negative or neutral and is formed on the basis of experiences, beliefs, values, social norms and other factors.

The object of an attitude can literally be anything and everyone: a concrete thing like a house or a car or an abstract thing like freedom of speech, a person - Michael Jackson - or a group of people - doctors, teachers, people affected by the crisis of homelessness[1].

Attitudes are encoded feelings about certain people, objects, events or ideas [2]. S. A. Rathus adopts the definition of attitude, which implies the conformity of behaviour to a person's professed attitudes[3]. M. Laszczak defines attitude as the acceptance or dislike of an object or mode of behaviour. Thus, attitudes manifest themselves in the form of prejudices and inclinations[4]. P. Zimbardo states that these are learned tendencies to react behaviourally, emotionally and cognitively to certain specific stimuli, such as people, concepts or objects, accompanied by a positive or negative evaluation[5].

Most often, consumer attitudes are influenced by more than one attitudinal component. This is because the choice of the mode of influence of an advertising message depends on factors such as the level of motivation to seek information, the cognitive capacity resulting from the presence of advertising distractions, the consumer's attitude towards the product (emotional or rational), as well as the initial sign of attitude towards the product (positive, neutral or negative)[6].

Attitudes can have different meanings and influence different aspects of life, including our consumption choices, political decisions, social preferences and interpersonal behaviour. In social psychology, attitudes are often attributed to three main components. The first, the emotional (affective) component, are emotional reactions towards the object of another person's attitude or social problem [7]. This aspect of attitude refers to the emotions and feelings that accompany the evaluation of an object. They influence whether our attitude is positive or negative.

In the context of the analysis of attitudes towards advertising, the affective component of attitude refers to the emotions and feelings that accompany the evaluation of an advertisement. This includes the positive or negative feelings that an advertisement evokes in a person. This component is particularly important in the case of advertising, as advertisements often use emotions to attract attention and leave a strong impression. For example, an advertisement may evoke joy, sympathy, annoyance or fear.

The cognitive component, are thoughts and beliefs about the object of the attitude [7]. It is an element of attitude that refers to the beliefs and knowledge associated with the object being evaluated. This includes the information we hold about the object or concept in question. In the case of advertising, the cognitive component refers to a person's beliefs, opinions and knowledge. It includes both the rational, logical thoughts and the information a person has about advertising. For example, the cognitive component may include beliefs that advertising is an effective marketing tool, that advertisements are often exaggerated or that advertisements influence purchase choices.

The behavioural component, is the tendency to behave positively or negatively towards that object [8]. With regard to content, behavioural reactions can be divided into verbal and non-verbal reactions[9]. It is the attitude-related intentions and behaviours that an individual undertakes in relation to the object being evaluated. This means that attitudes influence our actions. Referring to advertising, the behavioural component includes what a person plans to do when influenced by advertising, what consumer decisions they will make. This can also include reactions such as sharing the advertisement on social media, seeking additional information about the advertised product or service or providing feedback on the advertisement to others.

These three components of attitudes towards advertising help to better understand how people evaluate advertising and their reactions to it. Analysis of these components allows marketers and researchers to better understand how to influence perceptions of and acceptance of advertising and how to improve advertising messages.

The purpose of the article is theoretical outline and study of the problems of the impact of advertising on consumer attitudes.

Presenting main material. Advertising is intended to create a favourable attitude of the recipient towards products, services or brands. The generally accepted aim of advertising is to form positive consumer attitudes towards the products offered and to encourage potential customers to buy them. Shaping consumer attitudes in advertising is an important aspect of marketing strategies, which aims to influence consumers' beliefs and emotions in the context of products, brands and purchasing activities.

Consumer attitudes encompass a holistic perspective of consumer behaviour. It encompasses several psychological mechanisms at the same time: beliefs about a product, the emotions associated with that product and purchasing behaviour[10]. Attitudes, due to their enduring nature, are a particularly interesting field of advertising activities. After all, every new product requires a modification of habits in order to become marketable, so it must induce a change in attitudes[4].

In advertising practice, it is more orderly to identify the formation of consumer attitudes with the impact of the advertising message on attitudes towards new products. In this case, the impact of the advertising message is related to the need to convey basic information about the product, its brand, its use, the technologies used, its new characteristics. Advertising therefore plays primarily an informative (often educational) function) [6]. Thus, it is a message that has the power to shape consumers' attitudes and beliefs about products and brands. By providing information, evidence, features and benefits of products, advertising can influence what beliefs build up in the minds of consumers. As a result of advertising messages, consumers can create positive or negative attitudes.

Advertising, especially social advertising, has a significant impact on public attitudes and beliefs on social, health, environmental and other issues. Social advertisements often aim to draw attention to existing social problems, such as violence, alcoholism, smoking or climate change. They help build awareness of these problems. They provide information and educate the public about health, environmental or other risks. They can contribute to increasing the public's knowledge about specific issues. Advertising of this kind can change people's attitudes on controversial or problematic issues. For example, campaigns against domestic violence can help to break down stereotypes and improve attitudes towards victims of violence.

Social advertising *Don't Hit. Be a Safe Parent* showcased the important social issue of domestic violence against children.

Source: <https://www.wirtualnemedi.pl/kreacje/kocham-nie-bije-nie-bij-badz-bezpiecznym-rodzicem>
(access 18.10.2023).

The above social advertising is an excellent example of a campaign to raise awareness and change attitudes about violence against children. This campaign directs the message to parents and carers, giving them the important message about the need for safe and positive parenting methods.

Another example is pro-environmental advertising, which promotes environmental protection and sustainability and thus can shape pro-environmental attitudes. The *Our Climate* campaign promoted positive role models for everyday habits that contribute to reducing the negative effects of climate change. The advertising encouraged the saving of natural resources, sustainable consumption and the use of recycled or biodegradable products.

Source: https://www.youtube.com/watch?v=jqOjr99m1_0 (access 18.10.2023).

Pro-environmental advertisements help to raise public awareness of environmental problems such as climate change, loss of biodiversity or air and water pollution. They help people understand complex issues and the effects of human activities on the environment. In addition, they provide information and educate consumers about specific environmental issues, such as recycling, saving energy, reducing water consumption or choosing green products. This education is key to changing attitudes and behaviour. These adverts often include positive examples of actions that can be taken to protect the environment. They encourage specific steps, such as reducing the use of single-use plastic products, using renewable energy or planting trees.

The I Plan a Long Life public awareness campaign was implemented as part of the National Programme for Combating Cancer and encouraged, among other things, lung cancer prevention and breast cancer prevention. The aim of the advertisements within this campaign was to change public attitudes towards health behaviour and prevention.

Source: https://www.youtube.com/watch?v=C9z_t4fQgTE (access 18.10.2023).

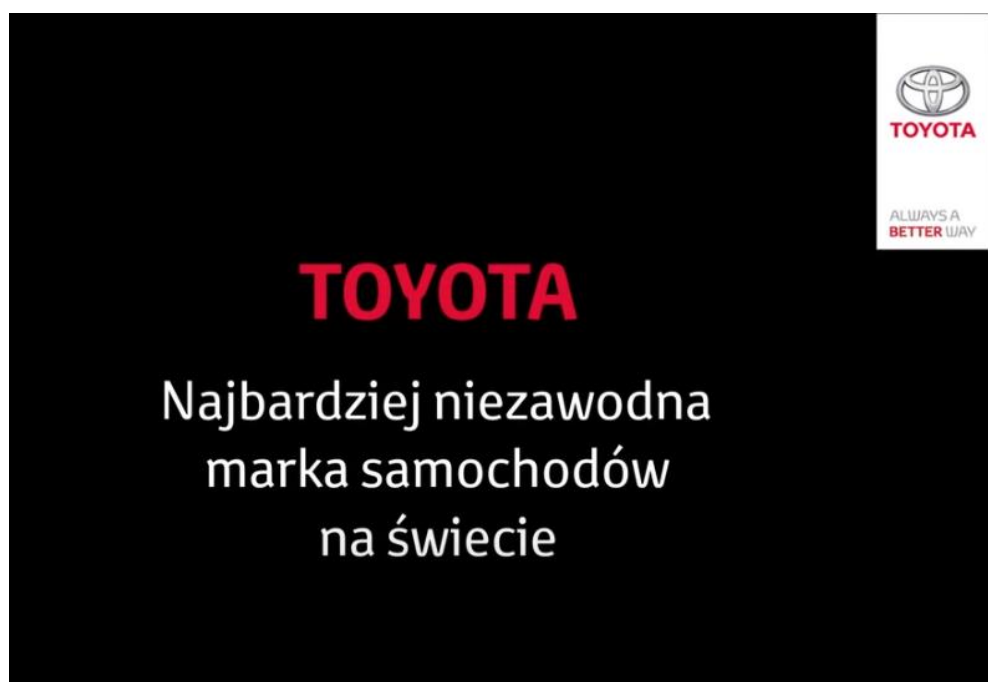

Social advertisements influence the formation of social norms and expectations. They are adverts that evoke emotions such as joy, emotion or fear and influence behavioural and attitudinal change. Advertising and social campaigns such as *I Plan a Long Life* play a key role in promoting public health, changing attitudes and behaviour towards more health-oriented behaviour and disease prevention. They act as a source of information, education and inspiration to take action to improve health and quality of life.

This type of message focuses on emphasising the values and needs that the product is intended to satisfy. This may include emotional needs such as a sense of belonging, prestige or security. Advertising may also emphasise the functional benefits of the product. Examples of advertising that shapes consumer attitudes include car ads that promote lifestyle, cosmetics ads that emphasise beauty, food ads that shape taste preferences, and many others.

Examples include advertisements for technology products, such as the iPhone and Mac, which shape consumer beliefs about modernity, innovation and convenience. Apple is an example of a company that uses advertising to create an image as an innovative brand and shapes consumer attitudes towards it. Ads for technology products create the impression that the consumer needs something that they did not previously think was important.

Car advertisements can shape attitudes on issues such as prestige, power and lifestyle. Tesla's brand campaigns, promoting electric cars, influence attitudes towards environmental protection and sustainable mobility. Toyota's advertising portrays its product as the most reliable car brand in the world and emphasises safety aspects.

Source: <https://www.youtube.com/watch?v=KoVdD9FODP4>, (access 18.10.2023).

Luxury car advertisements not only promote specific car models, but also influence the perception of cars as part of a lifestyle and prestige. They also focus on creating dreams and aspirations of freedom, adventure and new experiences. In addition, consumers are suggested that owning a particular car will make them more attractive and successful in life.

Emotions are a powerful tool in shaping consumer attitudes. Advertising often uses emotions to attract attention and evoke positive feelings towards a product or brand. Sadness, joy, fear, humour - different emotions can be used depending on the purpose of the advertisement.

Advertising can use social influence and social norms to shape consumer attitudes. This can include showing that many other people use a particular product or that meeting certain standards is socially important.

Food advertising often influences our eating habits, choices and attitudes towards healthy eating. Examples of food advertisements that influence attitudes include campaigns by brands such as McDonald's, Coca-Cola, Nestlé and Danone. These advertisements influence perceptions of food and bring it into the culture and lifestyle of consumers.

One example is the *Pyszno, Smaczno, Danio* campaign, showing the need to reach for a nutritious and delicious cottage cheese between meals.

Source: <https://www.virtualnemedi.pl/artukul/maly-glod-danio-pyszno-smaczno-danio>,
(access 18.10.2023).

In response to the growing interest in healthy lifestyles, food advertisements often promote low-calorie, gluten-free, sugar-free or nutrient-rich products.

Advertising through such messages has the ability to evoke and activate consumer needs. It shapes ideas about beauty and style. Examples such as the Calvin Klein and Dove campaigns have influenced how we view the body and beauty. The aim of Dove's *We Are Beautiful* spot was to show that all women are beautiful and to encourage women to reflect on their own perceptions and increase their self-confidence, which influences consumer attitudes towards their own appearance.

Powiedz to z nami

JESTEŚMY PIĘKNE

www.JestesmyPiekne.pl

Source: https://www.youtube.com/watch?v=VrWF_myE4nI, (access 18.10.2023).

Fashion advertisements have a significant impact on consumer attitudes towards fashion, appearance and lifestyle. Consumers are shown what is currently fashionable and attractive. This influences their attitudes towards appearance and clothing, encouraging them to follow these trends. Fashion advertisements often show the lifestyle and aspirations associated with a particular brand or product. Consumers are suggested that owning certain clothes or accessories will make their lives more prestigious or happy. Unfortunately, some fashion advertisements still perpetuate beauty stereotypes and body norms.

Conclusions. Shaping consumer attitudes through advertising is often a long-term process. Advertisers seek to build long-lasting and sustainable consumer attitudes, which requires constant contact with consumers and maintaining consistent communication.

As a powerful tool of communication and influence, advertising has the ability to shape our beliefs, preferences and consumer habits. While many advertisements aim to communicate information about products and services, others go further, influencing our values, aspirations and perceptions of the world. Advertising can act as a force that shapes consumer notions of beauty, luxury, health or sustainable lifestyles. It can build dreams and inspiration, while influencing our choices of products and services. However, advertising also has its dark side when it evokes negative stereotypes, partakes in consumerism and promotes unhealthy habits.

On consumption attitudes, advertising has a huge influence. However, it is worth noting that this influence is not always unequivocally positive, and consumers are advised to take a healthy approach to advertising, which includes critical thinking and informed purchasing decisions.

References:

1. Stasiuk K., Maison D. (2014). Psychologia konsumenta [Consumer psychology], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa [in Polish].
2. Kenrick D.T., Neuberg S.L., Cialdini R.B. (2002). Psychologia społeczna [Social Psychology], GWP, Gdańsk [in Polish].
3. Rathus S. A. (2004). Psychologia współczesna [Contemporary Psychology], GWP, Gdańsk [in Polish].
4. Laszczak M. (2000). Psychologia przekazu reklamowego [Psychology of the advertising message], Wydawnictwo Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków [in Polish].
5. Zimbardo P. (1999). Psychologia i życie [Psychology and life], PWN, Warszawa [in Polish].
6. Kozłowska A. (2001). Reklama, socjotechnika, oddziaływania [Advertising, social engineering, impact], SGH, Warszawa [in Polish].
7. Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997). Psychologia społeczna. Serce i umysł [Social psychology. Heart and Mind], Wyd. Zysk i S-ka, Poznań [in Polish].
8. Wojciszke B. (2004). Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej [Man among people. Outline of social psychology], Scholar, Warszawa [in Polish].
9. Mądrzycki T. (1977). Psychologiczne prawidłowości kształtowania postaw [Psychological regularities of shaping attitudes], WSiP, Warszawa [in Polish].
10. Falkowski A., Tyszka T. (2006). Psychologia zachowań konsumenckich [Psychology of consumer behavior], GWP, Gdańsk [in Polish].

Література:

1. Stasiuk K. Maison D., Psychologia konsumenta, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014 [in Polish].
2. Kenrick D.T., Neuberg S.L. Cialdini R.B., Psychologia społeczna, GWP, Gdańsk 2002.
3. Rathus S. A. Psychologia współczesna, GWP, Gdańsk 2004.
4. Laszczak M. Psychologia przekazu reklamowego, Wydawnictwo Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków 2000.
5. Zimbardo P. Psychologia i życie, PWN, Warszawa 1999.
6. Kozłowska A. Reklama, socjotechnika, oddziaływania, SGH, Warszawa 2001.
7. Aronson E., Wilson T.D. Akert R.M., Psychologia społeczna. Serce i umysł, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 1997.
8. Wojciszke B. Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej, Scholar, Warszawa 2004.
9. Mądrzycki T. Psychologiczne prawidłowości kształtowania postaw, WSiP, Warszawa 1977.
10. Falkowski A., Tyszka T. Psychologia zachowań konsumenckich, GWP, Gdańsk 2006.

УДК 336.27:330.4(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-590-602](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-590-602)

Балашов Геннадій Борисович аспірант кафедри обліку та оподаткування, Львівський національний університет ім. І.Франка, <https://orcid.org/0009-0000-7722-7279>

Русин-Гриник Роман Романович доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Мороз Андрій Матвійович аспірант кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет, <https://orcid.org/0009-0007-8965-2345>

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ НАДХОДЖЕНЬ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У контексті глобальної економічної нестабільності, викликаній воєнними конфліктами, розробка економіко-математичної моделі для прогнозування податкових надходжень в умовах воєнного стану набуває особливої значущості як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Теоретична потреба в такій моделі обґрунтовується необхідністю глибшого розуміння взаємодій між економічними, соціальними та політичними факторами, що впливають на фіскальні показники під час криз. Економіко-математичне моделювання дозволяє інтегрувати різноманітні вхідні дані та з високою точністю прогнозувати фінансові результати, що є особливо цінним в умовах, коли традиційні методи можуть не враховувати всі можливі ризики та невизначеності. З практичної точки зору, розробка такої моделі є необхідною для ефективного планування та реалізації державної фіскальної політики. В умовах воєнного стану здатність точно прогнозувати податкові надходження дозволяє урядам адаптувати свої бюджетні стратегії, оптимізувати розподіл ресурсів та забезпечити підтримку критично важливих секторів економіки. Це також сприяє зміцненню довіри міжнародних партнерів та інвесторів, які прагнуть оцінити потенційні економічні ризики та вигоди від інвестицій у країну, що перебуває в конфлікті. Отже, створення надійної економіко-математичної моделі, здатної адекватно моделювати і прогнозувати податкові надходження в умовах воєнного стану, є фундаментальною вимогою для підтримки стабільності та розвитку національної економіки під час кризи, надаючи важливі інструменти для ухвалення обґрунтованих рішень на всіх рівнях управління.

На основі аналізу розробки економіко-математичної моделі для прогнозування надходжень від оподаткування в умовах воєнного стану, доведено, що вибір і налаштування адекватних математичних методів є ключовим для ефективного моделювання та аналізу складних економічних даних. Обґрунтовано, що використання нелінійних моделей, таких як нейронні мережі, дерева рішень та регресійні моделі з ефектами взаємодії, дозволяє глибше аналізувати і враховувати взаємозв'язки між економічною нестабільністю, валютними курсами, дефіцитом бюджету, змінами у податковому законодавстві та іншими факторами, які впливають на від податкові надходження. Аргументовано, що систематичне оновлення та адаптація моделі, включаючи регулярний збір даних і моніторинг показників ефективності, забезпечують актуальність і надійність прогнозів у змінних умовах воєнного стану. Таким чином, цілісний підхід до розробки і впровадження економіко-математичних моделей є фундаментальною основою для підтримки ухвалення обґрунтованих рішень у сфері обліку та оподаткування в кризових умовах.

Ключові слова: економічні ризики, фіскальна політика, моніторинг показників, дерево рішень, економіко-математична модель.

Balashov Hennadiy Borysovych graduate student of the Department of Accounting and Taxation, Lviv National University named after I. Franka, <https://orcid.org/0009-0000-7722-7279>

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Moroz Andriy Matviyovych graduate student of the Department of Global Economy, State Biotechnology University, <https://orcid.org/0009-0007-8965-2345>

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODEL FOR FORECASTING REVENUES FROM TAXATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. In the context of global economic instability caused by armed conflicts, the development of an economic-mathematical model for forecasting tax revenues under martial law becomes particularly significant from both theoretical and practical perspectives. The theoretical need for such a model is justified by the necessity to gain a deeper understanding of the interactions between economic, social, and political factors that affect fiscal indicators during crises. Economic-mathematical modeling allows for the integration of various input data and highly accurate forecasting of financial outcomes, which is especially valuable when traditional methods may not account for all possible risks and uncertainties.

From a practical standpoint, developing such a model is essential for the effective planning and implementation of state fiscal policy. Under martial law, the ability to accurately forecast tax revenues enables governments to adapt their budgetary strategies, optimize resource allocation, and ensure support for critical sectors of the economy. This also helps to strengthen the trust of international partners and investors, who seek to assess the potential economic risks and returns on investment in a conflict-affected country. Therefore, the creation of a reliable economic-mathematical model capable of adequately modeling and forecasting tax revenues under martial law is a fundamental requirement for maintaining stability and developing the national economy during a crisis, providing crucial tools for informed decision-making at all levels of governance.

Based on the analysis of the development of an economic-mathematical model for forecasting tax revenues under martial law, it has been proven that the selection and adjustment of appropriate mathematical methods are key to effective modeling and analysis of complex economic data. It has been substantiated that the use of nonlinear models, such as neural networks, decision trees, and regression models with interaction effects, allows for a deeper analysis and consideration of the interrelationships between economic instability, exchange rates, budget deficits, changes in tax legislation, and other factors affecting tax revenues. It has been argued that systematic updating and adaptation of the model, including regular data collection and performance monitoring, ensure the relevance and reliability of forecasts in the changing conditions of martial law. Thus, a holistic approach to the development and implementation of economic-mathematical models is a fundamental basis for supporting informed decision-making in the field of accounting and taxation under crisis conditions.

Keywords: economic risks, fiscal policy, indicator monitoring, decision tree, economic-mathematical model.

Постановка проблеми. У контексті глобальної економічної нестабільності, спричиненої воєнними конфліктами, розробка економіко-математичної моделі для прогнозування доходів від оподаткування в умовах воєнного стану стає критично важливою з теоретичної та практичної точок зору. Теоретична необхідність такої моделі обґрунтовується потребою глибшого розуміння взаємодій між економічними, соціальними та політичними факторами, які впливають на фіскальні показники в кризові періоди. Економіко-математичне моделювання дозволяє інтегрувати різноманітні вхідні дані та з високою точністю прогнозувати фінансові результати, що є особливо цінним у ситуаціях, коли традиційні підходи можуть не враховувати всіх потенційних ризиків та невизначеностей. З практичної точки зору, розробка такої моделі є необхідною для ефективного планування та реалізації державної фіскальної політики. У умовах воєнного стану здатність точно прогнозувати доходи від оподаткування дозволяє урядам адаптувати свої бюджетні стратегії, оптимізу-

вати розподіл ресурсів та забезпечити необхідну підтримку критично важливих секторів економіки. Також це сприяє зміцненню довіри міжнародних партнерів та інвесторів, які прагнуть зрозуміти потенційні економічні ризики та віддачу від інвестицій у країну, що перебуває у стані конфлікту. Отже, розробка надійної економіко-математичної моделі, яка може адекватно моделювати і прогнозувати доходи від оподаткування в умовах воєнного стану, стає фундаментальною вимогою для підтримки стабільності та розвитку національної економіки під час кризи, надаючи важливі інструменти для ухвалення обґрунтованих рішень на всіх рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне і правове дослідження питань організації бухгалтерського обліку та оподаткування вітчизняних підприємств різних форм власності висвітлено у значній кількості наукових праць. Аналіз літературних джерел, зокрема робіт таких авторів, як Postoronko Y. [1], Patuta M., Shmatkovska T. [2], Kostyshyn N., Yakovets T. [3], Ishchenko Y., Semenyshena N., Yevdokymova N., Stepaniuk O., Tsaruk V. [4], Halaburda A., Shevchenko S. [5], Фоміна О., Ромашко О., Шаповалова А. [6], Lohvyn A. [7], Василевська-Смаглюк О., Гура Н., Дерун І., Шевчук В. [8], Кузуб М., Мошковська О., Ігнатенко Т., Кузьменко О., Ромашко О. [9], Гуренко Т. [10], Клименко М. [11], Децюра С. [12], Кирильчук М. [13], Сушко Д. [14], виявив, що облік та оподаткування в умовах воєнного стану повинні формуватися на основі певних пріоритетних для країни цінностей, тому важливим є побудова економіко-математичної моделі прогнозування надходжень від оподаткування в умовах воєнного стану.

Метою статті є побудова економіко-математичної моделі прогнозування надходжень від оподаткування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розробка нелінійної економіко-математичної моделі для прогнозування доходів від оподаткування в умовах воєнного стану з урахуванням факторів, проаналізованих у другому розділі вимагає кількох ключових етапів, включаючи збір даних, вибір математичних інструментів та верифікацію моделі. Ось загальний алгоритм створення такої моделі:

1. Визначення та збір даних:

- визначення змінних (передбачає визначення основних змінних (економічна нестабільність, курс валюти, дефіцит бюджету, зміни в податковому законодавстві, методи управління фінансовою звітністю, міжнародні зобов'язання), які впливають на податкові надходження);
- збір даних (акумулявання історичних даних за кожною зі змінних з національних статистичних служб, міжнародних баз даних та інших надійних джерел).

2. Вибір методу моделювання:

- розгляд методів (вибір відповідних методів нелінійного моделювання, які можуть включати нейронні мережі, регресійні моделі з ефектами

взаємодії, дерева рішень або інші методи машинного навчання, здатні обробляти нелінійні залежності);

- програмне забезпечення (у даному випадку йдеться про таке програмне забезпечення, як: R, Python або MATLAB, що забезпечує потужні інструменти для статистичного аналізу. Для прогнозування надходжень від оподаткування в умовах воєнного стану, програмні платформи R, Python та MATLAB пропонують різні переваги залежно від аналітичних потреб. R ідеально підходить для статистичного аналізу завдяки своїм розгалуженим пакетам, але може бути складнішим для новачків і не завжди ефективним для великих даних. Натомість, Python вирізняється своєю простотою та має потужні бібліотеки для машинного навчання, роблячи його вибором для розробки моделей у широкому спектрі застосувань. MATLAB, зі свого боку, є відмінним варіантом для виконання обчислень і моделювання, але висока вартість його ліцензії може бути обмеженням для користувачів. Вибір між цими інструментами слід робити на основі цілей моделювання, доступних ресурсів та досвіду суб'єктів моделювання).

3. Розробка моделі:

- конструювання моделі (побудова моделі на основі використання обраного методу. При цьому відбувається інтеграція всіх критичних змінних і налаштування параметрів моделі для максимізації точності прогнозів);

- перевірка залежностей (аналізування впливу взаємодії між змінними на доходи від оподаткування. Це завдання доцільно виконувати використовуючи методи аналізу взаємодій та мультиколінеарності).

4. Валідація та тестування моделі

- розділення даних (цей етап передбачає розділення даних на навчальну та тестову вибірки для перевірки здатності моделі до генералізації);

- перехресна перевірка (використання техніки перехресної перевірки для оцінки стабільності моделі).

5. Імплементация та моніторинг:

- впровадження моделі (розроблення докладного плану впровадження моделі у реальні умови);

- моніторинг і адаптація (оновлення моделі, враховуючи нові дані та зміни в економічних умовах, для забезпечення її актуальності).

Цей алгоритм дозволить створити робочу модель, здатну адекватно прогнозувати надходження від оподаткування в умовах воєнного стану, враховуючи нелінійні взаємодії між ключовими змінними.

Розглянемо етапи цього алгоритму через призму математичних змінних. Так, нехай Y буде залежною змінною, що представляє надходження від оподаткування. Змінні, що впливають на Y , можна представити як набір незалежних змінних X_1, X_2, \dots, X_n , де:

X_1 – економічна нестабільність (може бути представлена індексом економічної нестабільності або стандартним відхиленням ВВП);

X_2 – зміни валютних курсів (представлені як відсоткові зміни або логарифмічні зміни валютного курсу);

X_3 – дефіцит бюджету (абсолютна величина дефіциту або відсоток дефіциту від ВВП);

X_4 – зміни в податковому законодавстві (бінарні змінні для значних змін або індекс законодавчих змін);

X_5 – управління фінансовою звітністю та обліком (індекс якості фінансового управління);

X_6 – міжнародні зобов'язання (індекс дотримання міжнародних зобов'язань або застосованих санкцій).

Запишемо модель як функцію з нелінійними залежностями між змінними:

$$Y=f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6, \epsilon)$$

де ϵ – термін помилок, що включає невимірні фактори та випадкові впливи.

Для кожної змінної X_i , збір даних може включати наступні кроки:

1. *Визначення джерел отримання історичних (ретроспективних) даних:*

- Національні статистичні служби для внутрішніх економічних показників;

- Міжнародні фінансові інституції (наприклад, МВФ, Світовий банк) для порівняльних індексів та глобальних даних;

- офіційні урядові вебсайти для специфічних законодавчих змін.

2. *Збір інформації:*

- збір історичних даних за відповідні періоди;

- оцифрування та стандартизація даних для аналізу;

3. *Первинна обробка даних:*

- очищення даних від можливих помилок і викидів;

- перетворення даних за необхідності (наприклад, логарифмування, індексація).

Цей етап забезпечує базу для подальшої розробки та тестування моделі, що враховує важливі економічні та політичні змінні.

Для опису етапу вибору методу моделювання розглянемо декілька поширених нелінійних методів і покажемо, як вони можуть бути застосовані для моделювання складних взаємодій між економічними змінними:

Нейронні мережі. Нейронна мережа моделюється як множина функцій, які можуть враховувати нелінійні взаємодії між входами. Для даного вектору входів $x=(X_1, X_2, \dots, X_n)$, нейронна мережа може бути представлена як:

$$Y = g\left(w^{(3)} \cdot f^{(2)}\left(w^{(2)} f^{(1)}\left(w^{(1)} \cdot x + b^{(1)}\right) + b^{(2)}\right) + b^{(3)}\right), \quad (1)$$

де $w^{(k)}$ і $b^{(k)}$ є ваговими та зміщувальними параметрами k -го шару відповідно, а $f^{(k)}$ є нелінійними активаційними функціями (Нелінійні активаційні функції в нейронних мережах – це математичні функції, які

додають нелінійні властивості до моделі. Ці функції допомагають нейронним мережам вчитися складним залежностям між вхідними даними та вихідними результатами, що є критично важливим для вирішення складних задач, як-от розпізнавання зображень, обробка мови та інші завдання, де прості лінійні моделі недостатньо ефективні. Найпоширеніші з них наведено у табл. 1).

Таблиця 1

Поширені нелінійні активаційні функції

Перелік активаційних функцій	Змістова частина активаційних функцій
<i>ReLU (Rectified Linear Unit)</i> є однією з найпопулярніших активаційних функцій в глибоких нейронних мережах через її простоту і ефективність у забезпеченні швидкого навчання.	$f(x) = \max(0, x)$
<i>Sigmoid</i> перетворює вхідне значення в інтервал між 0 та 1, що робить її корисною для моделювання ймовірностей в задачах бінарної класифікації	$f(x) = \frac{1}{1 + e^{-x}}$
Гіперболічний тангенс (<i>Tanh</i>) схожий на сигмоїд, але виводить результати в діапазоні від -1 до 1, що часто забезпечує кращу нормалізацію властивостей на початкових етапах навчання	$f(x) = \tanh(x) = \frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}$
<i>Softmax</i> перетворює вектор в розподіл ймовірностей, що робить її корисною в задачах багатокласової класифікації.	$f(x_j) = \frac{e^{x_j}}{\sum_{k=1}^K e^{x_k}}$

Примітка: побудовано авторами

Нелінійні активаційні функції в нейронних мережах можуть бути ефективно застосовані для побудови економіко-математичних моделей, спрямованих на прогнозування надходжень від оподаткування, особливо в умовах воєнного стану, де економічна динаміка часто буває складною та непередбачуваною. Такий підхід дозволяє моделювати складні залежності між такими змінними, як економічна нестабільність, коливання валютних курсів, зміни в податковому законодавстві та інші ключові економічні індикатори. Завдяки своїй здатності до навчання на основі цих даних, нейронні мережі можуть виявляти нелінійні взаємодії та впливи, які можуть не бути очевидними при традиційних статистичних методах. Адаптивність нейронних мереж також відіграє важливу роль в умовах швидких змін, які характерні для воєнного стану. Моделі, побудовані з використанням глибокого навчання, можуть бути перенавчені з використанням нових даних, що забезпечує їх актуальність і точність незалежно від змін у зовнішніх умовах. Це особливо важливо, коли потрібно враховувати нові економічні політики або непередбачені глобальні події. Ще однією перевагою є здатність нейронних мереж ефективно обробляти великі обсяги даних з різноманітних джерел. Це дозволяє інтегрувати широкий спектр економічних показників та соціальних

факторів, що може значно підвищити якість прогнозування. Крім того, використання softmax на виході моделі дозволяє не лише прогнозувати конкретні значення доходів, але й оцінювати ймовірності різних можливих сценаріїв, що є надзвичайно корисним для розробки гнучких фіскальних стратегій. З урахуванням цих переваг, можна розглядати архітектуру моделі, що включає декілька прихованих шарів з активаційною функцією ReLU для обробки внутрішніх шарів, а на виході – softmax для прогнозування розподілу ймовірностей різних рівнів надходжень від оподаткування. Такий підхід не тільки поліпшує точність прогнозів, але й забезпечує більшу адаптивність моделі до мінливих економічних умов.

Регресійні моделі з ефектами взаємодії. Розширені регресійні моделі з включенням ефектів взаємодії між змінними можуть виглядати так:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \beta_{12} X_1 X_2 + \dots + \beta_{ij} X_i X_j + \delta, \quad (2)$$

де β_{ij} представляє коефіцієнти для ефектів взаємодії між змінними X_i та X_j , δ є терміном помилки.

Дерева рішень. Дерево рішень моделює рішення як серію розгалужень, де кожне рішення базується на значенні певної змінної. Формально, функція визначена через дерево може бути виражена як:

$$Y = \sum_{i=1}^m c_i \cdot I(x \in R_i), \quad (3)$$

де c_i – значення про присвоюється вузлу i , I є індикаторною функцією, яка приймає значення 1, якщо x належить підмножині простору вхідних даних, яка відповідає певному вузлу в дереві R_i , що описує правила розділення в дереві, і 0 в іншому випадку.

Етап розробки моделі включає дві основні частини: конструювання моделі та перевірку залежностей між змінними. Розглянемо кожну частину.

Конструювання моделі

1. Формування моделі. Загальна форма моделі може бути представлена як:

$$Y = f(X_1, X_2, \dots, X_n; \theta) + \varepsilon, \quad (4)$$

де Y є залежною змінною (надходження від оподаткування), X_1, X_2, \dots, X_n є незалежними змінними (економічні індикатори та політичні зміни), θ представляє параметри моделі, а ε є терміном помилки.

2. Вибір методу моделювання. В залежності від природи даних та їх взаємодії, може бути вибрано відповідний метод моделювання, такий як нейронні мережі, ансамблеві методи або розширені регресійні моделі з включенням нелінійних ефектів і взаємодій.

3. Налаштування параметрів. Оптимізація параметрів моделі θ може виконуватися через методи мінімізації втрат, наприклад:

$$\theta^* = \arg \min_{\theta} L(Y, f(X; \theta)), \quad (5)$$

де L є функцією втрат, такою як середньоквадратична помилка (MSE) для регресійних моделей або перехресна ентропія для класифікаційних задач.

Перевірка залежностей

1. Аналіз взаємодій. Для виявлення взаємодій між змінними може бути використаний модифікований регресійний аналіз:

$$Y = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i X_i + \sum_{i < j} \beta_{ij} X_i X_j + \delta, \quad (6)$$

β_{ij} – представляє коефіцієнти для взаємодій між змінними X_i і X_j .

2. Аналіз мультиколінеарності. Для виявлення мультиколінеарності використовується критерій варіаційного інфляційного фактора (VIF), який розраховується для кожної змінної як:

$$VIF_i = \frac{1}{1 - R_i^2}, \quad (7)$$

де R_i^2 є коефіцієнтом детермінації регресії змінної X_i на всі інші змінні. Високий VIF вказує на проблему мультиколінеарності.

Ці кроки дозволяють конструювати модель і переконатися, що модель адекватно відображає складні взаємодії в досліджуваних даних, а також має достатню стійкість (стійкість моделі визначає її здатність зберігати стабільність результатів попри наявність шумів або викидів в даних. Модель вважається стійкою, якщо вона може ефективно обробляти вхідні дані з неточностями або варіаціями, які не були передбачені під час її розробки або навчання. Наприклад, у воєнний час, коли економічні дані можуть бути неповними або змінними, стійка модель зможе генерувати вірогідні результати, не втрачаючи своєї ефективності через дефіцит точності вхідних даних.) і точність (точність моделі відноситься до ступеня відповідності між прогнозованими моделлю результатами і фактичними даними або результатами. Висока точність означає, що прогнози моделі тісно корелюють з реальними результатами, і модель здатна точно передбачати результати на основі вхідних даних. Точність є критично важливою для моделей, які використовуються для важливих економічних прогнозів, як от надходження від оподаткування, де помилки можуть призвести до значних фінансових та соціальних наслідків) для практичного використання.

Валідація та тестування моделі передбачають розділення даних і виконання перехресної перевірки.

Розділення даних. Цей крок включає розділення повного набору даних на дві частини: навчальну вибірку і тестову вибірку. Це можна виразити за допомогою індексації:

1. Вибірка даних. Нехай D буде повним набором даних, $D = \{(x_1, y_1), (x_2, y_2), \dots, (x_n, y_n)\}$, де x_1, y_1 є векторами незалежних змінних і залежних змінних для кожного випадку. Розділимо D на дві частини: навчальний набір D_{train} та тестовий набір D_{test} , зазвичай у пропорції 70/30 або 80/20.

2. Математичне представлення:

$$\left. \begin{aligned} D_{train} &= \{(x_1, y_1), \dots, (x_k, y_k)\}; \\ D_{test} &= \{(x_{k+1}, y_{k+1}), \dots, (x_n, y_n)\}; \end{aligned} \right\} \quad (8)$$

де k вибирається так, щоб відповідати пропорції розділення (наприклад, 70% від n).

Перехресна перевірка. Цей вид перевірки використовується для оцінки здатності моделі генералізувати на невидимих даних, використовуючи всі дані для навчання і тестування по черзі. Для k -кратної перехресної перевірки:

1. Розділимо дані на k рівних частин:

$$D = D_1 \cup D_2 \cup \dots \cup D_k \text{ і } D_i \cap D_j \neq 0 \text{ для всіх } i \neq j. \quad (9)$$

2. Модель та оцінка. Для кожного i від 1 до k :

- використаємо D_i як тестову вибірку, а $D \setminus D_i$ (об'єднання всіх наборів даних, крім D_i) як навчальну вибірку;
- навчимо модель на $D \setminus D_i$ і протестуємо її на D_i ;
- запишемо результати оцінки, такі як точність, MSE , або інші метрики.

2. Обчислення середніх метрик. Визначення середніх значень результатів оцінки за всіма k ітераціям для отримання остаточної оцінки стабільності та ефективності моделі. Математично, середній результат \bar{R} може бути вирахований як:

$$\bar{R} = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k R_i, \quad (10)$$

де R_i є результатом оцінки на i -й ітерації перехресної перевірки.

Ці кроки забезпечують глибоке розуміння якісних характеристик моделі і її потенціалу для застосування в реальних умовах, заснованих на різних метриках та оцінках.

Далі переходимо до імплементації та моніторингу.

Впровадження (імплементація) моделі передбачає:

1. Розробка плану імплементації, що супроводжується визначенням цільового середовища (ідентифікація інфраструктурних та програмних вимог для впровадження моделі; визначення того, чи буде модель розгорнута на сервері, в хмарі чи як частина вбудованої системи); забезпечення взаємодії (розроблення інтерфейсу для взаємодії моделі з існуючими системами баз даних та користувацькими додатками). Математично це може бути представлено як функції вводу/виводу:

$$f_{\text{вводу}}(\text{дані}) \rightarrow Y, f_{\text{виводу}}(Y) \rightarrow \text{дії}. \quad (11)$$

2. Планування активації (впровадження, розрортання) моделі, що означає формування календарного плану ресурсного забезпечення (встановлення чіткого графіку впровадження та розподілу ресурсів. Це вимагає визначення етапів тестування та повноцінного запуску.

Моніторинг і адаптація вимагають:

1. Оновлення даних і параметрів, що відбувається шляхом збору нових даних і перенавчання моделі. Якщо модель параметризована через вектор параметрів θ , то процес оновлення може бути виражений як:

$$\theta_{\text{новий}} = \text{Оптимізація}(\theta_{\text{старий}}, \theta_{\text{нові}}), \quad (12)$$

де $D_{\text{нові}}$ представляє новий набір даних.

2. Моніторинг ефективності. Виконання цього завдання передбачає відстеження зміни значень показників ефективності моделі, таких як точність прогнозів, час відповіді тощо, а також аналіз причин виявлених відхилень. Математично моніторинг може бути представлений через функцію моніторингу:

$$m(Y_{\text{реальне}}, Y_{\text{прогнозоване}}) \rightarrow \text{звіт про показники}. \quad (13)$$

Цей етап забезпечує актуальність та ефективність моделі в реальних умовах, враховуючи постійно змінюване економічне середовище.

Висновки. Розробка економіко-математичної моделі для прогнозування доходів від оподаткування в умовах воєнного стану виявляється критично важливою для ефективного управління державними фінансами. Використання нелінійних математичних методів, таких як нейронні мережі, дерева рішень та регресійні моделі, дозволяє адекватно враховувати взаємозв'язки між змінними та оптимізувати прогнози. Оновлення та адаптація моделі з урахуванням нових даних та змін у економічних умовах є необхідними для забезпечення її точності та актуальності у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Postoronko Y. Features of Taxation of Income Received from Performing an Independent Professional Activity in the War Period // Problems of legality. – 2023. – P. 135–151. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.160.274226>
2. Patuta M., Shmatkovska T. Features of accounting in martial law conditions // Galic'kij ekonomičnij visnik. – 2022. - No.4. P. 53–63. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.04.053
3. Kostyshyn N., Yakovets T. Accounting and taxing system in conditions of the state of war: how to act and what the consequences // Herald of Economics. – 2022. - No. 99. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.099>
4. Ishchenko Y., Semenyshena N., Yevdokymova N., Stepaniuk O., Tsaruk V. Management of agricultural business in war conditions: features of accounting and taxation // Independent Journal of Management & Production. – 2022. – No. 13. – P. 602–624. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v13i4.2006>
5. Halaburda A., Shevchenko S. Tax policy under martial law // University Economic Bulletin. – P. 123–130. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31470/2306-546x-2022-54-123-130>
6. Фоміна О., Ромашко О., Шаповалова А. Державне регулювання імпорتنих операцій в умовах воєнного стану // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2022. - №125 (6). – P. 55–72. – Режим доступу: [https://doi.org/10.31617/3.2022\(125\)04](https://doi.org/10.31617/3.2022(125)04)
7. Lohvyn A. MARTIAL LAW AND VALUE ADDED TAX: PROBLEMATIC ISSUES // Baltic Journal of Legal and Social Sciences. – 2023. – P. 30–39. – Режим доступу: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-4-4>

8. Vasylevska-Smaglyuk, O., Gura, N., Derun, I., & Shevchuk, V. Conceptual principles of accounting and control of budgets of territorial communities in wartime and in the postwar period // *Financial and credit activity problems of theory and practice*. - 2023. - №1. – P. 91–104. – Режим доступу: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3982>

9. Кузуб М., Мошковська О., Ігнатенко Т., Кузьменко О., Ромашко О. Особливості ведення бухгалтерського обліку, оподаткування та подання звітності під час воєнного стану. – 2022. - №20. – Режим доступу: <https://refpress.org/ref-vol20-a114/>

10. Гуренко Т. Облік оплати праці та трудові відносини у воєнний період // *Економіка та суспільство*. - 2022. - №36. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-314>.

11. Клименко М. Бухгалтерський облік під час війни: що буде зі звітністю та як оптимізувати податки // *Юридична газета online*. – Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shcho-bude-zi-zvitnistyu-ta-yak-optimizuvati-podatki.html>

12. Децюра С. Правила оподаткування під час воєнного стану // *Бухгалтерія 911*. – Режим доступу: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-1064117.html>

13. Кирильчук М. Податкові послаблення на час воєнного стану: що передбачає прийнятий закон // *Ліга Закону*. – Режим доступу: https://buh.ligazakon.net/news/209993_podatkov-poslablennya-na-chas-vonnogo-stanu-shcho-peredbacha-priynyatyy-zakon

14. Сушко Д. Податкова реформа воєнного часу: які зміни до Податкового кодексу ухвалила ВР // *Національний юридичний каталог України. Liga:BOOK*. - Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/analitics/210044_podatkova-reforma-vonnogo-chasu-yak-zmni-do-podatkovogo-kodeksu-ukhvalila-vr10 .

References:

1. Postoronko, Y. (2023). Features of Taxation of Income Received from Performing an Independent Professional Activity in the War Period. *Problems of legality*, 135–151. Retrieved from: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.160.274226> [in English].

2. Patuta, M., & Shmatkovska, T. (2022). Features of accounting in martial law conditions. *Galic'kij ekonomičnij visnik*, 4, 53–63. Retrieved from: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.04.053 [in English].

3. Kostyshyn, N., & Yakovets, T. (2022). Accounting and taxing system in conditions of the state of war: how to act and what the consequences. *Herald of Economics*, 99. Retrieved from: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.099> [in English].

4. Ishchenko, Y., Semenishena, N., Yevdokymova, N., Stepaniuk, O., & Tsaruk, V. (2022). Management of agricultural business in war conditions: features of accounting and taxation. *Independent Journal of Management & Production*, 13, 602–624. Retrieved from: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v13i4.2006> [in English].

5. Halaburda, A., & Shevchenko, S. (2022). Tax policy under martial law. *University Economic Bulletin*, 123–130. Retrieved from: <https://doi.org/10.31470/2306-546x-2022-54-123-130> [in English].

6. Fomina, O., Romashko, O., & Shapovalova, A. (2022). Derzhavne rehulyuvannya importnykh operatsiy v umovakh voyennoho stanu [State regulation of import operations under martial law]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, 125 (6), 55–72. Retrieved from: [https://doi.org/10.31617/3.2022\(125\)04](https://doi.org/10.31617/3.2022(125)04) [in Ukrainian].

7. Lohvyn, A. (2023). Material Law and value added tax: problematic issues. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 30–39. Retrieved from: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-4-4> [in English].

8. Vasylevska-Smaglyuk, O., Gura, N., Derun, I., & Shevchuk, V. (2023). Conceptual principles of accounting and control of budgets of territorial communities in wartime and in the postwar period. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 1, 91–104. Retrieved from: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3982> [in English].

9. Kuzub, M., Moshkovska, O., Ignatenko, T., Kuzmenko, O. & Romashko, O. (2022). *Osoblyvosti vedennya bukhhalters'koho obliku, opodatkovannya ta podannya zvitnosti pid chas voyennoho stanu* [Features of accounting, taxation and reporting during martial law], 20. Retrieved from: <https://refpress.org/ref-vol20-a114/> [in Ukrainian].

10. Gurenko, T. (2023). *Oblik oplaty pratsi ta trudovi vidnosyny u voyennyi period* [Payroll accounting and labor relations during the wartime period]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 36. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-314> [in Ukrainian].

11. Klymenko, M. (2022). *Bukhhalterskyi oblik pid chas viyny: shcho bude zi zvitnistyu ta yak optymizuvaty podatky* [Accounting during the war: what will happen to reporting and how to optimize taxes]. *Yurydychna hazeta onlain*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-практика/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shcho-bude-zi-zvitnistyu-ta-yak-optimizuvati-podatki.html> [in Ukrainian].

12. Decyura, S. (2022). *Pravyla opodatkovannya pid chas voyennoho stanu* [Taxation rules during martial law]. *Bukhhalteriya 911*. Retrieved from: <https://bukhalter911.com/uk/news/news-1064117.html> [in Ukrainian].

13. Kyrylchuk, M. (2022). *Podatkovi poslablennya na chas voyennoho stanu: shcho peredbachaye pryynyaty zakon* [Tax relief during martial law: what the adopted Law provides for]. *Liha Zakonu*. Retrieved from: https://buh.ligazakon.net/news/209993_podatkov-poslablennya-na-chas-vonnogo-stanu-shcho-peredbacha-priynyaty-zakon [in Ukrainian].

14. Sushko, D. (2022). *Podatkova reforma voyennoho chasu: yaki zminy do Podatkovoho kodeksu ukhvalyla VR* [Wartime tax reform: what changes to the Tax Code were adopted by the V.R.]. *Natsional'nyy yurydychnyy kataloh Ukrayiny: BOOK*. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analitics/210044_podatkova-reforma-vonnogo-chasu-yak-zmni-do-podatkovogo-kodeksu-ukhvalila-vr10. [in Ukrainian].

УДК: 338.242

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-603-609](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-603-609)

Бовкіт Ігор Степанович аспірант, спеціальність «Економіка», Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70-б, м. Запоріжжя, 69002, тел.: (061) 228-07-78, <https://orcid.org/0009-0001-1147-9104>

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В РАМКАХ ВХОДЖЕННЯ ДО ЄС

Анотація. Від зародження незалежності України особлива увага приділяється питанням національної безпеки. Спектр економічних національних інтересів держави постійно розширюється, і щоразу наростають внутрішні та зовнішні загрози цим інтересам. У часи військових дій в Україні як ніколи потребують захисту національні інтереси. Держава створює нові механізми захисту національної економіки, забезпечує її здатність зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення і соціально-політичної стабільності суспільства. ЄС- це унікальне політичне та економічне утворення, в якому поєднується міжнародна співпраця та інтеграція суверенних держав в Європі в першу чергу спрямована на поширення миру, стабільності та демократії, а також поваги до європейських цінностей. Враховуючи бажання української влади якнайшвидше розпочати переговори про вступ до ЄС, важливим завданням для уряду має стати формування національної моделі економічної безпеки для реалізації політики згуртування ЄС в Україні. Особливості соціально-політичної ситуації, у якій живе на даному етапі Україна відкриває нові виклики та нові можливості. Воєнно-політична ситуація у країні, регулярні інформаційні та економічні атаки зумовлюють в Україні постійні тенденції регресу.

Для економічної системи, складного соціального організму, характерно наявність великої кількості критеріїв і показників. Кожний із них характеризує його стан “здоров’я” чи “хвороби”. Тому граничні показники (індикатори) економічної безпеки неможливо звести до однієї цифри, тобто визначити узагальнюваний показник безпеки Економічна складова національної безпеки держави сьогодні набуває особливого значення і обумовлює необхідність системного теоретико-методологічного дослідження формування державної політики економічної безпеки в різних аспектах.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, європейські цінності, соціально-політична ситуація, військовий стан.

Bovkit Ihor Stepanovych graduate student, specialty "Economics", Classical Private University, 70-b Zhukovsky St., Zaporizhzhia, 69002, tel.: (061) 228-07-78, <https://orcid.org/0009-0001-1147-9104>

FORMATION OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN THE FRAMEWORK OF ACCESSION TO THE EU

Abstract. Since the birth of Ukraine's independence, special attention has been paid to issues of national security. The spectrum of economic national interests of the state is constantly expanding, and internal and external threats to these interests are increasing every time. In times of military operations in Ukraine, national interests need protection more than ever. The state creates new mechanisms for the protection of the national economy, ensures its ability to preserve and renew the process of social reproduction and socio-political stability of society. The EU is a unique political and economic entity that combines international cooperation and integration of sovereign states in Europe primarily aimed at spreading peace, stability and democracy, as well as respect for European values. Taking into account the desire of the Ukrainian authorities to start negotiations on joining the EU as soon as possible, an important task for the government should be the formation of a national model of economic security for the implementation of the EU cohesion policy in Ukraine. Peculiarities of the socio-political situation in which Ukraine lives at this stage open up new challenges and new opportunities. The military and political situation in the country, regular informational and economic attacks cause constant trends of regression in Ukraine.

An economic system, a complex social organism, is characterized by the presence of a large number of criteria and indicators. Each of them characterizes his state of "health" or "disease". Therefore, it is impossible to reduce the marginal indicators (indicators) of economic security to one number, that is, to determine a generalized indicator of security. The economic component of the national security of the state today acquires special importance and determines the need for a systematic theoretical and methodological study of the formation of the state policy of economic security in various aspects.

Keywords: national security, economic security, European values, socio-political situation, martial law.

Постановка проблеми. Сучасне життя України вперто демонструє проблеми національних інтересів, які ускладнені внаслідок за багатьма параметрами: військовими, політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним. При цьому політичні, соціальні чи регіональні угруповання, інші окремі інституції державного апарату сповідують власні інтереси, які не збігаються між собою, а в деяких випадках суперечать одні одним. Відсутні системні дослідження проблем національної безпеки в умовах воєнного часу, які забезпечать комплекс дієвих заходів офіційних державних органів до зовнішніх та внутрішніх загроз, зможуть забезпечити здатність національної економіки до розширеного самовідтворення та задоволення потреб громадян, суспільства та держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку.

Метою запропонованої статті є узагальнення результатів аналізу та систематизація позицій щодо структури системи економічної безпеки держави та виокремлення рівнів її формування, що є основою комплексу заходів із її зміцнення під час входження України до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг наукових праць із запропонованої проблематики, дослідження системи економічної безпеки держави, огляд її стану, окремих напрямків функціонування та складових опрацьовані у наукових публікаціях. Я.А. Жаліло у частині теорії та практики формування ефективної економічної стратегії держави [3]. Левчук О.В. [5], Предборський В.А. [6] та інші здійснили комплексне оцінювання стану національної економіки на основі інтегральних показників економічної безпеки держави. Терехов Є. виклав бачення зміцнення економічної безпеки підприємництва України [7]. Військовий стан та підготовка до входження у співдружність країн ЄС дослідження потребують формування економічної безпеки за складовими та рівнями функціонування економіки.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою безпеки економічної безпеки під час євроінтеграції є забезпечення відповідних національних інтересів держави, оскільки, економічна безпека є складовою національної безпеки, її фундаментом і матеріальною основою. Для України важливим є євроінтеграційний досвід країн пострадянського простору, застосування якого дозволить Україні прискорити процеси формування передумов членства в ЄС. Створення та розвиток перспективного партнерства з іншими Європейськими країнами глобального та регіонального впливу є важливим завданням зовнішньої політики економічної безпеки України. Необхідний комплекс взаємопов'язаних державно-управлінських рішень щодо відстоювання національних економічних інтересів, протистояння викликам і загрозам у глобалізованому світі для ефективної реалізації державної політики економічної безпеки. Україна активно налагоджує взаємовигідні торговельно-економічні відносини з країнами ЄС на засадах лобіювання національних економічних інтересів у частині зростання експорту продовольчих товарів з високою доданою вартістю. Україна активно реалізовує програму стратегічного пріоритету виробництва сільгосппродукції кінцевого призначення та харчових продуктів європейської якості [7]. По цих питаннях Україна має переваги, веде рівноправний діалог з ЄС та СОТ щодо умов зовнішньої торгівлі продукцією агропромислового виробництва, зростання обсягів експорту продукції агропромислового комплексу до країн ЄС, а також проводити політику експортної експансії в євразійському та афро азійському просторі.

Більшість економічно розвинутих країн направляють свою політику в інтересах провідних фірм та корпорацій своїх країн. В Україні проблема забезпечення економічної безпеки ускладнена поєднанням внутрішніх (пов'язаних із становленням держави) та зовнішніх (пов'язаних із військовими

діями) проблем [7]. Тому, можна відзначити, що економічна безпека є таким стан функціонування економіки держави, в якому настає порядок рівноваги у визначених організаційно-правових нормах на засадах суспільного життя, які створює держава, засади співіснування, які передаються від батьків до дітей. Для безпосереднього виконання функцій із забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави в системі виконавчої влади відповідно до Закону утворюються державні органи забезпечення безпеки [1]. Позитивною ознакою сучасного етапу суспільного розвитку України є посилення уваги політиків, науковців та громадян до проблем формування та досягнення стратегій розвитку. Але, разом з тим, щоразу постають різні види загроз для економічної та національної безпеки України є:

Рис.1 Загрози в умовах євроінтеграції та зовнішньої агресії для економічної та національної безпеки України

Євроінтеграційні тенденції надають особливого значення проблемі економічної безпеки країни, яка є основою забезпечення суверенітету, конкурентоспроможності, обороноздатності, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Всі складові національної безпеки завжди взаємопов'язаними, вони не можуть функціонувати один без іншого. Наприклад, забезпечення військової безпеки потребує наявності відповідного науково-технічного та фінансового потенціалу, демографічна безпека залежить

від рівня доходів населення, що є відображенням рівня розвитку економіки. А для забезпечення економічної безпеки необхідним є достатня кількість трудових ресурсів, які є похідними від рівня забезпечення демографічної безпеки [6, с. 89-91].

Процедура вступу до ЄС досить тривалий і виснажливий процес, як для країни кандидата так і для ЄС в цілому. Але фактор війни в Україні, активізував і пришвидшив процес вступу України до ЄС. Вступ України до ЄС буде вагомим стимулом для зростання торгівлі, продовження реформування держави та виходу на якісно інший рівень розвитку нашої держави, оскільки головна перевага вступу до ЄС полягає у можливості виходу України на один рівень з провідними економіками Європи та прийняття її до об'єднання вільних, економічно розвинутих держав. Не має сумніву, задля суверенності держави, обороноздатності, конкурентоспроможності економіки України та соціальної злагоди у суспільстві наша країна має вливати та складати частину світової економіки [5, с.192].

Необхідно виділити базисні характеристики до вимог щодо забезпечення економічної безпеки [2, с. 12-15]:

- ✓ Протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, міцність та надійність зв'язків між елементами економічної системи;
- ✓ Стабільність економічного розвитку держави, стримування та знешкодження дестабілізуючих загроз;
- ✓ Економічна незалежність, що забезпечує можливість для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення для розвитку;
- ✓ Використання національних конкурентних переваг для забезпечення стабільності та розвитку;
- ✓ Розвиток необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення;
- ✓ Конкурентоспроможна національна економіка на світовій арені;
- ✓ Захист національних інтересів, створення безпечних умов життєдіяльності і добробуту її громадян.

Українська економічна модель розвитку виявилася не готовою до протистояння з РФ, водночас стан національної економіки України та міжнародна підтримка країн партнерів не дали змоги агресивним діям РФ її дестабілізувати. Порухення цілісності економіки України внаслідок військової агресії звичайно стало значною загрозою економічної безпеки держави та порушило цілісність внутрішньо-економічних зав'язків в країні, призвело до послаблення економічного потенціалу України.

Економічні перспективи України залишаються сьогодні досить невизначеними: триває війна, але водночас У листопаді 2023 року Єврокомісія зробила прогноз щодо української економіки, у якому зазначалося, що

валовий внутрішній продукт України зростає на 4,8% у 2023 році після падіння на 29,1% у 2022 році. Наступного року український ВВП збільшиться на 3,7%, а потім зростає на 6,1% у 2025 році.

Безумовно, економічна безпека держави передбачає підтримку та розвиток економічної складової зміцнення миру та зниженню ризиків подальшої ескалації конфлікту з РФ. При вирішенні військових проблем в усіх сферах діяльності економіки розпочнеться підйом виробництва, споживання та розподілу матеріальних благ життєдіяльності суспільства.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що військові конфлікти не сприяють економічному зростанню країни, а призводять до економічного занепаду. Правильна побудова формування державної політики економічної безпеки в умовах глобальних загроз являється ефективним заходів захисту держави.

Висновки. Україна як країна, що зазнає зовнішньої воєнної агресії та перебуває в стані воєнних дій, де частина території окупована, з корумпованою економікою та низьким рівнем життя населення є певного роду еталонною для дослідження, обґрунтування та апробації рішень у системі державної політики економічної безпеки. Економічна безпека полягає у тому, що вона є інституційно-матеріальною основою національної суверенності, підґрунтям для функціонування політичного, військового, інформаційного, соціального, екологічного та науково-технологічного елементів системи національної економіки. Вона визначає реальні можливості в забезпеченні інших видів безпеки, для встановлення рівноваги у визначених організаційно-правових нормах, які створює держава, і засади співіснування, які передаються з покоління в покоління. Отже, у статті було здійснено спробу окреслити сучасний стан та визначити нові позиції забезпечення економічної безпеки. Економічна і політична ситуація, яка сформувалася в Україні сьогодні, воєнні події останніх років – усе це спричинило динамічні зміни в державі, що особливо це вплинуло на її безпеку. Виникає необхідність переглянути існуючі норми та модернізувати механізми відстоювання позицій України на міжнародній арені для забезпечення економічної безпеки держави.

Література:

1. Указ Президента України від 12.02.2007 105/2007 "Про Стратегію національної безпеки України (зі змінами)" [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.
2. Андрійчук В.Г. Економічна безпека України: стан, критерії виміру та превентивні заходи її зміцнення. Економіка, фінанси, право: журнал. 2013. № 6. С. 12-17.
3. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. - К.: НІСД, 2009. - 336 с.
4. Кириченко О.С. Сутність управління системою економічної безпеки суб'єктів господарювання. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: журнал. 2012. Вип. 1. Т. 1. С. 265-271

5. Левчук О.В. Економічна безпека України в умовах глобалізації. Глобальні та національні проблеми економіки: журнал. Вип. 6. 2015. С. 190-193.

6. Предборський В.А. Економічна безпека держави: монографія. Київ : Кондор, 2005. С. 131.

7. Яременко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави [Електронний ресурс] / І. І. Яременко. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>. – Назва з екрана.

References:

1. President of Ukraine (2007), The Decree of the President of Ukraine "About the Strategy of National Security of Ukraine (with changes)", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (Accessed at 14 March 2015).

2. Andriichuk V. H. (2013) Ekonomichna bezpeka Ukrainy: stan, kryterii vymiru ta preventyvni zakhody yii zmitsnennia. Ekonomika, finansy, pravo: zhurnal, № 6. S. 12-17.

3. Zhalilo, Ya.A. (2009). Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].

4. Kyrychenko O.S. (2012) Sutnist upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti: zhurnal. Vyp. 1. T.1. S. 265-271

5. Levchuk O.V. Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky : zhurnal. Vyp. 6. 2015. S. 190-193

6. Predborskyi V.A. (2005) Ekonomichna bezpeka derzhavy: monohrafiia. Kyiv: Kondor., S.131

7. Jaremko I. I. Ekonomichna bezpeka jak skladova nacional'noi bezpeki derzhavi [Economic security as a component of the state's national security]. ena.lp.edu.ua Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua>. [in Ukrainian].

УДК 338.24:004.738.5:65.012.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-610-624](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-610-624)

Катуніна Ольга Сергіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри математичного моделювання та статистики, Науково-навчальний центр «Інститут інформаційних технологій у економіці», Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ, <http://orcid.org/0000-0001-7584-0037>

Чухній Олег Юрійович аспірант, кафедра міжнародних економічних відносин, ННІМВ ім. Б.Д. Гаврилишина, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, <http://orcid.org/0000-0002-4512-8388>

Шевчук Андрій Андрійович кандидат економічних наук, керівник групи аналітиків, Товариство з обмеженою відповідальністю «Венбест», м. Київ, <http://orcid.org/0009-0009-1201-370X>

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА: ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІНСТИТУТИ

Анотація. Цифрова економіка активно трансформує глобальну сферу бізнесу, відіграє важливу роль у формуванні бізнес-середовища, її значення зростає з ростом інновацій, продуктивності і поширення цифрових технологій, таких як новий штучний інтелект (ШІ), блокчейн, Інтернет речей (IoT) і аналіз великих даних. Ці технології змінюють галузь, допомагаючи підвищити операційну ефективність, надавати персоналізовані послуги та виходити на світовий ринок. Вивчення ролі цифрової економіки у створенні інноваційного ділового клімату є важливим для політиків, бізнесменів та наукових кіл та допомагає їм повною мірою використовувати інноваційні інструменти цифрового простору та успішно функціонувати в умовах сучасних трансформаційних змін.

Мета статті – розглянути роль і місце цифрової економіки у формуванні інноваційного бізнес-середовища, визначити перспективи цифрової трансформації та дослідити вплив інститутів на розвиток цифрової економіки.

У дослідженні містяться рекомендації компанії про те, як адаптуватися до цифрової економіки і успішно розвиватися, зокрема: впровадження навчання робітників; розвиток партнерських відносин; розробка цифрових стратегій розвитку.

Результати дослідження вказують на важливі тенденції, а саме: штучний інтелект, інтернет речей, великі дані і зростаючу роль блокчейна в цифровій

трансформації. Виявлено, що зазначені технології підвищують операційну ефективність, дозволяють приймати рішення на основі даних в реальному часі і стимулюють розробку нових бізнес-моделей. У дослідженні також підкреслюється роль державних органів у створенні сприятливих умов за допомогою розробки нормативно-правової бази та державно-приватного партнерства. Така підтримка необхідна для подолання бар'єрів на шляху до цифрової трансформації та надання підприємцям широкого спектру переваг, які базуються безпосередньо на використанні цифрових інноваційних інструментів.

Вставновлено, що інтеграція цифрових технологій у бізнес прискорить інноваційний цикл, подолає галузеві обмеження та підвищить залучення клієнтів через ефективність управління бізнес процесами. У той же час швидкі темпи змін створюють такі проблеми, як кібератаки, ризики конфіденційності даних і необхідність постійного професійного розвитку співробітників. Державні установи відіграють важливу роль у вирішенні цих проблем, забезпечуючи сприятливе регуляторне середовище та заохочуючи співпрацю між державним та приватним секторами для розвитку цифрової економіки.

Ключові слова: аналіз великих даних, цифрові технології, економічні тенденції, інтернет-платформи, інституційна підтримка, інновації, партнерство.

Katunina Olha Serhiyivna PhD in Economics, Associate Professor, Department of Mathematical Modeling and Statistics, Research and Education Center “Institute of Information Technologies in Economy”, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, <http://orcid.org/0000-0001-7584-0037>

Chukhnii Oleh Yuriyovych PhD student, Department of International Economic Relations, B. Havrylyshyn Education and Research Institute of International Relations, West Ukrainian National University, Ternopil, <http://orcid.org/0000-0002-4512-8388>

Shevchuk Andrii Andriyovych PhD in Economics, Head of the analyst group, “Venbest” Limited Liability Company, Kyiv, <http://orcid.org/0009-0009-1201-370X>

DIGITAL ECONOMY AND ITS ROLE IN FORMING INNOVATIVE BUSINESS ENVIRONMENT: PERSPECTIVES OF DIGITAL TRANSFORMATION AND INSTITUTIONS

Abstract. The digital economy is actively transforming the global business sphere, playing an important role in shaping the business environment, and its importance is growing with the growth of innovation, productivity and the spread of digital technologies, such as new artificial intelligence (AI), blockchain, the Internet

of Things (IoT) and big data analysis. These technologies are transforming the industry, helping to improve operational efficiency, provide personalized services, and expand into the global marketplace. Studying the role of the digital economy in creating an innovative business climate is important for policy makers, businessmen, and academia, and helps them to make full use of innovative tools of the digital space and successfully function in the context of modern transformational changes.

The purpose of the article is to examine the role and place of the digital economy in shaping the innovative business environment, to identify the prospects for digital transformation, and to study the impact of institutions on the development of the digital economy.

The study contains recommendations for the company on how to adapt to the digital economy and successfully develop, including: introducing employee training; developing partnerships; and developing digital development strategies.

The research findings point to important trends, namely: artificial intelligence, the Internet of Things, big data, and the growing role of blockchain in digital transformation. It was found that these technologies increase operational efficiency, allow making decisions based on real-time data and stimulate the development of new business models. The study also emphasizes the role of government agencies in creating favorable conditions through the development of a regulatory framework and public-private partnerships. Such support is necessary to overcome barriers to digital transformation and provide entrepreneurs with a wide range of benefits that are based directly on the use of digital innovation tools.

It has been established that the integration of digital technologies into business will accelerate the innovation cycle, overcome industry constraints, and increase customer engagement through efficient business process management. At the same time, the rapid pace of change creates problems such as cyberattacks, data privacy risks, and the need for continuous professional development of employees. Government agencies play an important role in addressing these challenges by providing a favorable regulatory environment and encouraging public-private cooperation to develop the digital economy.

Keywords: Big Data Analytics, digital technologies, economic trends, internet platforms, institutional support, innovation, partnership.

Постановка проблеми. Цифрова економіка є основною причиною трансформації глобального ділового простору. Значний вплив цифрової економіки проявляється у створенні інноваційного бізнес-середовища, необхідного для економічного зростання та конкурентоспроможності бізнесу. Оскільки цифрові технології, зокрема такі, як електронні технології, штучний інтелект, Інтернет речей тощо, продовжують розвиватися, трансформація економічних систем має важливе значення. Ці нові технології не лише підвищують операційну ефективність та надають індивідуальні послуги, але й дозволяють компаніям виходити на глобальні ринки, тим самим посилюючи їхній потенціал [1, с. 57].

Незважаючи на безперечні переваги, перехід до цифрової економіки створює низку викликів. Серед них – ризики кібербезпеки, проблеми конфіденційності даних та необхідність постійного підвищення кваліфікації робочої сили. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, що включає політику підтримки, надійну нормативно-правову базу та ефективне державно-приватне партнерство.

Державні інституції відіграють важливу роль у сприянні цьому переходу, створюючи сприятливе середовище для цифрових інновацій. Тобто участь інновацій має важливе значення для розроблення та впровадження політики, яка сприяє розвитку цифрових ініціатив, забезпечує дотримання нормативних вимог та допомагає співпраці між різними суб'єктами бізнесу. Визначення ролі цифрової економіки у формуванні інноваційного бізнес-середовища є важливим для політиків, бізнесменів та академічних кіл і може стимулювати економічний розвиток бізнесу через цифрову трансформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням трансформаційного потенціалу цифрової економіки на основі інновацій, що сприяє конкурентоспроможності приділили увагу такі науковці, як О. В. Пташенко та Н. В. Резнікова [2, с. 223] ґрунтовно дослідили, як цифрові технології, зокрема штучний інтелект (ШІ), блокчейн та Інтернет речей (ІоТ), що сприяє підвищенню продуктивності праці та створює нові можливості для бізнесу. Дані дослідження показують, що цифрова трансформація – це не просто вдосконалення наявних процесів, а фундаментальне переосмислення бізнес-операцій, що часто призводить до створення інновацій, які руйнують звичні стереотипи.

У формуванні інноваційного бізнес-середовища цифрові технології дозволяють компаніям бути більш гнучкими, клієнтоорієнтованими та ефективними. Дослідження Т. В. Небоги [3, с. 16] та Г. В. Логвинського [4, с. 609] ілюструють, як Четверта промислова революція, що характеризується злиттям цифрових, фізичних та біологічних систем, змінює всю промисловість. Дані дослідження свідчать, що компанії, які впроваджують цифрову трансформацію, мають кращі умови для впровадження інновацій, реагування на ринкові зміни та задоволення щораз більших споживчих очікувань.

Однак перехід до цифрової економіки створює також виклики та невирішені питання. Однією з головних проблем є цифровий розрив, що означає нерівний доступ до цифрових технологій та Інтернету в різних регіонах і серед різних груп населення. Такі вчені, як Л. В. Фролова [5, с. 53] та В. О. Нікітенко [6, с. 139], наголошують, що цей розрив може посилити наявну соціально-економічну нерівність, перешкоджаючи реалізації потенціалу інклюзивного зростання цифрової економіки. Дані дослідження показують, що для вирішення цієї проблеми потрібні комплексні політичні рамки та інвестиції в цифрову інфраструктуру, освіту та розвиток навичок.

Окрім того, регуляторний та інституційний ландшафт має важливе значення для формування траєкторії розвитку цифрової економіки. У роботі О. Новікової [7, с. 419], яка присвячена інституціям, підкреслено, що ефективні регуляторні рамки мають важливе значення для сприяння інноваціям, забезпечуючи при цьому чесну конкуренцію та захист прав споживачів. Динамічна природа цифрових технологій часто випереджає наявні регуляторні норми, що призводить до появи недоліків, які можуть перешкоджати інноваціям і створювати ринкову невизначеність. Сучасні дослідження пропонують адаптивні регуляторні підходи, які забезпечують баланс між інноваціями та захистом від таких ризиків, як витік даних, порушення прав на приватність та монополістичні практики [8, с. 27].

Незважаючи на значний прогрес щодо вивчення цифрової економіки, залишається невирішеною проблема, зокрема це вимірювання та оцінювання цифрових активів для упрвіління бізнес діяльністю. Такі дослідники, як Н. В. Резнікова та А. В. Шлапак [9, с. 337] зазначають, що традиційні економічні показники, як-от ВВП, часто не можуть відобразити повну вартість, що генерується цифровою діяльністю, особливо нематеріальними активами, такими як дані та цифрові послуги. Розроблення нових систем вимірювання має важливе значення для точного оцінювання внеску цифрової економіки в економічне зростання, що потребує дослідження формування інноваційного бізнес-середовища.

Мета статті – розглянути роль і місце цифрової економіки у формуванні інноваційного бізнес-середовища, визначити перспективи цифрової трансформації та дослідити вплив інститутів на розвиток цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Цифрова економіка - це зміна моделі економічної діяльності, що характеризується широким використанням цифрових технологій для створення, розподілу та споживання товарів і послуг. Це трансформаційне явище призвело до нових ідей та компонентів в економічній сфері, кардинально змінивши традиційні погляди на виробництво, розподіл та споживання товарів та послуг.

В основі цифрової економіки є декілька ключових понять і складників. Головними з них є оцифрування інформації та поширення цифрових технологій, як-от Інтернет, мобільні пристрої, хмарні обчислення та аналітика на основі Big Data. Саме ці технології слугують інфраструктурою, на якій будується цифрова економіка, що забезпечує безперебійний потік інформації, автоматизацію процесів та створення нових цифрових продуктів і послуг.

Ще одним важливим елементом цифрової економіки є поява цифрових платформ. Платформи виступають у ролі посередників, з'єднуючи виробників і споживачів у нові для них способи. Серед прикладів – платформи електронної комерції, такі як Amazon та Alibaba, і платформи спільного використання, як-от Uber та Airbnb. Користуючись мережевими ефектами та

алгоритмами на основі даних, вони полегшують транзакції, уможливають піринговий обмін та сприяють інноваціям і підприємництву.

До того ж, цифрова економіка відзначається щораз більшою важливістю нематеріальних активів, як-от дані, програмне забезпечення та інтелектуальна власність. На відміну від традиційних економік, де переважають фізичні активи, наприклад, земельні ділянки та машини, в цифровій економіці цінність найчастіше створюють знання, творчість та інновації. Ці зміни підтверджують важливість прав інтелектуальної власності та потребу в нових бізнес-моделях, які враховують цінність саме нематеріальних активів [10, с. 16].

Цифрова трансформація має значний вплив на бізнес-середовище (рис. 1). З'ясовано, що одним із найбільш значущих наслідків цифрової трансформації бізнесу є процес демократизації підприємництва, тобто цифрові технології зменшили бар'єри для входу на ринок, дозволяючи приватним особам та малому бізнесу виходити на глобальні ринки з мінімальними початковими інвестиціями. Це спричинило розвиток інновацій та конкуренції щодо руйнування усталених галузей і бізнес-моделей. До того ж цифрова економіка змінила поведінку та очікування споживачів, завдяки доступу до величезного обсягу інформації та безлічі варіантів для вибору споживачі мають більше можливостей, ніж будь-коли раніше. Дана ситуація вимагає індивідуального підходу, безперешкодних транзакцій та моментального результату. Бізнес має адаптуватися, застосовуючи аналітику даних і технології на основі штучного інтелекту, щоб в онлайн-режимі отримувати інформацію про потреби споживачів.

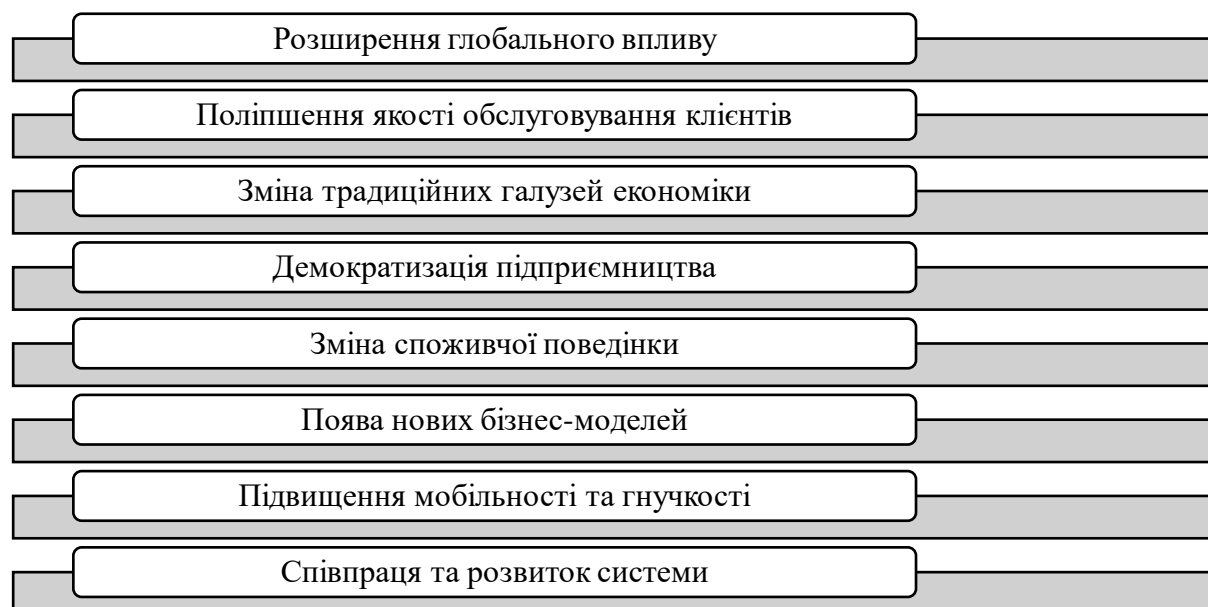

Рис. 1. Вплив цифрової трансформації на бізнес-середовище [10 - 11].
Джерело: власна розробка авторів

Цифрова економіка сприяє зникненню кордонів між галузями, породжуючи нові форми співпраці та конкуренції. Традиційні сектори, як-от фінанси, охорона здоров'я та транспорт, трансформуються під впливом цифрових технологій, що призводить до появи гібридних бізнес-моделей та розвитку економіки екосистем. Це вимагає переходу до гнучких і мобільних організаційних структур, здатних керувати складними та взаємопов'язаними ланцюгами створення вартості [11, с. 55]. У цьому контексті інновації відіграють головну роль у просуванні цифрової економіки в майбутнє, які не обмежуються технологічними досягненнями, а охоплюють нові бізнес-моделі, процеси та організаційні практики. Інновації вимагають культури експериментування, готовності до ризику і безперервного навчання, де невдачі сприймаються як необхідний крок на шляху до успіху.

Важливо, що інновації в цифровій економіці часто базуються на співпраці та відкритих платформах. Тобто, не обмежуючись лише внутрішніми дослідженнями та розробками, бізнес використовує зовнішні джерела знань та експертизи через партнерства, альянси та мережі спільних інновацій. Такий підхід до відкритих інновацій забезпечує швидку ітерацію та адаптацію, що дозволяє організаціям випереджати конкурентів у швидкозмінному та активному середовищі [12].

Цифрова трансформація – це фундаментальний зсув у способі ведення бізнесу, зумовлений інтеграцією цифрових технологій в усі аспекти організаційної діяльності. Така трансформація охоплює як технологічний, так і організаційно-управлінський аспекти, кожен з яких відіграє ключову роль у зміні бізнес-середовища.

З технологічної точки зору цифрова трансформація передбачає впровадження та використання різноманітних цифрових інструментів і платформ. Сюди входять хмарні обчислення, аналітика великих даних, штучний інтелект, Інтернет речей (IoT) та технології з автоматизації. Завдяки цим технологіям бізнес спрощує операції, підвищує ефективність та відкриває нові можливості для інновацій і зростання. Так, наприклад, хмарні обчислення дають змогу створити масштабовану та гнучку IT-інфраструктуру, знижуючи витрати та підвищуючи гнучкість. Аналітика big data дає змогу організаціям отримувати корисну інформацію з великих обсягів даних, що сприяє прийняттю стратегічних рішень та підвищенню конкурентних переваг. Так само технології штучного інтелекту та автоматизації дають змогу автоматизувати повторювані завдання, підвищити продуктивність і забезпечити можливості прогнозування, трансформуючи бізнес-процеси в різних галузях.

Організаційно-управлінські аспекти є не менш важливими для цифрової трансформації. Успішна цифрова трансформація вимагає не лише впровад-

ження нових технологій, а й розвитку культури інновацій, гнучкості та цифрової грамотності в організації через ефективність управління. Це включає розвиток мислення, заснованого на безперервному навчанні та адаптації, коли співробітники мають змогу експериментувати з новими ідеями та приймати зміни. Бізнес також повинен реструктурувати робочі процеси, щоб повною мірою використовувати можливості цифрових технологій. Це може передбачати перепланування бізнес-процесів, перерозподіл ролей та обов'язків, а також сприяння міжфункціональній співпраці, що потребує ефективного управління бізнес процесами. До того ж цифрова трансформація нерідко вимагає переоцінювання організаційних структур та ієрархій з метою підвищення гнучкості та реагування на динаміку ринкових процесів [13, с. 29].

Вплив цифрової трансформації на бізнес-середовище є значним і багатостороннім. Одним із найбільш суттєвих наслідків є трансформація традиційних галузей та бізнес-моделей. Як вже зазначалось, цифрові технології призвели до демократизації підприємництва, дозволивши стартапам та малому бізнесу конкурувати з відомими компаніями в глобальному масштабі. Це викликало посилення конкуренції та прискорення інновацій у різних галузях, що змусило компанії пристосовуватися або ж опинитися під загрозою занепаду. Цифрові трансформації також змінили поведінку та очікування споживачів. Маючи доступ до великої кількості цифрових каналів і платформ, споживачі розраховують на персоналізацію досвіду, безперешкодну взаємодію та миттєве отримання послуг. Отже, бізнес повинен інвестувати в клієнтоорієнтовані стратегії та цифрові можливості, щоб задовольнити ці потреби та залишатися конкурентоспроможним в епоху цифрових технологій.

Водночас цифрова трансформація створює і певні виклики для підприємств (табл. 1). Одним із головних з них є необхідність працювати в складних технологічних умовах та цифрових системах. Швидкі темпи технологічних інновацій та поширення цифрових рішень здатні перевантажити організації, що призводить до невизначеності й нерішучості. До того ж цифрова трансформація нерідко вимагає значних інвестицій в інфраструктуру, кадри та ініціативи з управління змінами, що може призвести до перенапруження організаційних та інших ресурсів. Проблеми, пов'язані з конфіденційністю даних, кібербезпекою і дотриманням нормативних вимог, створюють суттєві виклики для компаній, що перебувають на етапі цифрової трансформації, і вимагають надійних систем управління та стратегій управління ризиками.

Таблиця 1

Виклики, які створює цифрова трансформація для бізнес-середовища

Виклики цифрової трансформації	Характеристика
Технологічна складність	Швидкі темпи технологічних інновацій та поширення цифрових рішень можуть перевантажити бізнес, що ускладнює орієнтацію та інтеграцію складних цифрових екосистем
Підбір та збереження кадрів	Зростає попит на цифровий персонал з досвідом роботи в таких сферах, як аналіз даних, штучний інтелект, кібербезпека і цифровий маркетинг, але пошук й утримання кваліфікованих спеціалістів ускладнений через високу конкуренцію та зміни у вимогах до навичок
Потреба в інвестиціях	Цифрова трансформація зазвичай вимагає значних фінансових інвестицій у технологічну інфраструктуру, програмні платформи, розвиток персоналу, що може бути складним завданням для бізнесу, особливо для малих і середніх підприємств (МСП)
Опір організації змінам	Опір змінам в організації може заважати впровадженню цифрових технологій і перешкоджати успіху цифрових трансформаційних ініціатив, тому подолання культурної відсталості та розвиток культури інновацій і гнучкості є найважливішими завданнями для підприємств
Конфіденційність та безпека даних	Компанії мають захищати конфіденційні дані, зменшувати ризики кібербезпеки та забезпечувати відповідність нормативним вимогам щодо захисту даних, які постійно розвиваються, щоб зберегти довіру клієнтів та зацікавлених сторін
Застарілі системи та інфраструктура	Модернізація застарілих систем, які погано пристосовані для підтримки цифрових процесів, інтеграція розрізнених технологій та забезпечення сумісності становлять значні виклики для організацій, які прагнуть впроваджувати цифрову трансформацію
Порушення традиційних бізнес-моделей	Цифровізація змінює традиційні бізнес-моделі та галузеві структури, кидає виклик традиційним компаніям та організаціям, тому адаптація до нових ринкових тенденцій, зміна вподобань клієнтів та конкуренція з більш гнучкими цифровими конкурентами вимагають стратегічного передбачення та проактивного реагування від бізнесу, що перебуває на етапі цифрової трансформації

Джерело: [13; 14]

Попри ці виклики, цифрова трансформація створює численні можливості для бізнесу. Використовуючи можливості цифрових технологій, бізнес отримує нові джерела доходів, виходять на нові ринки та диференціюють себе від конкурентів. Цифрова трансформація дає змогу організаціям оптимізувати операції, покращити клієнтський досвід та вдосконалити процеси прийняття рішень на основі аналітики, що ґрунтується на даних. Цифрові технології також сприяють співпраці та інноваціям, дозволяючи організаціям налагоджувати

партнерські відносини, спільно створювати цінності та стимулювати зростання економіки. Зрештою, цифрова трансформація – це не просто технологічне оновлення, а стратегічний імператив для бізнесу, який прагне бути успішним у цифровому та взаємопов'язаному світі.

Участь державних установ у розвитку цифрової економіки є багатосторонньою й охоплює розроблення політики підтримки, регуляторний нагляд та забезпечення необхідної інфраструктури [14, с. 47].

Політика, яка сприяє розвитку цифрової економіки, може передбачати стратегічні плани цифрової трансформації, інвестиції в цифрову інфраструктуру та ініціативи, спрямовані на підвищення цифрової грамотності населення. Установлюючи чіткі цілі та розробляючи план цифрового розвитку, державні установи допомагають узгодити діяльність різних учасників, включно з бізнесом, освітніми установами та громадськістю, а також об'єднати їхні зусилля. Таке поєднання має важливе значення для забезпечення рівномірного розподілу переваг цифрової економіки, а також для того, щоб усі верстви суспільства могли брати участь у цифровій трансформації та отримувати вигоду.

Поряд із формуванням політики, державні інституції виконують критично важливу роль у регуляторному нагляді. Цифрова економіка функціонує в технологічному просторі, який швидко розвивається, що створює нові унікальні виклики та можливості. Ефективне регулювання необхідне для забезпечення справедливої конкуренції, захисту прав споживачів та вирішення таких питань, як конфіденційність даних і кібербезпека. Державні установи несуть відповідальність за розроблення та впровадження нормативно-правових актів, які забезпечують баланс між потребою в інноваціях та необхідністю захисту суспільних інтересів. Це передбачає не лише створення нових нормативних актів, а й адаптацію наявних до цифрового контексту. Наприклад, закони про захист даних повинні бути оновлені, щоб відповідати на виклики, пов'язані з використанням великих даних і штучного інтелекту [15, с. 89].

Встановлено, що державно-приватні партнерства (ДПП) є одним із ключових механізмів стимулювання цифрової трансформації, використовуючи сильні сторони як державного, так і приватного секторів для залучення інновацій та інвестицій у цифрові технології. Державний сектор може забезпечити фінансування, регуляторну підтримку та довгострокове планування, тоді як приватний сектор може запропонувати технічну експертизу, підприємницькі ідеї та ринкові підходи. ДПП може мати різні форми, в тому числі спільні підприємства, схеми спільного інвестування та спільні науково-дослідні та дослідно-конструкторські проекти. Працюючи разом, державний і приватний сектори здатні подолати бар'єри на шляху цифрової трансформації, як-от високі авансові витрати і технологічна невизначеність.

Прикладом успішного державно-приватного партнерства в цифровій економіці є розвиток інфраструктури широкопasmового зв'язку. Високошвидкісний Інтернет є основним елементом цифрової економіки, що забезпечує широкий спектр діяльності – від електронної комерції до телемедицини. У багатьох випадках приватний сектор неохоче інвестує в інфраструктуру широкопasmового зв'язку в сільській місцевості або в районах з недостатнім рівнем обслуговування через високі витрати та невизначеність з отриманням прибутку. Втім, через ДПП державні установи надають субсидії або беруть участь у спільному інвестуванні, щоб зробити ці проекти рентабельними. Це не лише допомагає подолати цифровий розрив, але й стимулює економічне зростання та соціальну інтеграцію.

Доведено, що законодавча та регуляторна база цифрової економіки є ще одним важливим напрямом інституційної підтримки. Комплексна та перспективна правова база має важливе значення для сприяння інноваціям, забезпечуючи при цьому захист прав та інтересів усіх учасників, яка охоплює різні аспекти, включно з правами інтелектуальної власності, цифровим оподаткуванням, електронними транзакціями та захистом даних. Права інтелектуальної власності є надзвичайно важливими в цифровій економіці, оскільки вони створюють стимули для інновацій, захищаючи інтереси авторів та винахідників. Цифрове оподаткування забезпечує сплату цифровими компаніями справедливого внеску в державні доходи. Закони про електронні транзакції сприяють безпечним і надійним онлайн-транзакціям, які є основою електронної комерції. Положення про захист даних захищають особисту інформацію та зміцнюють довіру до цифрових послуг [15].

До того ж законодавча база повинна бути адаптивною, щоб не відставати від технологічного прогресу. Це потребує постійного діалогу між державними установами, суб'єктами господарювання та науковими установами для виявлення нових проблем і розроблення відповідних регуляторних заходів. Так, наприклад, розвиток штучного інтелекту та машинного навчання створює нові виклики, пов'язані з алгоритмічною прозорістю, підзвітністю й упередженістю. Державним установам необхідно тісно співпрацювати з експертами та практиками для розроблення нормативних актів, які би вирішували ці проблеми, не стримуючи при цьому інновації.

Прогнозований вплив цифрової трансформації на інноваційне бізнес-середовище є значним. Один із найбільш суттєвих наслідків – це збільшення швидкості впровадження інновацій. Цифрові технології дають змогу бізнесу швидко змінюватись, тестувати нові ідеї та виводити продукти на ринок швидше, ніж будь-коли раніше. Таке прискорення інноваційних циклів може призвести до більш активних і конкурентних ринків. До того ж цифрова трансформація стимулює конвергенцію галузей, адже традиційні кордони між секторами стають щоразу більш умовними. Наприклад, технологічні компанії приходять в автомобільну промисловість із розробками автономних транспор-

тних засобів, а фінансові послуги трансформуються завдяки фінансово-технічним інноваціям [16, с. 110].

Цифрова трансформація покращує клієнтський досвід та залученість. Використовуючи дані та цифрові інструменти, компанії пропонують більш персоналізовані та гнучкі послуги, що призводить до підвищення рівня задоволеності й лояльності клієнтів. Також цифрові платформи дозволяють компаніям вийти на глобальну аудиторію, відкриваючи нові ринки та можливості для зростання.

З'ясовано, що для того, щоб адаптуватися до цифрових змін, бізнесу слід урахувати кілька ключових рекомендацій. По-перше, компаніям слід розробити чітку цифрову стратегію, яка узгоджується з їхніми загальними цілями та ринковим позиціонуванням. Ця стратегія визначає пріоритетні напрямки для цифрових інвестицій та окреслює план дій для їх реалізації. По-друге, підприємствам слід розвивати культуру інновацій та гнучкості, заохочувати до експериментів та ініціатив, а невдачі сприймати як можливості для навчання та сприяння співпраці [17, с. 82].

Важливо інвестувати в цифрові навички та таланти, тобто компанії повинні надавати своїм працівникам можливості для постійного навчання та розвитку, щоб забезпечити, щоб їхні співробітники мали навички, необхідні для ефективного використання цифрових технологій. Крім того, компаніям необхідно зосередитися на створенні надійних систем управління даними для забезпечення безпеки та дотримання нормативних вимог. Це включає застосування ефективних заходів кібербезпеки для захисту конфіденційної інформації та зменшення ризику кіберзагроз.

Встановлено, що компаніям потрібно шукати можливості для встановлення стратегічних партнерських відносин та співпраці. Завдяки партнерству з постачальниками технологій, науково-дослідними інститутами та іншими організаціями, бізнес отримує доступ до інновацій, ідей та ресурсів, які прискорять зусилля з цифрової трансформації. Застосування системного підходу також може допомогти бізнесу залишатися конкурентоспроможним у швидко мінливому зовнішньому середовищі.

Висновки. Встановлено, що цифрова економіка відображає значний прогрес у способах ведення економічної діяльності за допомогою цифрових технологій та розвитку нових бізнес-моделей. Впроваджуючи інновації та використовуючи переваги цифрових перетворень, компанії можуть використовувати нові можливості, долати проблеми і розвиватися на все більш взаємопов'язаному і конкурентному світовому ринку.

Урядові установи, які розробляють політику, забезпечують регуляторний нагляд та забезпечують інфраструктуру, відіграють важливу роль у створенні сприятливого середовища, оскільки забезпечують нормативно-правову основу для функціонування бізнесу в умовах цифрової економіки. Державно-приватне партнерство має важливе значення для використання

сильних сторін обох секторів щодо стимулювання цифрових перетворень. Для заохочення інновацій та захисту прав та інтересів усіх залучених сторін необхідна комплексна та адаптована правова та нормативна база. Завдяки нормативно-правовим заходам, державні установи можуть допомогти розкрити весь потенціал цифрової економіки, сприяти економічному зростанню та покращити якість життя всіх громадян через розвиток економіки та ефективність управління бізнес-процесами.

Література:

1. Омеляненко В. А., Омеляненко О. М., Лиштван В. Л. Ключові аспекти інфраструктурної безпеки та сталості в контексті повоєнного відновлення громад (цифровий та бізнес-екосистемний аспект). *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 8 (08). С. 54–61. DOI: 10.32782/dees.8-10
2. Птащенко О. В., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Міжнародні стратегічні альянси в умовах цифрових трансформацій і розвитку ринку даних. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2023. № 2 (12). С. 214–227. DOI: 10.32750/2023-0218
3. Небога Т. В., Лабунська О. Б. Діджиталізація суб'єктів бізнесу національної економіки. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 5. С. 9–19. DOI: 10.32782/dees.5-2
4. Логвинський Г. В. Захист інвестиційної діяльності та бізнесу в умовах сталого розвитку: питання методології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 608–610. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/149
5. Фролова Л. В., Бойко І. М. Трансформація підприємництва в умовах цифрової економіки. *Економіка: реалії часу*. 2021. № 2 (54). С. 47–56. DOI: 10.15276/ETR.02.2021.
6. Нікітенко В. О., Метеленко Н. Г. Модель цифрової трансформації економіки як чинник сталого, справедливого та інклюзивного розвитку. *Humanities Studies*. 2022. № 13 (90). С. 131–143. DOI: 10.26661/hst-2022-13-90-15
7. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 21 (4). С. 407–427.
8. Касяненко І. А., Грінько І. М. Реалізація стратегії розвитку цифровізації економіки України в умовах Індустрії 4.0: міжнародний досвід країн ЄС. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 21. С. 24–33. DOI: 10.20535/2307-5651.21.2022.254838
9. Резнікова Н. В., Шлапак А. В., Іващенко О. А. Від промислових екосистем до екосистем цифрової економіки: нові бізнес-моделі і моделі конкуренції в умовах діджиталізації міжнародної торгівлі товарами і послугами. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2023. № 2 (316). С. 332–340. DOI: 10.31891/2307-5740-2023-316-2-52
10. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Модель управління розвитком туристичного бізнесу території на інноваційному підході. *Економічний аналіз*. 2018. № 28 (2). С. 9–20.
11. Асланян О. І. Аналіз впливу інноваційної діяльності на конкурентоспроможність підприємств. *Економічний простір*. 2024. № 189. С. 52–57. DOI: 10.32782/2224-6282/189-9
12. Мельниченко С. Г. Аналіз стратегічного менеджменту та його вплив на успішність організацій. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 3. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/19/16> (дата звернення: 05.06.2024).
13. Дзямулич М., Стащук О., Шматковська Т., Гаряга Л. Трансформація бізнесу в умовах інформаційно-мережевої економіки. *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*. 2023. № 4 (36). С. 26–33. DOI: 10.29038/2786-4618-2023-04-26-33

14. Правдюк М. Вплив процесу діджиталізації на організацію обліку та оподаткування. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 2 (8). С. 45–49. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-2(8)
15. Касич А. О., Рафальська І. В. Бізнес-моделі сучасних підприємств: поняття, види, зарубіжний досвід. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 37. С. 86–92.
16. Рогова Н. Трансформація політики, інструментів і технологій обліку та оподаткування в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір*. 2020. № 2 (38). С. 103–116. DOI: 10.18371/fr.2(38).2020.209296
17. Левицький В., Радинський С., Крупка А. Використання цифрових технологій у підприємстві: сучасний погляд та правова база. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2 (20). С. 73–87. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-12(18)

References:

1. Omelianenko, V. A., Omelianenko, O. M., & Lyshtvan, V. L. (2023). Kliuchovi aspekty infrastrukturoi bezpeky ta stalosti v konteksti povoiennoho vidnovlennia hromad (tsyfrovy ta biznes-ekosystemnyi aspekt) [Key aspects of infrastructure security and sustainability in the context of post-war community recovery (digital and business ecosystem aspect)]. *Tsyfrova Ekonomika ta Ekonomichna Bezpeka - Digital Economy and Economic Security*, 8 (08), 54 - 61. DOI: 10.32782/dees.8-10 [in Ukrainian].
2. Ptaschenko, O. V., Reznikova, N. V., & Ivashchenko, O. A. (2023). Mizhnarodni stratehichni aliansy v umovakh tsyfrovyykh transformatsii i rozvytku rynku danykh [International strategic alliances in the context of digital transformations and the development of the data market]. *Yevropeyskyi Naukovi Zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh Innovatsii - European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 2 (12), 214 - 227. DOI: 10.32750/2023-0218 [in Ukrainian].
3. Neboha, T. V., & Labunska, O. B. (2023). Didzhitalizatsiia subiektiv biznesu natsionalnoi ekonomiky [Digitalization of business entities in the national economy]. *Tsyfrova Ekonomika ta Ekonomichna Bezpeka - Digital Economy and Economic Security*, 5, 9 - 19. DOI: 10.32782/dees.5-2 [in Ukrainian].
4. Lohvynskiy, H. V. (2024). Zakhyst investytsiinoi diialnosti ta biznesu v umovakh staloho rozvytku: pytannia metodolohii [Protection of investment activities and business in the context of sustainable development: methodology issues]. *Yurydychnyi Naukovi Elektronnyi Zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 2, 608 - 610. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/149 [in Ukrainian].
5. Frolova, L. V., & Boiko, I. M. (2021). Transformatsiia pidpriemnytstva v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Transformation of entrepreneurship in the digital economy]. *Ekonomika: Realii Chasu - Economics: Realities of Time*, 2 (54), 47 - 56. DOI: 10.15276/ETR.02.2021 [in Ukrainian].
6. Nikitenko, V. O., & Metelenko, N. H. (2022). Model tsyfrovoy transformatsii ekonomiky yak chynnyk staloho, spravedlyvoho ta inkluzyvnoho rozvytku [Model of digital transformation of the economy as a factor of sustainable, fair, and inclusive development]. *Humanities Studies*, 13 (90), 131 - 143. DOI: 10.26661/hst-2022-13-90-15 [in Ukrainian].
7. Novikova, O., Zaloznova, Yu., & Azmuk, N. (2022). Vidnovlennia liudskoho kapitalu Ukrainy u pisliavoienni period z vykorystanniam perevah tsyfrovyzatsii [Restoration of Ukraine's human capital in the post-war period using the advantages of digitalization]. *Zhurnal Yevropeiskoi Ekonomiky - Journal of European Economy*, 21 (4), 407 - 427. [in Ukrainian].
8. Kasianenko, I. A., & Hrin'ko, I. M. (2022). Realizatsiia stratehii rozvytku tsyfrovyzatsii ekonomiky Ukrainy v umovakh Industrii 4.0: mizhnarodnyi dosvid krain YeS [Implementation of the strategy for developing the digitalization of Ukraine's economy in the context of Industry 4.0: international experience of EU countries]. *Ekonomichnyi Visnyk Natsional'noho Tekhnichnoho Universytetu Ukrainy "Kyivskiy Politekhnychnyi Instytut" - Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 21, 24 - 33. DOI: 10.20535/2307-5651.21.2022.254838 [in Ukrainian].

9. Reznikova, N. V., Shlapak, A. V., & Ivashchenko, O. A. (2023). Vid promyslovykh ekosystem do ekosystem tsyfrovoi ekonomiky: novi biznes-modeli i modeli konkurentsii v umovakh didzhitalizatsii mizhnarodnoi torhivli tovaramy i posluhamy [From industrial ecosystems to digital economy ecosystems: new business models and competition models in the context of digitalization of international trade in goods and services]. *Visnyk Khmelnytskoho Natsional'noho Universytetu. Serii: Ekonomichni Nauky - Bulletin of Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences*, 2 (316), 332 - 340. DOI: 10.31891/2307-5740-2023-316-2-52 [in Ukrainian].
10. Vdovichen, A. A., & Vdovichena, O. H. (2018). Model upravlinnia rozvytkom turystychnoho biznesu terytorii na innovatsionomu pidkhodi [Model of managing the development of the territory's tourism business based on an innovative approach]. *Ekonomichni Analiz - Economic Analysis*, 28 (2), 9 - 20. [in Ukrainian].
11. Aslanian, O. I. (2024). Analiz vplyvu innovatsiinoi diialnosti na konkurentospromozhnist pidpriemstv [Analysis of the impact of innovative activities on the competitiveness of enterprises]. *Ekonomichniy Prostir - Economic Space*, 189, 52 - 57. DOI: 10.32782/2224-6282/189-9 [in Ukrainian].
12. Melnychenko, S. H. (2024). Analiz stratehichnoho menedzhmentu ta yoho vplyv na uspishnist orhanizatsii [Analysis of strategic management and its impact on organizational success]. *Zdobutky Ekonomiky: Perspektyvy ta Innovatsii - Achievements in Economics: Perspectives and Innovations*, 3. Retrieved from: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/19/16> (accessed June 5, 2024). [in Ukrainian].
13. Dziamulich, M., Stashchuk, O., Shmatkovska, T., & Haryaha, L. (2023). Transformatsiia biznesu v umovakh informatsiino-merezhovoi ekonomiky [Business transformation in the conditions of information-network economy]. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 4 (36), 26 - 33. DOI: 10.29038/2786-4618-2023-04-26-33 [in Ukrainian].
14. Pravdiuk, M. (2023). Vplyv protsesu didzhitalizatsii na orhanizatsiiu obliku ta opodatkovannia [Impact of the digitalization process on accounting and taxation organization]. *Aktualni Pytannia u Suchasni Nauki - Current Issues in Modern Science*, 2 (8), 45 - 49. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-2(8) [in Ukrainian].
15. Kasich, A. O., & Rafalska, I. V. (2019). Biznes-modeli suchasnykh pidpriemstv: ponyattia, vyd, zarubizhnyi dosvid [Business models of modern enterprises: concepts, types, foreign experience]. *Prychornomorski Ekonomichni Studii - Black Sea Economic Studies*, 37, 86–92. [in Ukrainian].
16. Rohova, N. (2020). Transformatsiia polityky, instrumentiv i tekhnolohii obliku ta opodatkovannia v umovakh tsyfrovoi ekonomiky [Transformation of policy, tools, and technologies of accounting and taxation in the digital economy context]. *Finansovi Prostir - Financial Space*, 2 (38), 103–116. DOI: 10.18371/fp.2(38).2020.209296 [in Ukrainian].
17. Levytskyi, V., Radynskyi, S., & Krupka, A. (2024). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii u pidpriemnytstvi: suchasnyi pohliad ta pravova baza [The use of digital technologies in entrepreneurship: modern perspective and legal framework]. *Aktualni Pytannia u Suchasni Nauki - Current Issues in Modern Science*, 2 (20), 73 - 87. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-12(18) [in Ukrainian].

УДК 371.12:371.21

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-625-637](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-625-637)

Кубицький Сергій Олегович кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та освітніх технологій, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-7691-8606>

Кубицький Юрій Сергійович кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет, вул. Пантелеймонівська, 13, м. Одеса, 65012, <https://orcid.org/0009-0004-8578-1578>

Степаненко Олена Костянтинівна кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, <https://orcid.org/0000-0003-0887-5808>

ТЕХНІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. Техніка управлінської діяльності в сучасних умовах визнається головною складовою професійної підготовки керівника закладу освіти, яка не лише сприяє оптимізації управлінських процесів, але й підвищує ефективність управлінських рішень у невизначених умовах освітнього середовища. Дослідження спрямоване на висвітлення ключових особливостей управлінської діяльності в процесі підготовки сучасних керівників закладів освіти, а також виокремлення викликів, в яких здійснюється управлінська діяльність керівників освіти. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема критичного аналізу наявної наукової літератури щодо використання технік управлінської діяльності в закладах освіти, а також методів опису, порівняння, індукції та дедукції. У даній роботі було проведено систематизацію основних напрямів управлінської діяльності в системі підготовки керівника закладу освіти, а також надано детальний опис необхідних для кожного напрямку знань і навичок. Було визначено такі напрями управлінської діяльності, як організаційний менеджмент, лідерство, стратегічний менеджмент, фінансове управління, система прийняття рішень, координація і мотивація, інноваційний менеджмент в освіті, система нормативно-правового забезпечення діяльності та комунікаційний менеджмент. В ході дослідження було визначено і охарактеризовано існуючі технології управлінської діяльності керівників

закладів освіти, включаючи техніки рамкового управління, управління за допомогою делегування, управління за цілями та техніку системного управління. Кожна з цих технологій була детально розглянута з точки зору їх використання в практиці керівництва освітніми закладами. Окрім того, в статті було виокремлено сучасні виклики, в яких здійснюється управлінська діяльність керівників освіти. Було підкреслено, що ці виклики значно ускладнюють впровадження новітніх управлінських технік і потребують від керівників гнучкості, адаптивності й постійного вдосконалення своїх навичок і знань. Практична значимість результатів полягає в наданні керівникам закладів освіти певних інструментів і знань для ефективного управління, що сприятиме покращенню якості освітнього процесу в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: рамочне управління, стратегічний менеджмент, система прийняття рішень, управління за цілями, навички і знання

Kubitskyi Serhii Olehovych Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Educational Technologies, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-7691-8606>

Kubitskyi Yuriy Serhiiiovych Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of the Department of Accounting and Taxation, Odesa State Agrarian University, 13, Panteleimonivska St., Odessa, 65012, <https://orcid.org/0009-0004-8578-1578>

Stepanenko Olena Kostiantynivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social and Humanitarian Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council, 70, Volodymyr Antonovych St., Dnipro, 49006, <https://orcid.org/0000-0003-0887-5808>

MANAGEMENT TECHNIQUE AS A COMPONENT OF TRAINING A MODERN HEAD OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION

Abstract. The technique of management activity in modern conditions is recognised as the main component of the professional training of the head of an educational institution, which not only contributes to the optimisation of management processes, but also increases the effectiveness of management decisions in the uncertain conditions of the modern educational environment. The study is aimed at highlighting the key features of managerial activity in the process of training modern heads of educational institutions. The study was conducted using general scientific methods of cognition, in particular, a critical analysis of the available scientific literature on the use of management techniques in educational

institutions, as well as methods of description, comparison, induction and deduction. This paper systematises the main areas of management activities in the system of training the head of an educational institution and provides a detailed description of the knowledge and skills required for each area. The areas identified are organisational management, leadership, strategic management, financial management, decision-making, coordination and motivation, innovative management in education, regulatory and legal support system, and communication management. The study identified and characterised the existing management technologies for heads of educational institutions, including the techniques of framework management, management by delegation, management by objectives and system management. Each of these technologies has been considered in detail in terms of their application in the practice of managing educational institutions. In addition, the paper highlights the current challenges in which the management activities of educational leaders are carried out. It was emphasised that these challenges significantly complicate the introduction of the latest management techniques and require managers to be flexible, adaptable and constantly improve their skills and knowledge. The practical significance of the results is to provide managers of educational institutions with specific tools and knowledge for effective management, which will improve the quality of the educational process in the face of modern challenges.

Keywords: framework management, strategic management, decision-making, management by objectives, skills and knowledge

Постановка проблеми. Техніка управлінської діяльності є однією з важливих складових підготовки сучасного керівника закладу освіти. В умовах стрімких змін і зростаючих вимог до якості освіти, майбутні керівники закладів освіти мають володіти не лише теоретичними знаннями, а й практичними навичками ефективного управління. Це включає в себе вміння приймати обґрунтовані рішення, планувати й організувати роботу команди, мотивувати співробітників, і, найголовніше - забезпечувати якісне виконання освітніх програм. Техніка управлінської діяльності охоплює методи і прийоми, які сприяють оптимізації управлінських процесів, підвищенню продуктивності й розвитку професійної компетентності керівників. Саме завдяки систематичній підготовці й вдосконаленню цих технік керівники зможуть успішно реалізовувати завдання сучасної освіти, відповідати на виклики часу і сприяти розвитку закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість даною проблемою засвідчують численні розвідки сучасних закордонних і вітчизняних авторів. Так, В. М. Гладкова в своєму дослідженні вивчала управлінську діяльність керівника закладу освіти в умовах невизначеності. Авторка проаналізувала, які виклики виникають перед керівниками освітніх закладів у контексті мінливого середовища, а також висвітлювала важливість адаптації управлінських стратегій до непередбачуваних умов [1].

Автори П. С. Олешко та Н. В. Кінах досліджували структуру управлінської компетентності керівника закладу освіти в системі післядипломної педагогічної освіти. Вони аналізували, які основні навички й здібності є необхідними для успішного управління закладом освіти і досягнення стратегічних цілей у сфері освіти [2].

Наукове дослідження авторів О. Трубіциної й В. Демченка фокусувалося на особливостях застосування інновацій у менеджменті закладів вищої освіти. Автори проаналізували, які конкретні інноваційні підходи використовуються для вдосконалення управлінських практик у вищій освіті, зокрема в контексті трансформаційних вимог сучасного суспільства й освітніх технологій [3].

Автор О. Кравчук в своїй науковій роботі вивчав управлінську діяльність з подолання антиінноваційних бар'єрів у закладах освіти. Він аналізував, які внутрішні й зовнішні перешкоди гальмують впровадження інновацій в управління закладами освіти і пропонував стратегії для їх подолання [4].

В своїй науковій роботі авторка А. О. Рижова зосередила увагу на управлінській діяльності в закладах позашкільної освіти в умовах сьогодення. Вона аналізувала основні виклики, з якими стикаються керівники позашкільних закладів, і розглядала стратегії управління, застосовані для забезпечення ефективності й розвитку цих закладів [5].

Цікаве дослідження провела авторка І. Мосякова, в якому вона досліджувала тенденції використання технологій управління в багатопрофільних закладах позашкільної освіти. Вона аналізувала інноваційні підходи до управління, що використовуються в таких установах для оптимізації ресурсів і підвищення якості освітніх послуг [6].

Мета статті полягає у висвітленні ключових особливостей застосування різноманітних технік управлінської діяльності при підготовці керівників закладів освіти, а також визначення викликів, в яких здійснюється управлінська діяльність керівників освіти.

Згідно мети перед дослідженням постають наступні завдання, а саме:

- систематизувати основні напрями управлінської діяльності в системі підготовки керівника закладу освіти та надати опис їх відповідних навичок і знань;
- визначити і охарактеризувати існуючі технології управлінської діяльності керівників закладів освіти ;
- виокремити сучасні виклики, в яких здійснюється управлінська діяльність керівників освіти.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні заклад освіти представляє собою відкриту соціально-педагогічну систему, яка взаємодіє з різними суспільними інститутами, сферою послуг та освітньою діяльністю. Це ставить перед керівниками закладу завдання розуміти переваги їхнього закладу освіти порівняно з іншими та орієнтуватися на підвищення конкурентоспроможності.

Управлінська діяльність займає центральне місце в системі підготовки керівника освітнього закладу, оскільки саме від ефективного управління

залежить успішна робота закладу. Підготовка керівника включає навчання основам організаційного менеджменту, розвиток лідерських якостей, стратегічного мислення та навичок прийняття рішень. Вона охоплює аспекти фінансового управління, забезпечення безпечного та сприятливого освітнього середовища, а також вміння координувати та мотивувати педагогічний колектив [1;3].

Крім того, велика увага приділяється правовим знанням, комунікаційним навичкам і здатності впроваджувати інновації, що забезпечують адаптацію закладу до сучасних викликів. Важливою складовою є також вивчення методів оцінювання якості освітніх процесів і результатів, що дозволяє керівникові здійснювати ефективний контроль та коригування діяльності закладу.

В таблиці 1 автором систематизовані основні напрями управлінської діяльності в системі підготовки керівника закладу освіти та опис їх відповідних навичок і знань.

Таблиця 1

Основні напрями управлінської діяльності в системі підготовки керівника закладу освіти та опис їх відповідних навичок і знань

№	Напрямок управлінської діяльності	Опис знань	Опис навичок
1	2	3	4
1	Організаційний менеджмент	Знання теорій і моделей організаційної структури, принципів ефективного управління персоналом, методів планування і організації робочих процесів.	Вміння розробляти організаційну структуру, планувати й координувати діяльність персоналу, оптимізувати робочі процеси для підвищення ефективності.
2	Лідерство	Знання стилів лідерства (демократичний, автократичний, ліберальний), технік мотивації й розвитку команди, емоційного інтелекту.	Розвиток лідерських якостей, здатність мотивувати команду, встановлювати ефективні комунікаційні канали, вирішувати конфлікти, формувати позитивний робочий клімат.
3	Стратегічний менеджмент	Знання процесу стратегічного планування, методів SWOT-аналізу, розробки й впровадження довгострокових стратегічних планів.	Вміння проводити стратегічний аналіз, визначати стратегічні цілі, розробляти плани розвитку і оцінювати їх виконання, адаптувати стратегії до змін у зовнішньому середовищі.
4	Фінансове управління	Знання фінансового планування, складання бюджету, контролю за витратами, звітності і аналізу фінансової діяльності закладу освіти	Вміння складати й виконувати бюджет, контролювати фінансові потоки, проводити фінансовий аналіз, забезпечувати ефективне використання фінансових ресурсів.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
5	Система прийняття рішень	Знання методів прийняття рішень (аналітичний, інтуїтивний), інструментів для оцінки альтернатив і прийняття обґрунтованих рішень.	Вміння аналізувати інформацію, оцінювати ризики, приймати обґрунтовані рішення, розробляти альтернативні плани дій, впроваджувати прийняті рішення.
6	Координація і мотивація	Знання теорій мотивації (Маслоу, Герцберг), методів координації діяльності працівників, створення мотиваційних програм.	Вміння організовувати командну роботу, мотивувати працівників, координувати дії підлеглих, розробляти і впроваджувати системи мотивації.
7	Інноваційний менеджмент в освіті	Знання сучасних освітніх технологій, методів впровадження інновацій в освітню практику, кращих світових практик в освітньому менеджменті.	Вміння застосовувати інноваційні методики навчання, впроваджувати нові технології, розробляти і реалізовувати інноваційні проекти в освіті.
8	Система нормативно-правового забезпечення діяльності	Знання законодавства України в сфері освіти, нормативних актів, що регулюють діяльність освітніх закладів, правил та процедур.	Вміння застосовувати законодавчі акти на практиці, забезпечувати відповідність діяльності закладу освіти нормам і стандартам, консультувати з правових питань.
9	Комунікаційний менеджмент	Знання теорій міжособистісної й організаційної комунікації, методів управління інформаційними потоками, технологій комунікації.	Вміння ефективно комунікувати з персоналом, здобувачами освіти, батьками та іншими зацікавленими сторонами, організувати інформаційні кампанії, використовувати сучасні комунікаційні засоби.

Джерело: систематизовано та узагальнено авторами на основі [2-5]

Отже, управління закладом освіти потребує від керівника та його команди зміни управлінської парадигми, тобто впровадження інноваційних управлінських підходів поряд з традиційними. Це передбачає володіння такими навичками і здатностями, як уміння комплексно вирішувати проблеми, креативно мислити та діяти, вміння керувати персоналом та ухвалювати управлінські рішення, а також змінювати систему та методи взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу - викладачами, здобувачами освіти, батьками, представниками влади, громадою і керівництвом територіальної громади.

Згідно з частиною 1 статті 26 Закону України «Про освіту», керівник закладу освіти відповідає за безпосереднє керівництво закладом та несе відповідальність за його освітню, фінансово-господарську та іншу діяльність, діючи без довіреності в межах наданих повноважень. Він є представником закладу у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами [7].

Наприклад, повноваження й обов'язки керівника загальної середньої освіти визначаються відповідно до частини 3 статті 26 Закону України «Про освіту», частинами 3, 4 та 5 статті 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту» та установчими документами закладу освіти. Він має забезпечувати створення безпечного освітнього середовища, протидіяти булінгу, організувати освітній процес і створювати умови для реалізації прав та обов'язків учасників освітнього процесу [7].

Для ефективного виконання своїх обов'язків, керівник закладу освіти має відповідати певним кваліфікаційним вимогам, які визначені законодавством і нормативно-правовими актами у сфері освіти.

Відповідно до частини 2 статті 26 Закону України «Про освіту», кандидат на посаду керівника закладу освіти має володіти державною мовою і мати вищу освіту. Додаткові кваліфікаційні вимоги та процедура обрання визначаються спеціальними законами та установчими документами конкретного закладу освіти [7].

Необхідно розуміти, що підготовка керівників закладів освіти є комплексним процесом, спрямованим на формування й удосконалення професійних знань, навичок і компетенцій, необхідних для ефективного управління освітніми установами. Вона включає теоретичну підготовку з таких дисциплін, як управління, педагогіка, право та економіка, а також практичне навчання, наставництво, оцінку й постійний професійний розвиток. Така підготовка дає змогу керівникам ефективно планувати роботу закладу, організувати ресурси, мотивувати персонал, контролювати якість освітніх послуг і забезпечувати досягнення високих стандартів освіти.

Отже, техніки управління відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки вони забезпечують реалізацію управлінських функцій і досягнення освітніх цілей. Керівники закладів освіти навчаються стратегічному і оперативному плануванню, організації робочого процесу, мотивації працівників, контролю якості, ефективній комунікації та прийняттю обґрунтованих рішень.

Освоєння цих технік дає їм змогу створювати позитивний клімат у колективі, стимулювати професійне зростання працівників і забезпечувати високу ефективність освітнього процесу.

Сьогодні науковці виділяють досить різноманітні техніки керівництва, які, проте, є переважно лише різними варіантами наступних основних видів техніки управління (рис. 1).

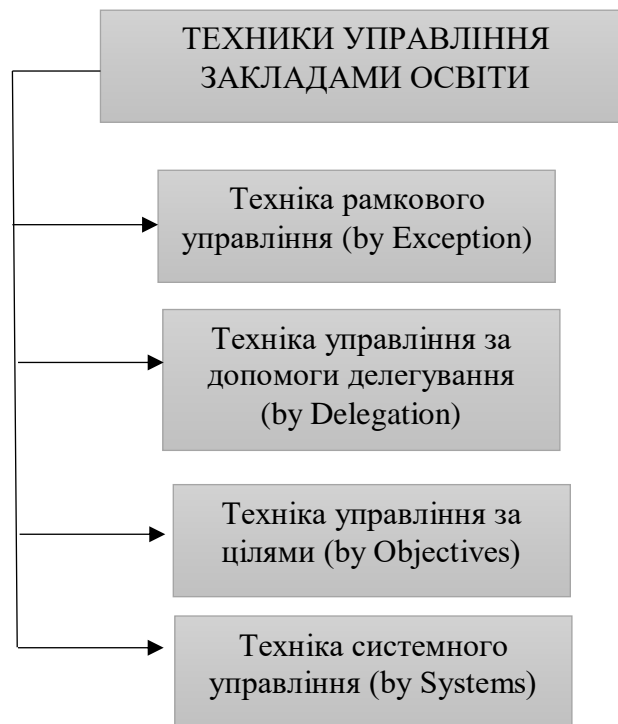

Рис. 1 Техніки управління закладами освіти

Джерело: систематизовано авторами за [8;10]

Техніка рамкового управління виходить з того, що у керівників немає ні можливості, ні необхідності самим все знати, бачити і визначати, а також з того, що не всі процеси в закладі освіти мають однакове значення і потребують постійної уваги з боку керівництва. Відповідно, процес управління людьми має бути спрощеним настільки, щоб керівник міг зосередитися на вирішенні найважливіших питань, які потребують його втручання.

Рамкове управління дає змогу співробітникам самостійно приймати рішення в межах заздалегідь встановлених кордонів (рамок), які можуть визначатися важливістю процесу, його непередбачуваністю та нормами, які не можна порушувати. Якщо якась діяльність має особливу важливість або відхиляється від встановлених норм, співробітник звертається до керівника, який у таких випадках втручається у процес прийняття рішень. Така техніка передбачає, що співробітник отримує завдання і визначає, чи є воно рутинним чи нестандартним: у першому випадку він вирішує всі питання самостійно, а у другому – звертається до керівника [8].

Управління за допомогою делегування - це особлива техніка, за якої компетенції і відповідальність передаються співробітникам, які самостійно приймають рішення та реалізують їх. Принципово, делегування в закладі освіти може охоплювати будь-які завдання, але адміністрація зазвичай утримується від делегування типових функцій керівництва та важливих завдань з далекосяжними наслідками. При управлінні за допомогою

делегування керівник максимально розвантажується, а підлеглим надається можливість розвивати власну ініціативу, трудову мотивацію та готовність брати на себе відповідальність. У разі використання цієї техніки працівникам необхідно роз'яснювати характер та способи прийняття рішень, за які вони несуть відповідальність.

Управління за допомоги делегування є важливим компонентом наступної, досить поширеної техніки - управління за цілями.

Управління за цілями являє собою основу проектного менеджменту, спрямовану на покращення діяльності закладу освіти. Використання цієї техніки дає можливість зосередити зусилля усіх педагогів на досягненні стратегічних цілей. Тому актуальним завданням для вітчизняних закладів освіти є впровадження зарубіжного досвіду щодо реалізації цієї моделі. Концепція управління за цілями є однією з найбільш широко розповсюджених у реальному житті способів встановлення цілей та оцінки діяльності керівників [8].

Одним з перших, хто опублікував концепцію управління за цілями, як метод підвищення ефективності організації, був Пітер Друкер, який бачив особливість цієї моделі в тому, що вона являє собою підхід, згідно з яким кожний керівник організації повинен мати чіткі цілі, що забезпечують досягнення цілей керівників вищого рівня, тобто цілі формуються знизу до гори.

Техніка системного управління базується на концепції, що будь-яка організація, включаючи заклад освіти, є складною системою, яка складається з взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів. Така техніка передбачає управління закладом як цілісною системою, враховуючи всі внутрішні й зовнішні чинники, що впливають на її функціонування.

Основні принципи системного управління включають: цілісність, взаємодію і синергію, адаптивність, зворотний зв'язок і цільову орієнтацію. Слід також відзначити, що всі компоненти системи мають розглядатися у взаємозв'язку і взаємодії, адже зміни в одному елементі одразу впливають на всю систему. Ефективність системи залежить не тільки від ефективності окремих елементів, але і від того, як ці елементи взаємодіють між собою.

При використанні техніки системного управління в закладі освіти керівник має визначити всі основні компоненти системи (викладачі, здобувачі освіти, адміністрація, освітні програми, матеріально-технічна база тощо) і розуміти, як вони взаємодіють. Він має забезпечити ефективну комунікацію між різними компонентами системи для підтримки їхньої синергії, постійно моніторити стан системи, використовуючи зворотній зв'язок для коригування стратегій і підходів, враховувати зовнішні фактори, такі як зміни в освітньому законодавстві, соціально-економічні умови, технологічні нововведення, та адаптуватися до них [3;8].

Сьогодні техніки управлінської діяльності базуються на певних навичках, отже в рамках даного дослідження слід приділити увагу «soft skills» і «hard skills».

«Soft skills, або «м'які навички», є важливим елементом професійної управлінської культури в освіті адже ці навички не обмежені конкретною педагогічною професією, але відіграють важливу роль в успішному виконанні роботи і кар'єрному зростанні. Soft skills представляють собою додаткові, а часто унікальні знання, вміння та особисті якості, які допомагають адаптуватися до змін, знаходити нестандартні рішення й впевнено функціонувати у професійному середовищі.

Цінність soft skills у системі освіти виявляється у здатності швидко навчатися, ефективно адаптуватися до нових умов і генерувати творчі ідеї. До складу цих навичок входять комунікативні, провідницькі, лідерські, творчі, навички самоорганізації, стресостійкість, вміння працювати з інформацією та ідеями [9].

Протилежними soft skills слід виділити hard skills, або «жорсткі навички», які включають специфічні знання і вміння, необхідні для виконання конкретної роботи. Такі навички зазвичай набуваються під час освітньо-професійної підготовки і спеціалізовані для певних професійних областей, включаючи управління освітніми закладами.

Встановлено, що при відборі на керівні позиції роботодавці приділяють більшу увагу гнучким навичкам кандидатів (80%), ніж професійним знанням і вмінням (20%) [9]. Отже, в умовах постійних змін і викликів у сфері освіти, розвиток soft skills виявляється вкрай важливим для успішного керівництва і професійного зростання.

Використання сучасних технік управління в закладах освіти стикається з низкою викликів, які впливають на їхню ефективність і успішність.

По-перше, це недостатня підготовленість персоналу до інновацій. Один з найважливіших викликів полягає у недостатній підготовленості педагогічного й адміністративного персоналу до впровадження сучасних управлінських практик. Часто для успішного використання технік управління, які базуються на новітніх наукових підходах і технологіях, потрібні спеціалізовані знання і навички. Іноді не вистачає часу на підготовку інструкцій, які необхідно дотримуватися в управлінні.

По-друге, це опір з боку старих управлінських практик і культури. Сьогодні багато закладів освіти мають довгу історію і закріплені традиції в управлінні, які можуть перешкоджати впровадженню новаторських підходів. Керівництво і викладацький склад можуть бути консервативними щодо змін, оскільки вони звикли до старих методів управління, які можуть виявитися менш ефективними в умовах сучасного освітнього середовища. Навіть якщо нові підходи є ефективнішими, вони можуть стикатися з супротивом із боку тих, хто звик до старих технологій управління.

По-третє, це фінансові обмеження та нестабільність. Використання різноманітних технік управління часто потребує значних інвестицій, які можуть бути непідйомними для освітніх установ, особливо у періоди економічної нестабільності або зменшення державного фінансування. Недостатність фінансових ресурсів може обмежувати можливості шкіл і вищих закладів освіти впроваджувати інноваційні підходи, а також утримувати спеціалістів, які мали б проводити зміни. Важливо знайти баланс між необхідністю модернізації і обмеженнями бюджету для успішного впровадження нових управлінських технік [4;5].

На додаток до вже згаданих викликів, існують ще кілька перешкод, які гальмують розвиток і використання сучасних управлінських технік у закладах освіти.

Умови війни, яка зараз триває в нашій країні, створюють значні виклики для управління освітніми закладами, ускладнюючи впровадження сучасних управлінських технік. Перш за все, нестабільність і непередбачуваність ситуації в регіоні ускладнюють процеси управління, такі як планування, стратегічне управління закладами освіти. Політичні і правові зміни, а також соціальні умови, включаючи доступ до ресурсів і фінансування, піддаються впливу конфліктної обстановки. Другим важливим аспектом є безпека і благополуччя учасників освітнього процесу, які можуть бути під загрозою через нестабільність в регіоні, потребуючи додаткових заходів безпеки та впливаючи на режим навчання. Крім того, соціокультурні зміни, викликані військовим конфліктом, можуть впливати на культурні цінності, психологічний стан учасників освітнього процесу та соціальний клімат в навчальних закладах.

Висновки. Таким чином, сучасний керівник повинен бути здатним усе більше зосереджуватися на проблемах майбутнього. Сучасний стан вітчизняної освіти потребує грамотного, науково обґрунтованого і ефективного управління навчальним закладом адже доводиться враховувати, що реальних результатів в управлінській діяльності можна досягти лише за допомогою спільних зусиль керівника і колективу навчального закладу. У XXI столітті визначився новий тип керівника – це творча, націлена на майбутнє особистість, що не лише вміє пристосовуватися до нових умов і готова до співробітництва, але й зацікавлена у нововведеннях відповідно до поставленої мети. В ході дослідження було з'ясовано, що основним змістом управлінської діяльності керівника закладу освіти є планування, організація, спрямування діяльності співробітників на досягнення поставлених цілей та особиста відповідальність за своєчасне прийняття і реалізацію управлінських рішень. Головним обов'язком керівника є досягнення цілей організації. Перспективи подальших досліджень можуть включати розширення аналізу сучасних технологій управлінської діяльності в закладах освіти, вивчення їхнього впливу на підвищення ефективності управлінських рішень та ідентифікацію нових викликів, що виникають у цьому контексті.

Література:

1. Гладкова В. М. Управлінська діяльність керівника закладу освіти в умовах невизначеності. *Імідж сучасного педагога*, 2023. (5(212)), 38–46. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-5\(212\)-38-46](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-5(212)-38-46)
2. Олешко П. С., Кінах Н. В. Структура управлінської компетентності керівника освітнього закладу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2023. 9(38), 113-132. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-9\(38\)-113-132](https://doi.org/10.32405/2218-7650-9(38)-113-132)
3. Трубіцина О., Демченко В. Менеджмент закладів вищої освіти: застосування інновацій. *Social Work and Education*, 2020. 7(3), 383–393. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.20.3.12>
4. Кравчук О. Управлінська діяльність з подолання антиінноваційних бар'єрів у закладах освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 2021. 2(24), 36–43. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(24\).2021.244177](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244177)
5. Ришова А. О. Управлінська діяльність в закладі позашкільної освіти в умовах сьогодення. *Наукові записки*. 2022 (207), 390-394. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-390-394>
6. Мосякова І. Освітній менеджмент: тенденції ефективного використання технологій управління багатопрофільним закладом позашкільної освіти. *Нова педагогічна думка*, 2022 (4), 38-42. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2022-112-4-38-42>
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII з ост. змінами від 24.03.2024. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
8. Базелюк В.Г., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Михнюк С.В. Техніка управлінської діяльності : навчальний посібник. К.: Міленіум, 2022. 424 с
9. Управління закладом освіти: Підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С.Г. Немченко, В.В. Крижко, О.С. Боднар, В.В. Радул, О.М. Старокожко, Ю.І. Кондратенко. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ: БДПУ, 2022. 506 с
10. Мартинець Л. А. Управлінська діяльність керівника навчального закладу - навч. посібн. Вінниця, 2018. 196 с

References:

1. Hladkova, V. M. (2023). Upravlinna diialnist kerivnyka zakladu osvity v umovakh nevznachenosti [Managerial activity of the educational institution head in conditions of uncertainty]. *Imidzh suchasnoho pedahoha - The image of a modern teacher*, 5(212), 38–46. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-5\(212\)-38-46](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-5(212)-38-46) (in Ukrainian)
2. Oleshko, P. S., & Kinakh, N. V. (2023). Struktura upravlins'koi kompetentnosti kerivnyka osvithnoho zakladu v systemi pislidiplomnoi pedahohichnoi osvity [Structure of managerial competence of the head of an educational institution in the system of postgraduate pedagogical education]. *Visnyk pislidiplomnoi osvity - Journal of Postgraduate Education*, 9(38), 113-132. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-9\(38\)-113-132](https://doi.org/10.32405/2218-7650-9(38)-113-132) (in Ukrainian)
3. Trubitsyna, O., & Demchenko, V. (2020). Menedzhment zakladiv vyshchoi osvity: zastosuvannya innovatsii [Management of higher education institutions: application of innovations]. *Social Work and Education*, 7(3), 383–393. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.20.3.12> (in Ukrainian)
4. Kravchuk, O. (2021). Upravlinna diialnist z podolannia antyinnovatsiinykh barrieriv u zakladakh osvity [Management activity to overcome anti-innovation barriers in educational institutions]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia - Issues of Modern Teacher Training*, 2(24), 36–43. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(24\).2021.244177](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244177)
5. Ryzhova, A. O. (2022). Upravlinna diialnist v zakladi pozashkilnoi osvity v umovakh sohodennia [Management activity in extracurricular education in modern conditions]. *Naukovi zapysky - Scientific Notes*, 207, 390-394. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-390-394>

6. Mosiakova, I. (2022). Osvitnii menedzhment: tendentsii efektyvnogo vykorystannia tekhnolohii upravlinnia bahatoprofilnym zakladom pozashkilnoi osvity [Educational management: trends in effective use of management technologies in a multi-profile extracurricular institution]. *Nova pedahohichna dumka - New Pedagogical Thought*, 4, 38-42. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2022-112-4-38-42>

7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII z ostannimy zminamy vid 24.03.2024 [On Education: Law of Ukraine from 05.09.2017 No. 2145-VIII with latest amendments from 24.03.2024]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

8. Bazeliuk, V.H., Kubitskyi, S.O., Mykhailichenko, M.V., & Mykhniuk, S.V. (2022). *Tekhnika upravlins'koi diial'nosti: Navchal'nyi posibnyk* [Management Activity Techniques: A Textbook]. Kyiv: Milenium.

9. Nemchenko, S. H., Kryzhko, V. V., Bodnar, O. S., Radul, V. V., Starokozhko, O. M., & Kondratenko, Yu. I. (2022). *Upravlinnia zakladom osvity: Pidruchnyk dlia zdobuvachiv druhoho rivnia vyshchoi osvity pedahohichnykh universytetiv (2-e vyd., pererob. i dopov.)* [Management of an educational institution: A textbook for second-level students of higher education pedagogical universities]. Berdiansk: BDPU.

10. Martynets, L. A. (2018). *Upravlins'ka diial'nist' kerivnyka navchal'noho zakladu – navch. posibn.* [Management Activity of an Educational Institution Head - Textbook]. Vinnytsia.

УДК 338.4+004.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-638-647](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-638-647)

Курило Оксана Богданівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-4265-9247>

Ралець Святослав Ростиславович, аспірант, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0004-0089-4371>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ

Анотація. Дана робота присвячена аналізу доступності цифрових продуктів шляхом дослідження основних показників діяльності суб'єктів господарювання, що займаються виданням програмного забезпечення в Україні. Метою дослідження є визначення поточного стану та перспектив розвитку галузі програмного забезпечення, а також оцінка фінансової ефективності підприємств, що працюють у цій сфері. У процесі дослідження було проаналізовано кількість діючих суб'єктів господарювання, розмежованих на фізичних та юридичних осіб, що активно займаються виданням програмних продуктів. Аналіз охоплював період останніх п'яти років, що дозволило виявити тенденції та динаміку розвитку галузі. Зокрема, було виявлено, що кількість суб'єктів господарювання, які займаються виданням програмного забезпечення, зростає, що свідчить про підвищення інтересу до цієї галузі та її потенціал для подальшого розвитку. Також було проведено детальний аналіз обсягів реалізованої продукції виокремленими суб'єктами, з використанням методу найменших квадратів для розрахунку орієнтовних прогностичних значень майбутніх обсягів реалізації. Зокрема, прогнозується, що обсяги реалізації програмного забезпечення будуть зростати, що свідчить про стабільний попит на цифрові продукти. Окрім цього, здійснено аналіз прибутків досліджуваних підприємств, що дозволило оцінити їх фінансову ефективність. На основі отриманих даних було розроблено прогнози щодо майбутньої прибутковості для підприємств, що здійснюють видання іншого програмного забезпечення. Аналіз показав, що загалом досліджувані суб'єкти господарювання демонструють позитивну динаміку прибутковості, що свідчить про їхню конкурентоспроможність та здатність адаптуватися до змін на ринку. Результати дослідження підкреслюють важливість галузі програмного забезпечення в економіці країни, а також надають рекомендації щодо покращення її розвитку та ефективності.

Ключові слова: Цифровізація, програмне забезпечення, тенденції цифровізації, прогнозування розвитку, дохідність, суб'єкти господарювання.

Kurylo Oksana Bohdanivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, National University «Lviv Polytechnic», 12 Stepana Bandery St., Lviv, Lviv Oblast, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-4265-9247>

Ralets Sviatoslav Rostyslavovych Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0009-0004-0089-4371>

DIGITALIZATION IN UKRAINE. DEVELOPMENT TRENDS AND FORECASTS

Abstract: This paper analyses the availability of digital products by studying the key performance indicators of business entities engaged in software publishing in Ukraine. The purpose of the study is to determine the current state and prospects of the software industry, as well as to assess the financial efficiency of enterprises operating in this area. The study analysed the number of operating business entities, divided into individuals and legal entities actively engaged in software publishing. The analysis covered the last five years, which made it possible to identify trends and dynamics of the industry. In particular, it was found that the number of business entities engaged in software publishing is growing, which indicates an increased interest in this industry and its potential for further development. A detailed analysis of the volumes of products sold by the selected entities was also carried out, using the least squares method to calculate the approximate forecast values of future sales volumes. In particular, it is projected that software sales will grow, indicating a stable demand for digital products.

In addition, an analysis of the profits of the studied enterprises was carried out, which allowed to assess their financial efficiency. On the basis of the data obtained, forecasts of future profitability for enterprises engaged in publishing other software were developed. The analysis has shown that, in general, the studied business entities demonstrate positive dynamics of profitability, which indicates their competitiveness and ability to adapt to changes in the market.

The results of the study emphasise the importance of the software industry in the country's economy and provide recommendations for improving its development and efficiency.

Keywords: Digitalisation, software, digitalisation trends, development forecasting, profitability, business entities

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та розвитку інформаційних технологій цифровізація є ключовим чинником економічного

зростання. Україна активно впроваджує цифрові технології, зокрема у виробництво програмного забезпечення (ПЗ). Проте цей процес супроводжується численними викликами, що потребують детального аналізу та прогнозування.

Необхідним завданням є дослідження кількості суб'єктів господарювання, що займаються випуском ПЗ, обсягу випуску ПЗ та прибутковості діяльності у сфері випуску ПЗ. Аналіз кількості підприємств, що виробляють ПЗ, дозволяє оцінити динаміку та тенденції у галузі. Оцінка обсягу випуску ПЗ важлива для розуміння масштабів виробничої діяльності, а аналіз прибутковості підприємств вказує на економічну ефективність та фінансову стабільність галузі.

Прогнозування розвитку цифровізації в Україні є актуальним питанням, яке допоможе оцінити потенційні можливості та ризики, а також розробити заходи для підтримки та стимулювання галузі. Це сприятиме економічному зростанню країни та дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації зараз, в період розвитку цифрових технологій, є актуальним та динамічним, що спричиняє необхідність його дослідження. Серед дослідників даного питання варто виокремити Д. О. Котелевця, що у своїй статті досліджував готовність української економіки до цифровізації, включаючи показники, такі як доступ до Інтернету, веб-сайти, чат-сервіси та електронні рахунки-фактури [1]. Г.С. Мельничук досліджувала можливості та загрози для ефективного функціонування підприємств» [2]. Щодо особливостей сфери випуску програмного забезпечення, то дане питання досліджували Т.В. Сьомкіна, О.В. Литвинова та Р.А. Дименко [3].

Мета статті – комплексний аналіз тенденцій у сфері випуску програмного забезпечення в Україні, з акцентом на визначенні стратегічних напрямків розвитку та можливостей для підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Особлива увага приділяється аналізу внутрішніх ресурсів, інноваційних можливостей та шляхів оптимізації виробничих процесів, що можуть сприяти зростанню даної галузі та зміцненню її позицій на світовому ринку. Враховуючи динаміку змін у сфері ІТ, стаття також покликана висвітлити потенціал України як одного з провідних експортерів програмного забезпечення, здатного адаптуватися до швидкоплинних умов глобалізованого ринку.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація є однією з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, яка формує більш інклюзивне суспільство та кращі механізми управління, розширює доступ до охорони здоров'я, освіти та банківської справи, підвищує якість та охоплення державних послуг, розширює спосіб співпраці людей, а також дає змогу скористатися більшим розмаїттям товарів за нижчими цінами. Цифровізація впливає на всі сфери нашого життя, від новаторського покращення старих

процесів до введення нових послуг. Вона відкриває нові канали взаємодії, такі як хмарні послуги, Big Data, Machine to Machine. Цифровізація не лише сприяє економічному прогресу, але й допомагає людям реалізувати свій потенціал. Виступає каталізатором прискореного революційного розвитку [4].

Цифровізація (або діджиталізація) — це процес перетворення інформації та послуг у цифровий формат, що включає в себе використання комп'ютерних технологій для збільшення ефективності, доступності та обміну даними [5].

Простими словами, цифровізація (діджиталізація) — це перетворення традиційних форм інформації, як-от текст на папері чи аналогові записи, у цифровий формат, який легко обробляється та зберігається на комп'ютерах. Цей процес дозволяє нам швидко обмінюватися даними та інформацією через інтернет, що робить наше життя більш зручним і пов'язаним.

Цифровізація охоплює широкий спектр галузей та професій, від охорони здоров'я до фінансових послуг, і продовжує впливати на наше суспільство, стимулюючи інновації та відкриваючи нові можливості [5].

Враховуючи глобальні тенденції цифровізації та автоматизації бізнес-процесів, сектор ПЗ стає ключовим елементом економічного розвитку. Розвиток цього сектору може сприяти збільшенню експортного потенціалу, створенню нових робочих місць та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки на міжнародному рівні.

Розвиток цифровізації в Україні є активним та динамічним процесом. Ця галузь знаходиться в стадії інтенсивного зростання і на ній спостерігається значний прогрес у багатьох напрямках. Серед ключових аспектів розвитку цифровізації через випуск програмного забезпечення в Україні можна відмітити наступне:

1. Інноваційність та креативність: Українські ІТ-компанії продемонстрували свою здатність до інновацій та креативності у розробці програмного забезпечення. Вони створюють високоякісні рішення для різних галузей, включаючи фінанси, охорону здоров'я, освіту, торгівлю тощо.

2. Зростання експорту програмного забезпечення: Україна стала важливим гравцем на глобальному ринку програмного забезпечення. Багато українських ІТ-компаній успішно експортують свої продукти та послуги за кордон, що сприяє розвитку економіки країни.

3. Залучення іноземних інвестицій: Розвиток української ІТ-індустрії привертає значні інвестиції з інших країн. Це сприяє створенню нових робочих місць, розвитку інфраструктури та підвищенню рівня фаховості спеціалістів.

4. Розвиток ІТ-галузі в регіонах: Окрім Києва, де центрована багата частина української ІТ-індустрії, спостерігається зростання ІТ-компаній в інших регіонах країни. Це сприяє децентралізації галузі та розвитку місцевих економік.

5. Підтримка держави: Українська влада активно підтримує розвиток ІТ-сектору, надаючи різноманітні привілеї для ІТ-компаній, запроваджуючи спеціальні програми та ініціативи для стимулювання його розвитку.

6. Фокус на якість та безпеку: Українські розробники програмного забезпечення дедалі більше звертають увагу на якість та безпеку своїх продуктів. Це допомагає підтримувати добру репутацію ІТ-сектору України на міжнародному рівні.

Дослідження розвитку галузі видання програмного забезпечення є важливим, оскільки дана галузь прямо впливає на загальну цифровізацію, в тому числі і підприємств. Збільшення кількості підприємств, їх прибутковість та обсяги видання програмного забезпечення впливають на легкість доступу до таких програмних продуктів, їх вартість, що змінюється в залежності від ринкових процесів. Також збільшення кількості підприємств в даній галузі спричиняє необхідність розвитку продукції, задля отримання конкурентних переваг, у порівнянні з іншими компаніями даної галузі.

На рисунку 1 наведено динаміку кількості діючих суб'єктів господарювання, з поділом на фізичних та юридичних осіб, що займаються виданням іншого програмного забезпечення (КВЕД-2010 58.21).

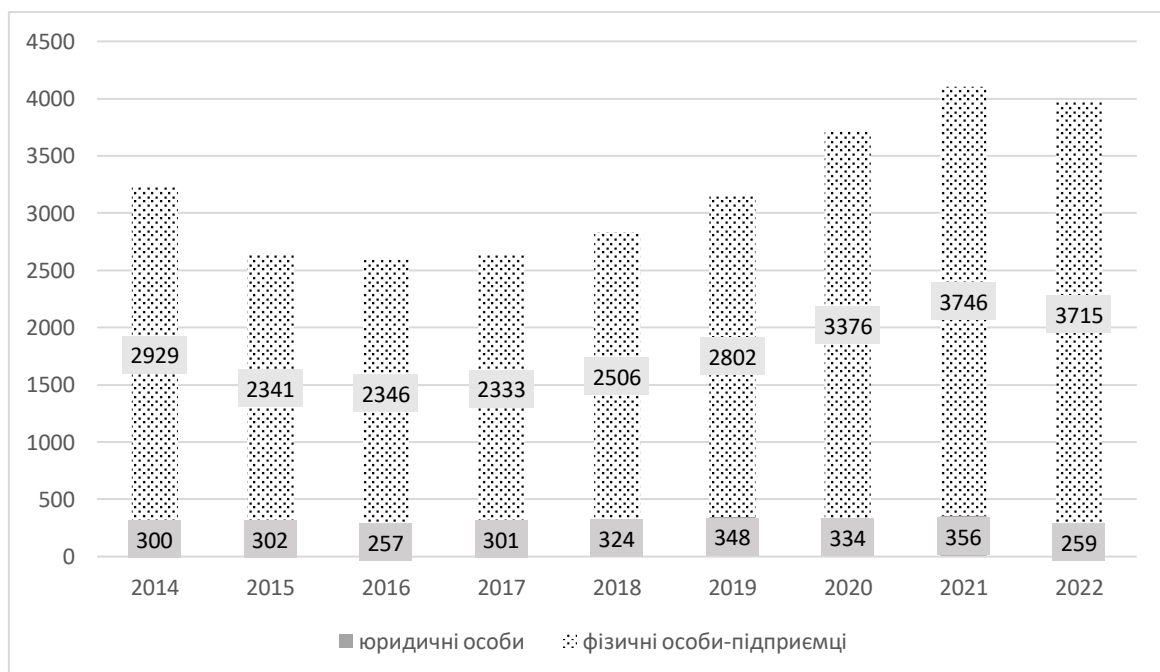

Рис. 1 Кількість діючих суб'єктів господарювання протягом 2014-2022 років, од. [6]

Як видно з рисунку 1, кількість юридичних осіб, що здійснюють видання програмного забезпечення, протягом досліджуваного періоду суттєво не змінювалася. Основна частка суб'єктів господарювання у даній галузі припадає на фізичних осіб-підприємців. У 2015 році кількість фізичних осіб-підприємців зменшилася порівно з попереднім роком та була на одному рівні протягом двох наступних років. Найбільші темпи зростання кількості фізичних осіб підприємців припадає на 2020 та 2021 роки. Здебільшого це спричинено початком пандемії коронавірусу, внаслідок якої цифровізація

стала більш затребуваною. У 2022 році кількість і фізичних осіб-підприємців, і юридичних осіб дещо зменшилась, що спричинене початком повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Важливим є також аналіз динаміки обсягів реалізованої продукції досліджуваних суб'єктів господарювання.

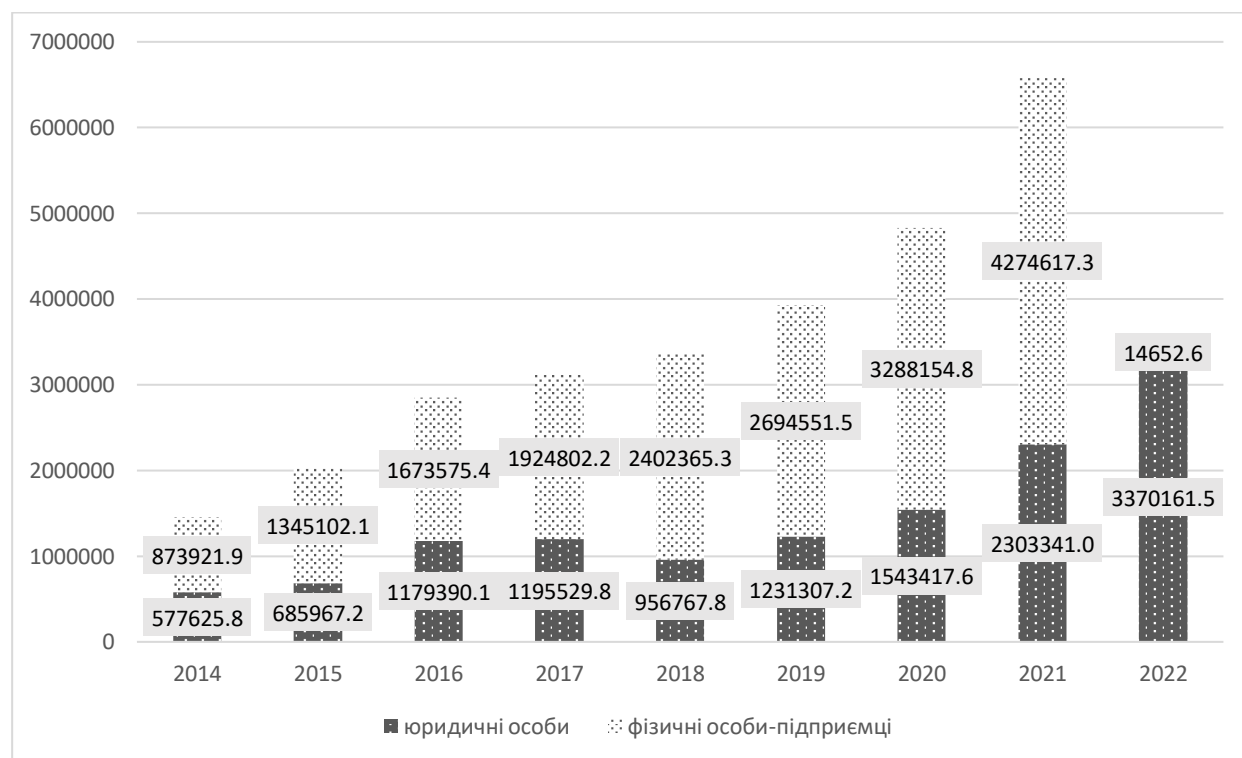

Рис. 2. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за 2014-2022 років, тис. грн. [6]

Обсяг реалізованого іншого програмного забезпечення протягом досліджуваного періоду постійно збільшувався, за винятком 2022 року. Проте слід зазначити, що різниця між кількістю реалізованих товарів юридичними особами та фізичними особами-підприємцями є не такою суттєвою, незважаючи на кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців у порівнянні із юридичними особами. Протягом досліджуваного періоду частка реалізованого іншого програмного забезпечення фізичними особами-підприємцями коливалася в межах від 59% до 72%. У 2022 році 99% випуску досліджуваного товару припадає на юридичних осіб-підприємців.

На рисунку 3 здійснено прогнозування обсягу реалізації програмного забезпечення на 2023-2025 роки методом найменших квадратів.

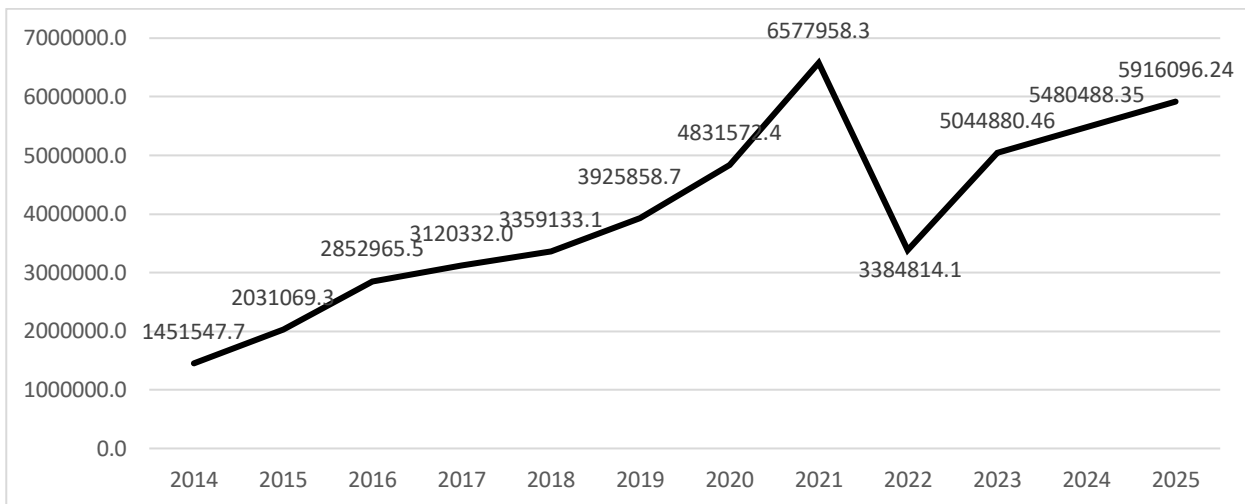
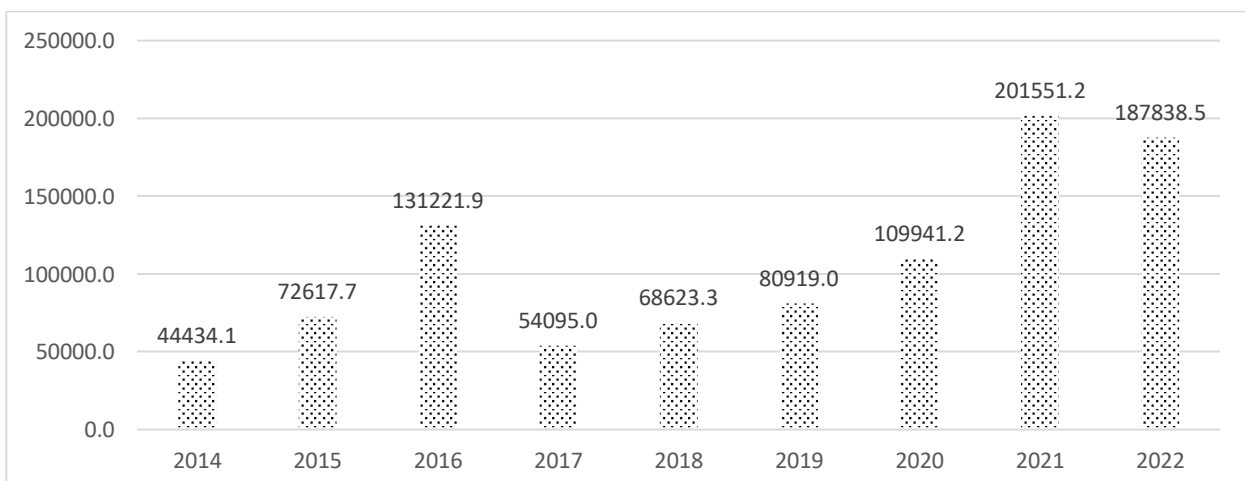

Рис. 3. Прогнозований обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання на 2023-2025 роки, тис. грн. [6]

На основі даних про загальний обсяг реалізації іншого програмного забезпечення протягом 2014-2022 років усіма суб'єктами господарювання, методом найменших квадратів було прогнозовано дані значення на 2023-2025 роки. Як видно з рисунку 3, обсяги реалізованої продукції прогнозуються до зростання, що є раціональним, зважаючи на ситуацію в країні та необхідність бути готовими до інших непередбачуваних ситуацій. Окрім цього, цифровізація є загальною світовою тенденцією, темпи розвитку якої найближчим часом не планують зменшуватися. На рисунку 4, представлено дані, щодо прибутку до оподаткування підприємств, що займаються випуском іншого програмного забезпечення.

Рисю 4. Прибуток до оподаткування підприємств протягом 2014-2022 років, тис. грн. [6]

Тенденція прибутку до оподаткування підприємств, що здійснюють видання іншого програмного забезпечення, не збігається із тенденцією обсягу

реалізованого іншого ПЗ. Так можна бачити на рисунку 4, що протягом 2015-2016 років дане значення збільшувалося, проте у 2017 році зменшилося більш як на половину. Проте вже починаючи з 2018 року прибуток до оподаткування збільшується до 2021 року, де у 2021 році досяг максимального значення протягом досліджуваного періоду. Причиною цьому слугує пандемія коронавірусу, що змусила підприємства активніше здійснювати цифрову трансформацію.

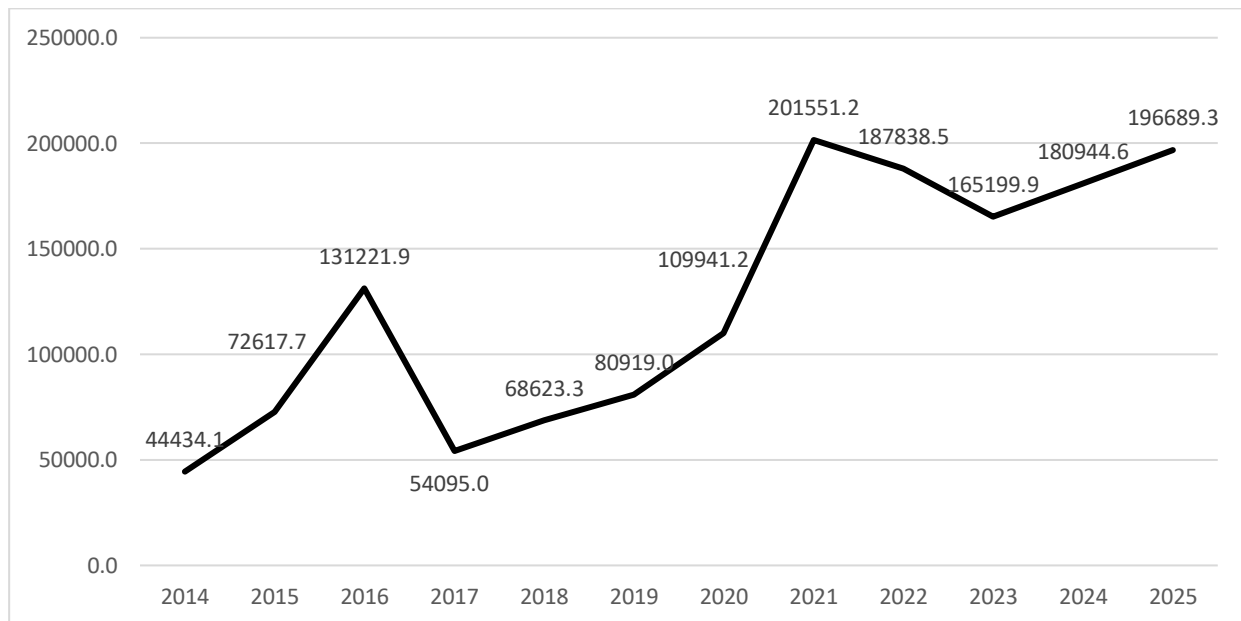

Рис. 5. Прогнозований прибуток до оподаткування підприємств на 2023-2025 роки, тис. грн. [6]

Прогноз прибутку до оподаткування підприємств, що здійснюють видання іншого програмного забезпечення, здійснений методом найменших квадратів, показує, що у 2023 році сума прогнозованого показника буде зменшуватися, проте у 2024 та 2025 роках буде збільшуватися, і у 2025 році прибуток до оподаткування буде наближений до найбільшого показника досліджуваного періоду, що був у 2021 році.

На основі аналізу динаміки розвитку галузі видання програмного забезпечення в Україні в період з 2014 по 2022 роки, можна зробити кілька висновків. Кількість суб'єктів господарювання, які здійснюють видання програмного забезпечення, залишатиметься стабільною протягом розглянутого періоду. Основна частка суб'єктів в цій галузі припадає на фізичних осіб-підприємців. В свою чергу обсяг реалізованого програмного забезпечення зростає протягом вказаного періоду, за винятком 2022 року.

Висновки. Підприємства в галузі програмного забезпечення продовжують адаптуватися до змін в економічному середовищі та попиту споживачів, що стимулює їхній розвиток і конкурентоспроможність. Пандемія коронавірусу, а також початок повномасштабного вторгнення, прискорили

цифрову трансформацію, що сприяло зростанню попиту на програмне забезпечення та послуги, пов'язані з ним.

Підприємства активно розробляють інноваційні рішення та впроваджують нові технології для поліпшення якості та безпеки свого програмного забезпечення. Українські компанії все більше стають відомими на глобальному ринку програмного забезпечення, що сприяє їхньому росту та експортним можливостям.

Іншими словами, галузь видання програмного забезпечення в Україні виявляє стійкий розвиток та потенціал для подальшого зростання, проте вимагає подальшого дослідження та уваги до важливих факторів, що впливають на її динаміку.

Для кращого розуміння динаміки та факторів, що впливають на галузь видання програмного забезпечення в Україні, потрібно подальше дослідження, яке враховуватиме такі аспекти, як ринкова конкуренція, технологічні інновації та міжнародні тенденції.

Література:

1. Котелевець, Д. О. (2022). Тенденції розвитку цифрової економіки в Україні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, (5). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-01>
2. Мельничук Г. С. Цифровізація економіки: можливості та загрози для ефективного функціонування підприємств [Електронний ресурс] / Г. С. Мельничук, В. О. Мамалига // Приазовський економічний вісник. Випуск 2 (19). – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-01>
3. Сьомкіна Т. В. Аналіз стану ринку розробки програмного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Сьомкіна, О. В. Литвинова, Р. А. Дименко // Економіка та управління національним господарством. Випуск 19. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Somkina-T.-V..pdf>.
4. Руденко М. В. Цифровізація економіки: нові можливості та перспективи. Економіка та держава. 2018. № 11. С. 61–65. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.11.61
5. Цифровізація (Діджиталізація) — що це таке, суть, визначення, навіщо потрібна та як відбувається. [Електронний ресурс] // Журнал Termin.in.ua – Режим доступу до ресурсу: <https://termin.in.ua/tsyfrovizatsiia-didzhytalizatsiia/>.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 6. С. 106–107.
8. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та можливості: монографія / Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2020. 504 с.

References:

1. Kotelevets, D. O. (2022). Trends in the development of the digital economy in Ukraine. [Trends in the development of the digital economy in Ukraine]. Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia – Challenges of modern transformations. Series: Economics and management, 5. Retrieved from <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-01> [in Ukrainian]

2. Melnychuk H. S. & Mamalyha V. O. (2020) Tsyfrovizatsiia ekonomiky: mozhlyvosti ta zahrozy dlia efektyvnoho funktsionuvannya pidpriemstv [Digitalisation of the economy: opportunities and threats to the effective functioning of enterprises]. Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Priazovsky Economic Bulletin, 2 (19). Retrieved from <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-01> [in Ukrainian]

3. Somkina T. V. & Lytvynova O. V. & Dymenko R. A. (2018) Analiz stanu rynku rozrobky prohramnoho zabezpechennia v Ukraini [Analysis of the software development market in Ukraine]. Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy, 19. Retrieved from <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Somkina-T.-V..pdf>. [in Ukrainian]

4. Rudenko M. V. (2018) Tsyfrovizatsiia ekonomiky: novi mozhlyvosti ta perspektyvy [Digitalisation of the economy: new opportunities and prospects.]. Ekonomika ta derzhava – Economy and the state, 11, 61–65. Retrieved from DOI: 10.32702/2306-6806.2018.11.61 [in Ukrainian].

5. Tsyfrovizatsiia (Didzhitalizatsiia) — shcho tse take, sut, vyznachennia, navishcho potribna ta yak vidbuvaietsia. [Digitalisation - what it is, its essence, definition, why it is needed and how it is done] // Zhurnal Termin.in.ua – Termin.in.ua magazine. Retrieved from <https://termin.in.ua/tsyfrovizatsiia-didzhitalizatsiia/>. [in Ukrainian].

6. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Koliadenko S. V. (2016) Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti [Digital economy: prerequisites and stages of development in Ukraine and globally.]. Ekonomika. Finansy. Menedzhment – Economics. Finance. Management, 6, 106–107. [in Ukrainian].

8. Pizhuk O. I. (2020) Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy: obmezhenia ta mozhlyvosti [Digital Transformation of Ukraine's Economy: Limitations and Opportunities]. Irpin: Universytet Derzhavnoi Fiskalnoi Sluzhby Ukrainy – Irpin: University of the State Fiscal Service of Ukraine. 504 p. [in Ukrainian].

УДК: 004.02:005.7::338.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-648-665](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-648-665)

Науменко Максим Анатолійович кандидат економічних наук, Заступник директора з питань фінансів, Благодійний фонд "Юкрейніанстугезер", вул. Кулика 48а, Зіньків, тел.: (067) 502-04-86, <https://orcid.org/0009-0006-7590-572X>

МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТОРІВ-ДЕТЕРМІНАНТІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КОНКУРЕНТНОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Анотація. У статті проаналізовано існуючі теоретичні підходи до визначення факторів, що впливають на ефективність діяльності підприємства, виявлено основні детермінанти, що впливають на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку.

Детермінанти класифіковано за їх впливом на різні аспекти діяльності підприємства та проаналізовано зовнішні та внутрішні фактори, від економічних і політичних умов до стратегічного управління та культури підприємства, що впливають на ефективність підприємства. Розуміння цих зв'язків дозволяє підприємствам ефективно реагувати на зміни зовнішнього середовища та розробляти стратегії, спрямовані на досягнення стабільності та успіху, дозволяючи підприємству забезпечувати оптимальну продуктивність та досягати своїх стратегічних цілей.

У статті визначено детермінанти та запропоновано практичні рекомендації та стратегії підвищення ефективності та зміцнення конкурентних позицій підприємств у сучасному бізнес-середовищі. Вивчення цих аспектів є ключовим для досягнення сталого розвитку та успіху на постійно мінливому та конкурентному ринку.

В рамках статті визначено зовнішні чинники (макроекономічні умови, ринкова конкуренція, нормативно-правове середовище), які впливають на ефективність та конкурентну позицію підприємства, проаналізовано взаємозв'язок між зовнішніми факторами та результатами діяльності підприємства.

Встановлено, що успішне функціонування підприємства залежить від комплексного врахування інтеграції зовнішніх і внутрішніх факторів, таких як макроекономічні умови, ринкова конкуренція, організаційна структура, корпоративна культура та ін.

Запропоновані стратегії забезпечать процес ефективної адаптації до змін потреб споживачів та підтримання конкурентоспроможності на ринку.

Запропоновано рекомендації щодо оптимізації внутрішніх бізнес-процесів для підвищення ефективності та конкурентоспроможності, оцінено роль технологічних інновацій у підвищенні ефективності та конкурентних переваг підприємства.

Досліджено приклади успішної інтеграції новітніх технологій у бізнес-процеси та доведено, що передові технології можуть бути успішно інтегровані в бізнес-процеси різних компаній і галузей для підвищення їх ефективності, зниження витрат і створення конкурентних переваг.

Ключові слова: фактори-детермінанти, конкурентна позиція підприємства, ефективність діяльності підприємства, оптимізація бізнес-процесів.

Naumenko Maksym Anatoliyovych PhD in Economics, CFO, Charitable Foundation "Ukrainians Together", Kulyka str. 48A, Zinkiv, tel.: (067) 502-04-86, <https://orcid.org/0009-0006-7590-572X>

METHODOLOGY OF FACTORS-DETERMINANTS OF ACTIVITY EFFICIENCY AND COMPETITIVE POSITION ENTERPRISES ON THE MARKET IN CRISIS CONDITIONS

Abstract. The article analyzes the existing theoretical approaches to determining the factors that affect the efficiency of the enterprise's activity, reveals the main determinants that affect the efficiency of the activity and the competitive position of the enterprise on the market.

Determinants are classified according to their impact on various aspects of the company's activity, and external and internal factors, from economic and political conditions to strategic management and company culture, affecting the company's performance are analyzed. Understanding these relationships allows businesses to respond effectively to changes in the external environment and develop strategies aimed at achieving stability and success, allowing the business to ensure optimal performance and achieve its strategic goals.

The article identifies determinants and offers practical recommendations and strategies for improving efficiency and strengthening the competitive position of enterprises in the modern business environment. Studying these aspects is key to achieving sustainable development and success in an ever-changing and competitive market.

The article identifies external factors (macroeconomic conditions, market competition, regulatory environment) that affect the efficiency and competitive position of the enterprise, and analyzes the relationship between external factors and the results of the enterprise.

It was established that the successful functioning of the enterprise depends on the comprehensive consideration of the integration of external and internal factors, such as macroeconomic conditions, market competition, organizational structure, corporate culture, etc.

The proposed strategies will ensure the process of effective adaptation to changes in consumer needs and maintaining competitiveness in the market.

Recommendations for optimizing internal business processes to increase efficiency and competitiveness are offered, the role of technological innovations in increasing the efficiency and competitive advantages of the enterprise is assessed.

Examples of successful integration of the latest technologies into business processes were studied and it was proved that advanced technologies can be

successfully integrated into the business processes of various companies and industries to increase their efficiency, reduce costs and create competitive advantages.

Keywords: determinants, competitive position of an enterprise, efficiency of an enterprise, optimisation of business processes.

Постановка проблеми. Сучасні підприємства функціонують у глобальному ринковому середовищі, де конкуренція посилюється за рахунок відкритості ринків і зростання міжнародних торговельних відносин [1]. Фінансові кризи, коливання валютних курсів, зміни в економічній політиці держав впливають на діяльність підприємств. Споживачі стають все більш вимогливими, очікуючи високої якості продуктів та послуг, індивідуального підходу та швидкого реагування на їхні потреби. Тож сучасні тенденції вимагають від підприємств відповідального підходу до ведення бізнесу, включаючи дотримання екологічних норм і соціальної відповідальності, а впровадження нових технологій може як підвищити ефективність діяльності підприємства, так і створити нові виклики [2].

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними викликами та умовами ринкової економіки. У світлі глобалізації, стрімкого технологічного розвитку, змін у споживчих вподобаннях та посилення конкурентної боротьби, підприємства стикаються з необхідністю постійно адаптуватися та вдосконалювати свою діяльність. Визначення ключових факторів, які впливають на ефективність роботи підприємства, є критично важливим для розробки стратегій, що сприяють стійкому зростанню та зміцненню ринкових позицій. Дослідження факторів-детермінантів впливу на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства є важливим для формування стійких стратегій розвитку, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення довгострокового успіху в умовах динамічного ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика привернула увагу багатьох вчених, які досліджували різні аспекти впливу факторів на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку. Ось кілька відомих авторів і їхніх праць. Концепція "Діамантової моделі конкуренції" (Diamond Model of Competitive Advantage) Майкла Портера висвітлює роль різних факторів, таких як фактори виробництва, підтримувальні галузі, попит на товари та структура конкуренції, у формуванні конкурентних переваг [3]. Праці Пітера Друкера з управління бізнесом, зокрема "Ефективне управління підприємством" (Management: Tasks, Responsibilities, Practices), зосереджуються на важливості внутрішнього управління для досягнення конкурентних переваг [4]. Філіп Котлер у своїх працях з маркетингу, таких як "Принципи маркетингу" (Principles of Marketing), розглядає вплив змін споживчих вподобань на ринкову позицію підприємства [5]. Дослідження Кеннета Ейдельмана з організаційної ефективності та стратегічного управління надають уявлення про внутрішній вплив факторів, таких як лідерство, корпоративна культура та стратегічне бачення, на успішність підприємства. Майкл Е. Портер та Елізабет Олстер розробили

концепцію The Competitive Advantage of Nations, яка розглядає фактори, що визначають конкурентоспроможність націй на міжнародному рівні [6]. Робота Герберта Саймона з теорії прийняття рішень розкриває вплив різних факторів, таких як обмежена раціональність, на управлінські процеси та стратегічне прийняття рішень [7].

До вітчизняних вчених які розглядали ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку можна віднести роботи Паливоди О.М. [8, 9], вплив інновацій на ефективність підприємства було розглянуто в роботах Гращенко І.С. [10, 11], питання прийняття ефективних управлінських рішень направлених на забезпечення підвищення ефективності діяльності підприємства в умовах кризи досліджено в працях Краснюка М.Т. [12-15]. Також у вітчизняній науці ряд наукових робіт, зокрема, присвячено дослідженню сучасних підходів забезпечення ефективності діяльності підприємства на ринку.

Ці вчені та їхні праці є лише кількома прикладами авторів, які вивчають проблематику факторів, що впливають на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку. Враховуючи значний вклад зарубіжних і вітчизняних вчених, необхідно зазначити, що до теперішнього часу питання вирішення проблеми впливу на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства факторів-детермінантів ще недостатньо вивчені і вимагають більш поглибленого дослідження.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження та аналіз факторів-детермінантів, що впливають на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку, з метою розробки рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності та оптимізації бізнес-процесів в умовах сучасного ринкового середовища. Відповідно до мети було поставлено такі завдання: проаналізувати існуючі теоретичні підходи до визначення факторів, що впливають на ефективність діяльності підприємств; класифікувати фактори-детермінанти за їх впливом на різні аспекти діяльності підприємства (економічні, технологічні, соціальні, екологічні тощо); дослідити внутрішні фактори (організаційна структура, корпоративна культура, управлінські процеси), що впливають на ефективність діяльності підприємства; розробити рекомендації щодо оптимізації внутрішніх бізнес-процесів для підвищення ефективності та конкурентоспроможності; оцінити роль технологічних інновацій у підвищенні ефективності та конкурентних переваг підприємства; дослідити приклади успішної інтеграції новітніх технологій у бізнес-процеси.

Виклад основного матеріалу. У сучасному динамічному та конкурентному бізнес-середовищі підприємства стикаються з низкою факторів, які впливають на їхню ефективність та конкурентоспроможність на ринку. Ці фактори, відомі як детермінанти, визначають успіх або невдачу компаній у досягненні своїх цілей та завоюванні позицій на ринку. Розуміння та аналіз цих детермінантів є важливим для розробки ефективних стратегій, які дозволять підприємствам зберігати конкурентні переваги та досягати стійкого успіху.

Аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення факторів, що впливають на ефективність діяльності підприємства показує, що наявні

підходи відображають різноманітні аспекти та фактори, що впливають на ефективність діяльності підприємств, кожен з них має свої переваги та обмеження. Системний підхід розглядає підприємство як складну систему, що складається з різних взаємопов'язаних елементів. Він визнає, що ефективність підприємства залежить від взаємодії між цими елементами, такими як стратегія, структура, технології, людські ресурси тощо. Ресурсний підхід визначає ефективність підприємства як результат ефективного використання його ресурсів. Ресурси можуть включати фінансові, матеріальні, людські та інші ресурси, а ефективність полягає у здатності підприємства до оптимального використання цих ресурсів для досягнення своїх цілей. Згідно зі стратегічним підходом, ефективність підприємства залежить від його стратегічного напрямку. Це означає, що успішність підприємства залежить від того, наскільки добре воно розробляє та реалізує свою стратегію відповідно до зовнішніх умов та внутрішніх ресурсів. В свою чергу культура визначає цінності, норми та поведінку в організації, і вона може впливати на мотивацію співробітників, комунікацію та загальну ефективність підприємства. Тому культурний підхід підкреслює важливість корпоративної культури в забезпеченні ефективності підприємства. Необхідно наголосити на тому, що ефективність підприємства може бути піддана впливу екологічних факторів, таких як забруднення навколишнього середовища, сталість та інші аспекти, тому має місце і екологічний підхід, який розглядає підприємство в контексті його взаємодії з навколишнім середовищем.

Класифікацію факторів-детермінантів, що впливають на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку доцільно розглядати відповідно до їх впливу на різні аспекти діяльності підприємства (економічні, технологічні, соціальні, екологічні тощо). Вона дозволяє зрозуміти різноманітність факторів, які можуть впливати на ефективність та конкурентну позицію підприємства на ринку, та надає базу для розвитку стратегій управління, спрямованих на оптимізацію цих аспектів. За впливом факторів на різні аспекти діяльності підприємства, фактори-детермінанти можна класифікувати наступним чином (Рис.1).

Розуміння та ефективне управління цими зовнішніми факторами є ключовими для успішної діяльності підприємства та збереження його конкурентних переваг на ринку. Необхідно зазначити, що всі розглянуті фактори мають свій специфічний вплив. Висока інфляція може збільшувати витрати на виробництво та знижувати купівельну спроможність споживачів, що призводить до зменшення обсягів продажів та прибутків підприємства. Безробіття в країні може призводити до зменшення витрат на оплату праці, але одночасно знижувати споживчу купівельну спроможність, що прями впливає на обсяги продажів підприємства. Зміни валютних курсів можуть впливати на вартість імпортованих матеріалів та обсяги експорту, що може вплинути на маржинальність та прибутковість підприємства. Регуляторні обмеження та вимоги також можуть впливати на функціонування підприємства та його здатність до інновацій та розвитку. Строге регулювання може створювати

адміністративні та фінансові витрати для підприємства, що може негативно вплинути на його прибутковість. Однак, регулювання також може створювати стабільність на ринку та захищати права споживачів, що може сприяти довірі до бренду та збільшенню клієнтської бази. Система оподаткування може впливати на прибутковість та інвестиційні рішення підприємства, тощо.

Рис. 1. Класифікацію факторів-детермінантів, що впливають на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку.

Джерело: запропоновано автором.

Фактори-детермінанти також можна розглядати з позиції їх характеру та способу впливу. В такому випадку варто приділити увагу зовнішнім факторам, таким як макроекономічні умови, ринкова конкуренція та регуляторне середовище, оскільки вони мають значний вплив на ефективність та конкурентну позицію підприємства. І тут особливу увагу варто приділити увагу такій групі факторів як ринкова конкуренція. Існування сильних

конкурентів у секторі може змушувати підприємство шукати способи вдосконалення своєї продукції та послуг для збереження конкурентоспроможності, що може позитивно вплинути на їх якість та відповідність очікуванням споживачів. Тобто конкуренція може стимулювати інновації та розвиток нових продуктів та послуг, що може підвищити конкурентоспроможність підприємства. Конкуренція за обмежені ресурси, такі як праця та сировина, може впливати на витрати підприємства, яке може знижувати ціни, що в свою чергу призведе до скорочення маржинальності. Також варто відмітити регуляторний аспект даної групи факторів, а саме правила та політика зниження монополізації та захисту прав споживачів, що можуть впливати на діяльність підприємства.

Зв'язок між зовнішніми факторами та результатами діяльності підприємства також може бути розглянутий з ракурсу технологічних змін. Швидкість технологічних змін може впливати на ефективність виробничих процесів та якість продукції. Впровадження нових технологій забезпечує підвищення продуктивності та зниження витрат на виробництво. Однак, неспроможність адаптуватися до швидких технологічних змін може призвести до втрати конкурентоспроможності.

Розуміння соціальних та демографічних тенденцій дозволяє підприємству адаптувати свої стратегії маркетингу та розвитку продуктів до потреб ринку. Зміни у споживчих уподобаннях та поведінці споживачів можуть впливати на попит на продукцію підприємства. Розглядаючи соціальні та демографічні тенденції з іншого аспекту, необхідно зазначити, що інвестування в розвиток людських ресурсів та побудову позитивної корпоративної культури може підвищити продуктивність праці та зменшити відток талантів.

Ці аспекти взаємозв'язку між зовнішніми факторами та результатами діяльності підприємства підкреслюють складність та міжзалежність факторів, які впливають на успішність підприємства. Розуміння цих зв'язків дозволяє підприємствам ефективно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі та розробляти стратегії, спрямовані на досягнення стабільності та успіху.

Дослідження внутрішніх факторів (організаційна структура, корпоративна культура, управлінські процеси), що впливають на ефективність діяльності підприємства, показує, що ці аспекти внутрішнього середовища є ключовими для успішної діяльності підприємства. Внутрішні фактори, такі як організаційна структура, корпоративна культура та управлінські процеси, мають значний вплив на ефективність діяльності підприємства. Розуміння та управління цими факторами дозволяють підприємству забезпечити оптимальну ефективність та досягти своїх стратегічних цілей. Зважаючи на важливість внутрішніх факторів для ефективності діяльності підприємства, розглянемо деякі аспекти більш детально. Однією з ключових груп факторів є організаційна структура. Вибір між лінійною та функціональною структурами може впливати на ефективність комунікації, координації та прийняття рішень в організації. Матрична структура може створювати складнощі у визначенні

відповідальності та управління конфліктами, але водночас забезпечувати більшу гнучкість та співпрацю між функціональними підрозділами. Рівень централізації прийняття рішень може впливати на швидкість реагування на зміни та рівень інновацій в організації. Ефективне лідерство та відкрита комунікація в організації можуть підвищити залученість працівників та підтримку спільних цілей. Тому другою групою факторів є корпоративна культура, що сприяє інноваціям, співпраці та відкритому спілкуванню, може стимулювати творчий підхід до розв'язання проблем та залучати талановитих співробітників. Не менш важливу роль відіграють управлінські процеси, оскільки ефективне планування та стратегічне управління дозволяють організації адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та досягати своїх цілей. Розвинені системи контролю якості та постійне поліпшення можуть підвищити ефективність виробничих процесів та задоволення потреб клієнтів. Ефективність управлінських процесів пов'язаних з управління знаннями та інноваціями сприяють обміну знань та стимулювання інновацій, що в свою чергу забезпечить підвищення конкурентоспроможності та зміцнення творчого потенціалу організації. Також варто відзначити фактори які стосуються людських ресурсів організації, оскільки процеси підбору, навчання та розвитку персоналу впливають на продуктивність та ефективність роботи колективу, а системи мотивації, винагороди та корпоративної культури можуть впливати на рівень залученості та продуктивності працівників. Оптимізація використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів може підвищити ефективність операцій та прибутковість підприємства. Ефективне управління фінансами, включаючи керування оборотним та основним капіталом, може підвищити стабільність та прибутковість підприємства. Ще одним важливим аспектом є інновації та дослідження. Систематичний підхід до управління інноваціями, розробка нових продуктів, технологій та процесів може забезпечити ефективне впровадження нововведень і як наслідок конкурентні переваги та міцну ринкову позицію. Аналіз цих внутрішніх факторів-детермінантів дозволяє підприємствам вдосконалювати свою діяльність, реагувати на виклики та можливості, що виникають у їхньому середовищі, та досягати стійкого успіху.

Враховуючи вищезазначене можна стверджувати, що оптимізація внутрішніх бізнес-процесів є ключовим аспектом для підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємства. Нижче подано рекомендації щодо оптимізації цих процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів (рис. 2.). Існує багато інструментів та методик для моніторингу та оцінки впливу різних факторів-детермінантів на діяльність підприємства. Представлені на рис. 2 інструменти та методики дозволяють підприємствам систематично моніторити та оцінювати вплив різних факторів-детермінантів на їхню діяльність, що допомагає приймати обґрунтовані стратегічні рішення та досягати успіху на ринку.

Розглядаючи стратегії адаптації до змін у споживчих потребах для збереження конкурентоспроможності підприємства слід зауважити, що підприємствам слід постійно вивчати та аналізувати ринок, спостерігати за

змiнами у споживчих потребах, тенденцiями та конкурентами. Це дозволить вчасно виявляти новi можливостi та адаптуватися до змiн. Важливо пiдтримувати вiдкритий та ефективний зв'язок з клiєнтами, це допоможе зрозумiти, якi саме змiни вони очiкують та як пiдприємство може їх задовольнити.

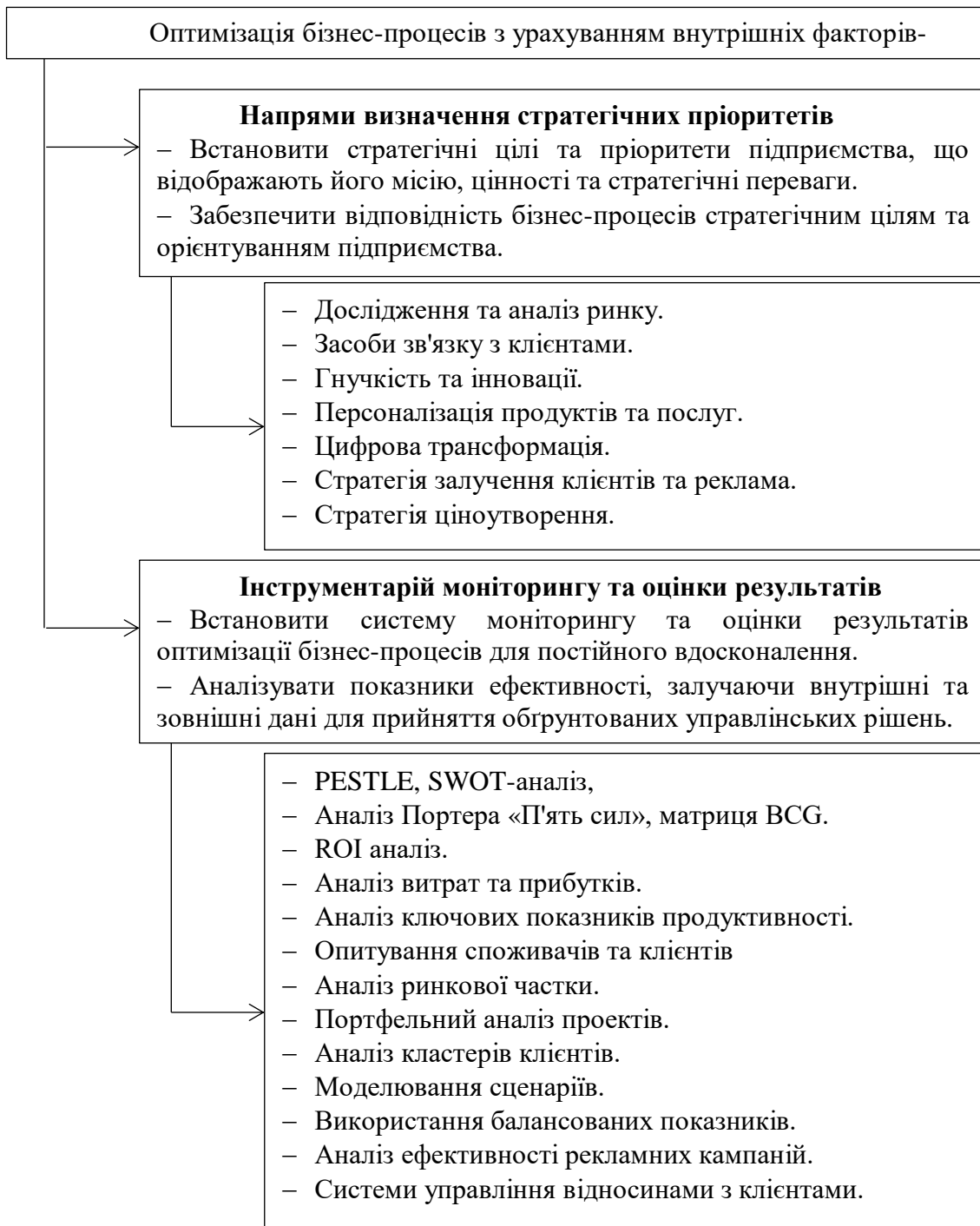

Рис. 2. Рекомендації щодо оптимізації бізнес-процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів.

Джерело: запропоновано автором.

Як перший приклад ефективності запропонованих вище (згідно рис. 2.) системи рекомендацій щодо оптимізації бізнес-процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів наведено приклад побудованого автором бінарного дерева рішень для персоналізації клієнтів підприємства – див. рис 3.

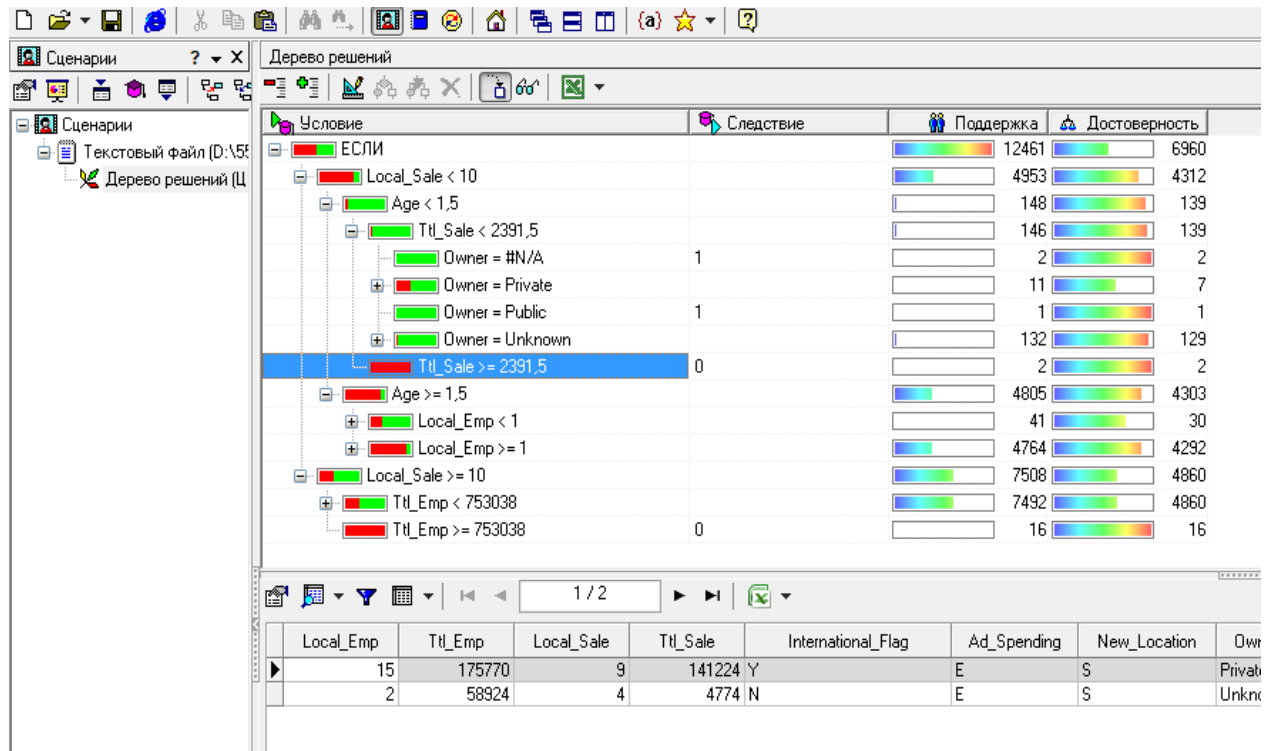

Рис. 3. Приклад побудованого автором бінарного дерева рішень для персоналізації клієнтів підприємства
 Джерело: побудовано автором.

Як наступний приклад ефективності запропонованих вище (згідно рис. 2.) системи рекомендацій щодо оптимізації бізнес-процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів наведено приклад виконаного автором ієрархічного аналізу кластерів клієнтів – див. рис. 4 (автором після серії експериментів визначені наступні оптимальні налаштування: евклідова відстань між точками спостережень, метод Ward для відстані між кластерами).

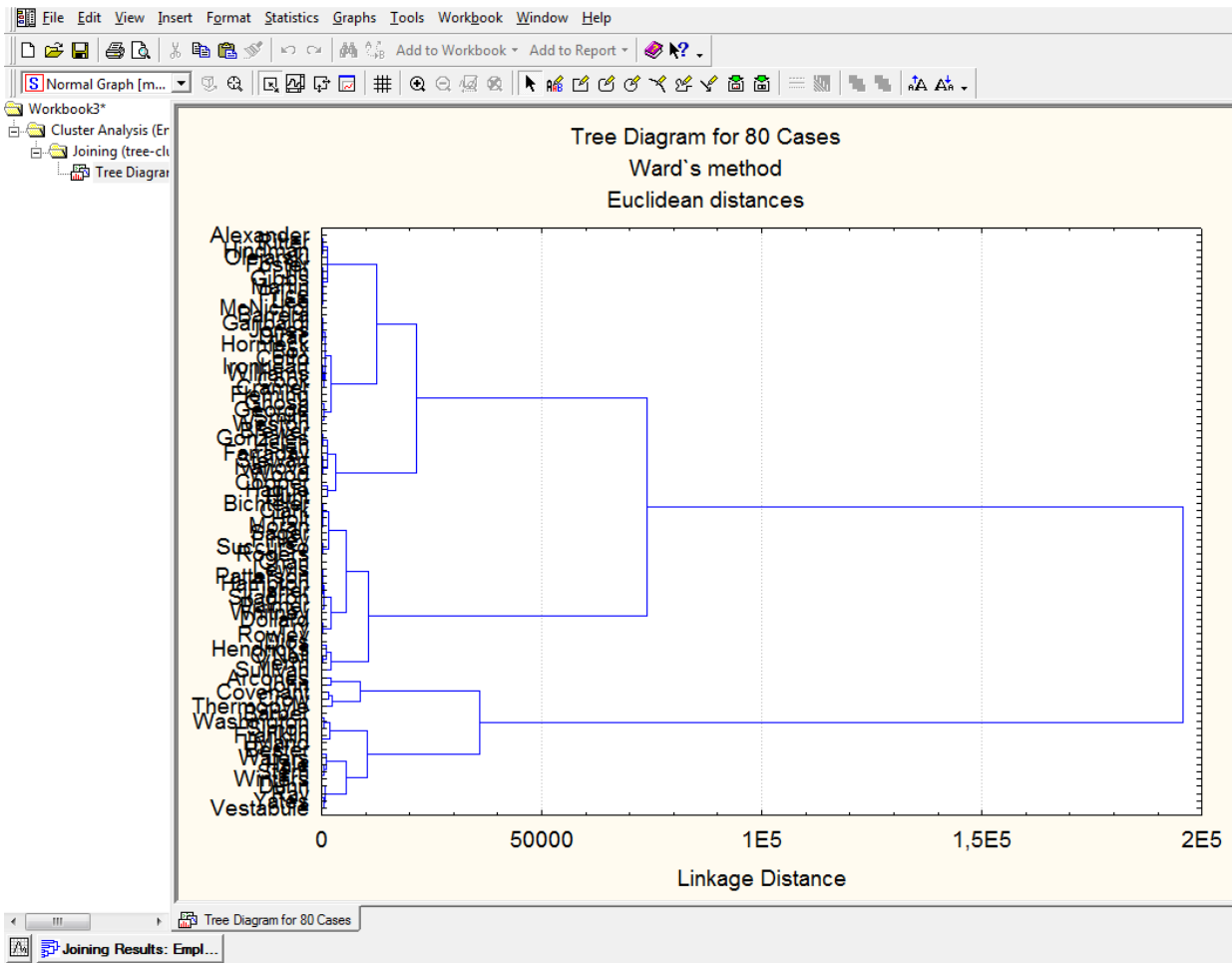

Рис. 4. Приклад ієрархічного аналізу кластерів клієнтів підприємства
Джерело: виконано автором.

Як інший доказ результативності запропонованих вище (згідно рис. 2.) системи рекомендацій щодо оптимізації бізнес-процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів наведено приклад виконаного автором прогностичного моделювання бінарних класифікаційних сценаріїв щодо фінансової спроможності/надійності клієнтів підприємства – див. рис. 5 (автором після серії експериментів визначені наступні оптимальні налаштування такої прогностичної моделі: алгоритм kNN, $k=5$, Cityblock відстань між точками спостережень, averaging = uniform).

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Workbook Window Help

Workbook6*

- Machine Learning (CreditSNN)
 - KNN Results Dialog
 - K-Nearest Neighbors (CreditSNN)
 - Model summary (K-Nearest Neigh...

K-Nearest Neighbors (CreditSNN)
Number of nearest neighbors = 5, Measure: Cityblock (Manhatta
Averaging: uniform

Examples	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9
2	12,25000	0,08500	A	A	T	F	T	4	T
3	3,00000	1,25000	A	A	F	F	T	11	F
4	1,54000	0,29000	A	A	T	F	T	5	T
5	0,00000	0,29000	A	A	T	F	T	1	F
6	6,75000	0,08500	A	A	F	F	T	11	T
8	11,75000	0,16500	A	A	F	F	T	2	T
9	1,00000	0,12500	A	A	T	F	T	11	F
11	11,25000	2,16500	A	A	T	F	T	17	F
13	8,00000	1,00000	A	A	T	F	T	6	T
15	0,58500	5,00000	A	A	F	F	T	2	F
18	8,50000	3,17000	A	A	F	F	T	3	F
19	1,04000	0,66500	A	A	T	F	T	6	T
21	9,79000	2,50000	A	A	F	F	T	8	F
22	7,58500	0,83500	A	A	?	F	T	15	T
23	10,75000	7,87500	A	A	T	F	T	5	T
24	1,50000	3,08500	A	A	T	F	T	11	T
25	1,58500	0,50000	A	A	F	F	T	12	T
26	15,00000	1,50000	A	A	F	F	T	11	F
28	4,46000	15,00000	A	A	F	F	T	3	F
29	0,75000	4,00000	A	A	F	F	T	3	T
30	0,58000	0,12500	A	A	T	F	T	7	T
31	2,75000	0,04000	A	A	T	F	T	5	T
32	12,33000	1,00000	A	A	F	F	T	6	F
33	0,42000	0,00000	A	A	F	F	T	6	F
34	10,00000	0,75000	A	A	?	F	T	11	F
35	1,00000	3,00000	A	A	T	F	T	7	T
39	0,83500	0,25000	A	A	T	F	T	1	F
40	4,25000	14,42000	A	A	T	F	T	1	T
41	0,37500	4,50000	A	A	T	F	T	3	F
42	6,50000	5,33500	A	A	F	F	T	7	F
43	25,12500	0,75000	A	A	F	F	T	1	T
44	8,50000	1,00000	A	A	T	F	T	10	F
45	5,29000	0,25000	A	A	?	F	T	5	T
47	0,75000	0,58500	A	A	T	F	T	5	T
48	5,00000	2,25000	A	A	T	F	T	10	T

K-Nearest Neighbors (CreditSNN) | Model summary (K-Nearest Neighbors). (CreditSNN)

Naive Bayes Classifier Res... | K-Nearest Neighbor Result... | K-Nearest Neighbor R...

Рис. 5. Приклад прогностичного моделювання бінарних класифікаційних сценаріїв щодо фінансової спроможності/надійності клієнтів підприємства
Джерело: виконано автором.

Як остаточний показник якості запропонованих вище (згідно рис. 2.) системи рекомендацій щодо оптимізації бізнес-процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів наведено приклад виконаного автором аналізу ключових показників набору проектів енергоефективності в режимі аудиту - див. рис. 6 (режим та мета аналізу: Anomaly and Fraud Detection; алгоритм: SOM Kohhonen; шестикутні комірки; функція сусідства: Гаусса)

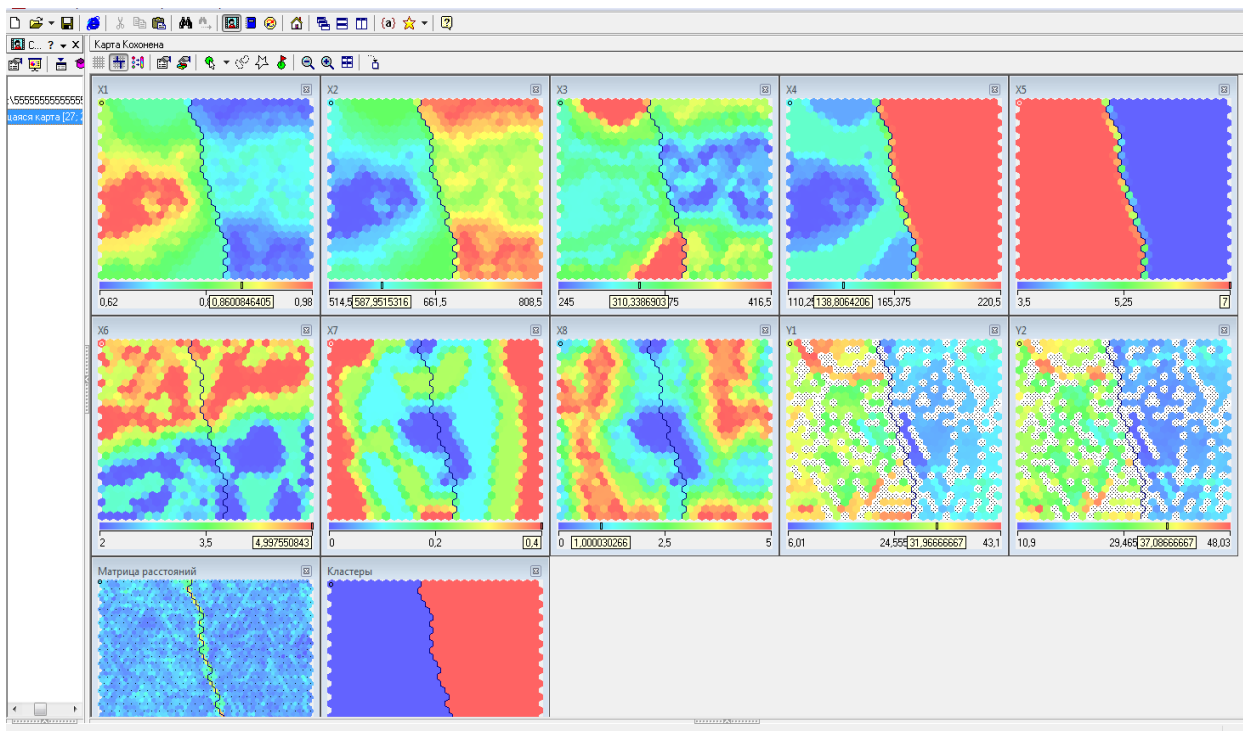

Рис. 6. Приклад аналізу ключових показників набору проектів енергоефективності підприємства в режимі аудиту

Джерело: виконано автором.

Для оптимізації бізнес-процесів з урахуванням внутрішніх факторів-детермінантів потрібно провести детальний аналіз поточних бізнес-процесів, виявити слабкі місця, затримки та можливості для оптимізації та оцінити вплив внутрішніх факторів, таких як організаційна структура, корпоративна культура та управлінські процеси, на ефективність та продуктивність бізнес-процесів. На основі аналізу запровадити ефективні механізми комунікації та звітності між різними відділами та рівнями управління та забезпечити взаємодію і координацію між різними функціональними областями для уникнення дублювання робіт та забезпечення ефективності. Ще одним важливим аспектом оптимізації бізнес процесів є впровадження сучасних інформаційних технологій та програмного забезпечення для автоматизації та оптимізації бізнес-процесів. Це є основою для використання сучасного інструментарію управління проектами та систем електронного документо-обігу для підвищення ефективності роботи та співпраці. Не менш важливим є процес навчання та розвитку персоналу, який може включати: навчання та розвиток персоналу в області ефективного управління бізнес-процесами та використання сучасних інструментів та стимулювання та запровадження культури постійного вдосконалення та інновацій в організації. Створення культури постійного вдосконалення сприяє стимулюванню та підтримці інновацій та експериментів серед персоналу та взаємодії між відділами для сприяння інноваційним ідеям та впровадженню новаторських рішень.

Підприємства які прагнуть зміцнити конкурентну позицію підприємства на ринку повинні запроваджувати гнучкі бізнес-процеси, які дозволяють швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі та вимоги клієнтів. Важливим є врахування ризиків та впровадження механізмів їх контролю в бізнес-процесах для забезпечення стабільності та надійності функціонування організації та розробка планів невідкладних заходів та механізмів реагування на потенційні ризики. Також варто приділяти значну увагу розвитку партнерських відносин, взаємодії та співпраці для забезпечення взаємовигідних умов та вирішення спільних завдань з клієнтами та партнерами для отримання зворотного зв'язку щодо якості та ефективності наданих послуг та процесів. Розвиток персоналізованих продуктів та послуг дозволяє підприємствам задовольняти індивідуальні потреби та вподобання клієнтів, що сприяє збереженню їх лояльності. Інтеграція цифрових технологій у бізнес-процеси дозволить підприємствам створити більш зручні та ефективні рішення для клієнтів, а також оперативно реагувати на їхні потреби. Пропоновані рекомендації допоможуть підприємствам оптимізувати свої внутрішні бізнес-процеси для досягнення вищої ефективності та конкурентоспроможності на ринку. Пропоновані рекомендації дозволяють підприємствам не лише оптимізувати свої бізнес-процеси, але й створювати стратегічні переваги, які сприятимуть їхньому успіху в довгостроковій перспективі.

Роль технологічних інновацій у підвищенні ефективності та конкурентних переваг підприємства важлива та надзвичайно впливова. Технологічні інновації можуть автоматизувати процеси виробництва та адміністрування, зменшуючи людський вплив та помилки, що можуть виникнути внаслідок людського фактору. Це може призвести до підвищення продуктивності та якості продукції або послуг. Розробка нових технологій може дозволити підприємству створювати нові або покращені продукти та послуги, які відповідають потребам ринку. Це дозволяє підприємству залишатися конкурентоспроможним та збільшувати свою частку на ринку. Впровадження новітніх технологій у сфері управління (наприклад, системи управління виробництвом, CRM-системи) дозволяє оптимізувати робочі процеси, підвищуючи ефективність та зменшуючи витрати. Технологічні інновації можуть допомогти в зниженні витрат на виробництво, складання та постачання, що в свою чергу призводить до збільшення прибутковості підприємства. Підприємства, які активно впроваджують технологічні інновації, можуть створювати значні конкурентні переваги, оскільки вони зазвичай здатні швидше реагувати на зміни на ринку та бути більш гнучкими у вирішенні проблем. Таким чином, технологічні інновації відіграють критичну роль у підвищенні ефективності та конкурентних переваг підприємства, допомагаючи зберігати його в лідерах свого ринку та стимулюючи стійкий розвиток.

Досліджуючи як успішні підприємства використовують передові технології для оптимізації своїх бізнес-процесів та створення конкурентних переваг на ринку можна зробити висновок про те, що передові технології можуть бути успішно інтегровані у бізнес-процеси різних компаній та галузей, щоб підвищити їхню ефективність, зменшити витрати та створити конкурентні переваги. Мережа супермаркетів Amazon Go завдяки використанню технологій комп'ютерного зору, сенсорів та машинного навчання для автоматичного визначення товарів, які були взяті з полиць і додані до кошика покупця обслуговується без кас, де покупці можуть брати товари з полиць і виходити, не стоячи в черзі на касі. Walmart використовує різноманітні технології, такі як RFID-технології, аналіз великих обсягів даних та штучний інтелект, для оптимізації логістики, управління запасами та персоналом, а також для прогнозування попиту та розвитку персоналізованих пропозицій для клієнтів. Технології мобільного замовлення та оплати у свої бізнес-процеси інтегрував Starbucks, при цьому користувачі можуть замовити каву через мобільний додаток та забрати її безпосередньо з кафе, уникнувши черг та затримок. Шляхом інтеграції передових технологій автопілоту та електричних двигунів у свої автомобілі Tesla забезпечила підвищення продуктивності, зниження витрат на паливо та зменшення викидів CO₂. Мобільні додатки та алгоритми машинного навчання для створення платформи для посередництва у послугах перевезення використовує Uber, що дозволяє водіям швидко знаходити клієнтів, а користувачам легко замовляти та оплачувати послуги таксі. Технології веб-платформи та мобільних додатків для створення онлайн-ринку для оренди житла використовуються в Airbnb. Такі технології дозволяють мільйонам користувачів легко знаходити та бронювати житло у будь-якій точці світу, що робить Airbnb одним з лідерів у галузі подорожей та гостинності. Передові технології аналізу даних та рекомендацій для персоналізації контенту для своїх користувачів використовує Netflix, це дозволяє компанії пропонувати індивідуально налаштований контент, що підвищує задоволення користувачів та збільшує їхню лояльність. Передові технології обробки даних та аналізу великих обсягів даних для розробки рішень у галузі штучного інтелекту, хмарних обчислень, кібербезпеки та блокчейн-технологій, які забезпечують підприємствам інноваційні рішення для оптимізації їхніх бізнес-процесів використовує IBM. Google також використовує передові технології машинного навчання та штучного інтелекту для пошуку та аналізу великих обсягів інформації, створення персоналізованих рекомендацій для користувачів, розвитку мовних та зображеннями технологій, а також для розвитку інноваційних продуктів та послуг. Передові технології в галузі ракетно-космічної техніки, аеродинаміки, автоматизації та авіоніки для розробки та впровадження новаторських рішень у галузі космічних польотів використовує SpaceX, що дозволяє компанії забезпечити надійне та ефективне виконання міжпланетних місій.

Висновки. У ході розгляду було проаналізовано вплив різних факторів-детермінантів на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку. Виявлено, що успішна діяльність підприємства залежить від комплексного урахування інтеграції зовнішніх та внутрішніх чинників, таких як макроекономічні умови, конкуренція на ринку, організаційна структура, корпоративна культура та інші. Взаємозв'язок між зовнішніми факторами та результатами діяльності підприємства може бути складним і має багато аспектів. Зважаючи на ці аспекти, важливо для підприємства аналізувати зовнішнє середовище, розуміти його вплив на його діяльність та розробляти стратегії, спрямовані на максимізацію переваг та мінімізацію ризиків. Пропонована класифікація допомагає розуміти різноманітні аспекти, що впливають на ефективність діяльності та конкурентну позицію підприємства на ринку, і враховує як зовнішні, так і внутрішні чинники.

На основі аналізу були розроблені практичні рекомендації для підприємств з метою підвищення ефективності діяльності та зміцнення конкурентної позиції на ринку. Процес моніторингу та оцінки впливу різних факторів дозволяє підприємствам вчасно реагувати на зміни в середовищі та адаптуватися до нових умов.

Для досягнення успіху підприємствам варто систематично аналізувати своє середовище, ставити перед собою конкретні цілі та стратегії, інвестувати в інновації та розвиток, а також активно взаємодіяти з клієнтами та партнерами. Тільки такі комплексні заходи дозволять підприємствам забезпечити стабільну та успішну діяльність у сучасних умовах ринкової конкуренції.

В перспективі подальшого дослідження у цій області буде вивчення конкретних факторів, таких як вплив технологічних інновацій на конкурентну позицію підприємства, роль корпоративної культури у формуванні стратегії та інші. Порівняння впливу факторів-детермінантів на діяльність підприємств у різних секторах економіки та в різних ринках. Дослідження впливу регуляторного середовища та національного та міжнародного контексту, а саме міжнародних торгових відносин, законодавства та політики, на ефективність та конкурентну позицію підприємств.

Подальші авторські дослідження в цих напрямках є надто та допоможе розробити більш комплексні гібридно-сценарні стратегії для підприємств у сучасному конкурентному середовищі, особливо, з урахуванням мультимодальних кризових впливів [16].

Література:

1. Ostapenko, T., Onopriienko, O., Hrashchenko, I., & Danilova, E. (2021). Investigating the influence of nano-economy management channels on global transformations in the world. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(13 (111)), 18–30. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.233507>
2. Hrashchenko I., Krasniuk S. Problems of regional development of Ukraine under globaliation process. *Вісник Міжнародного Гуманітарного Університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. № 11. С. 26-32.

3. The Diamond Model: Understanding Competitive Advantage in Business [Електронний ресурс] // London Premier Center. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.lpcentre.com/articles/the-diamond-model-understanding-competitive-advantage-in-business>.
4. Peter Ferdinand Drucker. Management: Tasks, Responsibilities, Practices / Peter Ferdinand Drucker., (2007). – 839 с. – (Transaction Publishers).
5. Philip Kotler, Gary Armstrong, Lloyd C. Harris, Hongwei He. Principles of Marketing/ Philip Kotler, Gary Armstrong, Lloyd C. Harris, Hongwei He., 2019. – 689 с. – (Pearson).
6. Michael E. Porter. The Competitive Advantage of Nations / Michael E. Porter., 1998. – 896 с. – (Free Press).
7. Simon H.A. Administrative Behavior, 1947.
8. Olena Palyvoda, Oksana Karpenko, Olena Bondarenko, Svitlana Bonyar and Andrea Bikfalvi (2018). Influence of network organizational structures on innovation activity of industrial enterprises. Problems and Perspectives in Management. 16(3). 174-188. DOI:10.21511/ppm.16(3).2018.14
9. Паливода О. М. Стратегічні напрями державної підтримки розвитку інноваційних мережевих структур в економіці України. Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління». 2019. Вип. 45. С. 104-114.
10. Гращенко І.С., Хмурова В. В. Інноваційна політика як інструмент організаційних змін. Економічний розвиток: теорія, методологія, управління [матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт-Прага-Київ, 28-30 листопада 2016. 386 с., С. 361-369.
11. Гращенко І. Конкурентоспроможність як результат впровадження змін / І. Гращенко, В. Хмурова. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2017. – №5. – С. 126–129.
12. Krasnyuk M., Hrashchenko I., Krasniuk S., Kustarovskiy O. (2019) Reengineering of a Logistic Company and its Information System Taking into Account Macroeconomic Crisis. Modern Economics. 2019. Vol. 13(2019). 141-153.
13. Krasnyuk M., Kulynych Yu., Hrashchenko I., Krasniuk S., Goncharenko S., Chernysh T. (2023). Innovative management information system in post-crisis economic conditions on emerging markets (on the example of the oil and gas industry). Moderní aspekty vědy - Modern aspects of science: svazek XXXVII mezinárodní kolektivní monografie. – Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. p. 185-203.
14. Hrashchenko I., Krasnyuk M., Krasniuk S. Iterative methodology of bankruptcy forecast of logistic companies in emerging markets, taking into account global/regional crisis. Збірник наукових праць Проблеми системного підходу в економіці. 2020. Вип. 1 (75). С. 138-147.
15. Krasnyuk M., Kustarovskiy O. The development of the concept and set of practical measures of anticrisis logistics management in the current Ukraine conditions. Zarządzanie. Teoria i Praktyka. Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie. 2017. 1 (19). С. 31-37.
16. Дербенцев В.Д., Соловйов В.М., Сердюк О.В. “Передвісники критичних явищ в складних економічних системах” // Моделирование нелинейной динамики экономических систем. - Донецк: ДонНУ 1 (2005): С. 5-13.

References:

1. Ostapenko, T., Onopriienko, O., Hrashchenko, I., & Danilova, E. (2021). Investigating the influence of nano-economy management channels on global transformations in the world . *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(13 (111), 18–30. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.233507>
2. Hrashchenko I. and Krasniuk S. (2015). Problems of regional development of Ukraine under globaliation process. *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seria: Ekonomika i menedzhment, 2015. № 11. pp. 26-32.
3. London Premier Center (2024) *The Diamond Model: Understanding Competitive Advantage in Business*. Retrieved from: <https://www.lpcentre.com/articles/the-diamond-model-understanding-competitive-advantage-in-business>.

4. Drucker, P. F. (2007). *Management: Tasks, Responsibilities, Practices*. Transaction Publishers.
5. Kotler, P., Armstrong, G., Harris, L. C., and He, H. (2019). *Principles of Marketing*. Pearson.
6. Porter, M. E. (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
7. Simon H.A. *Administrative Behavior*, 1947.
8. Olena Palyvoda, Oksana Karpenko, Olena Bondarenko, Svitlana Bonyar and Andrea Bikfalvi (2018). Influence of network organizational structures on innovation activity of industrial enterprises. *Problems and Perspectives in Management*. 16(3), pp. 174-188 DOI:10.21511/ppm.16(3).2018.14
9. Palyvoda O. M. (2019). Stratehichni napriamy derzhavnoi pidtrymky rozvytku innovatsiinykh merezhevyykh struktur v ekonomitsi Ukrainy [Strategic directions of state support for the development of innovative network structures in the economy of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats DUIT. Seriiia «Ekonomika i upravlinnia»*, 45. 104-114 [In Ukrainian].
10. Hrashchenko I.S., Khmurova V. V. (2016). Innovatsiina polityka yak instrument orhanizatsiinykh zmin. [Innovative policy as a tool for organizational change. *Economic development: theory, methodology, management: Materials of the 4th International Scientific and Practical Conference*. Budapest-Prague-Kyiv, 28-30 November 2016. 386, pp. 361-369 [In Ukrainian].
11. Hrashchenko, I., Khmurova, V. (2017). Konkurentospromozhnist yak rezultaty vprovadzhennia zmin [Competitiveness as a result of implementation of changes]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, #5, pp. 126-129 [In Ukrainian].
12. Krasnyuk, M., Hrashchenko, I., Krasniuk, S., Kustarovskiy, O. (2019). Reengineering of a Logistic Company and its Information System Taking into Account Macroeconomic Crisis, *Modern Economics*, #13, pp. 141-153
13. Krasnyuk M., Kulynych Yu., Hrashchenko I., Krasniuk S., Goncharenko S., Chernysh T. (2023). Innovative management information system in post-crisis economic conditions on emerging markets (on the example of the oil and gas industry). *Moderní aspekty vědy - Modern aspects of science: svazek XXXVII mezinárodní kolektivní monografie. – Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.* pp. 185-203.
14. Hrashchenko Iryna, Krasnyuk Maxim, Krasniuk Svitlana (2020), Iterative methodology of bankruptcy forecast of logistic companies in emerging markets, taking into account global/regional crisis, *Zbirnyk naukovykh prats Problemy sys temnoho pidkhodu v ekonomitsi* [A collection of scientific works Problems of a systemic approach in economics], Vol. 1 (75) / 2020. – pp. 138-147 [In Ukrainian].
15. Krasnyuk, M., & Kustarovskiy, O. (2017). The development of the concept and set of practical measures of anticrisis logistics management in the current Ukraine conditions. *Zarządzanie. Teoria i Praktyka*, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie, (1 (19)), pp. 31-37.
16. Derbentsev, V. D., V. M. Soloviov, and O. V. Serdiuk (2005). Peredvisnyky krytychnykh yavyshech v skladnykh ekonomichnykh systemakh [Precursors of critical phenomena in complex economic systems]. *Modelyrovanye nelyneinoi dynamiky ekonomicheskyykh system - Modeling of nonlinear dynamics of economic systems*. - Donetsk: DonNU, 1 (2005), pp. 5-13 [in Ukrainian].

УДК 332.14; 349.41

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-666-676](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-666-676)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, Національна академія аграрних наук України, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, м. Київ, 01010, тел.: (044) 521-92-77, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Митяєв Микола Михайлович магістр з геодезії та землеустрою, вул. Грушевського, будинок 30-3, м. Малин, 11601, тел.: (098) 223-60-22, <https://orcid.org/0009-0006-9436-464X>

Байрачний Олександр Леонідович Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527 87 20, <https://orcid.org/0009-0009-5080-1782>

ДЕТАЛЬНИЙ ПЛАН ТЕРИТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглядаються детальні плани території (ДПТ) як ключові інструменти для забезпечення сталого розвитку населених пунктів. ДПТ дозволяють врахувати просторові, екологічні, соціальні та економічні аспекти, що є важливими для збереження природних ресурсів, культурної спадщини та забезпечення гармонійного розвитку територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що детальний план території є одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та землевпорядною документацією, яка визначає планувальну організацію та розвиток території. У світі застосовують різні системи планування. Наприклад, у США та Європейських країнах воно відоме як містобудування або регіональне/територіальне планування місцевого, регіонального, національного і міжнародного рівня.

Важливість інтеграції ризик-орієнтованого планування в урбаністичні і регіональні стратегії сталого розвитку залишається актуальним питанням для досліджень. Успішні приклади країн або міст, де ефективно впроваджено стратегії з урахуванням природних ризиків у просторове планування, дозволяють інтегрувати адаптивне управління ризиками у міське та регіональне планування. Наприклад, підходи Нідерландів до управління затопленнями та іншими природними ризиками через використання водного управління та інженерних і фінансових рішень, а також інноваційні методи

Японії до захисту від землетрусів та цунамі, які інтегруються у міське планування.

Основна увага в статті приділяється інтеграції ризиків природних катастроф у просторове планування, особливо в контексті урбанізованих територій. Аналізуються законодавчі та нормативні аспекти, що впливають на ефективність ДПТ, а також наводяться рекомендації щодо покращення їхньої імплементації. Таким чином, ДПТ розглядаються як важливий інструмент для досягнення цілей сталого розвитку, забезпечення безпеки та добробуту населення, а також збереження навколишнього середовища в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: просторове планування, сталий розвиток, землекористування, управління природними ризиками, детальний план території, захист навколишнього середовища, стратегічна екологічна оцінка, урбаністика

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor., Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, The national academy of agrarian sciences of Ukraine, Mikhail Omelyanovich-Pavlenko St., 9, Kyiv, 01010, tel.: (044) 521-92-77, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Mityaev Mykola Mykhailovych Master's degree in geodesy and land management, Hrushevsky St., building 30-3, Malyn, 11601, tel.: (098) 223-60-22, <https://orcid.org/0009-0006-9436-464X>

Bairachny Oleksandr Leonidovych National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-87-20, <https://orcid.org/0009-0009-5080-1782>

DETAILED TERRITORY PLAN AS A SUSTAINABLE DEVELOPMENT TOOL

Abstract. The article examines detailed plans of territories (DPT) as key tools for ensuring the sustainable development of settlements. DPT allows for the consideration of spatial, environmental, social, and economic aspects, which are crucial for the preservation of natural resources, cultural heritage, and the harmonious development of territories.

The analysis of recent research and publications shows that a detailed plan of the territory is simultaneously urban planning documentation at the local level and land management documentation, which determines the planning organization and development of the territory. Different planning systems are applied worldwide. For example, in the USA and European countries, it is known as urban or regional/territorial planning at local, regional, national, and transnational levels.

The importance of integrating risk-oriented planning into urban and regional sustainable development strategies remains a relevant research topic. Successful examples from countries or cities where strategies considering natural risks have been effectively implemented in spatial planning allow for the integration of adaptive risk management into urban and regional planning. For instance, the Netherlands' approaches to managing floods and other natural risks through water management and engineering and financial solutions, as well as Japan's innovative methods for earthquake and tsunami protection, which are integrated into urban planning.

The main focus of the article is on the integration of natural disaster risks into spatial planning, especially in the context of urbanized areas. Legislative and regulatory aspects affecting the effectiveness of DPT are analyzed, and recommendations are provided for improving their implementation. Thus, DPT are considered important tools for achieving sustainable development goals, ensuring the safety and well-being of the population, and preserving the environment amid contemporary challenges.

Keywords: spatial planning, sustainable development, land use, natural risk management, detailed territory plan, environmental protection, strategic environmental assessment, urban planning

Постановка проблеми. Зростання населення, економічна активність, зміна кліматичних умов, а також конфліктні умови створюють додаткові загрози для сталого розвитку території. Однією з ключових проблем є недостатня інтеграція природоохоронних та ризик-менеджмент стратегій у процеси просторового планування, що створює більш вразливими міські й сільські території до природних катастроф та зниження якості життя населення.

На сьогодні існує необхідність удосконалення інструментів територіального планування, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до розвитку міст та регіонів з урахуванням природних, соціальних та економічних чинників. В процеси планування та управління сприяти інтеграції принципів сталого розвитку може детальний план території.

Проблема виникає у чітких методиках та підходів до розробки детальних планів територій, які б включали аспекти природоохоронного ризик-менеджменту, збереження біорізноманіття, раціонального використання природних ресурсів та адаптації до зміни клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний план території - одночасно містобудівна документація на місцевому рівні та землевпорядна документація, що визначає планувальну організацію та розвиток території. [1] У світі застосовують різні системи планування. У США та Європейських країнах воно відоме як містобудування, або регіональне / територіальне планування місцевого, регіонального, національного і міжнаціонального рівня.

Його результатом часто стає просторовий план. Форми просторового планування мають значні розходження та розвиваються й змінюються разом із суспільствами та їхніми системами управління. Кожна країна, і навіть регіони, розташовані у цих країнах, мають унікальні системи планування, залучають різних учасників, мають різні горизонти планування та певні інституційні структури. [2,3] Тому важливість інтеграції ризик-орієнтованого планування в урбаністичні й регіональні стратегії сталого розвитку залишаються актуальним питанням для досліджень, а успішні приклади країн або міст, де ефективно впроваджено стратегії з урахуванням природних ризиків у просторове планування, дозволяють інтегрувати адаптивне управління ризиками у міське та регіональне планування. Наприклад, підходи **Нідерландів** - до управління затопленнями та іншими природними ризиками через використання водного управління та інженерних і фінансових рішень [4], а інноваційні методи **Японії** – до захисту від землетрусів та цунамі, що інтегруються у міське планування [5].

Вивченню проблем містобудування та якісного формування міського простору присвячені роботи українських вчених: М. Бевза, Ю. Дехтяренка, О. Драпиковського, І. Іванової, М. Дьоміна, А. Мартина, В. Нудельмана, Ю. Палехи та інших.

Метою статті є визначення ролі та ефективності детальних планів території у забезпеченні збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку територій громад.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток - це концепція, що вимагає збалансованого підходу до економічного зростання, соціальної справедливості та екологічної стійкості. В Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» [1] вказується, що «сталий розвиток території територіальної громади - соціально, економічно та екологічно збалансований розвиток території територіальної громади, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасних та майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини». У цьому контексті детальний план території (ДПТ) виступає ключовим інструментом, який дозволяє забезпечити інтеграцію цих аспектів в урбаністичне планування та розвиток територій.

Детальний план території (ДПТ) - містобудівна документація, що визначає планувальну організацію та розвиток території в межах населеного пункту. Він деталізує положення генерального плану населеного пункту або

комплексного плану та визначає планувальну організацію і розвиток частини території населеного пункту або території за його межами без зміни функціонального призначення цієї території та розробляється з урахуванням обмежень у використанні земель. Відповідно до статті 45⁻¹ Закону України «Про землеустрій» [6] «детальний план території, крім відомостей, передбачених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [1], також повинен містити переліки обмежень у використанні земель та переліки земельних ділянок, щодо яких встановлено обмеження у використанні земель».

Детальний план території визначає:

- принципи планувально-просторової організації забудови;
- червоні лінії та лінії регулювання забудови;
- у межах визначеного комплексним планом, генеральним планом населеного пункту функціонального призначення режим та параметри забудови території, розподіл територій згідно з будівельними нормами;
- містобудівні умови та обмеження (у разі відсутності плану зонування території) або уточнення містобудівних умов та обмежень згідно із планом зонування території;
- потребу в підприємствах і закладах обслуговування населення, місцях їх розташування;
- доцільність, обсяги, послідовність реконструкції забудови;
- черговість та обсяги інженерної підготовки території;
- систему інженерних мереж;
- порядок організації транспортного і пішохідного руху;
- порядок комплексного благоустрою та озеленення, потребу у формуванні екомережі;
- межі прибережних захисних смуг і пляжних зон водних об'єктів (у разі відсутності плану зонування території). [1]

Таким чином, основними аспектами щодо сприяння детального плану території сталому розвитку є: інтеграція природних ризиків у планування, збереження природних ресурсів, раціональне використання земельних ресурсів, інтеграція та доступність, енергозбереження та використання відновлюваних джерел енергії, забезпечення сталого транспортного розвитку, участь громади.

Однією з найважливіших складових ДПТ є оцінка та врахування природних ризиків. Включення таких аспектів, як повені, зсуви та землетруси, у процес планування допомагає знизити потенційні втрати та шкоду. Визначення зон ризику та обмеження забудови в цих зонах сприяє підвищенню безпеки та стійкості населених пунктів. Це дозволяє не лише зменшити можливі катастрофічні наслідки, але й сприяє економічній ефективності, оскільки знижуються витрати на відновлення після катастроф.

Сталий розвиток неможливий без збереження природних ресурсів. [7,9] ДПТ має включати заходи щодо створення та підтримки екологічних коридорів та зелених зон, які зберігають біорізноманіття і природні ландшафти. Включення парків, лісів та природних заповідників у планування міських та сільських територій сприяє не лише екологічній стійкості, але й покращує якість життя населення, створюючи сприятливі умови для відпочинку та рекреації. Наочний приклад розташування земельної ділянки для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд у детальному плані території представлено на рис. 1

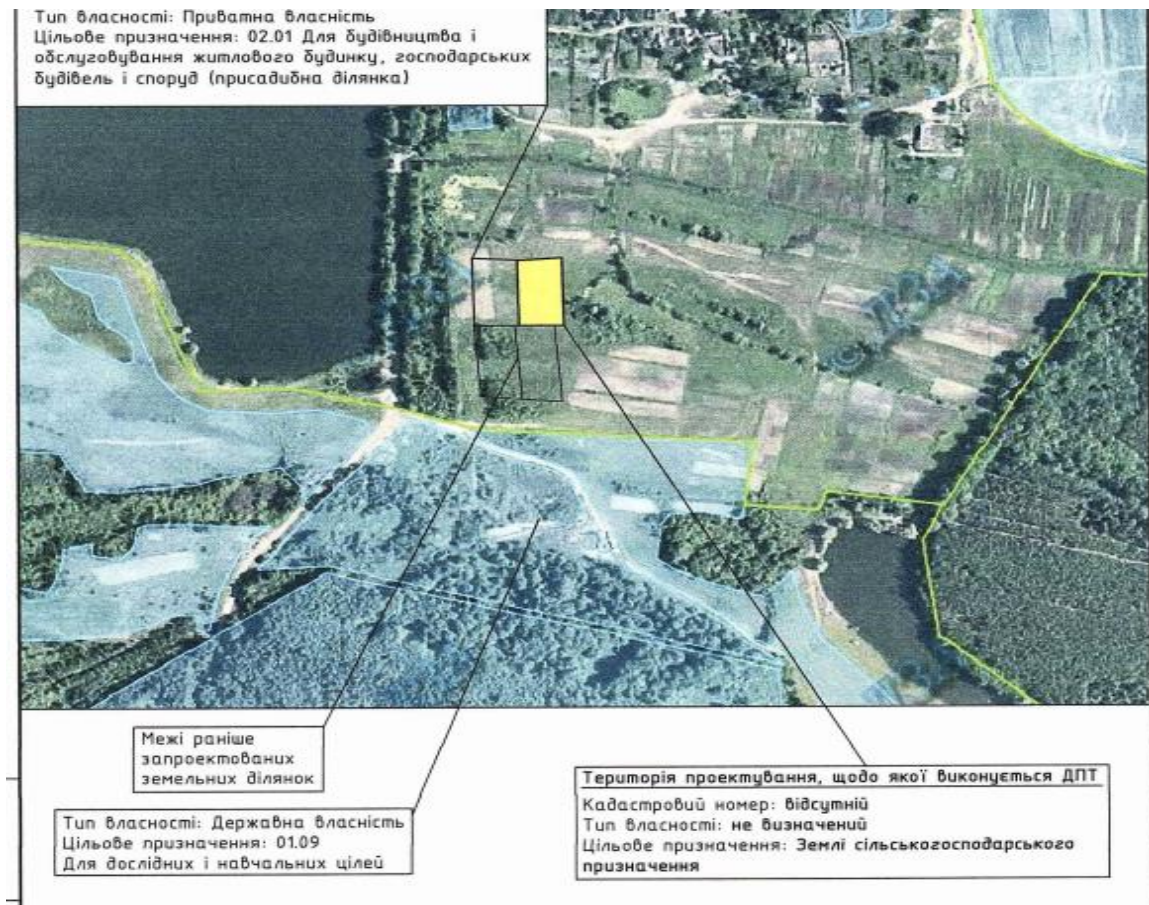

Рис. 1. Випокіювання з публічної кадастрової карти 1:5000 [8]

Згідно статті 19 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [1] детальний план розробляється з метою визначення планувально організації і функціонального призначення, просторової композиції параметрів забудови та ландшафтної організації кварталу, мікрорайону, іншої частини території населеного пункту, призначених для комплексної забудови чи реконструкції, та підлягає стратегічній екологічній оцінці в порядку, встановленому Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку».[10] Сфера дії вказаного закону згідно п.1 ст. №2

поширюється тільки на об'єкти, до яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля. Одночасно, процедуру впливу на довкілля регулює Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»[11], статтю № 3 якого, визначено вичерпний перелік об'єктів та видів планової діяльності, які підлягають обов'язковій оцінці впливу на довкілля. Пунктами 2 та 3 статті № 3 цього закону відповідно визначено першу та другу категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля.

У випадку, коли, наприклад, земельна ділянка не підпадає ні під одну з категорій видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля, розроблення розділу «Стратегічної екологічної оцінки (СЕО)» не вимагається. Рішення про проведення СЕО приймає орган виконавчої влади, який є відповідальним за розроблення документів державного планування та здійснює загальне керівництво і контроль за їх виконанням. У складі проекту містобудівної документації розробляється розділ «Охорона навколишнього природного середовища», який одночасно може слугувати звітом про стратегічну екологічну оцінку. Розширений розділ містобудівної документації повинен відповідати вимогам Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку». [10]

З метою охорони навколишнього середовища детальним планом земельної ділянки можуть передбачатися заходи з охорони ґрунтів, рослин, водного та повітряного басейну. [12] Влаштування твердого покриття проїздів, доріжок та майданчиків може запобігати забрудненню підземних вод. Для збереження зелених насаджень, дренажної поверхні землі, сприяння природному відведенню дощових вод та покращенню мікроклімату можна запропонувати виконати мощення з решітчастих систем (з можливістю подальшого росту трави). Основними заходами із захисту ґрунту може бути боротьба з ерозією і зливом рослинного шару ґрунту. [13]

Суб'єкти містобудівної діяльності повинні дотримуватися встановлених екологічним законодавством і нормативно-технічними документами вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки території в цілому.

Під час планування та забудови території здійснюється комплексна оцінка, що включає характеристику природної ситуації, виявлення спрямованості природних та антропогенних процесів, які необхідно врахувати при визначенні екологічної безпеки життєдіяльності людини. [14] Комплексна оцінка розробляється за такими оглядовими характеристиками: місце розташування, кліматичною, геологічною, гідрологічною, природними оздоровчими ресурсами, ґрунтовим покривом, ландшафтом та короткою інженерно-будівельною оцінкою території. Характеристика місця розташування складається з урахуванням фізико-географічного районування України, особливостей рельєфу та гідрологічних властивостей території.

Детальний план території сприяє раціональному використанню землі через впровадження концепцій компактної та змішаної забудови. Компактна забудова зменшує площу землекористування та енергії, що дозволяє ефективніше використовувати існуючу інфраструктуру. Комплексне використання землі, яке поєднує житлові, комерційні та рекреаційні зони, зменшує потребу у транспорті та сприяє соціальній інтеграції.

Транспортна мережа міських і сільських поселень повинна забезпечувати зручні, швидкі та безпечні зв'язки з усіма функціональними зонами населеного пункту, з іншими поселеннями системи розселення, об'єктами приміської зони, зовнішнього транспорту та автомобільними дорогами загальної мережі. При цьому архітектурні та інженерні рішення транспортної мережі повинні враховувати особливості ландшафту та вимоги щодо охорони навколишнього середовища населених пунктів. Розробка ефективної системи громадського транспорту та створення велосипедних та пішохідних інфраструктур сприяють зменшенню використання особистих автомобілів та знижують викиди CO₂. Це не тільки покращує екологічну ситуацію, але й підвищує якість життя населення. На рисунку 2 представлений приклад схеми руху транспорту та пішоходів в ДПТ.

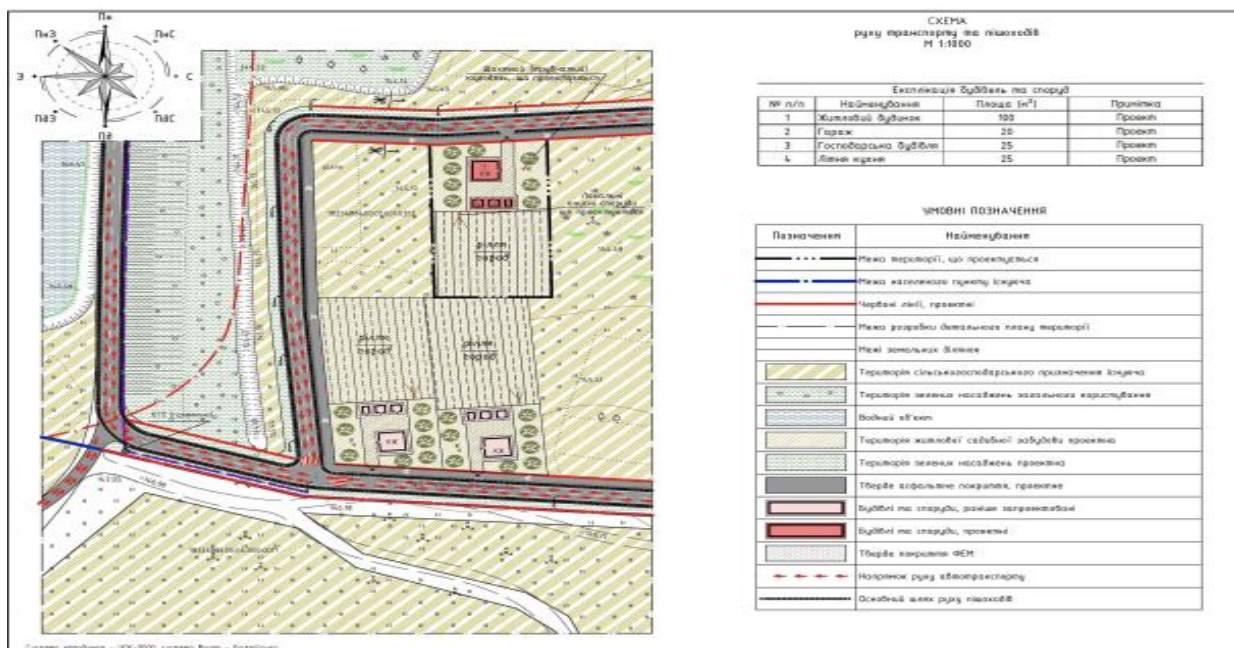

Рис.2. Схема руху транспорту та пішоходів М 1:1000 [8]

ДПТ повинен забезпечувати інклюзивність, тобто доступність інфраструктури та послуг для всіх верств населення, включаючи вразливі групи. Створення громадських просторів, таких як парки, площі та громадські центри, сприяє соціальній активності та взаємодії мешканців, що є важливою складовою сталого розвитку.

Планування забудови з використанням енергоефективних технологій та матеріалів є ще одним важливим аспектом ДПТ. Інтеграція відновлюваних джерел енергії, таких як сонячні панелі та вітряки, дозволяє зменшити викиди парникових газів та сприяє переходу до зеленої економіки.

Один із ключових аспектів сталого розвитку - це прозорість та участь громадськості у процесі планування. Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів встановлено Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності». [1] Проведення громадських слухань, консультацій та участь мешканців у прийнятті рішень сприяє підвищенню обізнаності населення про важливість сталого розвитку та створює умови для більшої соціальної згуртованості.

Висновок. Детальний план території є не лише інструментом планування, але й засобом досягнення сталого розвитку. Завдяки комплексному підходу до використання земельних ресурсів, охорони навколишнього середовища та забезпечення соціально-економічних потреб населення, ДПТ сприяє створенню збалансованих, безпечних та комфортних умов для життя нинішнього та майбутніх поколінь.

Література:

1. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
2. Новаковська І.О., Гулько Л.А., Долинський І.М. Наукові засади сталого розвитку міського землекористування: монографія - К.: Видавничий центр НУБіП України, 2023. 243 с.
3. Novakovska, I., Mishchenko, A., Skrypnyk, L., Ishchenko, N., Koshel, A. (2023). Increasing the energy dependence of state facilities of critical infrastructure based on the use of geoinformation. International Conference of Young Professionals «GeoTerrace 2023». DOI 10.3997/2214-4609.2023510092
4. Hugo Priemus (2002) Public-Private Partnerships for Spatio-economic Investments: A Changing Spatial Planning Approach in the Netherlands. Planning Practice and Research 17(2): 197-203. DOI:10.1080/02697450220145940
5. National Security Strategy of Japan: Available at: <https://www.cas.go.jp/jp/siryou/221216anzenhoshou/nss-e.pdf>
6. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
7. Новаковський Л.Я., Новаковська І.О. Планування землекористування та проблеми контролю за використанням і охороною земель в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель № 4 (2023). сс 4-14. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2023.04.01>
8. Детальний план території земельної ділянки площею 0,2500 га, розташованої в с. Федорівка Житомирської області для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. 2022. м. Малин .70 с.
9. Новаковська І.О., Іванченко В.А., Іщенко Н.Ф. Інтегровані стратегії сталого розвитку: економічне зростання та відновлення природних ресурсів. Наукові перспективи № 5(47) 2024. сс 899-911. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910)
10. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>

11. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
12. Новаковська І.О., Мединська Н.В., Іщенко Н.Ф., Казюк Т.Ю. Зміна клімату й військові конфлікти: загрози для сталого землекористування та глобальної безпеки. Наукові інновації та передові технології (Серія «Економіка»). № 6(34) 2024. С. 942-955. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-942-954](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-942-954)
13. Мединська Н.В., Іванченко В.А., Подлегаєв В.П. Роль лісовідновлення у збереженні природних ресурсів: підходи до сталого розвитку. Наукові інновації та передові технології (Серія «Економіка») № 6(34) 2024. Сс 903-916. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-903-915](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-903-915)
14. Мартин А.Г., Новаковська І. О., Новаковський Д.Л. Управління історико-культурною цінністю територій через формування історичних ареалів міст. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель № 1 (2024), DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.01.03>

References:

1. Zakon Ukrainy vid 17.02.2011 r. «Pro rehulyuvannya mistobudivnoyi diyal'nosti [On the regulation of urban planning activities]» № 3038-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
2. Novakovska, I., Gunko, L., Dolynskiy, I. (2023). Scientific foundations of sustainable development of urban land use: monograph - K.: Publishing center of NUBiP of Ukraine, p.243 [in Ukrainian]
3. Novakovska, I., Mishchenko, A., Skrypyuk, L., Ishchenko, N., Koshel, A. (2023). Increasing the energy dependence of state facilities of critical infrastructure based on the use of geoinformation. International Conference of Young Professionals «GeoTerrace 2023». DOI: 10.3997/2214-4609.2023510092
4. Hugo Priemus (2002) Public-Private Partnerships for Spatio-economic Investments: A Changing Spatial Planning Approach in the Netherlands. Planning Practice and Research 17(2):197-203. DOI:10.1080/02697450220145940
5. National Security Strategy of Japan: Available at: <https://www.cas.go.jp/jp/siryou/221216anzenhoshou/nss-e.pdf>
6. Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 r. «Pro zemleustriy [About land management]» № 858 IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
7. Novakovsky, L., Novakovska, I. (2023). Planuvannya zemlekorystuvannya ta problemy kontrolyu za vykorystanniam i okhoronoyu zemel' v Ukraini [Land use planning and problems of land use control and protection in Ukraine]. Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel. № 4. 4-14 DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2023.04.01> [in Ukrainian]
8. Detailed plan of the territory of the land plot with an area of 0.2500 hectares, located in the village of Fedorivka, Zhytomyr region, for the construction and maintenance of residential buildings, farm buildings and structures. 2022. Malyn, 70. [in Ukrainian]
9. Novakovska I., Ivanchenko V., Ishchenko N. (2024). Intehrovani stratehiyi staloho rozvytku: ekonomichne zrostannya ta vidnovlennya pryrodnykh resursiv [Integrated strategies for sustainable development: economic growth and restoration of natural resources]. Naukovi perspektyvy. № 5(47). 899-911. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910) [in Ukrainian]
10. Zakon Ukrainy vid 20.03.2018 r. «Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku [About strategic environmental assessment]» № 2354-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>
11. Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 r. «Pro otsinku vplyvu na dovkillya [About environmental impact assessment]» № 2059-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

12. Novakovska, I., Medynska, N., Ishchenko, N., Kazyuk, T. (2024). Zmina klimatu y viys'kovi konflikty: zahrozy dlya staloho zemlekorystuvannya ta hlobal'noyi bezpeky [Climate Change and Military Conflict: Threats to Sustainable Land Use and Global Security]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi (Seriya «Ekononika»)*. № 6(34). 942-955. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-942-954](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-942-954)

13. Medynska, N., Ivanchenko, V., Podlyehayev, V. (2024). Rol' lisovidnovlennya u zberezhenni pryrodnykh resursiv: pidkhody do staloho rozvytku [The role of reforestation in the conservation of natural resources: approaches to sustainable development]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi (Seriya «Ekononika»)*. № 6(34). 903-916. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-903-915](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-903-915) [in Ukrainian]

14. Martyn, A., Novakovska, I., Novakovsky, D. (2024). Upravlinnya istoriko-kul'turnoyu tsinnistyu terytoriy cherez formuvannya istorychnykh arealiv mist. Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel' [Management of the historical and cultural value of territories through the formation of historical areas of cities]. № 1, DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.01.03> [in Ukrainian]

УДК 330.1:007

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-677-684](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-677-684)

Оленченко Дмитро Владиславович магістр, продюсер, CNN, Україна, 04210, місто Київ, проспект Володимира Івасюка, 14-б, офіс 54, тел.: (066) 447-76-44, <https://orcid.org/0009-0008-1617-9814>

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ЕКОНОМІКУ

Анотація. У статті проаналізовано багатоаспектний вплив соціальних мереж на сучасну економіку. Досліджено трансформацію маркетингових стратегій та споживчої поведінки під впливом цифрових платформ. Розглянуто роль інфлюенсерів у формуванні споживчих рішень та їхній вплив на ефективність рекламних кампаній.

Висвітлено зміни у функціональному призначенні соціальних мереж від засобів комунікації до інструментів реалізації демократичних засад суспільства. Проаналізовано їхній вплив на доступ до інформації, формування суспільних груп та координацію громадян для прийняття важливих рішень.

Розкрито потенціал соціальних мереж як каталізатора економічного зростання. Продемонстровано їхню роль у створенні інноваційних можливостей для комерційної діяльності та оптимізації маркетингових витрат. Досліджено вплив соціальних платформ на вирівнювання конкурентних можливостей для малого та середнього бізнесу.

Розглянуто трансформацію процесів пошуку роботи та рекрутингу під впливом соціальних мереж. Висвітлено роль професійних платформ у розвитку професійних зв'язків та працевлаштуванні. Проаналізовано вплив соціальних медіа на оптимізацію процесу найму та підвищення якості підбору персоналу.

Досліджено роль соціальних мереж у формуванні соціального капіталу як критичного фактору економічного розвитку. Розкрито стимулюючий вплив соціальних мереж на процеси діджиталізації бізнесу та підвищення адаптивності компаній.

Проаналізовано виклики, пов'язані з використанням соціальних мереж в економічному контексті. Розглянуто проблеми поширення дезінформації, питання інформаційної безпеки, захисту персональних даних та протидії кіберзлочинності. Досліджено необхідність розробки ефективних стратегій для мінімізації негативних економічних наслідків використання соціальних мереж.

На основі проведеного аналізу сформульовано висновки щодо комплексного впливу соціальних мереж на сучасну економіку. Запропоновано низку заходів для ефективного використання потенціалу соціальних мереж та мінімізації пов'язаних з ними ризиків. Рекомендовано впровадження відповід-

них нормативно-правових актів, диверсифікацію маркетингових стратегій, підвищення цифрової грамотності та розвиток технологій захисту даних. Підкреслено важливість міжнародного співробітництва у сфері регулювання соціальних мереж для протидії транскордонним загрозам.

Ключові слова: соціальні мережі, економіка, маркетинг, малий та середній бізнес, ринок праці, дезінформація.

Olenchenko Dmytro Vladyslavovych Master's degree, producer, CNN, Ukraine, Volodymyr Ivasiuk Ave., 14-b, office 54, Kyiv, 04210, tel.: (066) 447-76-44, <https://orcid.org/0009-0008-1617-9814>

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE ECONOMY

Abstract. The article delves into the multifaceted impact of social media on the modern economy. It examines the transformation of marketing strategies and consumer behavior under the influence of digital platforms. The role of influencers in shaping consumer decisions and their impact on the effectiveness of advertising campaigns is analyzed.

The study highlights the evolution of social media's functional purpose from communication tools to instruments for realizing democratic principles in society. It explores their influence on access to information, the formation of social groups, and the coordination of citizens for making important decisions.

The paper unveils the potential of social media as a catalyst for economic growth. It demonstrates their role in creating innovative opportunities for commercial activities and optimizing marketing expenses. The impact of social platforms on leveling the competitive playing field for small and medium-sized businesses is investigated.

The transformation of job search and recruitment processes under the influence of social media is examined. The role of professional platforms in developing professional connections and employment is highlighted. The impact of social media on optimizing the hiring process and improving the quality of personnel selection is analyzed.

The study explores the role of social media in shaping social capital as a critical factor in economic development. It reveals the stimulating effect of social media on business digitization processes and increased company adaptability.

The paper analyzes the challenges associated with using social media in an economic context. It addresses the issues of misinformation, information security, personal data protection, and cybercrime prevention. The need to develop effective strategies to minimize the negative economic consequences of social media use is investigated.

Based on the analysis, the paper draws conclusions about the comprehensive impact of social media on the modern economy. It proposes a range of measures for

effective utilization of social media's potential and minimization of associated risks. It recommends the implementation of appropriate legal and regulatory frameworks, diversification of marketing strategies, enhancement of digital literacy, and development of data protection technologies. The importance of international cooperation in the field of social media regulation to counter cross-border threats is emphasized.

Keywords: social media, economy, marketing, small and medium-sized businesses, labor market, misinformation.

Постановка проблеми. Соціальні мережі, глибоко інтегровані в сучасне життя, суттєво впливають на економічні процеси. Такий вплив виявляється у зміні споживчої поведінки, створенні нових бізнес-моделей, а також у розповсюдженні інформації та дезінформації, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки для економічної стабільності та розвитку. Вивчення даного впливу стає пріоритетним завданням для науковців та практиків, адже розуміння механізмів дії соціальних мереж дозволить розробити ефективні стратегії управління та регулювання в умовах цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки було проведено багато досліджень, присвячених впливу соціальних мереж на різні аспекти економіки. Зокрема, N. Vilkaite-Vaitone розглядає роль інфлюенсерів у просуванні сталого споживання, підкреслюючи їхній вплив на екологічну свідомість споживачів [1, с. 3]. Інші роботи містять аналіз впливу соціальних мереж на економічне зростання та ринок праці, підкреслюючи їхню роль у стимулюванні цифрової економіки та створенні нових можливостей для бізнесу та працевлаштування [2, с. 23].

Однак, попри значний обсяг досліджень, залишаються невирішеними питання щодо регулювання діяльності соціальних медіа та управління ризиками, пов'язаними з дезінформацією. Також недостатньо вивчено механізми впливу соціальних медіа на довгострокову економічну стабільність та розвиток [3].

Метою статті є комплексний аналіз впливу соціальних мереж на економічні процеси, визначення ключових механізмів такого впливу та розробка рекомендацій щодо ефективного управління економічними аспектами функціонування соціальних медіа в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі, що з'явилися протягом останніх десятиліть, суттєво вплинули на різні аспекти життя, включаючи економіку. Такі платформи значною мірою впливають на споживчу поведінку, адже користувачі часто приймають рішення про купівлю товарів та послуг, ґрунтуючись на рекомендаціях інфлюенсерів та відгуках інших користувачів. Дослідження N. Vilkaite-Vaitone підтверджує істотний вплив інфлюенсерів на споживчі рішення завдяки їхній авторитетності та значущості в соціальних мережах [1 с. 22]. Такі авторитетні особи можуть сприяти сталому

споживанню, підвищуючи екологічну свідомість серед своїх підписників, що підкреслює їхню важливість у сучасному маркетингу.

Цифрові платформи змінили своє функціональне призначення від надання можливостей для полегшення комунікації до реалізації засад демократичного суспільства. Вони існують завдяки взаємному обміну інформаційними ресурсами між різними індивідами. Сьогодні соціальні мережі забезпечують доступ до інформації, формують певні суспільні групи та об'єднання, а також сприяють координації окремих громадян для прийняття важливих суспільно значущих рішень та впливу на процеси державного управління [4, с. 3].

Дослідження демонструють значний вплив інфлюенсерів на маркетингові стратегії та поведінку споживачів. Згідно з даними, 3 з 4 маркетингологів використовують впливових осіб у своїх кампаніях, що підкреслює їхню стратегічну значущість [1 с. 21]. Інфлюенсери ефективно використовують цифрові платформи для промоції різноманітних товарів і послуг, генеруючи значний економічний ефект. Кількісні дослідження у галузі маркетингу демонструють, що рекомендації інфлюенсерів потенційно збільшують обсяги продажів на 20-30%. Статистичні дані підтверджують, що 26% литовських споживачів базують свої рішення про покупку на контенті соціальних мереж [1 с. 21]. Наведені показники ілюструють ключову роль інфлюенсерів у формуванні споживчої поведінки та обґрунтовують необхідність їх включення до маркетингових стратегій підприємств для досягнення оптимальних економічних результатів.

Соціальні мережі стають каталізатором економічного зростання, створюючи інноваційні можливості для комерційної діяльності та маркетингових ініціатив. Імплементация соціальних медіа у рекламні стратегії дозволяє підприємствам охоплювати більш диверсифіковану аудиторію при оптимізації витрат порівняно з конвенційними рекламними методами. Емпіричні дослідження демонструють, що інтеграція соціальних мереж може суттєво підвищити ефективність маркетингових кампаній та сприяти зростанню фінансових показників підприємств [5].

На наш погляд, у даному процесі ключову роль відіграють платформи на кшталт Facebook, Instagram та Twitter/X, які забезпечують прямий інтерактивний зв'язок між компаніями та споживачами, уможлиблюючи отримання миттєвого зворотного зв'язку. Така взаємодія сприяє глибшому розумінню споживчих потреб та дозволяє адаптувати продукцію і послуги відповідно до ринкових вимог.

Додатково, соціальні мережі виступають інструментом вирівнювання конкурентних можливостей для малого та середнього бізнесу, надаючи їм платформу для ефективного змагання з великими корпораціями. Аналітичні дані свідчать про те, що малі та середні підприємства, які активно залучають соціальні медіа у свою діяльність, демонструють вищі показники зростання

доходів та рентабельності порівняно з тими, хто не використовує подібні інструменти [3].

Соціальні мережі трансформують процеси пошуку роботи та рекрутингу, суттєво впливаючи на динаміку ринку праці. Професійні платформи, зокрема LinkedIn, набули статусу ключових інструментів для розвитку професійних зв'язків та працевлаштування. Дана тенденція генерує нові можливості для кар'єрного зростання та стимулює розвиток професійних компетенцій серед працівників. Дослідження демонструють, що інтеграція соціальних мереж у процес рекрутингу оптимізує часові та фінансові витрати, одночасно підвищуючи якість найму. Соціальні медіа надають роботодавцям інструментарій для комплексного аналізу потенційних кандидатів через вивчення їхньої онлайн-активності та рекомендацій. Додатково, цифрові платформи сприяють розвитку дистанційної зайнятості та фрилансу, розширюючи глобальні можливості працевлаштування. Така глобалізація ринку праці дозволяє компаніям залучати висококваліфіковані кадри незалежно від географічного розташування, що призводить до підвищення продуктивності та ефективності [2, с 23].

Соціальні мережі виступають каталізатором формування суспільного ресурсу – критичного фактору економічного розвитку. Даний ресурс охоплює систему міжособистісних зв'язків, норм та довіри, які сприяють координації та співпраці між індивідами та організаціями. Цифрові платформи соціальної взаємодії створюють сприятливе середовище для зміцнення громадських відносин, забезпечуючи ефективні канали комунікації та обміну інформацією.

Наукові дослідження підтверджують позитивну кореляцію між високим рівнем соціального капіталу та економічним розвитком, відзначаючи його стимулюючий вплив на інноваційну діяльність, підприємництво та зростання продуктивності. У такому контексті соціальні мережі відіграють фундаментальну роль, створюючи екосистему для генерації ідей та колаборації між різними зацікавленими сторонами [3].

Цифрові платформи стимулюють процеси діджиталізації бізнесу, підвищуючи адаптивність та оперативність компаній. Імплементация соціальних медіа у маркетингові стратегії, комунікаційні процеси та системи управління взаємовідносинами з клієнтами дозволяє підприємствам оперативно реагувати на ринкові зміни та модифікувати свої стратегії відповідно до актуальних умов.

Віртуальні спільноти сприяють акумуляції та аналізу масивних обсягів даних про споживачів, що поглиблює розуміння їхніх потреб та прераференцій. Така аналітика дозволяє компаніям розробляти ефективніші маркетингові кампанії та підвищувати рівень задоволеності клієнтів [1, с. 10].

Р. Куо та А. Marwick вказують, що дезінформація є фундаментально пов'язаною з владою та має реальні, матеріальні наслідки. Вони підкреслюють, що поширення недостовірної інформації непропорційно впливає на маргіналізовані спільноти, посилюючи існуючу нерівність [6, с. 4]. Водночас,

застосовуючи аналогію в економічній сфері, можна стверджувати, що поява соціальних мереж супроводжується новими викликами, зокрема, поширенням дезінформації, що впливає на економічні процеси та рішення споживачів. Подібно до того, як дезінформація використовується для виправдання расового поділу та структурної нерівності, вона може провокувати панічні настрої на фінансових ринках та негативно впливати на репутацію компаній.

Історичний аналіз показує, що дезінформація часто використовується політиками для створення мовчазного суспільного прийняття політики, що закріплює нерівність. Аналогічно, в економічній сфері, розповсюдження недостовірної інформації може спотворювати результати демократичних виборів та впливати на економічну політику. Розуміння закономірностей поширення дезінформації та оцінка її впливу на економічні й політичні процеси є критично важливими. Це підкреслює необхідність відповідного регулювання, яке б враховувало як історичні аспекти дезінформації, так і її сучасні прояви в цифровому середовищі. [6, с. 4]. Інші наукові розвідки підкреслюють важливість прозорості та відповідальності платформ соціальних медіа у протидії дезінформації. Впровадження механізмів верифікації фактів та маркування недостовірної інформації може мінімізувати її вплив на користувачів [5; 3].

Додатковими викликами, пов'язаними з використанням соціальних мереж в економічному контексті, є: відсутність ефективних механізмів запобігання та протидії правопорушенням, що може призводити до фінансових втрат через кібератаки, шахрайство та несанкціонований доступ до облікових записів; недостатній захист інформаційної безпеки країн як складової національної безпеки, що може вплинути на економічні рішення на макрорівні; порушення конфіденційності та зловживання персональними даними користувачів, що може спричинити штрафні санкції та втрату довіри споживачів; низький рівень правової обізнаності серед молоді, що потенційно призводить до зростання кіберзлочинності та економічних втрат. Такі виклики вимагають комплексного підходу та імплементації ефективних стратегій для мінімізації негативних економічних наслідків [7, с. 2].

Крім того, існує нагальна потреба у взаємодії соціальних мереж з урядовими структурами та міжнародними організаціями для розробки ефективних методологій протидії дезінформації та забезпечення інформаційної безпеки. Дана співпраця передбачає імплементацію інноваційних технологій та інструментарію для детекції та блокування недостовірної інформації, а також організацію освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення рівня медіаграмотності серед користувачів [5].

Висновки. У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що соціальні мережі здійснюють багатогранний вплив на сучасну економіку, створюючи як нові можливості, так і виклики для бізнесу та суспільства в цілому. Трансформація маркетингових стратегій під впливом соціальних медіа призвела до значного зниження витрат на рекламу при одночасному

підвищенні її ефективності. Це створило сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу, надавши їм інструменти для конкуренції з великими корпораціями на більш рівних умовах. Інтерактивна природа соціальних платформ дозволила компаніям встановлювати прямий контакт зі споживачами, що сприяє більш глибокому розумінню їхніх потреб та преференцій.

Вплив соціальних мереж на ринок праці виявився не менш значущим. Виникнення нових професій, пов'язаних з управлінням соціальними медіа та аналізом даних, розширило спектр можливостей працевлаштування. Крім того, професійні мережі стали ефективним інструментом для пошуку роботи та рекрутингу, сприяючи глобалізації ринку праці та розвитку дистанційної зайнятості.

Водночас поширення соціальних мереж породило ряд викликів, які потребують комплексного вирішення. Проблема дезінформації становить серйозну загрозу для економічної стабільності, впливаючи на прийняття рішень споживачами та інвесторами. Питання захисту персональних даних та забезпечення кібербезпеки також набувають критичного значення в рамках зростаючої цифровізації економічних процесів.

Для ефективного використання потенціалу соціальних мереж та мінімізації пов'язаних з ними ризиків необхідно впровадити комплекс заходів на різних рівнях. На державному рівні важливо розробити якісну нормативно-правову базу для регулювання діяльності соціальних платформ, яка б забезпечувала баланс між свободою інформації та захистом від зловживань. Бізнес-спільнота має зосередитися на диверсифікації маркетингових стратегій та підвищенні цифрової грамотності співробітників. На рівні освіти необхідно впроваджувати програми з медіаграмотності, які допоможуть користувачам критично оцінювати інформацію в соціальних мережах. Особливу увагу слід приділити розвитку технологій захисту даних та протидії дезінформації. Інвестиції в розробку алгоритмів машинного навчання для виявлення фейкових новин та впровадження систем верифікації інформації можуть значно підвищити рівень довіри до соціальних платформ.

У контексті глобалізації економіки важливо також розвивати міжнародне співробітництво у сфері регулювання соціальних мереж. Створення єдиних стандартів та механізмів обміну досвідом дозволить ефективніше протидіяти транскордонним загрозам, пов'язаним з дезінформацією та кіберзлочинністю.

Таким чином, вплив соціальних мереж на економіку має комплексний характер і вимагає збалансованого підходу до управління. Максимізація позитивних ефектів при одночасній мінімізації ризиків є ключовим завданням для забезпечення сталого економічного розвитку в епоху цифрових технологій. Подальші дослідження в даній галузі мають зосередитися на розробці інноваційних стратегій адаптації економічних систем до швидкозмінного цифрового середовища, що створюється соціальними мережами.

Література:

1. Vilkaite-Vaitone N. From Likes to Sustainability: How Social Media Influencers Are Changing the Way We Consume. *Sustainability*. 2024. Т. 16, № 4. С. 1393. URL: <https://doi.org/10.3390/su16041393> (дата звернення: 24.06.2024).
2. Stroebel J., Kuchler T. The Economic Effects of Social Networks. *NBER Reporter*. 2021. № 1. С. 20–24. URL: <https://live-nber.pantheonsite.io/sites/default/files/2021-03/2021number1.pdf> (дата звернення: 24.06.2024).
3. Dizikes P. Why social media has changed the world – and how to fix it. *MIT News*. URL: <https://news.mit.edu/2020/hype-machine-book-aral-0924> (дата звернення: 13.06.2024).
4. Токарева К. Забезпечення інформаційних прав людини в соціальних мережах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4(32). С. 88–93. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1502> (дата звернення: 13.06.2024).
5. The Impact of Social Media: Is it Irreplaceable? / J. Berger, K. Werbach, P. Fader, P. Yildirim. *Knowledge at Wharton*. URL: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/impact-of-social-media/> (дата звернення: 24.06.2024).
6. Kuo R., Marwick A. Critical disinformation studies: History, power, and politics. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. 2021. URL: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-76> (дата звернення: 24.06.2024).
7. Кравчук В. Сучасні виклики та загрози інформаційній безпеці в епоху соціальних мереж. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : Матеріали XIII Міжнар. науково-практ. конф., м. м. Київ, 24 лют. 2023 р. Київ, 2023. С. 190–192.

References:

1. Vilkaite-Vaitone, N. (2024) From Likes to Sustainability: How Social Media Influencers Are Changing the Way We Consume. *Sustainability*. 16 (4). 1393. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/su16041393>.
2. Stroebel J., Kuchler T. (2021) The Economic Effects of Social Networks. *NBER Reporter*. 1, 20–24. Retrieved from: <https://live-nber.pantheonsite.io/sites/default/files/2021-03/2021number1.pdf>
3. Dizikes P. Why social media has changed the world – and how to fix it. (n.d.). *MIT News*. Retrieved from: <https://news.mit.edu/2020/hype-machine-book-aral-0924>
4. Tokarieva K. (2022). Zabezpechennia informatsiinykh prav liudyny v sotsialnykh merezhakh [Ensuring informational rights of people in social networks]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Journal of actual problems of jurisprudence*, (4(32)), 88–93. Retrieved from <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1502> [in Ukrainian].
5. Berger J., Werbach K., Fader P., Yildirim P. (2019). The Impact of Social Media: Is it Irreplaceable? *Knowledge at Wharton*. Retrieved from: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/impact-of-social-media/>
6. Kuo R., Marwick A. (2021) Critical disinformation studies: History, power, and politics. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. Retrieved from: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-76>
7. Kravchuk, V. (2023) Suchasni vyklyky ta zagrozy informatsiiniinii bezpetsi v epokhu sotsialnykh merezh [Modern challenges and threats to information security in the age of social networks]. Proceedings from: XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Svoboda, bezpeka ta nezalezhnist: pravovyi vymir” – The 13th International Scientific and Practical Conference “Freedom, Security and Independence: Legal Dimension”. (pp. 190-192). Kyiv: Natsionalnyi aviatsiynyi universytet.

УДК 338.24: 637.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-685-697](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-685-697)

Перегида Юлія Андріївна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, <https://orcid.org/0000-0002-1434-2509>

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Україна потребує пошуку та реалізації заходів щодо забезпечення формування конкурентоспроможності продукції в умовах економічних викликів з акцентом на найбільш перспективні види продукції та галузі національної економіки, до яких можливо віднести тваринництво. Системна криза у тваринництві, що поглибилась через російську військову агресію, значно зменшує конкурентні можливості української продукції тваринництва на різних ринках збуту (світові, міжнародні, національні, регіональні, місцеві, локальні). У цих умовах важливим є розробити та реалізувати стратегічні підходи забезпечення формування конкурентоспроможності української продукції тваринництва в умовах економічних викликів та з врахуванням переходу на постіндустріальну циркулярну зелену модель розвитку.

У дослідженні запропоновано використовувати метод нейронних мереж та авторську методику оцінки конкурентоспроможності української продукції тваринництва в умовах економічних викликів. Окремо сформовано умови використання методу нейронних мереж в межах стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва з врахуванням економічних викликів.

Наведено архітектуру нейронної мережі стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів. Розкрито, що стратегічне забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів за рахунок використання нейронної мережі буде включати стискання шестидесяти одиничних критеріїв (вхідний шар нейронів) до шести групових критеріїв (прихований шар нейронів) і надалі до одного підсумкового (інтегрального) показника конкурентоспроможності продукції тваринництва по зрівнянню з обраною базою порівняння (продукція та ринок). Проведена оцінка сучасного та потенційного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності української продукції тваринництва на світовому ринку збуту у порівнянні з польською продукцією тваринництва.

Ключові слова: конкурентоспроможність, метод нейронних мереж, показник конкурентоспроможності, продукція тваринництва.

Pereguda Yuliia Andriivna candidate of geographical sciences, Associate Professor of Department of Global Economic, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1434-2509>

STRATEGIC APPROACHES TO ENSURING THE FORMATION OF THE UKRAINIAN LIVESTOCK PRODUCTS COMPETITIVENESS AMID ECONOMIC CHALLENGES

Abstract. Ukraine needs to find and implement measures to ensure the formation of product competitiveness amid economic challenges with an emphasis on the most promising types of products and branches of the national economy, which can include livestock. The systemic crisis in livestock, which has deepened due to Russian military aggression, significantly reduces the competitive capabilities of Ukrainian livestock products in various sales markets (world, international, national, regional, and local). In these conditions, it is essential to develop and implement strategic approaches to ensure the formation of Ukrainian livestock products competitiveness amid economic challenges and consider the transition to a post-industrial circular green development model.

The study has proposed using the method of neural networks and the author's methodology to assess the competitiveness of Ukrainian livestock products in conditions of economic challenges. The terms for the use of the neural network method within the framework of strategic support for the formation of the competitiveness of livestock products, taking into account economic challenges, have been separately formed.

The architecture of the neural network of strategic support for the formation of the competitiveness of livestock products amid economic challenges has been presented. It is revealed that the strategic support of the formation of the livestock products competitiveness in the conditions of economic challenges due to the use of a neural network will include the compression of sixty single criteria (the input layer of neurons) to six group criteria (the hidden layer of neurons) and further to one final (integral) indicator of the competitiveness of livestock products by correlation with the selected base of comparison (product and market). An assessment of the current and potential level of strategic support for the formation of the competitiveness of Ukrainian livestock products on the world market in comparison with Polish livestock products has been carried out.

Keywords: competitiveness, neural network method, competitiveness indicator, livestock products.

Постановка проблеми. Наразі Україна потребує пошуку та реалізації нових наукових і практичних рішень щодо забезпечення формування конкурентоспроможності вітчизняної продукції на різних ринках збуту (світові, міжнародні, національні, регіональні, місцеві, локальні) з врахуванням впливу

економічних викликів, особливо російської військової агресії. У цих умовах важливим є визначити стратегічні можливості забезпечення формування конкурентоспроможності вітчизняної продукції на різних ринках збуту з врахуванням економічних викликів.

Особливо важливим є вирішення наведеної проблеми для української продукції, яка має значний конкурентний потенціал на різних ринках збуту і може забезпечити імпульс для розвитку економіки країни у довгостроковому періоді. До такої продукції відносимо продукцію тваринництва. Наразі національна сфера тваринництва переживає системну кризу, яка поглибилась через вплив російської військової агресії і потребує розробки та реалізації стратегічних шляхів усунення кризи, у тому числі в межах формування конкурентоспроможності української продукції тваринництва на різних ринках збуту (світові, міжнародні, національні, регіональні, місцеві, локальні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику формування конкурентоспроможності вітчизняної продукції тваринництва на різних ринках збуту досліджували: Н. Басюркіна, О. Варченко, І. Герасіменко, О. Драган, А. Квілінський, О. Клімчук, О. Родіна, Т. Савченко, І. Свіноус та ін.

Однак суттєві зміни через російську військову агресію та прискорення процесів переходу на постіндустріальну модель розвитку потребують продовження наукових досліджень у контексті пошуку стратегічних можливостей для формування конкурентоспроможності української продукції тваринництва на різних ринках збуту (світові, міжнародні, національні, регіональні, місцеві, локальні) з врахуванням впливу економічних викликів.

Мета статті – розробити стратегічні підходи до забезпечення формування конкурентоспроможності української продукції тваринництва в умовах економічних викликів.

Виклад основного матеріалу. Економічні виклики деформують економічне середовище та критично змінюють умови конкуренції на ринках збуту продукції тваринництва. Однак, економічні виклики носять переважно середньостроковий характер (3-5 років), що потребує їх врахування, у першу чергу при стратегічному забезпеченні формування конкурентоспроможності продукції тваринництва (3-10 років). В цих умовах важливим є правильне визначення конкурентоспроможності продукції та змін конкурентоспроможності продукції в межах управлінських впливів у середньостроковому і довгостроковому періодах. Для цього пропонується використовувати метод нейронних мереж [1; 2; 3], що дозволить врахувати кількісні та якісні складові формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів, а також розроблену авторську методику оцінки конкурентоспроможності продукції тваринництва [4].

Умовами використання методу нейронних мереж в межах стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва з врахуванням економічних викликів будуть:

1. Виділення трьох шарів нейронів, де перший (вхідний) шар нейронів буде включати в себе шість груп одиничних критеріїв макро- (держава та

ринок), мезо- (галузь та регіон) та мікрорівня (підприємство та продукція) формування конкурентоспроможності продукції тваринництва (всього шістдесят одиничних критеріїв). Другий шар нейронів (прихований) буде включати шість групових критеріїв макро- (держава та ринок), мезо- (галузь та регіон) та мікрорівня (підприємство та продукція) формування конкурентоспроможності продукції тваринництва (всього шість групових критеріїв). Третій шар нейронів (один вихідний нейрон) буде включати інтегральний (підсумковий) показник конкурентоспроможності продукції тваринництва.

Розкриємо шість групових критеріїв та одиничні критерії, що формують групові критерії.

Груповий макрокритерій формування конкурентоспроможності продукції тваринництва «Держава» включає такі одиничні критерії: конкурентоспроможність держави, розвиток законодавчо-нормативної бази, рівень та якість підтримки підприємств тваринництва, рівень корупції, розвиток тіньової економіки, розвиток інститутів, доступ до інвестицій, доступ до інновацій, рівень цифровізації, рівень переходу на постіндустріальну циркулярну зелену модель розвитку (ПЦЗМР).

Груповий макрокритерій формування конкурентоспроможності продукції тваринництва «Ринок» включає такі одиничні критерії: рівень конкуренції на ринку, рівень концентрації ринку, наявні обмеження на ринку, рівень корупції, розвиток тіньової економіки, розміри ринку, доступ до інвестицій, доступ до інновацій, рівень цифровізації, рівень переходу на ПЦЗМР.

Груповий мезокритерій формування конкурентоспроможності продукції тваринництва «Галузь» включає такі одиничні критерії: конкурентоспроможність галузі, розвиток нормативної бази, підтримка підприємств тваринництва, рівень корупції, розвиток тіньової економіки, розвиток інститутів, доступ до інвестицій, доступ до інновацій, рівень цифровізації, рівень переходу на ПЦЗМР.

Груповий мезокритерій формування конкурентоспроможності продукції тваринництва «Регіон» включає такі одиничні критерії: конкурентоспроможність регіону, розвиток нормативної бази, підтримка підприємств тваринництва, рівень корупції, розвиток тіньової економіки, розвиток інститутів, доступ до інвестицій, доступ до інновацій, рівень цифровізації, рівень переходу на ПЦЗМР.

Груповий мікрокритерій формування конкурентоспроможності продукції тваринництва «Підприємство» включає такі одиничні критерії: конкурентоспроможність підприємства, частка підприємства на ринку, фінансовий стан підприємства, якість та рівень управління, ефективність операційної діяльності, підготовка персоналу, результативність маркетингу, доступ до інновацій, рівень цифровізації, рівень переходу на ПЦЗМР.

Груповий мікрокритерій формування конкурентоспроможності продукції тваринництва «Продукція» включає такі одиничні критерії: ціна, якість,

канали просування, смакові якості, відповідність вподобанням споживачів, пакування та фасування, маркетингове супроводження, використання інновацій, рівень цифровізації, рівень переходу на ПЦЗМР.

2. Можливість вносити зміни у одиничні та групові критерії формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в межах здійснення відповідних управлінських впливів, що дозволить прогнозувати стратегічні зміни у конкурентоспроможності продукції тваринництва.

3. Кожен нейрон мережі на кожному з трьох шарів нейронів буде мати однакову, не змінну структуру та механізм функціонування. Механізм функціонування нейрону у мережі буде включати: компоненти вхідного вектору (сигналу) (x), що будуть представляти вхідні фактори впливу на конкурентоспроможність (перший (вхідний) шар), одиничні (другий шар нейронів (прихований)) чи групові (третій шар нейронів) критерії; y' – синапси, що визначають силу зв'язку вхідного вектору (фактору, критерію) з нейроном (питома вага у діапазоні від 0 до 1); суматор (Σ) та результат сумування вхідних векторів (факторів, критеріїв) – s , що виконують сумування вхідних векторів (факторів, критеріїв) і є аргументом активаційної функції ($f(\Sigma)$); $f(\Sigma)$ – активаційна функція, що здійснює стискання вхідного вектору (фактору, критерію) у діапазоні від нуля та одиниці і формує вихідний вектор (сигнал) нейрону – y .

5. Відбір адекватної продукції для порівняння конкурентоспроможності, що залежить від рівня порівняння макро- (держава), мезо- (галузь, регіон), мікро- (підприємство, окремий вид продукції). При цьому важливим є зробити правильний вибір по достатній але не надмірній кількості продукції.

6. Визначення ринків порівняння (світові, міжнародні, національні, регіональні, місцеві, локальні) - висококонкурентний, середньо конкурентний, низькоконкурентний ринок, ринок з обмеженнями. Висококонкурентний ринок характеризується: значною кількістю конкурентів, високими витратами на вхід та вихід, акцентом на маркетинг та креативність у просуванні продукції до споживачів, жорсткою конкурентною боротьбою навіть за незначні частки ринку, постійним пошуком нових конкурентних переваг. Середньоконкурентний ринок дозволяє сконцентруватись на ключових для ринку факторах конкурентоспроможності продукції, обмежити витрати на маркетинг, сконцентруватись на угодах з конкурентами та формуванні ринкових альянсів виробників. Низькоконкурентний ринок характеризується: майже повною відсутністю конкурентної боротьби, можливістю для підприємств отримувати додаткові прибутки від продажу продукції через наявність ринкової сили та використання асиметрії інформації, низькими витратами на маркетинг та просування продукції до споживачів, наявністю поза ринкових угод між виробниками продукції. Для ринку з обмеженнями характерним є наявність обмежень, що не дозволяють вийти на нього іншим виробникам продукції або роблять такий вихід вкрай складним та витратним по ресурсам, у тому числі

витратам часу. Обмеженнями для ринку можуть бути: державно-адміністративні обмеження щодо входу та функціонування на ринку; виробничі обмеження; екологічні обмеження; релігійні обмеження; культурні обмеження.

Стратегічне забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів за рахунок використання нейронної мережі буде включати стискання шестидесяти одиничних критеріїв (вхідний шар нейронів) до шести групових (прихований шар нейронів) і надалі до одного підсумкового (інтегрального) показника конкурентоспроможності продукції тваринництва по зрівнянню з обраною базою порівняння (продукція та ринок). Архітектура нейронної мережі для стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів буде спиратись на показники авторської методики оцінки конкурентоспроможності продукції тваринництва (рис. 1).

Розрахунок одиничних критеріїв (q) буде здійснюватись за сто бальною шкалою порівнянням з обраною продукцією тваринництва для порівняння на відповідному ринку збуту за формулою:

$$q_i = \frac{P_i}{P_{i100}}, \quad (1)$$

де, q – значення одиничного критерію; i – кількість одиничних критеріїв ($1 \dots n$) – у нашому випадку їх 10; p_i – величина i -го критерію для продукції тваринництва; p_{i100} – величина i -го критерію для продукції тваринництва, що береться за базу порівняння і дорівнює 100 балам [1, С. 111].

Групові критерії (GI) конкурентоспроможності продукції тваринництва для прихованого шару нейронів будуть розраховуватись за формулою [3]:

$$GI_j = \sum_{i=1}^n q_i * \gamma_i, \quad (2)$$

де, j – кількість групових критеріїв ($1 \dots m$) – у нашому випадку їх 6.

Інтегральний показник конкурентоспроможності продукції тваринництва (ПС) буде розраховуватись сумуванням GI за формулою:

$$ПС = \sum_{j=1}^m GI_j. \quad (3)$$

Порівняльний показник конкурентоспроможності продукції тваринництва (Comparative indicator of competitiveness – CIC) буде розраховуватись за формулою:

$$CIC = \frac{ПС_{op}}{ПС_{pc}}, \quad (4)$$

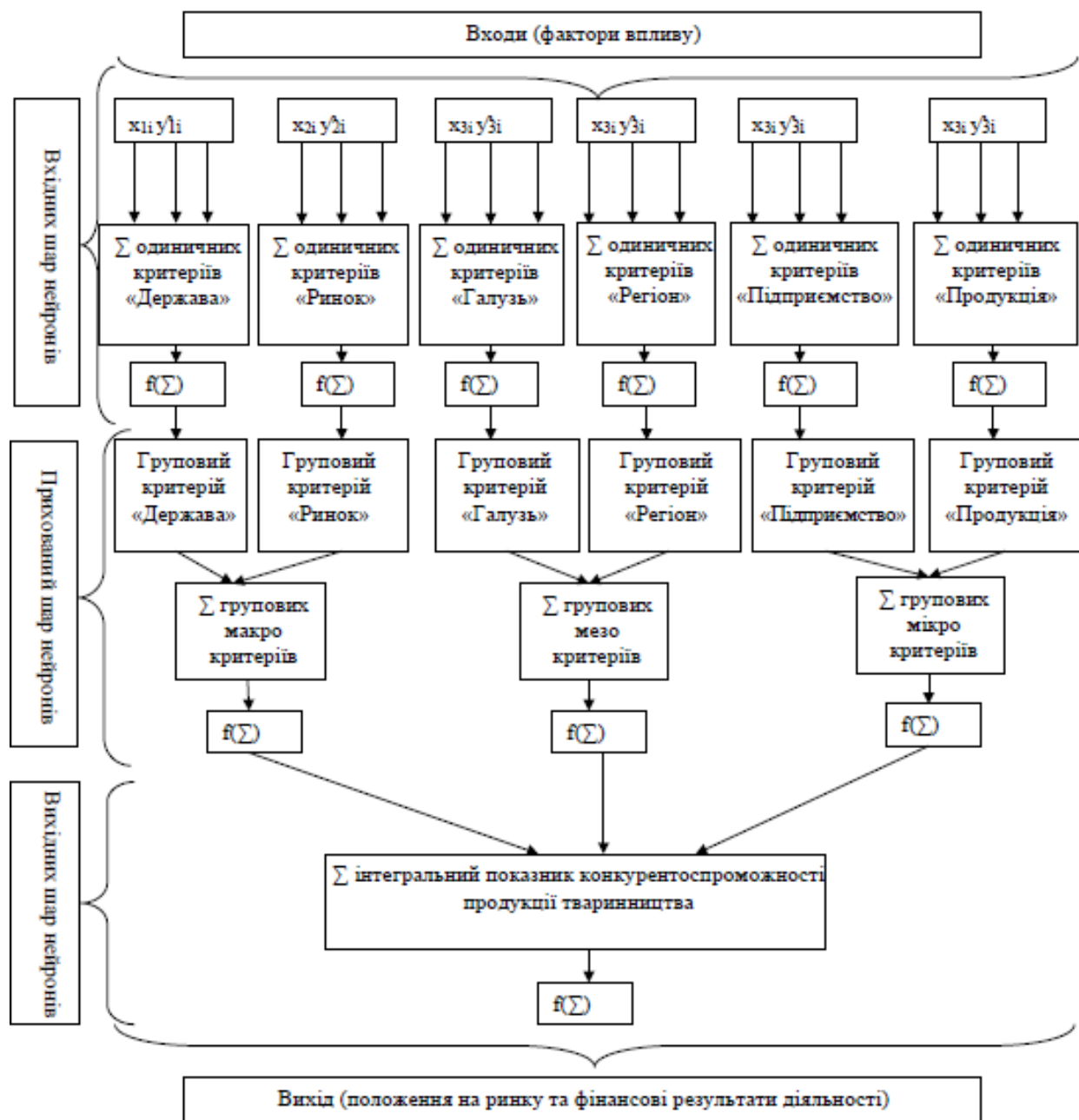

Рис. 1. Архітектура нейронної мережі стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів

Джерело: власні дослідження.

де, $ПС_{op}$ – продукція тваринництва підприємства, що оцінює та здійснює стратегічне забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів; $ПС_{pc}$ – продукція тваринництва-конкурент.

Якщо $СІС > 1$, то стратегічне забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів здійснюється

правильно. Якщо $СІС < 1$, то стратегічне забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів здійснюється з помилками та потребує внесення змін і відповідних управлінських впливів.

Важливим у використанні нейронних мереж для стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів є те, що після внесення змін та управлінських впливів можливо визначити наскільки ефективними вони були і чи є потреба подальшої управлінської роботи у сфері конкурентоспроможності продукції тваринництва на відповідному рівні функціонування економічних систем та ринку збуту.

Розкриємо рівень стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні, використовуючи наявні статистичні дані. При цьому акцент зробимо на дослідженні макrorівня конкурентоспроможності української продукції тваринництва на світовому ринку і оберемо для дослідження три укрупнені види продукції тваринництва: м'ясо та продукти з м'яса; молоко та молочні продукти; яйця та продукти з яєць.

Для розрахунку порівняльного показника конкурентоспроможності продукції тваринництва (СІС) зробимо розрахунки по Польщі, що є досить схожою на Україну країною щодо розвитку тваринництва і є одним з ключових конкурентів для України на світовому, міжнародних та національних ринках, у тому числі українських ринках продукції тваринництва.

Проведемо оцінку сучасного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макrorівні (табл. 1), де будемо робити позначення У – Україна та П – Польща, щоб позначити дані по блокам оцінювання по цим двом країнам. Відзначаємо, що у таблиці покажемо розрахунки тільки по груповим критеріям та ПС і СІС, прибравши одиничні критерії з метою спрощення подання підсумкової інформації.

Відмічаємо наявність значних проблем щодо стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макrorівні, а також програш конкуренції відносно Польщі. За кожним блоком (груповим критерієм) стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва на макrorівні Україна програє конкурентам.

За груповим критерієм «Держава» найбільші проблеми є щодо корупції, тіньової економіки, інвестицій, інновацій та переходу на ПЦЗМР. При цьому проблеми з інвестиційним забезпеченням пов'язані з не бажанням інвесторів вкладати інвестиційні кошти в країну, що знаходиться в умовах війни. Інновації та ПЦЗМР обмежуються відсутністю інвестицій і концентрацією державних інститутів і бізнесу на проблемах виживання та безпеки.

Таблиця 1

Оцінка сучасного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні

Критерій конкурентоспроможності	Вагомість групового критерію	Порівняння з продуктами-аналогами або продуктами-замінниками (штучні та рослинні замінники продукції тваринництва) на визначеному ринку			
		0-25 (аутсайдер, критичні проблеми)	26-50 (значні проблеми)	51-75 (відсутність проблем)	76-100 (лідер за критерієм)
Груповий критерій «Держава»	0,10		У (34,2)	П (50,2)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (342); П (502)			
Груповий критерій «Ринок»	0,10		У (44,5)	П (52,8)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (445); П (528)			
Груповий критерій «Галузь»	0,10		У (33,4)	П (55,7)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (334); П (557)			
Груповий критерій «Регіон»	0,10		У (29,3)	П (53,7)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (293); П (537)			
Груповий критерій «Підприємство»	0,30		У (37,9); П (49,1)		
Разом по груповому критерію	0,30	У (379); П (491)			
Груповий критерій «Продукція»	0,30		У (46,7)	П (54,3)	
Разом по груповому критерію	0,30	У (467); П (543)			
Інтегральний показник конкурентоспроможності продукції тваринництва (ІС)		$Y = 34,2 \cdot 0,1 + 44,5 \cdot 0,1 + 33,4 \cdot 0,1 + 29,3 \cdot 0,1 + 37,9 \cdot 0,3 + 46,7 \cdot 0,3 = 3,42 + 4,45 + 3,34 + 2,93 + 11,37 + 14,01 = 39,52$ $P = 50,2 \cdot 0,1 + 52,8 \cdot 0,1 + 55,7 \cdot 0,1 + 53,7 \cdot 0,1 + 49,1 \cdot 0,3 + 54,3 \cdot 0,3 = 5,02 + 5,28 + 5,57 + 5,37 + 14,73 + 16,29 = 52,26$			
Порівняльний показник конкурентоспроможності продукції тваринництва (СІС) Україна		$39,52 / 52,26 = 0,76$			

Джерело: власні дослідження.

Щодо ринку, то для дослідження було обрано світовий ринок тваринництва та місце на ньому української продукції. Ключовими проблемами тут виступають: відносна низька конкурентоспроможність продукції українського тваринництва; частка (розміри) ринку, яку займає українська продукція тваринництва; інвестиції; інновації; перехід на ПЦЗМР. Відмічаємо кращі результати по груповому критерію «Ринок» ніж по груповому критерію «Держава», що свідчить про великий потенціал збільшення присутності української продукції тваринництва на світовому ринку.

Груповий критерій «Галузь» оцінювався зрівнянням галузі тваринництва в Україні з галуззю тваринництва Польщі щодо конкуренції на світовому ринку. Відмічаємо значні проблеми української галузі тваринництва щодо забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва. На окрему увагу заслуговує низька підтримка галузевими інститутами, у тому числі через їх не розвинутість, конкурентоспроможності продукції тваринництва.

Найбільш проблемним груповим критерієм щодо стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні є критерій «Регіон». За груповим критерієм «Регіон» спостерігаємо найбільше відставання від Польщі. Досліджування здійснювалось щодо регіонів України і їх участі у забезпеченні формування конкурентоспроможності продукції українського тваринництва по зрівнянню з регіонами Польщі. Наголошуємо на наявності проблем по всім одиничним критеріям конкурентоспроможності продукції тваринництва, де тільки цифровізація, через її розвиток в країні, має відносно високе значення.

Для дослідження групового критерію «Підприємство» порівняння щодо їх впливу на стратегічне забезпечення формування конкурентоспроможності продукції українського тваринництва на світовому ринку здійснювалось з підприємствами Польщі. Відмічаємо кращу ситуацію щодо рівня групового критерію «Підприємство» відносно більшості розглянутих групових критеріїв (окрім критерію «Ринок»). Ключовими проблемами є: частка українських підприємств на ринку та їх вплив на ринок через це; якість та рівень управління; інновації; перехід на ПЦЗМР; залучення та підготовка персоналу. На особливу увагу заслуговують проблеми українських підприємств тваринництва з залученням і підготовкою персоналу, які стали глибше через вплив економічних викликів спричинених війною країни проти російських агресорів (мобілізація, внутрішня міграція населення, високий рівень еміграції), а також неможливість українських підприємств тваринництва забезпечити конкурентні умови праці (заробітна плата, рівень соціального захисту, рівень професійного розвитку). Ще однією з найбільших проблем для українських підприємств тваринництва є якість та рівень управління, що не відповідає кращим світовим практикам і не дозволяє отримати додаткові конкурентні переваги щодо продукції тваринництва.

Найкращим щодо стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції українського тваринництва на світовому ринку є груповий критерій «Продукція», де ключовими проблемами є: канали просування, що викликано у значній мірі логістичними проблемами в країні в умовах ведення військових дій на її території; інновації; пакування та фасування; перехід на ПЦЗМР.

Оцінка сучасного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні показала, що найкращими є групові критерії мікрорівня («Підприємство», «Продукція»), надалі йдуть групові критерії макрорівня («Держава» та «Ринок») і найбільш проблемними є групові критерії мезорівня («Галузь» та «Регіон»).

Надалі у таблиці 2 розкриємо зміни у стратегічному забезпеченні формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні з врахуванням оптимізації складових конкурентоспроможності української продукції тваринництва, а також з врахуванням впровадження складових Стратегії розвитку агропромислового комплексу, що була розроблена Міністерством аграрної політики та продовольства України [5]. При цьому для виявлення змін показники конкурентоспроможності Польщі штучно візьмемо не змінними.

Таблиця 2

Оцінка потенційного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні

Критерій конкурентоспроможності	Вагомість групового критерію	Порівняння з продуктами-аналогами або продуктами-замінниками (штучні та рослинні замінники продукції тваринництва) на визначеному ринку			
		0-25 (аутсайдер, критичні проблеми)	26-50 (значні проблеми)	51-75 (відсутність проблем)	76-100 (лідер за критерієм)
Груповий критерій «Держава»	0,10		У (41,2)	П (50,2)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (412); П (502)			
Разом по груповому критерію	0,10	У (483); П (528)			
Груповий критерій «Галузь»	0,10		У (46,0)	П (55,7)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (460); П (557)			
Груповий критерій «Регіон»	0,10		У (41,1)	П (53,7)	
Разом по груповому критерію	0,10	У (411); П (537)			
Груповий критерій «Підприємство»	0,30		У (47,3); П (49,1)		
Разом по груповому критерію		У (473); П (491)			
Груповий критерій «Продукція»	0,30			У (54,1); П (54,3)	
Разом по груповому критерію	0,30	У (541); П (543)			
Інтегральний показник конкурентоспроможності продукції тваринництва (ПС)		$У = 41,2 * 0,1 + 48,3 * 0,1 + 46,0 * 0,1 + 41,1 * 0,1 + 47,3 * 0,3 + 54,1 * 0,3 = 4,12 + 4,83 + 4,60 + 4,11 + 14,19 + 16,23 = 48,08$ $П = 50,2 * 0,1 + 52,8 * 0,1 + 55,7 * 0,1 + 53,7 * 0,1 + 49,1 * 0,3 + 54,3 * 0,3 = 5,02 + 5,28 + 5,57 + 5,37 + 14,73 + 16,29 = 52,26$			
Порівняльний показник конкурентоспроможності продукції тваринництва (СІС) Україна		48,08/52,26 = 0,92			

Джерело: власні дослідження.

Оцінка потенційного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні показала значне покращення ситуації. При цьому країні потрібно сконцентруватись на підвищенні конкурентоспроможності галузі тваринництва та внеску регіонів у конкурентоспроможність продукції тваринництва, зменшити рівень корупції та тіньового ринку, підвищити інноваційну діяльність підприємств

тваринництва, цифровізацію та прискорити перехід на ПЦЗМР. У той же час у оцінці в таблиці 2 було взято песимістичний сценарій повільного повернення інвесторів до України, у тому числі у галузь тваринництва через економічні виклики, що спричинені війною та пост воєнним відновленням економіки країни.

Отримані дані в межах дослідження потенційного рівня стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні на макрорівні показали, що після реалізації оптимізаційних заходів, ситуація з конкурентоспроможністю української продукції тваринництва покращиться по всім груповим критеріям, особливо що стосується критеріїв мікрорівня. Однак, Україна, навіть за такої ситуації, не наздожене Польщу, враховуючи що польська продукція тваринництва також буде збільшувати конкурентоспроможність на світовому ринку. В таких умовах Україна потребує продовження та нарощування зусиль щодо стратегічного забезпечення формування конкурентоспроможності власної продукції тваринництва у довгостроковому періоді за рахунок розробку комплексу стратегічних оптимізаційних заходів на всіх рівнях функціонування національної економічної системи (держава, ринки, галузь, регіони, підприємства, продукція), де особливу увагу слід приділити переходу на постіндустріальну циркулярну зелену модель розвитку.

Висновки. Пошук та реалізація стратегічних підходів на основі використання методу нейронних мереж дозволить підвищити ефективність забезпечення формування конкурентоспроможності української продукції тваринництва в умовах економічних викликів на різних ринках збуту (світові, міжнародні, національні, регіональні, місцеві, локальні). Україна на рівні державних, муніципальних, галузевих інститутів, а також на рівні суб'єктів підприємництва отримає ефективний інструментарій результативного управління та підвищення конкурентоспроможності української продукції тваринництва на різних ринках збуту.

Література:

1. Паршина О.А. Дослідження процесу формування конкурентоспроможності продукції машинобудівного підприємства на основі нейронних мереж. *Економічний вісник НГУ*. 2006. № 3. С. 109-114.
2. Добровська Л.М., Добровська І.А. Теорія та практика нейронних мереж : навч. посіб. Київ : НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка», 2015. 396 с.
3. Gupta Madan M. *Statistic and Dynamic Neural Networks : From Fundamentals to Advanced Theory*. USA : IEEE Press, 2003. 722 p.
4. Перегуда Ю. Методика оцінки конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів. *Менеджмент та підприємництво : тренди розвитку*. 2024. № 2(28). С. 8-19.
5. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Стратегія розвитку агропромислового комплексу. 2024. URL: <https://minagro.gov.ua/investoram/strategiya-rozvitku-agropromislovogo-kompleksu>. (дата звернення: 01.07.2024).

References:

1. Parshyna, O.A. (2006). Doslidzhennia protsesu formuvannia konkurentospromozhnosti produktsii mashynobudivnoho pidpriemstva na osnovi neironnykh merezh [Research on the process of forming the competitiveness of the machine-building enterprise's products on the basis of neural networks]. *Ekonomichnyi visnyk NHU - Economic Bulletin of NSU*, 3, 109-114 [in Ukrainian].
2. Dobrovska, L.M., & Dobrovska, I.A. (2015). *Teoriia ta praktyka neironnykh merezh [Theory and practice of neural networks]*. Kyiv : NTUU «KPI» Vyd-vo «Politekhnik» [in Ukrainian].
3. Gupta, Madan M. (2003). *Statistic and Dynamic Neural Networks : From Fundamentals to Advanced Theory*. USA : IEEE Press.
4. Perehuda, Yu. (2024). Metodyka otsinky konkurentospromozhnosti produktsii tvarynnytstva v umovakh ekonomichnykh vyklykiv [Methodology for evaluating the competitiveness of livestock products in the conditions of economic challenges]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo : trendy rozvytku - Management and entrepreneurship: development trends*, 2(28), 8-19. [in Ukrainian].
5. The Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2024). *Stratehiia rozvytku ahropromyslovoho kompleksu [Strategy for the development of the agro-industrial complex]*. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/investoram/strategiya-rozvitku-agropromislovogo-kompleksu> [in Ukrainian].

УДК 339

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-698-712](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-698-712)

Писаренко Надія Василівна кандидат економічних наук, завідувач кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Шевчук Оксана Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри регіоналістики і туризму, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0937-4714>

Громоздова Лариса Василівна кандидат економічних наук, професор кафедри інтелектуальних систем і цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Макієвський Олексій Іванович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інтелектуальних систем і цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7332-0289>

Медвідь Ганна Сергіївна асистент кафедри регіоналістики і туризму, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5470-704X>

Шмігельська Євгенія Анатоліївна старший викладач кафедри регіоналістики і туризму, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0002-8356-9563>

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ ЛОГІСТИКОЮ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті досліджено особливості управління логістикою туристичними підприємствами та визначення ролі інноваційної політики та цифрових технологій в туризмі. Встановлено, що цифрові технології в управлінні логістикою є основним важелем розвитку туристичних підприємств, оскільки на сьогоднішній день значний розвиток ІТ-індустрії змусив змінюватись не лише бізнес взагалі, а й туристичний бізнес зокрема. Визначено передумови виникнення цифрової логістики. Проведене дослідження встановило, що кількість інтернет користувачів з роками зростає у геометричній прогресії, так само швидко зросли швидкість та кількість завантаження інформації та її вартість, що свідчить про значний вплив Інтернету на будь-яку

комерційну діяльність. В статті встановлено, що на сьогодні в туристичному секторі України переважає традиційна логістика, яка втрачає конкурентні позиції на ринку, що обумовлює необхідність впровадження цифрових технологій в управління логістикою, оскільки традиційні методи ведення туристичного бізнесу застаріли та неконкурентоспроможні. Встановлено основні переваги цифрової логістики, а саме маневреність, гнучкість, швидкість реагування та цілодобова доступність. Визначено питання, що стосується управління інтерфейсами в туристичному бізнесі. Розглянуто основні інтерфейси, що застосовуються в управлінні туристичними підприємствами, а саме: ERP (Enterprise Resource Planning), який представляє собою інфраструктуру програмного забезпечення, що підтримує управління та координацію різних структур, процесів і потоків в компанії для досягнення бізнес-цілей; CRM (Customer Relationship Management), що є програмною інфраструктурою із набором стратегій, політик та технологій для залучення, утримання та лояльності клієнтів. В результаті встановлено доцільність використання об'єднання обох інтерфейсів у такий, що веде облік всього процесу починаючи від постачальників до кінцевого споживача, постійний облік фінансових потоків, опитувань, рекламних матеріалів тощо. Виявлені загрози при застосуванні цифрової логістики та шляхи їх подолання. Визначено інноваційні фактори, що впливають на розвиток цифрових технологій в управління логістикою туристичних підприємств. До них можна віднести: значний розвиток Інтернету, новітніх інтернет-технологій та телефонних додатків, які доступні всюди та цілодобово; особисті відгуки туристів, їх туристичні блоги та онлайн-платформи з відгуками, які дають можливість туроператорам проводити прозору аналітику ринку та передбачати попит на туристичну продукцію; розвиток різноманітних соціальних мереж, які впливають на погляди та вибір туристів і створюють репутацію компаніям туристичного бізнесу. З'ясовано, що впровадження цифрової трансформації в сферу транспорту і логістики дає ряд переваг, такі як технологічні ефекти, ефекти конкурентоспроможності, комерційні ефекти. Що стосується технологічних ефектів, то шляхом якісних технологічних процесів логістики у туристичних підприємствах зменшуються затрати часу на обслуговування і відповідно пришвидшується доставка. Використовуючи сучасні інноваційні інформаційно-комунікаційні технології, підвищується ефективність управління логістикою туристичних підприємств. Інноваційна політика та сучасні цифрові технології управління логістикою є ключовими для успіху туристичних підприємств у сучасному конкурентному середовищі. Завдяки впровадженню нових технологій та методів управління логістикою туристичні підприємства можуть зменшити витрати, покращити обслуговування клієнтів та підвищити свою конкурентоспроможність.

Ключові слова: інновації; інноваційна політика; цифрові технології; логістика; цифрова логістика; управління.

Pysarenko Nadiia Vasylivna Ph.D. (Economics), Associate Professor, head of the marketing department, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Shevchuk Oksana Vasylivna Ph.D. (Economics), professor, Department of Regions and Tourism, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0937-4714>

Hromozdova Larysa Vasylivna Ph.D. (Economics), professor of the Department of Intelligent Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Makievsky Oleksiy Ivanovych Ph.D. (Pedagogical), Associate Professor of the Department of Intelligent Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7332-0289>

Medvid Hanna Serhiyivna assistant department of regions and tourism, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5470-704X>

Shmihelska Yevheniia Anatoliivna Senior Lecturer Department of regional studies and tourism, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8356-9563>

INNOVATIVE POLICY AND MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES OF LOGISTICS MANAGEMENT OF TOURIST ENTERPRISES

Abstract. The article examines the peculiarities of logistics management by tourist enterprises and the definition of the role of innovation policy and digital technologies in tourism. It has been established that digital technologies in logistics management are the main lever for the development of tourist enterprises, as today the significant development of the IT industry has forced changes not only in business in general, but also in tourism business in particular. The prerequisites for the emergence of digital logistics have been determined. The conducted research established that the number of Internet users has been growing exponentially over the years, the speed and amount of information downloads and its value have also increased rapidly, which indicates the significant impact of the Internet on any commercial activity. The article establishes that today in the tourism sector of Ukraine, traditional logistics prevails, which is losing competitive positions in the market, which determines the need for the introduction of digital technologies in logistics management, since traditional methods of conducting tourist business are outdated and uncompetitive. The main advantages of digital logistics are established,

namely maneuverability, flexibility, speed of response and 24/7 availability. The issue related to the management of interfaces in the tourism business has been determined. The main interfaces used in the management of tourism enterprises are considered, namely: ERP (Enterprise Resource Planning), which is a software infrastructure that supports the management and coordination of various structures, processes and flows in the company to achieve business goals; CRM (Customer Relationship Management), which is a software infrastructure with a set of strategies, policies and technologies for customer attraction, retention and loyalty. As a result, the expediency of using the combination of both interfaces into one that keeps track of the entire process from suppliers to the end consumer, permanent accounting of financial flows, surveys, advertising materials, etc. has been established. Identified threats in the application of digital logistics and ways to overcome them. Innovative factors affecting the development of digital technologies in the logistics management of tourist enterprises are identified. These include: significant development of the Internet, the latest Internet technologies and phone applications, which are available everywhere and around the clock; personal reviews of tourists, their travel blogs and online platforms with reviews that enable tour operators to conduct transparent market analysis and predict demand for tourist products; the development of various social networks that influence the views and choices of tourists and create a reputation for tourism business companies. It was found that the implementation of digital transformation in the field of transport and logistics provides a number of advantages, such as technological effects, competitiveness effects, and commercial effects. As for technological effects, through quality technological processes of logistics in tourist enterprises, time spent on service is reduced and, accordingly, delivery is accelerated. Using modern innovative information and communication technologies, the efficiency of logistics management of tourist enterprises increases. Innovative policies and modern digital logistics management technologies are key to the success of tourism enterprises in today's competitive environment. By implementing new technologies and logistics management methods, tourism businesses can reduce costs, improve customer service and increase their competitiveness.

Keywords: innovation; innovation policy; digital technologies; logistics; digital logistics; management.

Постановка проблеми. Україна межує з двома найбільшими торговими блоками світу і має вихід до моря, що є її географічною перевагою з точки зору логістики та торгівлі. Однак зараз цю перевагу підсилює розвиток інновацій, перетворюючи країну на привабливого партнера для європейського бізнесу. Адже цифрова логістика є складовою цифрової трансформації економіки, зокрема цифровізації торгівлі та електронного бізнесу, що функціонує на побудованих в цифровому форматі відносинах, де на перший план виходить цінність клієнтів, задоволення їх вимог, завдяки електронним способам та

інформаційній комунікації. Сьогодні, опираючись на події, пов'язані з пандемією COVID-19, війною логістичні компанії реагують на вимоги ринку і перебудовують свою роботу шляхом розробки власних цифрових бізнес-моделей, використовуючи при цьому цифрові технології. Вони можуть змінювати канали руху товарів, процеси поставок, оперативно приймати управлінські рішення щодо організації логістичних процесів та транспортних операцій, оптимізувати матеріальні, інформаційні та фінансові процеси, подбати про якість обслуговування споживачів, зменшити логістичні витрати тощо. Тому організації, які вкладають кошти та використовують цифрові технології, є лідерами галузі.

Після початку повномасштабного вторгнення українці майже повністю забули про подорожі. Замість того, щоб подорожувати, вони були змушені покинути країну. Війна майже повністю зупинила туристичну індустрію, після того, як люди змогли досягти відносної безпеки, постало питання, як відновити туристичний бізнес. Війна – це нова реальність, але й за таких умов економіка повинна працювати. У сьогоднішніх реаліях туризм можна відродити лише за умов впровадження інноваційних технологій. Для того, щоб працювати на повну потужність, українські туристичні агенції шукають інноваційні шляхи розвитку та поступово відкривають можливості на європейському ринку та в інших країнах. Тому ключовим питанням для української туристичної галузі є те, які інноваційні методи антикризового управління можуть бути використані для реанімування галузі. Туризм в українській економіці повинен відродитися, і є усі шанси стверджувати, що наша країна стане популярною туристичною дестинацією після завершення бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних аспектів інноваційної політики туристичних підприємств займаються такі вчені: Баженова С. [1], Пологовська Ю. [1], Бикова М. [1], Дворська І. [2], Кириченко С. [3], Корчевська Л. [4], Носирев О., Деділова Т., Токар І. [5], Роїк О., Недзвецька О. [6] і ін.

Питання, що стосуються застосування логістики в туристичній сфері досліджувались як вітчизняними, так і закордонними науковцями та були розглянуті у наукових працях Смирнова І.Г., Скоробогатова Т. В., Кордел З., Молз Дж.Г., Паріс К. Моріс, Писаренко Н.В. [7], Павлішина Н.М. [8] визначили специфічність туристичних послуг як продукту на ринку. Однак реалії розвитку сучасної ринкової економіки вимагають додаткового дослідження сучасних тенденцій розвитку логістичних процесів управління туристичних підприємств.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні впливу інновацій та сучасних цифрових технологій на ефективність управління логістикою туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток Інтернету, який обумовлений застосуванням інноваційних інтернет-технологій та новітнього

обладнання, привів до стрімкого зростання кількості користувачів, що призвело до необхідності бізнесу пристосовуватися до електронної комерції. Саме ці обставини змінюють класичний логістичний процес, включаючи зміни в логістичних функціях.

Туристичні підприємства відчують цей динамічний ринок та його гнучкість, насамперед завдяки учасникам ланцюгів поставок туристичної продукції, а саме туристам, які швидко адаптувались до нових технологічних пропозицій та вже освоїли веб-інтерфейси, спеціалізовані на виборі та доставці туристичних пакетів. Туристичним підприємствам доводиться адаптуватися до електронної логістики, оскільки вони самі працюють за межами туристичних продуктів, насамперед з інформаційною продукцією.

Логістика є однією з найважливіших складових туристичної індустрії. Вона охоплює планування, організацію та контроль руху товарів, послуг та інформації, пов'язаних з туризмом. Ефективне управління логістикою може значно підвищити конкурентоспроможність туристичних підприємств, покращити їхню роботу та задовольнити потреби клієнтів.

Інноваційна політика туристичних підприємств повинна бути спрямована на впровадження нових технологій та методів управління логістикою:

- *використання цифрових технологій*: цифрові технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання, Інтернет речей (IoT) та блокчейн, здатні допомогти туристичним підприємствам автоматизувати логістичні процеси, оптимізувати маршрути, покращити ланцюги постачання та підвищити прозорість.

- *впровадження нових методів управління* ("lean logistics" та "agile logistics"), допоможуть туристичним підприємствам зменшити витрати, підвищити гнучкість та покращити співпрацю з партнерами.

- *співпраця з дослідницькими інституціями*: туристичні підприємства можуть співпрацювати з дослідницькими інституціями для розробки нових інноваційних рішень у галузі логістики.

Існує безліч сучасних цифрових технологій, які можна використовувати для управління логістикою туристичних підприємств. Деякі з найпоширеніших включають:

- *системи управління ланцюгом постачання (SCM)* допомагають туристичним підприємствам планувати, організувати та контролювати рух товарів та послуг протягом усього ланцюга постачання.

- *системи планування маршрутів* оптимізують маршрути транспортних засобів туристичним підприємствам, що може призвести до значної економії витрат.

- *системи відстеження та моніторингу* дозволяють туристичним підприємствам відстежувати розташування товарів та послуг в режимі реального часу.

– системи управління запасами здатні оптимізувати рівень запасів, що може допомогти зменшити витрати та уникнути дефіциту.

– платформи електронної комерції дозволяють туристичним підприємствам продавати продукти та послуги онлайн, що може допомогти охопити ширшу аудиторію та збільшити продаж.

Інновації та розробка нових продуктів або надання нових послуг є важливими факторами конкурентоспроможності сучасного туристичного бізнесу. Велика кількість досліджень підкреслює брак інновацій в українській туристичній галузі порівняно з іншими секторами економіки, де технології та інновації є широко розповсюдженими [1]. У туристичній галузі застосування інновацій є складним процесом. У туризмі інновації вимагають нових структур планування, управління та організації, а також колективних інтересів, спрямованих на туристичний розвиток.

Сучасна туристична індустрія повинна переміститися на передову лінію технологічних застосувань. Постійне розширення туристичної галузі в Україні має зробити туризм пріоритетною сферою для інноваційного застосування технологій, а поєднання з передовими технологіями трансформувати і модернізувати туризм [3].

Туристична галузь як ніколи очікує інноваційних рішень та змін уже сьогодні. За таких умов обґрунтуємо цифрові інноваційні тренди в туризмі, які відкриють нові можливості для розвитку бізнесу в Україні.

Цифрові інновації. Трансформація та модернізація оцифрованих, об'єднаних в мережу мальовничих місць, курортів і музеїв забезпечить стійкий поштовх для розбудови України. У сфері туристичного бізнесу технологічна революція дасть сильний поштовх онлайн-туризму.

Туристична індустрія може використовувати безпрецедентні можливості цифрових інновацій. Оцифрування та пов'язані з ним технології стануть ключовими технологіями, що визначатимуть майбутнє модернізації туристичної індустрії в Україні. З передовим застосуванням цифрових технологій туристична індустрія переживає трансформацію якості, ефективності та рушійної сили, і переходить від екстенсивного зростання, зумовленого ресурсами, до нового етапу ефективного зростання, зумовленого технологічними інноваціями [5].

Використовуючи тенденцію оцифрування, музеї України вже використовують цифрові технології для просування та інтерпретації своїх виставок та колекцій створених під час війни. Інтерактивні та партисипативні екскурсії, які проводять українські музеї навіть під час війни вже покращили якість культурних туристичних продуктів, а також підвищили досвід і зацікавленість громадськості світу (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади застосування інновацій та цифрових технологій в туристичній галузі

Основні розділи	Віртуальні екскурсії
Тейзажі	Інтерактивні віртуальні тури в режимі реального часу: екскурсивод відправляється до туристичного об'єкту замість туриста і надає зворотній зв'язок в режимі реального часу від першої особи за допомогою відео- та аудіо-записувального обладнання
Топулярні пам'ятки	Пряма трансляція з веб-камери: встановлення веб-камер у популярних місцях
Музеї та виставки	Зображення, відео та онлайн-зустрічі: оцифрування популярних офлайн-виставок за допомогою фото- та відеозйомки, а також надання можливості онлайн-відвідувачам брати участь в інтерактивній сесії виставки через доступ до веб-зустрічей у режимі реального часу
Шоу	Відеозапис популярних шоу: представлення шоу у відеоформаті на туристичних платформах та надання онлайн доступу до них відвідувачам з усього світу
Вистави	Пряма трансляція: надання відвідувачам різноманітних каналів для перегляду спеціальних подій за допомогою платного контенту.

Джерело: сформовано авторами на підставі [6]

Штучний інтелект. У туристичній індустрії спостерігається паралельна тенденція до розширення персоналізованих та інтелектуальних продуктів і послуг. За таких умов штучний інтелект проникає у весь процес виробництва та споживання туристичних послуг. Штучний інтелект змінює туризм, готельний бізнес і дотичні галузі, вносячи «розумні зміни» в розробку туристичних маршрутів, хмарних систем, роботи готелів і ін.

Віртуалізація. Застосування таких технологій, як AR/VR та 5G у туристичній галузі породило нові форми бізнесу, такі як хмарний туризм і туризм у прямому ефірі, а також підштовхнуло до глибокої трансформації туристичного маркетингу та туристичного досвіду. Віртуальні технології дали потужний поштовх туристичній революції, особливо розвитку віртуального туризму, нової форми екскурсійного туризму, що поєднує мережеві технології, 3D-візуалізацію, VR, географічні інформаційні технології та традиційний туризм. Це відіграє вирішальну роль у трансформації туризму.

Вітчизняний науковець Н.В. Писаренко стверджує, що віртуальний туризм виходить за рамки традиційної форми інформації і пов'язує сприйняття користувача з прийняттям туристичних рішень. Комбіноване використання віртуальних технологій та сучасних інформаційних технологій долає обмеження традиційних засобів вираження інформації, таких як текст, об'єкти, що демонструються на екскурсіях та фото та відео, і генерує багатшу інформацію в просторовому вимірі [7]. Найважливішим є те, що вона уникає

часових і просторових обмежень подорожей, дозволяючи відвідувачам бачити не лише панорамні види мальовничих місць, але й туристичні ресурси, які не є відкритими для громадськості або відкриті на постійній основі. Поєднання віртуального туру і реальності значно покращує інтерактивний досвід туристів та відчуття участі, даючи їм можливість спонтанно формувати сприйняття образу та зміцнювати спогади про мальовничі місця.

На сьогодні віртуальний туризм в результаті загарбницького нападу росії – це єдиний телепорт, що дозволяє не виходячи з дому, бомбосховища або укриття потрапити до музею, відвідати видатні історичні місця або подивитися виставу. Віртуальний туризм використовує 3D та 4D ефекти, інноваційні програми та сферичні панорами, щоб допомогти подорожувати тим, хто не може дозволити реальну подорож з тих чи інших причин.

В Україні основними цілями створення віртуальних турів на сучасному етапі є:

- популяризація та ознайомлення (досягається шляхом представлення не лише публічних виставок, а й музейних колекцій, наприклад, тих, що зберігаються на складах чи в інших сховищах, вивезених внаслідок війни);
- освітньо-культурні цілі (надання можливості розширити візуальне уявлення про об'єкти, що демонструються на екскурсіях та турах);
- соціально-психологічна реабілітація (що може відволікти увагу від негативних новин та подій). Як правило, це діючі музеї або музеї, тимчасово переміщені в безпечніші місця, з розвиненими інтерактивними можливостями, які дають змогу віртуально ходити виставковими залами, переглядати тривимірні зображення та вивчати інформацію про виставки й окремі експонати. Кількість таких віртуальних музеїв та виставок в Україні наразі зростає [2].

Інтеграція: надання кращих послуг. Розвиток цифрових, інтелектуальних і віртуалізаційних технологій спонукає до інтеграції онлайн та офлайн туризму, віртуального досвіду та реальності, а також технологій та ідей, що призводить до складних і різноманітних інновацій у туризмі. Інтеграція цифрових інновацій підвищує якість туризму та формує кращу туристичну індустрію. У сфері туризму зростаюча зрілість технології великих даних прискорює розвиток технологій штучного інтелекту. Великі дані, і технології віртуалізації продовжують глибше інтегруватися з туристичним ринком і надавати інтелектуальні, зручні, якісні туристичні послуги та інноваційні форми бізнесу для туристів.

Платформа: побудова інтегрованої платформи додатків. Оцифрування та інтеграція технологій, а також розширення масштабів та мобільності туристичної індустрії проклали шлях до створення глобальних туристичних платформ технологічних додатків, таких як Expedia, Airbnb і Strip. Інформаційні технології та Інтернет дозволили туристам бронювати готелі та авіаквитки через ОТА, таким чином змінивши інформаційну асиметрію у

виробництві та споживанні туристичних послуг. Основні платформи застосування туристичних технологій продемонстрували нові тренди розвитку. Вони співпрацюють з інтелектуальними платформами туристичних послуг, додатками або окремими продавцями, а також взаємодіють із зовнішніми платформами, щоб створити повноцінну систему послуг.

Туристичні програми, розроблені виключно сторонніми організаціями, включно з іншими послугами, транспортом, соціальними мережами, бронюванням, збагатили систему туристичних продуктів і заповнили відсутні функції офіційних туристичних платформ [8].

Забігаючи наперед, інновації в туристичній галузі України неминуче будуть зосереджені на ключових гравцях туристичної індустрії з метою підвищення ефективності як туристів, так і туристичних підприємств.

Розвиток нових цифрових технологій в туристичній галузі відкриє еру розумного туризму, що буде орієнтований на потреби туристів, стане основою нашого тріумфального майбутнього.

Наука і технології відіграють важливу роль у майбутньому розвитку української туристичної галузі на тлі зростаючого споживання туристичних послуг, орієнтованих на якість, безпеку та найкращі практики. Використовуючи інноваційні технології, різноманітний та персоналізований туризм стане популярним, цікавим, унікальним і, перш за все, безпечним.

Бізнес-орієнтовані інновації в діяльності туристичних підприємств (якісне обслуговування, точність, маркетинг) сприятимуть розвитку інтенсивних та економічно ефективних послуг. Завдяки використанню нових цифрових технологій туристичні підприємства зможуть модернізувати туристичні об'єкти та оптимізувати туристичні послуги.

За допомогою цифрових інноваційних технологій можна буде демонструвати багато туристичних об'єктів, що значно підвищить ефективність туристичних атракцій на місцях. Туристичні підприємства також можуть використовувати інноваційні технології для здійснення цільового маркетингу та створення туристичних брендів.

В умовах зростаючої конкуренції в туристичній галузі українські туристичні підприємства звертаються до передових досягнень науки і техніки, щоб розширити свій бізнес у суворих умовах війни.

Безумовно, інноваційні та цифрові процеси-це сучасний тандем, без якого неможливий розвиток економіки та будь якого суб'єкта господарювання. Ці два поняття є взаємодоповнюючими, адже застосування інновацій породжує цифрові зміни, впровадження інновацій дозволяє спростити адаптивний процес до цифрової економіки. В даному напрямі необхідно здійснювати узгоджену інноваційну політику від ідеї до реалізації на ринку цифрових технологій для створення, розвитку та забезпечення конкурентоспроможності бізнесу, заснованого на нових технологічних рішеннях або бізнес-моделях, які не застосовувалися раніше. І важливе значення у даному контексті слід відвести й цифровій логістиці [7].

Важливе значення в управлінні цифровою логістикою туристичних підприємств займає управління інтерфейсами. Одним із інтерфейсів є система ERP (Enterprise Resource Planning), яка представляє собою інфраструктуру програмного забезпечення, що підтримує управління та координацію різних структур, процесів і потоків в компанії для досягнення бізнес-цілей. Така система має вирішальне значення для цифрової логістики, оскільки є набором простих для відстеження процесів, які вчасно координуються та контролюються.

ERP інтерфейс в поєднанні з різними процесами на підприємстві дають можливість робити постійний запис про наявність туристичної продукції, про стадії проектування нових продуктів, про обслуговування та зворотній зв'язок для підтримки майбутніх продуктів тощо. Зрештою, роль систем ERP полягає у тому, щоб залучити «найкращі практики», характерні для вертикалі бізнесу, а також дозволити їм бути гнучкими залежно від конкретних умов мінливості ринку.

Надзвичайно важливим в управлінні логістикою туристичних підприємств є інтерфейс CRM (Customer Relationship Management), що є програмною інфраструктурою із набором стратегій, політик та технологій для залучення, утримання та лояльності клієнтів. У більш широкому розумінні, програмна система управлінням CRM включає маркетинг, продаж, фінансову та технічну підтримку стосовно клієнтів, потенційних клієнтів, постачальників та партнерів.

Для туристичних підприємств доцільне об'єднання обох систем у таку, що веде облік всього процесу починаючи від постачальників до кінцевого споживача, постійний облік фінансових потоків, опитувань, рекламних матеріалів тощо. Отже, описані програмні інтерфейси є корисними як для внутрішніх процесів туристичних агентств, так і для кінцевих споживачів: туристів, агентств роздрібною торгівлі.

Слід зазначити, що традиційна логістика формується на основі фізичних та інформаційних потоків, які виникають під час передачі продукції в роздрібні мережі та обумовлюють післяпродажні процеси. При цьому цифрова логістика у туристичних підприємствах починається з моменту появи запасів, які називаються інформаційними запасами, ще до фактичного управління витратами. При цьому може виникнути ситуація коли туроператор може вирішити скасувати туристичний продукт при виникненні несприятливих умов з метою мінімізації збитків. Якщо туроператор працює на основі електронної логістики, в такій ситуації він може вирішити скасувати схему без фінансових втрат. Звичайно, підтримка цифрової логістики в такій ситуації повинна враховувати високу репутацію компанії серед клієнтів і кількісну оцінку розміру можливих збитків. Сильний туроператор може не відкликати попередній туристичний продукт, навіть якщо він несе збитки, просто поважаючи власні повноваження на ринку, але у випадку якщо подібні ситуації трапляються не дуже часто.

Цифрова логістика і ланцюги поставок є факторами конкурентоспроможності та розвитку виробництва інноваційного типу. Підвищити ефективність логістичних процесів можна з допомогою новітніх ІТ-рішень, серед яких логістичні системи, що взаємодіють у логістичних компаніях, а саме визначення точних координат об'єкта, планування ресурсів підприємства, система управління транспортом, система управління складом, система управління виробництвом, система управління взаємовідносинами з клієнтами, наявність вантажів, вид транспорту, маршрути руху, організація дистрибуції тощо. Також, щодо Індустрії 4.0, варто і відзначити «хмари» для зберігання даних. Великою їх перевагою є доступ до програмного забезпечення, баз даних, інших інформаційних сервісів, що здійснюється завдяки комп'ютеру чи смартфону та доступність інформації у будь-який час і у будь-якому місці. Саме хмарні обчислення дають змогу обробляти великі обсяги даних і впроваджувати «точні» інноваційні елементи контролю в онлайн-режимі.

Якщо говорити про технологію, що використовується на складах, а саме ІоТ (Інтернет речей), то вона тісно пов'язана з різними датчиками, що фіксують зовнішню інформацію і передають її в цифрові бази даних. Прикладом цього можуть слугувати штрих-коди на складі, завдяки чому автоматизована система надсилає інформацію збору даних до ERP-системи із тим зменшуються витрати часу і витрати на робочу силу [1].

Цифрові відносини будуються зазвичай в рамках цифрових платформ. Їх великі конкурентоспроможні компанії використовують, коли з'єднують вантаж і вантажовідправників з перевізниками. Прикладом може слугувати, інноваційна логістична платформа Trans.eu, що об'єднує всі існуючі системи управління перевезеннями, заявками, моніторингу і пропонує новітні рішення. Тобто в межах одного інструменту можливий повний обмін даними усіх учасників транспортного процесу. Однак, що стосується транспортної логістики, то більш ефективним є формування не лише самої платформи, а й системи ІТ-підтримки, що забезпечували б ефективну діяльність систем керування транспортними потоками, скорочували б затрати часу та фінансові витрати, пов'язані з пошуком даних та здійснювали б розробку ІТ-додатків щодо створення партнерських відносин, завдяки ефективним виробничим та торговельним зв'язкам між представниками різних форм бізнесу [6].

Неменш важливим етапом на шляху до цифровізації в транспортній галузі є електронна транспортна накладна (e-CMR) та електронна авіанакладна (e-AWB). Перевагою таких накладних для виробників є швидке підтвердження доставки товару, підвищення ефективності відстеження, обробки даних про вантаж, прозорість шляху проходження та зниження витрат та затрат часу. Тобто, якщо паперова робота загалом починається до початку перевезення вантажу, потім слідує заявка, накладні, рахунок в декількох екземплярах, то для того, щоб скоротити час, всі документи можна швидко надсилати у цифрових платформах. До того ж, документи зберігаються в архіві системи, тому завжди можна повернутися до них.

Таким чином, використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології, підвищується ефективність управління логістикою компаній чи організацій, а саме скорочується час виконання замовлень, зменшуються логістичні та транспортні витрати, підвищується рівень попиту і відповідно збільшується виручка від реалізації компаній, тобто економічна ефективність. Тому логістичним компаніям необхідно все більше впроваджувати інноваційні технології для забезпечення прозорості та обліку операцій [2].

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що логістика сьогодні є не допоміжною галуззю в бізнесі, а основним фактором конкурентоспроможності та ефективності бізнесу. Адже для менеджерів організацій доступні поточні дані, тому вони можуть швидко реагувати та запроваджувати певні зміни, наприклад зміни маршрутів або переходити на інші способи доставки, щоб уникати певних штрафів, тобто змінювати стратегію чи бізнес-моделі і тим самим впливати на результативність. Зараз ми спостерігаємо відбір на ринку логістичних послуг між дрібними і середніми учасниками. Одні з них не є достатньо потужні, інші пристосовуються до нових реалій. Тому їм варто об'єднуватись з такими компаніями чи організаціями, які б доповнювали певні послуги і тим самим створювали умови для розвитку і подальшого зростання, наприклад особливі пропозиції для клієнтів, екосистеми тощо.

Логістичним галузям потрібно використовувати всі можливості від цифрової трансформації, що забезпечує доступ та взаємозв'язок даних тут і зараз, і відповідно робить бізнес швидшим і ефективнішим. З переходом від матеріального середовища у віртуальне необхідні зміни щодо витрат та напрямів діяльності. Однак, впровадження цифрової трансформації в сферу транспорту і логістики дає ряд переваг, такі як технологічні ефекти, ефекти конкурентоспроможності, комерційні ефекти. Що стосується технологічних ефектів, то шляхом якісних технологічних процесів логістики в бізнесі зменшуються затрати часу на обслуговування і відповідно пришвидшується доставка. Щодо ефектів конкурентоспроможності, то збільшується клієнтська частка через задоволення якістю обслуговування. І відповідно щодо комерційних ефектів, то завдяки цифровій трансформації в логістиці з'являються нові IT-послуги, збільшуються обсяги перевезень, скорочуються фінансові витрати та підвищується продуктивність компаній [8].

Проте загалом рівень цифровізації логістики в Україні залишається невисоким. Тому виникає необхідність освоювати актуальні канали та формати доставок, здійснювати аналіз даних та автоматизацію процесів, впроваджувати роботів, блокчейн та системи електронної взаємодії згідно з вимогами ЄС, виконувати роботу з документам електронної митниці з вимогами ЄС, організувати сумісну систему контролю за переміщенням вантажів чинної в митних органах України із загальноєвропейською Новою комп'ютеризованою транзитною системою.

Висновки. Вся система туризму, включаючи систему туристичних транспортних засобів, систему туристичних інформаційних послуг, систему регулювання туристичної індустрії та захисту прав туристів, а також систему безпеки туристів, повинна бути інноваційною.

Використання сучасних цифрових технологій для управління логістикою може принести багато переваг туристичним підприємствам, зокрема:

- *зниження витрат*: цифрові технології сприяють зменшити витрати на транспорт, зберігання та інші логістичні процеси туристичним підприємствам.
- *покращення обслуговування клієнтів*: цифрові технології допомагають туристичним підприємствам покращити обслуговування клієнтів за рахунок більш швидкого та точного виконання замовлень, а також більш ефективного вирішення проблем.
- *підвищення конкурентоспроможності*: цифрові технології підвищують конкурентоспроможність туристичним підприємствам за рахунок більш гнучкої та ефективної роботи.

Використання штучного інтелекту, пошук маршрутів онлайн, бронювання квитків та багато інших персоналізованих послуг дозволяють задовольнити різноманітні та персоналізовані споживчі потреби туристів.

Ініціативи з оцифрування туристичних ресурсів, такі як хмарні платформи та вебсайти інформаційних служб, допоможуть подолати часові та просторові обмеження у використанні туристичних ресурсів, а поширення інтернет-технологій та мобільних терміналів сприятиме впровадженню інтерактивних способів обміну туристичними послугами.

Сьогодні, як ніколи, туристична галузь України потребує нових інноваційних рішень та змін. Туризм – це не лише культура, але й економіка. Він впливає майже на всі сфери стратегічного сектору, включаючи економічне зростання, стратегічне планування, зайнятість, інвестиції в інфраструктуру, нові підприємства, валютні надходження, інновації, розвиток нових атракцій; якість життя населення: диверсифікацію дестинацій, якість інфраструктури, надання послуг, доступність, збереження культурної спадщини.

Література:

1. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. № 5(23). С. 168–180.
2. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>
3. Кириченко С. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>
4. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, м. Чернівці, 5 травня 2022 р. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 337–341.

5. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf>

6. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : економічні науки*. 2022. Випуск 46. С. 11–15.

7. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. 13 (27). С.536-550.

8. Павлішина Н.М. Крос-культурний аналіз споживача у міжнародному маркетингу. *Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання*. Миколаїв, 2018. № 21. С. 92–95. URL: <http://global-national.in.ua/issue-21-2018>.

References:

1. Bazhenova, S., Pologhovsjka, Ju., Bykova, M. (2022) Realiji rozvytku turyzmu v Ukrajinі na suchasnomu etapi [Realities of tourism development in Ukraine at the current stage]. *Naukovi perspektvy – Scientific perspectives*, 5(23), 168–180. (in Ukrainian)

2. Dvorsjka, I. Turystychna ghaluzj pislja vijny: chy mozhlyva reanimacija ta antykryzove upravlinnja? [The tourism industry after the war: is resuscitation and anti-crisis management possible?]. Available at: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (in Ukrainian)

3. Kyrychenko, S. Podorozhi ta vijna: jakoju bude turindustrija pislja peremoghy [Travel and war: what will the tourism industry be like after victory]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/> (in Ukrainian)

4. Korchevsjka, L. (2022) Stan, osoblyvosti ta perspektvy turyzmu u vojennyj ta postvojennyj periody [State, peculiarities and prospects of tourism in the war and post-war periods]. *Upravlinnja rozvytkom sfery ghostynnosti: reghionaljnyj aspekt: materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji onlajn-konferenciji, m. Chernivci – Management of the development of the hospitality sector: regional aspect: materials of the International Scientific and Practical Online Conference. Chernivci: Tekhnodruk*, 337–341. (in Ukrainian)

5. Nosyrjev, O., Dedilova, T., Tokar, I. (2022) Rozvytok turyzmu ta industriji ghostynnosti v strateghiji postkonfliktnogho vidnovlennja ekonomiky Ukrajinj [Development of tourism and the hospitality industry in the strategy of post-conflict economic recovery of Ukraine]. *Socialjno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 1(26), 55–68. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf> (in Ukrainian)

6. Rojik, O. R., Nedzvecjka, O. V. (2022) Shljakhy rozvytku turystychnoji sfery Ukrajinj u vojennyj period [Ways of development of the tourism sphere of Ukraine during the war period]. *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. Serija: ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*, 46, 11–15. (in Ukrainian)

7. Pysarenko, N.V. (2023). Internet-marketynh yak efektyvnyi instrument rozvytku reklamnoho rynku ta stvorennia i prosuvannia brendu [Internet marketing as an effective tool for the development of the advertising market and the creation and promotion of the brand]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii - Scientific innovations and advanced technologies*, 13 (27). 536-550.

8. Pavlishyna, N.M. (2018). Kros-kulturnyj analiz spozhyvacha u mizhnarodnomu marketyngu [Cross-cultural analysis of the consumer in international marketing]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky - Global and national problems of the economy*, 21. 92-95. URL: <http://global-national.in.ua/issue-21-2018>.

УДК 711:72.01:719

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-713-725](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-713-725)

Савкін Ігор Вячеславович здобувач третього рівня вищої освіти (доктор філософії), Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-1205-0615>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Сучасні міста об'єктивно потребують оновлення та розвитку відповідно до потреб і запитів його мешканців та вимог сьогодення. Ревіталізація історичної забудови є важливим елементом даного процесу. Активний процес ревіталізації історико-культурної спадщини в Україні спостерігається протягом останніх десяти років. Наша держава є осередком великої кількості історичних об'єктів нерухомості та культурних просторів, що є очевидною передумовою для її трансформації та актуалізації в сучасному контексті. Нажаль, в Україні здебільшого спостерігається неналежне та споживацьке ставлення до об'єктів історико-культурної спадщини, а відсутність спеціальних програми їх дослідження та розвитку сприяє спотворенню та фрагментації історико-культурного ландшафту міста. Особливо це стосується історичних пам'яток нерухомості, що ще не мають статусу пам'ятки культури (архітектури, історії) і не охороняються законом. Саме тому актуально і важливо системно вивчати зарубіжний досвід відновлення таких об'єктів та сприяти розвитку національних проектів ревіталізації. Урбаністична ревіталізація стосовно історичних об'єктів нерухомості в Україні ще не знайшла відповідного теоретико-методологічного підґрунтя та слабо проявляється у прикладній площині. Зокрема, її організаційно-економічна складова не досліджена взагалі та є актуальним предметом наукового вивчення. В статті зроблена спроба окреслити предметне поле організаційно-економічних аспектів ревіталізації історичних об'єктів нерухомості в Україні, дати тлумачення цьому поняттю та виокремити його особливості. З'ясовано, що основними організаційно-економічними інструментами ревіталізації історичних об'єктів нерухомості слід вважати підготовку плану ревіталізації об'єкту з докладним алгоритмом джерел фінансування, пошук коштів з усіх можливих джерел та довгостроковий прогноз планових надходжень; обґрунтовані її соціально-економічні можливості для сучасних міст.

Ключові слова: ревіталізація, урбаністичні дослідження, історичний об'єкт нерухомості, міський простір, можливості ревіталізації.

Savkin Igor Vyacheslavovych Postgraduate Student (PhD), Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0009-1205-0615>

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF REVITALIZATION OF HISTORICAL REAL ESTATE IN UKRAINE

Abstract. Modern cities objectively need to be renewed and developed in accordance with the needs and demands of their residents and the requirements of the present. Revitalization of historic buildings is an important element of this process. An active process of revitalization of the historical and cultural heritage in Ukraine has been observed over the past ten years. Our country is home to a large number of historic properties and cultural spaces, which is an obvious prerequisite for its transformation and actualization in the modern context. Unfortunately, in Ukraine, there is a largely inappropriate and consumerist attitude towards historical and cultural heritage sites, and the lack of special programs for their research and development contributes to the distortion and fragmentation of the city's historical and cultural landscape. This is especially true for historical real estate that does not yet have the status of a cultural (architectural, historical) monument and is not protected by law. That is why it is relevant and important to systematically study foreign experience in restoring such sites and to promote the development of national revitalization projects. Urban revitalization in relation to historic real estate in Ukraine has not yet found an appropriate theoretical and methodological basis and is weakly manifested in the applied field. In particular, its organizational and economic component has not been studied at all and is an urgent subject of scientific research. The article attempts to outline the subject matter of organizational and economic aspects of revitalization of historical real estate in Ukraine, to give an interpretation of this concept and to highlight its features. It is found that the main organizational and economic tools for the revitalization of historical real estate should be considered the preparation of a revitalization plan for the object with a detailed algorithm of funding sources, the search for funds from all possible sources and a long-term forecast of planned revenues; its socio-economic possibilities for modern cities are substantiated.

Keywords: revitalization, urban studies, historical real estate object, urban space, revitalization opportunities

Постановка проблеми. Сучасний життєвий простір людини відрізняється еkleктичним поєднанням історичних і модерних, індустріальних і сільських, урбаністичних та замських рис, що потребує їх органічного і ефективного поєднання. Особливо це актуально для сьогоденного міського простору, зокрема великих міст, в якому паралельно співіснують промислові та історичні зони, сучасні забудови, садово-паркові комплекси тощо. Формуючими чинниками міської культури все більше стають великі центри (супермаркети, гіпермаркети, торгівельно-розважальні центри, бізнес-центри), деградують великі збанкрутілі індустріальні зони та ростуть райони новобудов.

Всі вказані процеси закономірно вимагають творення гармонійного довкілля, що є комплексним завданням економічного, містопланувального (архітектурного) та соціального характеру.

Архітектурно-історична спадщина є невід'ємною складовою сучасного міського простору, що виконує важливі естетичні функції в розвитку середовища та наповнення його нематеріальним змістом. Як стверджують фахівці, «історична будівля, яка не використовується, поступово деградує з технічного боку, що призводить до її фізичної руйнації; з іншої сторони, невластиве використання історичної будівлі, несумісне з її естетичною функцією і матеріально-технічною структурою, також призводить до фізичної деградації. Відтак є дуже важливим вибір оптимальної функції, яка дозволить максимально повно, в науково-пізнавальному аспекті, розкрити естетичні та історичні якості будівлі, вписати її в сучасний архітектурно-містобудівний контекст та функціональну програму міста, зробити її суспільно важливою та цікавою – такою, що збагачуватиме історичне середовище» [1, с. 37]. Іншими словами, історичні об'єкти нерухомості в нашій державі потребують не лише культурно-мистецької уваги, але й правого захисту, економічних підходів та окремого менеджменту.

Одним з найбільш ефективних шляхів економічної адаптації історичної архітектури до сучасних вимог життя людини є ревіталізація. На відміну від України, де процеси ревіталізації лише започатковуються, аналогічний міжнародний досвід переконує в їх доцільності та ефективності. Найбільш економічно і естетично вдалим прикладами в цій сфері є потужний діловий центр Лондона, збудований на місці колишнього морського порту (Велика Британія); Хай-Лайн Парк в Нью-Йорку – на місці старої міської колії (США); Поліфункціональний центр (3 музеї, 12 галерей, радіостанції, кафе, концерт-холи) «Kaarelitehdas» у Гельсінкі – на місці фабрики з виробництва кабелів (Фінляндія); найбільший торгівельно-розважальний комплекс східної Європи «Manufaktura» у Лодзі – на місці бавовняної мануфактури (Польща); житловий комплекс на 226 квартир «Sio silo» в Осло – на місці зернового елеватора (Норвегія); парк розваг «Wunderland Kalkar» – на місці колишньої атомної електростанції (Німеччина); художній центр «Salts Mill» у Бредфорді – на місці текстильної фабрики XIX ст. (Англія) [2, с. 305-306]. Подібні вдалі приклади є вже і в Україні: комплекс «IZONE» (галерея, виставковий центр, простір для конференцій та концертів, майстерні, магазини, кав'ярні) в Києві – на місці Київського суднобудівного заводу; арт-завод «Платформа» (коворкінг, майстерні, галереї, простір для проведення концертів та фестивалів) в Києві – на місці колишнього шовкового комбінату; «Зелений театр» (еко-ферма (вирощування овочів, відкритий лекторій, майданчик для дітей) в Одесі – на місці амфітеатру під відкритим небом; платформа для розвитку креативного бізнесу «Unit city» в Києві – на місці Київського мотозаводу; «ReZavod» (офіси, майстерні, галереї, триповерхова фотостудія) у Львові – на місці заводу медичної апаратури.

Вказані об'єкти демонструють можливості, естетичний та економічний ефект ревіталізації на практиці. Однак, за цими успішними проектами стоїть копійка праця сотень фахівців та передове організаційно-економічне бачення майбутнього історичних об'єктів нерухомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади ревіталізації найбільш повно розроблені в працях закордонних дослідників, таких як А. Біллерт, А. Мігноса, Блейк Дж. Томас, Бред Раян, М. Вільчкєвіч, Д. Лічфілд, Дженіфер С. Вей, Д. Ріпкем, Д. Картер, Е. Уоллес, Є. Хауснер, Л. Прибегі, І. Ріццо, Карл Гродач, Кей Ем По, К. Скалскі, Кріс Атчісон, Маріус Отто, Ренія Еренфаucht, Річард М. Маккаhey, Рікардо Мендес, Я. Пурхль та ряд інших.

Вітчизняні наукові дослідження ревіталізації представлені працями А. Броневицького, А. Вахниченко, С. Горбалука, О. Івашко, С. Іван-Костецького, А. Каржинерової, А. Панкєєва, О. Рибчинського, В. Савйовського, О. Сича, Ю. Тютюнника, О. Челнокова та інших.

Проте, спеціальних теоретико-економічних досліджень, присвячених організаційно-економічному аспекту ревіталізації історичних об'єктів в нашій державі, у вітчизняному науковому полі на сьогоднішній день суттєво бракує.

Мета статті – аналіз організаційно-економічних аспектів ревіталізації історичних об'єктів нерухомості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін ревіталізація (від лат. *re* – відновлення та *vita* – життя) дослівно, буквально перекладається як «повернення життя». Як наукова категорія він вперше з'явився в антропологічних дослідженнях у США. Так, Е. Уоллес, досліджуючи культуру індіанців під впливом експансії європейської цивілізації, відзначав ту обставину, що індіанські племена були переселені, що супроводжувалося зростанням рівня бідності, духовним і культурним занепадом. У 1956 р. Е. Уоллес описав «ревіталізаційні рухи» в цих племенах. На основі вивчення їхньої поведінки він сформулював визначення ревіталізації як дій, спрямованих на створення прийнятніших умов життя шляхом внутрішнього оновлення [3, с. 10-11].

Саме в такому значенні поняття «ревіталізація» використовувалося в наступні кілька десятиліть у «західному» науковому середовищі, особливо стосовно проблеми темношкірих мешканців у США, які проживали у найбільш бідніших міських анклавах, де панувало безробіття і злочинність. Соціально-економічним концептом процесів ревіталізації вбачалася необхідність проведення заходів щодо подолання глибокої соціальної стратифікації шляхом оновлення (відновлення) занедбаних територій.

В міжнародному мультідисциплінарному тезаурусі терміном «ревіталізація» оперують різні окремі та міждисциплінарні галузі знань (медицина, архітектура, гідрологія та деякі інші), але найчастіше він застосовується в урбаністичних дослідженнях, переважно в контексті дискусій щодо концепцій та моделей відновлення міського простору.

В сучасній урбаністичній теорії ревіталізація характеризується як поняття, що охоплює комплекс економічних, управлінських, архітектурних,

соціально-демографічних та інших заходів, спрямованих на оживлення, відтворення, поживлення і відновлення міського простору [4], адаптування його під нові умови комфортного проживання [5]. Іншими словами, ревіталізація розглядається як комплексний інструмент відновлення територій, що зазнали структурної деградації та ускладнюють розвиток міст і районів.

Завданням ревіталізації є соціалізація простору, модернізація його інфраструктури у поєднанні з турботою про стан навколишнього природного середовища, залучення інвестицій. По суті, принцип ревіталізації полягає в розкритті та нових можливостей старих форм з урахуванням їхніх функцій. У ході ревіталізації найчастіше використовують комплексний підхід з метою збереження самобутності, автентичності, ідентичності та історичних ресурсів міського середовища. В процесі ревіталізації відбувається стимулювання соціально-культурного та економічного розвитку міст.

Генеза процесів ревіталізації уходить коріннями у 1960-ті рр. Найбільш масштабним проявом їх позитивного впливу на розвиток території є досвід модернізації Гонконгу, в рамках якого напівзруйновані приміщення та покинуті промислові зони (індустрію було перенесено на материкову частину Китаю) перетворити на сучасні бізнес-центри та виставкові зали. Як наслідок, сучасний Гонконг став одним з потужніших фінансових та торгівельних центрів світу та лідером за кількістю штаб-квартир міжнародних компаній в Азійському регіоні [6].

Ця тенденція почалася в США та Західній Європі, а до країн Центральної та Східної Європи дійшла лише з кінця ХХ ст. В цей період мода на повторне використання постіндустріальної спадщини набула безпрецедентних масштабів. Ці об'єкти у відповідь на зростаючі й мінливі потреби ринку могли розширюватися і модернізуватися, а після їх банкрутства чи занепаду набували вторинної економічного життя у форматі комерційної культурної. Способом їх повторної комерціалізації стала культурна діяльність.

Ми цілком згодні з позицією М. Солдак, яка вважає, що «ступінь зміни міського середовища в процесі ревіталізації залежить від ступеня цінності історико-культурних об'єктів. Ревіталізація – це скоординований процес, до якого залучені органи місцевого самоврядування, місцева громада й інші учасники. Вона є одним з елементів політики розвитку, що спрямований на запобігання процесам деградації урбанізованих територій, кризовим явищам, що відбуваються внаслідок зростання суспільної й економічної активності, поліпшення середовища проживання з одночасним дотриманням принципів збалансованого розвитку» [7, с. 320].

Ревіталізацію слід змістовно розрізнити від інших подібних понять, схожих інституційно, але відмінних семантично, зокрема таких як:

- 1) ревалоризація - повернення втраченої цінності та естетичної виразності об'єкту (за змістом відноситься до містобудування і архітектури);
- 2) реновація - процес збереження об'єктів історичної культурної спадщини, що може включати в себе засоби реставрації як комплексу науково

обґрунтованих архітектурно-технічних заходів, спрямованих на збереження пам'ятки як архітектурно-мистецького твору і документа або свідчення історії;

3) реконструкція - комплекс будівельних робіт, пов'язаних зі зміною техніко-економічних показників чи використанням об'єкта за новим призначенням у межах існуючих будівельних габаритів [8].

Ревіталізація в містах вирішує ряд важливих, соціальних, економічних та містобудівних проблем (рис. 1).

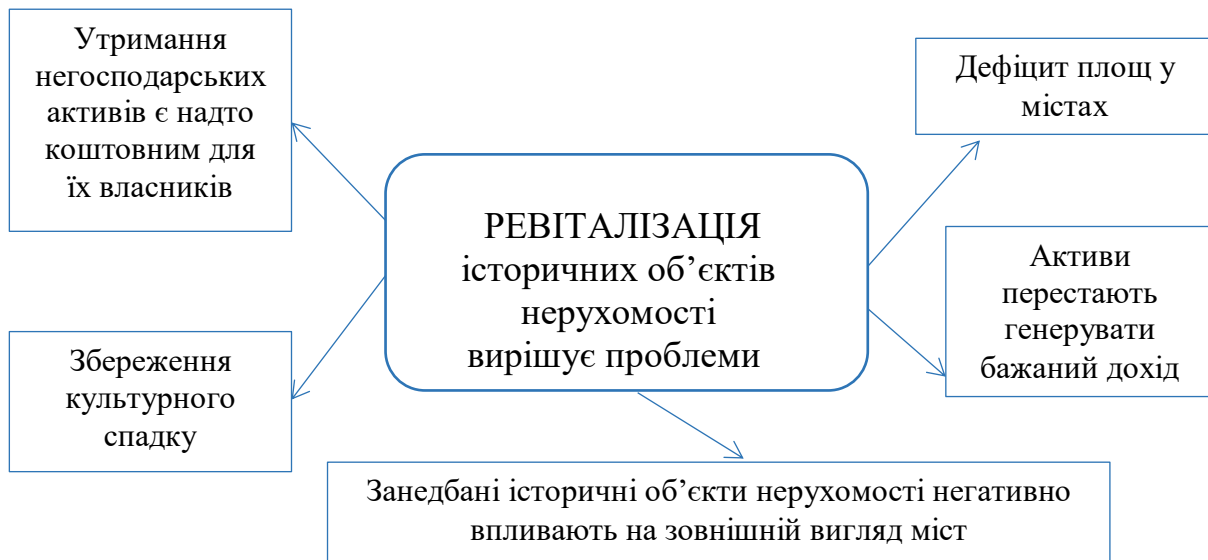

Рис. 1. Соціальні, економічні та містобудівні проблеми міст, які дозволяє вирішити ревіталізація історичних об'єктів нерухомості в Україні

Джерело: сформовано автором

Водночас, об'єктивно слід погодитися з О. Пламеницькою, Л. Гнатюк та І. Гуменюк [1, с. 41] в тому, «ще не вдається теоретично розвести поняттєву базу ревіталізації, змістовно відділивши її від інших напрямків, оскільки спільна мета - повернення історичних об'єктів до суспільного життя та їх функціональна адаптація - диктує застосування широкого спектру засобів, які не вдається чітко виокремити як приналежні лише до одного напрямку робіт».

Отже, ревіталізацію в урбаністиці та міждисциплінарних дослідженнях доцільно розглядати як звільнення деградованих чи депресивних районів та об'єктів із кризи через проекти, що інтегрують дії задля добробуту місцевої громади, простору та місцевої економіки, що проводяться у співпраці з місцевою громадою та мета якої у структурній зміні в певній сфері міської життєдіяльності, яка полягає у підвищенні якості життя та естетичних цінностей, а також у відновленні економічної та соціальної активності. Ключовими особливостями ревіталізації, що відрізняють її від інших подібних процесів, слід вважати чітко визначену мету вжитих дій; реакцію на кризу шляхом визначення районів і кризових зон; залучення та участь місцевих партнерів, громадського, неурядового, ділового секторів та участі мешканців територій, що підлягають ревіталізації. Оцінка потенціалу ревіталізації об'єктів представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка потенціалу ревіталізації об'єктів

Переваги	Недоліки
Розташування в зоні, наближеної до центра міста чи в туристично привабливих зонах	Пасивність міста і інвесторів в прийнятті рішень з ревіталізації освоєння об'єкту
Наявність транспортної та інженерної інфраструктури	Неузгодженість юридичних питань зі зміни функціонального статусу об'єкту
Зонування території, що дозволяє створити багатофункціональну забудову	Екологічні проблеми території відновлення
Висока ступінь освоєння території, що обмежує потенціал виникнення конкурентних проєктів	

Джерело: складено автором на основі [3, 6, 8].

В.О. Ганський визначає три моделі ревіталізації, до яких можна віднести й історичні об'єкти нерухомості як її об'єкт, в яких інституційною складовою процесу виступає культура та історико-культурна спадщина:

1. «Ревіталізація через культуру» - діяльність у сфері культури в цій моделі виступає каталізатором або рушійною силою, що сприймається як її символ. Вона переважно виступає у форматі «флагманського» проєкту або культурного комплексу, метою яких є ребрединг простору. Вказаний термін застосовується стосовно визначних культурних проєктів та подій, що розташовуються на ревіталізованих територіях і об'єктах та являють собою елементи довгострокових інвестиційних програм. При цьому, такі проєкти самі по собі не ініціюють економічне зростання, а спрямовані на отримання зиску від ревіталізації.

2. «Культурна ревіталізація» - діяльність у сфері культури інтегрована зі стратегією для даної території та іншими формами діяльності екологічного, соціального та економічного характеру (класичний приклад такої форми - ревіталізація Бірмінгема і Барселони, де культурні цілі спочатку були пов'язані з процесом ревіталізації).

3. «Культура та ревіталізація» - культура в цій моделі не є частиною стратегічного розвитку і процесу планування та як культурний проєкт носить малозначний характер [6].

Враховуючи відсутність в Україні спеціальної нормативно-правової (регламентаційної) бази та обмеженість науково-теоретичних засад процесів ревіталізації, її диференціація за видами та критеріальний апарат ефективності є дискусійним. Аналіз профільних наукових джерел вказує, що ревіталізація історичних об'єктів нерухомості в практичній площині функціонує навколо трьох базових аспектів, які умовно можна вважати трьома її інституційними видами: охорона історичної спадщини, соціальна інтеграція та економічна ревіталізація. Останній вид уособлює в собі набір фінансових інструментів здійснення ревіталізації конкретного об'єкту, організаційну модель управління всіма етапами ревіталізації та економічний (комерційний) ефект від наслідків її здійснення.

Складність аналізу складових, в тому числі організаційно-економічних, ревіталізації пояснюється значною мірою тим, що у профільному чинному Законі України «Про охорону культурної спадщини» дане поняття взагалі відсутнє. Натомість, в професійній діяльності і у фаховому середовищі воно циркулює, але не у формі наукового критичного аналізу, що закономірно породжує плутанину та підміну дефініцій. Саме тому в цьому та подальшому наших дослідженнях ми будемо оперувати тлумаченнями та підходами, які можна вважати усталеними в західній теорії ревіталізації зі спробою їх коректної екстраполяції на сучасні українські реалії.

Слід наголосити на тому, що ревіталізація в західному світі є елементом загальнодержавної політики розвитку, що має на меті протидію деградації міського простору, кризовим явищам та стимулює розвиток і якісні зміни через суспільно-економічне зростання, покращення навколишнього середовища, збереження культурної та історичної спадщини на засадах зрівноваженого (сталого) розвитку.

При цьому, як свідчить практика, передусім західна, ревіталізація історичних об'єктів нерухомості містить в собі значний соціально-економічний потенціал, графічно відображений на рисунку 2.

Рис. 2. Соціально-економічні можливості ревіталізації історичних об'єктів нерухомості в Україні

Джерело: складено автором

На даний час на практиці склалися різні способи фінансування самого процесу ревіталізації, які для зручності поділяють на дві групи за джерелами фінансування:

1) публічні джерела (гранти, міжнародне фінансування, що реалізуються в рамках регіональних операційних програм, ресурси загальнодержавні та місцевої влади);

2) приватні джерела (кошти бізнесу, фізичних осіб або асоціацій, об'єднань мешканців тощо).

Процес ревіталізації передбачає передусім акумуляцію коштів, що виділяються на реалізацію заходів. Недостатня увага до важливості фінансово-економічних інструментів для фінансування всього процесу може викликати проблеми виконавчого (управлінського, організаційного) та концептуального характеру.

Основними організаційно-економічними інструментами ревіталізації історичних об'єктів нерухомості слід вважати підготовку плану ревіталізації об'єкту з докладним алгоритмом джерел фінансування, пошук коштів з усіх можливих джерел та довгостроковий прогноз планових надходжень.

Перший інструмент в залежності від власника конкретного об'єкту (держава, місцева громада, фізична особа, громадська організація) може включати такі джерела фінансування як загальнодержавні та місцеві податки, рентні платежі, позики, кредити, облігації, кошти іноземного походження, власний капітал, надходження благодійників тощо. По суті, економічний план ревіталізації являє собою своєрідне поєднання бізнес-плану та фінансового плану діяльності. При цьому, слід враховувати, що визначення основних та додаткових джерел чи способів їх отримання від інвесторів (донорів, благодійників) створює в перспективі можливість диверсифікувати джерела та покращити можливості фінансування.

Другий інструмент безпосередньо пов'язаний з діяльністю менеджменту конкретного проекту ревіталізації і являє собою організацію спеціальної діяльності з пошуку оптимальних джерел фінансування проекту.

Третій інструмент покликаний в процесі ревіталізації розробити правила узгодження програм ревіталізації з довгостроковими фінансовими планами та прогнозами міст, що пояснюється істотним характером ревіталізації розвитку міста та необхідністю забезпечити завершення як розпочатих, так і запланованих інвестицій у цю сферу. В цьому контексті, ревіталізація повинна бути однією з ключових програм, що реалізується в межах прийнятої стратегії розвитку міста, а отже, інтегрувати соціальні, екологічні та економічні, а також просторові та функціональні елементи [9; 11].

Ревіталізація історичних об'єктів нерухомості як одна з прогресивних сучасних форм відновлення території країни через просторове оновлення міст доцільно віднести до одного із інноваційних способів відтворення національної економіки. Як справедливо зазначає з цього приводу Бобровська О., «до

складників способів відтворення і відновлення економіки повинні також зараховуватись стратегування, програмування і планування системної ревіталізації економіки, розробка науково обґрунтованих державних і регіональних політик, стратегій, програм і планів ревіталізації, їх інституційне й нормативно-законодавче забезпечення. У структурній побудові цих документів повинні бути чітко визначені і сформульовані способи, засоби і процеси відновлення, організаційне й управлінське забезпечення їх проектування і запровадження з використанням відповідних інноваційних механізмів управління кроками їх реалізації» [10, с. 41].

Отже, організаційно-економічну складову ревіталізації історичних об'єктів нерухомості в Україні можна схематично представити таким чином (рис. 3):

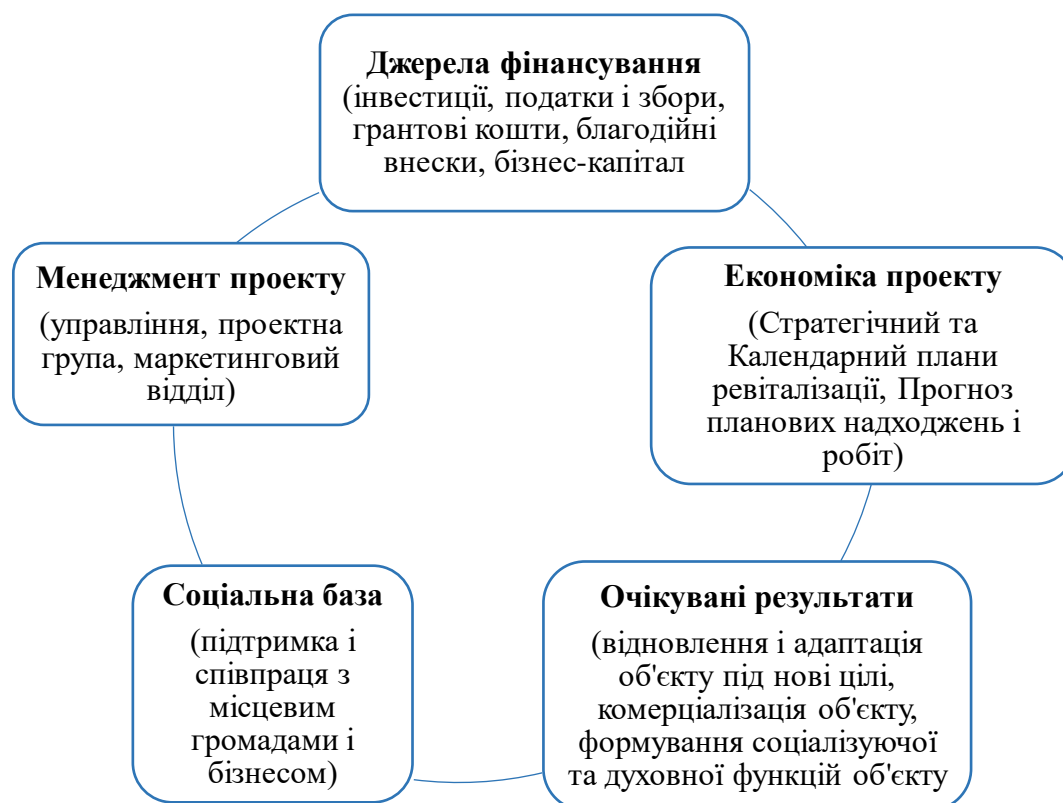

Рис. 3. Структура організаційно-економічної складової ревіталізації історичних об'єктів нерухомості в Україні

Джерело: складено автором

Грунтовне вивчення проектів ревіталізації історичних об'єктів нерухомості в Україні та за кордоном, а також наслідків їх реалізації, дозволяє аргументовано виділити основні показниками їх ефективності:

- 1) кількість новостворених робочих місць;
- 2) збільшення обсягу інвестицій у місто (район, місцевість, населений пункт);

3) динаміка кількості відвідувань об'єкту туристами та збільшення сплачуваних місцевим бізнесом податків і зборів.

Отже, ревіталізація є перспективним напрямом просторового розвитку та соціального, економічного та екологічного міст і територій, оскільки надає можливість повторного використання неперспективних історичних об'єктів нерухомості, задовольняючи ряд суспільних потреб та виконуючи ряд суспільно необхідних функцій. Як засвідчив зарубіжний досвід, найбільш ефективною є практика державно-приватного партнерства, коли обидва сектори розподіляють між собою певні обов'язки та витрати. При цьому, підприємці розглядають ревіталізацію як засіб для розвитку власної справи, що позитивно впливатиме на економіку регіону, а місцева влада досліджує шляхи максимально ефективного використання таких об'єктів для задоволення потреб громади.

Незважаючи на важливість місцевого (міського) економічного та просторового розвитку, оцінку його ефективності здійснити досить проблематично. Процес ускладнюється тим, що результати проектів ревіталізації переважно створюють зміну якісних показників, а не кількісних. Оцінку в місцевому економічному розвитку зосереджено на чотирьох фундаментальних критеріях будь-якого заходу: його актуальності, ефективності, результативності та сталості впливу. Слід зазначити, що при вирішенні економічних завдань проектів ревіталізації історичних об'єктів нерухомості повинні враховуватися питання ресурсозбереження, зменшення антропологічного навантаження на природу, створення умов для комфортного існування людини.

Висновки. Ревіталізація на сьогодні являє собою широке та гнучке поняття, наповнене соціальним, економічним, екологічним та містобудівним змістом. Не зважаючи на широкі предметні рамки, в провідних країнах Заходу функціонують чисельні програми ревіталізації, спрямовані на відновлення територій і окремих міст, що зазнали занепаду і спричинили зниження соціально-економічного рівня життя. Аналіз сучасного стану наукової теорії ревіталізації показав, що змістовно її доцільно розглядати як підвищення функціональної значущості об'єктів та окремих територій (просторових фрагментів) шляхом відтворення втрачених ними соціальних функцій або надання їм нових, що не порушують традиційний характер середовища. Актуальність ревіталізації зростає, оскільки вона вийшла за межі значення технічного або технологічного оновлення та допомагає вирішити ряд соціально-економічних та екологічних проблем міста. Через це, ревіталізація може бути витлумачена і як цілеспрямована діяльність, ініційована місцевою владою, бізнесом чи окремими інституціями громадянського суспільства з метою відновлення території міста, що зазнала явищ деградації на засадах сталого розвитку.

Особливими рисами ревіталізації, що виділяють її з-поміж інших програм та місцевих політик, є врахування минулого досвіду, культурних

особливостей та ціннісних орієнтацій громади, що проживає на певній території.

В Україні на сьогодні ні програма ревіталізації як комплекс заходів, ні окремі проекти ревіталізації просторів і об'єктів, в тому числі історико-культурних, не розглядаються державою як складові стратегічного розвитку міст і територій, їх відновлення та осучаснення.

Ключовими показниками ефективності проектів ревіталізації історичних об'єктів нерухомості слід визначити кількість новостворених робочих місць, збільшення обсягу інвестицій у місто (район, місцевість, населений пункт) та динаміка кількості відвідувань об'єкту туристами та збільшення сплачуваних місцевим бізнесом податків і зборів.

Література:

1. Пلامеницька О., Гнатюк Л., Гуменюк І. Методичні підходи до ревіталізації та реновації історичних будівель (аналіз досвіду). *Теорія і практика дизайну. Дизайн архітектурного середовища*. Вип. 19. 2019. С. 36-56. DOI: 10.18372/2415-8151.19.14371
2. Левченко О. В., Біркентале В. В. Ревіталізація: історія, досвід і перспективи просторового розвитку. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Том 2, №12. 2020.
3. Małgorzata Wilczkiewicz, Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk. Revitalization – Definition, Genesis, Examples. 2015, p. 72.
4. Maimunah Ramlee, Dasimah Omar, Rozyah Mohd Yunus, Zalina Samadi (2015). Revitalization of urban public spaces: an overview. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 201, 360-367. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.08.187
5. Eddie Chi Man Hui, Tingting Chen, Wei Lang, Yunbei Ou (2021). Urban community regeneration and community vitality revitalization through participatory planning in China. *Cities*, vol. 110, 103072. DOI: 10.1016/j.cities.2020.103072
6. Ганський В. О. Ревіталізація депресивного міського простору за допомогою комерціалізації колишніх промислових об'єктів історико-культурної спадщини. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 23. 2018. С. 361-365.
7. Солдак М. Інституційний аспект ревіталізації браунфілдів: приклад України. *Журнал європейської економіки*, Том 20, № 2 (77), 2021, С. 315-340. JEL: O18, O30, O38, Q01.
8. Ревіталізація міст – досвід Європейського Союзу для України : навч. посібник / [О. А. Сич, Н. С. Ситник, А. В. Стасишин, В. В. Круглякова]; за заг. ред. канд. екон. наук., доц. О. А. Сич. - Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. - 312 с.
9. Сич О. А. Ревіталізація як складова стратегії розвитку міста. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. серія «Економічна»*. Вип. 99. 2020. С. 66-73. DOI: 10.26565/2311-2379-2020-99-07
10. Бобровська О. Ревіталізація як сукупність способів інтегрованого процесу відновлення економіки України в стратегіях і планах розвитку держави. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. 257 с.
11. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*, 2023. 13(27). С.536-550.

References:

1. Plamenytska, O., Hnatiuk, L., Humeniuk, I. (2019). Metodichni pidkhody do revitalizatsii ta renovatsii istorychnykh budivel (analiz dosvidu) [Methodological approaches to revitalization and renovation of historic buildings (experience analysis)]. *Teoriia i praktyka dyzainu. Dyvain arkhitekturnoho seredovyshcha - Theory and practice of design. Design of the architectural environment*. Vyp. 19. 2019. S. 36-56. DOI: 10.18372/2415-8151.19.14371
2. Levchenko, O. V., Birkentale, V. V. (2020). Revitalizatsiia: istoriia, dosvid i perspektyvy prostorovoho rozvytku [Revitalization: history, experience and prospects for spatial development]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa - Bulletin of the Student Scientific Society of Vasyl' Stus Donetsk National University*. Vol. 2, No. 12.
3. Małgorzata Wilczkiewicz, Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk. Revitalization – Definition, Genesis, Examples. 2015, p. 72.
4. Maimunah Ramlee, Dasimah Omar, Rozyah Mohd Yunus, Zalina Samadi (2015). Revitalization of urban public spaces: an overview. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 201, 360-367. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.08.187.
5. Eddie Chi Man Hui, Tingting Chen, Wei Lang, Yunbei Ou (2021). Urban community regeneration and community vitality revitalization through participatory planning in China. *Cities*, vol. 110, 103072. DOI: 10.1016/j.cities.2020.103072
6. Hanskyi, V. O. (2018). Revitalizatsiia depresyvnogo miskoho prostoru za dopomohoiu komertsializatsii kolyshnykh promyslovykh obektiv istoryko-kulturnoi spadshchyny [Revitalization of a depressed urban space through the commercialization of former industrial objects of historical and cultural heritage]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky - Global and national economic issues*. Vyp. 23. 361-365.
7. Soldak M. (2021). Instytutysiinyi aspekt revitalizatsii braunfildiv: pryklad Ukraini [Institutional aspect of brownfields revitalization: the case of Ukraine]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky - Journal of European Economics*, Tom 20, № 2 (77), 315-340. JEL: O18, O30, O38, Q01.
8. Revitalizatsiia mist – dosvid Yevropeiskoho Soiuzu dlia Ukrainy [Urban revitalization - the experience of the European Union for Ukraine] : navch. posibnyk / [O. A. Sych, N. S. Sytnyk, A. V. Stasyshyn, V. V. Kruhliakova]; za zah. red. kand. ekon. nauk., dots. O. A. Sych. - Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2023. 312 s.
9. Sych, O. A. (2020). Revitalizatsiia yak skladova stratehii rozvytku mista [Revitalization as part of the city development strategy]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. seriia «Ekonomiczna» - Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Economic"*. Vyp. 99. 2020. S. 66-73. DOI: 10.26565/2311-2379-2020-99-07
10. Bobrovska, O. (2023). Revitalizatsiia yak sukupnist sposobiv intehrovanoho protsesu vidnovlennia ekonomiky Ukrainy v stratehiiakh i planakh rozvytku derzhavy [Revitalization as a set of methods for the integrated process of economic recovery in Ukraine in the strategies and plans of state development]. *Zabezpechennia stiikosti, revitalizatsii ta rozvytku terytorii i hromad v Ukraini : materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu, m. Dnipro, 4 travnia 2023 r. / za zah. red. I. A. Chykarenko; T.V. Mamatovoi. Dnipro : NTU «Dniprovska politehnika». 257 s.*
11. Pysarenko, N.V. (2023). Internet-marketyng yak efektyvny instrument rozvytku reklamnogo rynku ta stvorennia i prosuvannya brendu [Internet marketing as an effective tool for developing the advertising market and creating and promoting a brand]. *Naukovi innovaciyi ta peredovi tehnologiyi - Scientific innovations and advanced technologies*, 13(27). 536-550.

УДК 658:339.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-726-734](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-726-734)

Сержук Анастасія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри комерційної діяльності і логістики, КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Берестейський проспект, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (097) 919-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-7934-8653>

Закревський Андрій Валерійович кандидат економічних наук, доцент кафедри комерційної діяльності і логістики, КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Берестейський проспект, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (067) 234-8105, <https://orcid.org/0009-0002-4800-9250>

БАРТЕРНІ ОПЕРАЦІ В УКРАЇНІ

Анотація. В роботі розглянуто проблеми товарообмінних операцій як виду експортно-імпоротної діяльності в Україні, правові аспекти регулювання бартерних операцій у зовнішньоекономічній галузі господарювання на переломному етапі швидкого переходу до безгрошового обміну товарами та послугами. З появою грошей, як засобу обміну, бартерні операції стали менш поширеними. Проте, розвиток глобалізації та нових технологій в сучасному світі посилили актуальність бартеру та знаходять застосування в різних галузях економіки. В часи, коли економіка стикається з такими проблемами як фінансові кризи, нестабільність валютних курсів, військові дії, які можуть спричинити зменшення впливу традиційного грошового обігу. Саме так бартерні операції стають засобом зменшення фінансових ризиків та стимулюють бізнес-партнерство. Посилення інтересу до бартерних операцій спричинене необхідністю укріплення взаємовигідних відносин між сторонами. Бартер дозволяє підприємствам послабити залежність від грошових коштів, розширити ринкові можливості, створити додатковий канал обігу товарів та послуг.

В роботі розглянута роль бартерних операцій в економіці, визначені переваги, можливості та перспективи подальшого розвитку застосування в сучасних умовах. Запропоновані заходи для підтримки розвитку бартерних операцій: проведення інформаційних кампаній, навчання та консультації для бізнесу, податкові пільги, створення бартерних асоціацій.

Сучасний стан бартерних операцій в Україні значною мірою обумовлений триваючим конфліктом та економічними труднощами, з якими стикаються українці. Дослідження історії розвитку бартерних операцій в Україні показало, як економічні практики адаптуються до внутрішніх та зовнішніх викликів та визначають їх роль у розвитку бізнесу. Можна очікувати, що в майбутньому бартерні операції збережуть свою актуальність оскільки вони сприятимуть адаптації вітчизняних підприємств та громадянам до нових економічних умов.

Ключові слова: бартер, обмін, експортно-імпортні операції, міни, договір.

Serzhuk Anastasiia Volodymyrivna PhD (Economics), Associate Professor of Commerce and Logistics Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteiskyi Ave., 54/1, Kyiv, 03057 tel.: (097)919-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-7934-8653>

Zakrevskiy Andriy Valerijovych PhD (Economics), Associate Professor of Commerce and Logistics Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteiskyi Ave., 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (067) 234-81-05, <https://orcid.org/0009-0002-4800-9250>

BARTER OPERATIONS IN UKRAINE

Abstract. The work examines the problems of barter operations as a type of export-import activity in Ukraine, legal aspects of barter operation in the foreign economic of goods and services. With the advent of money as a medium of exchange, barter transactions became less common. However, the development of globalization and new technologies in the modern world have increased the relevance of barter and finds application in various sectors of the economy. In times when the economy faces such problems as financial crises, instability of exchange rates, military actions, which can cause a decrease in the influence of traditional money circulation. This is how barter operations become a means of reducing financial risks and stimulate business partnerships. Increasing interest in barter operations is caused by the need to strengthen mutually beneficial relations between the parties. Barter allows enterprises to reduce their dependence on cash, expand market opportunities, and create an additional channel for the circulation of goods and services.

The paper examines the role of barter operations in the economy, identifies advantages, opportunities and prospects for further development of the application in modern conditions. Proposed measures to support the development of barter operations: conducting information campaigns, training and consulting for business, tax benefits, creation of barter associations.

The current state of barter operations in Ukraine is largely due to the ongoing conflict and economic difficulties faced by Ukrainians. The study of the history of the development of barter operations in Ukraine showed how economic practices adapt to internal and external challenges and determine their role in business development. It can be expected that in the future barter operations will retain their relevance as they will facilitate the adaptation of domestic enterprises and citizens to new economic conditions.

Keywords: barter, exchange, export-import operations, mines, contract.

Постановка проблеми. Згідно Закону України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності», товарообмінна (бартерна) операція у галузі зовнішньоекономічної діяльності – це один з видів експортно-імпортних операцій, оформлених бартерним договором або договором із змішаною формою оплати, яким часткова оплата експортних (імпортних) поставок передбачена в натуральній формі, між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності, що передбачає збалансований за вартістю обмін товарами, роботами, послугами у будь-якому поєднанні, не опосередкований рухом коштів у готівковій або безготівковій формі. [1] Тобто, по своїй суті, бартер базується на взаємовигідного обміну, в якому обидві сторони досягають угоди щодо вартості послуг з обміну. Не дивлячись на те, що регулювання та оподаткування бартерних операцій в Україні є складними та неоднозначними та дефіцит товарів і послуг в результаті воєнних дій, бартерні операції є гарним варіантом для вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження та розкриття сутності експортно-імпортних операцій здійснили як сучасні зарубіжні науковці, так і вітчизняні вчені-економісти : Маршал Саллінс, Дюран Белл, Герасимович А.М., Мочений С.В., Грабова Н.М., Устенко О.А..

Дані автори зробили значний внесок у визначення теоретико-методологічної сутності та особливостей бартерних операцій, проте постійні зміни економічного становища та законодавчої бази вимагають нових досліджень щодо змін та перспектив розвитку. Сучасні обставини обумовлюють вибір теми та коло досліджуваних проблем.

Мета статті. Метою статті виступає вивчення значення бартерних операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності; дослідження причин проведення бартерних операцій, переваг та недоліків їх використання і розробка рекомендацій щодо їх розвитку у зовнішній торгівлі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були досліджені наукові публікації з експортно-імпортних операцій. У процесі написання були використані такі наукові методи: абстрактно-логічний, порівняння, групування, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Бартерні операції в Україні беруть свій початок з періоду козацтва, коли був досить поширеним засобом обміну товарами чи послугами. Вважається, що бартер характерний для суспільств, в яких унеможливлена готівкова економіка, а також для держав із нестабільною економікою, високим рівнем інфляції, де відчутний дефіцит як власної, так й іноземної валют [2]. Більш сучасне використання можна простежити в період після отримання статусу незалежності, після 1991 року. Для України це був економічно важкий час з обмеженими фінансовими ресурсами. Відбувалося встановлення ринкових відносин і бартер став інструментом, що підтримував розвиток підприємств. Бартер як основа взаємовигідних умов між компаніями

став на початку 2000-х років, коли українська економіка пройшла період стабілізації. Зокрема, в сільськогосподарській галузі бартерні операції забезпечували різнобічність ресурсів для фермерів та виробників. В сучасних умовах бартерні операції в Україні мають пристосовуватися до змін в соціально-економічному середовищі. Відбувається постійний розвиток цифрових технологій, що призводить до виникнення електронної бартерної системи. Відповідно, укладання операцій можливе без прямого використання грошових коштів.

В Україні бартерні операції регулюються такими органами державної влади, як міністерство фінансів України (розробляє та затверджує нормативно-правові акти; контролює дотримання податкового законодавства суб'єктами господарювання, що здійснюють бартерні операції), державною податковою службою (здійснює адміністрування податків та зборів з бартерних операцій, перевірки суб'єктів господарювання, що здійснюють бартерні операції, нараховує та стягує податки та збори у разі виявлення порушень податкового законодавства за здійснення бартерних операцій), національний банк України (здійснює валютний контроль над бартерними операціями у разі перетину товаром митного кордону України, дає дозвіл на здійснення бартерних операцій з іноземними суб'єктами господарювання), міністерство економіки України (здійснює загальне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, сприяє розвитку бартерних операцій між українськими та іноземними суб'єктами господарювання), торгово-промислові палати України (консультують та допомагають суб'єктам господарювання з питань здійснення бартерних операцій, організовують площадки укладення бартерних угод, а саме: виставки, ярмарки).

У таблиці 1 згрупуємо переваги розвитку бартерних операцій за факторами впливу.

Таблиця 1.

Переваги розвитку бартерних операцій за факторами впливу

Фактор впливу	Перспективи розвитку
Економіка	Існують перспективи розвитку в тих галузях економіки, де доступ до грошових ресурсів має певні обмеження чи за обмежень у країні
Міжнародні відносини	Участь у міжнародних об'єднаннях та міжнародна співпраця; зміцнення відносин, зменшення залежності від валюти
Політика та правові чинники	Політичні та правові умови створюють довіру, сприяють укладанню угод
Технологічний розвиток	Застосування новітніх технологій може полегшити бартерні угоди, оскільки забезпечують ефективний та швидкий обмін

Джерело: сформовано автором

Кожен з вищевказаних факторів може тим чи іншим способом впливати на розвиток бартерних операцій. Варто зазначити, що з юридичного аспекту бартерні операції підлягають загальному правовому регулюванню, до якого відносяться: цивільне законодавство, податкове законодавство, господарське законодавство, правила внутрішнього корпоративного устрою, контрактні угоди.

У таблиці 2 можна побачити, як змінювалася галузева структура бартерних операцій в Україні.

Таблиця 2.

Галузева структура бартерних операцій.

Роки	Склад матеріалів	Передумови
1990-ті	Продовольчі товари, паливо, будівельні матеріали	Високий рівень інфляції, нестабільна економіка, дефіцит готівкових коштів. Необхідність стимулювання економічного зростання, розвитку інфраструктури та забезпечення базових потреб населення.
2000-2004	Промислові товари, послуги (транспортні, будівельні, консалтингові)	Зростання економіки, розширення експортних можливостей, посилення конкуренції. Частка бартеру збільшується у зовнішній торгівлі.
2005-2008	Промислові товари, послуги	Розвиток банківської системи. Бартер використовується переважно для оптимізації податкових платежів та дефіцитних товарів
2009-2013	Сільськогосподарська продукція, ІТ-послуги, програмне забезпечення	Зростає роль грошових коштів, фінансова криза. Використання бартерних операцій зменшується
2014-2021	Сільськогосподарська продукція, продовольчі товари, медичні товари	Забезпечення потреб населення та підприємств, порушення ланцюгів постачання, зростання цін, пандемія COVID-19. Розвиток онлайн торгівлі
2022-2024	Продовольчі товари, енергетика, засоби оборони, медичні товари, логістичні послуги	Забезпечення потреб армії та населення, підтримка економіки в умовах воєнного стану

Джерело: сформовано автором на основі [3,4]

Як видно з таблиці, бартерні операції в Україні до воєнних дій використовувались переважно в галузі сільського господарства, будівництва та легкої промисловості та відігравали незначну роль в економіці країни. Його частка у загальному обсязі ВВП становила близько 1%. З початку повномасштабного вторгнення структура бартеру значно змінилися та різко зросла кількість операцій. За деякими даними, їх частка у ВВП сягнула 10-15% [5]. Причинами цього стали обмеження на використання банківських систем, дефіцит готівки,

порушення ланцюгів постачання. Найпоширенішою галуззю використання бартерних операцій є сільське господарство. У 2022 році, за оцінками, частка бартеру в експорті сільськогосподарської продукції становила 15-20% [4]. Основні товари обміну: зерно, олійні культури, м'ясо та молоко. Бартер також широко використовується в гірничодобувній промисловості, де частка бартеру в експорті руди та металів у 2022 році становила 10-15% [4]. Основні товари для обміну: вугілля, руда, чорні та кольорові метали.

Бартер використовується в інших галузях, таких як хімічна промисловість, машинобудування та енергетика, але його частка в цих галузях значно менша. У таблиці 3 наведені обсяги бартерних операцій у довоєнні роки.

Таблиця 3.- Обсяги бартерних операцій, 2020-2022 роки

Роки	Обсяг, млрд. \$	Частка, %
2020	10-12	5-6
2021	14-18	7-9
2022	10-14	5-7

Джерело: [3]

Як видно з таблиці, бартерні операції в Україні зазнали значних змін з початку повномасштабного вторгнення 2022 року. У 2022 році Україна зберегла потужний експортний профіль на загальну суму 47,1 млрд. доларів США. Імпорт за той самий рік склав 53,2 млрд. доларів, що вказує на невеликий дефіцит торгівлі [3].

Часткова стабілізація економіки та відновлення роботи фінансового сектору на початку 2024 року, призвело до зменшення обсягів бартерних операцій. Проте, бартер все ще залишається важливим інструментом для багатьох підприємств, які борються з наслідками війни.

У 2024 році структура бартеру поступово повертається до довоєнної. Проте, частка бартерних операцій у деяких вищезгаданих сферах все ще залишається вищою, ніж до війни.

Внаслідок війни, яка продовжує завдавати великої шкоди інфраструктурі та вимушеного переміщення населення, бартер став більш поширеним способом отримання необхідних товарів та послуг, особливо у найбільш постраждалих від конфлікту районах або там, де економічна діяльність була значно порушена. Крім того, війна призвела до значних логістичних проблем і дефіциту різних товарів, роблячи бартер необхідним і практичним рішенням для багатьох, включаючи тих, хто перебуває в прифронтових зонах, де ринкові системи переважно нефункціональні через безперервні військові дії.

Також відбуваються перебої з експортом аграрної продукції, що спричинило зростання глобальних цін. Крім того, впровадження заборон на експорт та обмежень посилили глобальну недостатність продукції, що додатково збільшує ціновий тиск.

Пропонуємо розглянути основні переваги та недоліки використання бартерних операцій (таблиця 3)

Таблиця 3.

Переваги та недоліки бартеру.

Переваги	Недоліки
Зменшення потреби в готівкових коштах	Складність точного оцінювання вартості об'єкту обміну – відсутність загально-прийнятих стандартів може призводити до конфліктів між сторонами
Розширення ринкових можливостей для співпраці, розширення ринків збуту	Проблеми з податковим регулюванням – бартерні операції оподатковуються на загальних підставах в Україні, що може призвести до додаткових витрат.
Ефективне використання виробничих потужностей для уникнення простоїв виробництва. Допомагає позбутися надлишків товарних запасів.	Ризик, що одна зі сторін не виконає свої зобов'язання згідно умов
Можливість здійснювати необхідний обмін, який максимально відповідає потребам сторін	Обмежені можливості – для деяких галузей може бути не вигідним (галузі сі стандартизацією. Наприклад, високі технології)
Захищає від інфляційних ризиків	Не достатньо ефективний для використання за великих обсягів
Стимулювання бізнес-інновацій – розвиток нових підходів та стратегій у бізнесі	Складнощі з пошуком необхідного контрагента

Джерело: сформовано автором

Отже, бартерні операції дають змогу підприємствам ефективно функціонувати та взаємодіяти на ринку, знижуючи фінансові обмеження з більшою гнучкістю при укладанні угод. Проте, бартер має як переваги, так і недоліки, які виявляються переважно на макрорівні міжнародної економічної діяльності. Тож бартер може бути ефективним рішенням у визначених умовах, проте варто враховувати його обмеження та ризики.

Виділимо перспективи розвитку бартерних операцій в Україні:

- для ефективного використання бартерних операцій необхідно створити відповідні онлайн-платформи та інструменти для здійснення операцій більш прозоро та ефективно;
- запровадження освітніх програм та тренінгів, створення консультаційних центрів підвищить обізнаність суб'єктів господарювання щодо можливих переваг та ризиків;
- впровадження правових норм для бартерних операцій щодо захисту прав та інтересів учасників. Доведення законодавства до відповідності із міжнародними стандартами, запровадження механізмів контролю за бартерними операціями;

- фінансування програм розвитку бартерних операцій, надання податкових пільг для суб'єктів господарювання, зниження адміністративного навантаження на них;

- підтримка бартерних угод в тих галузях, які сприяють інноваціям та розвитку новітніх технологій, що сприятиме їхньому розвитку.

Всі ці заходи сприятимуть ефективному використанню бартерних операцій в Україні та зроблять їх більш зручними, вигідними та безпечними.

Висновки. Бартерні операції в сучасних умовах набувають нового значення в економіці України. Його розвиток має потенціал бути одним з факторів сталого економічного розвитку та диверсифікації бізнес-операцій. Це потребує докладання спільних зусиль з боку держави та бізнесу. Завершення війни та відновлення економічної стабільності може сприяти посиленню ролі бартерних операцій. Вітчизняні компанії матимуть можливість розширювати ринку збуту, налагоджувати нові партнерські відносини та використовувати бартер як стратегічний інструмент для забезпечення стабільності і розвитку, зниження соціальної напруги.

Використання бартеру під складним економічним та соціальним тиском, показує стійкість українців в складних умовах, які призводять до такої форми торгівлі. Такі виклики та економічні тенденції залишають бартер важливим інструментом для українських підприємств. Важливою є державна підтримка та контроль для оптимізації впливу бартеру на економіку. Це дозволить використовувати бартерні операції в якості ефективного інструменту для стабілізації економіки та її зростання.

Література:

1. Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-14#Text>
2. Велика українська енциклопедія. Режим доступу: [https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80_\(%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0\)](https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80_(%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0))
3. Державна служба статистики України. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України. URL: <https://impeer.org.ua> .
5. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: <http://www.ier.com.ua/ua>
6. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2003. – №18-22 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro reguliuvannia tovaroobminnykh (barternykh) operatsii u galuzi zovnishnoekonomichnoi diialnosti” [The Law of Ukraine “On regulation of commodity exchange (barter) operations in the field of foreign economic activity”]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-14#Text> [in Ukrainian]

2. Velyka ukrainska entsyklopediia [A large Ukrainian encyclopedia]. Retrieved from [https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80_\(%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0\)](https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%80_(%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0)) [in Ukrainian]
3. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
4. Instytut rynku I ekonomiko-ekologichnykh doslidzhen NAN Ukrainy [Institute of market, economic and environmental research of the national academy of sciences of Ukraine]. Retrieved from <https://impeer.org.ua> [in Ukraine]
5. Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii [Institute of economic research and political consultations]. Retrieved from <http://www.ier.com.ua/ua> [in Ukrainian]
6. Gospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 436-IV vid 16.01.2003. [Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine № 436-IV from 16.01.2003] (2003, №18-22) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian]

УДК 330:339.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-735-744](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-735-744)

Школьний Віталій Геннадійович магістр, журналіст, парламентський телеканал «Рада» вул. Садова, 3а, м. Київ, 01008, тел.: (067) 292-04-70, <https://orcid.org/0009-0005-9802-9358>

ОСНОВНІ МОДЕЛІ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЧИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Дослідження присвячено аналізу змін споживчої поведінки населення в умовах збройних конфліктів та воєнних дій. Розглянуто основні фактори, що впливають на трансформацію економічних пріоритетів громадян у кризовий період, включаючи роль медіа, соціально-економічної нестабільності та психологічних чинників.

У роботі виявлено ключові тенденції модифікації структури витрат населення. Встановлено переорієнтацію на товари першої необхідності та засоби забезпечення безпеки. Зафіксовано зростання попиту на продукти тривалого зберігання, медичні препарати та засоби індивідуального захисту. Визначено підвищення інтересу до товарів місцевого виробництва.

Проаналізовано зміни у витратах на медичні послуги та ліки. Відзначено збільшення частоти звернень до медичних закладів. Виявлено зростання попиту на тимчасове житло у безпечніших регіонах та інвестування у покращення умов проживання.

Досліджено трансформації у сфері транспортних витрат та витрат на засоби зв'язку. Виявлено тенденцію до інвестування в освіту та професійний розвиток. Проаналізовано зміни у фінансових стратегіях населення, зокрема прагнення до збільшення заощаджень.

Особливу увагу приділено феномену зростання благодійної активності. На основі міжнародних досліджень продемонстровано значне підвищення індексу благодійності в Україні під час воєнного конфлікту.

Розглянуто вплив засобів масової інформації на формування споживчих настроїв. Виявлено ризики, пов'язані з поширенням дезінформації. Підкреслено важливість достовірного інформування для стабілізації економічної ситуації.

Проаналізовано адаптаційні стратегії бізнес-структур в умовах зміни споживчих пріоритетів. Відзначено тенденцію до реорієнтації виробництва на товари першої необхідності та посилення ролі цифрових каналів комунікації.

У результаті дослідження сформульовано висновки щодо основних моделей споживчої поведінки в умовах збройних конфліктів. Підкреслено необхідність комплексного підходу до управління змінами у споживчій поведінці, що враховує взаємозв'язки між економічними умовами, психоемоційним станом населення та інформаційним середовищем.

Ключові слова: споживча поведінка, збройний конфлікт, економічні пріоритети, структура витрат, адаптаційні стратегії, економічна стабільність, інформаційний вплив.

Shkolnyi Vitalii Hennadiiovych Master's degree, Journalist, Ukrainian Parliament TV Channel "Rada", 30a Sadova St., Kyiv, 01008, tel.: (067) 292-0470, <https://orcid.org/0009-0005-9802-9358>

MAIN MODELS OF CONSUMER BEHAVIOR DURING WAR OR ARMED CONFLICT

Abstract. This study examines the shifts in consumer behavior during armed conflicts and military actions. It explores key factors influencing the transformation of citizens' economic priorities in crisis periods, including the role of media, socio-economic instability, and psychological elements.

The research identifies principal trends in the modification of population expenditure patterns. A reorientation towards essential goods and security measures has been established. Increased demand for long-shelf-life products, medications, and personal protective equipment has been recorded. A heightened interest in locally manufactured goods has been noted.

Changes in healthcare and pharmaceutical expenditures have been analyzed. An increase in medical facility visits has been observed. The study reveals a growing demand for temporary housing in safer regions and investments in improving living conditions.

Transformations in transportation costs and communication expenses have been investigated. A tendency towards investing in education and professional development has been identified. Alterations in financial strategies of the population, particularly the inclination towards increased savings, have been examined.

Special attention has been given to the phenomenon of rising charitable activity. Based on international research, a significant increase in the philanthropy index in Ukraine during the military conflict has been demonstrated.

The impact of mass media on shaping consumer sentiments has been considered. Risks associated with the spread of misinformation have been identified. The importance of reliable information for economic stabilization has been emphasized.

Adaptive strategies of business structures in the context of changing consumer priorities have been analyzed. A trend towards reorienting production to essential goods and strengthening the role of digital communication channels has been noted.

As a result of the study, conclusions regarding the main models of consumer behavior in armed conflicts have been formulated. The necessity of a comprehensive approach to managing changes in consumer behavior, considering the interrelations

between economic conditions, the psycho-emotional state of the population, and the information environment, has been underscored.

Keywords: consumer behavior, armed conflict, economic priorities, expenditure structure, adaptive strategies, economic stability, information influence.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти та воєнні дії впливають на всі сфери суспільного життя, зокрема на поведінку споживачів. В умовах нестабільності люди змушені коригувати свої витрати та переглядати пріоритети. Засоби масової інформації суттєво впливають на формування громадської думки та суспільних настроїв, що безпосередньо позначається на економічних рішеннях населення. Трансформація споживчих практик під час протистоянь є ключовим елементом для розуміння загальної економічної ситуації та розробки дієвих стратегій для комерційних структур і державних установ. Такий феномен становить важливий напрямок досліджень у контексті вивчення соціально-економічних наслідків військових зіткнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу війни та збройних конфліктів на споживчу поведінку є предметом досліджень багатьох вчених. Українські дослідники зробили вагомий внесок у вивчення даної теми. Зокрема, Б. Гривнак, І. Лопушинський та І. Спіжак проаналізували вплив дезінформації на суспільні процеси в умовах неоголошеної російсько-української війни. Їхня робота розкриває механізми впливу інформаційних маніпуляцій на суспільну свідомість та, як наслідок, на економічну поведінку громадян. К. Бажеріна, О. Черненко та К. Афанасьєва зосередили свою увагу на трансформації споживчих практик українців у кризовий період. У міжнародному науковому дискурсі варто відзначити роботу С. Веттера, який дослідив загальні моделі людської поведінки в умовах війни. К. Токарева у своєму дослідженні розглянула роль державних інституцій у забезпеченні інформаційної безпеки країни в умовах воєнного стану.

Метою статті є аналіз основних моделей споживчої поведінки під час збройних конфліктів та воєнних дій, з урахуванням впливу медіа, соціально-економічної нестабільності та психологічних факторів на прийняття рішень громадянами. Дослідження спрямоване на виявлення ключових тенденцій у трансформації споживчих практик та їх впливу на економічну діяльність в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. У період кризових явищ чи воєнних конфліктів спостерігаються суттєві трансформації у споживчій поведінці населення. Індивіди модифікують свої пріоритети, адаптуючи структуру витрат до нових реалій та мінімізуючи видатки на другорядні товари та послуги. Відбувається переорієнтація основних категорій витрат, оскільки громадяни концентруються на задоволенні базових потреб, забезпеченні безпеки та стабільності. С. Веттер у своєму дослідженні акцентує увагу на зміні сприйняття реальності індивідами в умовах збройного конфлікту, яке

суттєво відрізняється від звичного у мирний час [1]. Як зазначає М. Мироненко, воєнні дії неминуче призводять до виникнення гуманітарної кризи, яка має руйнівний вплив на життя цивільного населення [2, с. 89].

У кризових умовах спостерігається тенденція до концентрації витрат на обмеженому спектрі товарів і послуг. Пріоритетного значення набувають продукти харчування, попит на які демонструє різке зростання. Особливу увагу споживачі приділяють товарам тривалого зберігання, таким як крупи, консерви, макаронні вироби та сухофрукти. Зазначений підхід дозволяє забезпечити себе їжею на тривалий період у разі подальших ускладнень. Крім того, спостерігається підвищення попиту на продукцію місцевого виробництва, що обумовлено як патріотичними мотивами, так і прагматичними міркуваннями щодо мінімізації ризиків перебоїв у постачанні через логістичні проблеми або руйнування інфраструктури.

Наступною значущою категорією є товари, спрямовані на забезпечення безпеки. В екстремальних умовах фіксується зростання попиту на засоби індивідуального захисту, зокрема маски, антисептики, рукавички та медичні препарати, особливо в періоди епідеміологічних загроз [3, с. 69]. Підвищується інтерес до засобів самооборони, таких як перцеві аерозолі чи електрошокові пристрої. У рамках воєнних дій може спостерігатися збільшення витрат на будівельні матеріали, що використовуються для укріплення житлових приміщень або спорудження захисних споруд. Додатково, фіксується зростання попиту на страхові послуги та придбання місць для поховання [4, с. 3].

Окрім вже зазначеного зростання попиту на товари першої необхідності та засоби забезпечення безпеки, відбуваються зміни у структурі витрат на медичні послуги та фармацевтичні препарати. Фіксується підвищена частота звернень до медичних закладів та збільшення обсягів придбання лікарських засобів, зокрема тих, що спрямовані на лікування інфекційних захворювань, знеболювальних препаратів та імуномодуляторів. Крім того, спостерігається тенденція до більш регулярного проходження медичних обстежень з метою своєчасної діагностики та лікування захворювань в умовах підвищених ризиків для здоров'я. Ю. Бондарчук в дослідженні зазначає, що серед держав європейського регіону тривалість життя громадян України є найнижчою [5, с. 100]. Зважаючи на це, не лише населенню, а й владним інституціям варто звертати увагу про фізичне, так і психологічне здоров'я членів суспільства.

Особлива увага приділяється забезпеченню стабільності житлових умов. В умовах збройних конфліктів зростає попит на тимчасове житло, зокрема на оренду нерухомості у відносно безпечних регіонах. Згідно з даними української будівельної компанії «Gazda», станом на червень 2024 року понад 90% попиту на первинне житло в Україні зосереджено у регіонах, віддалених від зони бойових дій [6]. Спостерігається також тенденція до інвестування у покращення умов проживання, зокрема у встановлення автономних джерел енергопостачання та систем очищення води.

Трансформації зазнають і витрати на транспорт. У випадку дестабілізації роботи громадського транспорту зростає інтенсивність використання приватних транспортних засобів, що призводить до збільшення витрат на паливе та технічне обслуговування. Значні кошти спрямовуються на забезпечення евакуації до безпечніших регіонів. Наприклад, національним перевізником «Укрзалізниця», протягом першого місяця повномасштабного вторгнення Росії в Україну було евакуйовано понад 3 мільйони осіб до західних областей країни [7].

Критичного значення набуває доступ до засобів зв'язку та інформації. Зростають витрати на мобільний зв'язок, інтернет-послуги та супутнє обладнання, таке як акумулятори зовнішнього живлення та супутникові пристрої. Впровадження послуги «національного роумінгу» в Україні після початку російської агресії 24 лютого 2022 року демонструє важливість забезпечення безперервного доступу до інформації та комунікацій в умовах пошкодження інфраструктури [8]. Інформація стає критично важливою для прийняття рішень та забезпечення безпеки, тому люди підписуються на новинні сервіси чи купують додаткове обладнання для доступу до інформації.

У кризових умовах спостерігається тенденція до інвестування у освіту та професійний розвиток. Громадяни виділяють кошти на онлайн-курси, навчальні матеріали та професійні сертифікати, що сприяє адаптації до нових умов ринку праці та підвищенню конкурентоспроможності. Варто додати, що змінюються також фінансові стратегії населення. Спостерігається прагнення до збільшення обсягів заощаджень та інвестування у більш стабільні активи. Наприклад, Національний банк України та Міністерство фінансів пропонують військові облігації як інвестиційний інструмент підтримки державного бюджету [9]. Водночас, виникають і негативні тенденції, такі як емоційна купівля іноземної валюти, золота чи інших дорогоцінних металів, які традиційно розглядаються як засоби збереження вартості в періоди економічної нестабільності. Додатково, спостерігається схильність до використання готівкових розрахунків замість електронних платіжних інструментів.

Особливої уваги заслуговує феномен зростання благодійної активності в Україні під час воєнного конфлікту. Відповідно до даних звіту World Giving Index, сформованого британською організацією Charities Aid Foundation (CAF), у 2023 році Україна посіла друге місце у світі за індексом благодійності, поступившись лише Індонезії, що демонструє значний прогрес порівняно з 10-м місцем до початку повномасштабного вторгнення Росії [10, с. 15]. Даний феномен відображає зростання рівня солідарності та взаємодопомоги серед населення, що проявляється у збільшенні витрат на підтримку волонтерських організацій та допомогу постраждалим від конфлікту.

Загальна тенденція споживчої поведінки в умовах кризи характеризується переорієнтацією на задоволення базових потреб, забезпечення безпеки

та стабільності. Спостерігається скорочення витрат на неперіоритетні товари та послуги, зокрема на розваги та предмети розкоші, що обумовлено почуттям нестабільності та прагненням забезпечити себе необхідним для виживання в кризових умовах. Зазначена трансформація споживчих практик має суттєвий вплив на структуру ринку та створює нові можливості для адаптації бізнесу.

У зонах воєнних дій суб'єкти господарювання змушені адаптувати свої виробничі та маркетингові стратегії, враховуючи змінені потреби споживачів. Спостерігається тенденція до реорієнтації виробничих потужностей на товари першої необхідності та послуги, що відповідають актуальним запитам клієнтської бази. Маркетингові підходи зазнають суттєвих модифікацій, зокрема відзначається посилення ролі цифрових комунікаційних каналів, соціальних мереж та онлайн-рекламних інструментів. Підприємства прагнуть підтримувати постійний зв'язок зі своїми клієнтами через інтерактивні платформи, оперативно інформуючи про доступність товарів та послуг.

Крім того, варто відзначити посилення тенденції до збільшення частки онлайн-транзакцій у кризовий період. Преференції споживачів щодо здійснення покупок через Інтернет зумовлені як об'єктивними факторами безпеки, пов'язаними з ризиками відвідування фізичних торговельних точок, так і загальною динамікою розвитку електронної комерції. Онлайн-торгівля стала ефективним механізмом мінімізації ризиків, асоційованих з фізичними контактами, що набуває особливої актуальності в умовах збройного конфлікту.

Важливим аспектом є зростання популярності «патріотичного споживання», що проявляється у підвищеній увазі до товарів місцевого виробництва, навіть за умови їх потенційно вищої вартості або нижчої якості порівняно з імпортними аналогами. Таке явище корелює з теорією Луїса Крейсберга та Джойсі Нью, згідно з якою зовнішній конфлікт може сприяти зміцненню внутрішньої солідарності [11, с. 6].

Особливу роль у формуванні споживчих настроїв під час військових конфліктів відіграють засоби масової інформації та цифрові платформи. Вони стають головним джерелом новин для населення, яке звертається до веб-порталів, телевізійних каналів, радіостанцій, соціальних мереж, телеграм-каналів, щоб отримати актуальні новини та зрозуміти поточну ситуацію. Таким чином відбувається вплив на споживчі настрої та рішення. Повідомлення про економічні труднощі, руйнування інфраструктури або дефіцит товарів можуть спричинити панічні настрої, що призводить до імпульсивних покупок або надмірного накопичення запасів.

Особливо деструктивний вплив на споживчі настрої має дезінформація, або поширення неправдивих чи спотворених новин. Як зазначає К. Токарева, діяльність засобів масової інформації країни-агресора Росії становить загрозу для інформаційної безпеки України [12, с. 149]. Військові конфлікти часто супроводжуються інформаційними війнами, де різні сторони поширюють дезінформацію з метою деморалізації супротивника або маніпулювання гро-

мадською думкою. В. Кравчук, досліджуючи захист персональних даних в умовах воєнного стану вказує, що особи, які співпрацюють із країною-агресором вдаються до «злиття» персональних даних військовослужбовців Збройних Сил України, журналістів, громадських активістів, членів їхніх родин з метою їх ідентифікації та подальшого переслідування пособниками держави-агресора [13, с. 321]. Фейкові новини можуть створювати хибне уявлення про ситуацію, що призводить до необґрунтованих страхів та паніки. Наприклад, поширення неправдивої інформації про дефіцит продуктів харчування може спровокувати ажіотажний попит, що в свою чергу може призвести до реального дефіциту.

Група науковців Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу підкреслює, що для України дезінформація залишається серйозною загрозою, оскільки вона стала одним з головних інструментів Російської Федерації під час війни. Інформаційний вплив може бути настільки потужним, що за його допомогою Росії вдається не лише змінювати настрої українців, а й навіть впливати на суспільства Європи та США [14, с. 55].

Медіа також впливають на споживчі настрої через вибіркове висвітлення подій. Фокусуючись на певних аспектах війни, особливо негативних, вони можуть створювати атмосферу страху та невизначеності. Такий стан призводить до зниження споживчих настроїв, спонукаючи людей обмежувати свої витрати та надавати перевагу заощадженням у вигляді готівкових коштів або інвестуванню в більш стабільні активи, такі як золото чи іноземна валюта.

Водночас медіа мають потенціал відігравати позитивну роль, надаючи достовірну інформацію та допомагаючи населенню орієнтуватися в складних умовах. Позитивні новини, такі як повідомлення про гуманітарну допомогу, відновлення інфраструктури або успішні військові операції, можуть підвищувати споживчі настрої та вселяти надію на краще майбутнє, тим самим стимулюючи економічну активність та сприяючи поверненню до нормального рівня споживчих витрат.

Висновки. Узагальнюючи викладений матеріал, можна дійти висновку, що збройні конфлікти та воєнні дії спричиняють суттєві трансформації у споживчій поведінці населення. Основними моделями стають концентрація на товарах першої необхідності, засобах забезпечення безпеки та доступу до інформації, а також зростання патріотично орієнтованого споживання. Спостерігається переорієнтація витрат на задоволення базових потреб, медичні послуги та освіту, при одночасному скороченні видатків на неперіоритетні товари та послуги.

Значну роль у формуванні споживчих настроїв відіграють засоби масової інформації, які можуть як стимулювати панічні настрої та ірраціональну поведінку, так і надавати достовірну інформацію, сприяючи стабілізації ситуації. Особливої уваги заслуговує феномен зростання благодійної активності та

волонтерства, що відображає підвищення рівня суспільної солідарності в умовах кризи. Бізнес-структури змушені адаптувати свої стратегії, враховуючи нові потреби споживачів та зростання ролі цифрових каналів комунікації. Ефективне управління змінами у споживчій поведінці під час конфлікту вимагає комплексного підходу, що враховує складні взаємозв'язки між економічними умовами, психоемоційним станом населення та інформаційним середовищем. Розуміння даних процесів є ключовим для розробки дієвих стратегій підтримки економічної стабільності та мінімізації негативних наслідків кризових ситуацій як для комерційних структур, так і для державних установ. Важливо враховувати, що багато з описаних змін можуть мати довготривалий вплив і залишатися актуальними навіть після завершення активної фази конфлікту, що потребує подальших досліджень та розробки відповідних адаптаційних механізмів.

Література:

1. Vetter S. Understanding Human Behavior in Times of War. *Military Medicine*. 2007. Vol. 172, Supplement_2. P. 7–10. URL: https://doi.org/10.7205/milmed.173.supplement_2.7 (дата звернення: 20.06.2024).
2. Мироненко М. Політична медіація як інструмент вирішення конфліктів. *Протидіяти терористичним актам у міському середовищі*: збірник матеріалів наукового форуму, м. Київ, 21 червня 2023 р. Київ: вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 88–89. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12768/1/Protydiia%20terorystychnym%20aktam%20u%20miskomu%20seredovyshchi.pdf#page=88> (дата звернення: 20.06.2024)
3. Бочко О., Кожушок Н. Дослідження поведінки споживачів в умовах COVID-19 та вплив на них трендів маркетингу - 2021. *Приазовський економічний вісник*. 2021. №. 2(25) С. 66–71. URL: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-2-12> (дата звернення: 20.06.2024).
4. Бажеріна К., Черненко О., Афанасьєва К. Зміна споживчої поведінки українців в умовах кризи. 2018. *Ефективна економіка*. № 4. С. 1–8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/64.pdf (дата звернення: 20.06.2024).
5. Бондарчук Ю. Інформаційно-правове забезпечення сфери психічного здоров'я у країнах Європи та США. *Часопис Київського університету права*. 2023. Вип. 2. С. 99–103. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.20> (дата звернення: 20.06.2024)
6. В окремих регіонах України попит на нове житло збільшився у 1,5 раза. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3874376-v-okremih-regionah-ukraini-porit-na-nove-zitlo-zbilsivsa-u-15-raza-ekspert.html#google_vignette (дата звернення: 20.06.2024).
7. Каціло Д. Неefективна «Укрзалізниця» перетворилася на машину із порятунку мільйонів українців. Як компанію переставили на воєнні рейки. *Forbes.ua*. URL: <https://forbes.ua/company/neefektivna-ukrzalaznitsya-peretvorilasya-na-mashinu-iz-poryatunku-milyoniv-ukraintsiv-yak-kompaniyu-perestavili-na-voenni-reyki-04042022-5255> (дата звернення: 20.06.2024).
8. Тепер зв'язок буде більш надійним: в Україні запустили внутрішній роумінг, як працює. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/7/683460/> (дата звернення: 20.06.2024).
9. Військові ОВДП. *Міністерство Фінансів України*. URL: https://mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572 (дата звернення: 20.06.2024).
10. World Giving Index 2023 global trends in generosity. *Charities Aid Foundation*. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2 (дата звернення: 20.06.2024).

11. Kriesberg L., Neu J. Conflict Analysis and Resolution as a Field: Core Concepts and Issues. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. 2018. С. 1–21. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.512> (дата звернення: 20.06.2024).
12. Токарева К. Інформаційна безпека України в умовах воєнного стану. *International scientific conference "Topical issues of modern jurisprudence"*, м. Czestochowa, 5–6 квіт. 2023 р. Riga, Latvia, 2023. С. 148–151. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-313-2-35> (дата звернення: 20.06.2024).
13. Кравчук В. Захист персональних даних в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 319–321. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/77> (дата звернення: 20.06.2024).
14. Гривнак Б., Лопушинський І., Спіжак І. Дезінформація як загроза національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни. 2024. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. № 1. С. 53–63. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.07> (дата звернення: 20.06.2024).

References:

1. Vetter, S. (2007). Understanding human behavior in times of war. *Military Medicine*, 172(2), 7–10. Retrieved from https://doi.org/10.7205/MILMED.173.Supplement_2.7
2. Myronenko, M. (2023). Politychna mediatsiya yak instrument vyrishenniya konfliktiv. [Political mediation as a tool for conflict resolution] Proceedings from scientific forum “Countering terrorist acts in the urban environment”: (pp.88-89) Kyiv, Ukraine: publishing house of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Retrieved from <http://surl.li/koiebh> [in Ukrainian].
3. Bochko, O., & Kozhushok, N. (2021). Doslidzhennia povedinky spozhyvachiv v umovakh COVID-19 ta vplyv na nykh trendiv marketynhu – 2021 [Study of consumer behavior during COVID-19 and the impact of marketing trends 2021 on them]. *Pryazovskiyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovskiyi economic bulletin*, 2(25), 66–71. Retrieved from <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-2-12> [in Ukrainian].
4. Bazherina, K., Chernenko, O., Afanasieva, K. (2018). Zmina spozhyvchoi povedinky ukraintsiv v umovakh kryzy [Change in consumer behavior of Ukrainians in crisis conditions]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 4, 1–8. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/64.pdf [in Ukrainian].
5. Bondarchuk, Yu. (2023). Informatsiyno-pravove zabezpechenniya sfery psiholohichnoho zdoroviya u krayinah Evropy ta SSCHA [Information and legal support for the field of mental health in European countries and the USA] *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 2, 99–103. Retrieved from <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.20> [in Ukrainian].
6. V okremykh rehionakh Ukrainy popyt na nove zhytlo zbilshyvsia u 1,5 raza. (2024) *Ukrinform*. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3874376-v-okremih-regionah-ukraini-popit-na-nove-zitlo-zbilsivsa-u-15-raza-ekspert.html#google_vignette [in Ukrainian].
7. Katsylo, D. (2022). Neefektyvna «Ukrzaliznytsia» peretvorylasia na mashynu iz poriatunku milioniv ukraintsiv. Yak kompaniiu perestavyly na voieni reiky [Inefficient Ukrzaliznytsia turned into a machine for saving millions of Ukrainians. How the company was put on military rails]. *Forbes.ua*. Retrieved from <https://forbes.ua/company/neefektivna-ukrzaliznitsya-peretvorilasya-na-mashynu-iz-poryatunku-milyoniv-ukraintsiv-yak-kompaniyu-perestavili-na-voenni-reyki-04042022-5255> [in Ukrainian].
8. Teper zviyazok bude bilsh nadiynym: v Ukraini zapustyly vnutrishniy rouming, yak pratsue (2022). *Economichna pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/7/683460/> [in Ukrainian].

9. Viiskovi OVDP. (n. d.). *Ministerstvo Finansiv Ukrainy*. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572 [in Ukrainian].
10. World Giving Index 2023 global trends in generosity. (2023). *Charities Aid Foundation*. Retrieved from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2
11. Kriesberg, L. & Neu, J. (2018). Conflict analysis and resolution as a field: coreconcepts and Issues. *Oxford University Press*. 1–21. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.512>
12. Tokarieva, K. (2023). Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Information security of Ukraine under martial law]. Proceedings from International scientific conference “Topical issues of modern jurisprudence”: (pp. 148–151). Riga, Latvia: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-313-2-35> [in Ukrainian].
13. Kravchuk, V. (2022). Zahyst personalnykh danykh v umovakh voyennoho stanu [Protection of personal data under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, 9, 319–321. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/77> [in Ukrainian].
14. Hryvnaк, B., Lopushynsky, I. & Spizhak, I. (2024). Dezinformatsiia yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy v umovakh neoholoshenoї rosiisko-ukrainskoi viiny [Disinformation as a threat to national security of Ukraine in the conditions of the unannounced Russian-Ukrainian War]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seria «Ecologia. Publichne administruvannya» - Scientific Bulletin of the Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series «Ecology. Public administration»*, 1, 53–63. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.07> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-745-757](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-745-757)

Mukan Nataliya Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-4396-3408>

Stoliarchuk Lesia Bohdanivna PhD in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-1540-8204>

Martsikhiv Khrystyna Romanivna PhD in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-4637-6604>

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE UNITED STATES

Abstract. In the article, an analysis and general characterization of modern trends in the development of higher education in the USA have been carried out. Particular attention is paid to the transformational processes that have taken place in the US higher education system over the past decades. The aim of the study is to identify the main trends and challenges faced by higher education institutions amid rapid social, economic, and technological changes.

It has been identified that higher education in the USA is characterized by a high degree of decentralization and diversification of educational programs. Meanwhile, state regulation has been strengthened lately to ensure the principles of equality and access to higher education and guarantee the quality of educational activities.

It has been researched that the educational process is organized considering the principle of academic freedom, a high level of technical support and compliance with the requirements of the modern society. The impact of digital technologies on the interactivity of the educational process in American higher education institutions

has been examined. It has been found that there has been a growing demand for online education in the USA in recent years. Distance education, which became widespread during the pandemic, has influenced the development of a variety of online courses. Internationalization of US higher education is another modern trend aimed at spreading the economic, political and cultural influence of the United States of America in the world.

Attention has been focused on the introduction of innovative teaching methods, such as adaptive learning and the use of artificial intelligence. The necessity of adapting higher education institutions to new challenges through the implementation of innovative approaches and the development of strategies aimed at enhancing accessibility, quality, and sustainable development of education has been emphasized. It has been substantiated that modern trends in the development of US higher education can be integrated into the higher education system of Ukraine.

The conclusion has been drawn that the educational system of higher education in the USA must meet the new demands of society.

Keywords: the US higher education, higher education institutions, modern trends, transformational processes, digital technologies, educational innovations.

Мукан Наталія Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-4396-3408>

Столярчук Леся Богданівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-1540-8204>

Марціхів Христина Романівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-4637-6604>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ США

Анотація. У статті проаналізовано та здійснена загальна характеристика сучасних тенденцій розвитку вищої освіти у США. Особлива увага звернена на трансформаційні процеси, які відбуваються у системі вищої освіти США впродовж останніх десятиріч.

Метою дослідження є визначення основних тенденцій та викликів, з якими стикаються вищі навчальні заклади в умовах швидких соціальних, економічних та технологічних змін.

Зазначено, що вища освіта США характеризується високим ступенем децентралізації та диверсифікації освітніх програм. Водночас, останнім часом посилено державне регулювання щодо забезпечення принципів рівності та доступу до вищої освіти та гарантування належної якості освітньої діяльності.

Досліджено, що навчальний процес організовано з урахуванням принципу академічної свободи, високого рівня технічного забезпечення та відповідності вимогам сучасного суспільства. Досліджено вплив цифрових технологій на інтерактивність навчального процесу в американських закладах вищої освіти. Було виявлено, що в останні роки в США зростає попит на онлайн-навчання. Дистанційна освіта, яка набула поширення під час пандемії, вплинула на розвиток різноманітних онлайн-курсів. Інтернаціоналізація вищої освіти США є ще одним сучасним трендом, який націлений на поширення економічного, політичного та культурного впливу Сполучених Штатів Америки у світі.

Акцентовано увагу на впровадженні інноваційних методів навчання, таких як адаптивне навчання та використання штучного інтелекту. Наголошено на необхідності адаптації вищих навчальних закладів до нових викликів шляхом впровадження інноваційних підходів та розробки стратегій, спрямованих на підвищення доступності, якості та сталого розвитку освіти. Досліджено, що сучасні тенденції розвитку вищої освіти США можуть втілитися у систему вищої освіти України.

Зроблено висновок, що освітня система вищої освіти США повинна відповідати новим вимогам суспільства.

Ключові слова: вища освіта США, заклади вищої освіти, сучасні тенденції, трансформаційні процеси, цифрові технології, освітні технології, освітні інновації.

Problem statement. Higher education in the USA is one of the best in the modern world, both in terms of quantitative indicators (number of students, higher education institutions, funding volumes, etc.) and in terms of qualitative assessments (leadership of leading universities in international rankings). A modern higher school in the USA is a reflection of the latest world trends. Its goal is to be at the forefront of world science and world higher education. High-quality higher education is one of the main factors of professional and personal success for the USA, because having a higher education degree provides ample opportunities to realize one's own potential in the labor market. Education for Americans is a solid foundation for future economic prosperity. Employers believe that university graduates with higher education have the necessary competencies and values for managerial and technical positions compared to high school graduates. As a result, graduates of institutions of higher education receive a higher reward in the labor market, have better opportunities for employment.

It is necessary to emphasize that modern trends in higher education in the USA face several challenges. The first one is connected with the issue of accessibility and inequality in education, as not all students have equal opportunities to enter prestigious universities. The second one is based on the fact that the fast-changing job market requires constant updates to curricula, which do not always keep up with employer needs. The third one consists in traditional teaching methods that are increasingly giving way to online education, which has its advantages and disadvantages. The fourth one is the integration of technology into the educational process that requires significant investment, which not all institutions can afford. The last one is that the competition among universities for students is growing, forcing them to find new ways to attract applicants.

Analysis of recent research and publications. Ukrainian and foreign researchers make a significant contribution to studying modern trends in the development of higher education in the USA. Among Ukrainian scholars, Professor Natalia Shulha stands out researching the impact of globalization on academic programs and the internationalization of universities. She also analyzes issues of accessibility to education for different social groups.

Among foreign researchers, American scientist Clark Kerr is considered a pioneer in studying university systems and the influence of technology on the educational process. His works help understand how changes in funding and management affect the quality of education. European researcher Simon Marginson, a professor at the University of London, focuses on inequality in access to higher education and the rising cost of education in the USA. His research also covers the competitiveness of American universities on the global stage. Jane Knight, a Canadian professor, is known for her research in the field of international student mobility and academic exchange. She studies how cooperation between universities in different countries affects the quality of education and cultural exchange. Indian scientist Pawaz Ferdinand focuses on the impact of online education on traditional teaching methods in American universities. His research helps understand how digital technologies can change approaches to teaching and learning in higher education institutions in the USA.

These researchers, both domestic and foreign, significantly contribute to understanding the modern trends and challenges facing the higher education system in the USA, helping to develop strategies for further development and improvement of this field.

The aim of the article is to analyze the current state of higher education in the United States and identify the main reform trends, as well as justify the possibilities of implementing progressive ideas of the US experience in the domestic educational space.

Research results. Higher education in the USA has more than 4,000 institutions of higher education, offers multi-level educational programs with a large number of specializations in a certain specialty. The structure of higher education in

the USA is characterized by diversity, a clear hierarchy depending on the volume of scientific research, the level of educational courses and academic degrees awarded. There is no clear definition of the term "higher education institution" in the country. Such institutions include all educational establishments that provide postsecondary educational training. In the vast majority, such institutions are called colleges. Moreover, colleges can be both an independent educational institution (with a two- or four-year term of study) that grants a degree no higher than a bachelor's one, and a structural unit of a university that trains specialists in a certain field of knowledge [1, p. 237]. It should be noted that it is not legally regulated in the USA which higher education establishment should be designated as a "university" and which should be called a "college".

Higher education in the USA is characterized by a high degree of decentralization and diversification of educational programs. In the United States of America, issues of higher education belong to the states, so the federal government does not have the authority to determine the policies and university curricula. The US institutions of higher education, both private and public, are given complete freedom in choosing educational programs and sources of funding, including tuition fees, support of various funds, profits from scientific activities, etc. Each state has its own system of higher education institutions, which differ significantly from each other both in terms of its objectives and the quality of education. The variety of educational establishments enables the student to choose the college or university that best meets personal needs in the academic, cultural, and territorial context. Within the state, students have the right to freely transfer from one institution of higher education to another, provided that their academic status matches. Students from other states can study at institutions of higher education, but they have to pay higher tuition fees. The large number of higher education establishments in the USA encourage a high level of competitiveness, so they are forced to constantly introduce innovations, offer new educational programs, and ensure high standards of education in order to attract capable and talented students. In addition, the wide autonomy of higher educational institutions led to the absence of uniform criteria for students' admission. Each of the higher education institutions chooses enrollment criteria at its own discretion.

However, federal regulation has been strengthened recently, which has been reflected in amending the legislation on higher education, strengthening the federal funding system, developing legal and organizational guarantees to ensure the principles of equality and access to higher education, and the significant expansion of the powers of the US Department of Education. The next leading trend is increased attention to the education system on the part of the US higher authorities, namely, education is a mandatory issue of the presidential administration's concern. The main elements of state policy in the field of higher education are financial control, provision of state guarantees of equal rights in the system of higher education, its accessibility, the system for evaluating learning outcomes and the quality of educational activities.

It is worth noting that the university education system has an individual orientation, which is ensured by the students' personal choice of study courses in terms of the main specialty (Major) and the second specialty (Minor). It is aimed at efficient formation of a well-qualified professional, the development of the creative potential of an individual, and a sense of self-confidence. Disciplines, the study of which is necessary to get a degree, are classified in US universities as follows: Core courses, mandatory for everyone; Major courses; disciplines of additional specialization (Minor courses) combined with the main specialty; Elective courses.

In US higher education, the latest educational technologies are actively implemented, modern technical means and innovative methods of obtaining information are used. Almost all teachers use different channels of communication with students: e-mails; messengers; social networks; own web pages that contain detailed information about the teacher and the courses he or she teaches, various educational materials to assist students. So, the educational process is organized taking into account the principle of academic freedom, a high level of technical support and compliance with the requirements of the modern information society.

There has been a tendency in the USA recently to increase the share of professionally-oriented programs, which is mostly inherent in Master's training. The increase in the number of graduates of professionally-oriented programs led, accordingly, to a decrease in the number of graduates of classical programs, especially in humanitarian and scientific and technical fields. The significant reduction of scientific and technical programs has especially affected training specialists in such areas as mathematics and statistics, physical sciences and technologies. Such a decrease is explained by a number of reasons: low quality of secondary education, especially in mathematics and applied sciences; instability of federal government policies; narrowness and length of scientific staff's training.

The trend of a sharp increase in the number of students studying programs in the field of computer and information sciences requires special attention. In recent years, the graduation of specialists at the bachelor's, master's and doctor's level according to the specified programs has increased 20 times. These indicators are the highest for the entire period of the US higher education development. At the same time, the desire of higher education to meet the requirements of the modern economy leads to a decrease in the quality and volume of theoretical knowledge, to an acute need for specialists in scientific, technical and humanitarian direction [2].

The problems faced by American educators are common for the whole world, the difficulties associated with the development of strategies in such areas as increasing the effectiveness and quality of education, creating a system of criteria for evaluating students' performance and the work of higher education institutions; regulating tuition fees to create more favorable opportunities for student enrollment; implementing programs to help students achieve success; improving the credit system to promote student mobility; standardizing educational courses and curricula, etc.

It has been discovered that American national initiatives have begun to focus on the need to implement a nationwide reform that goes beyond the application of individual programs or innovations in order to change the basic structures and processes of higher education. Higher education reform is crucial for all types of higher education institutions, but most of the educators' efforts have been applied to transforming the community college as the most widespread and popular educational institution. Higher education reform is a movement aimed at streamlining students' studies in higher education institutions, providing them with structured program choices, necessary support, and clear learning goals that basically help most students achieve the ultimate outcome of higher education. The reform recognizes that the current community college model lacks a clear plan for student success, leading to students' misunderstandings about the timing of their studies, the amount of knowledge required, and an excessive number of credits.

A model "Guided Pathways" (2015) is thought to be the effective reform of higher education in the USA which combines three elements: orientation to measurable student success; creation of a base of necessary evidence; a focused and coherent set of program components, built on the development of simplified, well-organized and understandable stages of college education. In this model, everything is logically sequential, since first the process of admission to higher education institutions is organized, which involves assisting students in choosing a study program, then attention is directed to the diagnosis and elimination of academic deficiencies that prevent students from achieving success in the chosen program. The next step is to support students throughout their studies at higher education institutions with the aim of completing the program and successfully transitioning to further education or employment. Such a reform focuses the educators' attention on the need to monitor students' progress, support, assess, provide feedback, and discuss the performance [3].

It is important to specify that the current trend of reforming higher education in the USA is demonstrated by the creation of a new program "Essential Education" (2019). The key ideas of the transformation are: the creation of an educational paradigm that combines three components - learning, teaching and research; combining the affordability of admission for students to institutions of higher education with its completion and achievement of individual educational and career goals; implementing legislation to eliminate tuition fees for low-income students; development of guidelines necessary for success; a change in the mission of community colleges regarding the opportunity to earn a bachelor's degree; development of professionally oriented programs; ensuring a smooth transition from high school to college; recognition of the value of students' experience and characteristics; the use of technologies in the educational process; involvement of all participants in the educational process in the creation of a single work strategy; using the received data to improve the management process [3].

Meanwhile, the USA provides conditions not only for obtaining post-secondary education by its own citizens, but also for foreign students. Internationalization of US higher education is considered to be one of the modern trends. In 2022, 948,519 students from various countries entered higher education institutions in the USA [4]. The USA is a country of great opportunities, so some foreign students not only get a quality education in this country, but also strive for further employment. University education is most attractive to foreign students who are engaged in natural sciences, technology, engineering and mathematics. An additional factor that attracts the flow of foreign students to the USA is the relatively uncomplicated process of obtaining a student visa. In this way, the US government encourages capable foreign citizens to study and, in the future, to work in the country. The activities of US higher education institutions are characterized by significant commercialization, so they are interested in recruiting foreign students. Also, important factors of obtaining education abroad for students of developing countries are changes in the educational level, prospective level of personal income, the possibility of further employment in the USA, which together looks like an attractive prospect [5, p. 163]. U.S.-educated graduates find it easier to get a job than those who studied abroad. This is due to the fact that American employers are more aware of the skills acquired in American educational institutions, and they are able to interview candidates on the spot.

The most popular universities in the USA for foreign students are New York University, Northeastern University (Boston), Columbia University, University of Southern Carolina and Arizona State University [6]. In fact, the US higher education institution is the leader in the world in the number of foreign students, which makes it possible to spread the economic, political and cultural influence of the United States of America to various countries and regions of the world.

The modern system of higher education in the United States of America is characterized by a large number of higher education institutions where approximately 20 million students study [7]. There is a trend towards openness of higher education in the USA. The demographic diversity of higher education is also increasing. Along with the dominance of the female student contingent in relation to the male (56 and 44 percent, respectively), it is worth noting the development of racial and national diversity. Thus, during 1990 - 2017, the representation of students of Spanish origin increased four and a half times (from 0.7 to 3.2 million), the number of African Americans doubled (from 1.1 to 2.2 million) [7]. In general, the problem of racial and national diversity has traditionally been one of the most acute and even painful in American society.

In addition, an increase in the number of students with disabilities (from 9 to 12 percent) can be attributed to the current trends in the development of the American higher education system. The main directions in the field of higher education were the fight against racism, xenophobia and anti-Semitism, the protection of the rights of the disabled and the elderly, the protection of the rights of

women against discrimination based on gender, pregnancy and maternity, against sexual harassment and violence in higher education, the protection of the rights of religious minorities, as well as sexual minorities and transgender people [8]. Besides, over the last five years the share of those who studied over the age of 30 has slightly decreased (from 24 to 20 percent) and, on the contrary, the share of those who started studying before the age of 20 has increased (from 37 to 41 percent). Therefore, the trend of "rejuvenation" of the student contingent can be observed.

The beginning of the 20s of the 21st century brought new changes not only to the educational system, but also to the global economy. The Covid-19 pandemic forced to switch to a distance form of education and rethink the traditional form of organizing the educational process as a whole. According to the annual report of the National Center for Education Statistics (NCES), during the period of the beginning of the pandemic, enrollment in undergraduate programs in the United States decreased by 4%, while from 2009 to 2020, the total number of students decreased by 9% [9]. With the advent of the pandemic, many institutions were not prepared to implement effective online education due to the insufficient level of digital technology support, thus, causing even greater imbalance and inequality in the education system.

However, US institutions of higher education have quite successfully coped with the challenges of distance education due to the experience of implementing open education tools. Today, distance and online courses constitute nearly half of American college and university curricula. Distance education has become the most popular form of education in the USA long before quarantine restrictions, as it is characterized by relatively low cost, wide availability and comfort of the educational environment - students can study at any time, read materials at their own pace, focus their efforts on one of the topics, interact with teachers and other students from the whole world [10, p. 46]. But to complete their studies successfully, students must have a high level of motivation, as well as good time management skills.

Notably, during the period of distance education because of the pandemic, teachers and students acquired new skills that can be applied for offline teaching and learning as an additional resource. In this regard, it is promising to develop completely remote courses that can be learned at home, for example, accounting, foreign languages, management, programming, and others. Such courses do not require professionally equipped laboratories, material and technical support or special practice bases. So, the direction of digitization, the development of mass online courses, can be singled out as another trend in higher education in the USA and the rest of the world.

The pandemic affected not only the format of education, but also changed the students' plans for studying, as the number of applicants decreased sharply due to a number of reasons, namely the fear of contracting the coronavirus, the inability to pay for education and financial difficulties caused by the reduction of job places and the inability to combine work and study, and also uncertainty in the productive

process of learning and institutional changes in the content and format of learning [11]. It is generally understood that the Covid-19 pandemic has changed access to higher education and the labor market, enrollment and training. However, security requirements adapted higher education to the distance learning format, innovative software was actively used, and state-of-the art educational technologies were introduced.

Another relevant challenge in today's educational system is the application of universal chatbots that use artificial intelligence (AI) to generate text after the user enters a query. OpenAI was the first to present such a development. The chatbot uses GPT-4, a large language model that uses deep learning to generate human-like text. Later, the Google corporation also presented the affordable artificial intelligence Bard. This chatbot helps you get clear answers to your questions.

Recently, the issue of using artificial intelligence in the educational process has been actively discussed. The application of AI in the educational process of the university has a number of advantages, namely, it can help students learn the material better, get a more personalized learning experience and prepare for their future careers. Firat noted that teachers and students can more effectively use these technologies to help and improve their own learning and development, knowing how Chat GPT can support the independent students' learning [12]. Using the Chat GPT tool completely changed the perception of AI capabilities. Understanding and responding to native language input is one of Chat GPT's primary tasks. Native language processing is used by Chat GPT to verify user input and provide appropriate responses [13, с. 436]. This enables users to communicate in Chat GPT in a way that is close to natural, similar to face-to-face communication.

However, there are some challenges to consider when using AI in education. The educational community expresses concern about the risks of issuing papers formulated by AI instead of their own, i.e., failure to observe academic integrity. This applies to both students and scientists. Researchers E. Hill-Yardin, M. Hutchinson, R. Laycock, S. Spencer characterized the scientific text formulated by AI as "floor, dry and formulaic". The use of GPT Chat is not recommended for writing academic papers, based on the fact that it is not known what sources are used to formulate the text [14].

Scientific and technological progress is constantly moving forward, so we cannot reject new technological assets, our task is to learn how to use them correctly and effectively. In particular, supporters of the use of AI suggest introducing guidelines for adapting Chat GPT into the educational process and changing the policy of academic integrity. Currently, there are no specific steps to implement Chat GPT in the educational process, as it is still undiscovered how exactly AI can be implemented and at the same time ensure academic integrity. For example, M. King suggests using a variety of assessment methods that go beyond traditional essay writing – oral presentations, group projects, and hands-on activities that require students to demonstrate their knowledge and skills in a more interactive and

engaging way. Instructors can also use plagiarism detection software to identify plagiarized or unoriginal content in submitted papers. By applying a variety of assessment methods and using technology to monitor plagiarism, teachers can ensure academic integrity [15]. Science is constantly moving forward, society must adapt to new technologies and use them for the benefit of development.

The higher school of the USA is a well-formed, sustainable structure with a wide network of educational institutions of various levels, effectively fulfilling its leading tasks of providing education to various categories of the population and meeting the needs of the labor market for specialists of various qualifications.

Education in the USA is considered to be a component of human capital and an indicator of national power. A democratic state is interested in attracting young people to study in institutions of higher education, because it is the youth who are usually the driving force that seeks change for the better, the force that has the potential for development and learning. Education is one of the most effective means of improving the quality of life, an efficient tool for combating economic problems and the social issue of poverty. Well-educated citizens are good employees for various sectors of the economy, which means they work to improve the standard of living of the population and the prosperity of the state.

Conclusions. It is significant to state that education is considered to be an integral aspect in career building and achieving success in life. Higher education acquisition is thought to be an important component of improving the economic situation of the country. Constant state monitoring of new trends, their implementing into the educational process is needed to ensure a high level of education and professionalism of graduates. Creating conditions for learning and development will encourage students to acquire knowledge and further implement professional potential in a democratic society. Having analyzed the main trends of the modern system of higher education in the USA it is necessary to highlight the following: internationalization – the involvement of foreign students that helps increase the prestige of the educational institution; implementation of open education tools that allows you to master courses remotely, at a convenient time and in a safe place; implementation of AI in the educational process. All the aforementioned trends should be taken into account in the reform aimed at changing the system of higher education in Ukraine. Therefore, thorough analysis of US higher education and current changes taking place in it will significantly contribute to the adaptation of the domestic higher education system to new conditions, creating new educational trends.

References:

1. Bratko M.V. (2017). *Upravlinnia profesiinoiu pidhotovkoiu fakhivtsiv v osvitnomu seredovyshchi universytetskoho koledzhu: teoriia i praktyka: monohrafiia [Management of professional training of specialists in the educational environment of a university college: theory and practice: monograph]*. Kamianets-Podilskyi: «Aksioma» [in Ukrainian].

2. Fazan V. V. , Kuznetsova O. Yu., Shtefan L. A. (2023) Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v SShA [Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v SshA]. *Psykhologo-pedahohichni problemy vyshchoi i serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. - Psychological and pedagogical problems of higher and secondary education in the conditions of modern challenges: theory and practice: proceedings of VII International science and practice conference* (PP. 168–171). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].

3. Kozmenko O. I. (2020) Pidhotovka uspishnoi liudyny v zakladakh vyshchoi osvity SShA (druha polovyna XX - pochatok XXI stolittia): avtoreferat [Training of a successful person in higher education institutions of the USA (the second half of the 20th - the beginning of the 21st century): author's abstract]. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia.

4. Where do International Students in the U.S. come from? URL: <https://www.visualcapitalist.com/cp/international-students-in-the-u-s-omefrom/#:~:text=The%20International%20Student%20Population&text=After%20a%20drop%20in%20recent,colleges%20and%20universities%20last%20year>.

5. Bound J., Braga B., Khanna G., Turner S. (2021). The Globalization of Postsecondary Education: The Role of International Students in the US Higher Education System. *Journal of Economic Perspectives*, 35(1), 163-184.

6. The 11 Best Universities in the US for International Students. Retrieved from: <https://www.crimsoneducation.org/uk/blog/best-universities-in-usa-for-international-students/>.

7. United States Department of Education (Official site). Retrieved from: <http://www.ed.gov/>

8. Stoika O. Ya. (2017) Vyshcha osvita v SShA ta Ukraini: vidminni ta spilni rysy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu [Higher education in the USA and Ukraine: distinctive and common features. Scientific Bulletin of Uzhhorod University]. Vyp. 1 (40). 280-283.

9. The National Center for Education Statistics (NCES). Undergraduate Enrollment. Retrieved from: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator/cha>.

10. Dubovyk O.V. Osoblyvosti systemy pidhotovky spetsialistiv u vyshchii shkoli SShA. Naukovi zapysky Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiediialnosti. Pedahohika i psykhohihiia [Peculiarities of the system of training specialists in higher education in the USA. Scientific notes of the Lviv State University of Life Safety. Pedagogy and psychology.]. 2023. № 1. S. 46-50.

11. The National Center for Education Statistics (NCES). Impact of the Coronavirus Pandemic on Fall Plans for Postsecondary Education. URL: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator/tpb>.

12. Firat M. How Chat GPT Can Transform Autodidactic Experiences and Open Education? Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/367613715_How_Chat_GPT_Can_Transform_Autodidactic_Experiences_and_Open_Education.

13. LeCun, Y., Bengio, Y., Hinton, G. Deep learning. *Nature*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/277411157_Deep_Learning.

14. Hill-Yardin E., Hutchinson M., Laycock R., Spencer S. A Chat(GPT) about the future of scientific publishing (2023). *Brain, Behavior, and Immunity*. 110. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/368929332_A_ChatGPT_about_the_future_of_scientific_publishing.

15. King M.R., ChatGPT (2023). A Conversation on Artificial Intelligence, Chatbots, and Plagiarism in Higher Education. *Cel. Mol. Bioeng*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/366829188_A_Conversation_on_Artificial_Intelligence_Chatbots_and_Plagiarism_in_Higher_Education.

Література:

1. Братко М.В. Управління професійною підготовкою фахівців в освітньому середовищі університетського коледжу: теорія і практика: монографія. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2017. 424 с.
2. Фазан В. В., Кузнецова О. Ю., Штефан Л. А. Тенденції розвитку вищої освіти в США. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 16–18 берез. 2023 р. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 168 – 171.
3. Козьменко О. І. Підготовка успішної людини в закладах вищої освіти США (друга половина ХХ - початок ХХІ століття): монографія. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 289 с.
4. Where do International Students in the U.S. come from? URL: <https://www.visualcapitalist.com/cp/international-students-in-the-u-s-omefrom/#:~:text=The%20International%20Student%20Population&text=After%20a%20drop%20in%20recent,colleges%20and%20universities%20last%20year>.
5. Bound J., Braga B., Khanna G., Turner S. The Globalization of Postsecondary Education: The Role of International Students in the US Higher Education System. *Journal of Economic Perspectives*. 2021. № 35(1). P.163-184.
6. The 11 Best Universities in the US for International Students. URL: <https://www.crimsoneducation.org/uk/blog/best-universities-in-usa-for-international-students>.
7. United States Department of Education (Official site). URL : <http://www.ed.gov/>
8. Стойка О. Я. Вища освіта в США та Україні: відмінні та спільні риси. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 1 (40). С. 280-283.
9. The National Center for Education Statistics (NCES). Undergraduate Enrollment. URL: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator/cha>.
10. Дубовик О.В. Особливості системи підготовки спеціалістів у вищій школі США. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2023. № 1. С. 46-50.
11. The National Center for Education Statistics (NCES). Impact of the Coronavirus Pandemic on Fall Plans for Postsecondary Education. URL: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator/tpb>.
12. Firat M. How Chat GPT Can Transform Autodidactic Experiences and Open Education? URL: https://www.researchgate.net/publication/367613715_How_Chat_GPT_Can_Transform_Autodidactic_Experiences_and_Open_Education.
13. LeCun Y., Bengio Y., Hinton G. Deep learning. *Nature*. URL: https://www.researchgate.net/publication/277411157_Deep_Learning.
14. Hill-Yardin E., Hutchinson M., Laycock R., Spencer S. A Chat(GPT) about the future of scientific publishing (). *Brain, Behavior, and Immunity*.2023.№ 110. URL: https://www.researchgate.net/publication/368929332_A_ChatGPT_about_the_future_of_scientific_publishing.
15. King M.R., Chat GPT. A Conversation on Artificial Intelligence, Chatbots, and Plagiarism in Higher Education. *Cel. Mol. Bioeng*. 2023. № 16. URL: https://www.researchgate.net/publication/366829188_A_Conversation_on_Artificial_Intelligence_Chatbots_and_Plagiarism_in_Higher_Education.

UDC 37.016.46:37.04

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-758-768](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-758-768)

Sladkykh Iryna Anatoliivna Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of the Department "Pedagogy, foreign philology and translation", Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Avenue of Science, 9-A, Kharkiv, 61166, tel.: (067)961-01-37, <https://orcid.org/0000-0003-0688-4620>

Kozyr Olena Anatoliivna manager, Communal institution "Preschool educational institution (nursery-kindergarten) No. 377 of the Kharkiv City Council", Amosova Street, 13-A, Kharkiv, 61171, master's student, majoring in "Educational Institution Management", Faculty of "International Relations and Journalism", Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Avenue of Science, 9-A, Kharkiv, 61166, tel.: (066)711-43-19, <https://orcid.org/0009-0005-9331-1434>

CONTROL AS A FUNCTION OF MANAGING THE DEVELOPMENT OF INFORMATION CULTURE AMONG TEACHERS IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to revealing the essence of control as a function of managing the development of the information culture of pedagogical staff in preschool education institutions. With the informatization of education, there has arisen a need to enhance teachers' qualifications in the application of information and communication technologies in the educational process, as well as for their self-education to develop information culture, which requires updating the approaches to managing this process.

The article defines key concepts: "information culture", "management function", "control", "perceptive and communicative management activities", "properties of control"; and analyzes the procedure for conducting control activities in the process of managing the development of teachers' information culture.

The significance of control for effective management of the process of developing educators' information culture is explained. The main principles of conducting this management function are listed to optimize various activities aimed at developing the information culture of pedagogical staff. A sequence for carrying out control activities is proposed to ensure their effectiveness and appropriateness. Recommendations are provided for summarizing the results of control over the process of developing teachers' information culture.

The necessity of strictly adhering to all components of the control activity procedure is proven, as well as the importance of correctly formulating conclusions and proposals based on the results of control. To improve the procedure of this activity, it is advisable to create conditions for the democratization and humanization

of control, which will help prevent manifestations of managerial subjectivism and authoritarianism, and significantly reduce the overall stress level associated with this management function.

Keywords: Information Culture, Management Function, Control, Perceptive and Communicative Management Activities, Properties of Control.

Сладких Ірина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, <https://orcid.org/0000-0003-0688-4620>

Козир Олена Анатоліївна завідувач, Комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 377 Харківської міської ради», вул. Амосова, 13-А, м. Харків, 61171, магістрант за спеціальністю «Управління навчальним закладом», факультету «Міжнародних відносин і журналістики», Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, тел.: (066)711-43-19, <https://orcid.org/0009-0005-9331-1434>

КОНТРОЛЬ ЯК ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю сутності контролю як функції управління розвитком інформаційної культури педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. У зв'язку з інформатизацією освіти постала потреба у підвищенні кваліфікації педагогів щодо застосування у освітньому процесі інформаційно-комунікативних технологій, а також здійсненні ними самоосвіти з метою розвитку інформаційної культури, що передбачає оновлення підходів до управління цим процесом.

У статті визначені ключові поняття: «інформаційна культура», «функція управління», «контроль», «перцептивна та комунікативна управлінська діяльність», «властивості контролю»; проаналізовано процедуру проведення контролюючої діяльності у процесі управління розвитком інформаційної культури педагогів.

Роз'яснено значення контролю для здійснення ефективного управління процесом розвитку інформаційної культури освітян. Перелічені основні принципи проведення цієї управлінської функції з метою оптимізації різних видів діяльності, спрямованої на розвиток інформаційної культури педагогічних працівників. Запропоновано послідовність здійснення контролюючої діяльності, що забезпечує її ефективність та доцільність. Надано рекомендації щодо узагальнення результатів контролю за перебігом процесу розвитку інформаційної культури педагогів.

Доведено необхідність чіткого дотримання всіх складових процедури контролюючої діяльності, а також важливість правильного формулювання висновків, пропозицій за результатами контролю. З метою удосконалення процедури здійснення цієї діяльності доцільно створити умови для демократизації та гуманізації контролю, що дозволить попередити прояви управлінського суб'єктивізму та авторитаризму; суттєво знизити загальний рівень стресу від проведення цієї управлінської функції.

Ключові слова: інформаційна культура, функція управління, контроль, перцептивна та комунікативна управлінська діяльність, властивості контролю.

Problem statement. In recent years, the reform and development of the preschool education sector have largely taken place under the banner of its informatization. A series of general and partial reforms have been implemented, aimed at improving the quality of education by adapting and introducing modern information and communication technologies (ICT) in preschool education institutions (PEI); seeking modern forms of managing this process at the level of the head of the educational institution and mastering the skills of working with information within professional competence; involving all teaching staff without exception in the process of practical application of ICT in educational activities and fostering the development of their information culture.

Analysis of recent research and publications. The issue of developing information culture has been studied by both foreign and domestic scientists: V. Vinogradov, G. Vorobyov, A. Rakitov, E. Semyonyuk, A. Sukhanova, who viewed information culture as a way of organizing human intellectual activity, and made initial attempts to define criteria for diagnosing the level of mastery of the basics of information culture. The issue of studying the psychophysiological features of mastering the basics of information culture has been the focus of research by V. Bryzhko, L. Vynaryk, V. Militarev, E. Semyonyuk, O. Shchedrin, I. Yaglom.

Among domestic authors who have significantly contributed to the development of effective means of enhancing the information culture of educators are N. Koryakovtseva, Ye. Merkulova, Ye. Kharchovnikova. The problem of developing the information culture of PEI educators has been studied by K. Wittenberg, S. Dyachenko, I. Mardarova.

At present, the development of the information culture of educators is of great importance. Each educator constantly needs a clear understanding of how the process of developing information culture is carried out, the prospects for this development, and how their skills in using ICT and working with large amounts of information are improving (or not). The issue of developing the information culture of PEI teaching staff requires ongoing diagnosis, analysis, and feedback, as well as being informed about this issue. This information – complete and reliable – can only be obtained through a well-organized control system, i.e., a process of correlating the actually achieved results with the planned ones, ensuring their achievement by

organizing one's goals. Control involves a comprehensive study and analysis of the issue of activities aimed at developing the information culture of teaching staff, objective assessment of the achieved results, prevention of possible mistakes, and coordination of efforts according to the defined tasks. Under these conditions, control becomes the regulator of this process.

The necessity of control was identified and scientifically proven in the works of A. Fayol. The features of control as an operational function are disclosed in the scientific works of O. Kuzmin, O. Marmaza, V. Maslov, M. Mescon. In traditional management, the control function was separated from management and even competed with it. Under new conditions, the managerial style of management with its open system of key decision-making, anticipatory nature, humanistic principles, and personal orientation allows optimizing the system of activities aimed at mastering ICT and information culture skills by PEI teaching staff as a whole.

Our analysis of scientific research on domestic teacher training (M. Zhaldak, L. Mizinova, I. Chayka) convincingly proves that although positive changes are taking place, many contradictions remain unresolved:

- there is an urgent need to update the approaches to controlling the process of developing the information culture of PEI educators, but there is no scientific and theoretical justification for this process;

- in the process of implementing control as a management function, PEI heads make a number of typical mistakes (unclear control procedures; formal approach to control; mistakes in choosing control objects, etc.);

- there is a pressing need to develop standards and criteria for evaluating activities aimed at developing the information culture of PEI educators.

Given that control is a leading management function, **the aim of this article** is to theoretically justify the importance of the control procedure in managing activities aimed at developing the information culture of PEI educators.

Research objectives. In line with the research aim, the following objectives were formulated:

1. Define the key concepts of the study: "Control", "Management Function".
2. Examine the essence of control as a management function in the process of developing the information culture of PEI teaching staff.
3. Analyze the procedure for conducting control activities in managing the development of the information culture of PEI teaching staff.

Research methods and methodologies. The methodological basis of the study was the theories of traditional (M. Anzhievsky, D. Deykun, P. Drobyazko, Ye. Khrikov) and innovative approaches to control (T. Desyatov, G. Yelnnikova, O. Kasyanova, O. Kobernik, V. Lunachek, Z. Ryabova, B. Tevlin, N. Chepurina).

The theoretical basis of the study included works dedicated to the issue of control (T. Desyatov, O. Kobernik, O. Marmaza, B. Tevlin, N. Chepurina).

Presentation of the main material. As previously mentioned, the effectiveness of the process of developing the information culture of educators and

other PEI teaching staff depends on the degree of manageability of this process. Therefore, it is crucial for the head to pay special attention to the precise execution of management functions that allow defining the goals and priority tasks of developing the information culture of teaching staff, ensuring conditions for individualizing this activity, and creating a favorable socio-psychological climate in the team to motivate educators for this activity.

Control occupies a special place among management functions. It is based on the results of control that management decisions are made to regulate the object being controlled, i.e., the process of developing the information culture of teaching staff.

Let's consider the essence of the concept of "control". According to V. Pikeln, control is the verification of the conformity of the actual course of the process to plans, standards, instructions, and decisions [5, p. 221]. M. Martynenko believes that control is a process of human activity aimed at establishing the utility of an accomplished fact [2]. A fact is information that reflects the actual state of affairs, the results of activities, the state of processes. The function of control is aimed at identifying errors and limiting their accumulation in activities [3, p. 78].

Analysis of the definitions of the concept of "control" indicates that they have several components, namely: who conducts the control, what exactly is being controlled, and for what purpose the control is carried out. The subject of control is the administration (head of the preschool education institution). The object of control is the system of work on mastering the information culture by PEI teaching staff.

Based on the definitions of "control" by foreign and domestic scientists (O. Kuzmin, O. Melnik, M. Mescon, B. Tevlin, F. Khmil), it can be concluded that control over the system of activities related to the development of the information culture of PEI teaching staff is a process of establishing the conformity of all work conducted on this issue with national requirements, individual self-education plans, instructions, and orders reflecting the goals of this type of management activity.

Control is undoubtedly the most complex and important management function without which the management process itself is impossible. "Neither planning, nor creating organizational structures, nor motivation can be considered entirely separate from control. In fact, they are all integral parts of the overall control system in a particular educational organization" [5, p. 221].

According to Ye. Khrikov, control is a type of managerial activity that ensures the resolution of three tasks: factual results of management from the predicted ones, identifying the reasons for the discrepancy between the goals and results of management, and determining the content of regulatory activities to minimize existing deviations [6, p. 131]. The first task of control allows linking it with the planning function, the second task with the information-analytical function, and the third task creates conditions for the implementation of the organizational-executive, coordination, and control-analytical functions.

B. Tevlin believes that control should perform diagnostic (collecting information on the development of informational culture among preschool educators, as well as the most important components of this activity), corrective (timely making changes and additions to activity plans aimed at developing the informational culture of educators), and regulatory (finding ways to correct and prevent deficiencies; eliminating factors that create obstacles; making changes; determining ways to further improve activities) functions [4, p.4]. Meanwhile, O. Marmaza highlights the educational (forming responsibility for the effectiveness of work related to mastering the basics of informational culture, self-discipline); stimulating (motivation for self-development and self-improvement, mastering self-control and self-monitoring skills); and educational-methodical (applying the most effective forms of work with educators to develop their informational culture) functions of control.

The effectiveness of control in a preschool institution determines not only the quality of the actual indicators of the development of the informational culture of educators but also the future forecasting of the results of this activity.

The effectiveness of control is determined by its main properties. O. Marmaza and B. Tevlin proposed the following list [3, p.78-79; 4, p.5-6]: strategic orientation of control (clear definition of priority areas of activity aimed at developing informational culture); scientific nature (clarity and validity of selected control criteria; scientific approach to the organization and planning of control; quality of conclusions and recommendations; high level of professional competence of the leader); addressability (all those who can directly influence the condition of the controlled object should be informed about its state); combining control and self-control (creating conditions for self-development and self-improvement, productive self-education); result orientation (making suggestions and recommendations that will subsequently enhance the effectiveness of activities; stimulating and motivating further work); relevance (controlling key areas of activity aimed at developing educators' informational culture, not minor components); timeliness of control (eliminating deficiencies in planning control dates); planning and systematic nature (regular control); flexibility of control (making changes to control criteria, updating control methods); simplicity of control (choosing optimal control methods); economy and rationality of control (choosing the most rational types and forms of control); transparency (implementing principles of democratization and humanization of control; reducing the risk of negative psychological phenomena among educators (stress, neuroses, high levels of anxiety, etc.) and establishing positive communication; creating conditions for self-control).

Through control, the head of a preschool institution can continuously monitor the most important issues regarding the development of the informational culture of subordinates, timely identify deficiencies that arise in the process of working on this issue, and make informed management decisions to overcome negative phenomena.

It should be noted that control is fundamentally based on two types of managerial activities: perceptual and communicative. The first (perceptual) is realized in the process of collecting information on the development of the informational culture of preschool educators, which involves comparing the actual state of affairs with the standard by direct perception of the leader of this activity. The second (communicative) involves creating a communication network through which information necessary for managing the process of developing educators' informational culture is disseminated.

Control over the process of developing the informational culture of educators and other preschool teachers cannot be effective without adhering to special conditions for its conduct: creating an integrated information system that includes two parts, namely: the social order for the level of informational culture of preschool educators, as defined in the Laws of Ukraine "On Education", "On Preschool Education", professional standards "Head (Director) of Preschool Institution", "Educator of Preschool Institution", and other normative and directive documents; information on the peculiarities of the development of the informational culture of educators in a specific preschool institution; high level of professional competence and culture of the head of the preschool institution who directly conducts control; in-depth (thorough) study of the professional qualities of each member of the pedagogical team, which contribute to their effective mastery of the basics of informational culture; their level of readiness to implement information and communication technologies; identifying shortcomings and advantages; the ability of the preschool institution head to identify positive experiences and achievements in the self-educational activities of pedagogical staff on the development of their informational culture; the effectiveness of control; involving members of the creative group, heads of methodological associations in the development of control procedures.

Control must meet a number of requirements as defined in the scientific works of B. Tevlin, E. Khrykov, N. Chepurina [4, p.5-6; 5, p.221-222]:

- objectivity, specificity, purposefulness, which are reflected in taking into account the main patterns of the development of the informational culture of preschool educators;
- systematic and systematic selection of the most appropriate types according to the chosen time interval, determining optimal dates for organizing inspections;
- a personalized approach, which involves clearly planned, consistent coverage of all areas of work on the development of the informational culture of educators and other members of the pedagogical team; setting specific tasks for each of them in the process of control on the development of their informational culture, outlining ways to implement them; evaluating their independent activities and self-education on this issue taking into account current requirements and specific conditions; identifying effective pedagogical experiences and providing psychological and pedagogical support for further development of the best

pedagogical ideas and findings; fostering self-education skills in the development of informational culture;

- regular monitoring of the implementation of management decisions on the activities related to the development of the informational culture of managers.

As a rule, control involves five interrelated stages.

It is appropriate to note that strict adherence to each of these parts is a prerequisite for the effective development of the informational culture of preschool educators. Thus, in the first stage (preparatory), the leader needs to formulate the goal, objectives, and objects of control, and most importantly, determine the parameters and criteria for conducting control activities, based on regulatory and legal documents and decisions of pedagogical councils, meetings with the head, etc. The next step for the preschool institution head at this stage is to create a plan and formulate the rules for conducting control, the forms of summarizing control results. The next stage involves preparing to conduct control activities on the development of educators' informational culture. At this stage, the leader must determine the actual dates for control, select the most appropriate and rational forms and methods for this managerial function. The manager must also develop special materials to be used during the inspection (questionnaires, tests, etc.). Separately, the pedagogical team is familiarized with all aspects of the control (purpose, tasks, criteria, etc.), which will be conducted to determine specific aspects of activities aimed at developing the informational culture of educators. This helps stabilize the psychological climate in the team and optimize business communication in the manager-subordinate system, creating conditions for constructive discussion of both positive changes and shortcomings. This not only reduces the risk of psychological discomfort among participants in the pedagogical process but also sets educators up for solving any problem that arises in the process of developing their informational culture. At this stage, control is directly conducted, and its results are summarized. At the stage of analyzing control results, the leader must compare the obtained results with the established standards, determine the degree of compliance of the results with the declared standards, identify the causes of discrepancies, and inform the educator about the verification results.

Correction of control results is the final stage of this activity. As a rule, the leader must verify the selected standards for compliance with regulatory documents and reliability, check the control techniques used, the appropriateness of their application, and their effectiveness. At this stage, conclusions and proposals, methodological targeted recommendations, as well as orders, reports, etc., are formulated.

After conducting the control, the head of the preschool institution must formulate the corresponding conclusions. The conclusions should contain a general assessment of the object selected for verification (a key aspect of the development of information culture among pedagogical workers), considering the level of their achievement of the goals of the controlled activity, the effectiveness of their chosen

ways of implementing the set tasks, and briefly justify the assessment, listing positive aspects and tactfully pointing out shortcomings. This ensures the focus and stability of the activities related to the development of the information culture of PEI pedagogical workers and optimizes this work, raising it to a higher level.

The leader conducting the control, after the conclusions, offers proposals and wishes. Based on the obtained results, they should provide the teacher with recommendations for improving the quality of work on the development of information culture, suggest more rational approaches and methods for mastering information and communication technologies, and introduce internet platforms for pedagogical workers for further self-education on these issues.

The conclusions drawn by the head of the PEI must correspond to the purpose of the visit and the actual state of affairs. The inspector must determine the degree of deviation of the completed activities from the planned ones (acceptable or unacceptable) and stimulate further work to achieve the set goals through the conclusions. At the same time, the conclusions drawn by the head of the PEI must be evidential. Additionally, the inspector should outline ways to achieve positive results, identify conditions that contributed to effective work, and explain in detail the reasons for the shortcomings. In the process of formulating conclusions, the leader should monitor the improvements occurring in the development of the information culture of each pedagogical worker. The inspector must be convincing, concise, and rely solely on facts.

In the process of formulating proposals, the leader should consider the level of competence of a particular pedagogical worker, developing their experience in self-education on the development of information culture. Under such conditions, the head of the PEI establishes and maintains feedback with each member of the pedagogical team, allowing for more appropriate conditions for developing the information culture of subordinate teachers. Thus, the proposals will be targeted and allow for the elimination of the causes of deficiencies. At the same time, correctly established deadlines for addressing the comments become crucial. These deadlines must be realistic, and their observance is mandatory.

Control over the implementation of accepted decisions aims not only to check the quality of their execution but also to plan future work, allowing for timely adjustments to self-education plans and other documents regulating the process of developing information culture among preschool educators.

Optimizing relationships between all participants in the control process is particularly important. This is determined by the readiness of the pedagogical team and each of its members for self-control and mutual control, self-organization and self-correction, and the ability for further self-projection and self-improvement.

Conclusions. Thus, it can be concluded that control is an integral part of the work system related to the development of the information culture of PEI pedagogical workers.

The success of control activities is based on both the personal abilities of the head of the PEI and the professional skills that contribute to the high-level implementation of this management function. The creation of appropriate conditions, strict adherence to basic principles and each stage of its conduct, well-organized activities for formulating conclusions, methodological orientation, and transparency of this management function play a significant role during the control.

Control activities should provide educators with the level of assistance they need in developing their information culture at a given time and in the necessary volume. Moreover, the methodological orientation of the control ensures a high level of individual consultative support for each pedagogical worker.

Transparency of control creates prerequisites for preventing negative phenomena such as managerial subjectivism and the authoritarianism of the PEI leader, stimulates initiative, and allows the teacher, together with the leader and/or methodologist, to develop an individual program for the development of information culture. This program includes both a diagnostic component, corresponding to certain stages of information culture development, and methodological and psychological-pedagogical support for educators and other pedagogical workers.

Optimizing relationships between all participants in the control process is particularly important. This is determined by the readiness of the pedagogical team and each of its members for self-control and mutual control, self-organization and self-correction, and the ability for further self-projection and self-improvement.

To succeed in controlling the quality of work on the development of information culture among teachers, the head of the PEI needs to democratize and humanize control activities. For this purpose, it is advisable to establish cooperative relationships between the leader and teachers based on in-depth diagnostic activities and identifying their potential for developing information culture. The next step could be recognizing each team member's right to their own opinion, evidence of their views and beliefs, and the ability to explain the main reasons for their successes and failures in the process of developing information culture. The third step is subordinating control procedures to the need to provide educators with timely targeted methodological assistance and creating conditions for their professional growth in mastering modern ICT technologies. The fourth step is joint planning of the control procedure (object, purpose, form, etc.) with PEI teachers to consider their difficulties and problems arising in the process of developing the information culture of educators.

Thanks to such steps, it becomes possible to individualize the process of developing the information culture of each teacher at a pace and sequence that is most convenient for them.

References:

1. Innovatsii v menedzhmenti osvity: monografiya [*Innovations in education management: monograph*] / O.I. Marmaza. Kharkiv: (Biblioteka zhurnalu "Upravlinnya shkolyu"; Vyp. 11 (202)) Vydavnycha hrupa "Osнова", 2019. 128 p. [in Ukrainian].

2. Martynenko M.M. Osnovy menedzhmentu [*Basics of management*]/ M.M. Martynenko. Kyiv: Karavela, 2005. 496 p. [in Ukrainian].
3. Menedzhment osvity orhanizatsiyi [*Management of an educational organization*]/ O.I. Marmaza. Kharkiv: TOV "Shchedra sadyba", 2017. 126 p. [in Ukrainian].
4. Tevlin B.L. Kontrol'no-analitychna diyal'nist' kerivnyka shkoly. [*Control and analytical activity of the head of the school*] Kharkiv: (Biblioteka zhurnalu "Upravlinnya shkoloyu"; Vyp. 10 (46)) Vydavnycha hrupa "Osnova", 2006. 192 p/ [in Ukrainian].
5. Kharkivs'ka A.A. Teoretychni ta metodychni zasady upravlinnya innovatsiynym rozvytkom vyshchoho navchal'noho zakladu [*Theoretical and methodical principles of management of innovative development of a higher educational institution*] / Kharkiv: KZ "KHPA" KHOR, 2011. 364 p. [in Ukrainian].
6. Khrykov Ye.M. Upravlinnya navchal'nym zakladom [*Management of the educational institution*]/ Ye.M. Khrykov. Kyiv: Znannya, 2006. 365 p. [in Ukrainian].

Література:

1. Інновації в менеджменті освіти: монографія / О.І. Мармаза. Харків: (Бібліотека журналу «Управління школою»; Вип. 11 (202)) Видавнича група «Основа», 2019. 128 с.
2. Мартиненко М.М. Основи менеджменту / М.М. Мартиненко. Київ: Каравела, 2005.
3. Менеджмент освітньої організації / О.І. Мармаза. Харків: ТОВ «Щедра садиба», 2017. 78 с.
4. Тевлін Б.Л. Контрольно-аналітична діяльність керівника школи. Харків: (Бібліотека журналу «Управління школою»; Вип.10 (46)). Видавнича група «Основа», 2006.192 с.
5. Харківська А.А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального закладу / Харків: КЗ «ХГПА» ХОР, 2011. 364 с.
6. Хриков Є.М. Управління навчальним закладом / Є. М. Хриков. Київ: Знання, 2006. 365 с.

UDC 61:378.091.33:378.018.43:303.682]-057.875=111

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-769-777](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-769-777)

Vakulenko Liudmyla Ivanivna MD, Doctor of Medicine, Professor, the head of the department of propaedeutics of children's diseases and Pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (097) 158-88-88, <https://orcid.org/0000-0003-3823-6134>

Obolonska Olha Yuriivna MD, PhD, Associate Professor of the Department propaedeutics of children's diseases and Pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (098) 122-74-49, <https://orcid.org/0000-0001-9863-1828>

Badogina Liudmyla Petrivna MD, PhD, Associate Professor of the department of propaedeutics of children's diseases and Pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (050) 361-21-16, <https://orcid.org/0000-0002-2971-9815>

Samsonenko Svitlana Volodymyrivna MD, PhD, assistant of Professor of the Department of propaedeutics of children's diseases and pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, tel.: (068) 422-69-72, <https://orcid.org/0000-0001-6812-0939>

Riznyk Alona Valeriivna MD, PhD, assistant of Professor of the Department of propaedeutics of children's diseases and pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Vernadsky St., 9, Dnipro, 49044, <https://orcid.org/0000-0003-0594-6842>

DIALOGUE TEACHING AND DETERMINATION OF THE SOCIOMETRIC STATUS OF ENGLISH-SPEAKING STUDENTS AS A COMPONENT OF GROUP WORK

Abstract. Today, society demands that graduates possess the ability to solve problems not only individually but also adapt communicatively and flexibly in changing life conditions. In this regard, modern educators need to focus not only on imparting knowledge, skills, and abilities to students in mastering the discipline but also on developing competencies that include communication. In the context of distance learning, these skills become the most vulnerable. The need to increase motivation in medical university students during long-term online learning is undeniable. The principle of a dialogic approach involves transforming the dominant position of the teacher and the subordinate position of the student into personally

equal positions of individuals cooperating with each other. There is a specific sequence of relationships—from the teacher's maximum assistance to students in the early years in solving educational tasks to the gradual increase in their own activity in learning and the emergence of equal relationships between them in the senior years. To optimize group work, the sociometric status of students from different groups is determined during both classroom preparation and online sessions. This method allows identifying the nature of intra-collective relationships, group cohesion, leaders and isolated individuals, and the presence of micro-groups. Students categorized into four groups: sociometric "stars" (leaders), preferred individuals, neglected individuals, and isolated persons (outsiders). The dialogic principle of learning and the preparation of joint presentations at scientific conferences help address many issues related to the separation and ostracism of certain students. The study aimed to determine the impact of the dialogic approach on changes in students' sociometric status under classroom and extracurricular learning conditions. The research conducted on the sociometric status of 230 fifth-year international medical faculty students at the Department of Propaedeutics of Pediatric Diseases and Pediatrics 2 at the Dnipro State Medical University from 2021 to 2024. The status was determined twice per cycle: at the beginning and the end. Approximately half of the students fell into the preferred category. About 10% identified as outsiders. With pedagogical work (dialogic learning and the development of joint projects), the number of outsiders did not change significantly, but the number of neglected students decreased, as they moved into the preferred group. This fact explained by the "stars" and outsiders typically depend significantly on the actual level of knowledge, which cannot be changed in a single cycle. During distance learning, up to 30 percent of students experienced various degrees of ostracism. Most students opted for independent work and agreed to collective interaction only at the teacher's initiative, which helped reduce this indicator. Dialogic spaces in the form of scientific conferences and summits deepen thinking and development, contributing not only to success at university but also restoring communication as a countermeasure to student bullying. An emotionally comfortable group environment during lessons enhances knowledge acquisition. Given the data, working in mixed groups more productive. Conducting sociometric analysis allows the teacher to adjust relationships between students to create a comfortable group environment.

Keywords: Sociometric status, dialogic learning, higher education, classroom and extracurricular preparation.

Вакулєнко Людмила Іванівна доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (097) 158-88-88, <https://orcid.org/0000-0003-3823-6134>

Оболонська Ольга Юріївна доктор філософії, доцент, асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (098) 122-74-49, <https://orcid.org/0000-0001-9863-1828>

Бадогіна Людмила Петрівна к.мед.н, доцент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (050) 361-21-16, <https://orcid.org/0000-0002-2971-9815>

Самсоненко Світлана Володимирівна доктор філософії, асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (068) 422-69-72, <https://orcid.org/0000-0001-6812-0939>

Різник Альона Валеріївна к.мед.н., асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, <https://orcid.org/0000-0003-0594-6842>

ДІАЛОГОВЕ НАВЧАННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ АНГЛОМОВНИХ СТУДЕНТІВ ЯК СКЛАДОВА РОБОТИ В ГРУПІ

Анотація. Сьогодні суспільство вимагає від випускника умінь вирішувати проблеми не тільки індивідуально, але і комунікативно, гнучко адаптуватися в мінливих життєвих умовах. У зв'язку з цим, сучасному викладачеві крім знань, умінь і навичок, які необхідно дати студентам при освоєнні дисципліни, необхідно займатися ще і формуванням компетенцій, до яких входить комунікація. В умовах дистанційного навчання ці навички стають найбільш уразливими. Необхідність у підвищенні мотивації у навчанні студентів старших курсів медичного університету у період довгострокового он-лайн навчання не викликає сумнівів. Принцип діалогового підходу передбачає перетворення домінуючої позиції педагога та субкоординованої позиції студента в особистісно-рівноправні позиції людей, які співпрацюють один з одним. Певна послідовність відносин - від максимальної допомоги педагога студентам на перших курсах навчання у вирішенні навчальних завдань до поступового зростання їхньої власної активності у навчанні та появі рівноправних відносин між ними на старших курсах. Для оптимізації групової роботи на кафедрі проводиться визначення соціометричного статусу у студентів з різних груп, як в період аудиторної підготовки, так і в період занять on-line. Цей метод дозволяє виявити характер внутрішньо колективних

взаємин, згуртованість колективу, лідерів та відторгнутих, ізольованих, наявність мікрогрупи. Студенти за методикою розділяються на 4 категорії: соціометричні «зірки» (лідери); особи, яким надається перевага; особи, якими нехтують; ізольовані особи (аутсайтери). Діалоговий принцип навчання, використання підготовки сумісних доповідей на наукові конференції дозволяє долати багато проблем, пов'язаних з сепарацією та остракізмом окремих студентів.

Метою дослідження стало визначення впливу принципу діалогового підходу на зміни соціометричного статусу студентів за умови аудиторного та поза аудиторного навчання. Для досягнення мети проведено дослідження соціометричного статусу за методикою Дж. Морено у 230 студентів V курсу міжнародного медичного факультету на кафедрі пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2 Дніпровського державного медичного університету протягом 2021-2024 років. Визначення статусу виконувалось двічі за цикл: на початку та в кінці циклу. До категорії переважного відносились до половини студентів. Аутсайдерами визначались близько 10%. При педагогічній роботі (діалогове навчання та розробка сумісних проектів) кількість аутсайдерів не сильно змінювалась, але значно зменшувалась цифра студентів якими нехтують, вони переходили в групу осіб, яким надається перевага. Це можливо пояснюється, що «зірки» та аутсайтери зазвичай все ж таки значно залежать від рівня реальних знань, що неможливо змінити на одному циклі. На дистанційному навчанні до 30 відсотків студентів знаходились в різного ступеню обструкції. Більшість студентів вибирали самостійну роботу і погоджувались на колективну взаємодію тільки за ініціативи викладача, але це дозволило знизити цей показник.

Діалогові простори, у вигляді наукових конференцій та саммітів дозволяють поглибити мислення та розвиток, сприяючи не тільки успіху в університеті, але й відновлюють спілкування, що є протидією при булінгу у студентів.

Емоційно комфортне середовище в групі на занятті сприяє засвоєнню знань. З огляду на дані вважаємо більш продуктивною роботу в змішаних групах. Проведення соціометричного аналізу дозволяє викладачеві коригувати відносно між студентами за для складання комфортного середовища у групі.

Ключові слова. Соціометричний статус, діалогове навчання, вища школа, аудиторна та поза аудиторна підготовка.

Problem Statement. Today, society demands that graduates possess the ability to solve problems not only individually but also adapt communicatively and flexibly in changing life conditions. In this regard, modern educators need to focus not only on imparting knowledge, skills, and abilities to students in mastering the discipline but also on developing competencies that include communication. In the context of distance learning, these skills become the most vulnerable. The need to

increase motivation in senior medical university students during long-term online learning is undeniable.

Analysis of Recent Research and Publications. The principle of a dialogic approach involves transforming the dominant position of the teacher and the subordinate position of the student into personally equal positions of individuals cooperating with each other. There is a specific sequence of relationships—from the teacher's maximum assistance to students in the early years in solving educational tasks to the gradual increase in their own activity in learning and the emergence of equal relationships between them in the senior years. However, other approaches to dialogic education focus not on the elements of dialogue itself that influence the learning process but rather on the social activities that facilitate dialogue. When students engage in truly collaborative activities that require them to interact to discuss their ideas and build shared knowledge, dialogue is not only the means by which students complete the task but also the goal of the collaborative activity and overall education. Thinking and reasoning necessarily involve listening to each other's ideas and learning from different perspectives in dialogue with each other. Therefore, education should create dialogic spaces to prepare students for these dialogues to deepen their learning, thinking, and development, contributing not only to their success in university but also in new contexts throughout their lives. Fostering behaviors and relationships based on values such as solidarity and peer support reduces conflict. Every group experiences to some extent issues related to the separation and ostracism of certain students.

Purpose of the Article: To determine the impact of the dialogic approach on changes in students' sociometric status.

Main Material Presentation. To achieve the goal and solve the set tasks, the sociometric status was determined at the Department of Propaedeutics of Pediatric Diseases and Pediatrics 2 at the Dnipro State Medical University among fifth-year international medical faculty students from 2021 to 2024. The study covered 230 students. Sociometric status is determined according to the method of J. Moreno. The status was determined twice per cycle: at the beginning and the end. This method allows identifying the nature of intra-collective relationships, group cohesion, leaders and isolated individuals, and the presence of micro-groups. The dialogic principle of learning helps address many issues related to the separation and ostracism of certain students. Students asked to complete a questionnaire and identify those group mates with whom they would like to prepare a report. The calculation of the number of points made it possible to divide students into categories by leadership qualities: from leaders (category 1) to outsiders (category 4).

Results. . During wartime, we conduct classes using the Moodle system. This platform is an open system for managing distance learning, offering a wide range of tools for educational interaction between teachers, students, and the educational institution administration. It allows presenting educational material in various formats: text, presentation, video material, and conducting tests with closed-type

questions. Students can complete assignments and submit the necessary files. Additionally, the system has a wide range of tools for monitoring students' educational activities. We achieve group work skills through joint case studies, preparing reports by two students. This is particularly relevant for developing students' research skills through student scientific circles and joint department meetings. In classroom settings, we conduct case studies at the patient's bedside. During wartime, we used video conferences to achieve this goal. We invited a patient relevant to the lesson topic to the class, with a demonstration of clinical symptoms and anamnesis data. We asked students to prepare a short joint report with a rationale for the diagnosis, treatment plan, and prevention. Each year, we prepare reports for the young scientists' conference within the framework of the student scientific circle. Students choose the direction of the report and work quite independently in preparation. The teacher needs to ensure control and evaluation not only of the result but also mainly of the learning process, developing logic in presenting the material. We post summarized reports and theses on the website. Each conference participant receives a certificate, which we consider in the student rating. Guided independent work of students ensures the qualitative development of sustainable skills and abilities for independent knowledge acquisition and scientific methods. Students develop the ability to independently formulate self-development tasks, develop strategies and tactics to achieve the set goal, extract necessary information, and operate it to solve educational tasks. To optimize group work, we determine the sociometric status of foreign students from different groups both during classroom preparation and during online sessions (Table 1).

Table 1.
Distribution of Students by Sociometric Status

Групи	Classroom Learning (%) (n=108)		Distance Learning (%) (n=122)	
	Before the cycle	After the cycle	Before the cycle	After the cycle
Sociometric "stars" (leaders)	18,6	19,4	16,4	18,1
Preferred individuals	48,1	57,4	53,3	55,7
Neglected individuals	23,1	15,7	24,6	22,1
Isolated persons (outsiders)	10,2	7,5	5,7	4,1

We revealed differences between students in different learning formats. Up to half of the students were in the first and second categories. About 10% students identified as outsiders. With pedagogical work (dialogic learning and the development of joint projects), the number of outsiders did not change significantly, but the number of neglected students decreased, as they moved into the preferred group. We explain this by the fact that "stars" and outsiders typically depend significantly on the actual level of knowledge, which cannot be changed in a single cycle. During distance learning, up to 30 percent of students experienced various

degrees of ostracism. Most students opted for independent work and agreed to collective interaction only at the teacher's initiative, which helped reduce this indicator. During distance learning, the number of leaders decreased. Most students chose independent work and communicated only at the teacher's initiative, but with joint work, these data were comparable during classroom and extracurricular work.

An interesting observation was revealed when determining the sociometric status of Indian students - the choice was influenced not only by personal qualities and the level of knowledge, but also by the social status in the homeland. Echoes of bullying based on the characteristics of the group resemble the phenomenon of bullying in high school, but are not obvious and transformed into a form of ignoring [11]. Therefore, a competent student from India who had good grades was in the fourth category, in a group consisting only of her compatriots, as she was a representative of a low caste. There was no such distribution in groups of Arab students and in mixed groups of students from different countries. There, students with the highest level of knowledge were among the leaders. Based on the data, we consider it more productive to work in mixed groups. Conducting a sociometric analysis is an effective method of determining relationships in the student environment, even in the conditions of distance learning.

When preparing a scientific report, in most cases, it was possible to involve the most active students and they quite actively joked with each other, while the number of neglected persons significantly decreased.

Active involvement in communication, joint preparation of reports and analysis of the material in a dialogic form with the support of all categories of students gives a significant (Table 1), but not always sustainable result, such consistent work is advisable in different courses.

Summary and conclusions.

1. Dialogue spaces, in the form of scientific conferences and summits, allow to deepen thinking and development, contributing not only to success at the university, but also restore communication, which is an antidote to bullying among students.

2. Emotionally comfortable environment in the group during the lesson promotes the assimilation of knowledge. Based on the data, we consider it more productive to work in mixed groups.

3. Conducting a sociometric analysis allows the teacher to adjust the relationship between students to create a comfortable environment in the group.

References:

1. Litwińska-Rączka, Katarzyna. (2018). Jacob Levy Moreno's Psychodrama As a Work Technique For Treating Patients in Group and Individual Psychotherapy. *Current Problems of Psychiatry*. 19. 10.2478/cpp-2018-0019.
2. Blinova, O. E. Psychological culture: analysis of the content of the concept. *Problems of general and pedagogical psychology: coll. of science works of the Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk National Academy of Sciences of Ukraine* / Ed. S. D. Maksimenko. K.: Gnosis, 2010. Volume XII, part. 5. P. 65-71.

3. Villarejo-Carballido B., Pulido C. M., de Botton L., Serradell O. (2019). Dialogic model of prevention and resolution of conflicts: evidence of the success of cyberbullying prevention in a primary school in catalonia. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 16:918. 10.3390/ijerph16060918
4. Wegerif R., Doney J., Jamison I. (2017). Designing education to promote global dialogue: lessons from generation global—a project of the tony blair institute for global change. *Civitas Educ. Educ. Polit. Cult.* 6 113–129.
5. Martinelli, Selma & Schiavoni, Andreza. (2009). Student's perception of the teacher-student relationship and sociometric status. *Estudos de Psicologia (Campinas)*. 26. 327-336. 10.1590/S0103-166X2009000300006
6. Aubert A. (2015). Amaya: dialogic literary gatherings evoking passion for learning and a transformation of the relationships of a Roma girl with her classmates. *Qual. Inq.* 21 858–864. 10.1177/1077800415614034
7. Valero D., Redondo-Sama G., Elboj C. (2017). Interactive groups for immigrant students: a factor for success in the path of immigrant students. *Int. J. Incl. Educ.* 22 787–802. 10.1080/13603116.2017.1408712
8. Hartgerink C. H., Van Beest I., Wicherts J. M., Williams K. D. (2015). The ordinal effects of ostracism: A meta-analysis of 120 Cyberball studies. *PLoS One*, 10(5), e0127002. 10.1371/journal.pone.0127002 -
9. Boros, S., Curseu, P.L., Miclea, M. Integrative tests of a multidimensional model of organizational identification. *Social Psychology*. 2011. Vol. 42. № 2. P. 111–123. doi:10.1027/1864-9335/a000051
10. García-Carrión, R., López de Aguilera, G., Padrós, M., & Ramis-Salas, M. (2020). Implications for Social Impact of Dialogic Teaching and Learning. *Frontiers in psychology*, 11, 140. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00140>
11. Harrison ED, Hulme JA, Fox CL. A Thematic Analysis of Students' Perceptions and Experiences of Bullying in UK Higher Education. *Eur J Psychol.* 2022 Feb 25;18(1):53-69. doi: 10.5964/ejop.3669.

Література:

1. Litwińska-Rączka, Katarzyna. (2018). Jacob Levy Moreno's Psychodrama As a Work Technique For Treating Patients in Group and Individual Psychotherapy. *Current Problems of Psychiatry*. 19. 10.2478/cpp-2018-0019.
2. Білінова О. Є. Психологічна культура: аналіз змісту поняття. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. К. : Гнозис, 2010. Т. XII, част. 5. С. 65-71.
3. Villarejo-Carballido B., Pulido C. M., de Botton L., Serradell O. (2019). Dialogic model of prevention and resolution of conflicts: evidence of the success of cyberbullying prevention in a primary school in catalonia. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 16:918. 10.3390/ijerph16060918
4. Wegerif R., Doney J., Jamison I. (2017). Designing education to promote global dialogue: lessons from generation global—a project of the tony blair institute for global change. *Civitas Educ. Educ. Polit. Cult.* 6 113–129.
5. Martinelli, Selma & Schiavoni, Andreza. (2009). Student's perception of the teacher-student relationship and sociometric status. *Estudos de Psicologia (Campinas)*. 26. 327-336. 10.1590/S0103-166X2009000300006
6. Aubert A. (2015). Amaya: dialogic literary gatherings evoking passion for learning and a transformation of the relationships of a Roma girl with her classmates. *Qual. Inq.* 21 858–864. 10.1177/1077800415614034

7. Valero D., Redondo-Sama G., Elboj C. (2017). Interactive groups for immigrant students: a factor for success in the path of immigrant students. *Int. J. Incl. Educ.* 22 787–802. 10.1080/13603116.2017.1408712
8. Hartgerink C. H., Van Beest I., Wicherts J. M., Williams K. D. (2015). The ordinal effects of ostracism: A meta-analysis of 120 Cyberball studies. *PLoS One*, 10(5), e0127002. 10.1371/journal.pone.0127002
9. Boros, S., Curseu, P.L., Miclea, M. Integrative tests of a multidimensional model of organizational identification. *Social Psychology*. 2011. Vol. 42. № 2. P. 111–123. doi:10.1027/1864-9335/a000051
10. García-Carrión, R., López de Aguilera, G., Padrós, M., & Ramis-Salas, M. (2020). Implications for Social Impact of Dialogic Teaching and Learning. *Frontiers in psychology*, 11, 140. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00140>
11. Harrison ED, Hulme JA, Fox CL. A Thematic Analysis of Students' Perceptions and Experiences of Bullying in UK Higher Education. *Eur J Psychol.* 2022 Feb 25;18(1):53-69. doi: 10.5964/ejop.3669

УДК 378.011.3-057.87:338.48(043.2)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-778-787](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-778-787)

Акімова Ольга Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (098)273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

Сапогов Микита Володимирович доктор філософії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-0046-7650>

Гапчук Яна Анатоліївна доктор філософії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, <https://orcid.org/0000-0003-1739-7326>

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ПЕРІОД ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті представлено аналіз проблеми лінгвокультурної компетентності майбутніх учителів у період цифрової трансформації вищої освіти. Доведено, що особливого значення у вирішенні цієї проблеми нині мають інтелектуальні технології, перш за все застосування Е-навчання та Smart-технологій. Показана значимість компетентнісного підходу у процесі формування лінгвокультурної компетентності, котрий є підтвердженням інноваційного характеру освіти, відповідає запровадженій концепції стандарту в освіті і передбачає перехід на систему компетенцій фахівця в конструюванні змісту освітніх програм та системі контролю якості освіти. Розглянута сутність лінгвокультурологічної компетенції як наукової категорії та її складові компоненти. Визначено особливості розвитку лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти, розглянуто моделі ефективного здійснення цифровізації освітнього середовища закладу освіти з метою підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів. Виокремлено умови розвитку лінгвокультурної компетентності, перш за все це створення інформаційно-освітнього середовища, що потрактовується як створена на базі середовищного підходу педагогічна система, котра використовує різноманітні інформаційні, дистанційні, електронні, мобільні та інші ресурси з освітньою та науковою метою, а також застосовує новітні технології та засоби організації освітнього процесу через офіційні канали. Визначено умови ефективного функціонування інформаційно-освітнього

середовища, а саме: доцільне та раціональне використання цифрових технологій; розробка й осучаснення визначених освітніх компонентів; дидактична підтримка навчальної діяльності студентів відповідно до їхніх індивідуальних особливостей. Обґрунтовано принципи ефективного функціонування цифрового освітнього середовища, до яких віднесено такі: принцип відкритості як можливість створеної системи реагувати та удосконалюватися відповідно до постійного розвитку зовнішнього середовища; принцип ресурсної надмірності як можливості презентувати матеріали у різноманітних формах та рівнях складності.

Ключові слова: лінгвокультурна компетентність, компетентнісний підхід; цифрова трансформація; модернізація вищої освіти; підготовка майбутніх учителів.

Akimova Olha Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozhskoho, 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (098) 273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

Sapohov Mykyta Volodymyrovych PhD in Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskoho St., 32, Vinnytsia, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-0046-7650>

Harchuk Yana Anatoliivna PhD in Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozhskoho, 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (063)294-86-07, <https://orcid.org/0000-0003-1739-7326>

LANGUAGE AND CULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM IN THE PERIOD OF DIGITAL TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION

Abstract. This article examines the challenges associated with developing linguistic and cultural competence among future teachers amidst the digital transformation of higher education. It has been demonstrated that intellectual technologies, particularly e-learning and Smart technologies, play a crucial role in addressing this issue. The study highlights the importance of a competence-based approach in cultivating linguistic and cultural competence, aligning with the innovative nature of education, the newly introduced educational standards, and the transition to a competency-based system in educational content and quality control frameworks. The paper elaborates on the concept of linguistic and cultural competence as a scientific category and its constituent elements. It identifies the unique aspects of developing linguistic and cultural competence during the digital transformation of higher education, and explores models for effective digitalization of educational environments to enhance the professional training quality of future

teachers. Essential conditions for fostering linguistic and cultural competence include the creation of an information and educational environment. This environment, conceived as a pedagogical system grounded in an environmental approach, leverages various information, remote, electronic, and mobile resources for educational and scientific purposes, employing the latest technologies and organizational methods through official channels. The article outlines the conditions for the effective operation of this information and educational environment, emphasizing the need for appropriate and rational use of digital technologies, the development and modernization of specified educational components, and didactic support tailored to students' individual characteristics. It substantiates principles for the effective functioning of a digital educational environment, including the principle of openness, allowing the system to adapt and improve continuously in response to external developments, and the principle of resource redundancy, enabling the presentation of materials in diverse forms and complexity levels.

Keywords: linguistic and cultural competence, competence approach; digital transformation; modernization of higher education; training of future teachers.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток вищої педагогічної освіти, реформування підготовки майбутніх учителів, формування їхньої лінгвокультурної компетентності безпосередньо пов'язано із використанням у закладах освіти новітніх інформаційних технологій навчання та упровадженням Smart-технологій. Особливого значення у вирішенні цієї проблеми набувають інтелектуальні технології, що спрямовані на покращення якості надання освітніх послуг та посилення ефективності навчального. Smart-освіта надає нові можливості у застосуванні Е-навчання для набуття знань на віддаленні; забезпечує мобільність, доступність й постійність доступу до інформації; автономність всіх суб'єктів освітньої діяльності через використання мобільних пристроїв; гнучкість професійної підготовки відповідно до індивідуальних можливостей кожного студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурну компетентність майбутніх учителів як педагогічну проблему у період цифрової трансформації вищої освіти досліджували вітчизняні науковці: О. Попова (методологічні підходи до формування лінгвокультурної компетентності); Д. Ципіна (формування лінгвокультурної компетентності засобами креолізованих текстів); М. Сапогов (цифрова трансформація освітнього середовища закладів вищої освіти); Я. Гапчук (середовищний підхід у сучасних міждисциплінарних дослідженнях з цифровізації освіти); О. Акімова (провідні технологічні підходи до формування творчої особистості майбутнього вчителя); М. Сапогов (формування професійної компетентності магістрантів засобами Smart-технологій).

Мета статті полягає в аналізі лінгвокультурної компетентності майбутніх учителів як педагогічної проблеми у період цифрової трансформації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. О. Попова, яка вивчала питання методологічного забезпечення формування лінгвокультурної компетентності, виокремлює важливий для всебічного дослідження проблеми *компетентнісний підхід*, адже компетентність є найголовнішим показником професіоналізму. Цей підхід є підтвердженням інноваційного характеру освіти, відповідає запровадженій концепції стандарту в освіті і передбачає перехід на систему компетенцій фахівця в конструюванні змісту освітніх програм та системі контролю якості освіти. Компетентнісний підхід потрактовується вченими як спрямованість професійної підготовки на формування загальнокультурних і універсальних (ключових) компетентностей особистості. Професійна компетентність як результат цього процесу є інтегрованою характеристикою фахівця, котра являє собою сукупність ключових, загальнокультурних та загальнопрофесійних компетенцій й досвіду творчої професійної діяльності.

У світлі компетентнісного підходу лінгвокультурна компетентність розглядається як результат професійної підготовки та визначає включеність у зміст більшості навчальних дисциплін на всіх професійної підготовки. Компетентнісний підхід у значній мірі є взаємозалежним із *культурологічним підходом*. Культурологічний підхід орієнтує освітній процес на оволодіння студентами світоглядних, культурних та духовних цінностей, розглядаючи освіту як частину загальної культури. Цей підхід сприяє створенню освітнього культуротворчого середовища, котре потрактовується як система освітніх чинників, що мають вплив на загальнокультурний розвиток здобувача через освітній процес та є умовою самоствердження особистості. Ця виховна система формує ціннісне ставлення до майбутньої професії, надає можливість студентам відкривати для себе особистісні й професійні цінності, що безперечно активізує пізнавальну активність [1].

Розглядаючи сутність лінгвокультурологічної компетенції Д. Ципіна виокремила у її складі такі компоненти: лінгвістична складова, що включає знання про мову, мовні норми та історію розвитку цього феномену; етнокультурна складова, що охоплює фонові знання національної культури та уявлення про особливості носіїв мови; семіотична складова, котра передбачає вміння розуміти знаково-символічну; 4) аксіологічна складова, що спрямована на розвиток ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців, формування поваги до культурних цінностей та орієнтацію на загальнолюдські цінності. Автор досліджує питання формування лінгвокультурологічної компетентності через використання креолізованих текстів на матеріалі вивчення іноземної мови та стверджує, що такий підхід сприяє набуттю студентами знань: національних цінностей країни; психологічних особливостей представників різних лінгвокультурних спільнот [2, с. 259].

Розвиток лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти має певні особливості. У науковій літературі розглядаються декілька моделей ефективного здійснення цифровізації освітнього

середовища закладу освіти з метою підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів. Перша – модель викладання та навчання передбачає: включення цифрової освіти у процес навчання, забезпечуючи його результати за умов наявності відповідних цифрових інструментів й ресурсів; організацію дидактичного спілкування та діяльності; врахування культурних та соціальних умов в освітньому процесі. Цифрова академічна освіта, що таким чином організована, включає цифровий зміст, заснована на певних методологічних принципах. Друга модель передачі інформації передбачає використання та аналіз потенціального змісту цифровізації для навчальної діяльності, уміння застосовувати великі та малі данні, сприяє включенню штучного інтелекту у процес навчання з урахуванням його потенціалу й механізмів. Модель призначена для накопичення знань та інновацій у навчальних дисциплінах, наукових міждисциплінарних галузях, у передачі наукової інформації, інтернаціоналізації знань, у цифрових інноваціях, що розробляються. Третя модель заснована на цінності високого рівня компетентності фахівця, спрямованості на підвищенні її рівня, розширенні можливостей цифрування змісту навчальної діяльності. Викладачі мають відповідальність за якість надання освітніх послуг та підготовку студентів до майбутньої професії. Цифрова освіта, відповідно до цієї моделі, забезпечує безперервну та реагуючу на наукові та технологічні зміни професійну підготовку та індивідуальний розвиток [3, с. 169].

Важливою умовою розвитку лінгвокультурної компетентності науковці називають створення інформаційно-освітнього середовища, що потрактовується як створена на базі середовищного підходу педагогічна система, котра використовує різноманітні інформаційні, дистанційні, електронні, мобільні та інші ресурси з освітньою та науковою метою, а також застосовує новітні технології та засоби організації освітнього процесу через офіційні канали. Умовами ефективної діяльності інформаційно-освітнього середовища є : доцільне та раціональне використання цифрових технологій; розробка й осучаснення визначених освітніх компонентів; дидактична підтримка навчальної діяльності студентів відповідно до їхніх індивідуальних особливостей; використання як традиційних, так й інноваційних технологій навчання; опора на зворотній зв'язок та спілкування всіх суб'єктів навчання. До принципів ефективного функціонування цифрового освітнього середовища відносяться такі: принцип відкритості як можливість створеної системи реагувати та удосконалюватися відповідно до постійного розвитку зовнішнього середовища; принцип ресурсної надмірності як можливості презентувати матеріали у різноманітних формах та рівнях складності, що дозволяє кожному студенту обрати відповідну форму та темп засвоєння навчального матеріалу; принцип інтегративності, що передбачає можливість впровадження міжпредметних та метапредметних дисциплін; принцип інтерактивності як можливості розвивати та удосконалювати змістовий контент [4, с. 236].

Розвиток лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти передбачає застосування цифрових та інших інноваційних технологій, застосування котрих передбачає дотримання певних загальнопедагогічних принципів. Так, принцип гуманізації визначає суб'єкт-суб'єктні діалогові взаємовідносини в освітньому процесі, котрі зумовлюють сприятливі умови розвитку особистості на основі власних інтелектуальних можливостей і особистісних рис для засвоєння фахових знань, умінь й навичок. Принцип гуманітаризації, що спрямовує педагогічні впливи на задоволення потреб індивідуального розвитку та саморозвитку особистості, передбачає максимальне наближення змісту кожної дисципліни до пізнавальних потреб студентів, створення в освітньому процесі відповідних моральних відносин, поєднання загальнолюдських й національних цінностей. Принцип демократизації передбачає діяльність освітніх закладів на громадських засадах, де забезпечується свобода слова, право вибору освітніх компонентів [5, с. 106; 6, с. 18].

Ефективним засобом розвитку лінгвокультурної компетентності є використання Smart-технологій. Важливо, що розроблена у науковій літературі концепція Smart-освіти заснована на ідеях доступності й мобільності отримання інформаційних послуг з метою здобуття нових знань; на ідеях Smart-супроводження за умови наявності інтелектуального цифрового середовища. Мету застосування Smart-технологій визначено науковцями як створення цифрового середовища, що забезпечує певний рівень сформованості лінгвокультурної компетентності на основі комунікації та роботи в команді, професійної відповідальності, можливості творчого мислити та вирішувати проблеми. Освітнє Smart-середовище включає: цифрову взаємодію студентів у моделі асинхронного навчання; депозитарії, бази інформації, Smart-підручники, освітні комплекси, навчально-методичні матеріали. Науковцями розроблено також основні тенденції формування концепції Smart-освіти, до яких віднесено: розвиток цифрової освіти; суб'єктність навчання як альтернатива традиційних підходів в освіті; розробка персональних навчальних програм; включення ігрових технологій у професійну підготовку; підготовку інтерактивних навчальних посібників, створених на основі Smart-технологій [7, с. 18].

У науковій літературі (М. Сапогов) представлено педагогічні умови формування професійної компетентності, у тому числі лінгвокультурної компетентності, засобами Smart-технологій. Перша педагогічна умова спрямована на створення новітнього контенту фахових дисциплін для змістового супроводження Smart-технологій та передбачає певну методика, а саме: міждисциплінарну інтеграцію; змістову індивідуалізацію змісту з урахуванням Smart-технологій; когнітивну модель пофазового набуття знань. Друга педагогічна умова передбачає упровадження дуальної освіти умовах використання Smart-технологій та має на меті поєднати теоретичну та практичну складові освіти. Методика її застосування включає різні інтерактивні технології та форми роботи, наприклад: онлайн-зустрічі у формі панельних дискусій;

практико-орієнтовану технологію Case-study, а також проєктну технологію. Впровадження третьої педагогічної умови пов'язано із забезпеченням цифрової грамотності у процесі використання Smart-технологій. Методичне забезпечення включала використання технології BYOD; соціальних мереж; спілкування у процесі навчання; мультимедійних презентацій, виконаних у Microsoft Power Point [8, с. 67].

Ефективність застосування Smart-технологій з метою розвитку лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти передбачає урахування принципів Smart-освіти, до яких віднесено: використання актуальної інформації для формування лінгвокультурної компетентностей; досягнення результатів навчання та вирішення практичних професійних задач; організацію творчої пізнавальної, проєктної, дослідницької й наукової діяльності засобами Smart-технологій; реалізацію навчання в розгалуженому навчальному середовищі, що включає загальнопрофесійне інформаційне середовище; співпраця зі стейкхолдерами у підготовці студентів засобами Smart-технологій; упровадження індивідуальних освітніх траєкторій студентів у процесі Е-навчання [9, с. 16].

У зарубіжній літературі розвиток лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти пов'язується із формуванням особистісних якостей, у тому числі лідерських, та здатності до новаторства. Дж. Клег, що досліджував цю проблему, виокремив метафори, що характеризують діяльність лідера як новатора, це : здатність до першості у формуванні ідеї; першості у вирішенні ідеї; прагнення до найвищої кваліфікацію; наявність глибоких знань, володіння базовою інформацією; високі здібності; вплив на оточуючих; важливий досвід; культурна компетентність [10, с. 37; 11].

Розвиток лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти науковці пов'язують також із впливом мотивації. Виокремлюють чотири фактори, що впливають найбільш ефективно, це: досягнення успіху, особиста надія на успіх, оцінка імовірності успіху, власні еталони досягнення успіху. Мотивація досягнення успіху й поведінка, що спрямована на досягнення успіху, залежать від ситуації, від специфіки діяльності та періоду та часу діяльності, а успіх творчих робіт залежить від значення діяльності в конкретній ситуації. Мотивація надії на успіх сприяє формування відчуття ефективності, що покращує роботу. Вважається, що показником майбутньої успішності студента є позитивна оцінка власних здібностей, що заснована на попередньому досвіді успіхів [12; 13, с. 59].

Одним із ефективних шляхів розвитку лінгвокультурної компетентності у період цифрової трансформації вищої освіти є змішане навчання, котре дозволяє студентам навчатися відповідно до наявних ресурсів у власному темпі. Освітнє середовище закладу вищої освіти у процесі реалізації змішаного навчання сприяє розвитку лінгвокультурної компетентності за допомогою таких параметрів як: підтримка групового, спільного та самостійного навчання;

можливість обговорення інформації; продуктивність та зворотній зв'язок. Змішане навчання підтримує дискусії, що можуть бути не обмежені у часі; надає можливість студентам активно обговорювати проблеми, здійснювати саморефлексію та співпрацю з групою задля розширення розуміння навчального матеріалу. У практиці університетської освіти існують різні моделі змішаного навчання, серед них: ротаційна модель, модель само змішування, гнучка модель, віртуальна модель. Ротаційна модель передбачає чергування очних фаз та онлайн навчання, що є однаковими по часу. Перевернутий клас, що є різновидом цієї моделі, передбачає опрацювання завдання онлайн, після чого відбувається обговорення на очній або онлайн-зустрічі. Віртуальна модель забезпечує студентам автономію, дозволяє ділити час навчання між асинхронним та синхронним навчанням [14, с. 68].

Висновки. Таким чином, нині особливого значення у вирішенні проблеми розвитку лінгвокультурної компетентності майбутніх учителів у період цифрової трансформації вищої освіти мають інтелектуальні технології, перш за все застосування Е-навчання та Smart-технологій. Важливе значення у процесі формування лінгвокультурної компетентності належить компетентнісному підходу, котрий є підтвердженням інноваційного характеру освіти, відповідає запровадженій концепції стандарту в освіті і передбачає перехід на систему компетенцій фахівця в конструюванні змісту освітніх програм та системі контролю якості освіти.

Література:

1. Попова О.В. Методологічні підходи до формування лінгвокультурної компетентності майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. 2018. URL: <https://pedagogy.donntu.edu.ua/2-25-2018/o-v-porova/>.
2. Ципіна Д. С. Формування лінгвокультурної компетентності засобами креолізованих текстів на занятті з іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. педаг-го ун-ту ім. І. Франка*. Дрогобич: «Гельветика», 2021. Вип. 41. Т. 3. С. 256 – 261. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/27105>.
3. Акімова О. В., Сапогов М. В., Гапчук Я. А. Цифрова трансформація освітнього середовища закладів вищої освіти у німецькомовних країнах. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 50. Том 2. 2022. С. 166-172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.2.33>.
4. Акімова О.В., Сапогов М.В., Гапчук Я.А. Середовищний підхід у сучасних міждисциплінарних дослідженнях з цифровізації освіти. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 46. 2022. С. 234-238. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.47>.
5. Акімова О. В., Сапогов В. А. Провідні технологічні підходи до формування творчої особистості майбутнього вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія, 2011. (35), С. 105-109.
6. Акімова О. В., Каплінський В. В., Хамська Н. Б. Методичні рекомендації до комплексного екзамену для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» освітньо-кваліфікаційного рівня магістра. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2015. 49 с.
7. Akimova O., Kaplinskiy V., Sapohov M. FEATURES OF THE USE OF SMART TECHNOLOGY IN THE TRAINING OF MASTER'S STUDENTS IN UNIVERSITIES OF FOREIGN COUNTRIES. *Педевтологія*, 2023, 1(2), С. 15-24. DOI: [https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023\(2\)-15-24](https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(2)-15-24)

8. Сапогов М.В. Формування професійної компетентності магістрантів засобами Smart-технологій : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2021. 271 с.
9. Akimova O., Sapogov M., Napchuk Y. Modern Approaches to the Study and Use of SMART-Technology in the Preparation of Masters. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. Випуск 75. 2023. С. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-14-19>.
10. Галузяк В., Акімова О., Громов Є. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів. *Лідер. Освіта. Суспільство*. Щоквартальний науково-практичний журнал. Харків : НТУ «ХП». 2019. № 1. С. 32–53. DOI: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03>.
11. Акімова О. В. Розвиток самодостатньої особистості, її соціалізація. *Наша школа*. 2006. (2-3).
12. Акімова О. В. Особистісна обумовленість творчого мислення майбутнього вчителя. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2007. Випуск 6. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/3258>.
13. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: монографія / Акімова О., Галузяк В. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. 416 с.
14. Акімова О., Сапогов М., Гапчук Я., Дяченко М. Особливості розвитку логічного мислення студентів у процесі змішаного навчання. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 15(33). 2023. С.62-70. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-62-70](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-62-70).

References:

1. Popova, O. V. (2018). Metodolohichni pidkhody do formuvannia lnhvokulturnoi kompetentnosti maibutnix menedzheriv zovnishnoekonomichnoi diialnosti. [Methodological approaches to the formation of linguistic and cultural competence of future managers of foreign economic activity]. Retrieved from: <https://pedagogy.donntu.edu.ua/2-25-2018/o-v-popova/>. [in Ukrainian].
2. Tsykina, D. S. (2021). Formuvannia lnhvokulturnoi kompetentnosti zasobamy kreolizovanykh tekstiv na zaniatti z inozemnoi movy. [Formation of linguistic and cultural competence by means of creolized texts in a foreign language class]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzh. pedah-ho un-tu im. I. Franka.- Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Drohobyt'sk state. teacher of the University named after I. Franko*. Drohobych: «Helvetyka», 41. 3. 256 – 261. Retrieved from: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/27105>. [in Ukrainian].
3. Akimova, O., Sapogov, M., & Napchuk, Y. (2022). Tsyfrova transformatsiia osvithnoho seredovyscha zakladiv vyshchoi osvity u nimetskomovnykh krainakh. [Digital Transformation of the Educational Environment of Higher Education Institutions in German-Speaking Countries]. *İnnovaciĵna Pedagogika. - Innovative pedagogy*. 2(50), 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.2.33>. [in Ukrainian].
4. Akimova, O., Sapogov, M., & Napchuk, Y. (2022). Seredovyschnyi pidkhid u suchasnykh mizhdystsyplinarynykh doslidzhenniakh z tsyfrovizatsii osvity. [The Environmental Approach on Modern Interdisciplinary Research on the Digitalization of Education]. *İnnovaciĵna Pedagogika - Innovative pedagogy*. 46, 234–238. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.47>. [in Ukrainian].
5. Akimova, O. V., & Sapogov, V. A. (2011). Providni tekhnolohichni pidkhody do formuvannia tvorchoi osobystosti maibutnoho vchytelia. [Leading technological approaches to the formation of the creative personality of the future teacher]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia,- Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology*. (35), 105-109. [in Ukrainian].

6. Akimova, O. V., Kaplinskyi, V. V., & Khamska, N. B. (2015). Metodichni rekomendatsii do kompleksnogo ekzaminu dlia studentiv spetsialnosti «Pedahohika vyshchoi shkoly» osvitno-kvalifikatsiinoho rivnia mahistra. [Methodical recommendations for the comprehensive exam for students majoring in “Higher School Pedagogy” at the master's educational qualification level]. Vinnytsia: TOV «Firma «Planer», 49. [in Ukrainian].
7. Akimova, O., Kaplinskyi, V., & Sapohov, M. (2023). FEATURES OF THE USE OF SMART TECHNOLOGY IN THE TRAINING OF MASTER'S STUDENTS IN UNIVERSITIES OF FOREIGN COUNTRIES. *Pedeutology*, 1(2), 15-24. DOI: [https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023\(2\)-15-24](https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(2)-15-24).
8. Sapohov, M. V. (2021). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti mahistrantiv zasobamy Smart-tekhnologii. [Formation of professional competence of master's students by means of Smart technologies]. Vinnytsia : TOV «Tvory», 271. [in Ukrainian].
9. Akimova, O., Sapogov, M., & Hapchuk, Y. (2023). Modern Approaches to the Study and Use of SMART-Technology in the Preparation of Masters. *Naukovì Zapiski Vinnic'kogo Deržavnogo Pedagogičnogo Universitetu Īmeni Mihajla Kocūbins'kogo - Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: pedagogy and psychology*. 123(75), 14–19. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-14-19>.
10. Haluziak, V., Akimova, O., & Gromov, I. (2019). Suchasni zarubizhni pidkhody do rozuminnia liderstva i vykhovannia lideriv. [Modern foreign approaches to understanding leadership and education of leaders]. *Lider. Elita. Suspilstvo, - Leader. Education. Society*. (1), 32–53. DOI: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03> [in Ukrainian].
11. Akimova, O. V. (2006). Rozvytok samodostatnoi osobystosti, yii sotsializatsiia. [Development of a self-sufficient personality, its socialization]. *Nasha shkola - Our school*. (2-3). [in Ukrainian].
12. Akimova, O. V. (2007). Osobystisna obumovlenist tvorchoho myslennia maibutnoho vchytelia. [Personal conditioning of creative thinking of the future teacher]. *Tvorcha osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky. - Creative personality of the teacher: problems of theory and practice*. Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. 6. Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/3258>. [in Ukrainian].
13. Akimova, O. & Haluziak, V. (2014). Osobystisno-profesiinyi rozvytok maibutnoho vchytelia. [Personal and professional development of the future teacher]. Vinnytsia: TOV «Nilan_LTD», 416. [in Ukrainian].
14. Akimova, O., Sapohov, M., Hapchuk, Y., & Diachenko, M. (2023). Osoblyvosti rozvytku lohichnogo myslennia studentiv u protsesi zmishanoho navchannia. [Features of the Development of Logical Thinking of Students in the Process of Blended Learning]. *Perspektyvy Ta Innovatsii Nauky. Pedahohika, Psykholohiia, Medytsyna, - Perspectives and innovations of science ("Pedagogy" Series, "Psychology" Series, "Medicine" Series)*. 15(33). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-62-70](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-62-70). [in Ukrainian].

УДК 37.015.3 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-788-800](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-788-800)

Дубінка Микола Михайлович кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, тел.: (099) 302-86-24, <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>

ХРОНОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПОГЛЯДАХ НАУКОВЦІВ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розглянуто умови і погляди науковців ХХ – ХХІ століття (проблема професійного самовизначення особистості отримала наукове вивчення тільки у ХХ столітті) на питання професійного самовизначення особистості, шляхи для вирішення проблеми самореалізації особистості, виявлення самовизначення особистості через свою діяльність. Закцентовано увагу на тому, що формування успішного професійного самовизначення молоді особистості вимагає від неї певних психічних, психологічних і фізичних властивостей, які відповідають вимогам обраної професії і сприяють успішному оволодінню нею. Проаналізовано зовнішні умови та індивідуальні особливості суб'єкта професійного самовизначення у період ХХ – ХХІ століття. Вони мають історичний характер і змінювалися відповідно до зміни зовнішніх і внутрішніх факторів формування змісту освіти. Доведено, що до зовнішніх чинників належать, зокрема, політичні, економічні, науково-технічні, демографічні, морально-етичні, культурологічні чинники; до внутрішніх чинників належать такі, як наявність нових педагогічних ідей, концепцій, теорій; впровадження нових педагогічних технологій; усвідомлена соціальна значущість професії; освітні традиції тощо. Професійне самовизначення на різних етапах історичного розвитку має свої особливості і фактори впливу. На основі вищезазначеного та ретроспектива дослідження проблеми професійного самовизначення дали підстави виокремлення хронологічних періодів становлення та розвитку окресленої проблеми: I період – 1930-1950 роки; II період – кінець 50-х – середина 80-х років; III період – 1984-1991 роки; IV період – з 1991 року до сьогодні, як період становлення і розвитку особистості в ролі активного суб'єкта професійного самовизначення, де предметом дослідження науковців є системи підготовки до свідомого вибору професії та подальшого професійного самовизначення.

Ключові слова: хронологія, періоди, професійне визначення, пошук та вибір професії, професійна орієнтація, історичні умови та індивідуальні

особливості суб'єкта професійного самовизначення, нормативно-правові документи.

Dubinka Mykola Mykhaylovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Pedagogy and Special Education, Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vinnichenko, St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 36000, tel.: (099) 302-86-24, <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>

CHRONOLOGY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PROBLEM OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF THE INDIVIDUAL IN THE VIEWS OF SCIENTISTS OF THE XX – XXI CENTURIES

Abstract. The article examines the conditions and views of scientists of the XX-XXI centuries (the problem of professional self-determination of a personality was studied only in the XX century) on the issue of professional self-determination of a personality, ways to solve the problem of self-realization of a personality, and revealing self-determination of a personality through their activities. The author emphasizes that the formation of successful professional self-determination of a young person requires certain mental, psychological and physical properties that meet the requirements of the chosen profession and contribute to the successful mastery of it. The article analyzes the external conditions and individual characteristics of the subject of professional self-determination in the period of the twentieth and twenty-first centuries. They are historical in nature and have changed in accordance with changes in external and internal factors of education content formation. The author proves that external factors include, in particular, political, economic, scientific, technical, demographic, moral, ethical, and cultural factors; internal factors include the availability of new pedagogical ideas, concepts, and theories; introduction of new pedagogical technologies; realized social significance of the profession; educational traditions, etc. Professional self-determination at different stages of historical development has its own peculiarities and factors of influence. Based on the above and a retrospective study of the problem of professional self-determination, we can distinguish chronological periods of formation and development of the problem: I period – 1930-1950; II period – late 50s – mid-80s; III period – 1984-1991; IV period – from 1991 to the present, as a period of formation and development of the individual in the role of an active subject of professional self-determination, where the subject of research by scientists is the system of preparation for the conscious choice of a profession and further professional self-determination.

Keywords: chronology, periods, professional definition, search and choice of profession, professional orientation, historical conditions and individual characteristics of the subject of professional self-determination, regulatory and legal documents.

Постановка проблеми. Значущість проблеми професійного самовизначення обумовлюється, перш за все, потребами суспільства в кваліфікованих фахівцях, що здатні професійно розв'язувати завдання (високий рівень сформованості фахових компетентностей), передбачати та вирішувати проблеми, визначається також особистісною усвідомленістю професійного призначення (цінно-значеннєва ідентифікація власне особистості й оточення) й характеризується високим рівнем рефлексії, творчого самовияву та успішністю самореалізації й самовдосконалення в обраному напрямку підготовки. Але відсутні наукові дослідження, метою яких було б проаналізувати процес становлення і розвитку проблеми самовизначення в історико-педагогічному аспекті, вибудувавши хронологію цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема «самості», самовизначення та самоорганізації особистості зокрема є об'єктом наукових пошуків ряду зарубіжних та вітчизняних науковців. І це не випадково, адже прагнення особистості до пізнання самого себе, а також набуття навичок, що сприяють підвищенню рівня самоорганізації, є важливим кроком подальшого самовизначення та самовдосконалення у професійній діяльності. Так, феномен самоорганізації особистості та його сутнісно-змістовне наповнення є предметом вивчення в низці досліджень (Н. Башавець, С. Кульневич, В. Львович, І. Міщенко, К. Майнцер, Д. Ніколіс, Дж. Томас та ін.). Процес самоорганізації та його педагогічний супровід досліджується в працях В. Арешонкова, Т. Гури, О. Дубасенюк, Т. Новаченко, Л. Сущенко. Визначенню умов самоорганізації майбутніх фахівців різних напрямів підготовки присвячені роботи М. Аверіна, Ю. Болотіна, О. Гончарук, О. Демченка, Т. Козловської, І. Мельник, Н. Мирончук, В. Наумчук, О. Тесленкова, Т. Шевченко, А. Яворського та ін. Питанням формування умінь самоорганізації та її культури присвячені наукові пошуки таких дослідників, як Н. Дуднік, А. Килівник, О. Князькова, С. Котова, В. Одарченко, І. Репко, В. Федорчук.

Проблему загального розуміння та трактування поняття «професійне самовизначення» розглянуто у дослідженнях Л. Божович, Л. Виготського, М. Гінзбурга, І. Захарової, І. Кона, Г. Костюка, Т. Кудрявцевої, Г. Нікова, В. Сафіна, Л. Шнейдер. Їх сутність полягала в аналізі теорії становлення професійного самовизначення, його факторів та зв'язку з життєвими перспективами особистості у плануванні майбутнього.

Проведений аналіз наукових досліджень свідчить, що професійна самореалізація майбутнього фахівця є складним та багатограним процесом поступової трансформації потенційної професіоналізації у реальну, який відбувається протягом усього життя та професійної діяльності. У цьому контексті дослідниками обґрунтовано теорію особистості як суб'єкта життєдіяльності (С. Рубінштейн та ін.); концепцію саморозвитку особистості (Г. Костюк та ін.); теорії розвитку особистості протягом професійної діяльності та особистого життя (Є. Головаха, О. Кронік, Е. Anatarella, Т. Holmes, R. Rahe та ін.).

Розкрито узагальнені показники та критерії самореалізації (С. Максименко та ін.) і висвітлено проблеми самореалізації особистості у професійній сфері (В. Гупаловська, І. Жигаренко, Л. Карамушка, О. Коропецька, С. Максименко, О. Мірошніченко, Н. Старинська, М. Ткалич, Л. Шатирко та ін.).

Науковцями з'ясовано особливості формування важливих якостей для професійної діяльності фахівців (В. Бут, О. Вавринів, В. Вареник, Г. Грибенюк, І. Коваль, М. Коваль, С. Миронець, О. Назаров, В. Садковий, О. Стельмах та ін.). Визначено особливості професійної підготовки фахівців, розкриті питання професійної придатності та психологічної готовності особистості до діяльності (В. Ільїн, І. Попович, О. Савчук, О. Слободяник, Я. Чаплак та ін.).

Мета статті – проаналізувати історико-педагогічну літературу, а також джерельну базу з метою визначення витоків, основних хронологічних етапів розвитку проблеми самовизначення особистості у визначений період (30-ті роки ХХ – ХХІ ст.).

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблеми професійного самовизначення особистості (30-ті роки ХХ ст. – ХХІ ст.) передбачає ґрунтовний аналіз історико-педагогічної літератури, а також джерельної бази з метою визначення її витоків, основних етапів розвитку у визначений період, еволюцію та сучасний стан вивчення досліджуваної проблеми.

Вдалий вибір професії – одна із головних складових і умов становлення особистості, усвідомлення своєї значимості в соціумі. Тому актуальним є питання цілеспрямованого впливу на процес професійного самовизначення молоді. В залежності від умов кожного історичного періоду існували різні підходи до тлумачення поняття «професійне самовизначення» та його складових. Однією із таких складових є професійна орієнтація, як комплексна науково обґрунтована система форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування професійно важливих особистісних характеристик кожного індивідуума та потреб ринку праці. Для розуміння того, що являє собою професійне самовизначення, слід з'ясувати, коли і де виникла профорієнтація.

Якщо говорити про причини виникнення та розвитку профорієнтації як науково-практичного спрямування на початку ХХ ст. в західних країнах, то вони наступні: 1) економічні причини, пов'язані з бурхливим зростанням виробництва і потребою роботодавців в якісному відборі і підготовці кадрів («промисловий бум»); 2) соціальні причини, пов'язані з міграцією значних мас населення з сіл у міста в пошуках роботи. Але була і психологічна причина, пов'язана зі зміною свідомості багатьох людей: це проблема свободи вибору, коли людина, вихований в патріархальних традиціях з високим ступенем визначеності свого майбутнього (діти селян, ремісників і т.п. зазвичай брали справу своїх батьків і проблема вибору перед ними гостро не стояла), раптом опинявся у великому місті, де маса заводів, фабрик і багато професій.

Так, важливим напрямом на шляху підвищення ефективності підприємств вважалось їх укрупнення. Держава здійснювала заходи по удосконаленню системи управління важкою промисловістю, надавала перевагу її укрупненню. Півтора десятка металургійних заводів і кілька кам'яновугільних шахт були в тресті «Південьсталь». Машинобудівні заводи об'єднував «Машинотрест», залізорудну промисловість – Південнорудний трест. У хімічній промисловості діяли трести «Хімвугілля», «Склосода» і «Коксобензол», у харчовій промисловості – «Цукротрест», «Олійтрест», «Бассіль» та ін. Всього на діючих промислових підприємствах, охоплених трестами, працювало близько 220 тис. робітників. Пріоритетним завданням радянської влади та важливою передумовою економічного відродження було налагодження електроенергетичного господарства. На кінець 1926 р. виробництво електроенергії перевищило довоєнний рівень. Розпочалося будівництво великих енергетичних об'єктів – Штерівської та Чугуївської ДРЕС, Дніпровської гідроелектростанції. Промисловий розвиток, який почався у період непу, забезпечив переселення сільського населення до міст. І кількість міських мешканців зростає з 4,2 млн. у 1920 р. до 5,3 млн. у 1926 р. й сягнула в 1928 р. довоєнного рівня – в містах України проживало 5,6 млн. осіб. Міське населення особливо швидко зростало в Донбасі та Катеринославщині і в адміністративних центрах. Упродовж 1923-1926 рр. українські міста щороку поглинали майже 200 тис. нових мешканців. Загальна кількість робітників у промисловості, на транспорті та зв'язку впродовж 1924-1927 рр. зростає вдвічі – з 1,2 до 2,7 млн. осіб. Ці дані свідчать, що український селянин почав переселятися у місто. Селянин перестав чіплятися за землю і все сміливіше вступав у промислове середовище. Отже, в роки НЕПу в Україні почалося господарське піднесення в промисловості. Зменшилася інфляція, зміцнювалась грошова система. Відкрились біржі, ярмарки, різні торговельні підприємства, що викликало важливі соціальні зрушення, а саме: встановлення міцного зв'язку державної промисловості з ринком та селом [4].

Наступне, на що робимо акцент, це те, що спостерігалась певна розгубленість людей у нових ситуаціях, тому вони потребували допомоги. Цим завданням опікувались вже існуючі біржі праці, однак у своїй роботі їх працівники не завжди враховували інтереси і можливості людей, що опинилися перед складним вибором. Саме тому багато людей стикаються з проблемою свободи вибору. Пояснимо стосовно до проблеми самовизначення, які основні ознаки свободи: 1) наявність альтернатив вибору; 2) доступність альтернатив; 3) привабливість альтернатив; 4) готовність особистості виділяти і реалізовувати ці альтернативи; 5) система підготовки до самовизначення в умовах свободи, оскільки більшість спочатку такою готовністю не володіють.

Таким чином, сама можливість самовизначатися (як реальна свобода) виявляється лише «ілюзією», якщо людину спеціально не готувати до ефективних, самостійних і усвідомлених дій в умовах свободи. При цьому чим

більше реальної свободи, тим складніше вибори і тим більш затребуваною виявляється профорієнтація. Більш того, підготовка до дій в умовах свободи передбачає не тільки разові (нехай навіть і ефективні) консультації, а й тривалу підготовку особистості до самовизначення, починаючи ще з дитячих років.

Перше бюро професійної консультації з'явилося в 1927 р. при Ленінградській біржі праці. У 1928 р. організовуються Бюро з профконсультації, зокрема в Києві та Одесі. Зазначимо, що цілі та зміст роботи профконсультаційних бюро, сформульовані в Положенні НКП РРФСР від 18 лютого 1929 року, передбачали доцільний добір, розподіл та використання робочої сили (у тому числі підлітків) та скорочення плинності з урахуванням спеціальних здібностей, протипоказань до професії, праці щодо різних професій. За період з 1930 до 1933 р. відкрито 47 бюро профконсультації. Це відкривало шлях до вивчення людини як особистості, хоч і в утилітарних цілях. При Наркоматі створюється Міжвідомча рада з профорієнтації для координації діяльності в галузі, Центральна лабораторія з професійної консультації та профпідбору в Москві, створюється система психотехнічних служб.

У школах питаннями профорієнтації (профвідбору) займалися педологи. У 30-і рр. Центральна лабораторія з профконсультації та профвідбору ВЦРПС стала розробляти систему шкільної профорієнтації. У 1927 р. була вперше розроблена програма трудового навчання, яка поряд з прищепленням учням навичок обробки дерева, металів, тканин та інших матеріалів ставила завдання навчання елементам, необхідним у будь-якому трудовому процесі: планування, вибору матеріалу та інструменту, оцінки виконаного виробу та ін. Практикувалися екскурсії на виробництво, працювали технічні гуртки, у низці шкіл було запроваджено виробничу практику учнів. Організаційно-методична робота у школах була покладена на центральну психотехнічну лабораторію.

Підсумки цієї роботи підбив І з'їзд Всесоюзного товариства психотехніки та прикладної психофізіології (травень 1931 р.) У доповідях «Про методологію профконсультації» та «Про систему профконсультаційної роботи» було проаналізовано стан профорієнтаційної роботи, узагальнено досвід, розкрито причини недоліків у розвитку профорієнтації, їх зв'язки із завданнями організації праці та політехнізації навчання. Наголошувалося на низькому рівні підготовленості кадрів, організаційна та методична роз'єднаність, відставання шкільної профконсультації, що випереджає розвиток профвідбору порівняно з профконсультацією. Наголошувалося, що профконсультаційні установи різної відомчої підпорядкованості працюють ізольовано один від одного, відсутня координація та стратегія розвитку професійної орієнтації. З огляду на викладене, у 1932 р. було створено штаб з координації досліджень проблем шкільної профорієнтації.

Однак, через поступове згортання у 30-х роках ринкової економіки, перехід до адміністративних методів кадрової роботи, зокрема профорієнтації,

накопичений досвід, цінні напрацювання, служби та лабораторії ліквідувалися. Отже, у період сталінського тоталітаризму профорієнтацію, пов'язану із проблематикою свободи вибору, просто заборонили.

Таким чином, період НЕПу і до середини 30-х рр., коли ще існувала відносна економічна свобода, можна назвати початком становлення профорієнтації, що характеризувався зростанням промисловості, розвитком торгівлі, що викликало в країні великі соціальні зрушення та виникнення цілої мережі профорієнтаційних установ і регіональних шкіл профорієнтації.

Ліквідацію 1936 р. профорієнтаційних підрозділів пов'язують із Постановою ... від 4 липня 1936 р. «Про педологічні перекирчування в системі Наркомпросу», з якої почався наступ на гуманітарні науки, зокрема й профорієнтацію. Цей рік слід вважати початком другого етапу розвитку професійного самовизначення особистості, який продовжився до 50-х рр. ХХ ст. Так, у 1937 р. відбулося скасування трудового навчання у школі, «яке за змістом та організацією не відповідало директивам партії про загальне та політехнічне навчання...», а також різке згортання профорієнтаційної роботи.

У роки війни (1941-1945 рр.) професійна орієнтація здійснювалася в контексті трудового виховання. В умовах масового призову до армії працівників виробничої сфери у вирішенні проблеми трудових ресурсів стала переважати практика примусового залучення (мобілізації) молоді до навчання різних робітничих професій. Так, на період військового часу дозволялося призивати (мобілізувати) до шкіл фабрично-заводського навчання міську та сільську молодь чоловічої статі у віці 15-17 років та жіночої статі у віці 16-18 років. Практика примусової мобілізації молоді до вивчення різних робітничих професій полягала в обов'язковому виконанні місцевими органами розкладу уряду щодо певної кількості юнаків та дівчат, спрямованих у ті чи інші установи початкової професійної освіти.

На початку 50-х рр. ХХ ст. в Українській РСР (які на всьому радянському просторі) намітилися протиріччя між суспільно-економічними потребами в технологізації промисловості і сільського господарства та нездатністю існуючої системи шкільної освіти забезпечити відповідну підготовку молоді. Зміст загальноосвітнього навчання відставав від досягнень науки.

Вибір професії молоддю визначався в ці роки насамперед змістом і рівнем отриманої освіти, а також станом здоров'я. Специфіка профорієнтації і профвідбору не вкладалася в рамки офіційної політики тих років, згідно з якою суспільні інтереси повинні повністю домінувати над особистими, а для оцінки можливостей людини вважалося за достатнє визначити її соціальні мотиви, морально-політичну зрілість. Гострій критиці піддавалося все те, що було пов'язане зі спробою завчасно вивчити індивідуальні особливості людини, її нахили та здібності, знайти можливість для максимально повного їх використання. В цей період не існувало спеціальних служб з профорієнтації.

Але незважаючи на зазначене, тогочасна молодь все-таки отримувала допомогу в професійному самовизначенні. Певна робота проводилася вчителями шкіл, викладачами професійних навчальних закладів, засобами масової інформації [9]. Цікавим у цьому сенсі є дослідження періодичних видань Півдня України, здійснене М. Грибенік. Так, науковець акцентує, що основними засобами виконання державних приписів щодо здійснення політехнізації у школах Херсона, Миколаєва, Одеси тощо, на думку авторів статей, стали проведення системи позаурочної, позашкільної діяльності і суспільно-корисної праці, екскурсій на підприємства, шкільних лабораторних занять в учбових кабінетах інститутів, введення практичних занять в навчальних майстернях та уроків ручної праці [2].

Отже, як зауважує О. Пономаренко, у 50-ті роки відбувалося забуття колишнього досвіду і майже повна відсутність нового, відхід від вирішення цієї проблеми, незначна участь учених і фахівців у процесі профорієнтації. У цей період припинилася діяльність з організації єдиної державної служби профорієнтації, і упродовж майже тридцяти років вітчизняна шкільна освіта була однаковою на усій території країни [6].

Відновлення психолого-педагогічних досліджень з професійної орієнтації учнівської молоді, насамперед школярів, відбулося наприкінці 50-х років. Початком нового періоду у дослідженні професійного самовизначення особистості (1958 – 1984 рр.) стало ухвалення Закону України «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24.12.1958 р. В основу Закону покладено принцип поєднання навчання з продуктивною працею. Так, Закон передбачає, що з метою підготовки учнів середньої школи до суспільно корисної праці навчання та виховання дітей до 15 – 16 років здійснюється шляхом поєднання вивчення основ наук, політехнічного навчання та трудового виховання, а також широкого залучення школярів до доступних їм форм суспільно корисної праці. Відповідно до Закону, особи, які закінчують середню школу повинні отримувати повну середню освіту та професійну підготовку до роботи в одній із галузей народного господарства чи культури. Виходячи з того, що підростаюче покоління житиме і працюватиме при комунізмі, Закон визначає вищі вимоги до виховної роботи школи. У виховній роботі пріоритети надаються розвитку в учнів любові до праці, а також поваги до людей праці.

Отже, розвиток народної освіти тогочасного суспільства на початку цього періоду був позначений перебудовою системи освіти. Необхідність у реформі була обумовлена нестачею кваліфікованої робочої сили через наслідки війни, поганою підготовкою випускників школи до практичної діяльності та орієнтацією їх лише на продовження навчання у ВНЗ та технікумах. Підготовка кваліфікованої робочої сили стає однією з найважливіших функцій освіти. Фактично, наприкінці 50-х у 60-ті роки відбувається професіоналізація середньої школи. Питання педагогіки індивідуального

підходу до професійного самовизначення молоді залишаються поза увагою дослідників.

У 60-х роках була відкрита лабораторія профорієнтації в НДІ психології в Києві, керівником якої був призначений Б. А. Федоришин – педагог, фундатор психолого-педагогічної школи професійної орієнтації. Він наголошував на усвідомленому ставленні дітей різного віку до вибору професії, а згодом – на прагненні молодої людини реалізуватися у професійній діяльності. Таке ставлення до професії у сучасної молоді забезпечується реальними життєвими потребами, очікуванням якісного продукту їх діяльності [5].

Таким чином, у період Хрущовської «відлиги» (відновлення деяких демократичних свобод) в Україні спостерігалось відродження профорієнтації. У цілому процеси реформування освіти на цьому етапі були обумовлені соціально-економічними передумовами, тоді як гуманістично орієнтовані, індивідуально-особистісні передумови залишалися на другому плані.

70-ті роки характеризуються ухваленням низки постанов з метою подальшого зміцнення зв'язку навчання та виховання з життям, практикою, покращенням підготовки школярів до свідомого вибору професії та праці у народному господарстві. Серед них вказуємо на Постанову Ради Міністрів СРСР «Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів» від 23.08.1974 року № 662, де в основі були такі завдання: ознайомлення учнів з трудовими процесами й змістом праці робітників на підприємствах; здійснення профорієнтаційної роботи учнів з метою підготовки їх до усвідомленого вибору професії.

Важливою подією у розвитку профорієнтаційної роботи стало прийняття Міжнародною організацією праці Рекомендації МОП № 117 «Щодо професійного навчання» 1962 р. та Конвенції про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів від 23.06.1975 р. № 142. У Резолюції термін «професійне навчання» трактується як будь-який вид навчання, яке дає можливість набути або розвинути знання й майстерність технічного чи професійного характеру або ж такі, які є необхідними для виконання функцій молодшого керівного персоналу, незалежно від того, викладаються вони на підприємстві чи поза ним, і яке включає професійне перенавчання [10].

Відповідно до Конвенції про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів, держава ухвалює й розвиває всебічну й скоординовану політику, програми професійної орієнтації і професійної підготовки, що враховують: а) потреби, можливості і проблеми зайнятості як на регіональному, так і на національному рівні; б) стадію й рівень економічного, соціального й культурного розвитку; в) взаємозв'язок між розвитком людських ресурсів та іншими економічними, соціальними й культурними цілями. Зазначена політика й програми призначені для підви-

щення здатності окремої особи створювати і справляти вплив (індивідуально або колективно) на виробниче й соціальне середовище. Вони також стимулюють і дають змогу всім особам на засадах рівності й без будь-якої дискримінації, розвивати й застосовувати свої здібності до праці у власних інтересах і відповідно до прагнень, але з урахуванням потреби суспільств [3].

70-ті роки – початок 80-х років ХХ століття характеризуються поверненням командно-адміністративної системи, що вплинуло й на розвиток професійного самовизначення у цей період. Так, у профорієнтації в ці роки починає затверджуватись управлінський підхід, що регламентує вибір учнями масових робітничих професій у сфері матеріального виробництва.

Четвертий етап (1984 – 1991 рр.) характеризується для системи освіти сприятливим поєднанням двох факторів: реформою загальноосвітньої та професійної школи та перебудовою соціально-економічного та політичного життя країни. Початок цього етапу поклала реформа загальноосвітньої та професійної школи (1984 р.), поставивши питання про якісне поліпшення підготовки школярів до життя та праці, а також про досконалість системи управління профорієнтацією. У другій половині 80-х у надрах радянської школи народжується і починає розширюватися педагогічна ініціатива, з'являється зовсім нове соціально-педагогічне явище – вчителі-новатори, які використовують нові засоби, методи та організаційні форми навчання, діяльність яких була орієнтована на особистість учня. Саме у ці роки починає зростати роль системно-організаційних та індивідуально-особистісних передумов трансформації школи. Посилення уваги педагогів до індивідуальних освітніх запитів учнів, що визначається, насамперед, потребами особистості у широкій загальноосвітній підготовці з метою самореалізації у світі, що змінюється, актуалізувало необхідність розробки нових підходів до професійного самовизначення молоді. У цей час на законодавчому рівні закріплювався обов'язок базових підприємств на правах своїх структурних підрозділів створювати шкільні та міжшкільні майстерні, навчально-виробничі комбінати, навчальні цехи та дільниці, окремі учнівські робочі місця, стаціонарні польові стани учнівських виробничих бригад, табори праці та відпочинку. До профорієнтаційної роботи активно залучалися наставники з числа ветеранів праці, передовиків виробництва. Профорієнтаційну діяльність шкіл планувалося поєднати з вихованням поваги до людини праці.

Останній період становлення професійного самовизначення починається з 1991 року до сьогодні і характеризується активним науковим пошуком нових форм і методів професійної орієнтації, дослідження професійної орієнтації як науково-практичної системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. Головний акцент у системі професійного самовизначення зміщується на активність особи, свободу вибору нею на пряму професійного зростання, суворе дотримання правових і

моральних правил ділової активності, а також повну відповідальність за результати і наслідки своєї праці і творчої професійної самодіяльності. До основних нормативних документів, що визначили концептуальні засади професійного самовизначення особистості, слід віднести Концепцію державної системи професійної орієнтації населення (1994), Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (1995), Концепцію профільного навчання у старшій школі (2009), Закон «Про освіту» (2017) із впровадженням профільної освіти.

Так, відповідно до Концепції державної системи професійної орієнтації населення (1994), початок 90-х років характеризується як період переходу до ринкової економіки, коли інтенсифікується процес вивільнення робочої сили і підвищуються якісні вимоги до кваліфікації працівників [8]. Основою професійного самовизначення особи є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, співставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для набуття конкретних професій, та кон'юнктурою ринку праці [7].

У цей період відбувається перехід до гуманістичної освітньої парадигми, за якої увага зосереджується на особистості кожного учня, створюються умови для розвитку і реалізації природних задатків учнів, самоусвідомлення себе як особистості в єдності своїх соціальних і індивідуальних якостей. Компетентнісний підхід і система, що реалізовується в його контексті ключових компетенцій, виступає як засіб інтеграції особистого і соціального аспектів розвитку [1]. Компетентність людини в провідних видах діяльності стає у досліджуваній період способом існування її знань, умінь і навичок з вираженим особистим компонентом, що визначає процеси саморозвитку і самореалізації особи, знаходження свого місця в житті.

Висновки. Отже, аналіз джерел, в яких здійснюється дослідження проблеми професійного самовизначення особистості з 30-х років ХХ до ХХІ століття, та нормативно-правових документів окресленого періоду сприяв виокремленню хронологічних етапів становлення і розвитку професійного самовизначення особи: I період 1930-1950 роки – зародження професійного визначення особи, який має два етапи: 1930-1936 роки, що характеризуються підйомом у розвитку досліджень професійного самовизначення. 1936-1950 рр. – етап згортання досліджень професійного самовизначення, що пов'язано з виданням постанови ... від 4 липня 1936 року; II період – кінець 50-х – середина 80-х років – період відновлення досліджень з професійної орієнтації учнівської молоді, який починається з ухвалення Закону України «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24.12.1958 р. Характеризується подальшим зміцненням зв'язку навчання та виховання з життям, практикою, покращенням підготовки школярів до свідомого вибору професії та праці у народному господарстві; III період – 1984-1991 роки – період формування державної

системи професійної орієнтації. Початок періоду пов'язаний з виданням Постанови ... «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи», характеризується зростанням роль системно-організаційних та індивідуально-особистісних передумов трансформації школи; IV період – з 1991 року до сьогодні – період становлення і розвитку особи як активного суб'єкта професійного самовизначення, де предметом дослідження науковців вже є системи підготовки особистості до свідомого вибору професії та подальшого професійного самовизначення, самореалізації та самовдосконалення.

Література:

1. Галюта В. Н. Компетенція та компетентність в професійному самовизначенні старшокласників. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 22 (257), Ч. V, 2012. С. 6–12.
2. Грибенік М. В. Політехнізація шкільної освіти у 1953-1964 рр. (за матеріалами періодичних видань Півдня України). *Історичний архів*. 2014. Вип. 13. С. 137–142. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2014_13_19. С. 139.
3. Конвенція МОП № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» від 23.06.1975 р. Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП: у 2-х т. Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. Т. II (1965-1999). С. 1025–1027.
4. Коріненко П. С., Бармак М. В., Фартушня А. К., Терещенко В. Д., Старка В. В. Курс лекцій з історії України ХХ – початку ХХІ століття. У двох частинах. Частина I (поч. ХХ ст. – 1939 р.). Пробне видання. Тернопіль, 2010. 376 с. URL : <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3533>.
5. Побірченко Н. А., Сергєєнкова О. П., Сургун Н. А. Витоки неперервної професійної орієнтації у працях вітчизняного дослідника Бориса Федоришина. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 4. С. 45–48.
6. Пономаренко О. Г. Історичні аспекти становлення й організації профорієнтаційної роботи в Україні та Великій Британії. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. № 34. С. 104–109. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_34_24.
7. Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається: Наказ Міністерства, Міністерства праці України, Міністерства молодіспорт України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95#Text>.
8. Про Концепцію державної системи професійної орієнтації населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1994 № 48. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-94-%D0%BF#Text>.
9. Професійна орієнтація : підручник [для студентів] / Єгорова Є. В., Ігнатович О. М., Кобченко В. В., Литвинова Н. І., Марченко І. Б., Мерзлякова О. Л., Синявський В. В., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М. ; [за ред. О. М. Ігнатович]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 240 с.
10. Рекомендація МОП № 117 щодо професійного навчання від 27.06.1962 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_106.

References:

1. Haliuta, V. N. (2012). Kompetentsiia ta kompetentnist v profesiinomu samovyznachenni starshoklasnykiv [Competence and competence in the professional self-determination of high school students]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. № 22 (257), Ch. V. S. 6–12. [in Ukrainian].
2. Hrybenyk, M. V. (2014). Politekhnyzatsiia shkilnoi osvity u 1953-1964 rr. (za materialamy periodychnykh vydan Pivdnia Ukrainy) [Polytechnicization of School Education in 1953-1964 (based on the materials of periodicals of the South of Ukraine)]. *Istorychnyi arkhiv*. Vyp. 13. S. 137–142. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2014_13_19. S. 139. [in Ukrainian].

3. Konventsiiia MOP № 142 «Pro profesiinu orientatsiiu ta profesiinu pidhotovku v haluzi rozvytku liudskykh resursiv» vid 23.06.1975 r. Konventsii ta rekomendatsii, ukhvaleni MOP: u 2-kh t. Zheneva: Mizhnar. biuro pratsi. (1999). [ILO Convention № 142 "On Vocational Guidance and Training in the Field of Human Resources Development" of 23.06.1975 r. Conventions and Recommendations adopted by the ILO: in 2 vols: International Labor Office.]. T. II (1965–1999). S. 1025–1027. [in Ukrainian].

4. Korinenko, P. S., Barmak, M. V., Fartushniak, A. K., Tereshchenko, V. D., Starka, V. V. (2010). Kurs lektsii z istorii Ukrainy XX – pochatku XXI stolittia. U dvokh chastynakh. Chastyna I (poch. XX st. – 1939 r.). [A course of lectures on the history of Ukraine in the twentieth and early twenty-first centuries. In two parts. Part I (early twentieth century – 1939). Trial edition]. Probne vydannia. Ternopil, 2010. 376 s. URL : <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3533>. [in Ukrainian].

5. Pobirchenko, N. A., Serhieienkova, O. P., Surhund, N. A. (2014). Vytoky neperervnoi profesiinoi oriientatsii u pratsiakh vitchyznianoho doslidnyka Borysa Fedoryshyna [The Origins of Continuous Professional Orientation in the Works of the Ukrainian Researcher Borys Fedoryshyn]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia*. № 4. S. 45–48. [in Ukrainian].

6. Ponomarenko, O. H. (2013). Istorychni aspekty stanovlennia y orhanizatsii proforiientatsiinoi roboty v Ukraini ta Velykii Brytanii [Historical aspects of the formation and organization of career guidance in Ukraine and the Great Britain]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. № 34. S. 104–109. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_34_24. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro profesiinu oriientatsiiu molodi, yaka navchaietsia: Nakaz Minosvity, Minpratsi Ukrainy, Minmolodsport Ukrainy vid 02.06.1995 № 159/30/1526 (1995). [On approval of the Regulation on professional orientation of young people in education: Order of the Ministry of Education, the Ministry of Labor of Ukraine, the Ministry of Youth and Sports of Ukraine of 02.06.1995 r. №. 159/30/1526]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95#Text>. [in Ukrainian].

8. Pro Kontseptsiuu derzhavnoi systemy profesiinoi oriientatsii naseleennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.01.1994 № 48 (1994). [On the Concept of the State System of Vocational Guidance of the Population: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 27.01.1994 №. 48]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-94-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

9. Profesiina oriientatsiia : pidruchnyk [dlia studentiv] (2014). [Professional orientation: a textbook [for students]]. Yehorova, Ye. V., Ihnatovych, O. M., Kobchenko, V. V., Lytvynova, N. I., Marchenko, I. B., Merzliakova, O. L., Syniavskiy, V. V., Tataurova-Osyka, H. P., Shevenko, A. M.; [za red. Ihnatovych, O. M.]. Kirovohrad : Imeks-LTD. 240 s. [in Ukrainian].

10. Rekomendatsiia MOP № 117 shchodo profesiinoho navchannia vid 27.06.1962 r. (1962). [ILO Recommendation № 117 concerning Vocational Training, 27.06.1962.]. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_106. [in Ukrainian].

УДК 796.322:796.012.1-057.875

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-801-809](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-801-809)

Дядечко Ігор Євгенович кандидат наук фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної культури і спорту, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, <https://orcid.org/0000-0001-5709-9150>

Апанасенко Андрій Вікторович аспірант кафедри фізичної культури і спорту, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, <https://orcid.org/0000-0002-6965-9802>

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ГАНДБОЛУ НА РОЗВИТОК ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті розглянуто важливість залучення студентів до занять фізичною культурою і спортом, дотримання здорового способу життя, набуття знань та формування професійних умінь під час навчання у закладі вищої освіти. Визначено, що спортивні ігри відрізняються різноманітністю рухової діяльності та емоційною насиченістю. Зазначено, що заняття з гандболу це не тільки ефективний засіб фізичного виховання, а й засіб активного та корисного відпочинку. Ця динамічна гра сприяє розвитку в здобувачів вищої освіти таких фізичних якостей в людині, як швидкість, витривалість, спритність, силу, координацію тощо. Поряд з фізичними якостями, гандбол, у силу своєї специфіки, сприяє вихованню і моральних якостей: товариства, мужності, лідерства та ін. Змагання з гандболу потребують від спортсменів прояву сміливості, рішучості, витримки, уміння долати труднощі, а чітке дотримання правил гри сприяє вихованню організованості та дисципліни. Заняття гандболом позитивно впливає на організм людини. Дії, під час гри, пов'язані з емоційним збудженням, відповідними реакціями організму. Усе це зміцнює руховий апарат, удосконалює процес обміну речовин, кровообігу, дихання. Характерна, для гандболу, швидка зміна ігрових ситуацій сприяє багатосторонньому розвитку функцій зорового, тактильного, рухового, вестибулярного та слухового аналізаторів. Також різнобічно розвиваються концентрованість, розподіл, швидкість переключення та стійкість уваги, обсяг уваги. Обмеження, пов'язані із введенням військового стану в Україні, створили проблемну ситуацію, у тому числі з проведенням занять з ігрових видів спорту в закладах вищої освіти. Викладачі закладів вищої освіти систематично шукають нові підходи і методи взаємодії зі студентами, підбирають форми та засоби надання знань, формування вмінь й стимулювання мотивації до розвитку фізичних здібностей за допомогою

використання дистанційних методів навчання. Звісно, онлайн-заняття не замінять заняття в спортивному залі. Але, використовуючи різноманітні інформаційно-комунікаційні програмні засоби є можливість проводити заняття з гандболу максимально якісно, надавати необхідний теоретичний матеріал, використовувати наочні засоби з метою розвитку фізичних якостей здобувачів і формування техніко-тактичних вмінь гри.

Ключові слова: спортивні ігри, гандбол, фізичні якості, розвиток, формування, студенти, заклад вищої освіти.

Dyadechko Ihor Yevhenovich candidate of sciences in Physical Education and Sports, associate professor of the Department of Physical Culture and Sports, Zaporizhzhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69600, <https://orcid.org/0000-0001-5709-9150>

Apanasenko Andriy Viktorovych graduate student of the Department of Physical Culture and Sports, Zaporizhzhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69600, <https://orcid.org/0000-0002-6965-9802>

INFLUENCE OF HANDBALL TRAINING ON DEVELOPMENT PHYSICAL QUALITIES OF STUDENTS

Abstract. The article considers the importance of engaging students in physical education and sports, maintaining a healthy lifestyle, acquiring knowledge and developing professional skills while studying at a higher education institution. It was determined that sports games differ in the variety of motor activities and emotional saturation. It is noted that handball classes are not only an effective means of physical education, but also a means of active and useful recreation. This dynamic game contributes to the development of such physical qualities in a person as speed, endurance, dexterity, strength, coordination, etc., among students of higher education. Along with physical qualities, handball, due to its specificity, promotes the education of moral qualities: camaraderie, courage, leadership, etc. Handball competitions require athletes to show courage, determination, endurance, the ability to overcome difficulties, and strict adherence to the rules of the game promotes organization and discipline. Playing handball has a positive effect on the human body. Actions during the game are associated with emotional excitement, corresponding reactions of the body. All this strengthens the motor apparatus, improves the process of metabolism, blood circulation, and breathing. Characteristic for handball, the quick change of game situations contributes to the multifaceted development of the functions of visual, tactile, motor, vestibular and auditory analyzers. Concentration, distribution, speed of switching and stability of attention, volume of attention also develop in various ways. Restrictions related to the introduction of martial law in Ukraine created a problematic situation, including the

conduct of classes on game sports in institutions of higher education. Teachers of higher education institutions are systematically looking for new approaches and methods of interaction with students, selecting forms and means of imparting knowledge, forming skills and stimulating motivation for the development of physical abilities through the use of distance learning methods. Of course, online classes will not replace classes in the gym. But, using various information and communication software tools, it is possible to conduct handball classes with the highest possible quality, to provide the necessary theoretical material, to use visual aids for the purpose of developing the physical qualities of the players and forming the technical and tactical skills of the game.

Keywords: sports games, handball, physical qualities, development, formation, students, institution of higher education.

Постановка проблеми. Залучення здобувачів вищої освіти до занять фізичною культурою і спортом є важливою складовою у формуванні здорового способу життя. Здоров'я і навчання студентів взаємопов'язані і взаємозумовлені, чим міцніше здоров'я студента, тим продуктивніше навчання. Діяльність сучасних здобувачів вищої освіти характеризується постійним збільшенням обсягу інформації, високою інтенсивністю освітнього процесу, а також низьким рівнем рухової активності, що призводить до зниження показників фізичної підготовленості та погіршення здоров'я. Це пов'язано із введенням військового стану в Україні та переходом до дистанційної форми навчання.

Розвиток фізичних якостей має важливе значення для розвитку професійно важливих здібностей майбутнього фахівця будь-якого профілю, адже відомо, що міцне здоров'я і різнобічна фізична підготовка це основа будь-якої професії [1]. Заняття спортивними іграми відрізняються різноманітністю рухової активності й емоційною насиченістю. Футбол, волейбол, баскетбол, гандбол різнобічно впливають на студентів, розвиваючи їх фізичні якості, покращуючи функціональний стан, фізичну підготовку і координацію рухів.

Звісно, дистанційна форма навчання наклала певні обмеження на повноцінне проведення занять зі спортивних ігор. Саме тому, викладачі закладів вищої освіти систематично шукають нові підходи і методи взаємодії зі студентами, підбирають форми і засоби надання знань, формування вмінь та стимулювання мотивації до занять і розвитку фізичних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив занять фізичною культурою і спортом на розвиток фізичних якостей та формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти досліджувала велика кількість науковців. У своїх працях М. Носко, Н. Сороколит, Т. висвітлюють вплив занять з фізичної культури на стан здоров'я та фізичну підготовленість студентської молоді [2;3]. В. Волков вивчає основи професійно-прикладної

фізичної підготовки студентської молоді [4]. Значення гандболу в системі фізичного виховання студентів відображено у напрацюваннях С. Пільової, Н. Щекотіліної, В. Наумчука, В. Русанюка та ін. [5;6]. Наукові діячі стверджують, що заняття спортивними іграми позитивно впливає на загальний стан здобувачів вищої освіти, розвиток їх фізичних якостей, формування фізичної підготовленості та мотивації до ведення здорового способу життя.

Мета статті – визначити вплив занять з гандболу на розвиток фізичних якостей здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Гандбол – це командна гра з м'ячем, яка належить до групи ситуаційних (нестандартно змінюваних) видів спорту, що характеризуються змінюваністю умов виконання, відсутністю стереотипності у виконанні рухів, повторень стандартних ситуацій. Процес гри визначається наявністю техніки, тактики та стратегії.

Гандбол є одним із найпопулярніших командних видів спорту, який має значний вплив на фізичний розвиток студентів. У системі вищої освіти заняття гандболом є важливим інструментом для забезпечення всебічного розвитку здобувачів, формування навичок командної роботи та підтримки здорового способу життя.

Роль занять з гандболу в системі вищої освіти:

1. Фізичний розвиток. Гандбол сприяє розвитку таких фізичних якостей, як витривалість, сила, швидкість, гнучкість та координація. Регулярні заняття допомагають студентам підтримувати фізичну форму, зміцнювати м'язи та покращувати загальний стан здоров'я.

2. Психологічне благополуччя. Фізична активність позитивно впливає на психологічний стан студентів. Заняття гандболом сприяють зниженню рівня стресу, покращенню настрою та підвищенню самооцінки. Крім того, командний спорт допомагає розвивати навички спілкування та співпраці, що є важливими для особистісного зростання.

3. Розвиток соціальних навичок. Гандбол вимагає від гравців співпраці, взаємодії та підтримки один одного. Це сприяє розвитку командного духу, лідерських якостей і вміння працювати у колективі. Такі навички є незамінними у майбутній професійній діяльності студентів.

Інтеграція гандболу в освітній процес може відбуватися такими шляхами:

1. Навчальні заняття. Включення гандболу в освітньо-професійні програми здобувачів вищої освіти може значно підвищити інтерес студентів до занять спортом. Гра є динамічною і цікавою, що сприяє активній участі студентів.

2. Спортивні секції та клуби. Організація спортивних секцій і клубів з гандболу дозволяє студентам займатися улюбленим видом спорту поза межами навчальних занять. Це створює можливість для додаткових тренувань, участі у змаганнях і турнірах, а також сприяє зміцненню дружніх зв'язків між студентами.

3. Змагання і турніри. Проведення внутрішніх університетських змагань і турнірів з гандболу стимулює студентів до активної участі у спортивному житті закладу вищої освіти. Це не лише підвищує рівень фізичної підготовки, але й сприяє розвитку спортивного духу та здорової конкуренції.

Одним із головних викликів для занять гандболом є забезпечення належної матеріально-технічної бази (наявність спортивних залів, необхідного обладнання та інвентарю), а кваліфікованих викладачів-тренерів, які зможуть ефективно проводити заняття.

Впровадження гандболу до системи вищої освіти полягає у підвищенні популярності цього виду спорту серед студентів, що сприяє загальному підвищенню їх рівня фізичної активності, формуванню гармонійно розвиненої особистості, здатної до активного та здорового способу життя.

Саме тому дисципліна «Гандбол з методиками викладання», як одна з базових спортивних ігор, включена в освітньо-професійні програми здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Фізична культура і спорт» у Запорізькому національному університеті.

Метою вивчення дисципліни є розвиток фізичних якостей, набуття знань і вмінь стосовно особливостей, техніки виконання та методики навчання основних елементів гандболу, формування компетентностей, необхідних у професійній діяльності майбутнього фахівця фізичного виховання і спорту.

Гандбол – це динамічний командний вид спорту, який сприяє всебічному розвитку фізичних якостей. У студентському віці, коли закладаються основи здорового способу життя, гандбол є ефективним засобом для розвитку таких фізичних якостей, як:

1. Витривалість. Гандбол є інтенсивною грою, що вимагає постійного руху, зміни напрямку і швидкості. Участь у грі сприяє розвитку як аеробної, так і анаеробної витривалості:

- аеробна витривалість: тривале перебування на майданчику під час занять покращує функціонування серцево-судинної та дихальної систем, збільшуючи здатність організму витримувати тривалі фізичні навантаження;
- анаеробна витривалість: короткочасні інтенсивні зусилля, такі як ривки, стрибки і швидкі переміщення, сприяють розвитку здатності організму виконувати високі навантаження без достатнього доступу кисню.

2. Сила. У гандболі важливу роль відіграє як м'язова, так і вибухова сила:

- м'язова сила: регулярні заняття з гандболу включають елементи силових вправ, які зміцнюють м'язи верхньої та нижньої частин тіла. Кидки м'яча, боротьба за позицію та інші елементи гри сприяють збільшенню м'язової маси та зміцненню скелетної мускулатури;

- вибухова сила: виконання різких рухів, стрибків і кидків допомагає розвивати вибухову силу, що є важливим компонентом для ефективного виконання дій у грі.

3. Швидкість. Гандбол вимагає високої швидкості реакції та переміщення:

- швидкість переміщення: постійні зміни напрямку і швидкості руху під час гри сприяють розвитку швидкості бігу та маневреності;
- швидкість реакції: студенти повинні швидко реагувати на зміну ситуації на майданчику, що сприяє покращенню швидкості реакції та прийняття рішень.

4. Гнучкість. Гандбол включає багато динамічних рухів, які сприяють розвитку гнучкості:

- розтягування: регулярні тренування і розминки перед грою включають вправи на розтягування, що підвищує гнучкість м'язів та рухливість суглобів;
- динамічна гнучкість: виконання різних рухів під час гри сприяє розвитку динамічної гнучкості, що дозволяє гравцям ефективно виконувати складні технічні дії.

5. Координація. Гра в гандбол вимагає високого рівня координації рухів:

- око-рука координація: постійне використання рук для кидків, передач і прийомів м'яча покращує координацію між очима та руками;
- тіло-рука координація: виконання різних технічних елементів гри сприяє розвитку координації між рухами тіла і рук, що є важливим для успішної гри.

Сьогоднішні обставини в Україні спричинили потребу в адаптації спортивних занять до дистанційної форми. Навчання гандболу, як і інших видів спорту, зазнало змін, але сучасні інформаційні технології дозволяють забезпечити ефективність освітнього процесу навіть в онлайн режимі.

У процесі ведення дистанційних занять з гандболу викладачі використовують наступні методи:

1. Навчальні заняття:

- використання програм для проведення відеоконференцій. Заняття проводяться за допомогою платформ Zoom, Google Meet та ін.;
- відео записи. Викладачі готують відеозаписи, які студенти можуть переглядати у зручний для них час використовуючи платформу YouTube. Це дозволяє гнучко підходити до організації освітнього процесу;
- групова робота, під час якої здобувачі вищої освіти розробляють стратегії гри, плани тренувань з гандболу;
- відеоаналіз матчів: аналіз матчів через відео з поясненням тактики і техніки.

За допомогою можливостей програми відеоконференції Zoom під час проведення занять викладачі:

- навчають базовим вправам для розвитку фізичних якостей, демонструють і контролюють їх виконання;
- проводять оцінювання;

- надають знання щодо правил гри та суддівства;
- за допомогою презентацій, відео та власного показу демонструють основні технічні й тактичні прийоми гри;
- за допомогою відео та власного показу навчають основним і специфічним руховим діям;
- вивчають техніку та тактику гри.

Під час проведення онлайн занять викладачі надають необхідний теоретичний матеріал, демонструють технічні прийоми, вправи тощо, аналізують відео записи виконання вправ студентів та ін. Надають студентам відео з вправами, які вони можуть виконувати вдома або на відкритому просторі.

2. Самостійна робота:

- онлайн-курси і вебінари: студенти можуть самостійно використовувати додаткові ресурси: вивчати різноманітні онлайн-курси і вебінари з особливостей спортивної гри тощо;
- електронні підручники і статті: викладачі рекомендують електронні підручники, наукові статі й інші ресурси, які студенти можуть використовувати для самостійного вивчення.

3. Індивідуальна робота:

- викладачі рекомендують тренувальні вправи для розвитку фізичних якостей і перевіряють їх у надісланих відео записах студентів;
- студенти розробляють плани занять з певної теми.

4. Підтримка і мотивація:

- регулярні індивідуальні онлайн-консультації для студентів, де викладачі надають зворотний зв'язок і мотивацію за використанням додатків Viber, Telegram і соціальних мереж Instagram, Facebook;
- створення закритих груп у соціальних мережах або інших інформаційно-комунікаційних додатків;
- проведення додаткових вебінарів на теми мотивації та формування здорового способу життя, а також вебінарів за участю видатних гандболістів.

Ще одним засобом ведення занять з гандболу є система електронного забезпечення навчання на платформі «Moodle». Сторінка дисципліни на платформі містить усі необхідні матеріали та завдання для вивчення курсу, особливо, для студентів, які не мають можливість систематично відвідувати пари за розкладом.

Зміст курсу містить весь необхідний теоретичний матеріал, презентації та відео, які студенти можуть опрацювати самостійно.

Перевірка теоретичних знань і практичних вмінь, а також індивідуальної роботи виконується у вигляді:

- усного й письмового опитування;
- практичного виконання техніко-тактичних дій (відео зі своїм виконанням вправ (відео робиться з декількох ракурсів за для того, щоб викладачі більше розглянули техніку виконання));

- проведення підготовчої частини заняття з гандболу, розвитку фізичних якостей (відео робиться з декількох ракурсів за для того, щоб викладачі більше розглянули техніку виконання);
- виконання контрольних нормативів з фізичної та техніко-тактичної підготовленості;
- написання завдання щодо техніки й методики навчання вивчених елементів, помилок та вправ;
- написання вправ для розвитку фізичних якостей: сили, швидкості, витривалості, гнучкості, координації;
- написання вправ для розминки.

Заняття з гандболу в закладах вищої освіти сприяє зміцненню здоров'я студентів, розвитку фізичних якостей, набуттю професійних знань і вмінь, а також стимулює до ведення здорового способу життя, формує всебічно розвинуту особистість. Звісно, онлайн-заняття не замінять заняття в спортивному залі. Але, використовуючи різноманітні інформаційно-комунікаційні програмні засоби є можливість проводити заняття з гандболу максимально якісно, надавати необхідний теоретичний матеріал, використовувати наочні засоби з метою розвитку фізичних якостей здобувачів і формування техніко-тактичних вмінь гри.

Висновки. Гандбол у системі вищої освіти відіграє важливу роль у фізичному, психологічному та соціальному розвитку студентів. Включення цього виду спорту в освітній процес сприяє формуванню здорового способу життя, розвитку командного духу та підвищенню загального рівня фізичної підготовки молоді. Залучення студентів до занять гандболом є важливим кроком до створення здорового та активного суспільства.

Гандбол є ефективним засобом для всебічного фізичного розвитку здобувачів вищої освіти. Заняття цим видом спорту сприяють розвитку фізичних якостей: формуванню витривалості, сили, швидкості, гнучкості та координації, що є важливими компонентами здорового способу життя. Регулярні заняття з гандболу не лише покращують фізичний стан студентів, але й сприяють їхньому психоемоційному розвитку, допомагаючи формувати навички командної роботи та підтримувати активний спосіб життя. Хоча дистанційна форма проведення занять з гандболу має свої обмеження, сучасні інформаційні технології й адаптивні підходи дозволяють забезпечити ефективне навчання та тренування. Відеоуроки, онлайн-тренування, індивідуальні програми, теоретична підготовка та використання додаткових інструментів допомагають студентам підтримувати фізичну форму та розвивати необхідні навички навіть в онлайн режимі.

Література:

1. Присяжна О. Розвиток фізичних якостей учнів I курсу закладу професійної освіти. *Молода спортивна наука*. 2020. Т.2. С. 60-61.
2. Носко М. Вплив занять з фізичної культури на стан здоров'я та фізичну підготовленість студентської молоді. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2000. № 22. С. 14-18.

3. Сороколіт Н. Аналіз стану здоров'я студентської молоді України. *Молода спортивна наука України*. 2018. Вип. 22. С. 38-39.
4. Волков В. Основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентської молоді. Київ : Знання України, 2004. 82с.
5. Пільова С., Щекотіліна Н. Гандбол в системі фізичного виховання студентів. *Scientific horizons*. 2020. № 5. С. 23-25.
6. Наумчук В., Русанюк В. Удосконалення техніко-тактичних дій в гандболі. Тернопіль : ТНПУ, 2018. 100 с.

References:

1. Prysyzhna O. (2020) Rozvytok fizychnykh yakostey uchniv I kursu zakladu profesiynoyi osvity [Development of physical qualities of students of the 1st year of the professional education institution]. *Moloda sportyvna nauka – Young sports science*, 2, 60-61 [in Ukrainian].
2. Nosko M. (2000) Vplyv zanyat' z fizychnoyi kul'tury na stan zdorov'ya ta fizychnu pidhotovlenist' student·s'koyi molodi [The influence of physical education classes on the state of health and physical fitness of student youth]. *Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu - Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 22, 14-18 [in Ukrainian].
3. Sorokolit N. (2018) Analiz stanu zdorov'ya student·s'koyi molodi Ukrayiny [Analysis of the state of health of the student youth of Ukraine]. *Moloda sportyvna nauka Ukrayiny - Young sports science of Ukraine*, 22, 38-39 [in Ukrainian].
4. Volkov V. (2004) Osnovy profesiyno-prykladnoyi fizychnoyi pidhotovky student·s'koyi molodi [Fundamentals of vocational and applied physical training of student youth]. Kyiv : Znannya Ukrayiny [in Ukrainian].
5. Pil'ova S., Shchekotilina N. (2020) Handbol v systemi fizychnoho vykhovannya studentiv [Handball in the system of physical education of students]. *Scientific horizons - Scientific horizons*, 5, 23-25[in Ukrainian].
6. Naumchuk V., Rusanyuk V. (2018) Udoskonalennya tekhniko-taktychnykh diy v handboli [Improvement of technical and tactical actions in handball]. Ternopil' : TNPU [in Ukrainian].

УДК 373.3.091.267:159.943.7(4)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-810-816](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-810-816)

Жовнич Олеся Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, заступник декана факультету іноземних мов з наукової роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-6430-7341>

ДІАГНОСТИЧНІ ВИМІРЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Анотація. У статті на основі європейського досвіду представлено модель розвитку життєвих навичок учнів початкових класів, котра ставить за мету комплексне формування особистості дитини. Вона акцентує увагу на важливості когнітивного, емоційного та соціального розвитку в поєднанні теоретичних знань із практичними навичками, що сприяють розвитку життєвих компетентностей.

Методика дослідження життєвих навичок учнів початкових класів враховує розвиток емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, здатності працювати в команді, критичного мислення та прийняття рішень. Важливим аспектом є виховання громадянських якостей, включаючи повагу до прав людини, толерантності та розуміння культурної різноманітності. Методика сприяє активній участі учнів в освітньому середовищі, підтримуючи їхній розвиток як особистості та готовність до життя в сучасному суспільстві. Вона базується на використанні інтерактивних методів, які сприяють індивідуальному підходу до кожного учня, що посилює їх особистісний потенціал та компенсаторні механізми.

Зазначено, що запропонована модель враховує поточні та майбутні виклики, з якими стикаються діти, адаптуючи навчання до реальних життєвих умов та сприяючи глибокому засвоєнню знань. Врахування індивідуальних особливостей та культурних різниць дозволяє створити сприятливе середовище для розвитку кожної дитини, уникаючи можливих негативних наслідків і сприяючи їхньому гармонійному зростанню в сучасному світі.

Дослідження життєвих навичок учнів початкових класів обумовлене захистом універсальних людських цінностей та прав людини, що сприяє розумінню прав та обов'язків людини, повазі до прав інших осіб, а також виховує ключові якості, такі як гідність, миролюбство, справедливість, колективізм, відповідальність, впевненість у власних силах та толерантність до різноманітності культури.

Ключові слова: життєві навички, освіта, цінності, права людини, педагогічні методи, учні початкових класів.

Zhovnych Olesya Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Deputy Dean of the Faculty of Foreign Languages for Scientific Work, Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-6430-7341>

DIAGNOSTIC MEASUREMENTS OF LIFE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS: ANALYSIS OF THE EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract. Based on the European experience, the article presents a model of the development of life skills of elementary school students, which aims at the comprehensive formation of the child's personality. She emphasizes the importance of cognitive, emotional and social development in the combination of theoretical knowledge with practical skills that contribute to the development of life competencies.

The methodology for researching the life skills of elementary school students takes into account the development of emotional intelligence, self-regulation skills, the ability to work in a team, critical thinking and decision-making. An important aspect is the education of civic qualities, including respect for human rights, tolerance and understanding of cultural diversity. The methodology promotes the active participation of students in the educational environment, supporting their development as individuals and readiness for life in modern society. It is based on the use of interactive methods that promote an individual approach to each student, which strengthens their personal potential and compensatory mechanisms.

It is noted that the proposed model takes into account the current and future challenges that children face, adapting learning to real life conditions and contributing to the deep assimilation of knowledge. Taking into account individual characteristics and cultural differences allows creating a favorable environment for the development of each child, avoiding possible negative consequences and contributing to their harmonious growth in the modern world.

The study of life skills of elementary school students is conditioned by the protection of universal human values and human rights, which promotes understanding of human rights and responsibilities, respect for the rights of other persons, and also educates key qualities such as dignity, peacefulness, justice, collectivism, responsibility, confidence in one's own strength and tolerance for cultural diversity.

Keywords: life skills, education, values, human rights, pedagogical methods, primary school students.

Постановка проблеми. Методика розвитку життєвих навичок учнів початкових класів представляє собою інноваційний підхід, що забезпечує

найспішніші методи педагогічної практики та досягнення психологічної науки. Вона спрямована на гармонійний розвиток особистості учнів шляхом формування ідентичності, цінностей та переконань, а також розвитку соціально-психологічних компетентностей, які включають у себе життєві навички. Цей підхід допомагає не лише засвоєнню знань, а й формування учнівської здатності ефективно використовувати набуті знання та вміння в різних ситуаціях життя. Він акцентує увагу на вивченні індивідуальних особливостей учнів, сприяючи їхньому особистісному зростанню та соціальній адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці (Н. Лазаренко, І. Візнюк, О. Паламарчук, І. Габа, С. Долинний та ін.) стверджують, що діагностичні вимірювання життєвих навичок учнів початкових класів включають в себе різноманітні практики інтерактивного навчання, рольові ігри, тренінги з комунікаційних навичок та розвитку емпатії. Ці методи сприяють не лише когнітивному розвитку, а й формуванню ключових компетенцій, досвіду успішного функціонування в сучасному суспільстві, таких як управління емоціями, розв'язання конфліктів, критичне мислення та прийняття рішень. Невідомим залишається вимірювання життєвих навичок учнів, засноване на аналізі досвіду й оцінювання за рівнем європейського розвитку, де враховано специфіку культурних та соціальних контекстів [1–5].

Метою статті є обґрунтування діагностичних вимірювань життєвих навичок учнів початкової школи за аналізом європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. В основі методики дослідження життєвих навичок учнів початкових класів лежить визначення поваги до універсальних людських цінностей та захист прав людини. Вона спонукає до розуміння прав і обов'язків людини, поваги до прав інших осіб, а також виховує гідність, миролюбство, справедливість, колективізм, почуття відповідальності, впевненість у власних силах і толерантність (пізнання різноманітності людей і культури). Вона відрізняється від традиційних методів виховання тим, що формування особистої системи цінностей відбувається не через нав'язування моральних норм, а шляхом їх добровільного прийняття через усвідомлення їх практичної користі [1, 4].

На відміну від багатьох традиційних педагогічних методів і підходів, розвиток життєвих навичок спрямований на досягнення позитивних змін у поведінці учнів. Це означає, що методика не тільки зосереджується на передачі знань, але й активно впливає на ставлення і навички учнів, що стимулює бажані зміни в їхньому поведінковому репертуарі (рис. 1). Такий підхід сприяє зміцненню позитивних соціальних і культурних практик серед молодого покоління, сприяючи їх інтегрованому розвитку в сучасному освітньому середовищі й житті [2, 4, 5].

Знання в інтерпретації європейського розуміння – це інформація, необхідна для розуміння того, які внутрішні та зовнішні чинники впливають на здоров'я, поведінку та спосіб життя людини.

Ставлення розуміється нами як психологічні установки чи надбання, які визначають подобається чи не подобається що-небудь або хто-небудь, що є вартим чи не вартим уваги. Ці установки включають в себе емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти в учнів початкових класів і можуть суттєво впливати на сприйняття ними власного оточення та оцінку навичок, які формуються в процесі освіти. Ставлення залежить від особистої системи цінностей та соціальних і моральних норм, які пропагуються в суспільстві [1, 5].

Навички (спеціальні та соціально-психологічні) – спроможність самоорганізувати своє життя у здоровий і продуктивний спосіб.

Від того зазначмо, що *життєві навички учнів початкових класів в освітньому середовищі* – це поєднання знань, ставлення і навичок.

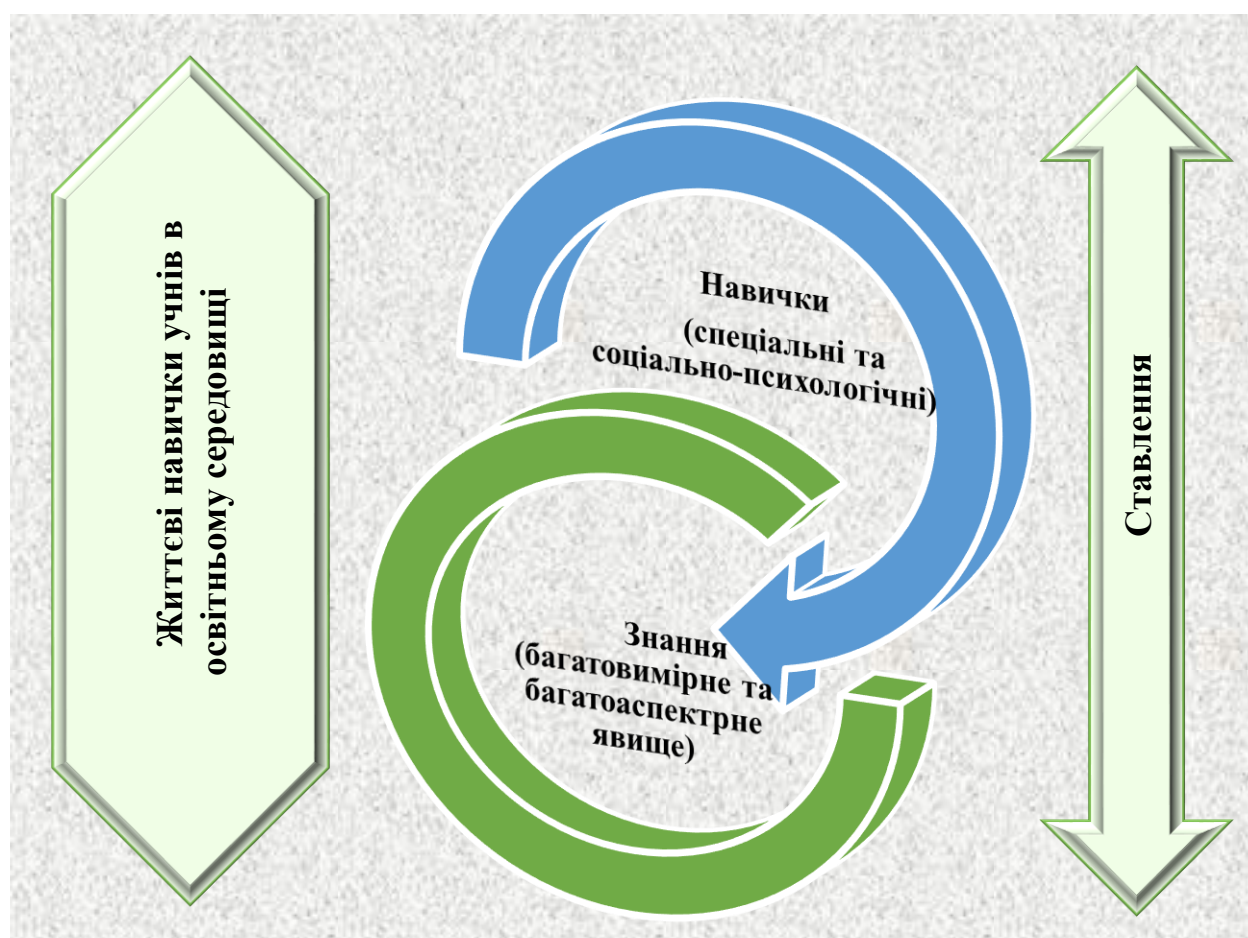

Рис. 1. Модель розвитку життєвих навичок учнів початкових класів згідно європейського досвіду

Модель розвитку життєвих навичок учнів початкових класів (рис. 1), згідно з європейським досвідом, є насамперед дослідженням і практичним застосуванням підходів, спрямованих на комплексний розвиток особистості дитини. Європейський досвід у цій області базується на тривалих педагогічних дослідженнях та інноваційних програмах, які акцентують увагу на важливості не лише когнітивного, а й емоційного та соціального розвитку учнів [3, 4].

Одним з ключових аспектів є поєднання теоретичних знань з практичними навичками, які сприяють формуванню життєвих компетентностей. Це включає розвиток емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, уміння працювати в команді, розвиток критичного мислення та прийняття рішень. Європейський підхід акцентує увагу на важливості виховання громадянських якостей, таких як повага до прав людини, толерантності та розумінні культурної різноманітності.

Така модель стимулює активну участь учнів у навчальному процесі, що сприяє їхньому розвитку як особистості та підготовці до життя в сучасному суспільстві. Вона базується на впровадженні інтерактивних методів навчання, які підтримують індивідуальний підхід до кожного учня, сприяючи розвитку їхніх сильних сторінок і компенсуючи [2, 5].

Навчання життєвих навичок відтворює природні процеси, за якими діти вчаться жити в соціумі. Цей процес ґрунтується на спостереженні, моделюванні та соціальній взаємодії. Досліджено, що найбільш ефективний засвоєння навичок відбувається в процесі спостереження та повторного відтворення. Закріплення цих навичок відбувається, коли учні застосовують їх на практиці – у грі або в реальних ситуаціях, де вони стикаються із позитивними чи негативними результатами своїх дій. Цей цикл погіршує глибоке усвідомлення навичок і формування стійких моделей поведінки, що є ключовим для успішної інтеграції здобутих знань у повному обсязі [1, 4].

Навчання на основі життєвих навичок втілює концепцію особистісно орієнтованого навчання і виховання, що враховує індивідуальні та вікові особливості учнів, а також їхні етнічні, релігійні, соціально-економічні та гендерні аспекти життя. Цей підхід спрямований на задоволення природних потреб дітей, підлітків і молоді. Ігнорування цих аспектів може призвести до значних наслідків у розвитку дітей та підлітків.

Враховання індивідуальних особливостей, етнічних, релігійних та гендерних відмінностей сприяє створенню сприятливого середовища для їх зростання і розвитку. Ігнорування цих аспектів може вплинути на загальний емоційний стан дітей, сприяти виникненню конфліктів та негативного ставлення до навчання. Наприклад, недооцінка культурних або релігійних відмінностей може призвести до відчуття відчуженості або невпевненості в учнів, що негативно впливає на їхню академічну успішність та соціальну адаптацію [3, 5].

З точки зору гендерних аспектів, ігнорування може спричинити нерівноправне ставлення до хлопчиків і дівчат в освітньому середовищі, що може відчутно вплинути на їхній розвиток і самооцінку. Враховання цих аспектів дозволяє підтримувати рівновагу в навчанні та вихованні, сприяючи гармонійному розвитку кожної дитини в контексті розвитку сучасного суспільства, що є одним із головних завдань освітньої системи. Основні принципи цієї моделі включають не лише навчання конкретних життєвих

навичок, але й сприяння розвитку самоідентифікації, ціннісного ставлення до себе та інших, а також розуміння важливості управління емоціями та конфліктними ситуаціями. Вона підтримує інтерактивне навчання, де учні активно залучаються до процесу виконання завдань і ситуацій, що їх цікавлять, що покращує глибоке засвоєння матеріалу і формує стійкі уміння та навички.

Навчання життєвих навичок в контексті забезпечення європейського досвіду обумовлене моделюванням ситуацій, які є близькими до реального життя учнів, з урахуванням їх рівня розвитку, потреб і проблем. Це означає, що методика діагностичних вимірювань має враховувати конкретні виклики, з якими стикаються діти в їхньому повсякденному житті.

Однак важливою особливістю цього підходу є не лише врахування поточних потреб і проблем, але й попередження та готовність до майбутніх викликів. Це означає адаптацію навчання до тих ситуацій, які можуть виникнути в найближчому майбутньому, аби діти були готові до різних життєвих умов і вміли ефективно вирішувати проблеми [1, 4].

Такий підхід забезпечує безпечність учнів початкових класів в умовах освітнього середовища, коли навчальний процес забезпечує не лише знання, а й формує учнівські здібності та навички, необхідні для успішного функціонування в майбутньому, сприяючи їхньому зростанню як самостійних і впевнених у собі особистостей.

Висновок. Перевага моделі формування життєвих навичок надається інтерактивним, а не лише інформативним формам навчання. Інформативні (традиційні) методи, які передбачають переважно передачу знань від вчителя до учнів, мають свої переваги, але вони не завжди здатні повністю змінити ставлення і поведінку учнів. У контексті формування життєвих навичок широко застосовуються інтерактивні методи, які активізують участь учнів, сприяють творчій співпраці між ними та з вчителем. Наприклад, використання моделювання реальних ситуацій, рольових ігор, дискусій і мозкових штурмів дозволяє учням активно залучатися до процесу навчання, аналізувати та вирішувати інші життєві ситуації й прогнозувати їх. Такі методи сприяють не тільки засвоєнню конкретних навичок, але й сприяють формуванню критичного мислення, емпатії, сприйнятливості до співпраці та розв'язання конфліктів. Вони підтримують розвиток комунікативних і соціальних вмінь, які є актуальними для успішного функціонування в сучасному освітньому середовищі.

Такий підхід до навчання дозволяє кожному учневі початкової школи відчувати себе активним учасником навчального процесу, що сприяє глибинному засвоєнню матеріалу та його успішному впровадженню в реальні життєві ситуації сучасних школярів.

Література:

1. Візнюк І. М. Особливості розвитку емпатії у дітей дошкільного віку. Таврійський національний університет імені І.В. Вернадського. Серія: Психологія, 2022. Вип. 33(72). С. 34-39.
2. Візнюк І., Долинний С. Вплив сімейного виховання на розвиток емпатії в здобувачів освіти. *Перспективи та інновації науки*, 2023. Вип. 11(29). С. 440-450.
3. Візнюк І.М., Лазаренко Н.І. Моніторинг забезпечення професійної якості освіти педагогів в контексті євроінтеграції. *Порівняльна професійна педагогіка*. Київ-Хмельницький: ХНУ, 2023. С. 11-20.
4. Паламарчук О., Візнюк І. Родинно-сімейне виховання учнів початкових класів в контексті нової української школи. *Перспективи та інновації науки*, 2023. С. 14-32.
5. Паламарчук О., Візнюк І., Габа І. Family Education in the Context of the Development of Empathy of Primary School Students. *Наукові інновації та передові технології*, 2023. Вип. 12(26).

References:

1. Palamarchuk, O., & Vizniuk, I. (2023). Rodynno-simeine vykhovannia uchniv pochatkovykh klasiv v konteksti novoi ukrainskoi shkoly [Family education of primary school students in the context of the new Ukrainian school]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Perspectives and innovations of science*, 14-32 [in Ukraine].
2. Palamarchuk, O., Vizniuk, I., & Haba, I. (2023). Family Education in the Context of the Development of Empathy of Primary School Students [Family Education in the Context of the Development of Empathy of Primary School Students]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii - Scientific innovations and advanced technologies*, 12(26) [in Ukraine].
3. Vizniuk, I. M. (2022). Osoblyvosti rozvytku empatii u ditei doshkilnoho viku [Peculiarities of the development of empathy in preschool children]. *Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni IV Vernadskoho. Serii: Psykholohiia - Tavri National University named after I.V. Vernadskyi. Series: Psychology*, 33(72), 34-39 [in Ukraine].
4. Vizniuk, I., & Dolynnyi, S. (2023). Vplyv simeinoho vykhovannia na rozvytok empatii v zdobuvachiv osvity [The influence of family education on the development of empathy in students]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Perspectives and innovations of science*, 11(29), 440-450 [in Ukraine].
5. Vizniuk, I.M., & Lazarenko, N.I. (2023). Monitorynh zabezpechennia profesiinoi yakosti osvity pedahohiv v konteksti yevrointehratsii [Monitoring of ensuring the professional quality of teacher education in the context of European integration]. *Porivnialna profesiina pedahohika - Comparative professional pedagogy*, 11-20 [in Ukraine].

УДК 37.013

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-817-825](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-817-825)

Калініченко Ірина Олександрівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти, Полтавська академія неперервної освіти імені М. В. Остроградського, вул. Соборності 64-ж, м. Полтава, 36000, тел.: (095)889-03-33, <https://orcid.org/0000-0003-3079-270X>

Шара Світлана Олексіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки та суспільних наук, Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. І. Банка, б. 3, м. Полтава, 36003, тел.: (050) 177-84-78, <https://orcid.org/0000-0003-4309-5794>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ПІДВИЩЕННІ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Стаття аналізує особливості застосування принципів освіти дорослих у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників.

Визначено практичну, ідеологічну та теоретичну природу освіти дорослих в концептуалізації розвитку вмінь комунікації, самоаналізу та професійного розвитку педагога з позиції неперервної освіти. Запропоновано розглядати андрагогіку як сучасну інваріацію трансформативного навчання (згідно дискурсних позицій В. Кременя та Д. Фрейберга).

Виокремлено основні принципи освіти дорослих – андрагогіки. Проаналізовано такі концепти, як індивідуалізація навчання крізь призму досвіду дорослих, підвищення кваліфікації педагогічного працівника за рахунок реалізації навичок взаємодії викладача зі здобувачами освіти, забезпечення корисності та застосовності отриманих умінь, знань та навичок тощо. Додатково проаналізовано авторські підходи до формування принципології освіти дорослих від вітчизняних та іноземних дослідників – А. Марчук, Л. Тимчук, М. Ноулза, Е. Полсона. Окрім цього, здійснено ретроспективний аналіз трансформації андрагогічної принципології відповідно до праць А. Каппа, Е. Ліндемана та ін.

Проаналізовано зв'язок між науковою та філософською складовими принципів андрагогіки та їхнього застосування у процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Зокрема, виокремлено позиції Дж. А. Хеншке та В. Тіптона щодо історико-філософської генерації андрагогічного вчення, філософських складників аплікації наукових розробок та нагромаджень андрагогічної принципології, а також – складових стимуляційної (заохочувальної) андрагогіки відповідно.

Розмежовано складові компетенційного та соціального підвищення кваліфікації педагога за допомогою використання принципів освіти дорослих – індивідуалізації навчання крізь призму досвіду дорослих, підвищення кваліфікації педагогічного працівника за рахунок реалізації навичок взаємодії викладача зі здобувачами освіти, забезпечення корисності та застосовності отриманих умінь, знань та навичок.

Ключові слова : принципи освіти дорослих, андрагогіка, педагогічні працівники, компетенційне підвищення педагогічної кваліфікації, неперервна освіта.

Kalinichenko Iryna Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogical Mastery and Inclusive Education, Poltava Academy of Continuing Education named after M. V. Ostrogradskyi, St. Sobornosti 64, Poltava, 36000, tel.: (095) 889-03-33, <https://orcid.org/0000-0003-3079-270X>

Shara Svitlana Oleksiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social Sciences of the Poltava University of Economics and Trade, St. I. Banka, b. 3, Poltava, 36003, tel.: (050) 177-84-78, <https://orcid.org/0000-0003-4309-5794>

APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF ADULT EDUCATION IN IMPROVING THE QUALIFICATIONS OF TEACHERS

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the application of the principles of adult education in improving the qualifications of pedagogical workers.

The practical, ideological and theoretical nature of adult education in the conceptualization of the development of communication skills, introspection and professional development of a teacher from the perspective of continuous education is determined. It is proposed to consider andragogy as a modern invariance of transformative learning (according to the discourse positions of V. Kremen and D. Freiberg).

The main principles of adult education - andragogy - are highlighted. Concepts such as individualization of education through the prism of adult experience, improvement of the qualifications of a pedagogical worker due to the implementation of the teacher's interaction skills with students, ensuring the usefulness and applicability of acquired skills, knowledge and skills, etc., were analyzed. In addition, the author's approaches to the formation of the principles of adult education from domestic and foreign researchers - A. Marchuk, L. Tymchuk, M. Knowles, E. Polson - were analyzed. In addition, a retrospective analysis of the transformation of andragogical principles was carried out in accordance with the works of A. Kapp, E. Lindeman and others.

The connection between the scientific and philosophical components of the principles of andragogy and their application in the process of improving the qualifications of pedagogical workers is analyzed. In particular, the positions of J. A. Henschke and V. Tipton regarding the historical-philosophical generation of andragogic teaching, the philosophical components of the application of scientific developments and the accumulation of andragogic principles, as well as the components of stimulating (encouraging) andragogy, are highlighted, respectively.

The components of professional and social professional development of the teacher using the principles of adult education - individualization of learning through the prism of adult experience, professional development of the pedagogical worker due to the implementation of the teacher's interaction skills with the students, ensuring the usefulness and applicability of the acquired skills, knowledge and skills are delineated.

Keywords: principles of adult education, andragogy, pedagogical workers, competent improvement of pedagogical qualifications, continuous education.

Постановка проблеми. Кваліфікація педагогічних працівників в умовах трансформаційності та глобалізаційної стандартизації сучасної сфери освіти є вимогою часу. Неперервна освіта, включно із освітою дорослих, за таких умов є засобом актуалізації професійних знань педагога задля їхньої відповідності освітнім потребам.

Принципи освіти дорослих (принципи андрагогіки), як індивідуалізація навчання крізь призму досвіду дорослих, підвищення кваліфікації педагогічного працівника за рахунок реалізації навичок взаємодії викладача зі здобувачами освіти, забезпечення корисності та застосовності отриманих умінь, знань та навичок покликані ефективізувати процес підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Схожої концепції притримувалися учені, причетні до розвитку уявлень про андрагогіку як сферу наукового знання про освіту (А. Капп) та інтегратор соціально-політичного та економічного розвитку (Е. Ліндеман) відповідно.

Необхідно зауважити, що принципи андрагогіки є допоміжним складником підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Задля максимальної ефективності використання останніх доцільно застосовувати дані підходи сукупно із філософськими, історичним та заохочувальними складниками аплікації андрагогічного вчення щодо педагогів – за аналогією із педагогікою, що де-факто є ідеологічним продовженням розповсюдження навчально-наукової діалектики за ланцюгом старшинства. Використавши теоретичні позиції Дж. А. Хеншке, Р. Сен Клера та В. Тіптона щодо даного питання, видається можливим скласти повноцінну ретроспективно-перспективну модель застосування принципів освіти дорослих у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування принципів освіти дорослих у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників є відносно дослідженою сферою вітчизняного та закордонного наукового інтересу.

Серед вітчизняних науковців доцільно виділяти праці О. Огієнко, О. Мельниченко, А. Литвин, В. Кремень, Т. Благова, М. Култаєва, Л. Страйгородська, А. Семенова, О. Джеджула та ін. У їхніх працях розглядаються такі аспекти принципології освіти дорослих (андрагогіки), як поєднання між власне андрагогічним вченням та педагогічними стандартами як визначниками освіти дорослих, предметне поле аплікації принципів андрагогіки та їхній вплив на професійну та соціальну особистість викладача, використання принципів андрагогіки в процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників як поле формування освітньої синергетики, методологічні основи поєднання педагогіки та андрагогіки у процесі освіти дорослих (педагогічних працівників) тощо.

Іноземне наукове поле представлене напрацюваннями Д. Фрейберга, Е. Полсона, М. Ноулза, С. Каппа, Е. Ліндемана. Дж. Хеншке, Р. Сен Клера, В. Тіптона та ін. Предметна складова зазначених досліджень сконцентрована на питаннях використання андрагогічних досліджень задля трансформаційного підвищення професійної викладацької компетентності, фокусування на проблематичній складовій навчання дорослих (андрагогіки) у системі підвищення викладацької кваліфікації, орієнтованість на мотиваційне забезпечення неперервної освіти, спрямованість на досягнення ефективного результату професійного покращення із використанням концепції «потреба у знаннях» тощо.

Мета статті – визначити, дослідити та проаналізувати специфічні особливості застосування принципів освіти дорослих (андрагогіки) у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до визначення безпосередніх складових принципології освіти дорослих (андрагогіки), необхідно, на наш погляд, надати узагальнене визначення андрагогічному вченню як науці та одночасно – полю практичного неперервно-освітнього застосування.

Класичний погляд на андрагогіку як системний елемент неперервної освіти дорослих викладали Е. Ліндеман та А. Капп. Якщо перший розглядав андрагогіку (неперервну освіту дорослих) як один із засобів економічного розвитку держави та стимулювання виробничого потенціалу (на прикладі Вищих шкіл Данії) [1], то другий ототожнював андрагогічне вчення із пошуком дієвого механізму виявлення та розвитку наявних позитивних когнітивних якостей індивіда залежно від потреб його зайнятості [2]. У обох випадках дослідники наголошують на універсальності неперервної освіти – остання може застосовуватися для підвищення професійної кваліфікації не

лише у сфері освіти і науки, але й в галузі побутового та (або) фахового розвитку особистісних компетентностей [1, 2].

Більш модерний підхід до розуміння терміну «андрагогіка» у контексті процесу неперервної освіти дорослих в іноземній дослідницькій запропонували Д. Фрейберг у співавторстві із К. Роджерсом [3]. На їхнє переконання, андрагогічне вчення повинно спрямовувати та координувати внутрішнє заохочення викладача до фасилітації власних наукових (галузевих) знань та їхньої аплікації на сферу взаємодії зі здобувачами освіти на засадах використання психологічної методології впливу та взаємодії. Певне доповнення до зазначеного наукоємного підходу до розуміння андрагогіки як принципу освіти дорослих надано В. Кременем [4], котрий вважає, що андрагогічне вчення покликане забезпечувати синергетичність умінь, навичок та знань педагога як щодо взаємодії зі здобувачами освіти, так і щодо підвищення власної самооцінки шляхом стимулювання власних творчих інтенцій на основі набутого досвіду та оновленого досвіду за допомогою неперервності процесу власної освіти (останній, на думку філософа-академіка В. Кременя, може генеруватися не лише за допомогою спеціальних програм адукації, але й педагогом на основі розуміння власних сильних та слабких сторін власноруч).

Від дослідження узагальнених дефініцій андрагогіки як засобу освіти дорослих та елемента підвищення кваліфікації педагогічних працівників пропонуємо перейти до аналізу безпосередніх принципів освіти дорослих. Розпочнемо із класичних принципів андрагогіки – індивідуалізації навчання крізь призму досвіду дорослих, підвищення кваліфікації педагогічного працівника за рахунок реалізації навичок взаємодії викладача зі здобувачами освіти, забезпечення корисності та застосовності отриманих умінь, знань та навичок [5].

Принцип індивідуалізації навчання крізь призму досвіду дорослих може бути розглянутий у двох проекціях. Перша – аплікація досвіду педагога на процес підвищення його професійної кваліфікації за допомогою андрагогічної методології. Друга – аплікація наявного досвіду підвищення професійної кваліфікації педагогів на конкретний кейс підвищення професійної кваліфікації відповідного педагога із відповідним фаховим та психологічним аспектами особистості [5].

Принцип підвищення кваліфікації педагогічного працівника за рахунок реалізації навичок взаємодії викладача зі здобувачами освіти, в свою чергу, ґрунтується на формуванні додаткових умінь та знань власної психології та психології здобувачів освіти. Психологічна кваліфікація педагога як можливість його самоконтролю та впливу на оточення, формування прецеденту поваги до власної особистості (персонально та професійно) позитивно впливає на професійну реалізацію останнього, внаслідок чого даний кластер андрагогічної принципології неперервної освіти набуває додаткового актуальнісного значення [5].

Забезпечення корисності та застосовності отриманих умінь, знань та навичок як класичний принцип андрагогіки (неперервної освіти дорослих) доцільно розглядати з позиції розвитку кваліфікації педагога, котра, як і у випадку із попередніми двома принципами андрагогіки, повинна мати синхронний поштовх до стимуляції у навчально-науковому та особистісному (індивідуальному) форматах водночас. Застосування таких умінь, знань та навичок на практиці дозволяє педагогові, в тому числі, реагувати на стрес-індуковані колективно-навчальні ситуації із тенденційністю збереження навчально-виробничої ефективності [5].

Додатково до узагальненого аналізу класичних принципів освіти дорослих (андрагогічних принципів), що підлягають теоретичному застосуванню в умовах сьогодення, проте використання котрих може бути недієвим внаслідок «морального зносу» останніх, доцільно розглянути альтернативні підходи до принципологічної типологізації формату підвищення педагогічної кваліфікації. Зупинимося на наукових позиціях обраних дослідників.

Вітчизняна представниця науки А. Марчук [6] зазначає, що сутнісно андрагогіка, будучи засобом людинознавства та частково – спектральним форматом дослідження людських поведінкових патернів на тлі специфічного, приватного елемента взаємодії «викладач-здобувач», стимулює загальноцивілізаційний розвиток соціуму шляхом декларації необхідності освіти дорослих. Виходячи з цього, авторкою виведено два додаткових принципи андрагогіки – «доросла людина як освітньо-навчальний суб'єкт» та «неперервність освіти як розвитковий генератор дорослої людини». Кожен із них наділений індивідуалізованим аплікаційним призначенням: так, формат «доросла людина як освітньо-навчальний суб'єкт» концентрується на понятійно-категоріальному інструментарії, що включає підтерміни «проблеми дорослого життя», «життєва криза дорослого» та ін., тоді як формат «неперервність освіти як розвитковий генератор дорослої людини» спрямований на сутнісні риси упровадження концепції «навчання впродовж життя» за західноєвропейською структурологічною сферальною генезою.

У праці Л. Тимчук [7] принципи навчання дорослих у якості категорії підвищення кваліфікації педагогічних працівників розглядаються за критеріями подільності теорії та практики. Теорія навчання дорослих, на її переконання – підсегмент практичного втілення андрагогічних наративів, що можуть застосовуватися до суб'єкта педагогічного профілю, що бажає підвищити власну кваліфікацію. Водночас, до теорії та практики андрагогіки як науки застосовується принцип єдності форми – це означає, що за будь-яких умов призначення функція освіти дорослих (кваліфікаційні покращення та особистісне становлення на засадах адукаційної безперервності та перманентності) повинна зберігатись.

Водночас, підходи до принципологічного означення та розуміння особливостей освіти дорослих та, як наслідок, кваліфікаційного підвищення

педагогічних та соціальних якостей викладача (педагога) у іноземній андрагогічній парадигмі дещо відрізняються від вітчизняної, відзначаючись збільшеним обсягом сегментації, спрямованої безпосередньо на персону педагога.

На переконання американського педагога М. Ноулза [8], в рамках андрагогічного навчання (навчання дорослих впродовж життя) можна виділити шість окремих принципів: необхідність знання, самооцінка, досвід навчання, готовність до навчання, орієнтація на навчання та навчальна мотивація.

Під принципом навчання дорослих в рамках андрагогічної теорії «необхідність знання» М. Ноулз розуміє ототожнення причини навчання впродовж життя та цілей такого навчання, а також – усвідомлення стилістики впровадження теорій неперервного навчання із одночасним усвідомленням користі та можливих негативних наслідків від останнього [8].

Принцип навчання дорослих в рамках теорії андрагогіки «самооцінка», в свою чергу, в дослідженнях М. Ноулза ототожнюється із формуванням у педагога категорій незалежного сприйняття себе, власної професійної та соціально-професійної персони замість самооцінки крізь призму сприйняття та схвалення/несхвалення від інших людей [8].

Принципологічна категорія навчання дорослих в рамках андрагогічної теорії «досвід навчання», на думку М. Ноулза, являє собою раціональне використання нагромадженого особою персонального та професійного досвіду з метою його подальшого структурно-логічного використання у процесі неперервного навчання у якості когнітивного ресурсу [8].

Категоріальний підхід до навчання дорослих впродовж життя за андрагогічним принципом «готовність до навчання», за дискурсно-теоретичним переконанням М. Ноулза, доцільно розглядати крізь призму аплікації навчальних можливостей індивіда та його когнітивного сприйняття пропорційно соціальним ролям та задачам (завданням), котрі можуть бути встановлені перед останнім унаслідок його фахової діяльності та (або) фахової залученості [8].

«Орієнтація на навчання» як принцип андрагогічної освіти дорослих на засадах її неперервності, за М. Ноулзом, є сукупністю підлаштування персони педагога до переходу від суб'єктної орієнтації власних умінь, знань та навичок до її проблемної орієнтації [8]. Це відбувається внаслідок видозміни педагогічних підходів від «відстроченого застосування» до «постійного безпосереднього застосування», що спровоковано підвищенням вимог до викладача внаслідок соціально-освітніх трансформацій, що передбачає його підвищений рівень залученості у процес, зокрема, міжсвітньої комунікації.

Аспект навчально-процесного заохочення з позиції використання методології неперервного навчання та андрагогічних принципів запровадження останньої розкриті М. Ноулзом у власному принципологічному підході

«навчальна мотивація». Остання заснована на взаємозалежності таких елементів, як психологічна та емоційно-психологічна зрілість педагога та, як наслідок, нарощування його внутрішньої природної потреби до навчання (тобто вдосконалення індивідуально та когнітивно) [8]. Дані інтенції викладача повинні спрямовуватися та координуватися андрагогами (особами, відповідальними за навчання дорослих).

В той же час, модерне дослідження особливостей принципологічного впровадження теорій освіти дорослих для сучасних педагогів від Е. Полсона [9] пропонує коцентруватися на безпосередніх проблемах взаємодії зі здобувачами освіти та шляхах подолання останніх. На думку автора, такий підхід може дозволити сформувати у педагога здатність до професійно-психологічної та когнітивної адаптації до роботи в стрес-групах та стрес-середовищах, в той час як наявність теоретичних (статичних) імперативів психології, як правило, відзначається зниженим форматом ефективності у питаннях її практично-предметної реалізації.

Також, окреслюючи поле проблематичного застосування принципів освіти дорослих у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників, необхідно акцентувати увагу на потенційному взаємозв'язку філософської та наукоємної складових формування та концептуалізації педагогічної когнітивної та соціальної етики. Як зазначають у власних напрацюваннях Дж. А. Хеншке [10] та В. Тіптон [11], кластер навчання протягом життя повинен опиратися на історичні соціально-типові поведінкові та когнітивні закономірності поведінки здобувачів освіти, а теорія заохочення підлягає застосуванню як під час підвищення кваліфікації педагогів андрагогами (андрагогічний вимір процесу), так і під час навчання (тьюторства) здобувачів освіти власне педагогом (педагогічний вимір процесу).

Висновки. Комплексний наукоємний та критичний аналіз застосування принципів освіти дорослих у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників дозволив дійти наступних умовиводів.

По-перше, узагальнено андрагогічне вчення (процес неперервної освіти дорослих) доцільно розглядати як засіб економічного розвитку держави та стимулювання виробничого потенціалу, а також – пошук дієвого механізму виявлення та розвитку наявних позитивних когнітивних якостей індивіда залежно від потреб його зайнятості.

По-друге, андрагогічні принципи за своїм типологічним спрямування можна поділити на загальноновизнані (класичні) та авторські. До загальноновизнаних належать, зокрема, індивідуалізації навчання крізь призму досвіду дорослих, підвищення кваліфікації педагогічного працівника за рахунок реалізації навичок взаємодії викладача зі здобувачами освіти, забезпечення корисності та застосовності отриманих умінь, знань та навичок. Останні, в свою чергу, генеруються авторськими підходами до типології ефективної освіти дорослих, запропоновані М. Ноулзом, Е. Полсоном, В. Тіптоном та ін.

Література:

1. Lindeman, E. C. Adult Education. *New Republic*, № 54. 1925. P. 7-8.
2. Kapp, A. *Platon's Erziehungslehre: Als Pädagogik Für Die Einzelnen Und Als Staatspädagogik. Oder Dessen Praktische Philosophie (German Edition)*. Ulan Press, 2012. 488 p.
3. Rodgers, C. R., Freiberg, J. (1998). *Freedom to Learn*. Blue: Person, 429 p.
4. Кремень, В. Синергетика і освіта. Інститут обдарованої дитини, Київ. 2014 р. 348 с.
5. Raymont, T. *Modern Education. Its Aims and Methods*. Read Books, 2006. 252 p.
6. Марчук, А. Андрагогіка : навчальний посібник. Вид-во ЛьвДУВС, Львів. 2020. 300 с.
7. Тимчук, Л. Становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець XIX–XX століття). автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д. п. н.: 13.00.01. ТНУ ім. В. Гнатюка, 2016. 38 с.
8. Knowles, M. S. *Andragogy in Action: Applying Modern Principles of Adult Learning (The Jossey-Bass Management Series)*. Jossey-Bass, 1984. 444 p.
9. Paulson, E. *Adult Learning Principles for College Teaching*. Conestoga : Faculty Learning Hub. 2023. Conestoga official website. Режим доступу : <https://tlconestoga.ca/adult-learning-principles/>
10. Henschke, J. A. International Adult Education. *Adult Learning*. Vol. 16 (1). 2008. P. 4-24.
11. Tipton, W., Widman, S. Toward an Invitational Andragogy: Articulating a Teaching Philosophy for the Andragogic Classroom. *Journal of Communication Pedagogy*. Vol. 5. 2021. P. 156-163.

References:

1. Lindeman, E. C. (1925). *Adult Education*. *New Republic*, 54, 7-8 [in English].
2. Kapp, A. (2012). *Platon's Erziehungslehre: Als Pädagogik Für Die Einzelnen Und Als Staatspädagogik. Oder Dessen Praktische Philosophie (German Edition)*. Ulan Press [in English].
3. Rodgers, C. R., Freiberg, J. (1998). *Freedom to Learn*. Blue: Person [in English].
4. Kremen', V. (2014). *Sinergetika i osvita [Synergetics and education]*. Kiiiv: Institut obdarovanoï ditini, Kiiiv [in Ukrainian].
5. Raymont, T. (2006). *Modern Education. Its Aims and Methods*. Read Books [in English].
6. Marchuk, A. (2020). *Andragogika [Andragogy]*. Vid-vo L'vDUVS, L'viv [in Ukrainian].
7. Timchuk, L. (2016). *Stanovlennja ta rozvitok andragogiki jak teorii i praktiki osviti doroslih v Ukraïni (kinec' XIX-XX stolittja) [Formation and development of andragogy as a theory and practice of adult education in Ukraine (late 19th-20th centuries)]*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. [in Ukrainian].
8. Knowles, M. S. (1984). *Andragogy in Action: Applying Modern Principles of Adult Learning (The Jossey-Bass Management Series)*. Jossey-Bass [in English].
9. Paulson, E. (2023). *Adult Learning Principles for College Teaching*. Conestoga : Faculty Learning Hub. 2023. tlconestoga.ca Retrieved from <https://tlconestoga.ca/adult-learning-principles/> [in English].
10. Henschke, J. A. (2008). International Adult Education. *Adult Learning*, 16 (1), 4-24 [in English].
11. Tipton, W., Widman, S. (2021). Toward an Invitational Andragogy: Articulating a Teaching Philosophy for the Andragogic Classroom. *Journal of Communication Pedagogy*, 5, 156-163 [in English].

УДК 364-785-57

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-826-838](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-826-838)

Клочок Олександр Миколайович доктор філософії, керівник, мережа пансіонатів по догляду за людьми з обмеженими можливостями «Ренамед», <http://orcid.org/0000-0002-1851-3328>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ І ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СВІТУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню світового досвіду систем геріатричної допомоги та соціального обслуговування людей похилого віку. Проведено порівняльний аналіз послуг, які надають геріатричні центри в країнах світу. Актуальність статті зумовлена необхідністю глибшого вивчення системи геріатричних центрів, як закладів для допомоги людям похилого віку, з можливістю перейняття ефективних зразків зарубіжного досвіду та позбування від неефективних.

У статті наголошено на важливості системного підходу до геріатричної допомоги. Вивчення досвіду зарубіжних країн дозволило виявити сильні та слабкі місця у підходах до комплексної геріатричної допомоги людям похилого віку, як у спеціальних закладах, так і на дому. Однак цей досвід є унікальним і складним для загального застосування через специфічні соціальні, культурні, економічні, політичні та інші особливості кожної з розглянутих країн. Проте визначено перспективні напрямки державної політики у сфері геріатричних послуг: впровадження та розвиток нових технологій геронтології для покращення якості цих послуг; налагодження активної співпраці між державними структурами та приватним сектором; створення необхідної нормативно-правової бази для залучення інвестицій у геронтологію; формування конкурентоспроможного ринку геріатричних послуг та розробка привабливих інвестиційних проектів; створення національних багатопрофільних геріатричних стаціонарів; розвиток системи додаткового добровільного соціального страхування; налагодження системи догляду вдома для зниження потреби у медичних установах; розвиток ринку медичних товарів та послуг для забезпечення доступності лікарських засобів; підвищення рівня культури старості; створення можливостей для отримання літніми людьми додаткової освіти, що сприятиме підвищенню якості їхнього життя.

Зроблено акцент на тому, що рівень геріатричної допомоги населенню у всіх країнах світу визначається якістю, асортиментом та доступністю геріатричних послуг, і залежить від рівня соціально-економічного розвитку та загального благополуччя країни.

Ключові слова: люди похилого віку, гериатричний центр, системи соціального обслуговування, охорона здоров'я, світовий досвід.

Klochok Oleksandr Mykolayovich Doctor of Philosophy, Head, "Renamed" network of boarding houses for the care of people with disabilities, tel.: (095) 892-63-53, <http://orcid.org/0000-0002-1851-3328>

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIAL SERVICE SYSTEMS AND ASSISTANCE TO ELDERLY PEOPLE IN UKRAINE AND COUNTRIES OF THE WORLD

Abstract. The article is devoted to the researching the world experience of geriatric care systems and social care for the elderly. A comparative analysis of the services provided by geriatric centers in the countries of the world was carried out. The relevance of the article is determined by the need for a deeper study of geriatric centers system as institutions for helping the elderly, with the possibility of adopting effective examples of foreign experience and getting rid of ineffective ones.

The article emphasizes the importance of a systemic approach to geriatric care. The study of international experience made it possible to identify strengths and weaknesses in approaches to comprehensive geriatric care for the elderly, both in special institutions and at home. However, this experience is unique and difficult for general application due to the specific social, cultural, economic, political and other characteristics of each studied countries. Nevertheless, promising directions of state policy in the field of geriatric services have been determined: introduction and development of new gerontology technologies to improve the quality of these services; establishment of active cooperation between state structures and the private sector; creation of the necessary regulatory and legal framework for attracting investments in gerontology; formation of a competitive market for geriatric services and development of attractive investment projects; creation of national multidisciplinary geriatric hospitals; development of additional voluntary social insurance system; establishment of home care system to reduce the need for medical institutions; development of medical goods market and services to ensure the availability of medicines; raising the level of old age culture; creation of opportunities for the elderly to receive additional education, which will contribute to the improvement of their quality of life.

The emphasis is placed on the fact that the level of geriatric care for the population in all countries of the world is determined by the quality, range and availability of geriatric services, and depends on the level of socio-economic development and general well-being of the country.

Keywords: elderly people, geriatric center, social service systems, health care, world experience.

Постановка проблеми. Збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності призводять до структурних змін у економіці та соціальному розвитку країн світу, що створює потребу у розробці стратегій для вирішення цих проблем. Реакцією на них є стрімкий розвиток ринку геріатричних послуг. В майбутньому особи похилого віку стануть однією з визначальних груп, тому вже зараз варто акцентувати увагу на потенційному зростанні попиту на кадри у геріатричній сфері та загальному розвитку цього ринку. Збільшення кількості літніх людей може сприяти створенню нових робочих місць у сфері обслуговування. Покращення стану здоров'я цієї категорії населення дозволить їм довше зберігати працездатність, що компенсує нестачу робочих ресурсів, зумовлену зниженням народжуваності. Створення ефективних систем догляду, консульствавання та закладів для людей похилого віку сприятиме запобіганню можливих захворювань, розвитку комунікативних мереж серед них і продовженню якісного та довгого життя. У цьому контексті вивчення особливостей надання геріатричних послуг медичними установами в Україні та світі набуває особливої важливості.

Метою статті є порівняння систем геріатричної допомоги та соціального обслуговування людей похилого віку в Україні та світі, аналіз сильних та слабких місць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системи соціального обслуговування людей похилого віку вивчалися як в Україні, так і в провідних країнах світу. Порівняння українських та польських закладів зроблено дослідниками О. Бень та О. Бриндзак. Вивченням особливостей геріатричних закладів світу займалися такі науковці як П. Мосс, К. Імпує, Г. Акіяма, Д. Ван ден Гунор, Ч. Расмусен, М. Найстрьом, Д. Шебехе, М. Даулінг, А. Патель, Р. Робнетт. На актуальність будівництва геріатричних закладів в Україні звернули увагу дослідники О. Кашуба та В. Ковальчин. Проблеми геріатричного страхування розглядав О. Коваль.

Виклад основного матеріалу. Геріатрична допомога є ключовою складовою комплексної соціально-медичної підтримки для людей похилого віку. Основним аспектом геріатричної допомоги є медична асистенція, яка істотно відрізняється у підходах якісно і кількісно порівняно з іншими категоріями пацієнтів. Теоретичний аналіз специфіки та особливостей геріатричної допомоги підкреслив необхідність визнання її пріоритетною складовою медичної допомоги для людей похилого віку, доступною для кожного, хто цього потребує. Водночас встановлено, що отримання геріатричної допомоги не виключає можливість отримання інших видів медичної допомоги. Геріатрична допомога, з урахуванням її унікальних характеристик (таких як тривалість, послідовність, невід'ємність окремих компонентів), міждисциплінарного підходу (з урахуванням медичних, соціальних та психологічних аспектів), соціальної важливості, має бути відведена в окремий міжвідомчий напрямок, який передбачає негайне вирішення організаційних, фінансових та науково-методичних питань [19, 21].

Рівень геріатричної допомоги населенню у всіх країнах світу визначається якістю, асортиментом та доступністю геріатричних послуг, а також обсягом покриття осіб похилого віку цією допомогою. Він залежить від рівня соціально-економічного розвитку та загального благополуччя країни. Проблеми забезпечення потреб населення у геріатричній допомозі у країнах Західної Європи традиційно вирішуються за участю різних видів ресурсів, які використовують усі суб'єкти в цій сфері. Серед них – держава, ринок (включаючи обов'язкове та добровільне соціальне страхування), громадянське суспільство (зокрема мережа різноманітних асоціацій та об'єднань) та неформальні структури (родина, друзі, сусіди). Стан організаційної структури геріатричної допомоги в країні безпосередньо впливає на обсяг міжпоколінних трансфертів у загальну систему послуг та на якість життя людей похилого віку, забезпечуючи вищі стандарти життя в цій категорії населення [9].

Лідерами за обсягом інвестицій у геріатричну галузь є Франція, Німеччина, Великобританія, Фінляндія, Нідерланди й Швеція. Останнім часом у багатьох країнах світу зростає увага до забезпечення літнього населення висококваліфікованою медичною допомогою на дому. Для цього формуються спеціалізовані медичні команди, до складу яких входять різні фахівці: лікар-геронтолог, медична сестра-санітар, соціальний працівник, психолог і реабілітолог. Цей підхід часто вимагає значних фінансових затрат, оскільки кожна команда повинна мати необхідне обладнання, іноді навіть спеціалізовану мобільну лабораторію та транспортні засоби. Проте він є надзвичайно ефективним з точки зору ранньої діагностики та доступності медичної допомоги для людей похилого віку [4].

Швеція є однією з передових країн за рівнем соціального забезпечення населення. Вони використовують модель надання соціальних послуг, схожу до інших скандинавських країн, і головним чином забезпечують догляд за літніми людьми в їхніх домівках, на відміну від України, де це не так популярно. Дослідження, яке охопило 283 тисяч пацієнтів у 29 шведських медичних центрах, показало, що частота повторних госпіталізацій у осіб віком від 65 років напряму залежить від якості наданої медичної допомоги. Особливо висока частота повторних госпіталізацій спостерігалася серед пацієнтів медичних центрів, що обслуговують місцевість з низьким соціально-економічним статусом [14, 15].

У Данії муніципалітети наймають лікарів-геріатрів, які систематично моніторять здоров'я літніх людей, навіть у тих випадках, коли пенсіонери не звертаються за допомогою. Послуги з догляду вдома надаються людям похилого віку, які не можуть самостійно справлятися з повсякденними життєвими потребами. Цей догляд поділяється на дві основні категорії: практична допомога (наприклад, прибирання, прання, особистий догляд) та медична допомога. Муніципалітети надають ці послуги безкоштовно, а також дають можливість вибору серед різних постачальників послуг. У 2021 році

близько 12% всіх людей похилого віку, старших за 65 років, отримували послуги з догляду на дому. Політика Данії щодо людей похилого віку спрямована на збереження їхньої самостійності, на відміну від України, де відсутня подібна практика. У разі повної неможливості самообслуговування літнім людям пропонується проживання у спеціалізованих установах. Оплата за проживання та харчування проводиться окремо, а медичне обслуговування надається безкоштовно. За даними Міністерства охорони здоров'я Данії на 2020 рік, 4% громадян похилого віку проживали у відповідних пансіонатах. У соціальних установах створені відділення, які відповідають на всі можливі потреби літніх людей: загальна медична допомога, ортопедія, паліативна допомога та допомога людям із деменцією. Цей підхід розроблено з метою покращення якості життя літнього населення [16].

Фінляндія має гнучку систему виходу на пенсію, що відрізняється від інших країн. Офіційний пенсійний вік становить 65 років, проте працюючі громадяни можуть залишити роботу раніше, починаючи з 63 років. Розрахунок пенсійних виплат відбувається в залежності від робочого стажу: чим довший стаж, тим вища ставка нарахування пенсійних виплат. Ця система фінансово стимулює громадян відкладати вихід на пенсію до пізніших вікових років. У Фінляндії муніципалітети несуть відповідальність за надання геріатричних послуг, включаючи догляд та медичну допомогу літнім людям. Ці послуги можуть надаватись через співпрацю з приватним сектором, що забезпечує різноманітність в їхньому наданні та доступі для населення. Подібно до Данії, уряд Фінляндії забезпечує можливість довгострокового догляду за літніми людьми в різних умовах, включаючи домашнє середовище, будинки для людей похилого віку та медичні центри. Головним пріоритетом залишається безкоштовний догляд за літніми людьми в домашніх умовах з можливістю вибору постачальника послуг, що сприяє конкуренції на ринку геріатричних послуг. Крім того, люди похилого віку можуть отримати матеріальну підтримку для ремонту житла, що сприяє збереженню їхньої самостійності та зручності проживання. Більшість послуг для людей похилого віку у Фінляндії фінансуються з державного бюджету. Лише 10% витрат покриваються клієнтськими внесками, тоді як решта 90% забезпечуються муніципальними податковими доходами та державними субсидіями, що надходять до муніципалітетів. Як і в багатьох інших країнах ЄС, у Фінляндії спостерігається тенденція до зменшення кількості медичних установ для людей похилого віку в зв'язку з розвитком ринку геріатричних послуг вдома. Порівняно з іншими скандинавськими країнами, навантаження на медсестер, які доглядають за літніми людьми, значно вище [17].

Дослідник М. Даулінг звертає увагу на те, що в Італії, Іспанії і Великій Британії популярні платні геріатричні послуги, на відміну від України. У Франції часто надають фінансову допомогу як компенсацію за витрачений час і втрачений заробіток при догляді за особами похилого віку. В Німеччині

велике поширення має самоорганізація осіб похилого віку, які також активно залучаються до співпраці у догляді за пенсіонерами. У США вважається стандартом, що літні люди, які підходять до вікового рубежу в 80 років, проживають у спеціальних комплексах і будинках, де надається догляд, включаючи спеціалізований, в залежності від їхнього стану здоров'я. Ці установи мають різні назви в різних штатах, але вони всі означають "заклади проживання з доглядом", без прив'язки до віку мешканців. Вони функціонують як приватні установи, подібні до готелів, і надають широкий спектр спеціалізованих послуг [18].

Австралія є однією з країн з високим відсотком пенсіонерів. Уряд спрямовує значні кошти на підтримку життєвого рівня своїх пенсіонерів через програму «Aged Life Care». Коли здоров'я літніх людей погіршується, і вони не в змозі повноцінно самостійно доглядати за своїм домашнім господарством, вони можуть продати своє житло і переїхати до спеціалізованих багатоквартирних будинків, відомих як хостели. Для такого переїзду потрібно внести бонд (заставу), який зазвичай становить від 13 до 15 тисяч австралійських доларів на п'ять і більше років, а також щомісячну орендну плату, що залежить від рівня комфорту квартири та потреби мешканця. Якщо особа не має можливості внести бонд, за нього можуть внести опікунські товариства або держава, і гроші застави повертаються при виселенні. У хостелі створені умови для забезпечення безпеки, спокою та комфорту мешканців, щоб вони могли знайти однодумців і спілкуватися за інтересами. Тут здійснюються регулярне прибирання, забезпечення необхідними речами та – при необхідності – медичні процедури. Мешканці мають свободний доступ за межі хостелу [7].

Як стверджує В. Сміянов, система соціального захисту людей похилого віку в Канаді підпадає під юрисдикцію провінцій. За формою фінансування, будинки для людей похилого віку, які потребують постійного догляду через хронічні хвороби або фізичні обмеження, поділяються на три категорії: приватні, державні та субсидовані. Приватні та субсидовані відрізняються лише формою власності, при цьому усі інші аспекти, такі як фінансування, умови прийому та вартість перебування, регулюються державою. У той же час, приватні установи є повністю незалежними від державного фінансування і можуть встановлювати власні умови прийому. Однак вони повинні відповідати визначеним державним стандартам і отримати ліцензію від провінційного МОЗу для проведення діяльності. Вартість проживання та обслуговування в різних пансіонатах може включати кількаразове харчування, медичні процедури, прибирання та навіть доставку товарів з магазинів [5, с. 35-37].

Зазначається, зокрема Ч. Расмусеном, в Японії відбувається стабільне зростання частки літніх людей при одночасному зниженні народжуваності, що створює дефіцит кадрів. Держава вживає заходів для стимулювання зайнятості серед літніх громадян з метою сприяння більш активному та здоровому

старінню. Один з таких заходів – це збільшення виплат при відстрочці виходу на пенсію. Держава надає гранти роботодавцям, якщо ті удосконалюють умови праці для пенсіонерів, зберігаючи оплату праці на попередньому рівні. Чим більше літніх працівників працевлаштовуються, тим більше грантів може отримати підприємство. Для покращення умов праці роботодавці залучають спеціальних консультантів, які розробляють пропозиції щодо удосконалення умов і сприяють зайнятості, організують тренінги як для керівників, так і для працівників середньої ланки, на відміну від України, де організація та планування не на такому високому рівні [13].

Менталітет та культурне сприйняття літніх людей значно впливають на розвиток їхньої соціальної підтримки. Після настання пенсійного віку зазвичай вважається нормою залишатися вдома зі своїми родичами, а не переїжджати до спеціалізованих установ. Зростаюча кількість одиноких літніх значно навантажує ліжко-місця у геріатричних центрах, а дефіцит таких закладів вже зараз відчутний у провідних містах країни. Після 1990-х років у Японії уряд почав активно впроваджувати законопроекти, спрямовані на попередження жорстокого поводження з людьми похилого віку та підтримку осіб, які забезпечують їх догляд. В 2020 році Інститут Кобе провів опитування серед медичних працівників різних закладів охорони здоров'я щодо їх ставлення до цієї проблеми. Результати дослідження показали деякі важливі тенденції: вік медичних працівників негативно впливає на їхню інформованість про жорстоке поводження з літніми людьми (молодші працівники більш освічені щодо цієї проблеми); гендерні різниці впливають на рівень жорстокості (жінки, зазвичай, більш схильні до насильства); стаж роботи впливає на ймовірність жорстокого поводження з пацієнтами (малодосвідчені працівники менш схильні до насильства). Загалом, завдяки великій увазі уряду, навчальним програмам в цій галузі та поширенню інформації, спостерігається тенденція до покращення ставлення медичних працівників до літніх пацієнтів [11, 12].

Науковці О. Бень та О. Бриндзак підкреслюють, у Польщі швидко розвивається геріатрична сфера, що є типовим явищем для всієї Європи і пов'язано зі старінням населення. Особлива увага приділяється фізичній реабілітації, яка є однією з найважливіших потреб мешканців будинку для літніх людей. Слід зазначити, що соціально-медична допомога присутня як в польських, так і в українських закладах, але фахівець з фізичної реабілітації доступний лише в польському будинку для літніх людей. Соціальна адаптація може бути активною чи пасивною. Зазначається, що більш активно адаптуються особи, які з власного бажання потрапили в геріатричні заклади. Вони активно беруть участь у різних заходах, відвідують гуртки та взаємодіють з іншими мешканцями. Пасивна адаптація, в свою чергу, більш типова для людей, які примусово опинилися у таких установах. З урахуванням цього, варто відзначити, що в українських будинках для літніх людей

переважає пасивна форма адаптації, в той час як в польських установах можна спостерігати активніше включення ще діяльних людей похилого віку. Це пояснюється різними факторами, такими як побутові, дозвілєві, комунікаційні та релігійні аспекти, які в польських геріатричних установах зазвичай перебувають на вищому рівні. Можна припустити, що волевиявлення чи примусове переведення літніх людей до геріатричних установ також залежить від суспільної думки про необхідність або можливість проживання старості поза домом. Проте для підтвердження або спростування цієї гіпотези необхідно вивчити громадську думку в польському та українському суспільствах щодо традицій проживання людей похилого віку в геріатричних установах [3].

Дослідники О. Кашуба та В. Ковальчин порівняли архітектурні особливості геріатричних закладів. У багатьох розвинених країнах світу спостерігається тенденція до креативного та сучасного підходу до архітектури будинків для літніх людей. Це включає не лише функціональність, але й естетичний дизайн та використання інноваційних матеріалів та технологій. У країнах, таких як США, Канада та країни Європи, де сформувалися певні традиції будівництва спеціалізованих закладів, ці будинки можуть мати характер готельних комплексів або окремих будиночків, обладнаних різними типами житлових кімнат (одноосібні або для двох осіб). Планувальні рішення розробляються з урахуванням потреб людей похилого віку, з усіма зручностями та забезпеченням безпеки та інклюзивності. Житло доповнюється спеціально обладнаними зонами для медичної допомоги, реабілітації, дозвілля та соціальних заходів.

Сучасні геріатричні заклади приділяють увагу специфіці та потребам цільової аудиторії. Вони часто використовують спеціально розроблені архітектурні рішення, що враховують фізіологічні особливості людей похилого віку. Наприклад, такі заклади оснащуються адаптивним освітленням, акустичними системами, безбар'єрним доступом та іншими рішеннями, що сприяють зручності та безпеці мешканців. Однією з основних особливостей є забезпечення доступності для людей з обмеженими можливостями: відповідні сходи, пандуси, широкі коридори та двері, наявність поручнів для забезпечення безпеки, ванних кімнат з ручками для підтримки, антиковзкого покриття та інших пристосувань. В Україні можна спостерігати дуже обмежену кількість подібних зручностей. Архітектурні рішення, такі як внутрішні сади та вітальні, спрямовані на створення затишного та комфортного середовища для мешканців. Це включає використання теплих кольорів та природних матеріалів у дизайні, облаштування спеціальних зон для відпочинку та соціальної взаємодії, а також створення внутрішніх двориків, садів та городів [6].

У більшості регіонів України геріатричні заклади існують у спільних приміщеннях з психоневрологічними диспансерами, що є унікальним

підходом, який навряд зустрінеш десь у світі. Ця практика обумовлена економічними обмеженнями місцевих бюджетів, які змушують дві різні категорії людей жити поруч. Такий дублюваний підхід свідчить про те, що існуючі геріатричні установи є залишком радянської епохи. Вирішення цієї проблеми може мати різні напрямки, однак праця людей похилого віку у підсобних господарствах повинна базуватися на добровільності, а не примусі. Прикладом успішної організації можуть служити пансіонати у Франції та США, де основний акцент зроблений на повному забезпеченні усіма необхідними умовами для безпечного та комфортного проживання, на професіоналізмі персоналу та його відповідальності за дотримання прав людей похилого віку [18].

В Україні наразі основними джерелами фінансування геріатричної допомоги є державні та місцеві бюджети, які включають забезпечення геріатричними послугами у міжбюджетні трансферти, міжпоколінні трансферти, особисті внески, фінансування від благодійних організацій та страхові фонди добровільного страхування. Останні з'явилися на ринку геріатричних послуг недавно і складають лише невелику частку в загальному обсязі фінансування. Розуміння зарубіжного досвіду організації системи геріатричної допомоги в розвинених країнах, а також незадовільний досвід її розвитку в Україні, належним чином підкреслює необхідність адаптації кращих іноземних практик до українських реалій, які відрізняються гострими ресурсними обмеженнями та численними інституціональними викликами [8].

Рекомендації мають фокусуватися на наступних аспектах:

– пошук альтернативних джерел фінансування програм геріатричної допомоги, що відхиляються від виключно бюджетного фінансування, яке перебуває у стані постійного і зростаючого дефіциту;

– встановлення концептуальної відповідальності держави за нормативно-правове регулювання обов'язку дітей з догляду за похилими батьками, зі стимулюючими мотиваторами для часових та фінансових можливостей надання геріатричних послуг, як особисто, так і через спеціалізовані інституції;

– забезпечення інформаційної підтримки розвитку системи геріатричної допомоги з метою формування достатньої правової культури серед населення щодо можливостей доступу до відповідних послуг, особливо в сільській місцевості.

– кожна установа повинна мати фахівця з фізичної реабілітації, оскільки більшість підопічних потребують допомоги у відновленні, корекції або підтримці рухових функцій;

– кожен мешканець має право на особистий простір, що передбачає покращення побутових та житлових умов українських будинків для людей похилого віку;

– розширення можливостей для дозвілля надасть можливість літнім людям займатися улюбленою справою, що позитивно вплине на їхню адаптацію в умовах проживання поза домом [1].

Адаптація зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій часто ускладнюється через значно гірші соціально-економічні умови проживання громадян України порівняно з країнами світу. Проте поступовий розвиток системи геріатричної допомоги в регіонах України дозволить спершу в міських населених пунктах, а згодом і в сільських, забезпечувати необхідну інфраструктуру з максимально можливим зниженням числа осіб похилого віку, які мають обмежені можливості для повного задоволення особистісних потреб. Особливу увагу слід звертати на доступність ліків, соціально-побутового догляду та отримання базових необхідних для життя послуг [2].

Детальне вивчення особливостей соціальної адаптації літніх людей у геріатричних установах, зокрема внутрішніх факторів цього складного процесу, вимагає професійного психологічного супроводу, наприклад, застосування психологічних методів та співпрацю з фахівцями-психологами. Тому цей напрямок буде цікавим та актуальним для подальших міждисциплінарних наукових досліджень у соціально-психологічному контексті здоров'я людей похилого віку [20].

Вивчення досвіду зарубіжних країн дозволило виявити сильні сторони державної політики соціального захисту людей похилого віку, які сприяють забезпеченню високого рівня якості геріатричних послуг. Однак цей досвід є унікальним і складним для узагальнення через специфічні соціальні, культурні, економічні, політичні та інші особливості кожної з розглянутих країн. Проте можна сформулювати перспективні напрямки державної політики у сфері надання геріатричних послуг: впровадження та розвиток нових технологій геронтології для поліпшення якості геріатричних послуг; налагодження активної співпраці між державними структурами та приватним сектором; створення нормативно-правової бази для залучення інвестицій у геронтологію; формування конкурентного ринку геріатричних послуг та розробка привабливих інвестиційних проєктів; створення національних багатопрофільних геріатричних стаціонарів; розвиток системи додаткового добровільного соціального страхування; налагодження системи догляду вдома для зниження потреби у медичних установах; розвиток ринку медичних товарів та послуг для забезпечення доступності лікарських засобів; підвищення рівня культури старості; створення можливостей для отримання літніми людьми додаткової освіти, що сприятиме підвищенню якості їхнього життя [10].

Висновки. В статті досліджено світовий досвід надання геріатричних послуг людям похилого віку. Зроблено акценти на особливостях, які існують в системах геріатричних установ різних країн. Проведено порівняльний аналіз закладів геріатричної допомоги. Отже, сліпе копіювання вдалих зарубіжних

зразків не буде ефективним без врахування особливостей культури, рівня підготовки спеціалістів геріатричної допомоги, фінансових можливостей людей похилого віку, соціально-економічних умов проживання громадян України.

Перспективними напрямками дослідження стануть можливості впровадження в Україні якісних зразків надання геріатричної допомоги та усунування неефективних.

Література:

1. Тимошенко Н. Є., Романова Н. Ф. «Лабораторія успіху» в роботі з людьми похилого віку: практичні рекомендації. Київ : Вид-во ТОВ РПА «51 Паралель», 2023. 114 с.
2. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми похилого віку : навч. посіб. К. : Університет «Україна», 2023. С. 84-102.
3. Бень О. Т., Бриндзак О. І. Особливості соціальної адаптації літніх людей у геріатричних установах України та Польщі. *Український соціум*. 2017. № 4(63). С. 35-44. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2017.04.035> (дата звернення: 21.06.2024).
4. Коваль О. П. Геріатричне страхування в Україні: навіщо і як? Київ : НІСД, 2017. 32 с.
5. Сміянов В. А., Сміянова О. І., Півень С. М. Методичні вказівки до проведення практичних занять з теми «Проблеми здоров'я людей старшого віку. Геріатрична допомога» із дисципліни «Пропедевтика громадського здоров'я». Суми : Сумський державний університет, 2020. 46 с.
6. Кашуба О. М., Ковальчин В. Я. Актуальність будівництва геріатричних закладів в Україні. Порівняльний аналіз українського та закордонного досвіду. *Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress* : матеріали XIX міжнародної наук.-практ. конф., м. Лісабон, 17-19 квіт. 2024 р. / International Scientific Unity, 2024. С. 30-34.
7. Гідна старість: світовий досвід. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2035694-gidna-starist-svitovij-dosvid.html> (дата звернення: 22.06.2024).
8. Будинок, де панує сум. Про життя у пансіонатах для людей похилого віку. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/budynok-pansionat-dla-ludey-pohyloho-viku/31098376.html> (дата звернення: 22.06.2024).
9. Moss P. Care work in Europe; Current understandings and future directions. Routledge. 2012. 176 p.
10. Inouye K., de Souza Orlandi F., Lost Pavarini S. C., Pedrazzani E. S. Impact of the Third Age Open University on the Quality of Life of the Elderly. *Educ. Pesqui.* 2018. Vol. 44. <http://doi.org/10.1590/S1678-4634201708142931> (дата звернення: 21.06.2024).
11. Akiyama H., Hasegawa Y. Awareness of atrial fibrillation in Japan: A large-scale, nationwide Internet survey of 50 000 Japanese adults. *Geriatr Gerontol Int.* 2018. Vol. 18, no 7. P. 1100-1107. URL: <https://doi.org/10.1111/ggi.13318> (дата звернення: 23.06.2024).
12. Van den Hoonaard D. K. Learning to Be Old: How Qualitative Research Contributes to Our Understanding of Ageism. *International Journal of Qualitative Methods.* 2018. Vol. 17. P. 1-8. URL: <https://doi.org/10.1177/1609406918810556> (дата звернення: 23.06.2024).
13. Rasmussen Ch. D. N., Lindberg N. K., Ravn M. H., Jørgensen M. B. Processes, barriers and facilitators to implementation of a participatory ergonomics program among eldercare workers. *Applied Ergonomics.* 2017. Vol. 58. P. 491-499. URL: <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2016.08.009> (дата звернення: 23.06.2024).
14. Nyström M. E., Höög E., Garvare R., Andersson M. Bäck. Research article Exploring the potential of a multi-level approach to improve capability for continuous organizational improvement and learning in a Swedish healthcare region. *BMC Health Serv Res.* 2018. Vol. 376, no 18. P. 1-25. URL: <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3129-3> (дата звернення: 23.06.2024).

15. Shebehe J., Hansson A. High hospital readmission rates for patients aged ≥ 65 years associated with low socioeconomic status in a Swedish region: a cross-sectional study in primary care. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*. 2018. Vol. 36, no. 3. P. 300-307. URL: <https://doi.org/10.1080/02813432.2018.1499584> (дата звернення: 24.06.2024).

16. Healthcare in Denmark – An Overview. URL: <https://www.ism.dk/Media/637643691542085966/Healthcare%20in%20Denmark%20-%20An%20overview.pdf> (дата звернення: 24.06.2024).

17. Люди похилого віку. URL: <https://www.infofinland.fi/uk/family/elderly> (дата звернення: 24.06.2024).

18. Dowling M. J., Kenney C. *The Aging Revolution: The History of Geriatric Health Care and What Really Matters to Older Adults*. Skyhorse. 2024. 255 p.

19. Patel A. *Age Is Just a Number: A Geriatrician's Secrets for Getting the Most Out of Life*. Zenergy Health Publisher LLC. 2021. 188 p.

20. Robnett R. H., Brossoie N., Chop W. C. *Gerontology for the Health Care Professional*. 4th ed. Jones & Bartlett Learning. 2018. 475 p.

21. *Oxford Textbook of Geriatric Medicine* / ed. by J.-P. Michel, B. L. Beattie, F. C. Martin. 3rd ed. Oxford University Press. 2018. 1392 p.

References:

1. Tymoshenko, N. Ye., & Romanova, N. F. (2023). «Laboratoriia uspikhu» v roboti z liudmy pokhyloho viku: praktychni rekomendatsii ["Laboratory of success" in working with the elderly: practical recommendations]. Vyd-vo TOV RPA «51 Paralel».

2. Ivanova, I. B. (2023). *Sotsialna robota z liudmy pokhyloho viku: navch. posib.* [Social work with elderly people: study guide]. Universytet «Ukraina».

3. Ben, O. T., & Bryndzak, O. I. (2017). Osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii litnikh liudei u heriatrychnykh ustanovakh Ukrainy ta Polshchi [Peculiarities of social adaptation of the elderly in geriatric institutions of Ukraine and Poland]. *Ukrainskyi sotsium*. 4(63), 35-44. <https://doi.org/10.15407/socium2017.04.035>

4. Koval, O. P. (2017). *Heriatrychne strakhuvannia v Ukraini: navishcho i yak?* [Geriatric insurance in Ukraine: why and how?]. NISD.

5. Smiiianov, V. A., Smiiianova, O. I., & Piven, S. M. (2020). *Metodychni vказivky do provedennia praktychnykh zaniat z temy «Problemy zdorovia liudei starshoho viku. Heriatrychna dopomoha» iz dystsypliny «Propedevtyka hromadskoho zdorovia»* [Methodical instructions for conducting practical classes on the topic "Health problems of older people. Geriatric care" from the discipline "Propaedeutics of public health"]. Sumskyi derzhavnyi universytet.

6. Kashuba, O. M., & Kovalchyn, V. Ya. (2024). Aktualnist budivnytstva heriatrychnykh zakladiv v Ukraini. Porivnialnyi analiz ukrainskoho ta zakordonnoho dosvidu [Relevance of construction of geriatric facilities in Ukraine. Comparative analysis of Ukrainian and foreign experience]. *Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress : XIX International scientific and practical conference, Lisbon, Portugal, April 17-19, 2024. International Scientific Unity*. 30-34.

7. Ukrinform. (2016, June 20). *Hidna starist: svitovyi dosvid*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2035694-gidna-starist-svitovij-dosvid.html>

8. Konstantinova, N. (2021, February 12). *Budynok, de panuie sum. Pro zhyttia u pansionatakh dlia liudei pokhyloho viku*. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/budynok-pansionat-dla-ludey-pohyloho-viku/31098376.html>

9. Moss, P. (2012). *Care work in Europe; Current understandings and future directions*. Routledge.

10. Inouye, K., de Souza Orlandi, F., Lost Pavarini, S. C., & Pedrazzani, E. S. (2018). Impact of the Third Age Open University on the Quality of Life of the Elderly. *Educ. Pesqui*. 44. <http://doi.org/10.1590/S1678-4634201708142931>

11. Akiyama, H., & Hasegawa, Y. (2018). Awareness of atrial fibrillation in Japan: A large-scale, nationwide Internet survey of 50 000 Japanese adults. *Geriatr Gerontol Int.* 18(7), 1100-1107. <https://doi.org/10.1111/ggi.13318>
12. Van den Hoonaard, D. K. (2018). Learning to Be Old: How Qualitative Research Contributes to Our Understanding of Ageism. *International Journal of Qualitative Methods.* 17, 1-8. <https://doi.org/10.1177/1609406918810556>
13. Rasmussen, Ch. D. N., Lindberg, N. K., Ravn, M. H., & Jørgensen M. B. (2017). Processes, barriers and facilitators to implementation of a participatory ergonomics program among eldercare workers. *Applied Ergonomics.* 58, 491-499. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2016.08.009>
14. Nyström, M. E., Höög, E., Garvare, R., & Andersson, M. B. (2018). Research article Exploring the potential of a multi-level approach to improve capability for continuous organizational improvement and learning in a Swedish healthcare region. *BMC Health Serv Res.* 376(2018), 1-25. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3129-3>
15. Shebehe, J., & Hansson, A. (2018). High hospital readmission rates for patients aged \geq 65 years associated with low socioeconomic status in a Swedish region: a crosssectional study in primary care. *Scandinavian Journal of Primary Health Care.* 36(3), 300-307. <https://doi.org/10.1080/02813432.2018.1499584>
16. Ministry of Health (2017). *Healthcare in Denmark – An Overview.* <https://www.ism.dk/Media/637643691542085966/Healthcare%20in%20Denmark%20-%20An%20overview.pdf>
17. InfoFinland (2024, March 25). *Elderly.* <https://www.infofinland.fi/en/family/elderly>
18. Dowling, M. J., & Kenney, C. (2024). *The Aging Revolution: The History of Geriatric Health Care and What Really Matters to Older Adults.* Skyhorse.
19. Patel, A. (2021). *Age Is Just a Number: A Geriatrician's Secrets for Getting the Most Out of Life.* Zenergy Health Publisher LLC.
20. Robnett, R. H., Brossoie, N., & Chop, W. C. (2018). *Gerontology for the Health Care Professional* (4th ed.). Jones & Bartlett Learning.
21. Michel, J.-P., Beattie, B. L., & Martin, F. C. (Eds.). (2018). *Oxford Textbook of Geriatric Medicine* (3rd Ed.). Oxford University Press.

УДК 378.018.43:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-839-854](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-839-854)

Красюк Юлія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інформатики та системології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Берестейський просп., 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0003-4349-3119>

Сільченко Марина Валеріївна кандидат економічних наук, доцент, проректорка з науково-педагогічної роботи та цифрової трансформації, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Берестейський просп., 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 458-00-73, <https://orcid.org/0000-0003-4929-2561>

Кучерява Тетяна Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та системології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Берестейський просп., 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0001-8833-9153>

Ніколенко Лариса Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та системології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Берестейський просп., 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0003-2721-9646>

Супрунюк Галина Михайлівна старший викладач кафедри інформатики та системології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Берестейський просп., 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0001-7953-8257>

ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД ПРОВАДЖЕННЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Дистанційна освіта з кожним роком набуває все більшого розвитку за усіма своїми напрямками: відкриті масові онлайн курси, короткострокові програми, дистанційна форма здобуття вищої освіти. Така затребуваність пов'язана як із надшвидким переходом до дистанційної освіти з початку пандемії COVID-19, так і з надзвичайно актуальним щодо безпекових умов форматом навчання за умов воєнного стану (підтверджено даними щодо вступних компаній за останні роки на сайті Єдиної державної електронної бази з питань освіти).

Авторами проведений аналіз переваг та недоліків дистанційного навчання за результатами наукових досліджень, на підставі власного майже десятирічного досвіду провадження дистанційної форми здобуття вищої освіти в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана та ознайомлення з кращими європейськими практиками в організації дистанційної освіти в рамках участі у проєкті ERASMUS+DEFER «Distance Education for Future: best EU practices in response to the requests of modern higher education seekers and labor market» (Дистанційна освіта для майбутнього: кращі практики ЄС у відповідь на запити здобувачів сучасної вищої освіти та ринку праці). За результатами дослідження в даній статті авторами окреслена оновлена концепція організації освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти, за якої передбачена не тільки асинхронна, а і регулярна синхронна взаємодія між учасниками освітнього процесу. Також авторами описана модель її реалізації на рівні формування навчальних планів освітніх програм, які реалізують навчання за дистанційною формою, що враховує оптимальне співвідношення синхронної та асинхронної взаємодії, наведені приклади розподілу в навчальних планах навчальних годин, що відводяться на заняття у синхронному та асинхронному режимах, та запропоновані схеми формування графіку освітнього процесу на дистанційній формі.

Ключові слова: дистанційна форма здобуття вищої освіти, онлайнове навчання, система управління навчанням Moodle, дистанційний курс, дистанційне заняття в синхронному режимі, дистанційне заняття в асинхронному режимі.

Krasiuk Iuliia Mykolayivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Informatics and systemology, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteysky prospect, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0003-4349-3119>

Silchenko Maryna Valeriivna PhD of Science in Economics, Associate Professor, Vice-rector on scientific and pedagogical work and digital transformation, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteysky prospect, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 458-00-73, <https://orcid.org/0000-0003-4929-2561>

Kucheriava Tetiana Oleksiivna PhD of Science in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics and systemology, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteysky prospect, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0001-8833-9153>

Nikolenko Larysa Anatoliivna PhD of Science in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics and systemology, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteysky prospect, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0003-2721-9646>

Supruniuk Halyna Mykhailivna Senior lecturer of the Department of Informatics and systemology, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteysky prospect, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 503-86-00, <https://orcid.org/0000-0001-7953-8257>

DISTANCE HIGHER EDUCATION: EXPERIENCE AND THE NEED FOR TRANSFORMATION

Abstract. Distance education is progressively developing each year across all its directions: massive open online courses, short-term programs and the distance form of higher education. Such demand is linked both to the rapid shift to distance education since the beginning of the COVID-19 pandemic and to the extremely relevant format of learning under martial law in terms of security conditions (confirmed by data on admission campaigns over the past years from the Unified State Electronic Database on Education Issues).

The authors conducted an analysis of the advantages and disadvantages of distance learning based on scientific research findings, based on their own nearly decade-long experience in conducting distance higher education at the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman and insights into best European practices in the organization of distance education through participation in the ERASMUS+DEFEP project "Distance Education for Future: best EU practices in response to the requests of modern higher education seekers and labor market". Based on their research findings, this article outlines an updated concept for organizing the educational process in the distance form of higher education, which includes not only asynchronous but also regular synchronous interaction among participants in the educational process. The authors also describe a model for its implementation at the level of educational program curricula development for distance education, considering the optimal balance between synchronous and asynchronous interaction. Examples are provided of the distribution of learning hours in curricula allocated to synchronous and asynchronous modes, along with proposed schedules for organizing the educational process in the distance form.

Keywords: distance higher education, online learning, LMS Moodle, distance course, synchronous distance learning session, asynchronous distance learning session.

Постановка проблеми. Реалії українського сьогодення актуалізують перед закладами вищої освіти (ЗВО) вирішення завдання щодо ефективного провадження освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти (дистанційній формі навчання) для забезпечення освітніх потреб громадян: надання можливості усім бажаючим навчатися у безпечних умовах, реалізовувати право на якісне навчання на відстані та у зручний час.

Кожного року кількість українських ЗВО, які оголошують набір студентів на дистанційну форму навчання, зростає. Паралельно збільшується і кількість освітніх програм, які разом з денною та заочною формами здобуття вищої освіти пропонують і навчання за дистанційною формою.

Проведений авторами аналіз кількості конкурсних пропозицій українських ЗВО за формами здобуття вищої освіти у 2023 році засвідчує відносно незначний відсоток пропозицій за дистанційною формою навчання (Рис. 1, Рис. 2).

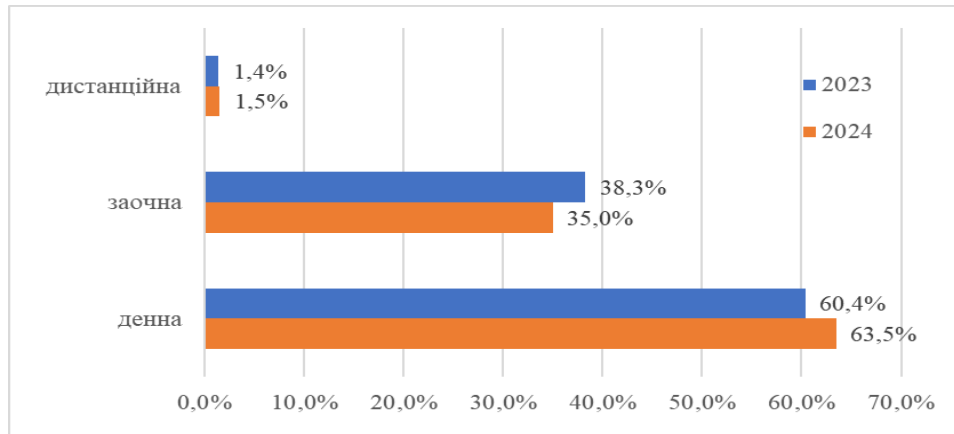

Рис. 1 Кількість конкурсних пропозицій українських ЗВО за формами навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти у 2023 та 2024 роках

Джерело: розроблено авторами на основі [1]

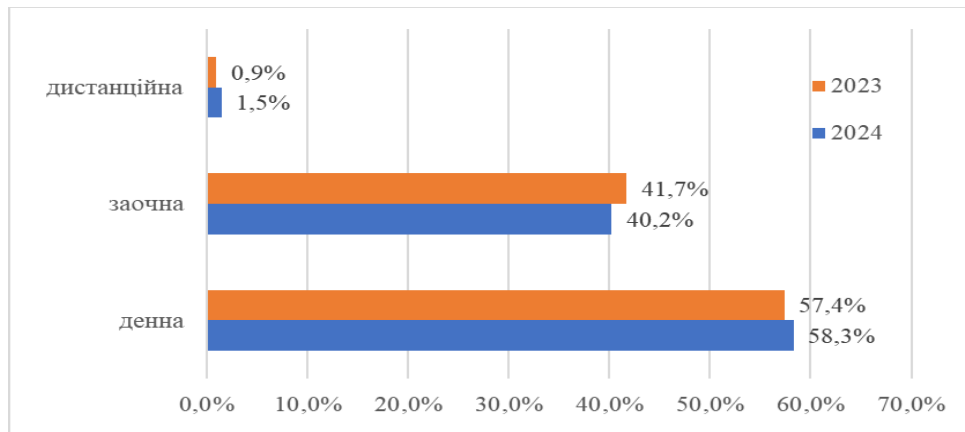

Рис. 2 Кількість конкурсних пропозицій українських ЗВО за формами навчання на другому (магістерському) рівні вищої освіти у 2023 та 2024 роках

Джерело: розроблено авторами на основі [1]

Такі показники, на нашу думку, обумовлені відсутністю на поточний момент у переважній більшості українських ЗВО сформованої екосистеми цифрової освіти, яка включає технічну, кадрову, навчально-методичну, нормативну та фінансову складові та забезпечує якісну системну організацію освітнього процесу не тільки з використанням технологій віддаленого навчання, але й за окремою інституційною формою здобуття вищої освіти — дистанційною.

Водночас, аналізуючи динаміку кількості заяв абітурієнтів протягом чотирьох останніх років в КНЕУ ім. В. Гетьмана, який здійснює підготовку

здобувачів на дистанційній формі навчання, можна стверджувати про формування тенденції до зростання на бакалаврському рівні вищої освіти (Рис. 3).

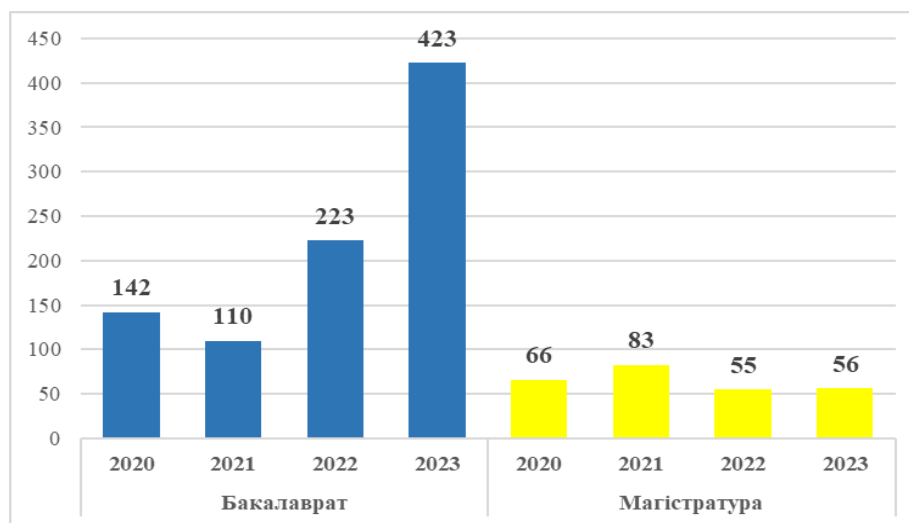

Рис. 3. Динаміка кількості заяв абітурієнтів в КНЕУ ім. В. Гетьмана на дистанційну форму здобуття вищої освіти за рівнями вищої освіти
Джерело: розроблено авторами на основі [1]

Стійке зростання кількості студентів на дистанційній формі здобуття вищої освіти (рис. 4) загострює необхідність вирішення наявних проблем (низький рівень самомотивації та самоорганізації студентів до систематичного навчання, часто не продуктивна комунікація між викладачем та студентами, ускладнена ідентифікація студентів під час контрольних заходів тощо) та потребує додаткових досліджень моделі організації освітнього процесу на дистанційній формі.

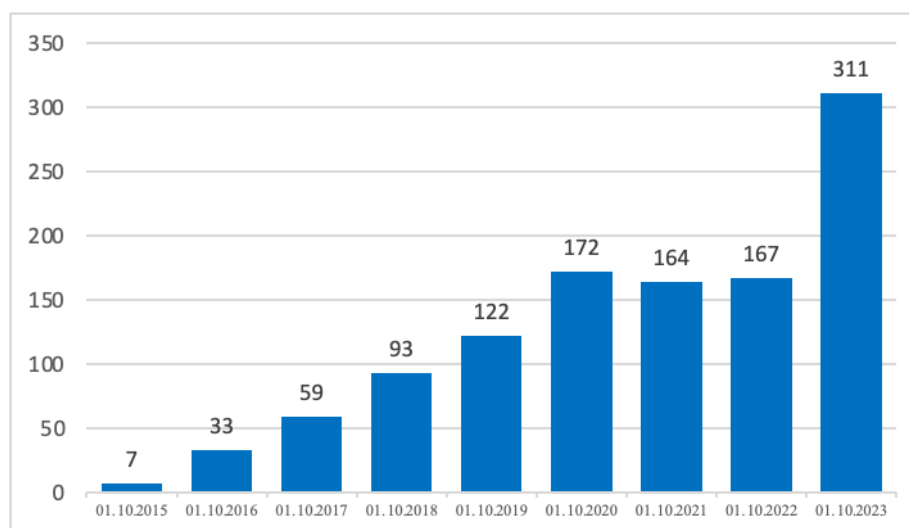

Рис. 4. Динаміка кількості студентів КНЕУ ім. В. Гетьмана на дистанційній формі здобуття вищої освіти на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти
Джерело: розроблено авторами

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних питань організації дистанційного навчання в закордонних та вітчизняних університетах присвячені праці В.Ю. Бикова, О.О. Гриценчук, Ю.О. Жука [2], Л.А. Штефан, О.П. Борзенко [3], І.М. Ушкаленко, Ю.В. Зелінської [4].

Психологічні засади дистанційного навчання були детально досліджені М.Л. Смульсон, Ю.І. Машбицем та М.І. Жалдаком у монографії [5].

Аналіз педагогічних інноваційних методів у цифрову епоху проведено О.В. Дзюбенко, Н.В. Морзе, С.В. Василенко, Л.О. Варченко-Троценко, В.П. Вембер, М.А. Бойко, І.П. Воротніковою, Є.М. Смірної-Трибульською [6], Є.В. Остропольською, Д.О.Березовським, О.С. Хорошайло [7].

Питання створення та використання дистанційних (електронних навчальних) курсів вивчали В.М. Кухаренко [8], В.В. Вишнівський, М.П. Гніденко, Г.І. Гайдур, О.О. Ільїн [9], Ю.В. Триус, І.В. Герасименко, В.М. Франчук [10], Н.В. Морзе; О.П. Буйницька, Л.О. Варченко-Троценко [11] та ін.

Цікаве дослідження проведене Романовським О.Г., Квасник О.В., Морозом В.М., Підбуцькою Н.В., Резнік С.М., Черкашиним А.І. Шаполовою В.В. [12] щодо вивчення думки студентів про якість дистанційної форми навчання та вагомості впливу різних факторів на динаміку її розвитку (Рис. 5).

Рис. 5. Сила впливу різних факторів на динаміку розвитку дистанційної форми здобуття вищої освіти (ДистФ) в Україні
Джерело: розроблено авторами на основі [12]

Результати даного дослідження свідчать, що на думку студентів університети наразі мають близько третини факторного впливу на динаміку розвитку дистанційної форми здобуття вищої освіти. Тому вирішення питання

забезпечення ефективної реалізації освітньої програми на дистанційній формі відповідно до запитів здобувачів з урахуванням як її переваг, так її недоліків (рис. 6), підкреслює актуальність оновлення концепції організації освітнього процесу на дистанційній формі навчання.

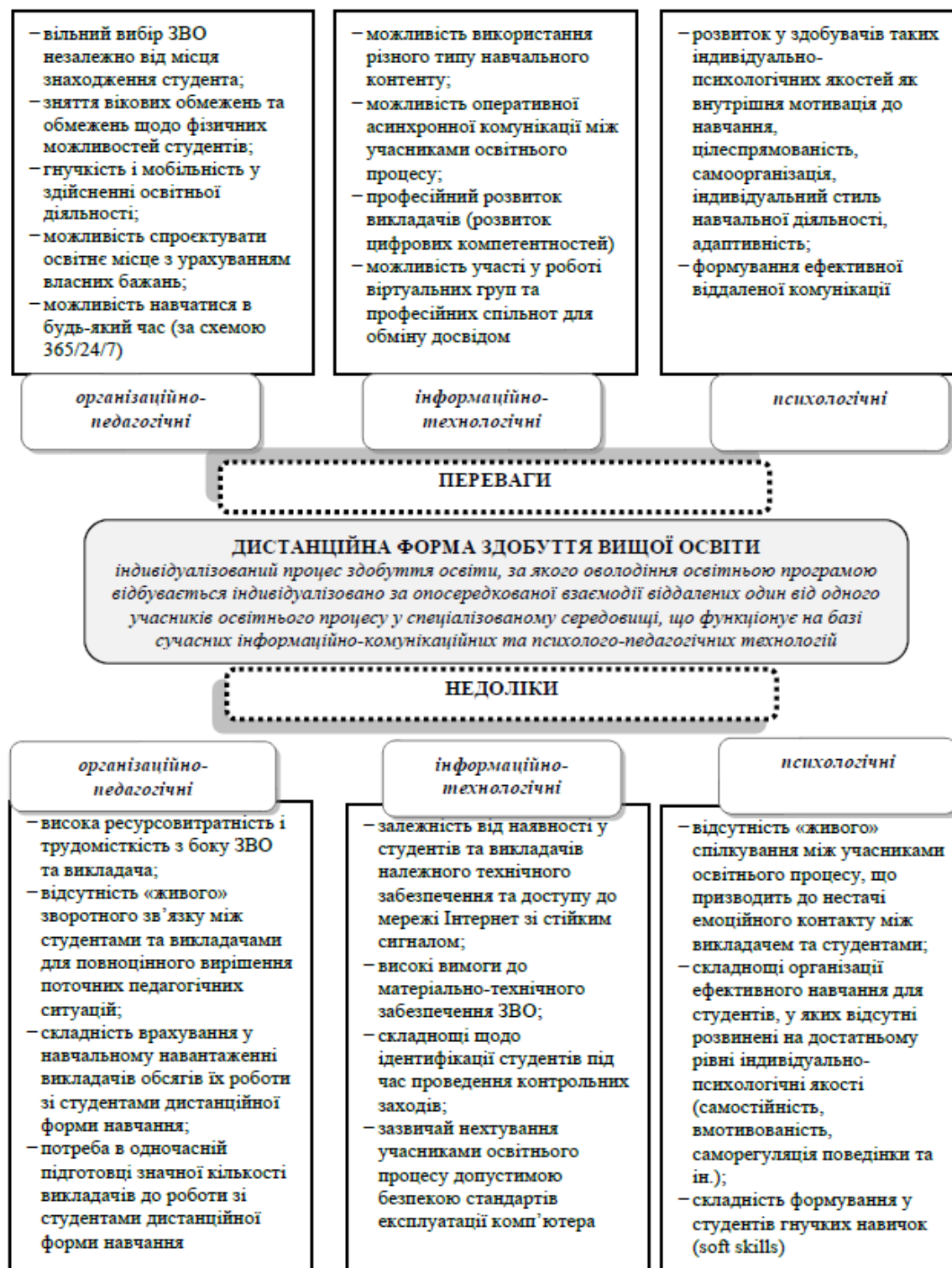

Рис. 6. Переваги на недоліки дистанційної освіти
 Джерело: розроблено авторами на основі [13, 14]

Мета статті. Сформувані на базі оновленої концепції організації освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти модель розробки навчальних планів та технологію її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Протягом десятирічного провадження у КНЕУ ім. В. Гетьмана освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти завдання формування технічного, кадрового, навчально-методичного, нормативного та фінансового забезпечення для організації освітнього процесу за дистанційною формою здобуття вищої освіти комплексно вирішувалися на семи рівнях:

– *рівень університету* — створення окремого структурного підрозділу — Інституту дистанційної освіти (ІДО); формування нормативного забезпечення [15–17] щодо реалізації дистанційного навчання в університеті; закупівля найнеобхіднішого технічного обладнання; вибір загальноуніверситетської системи управління навчанням (платформа Moodle) та впровадження її в інформаційне середовище університету; запровадження постійно діючих курсів підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників університету «Дистанційні технології в освітньому просторі університету»;

– *рівень ІДО* — забезпечення навчально-наукової, методичної (у тому числі через моніторинг дистанційних курсів навчальних дисциплін (ДК) стосовно відповідності Уніфікованим вимогам щодо структури ДК [16, Додаток В]), організаційної, технічної, програмної та інформаційної підтримки використання технологій дистанційного та електронного навчання на базі платформи Moodle в освітньому та цифровому просторі Університету у форматі «365/24/7»;

– *рівень дирекції навчально-наукового інституту / деканату факультету* — забезпечення організаційної роботи із студентами дистанційної форми навчання (ведення навчальних карток, робота з електронним портфоліо студента в ПС «ДЕКАНАТ», організація переведення / відрахування / поновлення, ведення студента в ЄДЕБО тощо);

– *рівень гаранта та проєктної групи освітньої програми* — розробка освітньої програми (ОП); формування навчального плану для студентів дистанційної форми навчання; співпраця з ІДО, кафедрами та викладачами, які мають навантаження на дистанційній формі навчання; співпраця зі стейкхолдерами ОП; забезпечення акредитації ОП;

– *рівень кафедри* — мотивація розвитку цифрових компетентностей науково-педагогічних працівників кафедри; моніторинг дистанційних курсів навчальних дисциплін (ДК) кафедри щодо якісного наповнення навчальним контентом;

– *рівень науково-педагогічного працівника* — розвиток власних цифрових компетентностей; розробка авторських дистанційних курсів на платформі Moodle та їх сертифікація; організація навчального процесу для студентів дистанційної форми навчання через дистанційні курси платформи Moodle;

– рівень студента дистанційної форми — системна реалізація навчальної діяльності студента через дистанційні курси платформи Moodle.

Діюча модель організації дистанційної форми здобуття вищої освіти в КНЕУ ім. В. Гетьмана базувалася на комплексному використанні дистанційних курсів навчальних дисциплін, розміщених на загальноуніверситетській платформі Moodle, та асинхронній взаємодії учасників освітнього процесу. Як показав багаторічний досвід реалізації дана модель, що повністю відповідає основним ідеям дистанційного навчання «навчання будь-де та будь-коли», є досить ефективною, однак має ряд недоліків, які в першу чергу пов'язані з відсутністю синхронної взаємодії між викладачами та студентами. Така організація освітнього процесу сприяє зниженню самомотивації та самоорганізації студентів до регулярного навчання, погіршує зворотній зв'язок «викладач–студент–викладач» та не забезпечує повноцінного формування у студентів соціальних навичок (soft skills), що призводить до зниження якості навчання.

З метою пошуку шляхів забезпечення високої якості дистанційної освіти та вирішення виявлених проблем та недоліків існуючої моделі організації освітнього процесу за дистанційною формою, з 1 січня 2023 року командою КНЕУ ім. В. Гетьмана, до складу якої входять Марина Сільченко, Юлія Красюк та Тетяна Кучерява, розпочато роботу в рамках проєкту 101083143 — DEFEP «Distance Education for Future: best EU practices in response to the requests of modern higher education seekers and labor market» (Дистанційна освіта для майбутнього: кращі практики ЄС у відповідь на запити здобувачів сучасної вищої освіти та ринку праці) в рамках програми Еразмус+ за напрямком ERASMUS-EDU-2022-CBHE-STRAND-2 – Capacity Building in the field of Higher Education: Strand 2 – Partnerships for transformation in higher education [18, 19].

Під час реалізації цього проєкту відбулось ознайомлення з кращими європейськими практиками в організації дистанційної освіти (в Університеті Саарланд (Universitat des Saarlandes, м. Саарбрюкен, Німеччина), в Університеті Короля Хуана Карлоса (Universidad Rey Juan Carlos, м. Мадрид, Іспанія), в Університеті Палермо (Università degli Studi di Palermo, м. Палермо, Італія), проведене соціологічне опитування усіх груп стейкхолдерів щодо їх бачення дистанційної освіти, переваг та недоліків, пріоритетів, потреб та запитів щодо дистанційної освіти, сформований аналітичний звіт про передумови та ключові тенденції подальшого реформування дистанційної освіти в її методологічній, інституційній, організаційній, нормативній, кадровій та технічній складовій на підставі аналізу поточного стану дистанційної освіти в Україні, Молдові та країнах Європейського Союзу, проведене наукове дослідження, результати якого представлені в монографії з методології дистанційної вищої освіти (готується до публікації), підготовлений пакет типових норма-

тивних документів, які регламентують дистанційну форму здобуття вищої освіти на рівні університету.

Також нами був проведений аналіз ефективності діючої в КНЕУ ім. В. Гетьмана системи організації дистанційної форми здобуття вищої. У рамках цього було проведено обговорення проблем та недоліків існуючої моделі дистанційної освіти з науково-педагогічними працівниками (НПП) на університетських навчально-методичних конференціях, форумах, круглих столах, вебінарах, курсах підвищення кваліфікації «Дистанційні технології в освітньому просторі Університету». З метою вивчення думок наших студентів щодо поліпшення дистанційної освіти ми проводили опитування в режимі інтерв'ю здобувачів вищої освіти нашого університету не тільки дистанційної форми, а і студентів денної форми, які навчаються наразі в умовах воєнного стану в змішаному або дистанційному форматах.

Результати такого всебічного дослідження засвідчили нагальну потребу виокремити в навчальних планах дистанційної форми здобуття вищої освіти дистанційні заняття у синхронному режимі та дистанційні заняття у асинхронному режимі (табл. 1), а потужний досвід, отриманий науково-педагогічними працівниками щодо організації в дистанційному форматі процесу навчання на денній формі здобуття вищої освіти за особливих обставин, зокрема в проведенні занять на базі хмарних сервісів організації відеозв'язку, надав інструменти — педагогічні і цифрові — реалізації нової концепції організації освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти.

Важливим для формування навчального плану певної освітньої програми є визначення на рівні ЗВО співвідношення дистанційних занять в синхронному і асинхронному режимах з урахуванням:

– **особливостей галузі знань / спеціальності**, до яких належить освітня програма; у КНЕУ ім. В. Гетьмана особливості провадження всіх освітніх програм не суперечать принципам реалізації технологій дистанційного навчання;

– **рівня вищої освіти** (наприклад, на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти розподіл годин навчальних занять може різнитися; у КНЕУ ім. В. Гетьмана обсяг індивідуальної роботи зі студентами магістратури більше;

– визначеної в ЗВО **вартості навчання** за дистанційною формою відносно вартості на денній та заочній формах (чим більше дистанційних занять в синхронному режимі, тим більшою має бути вартість контракту); у КНЕУ ім. В. Гетьмана вартість навчання на дистанційній формі більше ніж на заочній;

– основної ідеї дистанційної освіти «**навчання будь-де і будь-коли**», яка проголошує мінімізацію обсягу дистанційних занять в синхронному

режимі; у КНЕУ ім. В. Гетьмана не забороняється студентам дистанційної форми за об'єктивних причин опанувати навчальну дисципліну переважно в асинхронному режимі.

Таблиця 1. — Основні види навчальних занять за оновленою концепцією організації освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти

	Дистанційне заняття в синхронному режимі	Дистанційне заняття в асинхронному режимі
Особливості навчальних занять	Передбачає віддалену синхронну взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання	Передбачає віддалену асинхронну взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання
Простір навчальної комунікації	Хмарні сервіси організації синхронного відеозв'язку (наприклад, Zoom)	Система управління навчанням (наприклад, Moodle)
Тривалість (для формування навчального плану та обліку навантаження НПП)	2 академічні години	2 академічні години
Навчальна взаємодія	Навчальна взаємодія «студент—викладач» має чітко визначені часові рамки тривалістю у дві академічні години. Рекомендовано проводити за розкладом, сформованим відповідним відділом ЗВО	Навчальна взаємодія «студент—викладач» відбувається із затримкою в часі: у будь-які дні тижня у зручний для здобувача та викладача час. Не передбачається відображення у розкладі
Призначення	Таке заняття може бути використане науково-педагогічним працівником для проведення оглядових чи проблемних лекцій, командної роботи над завданнями, консультацій, захистів студентами виконаних робіт тощо	Використовується для опрацювання студентом навчального контенту дистанційного курсу, організації викладачем дискусій на форумах, виконання студентом навчальних завдань та перевірки їх викладачем, організації контрольних заходів та іншої навчальної комунікації

Водночас важливим для формування графіку навчального процесу, який є складником навчального плану, стає визначення в ЗВО оптимальної для нього схеми розподілу дистанційних занять в синхронному та асинхронному режимах протягом семестру (Табл.2).

Таблиця 2. — Схеми формування графіку навчального процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти

Схема А	Схема В	Схема С
<i>Рівномірний синхрон</i>	<i>Періодичний синхрон</i>	<i>Блочний синхрон</i>
Рівномірний розподіл дистанційних занять в синхронному та асинхронному режимі протягом семестру	Дистанційні заняття в синхронному режимі проводяться періодично впродовж семестру	Дистанційні заняття в синхронному режимі проводяться протягом одного-двох тижнів один-два рази на семестр
Кожного тижня плануються кілька днів для дистанційних занять в синхронному режимі, інші дні — для занять в асинхронному режимі	Дистанційні заняття в синхронному режимі плануються в один-два дні, наприклад, у перший тиждень місяця. Інші тижні використовують для дистанційних занять в асинхронному режимі	Дистанційні заняття в синхронному режимі плануються в будь-які дні одного-двох тижнів один-два рази на семестр. Інші тижні використовують для дистанційних занять в асинхронному режимі

Організація навчання студентів дистанційної форми за кожною з наведених схем формування графіку навчального процесу буде дисциплінувати як студентів, так і викладачів, сприятиме покращенню комунікації «викладач—студент—викладач», що в свою чергу дозволить викладачам більш якісно коригувати навчальну діяльність студента на рівні дисципліни, розвиваючи його м'які навички. У нашому університеті з наступного навчального року буде реалізовуватися схема В, періодичний синхрон (рис. 7).

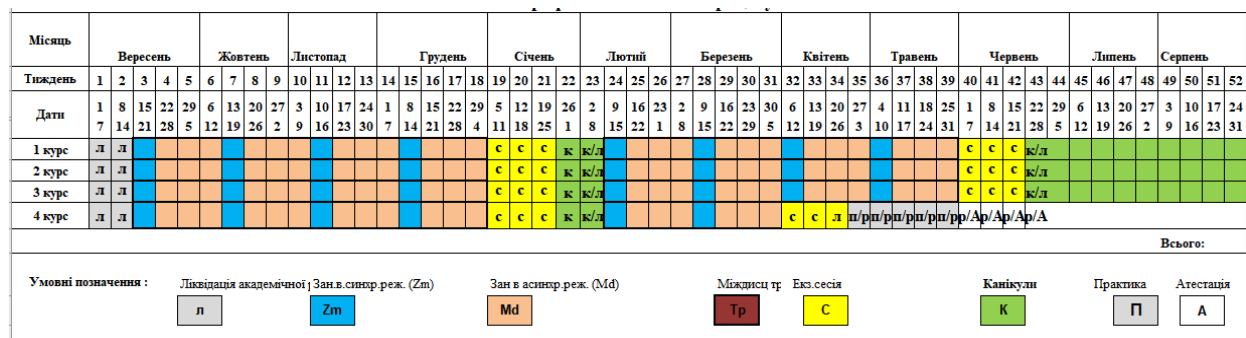

Рис. 7. Приклад шаблону формування розкладу навчальних занять в КНЕУ ім. В. Гетьмана для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з використанням корпоративних профілів хмарного сервісу Zoom та LMS Moodle відповідно до схеми В (періодичний синхрон)

При цьому навчальний план для здобувачів вищої освіти дистанційної форми є повністю ідентичним навчальному плану денної форми тієї самої освітньої програми, однак, має особливості, продемонстровані на рис. 7.

Багаторічний досвід провадження освітньої діяльності на дистанційній формі навчання вищої освіти в КНЕУ ім. В. Гетьмана став підґрунтям для формалізації розподілу навчальних годин в межах освітнього компонента між різними видами навчальної діяльності.

Рис. 7. Модель розподілу навчальних годин на один семестр на прикладі чотири кредитної навчальної дисципліни освітньої програми (форма підсумкового контролю — екзамен)

Джерело: розроблено авторами

Також у навчальному плані для освітніх компонентів практичної підготовки (практика, тренінги, підготовка та захист кваліфікаційної роботи, атестаційний (кваліфікаційний) екзамен) повинні бути передбачені:

- вісім годин дистанційних занять в синхронному режимі — для тренінгу з циклу практичної підготовки;
- години дистанційних занять в асинхронному режимі (з розрахунку шість годин на кожен кредит) — для тренінгу з циклу практичної підготовки;
- години дистанційних занять в асинхронному режимі (з розрахунку дві години на кожен кредит) — для практики та підготовки та захисту кваліфікаційної роботи;
- години дистанційних занять в синхронному та асинхронному режимах та години на атестаційний (кваліфікаційний) екзамен не передбачаються;
- решта годин відводиться на самостійну роботу студента.

Висновки. На нашу думку, запропоновані зміни у моделі організації освітнього процесу на дистанційній формі здобуття вищої освіти, які забезпечать не тільки асинхронну, а і синхронну взаємодію, дозволять підвищити рівень самоорганізації студентів і викладачів, будуть стимулювати студентів до регулярної роботи, нададуть викладачам засоби ідентифікації студентів та їх робіт, впорядкують та систематизують комунікацію та за рахунок можливості отримання швидкої допомоги дозволять коригувати індивідуальну навчальну траєкторію на рівні навчальної дисципліни, та дозволять формувати у студентів *soft skills*. Запропоновані принципи формування за даної моделі навчального плану та графіку навчального процесу, розподілу навчальних годин для різних видів занять для кожної навчальної дисципліни, на думку авторів дозволять підвищити якість освітнього процесу на дистанційній формі навчання. Зазначені новації будуть впроваджені в КНЕУ ім. В. Гетьмана та інших університетах — учасниках грантового проєкту з 2024-2025 н.р. Тому подальші наші дослідження будуть пов'язані з вивченням ефективності запропонованої моделі.

Література:

1. Єдина державна електронна база з питань освіти – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vstup.edbo.gov.ua/offers/>
2. Дистанційне навчання в країнах Європи та США і перспективи для України. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології : монографія / В. Ю. Биков, О.О. Гриценчук, Ю.О. Жук. – Київ : Атіка, 2005. – С. 11-178.
3. Штефан Л.А. Особливості організації дистанційного навчання студентської молоді в Канаді : ретроспективний аналіз: монографія. / Л.А. Штефан, О.П. Борзенко. – Харків : ХНАДУ, 2015. – 181 с.
4. Ушкаленко І. М. Дистанційна форма навчання у вищих навчальних закладах України та інших країн світу / І.М. Ушкаленко, Ю.В. Зелінська // Ефективна економіка. – 2018. – № 4. – С. 54-60.
5. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М.Л. Смульсон, Ю.І. Машбиць, М.І. Жалдак. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 240 с.
6. Інноваційні педагогічні методи в цифрову епоху: навчальний посібник / за заг. ред О.В. Дзюбенко. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2021. – 267 с.
7. Остропольська Є. Інноваційні методики навчання студентів закладів вищої освіти в умовах дистанційної форми навчання / Є. Остропольська, Д. Березовський, О. Хорошайло // «IT Synerg». – 2022. – № 1. – С. 63-75.
8. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс : навч. посіб. / за ред. В.М. Кухаренка. 3-тє вид. – Харків : НТУ ПІ «Торсінг», 2019. – 320 с.
9. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів : навчальний посібник. / В.В. Вишнівський, М.П. Гніденко, Г.І. Гайдур, О.О. Ільїн.:– Київ : ДУТ, 2018. – 140 с.
10. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE : метод. посіб. / Ю.В. Триус, І.В. Герасименко, В.М. Франчук. – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – 220 с.
11. Створення сучасного електронного курсу в системі MOODLE: навч. посіб. / Н.В. Морзе, О.П. Буйницька, Л.О. Варченко-Троценко. – Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2016. – 232 с.

12. Романовський О.Г. Фактори розвитку та напрями вдосконалення дистанційної форми навчання в системі вищої освіти України / О.Г. Романовський, О.В. Квасник, В.М. Мороз, Н.В. Підбуцька, С.М. Резнік, А.І. Черкашин et al. // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2019. – Том 74, № 6. – С. 20-42.
13. Мороз С.А. Дистанційна форма здобуття вищої освіти: аналіз думки студентів щодо якості, переваг і недоліків / С.А. Мороз, О.Г. Романовський, В.М. Мороз, С.М. Домбровська, Л.М. Грень, Л.А. Помаза-Пономаренко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2020. – Том 79, № 5. – С. 276-295.
14. Язвінська Н.В. Маркетингове дослідження сучасних форм здобуття вищої освіти в Україні / Н.В. Язвінська // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2021. – вип. 19. – С. 136-145
15. Положення про дистанційне навчання в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1R19uPWo_1exVYjU-X5Ze17sPLBqjyxOd/view
16. Положення про дистанційні курси та їх сертифікацію в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/164Ajz7kC1JQNtm3LSV0Nm58fbqLbRYxr/view>
17. Положення про Інститут дистанційної освіти Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1jHxbUk_MMzXyqspiryogTq8hYUcduf7/view
18. DEFEP Дистанційна освіта майбутнього: найкращі практики ЄС – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defep.chmnu.edu.ua/uk/summary-ua/>
19. Проект Erasmus «DEFEP-Distance Education for Future» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kneu.edu.ua/ua/University_en/international_connections/defep/

References:

1. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity [The unified state electronic database on education]. (n.d). vstup.edbo.gov.ua/offers. Retrieved from <https://vstup.edbo.gov.ua/offers/> [in Ukrainian].
2. Bykov, V.YU., Hrytsenchuk, O.O., & Zhuk, YU.O. (2005). *Dystantsiine navchannia v krainakh Yevropy ta SSHA i perspektyvy dlia Ukrainy. Informatsiine zabezpechennia navchalno-vykhovnoho protsesu: innovatsiini zasoby i tekhnolohii* [Distance learning in Europe and the USA and prospects for Ukraine. Information support of the educational process: innovative means and technologies]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Shtefan, L.A. & Borzenko, O.P. (2015). *Osoblyvosti orhanizatsii dystantsiinoho navchannia studentskoi molodi v Kanadi : retrospektyvnyi analiz* [Peculiarities of distance learning organization of student youth in Canada: retrospective analysis]. Kharkiv: KHNADU [in Ukrainian].
4. Ushkalenko, I.M., & Zelinska, YU.V. (2018). Dystantsiina forma navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy ta inshykh krain svitu [Distance form of education in higher educational institutions of Ukraine and other countries of the world]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 4, 54-60 [in Ukrainian].
5. Smulson, M.L., Mashbyts, YU.I., & Zhaldak, M.I. (2012). *Dystantsiine navchannia: psykholohichni zasady* [Distance learning: psychological foundations]. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. Dzyubenko, O.V. (Eds). (2021). *Innovatsiini pedahohichni metody v tsyfrovu epokhu* [Innovative pedagogical methods in the digital age]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnya Ruta» [in Ukrainian].
7. Ostropolska, YE., Berezovsky, D., & Khoroshaylo, O. (2022). Innovatsiini metodyky navchannia studentiv zakladiv vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoi formy navchannia [Innovative teaching methods for students of higher education institutions in conditions of distance education]. *IT Synerg*, 1, 63-75 [in Ukrainian].

8. Kukhareuka, V.M. (Eds). (2019). *Dystantsiine navchannia: umovy zastosuvannia. Dystantsiinyi kurs [Distance education: conditions of application. Distance course]*. (3rd ed.). Kharkiv: NTU PI «Torsinh» [in Ukrainian].
9. Vyshnivskiy, V.V., Hnidenko, M.P., Haydur, H.I., & Ilin, O.O. (2018). *Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia. Stvorennia elektronnykh navchalnykh kursiv ta elektronnykh testiv [Organization of distance education. Creation of electronic training courses and electronic tests]*. Kyiv: DUT [in Ukrainian].
10. Tryus, Yu.V., Herasyenko, I.V., & Franchuk, V.M. (2012). *Systema elektronnoho navchannia VNZ na bazi MOODLE [E-learning system of universities based on MOODLE]*. Cherkasy: ChDTU [in Ukrainian].
11. Morze, N.V., Buinytska, O.P., & Varchenko-Trotsenko, L.O. (2016). *Stvorennia suchasnoho elektronnoho kursu v systemi MOODLE [Creation of a modern electronic course in the MOODLE system]*. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
12. Romanovskiy, O.H., Kvasnyk, O.V., Moroz, V.M., Pidbutska, N.V., Reznik, S.M., Cherkashyn, A.I. et al. *Faktory rozvytku ta napriamy vdoskonalennia dystantsiinoi formy navchannia v systemi vyshchoi osvity Ukrainy [Development factors and directions of improvement of distance education in the system of higher education of Ukraine]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids, Vols. 74, 1, 20-42 [in Ukrainian]*.
13. Moroz, S.A., Romanovskiy, O.H., Moroz, V.M., Dombrovska, S.M., Hren, L.M., & Pomaza-Ponomarenko, L.A. (2020). *Dystantsiina forma zdobuttia vyshchoi osvity: analiz dumky studentiv shchodo yakosti, perevah i nedolikiv [Distance form of obtaining higher education: analysis of students' opinion regarding quality, advantages and disadvantages]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids, Vols. 79, 5, 276-295 [in Ukrainian]*.
14. Yazvinska, N.V. (2021). *Marketynhove doslidzhennia suchasnykh form zdobuttia vyshchoi osvity v Ukraini [Marketing research of modern forms of obtaining higher education in Ukraine]. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», issue 19, 136-145 [in Ukrainian]*.
15. *Polozhennia pro dystantsiine navchannia v Kyivskomu natsionalnomu ekonomichnomu universyteti imeni Vadyma Hetmana [Regulations on distance learning at Vadym Hetman Kyiv National University of Economics]*. (n.d). drive.google.com/file/d/1Rl9uPW0_1exVYjU-X5Ze17sPLBqjyxOd/view. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1Rl9uPW0_1exVYjU-X5Ze17sPLBqjyxOd/view [in Ukrainian].
16. *Polozhennia pro dystantsiini kursy ta yikh sertyfikatsiiu v Kyivskomu natsionalnomu ekonomichnomu universyteti imeni Vadyma Hetmana [Regulations on distance courses and their certification at Vadym Hetman Kyiv National University of Economics]*. (n.d). drive.google.com/file/d/164Ajz7kC1JQNtm3LSV0Nm58fbqLbRYxr/view. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/164Ajz7kC1JQNtm3LSV0Nm58fbqLbRYxr/view> [in Ukrainian].
17. *Polozhennia pro Instytut dystantsiinoi osvity Kyivskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu imeni Vadyma Hetmana [Regulations on the Distance Education Institute of Vadym Hetman Kyiv National University of Economics]*. (n.d). drive.google.com/file/d/1jHxblUk_MMzXyqsipryogTq8hYUcduf7/view. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1jHxblUk_MMzXyqsipryogTq8hYUcduf7/view [in Ukrainian].
18. *DEFEP Dystantsiina osvita maibutnoho: naikrashchi praktyky Yes [DEFEP Distance education of the future: EU best practices]*. (n.d). defep.chmnu.edu.ua/uk/summary-ua/. Retrieved from <https://defep.chmnu.edu.ua/uk/summary-ua/> [in Ukrainian].
19. *Proiekt Erasmus «DEFEP-Distance Education for Future» [Erasmus project «DEFEP-Distance Education for Future»]*. (n.d). kneu.edu.ua/ua/University_en/international_connections/defep/. Retrieved from https://kneu.edu.ua/ua/University_en/international_connections/defep/ [in Ukrainian].

УДК: 373.5.091.27:51(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-855-867](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-855-867)

Кривошея Михайло Ігорович аспірант Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (066)891-88-87, <https://orcid.org/0009-0000-4365-5937>

АНАЛІЗ ЦІЛЕЙ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ МАТЕМАТИЧНИХ ЗМАГАНЬ УЧНІВ

Анотація. Математична компетентність - це одна з ключових компетентностей Нової української школи. Пріоритетним напрямком розвитку сучасного суспільства є виявлення обдарованих дітей та їх потенційних можливостей. Математичні змагання школярів слугують реалізації цього пріоритету. В роботі з'ясовано зміст поняття «математичні змагання учнів», схарактеризовано основні форми проведення таких змагань в Україні. Розглянуто різні види всеукраїнських змагань учнів з математики, визначено нормативну базу їх організації. Проаналізовано цілі й особливості проведення всеукраїнських математичних змагань учнів. Математичне змагання учнів запропоновано розглядати як очну або дистанційну зустріч учнів з метою з'ясування особистої або колективної першості в рівнях математичної компетентності. На основі порівняльного аналізу виявлено спільні та відмінні цілі проведення різних математичних змагань учнів. Виявлено необхідність пріоритетного розподілу цілей математичних змагань та узгодження завдань проведення математичних змагань із позицій цілей їх організаторів та цілей безпосередніх учасників відповідних змагань. Виокремлено позитивні тенденції в організації та проведенні математичних змагань учнів в Україні, в тому числі неформальну співпрацю двох організаційних центрів змагань: державного, що уособлюється Міністерством освіти і науки й Малою академією наук та науково-освітні інституції, яким делеговано гарантоване право, щодо проведення в Україні окремих математичних змагань. Зазначено, що творча співпраця науковців, вчителів-практиків та державних інституцій слугує успіху щодо реалізації комплексної мети всеукраїнських учнівських математичних змагань.

Ключові слова: математичне змагання учнів, олімпіада, турнір, мета математичного змагання, цілі та особливості організації змагань.

Kryvosheia Mykhailo Ihorovych PhD Student at the Educational and Scientific Institute of Pedagogy, Psychology, and Training of Higher Qualification Specialists, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 21001, Vinnytsia, Ostrozkoho St., 32, Tel.: (066) 891-88-87, <https://orcid.org/0009-0000-4365-5937>

ANALYSIS OF THE GOALS AND FEATURES OF ORGANIZING ALL-UKRAINIAN MATHEMATICAL COMPETITIONS FOR STUDENTS

Abstract. Mathematical competence is one of the key competencies of the New Ukrainian School. A priority direction in the development of modern society is the identification of gifted children and the realization of their potential capabilities. Mathematical competitions for students serve to realize this priority. The paper clarifies the content of the concept of "student mathematical competitions," characterizes the main forms of such competitions in Ukraine, and reviews various types of all-Ukrainian student mathematics competitions, defining the regulatory framework for their organization. The goals and features of conducting all-Ukrainian mathematical competitions for students are analyzed. It is proposed to consider student mathematical competitions as in-person or remote meetings of students to determine individual or collective superiority in levels of mathematical competence. Based on comparative analysis, the common and distinct goals of different student mathematical competitions are identified. The necessity for prioritizing the goals of mathematical competitions and aligning the goals of the competitions with the objectives of their organizers and the direct participants of these competitions is highlighted. Positive trends in the organization and conduct of student mathematical competitions in Ukraine are identified, including the informal cooperation between two organizational centers of competitions: the state, represented by the Ministry of Education and Science and the Minor Academy of Sciences, and scientific-educational institutions, which are delegated the guaranteed right to conduct certain mathematical competitions in Ukraine. It is noted that the creative collaboration of scientists, practicing teachers, and state institutions contributes to the successful realization of the comprehensive goal of all-Ukrainian student mathematical competitions.

Keywords: student mathematical competition, Olympiad, tournament, goal of mathematical competition, goals and features of competition organization.

Постановка проблеми. В методичній літературі та інтернет середовищі часто можна зустріти поняття «математичні змагання учнів». Що таке математичні змагання учнів? Які види учнівських математичних змагань поширені нині в Україні? Які цілі та особливості організації таких змагань? Яке місце і роль цих змагань у системі математичної підготовки учнів?

Наш пошук відповідей на поставлені запитання розкрив потужний масив інформації про математичні змагання учнів на міжнародному й всеукраїнському рівні, на обласних рівнях та навіть на рівні окремих громад і шкіл. Зважаючи на надзвичайно великий обсяг інформації, в цій статті увагу зосередимо лише на різновидах всеукраїнських математичних змагань учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо учнівських інтелектуальних змагань із різних навчальних предметів розглядалося в низці

дисертаційних досліджень. Зокрема, Л. С. Ващенко [1] досліджувала методичні засади організації біологічних учнівських олімпіад; С. С. Жуковський [2] – педагогічні умови підготовки обдарованих школярів до олімпіади з інформатики. М. П. Пихтар [3] та С. Ю. Білоус [4] досліджували розвиток здібностей школярів в умовах діяльності Малої академії наук. М. П. Пихтар на матеріалі математики, а С. Ю. Білоус на матеріалі фізики. К. К. Кудавка [5] проаналізувала значення олімпіад з природничих дисциплін для розвитку інтелектуальних здібностей учнів. Нами не виявлено конкретних дисертаційних досліджень щодо всеукраїнських учнівських математичних змагань. Зміст відповідних публікацій у фаховій періодиці сконцентрований, в основному, на задачному матеріалі цих змагань.

Мета даної статті. З'ясувати зміст ключового поняття «математичні змагання учнів», розглянути різні види всеукраїнських змагань учнів з математики та проаналізувати їхні цілі й особливості організації.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інтелектуальне змагання» належить до часто використовуваних у педагогічних наукових джерелах та в освітніх нормативно-установчих документах. Проте ні Великий український тлумачний словник (ВТС) сучасної мови [6], ні Український педагогічний словник за редакцією С. У. Гончаренка [7] не дають визначення цьому поняттю. Змагання є «намаганням перевершити, перемагти когось у чомусь, домагаючись кращих, ніж у когось, результатів або показників; зустріччю для здобуття першості» [6], а інтелект – це «здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відобразити й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати» [7, с.146]. Теодор Лещак [8, с.5] розглядає інтелектуальні змагання серед учнів як один із методів розумового виховання, суть якого в плеканні стійкого позитивного ставлення учнів до розумової праці, в формуванні в них культу знань, у прагненні до постійного розумового самовдосконалення. Інтелектуальні математичні змагання на думку О. М. Задоріної [9] – це масова форма позакласної роботи учнів, яка є умовою формування їх дослідницьких компетентностей. З огляду на вище сказане, ми вважаємо коректним наступне тлумачення змісту поняття: інтелектуальне змагання учнів - це очна або дистанційна зустріч учнів з метою з'ясування особистої або колективної першості в спроможності розв'язувати завдання на теоретичному рівні мислення. Відповідно «математичне змагання учнів» - це очна або дистанційна зустріч учнів з метою з'ясування особистої або колективної першості в рівнях математичної компетентності.

В Україні інтелектуальні змагання школярів, у тому числі й математичні змагання, мають три форми проведення: олімпіади, турніри та конкурси-захисти наукових робіт. Всеукраїнська предметна олімпіада – змагання, що проводиться в особистій першості. Впродовж олімпіади учні демонструють

свої знання, уміння та навички з одного або декількох предметів. Всеукраїнські учнівські турніри з навчальних предметів – це командна першість у формі наукової дискусії. Кожен із турнірів, у відповідності до навчального предмету, має свій регламент. Конкурс-захист наукових робіт – це змагання в індивідуальній першості, в ході яких учні презентують результати особистих наукових досліджень.

Серед десятків учнівських математичних змагань, які нині організуються та проводяться в Україні, всеукраїнський рівень мають наступні змагання: Всеукраїнська учнівська олімпіада з математики, Всеукраїнська учнівська Інтернет-олімпіада з математики, Всеукраїнський турнір юних математиків імені професора М.Й.Ядренка, Всеукраїнський турнір математичних боїв академіка НАН І.І. Ляшка, Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідницьких робіт з математики учнів-членів Малої академії наук України, Всеукраїнська комплексна олімпіада з математики, фізики та інформатики «Турнір чемпіонів», Всеукраїнська Конференція-Олімпіада геометричної творчості імені В.А. Ясінського, Всеукраїнська Інтернет-олімпіада «На урок». Набули ознак всеукраїнського масштабу Київські олімпіади: відкрита Київська математична олімпіада для учнів 4-6 класів, відкритий Київський турнір математичних боїв імені Лесі Рубльової (в рамках якого проходить математичний конкурс «Занзібар»), олімпіада з логіки – Київська відкрита лінгвістична олімпіада. В державі забезпечено організаційні передумови щодо участі учнів України в міжнародних математичних змаганнях, зокрема: Міжнародна учнівська математична олімпіада, Європейська математична олімпіада серед дівчат, міжнародна Іранська геометрична олімпіада, Міжнародний чемпіонат з розв'язування логічних математичних задач, Міжнародний математичний конкурс «Кенгуру», міжнародне змагання з усного рахунку «Прангліміне» (в останні роки проведення конкурсу в Україні призупинено), міжнародна олімпіада з математики «Hong Kong Mathematics Olympiad».

Всі вище вказані математичні змагання передбачають певні цілі, мають свої особливості за змістом та формою проведення, що регламентуються відповідними положеннями. Останні мають бути узгоджені з чинним законодавством України.

Правовим підґрунтям (нормативною базою) для організації та проведення всеукраїнських математичних змагань для учнів слугує «Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади, турніри, конкурси з навчальних предметів, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт, олімпіади зі спеціальних дисциплін та конкурси фахової майстерності» (далі Положення), яке затверджене наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 22 вересня 2011 року №1099 (зі змінами) [10]. Щодо 2023/2024 навчального року, то цього року проведення Всеукраїнських предметних олімпіад відбувається з урахуванням наказу Міністерства освіти і науки України від

31 жовтня 2023 року №1330 «Про проведення Всеукраїнських предметних олімпіад і турнірів у 2023/2024 навчальному році» та з огляду на Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року №2102 – ІХ. Організатори Всеукраїнських учнівських олімпіад із навчальних предметів у своїй діяльності з необхідністю послуговуються постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2023 року №782 «Про початок навчального року під час воєнного стану в Україні» та забезпечують узгодженість зі статтею 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Цим Положенням регламентується методичне та фінансове забезпечення, визначається порядок щодо участі в змаганнях та щодо визначення переможців змагань. Координація проведення Всеукраїнських олімпіад і турнірів здійснюється у відповідності до Наказів та Листів МОН України, термін дії яких, здебільшого, є відповідний навчальний рік. Методичні рекомендації щодо проведення II та III етапів і науково-методичне забезпечення для підготовки до IV етапів Всеукраїнських предметних учнівських олімпіад знаходять відображення у відповідних листах ІМЗО.

Всеукраїнські учнівські математичні олімпіади є найбільш масовими інтелектуальними змаганнями. Вони охоплюють учнів 6-11 класів. З огляду на Положення [10], основними завданнями учнівських олімпіад, турнірів, конкурсів з навчальних предметів, конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт, олімпіад зі спеціальних дисциплін та конкурсів фахової майстерності є наступні: стимулювання творчого самовдосконалення дітей, учнівської молоді; виявлення обдарованих учнів; розвиток обдарованих учнів; надання їм допомоги у виборі професії; залучення їх до навчання у закладах фахової передвищої, вищої освіти [10].

Абзац третій пункту 1.3 розділу I із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки [11], доповнює вище вказаний перелік завдань наступними цілями проведення інтелектуальних змагань учнів: реалізація здібностей талановитих учнів; формування творчого покоління молодих науковців та практиків для різних галузей суспільного життя; підвищення інтересу до поглибленого вивчення навчальних дисциплін; формування у колах учнівської молоді навичок дослідницької роботи; популяризація досягнень науки, техніки та новітніх технологій; підбиття підсумків роботи факультативів, гуртків, секцій, учнівських наукових товариств; активізація всіх форм позакласної та позашкільної роботи з учнями; підвищення рівня викладання навчальних, спеціальних та фахових дисциплін, фахової підготовки учнів; залучення професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, працівників наукових установ до активної роботи з обдарованою учнівською молоддю; формування команд для участі в міжнародних олімпіадах, конкурсах, турнірах [11].

Вище вказані цілі та завдання проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад із навчальних предметів подаються у відповідних нормативних документах комплексно, без констатації їх пріоритетності. З огляду на те, що математична обдарованість, у порівнянні з іншими, має найбільш ранню виявленість, може скластися думка, що першочерговим завданням математичної олімпіади є виявлення обдарованого учня. Проте для реалізації цієї цілі олімпіади, щонайменше необхідно, щоб учень виявив бажання взяти участь у ній. Без вчительського (батьківського) примусу, це можливо лише за умови зацікавленості дитини математикою, оскільки інтерес є реальним чинником, що мотивує та активізує розумову діяльність учня. Саме інтерес слугує основою для вибіркової спрямованості психічних, у тому числі й інтелектуальних, процесів людини [12, с.66, с.57]. З іншого боку підвищення та стимулювання інтересу до поглибленого вивчення математики визначається одним із завдань олімпіади. Інакше кажучи, олімпіада покликана слугувати формуванню та розвитку пізнавального інтересу, об'єктом якого є власне процес пізнання. Наше бачення в тому, що ціль олімпіади – формування прагнення проникнення до суті питання, прагнення пізнати теоретичне підґрунтя основ певної галузі знань (зокрема математики). Саме в такий спосіб цілі предметної олімпіади скеровують організаторів та учасників олімпіади до формування в учня стійкого інтересу до вивчення основ наук. Суть позиції Я. А. Коменського з цього приводу в тому, що маючи інтерес, учень поставить собі за мету не щось посереднє, а найвище, постійно намагатиметься чогось навчитися, коли відчуватиме, що йому чогось бракує, та постійно шукатиме в кого йому навчитися, в усьому змагаючись із своїми товаришами [13, с.134]. Власне, прояв зацікавленості до математики, наявність бажання займатись нею є однією з ознак обдарованості щодо цієї науки.

То ж яка серед цілей олімпіади: виявлення талановитості чи зацікавлення до вивчення має по значимості вищий пріоритет? Системний порівняльний аналіз інших цілей олімпіади, на предмет пріоритетності останніх, призводить до виявлення подібних двоякостей. Бачиться доцільною побудова деревовидного графа пріоритетного розподілу цілей математичної олімпіади (зрозуміло, граф матиме циклічні включення). Слідування такому графу слугувало б формуванню ефективної методики щодо реалізації комплексної мети організації та проведення олімпіади. Потребує дослідження питання щодо цілей, які мають на увазі вчителі-практики, залучаючи своїх учнів до участі в математичних олімпіадах та, власне, які цілі ставлять перед собою безпосередні учасники змагань і як ці цілі співвідносяться з тими, що визначені нормативними документами. Проблемним бачиться й питання щодо критеріїв досягнення поставлених цілей. Чи можна вважати, що ціль олімпіади щодо пошуку талановитих учнів є реалізованою за умови, якщо учень не виявив високої результативності в розв'язанні задач на олімпіаді? Чи варто в подальшому залучати такого учня до олімпіад? Якщо так, то чи існує міліт

спроб? Беззаперечним є факт, що математична обдарованість дітей впродовж тривалої співпраці з учителем іноді залишається прихованою, явно не вираженою. Олімпіада може слугувати своєрідним індикатором на обдарованість, проте у ході реалізації цієї цілі необхідно послуговуватися принципом «не нашкодь». Аналіз результатів участі учня в олімпіаді (як позитивних, так і негативних) має бути скерований на унеможливлення помилки щодо оцінки обдарованості. Успіх/неуспіх на олімпіаді ще не є однозначним критерієм наявності/відсутності обдарованості дитини.

Перемога у Всеукраїнській учнівській олімпіаді визначається в особистій першості, а у Всеукраїнському турнірі з математики - в командній першості. Проте специфікою математичних турнірів згідно правил є визначення й переможців у особистій першості на певних етапах турніру.

Всеукраїнські учнівські олімпіади з математики, математичні турніри згідно Положення [10] повинні мати лише очну форму проведення. Проте, як зазначалося вище, за умов воєнного стану в Україні мало місце проведення II та III етапів олімпіади в режимі on line. Завдання математичної олімпіади складаються державною мовою, відповідно учасники змагань оформлюють свої роботи теж державною мовою. Проте допускається, що за умови прийняття відповідного рішення журі, завдання можуть бути на мові вивчення математики учасником змагань. Відповідно цією ж мовою учасник оформляє свою роботу.

Специфікою математичних олімпіад є те, що в окремих ЗЗСО продовжує мати місце практика проведення шкільної олімпіади в декілька етапів, зазвичай їх три. Слід зауважити, що всі ці заходи можна розглядати лише як підготовчі, тренувальні. У відповідності до Положення [10] учасником I етапу математичної олімпіади може бути кожен учень, який виявив бажання та навчається у відповідному класі.

Математичний турнір відбувається в наступні два етапи: I етап - між командами ЗЗСО (відбувається згідно правил, які затверджені наказом МОН); II етап – заключний етап Всеукраїнського рівня (відбувається згідно порядку, визначеного МОН).

Завдання шкільних математичних складаються предметними комісіями, а для проведення математичних турнірів завдання готують оргкомітети. До 15 серпня відповідного року пакети цих завдань мають бути надіслані до ЗЗСО. Щодо пакетів завдань для проведення районних (міських) математичних олімпіад, то їх визначають обласні інститути післядипломної педагогічної освіти. Традиційно в переважній більшості регіонів II та III етапи математичної олімпіади відбувається в один тур, проте визначення кількості турів, тривалості кожного з них належить до компетенції територіальних управлінь (департаментів) освіти і науки. Завдання для проведення IV етапу математичних олімпіад та II етапу турнірів готуються предметно-методичною комісією. В переважній більшості пакети завдань складаються з авторських

задач і з огляду на те, що з математики проводиться міжнародна олімпіада, завдання IV етапу олімпіади враховують програми міжнародних змагань.

Учасниками II, III та IV етапів математичної олімпіади можуть бути виключно переможці попереднього етапу. Кількісний склад учасників II та III етапів визначається оргкомітетом відповідного етапу.

Щодо математичних турнірів, то оргкомітетами фінальних етапів у відповідності до поданих заявок за результатами участі у I етапі (згідно правил, затверджених МОН), учасникам надсилаються запрошення на участь у фінальному етапі.

Слід зауважити, що у II етапі всеукраїнської математичної олімпіади беруть участь учні 6 - 11 класів, які стали переможцями I етапу й які ввійшли до складу команди школи. Як виняток, учасниками можуть бути учні класів молодших від шостого за умови, що вони стали переможцями серед класу не нижчого від шостого. Учасниками III етапу всеукраїнської математичної олімпіади можуть бути лише учні, що визнані переможцями в категоріях 7 – 11 класів II етапу олімпіади й які ввійшли до складу команди району (міста). Щодо IV етапу всеукраїнської математичної олімпіади, то в ній можуть брати участь лише переможці, що виступали в категоріях 8 - 11 класів. Крім того, до участі в IV етапі можуть допускається (понад рейтингову кількість) переможці математичних Інтернет-олімпіад та деяких інших олімпіад та конкурсів (державного рівня) за умови узгодженості з пунктом 9.9 розділу Положення [10].

Всеукраїнські математичні змагання різняться за формою проведення, за змістом та за цілями. Є змагання, де виборюється або особиста, або колективна, або колективно-особиста першість. Наприклад, на Всеукраїнській Конференції-Олімпіаді геометричної творчості імені В.А. Ясінського, на Всеукраїнському турніру юних математиків імені професора М.Й. Ядренка, на Всеукраїнській комплексній олімпіаді з математики, фізики та інформатики «Турнір чемпіонів», організаційно передбачено можливості для виборювання як особистої так і колективної першості.

Всеукраїнська інтернет-олімпіада з математики для учнів є щорічним інтелектуальним змаганням, але на відміну від Всеукраїнської олімпіади, вона проводиться лише в два етапи, кожен з яких може мати декілька турів. Різняться ці олімпіади й строками проведення. I етап інтернет-олімпіади – в травні – листопаді, II етап – у грудні або в січні-лютому. На відміну від Всеукраїнської олімпіади, інтернет-олімпіада має заочний (I) етап. До участі залучаються учні порівняно значно старшої вікової категорії – 9 – 11 класи. Для проведення інтернет-олімпіади використовуються інформаційні та телекомунікаційні технології. Кращі з переможців математичної Інтернет-олімпіади можуть бути допущені до участі в IV етапі Всеукраїнської математичної олімпіади (лише поточного навчального року). Інтернет-олімпіада проводиться відповідно до Положення про Всеукраїнські учнівські Інтернет-олімпіади, затвердженого наказом МОН [14].

Організація та проведення інтернет-олімпіади має на меті реалізацію наступних цілей: створення умов для рівного доступу учнів до участі в інтелектуальних змаганнях; упровадження нових форм та методів пошуку обдарованих учнів та створення умов для розвитку їхніх здібностей; вдосконалення системи роботи з обдарованими учнями; забезпечення системності та безперервності проведення інтелектуальних змагань із математики для обдарованих учнів; підвищення інтересу учнів до поглибленого вивчення математики; стимулювання розвитку інтелектуальних (у т. ч. математичних) здібностей дітей; залучення обдарованих учнів до самостійної дослідницької діяльності; стимулювання інтересу учнів до оволодіння сучасними інформаційними технологіями; активізація творчої діяльності вчителів.

На основі порівняльного аналізу можна констатувати, що перша, друга, четверта та восьма, з вище вказаних цілей, відсутні в переліку цілей Всеукраїнської математичної олімпіади, натомість решта – є спільними. Результат аналізу наявних спільних цілей, щодо всього спектру всеукраїнських математичних учнівських змагань, може слугувати основою для висновку про відмінності в ступені пріоритетності відповідних цілей. Зокрема, залучення обдарованих учнів до самостійної дослідницької діяльності, формування та розвиток дослідницької компетентності учнів – ціль, що є наскрізною для всіх математичних змагань, проте для Всеукраїнського турніру юних математиків імені професора М.Й.Ядренка, Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт з математики учнів-членів МАН – це основний пріоритет. Для багатьох математичних змагань серед найвищих пріоритетів – поглиблене вивчення математики, у тому числі Всеукраїнська математична олімпіада. Натомість для інших (Міжнародний чемпіонат з розв'язування логічних математичних задач, Міжнародний математичний конкурс «Кенгуру») – провідна ціль у пробудженні зацікавленості учнів до вивчення математики.

Впродовж останніх десяти років набула практичного втілення ідея пропедевтичної складової в організації всеукраїнських математичних змагань. Прикладом цього може слугувати відкрита Київська математична олімпіада для учнів 4-6 класів, яка за географією учасників набула ознак всеукраїнської.

Характеризуючи особливості в організації всеукраїнських математичних змагань для учнів, слід виокремити, як значний позитив, неформальну співпрацю двох організаційних центрів змагань: державного, що уособлюється Міністерством освіти і науки й Малою академією наук та науково-освітні інституції, яким делеговано гарантоване право, щодо проведення в Україні міжнародних математичних змагань, зокрема:

- Львівський фізико-математичний лицей-інтернат при Львівському національному університеті імені Івана Франка (міжнародний математичний конкурс «Кенгуру») [15];

- Вінницький міський Центр з інтеграції до європейського та світового освітнього простору (Міжнародний чемпіонат з розв'язування логічних математичних задач) [16];

- Русанівський ліцей міста Київ (міжнародна Іранська геометрична олімпіада).

Аналогічна ситуація має місце й щодо певних всеукраїнських математичних змагань, у тому числі:

- Український фізико-математичний ліцей КНУ імені Тараса Шевченка та власне КНУ ім. Шевченка (відкритий Київський турнір математичних боїв імені Лесі Рубльової (в рамках якого проходить математичний конкурс «Занзібар»));

- Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Всеукраїнська Конференція-Олімпіада геометричної творчості імені В.А. Ясінського, співорганізатором є МОН);

- Комунальний заклад «Вінницький фізико-математичний ліцей №17 (всеукраїнська комплексна олімпіада з математики, фізики та інформатики «Турнір чемпіонів»).

Таке гуртування науковців, вчителів-практиків та державних інституцій беззаперечно слугує успіху щодо реалізації комплексної мети всеукраїнських математичних учнівських змагань.

Висновки. Математична компетентність - це одна з ключових компетентностей Нової української школи. Пріоритетним напрямком розвитку сучасного суспільства є виявлення обдарованих дітей та їх потенційних можливостей. Математичні змагання школярів слугують реалізації цього пріоритету. Аналіз педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що тлумачення змісту поняття «математичне змагання учнів» зустрічається досить рідко і не завжди, на нашу думку, є коректним. На основі ґрунтовного аналізу літератури та багаторічного досвіду особистої участі в різних видах всеукраїнських математичних змагань запропоновано наступне означення: математичне змагання учнів – це очна або дистанційна зустріч учнів з метою з'ясування особистої або колективної першості в рівнях математичної компетентності. На основі порівняльного аналізу нами виявлено спільні та відмінні цілі проведення різних всеукраїнських математичних змагань учнів, з'ясовано особливості в їх організації.

Вважаємо, що творча співпраця науковців, вчителів-практиків та державних інституцій слугує успіху щодо реалізації комплексної мети всеукраїнських учнівських математичних змагань. В подальших дослідженнях перспективним бачиться з'ясування місця і ролі математичних змагань у формуванні дослідницьких компетентностей учнів.

Література:

1. Ващенко Л. С. Методичні засади організації біологічних олімпіад учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Ващенко Лідія Семенівна. — К., 2003. — 175 с.

2. Жуковський С.С. Педагогічні умови підготовки обдарованих школярів до олімпіади з інформатики: дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (інформатика). – К., 2013. – 235 с.
3. Пихтар, М. П. Розвиток математичних здібностей школярів у діяльності Малої академії наук : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 : захищена 22.03.2011 / Пихтар Микола Петрович ; наук. керівник Працьовитий М. В. ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 262 арк. – Бібліогр.: арк. 190–211.
4. Білоус, С. Ю. Розвиток дослідницьких здібностей старшокласників у процесі діяльності Малої Академії Наук (на матеріалі фізики) : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02: захищена 11.10.2005 / Білоус Світлана Юріївна ; наук. керівник Павленко А. І. ; Запоріж. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Запоріжжя, 2005. – 329 арк. – Бібліогр.: арк. 199–226.
5. Кудава К.К. Педагогические основы естественно-математических олимпиад школьников (организация, структура, содержание): автореф. дисс.на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец: 13.00.02. –Тбилиси, 1990. – 20 с.
6. Великий український тлумачний словник (ВТС) сучасної мови <https://1531.slovaronline.com/>
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с. — С. 146.
8. Теодор Лешак Організація інтелектуального дозвілля школярів / навчально-методичний посібник. Львів : «Манускрипт», 2016. – 164 с.
9. Задоріна О.М. Інтелектуальні змагання з математики як умова формування дослідницької компетентності учнів сільських шкіл області / О.М. Задоріна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 42 : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В.Д. Сиротюка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 81-87
10. Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 22 вересня 2011 року №1099 (зі змінами) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-11#Text>)
11. Наказом Міністерства освіти і науки № 1127 від 25.10.2021 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1570-21#n18>
12. Щукіна Г.І. Педагогічні проблеми формування пізнавального інтересу учнів / Галина Іванівна Щукіна. – Київ: Освіта, 1995. – 160 с.
13. Коменский Я.А. Выбранные педагогические творения: в трех томах. Т.1. Великая дидактика / Ян Амос Коменский; под ред. з бібліограф. нарисом і примітками проф. Красновського А.Л. – К. : Рад. Школа, 1940. – 248 с.
14. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 11.06.2012 № 671 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-12#Text>
15. Наказ МОН молодьспорту №552 від 07.05.2012 року «Про затвердження Положення про Міжнародний математичний конкурс «Кенгуру» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0819-12#Text>
16. Наказ МОН №159 від 23.02.2009 року «Про участь школярів України у Міжнародному чемпіонаті з розв'язування логічних математичних задач» від 23.02.2009 року <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0159290-09#Text>

References:

1. Vashchenko, L. S. (2003). *Metodychni zasady orhanizatsii biolohichnykh olimpiad uchniv 8-11 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv*: dys. kand. ped. nauk: 13.00.02 / Vashchenko Lidiia Semenivna. – K., 2003. – 175 s. [Methodological principles of organizing biological olympiads for students of grades 8-11 in general educational institutions: PhD diss. in Pedagogical Sciences: 13.00.02 / Lidiia Semenivna Vashchenko. – Kyiv, 2003. – 175 p.]

2. Zhukovskiy, S. S. (2013). Pedagogichni umovy pidhotovky obdarovanykh shkolariv do olimpiady z informatyky: dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. ped. nauk: 13.00.02 – teoriia i metodyka navchannia (informatyka). – K., 2013. – 235 s. [Pedagogical conditions for preparing gifted students for the informatics olympiad: PhD diss. in Pedagogical Sciences: 13.00.02 – theory and methodology of teaching (informatics). – Kyiv, 2013. – 235 p.]
3. Pykhtar, M. P. (2010). Rozvytok matematychnykh zdbnostei shkolariv u diialnosti Maloi akademii nauk: dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.02: zakhyschena 22.03.2011 / Pykhtar Mykola Petrovych; nauk. kerivnyk Pratsiovytyi M. V.; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2010. – 262 ark. – Bibliogr.: ark. 190–211. [Development of mathematical abilities of schoolchildren in the activities of the Small Academy of Sciences: PhD diss. in Pedagogical Sciences: specialty 13.00.02: defended on 22.03.2011 / Mykola Petrovych Pykhtar; scientific supervisor Pratsiovytyi M. V.; National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. – Kyiv, 2010. – 262. – Bibliography: 190–211.]
4. Bilous, S. Yu. (2005). Rozvytok doslidnytskykh zdbnostei starshoklasnykiv u protsesi diialnosti Maloi akademii nauk (na materialy fizyky): dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.02: zakhyschena 11.10.2005 / Bilous Svitlana Yuriivna; nauk. kerivnyk Pavlenko A. I.; Zaporiz. obl. in-t pisladyplom. ped. osvity. – Zaporizhzhia, 2005. – 329 ark. – Bibliogr.: ark. 199–226. [Development of research abilities of high school students in the process of the Small Academy of Sciences (based on physics): PhD diss. in Pedagogical Sciences: specialty 13.00.02: defended on 11.10.2005 / Svitlana Yuriivna Bilous; scientific supervisor Pavlenko A. I.; Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education. – Zaporizhzhia, 2005. – 329 – Bibliography: 199–226.]
5. Kudava, K. K. (1990). Pedagogichni osnovy estestvenno-matematychnykh olimpiad shkolykiv (orhanizatsiia, struktura, zmist): avto-ref. dys. kand. ped. nauk: spets.: 13.00.02. – Tbilisi, 1990. – 20 s. [Pedagogical foundations of natural-mathematical olympiads for schoolchildren (organization, structure, content): PhD diss. abstract in Pedagogical Sciences: specialty 13.00.02. – Tbilisi, 1990. – 20 p.]
6. Hryshchenko, O. F. (2012). Doslidzhennia sutnosti problemy: mistse ta rol v protsesi rozroblennia ta pryiniattia marketynhovykh innovatsiinykh rishen [Investigation of the essence of the problem: place and role in the development and adoption of innovative marketing solutions]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 7. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1289&p=1> [in Ukrainian].
7. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedagogichnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – K. : Lybid. – 376 s. – S. 146. [Ukrainian pedagogical dictionary / S. U. Honcharenko. – Kyiv : Lybid. – 376 p. – P. 146].
8. Lesiak, T. (2016). Orhanizatsiia intelektualnoho dozvillia shkolariv / navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv : «Manuskrypt». – 164 s. [Organization of intellectual leisure for schoolchildren / educational-methodical manual. Lviv : "Manuscript". – 164 p.]
9. Zadorina, O. M. (2013). Intelektualni zmahannia z matematyky yak umova formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti uchniv silskykh shkil oblasti / O. M. Zadorina // *Nauk. chasopys Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova. Ser. № 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy.* – Vyp. 42 : zbirnyk naukovykh prats / za zah. red. prof. V. D. Syrotiuka. – K. : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. – S. 81-87. [Intellectual competitions in mathematics as a condition for forming the research competence of rural school students / O. M. Zadorina // *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series No. 5. Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives.* – Issue 42: collection of scientific papers / edited by Prof. V. D. Syrotiuk. – Kyiv : Publishing house of NPU named after M. P. Drahomanov. – P. 81-87].
10. Nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 22 veresnia 2011 roku №1099 (zi zminamy). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-11#Text> [Order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated September 22, 2011 No. 1099 (with changes)].

11. Nakaz Ministerstva osvity i nauky № 1127 vid 25.10.2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1570-21#n18> [Order of the Ministry of Education and Science No. 1127 dated 25.10.2021].

12. Shchukina, H. I. (1995). Pedahohichni problemy formuvannia piznavalnoho interesu uchniv / Halyna Ivanivna Shchukina. – Kyiv : Osvita. – 160 s. [Pedagogical problems of forming students' cognitive interest / Halyna Ivanivna Shchukina. – Kyiv : Osvita. – 160 p.].

13. Komenskyi, Ya. A. (1940). Vybrani pedahohichni tvory: u trokh tomakh. T.1. Velyka dydaktyka / Yan Amos Komenskyi; pid red. z bibliohraf. narysom i prymitkami prof. Krasnovskoho A. L. – K. : Rad. Shkola. – 248 s. [Selected pedagogical works: in three volumes. Vol.1. The Great Didactic / Jan Amos Komensky; edited with a bibliographic essay and notes by Prof. Krasnovskyy A. L. – Kyiv : Rad. Shkola. – 248 p.].

14. Nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 11.06.2012 № 671. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-12#Text> [Order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated 11.06.2012 No. 671].

15. Nakaz MONmolodsportu №552 vid 07.05.2012 roku «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Mizhnarodnyi matematychnyi konkurs «Kenguru». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0819-12#Text> [Order of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine No. 552 dated 07.05.2012 "On Approval of the Regulation on the International Mathematical Competition "Kangaroo"].

16. Nakaz MON №159 vid 23.02.2009 roku «Pro uchast shkoliariv Ukrainy u Mizhnarodnomu chempionati z rozviazuvannia lohichnykh matematychnykh zadach». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0159290-09#Text> [Order of the Ministry of Education and Science No. 159 dated 23.02.2009 "On the participation of Ukrainian schoolchildren in the International Championship in solving logical mathematical problems"].

УДК 378:456:78/8

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-868-881](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-868-881)

Линдіна Євгенія Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології та логопедії, Бердянський державний педагогічний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-4615-6807>

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ В ХХ-ХХІ СТОЛІТТІ

Анотація. У статті розглядається розвиток спеціальної освіти дітей з порушенням мовлення в Україні в ХХ-ХХІ столітті. Зазначено, що на даному етапі розвитку людства світ переживає перехід до нової епохи свого існування – пост індустріальної. Це призводить до фундаментальних змін у політиці, економіці, культурі, освіті, праці та інших сферах життєдіяльності всіх людей. Сьогодні в системі освіти України, як і в усьому світі, все більше уваги приділяється перегляду і зміні цілей, змісту, форм і методів, засобів і взагалі всієї організації системи освіти відповідно до вимог нової епохи. Дослідження сучасних спеціальних педагогів, логопедів, вчителів-дефектологів свідчать про тривожну тенденцію до збільшення кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, спричиненими біологічними, екологічними, соціально-психологічними та іншими чинниками. Тому сьогодні вкрай важливо забезпечити повноцінний, всебічний розвиток кожної особистості, в тому числі дітей з особливими потребами, що є критерієм розвиненого демократичного суспільства. Саме на це спрямована діяльність спеціальних закладів освіти, метою яких є навчання, лікування та корекція дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Звернуто увагу на те, що розвиток теорії та практики навчання і виховання дітей з порушеннями мовлення в Україні складається із трьох періодів: I період (середина ХІХ ст. - 1942 р.) становлення і розвиток національної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення; II період (1943 - 1990 рр.) інтенсивний розвиток теорії логопедії та подальший розвиток практики на її основі; III період (1991 р. - сьогодні) реформування національної системи освіти дітей з порушеннями мовлення, модернізація змісту їхньої освіти, поглиблення наукових досліджень у галузі логопедії. Зроблено висновок, що історико-педагогічний аналіз розвитку системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні у період ХХ-ХХІ століття демонструє, що розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні налічує понад 150 років. За цей час пройдено шлях від дискримінації через ізоляцію та сегрегацію до інтеграції та інклюзії. Були створені спеціальні навчальні заклади та розроблені методи

навчання. Модернізація сучасної спеціальної освіти спрямована на демократизацію та підвищення її якості, що вимагає інноваційного розвитку всіх її складових та процесу інклюзії людей з порушеннями мовлення в загальноосвітній простір.

Ключові слова: спеціальна освіта, логопедія, корекційна робота, порушення мовлення, логопедична допомога, особи з особливими освітніми потребами.

Lyndina Yevheniia Yuriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Applied Psychology and Speech Therapy, Berdyansk State Pedagogical University, 66 Zhukovskogo St., Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0002-4615-6807>

DEVELOPMENT OF SPECIAL EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPEECH IMPAIRMENT IN UKRAINE IN THE XX-XXI CENTURY

Abstract. The article examines the development of special education for children with speech disorders in Ukraine in the twentieth and twenty-first centuries. It is noted that at this stage of human development, the world is experiencing a transition to a new era of its existence - the post-industrial era. This leads to fundamental changes in politics, economics, culture, education, labor and other spheres of life of all people. Today, in the education system of Ukraine, as well as throughout the world, more and more attention is paid to revising and changing the goals, content, forms and methods, means and, in general, the entire organization of the education system in accordance with the requirements of the new era. Studies by modern special educators, speech therapists, and teachers of defectology show an alarming trend toward an increase in the number of children with psychophysical developmental disorders caused by biological, environmental, socio-psychological, and other factors. Therefore, today it is extremely important to ensure the full, comprehensive development of each individual, including children with special needs, which is a criterion of a developed democratic society. This is what the activities of special educational institutions are aimed at, which are aimed at teaching, treating and correcting children with psychophysical developmental disorders. The author emphasizes that the development of the theory and practice of teaching and upbringing of children with speech disorders in Ukraine consists of three periods: I period (mid-nineteenth century - 1942) - the formation and development of the national system of special education of children with speech disorders; II period (1943 - 1990) - intensive development of the theory of speech therapy and further development of practice on its basis; III period (1991 - present) - reforming the national system of education of children with speech disorders, modernization of the content of their education, deepening of scientific research in

the field of speech therapy. It is concluded that the historical and pedagogical analysis of the development of the system of special education of children with speech disorders in Ukraine in the period of XX-XXI centuries demonstrates that the development of special education of children with speech disorders in Ukraine has more than 150 years. During this time, the country has gone from discrimination through isolation and segregation to integration and inclusion. Special educational institutions were created and teaching methods were developed. The modernization of modern special education is aimed at democratizing and improving its quality, which requires innovative development of all its components and the process of inclusion of people with speech impairments in the general education space.

Keywords: special education, speech therapy, remedial work, speech disorders, speech therapy, persons with special educational needs.

Постановка проблеми. Історико-педагогічні аспекти розвитку освіти дітей з порушеннями мовлення здавна привертали увагу українських та міжнародних науковців і педагогів. Водночас аналізували історію виникнення наукових поглядів на ті чи інші порушення розвитку та засоби їх корекції у спеціальних закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Адаменко [1, с. 596-600] «вважав, що розвиток української системи освіти для осіб з порушеннями мовлення в усі історичні періоди був і є безпосередньо пов'язаний із соціально-економічним устроєм країни, ціннісними орієнтаціями держави та її громадян (суспільства), державною політикою щодо осіб цієї категорії, законодавством у галузі освіти загалом та спеціальної зокрема, а також рівнем розвитку науки».

В. Бондар [2, с. 15], В. Золотоверх [3, с. 46-53] наголошували, що навчальна діяльність дітей з порушеннями мовлення характеризується уповільненим темпом сприйняття навчальної інформації, труднощами у встановленні асоціативних зв'язків між зоровим, слуховим та мовленнєво-руховим аналізаторами, труднощами в організації довільної діяльності, низьким рівнем самоконтролю та низькою успішністю. Все це може призвести до зниження мотивації дітей до навчання та недосягнення важливих цілей.

Сьогодні в країні існує розгалужена, диференційована система спеціальних навчальних закладів для осіб з порушеннями мовлення. У зв'язку з війною російської федерації проти України мережа закладів дещо скоротилася. Крім того, завдяки впровадженню інклюзивної освіти, деякі діти з порушеннями мовлення починають інтегруватися в загальні заклади дошкільної та загальної середньої освіти.

На сучасному етапі розвитку українська логопедія продовжує пошук нових шляхів і засобів удосконалення навчання дітей з порушеннями мовлення та впровадження новітніх технологій з урахуванням останніх досягнень освіти, науки, техніки та медицини. Тому ми розглянемо розвиток

освіти осіб із порушеннями мовлення та зору в контексті змін, спричинених суспільно-політичними, соціально-економічними та соціокультурними чинниками у період ХХ-ХХІ ст.

Мета статті - здійснити історико-педагогічний аналіз розвитку системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні у період ХХ-ХХІ століття, особливостей методів та рекомендацій включення таких дітей у навчальний процес. У статті використовується як сучасна термінологія, так і термінологія досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Передумови формування національної системи спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення виникли ще в ХІХ столітті. З початку цього періоду в Україні існувало три різні напрями підтримки дітей з порушеннями розвитку: релігійна благодійність, медико-педагогічні та заклади освіти. До 1917 року в Україні налічувалося 16 закладів освіти.

Спеціальна освіта для дітей з порушеннями мовлення була запроваджена в Україні на рубежі ХІХ-ХХ століть. У розвитку теорії та практики навчання і виховання дітей з порушеннями мовлення в Україні можна виокремити такі періоди: І період (середина ХІХ ст. - 1942 р.) становлення і розвиток національної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення; ІІ період (1943 - 1990 рр.) інтенсивний розвиток теорії логопедії та подальший розвиток практики на її основі; ІІІ період (1991 р. - сьогодення) реформування національної системи освіти дітей з порушеннями мовлення, модернізація змісту їхньої освіти, поглиблення наукових досліджень у галузі логопедії.

Як зазначає Т. Берник [4, с. 24], «важливість визнання і розуміння педагогами особливих освітніх потреб дітей з порушеннями мовлення значною мірою зумовлена тим, що останнім часом змінився контингент дітей як за рівнем їхнього мовленнєвого розвитку, так і за готовністю до навчання».

Існує дві основні тенденції щодо кількості дітей з мовленнєвими порушеннями. Одна з них збільшення кількості дітей з мінімальними порушеннями мовлення до шкільного віку, що пов'язано зі своєчасним наданням логопедичної допомоги та застосуванням сучасних освітніх технологій. Інша тенденція свідчить про збільшення кількості дітей зі складними мовленнєвими порушеннями тяжкими органічними порушеннями мовлення у поєднанні з порушеннями психофізичного розвитку.

Гострою проблемою в освіті осіб із порушеннями мовлення в ХІХ - на початку ХХ століття було педагогічне та методичне забезпечення. На той час не було досвіду спеціального навчання таких дітей. Тому до розробки теорії та методики навчання активно долучалися місцеві педагоги-практики.

У 1918 році всі школи для дітей з порушеннями мовлення були передані в державну структуру освіти, а право на освіту для цих людей було визнано на законодавчому рівні.

1920-1940-ві роки стали періодом бурхливого розвитку спеціальної освіти в Україні, в тому числі й освіти дітей з порушеннями мовлення. У цей

час було створено мережу спеціальних шкіл і дошкільних закладів, розроблено методичні рекомендації та навчальні програми, підготовлено кваліфіковані педагогічні кадри.

У 1920-1940 роках було створено систему спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення, розроблено методичні рекомендації та навчальні програми, що відповідали сучасним науковим досягненням, підготовлено кваліфіковані педагогічні кадри та видано науково-методичні праці з логопедії. У цей період відкрито перші спеціальні школи для дітей з вадами мовлення, створено Український науково-дослідний інститут дефектології (нині Інститут спеціальної педагогіки НАПН України).

У 1920-х роках створюються перші спеціальні школи для дітей з порушеннями мовлення (Київ, Харків, Одеса), розробляються перші методичні рекомендації щодо роботи з дітьми з мовленнєвими розладами та розпочинається підготовка логопедичних кадрів.

У 1925 році в спеціальних закладах для дітей з порушеннями мовлення в Україні розпочалося навчання за програмою звичайної середньої школи. Релігійну освіту було скасовано, а навчальний процес частково ідеологізовано.

А. Гладуш [5, с. 445] вбачав недолік у тому, що освітній процес був здебільшого орієнтований на ремісничу спеціалізацію.

У 1930-х роках розширюється мережа спеціальних шкіл і закладів дошкільної освіти, розробляються нові методичні рекомендації та навчальні програми, створюються науково-дослідні лабораторії для вивчення мовленнєвих розладів, видаються перші підручники з логопедії.

У 1927 році в Києві було відкрито першу спеціальну школу для дітей з порушеннями мовлення. У 1931 році засновано Український науково-дослідний дефектологічний інститут. У 1936 році вийшов перший в Україні підручник з логопедії. У 1940 році відбулася перша всеукраїнська науково-практична конференція з логопедії.

В. Золотоверх [3, с. 50-53] вважає, що розвиток спеціальної освіти в 1920-1940 роках дав можливість тисячам дітей з порушеннями мовлення в Україні здобути освіту і соціалізуватися. Цілком ймовірно, що багато з них стали успішними людьми.

Спадщина цього періоду використовується і сьогодні в роботі з дітьми з порушеннями мовлення. Розроблені в той час методичні рекомендації та навчальні програми лягли в основу сучасної системи спеціальної освіти в Україні.

1940-ві роки ознаменувалися продовженням розвитку спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення, незважаючи на труднощі, пов'язані з Другою світовою війною, відновленням роботи спеціальних шкіл та дошкільних закладів після війни, розробкою нових методів роботи з дітьми з мовленнєвими розладами.

Загалом, можна сказати, що розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні 1941-1945 років був неоднозначним. Війна мала негативні наслідки, такі як знищення інфраструктури та зменшення фінансування. Однак, вона також сприяла згуртованості суспільства, росту усвідомлення проблем дітей з інвалідністю та розвитку нових методів роботи.

Період 1940-1950 років був складним для розвитку спеціальної освіти через Другу світову війну. Багато спеціальних шкіл та дошкільних закладів було зруйновано, а кількість кваліфікованих педагогів значно скоротилася. Було вжито заходів для відновлення роботи спеціальних шкіл і закладів дошкільної освіти. Були розроблені нові методики для роботи з дітьми з порушеннями мовлення. Було підготовлено нові педагогічні кадри.

У 1943-1950 роках, коли в повоєнний період відбудовувалася мережа шкіл для дітей з порушеннями мовлення і всі особи були охоплені спеціальною освітою, педагогічна практика зазнала процесів трансформації та реорганізації. Удосконалювалися методи навчання. У цей час почала формуватися система дошкільної освіти для дітей з порушеннями мовлення.

У 1950-х роках відбувалася відбудова і розвиток спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення, збільшувалася кількість спеціальних шкіл і закладів дошкільної освіти, розширювалася мережа науково-дослідних лабораторій з вивчення мовленнєвих порушень, видавалися нові підручники і методичні посібники з логопедії, зростала кількість наукових публікацій з логопедії.

У 1947 році було відкрито Київський державний педагогічний дефектологічний інститут (нині Український державний університет імені Михайла Драгоманова). 1956 - вийшов перший номер наукового журналу «Дефектологія».

О. Шевченко [6, с. 185] у своєму дослідженні підкреслює, що завдяки розвитку спеціальної освіти в 1940-1950 роках тисячі дітей з порушеннями мовлення в Україні отримали можливість здобувати освіту та соціалізуватися. Тогочасні наукові дослідження та методичні розробки лягли в основу сучасної системи спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення в Україні. Було відновлено та розширено мережу спеціальних шкіл і дошкільних закладів, розроблено нові методики роботи з дітьми з порушеннями мовлення, збільшилася кількість наукових досліджень у галузі логопедії.

1950-1960 роки характеризуються бурхливим розвитком спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення в Україні. Збільшилася кількість спеціальних шкіл і дошкільних закладів, розширилася мережа науково-дослідних лабораторій з вивчення мовленнєвих порушень, зросла кількість кваліфікованих педагогів.

В Україні в 1950-х - на початку 1960-х років відбулися значні зміни в науково-дослідній роботі, зокрема розширилася тематика досліджень у галузі логопедії, підвищився її теоретичний рівень, намітилися тенденції до переходу від традиційного опису педагогічного досвіду до наукового пояснення

специфіки роботи в спеціальних школах та обґрунтування корекційних методик навчання дітей, що передувало експериментальним дослідженням.

М. Шеремет [7, с. 47] вважає, що в результаті цих змін розширилася тематика досліджень. Насамперед, увагу дослідників привернули питання розробки змісту освіти в спеціальних закладах для дітей з порушеннями психофізичного розвитку та їх подальшого вдосконалення.

Завдяки розвитку спеціальної освіти в 1950-х роках тисячі дітей з порушеннями мовлення в Україні отримали можливість здобувати освіту та соціалізуватися. Наукові дослідження та методичні розробки того часу стали базою сучасної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні.

Цей період характеризувався удосконаленням системи спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення. Збільшилася кількість типів спеціальних навчальних закладів. Розроблялися нові програми та методики навчання. Особлива увага приділялася ранньому виявленню та корекції мовленнєвих порушень.

У 1962 році засновано Українське товариство дефектологів (нині Українське товариство спеціальних педагогів). 1965 р. відкриття перших логопедичних пунктів у загальноосвітніх школах. 1967 р. організація IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з логопедії.

У 1960-х роках науковці звернули увагу на важливість врахування загального мовленнєвого розвитку дітей при формуванні груп у логопедичному пункті. У групі були діти зі значним недорозвитком лексичної сторони. Для невеликої кількості таких дітей план передбачав індивідуальну роботу, пізніше їх об'єднували в групи.

1970-ті роки характеризуються значними зрушеннями та досягненнями в історії спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні. У цей період більше уваги приділялося інтеграції дітей з порушеннями мовлення в загальноосвітні школи. Створювалися перші експериментальні класи для таких дітей, розроблялися навчально-виховні методики.

За словами І. Сергєєва [8, с. 89-95], «це було значним кроком вперед, оскільки раніше діти з мовленнєвими порушеннями навчалися переважно в спеціальних школах. Інтеграція дала їм можливість спілкуватися з однолітками, які не мали мовленнєвих проблем, що сприяло їхній соціальній адаптації та розвитку».

Логопедія відіграла все більш важливу роль у системі спеціальних шкіл. Логопеди працювали не тільки в спеціальних навчальних закладах, а й у загальноосвітніх школах, дошкільних закладах, медичних установах тощо. Це давало змогу розпізнавати мовленнєві порушення на ранній стадії і якомога раніше розпочинати корекційну роботу, що значно підвищувало її ефективність.

У 1970-х роках збільшилася кількість наукових досліджень у галузі логопедії. Вчені досліджували причини, механізми та методи корекції різних

мовленнєвих порушень. Розроблялися нові рекомендації та навчальні програми з логопедії. Це сприяло постійному вдосконаленню методів роботи з дітьми з порушеннями мовлення. Саме Декларація ООН про права розумово відсталих осіб, яка була прийнята 20 грудня 1971 року є одним із перших нормативно-правових документів щодо визнання осіб з порушеннями психофізичного розвитку суспільно-повноцінною в соціальному сенсі меншиною, яка потребує соціального та правового захисту. У 1975 році відбулася V Всеукраїнська науково-практична конференція з логопедії. У 1977 році в Київському державному педагогічному інституті імені М. П. Драгоманова (нині Український державний університет імені Михайла Драгоманова) відкрито перший дефектологічний факультет, що стало забезпечувати підготовку фахівців, які будуть працювати з особами з особливими потребами. Завдяки розвитку спеціальної освіти в 1970-х роках тисячі дітей з порушеннями мовлення в Україні отримали доступ до якісної освіти та корекційної допомоги.

1980-ті роки в історії розвитку спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні стали періодом інтенсивного розвитку та вдосконалення існуючих систем та методів роботи. Зростала кількість спеціальних дошкільних закладів та шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями мовлення. Це дало можливість більшій кількості дітей отримати якісну спеціальну освіту та корекційну допомогу.

Розроблялися та впроваджувалися нові навчальні програми та методичні рекомендації для роботи з дітьми з мовленнєвими розладами: «Програма для спеціальних дошкільних загальноосвітніх шкіл для дітей з вадами мовлення» (1982); «Методичні рекомендації щодо роботи з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» (1985); «Рекомендації щодо роботи з дітьми з заїканням» (1988). Ці програми ґрунтувалися на сучасних наукових дослідженнях та враховували індивідуальні особливості дітей. Велика увага приділялася ранньому виявленню мовленнєвих розладів.

З цією метою були впроваджені спеціальні методи діагностики та створені центри раннього втручання для дітей з мовленнєвими порушеннями. Раннє виявлення мовленнєвих проблем дозволило якомога раніше розпочати корекційну роботу, що значно підвищило її ефективність.

Було продовжено процес інтеграції дітей з мовленнєвими порушеннями в загальноосвітні школи. Розроблено спеціальні програми адаптації та інклюзивного навчання. Інтеграція сприяла соціальній адаптації дітей з різними порушеннями та їх кращому навчанню.

Продовжувалися наукові дослідження в галузі логопедії. Вчені досліджували нові методи і прийоми корекційної роботи з дітьми з мовленнєвими порушеннями, розробляли нові діагностичні засоби та навчально-методичні матеріали.

З 1991 року система освіти для дітей з порушеннями мовлення в Україні була реформована за змістом, докорінно змінено навчально-виховний процес

як у традиційних, так і в нових типах закладів. У 1990-х роках зменшилася кількість державних спеціальних закладів і з'явилися приватні заклади. Сьогодні відбувається оновлення змісту освіти в спеціальних освітніх, дошкільних закладах та науково-методичного забезпечення освітнього процесу.

1990-ті роки стали періодом змін і нових можливостей в історії спеціальної освіти для дітей з порушеннями мовлення в Україні. Цей період характеризувався низкою важливих подій та змін, які й досі впливають на систему спеціальної освіти в Україні.

Відбувся перехід від медичної моделі до соціально-педагогічної моделі спеціальної освіти. Це означало, що акцент змістився з виключно медичного підходу на комплексну реабілітацію та соціалізацію дітей з порушеннями мовлення. Цей перехід сприяв більш гуманному та комплексному підходу до навчання та виховання таких дітей.

Розвиток інклюзивної освіти став одним із пріоритетних напрямків. Це передбачало створення умов для навчання дітей з порушеннями мовлення в масових школах поряд з їхніми однолітками, які не мають проблем з мовленням. Інклюзивна освіта сприяла кращій соціальній адаптації дітей з мовленнєвими розладами та їх інтеграції в суспільство.

Було прийнято ряд законів та нормативно-правових актів, які стосувалися спеціальної освіти. Це сприяло створенню більш чіткої законодавчої бази для розвитку та функціонування системи спеціальної освіти в Україні.

Зростала кількість спеціальних дошкільних закладів та шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями мовлення. Це дало можливість більшій кількості дітей отримати якісну спеціальну освіту та корекційну допомогу. Окрім того, з'явилися нові типи спеціальних закладів, такі як ресурсні центри та інклюзивно-ресурсні центри.

Продовжувалися наукові дослідження в галузі логопедії, вчені вивчали нові методи та методики корекційної роботи з дітьми з мовленнєвими розладами, розроблялися нові діагностичні інструменти та навчальні матеріали.

Україна почала активно співпрацювати з міжнародними організаціями та інституціями в галузі спеціальної освіти. Це дало можливість українським фахівцям ознайомитися з передовим досвідом інших країн та впроваджувати його в українську практику.

Сучасний розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні характеризується низкою викликів та можливостей. З одного боку, Україна продовжує впроваджувати інклюзивну освіту та вдосконалювати систему спеціальних закладів. З іншого боку, війна, яка розпочалася в 2022 році, створила нові проблеми та потребує нових рішень.

На думку О. Марчук [9, с. 20], інклюзивна освіта залишається одним із пріоритетних напрямків розвитку спеціальної освіти в Україні. Держава робить кроки для того, щоб створити умови для навчання дітей з порушеннями

мовлення в масових школах поряд з їхніми однолітками. Це передбачає наявність кваліфікованих педагогів, спеціального обладнання та методичних матеріалів.

Спеціальні заклади для дітей з порушеннями мовлення також продовжують відігравати важливу роль у системі спеціальної освіти. Ці заклади дають можливість дітям з важкими мовленнєвими розладами отримати якісну освіту та корекційну допомогу.

N. Melnyk та V. Maksymchuk [10] зазначають, що включення дітей з порушенням мовлення у навчальний процес є важливою та актуальною темою в сучасній освіті. Це складний процес, який потребує ретельного планування, співпраці та створення сприятливих умов для всіх учасників. Діти мають можливість навчатися та спілкуватися з однолітками без порушень мовлення, що сприяє їхній кращій соціалізації та адаптації до суспільства.

Н. Пахомова [11, с. 279-286] вважає, що перебування в інклюзивному середовищі може допомогти підвищити свою самооцінку, відчувати себе більш впевненими та мотивованими до навчання. Інклюзивна освіта сприяє кращому розумінню та прийняттю з боку однолітків та інших членів шкільного колективу.

Вчителі повинні мати знання та навички роботи з такими дітьми, а також розуміти їхні особливі потреби. Навчальні програми та методи навчання повинні бути адаптовані до потреб таких дітей, щоб вони могли повноцінно брати участь у навчальному процесі. Логопеди повинні співпрацювати з вчителями та батьками, щоб забезпечити комплексну підтримку дітям з порушенням мовлення. Заклад загальної середньої освіти повинен створювати сприятливе середовище для дітей, де вони б відчували себе комфортно та безпечно. Батьки повинні бути залучені до процесу навчання та розвитку своїх дітей, а також співпрацювати з педагогами та логопедами.

На думку М. Супрун, [12, с. 32] «до кожної дитини з порушенням мовлення слід підходити індивідуально, враховуючи її особливі потреби та можливості. Використання сучасних технологій може допомогти у процесі інклюзивної освіти. Наприклад, можна використовувати комп'ютерні програми а також спеціальні вправи для людей з порушеннями мовлення».

Важливо пам'ятати, що включення дітей з порушенням мовлення у навчальний процес є не лише викликом, але й можливістю. Це можливість створити більш справедливе та інклюзивне суспільство, де всі діти мають рівні можливості для розвитку та навчання.

Проте, війна призвела до тимчасового закриття деяких спеціальних закладів освіти, а також до погіршення умов навчання в інших. Україна продовжує співпрацювати з міжнародними організаціями та інституціями в галузі спеціальної освіти. Це дає можливість українським фахівцям ознайомитися з передовим досвідом інших країн та впроваджувати його в українську практику.

Війна в Україні створила нові виклики для розвитку спеціальної освіти. Багато дітей з порушеннями мовлення змушені були покинути свої домівки та переїхати до інших регіонів країни або за кордон. Це призвело до переривання навчання та корекційної роботи. Окрім того, війна призвела до нестачі кваліфікованих кадрів та ресурсів у системі спеціальної освіти.

Незважаючи на виклики, війна також відкрила нові можливості для розвитку спеціальної освіти в Україні. Війна змусила багатьох людей усвідомити складнощі життя людей з порушенням мовлення, особливо в умовах воєнних дій. Це призвело до зростання емпатії та розуміння їхніх потреб. Через руйнування шкіл та переміщення людей, онлайн-освіта стала важливим інструментом для забезпечення доступності освіти для дітей з порушенням мовлення. Завдяки онлайн-платформам та дистанційному навчанню діти з порушеннями мовлення мають можливість продовжувати навчання, навіть якщо вони не мають доступу до традиційних шкіл. Завдяки цій співпраці українські фахівці отримують доступ до передового досвіду та знань з інших країн, що сприяє вдосконаленню системи спеціальної освіти в Україні.

Висновки. Таким чином, історико-педагогічний аналіз розвитку системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні у період ХХ-ХХІ століття демонструє, що розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні налічує понад 150 років. За цей час пройдено шлях від дискримінації через ізоляцію та сегрегацію до інтеграції та інклюзії. Були створені спеціальні навчальні заклади та розроблені методи навчання. Модернізація сучасної спеціальної освіти спрямована на демократизацію та підвищення її якості, що вимагає інноваційного розвитку всіх її складових та процесу інклюзії людей з порушеннями мовлення в загальноосвітній простір.

У статті проведено історико-педагогічний аналіз розвитку системи спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні у період ХХ-ХХІ століття, проаналізовано особливості методів та рекомендацій включення таких дітей у навчальний процес.

За час свого існування система спеціальної освіти дітей з порушеннями мовлення в Україні досягла значних успіхів починаючи із ХХ століття. У період ХХ-ХХІ ст. створено мережу спеціальних шкіл та логопедичних кабінетів, де діти з порушеннями мовлення можуть отримати якісну освіту, розроблено численні методики роботи з дітьми з порушеннями мовлення, які ґрунтуються на новітніх дослідженнях та передовому досвіді, підготовлено кваліфікованих фахівців-логопедів, які працюють у спеціальних школах, логопедичних кабінетах та загальноосвітніх школах, забезпечено право дітей з порушеннями мовлення на інклюзивну освіту, що дає їм можливість навчатися разом з однолітками в звичайних школах.

Література:

1. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні у другій половині ХХ століття (1950-2000 рр.): дис. ... докт. пед. наук: Луганський національний педагогічний університет імені Т. Шевченка. Луганськ. 2006. 613 с. URL: <http://www.disslib.org/rozvytok-pedahohichnoyi-nauky-v-ukrayini-v-druhiy-polovyni-khkh-stolittja.html>
2. Бондар В. І., Синьов В. М. Видатний український дефектолог Іван Панасович Соколянський (1889-1960 рр.). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2017. Випуск 34. С. 5-10. URL: https://lib.iitta.gov.ua/719390/1/3_Bondar%20V.,%20Synov%20V.pdf
3. Золотоверх В. Історичні аспекти розвитку спеціальної освіти в зарубіжній практиці (кінець ХІХ початок ХХ ст.). *Дефектологія*. 2002. №2. С. 50-53. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7fcbb63d-6175-430f-b131-2ddb656635a6/content>
4. Берник Т. Л. Розвиток диференційованих форм логопедичної допомоги дітям з вадами мовлення в Україні (1945 - 2000): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ. 2006. 24 с. URL: <http://www.disslib.org/rozvytok-dyferentsiyovanykh-form-lohopedychnoyi-dopomohy-ditjam-z-vadamu-movlennja-v.html>
5. Гладуш В. А. Розвиток теорії логопедії в Україні: історичний аспект. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. СумДПУ імені А. С. Макаренка*. 2014. 3 (37). С. 442–450. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/items/66b564f4-f2e0-427d-a01a-90c8a624d8a6>
6. Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918-1941 рр.): дис. ... канд. пед. н. Київ, 2004. 185 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734309/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92.%D0%9C.pdf
7. Шеремет М. К. Логопедична робота при дислалії: методичні рекомендації для студентів спеціальності «Дефектологія. Логопедія». Київ, 2004. 47 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34891/Sheremet_biobibliohrafichnyi%20pokazhchyk.pdf?sequence=3&isAllowed=y
8. Сергєєва І. В. Логопедична допомога в системі освіти в Україні. *Педагогіка та методика: спеціальні*. Випуск II. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2002. С. 81-84. URL: https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3793/1/educ_2022_097.pdf
9. Марчук О. А. Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської "відлиги" (друга половина 50-х - перша половина 60-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Київ. 2017. 20 с. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14473/Marchuk.pdf?sequence=1>
10. Melnyk, N., Maksymchuk, B., Gurevych, R., Kalenskyi, A., Dovbnaya, S., Groshovenko, O., & Filonenko, L. (2021). The Establishment and Development of Professional Training for Preschool Teachers in Western European Countries. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(1). <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/369>
11. Пахомова Н. Г. Спеціальна педагогіка з історією: навчальний посібник для студентів спец. 6.010100 «Корекційна освіта». Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. 2-ге вид., випр., перероб. Полтава. АСМІ, 2012. 279 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3.pdf>
12. Супрун М. О. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина ХІХ - перша половина ХХ століття): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ, 2008. 32 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12155/Zolotarev%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

References:

1. Adamenko O. V. (2006). Rozvytok pedahohichnoi nauky v Ukraini u druhii polovyni KhKh stolittia (1950-2000 rr.) [The Development of Pedagogical Science in Ukraine in the Second Half of the Twentieth Century (1950-2000)]. *Doctor's thesis*. Luhansk. URL: <http://www.disslib.org/rozvytok-pedahohichnoyi-nauky-v-ukrayini-v-druhiy-polovyni-khkh-stolittja.html>
2. Bondar V. I., Synov V. M. (2017). Vydatsnyi ukraïnskyi defektoloh Ivan Panasovych Sokolianskyi (1889-1960 rr.) [The outstanding Ukrainian defectologist Ivan Sokoliansky (1889-1960)]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 19. Correctional pedagogy and special psychology*, Vypusk 34, 5-10. URL: https://lib.iitta.gov.ua/719390/1/3_Bondar%20V.,%20Synov%20V.pdf
3. Zolotoverkh V. (2002). Istorychni aspekty rozvytku spetsialnoi osvity v zarubizhnii praktytsi (kinets XIX pochatok XX st.) [Historical aspects of the development of special education in foreign practice (late nineteenth and early twentieth centuries)]. *Defektolohiia – Defectology*, 2, 50-53. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7fcbb63d-6175-430f-b131-2ddb656635a6/content>
4. Bernyk T. L. (2006). Rozvytok dyferentsiiovanykh form lohopedychnoi dopomohy ditiam z vadamy movlennia v Ukraini (1945 - 2000) [Development of Differentiated Forms of Speech Therapy for Children with Speech Disorders in Ukraine (1945-2000)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. URL: <http://www.disslib.org/rozvytok-dyferentsiiovanykh-form-lohopedychnoyi-dopomohy-ditjam-z-vadamy-movlennja-v.html>
5. Hladush V. A. (2014). Rozvytok teorii lohopedii v Ukraini: istorychnyi aspekt [Development of the theory of speech therapy in Ukraine: historical aspect]. *Pedahohichni nauky: teoriia. istoriia. innovatsiini tekhnolohii: naukovyi zhurnal. SumDPU imeni A. S. Makarenka – Pedagogical sciences: theory. history. innovative technologies: scientific journal. Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*, 3 (37), 442–450. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/items/66b564f4-f2e0-427d-a01a-90cba624d8a6>
6. Shevchenko O. E. (2004). Stanovlennia ta rozvytok systemy pidhotovky defektolohichnykh kadriv dlia zakladiv spetsialnoi osvity Ukrainy (1918-1941 rr.) [Formation and Development of the System of Training Defectology Personnel for Special Education Institutions of Ukraine (1918-1941)]. *Candidate's thesis*. Kyiv. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734309/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92.%D0%9C.pdf
7. Sheremet M. K. (2004). Lohopedychna robota pry dyslalii [Speech therapy for dyslexia]: metodychni rekomendatsii dlia studentiv spetsialnosti «Defektolohiia. Lohopediia». Kyiv. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34891/Sheremet_biobibliografichni%20pokazhchyk.pdf?sequence=3&isAllowed=y
8. Serhieieva I. V. (2002). Lohopedychna dopomoha v systemi osvity v Ukraini [Speech therapy in the education system in Ukraine]. *Pedahohika ta metodyky: spetsialni. Vypusk II. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichni universytet imeni M. P. Drahomanova – Pedagogy and methods: special. Issue II. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University*, 81-84. URL: https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3793/1/educ_2022_097.pdf
9. Marchuk O. A. (2017). Uchyteli Ukrainy v osvitenikh reformatsiinykh protsesakh v period khrushchovskoi "vidlyhy" (druga polovyna 50-kh - persha polovyna 60-kh rr. XX st.) [Teachers of Ukraine in the Educational Reform Processes during the Khrushchev Thaw (Second Half of the 1950s - First Half of the 1960s)]: *Candidate's thesis*. Kyiv. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14473/Marchuk.pdf?sequence=1>

10. Melnyk, N., Maksymchuk, B., Gurevych, R., Kalenskyi, A., Dovbnya, S., Groshovenko, O., & Filonenko, L. (2021). The Establishment and Development of Professional Training for Preschool Teachers in Western European Countries. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(1). <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/369>

11. Pakhomova N. H. (2012). Spetsialna pedahohika z istoriieiu [Special pedagogy with history]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spets. 6.010100 «Korektsiina osvita». Poltavskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. H. Korolenka. 2-he vyd., vypr., pererob. Poltava. ASMI. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3.pdf>

12. Suprun M. O. (2008). Teoriia i praktyka korektsiinoho navchannia ditei z obmezhenyi rozumovymi mozhlyvostiamy v Ukraini (druga polovyna XIX - persha polovyna XX stolittia) [Theory and Practice of Correctional Education for Children with Mental Disabilities in Ukraine (Second Half of the XIX - First Half of the XX Century)]: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12155/Zolotarev%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

УДК 378.017:[378.018.8:621.3-051]:378.094(510)](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-882-892](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-882-892)

Лі Цзюньтан аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв оборони, 15, м. Київ, 03041, тел. (044) 527-80-73, <https://orcid.org/0009-0003-6105-2314>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕЛЕКТРОТЕХНІКІВ В КОНТЕКСТІ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ВИЩИХ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ КИТАЮ

Анотація. Статтю присвячено вивченню найкращих зарубіжних практик, зокрема досвіду Китаю в підготовці фахівців електротехнічних спеціальностей, спрямованих на гармонізацію теоретичних і практичних складників освітньо-професійних програм через створення дуального освітнього середовища в навчальних закладах.

Аналіз наукових публікацій з проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців-електротехніків в умовах дуального освітнього середовища закладів фахової передвищої освіти Китаю дав можливість автору схарактеризувати чинники, які актуалізують проблему формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків: потреба у висококваліфікованих кадрах; конкурентоспроможність світовій арені електротехнічної галузі та міжнародному ринку праці; оновлення знань та навичок відповідно до сучасних технологічних змін у галузі електротехніки; розвиток індустрії 4.0; національні програми розвитку освіти в КНР.

Обґрунтовано складники формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків під час навчання в дуальному освітньому середовищі політехнічних коледжів Китаю: професійний, педагогічний, технологічний, практичний, психологічний. Також звертається увага на розвиток «м'яких навичок» (soft skills) майбутніх електротехніків, що допомагають їм стати успішними фахівцями не лише в електротехнічній галузі, а й суспільному житті: комунікаційні навички, командна робота, критичне мислення, гнучкість та адаптивність та лідерські якості.

Автором виокремлено особливості підготовки майбутніх електротехніків в дуальному освітньому середовищі вищих політехнічних коледжів, що полягає в: адаптації та збалансуванні поляризованого ринку праці; інтенсифікації корпоративної співпраці між закладами вищої освіти та профільними підприємствами; інтеграції новітніх технологій в освітній простір.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні електротехніки, формування основ професійної майстерності, дуальне освітнє середовище, вищі політехнічні коледжі Китаю.

Li Juntan PhD student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15, tel.: (044) 527-80-73, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0009-0003-6105-2314>

PECULIARITIES OF FORMING THE FOUNDATIONS OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE ELECTRICAL ENGINEERS IN THE CONTEXT OF DUAL EDUCATION IN HIGHER POLYTECHNIC COLLEGES OF CHINA

Abstract. The article is devoted to the study of the best foreign practices, in particular, the experience of China in training specialists in electrical engineering specialties aimed at harmonizing the theoretical and practical components of educational and professional programs through the creation of a dual educational environment in educational institutions.

The analysis of scientific publications on the problem of professional training of future electrical engineers in the dual educational environment of Chinese professional higher education institutions allowed the author to characterize the factors that actualize the problem of forming the foundations of professional skills of future electrical engineers: the need for highly qualified personnel; competitiveness in the global arena of the electrical industry and the international labor market; updating knowledge and skills in accordance with modern technological changes in the field of electrical engineering.

The article substantiates the components of the formation of the foundations of professional skills of future electrical engineers while studying in the dual educational environment of polytechnic colleges in China: professional, pedagogical, technological, practical, and psychological. Attention is also drawn to the development of soft skills of future electrical engineers, which help them to become successful specialists not only in the electrical engineering industry, but also in public life: communication skills, teamwork, critical thinking, flexibility and adaptability, and leadership skills.

The author highlights the peculiarities of training future electrical engineers in the dual educational environment of higher polytechnic colleges, which include: adaptation and balancing of the polarized labor market; intensification of corporate cooperation between higher education institutions and specialized enterprises; integration of the latest technologies into the educational space.

Key words: vocational training, future electrical engineers, formation of the foundations of professional skills, dual educational environment, higher polytechnic colleges in China.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої професійної освіти в Україні характеризується підвищенням вимог до підготовки майбутніх фахівців, їх працевлаштування, адаптації в умовах виробництва,

продуктивної праці та подальшого професійного зростання. Тому модернізація професійної освіти полягає в гармонізації теоретичного та практичного складників освітньо-професійних програм підготовки, що досягається завдяки створенню дуального освітнього середовища в закладах професійної освіти.

Відповідно до «Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» (2018) дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору про здійснення навчання за дуальною формою здобуття освіти [1]. Тобто дуальне освітнє середовище – це комплекс умов, спрямованих на поєднання теоретичного складника підготовки в закладі освіти та, одночасно, набуття практичних навичок в умовах виробництва. Дуальне освітнє середовище має на меті адаптацію навчальних програм до умов ринку праці, розвиток партнерства з роботодавцями та їх залучення до процесу навчання, зменшення безробіття та стимулювання економічного розвитку країни.

Дуальне освітнє середовище широко впроваджується в закладах освіти багатьох країн, зокрема Німеччини, Австрії, Швейцарії, Бельгії, Китаю, Південної Кореї, Індії, Мексики та ін. У зв'язку з цим зростає необхідність конструктивного аналізу та ефективного використання найкращих зразків зарубіжного досвіду в системі професійної освіти України.

У межах нашого дослідження цінним є досвід професійної підготовки фахівців електротехнічних спеціальностей в дуальному освітньому середовищі закладів фахової передвищої освіти Китаю, адже потужний розвиток економіки цієї країни, розроблення та впровадження інноваційних технологій в енергетичній галузі підтримуються якісною професійною підготовкою фахівців та активними науково-дослідницькими розвідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність країн на світовій арені, впровадження інноваційних технологій у виробництво, балансування ринку праці, підвищення якості життя населення напряму залежить від рівня професійної підготовки фахівців, які мають отримувати ґрунтовні теоретичні знання та практичні навички ще під час навчання у закладі освіти та бути готовими їх постійного оновлення. Це можливе на основі реформування системи освіти, впровадження нових форм навчання, зокрема дуального освітнього середовища. Як зазначають науковці О. Азюковський, А. Павличенко, Ю. Заболотна, І. Луценко, Є. Кошеленко, сьогодні одним із найважливіших векторів розвитку України є ефективна та надійна робота електроенергетичної сфери, яка залежить від кадрового та матеріального забезпечення основних об'єктів системи генерації, перетворення та розподілу електричної енергії. Тому підготовка відповідних фахівців для потреб електроенергетичної галузі має відбуватись в співпраці «заклад вищої освіти – студент – високотехнологічний бізнес» шляхом реалізації стратегії дуальної освіти [1].

Окремі аспекти впровадження дуальної форми здобуття освіти майбутніми електротехніками у вищих політехнічних коледжах розкрито в працях таких сучасних українських дослідників (І. Андрейцев, Л. Дубина, Т. Ларіна, В. Докторович, С. Дrajниця, Л. Кримчак та ін.), які наголошують на ефективності дуального навчання у процесі формуванні готовності майбутніх електротехніків до якісного виконання професійних функцій на виробництві та розвитку їхньої майстерності.

Проблему формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків в дуальному освітньому середовищі закладів вищої професійної освіти Китаю досліджували: Ali et al (взаємодія закладів вищої освіти та підприємств у сфері підготовки фахівців електротехнічної галузі в рамках концепції дуальної освіти); Huo and Ding (впровадження системи дуальної освіти для підготовки інженерів-електриків на прикладі Університету Каші в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі Китаю); Zhang (роль підприємств у формуванні та розвитку дуальних освітніх програм в рамках концепції «освіти, орієнтованої на результат» («Outcome-Oriented Education») для підготовки фахівців в галузі електротехніки та автоматизації). У своїх працях автори акцентують увагу на дуальній освіті як стратегії формування компетентностей, необхідних для професійного розвитку, що відображає взаємозв'язок між теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням в реальних виробничих та життєвих ситуаціях.

Аналіз публікацій щодо професійної підготовки майбутніх фахівців-електротехніків в умовах дуального освітнього середовища закладів фахової передвищої освіти Китаю свідчить про значну розробленість проблеми, однак існує обмаль досліджень, присвячених особливостям формування основ їх професійної майстерності в контексті дуальної системи навчання у вищих політехнічних коледжах країни.

Метою статті є обґрунтування актуальності та виявлення особливостей формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків в контексті дуальної системи навчання у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий технологічний розвиток Китаю віддзеркалює комплексний процес еволюції технологій у різних галузях, який характеризується інтенсивним впровадженням нових інноваційних рішень та засобів. В основі цього процесу закладено масштабні інвестиції в наукові дослідження та їх впровадження у виробничий сектор та розвиток професійної освіти, що відображається в стратегічному державному плануванні, зокрема: «План розвитку науково-технічної промисловості» (визначає стратегічні цілі та завдання для розвитку науково-технічної промисловості, включаючи пріоритетні галузі, фінансові пільги та інші заходи); програма «Made in China 2025» (має на меті перетворити Китай з великого виробника на інноваційну країну, спроможну конкурувати зі світовими лідерами у високотехнологічних секторах); п'ятирічні плани (визначають стратегічні цілі для економічного та

технологічного розвитку країни); програма «Технологічна Ініціатива 2030» (спрямована на створення технологічно продуктивного сектору економіки, що базується на нових індустріях та інноваціях).

Результатом цього розвитку є значний прогрес у таких сферах, як штучний інтелект, квантові обчислення, кібербезпека, електроінженерія, біотехнології та інші, що підтримує конкурентоспроможність Китаю на світовій арені. Окрім того країна має різноманітні фонди та інвестиційні програми, які надають фінансову підтримку для досліджень і розвитку високотехнологічних секторів. Як зазначають науковці (Lin R., Xu M) розвиток сучасних технологій у сфері електротехніки вимагає висококваліфікованих фахівців, які можуть впроваджувати інновації та розробляти нові технології [7; 11]. Тому варто детальніше зупинитися на чинниках, які актуалізують проблему формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків:

– по-перше – це потреба в кваліфікованих кадрах (фахівці з електротехніки є ключовим ресурсом подальшого розвитку промисловості та інфраструктури країни, тому якісна професійна підготовка є основою навчання здобувачів у вищих політехнічних коледжах);

– по-друге – конкурентоспроможність (майбутні електротехніки потребують високого рівня підготовки, щоб забезпечити свою конкурентоспроможність на світовій площині електротехнічної галузі та міжнародному ринку праці);

– по-третє – швидкість технологічних змін: сучасний прогрес у галузі електротехніки вимагає постійного оновлення знань та навичок впровадження нових технологій, що вимагає розширення кола знань, умінь та навичок);

– по-четверте – розвиток індустрії 4.0 (відтворення економіки та перехід до індустрії 4.0 передбачає попит на кваліфікованих спеціалістів з електротехніки, які можуть працювати з новітніми технологіями);

– по-п'яте – стратегічні національні програми розвитку освіти (державна підтримка якісної професійної підготовки майбутніх електротехніків з метою розвитку електротехнічної галузі).

Як бачимо, вирішення проблем формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків під час навчання в політехнічних коледжах лежить в площині модернізації фахової передвищої освіти Китаю за такими складниками:

– професійний (урахування загальносвітових та національних тенденцій розвитку електроенергетики для підвищення рівня фахової підготовки майбутніх електротехніків, що відповідатиме вимогам міжнародних стандартів якості та задовольнятиме запити ринку праці);

– педагогічний (вдосконалення навчального процесу та методик викладання націлених на формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі електротехніки, що охоплює загальнокультурні (базові), спеціальні професійні та особистісні показники майстерності);

– технологічний (поєднання традиційних та інноваційних технологій навчання у підготовці сучасного електротехніка; підвищення доцільності та обсягів використання цифрових технологій у навчанні та майбутній професійній діяльності з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу; освоєння нової техніки та раціональних методів її експлуатації, технічного обслуговування, ремонту обладнання, монтажу та технічної модернізації систем автоматичного керування, маркетингових і технічних послуг електрообладнання та засобів автоматизації тощо);

– практичний (інтегрування теоретичного і практичного складника підготовки майбутніх електротехніків в середовищі дуального навчання, під час якого зусиллями педагогів та професіоналів можна підвищити професійну компетентність майбутніх фахівців);

– психологічний (розвиток особистісних стратегій і планів, що характеризується свідомим утвердженням ідеалів та переконаннями, всебічним розвитком моралі, інтелекту, краси праці, науковим і культурним рівнем, гуманістичними якостями, професійною етикою та інноваційною свідомістю; наявністю внутрішніх сил до самоосвіти, самоорганізації та самореалізації; спрямованістю на формування готовності до професійної діяльності, що в майбутньому має забезпечити її успішність).

Таким чином сучасні електротехніки повинні оволодіти глибокими знаннями в галузі електротехніки та інженерії, оскільки їхні обов'язки передбачають проектування, розробку, випробування та управління різноманітними електричними системами та пристроями. Вони мають бути ознайомлені з останніми технологічними тенденціями та досягненнями в ІТ-індустрії електроенергетичної галузі, такими як використання відновлюваних джерел енергії, автоматизація процесів, інтернет речей (IoT) та штучний інтелект (AI), тому оволодіння навичками роботи з комп'ютерними програмами для моделювання, аналізу та управління електричними системами є також наріжним каменем формування основ їхньої професійної майстерності.

Важливим напрямом якісної професійної підготовки майбутніх електротехніків є розвиток технічних навичок та здібностей, зокрема вміння працювати зі складними електричними системами, електронікою, мікроконтролерами та програмним забезпеченням. Крім того, електротехніки в Китаї повинні розумітись на енергоефективності та стандартах якості, що дозволяє їм ефективно виконувати свої обов'язки відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Ще один вектор формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків спрямовано на розвиток м'яких навичок (soft skills), що допомагають їм стати успішними фахівцями не лише в електротехнічній галузі, а й суспільному житті:

– комунікаційні навички (вміння ефективно спілкуватися з колегами, керівництвом та отримувачами послуг в реальному професійному

середовищі, адже конструктивна комунікація допомагає налагодити позитивну взаємодію, уникати непорозумінь, вирішувати складні технічні питання й конфліктні ситуації, сприяє покращенню робочого процесу та позитивній психоемоційній атмосфері);

– командна робота (уміння конструктивно взаємодіяти з іншими фахівцями, обмінюватись ідеями, знаходити оптимальні варіанти рішень професійних задач, взаємно підтримувати та доповнювати один одного, особливо під час виконання електромонтажних робіт на великих об'єктах зі складним електроустаткуванням);

– критичне мислення (здатність аналізувати складні ситуації, виявляти причини проблем і пропонувати ефективні рішення є важливою складовою професійної майстерності електротехніків, адже може включати в себе розробку нових технологій або вдосконалення існуючих систем);

– гнучкість та адаптивність (уміння швидко адаптуватися до змін у технологічному середовищі, адже майбутні електротехніки повинні бути відкриті для вивчення нових технологій та готові до постійного самовдосконалення);

– лідерські якості (навички ефективного управління: цілеспрямованість, здатність до прийняття рішень і навчання, ініціативність, комунікабельність, впевненість, емоційний інтелект, чесність та сумлінність, сміливість, рішучість, стратегічне мислення, організованість та ін., що впливають команду й призводять до досягнення поставленої мети, адже майбутні електротехніки повинні бути здатними приймати відповідальність за свої дії, мотивувати і надихати інших, а також ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності.

Від так, формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків у Китаї є актуальним завданням, яке відповідає вимогам сучасного світу та сприяє подальшому розвитку технологічного сектору країни. Варто зазначити, що важливою умовою цього процесу є створення дуального освітнього середовища, що дозволить підвищити якість підготовки майбутніх електротехніків та рівень готовності до виконання професійних функцій в реальних виробничих умовах.

Науковцями (M. Ali, K. Gorbunova, H. Jacques, Z. Kvasznicza, R. Lin, S. Odeh та ін.) окреслено умови та проблеми створення дуального освітнього середовища в процесі підготовки майбутніх електротехніків у фахових політехнічних коледжів:

– широке залучення провідних електротехнічних компаній до підготовки інженерів-електриків та здійснення відповідних інтегративних впливів на освітній процес [5];

– невідповідність між освітніми програмами та професійними потребами ринку праці [3];

- впровадження дуальної освітньої програми підготовки інженерів-електриків, відомої як програма «Дуальне навчання в галузі електротехніки (DSEE)» [8];
- дидактично-орієнтований підхід, що ґрунтується на вирішенні проблем та концепції підготовки професійних фахівців з електротехніки та дозволяє інтегрувати сучасні цифрові технології віртуалізації та імерсивності в систему набуття професійних навичок та вмінь майбутніми інженерами-електриками [10];
- моделювання дуального освітнього середовища для інженерів-електриків, що поєднує наскрізне навчання з дуальною освітою і сприяє удосконаленню дидактичних процесів, підвищуючи якість професійної підготовки за рахунок організаційних та технологічних заходів [4];
- оновлення комплексу методів забезпечення практичної складової дуальної підготовки інженерів-електриків з використанням сучасних цифрових імерсивних технологій, а також проходження практики на промислових підприємствах [9];
- використанням цифрової системи віртуальної реальності, розробленої найбільшою енергетичною компанією Європи E.ON в академічних дисциплінах і в корпоративному навчанні всередині компанії [6];
- посилення співпраці між фаховими політехнічними коледжами та відповідними підприємствами для активізації розвитку концепції дуальної освіти ОВЕ в рамках національних стратегій, таких як «Зроблено в Китаї 2025» та «Інтернет +» [7].

Аналіз відповідних публікацій свідчить про значну кількість наукових досліджень в галузі дуальної освіти Китаю та формування основ професійної компетентності майбутніх інженерів-електриків у процесі фахової підготовки. Це дає можливість виокремити особливості підготовки майбутніх електротехніків в дуальному освітньому середовищі вищих політехнічних коледжів:

- адаптація та збалансування поляризованого ринку праці (фахівці з електротехніки, які здобувають кваліфікацію за допомогою теоретико-практичного дуального підходу, краще підготовлені до практичного застосування своїх навичок порівняно з випускниками традиційних закладів вищої освіти);
- інтенсифікація корпоративної співпраці між вищими навчальними закладами та профільними підприємствами (така співпраця дозволяє підприємствам впливати на систему підготовки необхідних фахівців, тим самим забезпечуючи 100% працевлаштування випускників, на відміну від традиційних методів навчання);
- інтеграція новітніх технологій в освітній простір (дозволяє здобувачам отримати більш глибокий досвід занурення в навчальний процес, що позитивно впливає на засвоєння ними спеціалізованих фахових компетентностей).

Висновки. Вирішення проблем формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків під час навчання в політехнічних коледжах лежить в площині оволодіння глибокими знаннями в галузі електротехніки та інженерії, обізнаними з інноваційними технологіями та вміннями їх використовувати у майбутній професійній діяльності, а також універсальними навичками *Soft skills*, що допомагають досягти успіху. Узагальнено напрями створення дуального освітнього середовища професійних політехнічних коледжів як однієї з умов формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків: посилення інтегрованого узагальненого впливу провідних енергетичних компаній на систему підготовки профільних фахівців; сприяння адаптивним змінам для узгодження з сучасним станом четвертої хвилі індустріалізації; підвищення рівня готовності випускників «дуальних» закладів вищої освіти до практичного застосування набутих навичок у виробничих умовах.

Відповідно до сучасних соціально-педагогічних реалій, перспектива подальших досліджень полягає в обґрунтуванні оновленої методичної системи формування основ професійної майстерності майбутніх електротехніків в умовах дуального освітнього середовища та етапності її реалізації в процесі фахової підготовки.

Література:

1. Азюковський О, Павличенко А., Заболотна Ю. Луценко І., Кошеленко Є. Дуальна освіта – «секрет» успіху Дніпровської політехніки. Приклад спеціальності «електроенергетика, електротехніка та електромеханіка». *Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми другого року запровадження пілотного проекту у закладах фахової передвищої та вищої освіти України* : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 листоп. 2021 р.). Науково-методичний центр ВФПО. Київ, 2021. 157 с.
2. Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти. *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 660-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80#Text> ; (дата звернення: 29.05.2024)
3. Ali, M., Triyono, B., & Koehler, T. (2020). Evaluation of Indonesian technical and vocational education in addressing the gap in job skills required by industry. *Third International Conference on Vocational Education and Electrical Engineering (ICVEE)*, (pp.1-6). URL: <https://doi.org/10.1109/ICVEE50212.2020.9243222>;
4. Gorbunova, K., Nagayev, V., Litvinchuk, S., Ulitina, K., & Gannichenko, T. (2022). Integration of End-to-End and Dual Learning as a Guarantee of Quality Professional Training for Future Power Engineers. In: Ivanov, V., Trojanowska, J., Pavlenko, I., Rauch, E., Peraković, D. (eds) *Advances in Design, Simulation and Manufacturing V. DSMIE 2022. Lecture Notes in Mechanical Engineering*. Springer, Cham, (pp. 542-551). URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-06025-0_53;
5. Jacques, H., & Langmann, R. (2016). Dual study: A smart merger of vocational and higher education. *Global Engineering Education Conference (EDUCON)*, (pp. 434-437). URL: <https://doi.org/10.1109/EDUCON.2016.7474589>;
6. Kvasznicza, Z., Kovacs, J., Maza, G., & Pdli, M. (2019). VR based Duale education at E. *ON The win-win-win situation for companies, graduates and universities. International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom)*, (pp. 479-482). URL: <https://doi.org/10.1109/CogInfoCom47531.2019.9089961>;

7. Lin, R. (2021). The enlightenment of German applied university education to China in the information age. In *Innovative Computing: Proceedings of the 4th International Conference on Innovative Computing (IC 2021)*, (pp. 1377-1382). URL: https://doi.org/10.1007/978-981-16-4258-6_167.
8. Odeh, S., Dhaher, O., Ishaq, I., Manthey, M., Nour, H. A., Droge, K. H., Leil, T. A., & Freimann, K. (2017). Dual-study electrical engineering at Al-Quds University in Palestine. *6th International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering (TALE)*, (pp. 134-138). URL: <https://doi.org/10.1109/TALE.2017.8252318>
9. Rojas, J. E. Q., & Tuesta, J. E. Q. (2020). Work in Progress: Semi-Dual apprenticeship for the development of skill in professional training of the engineer. In *2020 IEEE World Conference on Engineering Education (EDUNINE)*, (pp. 1-4). URL: <https://doi.org/10.1109/EDUNINE48860.2020.9149519>
10. Stender, B., Paehr, J., & Jambor, T. N. (2021). Using AR/VR for technical subjects in vocational training-of substancial benefit or just another technical gimmick? In *2021 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)* (pp. 557-561). URL: <https://doi.org/10.1109/EDUCON46332.2021.9453928>
11. Xu, M (2023) Analysis and research on cooperative education mode of local colleges and universities under the background of integration of industry and education. *Journal of Education and Educational Research*. 2(2), (pp. 47–51). URL: <https://doi.org/10.54097/jeer.v2i2.6295>

References:

1. Aziukovskyi O, Pavlychenko A., Zabolotna Yu. Lutsenko I., Koshelenko Ye. (2021) Dualna osvita – «sekret» uspikhu Dniprovskoi politekhniki [Dual education is the «secret» of Dnipro Polytechnic's success. An example of the specialty of electric power engineering, electrical engineering and electromechanics]. *Pryklad spetsialnosti «elektroenerhetyka, elektrotekhnika ta elektromekhanika»*. *Dualna forma zdobuttia osvity: uspikhy ta problemy druhoho roku zaprovadzhennia pilotnoho proiektu u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity Ukrainy – 2021: Mizhnarodna naukovo-praktichna konferenciya* (Kyiv, Nov. 18, 2021.). Naukovo-metodychnyi tsentr VFPO. pp.157. (in Ukrainian);
2. Pro skhvalennia Kontseptsii pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu zdobuttia osvity. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 veresnia 2018 r. № 660-r*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80#Text> (accessed June 29, 2024);
3. Ali, M., Triyono, B., & Koehler, T. (2020). Evaluation of Indonesian technical and vocational education in addressing the gap in job skills required by industry. *Vocational Education and Electrical Engineering (ICVEE) – 2020: Third International Conference* (Surabaia, October 03-04, 2020). Available at: <https://doi.org/10.1109/ICVEE50212.2020.9243222> (accessed June 20, 2024), (Indoneziia);
4. Gorbunova, K., Nagayev, V., Litvinchuk, S., Ulitina, K., & Gannichenko, T. (2022). Integration of End-to-End and Dual Learning as a Guarantee of Quality Professional Training for Future Power Engineers. In: Ivanov, V., Trojanowska, J., Pavlenko, I., Rauch, E., Peraković, D. (eds) *Advances in Design, Simulation and Manufacturing V. DSMIE 2022. Lecture Notes in Mechanical Engineering*. Springer, Cham. Pp. 542-551. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-06025-0_53 (accessed June 20, 2024), (Poland);
5. Jacques, H., & Langmann, R. (2016). Dual study: A smart merger of vocational and higher education. *Global Engineering Education Conference (EDUCON)* (Porto, April 27-30, 2020). Available at: <https://doi.org/10.1109/EDUCON.2016.7474589> (accessed June 18, 2024), (Portugal);
6. Kvasznicza, Z., Kovacs, J., Maza, G., & Pdli, M. (2019). VR based Duale education at E. *ON The win-win-win situation for companies, graduates and universities*. *International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom)* (Naples, October 23-25, 2019). Available at: <https://doi.org/10.1109/CogInfoCom47531.2019.9089961> (accessed June 19, 2024), (Italy);

7. Lin, R. (2021). The enlightenment of German applied university education to China in the information age. *In Innovative Computing: Proceedings of the 4th International Conference on Innovative Computing (IC 2021)*. (Taiwan, February 01-03, 2021). Available at: https://doi.org/10.1007/978-981-16-4258-6_167 (accessed June 26, 2024), (Taiwan);
8. Odeh, S., Dhaher, O., Ishaq, I., Manthey, M., Nour, H. A., Droge, K. H., Leil, T. A., & Freimann, K. (2017). Dual-study electrical engineering at Al-Quds University in Palestine. *6th International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering (TALE)* (Hong Kong, Dec. 12-14, 2017). Available at: <https://doi.org/10.1109/TALE.2017.8252318> (accessed June 27, 2024), (China);
9. Rojas, J. E. Q., & Tuesta, J. E. Q. (2020). Work in Progress: Semi-Dual apprenticeship for the development of skill in professional training of the engineer. *In 2020 IEEE World Conference on Engineering Education (EDUNINE)* (Bogota, March 15-18, 2020). Available at: <https://doi.org/10.1109/TALE.2017.8252318> (accessed June 26, 2024), (Colombia);
10. Stender, B., Paehr, J., & Jambor, T. N. (2021). Using AR/VR for technical subjects in vocational training-of substantial benefit or just another technical gimmick? *In 2021 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*. (Vienna, April 21-23, 2021). Available at: <https://doi.org/10.1109/EDUCON46332.2021.9453928> (accessed June 23, 2024), (Austria);
11. Xu, M (2023) Analysis and research on cooperative education mode of local colleges and universities under the background of integration of industry and education. *Journal of Education and Educational Research*. 2(2). Available at: <https://doi.org/10.54097/jeer.v2i2.6295> (accessed June 22, 2024), (USA)

УДК 37.018:378:33

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-893-902](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-893-902)

Мамон Сергій Ігорович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ПЗВО «Київський міжнародний університет», вул. Львівська 49, м.Київ, 03179, (044) 507-07-30, <https://orcid.org/0009-0005-9293-8550>

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ

Анотація. Розвиток педагогічних компетенцій викладачів економічних дисциплін є одним із найважливіших завдань сучасної освіти. Ефективність освітнього процесу значною мірою залежить від професійних навичок та знань педагогів, їх здатності застосовувати новітні методики та технології навчання. У статті досліджується інтегративний підхід як інноваційний метод підвищення педагогічних компетенцій викладачів економічних дисциплін.

Інтегративний підхід передбачає поєднання різних методів, форм і технологій навчання для створення комплексного та цілісного освітнього процесу. Основними компонентами інтегративного підходу є міждисциплінарність, інноваційність, інтерактивність та системність. Використання цих компонентів дозволяє забезпечити більш глибоке засвоєння матеріалу, підвищити мотивацію студентів до навчання, а також розвинути їх критичне мислення та навички комплексного аналізу.

У статті розглядаються основні переваги інтегративного підходу для викладачів економічних дисциплін, зокрема: підвищення якості навчання, розвиток професійних компетенцій, збільшення мотивації студентів та гнучкість у викладанні. Особлива увага приділяється методам і технологіям інтегративного навчання, таким як поєднання традиційних та інноваційних методів, використання міждисциплінарного підходу та активне залучення студентів до освітнього процесу.

Однією з ключових складових успішного впровадження інтегративного підходу є постійне підвищення кваліфікації викладачів. У статті підкреслюється важливість курсів підвищення кваліфікації, участь у наукових конференціях і семінарах, а також обмін досвідом із колегами. Ці заходи сприяють оновленню знань і навичок викладачів, ознайомленню з новими педагогічними методиками та технологіями, а також підвищенню рівня наукової компетентності.

Практичні рекомендації для викладачів економічних дисциплін включають розробку методичних рекомендацій, які охоплюють використання різних методів навчання, інтеграцію знань з різних дисциплін та активне залучення студентів до навчального процесу. У статті наводяться приклади

успішного застосування інтегративного підходу в навчальному процесі, які демонструють його ефективність та вплив на підвищення якості навчання.

Наукове дослідження показує, що інтегративний підхід є дієвим засобом підвищення якості освіти в галузі економічних дисциплін. Він сприяє створенню динамічного та багатогранного освітнього середовища, що відповідає сучасним вимогам та потребам студентів. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку нових методик і технологій інтегративного навчання, а також на дослідження впливу цього підходу на інші аспекти освітнього процесу.

Ця стаття презентує теоретичний та практичний інтерес для викладачів економічних дисциплін, дослідників у галузі педагогіки та всіх, хто зацікавлений у підвищенні якості освіти.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, компетенція, педагогічні компетенції, викладачі економічних дисциплін, інтегративний підхід.

Mamon Sergii Ihorovych PhD candidate, Private Higher Educational Institution "Kyiv International University," 49 Lvivska St., Kyiv, 03179, tel.: (044) 507-07-30, <https://orcid.org/0009-0005-9293-8550>

DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL COMPETENCIES OF ECONOMICS TEACHERS THROUGH AN INTEGRATIVE APPROACH

Abstract. The development of pedagogical competencies of economics teachers is one of the most important tasks of modern education. The effectiveness of the educational process largely depends on the professional skills and knowledge of teachers, their ability to apply the latest teaching methods and technologies. This article explores the integrative approach as an innovative method for enhancing the pedagogical competencies of economics teachers.

The integrative approach involves combining various methods, forms, and technologies of teaching to create a comprehensive and holistic educational process. The main components of the integrative approach are interdisciplinarity, innovativeness, interactivity, and systematization. Using these components allows for deeper material assimilation, increased student motivation for learning, as well as the development of their critical thinking and comprehensive analysis skills.

The article discusses the main advantages of the integrative approach for economics teachers, including improving the quality of education, developing professional competencies, increasing student motivation, and providing flexibility in teaching. Special attention is paid to the methods and technologies of integrative learning, such as combining traditional and innovative methods, utilizing an interdisciplinary approach, and actively engaging students in the learning process.

A key component of successfully implementing the integrative approach is the continuous professional development of teachers. The article emphasizes the importance of professional development courses, participation in scientific conferences and seminars, as well as exchanging experiences with colleagues. These activities help update teachers' knowledge and skills, familiarize them with new teaching methods and technologies, and enhance their scientific competence.

Practical recommendations for economics teachers include the development of methodological guidelines that encompass the use of various teaching methods, integration of knowledge from different disciplines, and active student engagement in the learning process. The article provides examples of successful application of the integrative approach in the educational process, demonstrating its effectiveness and impact on improving the quality of education.

Scientific research shows that the integrative approach is an effective means of enhancing the quality of education in the field of economics. It contributes to creating a dynamic and multifaceted learning process that meets modern requirements and student needs. Further research may focus on developing new methodologies and technologies for integrative learning and studying the impact of this approach on other aspects of the educational process.

This article presents theoretical and practical interest for economics teachers, researchers in the field of pedagogy, and anyone interested in improving the quality of education.

Keywords: competency, professional competency, competence, pedagogical competencies, economics teachers, integrative approach.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти вимагає від викладачів не лише високого рівня фахової підготовки, але й розвитку педагогічних компетенцій, які забезпечують ефективне навчання студентів. Особливо це актуально для викладачів економічних дисциплін, де швидкі зміни в економічному середовищі та необхідність постійного оновлення знань вимагають нових підходів до навчання. Інтегративний підхід, який поєднує різні методи і технології навчання, є одним з найефективніших способів розвитку педагогічних компетенцій викладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку педагогічних компетенцій викладачів економічних дисциплін привертає значну увагу науковців. Зокрема, дослідження І. Беха [1], О. Савченко, С. Сисоєвої [7], Н. Волошиної та інших авторів вказують на важливість інтегративного підходу в освітньому процесі. Вони підкреслюють, що поєднання різних методів і форм навчання сприяє кращому засвоєнню матеріалу студентами та підвищує якість освіти. Проте, питання інтеграції новітніх технологій та їх адаптації до викладання економічних дисциплін потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних і практичних підходів до розвитку педагогічних компетенцій викладачів економічних дисциплін на

основі інтегративного підходу, а також визначити ефективність цього підходу в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження формування педагогічної компетентності майбутніх викладачів економічних дисциплін здійснюється в рамках компетентнісного підходу, який базується на поняттях «компетентність», «професійна компетентність», «компетенція». Протягом останніх років ці поняття входять у стандарти вищої освіти та виходять на загальнодидактичний і методичний рівні. Однак серед науковців, які досліджують впровадження компетентнісного підходу у вищу освіту, відсутня єдина позиція стосовно тлумачення цих термінів. [2,3].

Більшість науковців поняття «компетентність» та «компетенція» розглядають як близькі, але такі, що не співпадають за змістом. Компетентність розглядають як результат процесу формування професійної компетентності, представлений у вигляді сукупності професійних та особистісних якостей фахівця, які дозволяють якісно діяти у своїй професійній сфері й досягати в ній високих результатів. Під компетенцією розуміють структурну одиницю процесу формування професійної компетентності, пов'язану з відповідною предметною галуззю, у якій фахівець готовий до виконання професійної діяльності [5, 6].

Н. Яремчук у своїх дослідженнях зазначає, що компетенцію слід вважати зовнішньою нормою, а компетентність – особистісною якістю, яка характеризує володіння цією нормою та особистісне ставлення до неї. Компетентність розглядають як інтегровану якість особистості, сформовану в результаті оволодіння сукупністю компетенцій, які можна вважати її складовими [8].

Вважаємо, професійна компетентність є інтегративною якістю особистості, яка визначає здатність фахівця розв'язувати професійні проблеми та завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності з опорою на наявні знання, уміння, практичні навички, життєвий досвід, здібності, цінності, нахили та інші особистісні якості.

Перехід економіки будь-якої країни на інноваційний шлях розвитку потребує відповідного кадрового забезпечення галузі науки. Тому підготовка наукових кадрів займає пріоритетне місце у науково-технічній політиці розвинутих країн і тих, що розвиваються. Майбутнє науки та економіки держави залежить від молодих науковців, ефективної роботи системи підвищення кваліфікації та збалансованого розвитку науки і ринку праці.

Під професійною компетентністю викладача ми розглядаємо інтегровану професійно-особистісну характеристику, яка включає ціннісні орієнтації, фахові й функціональні знання, уміння і навички та особистісні якості, спрямовані на досягнення ефективного результату у викладанні дисциплін економічного циклу в закладах вищої освіти. Більшість науковців вважають за доцільне при визначенні поняття професійної компетентності

вводити до її складу не лише знання, уміння та навички, а й мотиваційну, рефлексивну та особистісну складові.

Ми також вважаємо, що структура компетенцій повинна бути дещо розширена, головним чином за рахунок мотиваційного елемента, оскільки відсутність мотивації до певних видів діяльності перешкоджає професійному зростанню і саморозвитку фахівців, не сприяє використанню знань, умінь і навичок і в цілому знижує відповідні здібності. У той же час, на наш погляд, особистісний і рефлексивний елементи не слід відокремлювати один від одного, оскільки здатність до рефлексії – це особистісна якість. Звичайно, як сфера мотивації, когнітивні ресурси (знання), так і операційні компоненти (навички та вміння) визначають характеристики особистості, але в даному випадку вони умовно виділені для більш повного аналізу, а лише тих елементів, які безпосередньо містяться в структурі досліджуваного явища – мотивація, потреби, інтереси, сукупність знань, навичок і умінь.

Отже, якщо розглядати структуру професійної компетентності викладача найбільш узагальнено, то в її складі можна виділити такі компоненти:

а) мотиваційний – сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, адекватних цілям і завданням педагогічної діяльності, та їх інтегративних комплексів (пізнавальні потреби й інтереси, гуманістична спрямованість, прагнення реалізуватись у науково-педагогічній діяльності тощо);

б) когнітивний – сукупність знань, необхідних для здійснення науково-педагогічної діяльності (знання предмета, педагогічні, психологічні, основи організації й управління навчальним процесом тощо);

в) операційний – сукупність умінь і навичок, необхідних для практичного вирішення навчальних і виховних задач (уміння встановлювати міжособистісний контакт, організувати міжособистісну взаємодію, упорядковувати і передавати навчальну інформацію тощо);

г) особистісний – сукупність важливих для професійної педагогічної діяльності особистісних якостей (комунікативність, відповідальність, емпатійність, готовність до рефлексії, здатність до самоаналізу і самоуправління тощо).

У контексті розвитку педагогічних компетенцій важливим є також розуміння процесу інтеграції.

Інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, спогад, *integer* – цілий) – об'єднання в ціле будь-яких частин, елементів. Інтеграційні процеси на різних рівнях й у різних сферах суспільного життя – ознака часу, але найбільш актуальними та затребуваними вони є в соціальному інституті освіти. Таку тенденцію передбачав ще В. Вернадський, який зазначав, що зростання наукового знання ХХ століття швидко стирає межі між окремими науками. Воно дедалі більше спеціалізується не за науками, а за проблемами. Це дає змогу, з одного боку, надзвичайно глибоко вивчати явище, а з іншого – охоплювати його з усіх точок зору.

З урахуванням особливостей сучасного світу, яке є інформаційним, науковим, а також ролі та місця освіти, які є одним з оптимальних й інтенсивних способів входження людини у світ науки та культури, у стратегічних завданнях реформування змісту освіти в Україні передбачено необхідність побудови освітнього процесу на засадах інтегративного підходу, організації його як цілеспрямованого процесу навчання й виховання в інтересах особистості, суспільства, держави, що характеризується партнерською взаємодією, взаємозв'язком усіх структурних елементів – цілей і засобів досягнення освітніх завдань.

Український учений С. Клепко інтеграцією вважає «механізм самоорганізації хаосу знань або як внесення порядку та єдності в розрізнений світ знань із метою підвищення ефективності здобування нових знань і їх застосування»; І. Козловська визначає інтеграцію як «процес взаємодії елементів (із заданими властивостями), що супроводжується встановленням, ускладненням і зміцненням істотних зв'язків між цими елементами на основі достатньої підстави, в результаті чого формується інтегрований об'єкт (цілісна система) з якісно новими властивостями зі збереженням у його структурі індивідуальних властивостей вихідних елементів. Відповідно до цих визначень інтеграція підвищує рівень цілісності та організованості будь-якої системи, а її результатом є певний ступінь інтегрованості як стан упорядкованого функціонування частин цілого.

На думку О. Лавнікова та А. Лесик, «інтеграція в освіті розвиває ерудицію, логіку мислення та потенціал студентів, формує професійні та загальнокультурні компетенції, забезпечує можливість створення взаємозв'язків між навчальними дисциплінами» [4].

Інтегративний підхід в освітньому процесі передбачає поєднання різних методів, форм і технологій навчання для досягнення комплексного розвитку педагогічних компетенцій викладачів. Основними компонентами інтегративного підходу є:

- *міждисциплінарність*, що включає інтеграцію знань і методів з різних галузей науки та освіти;
- *інноваційність*, що передбачає використання сучасних інформаційних технологій та нових педагогічних методик;
- *інтерактивність*, яка спрямована на активне залучення студентів до освітнього процесу;
- *системність*, що забезпечує узгодженість та взаємодію всіх компонентів освітнього процесу.

Варто зазначити, що інтегративний підхід надає викладачам економічних дисциплін ряд переваг:

- *підвищення якості навчання*, оскільки поєднання різних методів і технологій дозволяє глибше засвоювати матеріал;

- *розвиток професійних компетенцій*, завдяки впровадженню новітніх педагогічних методик та технологій;
- *збільшення мотивації студентів*, через використання інтерактивних методів навчання та активного залучення до освітнього процесу;
- *гнучкість у викладанні*, що дозволяє адаптувати навчальну діяльність під потреби та рівень підготовки студентів.

На нашу думку, однією з ключових характеристик інтегративного підходу є поєднання традиційних та інноваційних методів навчання. Традиційні методи, такі як лекції, семінари та лабораторні роботи, забезпечують фундаментальну підготовку студентів. Інноваційні методи, такі як онлайн-курси, вебінари, використання інтерактивних платформ (Moodle, Google Classroom), мобільних додатків та інших цифрових технологій, дозволяють зробити навчальний процес більш гнучким та адаптивним.

Міждисциплінарний підхід передбачає інтеграцію знань і методів з різних галузей науки. Наприклад, при викладанні економічних дисциплін корисно використовувати знання з психології, соціології, права та інших дисциплін. Це дозволяє студентам отримати більш цілісне уявлення про економічні процеси та явища, а також розвинути навички комплексного аналізу та критичного мислення.

З огляду на вищезазначене, ми вважаємо, що інтегративний підхід має низку переваг для викладачів економічних дисциплін: по-перше – дає змогу підвищити якість навчання через використання різноманітних методик і технологій, що забезпечують більш глибоке засвоєння матеріалу студентами; по-друге – інтегративний підхід сприяє розвитку професійних компетенцій викладачів, оскільки вони змушені постійно вдосконалювати свої знання та навички, адаптуючись до нових вимог освітнього процесу; по-третє – інтегративний підхід підвищує мотивацію студентів до навчання, залучаючи їх до активної участі у освітньому процесі через використання інтерактивних методів навчання.

Таким чином, поєднання традиційних та інноваційних методів навчання є однією з основних складових інтегративного підходу. Традиційні методи, такі як лекції, семінари та практичні заняття, можуть бути ефективно поєднані з інноваційними технологіями, такими як онлайн-курси, вебінари, електронні навчальні платформи тощо. Це дозволяє створити більш гнучкий та ефективний освітній процес, який відповідає сучасним вимогам та потребам студентів.

Як зазначалось вище, міждисциплінарний підхід передбачає інтеграцію знань з різних дисциплін для створення цілісного уявлення про економічні процеси та явища. Це дозволяє студентам отримати більш комплексне розуміння предмету, а також розвиває їхні навички критичного мислення та аналізу. Викладачі економічних дисциплін можуть використовувати міждисциплінарні проекти, кейс-методи та інші форми роботи, що сприяють інтеграції знань з різних галузей.

Активне залучення студентів до освітнього процесу є важливою складовою інтегративного підходу. Це досягається через використання методів проблемного навчання, кейс-методів, дискусій, групових проєктів та інших інтерактивних форм роботи. Активні методи навчання сприяють розвитку у студентів навичок критичного мислення, вміння працювати в команді, а також підвищують їхню мотивацію до навчання.

Одним з ключових аспектів інтегративного підходу є постійне підвищення кваліфікації викладачів. Курси підвищення кваліфікації дозволяють викладачам оновлювати свої знання та навички, знайомитися з новими педагогічними методиками та технологіями, а також обмінюватися досвідом з колегами. Важливо, щоб такі курси були системними та відповідали сучасним вимогам до викладання економічних дисциплін. Участь у наукових конференціях і семінарах дозволяє викладачам опанувати знаннями останніх наукових досягнень, обговорювати актуальні проблеми та обмінюватися досвідом з колегами – це сприяє підвищенню рівня наукової компетентності викладачів, а також дозволяє впроваджувати нові знання та методики у освітній процес.

Обмін досвідом з колегами є важливою складовою професійного розвитку викладачів. Така взаємодія може здійснюватися через участь у різноманітних педагогічних майстер-класах, семінарах, робочих групах та інших формах професійного спілкування. Такий обмін дозволяє викладачам економічних дисциплін вдосконалювати свої педагогічні компетенції, дізнаватися про нові методики та технології навчання, а також отримувати підтримку від колег.

На основі аналізу теоретичних і практичних аспектів інтегративного підходу пропонуємо методичні рекомендації для викладачів економічних дисциплін: використання різноманітних методів навчання, таких як лекції, семінари, практичні заняття, онлайн-курси, вебінари та інші. Інтеграція знань з різних дисциплін дозволяє студентам отримати більш цілісне уявлення про економічні процеси та явища. Активне залучення студентів до навчального процесу, використовуючи методи проблемного навчання, кейс-методи, дискусії, групові проєкти та інші інтерактивні форми роботи, сприяє підвищенню якості навчання.

Успішне застосування інтегративного підходу можна ілюструвати на прикладах з реальної практики викладання економічних дисциплін. Наприклад, використання кейс-методів для аналізу економічних ситуацій, проведення інтерактивних семінарів, залучення студентів до участі у групових проєктах, використання електронних навчальних платформ для дистанційного навчання та інші. Такі приклади демонструють ефективність інтегративного підходу, його вплив на підвищення якості навчання та розвиток педагогічних компетенцій викладачів. Вони також слугують практичними орієнтирами для інших викладачів, які прагнуть впроваджувати інтегративний підхід у свою педагогічну діяльність.

Висновки. Розвиток педагогічних компетенцій викладачів економічних дисциплін за допомогою інтегративного підходу є надзвичайно актуальним і важливим завданням у сучасній освіті. Інтегративний підхід передбачає використання різноманітних методів, форм і технологій навчання, що сприяють створенню більш динамічного, комплексного та ефективного освітнього процесу. Відповідно до результатів нашого дослідження, інтегративний підхід має численні переваги, серед яких найбільш значущими є можливість створення цілісного уявлення про економічні процеси та явища, підвищення мотивації студентів до навчання та розвиток у них навичок критичного мислення.

Особливо важливим аспектом інтегративного підходу є постійне підвищення кваліфікації викладачів. Регулярне навчання, участь у наукових конференціях, семінарах, обмін досвідом з колегами та залучення до різноманітних професійних спільнот дозволяють викладачам оновлювати свої знання та навички, знайомитися з новими педагогічними методиками та технологіями, а також впроваджувати їх у освітній процес. Це сприяє підвищенню якості викладання та розвитку педагогічних компетенцій, необхідних для ефективної професійної діяльності.

Отже, інтегративний підхід до викладання економічних дисциплін є ефективним засобом підвищення якості освіти. Він сприяє створенню багатогранного та динамічного навчального середовища, що відповідає сучасним вимогам та потребам студентів. Використання інтегративного підходу дозволяє не лише покращити навчальний процес, але й сприяє професійному розвитку викладачів, підвищуючи їхню педагогічну компетентність і ефективність. Таким чином, інтегративний підхід відкриває нові можливості для вдосконалення освітнього процесу та підвищення якості підготовки фахівців у галузі економіки.

Література:

1. Бех І.Д. Становлення професіоналізму в сучасних соціальних умовах // Педагогіка толерантності. – 2001. – №3-4. – С. 157.
2. Варецька О.В., «Компетенція» та «компетентність» як ключові поняття сучасної освіти», Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, issue 25, no. II(12), с. 28-35, 2014
3. Демешко А., «Полісемія термінологічного апарату компетентнісної парадигми в освіті: сучасний стан проблеми», Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, вип. 1(38), с. 108-111, 2016.,
4. Лавніков, О.А., Лесик, А.С. (2020). Інтегративний підхід у системі вищої освіти: поняття і особливості. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. N 1 (19). С. 195–199.
5. Рудніцька К.В., «Сутність понять «компетентісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми», Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, вип. 1(38), с. 241-244, 2016.

6. Саюк В.І., “Компетентнісний підхід у підготовці науково-педагогічних кадрів і сукупність компетентностей сучасного викладача системи післядипломної педагогічної освіти”, у Теорія і практика підготовки науково-педагогічних кадрів в Україні: зб. наук. пр., Київ, Україна: СПД-ФО Рудник В.А., 2015. с. 154-168.

7. Сисоєва С.О., “Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю”, у Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті: зб. наук. пр., Рівне, Україна: НУВГР, с. 3-11, 2011

8. Яремчук Н., “Психолого-педагогічні компетенції як складова професійної підготовки фахівців непедагогічних спеціальностей”, Вісник Львівського університету. Серія педагогічна, вип. 30, с. 119-128, 2016.

References:

1. Beh I.D. (2001) *Stanovlennya profesionalizmu v suchasnykh sotsial'nykh umovakh. [The formation of professionalism in modern social conditions.]* Pedagogy of tolerance. [in Ukrainian].

2. Varetska O.V. (2014) *Kompetentsiya» ta «kompetentnist'» yak klyuchovi ponyattya suchasnoyi osvity [Competence" and "competence" as key concepts of modern education]* Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. [in Ukrainian].

3. Demeshko A. (2016) *Polisemiya terminolohichnoho aparatu kompetentnisnoyi paradyhmy v osviti: suchasnyy stan problem [Polysemy of the terminological apparatus of the competence paradigm in education: the current state of the problem].* Uzhgorod: Series: Pedagogy. Social work. [in Ukrainian].

4. Lavnikov, O.A., Lesyk, A.S. (2020) *Intehratyvnyy pidkhid u systemi vyshchoyi osvity: ponyattya i osoblyvosti [Integrative approach in the system of higher education: concepts and features]* Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences. [in Ukrainian].

5. Rudnitska K.V. (2016) *Sutnist' ponyat' «kompetentisnyy pidkhid», «kompetentnist'», «kompetentsiya», «profesiyina kompetentnist'» u svitli suchasnoyi osvitynoyi paradyhmy [The essence of the concepts "competent approach", "competence", "competence", "professional competence" in the light of the modern educational paradigm].* Uzhhorod: Series Pedagogy. Social work. [in Ukrainian].

6. Sayuk V.I. (2015) *Kompetentnisnyy pidkhid u pidhotovtsi naukovopedagogichnykh kadriv i suкупnist' kompetentnostey suchasnoho vykladacha systemy pislyadyplomnoyi pedagogichnoyi osvity [Competency approach in the training of scientific and pedagogical personnel and the set of competencies of a modern teacher of the system of postgraduate pedagogical education].* Kyiv: Theory and practice of training scientific and pedagogical personnel. [in Ukrainian].

7. Sysoeva S.O. (2011) *Pedahohichna kompetentnist' vykladacha vyshchoho navchal'noho zakladu nepedahohichnoho profilyu [Pedagogical competence of a teacher of a higher educational institution of a non-pedagogical profile].* Rivne: NUVGR. [in Ukrainian].

8. Yaremchuk N. (2016) *Psykhologo-pedahohichni kompetentsiyi yak skladova profesynoyi pidhotovky fakhivtsiv nepedahohichnykh spetsial'nostey [Psychological-pedagogical competencies as a component of professional training of specialists in non-pedagogical specialties].* Lviv: Pedagogical series. [in Ukrainian].

УДК: 378:147.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-903-912](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-903-912)

Павлова Валерія Валеріївна к.п.н, доцент, доцент кафедри педагогічної освіти та соціальної реабілітації, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вулиця Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, тел.: (067) 437-21-80, <https://orcid.org/0000-0001-6534-2050>

РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЙ СИТУАТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто проблему ролі та особливостей технологій ситуативного моделювання у забезпеченні якості вищої професійної освіти. Передовсім подано аналіз сучасного трактування поняття якості вищої професійної освіти та відзначено, що забезпечення якості вищої освіти має на меті підвищення якості викладання, досліджень та залежить від активності здобувачів вищої професійної освіти, від бажання кожного з них розвиватись і вдосконалюватись, від здатності та готовності використовувати набуті знання. Відмічено, що результатом якості вищої освіти є набуття особою (здобувачем освіти) певних компетентностей, професійних якостей, спеціальних умінь і знань, загального рівня культури.

Розглянуто, що одним із чинників якісного забезпечення освітнього процесу є застосування викладачами вищої школи сучасних освітніх технологій. Приділена увага розумінню залежності між якістю освітньої діяльності, якістю освітніх технологій, що застосовуються в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців та впливають на забезпечення якості вищої професійної освіти.

Встановлено, що використання технологій ситуативного моделювання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців передбачає чітке розуміння науково-педагогічними працівниками специфіки використання рольових ігор, спільного вирішення проблеми на основі аналізу обставин ситуації, а також гейміфікації. Важливо, що різні аспекти гейміфікації можуть бути застосовані викладачами для більш швидкого набуття здобувачами очікуваних професійних навичок.

Відзначено переваги та обмеження гейміфікації, можливості сформувати професійні й ділові вміння і навички майбутнього фахівця, застосувати індивідуальний підхід до навчання, підвищити рівень мотивації здобувача до опанування навчальної дисципліни тим самим сприяти забезпеченню якості вищої професійної освіти.

Визначено специфіку застосування технологій ситуативного моделювання в можливості набуття нових знань і навичок та використання їх на

практиці, а також можливості допускати помилки без страху перед неправильними діями.

Ключові слова: Якість вищої професійної освіти, технології ситуативного моделювання, гейміфікація.

Pavlova Valeriia Valeriyivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor the Department of Pedagogical Education and Social Rehabilitation, Odesa I.I. Mechnikov National University, Dvoryans'ka St, 2, <https://orcid.org/0000-0001-6534-2050>

THE ROLE OF SITUATIONAL MODELING TECHNOLOGIES IN ENSURING THE QUALITY OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract. The article discusses the problem of the role and characteristics of situational modeling technologies in ensuring the quality of higher professional education. Firstly, an analysis of the contemporary interpretation of the concept of quality in higher professional education is presented, noting that ensuring the quality of higher education aims to improve the quality of teaching, research, and depends on the activity of higher education seekers, their desire to develop and improve, and their ability and readiness to use acquired knowledge. It is noted that the result of the quality of higher education is the acquisition by an individual (a seeker of education) of certain competencies, professional qualities, specific skills, and knowledge, as well as a general level of culture.

It is considered that one of the factors of quality assurance of the educational process is the application by university teachers of modern educational technologies. Attention is paid to understanding the dependence between the quality of educational activities, the quality of educational technologies used in the process of professional training of future specialists, and their impact on ensuring the quality of higher professional education.

It is established that the use of situational modeling technologies in the process of professional training of future specialists involves a clear understanding by scientific and pedagogical workers of the specificity of using role-playing games, joint problem-solving based on the analysis of situational circumstances, and gamification. Importantly, various aspects of gamification can be applied by teachers for the faster acquisition of expected professional skills by learners.

Advantages and limitations of gamification are noted, as well as the possibilities to develop professional and business skills of future specialists, apply an individual approach to learning, increase the motivation level of learners to master the educational discipline, thereby contributing to ensuring the quality of higher professional education.

The specificity of the application of situational modeling technologies in the possibility of acquiring new knowledge and skills and using them in practice, as well as the possibility of making mistakes without fear of wrong actions, is determined.

Keywords: Quality of higher professional education, situational modeling technologies, gamification.

Постановка проблеми. Необхідність модернізації сфери вищої освіти, в Україні, яка є рівнем професійної освіти та зумовлена існуванням низки системних питань, що потребують вирішення. Проблема якості освіти завжди перебувала в полі зору як педагогічної теорії, так і практики. При визначенні якості професійної освіти підготовка фахівців, які вміють швидко і успішно адаптуватися в складних обставинах і приймати вірні рішення в будь яких, навіть в нестандартних ситуаціях, розв'язувати поставлені практикою завдання, має забезпечити набір компетентностей, які б давали можливість працювати в умовах, що постійно змінюються. Тобто, забезпечення якості професійної освіти і навчання є фундаментом системи вищої професійної освіти. У системі вищої професійної освіти якість пояснюють як стали відповідність освіти (як результату, процесу, освітньої системи) установленим потребам, цілям, вимогам, нормам (стандартам) та виявляють у розумінні низки компетентностей, якими повинна володіти особа, щоб виконувати конкретну професійну діяльність.

Якість вищої освіти в Україні розглядається переважно як якість освітнього середовища, якість реалізації освітнього процесу, якість результатів освітнього процесу. Однією із сторін вирішення проблеми якості вищої освіти в Україні є використання випробуваних результатів з управління якістю освіти, наближення теоретичних знань до практики. Згідно досвіду країн з розвинутою ринковою економікою спостерігається залежність темпів підвищення розвитку виробництва, від рівня професійної підготовки кадрів. Тобто, оцінка якості має опиратися не на тривалість чи зміст навчання, а на компетентності, які опанували випускники.

Стає необхідним пошук інноваційних форм, нових методик, інтерактивних технологій навчання на всіх етапах освітнього процесу професійної підготовки фахівців. Перехід до систем навчання, зорієнтованих на формування як особистісних якостей фахівця, так і до формування професійної компетентності майбутніх фахівців передбачає якісне забезпечення освітнього процесу. Підвищення якості підготовки фахівців залежить і від організації освітнього процесу та використання в ньому сучасних освітніх практик. Технології ситуативного моделювання як група інтерактивних технологій, що забезпечують розвиток мотивації, творчої діяльності у здобувачів та здатності до самореалізації, формують спроможність вирішувати проблемні завдання й робити висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення якості вищої професійної освіти належить до активно досліджуваних у педагогічній науці. У науковій літературі в різних аспектах її розглядають С. Архипова, О. Грішнова, Ю. Зінковський В. Ковтунець, А. Колота, С. Курбатов,

І. Линьова, В. Луговий, Н. Савицька, Л. Семів, Ж. Таланова, А. Шевчук, Л. Шевченко та ін. Обґрунтування технологій ситуативного моделювання описували в своїх працях такі вчені: Н. Побірченко, Г. Коберник, О. Біда, О. Комар, І. Осадченко, О. Пометун, Л. Піроженко, О. Шендерук і В. Пермінова, П. Шевчук і П. Фендрих та ін.

На сучасному етапі проблема технологій забезпечення якості освіти та освітньої діяльності потребує якісної подальшої розробки.

Мета статті – дослідити роль та особливості технологій ситуативного моделювання в забезпеченні якості вищої професійної освіти. Для досягнення поставленої мети в роботі було проведено аналіз наукової та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження, узагальнено власний педагогічний досвід застосування технологій ситуативного моделювання в ЗВО.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про вищу освіту», «якість вищої освіти - відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості» [6].

Дослідники А. Василюк і М. Танась, під якістю освіти розглядають «рівень знань і вмінь, розумового, морального і фізичного розвитку тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей...» [2].

Як бачимо, це поняття може мати різне значення і розуміння поняття якості може змінюватися разом із зміною контексту професійної освіти і навчання. Відповідно, різне сприйняття якості можливе у різних системах. У системі вищої професійної освіти якість освіти може виражатись у розумінні стандартів, тобто набору компетентностей, якими повинна володіти особа, щоб виконувати конкретну професійну діяльність.

Отже, якість вищої освіти охоплює значний спектр процесів і явищ у сфері вищої освіти і значення якої залежить від цінностей, цілей, ресурсів та інтересу сторін, а також від загального контексту.

На думку Л. Мовчан, з виходом до міжнародних освітніх програм «якість освіти має розглядатися як: ступінь відповідності реальних результатів освіти ринковій кон'юктурі; показник матеріально-технічної і ресурсної забезпеченості освітнього процесу; комплексний показник чинників престижності й економічної ефективності освіти; показник досконалості змісту, технологій і системи оцінки досягнень; показник інвестиційної принадності освіти» [5, С.34].

Забезпечення якості вищої освіти регулюється нормативно-правовою базою. Варто зазначити, що процес забезпечення якості вищої освіти постійно удосконалюються, що є гарантією розвитку систем вищої освіти. Метою забезпечення якості вищої освіти є підвищення якості викладання та

досліджень. Органи забезпечення якості виступають підтримкою ЗВО у їхньому подальшому розвитку і, відіграють вирішальну роль щодо захисту суспільних справ.

Забезпечення якості вищої професійної освіти «це зусилля, спрямовані на те, щоб система та її учасники могли на постійній основі надавати послуги, які відповідають цим стандартам» [3, С.3].

Тобто, забезпечення якості вищої освіти спрямовується на задоволення потреб здобувачів. З іншого боку, задоволення потреб країни може здійснюватися через різноманітні способи стимулювання здобувачів до якісного засвоєння відповідних освітніх програм і навчальних дисциплін.

Як об'єкт управлінської дії якість вищої професійної освіти характеризується сукупністю таких складових: якість державних стандартів; якість технологій навчання; якість засобів навчання; якість науково педагогічних працівників; моніторинг якості вищої професійної освіти тощо. Цей підхід є важливою провідною основою оновлення змісту вищої професійної освіти, орієнтацією на досягнення достатньо високого рівня знань, досвіду, компетентності для якісного здійснення професійної діяльності в сучасних умовах.

Серед низки чинників, що забезпечують якість вищої освіти, Н. Хворостяна, М. Великжаніна визначають «застосування викладачами вищої школи сучасних освітніх технологій, спрямованість викладання на формування соціальних якостей сучасного фахівця, заохочення до самостійної роботи суб'єктів навчання» та ін. [7].

Тобто, ключовим результатом якості вищої освіти є набуття особою (здобувачем освіти) певних компетентностей, професійних якостей, спеціальних умінь і знань, загального рівня культури.

Актуальними натеper є змістовні трансформації у системі професійної підготовки фахівців, зокрема це стосується пошуку інноваційних форм, інтерактивних технологій навчання на всіх етапах освітнього процесу. Необхідним стає перехід до систем навчання, зорієнтованих на формування як особистісних якостей фахівця, так і компетенцій у майбутній професійній діяльності.

Крім того, на думку С. Шевчук, важливим аспектом у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців є «обґрунтування методичних основ якісного забезпечення освітнього процесу, що передбачають інтеграцію фундаментальних і спеціальних знань на засадах створення такої педагогічної системи, яка б сприяла цілісному й неперервному розвитку, професійному зростанню та життєвому становленню особистості» [8, С.47].

У розумінні явища якості значний вплив на діяльність оцінювання якості здійснює ідея якості, яка концентрується на запитах здобувачів, тобто на забезпеченні індивідуальної підготовки, включаючи здатність забезпечувати досягнення здобувачами успіху в навчанні у складних умовах.

Як зазначає І. Анненкова, серед показників якості освіти можна виокремити наступні: «якість потенціалу вищої освіти, якість процесу вищої освіти і якість результату вищої освіти». Характеризуючи якість процесу вищої освіти, авторка визначає якість процесу вищої освіти як «якість освітньої діяльності, якість технології освіти, використання активних форм навчання, контролю освітнього процесу, якість мотивації викладацького складу на творчість і ефективність педагогічної роботи, якість ставлення здобувачів вищої освіти до навчання, інтенсивність освітнього процесу, методи презентації знань» [1].

Тобто, якість освіти залежить, від організації та діяльності системи вищої професійної освіти та значною мірою від діяльності викладачів та здобувачів вищої професійної освіти, від бажання кожного з них розвиватись і вдосконалюватись, від здатності та готовності використовувати набуті знання.

Таким чином, якість освітньої діяльності, якість освітніх технологій, що застосовуються в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців впливає на забезпечення якості вищої професійної освіти.

Одним із важливих напрямків в розвитку освітніх технологій є технології ситуативного моделювання, що передбачають моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації а також процес ігрової діяльності, або гейміфікації. Означені технології сприяють максимальному зближенню освітнього процесу з умовами майбутньої професійної діяльності. Враховуючи вітчизняні традиції професійної підготовки майбутніх фахівців, технології ситуативного моделювання можуть доповнювати існуючі методи та технології навчання, підвищуючи тим самим якість вищої професійної освіти, та даючи можливість майбутнім фахівцям бути більш конкурентоспроможними.

Усвідомлення можливостей та меж використання технологій ситуативного моделювання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців передбачає чітке розуміння науково-педагогічними працівниками їх специфіки та залежність якості вищої професійної освіти від досягнення здобувачами запланованих результатів навчання.

Так, дослідниця М. Кузько розглядає в межах технології ситуативного моделювання наступні структурні складники: «вибір оптимальних методів ситуативного моделювання (залежно від цілей та запланованих результатів навчання, змісту навчальної дисципліни, кількості студентів у групі, форми організації освітнього процесу); розроблення та забезпечення освітнього процесу навчально-методичним супроводом для впровадження методів ситуативного моделювання в професійну підготовку майбутніх фахівців; організація позааудиторної та аудиторної роботи здобувачів» [4].

Ділові ігри є значущими засобами технологій ситуативного моделювання та перспективними в професійній підготовці. Впровадження ігрових

тенденцій в навчальний процес допомагає тому, хто навчається формувати інтерес до знань, розвивати ініціативність та креативність, підвищувати пізнавальну активність. Відтворення в умовах навчання квазіпрофесійних ситуацій, імітація професійної діяльності відповідають ідеї збільшення практичної підготовки здобувачів, їх активного залучення до пізнавальної діяльності.

Як свідчить наш практичний досвід, здобувачі краще розуміють алгоритми виконання навчальних завдань, коли застосовуються ігри з чітко прописаними правилами та обов'язковим оцінюванням їх діяльності з аналізом їх роботи, що змушує сумлінно та активно включатися до справи. Краще залучати здобувачів до недовготривалих ігор, адже зі збільшенням часу зменшуються зацікавленість здобувачів в роботі та їх сконцентрованість на завданні, так як саме під час гри виникає можливість відповідної самооцінки здобувачами своїх переваг або складних моментів, на які у подальшому будуть зосереджені їх зусилля.

Наприклад, готуючи домашнє завдання, здобувачі вивчали певну педагогічну технологію та обмірковували, яким чином краще застосувати її при викладанні іноземної мови. На занятті всі учасники об'єднуються у тричотири групи, їм пояснюється сценарій, відбувається розподіл ролей та визначаються завдання для учасників, оголошуються критерії оцінювання роботи здобувачів.

Кожна група знайомиться зі своєю темою уроку, формулює мету навчального фрагменту, обмірковує яким чином доступно і цікаво пояснити (закріпити) навчальний матеріал, застосовуючи дану технологію.

В кожній групі обговорюється проблема та розробляється фрагмент навчального заняття із застосуванням певної технології навчання, при цьому здобувачі можуть використовувати різноманітні засоби навчання, в тому числі і мережу Інтернет. Саме самостійність здобувачів в пошуках відповіді на подане завдання є запорукою ефективності такої пізнавальної діяльності.

Потім доповідач у ролі вчителя проводить з іншими учасниками фрагмент уроку. Кожна група доповідає свій фрагмент.

Обговорення відбувається в загальному колі. У процесі обговорення здобувачі виділяють кращі моменти фрагментів, а також висловлюють зауваження, побажання, пропозиції, тощо. У наближених до професійної діяльності умовах здобувачі набувають дидактичних і методичних умінь, забезпечується формування професійних компетентностей.

Після проведення гри, в кінці практичного заняття обов'язково відбувається оцінювання діяльності учасників навчального процесу. Для цього група спостерігачів (по одному з кожної групи) виставляє в таблицю плюси відповідно до критеріїв оцінювання. Визначається сума очок і розподіл місць.

Таким чином, здобувачам надається свобода інтелектуальної діяльності та творчості, яка обмежується лише визначеними правилами гри. Вони

самостійно обирають власну роль у грі, висувають припущення про ймовірний розвиток подій, шукають шляхи вирішення завдання, беручи на себе відповідальність за обране рішення.

Процес впровадження гри як одного з найістотніших способів вдосконалення досягнень в різноманітних сферах діяльності не є новим напрямом навчання. Це явище дістало назву «гейміфікації». Під гейміфікацією розуміють: використання ігрових практик та механізмів у неігровому контексті; використання окремих елементів ігор у неігрових практиках; залучення елементів гри до складу навчальних технологій.

Як бачимо, гра розширює сферу реальної дійсності, виходить за межі уяви, що активізує здатність майбутніх фахівців до адаптаційного потенціалу та готовність до викликів реального життя.

Гейміфікація у вищій школі дає змогу так організувати процес навчання, що набуття здатностей, таких як критичне мислення, уміння ухвалювати рішення, працювати в команді, бути готовим до співпраці, розкрити творчі здібності, а також мотивує здобувачів до самоосвіти як важливої конкурентної переваги й вимоги часу, яку необхідно враховувати для успішного підвищення якості освітніх послуг.

При проведенні практичних занять, різні аспекти гейміфікації можуть бути застосовані викладачами для більш швидкого набуття тими, хто навчається очікуваних професійних навичок. Серед позитивних сторін гейміфікації є те, що вона допомагає поступово розкрити зміст або інформацію, яка є новою, закріплює знання, які отримують здобувачі, завдяки чому підвищується результативність навчального процесу, зосереджує увагу на невідомому для здобувачів у змісті конкретної дисципліни. Тобто, завдяки гейміфікації можливо сформувані професійні компетентності майбутнього фахівця, застосувати індивідуальний підхід до навчання, підвищити рівень мотивації здобувача до опанування навчальної дисципліни тим самим сприяти забезпеченню якості вищої професійної освіти.

В той же час, необхідно відмітити, що не існує універсальних технологій і гейміфікація має свої обмеження, серед яких можемо відмітити збільшення часу перебування здобувачів за комп'ютерами, необхідність у більшості випадків доступу до мережі Інтернет, процес підготовки завдань вимагає відповідного рівня технічних засобів та ступеня комп'ютерної грамотності викладачів та здобувачів, залучення розробників комп'ютерного забезпечення, що є досить дороговартісним та ін.

На нашу думку, завдання викладача при застосуванні гри у навчанні полягає у підпорядкуванні гри, визначеній дидактичній меті. Ситуативні технології навчання дають можливість реалізувати стратегічне бачення, креативність, творчий підхід до діяльності, здатність до аргументованого ризику, самостійність й рішучість у прийнятті рішень, навички до співпраці, посилити самодисципліну, самоорганізацію, окреслити чітке усвідомлення

доцільності витрати часу на опанування дисципліною, набуття здатності використовувати отримані знання у практичній діяльності.

Тобто, ми можемо говорити про технології ситуативного моделювання як про такий спосіб організації навчання, що має величезний педагогічний потенціал, що дає можливість підняти активність здобувачів, стимулювати мотивацію, створити підставу для опанування навчального матеріалу на високому рівні, розуміння його практичної корисності. Організація та впорядкування навчального процесу із чітким аргументуванням необхідності використання певних ігрових технологій має специфіку, яка полягає в тому, що занурюючись у гру здобувач підсвідомо починає набувати нових знань і навичок та вчиться використовувати їх на практиці, а також можливість допускати помилки, почувати себе вільно, тобто зникає страх перед неправильними діями, а на зміну йому приходить впевненість та здатність висувати нові ідеї. Тому умовою для досягнення позитивного результату є високі вимоги до якості контенту гри.

Висновки. Технології ситуативного моделювання потребують більш широкого розповсюдження в практиці підготовки майбутніх фахівців, більш детального додаткового розгляду та психологічного обґрунтування. Використання ігор уможливорює досягання навчальних цілей та вирішує завдання навчання, розвиває пізнавальний інтерес до предмету, активізує навчальну діяльність, сприяє становленню творчої особистості, викликає цілеспрямовану діяльність та творчу участь у самостійному формуванні професійної компетентності, що в свою чергу сприяє забезпеченню якості вищої професійної освіти. Зважаючи на це, педагогічна діяльність викладача, характер суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі, веде до прогнозованого результату і визначає забезпечення високих стандартів освіти та якість професійної підготовки фахівця.

Література:

1. Анненкова І. П. Критерії і показники якості освіти у ВНЗ. *Наука і освіта*. 2011. № 8. С. 4–7.
2. Василюк А., Танась М. Педагогічний словник-лексикон (українсько-англо-польський) Вид. 2-ге, уточ. й доп. Ніжин : Вид. ПП Лисенко М., 2013. С. 221.
3. Забезпечення якості у системі професійної освіти і навчання URL:https://heqes.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/забезпечення_якості_у_системі_професійної_освіти_і_навчання.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
4. Кузько М.С. Професійна підготовка майбутніх геологів на бакалаврському рівні із застосуванням ситуативного моделювання дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національна академія педагогічних наук України інститут вищої освіти. Київ, 2019. 282 с. https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Kuzyko_14-03-2019_disertac.pdf
5. Мовчан Л.В. Сучасний погляд на якість вищої освіти в Україні *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і Психологія». Педагогічні науки. 2017. № 1 (13) С.32-37.
6. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. No 1556-VII. Редакція від: 28.05.2024 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 29.05.2024).

7. Хворостяна Н.В., Великжаніна М.В. Аналіз основних чинників, які забезпечують якість освіти. *Економіка і регіон* № 3 (34). ПолтНТУ. 2012. С. 25-29.

8. Шевчук С. С. Реалізація сучасних освітніх практик у професійну підготовку фахівців сфери обслуговування : навч.-метод. посіб. Біла Церква: БІНПО ДВНЗ «УМО» НАПНУ. 2018. 139 с.

References:

1. Annienkova, I. P. (2011). Kryterii i pokaznyky yakosti osvity u VNZ [Criteria and indicators of the quality of education in universities.]. *Nauka i osvita – Science and education*, 8, 4–7 [in Ukrainian].

2. Vasilyuk A., Tanas M. (2013). Pedagogichnyi slovnyk-leksykon (ukrainsko-anhlo-pol'skyi) [Pedagogical dictionary-lexicon (Ukrainian-English-Polish)]. Lysenko M. (ed.) Nizhyn: (2nd ed., rev. and sup.) [in Ukrainian].

3. Zabezpechennia yakosti u systemi profesiinoi osvity i navchannia [Quality assurance in the system of vocational education and training] (n.d.). heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/zabezpechennia_yakosti_u_systemi_profesiinoi_osvity_i_navchannia.pdf. Retrieved from https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/zabezpechennia_yakosti_u_systemi_profesiinoi_osvity_i_navchannia.pdf [in Ukrainian].

4. Kuzko, M.S. (2019). Profesionalna pidhotovka maibutnikh heolohiv na bakalavrskomu rivni iz zastosuvanniam sytuatyvnoho modeliuvannia [Professional training of future geologists at the bachelor's level using situational modeling]. Doctoral dissertation. National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Institute of Higher Education. Kyiv. Retrieved from https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Kuzyko_14-03-2019_disertac.pdf [in Ukrainian].

5. Movchan, L.V. (2017). Suchasnyi pohliad na yakist vyshchoi osvity v Ukraini. Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia "Pedagogika i Psykholohiia [Modern view on the quality of higher education in Ukraine. Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology"]. *Pedagogical Sciences*, 1(13), 32-37. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The Law of Ukraine «On Higher Education»]. (2024, May 28). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

7. Khvorostiana, H.V., Vielikzhanina, M.V. (2012). Analiz osnovnykh chynnykiv, yaki zabezpechiut yakist osvity [Analysis of the main factors that ensure the quality of education] / *Ekonomika i rehion* No 3 (34). PoltNTU. S 25—29. [in Ukrainian].

8. Shevchuk, S. S. (2018). Realizatsiia suchasnykh osvitnikh praktyk u profesiinu pidhotovku fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia [Implementation of modern educational practices in the training of service professionals]: navch.-metod. posib. Bila Tserkva: BINPO DVNZ «УМО» NAPNU [in Ukrainian].

УДК 004 (075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-913-926](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-913-926)

Пасечник Алла Михайлівна кандидат медичних наук, Одеський Національний Медичний університет, доцент кафедри хірургічної стоматології, пров. Валіховський, 2, м. Одеса, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-6472-1494>

Пасечник Олександр Владиславович кандидат медичних наук, Одеський Національний Медичний університет, доцент кафедри хірургічної стоматології, м. Одеса, пров. Валіховський, 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-1350-0325>

Ташян Армен Едуардович Одеський Національний Медичний Університет, асистент кафедри хірургічної стоматології, м. Одеса, пров. Валіховський 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0001-8665-896X>

Асмолова Анна Олександрівна кандидат медичних наук, Одеський Національний Медичний Університет, доцент кафедри хірургічної стоматології, м. Одеса, пров. Валіховський 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0001-7565-9094>

Лунгу Валерій Іванович кандидат медичних наук, Одеський Національний Медичний Університет, доцент кафедри хірургічної стоматології, м. Одеса, пров. Валіховський 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-4096-2058>

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Вступ України на шлях інноваційного розвитку економіки зумовив модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Заклади освіти, які впроваджують у свою діяльність інноваційні розробки, активно використовують досягнення науки є рушійною силою для просування інноваційного розвитку та необхідних сутнісних перетворень у системі освіти. Дистанційне навчання як узагальнювальний термін включає в себе такі поняття як дистанційна форма здобуття повної загальної середньої освіти та використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти.

Дистанційне навчання в умовах воєнного стану вирішує багато викликів, яких зазнала освіта в Україні. Разом з тим, дистанційне навчання потребує об'єднання спільних зусиль батьків, учнів та педагогічних працівників для досягнення необхідних результатів навчання, а також підтримки з боку держави. Дистанційна форма здобуття освіти забезпечує можливості для учнів продовжувати здобувати повну загальну середню освіту в Україні незалежно

від їх місця поточного перебування, у тому числі закордоном, відповідно до державних гарантій згідно зі ст. 57-1 Закону України «Про освіту». Освітній процес при дистанційному навчанні в умовах воєнного стану повинен бути орієнтований, перш за все, на створення безпечних умов навчання. Врахуванню підлягають також і зовнішні фактори, що можуть спричинити неможливості підключення учнів та/або педагогічних працівників до занять у синхронному режимі. Відповідно, альтернативою лишається використання засобів комунікації, доступних учасникам освітнього процесу.

В статті досліджуються питання: як регулюється дистанційна форма освіти в Україні, які є вимоги та з якими проблемами можуть стикатися освітяни. Використання технологій дистанційного навчання в умовах воєнного стану, як правило, застосовується ситуативно з безпекових міркувань та характеризується тимчасовим характером.

Ключові слова: освітній процес, дистанційне навчання, воєнний стан, трансформація системи освіти, освітні технології.

Pasechnyk Alla Mykhailovna PhD, Odessa National Medical University, Assistant professor of the Surgical Dentistry Department, Odessa, Valikhovsky lane, 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-6472-1494>

Pasechnyk Oleksandr Vladyslavovych PhD, Odessa National Medical University, Assistant professor of the Surgical Dentistry Department, Odessa, Valikhovsky lane, 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-1350-0325>

Tashchyan Armen Eduardovych Odesa National Medical University, assistant of the Department of surgical dentistry, Odesa, Valikhovskiy lane, 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0001-8665-896X>

Asmolova Anna Oleksandrivna PhD, Odessa National Medical University, Assistant professor of surgical dentistry department, Odessa, Valikhovsky lane, 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0001-7565-9094>

Lungu Valerii Ivanovych PhD, Odesa National Medical University, Assistant professor of the Department of Surgical Dentistry, Odesa, Valikhovskiy lane 2, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-4096-2058>

FEATURES OF DISTANCE EDUCATION OF THE PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Abstract. Ukraine's entry into the path of innovative economic development led to the modernization of all industries, including the educational sphere.

Educational institutions that implement innovative developments in their activities, actively use the achievements of science, are the driving force for the promotion of innovative development and the necessary essential transformations in the education system. Distance learning as a generalizing term includes such concepts as a distance form of obtaining a full general secondary education and the use of distance learning technologies in various forms of obtaining an education.

Distance learning in the conditions of martial law solves many challenges faced by education in Ukraine. At the same time, distance learning requires joint efforts of parents, students and teaching staff to achieve the necessary learning results, as well as support from the state. The distance form of obtaining education provides opportunities for students to continue to obtain a full general secondary education in Ukraine regardless of their current place of stay, including abroad, in accordance with state guarantees under Art. 57-1 of the Law of Ukraine "On Education". The educational process during distance learning under martial law should be focused, first of all, on creating safe learning conditions. External factors that may make it impossible to connect students and/or teaching staff to classes in synchronous mode are also to be taken into account. Accordingly, the alternative remains the use of means of communication available to the participants of the educational process.

The article explores the following questions: how distance education is regulated in Ukraine, what are the requirements and what problems educators may face. The use of distance learning technologies in the conditions of martial law is, as a rule, used situationally for security reasons and is characterized by a temporary nature.

Keywords: educational process, distance learning, martial law, transformation of the education system, educational technologies.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 р. у зв'язку із повномасштабною збройною агресією спричинило значні виклики для системи освіти. Перехід на дистанційне навчання дозволив відновити освітній процес та закінчити 2021-2022 навчальний рік в складних умовах воєнного стану. Можливість здобувати освіту за дистанційною формою передбачена положеннями Законів України «Про освіту» [1] та ґрунтується на реалізації права на освіту, передбаченого ст. 53 Конституції України. В умовах воєнного стану, виходячи із безпекових міркувань, дистанційна форма освіти може запроваджуватися як єдино можлива форма здобуття освіти на всій території України або в окремих місцевостях, або у визначених закладах освіти. На даний час спостерігається достаток освітніх платформ на просторах Інтернету. Вони дозволяють освоювати освітні програми дистанційно. Серед них можна зустріти як платні, так і такі, що безкоштовно надають свої ресурси. Найчастіше можна зустріти комбінований варіант, коли частина функцій надається безкоштовно, інші оплачуються

користувачами чи організаціями, укладаючи із нею договір. Частина освітніх організацій для особистого користування розробили свої платформи. Зіткнувшись вперше з необхідністю переходу на дистанційне навчання, багато шкіл та ЗВО виявилися не готовими: не був налагоджений механізм роботи, забезпеченість електронними ресурсами, доводилося в спішному порядку вибрати освітній майданчик і організувати цей непростий процес. Ті освітні організації, які і раніше практикували часткове застосування в навчальному процесі інформаційних технологій і віддалений доступ до освітніх ресурсів, хоч це і не було обов'язковим, набагато легше перейшли на дистанційну форму навчання. Іншим же довелося вибрати з доступних безкоштовних сервісів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уведений воєнний стан в Україні з 24 лютого 2022 року унеможлиблює очне навчання здобувачів освіти, тому дистанційне навчання стало єдиною доступною формою в системі освіти. Так, відповідно до Закону України «Про освіту» статті 57¹ щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану, зазначено, що здобувачам освіти, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників [1].

Успішній реалізації дистанційного навчання в країні істотно сприяє її державна політика. За роки незалежності було ухвалено ряд законів щодо інформатизації суспільства, зокрема Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Закон України «Про Національну програму інформатизації», «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» [2] та ін.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення особливостей дистанційного навчання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи освіти в умовах воєнного стану характеризується інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Саме тому підтримка активного впровадження інновацій в освітню галузь під час війни стала одним із ключових напрямів роботи Міністерства освіти і науки України та його підрозділів. Варто зазначити, що в цей складний час і самі освітяни стали більш активно вести пошук шляхів вирішення проблем в організації навчання

здобувачів освіти. Багато закладів освіти відкрили у вільному доступі платформи зі своїми навчальними матеріалами. Наприклад, учні всієї України, які мають доступ до Інтернету, після реєстрації можуть користуватися матеріалами школи «Оптіма», освітньою онлайн-платформою від наукового ліцею ім. Кліма Чурюмова. Команда онлайн-школи Grand-Expo на період воєнного стану в Україні відкрила доступ до 532 кейс-уроків, які допомагають дітям навчатися, розвиватися, відволіктися від проблем, пов'язаних з війною, з користю провести час. «Атмосферна школа» у період дії воєнного стану пропонує безоплатно долучитися до пакета «Слухач». Центр дистанційної освіти А+ проводять для всіх дітей України уроки в ZOOM [3].

В умовах війни важливого значення набувають питання створення комфортного освітнього середовища та організації освітнього процесу, особливо для тих дітей, які отримали психологічну травму. З метою надання психоемоційної підтримки населенню під час війни, формування у педагогічних працівників навичок роботи з дітьми, за підтримки Першої леді України Олени Зеленської започатковано Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної допомоги. На допомогу фахівцям психологічної служби системи освіти України розроблено наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій» та Методичні рекомендації до цієї програми, поширено кращі практики психолого-педагогічного супроводу та підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнних дій і збройних конфліктів, а саме: «Стрес як ресурс», «Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум», «Особливості організації дистанційного навчання під час воєнного стану», «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій», «Самодопомога в умовах стресу», «Долоньки миру» тощо [3].

Разом із тим, вимушена трансформація системи освіти в умовах воєнного стану також викликала й низку проблем у студентів та викладачів [4]:

1. З 2020 року залишається невтішною ситуація щодо спрямування закладів на розвиток технологій дистанційного навчання. З огляду на наявність невирішених проблем матеріально-технічного забезпечення, лише третина вишів України має можливість (матеріальні та людські ресурси) централізовано вирішувати питання застосування інформаційних технологій в організації освітнього процесу, а інші (63,7 %) не розглядають його як пріоритетне, і в більшості випадків перекладають відповідальність на факультети, кафедри або й самих викладачів.

2. Основною проблемою для закладів вищої освіти в умовах війни є встановлення зв'язку з усіма працівниками та здобувачами освіти, забезпечення їхньої участі в освітньому процесі з урахуванням місця перебування: ситуація з відвідуванням погіршилась – частка студентів, які фактично беруть участь в освітньому процесі у воєнний період, знизилась у

середньому на 10 % (у порівнянні із попереднім періодом дистанційного навчання), і складає 60-70 % від загального контингенту.

3. Найбільшою з технічних проблем, з якими довелось стикатись під час дистанційного навчання в умовах воєнного стану як науково-педагогічним працівникам, так і студентам, стала відсутність або нестабільність Інтернету (55 % та 71,3 % відповідей), а кожен п'ятий опитаний студент вказав на недостатність самоорганізації та відсутність потрібної техніки. Ці причини, безперечно, ускладнюють можливість долучитись до навчання в дистанційному режимі під час воєнного стану.

4. Частка студентів (6,5 %), які вважають, що навчання за дистанційними технологіями не є ефективним, є переважно здобувачами галузей охорони здоров'я, аграрних наук та продовольства, інформаційних технологій, а також культури і мистецтва.

5. Учетверо більша частка опитаних студентів, на відміну від науково-педагогічних працівників, оцінює результативність освітнього процесу як низьку (кожний 27-й здобувач вищої освіти (3,7 %) і лише кожний 100-й науково-педагогічний працівник (1,1 %)).

6. 3,2 % опитаних викладачів повідомили, що перебувають за кордоном та не готові повернутись. Підставами для такого рішення вітчизняних педагогів могли бути можливості (робота та проживання), які створили для них країни Європейського Союзу.

Фокусом діяльності Державної служби якості освіти України у цей надскладний період незмінно залишається підтримка як педагогів і здобувачів освіти, так і закладів освіти в цілому. Адже за теперішніх умов необхідно об'єднувати зусилля, ділитися досвідом та практичними інструментами для підвищення якості та рівня доступності освіти в умовах воєнного стану. В умовах війни для закладів вищої освіти постала проблема – встановлення зв'язку з усіма працівниками та здобувачами освіти, забезпечення їхньої участі в освітньому процесі з урахуванням місця перебування. Тому важливим індикатором якісної організації освітнього процесу в умовах воєнного стану є частка здобувачів, які змогли долучитись до дистанційного навчання. В період з 6 до 13 травня 2022 року Державною службою якості освіти України проведено анонімне онлайн-опитування здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти всіх типів та форм власності. В анкетуванні взяли участь близько 27 тисяч респондентів з 54 закладів вищої освіти: 20907 здобувачів вищої освіти та 5997 науково-педагогічних працівників. Показники, які отримано за результатами аналізу відповідей, вказують на погіршення ситуації з відвідуванням – частка студентів, які фактично беруть участь в освітньому процесі у воєнний період, знизилась у середньому на 10 % у порівнянні із попереднім періодом дистанційного навчання (карантин). Так, менше половини науково-педагогічних працівників (46,8 %) засвідчили, що після відновлення у березні 2022 року освітнього

процесу до вивчення їхніх дисциплін долучилось від 71 до 100 % студентів, а кожен третій викладач оцінив фактичну участь здобувачів в освітньому процесі в рамках 51-70 % від загального обсягу контингенту [4] (рис. 1).

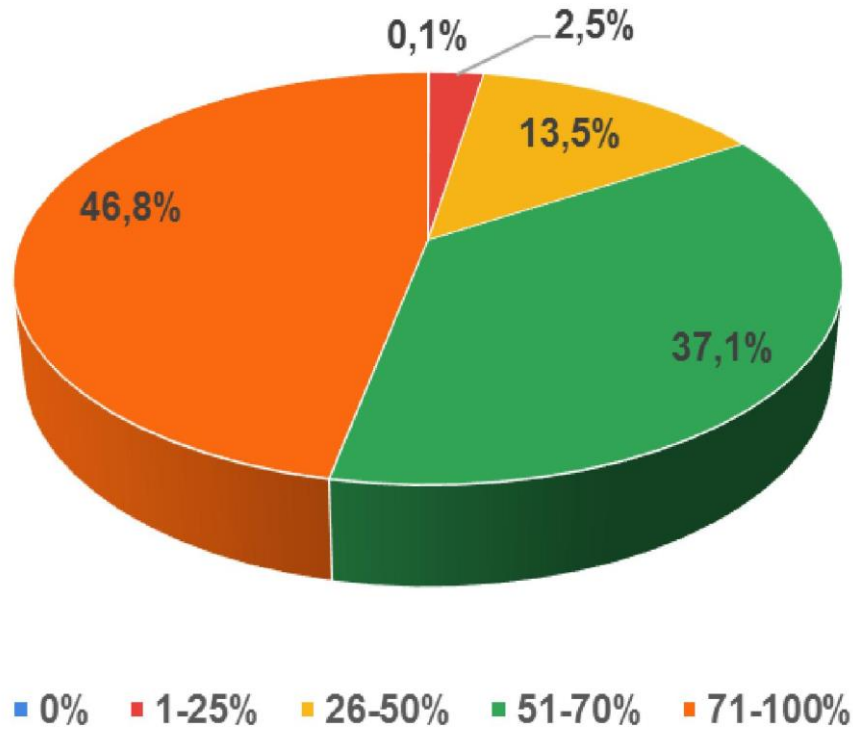

Рис. 1. Реалізація освітнього процесу. Джерело: Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти у 2021/2022 навчальному році в умовах воєнного стану. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/ANALITICHNA-DOVIDKA-ZVO_12.06.pdf

Наслідки, спричинені таким станом речей, суттєво вплинуть на якість освіти, оскільки наприкінці семестру здобувач не матиме можливості якісно опанувати всю програму дисципліни та виконати індивідуальний навчальний план, а викладач – надати якісну послугу для значної кількості студентів в найкоротші терміни і надолужити пропущений матеріал [5].

Враховуючи те, що всі заклади освіти впорались з організацією дистанційного навчання під час війни, серед причин низького рівня долученості студентів до навчання варто розглядати фактори, які (на думку здобувачів вищої освіти) негативно впливають на якість впровадження технологій дистанційного навчання [6]. Аналіз показав, що найчастіше здобувачі вищої освіти стикаються з проблемою відсутності безперервного доступу до мережі Інтернет (55,8 %), а кожен п'ятий опитаний здобувач вищої освіти вказує на недостатність самоорганізації та відсутність потрібної техніки. Ці причини, безперечно, ускладнюють можливість долучитись до навчання в дистанційному режимі під час воєнного стану. Водночас встановлено, що у порівнянні з результатами попередніх досліджень, удвічі

менше здобувачів вищої освіти допускають ризик необ'єктивного оцінювання їх з боку викладачів та скаржаться на нерегулярність комунікації з викладачем.

Аналіз використання технологій дистанційного навчання для забезпечення студентів лекційними матеріалами засвідчив, що близько 90 % як викладачів, так і здобувачів вищої освіти послуговувались засобами відеозв'язку для надання та отримування лекційного матеріалу. Не змінився з 2020 року рейтинг найбільш популярних інструментів дистанційного навчання – більше половини студентів стверджують, що, як і раніше, активно використовують викладені презентації з дисциплін, а також надані викладачами конспекти лекцій (рис. 2).

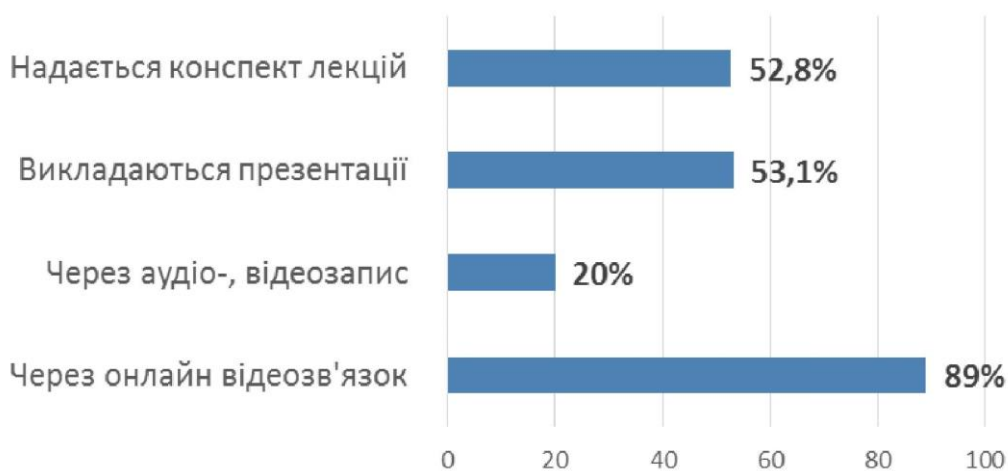

Рис. 2. Використання технологій дистанційного навчання для забезпечення студентів лекційними матеріалами. Джерело: Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти у 2021/2022 навчальному році в умовах воєнного стану. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/ANALITICHNA-DOVIDKA-ZVO_12.06.pdf

Аналіз відповідей респондентів з числа здобувачів також дозволяє говорити про значне зростання (20 %), у порівнянні з результатами попередніх опитувань, частки використання прогресивних інструментів дистанційного навчання – віртуальних освітніх середовищ та комунікаційних технологій – при виконанні лабораторних та практичних робіт під час навчання в умовах воєнного стану. Про це свідчить думка двох третин опитаних студентів [4].

Ще майже третина опитаних студентів говорять про збереження практики використання в освітньому процесі електронної пошти та месенджерів, зокрема для забезпечення виконання лабораторних та практичних робіт. І варто зазначити, що популярність цих інструментів знизилась за останні три роки (у 2020 році цей показник був вищим на 15 %). Разом з тим, наявні й твердження студентів (2,8 %), що лабораторні роботи не проводяться взагалі, при тому, що з цієї частки опитаних здобувачів лише 8,5 % зазначили, що такі заняття перенесені на інший термін (рис. 3):

Рис. 3. Аналіз використання прогресивних інструментів дистанційного навчання. Джерело: Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти у 2021/2022 навчальному році в умовах воєнного стану. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/ANALITICHNA-DOVIDKA-ZVO_12.06.pdf

До освітніх технологій, найбільш пристосованих для використання в дистанційному навчанні, відносяться: відео-лекції; мультимедіа-лекції та практичні завдання; електронні інтерактивні підручники; комп'ютерні тести та експертні системи; програми для моделювання процесів та ситуацій, інтерактивні тренажери; онлайн-консультації та відеоконференції. Саме відеоконференції останнім часом набирають все більшої популярності. У багатьох програм, які можуть бути встановлені як на комп'ютер, так і на телефон, можна виділити програми, що надають безкоштовні послуги зв'язку. Звичайно, безкоштовні тарифи цих програм, як правило, мають низку обмежень, таких як тривалість зв'язку та кількість учасників конференції. Зазвичай це число не перевищує 4-6 учасників, але окремі компанії пропонують програми з безкоштовним доступом до ста учасників одночасно, та безліччю додаткових платних функцій, що створюють зручність і комфорт при роботі [3].

У процесі дистанційної взаємодії педагога зі своїми учнями можлива реалізація двох режимів. Перший режим on-line дозволяє здійснювати процес навчання за допомогою спеціальних програм у режимі реального часу. Основною перевагою такої взаємодії є можливість побудови діалогу з учням, робота в групах, а також можливість реалізувати індивідуальний підхід до кожного учня, додати емоційність уроку. Однак є у такого режиму і свої недоліки, наприклад, у дитини може не бути можливості виходити на зв'язок у вказаний час. Це може бути пов'язано з нестачею у сім'ї коштів на придбання комп'ютерів всім членам сім'ї та іншими технічною складністю. Другий режим

off-line передбачає отримання завдань з предметів від вчителя та можливість його виконання в ті години, коли є можливість. З одного боку цей спосіб отримання знань дозволяє виконувати завдання в зручний час і в зручному темпі, а з іншого боку - немає можливості ставити уточнюючі питання вчителю [8]. Педагог не може проводити on-line консультації в режимі нон-стоп, робочий день обмежений. Учні у кожному класі, який веде вчитель, багато і, провести консультацію кожному, звичайно ж, неможливо. Оптимальним рішенням у такій ситуації стає комбінування цих двох режимів, коли нова тема пояснюється в режимі on-line з функцією запису для можливості подальшого перегляду цього матеріалу ще раз. У цей час є можливість ставити запитання вчителю. Домашнє завдання для закріплення отриманого матеріалу учні цілком можуть виконати самостійно в режимі off-line в зручний час. Такий комбінований варіант навчання максимально наближений до реального навчання в навчальному закладі, але без необхідності його відвідування. Ці технології також дозволяють здобути якісну освіту в регіонах, де вона недоступна через різні причини [9]. У зв'язку з цим, дистанційна освіта зараз є однією з найбільш затребуваних освітніх послуг. Якщо порівнювати самонавчання та навчання, то стає зрозумілим, що основою процесу навчання можна назвати діалог педагога з учнем. Він може бути реалізований не тільки у аналоговому, а й у цифровому форматі у процесі дистанційного навчання за допомогою різних інформаційних технологій.

У процесі дистанційного навчання також активно використовуються відео-сервіси. Відео-сервіси в загальному випадку є телекомунікаційною системою, що забезпечує можливість інтерактивного обміну текстовою і аудіо-відео-інформацією між двома і більш розподіленими в просторі користувачами, підключеними до Інтернету. Використання відеосервісів у навчальному процесі дозволили наблизити педагогічне спілкування до звичного очного. Практика їх проведення показує, що дистанційні заняття, у цьому випадку, можуть бути навіть ефективніше, ніж очні [10].

Для цифровізації освіти нині створено все умови. Величезна кількість освітніх платформ надають свої ресурси школярам. Однак, не вистачає сучасній освітній системі організованості та однаковості у виборі оптимального інформаційного інструментарію. У момент переходу на дистанційне навчання, дуже велике навантаження лягає на педагогів, оскільки освітній процес відбувається практично без зупинки. Необхідне формування єдиної бази з освітніми ресурсами та й єдиного освітнього майданчика.

З метою забезпечення якісного освітнього процесу в дистанційній формі МОН України було реалізовано низку важливих заходів:

- впроваджено електронну платформу «Всеукраїнська школа онлайн» [11];
- запущено систему автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів;
- школи приєднано до системи АІКОМ [12] (електронні щоденники та журнали) тощо.

Дистанційне навчання учитель може здійснювати в синхронному та асинхронному режимах з використанням електронних освітніх платформ (Google Workspace, Google Classroom, Нові Знання, HUMAN.UA) і комунікаційних онлайн сервісів та інструментів (Zoom, Skype, Team, базові сервіси Google: Gmail, Календар, Meet, Jamboard, Chat, Hangouts, YouTube та інші).

Оцінка результативності освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах дистанційної роботи під час воєнного стану здійснювалась за п'ятьма рівневими показниками (низька, нижче середнього, середня, вище середнього, висока). Варто зазначити, що і здобувачі вищої освіти, і науково-педагогічні працівники однаково оптимістично оцінюють результативність освітнього процесу під час війни. Відповіді обох груп респондентів майже ідентичні – кожен четвертий з них вважає якість освітнього процесу в нинішніх умовах високою; а ще дві третини як науково-педагогічних працівників, так і здобувачів вищої освіти визнали результативність середньою або вище середньої. Отже, практичний досвід використання закладами вищої освіти дистанційного формату під час карантину, безперечно, став вирішальним для швидкої їх адаптації в умовах воєнного стану, а також позитивно позначився на забезпеченні якості освітніх послуг на всіх рівнях та попередження значних втрат у сфері [4]:

1. 99,8 % закладів вищої освіти без перешкод перейшли на дистанційну форму навчання в умовах воєнного стану та максимально відновили освітній процес переважно в дистанційній (81,9 %), а також у змішаній (очно-дистанційній) формі (17,9 %), що підтверджує їхню спроможність у складних умовах воєнного стану провадити освітній процес у звичних формах, які було успішно апробовано протягом 2020-2021 рр. під час світової пандемії COVID-19.

2. 74,9 % вишів надали перевагу синхронному формату навчання – це заклади освіти, що здійснюють освітню діяльність на відносно безпечних територіях, або ж ті, які були вимушені змінити фактичне місцезнаходження у зв'язку проведенням в місцях їх розташування бойових дій або тимчасовою окупацією території України. У тих закладах, які продовжили, зважаючи на ізольованість, працювати на території активних бойових дій (Луганська, Чернігівська, Херсонська, Сумська, Харківська, Донецька області), навчання відбувається асинхронно.

3. Майже всі учасники освітнього процесу (96,7 % науково-педагогічних працівників та 85,4 % здобувачів) цілком задоволені інформативністю про хід освітнього процесу під час дистанційної роботи: такого високого рівня задоволеності оперативністю інформування, а отже і роботою закладу в цілому, не було під час попередніх періодів дистанційного навчання (під час карантину).

4. Рівень використання в освітньому процесі віртуальних освітніх середовищ значно зріс у порівнянні із попереднім навчальним роком: близько 70 % у 2021/2022 та менше 50 % у 2020/2021 навчальному році.

5. І здобувачі вищої освіти, і науково-педагогічні працівники однаково оптимістично оцінюють результативність освітнього процесу під час війни – кожен четвертий з них вважає якість освітнього процесу в нинішніх умовах високою; а ще дві третини – середньою або вище середньої.

6. Використання електронної пошти під час дистанційного навчання відходить на другий план – частота застосування цього інструменту для надсилання здобувачам завдань знизилась утричі протягом останніх років (з 60 % у 2020 році до майже 20 % у 2022). Така зміна формату цілком виправдана, оскільки активне використання електронної пошти для забезпечення поточного контролю, як засвідчили результати попередніх досліджень, потребувало значних затрат часу на підготовку та перевірку завдань і значно знижувало систематичність (регулярність) проведення контролю якості отриманих знань.

Методика проведення дистанційних занять знаходиться у процесі розвитку та удосконалення, а принципи дистанційного навчання та його особливості стали серйозними викликами для системи освіти в цілому.

Організація якісного масового дистанційного навчання в умовах воєнного стану – складний і надважкий процес. Але кропітка систематична робота щодо впровадження й удосконалення сучасних технологій дистанційного навчання в освітній процес допоможе згодом досягти позитивних результатів.

Висновки. Понад два роки минуло від початку повномасштабного воєнного конфлікту на Україні. Безперечно, ця війна внесла свої корективи в кожен сферу життя, і чималих негативних наслідків зазнала саме сфера освіти. Однак, незважаючи на усі складнощі, які виникли у зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням, заклади освіти продовжують активно працювати задля надання освітніх послуг належної якості, здійснюють заходи щодо забезпечення захисту та безпеки учасників освітнього процесу, працівників, збереження майна, застосовуючи для цього відповідні інструменти та форми організації роботи, надають нон-стоп консультації та допомогу всім учасникам освітнього процесу, забезпечують максимально сприятливі умови навчання для тих здобувачів освіти, які зі зброєю в руках встали на захист України або займаються волонтерською діяльністю.

Література:

1. Закон України «Про освіту»: редакція від 6.04.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: затверджено наказом МОН від 8 вересня 2020 року №1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С.М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.

4. Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти у 2021/2022 навчальному році в умовах воєнного стану. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/ANALITICHNA-DOVIDKA-ZVO_12.06.pdf
5. Проведення постійних щотижневих онлайн-консультацій для педагогів. URL: <https://school-ua.com/#/online/teacher> та батьків <https://school-ua.com/#/online/parent>
6. Папка з настановами для керівництва закладів освіти. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1hESjkeD4cUH3s874v7emARM4gWibHNoe?usp=sharing>
7. Папка з настановами для педагогів різних категорій. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1jHN3yLytz00EwnrkzqHepP_Mh1mOvU0Y?usp=sharing
8. «Єдина школа» – на допомогу закладам загальної середньої освіти України в умовах війни. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/04/04/yedyna-shkola-na-dopomohu-zakladam-zahal-noi-seredn-oi-osvity-ukrainy-v-umovakh-viyny/>
9. Папка з настановами для учнів та батьків. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1hDhffQGFSAMRC87k_-BkC1-y2MoxwDUb?usp=sharing
10. Служба підтримки користувачів для зворотного зв'язку з вчителями, батьками та учнями шляхом звернення. URL: <https://tatl.atlassian.net/servicedesk/customer/portals>
11. «Всеукраїнська школа онлайн». URL: <https://lms.e-school.net.ua/>
12. АІКОМ. URL: <https://aikom.iea.gov.ua/>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"]: redaktsiya vid 6.04.2022 roku [version dated 04/06/2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
2. Polozhennya pro dystantsiynu formu zdobuttya povnoyi zahalnoyi serednoyi osvity: zatverdzheno nakazom MON vid 8 veresnya 2020 roku №1115 [Regulations on the remote form of obtaining a complete general secondary education: approved by the order of the Ministry of Education and Culture of September 8, 2020 No. 1115.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].
3. Osvita Ukrainy v umovakh voyennoho stanu [Education of Ukraine under martial law]. Innovatsiyna ta proyektna diyalnist: Naukovo-metodychnyy zbirnyk/ za zahalnoyu red. S. M. Shkarleta. Kyiv-Chernivtsi «Bukrek» [Innovative and project activity: Scientific and methodical collection/ general editor. S. M. Scarleta. Kyiv-Chernivtsi "Bukrek".]. 2022. 140 s. [in Ukrainian].
4. Analitychna dovidka shchodo tendentsiy orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya u zakladakh vyshchoyi osvity u 2021/2022 navchalnomu rotsi v umovakh voyennoho stanu [Analytical report on trends in the organization of distance learning in higher education institutions in the 2021/2022 academic year under martial law]. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/ANALITICHNA-DOVIDKA-ZVO_12.06.pdf [in Ukrainian]
5. Provedennya postiynykh shchotyzhnevyykh onlayn-konsultatsiy dlya pedahohiv [Conducting regular weekly online consultations for teachers]. <https://school-ua.com/#/online/teacher> ta [batkiv https://school-ua.com/#/online/parent](https://school-ua.com/#/online/parent) [in Ukrainian].
6. Papka z nastanovamy dlya kerivnytstva zakladiv osvity [Folder with instructions for management of educational institutions]. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/sharing>
7. Papka z nastanovamy dlya pedahohiv riznykh katehoriy [Folder with instructions for teachers of various categories]. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1jHN3yLytz>
8. «Yedyna shkola» – na dopomohu zakladam zahalnoyi serednoyi osvity Ukrainy v umovakh viyny ["Edyna Shkola" - to help the institutions of general secondary education of Ukraine in the conditions of war]. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/04/04/yedyna-shkola-na-dopomohu-zakladam-zahal-noi-seredn-oi-osvity-ukrainy-v-umovakh-viyny/> [in Ukrainian]

9. Папка z nastanovamy dlya uchniv ta batkiv [Folder with instructions for students and parents]. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1hDhffQGFSAMRC87k_-BkC1-y2MoxwDUb?usp=sharing [in Ukrainian].

10. Sluzhba pidtrymky korystuvachiv dlya zворотnoho зв'язку z vchytelyamy, batkamy ta uchnya-my shlyakhom zvernennya na sayti [User support service for feedback to teachers, parents and students by applying on the website]. URL: <https://tatl.atlassian.net/servicedesk/customer/portals>

11. Vseukrayinska shkola onlayn» [All-Ukrainian online school"]. URL: <https://lms.e-school.net.ua/> [in Ukrainian].

12. AIKOM. URL: <https://aikom.iea.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК 378.147:159.953

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-927-939](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-927-939)

Пахомова Тетяна Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської філології та лінгводидактики, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-4660-9925>

Базиляк Наталія Олегівна доктор наук з державного управління, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, вул. Костюшко, 11, м. Львів, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-9475-1213>

Роменська Тамара Григорівна кандидат педагогічних наук, викладач, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», вул. Ніщинського, 1, м. Одеса, 65052, <https://orcid.org/0000-0002-0135-7373>

РОЛЬ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу ролі інтерактивних технологій у розвитку критичного мислення студентів. Мета статті – визначити ефективність інтерактивного навчання як засобу стимулювання критичного мислення у студентів закладах вищої освіти. В ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та моделювання. Результати дослідження показують, що інтерактивні методи навчання мають суттєвий позитивний вплив на розвиток критичного мислення серед студентів. Використання таких методів як кооперативне навчання, колективно-групові активності, ситуативне моделювання та опрацювання дискусійних питань сприяє не тільки глибшому засвоєнню навчального матеріалу, але й формуванню навичок аналізу, аргументації та колективної взаємодії. Зокрема, кооперативні технології, які включають роботу в малих групах, показали високий рівень ефективності у розвитку навичок співпраці та взаємодії серед студентів. Це дозволяє студентам не лише ділитися знаннями, але й розвивати здатність до критичного осмислення інформації, що забезпечує глибше розуміння матеріалу. Колективно-групове навчання, яке охоплює методи «мозкового штурму» та спільного обговорення, сприяє активній участі кожного студента у процесі навчання та розвитку творчих здібностей. Такий підхід дозволяє студентам розвивати комунікативні навички та вміння працювати в команді,

що є критично важливим для формування критичного мислення. Ситуативне моделювання, яке використовує рольові ігри для симуляції реальних ситуацій, допомагає студентам краще зрозуміти складні концепції і розвиває навички критичного аналізу та прийняття рішень. Дискусійні методи, що включають аргументовані обговорення та дебати, стимулюють студентів до глибшого розгляду питань і розвитку аналітичних здібностей. Практичне значення дослідження полягає в тому, що інтерактивні технології навчання можуть бути ефективно інтегровані в навчальні програми для сприяння розвитку критичного мислення у студентів ЗВО України.

Ключові слова: інтерактивне навчання, критичне мислення, кооперативні технології, ситуативне моделювання, дискусійні методи.

Pakhomova Tetiana Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of English Philology and Linguodidactics, Zaporizhzhia National University, Zhukovskiy St., 66, Zaporizhzhia, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-4660-9925>

Bazyliak Nataliia Olehivna Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Ivan Boberskyi Lviv State University of Physical Culture, Kostyushko St., 11, Lviv, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-9475-1213>

Romenska Tamara Grygorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer, South Ukrainian National Pedagogical University State Institution named after K.D. Ushynsky, Nishchynskoho St., 1, Odesa, 65052, <https://orcid.org/0000-0002-0135-7373>

ROLE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS' CRITICAL THINKING

Abstract. The article examines the role of interactive technologies in fostering critical thinking among students. The research aims to assess the effectiveness of interactive learning as a means to promote critical thinking in higher education students. The study utilized general scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, comparison, generalization, and modeling. The findings indicate that interactive teaching methods significantly enhance the development of critical thinking skills in students. Techniques such as cooperative learning, group activities, situational modeling, and discussion-based problem-solving not only deepen the understanding of course material but also cultivate skills in analysis, argumentation, and collaborative interaction. Notably, cooperative technologies involving small group work proved highly effective in fostering teamwork and interaction skills among students. This approach allows students not

only to share knowledge but also to develop the ability to critically evaluate information, leading to a deeper comprehension of the content. Group learning methods, encompassing brainstorming and joint discussions, encourage active participation from each student, fostering creative abilities and communication skills essential for critical thinking. Situational modeling, which employs role-playing to simulate real-life scenarios, aids students in grasping complex concepts and enhances their critical analysis and decision-making skills. Discussion methods, including structured debates and argumentative discourse, drive students to engage deeply with topics and enhance their analytical capabilities. The practical significance of the study lies in the potential for integrating interactive learning technologies into educational curricula to effectively support the development of critical thinking in students.

Keywords: interactive learning, critical thinking, cooperative technologies, situational modeling, discussion methods.

Постановка проблеми. У добу глобалізації та цифровізації, освітні системи по всьому світу стикаються з новими викликами та можливостями. Глобалізація відкриває доступ до безмежних ресурсів знань і культурного обміну, тоді як цифровізація революціонує способи передачі та засвоєння інформації. Сучасні технології, включаючи Інтернет, мобільні пристрої та освітні платформи, трансформують традиційні підходи до навчання, дозволяючи студентам з будь-якої точки світу отримувати знання в реальному часі. У цьому контексті виникає потреба в адаптації освітніх методів, щоб не тільки передавати знання, але й розвивати вміння критично мислити та аналізувати великий обсяг інформації, який щоденно надходить до студентів.

Ці зміни в технологічному середовищі суттєво впливають на спосіб сприйняття та опрацювання інформації учнями. Сучасні студенти часто стикаються з перевантаженням інформації, що потребує нових навичок для її ефективного засвоєння та критичного аналізу. Здатність швидко знаходити, оцінювати та використовувати релевантну інформацію стає ключовою компетенцією. Це змушує освітні установи переглядати традиційні підходи до викладання, роблячи акцент на інтерактивних методах, які сприяють активному залученню студентів до навчального процесу. Інтерактивне навчання, яке стимулює постійну взаємодію та співпрацю між студентами та викладачами, стає невід'ємним елементом сучасної освіти, дозволяючи студентам не тільки пасивно отримувати знання, але й активно їх створювати та обговорювати.

Україна, яка також відчуває вплив глобалізації та цифровізації, активно працює над реформуванням освітньої системи. У відповідь на виклики сучасності, українська освіта орієнтується на впровадження інтерактивних технологій, які сприяють розвитку критичного мислення. Нормативно-правові акти, що регулюють сферу освіти в Україні, підкреслюють необхідність змін,

спрямованих на створення умов, де кожен учень може максимально розкрити свій потенціал. Впровадження інтерактивних методів навчання в українських університетах сприяє активному залученню студентів до процесу навчання, що є важливим кроком у створенні освітнього простору, адаптованого до вимог XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі інтерактивних технологій у розвитку критичного мислення студентів широко досліджене в українській науковій літературі. Значний внесок у розвиток цієї теми зробив І.М. Атаманчук [1], який підкреслює важливість інтерактивних технологій у сучасній освітній практиці, акцентуючи на їхній здатності активізувати пізнавальну діяльність студентів. Г.В. Беленька [2] досліджує конкретні інтерактивні методи, такі як групові обговорення та проблемне навчання, які є ефективними засобами для розвитку критичного мислення студентів. О.П. Василенко [3] звертає увагу на виклики, які постають перед іноземними студентами при вивченні української мови, і як інтерактивні технології сприяють розвитку їхнього критичного мислення у міжкультурному контексті. Ю.В. Глушак [4] підкреслює, що інтерактивні методи навчання є особливо ефективними у роботі з обдарованими студентами, сприяючи розвитку їхнього критичного мислення через комплексний підхід до навчання. О.В. Гур'янова [5] досліджує застосування інтерактивних технологій у викладанні харчових технологій, показуючи, що ці методи покращують розуміння складних концепцій та сприяють розвитку критичного мислення серед студентів технічних спеціальностей. А.С. Іващук та А.І. Тирон [6] аналізують використання інтерактивних технологій у процесі розвитку творчих вмінь майбутніх педагогів, підкреслюючи, що ці методи стимулюють не лише критичне мислення, але й творчість. К. Костюченко [7] зосереджується на інтерактивних методах у викладанні англійської мови, зазначаючи, що ці методи значно покращують мовленнєві навички та сприяють розвитку критичного мислення студентів. І.О. Кулик [8] досліджує дидактичні можливості інтерактивних технологій у формуванні критичного мислення та пропонує практичні рекомендації щодо їх впровадження у навчальний процес. О.Г. Марченко [9] розглядає підходи до формування критичного мислення школярів, підкреслюючи важливість інтерактивних технологій у цьому процесі. Н.І. Зазюн [10] акцентує увагу на освітніх технологіях, які дозволяють диференціювати навчання та ефективно розвивати критичне мислення. О. Педан-Слепухіна [11] розкриває потенціал діалогу культур у розвитку критичного мислення, що досягається через застосування інтерактивних методів. О. Пометун та Л. Пироженко [12, 13] розробляють комплексні методичні рекомендації щодо використання інтерактивних технологій у сучасних уроках, зосереджуючись на теоретичних та практичних аспектах. І.В. Романенко [14] вивчає вплив інтерактивних технологій на соціалізацію учнів початкових класів, підкреслюючи, що ці методи сприяють розвитку

критичного мислення навіть на ранніх етапах освіти. В.П. Телячук та О.В. Лесіна [15] аналізують інноваційні технології навчання в початковій школі, наголошуючи на їхньому впливі на формування критичного мислення серед молодших школярів. С.О. Терно [16] розглядає критичне мислення як важливий аспект суспільствознавчої освіти, підкреслюючи роль інтерактивних технологій у його розвитку.

Окрім наукових досліджень, сучасні аспекти теми висвітлюються в експертній літературі та інтернет-виданнях, таких як «Освіта України» та «Наука і технології». Хоча кількість літератури на цю тему є значною, все ще бракує систематизованого підходу до вивчення. Тому, використовуючи різні методи наукового аналізу, було проведено систематизацію та групування інформації для представлення у світлі теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати різні види інтерактивних технологій та їхню роль у розвитку критичного мислення студентів, зокрема у контексті їх впровадження в українську освітню систему.

Виклад основного матеріалу. Формування критичного мислення потребує використання різноманітних методів, засобів і форм навчання. На думку багатьох дослідників [6, 7, 8,13] найбільш ефективними є інтерактивні технології навчання. Попри відсутність єдиного визначення терміну «інтерактивне навчання» у сучасній педагогічній літературі, аналіз наукових досліджень дозволяє дійти висновку, що інтерактивне навчання є спеціальною формою організації пізнавальної діяльності, спрямованою на створення комфортних умов для навчання, де кожен учень відчуває свою успішність і інтелектуальну здатність [8].

Термін "інтерактивний" походить від англійських слів «inter» (взаємний) і «act» (діяти), що означає здатність до активної взаємодії. Хоча поняття «інтерактивне навчання» має багато аспектів, на нашу думку, розглядати його як процес колективного і групового навчання, в якому студенти та викладачі виступають рівноправними учасниками. Вони усвідомлюють свої дії, аналізують свої знання і вміння, а також розуміють, що роблять [12, с. 7].

У свою чергу, *критичне мислення*, на думку Терно С.О. – це науковий процес, який полягає у прийнятті ретельно обдуманих і зважених рішень щодо того, чи слід сприймати, відхилити або відкладати певне твердження, а також визначенні ступеня впевненості в цьому рішенні [16, с. 6].

Перш ніж детально розглядати інтерактивні навчальні технології та інтерактивний урок, важливо зрозуміти сутність інтерактивного навчання і порівняти його з традиційними підходами. Я. Голант у 60-х роках ХХ століття виділив три основні моделі навчання: пасивну, активну та інтерактивну [1].

Таблиця 1

Порівняння пасивної, активної та інтерактивної моделі навчання

Критерій	Пасивна модель навчання [4]	Активна модель навчання [4]	Інтерактивна модель навчання [15, с.33], [10, с.8], [14, с.55]
Роль учня	«Об'єкт» навчання	«Суб'єкт» навчання	Рівноправний учасник процесу навчання
Методи навчання	Лекції, читання, демонстрації, опитування	Самостійна робота, проблемні завдання	Співнавчання, взаємонавчання, моделювання ситуацій
Характер взаємодії	Мінімальна взаємодія	Діалог з учителем, самостійна діяльність	Постійна, активна взаємодія між учнями та вчителем
Ступінь участі учнів	Низький	Високий	Дуже високий
Роль вчителя	Основне джерело знань	Ментор, керівник	Лідер у колективі, фасилітатор
Основні переваги	Ефективно для передачі великої кількості інформації	Сприяє розвитку творчого мислення та самостійності	Розвиток навичок співпраці, критичного мислення, демократичності
Основні недоліки	Низька мотивація, пасивність учнів	Може бути складно організувати та контролювати	Вимагає більше ресурсів та часу для організації
Приклади застосування	Традиційні лекції в університетах, читання підручників	Семінари, проєкти, дослідницькі завдання	Групові проєкти, рольові ігри, дискусії
Відчуття успішності учнів	Низьке, учні часто відчують себе пасивними	Високе, учні мають більше контролю над своїм навчанням	Дуже високе, учні почувуються успішними та залученими
Формування навичок	Основні знання та факти	Творче мислення, самостійність	Співпраця, критичне мислення, рішення проблем

Примітка: систематизовано автором

Ці підходи не є новими для української школи, адже в 20-х роках минулого століття вони вже застосовувалися в рамках масштабного реформування освіти. Методи, такі як бригадно-лабораторний і проєктивний, робота в парах змінного складу та трудові екскурсії, давали вагомий результати і були передовими не лише в радянській, а й у світовій педагогіці [1].

Розвиток критичного мислення у студентів значною мірою залежить від організації навчального процесу та використаних методів. Сучасні педагогічні технології, інтерактивні методи навчання, а також інформаційні технології, такі як комп'ютерні презентації, сприяють активній участі студентів у навчанні. Вони стимулюють творчий підхід до пізнання, дослідження і розв'язання проблем, допомагають формувати власні думки і сприяють самореалізації [3].

На думку Гур'янової О.В., сучасні освітні практики вимагають впровадження в навчальний процес засобів активізації, таких як системи пізнавальних і творчих завдань, використання різних форм співпраці і навчального діалогу, а також групової та індивідуальної роботи, що сприяє посиленню інтересу студентів. Крім практичних і лабораторних занять, важливо створювати умови, максимально наближені до реальних виробничих, для розвитку професійних навичок майбутніх фахівців. Це може бути досягнуто через застосування *ігрових форм* навчання і *методів ситуативного моделювання* [5].

Інтерактивне навчання організовується таким чином, що студент і викладач виступають рівноправними учасниками освітнього процесу. В таких умовах *моделюються життєві ситуації*, використовуються рольові ігри і *колективне розв'язання проблем* на основі аналізу обставин і ситуацій. Очевидно, що структура інтерактивного заняття відрізняється від традиційної лекції, семінару чи практичного заняття, що потребує професіоналізму і досвіду викладача [5].

Класифікація інтерактивних методів навчання може базуватися на різних критеріях. За принципом активності, наприклад, М. Кларин виділяє *фізичну, соціальну та пізнавальну активність*. Фізична активність включає зміну робочого місця, запис або малювання. Соціальна активність проявляється в питаннях та відповідях, тоді як пізнавальна активність може включати доповнення матеріалу, виступ як джерело власного досвіду чи самостійний пошук вирішення проблеми. Усі ці види активності взаємозалежні [5].

О. Пометун та І. Пироженко у своїй праці виділяють чотири основні групи інтерактивних технологій, що відрізняються за метою уроку та формами організації навчальної діяльності: *кооперативні технології, колективно-групове навчання, ситуативне моделювання та опрацювання дискусійних питань* [12, с. 27]. Кожна з цих груп включає специфічні методи, що забезпечують реалізацію різних аспектів інтерактивного навчання.

За ступенем залучення студентів інтерактивні технології можуть бути *індивідуальними, фронтальними або груповими*. Індивідуальні методи включають роботу з окремим студентом або організацію його самостійної роботи. Фронтальні методи передбачають одночасне навчання невеликої групи або всього колективу, коли всі виконують одне завдання під керівництвом викладача. Групові методи можуть бути кооперативними або диференційовано-груповими, а парні методи передбачають активне навчання один одного студентами, що працюють в парах [5].

Таблиця 2 містить детальну характеристику цих груп інтерактивних технологій, їх основних методів, форм організації та особливостей. Вона допоможе краще зрозуміти, як ці технології можуть бути ефективно застосовані в освітньому процесі для досягнення різноманітних навчальних цілей.

Таблиця 2

Основні групи інтерактивного навчання та їх особливості

Категорія	Метод	Приклади використання
Фізична активність	Зміна робочого місця	Групові обговорення, вправи на переміщення між станціями
	Запис або малювання	Створення ментальних карт, малювання схем, запис ідей на дошці
Соціальна активність	Питання-відповіді	Дискусії в класі, сесії питань-відповідей після лекції
	Робота в парах або групах	Робота в парах для аналізу текстів, обговорення проблем у групах
Пізнавальна активність	Самостійний пошук інформації	Пошукові завдання в інтернеті, дослідження літератури для проектів
	Виступи як джерело власного досвіду	Презентації, виступи на тему особистого досвіду або досліджень
Кооперативні технології	Кооперативне навчання	Проектна робота, де кожен учасник виконує свою частину завдання
Колективно-групове навчання	Групове розв'язання проблем	Мозкові штурми, аналіз кейсів в групах
Ситуативне моделювання	Рольові ігри	Симуляції роботи в офісі, рольові ігри на тему переговорів
	Ситуативне моделювання	Моделювання виробничих процесів, симуляції кризових ситуацій
Опрацювання дискусійних питань	Дискусії	Дебати на соціальні або професійні теми, дискусії з актуальних питань

Примітка: систематизовано автором[12]

Існують також різні класифікації інтерактивних методів навчання в методичній літературі. Наприклад, методи висловлення думок та вибору позицій включають «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Мікрофон» тощо. Методи організації обговорень і дискусій включають «Акваріум», «Інтерактивну дискусію» та інші. Робота з текстами може проводитися за допомогою методів «Ажурна пилка», «Снігова куля» тощо. Дослідження і проекти реалізуються через «Міні-дослідження», «Проект» і подібні методи. Аналіз і рефлексія можуть здійснюватися за допомогою «Сінквейну» (Сенкана), а систематизація і планування — через «SWOT-аналіз», «Діамант 9», «Діаграма Венна» та інші методи. Зворотний зв'язок організовується за допомогою таких методів, як «Конверти», «Плюси, мінуси, запитання», «Незавершені фрази» тощо [11].

Серед різноманітних засобів інтерактивного навчання часто використовуються такі моделі, як «бій», «захист», «естафета», «мандрівка» і «рольова гра». Наприклад, у форматі «бою» команди ставлять одна одній завдання і складають запитання. Під час «захисту» кожна команда представляє програму, що захищає певний об'єкт (державу, професію тощо). «Естафета» схожа на «захист», але вимагає дотримання визначеної послідовності виступів

команд. «Мандрівка» передбачає проходження командами через різні «станції», де вони отримують завдання [3].

Останнім часом ці методи отримали узагальнену назву «технології критичного мислення». Вони базуються на трьох етапах організації навчального процесу: «Виклик – осмислення – міркування (рефлексія)» [3].

На етапі «Виклику» активізуються вже наявні знання студентів, що створює мотивацію для подальшого вивчення теми. Це може бути здійснено через питання від педагога, демонстрацію несподіваних властивостей предмета або створення ситуацій, які порушують стереотипи. Студенти активізують свої знання, формують цілі та виявляють інтерес до теми [3].

На етапі «Осмислення» студенти контактують з новою інформацією, порівнюють її з вже відомою, систематизують і формують власну позицію. Використання активних методів читання, таких як маркування або ведення записів, сприяє глибокому розумінню нової інформації. Цей етап важливий для збереження інтересу до теми та поступового переходу від відомого до нового [3].

На етапі «Міркування» студенти закріплюють нові знання, інтегрують їх із вже наявними уявленнями та формують особисте бачення досліджуваного об'єкта. Це дозволяє їм розвивати навички формулювання і обґрунтування власних думок, а також виражати їх упевнено та коректно. Студенти повертаються до початкових записів, уточнюють їх, доповнюють і формулюють нові завдання на основі отриманих знань [3].

Едвард де Боно (британський письменник та психолог) підкреслював, що навчання ефективному мисленню потребує спеціальних методик і навіть пропонував інтегрувати такі предмети в шкільну програму. Він розробив методи, зокрема «Шість капелюхів мислення», «Шість фігур мислення», «Шість медалей оцінки» та «Шість пар взуття способів дій», які характеризуються образністю, динамічністю та ігровою формою для засвоєння інформації. Ці методи виявилися надзвичайно ефективними у роботі зі студентами, оскільки залучали яскраві візуальні елементи, такі як кольорові капелюхи, різноманітні фігури (трикутник, коло, квадрат, серце, діамант, прямокутник), медалі (золота, срібна, сталева, скляна, дерев'яна, мідна) і різні види взуття [2].

На початкових етапах студенти вивчали методи де Боно теоретично, а потім застосовували їх на практиці. Вони поділялися на підгрупи за допомогою жеребкування, кожна з яких отримувала певний капелюх, фігуру чи вид взуття, що відповідало назві або номеру підгрупи. Кожній групі пропонували ситуацію або проблему, яку вони мали вирішити в невеликому колі [2].

Магістранти швидко освоїли метод «Шість капелюхів мислення» і спочатку проявили великий інтерес до нього, проте вже після третього використання їхня зацікавленість знизилася. Як майбутні викладачі, вони

оцінили цей метод позитивно і додали його до свого професійного портфолію. Метод «Шість медалей оцінки» виявився складнішим, оскільки передбачає виділення аспектів цінностей, що є незвичним і важким завданням. Майбутніх педагогів більше цікавлять практичні аспекти, ніж теоретичні пізнання [2].

Найбільше труднощів магістрантам викликав метод «Шість фігур мислення», який навчає оцінювати інформацію через ряд критеріїв, що візуалізуються певними фігурами: точність – коло, упередженість – квадрат, інтерес – серце, доцільність – прямокутник, цінність – діамант. Це свідчить про те, що студенти часто не вміють оцінювати інформацію належним чином і переважно сприймають її на віру або заперечують без усвідомлення [2].

Метод «Шість пар взуття способів дій» був найбільш популярним серед студентів, оскільки дозволяв у цікавій формі вирішувати складні питання педагогічної практики за допомогою багатовекторного аналізу. Інтерес до цього методу зберігся протягом всього періоду навчання [2].

Перспективи використання інтерактивних технологій у навчанні в майбутньому обіцяють значні зміни в освітніх практиках, адаптуючи їх до вимог швидко змінюваного світу. У найближчі роки очікується ще більш інтенсивна інтеграція цифрових технологій, таких як віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR), у навчальний процес. Ці інструменти дозволять створювати імітовані навчальні середовища, де студенти зможуть безпосередньо взаємодіяти з матеріалом і досліджувати складні концепції у динамічній і захоплюючій спосіб. Наприклад, студенти медичних факультетів зможуть проводити віртуальні хірургічні операції, а інженери – будувати й тестувати моделі у віртуальному просторі, що суттєво підвищить практичну підготовку та безпеку навчання.

Зростання використання штучного інтелекту (ШІ) у навчанні також відкриває нові горизонти для інтерактивних технологій. Інтелектуальні системи навчання здатні адаптуватися до індивідуальних потреб кожного учня, забезпечуючи персоналізований підхід до навчання. ШІ може аналізувати прогрес студента, виявляти слабкі місця і пропонувати цілеспрямовані завдання для їх усунення. Такі системи здатні забезпечити безперервний зворотний зв'язок, підтримуючи мотивацію та самостійність студентів. У поєднанні з інтерактивними методами, такими як проектні роботи або групові дослідження, це сприятиме створенню інноваційних навчальних середовищ, що підвищують ефективність навчання і готують студентів до вирішення реальних проблем.

Різноманітність інтерактивних методів навчання, представлених у тексті, підкреслює їхню ефективність у розвитку критичного мислення у студентів. Основні види інтерактивного навчання включають фізичну активність (зміна робочого місця, запис або малювання), соціальну активність (питання-відповіді, робота в парах або групах), пізнавальну активність (самостійний пошук інформації, виступи), кооперативні технології (кооперативне та

колективно-групове навчання), ситуативне моделювання (рольові ігри, моделювання ситуацій), та обговорення дискусійних питань. Ці методи включають такі конкретні техніки, як «Мозковий штурм», «Акваріум», «Ажурна пилка», «Сінквейн», «SWOT-аналіз», ігрові моделі типу «бій», «захист», «естафета», «мандрівка», та «Шість капелюхів мислення» від Едварда де Бона. Кожен із методів сприяє активному залученню студентів до навчального процесу, стимулюючи їхню здатність аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію, що є основою критичного мислення.

Розвиток хмарних технологій і інтернету сприяє дистанційному навчанню, яке інтегрує інтерактивні методи. Інтерактивні платформи майбутнього забезпечать доступ до освітніх ресурсів і співпраці, сприяючи формуванню глобальної освітньої спільноти. Це дозволить створювати інклюзивні й доступні освітні середовища для всіх.

Висновки. Інтерактивне навчання, яке підкреслює активну участь студентів у процесі навчання, є важливим компонентом сучасної педагогіки, спрямованим на розвиток критичного мислення. Цей підхід базується на створенні комфортних умов для навчання, де кожен учень може активно взаємодіяти з матеріалом, однолітками та викладачем, відчуваючи власну успішність та інтелектуальну здатність. Інтерактивне навчання розглядається як колективний процес, де студенти та викладачі виступають рівноправними учасниками, що взаємодіють, аналізують і застосовують знання.

Різноманітність інтерактивних методів навчання, представлених у тексті, підкреслює їхню ефективність у розвитку критичного мислення у студентів. Основні види інтерактивного навчання включають фізичну активність (зміна робочого місця, запис або малювання), соціальну активність (питання-відповіді, робота в парах або групах), пізнавальну активність (самостійний пошук інформації, виступи), кооперативні технології (кооперативне та колективно-групове навчання), ситуативне моделювання (рольові ігри, моделювання ситуацій), та обговорення дискусійних питань. Ці методи включають такі конкретні техніки, як «Мозковий штурм», «Акваріум», «Ажурна пилка», «Сінквейн», «SWOT-аналіз», ігрові моделі типу «бій», «захист», «естафета», «мандрівка», та «Шість капелюхів мислення» від Едварда де Бона. Кожен із методів сприяє активному залученню студентів до навчального процесу, стимулюючи їхню здатність аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію, що є основою критичного мислення.

Розвиток хмарних технологій, штучного інтелекту та віртуальної реальності сприяє дистанційному навчанню, яке інтегрує інтерактивні методи. Інтерактивні платформи майбутнього забезпечать доступ до освітніх ресурсів і співпраці, сприяючи формуванню глобальної освітньої спільноти. Це дозволить створювати інклюзивні й доступні освітні середовища для всіх.

Література:

1. Атаманчук І.М. Інтерактивні технології навчання в сучасній школі. 2017. URL: <https://naurok.com.ua/naukova-robota-interaktivni-tehnologi-navchannya-v-suchasniy-shkoli-145469.html>
2. Беленька Г.В. Інтерактивні методи навчання як засіб розвитку критичного мислення студентів. Актуальні проблеми психології, 2020, №16, с. 33-46. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32666/1/H_Bielienka_IMNuaZRKMS_2020.pdf
3. Василенко О.П. Особливості розвитку критичного мислення у іноземних студентів при вивченні української мови за професійним спрямуванням. Молодий вчений, 2020, №4 (80), с. 565-568. URL: <https://molodyvchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2142/2123>
4. Глушак Ю.В. Інтеграція навчання. Робота з обдарованою дитиною. Початкове навчання і виховання, 2006, №30 (106), с. 2-3.
5. Гур'янова О.В. Застосування інтерактивних технологій навчання при викладанні харчових технологій для студентів напряму «Професійна освіта». Наукові записки. Серія: проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти, №8 (IV), с. 32-39. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099527.pdf>
6. Іващук А.С., Тирон А.І. Роль інтерактивних технологій у процесі розвитку творчих вмінь майбутніх педагогів: можливості та виклики. Теорія і методика професійної освіти, 2023, №61, т. 1, с. 149-152. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_1/29.pdf
7. Костюченко К. Інтерактивні методи як засіб формування критичного мислення студентів на заняттях з англійської мови. Наукові записки, серія: філологічні науки, №104 (2). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53035673.pdf>
8. Кулик І.О. Дидактичні можливості інтерактивних технологій навчання у формуванні критичного мислення. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. Одеса: Гельветика, 2022, №36, с. 200-203. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/36>
9. Марченко О.Г. Формування критичного мислення школярів. Харків: «Тріада+», 2007. 160 с.
10. Зазюн Н.І. Освітні технології з диференціації навчання. Київ: Світло, 1996. 5 с.
11. Педан-Слепухіна О. Методична скарбничка. Спільна історія. Діалог культур: [навч. посібн.]. Львів: ЗУКЦ, 2013. с. 225-246. URL: https://old.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/common_history_book/methodical.pdf
12. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник. Київ, 2004. 192 с. URL: http://matematuka.inf.ua/rizne/sutshasnuy_urok/sutshasnuy_urok.html
13. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: [метод. посібн.]. Київ: АПН, 2002. 136 с.
14. Романенко І.В. Соціалізація учнів початкових класів через використання інтерактивних технологій. Початкове навчання і виховання, 2007, №11 (123), с. 2-4.
15. Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології навчання в початковій школі. Харків: Вид група "Основа", "Тріада+", 2007. 240 с.
16. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FTerno_Serhii%2FKrytychne_myslennia__suchasnyi_vymir_suspilstvoznachoi_osvity.pdf

References:

1. Atamanchuk, I.M. (2017). Interaktyvni tekhnolohii navchannia v suchasniy shkoli [Interactive learning technologies in modern schools]. URL: <https://naurok.com.ua/naukova-robota-interaktivni-tehnologi-navchannya-v-suchasniy-shkoli-145469.html> [In Ukrainian].
2. Bielienka, H.V. (2020). Interaktyvni metody navchannia yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia studentiv [Interactive teaching methods as a means of developing students' critical thinking]. Aktualni problemy psykhologii, (16), 33-46. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32666/1/H_Bielienka_IMNuaZRKMS_2020.pdf [In Ukrainian].

3. Vasylenko, O.P. (2020). Osoblyvosti rozvytku krytychnoho myslennia u inozemnykh studentiv pry vyvchenni ukraïnskoi movy za profesiïnym spriamuvanniam [Features of critical thinking development in foreign students when studying the Ukrainian language for professional purposes]. *Molodyi vchenyi*, (4) 80, 565-568. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2142/2123> [In Ukrainian].
4. Hlushchak, Yu.V. (2006). Intehratsiia navchannia. Robota z obdarovanoi dytynoiu [Integration of learning. Working with a gifted child]. *Pochatkove navchannia i vykhovannia*, (30) 106, 2-3 [In Ukrainian].
5. Hur'ianova, O.V. (n.d.). Zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia pry vykladanni kharchovykh tekhnolohii dlia studentiv napriamu "Profesiina osvita" [Application of interactive learning technologies in teaching food technologies to students of the "Professional Education" field]. *Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, (8) IV, 32-39. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099527.pdf> [In Ukrainian].
6. Ivashchuk, A.S., & Tyron, A.I. (2023). Rol interaktyvnykh tekhnolohii u protsesi rozvytku tvorchykh vmin maibutnykh pedahohiv: mozhlyvosti ta vyklyky [The role of interactive technologies in the process of developing creative skills in future teachers: Opportunities and challenges]. *Teoriia i metodyka profesiïnoi osvity*, (61) 1, 149-152. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_1/29.pdf [In Ukrainian].
7. Kostiuchenko, K. (n.d.). Interaktyvni metody yak zasib formuvannia krytychnoho myslennia studentiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy [Interactive methods as a means of developing critical thinking in students in English classes]. *Naukovi zapysky, Serii: Filolohichni nauky*, (104) 2. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53035673.pdf> [In Ukrainian].
8. Kulyk, I.O. (2022). Dydaktychni mozhlyvosti interaktyvnykh tekhnolohii navchannia u formuvanni krytychnoho myslennia [Didactic possibilities of interactive learning technologies in developing critical thinking]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, (36), 200-203. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/36> [In Ukrainian].
9. Marchenko, O.H. (2007). Formuvannia krytychnoho myslennia shkoliariv [Formation of critical thinking in students]. *Kharkiv: Triada+* [In Ukrainian].
10. Zaziun, N.I. (1996). Osvitni tekhnolohii z dyferentsiatsii navchannia [Educational technologies for differentiated learning]. *Kyiv: Svitlo* [In Ukrainian].
11. Pedan-Sliepukhina, O. (2013). Metodychna skarbnychka. Spilna istoriia. Dialoh kultur: [Navch. posibn.] [Methodological treasury. Common history. Dialogue of cultures: [Study guide]]. *Lviv: ZUKTs*, 225-246. URL: https://old.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/common_history_book/methodical.pdf [In Ukrainian].
12. Pometun, O., & Pyrozhenko, L. (2004). Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: nauk.-metod. posibnyk [Modern lesson. Interactive learning technologies: Scientific-methodological guide]. *Kyiv*. URL: http://matematuka.inf.ua/rizne/sutshasnuy_urok/sutshasnuy_urok.html [In Ukrainian].
13. Pometun, O., & Pyrozhenko, L. (2002). Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid: [Metod. posibn.] [Interactive learning technologies: Theory, practice, experience: [Methodological guide]]. *Kyiv: APN* [In Ukrainian].
14. Romanenko, I.V. (2007). Sotsializatsiia uchniv pochatkovykh klasiv cherez vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii [Socialization of primary school students through the use of interactive technologies]. *Pochtkove navchannia i vykhovannia*, (11) 123, 2-4 [In Ukrainian].
15. Teliachuk, V.P., & Lesina, O.V. (2007). Innovatsiini tekhnolohii navchannia v pochatkovii shkoli [Innovative teaching technologies in primary school]. *Kharkiv: Vyd hrupa "Osnova", "Triada +"* [In Ukrainian].
16. Terno, S.O. (2009). Krytychne myslennia – suchasnyi vymir suspilstvoznavchoi osvity [Critical thinking – a modern dimension of social science education]. *Zaporizhzhia: Prosvita*. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FTerno_Serhii%2FKrytychne_myslennia__suchasnyi_vymir_suspilstvoznavchoi_osvity.pdf [In Ukrainian].

УДК 373.2:[159.922.72+159.955]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-940-948](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-940-948)

Приходько Єгор Євгенійович здобувач ступеня «магістр» факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, тел.: (095) 275-63-63, <https://orcid.org/0009-0005-8180-2287>

Богдан Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, тел.: (050)100-8924, <https://orcid.org/0000-0001-6200-1306>

РОЛЬ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ У РОЗУМОВОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття містить теоретичний аналіз проблеми формування логічного мислення у старших дошкільників як важливого складника їхнього загального розумового розвитку.

Мета статті – обґрунтувати ключову роль логічного мислення в розумовому розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Методологія. Дослідження спиралося на використання таких загальнонаукових методів, як аналіз та синтез сучасної наукової інформації з метою визначення ступеня розробленості питання та подальших перспектив його осмислення; систематизація та узагальнення, що дозволили сформулювати висновки.

Наукова новизна полягає у розширенні традиційних уявлень про психологічну та педагогічну складові формування логічного мислення старших дошкільників за рахунок уведення та аргументування важливості нейропсихологічного підґрунтя даного виду розумової діяльності. У контексті загальнопедагогічного підходу до характеристики логічного мислення уведено нейропсихологічну складову формування та удосконалення цього виду мислення у дошкільників, а також доведено важливість її врахування у розробці інноваційних методичних підходів до розумового розвитку дітей в умовах закладів дошкільної освіти.

Висновки. З'ясовано, що формування логічного мислення у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням усіх компонентів цього процесу (педагогічного, психологічного та нейропсихологічного) здатне сприяти їхньому успішному адаптивному функціонуванню в сучасному інформаційному суспільстві, забезпечуючи не лише навички розв'язання навчальних завдань, але й уміння логічно мислити, аналізувати та приймати обґрунтовані рішення в різних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: старший дошкільник, логічне мислення, розумовий розвиток, нейропедагогіка.

Pryhodko Yegor Yevheniyovych Master's degree candidate of Faculty of preschool, primary education and arts, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", Hetman Polubotko St., 53, Chernihiv, 14013, tel.: (095) 275-63-63, <https://orcid.org/0009-0005-8180-2287>

Bohdan Tetiana Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", Hetman Polubotko St., 53, Chernihiv, 14013, tel.: (050) 100-89-24, <https://orcid.org/0000-0001-6200-1306>

ROLE OF LOGICAL THINKING IN THE MENTAL DEVELOPMENT OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of formation logical thinking in older preschool children as an important component of their general cognitive development.

The purpose of the article is to justify the key role of logical thinking in the cognitive development of older preschool children.

Methodology. The research relied on the use of such interdisciplinary methods as analysis and synthesis of modern scientific information to determine the level of development of the issue and further perspectives of its understanding; systematization and generalization, which allowed to form conclusions.

Scientific novelty lies in expending traditional ideas about the psychological and pedagogical components of formation logical thinking in older preschoolers by introducing and substantiating the importance of the neuropsychological basis of this type of mental activity. In the context of a general pedagogical approach to characterizing logical thinking, the neuropsychological component of formation and improvement of this type of thinking in preschoolers was introduced, and the importance of its consideration in the development of innovative methodological approaches to the cognitive development of children in preschool education institutions was proven.

Conclusions. It has been found that the formation of logical thinking in older preschool children, taking into account all components of this process (pedagogical, psychological and neuropsychological), can contribute to their successful adaptive functioning in modern society, providing not only skills to solve educational tasks but also the ability to think logically, analyze and make reasoned decisions in various life situations.

Keywords: older preschooler, logical thinking, cognitive development, neuropedagogy.

Постановка проблеми. У сучасному світі все більше уваги приділяється питанням розвитку розумових здібностей у дітей старшого дошкільного віку. З одного боку, швидкоплинний технологічний прогрес вимагає від людей все більшого рівня інтелектуальних навичок, а це включає в себе здатність аналізувати, розв'язувати численні проблеми та приймати обґрунтовані рішення з метою досягнення якнайкращого результату. З іншого боку, наукові дослідження показують, що активний розумовий розвиток дітей старшого дошкільного віку чинить значний вплив на їхній подальший успіх у навчанні та професійній діяльності, сприяє кращій адаптації до викликів, з якими діти зустрічаються в школі та в дорослому житті.

Одним із ключових аспектів цього процесу є формування логічного мислення, оскільки саме воно, будучи універсальним інструментом обробки інформації, дозволяє дітям аналізувати складні завдання, виявляти залежності і причинно-наслідкові взаємозв'язки. Відтак визначення ролі логічного мислення у розумовому розвитку, зокрема, старших дошкільників, означає встановлення того, як логічне мислення впливає на розвиток різних аспектів мислення, таких, як аналітичні навички, вміння приймати рішення та вирішувати проблеми. Також це включає виявлення того, як логічне мислення сприяє успішному навчанню, соціальній взаємодії та загальному розвитку дитини. Ця проблема й досі залишається в полі дослідницького інтересу, оскільки глибоке розуміння процесів формування логічного мислення у дітей старшого дошкільного віку є важливим для розробки ефективних методик та програм виховання й навчання, спрямованих на підвищення рівня їхнього розумового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку логічного мислення дошкільників стала предметом вивчення в педагогіці ще у минулому столітті. Проте цікавість цього питання значно зросла у другій половині ХХ ст. і на початку нинішнього. Ключовими моментами у розвитку цієї проблематики стали психологічні дослідження Ж. Піаже та Л. Виготського у 1950-60-х роках щодо поетапності розвитку логічного мислення у дітей, згодом у 1970-80-х роках педагоги почали активно застосовувати знання з психології дитячого розвитку для розробки програм та методів, які були спрямовані на формування елементів логічного мислення у дошкільників, що, у свою чергу, привело до утворення у 1990-2000-х роках так званої когнітивної педагогіки – галузі, яка зосередилася на дослідженні процесів мислення та їхньої ролі у навчанні та розвитку дітей.

На теренах вітчизняної педагогіки тематика, пов'язана з логічним мисленням дошкільників, отримала свій розвиток у науковому доробку І. Барташнікової [1], О. Брежневої [8], Л. Гайдаржійської [2], І. Кіндрат [8], К. Крутій [7], І. Куліш [3], І. Любченко [4], Л. Плетеницької [7], О. Рейпольської [8], С. Слюсарчук-Літвін [10], С. Чупахіної [11] та багатьох інших. Серед зарубіжних фахівців ця проблема знайшла своє висвітлення у

працях психологів Д. С. Гірі [13], Дж. Флелелла та Дж. Г. Дроздела [12], Д. Н. Стерна [14] та інших. Однак слід зазначити, що, попри значну кількість наукових публікацій з питань розвитку логічного мислення дошкільників, вони є достатньо розрізненими і не завжди дозволяють уявити цілісну картину даного феномену в силу використання різних теоретичних та методологічних підходів, акцентів дослідження та соціокультурних контекстів. Натомість обсяг методичних розробок даного спрямування виглядає досить широким і розмаїтим, не в останню чергу завдяки програмному впровадженню у практику закладів дошкільної освіти значної кількості інноваційних технологій, методів та прийомів.

На нашу думку, розгляд проблем розвитку логічного мислення у дошкільників слід доповнити новітніми досягненнями нейропедагогіки – галузі знання про теорії та технології виховання, що ґрунтується на даних сучасних нейронаук, оскільки без цього вивчення феномену логічного мислення у дітей виглядає позбавленим повноти і цілісності. З огляду на цю обставину вважаємо за потрібне розширити тематику наукових розвідок стосовно логічного мислення дітей дошкільного віку зазначеним компонентом.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ключової ролі логічного мислення в розумовому розвитку старших дошкільників. Задля її реалізації проведемо категоріальний аналіз понять «розумовий розвиток» та «логічне мислення» й охарактеризуємо нейропсихологічну, психологічну та безпосередньо педагогічну основу останнього.

Виклад основного матеріалу. Розумовий розвиток дитини дошкільного віку складається з різноманітних аспектів, які включають когнітивні, мовленнєві, соціально-емоційні та інші компоненти. Основними з них вважаються:

- мовленнєвий розвиток, оскільки дитина у цьому віці розвиває свої мовленнєві навички, включаючи розуміння складних концепцій, вживання більш складних граматичних структур та розвиток мовленнєвого запасу;
- когнітивний розвиток, який охоплює увагу, пам'ять, сприйняття, мислення, уяву та інші пізнавальні аспекти, що отримують розвиток під час взаємодії із навколишнім середовищем;
- логічне мислення, яке проявляється у оволодіння старшим дошкільником вмінням встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розв'язувати логічні завдання, розрізняти факти та припущення;
- соціально-емоційний розвиток, до якого входять розвиток емпатії, вміння співпереживати, ефективна взаємодія з однолітками та дорослими, управління емоціями та розуміння соціальних правил;
- моторний розвиток, який полягає в удосконаленні таких рухових навичок, як координація, гнучкість, м'язова сила та витривалість;
- креативний розвиток (креативні здібності, уява, мислення «відомо – невідомо», творчість);

- навчання та саморегуляція як здатність до самостійного оволодіння знаннями, планування та виконання завдань, управління часом та ресурсами тощо.

Як бачимо, розумовий розвиток постає як ключова комплексна характеристика особистості.

Одна з його складових, а саме – логічне мислення, може розглядатися і як явище, і як процес – залежно від контексту та підходу до його вивчення. У широкому розумінні логічне мислення є певним явищем когнітивної сфери, яке проявляється у способі, яким люди розв’язують проблеми, аналізують інформацію та приймають рішення. Це може включати здатність до розпізнавання логічних закономірностей, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, а також здатність до конструювання аргументів. У той же час логічне мислення може розглядатися і як процес, що відбувається в мозку людини під час обробки інформації та прийняття рішень. Цей процес включає в себе низку кроків – аналіз, синтез, узагальнення та оцінка інформації з метою прийняття обґрунтованих висновків. Очевидно, що обидва підходи важливі для розуміння та вивчення логічного мислення.

Важко не погодитися з твердженням дослідниці І. Любченко про те, що «навчити старшого дошкільника розмірковувати стає одним із важливих педагогічних завдань, яке належить розв’язувати у контексті його особистісного розвитку в цілому» [5, с. 146]. Дійсно, розвиток логічного мислення дозволяє впливати на чимало важливих аспектів. Зокрема, навчання дітей розмірковувати допомагає їм розвивати критичне мислення – здатність аналізувати інформацію, висувати аргументи та приймати обґрунтовані рішення, а це, як відомо, є важливою навичкою для успіху у подальшому навчанні та житті загалом. Паралельно відбувається й стимулювання пізнавального розвитку, адже розмірковування вимагає використання різних мислительних процесів, серед яких аналіз, синтез, узагальнення та оцінка інформації, що сприяє удосконаленню когнітивних навичок та розширенню меж пізнання. Робота над розвитком логічного мислення підвищує рівень саморегуляції дитини, оскільки розмірковування вимагає уважності, концентрації та самоконтролю, що прямо впливає на здатність дитини керувати власними діями та реакціями. Безперечно, процес розмірковування із необхідністю включає в себе вживання різноманітних мовленнєвих засобів – слів, фраз та речень – для висловлення думок та ідей, що сприяє розвитку мовленнєвих навичок. І, нарешті, розмірковування допомагає дітям розуміти свої власні думки, почуття та переконання, що уможливорює розвиток самосвідомості та розуміння себе як індивідуума.

Як зазначалося вище, поза увагою науковців часто залишається психофізіологічна (нейропсихологічна) складова дослідження логічного мислення дошкільника, яка ґрунтується на експериментальних дослідженнях діяльності мозку та перебігу психофізіологічних процесів. Основними

принципами методології нейропедагогіки є розуміння мозкової діяльності (структура та функції мозку, які забезпечують навчання, зберігання та використання інформації дітьми) з метою розробки більш ефективних методів навчання, що враховують індивідуальні особливості кожної дитини; індивідуалізація навчання (важливість індивідуального підходу до навчання та виховання, враховуючи різницю в мозкових функціях та навчальних потребах кожного вихованця); активне залучення мозку до розумової діяльності шляхом створення стимулюючого середовища, використання інтерактивних методів навчання та сприяння активній участі вихованців у процесі навчання; розвиток когнітивних навичок шляхом використання спеціальних вправ та завдань, які сприяють розвитку пам'яті, уваги, мислення та мовлення; використання мультисенсорного навчання шляхом залучення різних чуттів (зору, слуху, дотику тощо) для підвищення ефективності навчання та запам'ятовування.

Як бачимо, нейропсихологічна основа розвитку логічного мислення старших дошкільників включає в себе різні аспекти функціонування мозку, які становлять основу для цього виду мислення. Спираючись на численні нейропсихологічні дослідження, зокрема, працю Діка Свааба [9], можна виокремити декілька ключових складових нейропсихологічного базису розвитку логічного мислення: а) префронтальна кора, зокрема лівий передній кутик, відомий як місце зосередження багатьох вищих когнітивних функцій, включаючи планування, організацію, прийняття рішень та керування увагою, і ця область мозку відіграє вирішальну роль у формуванні логічно-мисленневих процесів; б) парієтальна кора, що відповідає за обробку просторової інформації та роботу з числами та кількісними величинами, і є важливою для уявлення та розуміння логічних взаємозв'язків; 3) темпоральна кора, яка має значення для розуміння мовлення та семантики, значущих для логічного мислення, особливо в контексті оволодіння логічними поняттями та відношеннями; 4) мозкові зв'язки, що забезпечують передачу інформації між різними ділянками кори головного мозку і відіграють, відповідно, важливу роль у формуванні та використанні логічних знань та навичок; 5) високу пластичність дитячого мозку, що означає його здатність до адаптації та змін під впливом навколишнього середовища та досвіду, й тим самим дозволяє формувати та вдосконалювати навички логічного мислення протягом усього періоду розвитку дитини.

У свою чергу, психологічний базис розвитку логічного мислення, за В. Павелковим та О. Цигипало [6], включає в себе різні психічні процеси та аспекти, які сприяють формуванню та удосконаленню цього виду мислення. Зокрема, йдеться насамперед про ефективне сенсорне сприйняття та увагу, позаяк логічне мислення починається зі сприйняття інформації через органи чуття та увагу до важливих деталей та шаблонів. Так само важливим є і мовлення, коли за допомогою мовних символів дитина виражає певні логічні

поняття, відношення між об'єктами та формулює свої аргументи. Когнітивні процеси аналізу, синтезу, класифікації, порівняння та вирахування також дозволяють дитині встановлювати відношення між об'єктами та розробляти логічні аргументи. Разом з тим пам'ять та уява уможливають збереження та відтворення інформації дитиною для формулювання гіпотез, прогнозування результатів та розв'язання проблем. І, насамкінець, рішучість та самостійність забезпечують дитині впевненість у своїх можливостях і готовність досліджувати, експериментувати та вирішувати проблеми самостійно. Завдяки перерахованим психологічним механізмам відбувається стимулювання логічного мислення у дітей.

Нарешті, педагогічну основу розвитку логічного мислення у дітей дошкільного віку утворюють методи, підходи та стратегії, які вихователі можуть використовувати для стимулювання цього виду мислення у вихованців. Серед них – створення стимулюючого середовища (різноманітні інтерактивні завдання, головоломки, логічні ігри та експерименти), застосування інтерактивних методів (групова робота, дискусії, проектна діяльність та спільне розв'язання проблем), стимулювання дослідницького підходу (заохочення дітей до відкриття та дослідження навколишнього світу, постановки гіпотез та проведення експериментів), використання стратегій мислення (навчання дітей різним стратегіям мислення – аналізу, синтезу, класифікації, порівняння та виведення умов), розвиток мовленнєвих навичок, використання адаптивних підходів (шляхом врахування індивідуальних особливостей та потреб кожної дитини при плануванні та проведенні занять з розвитку логічного мислення).

Великого значення у розвитку логічного мислення як значущої складової розумового розвитку має, безперечно, й урахування вихователями та батьками вікових характеристик дітей. Вікові особливості розвитку логічного мислення у дітей старшого дошкільного віку характеризуються насамперед поступовістю та поетапністю. Зокрема, у старшому дошкільному віці діти починають формувати базові логічні концепції, такі як класифікація, порівняння, серіація та категоризація; вони можуть класифікувати предмети за розміром, формою, кольором тощо, а також робити прості порівняльні висновки. Разом з цим старші дошкільники демонструють елементи критичного мислення – через здатність аналізувати інформацію, робити висновки та приймати рішення, ставити запитання про причинно-наслідкові зв'язки та виражати власні думки та позиції. Відбувається й удосконалення логічних операцій індукції (створення загальних правил на основі конкретних прикладів) та дедукції (застосування загальних правил до конкретних ситуацій). Також старші дошкільники можуть виявляти здатність до розв'язання проблем та завдань, що вимагають логічного мислення, використовуючи різні стратегії, щоб знайти відповіді на запитання. У цьому ж віці діти усе частіше демонструють навички саморегуляції, що включає в себе

здатність контролювати свої думки, емоції та дії під час виконання логічних завдань та розв'язання проблем.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, зазначимо, що сформованість логічного мислення у старших дошкільників, відповідно до їх вікових норм, визначає насамперед їхню здатність до адаптації до навчання у школі і подальшого успішного виконання когнітивних завдань у різних життєвих ситуаціях. Крім того, кожен з компонентів логічного мислення – аналіз, синтез, порівняння тощо – відіграє свою роль у загальному розумовому розвитку дитини. Зокрема, аналітичні навички допомагають розбирати складні завдання на прості складові, здатність до синтезу сприяє об'єднанню окремих елементів знання в цілісні концепції і таке інше. Такий комплексний підхід до формування логічного мислення сприяє розумовій гнучкості та розвитку критичного мислення, що є важливими складовими загального розумового розвитку. У цілому ж формування логічного мислення у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням усіх компонентів цього процесу (педагогічного, психологічного та нейропсихологічного) здатне сприяти їхньому успішному адаптивному функціонуванню в сучасному інформаційному суспільстві, забезпечуючи не лише навички розв'язання навчальних завдань, але й уміння логічно мислити, аналізувати та приймати обґрунтовані рішення в різних життєвих ситуаціях.

Література:

1. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток наочно-образного та логічного мислення. Тернопіль: Богдан, 1998. 80 с.
2. Гайдаржийська Л. П. Розумовий розвиток як одна з проблем підготовки дітей до школи. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. № 49. С. 57–60.
3. Куліш І., Гой С. Розвиток логічного мислення як важливий компонент підготовки дітей старшого дошкільного віку до школи. *Освітні обрії*. 2020. № 2(51). С. 58–62.
4. Любченко І. І. Педагогічні засади розвитку логічного мислення у старших дошкільників, інноваційні підходи виконання концепції розвитку дошкільної освіти 2010–2016 р. : навч.-метод. посібник. Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. 134 с.
5. Любченко І. Педагогічні умови розвитку логічного мислення у старших дошкільників. *Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]*. 2011. Вип. 3. С. 146–152.
6. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посібник для самостійної роботи студ. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.
7. Плетеницька Л., Крутій К. Логіко-математичний розвиток дошкільників. Запоріжжя: ЛППС, 2002. 156 с.
8. Розумне виховання сучасних дошкільнят : метод. посібник / Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська; за заг. ред. О. Брежневої. Київ: ВД «Слово», 2015. 176 с.
9. Свааб Д. Наш творчий мозок / пер. з нім. С. Зубченка. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 464 с.
10. Слюсарук-Літвін С.С., Здробілко К. В. Розвиток логічного мислення дітей дошкільного віку засобами STREAM-освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2024. Вип. 71. С. 100–107.

11. Чупахіна С. В. Розвиток логічного мислення дошкільників: теоретичні засади. *Наука і освіта: спец. випуск до 195-річчя Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. 2011. № 4. С. 474–478.
12. Drozdał, J. G., & Flavell, J. H. (1975). A developmental study of logical search behavior. *Child Development*, 46, 389-393.
13. Geary D. C. *Children's Mathematical Development: Research and Practical Applications*. Washington, DC: American Psychological Association, 1994.
14. Stern D. *The Interpersonal World of the Infant*. Basic Books, 1985.

References:

1. Bartashnikova, I. A. & Bartashnikov, O. O. (1998). *Rozvytok naochno-obraznoho ta lohichnoho myslennia [The development of visual-spatial and logical thinking]*. Ternopol: Bohdan.
2. Gaidarzhyska, L. P. (2008). Rozumovyi rozvytok yak odna z problem pidhotovky ditei do shkoly [Cognitive development as one of the challenges in preparing children for school]. *Zbirnyk naukovykh prats. Pedahohichni nauky*. Kherson: Vyd-vo KhDU, 49, 57–60.
3. Kulish, I. & Goi, S. (2020). Rozvytok lohichnoho myslennia yak vazhlyvyi component pidhotovky ditei starshoho doshkilnoho viku do shkoly [The development of logical thinking as an important component of preparing children of older preschool age for school]. *Osvitni obrii*, 2(51), 58–62.
4. Liubchenko, I. I. (2011). *Pedahohichni zasady rozvytku lohichnoho myslennia u starshykh doshkilnykiv, innovatsiini pidhody vykonannya kontseptsii rozvytku doshkilnoi osvity 2010–2016 r. [Pedagogical principles of developing logical thinking in older preschoolers, innovative approaches to implementing the concept of preschool education development 2010–2016]*. Uman: VPTs “Vizavi”.
5. Liubchenko, I. (2011). Pedahohichni umovy rozvytku lohichnoho myslennia u starshykh doshkilnykiv [Pedagogical conditions for developing logical thinking in older preschoolers]. *Zbirnyk naukovykh prats [Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny]*, 3, 146–152.
6. Pavelkiv, R. V. & Tsyhypalo, O. P. (2011). *Dytiacha psykholohiia [The child psychology]*. Kyiv: Akademvydav.
7. Pletenytska, L. & Krutii, K (2002). *Lohiko-matematychnyi rozvytok doshkilnykiv [The logical-mathematical development of preschoolers]*. Zaporizhzhia: LIPS.
8. Havrysh, N., Brezhnieva, O., Kindrat, I. & Reipolska, O. (2015). *Rozumne vykhovannia suchasnykh doshkilniat [Intelligent upbringing of modern preschoolers]*. Kyiv: VD “Slovo”.
9. Svaab, D. (2019). *Nash tvorchyi mozok [Our creative brain]*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia.
10. Sliusaruk-Litvin, S. S. & Zdrobilko, K. V. (2024). Rozvytok lohichnoho myslennia ditei doshkilnoho viku zasobamy STEAM-osvity [The development of logical thinking in preschool children through STREAM-education]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 71, 100–107.
11. Chupakhina, S, V. (2011). Rozvytok lohichnoho myslennia doshkilnykiv: teoretychni zasady [The development of logical thinking in preschoolers: theoretical foundations]. *Nauka i osvita: spets. vypusk do 195-richchia Derzhavnoho zakladu “Pivdenoukrainskii natsionalnyi pedahohichni universytet imeni K. D. Ushynskoho”*. *Naukovo-praktychnyi zhurnal Pivdennoho naukovoho tsentru NAPN Ukrainy*, 4, 474–478.
12. Drozdał, J. G., & Flavell, J. H. (1975). A developmental study of logical search behavior. *Child Development*, 46, 389-393.
13. Geary, D. C. (1994). *Children's Mathematical Development: Research and Practical Applications*. Washington, DC: American Psychological Association.
14. Stern, D. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. Basic Books.

УДК 378.015.3:316.772.2(477)(=521)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-949-960](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-949-960)

Селіна Ірина Леонідівна старший викладач кафедри мовної та профільної підготовки Навчально-наукового інституту міжнародної освіти, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-55-30, <https://orcid.org/0000-0003-0345-6815>

ВПЛИВ ЯПОНСЬКИХ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ НА МІЖКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі впливу невербальних засобів на міжкультурну комунікацію, зокрема впливу невербальних інструментів японської культури під час навчання в українських закладах вищої освіти.

Кожна нація має свої невербальні засоби спілкування, які притаманні лише їй і не використовуються в інших мовних культурах; які чимось схожі з іншими та такі, які є універсальними майже для всіх країн світу.

У статті проводиться аналіз невербальних засобів комунікації українців і японців, зокрема таких компонентів невербального спілкування, як: вираз обличчя, погляд, мовчання, міжсуб'єктна дистанція; тактильні форми вираження комунікації; жести, що використовують під час привітання або прощання, вдячності або вибачення, згоди або незгоди, схвалення або засудження; різноманітні жести головою та руками, що застосовують у щоденному житті; ставлення до людей (викладача, жінки, людей похилого віку); манери відповідати на прохання; відношення до часу тощо.

Порівняльний аналіз продемонстрував, що невербальні засоби японської мовної культури суттєво відрізняються від української, тому що Японія, незважаючи на сучасний високотехнологічний економічний розвиток своєї країни, дбайливо охороняє традиції, обряди, звички своїх пращурів; шанобливо використовує їх в повсякденному житті свого суспільства та передає ці «безцінні національні скарби» у спадок молодому поколінню.

Вивчаючи українську мову іноземні студенти обов'язково повинні вивчати традиції, звички, правила поведінки в українському суспільстві, усі засоби мовленнєвої комунікації. Тому викладачу в процесі вивчення української мови як іноземної важливо звертати увагу японських студентів на відмінностях в невербальних компонентах українців; і не просто акцентувати, а навчити японських студентів розуміти нашу національну невербальну поведінку та користуватися нею під час спілкування з представниками української культури, тобто застерегти іноземців від неприємних, небезпечних, смішних ситуацій в українському соціумі та забезпечити ефективну міжкультурну комунікацію.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, невербальні засоби, японці, привітання, прощання, згода, незгода, жести, вигляд обличчя, погляд, мовчання, дотик, міжсуб'єктна дистанція, відношення, правила поведінки.

Selina Iryna Leonidivna senior Lecturer, Department of Language and Specialised Training, Educational and Research Institute of International Education, Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, tel: (057) 707-55-30, <https://orcid.org/0000-0003-0345-6815>

THE INFLUENCE OF JAPANESE NON-VERBAL MEANS ON INTERCULTURAL COMMUNICATION DURING STUDYING IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the problem of the influence of non-verbal means on intercultural communication, in particular, the influence of non-verbal instruments of Japanese culture during studying in Ukrainian higher education institutions.

Each nation has its own non-verbal means of communication, which are unique to it and are not used in other linguistic cultures, which are somewhat similar to others and which are universal for almost all countries of the world.

The article analyses the non-verbal means of communication of Ukrainians and Japanese, in particular, such components of non-verbal communication as: facial expressions, gaze, silence, intersubjective distance; tactile forms of communication expression; gestures used in greeting or farewell, gratitude or apology, agreement or disagreement, approval or disapproval; various head and hand gestures used in everyday life; attitude towards people (teachers, women, elderly people); manners of responding to requests; attitude to time, etc.

Comparative analysis has shown that the non-verbal means of Japanese language culture differ significantly from Ukrainian ones, because Japan, despite the modern high-tech economic development of its country, carefully protects the traditions, rituals, habits of its ancestors; respectfully uses them in everyday life of its society and passes these "priceless national treasures" on to the younger generation.

When learning Ukrainian, foreign students must learn the traditions, habits, rules of behavior in Ukrainian society, and all means of linguistic communication. Therefore, in the process of teaching Ukrainian as a foreign language, it is important for the teacher to draw the attention of Japanese students to the differences in the non-verbal components of Ukrainians; and not just to emphasize, but to teach Japanese students to understand our national non-verbal behavior and use it when communicating with representatives of Ukrainian culture, i.e. to warn foreigners against unpleasant, dangerous, ridiculous situations in Ukrainian society and to ensure effective intercultural communication.

Keywords: intercultural communication, nonverbal means, Japanese, greetings, farewells, agreement, disagreement, gestures, facial expression, gaze, touch, intersubjective distance, silence, attitude, rules of behavior.

Постановка проблеми. Головною умовою існування людей є спілкування, оскільки лише за допомогою цього процесу всі ми: отримуємо і передаємо інформацію; удосконалюємо наші знання в різних сферах; ділимося своїм здобутим життєвим досвідом, своїми здібностями, своїми навичками та вміннями; навчаємо та виховуємо молоде покоління; встановлюємо особисті та ділові контакти в соціумі; задовольняємо свої нагальні потреби у соціальній, культурній, пізнавальній, естетичній, моральній та інтелектуальній галузях; спільно узгоджуємо обдумані дії задля досягнення якоїсь мети; підтримуємо одне одного у складних ситуаціях; ділимося радістю, сумом, турботами тощо.

Без спілкування в соціумі людина не зможе сформуватися як особистість, стати цивілізованою, тобто стати психічно, морально, і культурно розвиненою.

Спілкування - це складний процес обміну, сприйняття та розуміння інформації між людьми. Загальновідомо, що комунікація здійснюється за допомогою вербальних та невербальних засобів, до того ж невербальним засобам відводиться набагато більша частка ніж вербальним.

За даними досліджень, під час спілкування використовується тільки 7% слів (вербальних засобів), а інші 93% належать позавербальним інструментам: 38% - тону та інтонації голосу, 55% - виразу обличчя, позам і жестам [1]. Отже, невербальні засоби грають більш значущу роль в комунікації, ніж вербальні та при цьому вони нерозривно поєднані один з одним.

Спостерігаючи за людьми на відстані в рідній країні ми можемо багато чого зрозуміти завдяки їхнім жестам, позам, інтонації, дистанції тощо. Ми можемо зрозуміти вітання – кивок головою, прощання – махи рукою, заборону - погрожування вказівним пальцем, увагу – піднятий вгору вказівний палець, згоду – кивки головою зверху вниз, заперечення – рухи головою справа наліво й навпаки, показування напрямку руху – витягнута рука в сторону напрямку тощо.

Чому ми розуміємо ці невербальні засоби? Тому що ми народилися з ними, брали приклад з батьків, виховувалися на них, користувалися ними. Ми розуміємо й використовуємо невербальні засоби своєї культури рефлекторно на підсвідомому рівні.

Спостерігаючи так само за людьми в інших країнах ми можемо також багато чого зрозуміти? На жаль, ні, бо невербальні засоби комунікації можуть бути схожими, можуть дуже відрізнятися, а можуть мати зовсім інші значення в різних країнах світу [2].

Таким чином, дуже важливо при навчанні української мови як іноземної для досягнення компетентної міжкультурної комунікації в іноземних

студентів опанувати не тільки вербальні засоби спілкування, а й, обов'язково, невербальні, тому що вони мають велику вагу в цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всупереч багаторічним дослідженням невербальних засобів спілкування, їхнього впливу на міжкультурну комунікацію, їхнього використання в процесі розмови, ці питання й досі актуальні та потребують вивчень.

Так аналізу використання невербаліки під час вивчення іноземної мови присвячені статті українських дослідників: Т. Валюкевич, Н. Строєнко, Я. Журба, А. Катрич, А. Лавренюк, Н. Оськіна, В. Черноус, К. Яриновська, О. Наливайко, О. Башманівський, І. Суїма, Л. Нуралієва.

Питаннями ролі невербальної комунікації під час педагогічної діяльності займалися: А. Мартинюк, І. Козубовська, М. Постолюк, В. Пекарева, О. Курило, Н. Терешенко, А. Горянська, В. Пісоцький, Н. Мирогчук, С. Кліментьєва, Ю. Бережний.

Над дослідженням формування професійної іншомовної компетенції працювали: В. Дроздова, К. Рудніцька, Б. Чернявський, Н. Мегеш, О. Губарева, Т. Герасимчук, А. Хомик, В. Черноус, О. Кирильчук, Я. Журба.

Психологічні аспекти міжкультурної комунікації досліджували М. Нацюк, К. Корженевська, І. Єрастова-Михалусь, Л. Овчаренко, В. Овчаренко.

Мета статті - порівняти та проаналізувати традиції, звички, правила поведінки в суспільстві та невербальні засоби комунікації японської та української культур. Визначити схожість та розбіжності між цими культурами та показати важливість вивчення японськими студентами всіх цих елементів під час опанування української мови як іноземної через вплив рідної невербаліки на досягнення ефективної міжкультурної комунікації під час навчання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Невербальні засоби спілкування має кожна нація. Звісно вони не з'явилися в один момент, а формувалися століттями й врешті решт стали неодмінною та вагомою частиною національної культури. Спираючись на багаторічний педагогічний досвід викладання української мови як іноземної та спостереження за життям японських студентів під час навчання в Україні проведемо порівняльний аналіз деяких невербальних засобів комунікації японської та української культур.

Японія – це східна країна зі своїми традиціями, обрядами та нормами поведінки; це високорозвинена держава, яка при цьому зберігає із покоління в покоління свою унікальну національну культуру. Особливо вражає поєднання новітніх технологій і багатовікових традицій; сучасних багатопверхових хмарочосів і стародавніх храмів; швидкісних магістралей і середньовічних замків тощо. Такими ж неповторними та стародавніми є і японські невербальні засоби комунікації.

Україна – це європейська країна, яка теж має свої традиції, обряди, свої норми поведінки, які формувалися століттями. Українці теж шанують й

бережуть традиції своїх предків. Українська культура теж багата на невербальні засоби комунікації, які є необхідною складовою її спілкування.

Австралійський психолог Алан Стівенс вважає, що по обличчю людини можна «прочитати» про її особистість: про її характер, про її звички та уподобання, про її психологічний стан, про її розумовий рівень, про стан її здоров'я, про її життєвий досвід. Життєвий шлях людини завжди залишає відбиток на її обличчі, на її міміці, на її манері розмовляти. Перше враження про людину ми формуємо під час зустрічі за його обличчям і це правда. Зазвичай обличчя співрозмовника покаже нам, що він відчуває до нас, як ставитися до нашої зустрічі [3]. Але це не можна застосувати стосовно японців. Їхній вираз обличчя дуже дивує нас, українців, бо воно не виражає жодних почуттів, мов неживе. На обличчі японських студентів маска. Насправді це норма поведінки в японському суспільстві: щоб ніхто не зрозумів твої наміри, твоє бажання, твоє відношення. Так склалося давним-давно й існує досі: обличчя без емоцій. Таке зовсім не властиво українцям! Наше обличчя виражає весь спектр почуттів. Цим ми дуже відрізняємося.

Будь-який контакт між людьми починається з погляду. Своїм поглядом людина спроможна показати базові емоції: радість, здивування, страх, гнів, сум, огиду та різноманітні їхні типи: незадоволення, скорботу, зневіру, нудьгу, розпач, співчуття, розчарування, образу, тривогу, жах, обурення, заздрість, ревності, недовіру тощо. Під час розмови погляд завжди направлений на співрозмовника – це правила поведінки між комунікантами в українській культурі. Кажуть, що очі – це відкриті вікна до нашої душі, якими майже неможливо керувати. В них можна побачити про що думає людина, що вона відчуває під час спілкування. Відсутність прямого зорового контакту сприймається українцями, як нещирість, хитрість, незацікавленість тощо [4].

В японській культурі все навпаки – вони завжди відводять погляд, ніколи не дивляться в очі під час спілкування, особливо, якщо старше покоління говорить з молоддю, керівник – з підлеглими або викладач – зі студентами. Які ж причини сприяють виникненню такої поведінки серед японців?

По-перше, ця традиція має своє коріння ще тоді, коли була заборона дивитися в очі людям, які займали вище соціальне положення в суспільстві. За порушення цього правила були різні покарання, навіть смертна кара, бо такий погляд вважався серйозною образою. Минуло багато років, навіть століть, змінилося життя та норми поведінки в суспільстві, але правило «Не дивитися в очі під час розмови!» так і лишилося в японській культурі.

По-друге, на даний час довгий і цілеспрямований погляд в очі може сприйматися в Японії як агресивний або нахабний і непокірний. Іноді так дивляться японські підлітки на батьків, які дорікають їх за провини: мовчки, але пильно дивлячись в очі.

По-третє, японському суспільству притаманна дивовижна риса – бажання не спричиняти незручностей опоненту бесіди, зробити взаємні комфортні

умови для розмови, тобто «зберегти обличчя» всім учасникам. Тому японські студенти під час уроку, під час заліків та іспитів, під час діалогу відводять свій погляд.

По-четверте, японські вчені, завдяки своїм дослідженням, довели, що мозок людини потребує часу, щоб обробити та засвоїти почуту інформацію, а пильний погляд в очі відвертає увагу, тому людина й відводить свій погляд від співрозмовника або, навіть, закриває очі від великої кількості отриманої інформації.

З погляду японської культури манера уникати погляду «очі в очі» вважається поважною та культурною. Звісно, що такою нормою поведінки люди користуються під час розмови з незнайомими людьми, у громадських місцях та транспорті, на роботі, на зустрічах з партнерами, скрізь, окрім сім'ї та друзів.

Вітання - це «слова або жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, доброзичливості» [5, с. 190]. Різні країни мають свої норми вітання, свої жести, що використовують під час привітання, прощання тощо, тобто свої норми мовленнєвого етикету.

Японська культура славиться своїми жестами вітання, – це уклін один одному, він буває різного виду й при цьому головну роль відіграє градус нахилу:

1. Уклін стоячи. Японці кланяються притиснувши руки до боків. Під час вітання враховується місце, статус, рівень офіційності та вік людини з якою здоровкаються: невеликий уклін - до знайомих на вулиці (15°); середній уклін – до гостей, викладачів; до людей, які займають вище положення (45°); низький уклін – під час офіційної зустрічі важливих гостей, під час обрядів, під час звернення з важливим проханням (90°).

2. Уклін сидячи в установі: невеликий уклін – до підлеглих, до знайомих (15°); менш середній уклін - до гостей закладу (30°); піднятися на ноги й уклонитися – до вищих за положенням у колективі.

3. Уклін сидячи на підлозі, підігнувши під себе ноги. В процесі цього вітання, крім нахилу/поклону, важливу роль відіграє положення кисті та пальців рук: легкий уклін (15°) – кінчики пальців опускаються на підлогу; середній уклін (30°) – кінчики пальців рук повернуті назад й знаходяться на підлозі; глибокий уклін (45°) - кінчики пальців рук направлені вперед; найглибший уклін (90°) - кінчики пальців рук направлені вперед знаходяться перед колінами, а спина розміщена паралельно підлозі.

Цей жест японці використовують не тільки, коли вітаються, а також під час прощання, прохання, вдячності або вибачення тощо. Іноді вони можуть використовувати: жест вітання – розмахування долонею від себе вперед-назад; жест прощання – розмахування зліва-направо. Українське потискання рук не тільки зовсім не властиве жителям країни висхідного сонця, а й вважається непорядним, тому що вони дуже цінують особистий простір.

Порівняємо дуже поширений сучасний жест, який використовують українці «Супер!» - це жест, коли пальці руки, стиснуті в кулак і піднятий догори великий палець. Цей жест має й інші схожі значення: «Клас!», «Усе супер!», «Усе відмінно!», «Усе добре», «Усе чудово!», «Усе прекрасно!», «Молодець» тощо. Його використовують під час розмови як жест схвалення, а також користуються в усіх соціальних мережах: Facebook, Instagram, Youtube, WhatsApp, Telegram,

Viber тощо. В Японії цей жест має зовсім інше значення, він означає слово «чоловік». Нічого схожого між нашими культурами!

Загальновідомий жест в Україні «Окей!»: подушечки великого і вказівного пальця з'єднані в кільце, означає «гарзд» або «добре», а в японському суспільстві це навпаки непристойний жест. Його вживають під час розмови про гроші та можуть розцінювати, наприклад, як прохання позичити гроші чи заплатити за вас або, наприклад, можуть використовувати в ситуації купівлі-продажу, як прохання дати здачу монетками, тому що цей жест значить у них: «монети», «гроші».

Жест «Я» використовують для того, щоб виявити й позначити себе серед натовпу або, щоб з'ясувати, до тебе звертаються чи ні, або під час розмови про себе. Українці для цього підіймають руку догори й трохи кивають головою або вказівним пальцем доторкнуться до середини грудей. Японці застосовують зовсім незрозумілий жест для нас – дотик вказівним пальцем до носа.

Показати мізинець в значенні, що мені потрібно трошки чи небагато, прийнято в нашій культурі, але в японській цей жест має непристойний грубий сексуальний зміст, оскільки означає слова: «жінка», «коханка», «дружина» або «господарка».

В Японії покликати жестом когось до себе виглядає для українців як жест «не підходь до мене» або «іди звідси», тому що вони махають долонею, направленою вниз, від себе. Наш національний жест вони не зрозуміють.

Непорозуміння може викликати жест, який ми використовуємо, щоб показати необхідне число пальцями руки, оскільки ми показуємо це число рівними пальцями, а японські студенти – зігнутими.

Український жест про насиченість також відрізняється за значенням від японського. Українське «наситився по саме горло» - рух відкритою долонею під підборіддям як ножем, негативно сприймається в Японії, бо «читається»: «обезголовлення» або «звільнення з роботи», або «погроза фізичної розправи».

Кивання головою, поширений жест у багатьох культурах, який українці застосовують у значенні згоди, тобто у розумінні "так", проте японці його використовують зовсім в іншому сенсі: «я уважно вас слухаю» або «я ціную вашу думку», або «я слідкую за вашою промовою». Під час міжкультурного спілкування цей жест спричиняє непорозуміння, тому що кивки головою японцями сприймають як згоду, а насправді це не згода, а звичайний жест ввічливості.

Показати напрямок руху, здається, що всі розуміють цей жест і показують як ми: випрямляють руку з відкритою долонею донизу чи з вказівним пальцем у потрібному напрямі, але жителі Японії мають свій зовсім несхожий та дивовижний жест: виставляють напівзігнуту руку з відкритою догори долонею в потрібному напрямку. Українцям цей жест може нагадати чи офіціантку ресторану, яка несе на таці ваше замовлення, чи співробітника готелю, який просить чайові, чи людину, яка просить милостиню, тобто українці зможуть розкодувати цей японський жест зовсім в іншому сенсі.

Японці дуже не люблять напряму відмовляти в чомусь, тобто вони не хочуть засмучувати одразу свого співрозмовника, тому вони можуть мовчати, або демонструвати невеличку виставу: кладуть руку на потилицю і сильно видихнути повітря крізь зціплені зуби. Цей показ означає, що людина просить вас усе зрозуміти: вона шкодує й співчуває вам, просить вибачення у вас, але каже вам «ні». Ось такі дивовижні невербальні засоби використовують в японській культурі на просту відмову. Українці ж просто похитають головою справа наліво й скажуть «ні».

Мабуть, лише міміка сприймається однаково в цілому світі: посміхаються щасливі люди, хмуряться – злі, засмучуються та плачуть – нещасні... .

Мовленнєва культура Японії передбачає домислювання, тому японці прагнуть під час розмови насамперед не образити співрозмовника: промовчати, не давати відразу чесну відповідь, спілкуватися образно чи натяками навколо конкретного питання тощо. Мовчання є унікальним невербальним засобом спілкування японців. Цей вид комунікації з'явився завдяки філософії дзен-буддизму (медитації мовчки серед тиші задля розвитку інтуїції, самореалізації, просвітлення), яка прийшла до Японії з Індії та Китаю в XII-XIII столітті. Отож, мовчання під час комунікації – це японський прояв поваги до учасника бесіди, а не хитрість, лицемірство та таємничість.

Мовленнєвий етикет передбачає вибачення через якесь непорозуміння чи якусь помилку, чи поганий вчинок. Звісно все це присутнє в українській культурі, але в японській - просять вибачення постійно. З якої причини? А причиною є сутність Японії – країни, де повинна бути гармонія в усьому. Тому японці через побоювання ненавмисно образити когось чимось нескінченно перепрошують. У нас це викликає посмішку, бо дуже незвично виглядає така поведінка.

Міжсуб'єктна дистанція під час спілкування має свої особливості в різних культурах. Так японські норми поведінки включають допустиму дистанцію між співрозмовниками 1-1,5 метра, тобто відстань, яка доречна для привітання - поклону один одному. Японці дуже опікуються особистим простором: скорочення дистанції сприймається негативно, а тактильні торкання - як загроза з боку опонента, як втрата самоконтролю. Така традиція стосується не тільки незнайомих, а й людей, яких вони знають багато років.

Тому й поцілунки та обійми недопустимі на людях. Табу в японському суспільстві – торкатися до голови чужої дитини.

Просторова зона комфорту в Україні під час розмови з незнайомцями складає лише 80 сантиметрів, а зі знайомими, друзями тільки 40 см. Наша нація більш відкрита й більш контактна в спілкуванні. Українці люблять обійматися, цілуватися, тиснути один одному руки, поплескувати по плечу, торкатися – і це наші правила.

Японці цінують конкретний час життя, тут і зараз, розуміючи що цей час базується на історії та досвіді всіх минулих поколінь. Однією із національних рис характеру японців є суворе відношення до часу, яке з'явилося внаслідок надмірного прагнення відповідати потребам сучасного індустріального суспільства в епоху Мейдзі (1868-1912 р. р.) та так й залишилося нормою дотепер.

Особливо це стосується робочого дня: на роботі японці повинні бути за 10-30 хвилин до початку. Наприклад, якщо робочий час починається з 9:00, то мінімум о 8:30, а максимум о 8:50 співробітник повинен уже бути на місці, тому що рівно о 9:00 він повинен почати працювати й не на хвилину пізніше. А якщо він прийде пізніше, то керівник буде вважати, що це запізнення і це може спричинити навіть звільнення. Кінець робочого дня теж незвичайний: робочий час закінчився, але керівник ще не пішов додому, тож і всі співробітники теж мають бути на робочому місці.

Японці – дуже працююча нація, іноді вони працюють по 14 годин та ще й без доплати. Особливо тяжка праця у японських вчителів: вони працюють майже без вихідних, часто по 60 годин на тиждень, тому що мають багато обов'язкових громадських безоплатних доручень. Наші вчителі теж багато працюють і мають маленьку зарплатню, але, на щастя, вони мають норми праці та вихідні.

У повсякденному житті завдяки суворішому відношенню японців до часу, за чітким графіком без запізнень працює також і весь громадський транспорт. Отож, японці люблять складати розклад на день чи на тиждень та чітко слідувати йому без жодних перешкод. А ще японські колеги дійсно поважають тих, хто приходить завчасно на робоче місце.

В Україні теж віддають перевагу пунктуальним людям, але не так принципово, як в Японії. У нас немає такого жорсткого регламенту.

Ставлення до вчителя чи викладача шанобливе в усіх країнах світу, але в Японії воно особливе. Школярі чи студенти ставляться до педагога з великою пошаною. Навіть, якщо в майбутньому студент отримає вище положення в суспільстві, він завжди під час зустрічі буде вітати викладача найнижчим поклоном. Японські студенти, які навчаються в Україні з повагою відносяться до наших викладачів. У зверненні до них, студенти використовують спочатку слово «професор», а потім прізвище, бо в Японії під час звертання використовують слово «сенсей» (учитель, наставник) і тільки прізвища,

винятком є звернення на ім'я до друзів. Отже, завдяки своїм традиціям студенти із Японії надзвичайно ввічливі, терплячі, пунктуальні, скромні, акуратні, допитливі, працьовиті та ощадливі.

Загалом у сучасному світі шанобливе ставлення до старшого покоління властива всім мовним культурам. Україна і Японія теж не є винятком, але є й розбіжності між цими країнами. Існує легенда, а може це й реально було, що колись дуже-дуже давно, в стародавній Японії, існував жахливий звичай. Сім'я не повинна була годувати та доглядати за членами сім'ї, яким виповнилося 70 років, тому що вони - «зайвий та безкорисний рот», тому старший син мусив віднести на своїх плечах старого батька чи матір на свячену гору та залишити там його чи її помирати без води, їжі та тепла. Це вважалося гідною долею для старих людей. Вони могли зустрітися з Богом, якщо мужньо витримували це страшне випробування.

На щастя, ці страшні часи минули, а може їх і не було ніколи, і зараз, в сучасній Японії, до людей похилого віку ставляться з великою шанобою і не тільки до своїх батьків та дідусів і бабусь, а й до старших братів та сестер, до вчителів чи викладачів, до керівництва компаній або фірм, навіть до старшокласників і старшокурсників, загалом, до тих, хто займає вище положення в школі чи в університеті, на роботі.

Японія – це країна довгожителів, які продовжують активне життя, тому що японці похилого віку почувають себе потрібними суспільству. Вони можуть працювати стільки, скільки захочуть й це підтримується владою:

- створені спеціальні центри для пошуку роботи пенсіонерам;
- місцевою владою відкриті спеціальні центри для допомоги літнім людям (65+), де для них працюють соціальні менеджери, які допомагають з вирішенням не тільки побутових проблем, а й медичних послуг.

Старі японці мають право безплатно відвідувати басейни, спортзали, музеї тощо; безоплатно користуватися громадським транспортом тощо. На жаль, українські пенсіонери мають менше привілеїв.

Загалом європейські й східні культури мають дуже великі розбіжності, особливо, це стосується традицій, звичок, обрядів та норм поведінки в японському суспільстві:

- японська релігія - синтоїзм (щасливе життя в гармонії з природою) не має розповсюдження у світі – це навіть не релігія, а більш філософія життя японського народу;
- японцям заборонено використовувати сумаховий колір для одягу, тому що це колір виключно верхнього одягу Імператора Японії;
- в Японії не заведено дарувати живі квіти (букети) через їх недовговічність, а тільки квіти в горщиках;
- білий колір в японській культурі – це символ чистоти та світла, а також колір траурного одягу;
- чорний колір – символ радості;

- нещасливі числа - це 4 (звучить японською як «смерть») та 9 (звучить як «страждання») та багато іншого.

Українська релігія – це християнство, яке розповсюджено в багатьох культурах. В українському суспільстві немає заборони на колір одягу, заведено дарувати букети з живих квітів, немає нещасливих чисел: 4 і 9, а чорний колір – колір жалоби тощо.

Всупереч великим відмінностям японська та українська культури, звісно, мають і точки дотику, тобто цінності, норми поведінки, риси характеру, які нас об'єднують:

- найголовнішою цінністю для обох культур є сім'я;
- повага до батьків, до людей похилого віку;
- рівні права жінки й чоловіка;
- гостинність та доброзичливість;
- любов до дітей;
- любов до природи;
- деякі правила поведінки:
 - не ходити вдома у вуличному взутті;
 - голосно не розмовляти по телефону в громадських місцях;
 - не їсти в громадському транспорті;
 - дотримуватися черги;
 - не палити в недозволеному місці тощо.

Висновки. Порівняльний аналіз невербальних засобів комунікації японської та української культур показав великі розбіжності в традиціях, звичках, жестах, позах, поглядах, дотиках, дистанціях, нормах поведінки; у відношеннях до часу, до навчання; у ставленні до людей різного віку та статі тощо між нашими країнами, тобто доведено суттєві відмінності в засобах невербального спілкування японців і українців.

Отож, японським студентам зовсім непросто адаптуватися до життя в українському суспільстві, а досягти компетентної міжкультурної комунікації – процесу «спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило послуговуються різними ідентичними мовами, відчують лінгвокультурну «чужинність» партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні» [6, 9], набагато важче. Тому викладачу української мови як іноземної необхідно не тільки познайомити, а й навчити японських студентів українській національній невербаліці для того, щоб вони змогли досягти порозуміння та не відчували хвилювання, невпевненості, побоювання, невдоволення під час спілкування в українському суспільстві. А головне, щоб отримати якісний результат міжкультурної комунікації треба не зменшувати кількість годин на вивчення державної мови як іноземної в закладах вищої освіти, а навпаки збільшувати та, на мою думку, обов'язково

ввести для іноземних студентів до програми факультетів нову дисципліну «Мовленнєва практика». Ця спеціальна дисципліна якраз реально допоможе іноземцям подолати або мінімізувати психологічні труднощі та опанувати іншомовну комунікацію.

Література:

1. Лебедєва Л. Навчання подоланню труднощів міжкультурної комунікації на занятті з іноземної мови. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки 18.3 2019. С. 199-209.
2. Байбакова О. О. Невербальні засоби спілкування в міжкультурній взаємодії // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. №35 2015, С. 21-23.
3. Кліменок, Д. Психологія характеру людини по її зовнішності. Києво-Могилянська академія. 2021.
4. Курило О. Й., Розман І. І. Вербальні та невербальні аспекти культури спілкування. Науковий журнал "Молодий вчений". - Видавничий дім: «Гельветика» № 4.3 (44.3) 2017. С. 114-118
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови: (з дод., допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ: «Перун», 2005. – С. 1223.
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – С. 343

References:

1. Lebedyeva L. (2019). *Navchannya podolannya trudnoshchiv mizhkul'turnoyi komunikatsiyi na zanyatti z inozemnoyi movy [Learning to overcome the difficulties of intercultural communication in a foreign language class]*/ L. Lebedyeva //Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya: pedahohichni nauky. <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedzbirnyk/article/view/80/85> [in Ukrainian].
2. Baybakova O. O. (2015). *Neverbal'ni zasoby spilkuvannya v mizhkul'turniy vzayemodiyi [Non-verbal means of communication in inter-cultural interaction]*/ O. O. Baybakova // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsial'na robota. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/11626> [in Ukrainian].
3. Klimenok, D. (2021). *Psykhologhiya kharakteru lyudyny po yiyi zovnishnosti [Psychology of a person's character based on his appearance]*. Kyiv-Mohyla Academy. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de4c002b-7746-4033-a6fe-fbe7bdd1924f/content> [in Ukrainian].
4. Kurylo O. Y., & Rozman I. I. (2017). *Verbal'ni ta neverbal'ni aspekty kul'tury spilkuvannya [Verbal and non-verbal aspects of communication culture.]*. Naukovyy zhurnal "Molodyy vchenyy". Vydavnychyy dim: «Hel'vetyka» № 4.3 (44.3) S. 114-118 file:///C:/Users/User/Downloads/molv_2017_4.3_30.pdf [in Ukrainian].
5. Busel V.T. (Ed.). (2005). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]* K.; Irpin': VTF „Perun” <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/190/mode/2up> [in Ukrainian].
6. Batsevych F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky: Pidruchnyk [Basics of communicative linguistics: Textbook]*. Kyiv: Academy. https://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_123.pdf [in Ukrainian].

УДК 371.3:004.92:7.05

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-961-970](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-961-970)

Тименко Володимир Петрович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти у сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, тел.: (067) 270-58-66, <https://orcid.org/0000-0002-5039-2511>

Букорос Антон Сергійович аспірант, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, тел.: (097) 316-86-80, <https://orcid.org/0009-0001-1548-6504>

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ДИЗАЙНУ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. Автори виокремлюють інноваційний відеографічний дизайн, що має мистецтвознавчі, техніко-технологічні, педагогічні особливості порівняно з традиційним графічним дизайном. Звертається увага на формування компетентності з цифрових технологій у мультимедійних дизайнерів. Зазначено, що компетентність з цифрових технологій вагоме значення має не лише для мультимедійної дизайн-освіти, але й для галузі «Технології» в освітньому середовищі.

Уточнено сутність понять «відеографіка», «відеографія». Ключовою особливістю формування цифрової компетентності з мультимедійного дизайну, на думку авторів, є інтердисциплінарність відеографіки. Визнано необхідність формування субдисциплінарних цифрових компетентностей з природничо-математичних наук, техніко-технологічних освітніх компонентів, мистецтва і сукупності гуманітарних дисциплін, що містяться в інтердисциплінарному змісті STEAM/СТІМ.

Звертається увага на можливості формування професійної компетентності з цифрових технологій у мультимедійних дизайнерів завдяки застосуванню програми штучного інтелекту (ШІ), доповненої реальності (AR), віртуальної реальності (VR), об'ємного відео (3D), інтерактивного відео, хмарних технологій. Зазначено, що мультимедійні цифрові технології зорієнтовані на створення сучасної динамічної відеографічної дизайн-продукції: відеопрезентацій, інтерактивних інфографіків, рекламних роликів, анімаційних фільмів, веб-сайтів та веб-додатків. До особливих параметрів, що засвідчують сформованість компетентності з цифрових технологій у мультимедійних дизайнерів, віднесено середовища застосування; технології роботи з різними об'єктами; особливості взаємодії з об'єктами проектування; особливості сприйняття об'єктів проектування; особливості застосування мультимедійної дизайн-продукції.

Ключові слова: професійна освіта, особливості мультимедійного дизайну, відеографіка, компетентність, цифрові технології, інтердисциплінарний зміст STEAM, дизайн-продукція.

Tymenko Volodymyr Petrovych Doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the department of professional education in the field of technology and design, Kyiv National University of Technology and Design, St. Mala Shiyanska, 2, Kyiv, 01011, tel.: (066) 298-90-74, <https://orcid.org/0000-0002-5039-2511>

Bukoros Anton Serhiyovych graduate student, Kyiv National University of Technology and Design, str. Mala Shiyanska, 2, Kyiv, 01011, tel.: (097) 316-86-80, <https://orcid.org/0009-0001-1548-6504>

DIGITAL TECHNOLOGIES OF MULTIMEDIA DESIGN: FEATURES OF COMPETENCE FORMATION

Abstract. The authors single out innovative videographic design, which has artistic, technical-technological, pedagogical features compared to traditional graphic design. Attention is drawn to the formation of competence in digital technologies among multimedia designers. It is noted that competence in digital technologies is of great importance not only for multimedia design education, but also for the field of «Technology» in the educational environment.

The essence of the concept's «videography», «videography» has been clarified. The key feature of the formation of digital competence in multimedia design, according to the authors, is the interdisciplinary nature of video graphics. The need for the formation of sub-disciplinary digital competences in the natural and mathematical sciences, technical and technological educational components, art and a set of humanitarian disciplines contained in the interdisciplinary content of STEAM is recognized.

Attention is drawn to the possibilities of forming professional competence in digital technologies among multimedia designers thanks to the application of artificial intelligence (AI), augmented reality (AR), virtual reality (VR), three-dimensional video (3D), interactive video, and cloud technologies. It is noted that multimedia digital technologies are aimed at creating modern dynamic video graphic design products: video presentations, interactive infographics, commercials, animated films, websites and web applications. The special parameters that testify to the formation of competence in digital technologies in multimedia designers include the environment of application; technologies for working with various objects; features of interaction with design objects; peculiarities of perception of design objects; features of using multimedia design products.

Keywords: professional education, features of multimedia design, video graphics, competence, digital technologies, interdisciplinary content of STEAM, design-production.

Постановка проблеми. Методика реалізації змістового компонента освітньо-професійної програми «Мультимедійний дизайн» вимагає врахування особливостей професійної діяльності дизайнерів-відеографів, що покликані володіти здатністю до поєднання компетентностей з дизайну, відеографії, відеографіки для створення візуально привабливих та ефективних відео. Їхня робота охоплює широкий спектр діяльності: від розробки концепцій і сценаріїв до зйомки та постпродакшну. Вони використовують різноманітні інструменти і техніки для досягнення високоякісного кінцевого мультимедійного дизайн-продукту.

Проте досі мультимедійний (відеографічний) дизайн не став окремою спеціалізацією у графічному дизайні, ототожнюється шифром 022.01 «Графічний дизайн», що не відповідає його мистецтвознавчим, педагогічним, дизайнерським, техніко-технологічним, теоретико-методичним особливостям. Зокрема, в основу традиційного графічного дизайну (статичного, настільного, ручного) покладено образотворче мистецтво, а в основу мультимедійного дизайну – візуальне мистецтво; вступники в ході творчого іспиту з графічного дизайну зображають статичний натюрморт (мертву, нерухому природу), а мультимедійні дизайнери передають динаміку і пластику анімаційних образів живих істот, явищ природи; начерки, ескізи графічних дизайнерів виконуються традиційно «від руки», а мультимедійні дизайнери застосовують сучасні цифрові технології, що постійно удосконалюються завдяки інноваційному програмному забезпеченню.

Інструменти для відеографіки включають Adobe After Effects (один із найпопулярніших інструментів для створення анімацій та візуальних ефектів), Cinema 4D (програмне забезпечення для створення 3D-графіки та анімації), Blender (безкоштовний інструмент для 3D-моделювання та анімації), Adobe Premiere Pro, Final Cut Pro (програми для редагування відео, які також мають інструменти для роботи з графікою), а також комп'ютерні програми з графічного дизайну Photoshop, Illustrator.

Компетентність мультимедійних дизайнерів з цифрових технологій вимагає від них виявлення креативності як здатності генерувати нові ідеї та підходи до візуального контенту; візуального мислення (професійне розуміння значення композиції, кольору, світла та інших аспектів візуального дизайну); організаційних навичок (управління проектами, тайм-менеджменту, комунікації з командою та клієнтами).

З розвитком цифрових технологій та попиту на відеоконтент потреба в мультимедійних дизайнерах зростає. Дизайнери-відеографи можуть працювати в різних галузях, включаючи рекламні агентства, кінокомпанії, студії анімації, телевізійні компанії і створювати контент для соціальних медіа. Компетентність з цифрових технологій вагоме значення має для мультимедійної дизайн-освіти і освітньої галузі «Технології» в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій здійснюється українськими і зарубіжними авторами у різних напрямках: особливості формування компетентностей в умовах цифрового суспільства [1], методичні особливості формування цифрових компетентностей С. Дембіцька і О. Кобилянський розглядають зміст професійної компетентності майбутніх фахівців, а також принципи та підходи, спрямовані на її формування засобами цифрових технологій [2]. Проте досі ще мало українських авторів звертається до проблеми формування компетентності з цифрових технологій професійної дизайн-освіти.

Цифрові технології не лише розширюють можливості дизайну відео, але й впливають на сам підхід до дизайну. Відео-дизайнери повинні враховувати нові формати, інтерактивні можливості та платформи поширення, щоб створювати контент, який буде захоплюючим, ефективним та відповідати потребам сучасної аудиторії. Розуміння того, як цифрові технології впливають на дизайн відео, допоможе дизайнерам створювати більш ефективні та захоплюючі відеоролики [3], [4], [5].

Нині увага зарубіжних дослідників звертається на zSpace Labs (<https://zspace.com/>) – універсальний AR- та VR-простір, що пропонує навчальні програми, які забезпечують реалістичні тривимірні враження. Учні/студенти можуть розбирати механічні предмети, візуалізувати архітектурні креслення тощо. Згідно з науковими дослідженнями, імерсивні технології покращують в учнів просторове розуміння та запам'ятовування, дозволяючи їм відчувати навчання від першої особи, бачити все, що відбувається навколо. Такі технології забезпечують візуальне навчання та сприяють загальному розумінню учнів більш складних предметів, теорій та мов [6] [7].

Метою ефективного навчального дизайну в імерсивних віртуальних середовищах є сприяння процесам відбору, організації та інтеграції інформації. Психологічна присутність – суб'єктивний досвід «перебування там» (за межею предметної реальності) – це афективна можливість навчання в імерсивному навчальному середовищі, яка може мотивувати учнів до поглибленішого здобуття мультимедійної дизайн-освіти.

Метою статті є з'ясування і особливості формування компетентності з цифрових технологій у фахівців мультимедійного дизайну.

Виклад основного матеріалу. Освітнє середовище, сприятливе для формування компетентності з цифрових технологій, вимагає врахування сутності відеографіки – технології та мистецтва створення відеографічного контенту. Ключовою особливістю формування цифрової компетентності з мультимедійного дизайну є інтердисциплінарність відеографіки, а відтак необхідність формування субдисциплінарних цифрових компетентностей з природничо-математичних наук, техніко-технологічних освітніх компонентів, мистецтва і сукупності гуманітарних дисциплін, що містяться в інтердис-

циплінарному змісті STEAM/CTIM: Science – наука, Technology – технології, Engineering – інженерія, Arts – гуманітарні науки, вивчення мов, танці, драма, музика, візуальне мистецтво та знання в сфері нових media; Maths – математика,).

З огляду на новизну професійної підготовки мультимедійних дизайнерів у закладах дизайн-освіти, важливо адекватно розуміти терміни «відеографія» та «відеографіка». Відеографія – це процес запису рухомих зображень на електронні носії (стрічку, диски, або цифрову пам'ять). Вона охоплює всі аспекти створення відео, від зйомки до редагування і постпродукції. Відеографія включає в себе різні види відеозйомки, такі як рекламні ролики, музичні відео та документальні фільми. Основні напрями відеографії: зйомка (використання відеокамер для запису відеоматеріалу), редагування (обробка записаного матеріалу за допомогою програмного забезпечення для відеомонтажу), постпродукція (додавання спеціальних ефектів, корекція кольору, звуковий монтаж).

Відеографіка – це використання графічних елементів у відеопродукції, що включає анімацію, інфографіку, 3D-графіку та інші візуальні ефекти, які покращують відеоконтент. У цифрових технологіях є специфічні способи, прийоми і засоби створення мультимедійної (відеографічної) дизайн-продукції, на яких ґрунтуються види відеографіки: анімація (рухомі зображення для ілюстрації концепцій або розповіді історій), графічний дизайн (статичні графічні елементи, такі як логотипи, заголовки, іконки), 3D-графіка (тривимірні моделі та ефекти для додавання глибини та реалістичності відео), інфографіка (візуальні зображення даних та інформації, що робить складну інформацію більш доступною та зрозумілою) та різні візуальні ефекти (освітлення, тіні, колірні корекції та інші спеціальні ефекти).

Обидва терміни важливі для формування компетентності з цифрових технологій у дизайнерів мультимедіа. Їх використання залежить від конкретних потреб проєкту. Відеографія зорієнтована на запис і монтаж відеоматеріалів, а відеографіка акцентує увагу на створенні графічних і анімаційних елементів для покращення відеоконтенту.

Відеографічна дизайн-продукція мультимедійних дизайнерів знаходить застосування в рекламі для створення динамічних і привабливих рекламних роликів; освіті (використання інфографіки та анімацій для пояснення складних тем); телебаченні та кіно (включення спеціальних ефектів та графічних елементів у фільми та телепрограми, а також в інтернет-контенті, створенні відео для соціальних мереж, YouTube та інших онлайн-платформ.

Дизайн-технології відеороликів стрімко розвиваються завдяки появі нових цифрових технологій, які розширюють можливості та відкривають нові можливості щодо формування професійної компетентності у мультимедійних дизайнерів (таблиця 1).

Таблиця 1

Цифрові технології у мультимедійному дизайні

Технології	Можливості для дизайну відео	Приклади використання
Штучний інтелект (ШІ)	Автоматизація завдань (генерація сценаріїв, розкадровок, редагування, корекція кольорів)	Створення контенту «швидше та дешевше». Персоналізація відео для глядачів
Доповнена реальність (AR)	Відео AR накладають цифрові елементи на реальний світ	Віртуальні тури музеями та історичними місцями. Інтерактивні навчальні посібники. Ігри з доповненою реальністю
Віртуальна реальність (VR)	Відео VR переносять глядачів у віртуальні середовища	Тренувальні симуляції для небезпечних професій. Віртуальні подорожі. Ігри з віртуальною реальністю.
Об'ємне відео (3D)	Створення відео з реалістичним 3D-ефектом	Захоплюючі рекламні ролики. Музичні кліпи. Документальні фільми.
Інтерактивне відео	Відео з розгалуженням сюжету, опитування, вікторини, кнопки заклику до дії	Навчальні курси. Маркетингові кампанії. Ігри та розваги.
Хмарні технології	Доступ до потужних інструментів редагування та візуальних ефектів, співпраця над відео в режимі реального часу, безпечне зберігання відео	Створення контенту з будь-якого місця. Співпраця з командами по всьому світу. Захист відеофайлів.

Зазначений у таблиці 1 перелік цифрових технологій мультимедійного дизайну не є вичерпним, адже нові технології постійно з'являються. Дизайнери відео повинні бути в курсі цих інновацій та вміти їх використовувати для створення оригінального та цікавого контенту.

Мультимедійно зрежисована дизайн-продукція – це широкий спектр візуальних матеріалів, що об'єднують різні медіаформати для створення цілісного та емоційного досвіду для глядача. Приклади мультимедійно зрежисованої дизайн-продукції є такі: *відеопрезентації*, що поєднують відео, анімацію, графіку, текст та звукові ефекти для створення динамічного та захоплюючого досвіду (їх часто використовують для маркетингу, навчання та продажу); *інтерактивні інфографіки*, що дозволяють глядачам досліджувати дані та інформацію в інтерактивному режимі (вони можуть включати в себе графіки, діаграми, карти, відео та інші елементи); *рекламні ролики*, що призначені для реклами продуктів, послуг або брендів (їх часто використовують на телебаченні, в Інтернеті та в соціальних мережах); *анімаційні фільми*, що створюються за допомогою комп'ютерної графіки або традиційної анімації (їх можуть використовувати для розваг, навчання або просування ідей); *веб-сайти та веб-додатки*, що поєднують текст, графіку,

відео та інші елементи для створення привабливого та зручного для користувачів досвіду (їх можна використовувати для різних цілей, таких як маркетинг, електронна комерція, навчання та розваги).

Переваги мультимедійно зрежисованої дизайн-продукції: поліпшення залученості споживачів (може захопити увагу глядача та змусити його емоційно реагувати); покращення розуміння: візуальні елементи можуть допомогти глядачам краще зрозуміти складні ідеї та концепції; підвищення запам'ятовування: краще запам'ятовуються візуальна та аудіальна інформація. Мультимедійно зрежисована дизайн-продукція може допомогти досягти маркетингових цілей, покращити навчання та сприяти реалізації продукції.

Основні завдання дизайнерів-відеографів: розробка концепції та сценарію, формулювання проєктної ідеї та структурування відеографічної дизайн-продукції; використання камер, освітлення та іншого обладнання для зйомки; редагування відео, додавання ефектів, корекція кольору, робота зі звуком (монтаж та постпродакшн); включення анімаційних елементів та графічних вставок для покращення візуальної складової відео; співпраця з режисерами, сценаристами, маркетологами та іншими фахівцями для створення комплексного відеографічного дизайн-продукту.

Особливу увагу нині варто приділяти застосуванню цифрових технологій мультимедійного дизайну в реальних і цифрових середовищах. Сучасні технології швидко розвиваються, створюючи нові можливості для інтерактивної взаємодії з цифровими та реальними середовищами. Серед них виділяються предметна реальність (PR), доповнена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR). Кожна з цих технологій має свої унікальні теоретичні основи та принципи, які визначають їх використання та вплив на різні сфери життя.

Предметна реальність (також відома як матеріальна реальність, базується на фізичному світі, який ми можемо бачити, відчувати та взаємодіяти з ним безпосередньо. Ця реальність є фундаментом для розуміння та створення інших форм розширеної реальності. У предметній реальності взаємодія дизайнера відбувається безпосередньо з фізичними об'єктами, з використанням сенсорних систем людини (зір, слух, дотик тощо). **Предметні об'єкти** мають матеріальну структуру, яку можна виміряти та оцінити за допомогою фізичних законів. Сприйняття їх дизайнерами ґрунтується на обробці полісенсорної інформації, що надходить від фізичних об'єктів. Реакція дизайнерів на предмети реальності залежить від попереднього досвіду та знань про ці об'єкти проєктування.

Доповнена реальність (AR) поєднує реальний світ із цифровими елементами, створюючи інтерактивний досвід, де віртуальні об'єкти накладаються на фізичне середовище. AR використовує пристрої, такі як смартфони, планшети або спеціальні окуляри, для відображення віртуальних об'єктів на екрані, інтегрованих з реальним світом. Сенсори та трекінг-системи

дозволяють визначати положення та рухи користувача, забезпечуючи точну інтеграцію віртуальних об'єктів з реальним середовищем. AR змінює сприйняття реального світу, додаючи нові інформаційні шари, які можуть покращувати навчання, роботу та розваги.

Користувачі можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами в реальному часі, що сприяє залученню та покращенню досвіду. Актуальним є використання AR для інтерактивного навчання, де студенти можуть взаємодіяти з віртуальними моделями.

Віртуальна реальність (VR) створює повністю цифрове середовище, яке може імітувати реальний світ або створювати абсолютно нові світи, з якими користувач може взаємодіяти за допомогою спеціальних пристроїв.

VR використовує дисплеї на голові (HMD), щоб занурити користувача в повністю віртуальне середовище. Системи трекінгу відстежують рухи голови і тіла користувача, забезпечуючи відповідне оновлення зображення, щоб створити відчуття присутності у віртуальному середовищі. Важливою особливістю VR є створення відчуття присутності, коли користувач відчуває, що він дійсно знаходиться у віртуальному середовищі. VR дозволяє користувачам взаємодіяти з віртуальними об'єктами за допомогою контролерів руху або інших інтерактивних пристроїв. Рекомендується використання VR для тренувань у безпечних середовищах, де помилки не мають реальних наслідків, наприклад, для створення ігрового та розважального досвіду, що забезпечує повне занурення у віртуальні світи. Порівняльну характеристику PR, AR і VR подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика реального, доповненого та віртуального середовищ

Параметр	Предметна реальність (PR)	Доповнена реальність (AR)	Віртуальна реальність (VR)
Середовище	Фізичний світ	Комбінація реального і віртуального світів	Повністю віртуальне середовище
Технології	Фізичні об'єкти	Смартфони, планшети, AR-окуляри	HMD-дисплеї, контролери руху
Взаємодія	Безпосередня взаємодія	Інтерактивна взаємодія з віртуальними об'єктами у реальному світі	Взаємодія з віртуальними об'єктами у віртуальному світі
Сприйняття	Природне сенсорне сприйняття	Змінене сприйняття реального світу	Повне занурення та відчуття присутності
Застосування	Повсякденне життя, навчання	Освіта, медицина, маркетинг	Навчання, симуляції, розваги

Предметна реальність, доповнена реальність та віртуальна реальність представляють різні підходи до взаємодії з середовищем, кожна з яких має свої

унікальні теоретичні засади та технологічні основи. Вони відкривають нові можливості для навчання, роботи та розваг, забезпечуючи користувачам інноваційні способи взаємодії з інформацією та середовищем. Розуміння особливостей цих технологій є ключем до ефективного їх використання та подальшого розвитку в освітньому середовищі.

Висновки. У спеціалізації 022.01 «Графічний дизайн» науково доцільно виокремити інноваційний відеографічний дизайн, що має мистецтвознавчі, техніко-технологічні, педагогічні особливості порівняно з традиційним графічним дизайном. Недостатньо праць українських авторів з проблеми розвитку цифрової дизайн-освіти в Україні, зокрема, щодо особливостей формування компетентності з цифрових технологій у мультимедійних дизайнерів.

З огляду на сутність відеографіки як технології та мистецтва створення відеографічного контенту, ключовою особливістю формування цифрової компетентності з мультимедійного дизайну є інтердисциплінарність відеографіки, а відтак і необхідність формування субдисциплінарних цифрових компетентностей з природничо-математичних наук, техніко-технологічних освітніх компонентів, мистецтва і сукупності гуманітарних дисциплін, що містяться в інтердисциплінарному змісті STEAM/СТІМ.

У мультимедійному дизайні варто розрізняти особливості відеографіки (створення графічних і анімаційних елементів для покращення відеоконтенту) та відеографії (процес запису рухомих зображень на електронні носії: стрічку, диски, або цифрову пам'ять).

Нові можливості щодо формування професійної компетентності з цифрових технологій у мультимедійних дизайнерів відкривають програми штучного інтелекту (ШІ), доповненої реальності (AR), віртуальної реальності (VR), об'ємного відео (3D), інтерактивного відео, хмарних технологій.

Мультимедійні цифрові технології зорієнтовані на створення сучасної динамічної відеографічної дизайн-продукції: відеопрезентацій, інтерактивних інфографіків, рекламних роликів, анімаційних фільмів, веб-сайтів та веб-додатків.

Особливими параметрами, що засвідчують повноцінну сформованість у здобувачів освіти компетентності з цифрових технологій мультимедійного дизайну, є такі: різні середовища (фізичного світу, комбінації реального і віртуального світів, повністю віртуального світу); технології роботи з різними об'єктами (фізичними; смартфонами, планшетами, AR-окулярами; HMD-дисплеями, контролерами руху); особливості взаємодії з об'єктами (безпосередня взаємодія, інтерактивна взаємодія з віртуальними об'єктами у реальному світі, взаємодія з віртуальними об'єктами у віртуальному світі); особливості сприйняття об'єктів проєктування (природне сенсорне сприйняття, змінене сприйняття реального світу, повне занурення та відчуття присутності); особливості застосування мультимедійної дизайн-продукції (повсякденне життя, навчання; освіта, медицина, маркетинг; навчання, симуляції, розваги).

Література:

1. Фурсін, О., Луай, М., & Воронкова, В. (2019). Формування професійних компетентностей спеціаліста цифрового суспільства. Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. (179–182). URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189267>
2. Дембіцька, С., & Кобилянський, О. (2021). Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з професійної освіти засобами цифрових технологій. Педагогічна безпека, (3), 135-142. URL: <https://pedbezpeka.vntu.edu.ua/index.php/pb/article/view/135/>
3. Adobe. (2022, грудень 12). Editing Videos Better. [Blog post]. <https://blog.adobe.com/en/publish/2022/12/12/editing-videos-better>
4. Cisco. (n.d.). Cisco Webex Video Conferencing. <https://video.cisco.com/>
5. Forbes Agency Council. (2022, жовтень 5). 14 Ways To Prepare For The Future Of Video Marketing. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/forbesagencycouncil/2022/10/05/14-ways-to-prepare-for-the-future-of-video-marketing/>
6. Arbogast, M. (2019). Immersive Technologies in Preservice Teacher Education: The Impact of Augmented Reality in Project-Based Teaching and Learning Experiences. Electronic Thesis or Dissertation. <https://etd.ohiolink.edu/>
7. Ray, A. B., & Deb, S. (2016). Smartphone Based Virtual Reality Systems in Classroom Teaching – A Study on the Effects of Learning Outcome. In 2016 IEEE Eighth International Conference on Technology for Education (T4E) (pp. 261-266). IEEE. <https://ieeexplore.ieee.org/document/7814797>

References:

1. Fursin, O., Luai, M., & Voronkova, V. (2019). Formuvannia profesiinykh kompetentnosti spetsialista tsyfrovoho suspilstva. Osvita yak chynnyk formuvannia kreatyvnykh kompetentnosti v umovakh tsyfrovoho suspilstva [Formation of professional competences of a digital society specialist. Education as a factor in the formation of creative competences in the conditions of a digital society]. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. (179–182). URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189267> [in Ukrainian].
2. Dembitska, S., & Kobylanskyi, O. (2021). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z profesiinoi osvity zasobamy tsyfrovoykh tekhnolohii [Formation of professional competence of future specialists in vocational education by means of digital technologies]. Pedagogichna bezpeka, (3), 135-142. URL: <https://pedbezpeka.vntu.edu.ua/index.php/pb/article/view/135/> [in Ukrainian].
3. Adobe. (2022, hruden 12). Editing Videos Better. [Blog post]. <https://blog.adobe.com/en/publish/2022/12/12/editing-videos-better> [in English].
4. Cisco. (n.d.). Cisco Webex Video Conferencing. <https://video.cisco.com/> [in English].
5. Forbes Agency Council. (2022, zhovten 5). 14 Ways To Prepare For The Future Of Video Marketing. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/forbesagencycouncil/2022/10/05/14-ways-to-prepare-for-the-future-of-video-marketing/> [in English].
6. Arbogast, M. (2019). Immersive Technologies in Preservice Teacher Education: The Impact of Augmented Reality in Project-Based Teaching and Learning Experiences. Electronic Thesis or Dissertation. <https://etd.ohiolink.edu/> [in English].
7. Ray, A. B., & Deb, S. (2016). Smartphone Based Virtual Reality Systems in Classroom Teaching – A Study on the Effects of Learning Outcome. In 2016 IEEE Eighth International Conference on Technology for Education (T4E) (pp. 261-266). IEEE. <https://ieeexplore.ieee.org/document/7814797> [in English].

УДК 37.09

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-971-980](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-971-980)

Федорець Олександр Миколайович аспірант кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0009-0009-4228-9790>

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МЕТОДИК ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКУ ОСВІТНЮ СИСТЕМУ

Анотація. Одним із найвпливовіших чинників формування і збереження здоров'я людини є освітня система, у межах якої закладається фундамент розвитку особистості. У сучасних умовах інформатизації суспільства на здоров'я молоді впливає багато чинників, результатом чого є щорічне погіршення самопочуття і здоров'я здобувачів освіти. Навчальне середовище сучасного національного простору не достатньо реалізовує функціонал збереження та укріплення здоров'я учасників освітнього процесу. Дослідження зосереджене на аналізі різних підходів до імплементації європейських здоров'язбережувальних методологій до освітнього середовища в Україні. Виділено їх основні структурно-функціональні компоненти. Виокремлено напрями реалізації здоров'язбереження, зокрема – освітній, діагностичний, гігієнічний, виховний, просторовий та інклюзивний. Охарактеризовано специфіку організації в освітніх закладах здоров'язбережувального середовища, що визначається якістю освітнього процесу, методами та формами, обсягом навчального навантаження, соціальними та психолого-педагогічними й соціальними умовами. Доведено, що забезпечення збереження здоров'я молодого покоління та формування у нього компетентності щодо здорового способу життя вимагає взаємодії усіх зацікавлених сторін, проте особливе місце та відповідальність відводиться освітній системі. Розглянуто найбільш функціонально значущі підходи, застосовувані у європейському досвіді, щодо формування здоров'язбережувального освітнього середовища у сучасному навчальному закладі, ефективні моделі та технології. Запропоновано вектори оптимізації діяльності щодо формування здоров'язбережувального середовища розвитку здобувачів освіти. Доведена пріоритетна роль освітнього середовища щодо забезпечення здоров'я, що зумовлено специфікою його формації як цілісної багаторівневої системи, котра протягом значного відрізка часу суттєво впливає на фізичні та психічні аспекти розвитку особистості. Доведено, що інтеграція європейських методик здорового способу життя до освітнього середовища створює безпечні та комфортні умови перебування здобувачів освіти в ньому, гарантує реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії.

Ключові слова: здоров'язбережувальне освітнє середовище, здоровий спосіб життя, педагогіка партнерства, європейські методики, напрями реалізації здоров'язбереження.

Fedorets Oleksandr Mykolaiovych Postgraduate Student of the Department of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0009-0009-4228-9790>

INTEGRATION OF EUROPEAN METHODS OF HEALTHY LIFESTYLE INTO THE UKRAINIAN EDUCATIONAL SYSTEM

Abstract. One of the most influential factors in the formation and preservation of human health is the educational system, which lays the foundation for personal development. In the current conditions of informatization of society, the health of young people is affected by many factors, resulting in an annual deterioration in the health and well-being of students. The learning environment of the modern national space does not fully realize the functionality of preserving and strengthening the health of participants in the educational process. The study focuses on the analysis of different approaches to the implementation of European health-saving methodologies in the educational environment in Ukraine. Their main structural and functional components are highlighted. The directions of health promotion implementation are highlighted, in particular, educational, diagnostic, hygienic, educational, spatial and inclusive. The specifics of the organization of a health-preserving environment in educational institutions are characterized, which is determined by the quality of the educational process, methods and forms, the amount of academic workload, social, psychological, pedagogical and social conditions. It is proved that ensuring the health of the younger generation and developing their competence in a healthy lifestyle requires the interaction of all stakeholders, but a special place and responsibility is assigned to the educational system. The most functionally significant approaches used in the European experience to the formation of a health-preserving educational environment in a modern educational institution, effective models and technologies are considered. The vectors of optimization of activities for the formation of a health-preserving environment for the development of students are proposed. The priority role of the educational environment in ensuring health is proved, which is due to the specifics of its formation as an integral multilevel system, which for a significant period of time significantly affects the physical and mental aspects of personality development. It is proved that the integration of European methods of a healthy lifestyle into the educational environment creates safe and comfortable conditions for students to stay in it, guarantees the implementation of an individual educational trajectory.

Keywords: health-preserving educational environment, healthy lifestyle, partnership pedagogy, European methods, directions of health-preserving implementation.

Постановка проблеми. Векторність розвитку освітньої політики України характеризується виразною актуальністю здоров'язберезувальної парадигми. Концепція Нової української школи ідентифікує однією із головних цілей освітньої галузі сучасності створення умов, необхідних для утвердження пріоритетів здорового способу життя, усвідомлення цінності особистого здоров'я здобувачем освіти та формування відповідного ставлення до нього.

Інтенсифікація уваги науковців, педагогів, управлінців, психологів до технологій збереження, формування та укріплення здоров'я в освітньому просторі, реалізація низки цільових галузевих проєктів, розширення національної мережі закладів та програм сприяння здоров'ю свідчать про інтенсифікацію інтересу до досліджуваної тематики. Водночас для сучасного освітнього середовища характерною є дуалістичність концепції здоров'язберезувальної парадигми, зокрема, у вигляді суперечностей між активним пропагуванням ціннісного сприйняття особистістю її власного здоров'я і однобічним практичним розумінням такої діяльності, що здебільшого обмежується формуванням безпечного санітарно-гігієнічного середовища. Вирішенню окресленої дуалістичності сприяє формування у освітньому середовищі ефективної здоров'язберезувальної освітньої концепції, за якої рівень здоров'я здобувачів освіти безпосередньо зумовлюється якістю освітнього процесу, нормуванням обсягу навчального навантаження, сприятливими психолого-педагогічними умовами, дієвими інструментами, формами та методами організації освітнього процесу. Особливу цінність у приведеному аспекті мають практичні європейські методології, що продемонстрували ефективність та результативність впровадження в освітнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання формування здоров'язберезувальної концепції освіти позиціонується необхідною передумовою успішної інтеграції українського навчального простору до європейської спільноти. Публікації та наукові розвідки О. Митник [1], Т. Плачинда, Т. Железна, С. Бондарчук [2], І. Упатова та ін. [3] синергічні у ствердженні, що дефініція здоров'язберезувального середовища вміщує сукупність певних медико-гігієнічних, психолого-педагогічних, навчально-виховних та організаційних аспектів, які забезпечують здоров'я здобувачів освіти. Питання формування культури здорового способу життя розкриті в чисельних працях, зокрема таких сучасних науковців, як С. Хатунцева, І. Глазкова, І. Ляхова [4], Т. Лутаєва [5]. До виявлення основних характеристик здоров'язберезувального освітнього середовища освітнього закладу, окреслення педагогічних умов його створення зверталися А. Marques та ін. [6] та інші.

К. Howells, Т. Corringer розглядають здоров'язберезувальне навчання як процес формування знань про закономірності збереження здоров'я людини і як процес опанування відповідними вміннями [7]. У дослідженнях Т. Health [8]

європейський підхід до здоров'язбережувального навчання визначається як вміння скласти програму збереження здоров'я, володіти цільовими освітніми технологіями. Водночас F. Kondirolli, N. Sunder [9] компетентність педагога в концепті формування здорового способу життя в освітній системі позиціонують як потенційні внутрішні знання, навички, уміння, що формують систему цінностей щодо збереження та укріплення здоров'я та здоров'я учасників освітнього процесу, гармонізації внутрішнього світу. E. Shaw та ін. [10] основними концептами європейських методик педагогічної діяльності у напрямку здорового способу життя виокремлює комплексність та системність, урахування індивідуальних особливостей, варіативність, збалансованість розумового та фізичного навантаження.

Аналіз наукових джерел свідчить, що в сучасних працях проблематика дослідження висвітлена фрагментарно. Зокрема, поза увагою науковців залишаються психолого-педагогічний і дидактичний аспекти, зокрема, невідповідність методик і технологій навчання віковим та індивідуальним можливостям здобувачів освіти, авторитарно-репродуктивний стиль навчання, неналежне врахування психолого-педагогічного аспекту при формуванні здоров'язбережувального освітнього середовища. У світлі окресленої ситуації постає необхідність дослідження потенціалу європейських методик здорового способу життя до національного освітнього середовища, котрі повинні формувати у молоді активну життєву позицію.

Мета статті полягає в аналізі можливостей інтеграції європейських здоров'язбережувальних методологій до освітнього середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу. Освітнє середовище на сьогодні характеризується підвищеними вимогами до здобувача освіти, що часто не відповідають її фізіологічним можливостям та призводять до збільшення нервово-психічного навантаження та зниження фізичної активності. Водночас навчальний заклад позиціонується найбільш перспективним щодо результативності середовищем для імплементації інноваційних педагогічних інструментів та технологій в аспекті формування свідомості та поведінкових реакцій здобувачів в освіти, стійкої мотивації до здорового способу життя.

Аналітика класифікацій методик здорового способу життя в освітньому середовищі дозволяє виділити певні їх типи, що більшою чи меншою мірою здобули практичну популярність в європейському середовищі:

1) здоров'язберігальні технології, що забезпечують необхідні умови навчання, відповідність навчального навантаження можливостям здобувача освіти, гарантують раціональну організацію навчально-виховного процесу, з урахуванням індивідуальних особливостей;

2) оздоровчі технології, зосереджені на зміцненні фізичного здоров'я, підвищенні потенціалу;

3) технології навчання здоров'я, що передбачають формування компетентності щодо навичок здорового життя, а також профілактику;

4) розвиток культури здоров'я, у тому числі особистісних якостей, що сприяють позиціонуванню феномену здоров'я як першочергової цінності, посиленню мотивації та відповідальності щодо здорового способу життя.

Приведені технології реалізуються в європейському освітньому просторі шляхом імплементації відповідних тематичних занять до предметів, визначених навчальною програмою, а також інтеграції до варіативної частини освітніх програм нових спеціалізованих предметів, організації додаткової освіти.

Процес формування здоров'язбережувального середовища, як свідчить європейська практика, визначається як система трансформацій традиційного освітнього середовища, що має спрямованість на інтенсифікацію ефективності діяльності щодо збереження і укріплення здоров'я учасників освітнього процесу, корекцію внутрішнього бачення дефініції здоров'я.

Модель формування здоров'язбережувального освітнього середовища, що базується на загальноприйнятих європейських нормах, охоплює конкретизовану мету, алгоритм проєктування освітнього середовища, його функціонально-структурні компоненти, а також комплексну програму формування здоров'язбережувального освітнього середовища (рис.1). Остання передбачає педагогічний, психологічний та медичний аспекти, діагностику сформованості досліджуваного феномена і результативності, що реалізується шляхом спостереження, тестування, опитування, бесід, профілактичних оглядів тощо.

До функціонально-структурних компонентів, при цьому, відносяться [8]:

- організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу на базисі технологій педагогіки успіху;
- навчально-методичне забезпечення навчального процесу та власне зміст навчання;
- організація дозвілєвої діяльності учасників освітнього процесу на засадах здоров'язбереження;
- матеріально-технічне забезпечення, необхідне для здоров'язбережувальної діяльності.

Запропонована комплексна програма формування здоров'язбережувального освітнього середовища в навчальному закладі вимагає забезпечення низки управлінських аспектів, зокрема:

- забезпечення безпечних і нешкідливих умов для навчання і виховання;
- впровадження технологій навчання і виховання, що стимулюють формування у здобувачів освіти здорового способу життя;
- імплементації валеологічних технологій педагогічної взаємодії;
- активної функціональної діяльності психологічної служби щодо зміцнення здоров'я;
- координації діяльності щодо взаємодії зі створення умов для забезпечення здоров'я здобувачів освіти;
- постійний моніторинг здоров'язбережувального процесу.

Окрім того, європейська практика засвідчує потребу в цілеспрямованій діяльності щодо укріплення фізичного та психічного здоров'я, формування культури здоров'я особистості, підвищення рівня стресостійкості здобувача освіти, інтенсифікації рівня здоров'язбережувальної компетентності вчителя, формування його психотерапевтичної позиції, формування психологічної культури батьків [3].

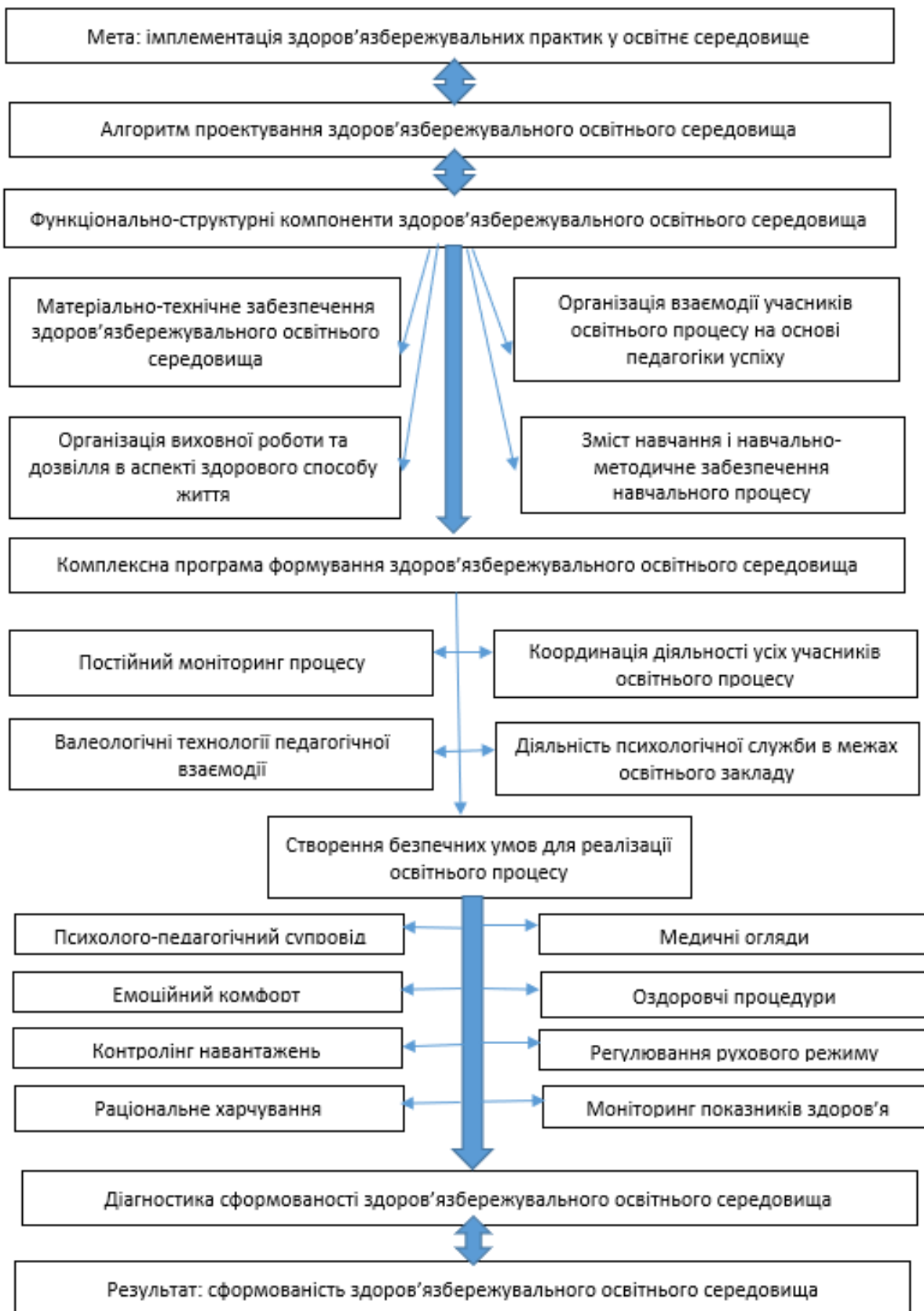

Рис. 1. Модель формування здоров'язберезувального освітнього середовища на основі європейської практики
Джерело – розроблено автором

Зміст здоров'язбережувальних методик в освітньому середовищі, за вимогами європейських стандартів, повинен вміщувати стандарт освіти, навчальний план, особистісно значущу систему знань, умінь та навичок, спрямовану на формування умінь щодо реалізації здоров'язбережувального способу життя та здоров'язбережувальної компетентності [10]. Важлива роль, при цьому, відводиться матеріально-технічній забезпеченості здоров'язбережувального середовища, що реалізовується в наявності необхідного санітарно-технічного, медичного, спортивного обладнання та оснащення, створення «зелених» зон відпочинку, навчально-методичне забезпечення здоров'язбережувального середовища. Також, значущим функціоналом наділені міжособистісний рівень професійної компетентності педагогів, взаємовідносини учасників освітнього процесу, координація їх взаємодії на основі технологій педагогіки партнерства [7].

Інтеграція європейських методик здорового способу життя в українську освітню систему передбачає:

- впровадження навчальних підходів, спектру педагогічних занять, інструментарію практичних вправ задля формування знань та умінь у сфері здоров'язбережувальних технологій, усвідомлення взаємозв'язку здоров'я із навколишнім соціально-природним середовищем;
- реалізацію методики активного залучення здобувачів освіти до здоров'язбережувальної діяльності, розвиток в здобувачів освіти відповідних компетенцій;
- упровадження педагогіки партнерства серед учасників освітнього процесу, організація спільної діяльності педагогів, батьків, здобувачів освіти та громадськості;
 - виховання в здобувачів освіти потреби щодо здорового способу життя, розвиток мотивації щодо удосконалення складових здоров'я у фізичному, психічному та духовному концептах;
 - профілактику факторів «ризиків» та створення психологічно-емоційного комфортного середовища освітньої взаємодії, реалізацію психолого-педагогічних технік вдосконалення навичок із регенерації сприятливого емоційного стану;
- впровадження діагностичного напрямку формування здоров'язбережувального середовища, у тому числі психолого-педагогічний моніторинг, організацію функціональної взаємодії з фахівцями психологічної допомоги в аспекті подолання стресів;
- реалізацію гігієнічного напрямку здоров'язбережувального середовища, тобто, дотримання регламентованих санітарними норм та правил безпеки;
- реалізацію інклюзивного напрямку здоров'язбережувального середовища, зокрема, адаптацію навчальних технологій до умов інклюзивного навчання, організацію цільових просвітніх заходів на базисі ідей інклюзії;

- реалізацію просторового напрямку здоров'язберезувального середовища, у тому числі озеленення приміщень, удосконалення зонованості навчальних приміщень, наповнюваність освітнього середовища об'єктами та зонами відпочинку і рекреації.

Основний функціонал здоров'язберігаючої діяльності освітнього середовища належить науково-методичній організації навчального процесу, а саме, оптимальній організації освітнього процесу відповідно до індивідуальних особливостей та гігієнічних норм, створенню комфортних умов навчання та сприятливого психолого-педагогічного клімату, що передбачає мінімізацію стресових ситуацій, адекватність вимог до здобувача освіти, доцільність застосовуваних методик навчання і виховання на основі педагогіки партнерства. Також, до науково-методичної організації навчання за європейськими методами здорового способу життя відноситься використання оздоровчих методик, які регулюють фізично-розумову активність, та технологій реабілітації працездатності учасників освітнього процесу.

Таким чином, можна переконливо стверджувати, що забезпечення оптимальних передумов для реалізації власного потенціалу особистості здобувача освіти щодо здорового способу життя є підґрунтям інтеграції здоров'язберезувального навчального середовища європейського зразка до національної освітньої системи.

Висновки. Розв'язання питання збереження та укріплення здоров'я здобувачів освіти в сучасних умовах функціонування освітньої сфери вбачається можливим шляхом формації здоров'язберезувального простору. Методики здорового способу життя, успішно апробовані та використовувані у європейському середовищі, володіють потенціалом забезпечення високого рівня фізичного та психічного здоров'я, підтримки розумової працездатності, творчого розвитку на основі формування стійкої мотивації щодо ведення здорового способу життя.

Основою процесу інтеграції європейських методик здорового способу життя в українську освітню систему слугує організація освітньої діяльності з урахуванням індивідуалізованих потреб, інтересів та рівнів навчальних можливостей здобувачів освіти. Європейська парадигма здорового способу життя передбачає створення безпечних та комфортних умов перебування в освітньому закладі, забезпечує ефективну практичну реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії здобувача, попереджує стреси, перевантаження та втому.

Серед основних структурно-функціональних складових здоров'язберезувальної освіти виділяють матеріально-технічну та навчально-методичну забезпеченість, характер міжособистісних взаємин усіх учасників освітнього процесу, показники їх фізичного та психічного здоров'я, організацію ефективної взаємодії на основі технологій педагогіки партнерства. Водночас пріоритетними векторами успішної інтеграції європейських методик здорового

способу життя в освітній простір України вбачаються освітньо-виховний, гігієнічний, діагностичний, інклюзивний, просторовий.

Таким чином, функціонування здоров'язбережувального освітнього середовища у сучасному закладі освіти створює передумови для зміцнення здоров'я учасників освітнього процесу, формування культури їх здоров'я, здійснення моніторингу показників індивідуального розвитку, прогнозування можливої динаміки показників здоров'я та проведення відповідних превентивних психолого-педагогічних заходів.

Література:

1. Митник О. Я. Здоров'язбережувальне освітнє середовище як чинник становлення успішної особистості. *Doctoral dissertation, УДУ імені Михайла Драгоманова*. 2023.
2. Плачинда Т., Железна Т., Бондарчук С. Здоров'язбережувальна освіта в контексті суспільних трансформацій. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2023. №62. С. 208. <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/733>
3. Упатова І. П., Дехтярьова О. О., Борзик О. Б., Калашник Д. С. Здоров'язбережувальне освітнє середовище як умова реалізації здоров'язбережувальної освіти. *Вісник науки та освіти*. 2023. №3(9). С. 588-600. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3\(9\)-588-600](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9)-588-600)
4. Хатунцева С., Глазкова І., Ляхова І. Забезпечення безбар'єрного доступу до здоров'язбережувального освітнього середовища. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2023. №1. С. 410-418. <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-1-410-418>
5. Лугаєва Т. В. Педагогічні умови створення здоров'язбережувального освітнього середовища. *Сучасні тенденції спрямовані на збереження здоров'я людини : зб. наук. пр. присвячено пам'яті професора О. В. Пешкової, м. Харків*. 2022. № 3. С. 146-150. <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/28061>
6. Marques A., Loureiro N., Avelar-Rosa B., Naia A., de Matos M. G. Adolescents' healthy lifestyle. *Jornal de Pediatria (Versão em Português)*. 2020. №96(2). Pp. 217-224. <https://doi.org/10.1016/j.jpdp.2018.09.001>
7. Howells K., Coppinger T. The forgotten age phase of healthy lifestyle promotion? A preliminary study to examine the potential call for targeted physical activity and nutrition education for older adolescents. *International journal of environmental research and public health*. 2022. №19(10), 5970. <https://doi.org/10.3390/ijerph19105970>
8. Health T. L. P. Education: a neglected social determinant of health. *The Lancet. Public Health*. 2020. №5(7). doi: 10.1016/S2468-2667(20)30144-4
9. Kondirolli F., Sunder N. Mental health effects of education. *Health Economics*. 2022. №31. Pp. 22-39. <https://doi.org/10.1002/hec.4565>
10. Shaw E., Walpole S., McLean M., Alvarez-Nieto C., Barna S., Bazin K., Woollard R. AMEE Consensus Statement: Planetary health and education for sustainable healthcare. *Medical teacher*. 2021. №43(3). Pp. 272-286. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1860207>

References:

1. Mytnyk, O. Ya. (2023). Zdoroviazbereshchalne osvithnie seredovyshche yak chynnyk stanovlennia uspishnoi osobystosti [Health-saving educational environment as a factor in the formation of a successful personality]. *Doctoral dissertation, UDU imeni Mykhaila Drahomanova*. (in Ukrainian)
2. Plachynda, T., Zhelieznova, T., & Bondarchuk, S. (2023). Zdoroviazbereshchalna osvita v konteksti suspilnykh transformatsii [Health-saving education in the context of social transformations]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, (62), 208. Retrieved from: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/733> (in Ukrainian)

3. Upatova, I. P., Dekhtiarova, O. O., Borzyk, O. B., & Kalashnyk, D. S. (2023). Zdoroviazberezhuvalne osvitne seredovyshe yak umova realizatsii zdoroviazberezhuvanoi osvity [Health-saving educational environment as a condition for the implementation of health-saving education]. *Visnyk nauky ta osvity*, 3(9), 588-600. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3\(9\)-588-600](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9)-588-600) (in Ukrainian)
4. Khatuntseva, S., Hlaskova, I., & Liakhova, I. (2023). Zabezpechennia bezbariernoho dostupu do zdoroviazberezhuvalnogo osvitnoho seredovyscha [Providing barrier-free access to a health-saving educational environment]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky*, (1), 410-418. <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-1-410-418>(in Ukrainian)
5. Lutaieva, T. V. (2022). Pedahohichni umovy stvorennia zdoroviazberezhuvalnogo osvitnoho seredovyscha [Pedagogical conditions for creating a health-saving educational environment]. *Suchasni tendentsii spriamovani na zberezhennia zdorovia liudyny : zb. nauk. pr. prysviacheno pamiaty profesora O. V. Pieshkovoi, m. Kharkiv*, (3), 146-150. Retrieved from: <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/28061> (in Ukrainian)
6. Marques, A., Loureiro, N., Avelar-Rosa, B., Naia, A., & de Matos, M. G. (2020). Adolescents' healthy lifestyle. *Jornal de Pediatria (Versão em Português)*, 96(2), 217-224. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.jpdp.2018.09.001>
7. Howells, K., & Coppinger, T. (2022). The forgotten age phase of healthy lifestyle promotion? A preliminary study to examine the potential call for targeted physical activity and nutrition education for older adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 19(10), 5970. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/ijerph19105970>
8. Health, T. L. P. (2020). Education: a neglected social determinant of health. *The Lancet. Public Health*, 5(7). Retrieved from: doi: 10.1016/S2468-2667(20)30144-4
9. Kondirolli, F., & Sunder, N. (2022). Mental health effects of education. *Health Economics*, (31), 22-39. Retrieved from: <https://doi.org/10.1002/hec.4565>
10. Shaw, E., Walpole, S., McLean, M., Alvarez-Nieto, C., Barna, S., Bazin, K., & Woollard, R. (2021). AMEE Consensus Statement: Planetary health and education for sustainable healthcare. *Medical teacher*, 43(3), 272-286. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1860207>

УДК 378:81'243:811.111

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-981-989](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-981-989)

Чичук Антоніна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-9982-3634>

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Біда Олена Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Кінах Неля Володимирівна доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, вул. Винниченка, 31, м. Луцьк, 43000, <https://orcid.org/0000-0002-9025-6514>

ВИХОВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В СЕРЕДОВИЩІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Інноваційні зміни в освітній галузі України, зростання рівня розвитку психологопедагогічної науки та сучасна освітня політика спрямовані на європейську інтеграцію, стимулюють появу творчих новаторських ідей, пошук більш досконалих методів, прийомів і форм навчання, а також потребу у фахівцях із високим рівнем професіоналізму та креативністю, які здатні працювати в сучасному суспільстві, що постійно змінюється і трансформується. Мета статті полягає у з'ясуванні шляхів виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури. Іншомовна комунікативна культура розглядається як сукупність норм і правил, що регулюють спілкування людей в різних культурних контекстах. Вона характеризується наявністю комунікативного ідеалу, толерантним ставленням до співрозмовника як до цінності, усвідомленням його індивідуальних особливостей, власних комунікативних здібностей та умінь володіти комунікативною ситуацією. Це – система внутрішніх ресурсів людини, необхідних для існування у колі ситуацій міжособистісної взаємодії різних

рівнів. Інтеркультурна компетенція розглядається як частина іншомовної комунікативної компетентності і визначається як здатність адекватно і гнучко поводити себе у ситуаціях зіткнення з діями, позиціями та очікуваннями представників інших культур. Розглядаємо проблему виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури у межах вивчення іноземної мови студентами закладів вищої освіти, як просту аплікацію зазначених положень на педагогічний процес, що дозволяє зробити наступне припущення: викладач завжди виступає як представник культури тієї країни, мова якої вивчається, і вона певним чином відображається на його мовленні і мовленнєвій поведінці. Це означає, що процес вивчення іноземної мови можна частково розглядати як міжкультурне спілкування зі всіма його особливостями, оскільки мовна, соціальна і комунікативна компетенції одного з суб'єктів (викладача) завжди більш висока, ніж іншого (студента). У формуванні іншомовної компетентності необхідно враховувати: лінгвістичну компетентність; дискурсивну компетентність; стратегічну компетентність; лінгво-інформаційну компетентність.

Ключові слова: іншомовна комунікативна культура, виховання, освітній простір університету, комунікація, культура спілкування

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Transcarpathia, Kossuth square, 6, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Transcarpathia, Kossuth square, 6, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>.

Bida Olena Anatoliivna Doctor Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Transcarpathia, Kossuth square, 6, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Kinakh Nelia Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology, Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 43000, Lutsk, Volyn Oblast, 31 Vinnychenka St., <https://orcid.org/0000-0002-9025-6514>

EDUCATION OF STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCE IN AN ENVIRONMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE

Abstract. Innovative changes in the educational sector of Ukraine, the growth of the level of development of psychological and pedagogical science and modern educational policy are aimed at European integration, stimulate the emergence of creative and innovative ideas, the search for more advanced methods, techniques and forms of education, as well as the need for specialists with a high level of professionalism and creativity, who able to work in modern society, which is constantly changing and transforming. The purpose of the article is to clarify the ways of education of foreign language competence of students in the environment of communicative culture. Foreign language communicative culture is considered as a set of norms and rules regulating the communication of people in different cultural contexts. It is characterized by the presence of a communicative ideal, a tolerant attitude towards the interlocutor as a value, an awareness of his individual characteristics, his own communicative abilities and the ability to master a communicative situation. This is a system of internal human resources necessary for existence in the circle of situations of interpersonal interaction of various levels. Intercultural competence is considered as a part of foreign language communicative competence and is defined as the ability to behave adequately and flexibly in situations of confrontation with the actions, positions and expectations of representatives of other cultures. We consider the problem of education of foreign language competence of students in the environment of communicative culture within the framework of foreign language learning by students of higher education institutions, as a simple application of the specified provisions to the pedagogical process, which allows us to make the following assumption: the teacher always acts as a representative of the culture of the country whose language is studied, and it in a certain way is reflected in his speech and speech behavior. This means that the process of learning a foreign language can be partially considered as intercultural communication with all its features, since the linguistic, social and communicative competence of one of the subjects (the teacher) is always higher than that of the other (the student). In the formation of foreign language competence, it is necessary to take into account: linguistic competence; discursive competence; strategic competence; linguistic and informational competence.

Keywords: foreign language communicative culture, education, university educational space, communication, communication culture

Постановка проблеми. Інноваційні зміни в освітній галузі України, зростання рівня розвитку психологопедагогічної науки та сучасна освітня політика спрямовані на європейську інтеграцію, стимулюють появу творчих новаторських ідей, пошук більш досконалих методів, прийомів і форм навчання, а також потребу у фахівцях із високим рівнем професіоналізму та

креативністю, які здатні працювати в сучасному суспільстві, що постійно змінюється і трансформується. Особлива функція у розв'язанні означеного кола питань підготовки фахівців відповідно до європейських стандартів належить закладам вищої освіти: технікумам, коледжам і університетам як основним генераторам інтелектуального та професійного зростання майбутніх фахівців. Підвищення якості вищої освіти передбачає не тільки об'єм знань за фахом, але й здатність майбутніх випускників здійснювати іншомовне спілкування з фахівцями з інших країн, а також виконувати професійну діяльність в умовах іншомовного середовища. Запровадження компетентісного підходу та формування іншомовної компетентності під час підготовки фахівців із вищою освітою належить до стратегічних напрямів реформування Української системи освіти. У цьому контексті питання, що пов'язане з визначенням поняття «іншомовна компетентність», є актуальним. [3].

Про необхідність розвитку іншомовної комунікативної культури свідчить велика кількість суперечок у світовому суспільстві пов'язаних із розумінням норм взаємодії культур різних типів. Єдиним вирішенням цих проблем є об'єднання та співпраця міжнародних спільнот, спрямованих на покращення розуміння культурних, релігійних традицій та цінностей різних країн [1].

Актуальність виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури визначається посиленням культуротворчих ролей людини, з'являється новий ідеал – «людина культури», що володіє розумовою, етичною та суспільно-духовною культурністю. Засобом і умовою досягнення цього ідеалу, педагогічною метою стає формування іншомовної комунікативної культури особистості [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі іншомовної комунікативної культури особистості присвятили праці Б.Головін, І.Зязюн, А.Капська, Л. Кондрацька, Д.Пащенко, С.Полякова, Г.Чайка, С.Черепанова, Г.Сагач, Н.Скотна, Л.Щерба та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні шляхів виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури.

Виклад основного матеріалу. Комунікація як процес взаємовпливу суб'єктів (комунікантів) один на одного є найважливішою частиною соціальної культури спілкування [6]. Стратегія і тактика спілкування визначаються соціокультурним спілкуванням. Соціокультурна взаємодія ефективна за двох умов: коли транзакції мають «комплементарний» характер, тобто збігаються; з правильним розумінням ситуації та належним стилем дій у ній. Основними ознаками соціокультурного спілкування є: комунікативний інтерес, що виражається у потребі спілкуватися та реалізації цілей і планів «мовця»; мотивація та стимулювання спілкування соціокультурної взаємодії; резонансний вплив соціокультурної інформації, що виявляється у правильній соціокультурно-просторовій організації соціокультурної взаємодії; комунікативна адаптація суб'єктів соціокультурної взаємодії, яка полягає у правильному сприйнятті та

розумінні основи апперцепції суб'єктів соціокультурної взаємодії; стратегія соціокультурної взаємодії, заснована на принципах і нормах комунікативної культури, що дає можливість досягти максимальної ефективності комунікативного впливу [2].

Соціокультурна комунікація виступає через процес здійснення певного типу взаємопов'язаних дій з формування та використання ресурсів комунікативної особистості для досягнення її цілей. У зв'язку з цим важливим стає досягнення соціального консенсусу між представниками міжкультурного обміну, знання та повага до чинних загальноприйнятих норм. Одним із найважливіших чинників, що визначають успішність комунікативних процесів у сфері міжкультурних контактів, є розуміння та прийняття способу мислення, який відображає менталітет нації та включає три основні компоненти: знання, ставлення, поведінку.

Процес комунікації включений у більш складне явище – спілкування, тому важливо бачити його зміст саме в цій площині. Суть полягає у тому, що в процесі спілкування люди взаємодіють один з одним. Для повного опису цього процесу взаємовпливу недостатньо знати лише структуру комунікативного акту, необхідно також проаналізувати мотиви тих, хто бере участь у процесі міжкультурної комунікації, їхні цілі, установки тощо.

Сучасні глобальні суспільно-політичні та економічні зміни викликають значний інтерес до культури інших народів як визначальної умови реалізації творчого потенціалу окремої особистості і суспільства загалом.

Останнім часом саме іноземна мова розглядається інструментом полікультурного розвитку особистості студентів або засобом, що забезпечує інтеграцію людини в нове суспільство, в нову соціальну ситуацію. Носієм культури народу та його найважливішим національним ідентифікатором є мова, яка має традиційний характер.

Як мова, так і культура еднають людей. У дослідженнях науковців наведено такі основні визначення мови:

- ефективний засіб формування особистості;
- найпродуктивніший інструмент людського взаєморозуміння;
- одне з унікальних явищ життя людини і суспільства;
- феномен національної культури;
- сполучна ланка між історичними поколіннями народу, що забезпечує спадкоємність та єдність культурної традиції.

Отже, мова є специфічним засобом збереження та передачі інформації, а також управління поведінкою людини. Завдяки мові досягається специфічно людська форма передачі соціального досвіду, культурних норм і традицій; через мову досягається спадкоємність різних поколінь та історичних епох.

У сучасних умовах розвитку глобальної інформаційної, науково-технічної та освітньої взаємодії, інтеграції України у світовий та європейський простір збільшується зона перетину культур різних народів за рахунок появи

освітнього культурного простору, спільного для всіх. Взаємодія культур – це особливий тип безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або більше культурами, а також взаємовпливи і зміни, що відбуваються у ході цих стосунків.

Комунікація між людьми формується завдяки навичкам міжкультурної комунікації. Міжкультурна комунікація є соціальним феноменом, що полягає як у конструктивній, так і в деструктивній взаємодії між представниками різних національних та етнічних культур у межах чітко визначеного просторово-часового простору.

Ключова роль у міжкультурній взаємодії належить людині, що є носієм загальнолюдських і культурних особливостей. Така багатофункціональність комунікації дає підставу виділити її аспекти: інформаційний, інтерактивний, гносеологічний, аксеологічний, нормативний, семіотичний, практичний. Ідентифікація перелічених аспектів комунікативного акту відбувається як вербальними, так і невербальними засобами.

Комунікація як процес взаємовпливу суб'єктів (комунікантів) один на одного є найважливішою частиною соціальної культури спілкування. Успішна міжкультурна та соціальна взаємодія виступає проявом відповідної комунікативної поведінки в процесі взаємопізнання, взаєморозуміння, налагодження стосунків. Міжкультурна комунікація стає відмінною рисою сучасного українського суспільства, а її розвиток – одним із пріоритетних напрямів діяльності системи освіти загалом. У зв'язку з цим важливим стає досягнення соціального консенсусу між представниками міжкультурного обміну, знання та повага до загальноприйнятих норм.

Міжкультурна комунікація стає відмінною рисою сучасного українського суспільства, а її розвиток – одним із пріоритетних напрямів діяльності системи освіти загалом. У зв'язку з цим важливим стає досягнення соціального консенсусу між представниками міжкультурного обміну, знання та повага до загальноприйнятих норм [4].

Іншомовна комунікативна культура може розглядатися як сукупність норм і правил, що регулюють спілкування людей в різних культурних контекстах. Вона характеризується наявністю комунікативного ідеалу, толерантним ставленням до співрозмовника як до цінності, усвідомленням його індивідуальних особливостей, власних комунікативних здібностей та умінь володіти комунікативною ситуацією. Це – система внутрішніх ресурсів людини, необхідних для існування у колі ситуацій міжособистісної взаємодії різних рівнів.

З появою міжкультурної дидактики виникає нова термінологія і відбувається уточнення взаємозв'язку між комунікативною компетенцією та усвідомленням деяких аспектів національної культури. У такий спосіб з'являється поняття «культурна компетенція», яке відображає зумовленість комунікації національною культурою і якому протиставляється «інтеркуль-

турна (міжкультурна) компетенція», яка передбачає здатність взаємодіяти, спілкуватися у міжкультурному контексті. Зазначені терміни розширюють і уточнюють суть основного поняття, зокрема інтеркультурна компетенція розглядається як частина іншомовної комунікативної компетентності і визначається як здатність адекватно і гнучко поводити себе у ситуаціях зіткнення з діями, позиціями та очікуваннями представників інших культур.

Розглядаємо проблему виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури у межах вивчення іноземної мови студентами закладів вищої освіти, як просту аплікацію зазначених положень на педагогічний процес, що дозволяє зробити наступне припущення: викладач завжди виступає як представник культури тієї країни, мова якої вивчається, і вона певним чином відображається на його мовленні і мовленнєвій поведінці. Це означає, що процес вивчення іноземної мови можна частково розглядати як міжкультурне спілкування зі всіма його особливостями, оскільки мовна, соціальна і комунікативна компетенції одного з суб'єктів (викладача) завжди більш висока, ніж іншого (студента).

Отже, в такому спілкуванні (звісно, частково) актуалізується поняття інтеркультурної компетенції [5].

Формування виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури у вітчизняному та європейському освітньому просторі на сучасному етапі є пріоритетною стратегією розвитку професійної освіти.

У формуванні іншомовної компетентності необхідно враховувати:

- лінгвістичну компетентність, як здатність здійснювати іншомовну комунікацію в типових ситуаціях навчальної, професійної та культурної галузей спілкування на основі засвоєного комунікантом граматичного коду, а також розуміти нові, невивчені висловлювання відповідного іншомовного середовища;
- комунікативну компетентність, як здатність застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують і перебувають на відстані, володіння різними соціальними ролями;
- дискурсивну компетентність, як здатність поєднувати окремі речення у зв'язне усне чи письмове повідомлення, використовуючи різні синтаксичні та семантичні засоби;
- соціокультурну компетентність, що передбачає сукупність відомостей про соціокультурні особливості народу, мова якого вивчається, та про стандарти комунікативної поведінки, прийняті в цій культурній спільноті; – стратегічну компетентність, як здатність ефективно брати участь в іншомовній комунікації, обираючи для цього правильну стратегію дискурсу, враховуючи культурні особливості та загальноприйняті норми спілкування відповідного іншомовного середовища;

– лінгво-інформаційну, як здатність використовувати інформаційні технології як у професійній діяльності, так і з метою саморозвитку та самовдосконалення [3].

Висновок. Іншомовна комунікативна культура розглядається як сукупність норм і правил, що регулюють спілкування людей в різних культурних контекстах. Вона характеризується наявністю комунікативного ідеалу, толерантним ставленням до співрозмовника як до цінності, усвідомленням його індивідуальних особливостей, власних комунікативних здібностей та уміннями володіти комунікативною ситуацією. Це – система внутрішніх ресурсів людини, необхідних для існування у колі ситуацій міжособистісної взаємодії різних рівнів.

Інтеркультурна компетенція розглядається як частина іншомовної комунікативної компетентності і визначається як здатність адекватно і гнучко поводити себе у ситуаціях зіткнення з діями, позиціями та очікуваннями представників інших культур.

Розглядаємо проблему виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури у межах вивчення іноземної мови студентами закладів вищої освіти, як просту аплікацію зазначених положень на педагогічний процес, що дозволяє зробити наступне припущення: викладач завжди виступає як представник культури тієї країни, мова якої вивчається, і вона певним чином відображається на його мовленні і мовленнєвій поведінці. Це означає, що процес вивчення іноземної мови можна частково розглядати як міжкультурне спілкування зі всіма його особливостями, оскільки мовна, соціальна і комунікативна компетенції одного з суб'єктів (викладача) завжди більш висока, ніж іншого (студента).

У формуванні іншомовної компетентності необхідно враховувати: лінгвістичну компетентність, як здатність здійснювати іншомовну комунікацію в типових ситуаціях навчальної, професійної та культурної галузей спілкування на основі засвоєного комунікантом граматичного коду, а також розуміти нові, невивчені висловлювання відповідного іншомовного середовища; комунікативну компетентність, як здатність застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують і перебувають на відстані, володіння різними соціальними ролями; дискурсивну компетентність, як здатність поєднувати окремі речення у зв'язне усне чи письмове повідомлення, використовуючи різні синтаксичні та семантичні засоби; соціокультурну компетентність, що передбачає сукупність відомостей про соціокультурні особливості народу, мова якого вивчається, та про стандарти комунікативної поведінки, прийняті в цій культурній спільноті; – стратегічну компетентність, як здатність ефективно брати участь в іншомовній комунікації, обираючи для цього правильну стратегію дискурсу, враховуючи культурні особливості та загальноприйняті норми спілкування відповідного іншомовного середовища; лінгво-інформаційну, як здатність використовувати інформаційні технології як у професійній діяльності, так і з метою саморозвитку та самовдосконалення.

Подальшого розгляду вартує поняття інтеркультурної компетенції.

Література:

1. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Kuchta.php>
2. Козак А.В. Взаємодія мови і культури у процесі міжкультурної комунікації. Мовні універсалії у міжкультурній комунікації: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару, 24 лютого 2012 р. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2012. 16–19.
3. Кушнір А. Сутність та структура іншомовної компетентності студентів у сучасних умовах професійної підготовки. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 47. 2016. 193–197.
4. Малик В. Іноземна мова як інструмент виховання іншомовної комунікативної культури. Молодь і ринок. 11–12 (219–220). 2023. 115–121.
5. Малик В. М. Виховання іншомовної компетентності в середовищі комунікативної культури під час вивчення іноземної мови. Журнал «Наукові інновації та передові технології». 2(2). 2021. (Серія «Педагогіка»). 201–210 .
6. Bolten J. Interkulturelle Kommunikation: Texte und Übungen zum interkulturellen Handeln. Sternenfels: Wiissenschaft und Praktik, 2018.

References:

1. Inshomovna kompetentnist' u konteksti formuvannya komunikatyvnoyi kul'tury studentiv u protsesi vyvchennya inozemnoyi movy [Foreign language competence in the context of forming a student's communicative culture in the process of learning a foreign language]. Retrieved from: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Kuchta.php> [in Ukrainian].
2. Kozak A.V. (2012). Vzayemodiya movy i kul'tury u protsesi mizhkul'turnoyi komunikatsiyi [Interaction of language and culture in the process of intercultural communication]. *Movni universaliiyi u mizhkul'turniy komunikatsiyi: materialy II Vseukrayins'koho naukovo-praktychnoho seminaru*, 24 lyutoho 2012 r. Luts'k: Skhidnoyevropeys'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky. 16–19. [in Ukrainian].
3. Kushnir A. (2016). Sutnist' ta struktura inshomovnoyi kompetentnosti studentiv u suchasnykh umovakh profesiynoyi pidhotovky [The essence and structure of foreign language competence of students in modern conditions of professional training]. *Suchasni informatsiyini tekhnolohiyi ta innovatsiyini metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. 47. 193-197. [in Ukrainian].
4. Malyk V. (2023). Inozemna mova yak instrument vykhovannya inshomovnoyi komunikatyvnoyi kul'tury [Foreign language as a tool for education of foreign language communicative culture]. *Molod' i ryнок*. 11–12 (219–220). 115-121. [in Ukrainian].
5. Malyk V. M. (2021). Vykhovannya inshomovnoyi kompetentnosti v seredovishchi komunikatyvnoyi kul'tury pid chas vyvchennya inozemnoyi movy [Education of foreign language competence in the environment of communicative culture during learning a foreign language]. *Zhurnal «Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi»*. 2(2). (Seriya «Pedahohika»). 201-210. [in Ukrainian].
6. Bolten J. (2018). Interkulturelle Kommunikation: Texte und Übungen zum interkulturellen Handeln. Sternenfels: Wiissenschaft und Praktik.

УДК 004.738.5:316.774

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-990-1001](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-990-1001)

Юрченко Олександр Анатолійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-8447-6510>

Лисенко Тетяна Анатоліївна, старша викладачка кафедри аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, проспект Берестейський 34, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0000-0002-7700-9332>

Сохацький Олександр Юрійович доктор філософії, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46001, <https://orcid.org/0000-0001-8735-866X>

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТА ІНШИХ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Агресія Росії проти України поширилася за межі фізичного поля бою, охоплюючи інформаційну війну, зокрема в соціальних мережах. Цю війну міжнародні медіа називають «першою війною в TikTok», адже це перша війна, де соціальні мережі присутні на такому великому рівні. Отже, в контексті сучасних воєнних конфліктів, розуміння ролі соціальних мереж і інших цифрових платформ у комунікації має важливе значення для розуміння різних аспектів війни та її наслідків. Дослідження спрямоване на визначення ролі соціальних мереж та інших цифрових платформ, а також виявлення позитивного і негативного впливу. В ході дослідження визначено, що під час війни українські громадяни залишаються активними споживачами інформації соціальних мереж, проте вибір джерел змінюється в залежності від обставин і переваг. З'ясовано, що у 2023 р. кількість інтернет-користувачів сягнула близько 30 мільйона, що свідчить про те, що більшість населення має доступ до глобальної мережі, використовуючи її для різноманітних потреб. Під час війни активно використовуються соціальні мережі (Facebook, Telegram, Viber, Twitter, Instagram, TikTok), які стають платформами для розповсюдження оперативної інформації й вираження підтримки. На основі дослідженої інформації автором було систематизовано елементи позитивного і негативного впливу під час війни. Було визначено, що з одного боку, вони забезпечують швидке поширення актуальної інформації про ситуацію на

передовій, допомагаючи мобілізувати громадську підтримку для військових і постраждалих. Однак, з іншого боку, розповсюдження дезінформації може стати наслідком використання соціальних мереж як платформи для поширення неправдивої інформації, пропаганди і фейків, що може призвести до паніки, спричинити конфлікти й поділ суспільства. Практична значимість результатів дослідження полягає в тому, що розуміння ролі соціальних мереж у комунікації під час війни допомагає розробляти ефективні стратегії управління кризовими ситуаціями, виявляти й реагувати на дезінформацію і фейки.

Ключові слова: громадська думка, інформація, фейки, розповсюдження дезінформації, інформаційна доступність, інформаційна війна, глобальна безпека, національна безпека.

Yurchenko Oleksander Anatoliyovych PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economy, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-8447-6510>

Lysenko Tetyana Anatoliivna Senior Lecturer of the Department of Analytical, Physical and Colloid Chemistry, Bogomolets National Medical University, Beresteyskyi Ave., 34, Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0000-0002-7700-9332>

Sokhatskyi Oleksandr Yuriiovych PhD, Senior Lecturer, Senior Lecturer of the Department of International Economic Relations, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46001, <https://orcid.org/0000-0001-8735-866X>

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA AND OTHER DIGITAL PLATFORMS IN WARTIME COMMUNICATION

Abstract. Russia's aggression against Ukraine has expanded beyond the physical battlefield to include information warfare, including social media. The international media call this war the 'first war on TikTok', because it is the first war where social media is present at such a large level. Therefore, in the context of modern military conflicts, understanding the role of social media and other digital platforms in communication is important for understanding and addressing various aspects of war and its consequences. The study aims to determine the role of social media and other digital platforms, as well as to identify positive and negative impacts. The study found that during the war, Ukrainian citizens remain active consumers of information on social media and digital platforms, but the choice of sources varies depending on circumstances and preferences. It is found that in 2023 the number of Internet users reached about 30 million, which indicates that the majority of the population has access to the global network, using it for various needs. During the war, social networks (Facebook, Telegram, Viber, Twitter,

Instagram, TikTok) are actively used, becoming platforms for disseminating operational information and expressing support. On the basis of the information studied, the author systematised the elements of positive and negative influence during the war. It has been determined that, on the one hand, they ensure the rapid dissemination of up-to-date information about the situation on the frontline, helping to mobilise public support for the military and the victims. However, on the other hand, the spread of disinformation can result from the use of social media as a platform for spreading false information, propaganda and fakes, which can lead to panic, cause conflicts and divide society. The practical significance of the study's findings is that understanding the role of social media in wartime communication helps to develop effective crisis management strategies, identify and respond to disinformation and fakes.

Keywords: public opinion, information, fake news, disinformation spread, information accessibility, information warfare, global security, national security.

Постановка проблеми. У сучасному світі соціальні мережі та інші цифрові платформи відіграють головну роль у комунікації, особливо в надзвичайних умовах, таких як війна. Під час російсько-української війни, такі платформи стають незамінними інструментами для розповсюдження інформації, координації дій, підтримання зв'язку між людьми й мобілізації громадянського суспільства. Вони надають можливість миттєвої передачі новин і оперативної реакції на події, що є вкрай важливим у воєнний час, коли життя і безпека багатьох людей залежать від швидкого доступу до достовірної інформації [1].

Крім того, соціальні мережі стають простором для висловлювання думок, підтримки морального духу й організації гуманітарної допомоги, що підсилює їхню роль у кризових умовах. Такі сучасні інструменти цифрових комунікацій заслуговують на особливу увагу, адже вони кардинально змінюють способи взаємодії суспільства в надзвичайних ситуаціях і впливають на хід війни не тільки на інформаційному фронті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато сучасних і закордонних авторів досліджували роль соціальних мереж і різноманітних цифрових платформ. Останні наукові дослідження, присвячені використанню цифрових технологій і соціальних мереж в контексті війни в Україні.

Зокрема, авторка О. Михайлова у своїй науковій роботі активно досліджувала, як громадянське суспільство використовує цифрові платформи для мобілізації ресурсів і підтримки населення в умовах воєнного стану. Її дослідження акцентувало увагу, в першу чергу, на трансформації громадських ініціатив завдяки цифровим інструментам, що допомагають ефективніше відповідати на виклики війни [1].

Автори О. Кирилова, А. Михайлова й К. Захаріна у своїй статті висвітили роль соціальних мереж у поширенні інформації та дезінформації під

час конфлікту. Дослідження авторів показало, що соціальні медіа використовуються як інструменти впливу на суспільну думку і підриву інформаційного простору [2].

Автори А. Бахметьєва та О. Кирилова у своєму науковому дослідженні розглядали, як традиційні новинні ЗМІ використовують соціальні мережі для висвітлення політичних і соціальних проблем, пов'язаних з війною. Автори звернули увагу, що соціальні мережі стають важливим джерелом інформації і платформою для обговорення суспільно-політичних питань [3].

С. Засекін і ін. проаналізували різні історії війни, які публікували в соціальних мережах та їх вплив на психологічний стан користувачів. Їх дослідження виявило, як особисті наративи сприяють формуванню колективної пам'яті та емоційної підтримки під час війни [4].

О. Сахарук у дослідженні розглядав, як цифрові технології сприяють соціальній інтеграції та реінтеграції людей, які постраждали від війни. Автор аналізував, як цифрові інструменти допомагають відновити соціальні зв'язки та підтримувати психологічний добробут постраждалих [5].

Варто також звернути увагу на дослідження авторів В. Путрашика та ін., які аналізували, як цифрова журналістика і соціальні мережі впливають на формування суспільних уявлень про війну. Автори акцентували увагу на ролі соціальних мереж в поширенні інформації й формуванні громадської думки під час конфлікту [6].

Таким чином, дослідження показують, що цифрові технології і соціальні мережі стали невід'ємною частиною сучасного інформаційного простору, активно впливаючи на соціальні процеси, комунікацію й підтримку населення в умовах війни. Отже, незважаючи на велику кількість вітчизняних і зарубіжних досліджень, питання ролі соціальних мереж і цифрових платформ в умовах війни потребують додаткових розвідок і осучаснення.

Мета статті – розкриття ролі соціальних мереж і цифрових платформ під час війни та виявлення їх позитивного й негативного впливу.

В статті передбачається розв'язання наступних завдань:

- дати оцінку загального стану використання соціальних мереж в Україні під час війни;
- окреслити позитивний і негативний вплив соціальних мереж і цифрових платформ під час війни.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі та цифрові платформи відіграють важливу роль у комунікації під час війни, забезпечуючи швидкий доступ до інформації й можливість координації дій громадськості. Вони стають не лише засобом поширення новин, але й платформою для мобілізації підтримки, психологічної допомоги й документування подій. У контексті воєнного конфлікту їх значення зростає, оскільки вони допомагають зберігати зв'язок між людьми та надавати підтримку постраждалим.

Сьогодні найпоширенішим джерелом інформації виступають соціальні мережі (рис. 1).

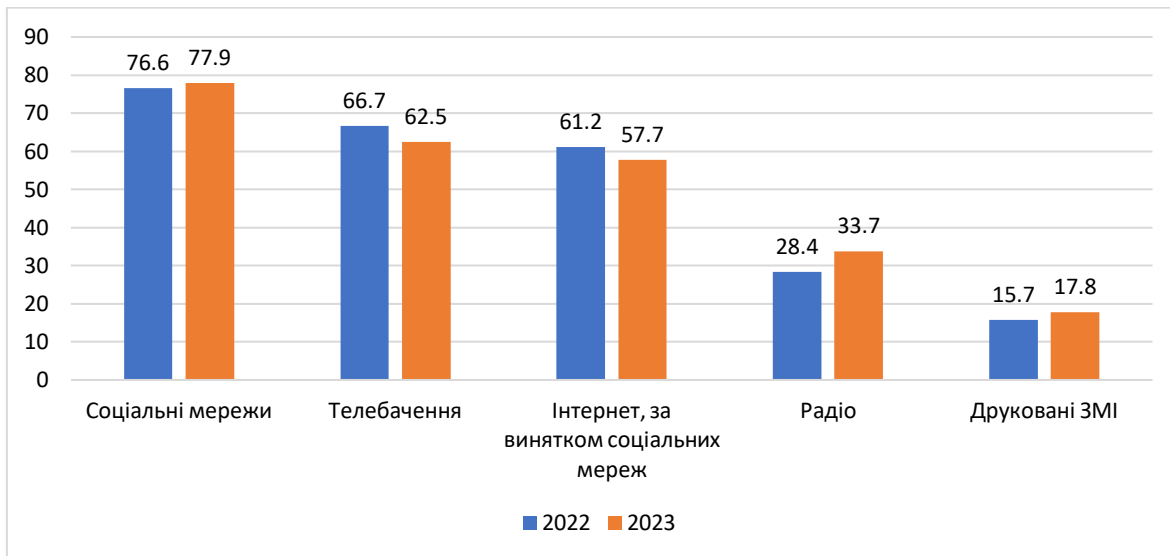

Рис. 1 Динаміка найпопулярніших джерел інформації серед громадян України під час війни (2022-2023 рр.)

Джерело: складено автором на основі [7].

За наведеними даними можна побачити, що у період війни в Україні з 2022 по 2023 рік спостерігалася певна динаміка в споживанні інформації громадянами. Перш за все, видно, що соціальні мережі залишаються найбільш популярним джерелом інформації серед українців, збільшивши свою популярність на 1,3% з 2022 по 2023 рік. Насамперед, це пов'язано зі зростанням кількості користувачів інтернету й активнішим використанням соціальних мереж для отримання новин і спілкування з іншими.

Телебачення втратило трохи свою популярність, зменшившись на 4,2% протягом цього періоду, що може бути пов'язано з тим, що деякі громадяни переходять до альтернативних джерел інформації, таких як інтернет і соціальні мережі, або зменшують час для перегляду телевізора на користь інших занять. Інтернет, за винятком соціальних мереж, також зазнав спаду на 3,5% за цей період, що може бути пов'язано з тим, що окрім соціальних мереж, інші онлайн-джерела інформації є не такими активно розповсюдженими, зокрема в умовах військових дій, коли люди можуть шукати більш швидких і доступних джерел інформації.

Отже, наведена інформація показує, що під час війни українські громадяни залишаються активними споживачами інформації соціальних мереж і цифрових платформ, проте їх вибір джерел може змінюватися в залежності від обставин та переваг.

На початку 2024 року в Україні спостерігалася суттєве впровадження цифрових технологій, що виявлялося у високих показниках використання інтернету та соціальних мереж.

За даними звіту Digital 2024: Ukraine, кількість інтернет-користувачів сягнула 29,64 мільйона, що відповідає рівню проникнення у 79,2 відсотка. Це свідчить про те, що більшість населення має доступ до глобальної мережі, використовуючи її для різноманітних потреб – від освіти і роботи до розваг і комунікації.

У січні 2024 року, згідно звіту Digital 2024: Ukraine, кількість користувачів соціальних мереж становила 24,30 мільйона, що дорівнює 64,9 відсотка від загальної кількості населення. Такі дані підкреслюють важливість соціальних платформ у повсякденному житті українців, особливо в умовах воєнного стану, коли доступ до швидкої і надійної інформації є вкрай важливим.

Крім того, кількість мобільних з'єднань стільникового зв'язку в Україні сягнула 55,64 мільйона, що становить 148,7 відсотка від загальної кількості населення, вказуючи на те, що багато українців користуються більше ніж одним мобільним пристроєм для підтримання зв'язку. Такий факт вказує на високий рівень мобільності й технологічної підготовленості населення до викликів сучасного світу.

На рисунку 2 автором показана кількість користувачів різними соціальними мережами в Україні станом на початок 2024 р.

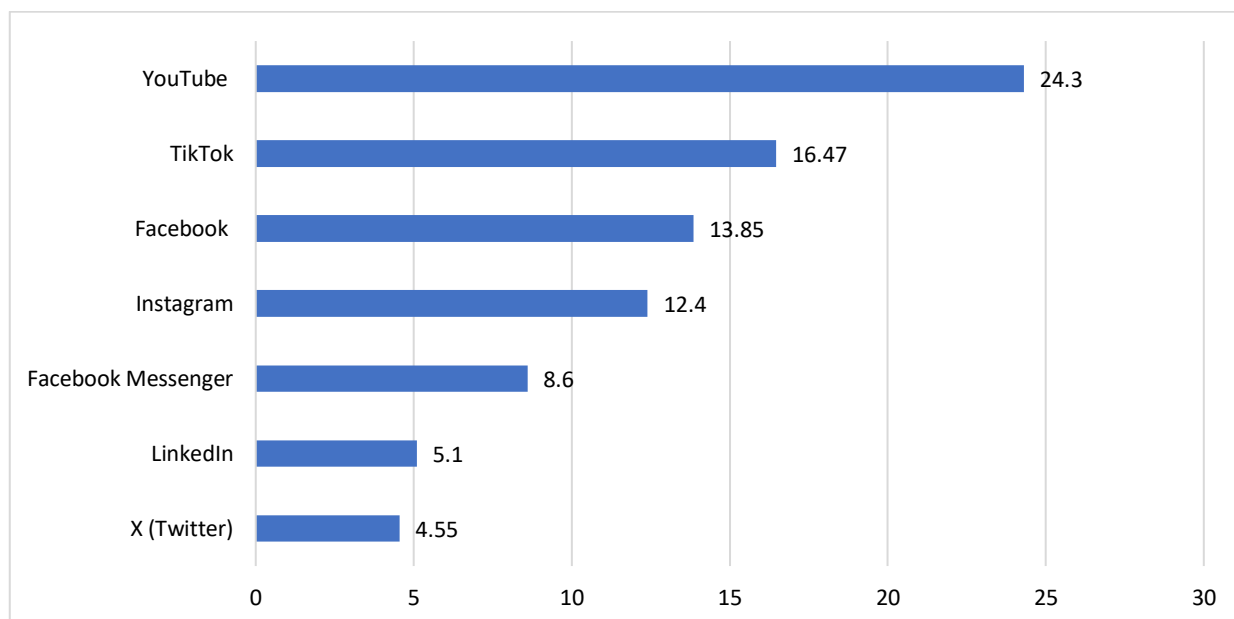

Рис. 2 Кількість користувачів різними соціальними мережами в Україні станом на початок 2024 р. млн. осіб

Джерело: складено автором на основі [8].

Отже, на початку 2024 року в Україні спостерігалася значна активність користувачів у різних соціальних мережах, що вказує на широкий спектр уподобань та потреб в онлайн-комунікаціях. Найпопулярнішою платформою серед українців виявився YouTube з 24,3 мільйона користувачів, що свідчить про високу популярність відеоконтенту, доступного на платформі.

На другому місці за популярністю знаходиться TikTok з 16,47 мільйона користувачів, відображаючи глобальний тренд зростання популярності коротких відео, особливо серед молодшого покоління. Facebook з 13,85 мільйонами користувачів залишається важливою платформою для соціальних зв'язків та новин. Instagram з 12,4 мільйонами користувачів також відіграє значну роль, особливо серед тих, хто надає перевагу візуальному контенту. Facebook Messenger має 8,6 мільйона користувачів, що вказує на популярність цього додатку для приватного спілкування та обміну повідомленнями. LinkedIn, зі своїми 5,1 мільйонами користувачів, вказує на важливість професійних мережеских зв'язків і кар'єрних можливостей для українців.

Найменшу кількість користувачів має X (Twitter) з 4,55 мільйонами, що свідчить про меншу популярність мікроблогінгу у порівнянні з іншими соціальними мережами і специфічне використання цієї платформи для певних типів комунікації, таких як новини та обговорення актуальних подій.

Таким чином, ці дані відображають різноманітність уподобань українців щодо соціальних мереж, які використовуються для різних цілей: від розваг і особистих контактів до професійного розвитку та доступу до новин в умовах війни.

Згідно дослідженню ОПОРА, найбільшу перевагу громадяни України віддали Telegram - 71,3% респондентів у 2023 році (рис. 3).

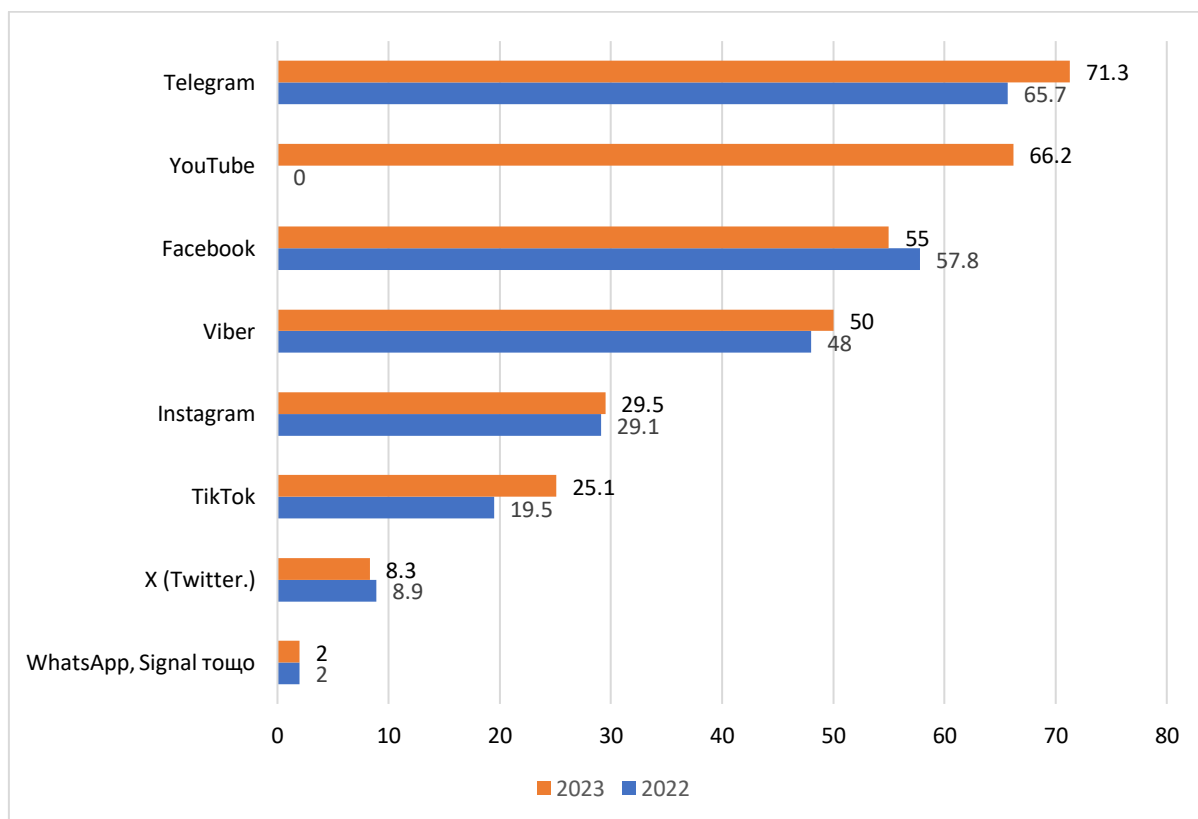

Рис. 3 Динаміка використання соціальних мереж, як основного джерела новин в Україні під час війни у 2022-2023, %

Джерело: складено автором на основі [7].

Однак необхідно додати, що доступ до новин, пов'язаних із повномасштабним вторгненням, був суттєво обмежений, зокрема через використання блюру чутливого контенту, обмеження доступу до облікових записів і сторінок, які нібито порушують правила спільноти, та відверту цензуру. Це значно ускладнило українським користувачам доступ до важливої інформації в умовах мінливого безпекового середовища.

Зважаючи на ці обставини, важливість ефективного формування інформаційної політики й співпраці з медіа складно переоцінити.

Роль соціальних мереж і цифрових платформ під час війни проявляється через його позитивний і негативний вплив (табл. 1).

Таблиця 1

Позитивний і негативний вплив соціальних мереж і цифрових платформ під час війни

№	Позитивний вплив	Негативний вплив
1	Інформаційна доступність – вони створюють можливість швидкого і доступного розповсюдження актуальної інформації щодо ситуації на передовій, безпеки та важливих подій. Це допомагає мобілізувати громадську думку та дії для підтримки військових, постраждалих та мирних жителів.	Розповсюдження дезінформації – соціальні мережі також можуть стати платформою для поширення неправдивої інформації, пропаганди та фейків, що може призвести до паніки, спричинити конфлікти та поділ суспільства.
2	Мобілізація і громадська підтримка – соціальні мережі стають платформою для мобілізації і координації допомоги постраждалим, збору грошових засобів, організації волонтерських груп і інших акцій громадської підтримки.	Маніпуляція громадською думкою – зловживання соціальними мережами може призвести до маніпуляцій і впливу на громадську думку, зокрема шляхом штучного підсилення певних поглядів чи підриву авторитету об'єктивних джерел інформації.
3	Психологічна підтримка – соціальні мережі служать платформою для вираження емоцій, спільної підтримки й спілкування між військовослужбовцями, ветеранами, постраждалими та їхніми родинами.	Порушення приватності та безпеки – відкрита природа соціальних мереж може призвести до порушення приватності користувачів і використання їхніх особистих даних з метою маніпуляції або втручання в їхні особисті справи.
4	Міжнародна підтримка – цифрові платформи дають змогу швидко і ефективно привертати увагу міжнародної спільноти до ситуації в країні та залучати міжнародну допомогу та підтримку.	Підрив безпеки – ворожі сили можуть використовувати соціальні мережі для шпигунства, дестабілізації та проведення кібератак, що може завдати шкоди національній безпеці.
5	Можливість документування – соціальні мережі і різні цифрові платформи часто служать для документування порушень прав людини, воєнних злочинів та інших негативних явищ, що відбуваються під час конфлікту.	Психологічний тиск – постійний потік негативних новин і зображень про війну в соціальних мережах може призвести до стресу, тривоги й погіршення психічного стану користувачів.

Джерело: узагальнено і систематизовано автором на основі [1-5]

Соціальні мережі відіграли значну роль під час війни в Україні, виконуючи функції інформаційного, координаційного, мобілізаційного й гуманітарного характеру. Вони стали основними джерелами оперативної інформації про бойові дії, переміщення військ та інші важливі події, а також платформами для перевірки фактів і боротьби з дезінформацією, наприклад, через діяльність таких організацій, як StopFake.

Крім того, соціальні мережі використовуються для координації гуманітарної допомоги, збору коштів, волонтерської діяльності та організації евакуаційних маршрутів.

Вони також поширюють патріотичні відео, історії героїзму, забезпечуючи підтримку бойового духу та морального стану населення, а також надають психологічну допомогу через гарячі лінії та консультації з фахівцями.

На міжнародній арені соціальні мережі привертають увагу світової спільноти до війни, залучають міжнародну підтримку й впливають на рішення політиків і міжнародних організацій щодо надання допомоги Україні. Вони також є платформами для збору й поширення фото- та відеодоказів воєнних злочинів, що пізніше можуть бути використані в міжнародних судах. Отже, такі приклади ілюструють, наскільки важливою стала роль соціальних мереж під час війни в Україні, як в контексті внутрішньої координації, так і на міжнародній арені.

Таким чином, позитивний вплив соціальних мереж і цифрових платформ під час війни полягає у забезпеченні швидкого доступу до інформації, мобілізації громадської підтримки, психологічній підтримці та міжнародному сприянні. Вони допомагають громадянам бути в курсі подій, організувати допомогу та спілкуватися з іншими, що може покращити ситуацію у військових та гуманітарних конфліктах.

Однак, як було з'ясовано, є і негативний вплив, який полягає у поширенні дезінформації, маніпуляції громадською думкою, порушенні приватності та безпеці, а також у психологічному тиску на користувачів. Такі аспекти показують, що соціальні мережі і цифрові платформи мають як позитивні, так і негативні наслідки в умовах воєнного конфлікту, тому важливо бути обачними й критичними щодо інформації, що поширюється через ці медіа.

Голова Незалежної медійної ради і головний редактор «Детектор медіа» Отар Довженко пояснив, що за останні роки ставлення медіа до інформації з соціальних мереж неодноразово змінювалося. Раніше Facebook не вважався надійним джерелом інформації, а його контент потребував ретельної перевірки. Проте наразі чиновники, державні службовці спілкуються зі своєю аудиторією переважно через Facebook і Telegram, що призводить до сприйняття сторінок із синьою галочкою як офіційних джерел інформації [9].

Незважаючи на низку серйозних проблем, Facebook користується особливою популярністю серед українських медіа. Хоча деякі з них мають

значно більшу кількість підписників на інших платформах (наприклад, «Українська правда» має майже мільйон підписників у Twitter), представники медіа визнають, що Facebook залишатиметься однією з найважливіших новинних платформ у найближчому майбутньому [10].

Висновки. Таким чином, загальний стан використання соціальних мереж в Україні під час війни можна оцінити як значно важливий та впливовий. Соціальні мережі відіграли ключову роль у розповсюдженні інформації про події на передовій, координації гуманітарної допомоги, підтримці моралі та психологічній допомозі населенню, а також у міжнародній мобілізації та залученні уваги до конфлікту.

Неправильна комунікація в соціальних мережах може стати тригером та рушієм кризи. Особливо під час війни в Україні стало зрозуміло, що соціальні медіа відіграють двозначну роль у кризовій комунікації: з одного боку, вони надають великі можливості для спілкування, а з іншого - приховують серйозні ризики, які можуть призвести до кризи. Найменша помилка у спілкуванні може викликати масштабну кризу. Проте, при правильному використанні медіаканалів, вони можуть стати цінним інструментом для її запобігання. Бізнеси, які швидко адаптують контент у соціальних мережах, обирають правильний тон і серйозно ставляться до занепокоєння спільноти, можуть легко заспокоїти користувачів та підтримати свій інформаційний простір.

Отже, хоча соціальні мережі мають значний потенціал для підтримки українського населення під час війни, важливо розуміти як їхня позитивна, так і негативна роль, і працювати над зменшенням ризиків та максимізацією переваг цих платформ.

Подальші дослідження можуть розглядати вплив соціальних мереж на формування громадської думки, ефективність стратегій боротьби з дезінформацією і психологічні наслідки війни в цифрову епоху, спрямовуючи увагу на розвиток технологій для виявлення та протидії фейкам.

Література:

1. Михайлова О. Цифровізація активностей громадянського суспільства як відповідь на виклики війни. Політика та право в умовах дії воєнного стану: Пошук рішень Матеріали міжнародної наукової конференції, 23 квітня 2024. <https://enpui.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/44822/Polityka%20ta%20pravo%20v%20umovakh%20dii%20voiennoho%20stanu.pdf?sequence=1&isAllowed=y&fbc#page=130>
2. Кирилова О., Михайлова А., Захаріна К. Специфіка використання соціальних медіа у російсько-українській гібридній війні. State and Regions. Series: Social Communications, 2023 (2(54)). [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2\(54\).12](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2(54).12)
3. Бахметьева А., Кирилова О. Специфіка презентації громадсько-політичної проблематики в соціальних медіа традиційними новинними ЗМІ під час війни в Україні. Communications and Communicative Technologies, 2022. <https://doi.org/10.15421/292201>
4. Zasiakyn S., Kuperman V., Hlova I., Zasiakina L. War stories in social media: Personal experience of Russia-Ukraine war. East European Journal of Psycholinguistics, 2022. 9(2), Special Issue "Language and War". <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.zas>

5. Сахарук О. Роль цифрових технологій у процесі соціальної інтеграції та реінтеграції постраждалих від війни. Соціальна робота та соціальна освіта, 2024. 1(12), [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305097](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305097)

6. Пуграшик, В. І., Марчук, Г. І., Плеханова, Т. М. Цифрова журналістика та вплив соціальних мереж на формування громадського уявлення про російсько-українську війну. Теорія та історія журналістики. 2024. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.2/30>

7. Звіт Опори. Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування агенції ОПОРИ. 2023. https://www.oporaua.org/polit_ad/mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viini-24796

8. DataReportal – Global Digital Insights. DIGITAL 2024: UKRAINE. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine>

9. USAID. «Ваш допис було вилучено». Вплив соціальних мереж на український інформаційний простір після початку повномасштабного вторгнення. 2024. <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/War-Impact-Social-Media.pdf>

10. Соціальні мережі під час війни: як мають змінитися платформи і самі користувачі. 2024. <https://rpr.org.ua/news/cotsialni-merezhi-pid-chas-viyny-iak-maiut-zmynytysia-platformy-i-sami-korystuvachi/>

References:

1. Mykhailova, O. (2024). Tsyfrovizatsiia aktyvnosti hromadianskoho suspilstva yak vidpovid na vyklyky viiny [Digitalization of Civil Society Activities as a Response to the Challenges of War]. In Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: Poschuk rishen - Politics and Law in Martial Law Conditions: Searching for Solutions. Materialy mizhnarodnoi naukovi konferentsii (23 kvitnia 2024). Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/44822/Polityka%20ta%20pravo%20v%20umovakh%20dii%20voiennoho%20stanu.pdf?sequence=1&isAllowed=y&fbc#page=130> (in Ukrainian)

2. Kyrylova, O., Mykhailova, A., & Zakharina, K. (2023). Spetsyfika vykorystannia sotsialnykh media u rosiisko-ukrainskii hibrydnoi viini [The Specifics of Using Social Media in the Russo-Ukrainian Hybrid War]. State and Regions. Series: Social Communications - State and Regions. Series: Social Communications, 2023(2(54)). [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2\(54\).12](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2(54).12) (in Ukrainian)

3. Bakhmetieva, A., & Kyrylova, O. (2022). Spetsyfika prezentatsii hromadsko-politychnoi problematyky v sotsialnykh media tradytsiinymy novynnymy ZMI pid chas viiny v Ukraini [The Specifics of Presenting Public-Political Issues in Social Media by Traditional News Media during the War in Ukraine]. Communications and Communicative Technologies - Communications and Communicative Technologies, 2022. <https://doi.org/10.15421/292201> (in Ukrainian)

4. Zasiakin, S., Kuperman, V., Hlova, I., & Zasiakina, L. (2022). War stories in social media: Personal experience of Russia-Ukraine war. East European Journal of Psycholinguistics 9(2), Special Issue "Language and War". <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.zas> (in English)

5. Sakharuk, O. (2024). Rol tsyfrovyykh tekhnolohii u protsesi sotsialnoi intehratsii ta reintehratsii postrazhdalykh vid viiny [The Role of Digital Technologies in the Process of Social Integration and Reintegration of War Victims]. Sotsialna robota ta sotsialna osvita - Social Work and Social Education, 1(12). [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305097](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305097) (in Ukrainian)

6. Putrashyk, V. I., Marchuk, H. I., & Plekhanova, T. M. (2024). Tsyfrova zhurnalistyka ta vplyv sotsialnykh merezh na formuvannia hromadskoho uiavlennia pro rosiisko-ukrainsku viinu [Digital Journalism and the Impact of Social Media on Shaping Public Perception of the Russo-Ukrainian War]. Teoriia ta istoriia zhurnalistyky - Theory and History of Journalism. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.2/30> (in Ukrainian)

7. Zvit Opory. (2023). Mediaspozhyvannia ukraintziv: druhyi rik povnomasshtabnoi viiny [Media Consumption of Ukrainians: The Second Year of the Full-Scale War]. Opytnuvannia ahentsii OPORY - Survey by OPORA Agency. Retrieved from https://www.oporaua.org/polit_ad/mediaspozhyvannia-ukrayintziv-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viini-24796 (in Ukrainian)

8. DataReportal. (2024). DIGITAL 2024: UKRAINE. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine> (in Ukrainian)

9. USAID. (2024). "Vash dopys bulo vylucheno". Vplyv sotsial'nykh merezh na ukrayins'kyy informatsiynyy prostir pislya pochatku povnomasshtabnoho vtornennya [Your post has been removed: The impact of social media on the Ukrainian information space after the start of the full-scale invasion]. Retrieved from <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/War-Impact-Social-Media.pdf>

10. RPR (2024). Sotsial'ni merezhi pid chas viyny: yak maıt zminytysya platformy i sami korystuvachi [Social Networks During War: How Platforms and Users Should Change]. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/cotsialni-merezhi-pid-chas-viyny-iak-maiut-zminytysia-platformy-i-sami-korystuvachi/>

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 17.018.2:159.924.7«364»

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1002-1014](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1002-1014)

Андрусів Любомир Зіновійович к. філос. н., доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (097)-674-50-64, <https://orcid.org/0000-0002-4192-9452>

Палагнюк Михайло Михайлович к. філос. н., доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (068)-182-33-73, <https://orcid.org/0000-0002-2512-075X>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕМОЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПОДРУЖЖЯ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. На основі діагностичних батарей методик: тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом», методика діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В. В. Бойка, тест емоційного інтелекту EQ Н. Холла, проаналізовано емоційні зв'язки подружжя у воєнний період. Методологічною основою емпіричного дослідження є діагностика ступеня задоволення в шлюбі під час кризових та стресових подій, співвідношення емоційного інтелекту та здібності людини долати перешкоди у встановленні емоційного контакту. Тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» використано для діагностики ступеня задоволеності шлюбом, а також ступеня узгодження-неузгодженості задоволеності шлюбом конкретної подружньої пари. Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (В. Бойко) допомогла виявити рівень емоційної ефективності в спілкуванні, а також виявити тип емоційних перешкод. За допомогою тесту «Емоційний інтелект EQ Н. Холла» виокремлено такі здібності особистості як розуміти відносини, що проявляються в емоціях та керувати власною емоційною сферою на основі прийняття рішень.

З'ясовано, що ступінь задоволеності шлюбом для загальної вибірки є високим, тобто відсоток задоволеності досліджуваних – абсолютно благополучні та благополучні становить разом 77%. Досліджено, що для більшості досліджуваних емоції створюють складнощі в спілкуванні, це відображено в трьох шкалах: шкала «емоції створюють деякі проблеми» –

31%; шкала «емоції ускладнюють спілкування» – 48%; шкала «емоції заважають спілкуванню» – 21%.

Виявлено, що чим більший емоційний інтелект у подружжі, тим більша задоволеність шлюбом, і навпаки, чим менший показник емоційного інтелекту серед партнерів у шлюбі, тим нижча є задоволеність таким шлюбом.

Обраховано, що чим менші емоційні перешкоди в спілкуванні між чоловіком та жінкою, тим більшим є задоволення в парі від стосунків. І навпаки, чим менший рівень задоволення є в стосунках пари, тим більше присутні емоційні перешкоди у взаємодії партнерів. Вираховано, що емоційний інтелект низький серед опитуваних чоловіків. Проаналізовано, що є труднощі в управлінні власними емоціями та в розпізнаванні емоцій інших людей більше у чоловіків, ніж у жінок.

Ключові поняття: емоційний інтелект, задоволеність шлюбом, емоційна близькість, емоційний контакт, благополучний шлюб, емоції.

Andrusiv Liubomyr Zinoviiovych PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St., 15 Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (097)674-50-64, <https://orcid.org/0000-0002-4192-9452>

Mykhailo Mykhailovych Palahnyuk PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St., 15 Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (068)-182-33-73, <https://orcid.org/0000-0002-2512-075X>

RESEARCH OF EMOTIONAL CONNECTIONS INDICATORS IN MARRIAGE DURING THE WAR PERIOD: AN EMPIRICAL ANALYSIS

Abstract. Based on complex diagnostic techniques: test questionnaire «marriage satisfaction», a method for diagnosing barriers in establishing emotional contacts by V. Boiko, and Hall Emotional Intelligence Test, the emotional connections of spouses during the war period are analyzed. The methodological basis of empirical research is the analysis of the degree of marriage satisfaction during crisis and stressful events, the ratio of emotional intelligence and the ability of a person to overcome barriers in establishing emotional contact. The «marriage satisfaction» test questionnaire is used to analyze the degree of marriage satisfaction, as well as agreement and disagreement ratio of marriage satisfaction of a particular married couple. Methodology for detection of «barriers» in establishing emotional contacts (by V. Boiko) helped to identify the level of emotional effectiveness in communication, and the type of emotional barriers. Using Hall Emotional Intelligence Test were highlighted such abilities of the individual as understanding

relationships that manifest themselves in emotions and ability to manage their own emotional sphere based on decision-making.

It was found that the degree of marriage satisfaction for the simple random sampling is high, that is, the percentage of satisfaction of the subjects – absolutely well-off and well-off together is 77%. It was studied that for the majority of the studied emotions create difficulties in communication, this is reflected in three scales: «emotions create some problems» – 31%; «emotions complicate communication» – 48%; «emotions interfere with communication» – 21%.

It was found that the greater the emotional intelligence of a spouse, the greater the marriage satisfaction, and vice versa, the lower the emotional intelligence index among partners in marriage, the lower the satisfaction with such a marriage.

It was calculated that the smaller the emotional barriers in communication between a man and a woman, the greater the couple's relationship satisfaction. Conversely, the lower the level of couple's relationship satisfaction, the more emotional barriers there are in the interaction of partners. It was estimated that emotional intelligence is low among the surveyed men. It is analyzed that men have more difficulties in managing their own emotions and recognizing other people's emotions than women.

Keywords: emotional intelligence, marriage satisfaction, emotional intimacy, emotional contact, prosperous marriage, emotions.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження емоційних зв'язків подружжя зумовлене воєнним станом в Україні та його наслідками у сфері близьких стосунків, а також невизначеністю як одним із видів найбільших стресів для пересічного українця.

Емоційні зв'язки є частиною сімейних взаємин чоловіка та дружини. Емоційний компонент міжособистісних стосунків є відображенням того, як члени сім'ї ставляться одне до одного, зокрема зміст і частота контактів. Повноцінне вивчення та аналіз емоційних зв'язків можливий при врахуванні історії подружньої пари, їхнього досвіду вирішення конфліктів, а також об'єктивних факторів, що відбуваються в навколишньому середовищі та впливають на емоційну близькість у подружжі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень присвячених впливу війни на стосунки чоловіка та жінки присвячені праці таких українських вчених як Л. Андрусів [1], О. Кресан, М. Ладика [2], С. Лукомська, О. Рудюк [3], Л. Слюсар [4], І. Соколова [2], З. Шайхлісламов, І. Шастко [5], І. Шинкаренко [6] та ін.

Метою статті є дослідження на основі емпіричного аналізу показників емоційних зв'язків подружжя у період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз діагностичного зрізу особливостей емоційних зв'язків у подружжі у період воєнного стану ґрунтується на основі використання батареї методик: тест-опитувальник «Задоволеність

шлюбом», методика діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В. В. Бойка, тест емоційного інтелекту EQ Н. Холла. Отриманий емпіричний матеріал опрацьовано у даному дослідженні.

Емпіричне дослідження емоційних зв'язків подружжя проводилося в серпні 2023 року, серед респондентів з наступними характеристиками: 31 чоловік і 31 жінка, які проживають на території Західної України (м. Івано-Франківськ, Тернопіль, Львів); критерієм відбору були пари, які прожили в спільному подружньому житті 8 – 18 років, а в стосунках 9 – 21 рік, кількість дітей від 0 до 3; вибірка досліджуваних – особи від 28 до 44 років, що знаходяться в умовах воєнного стану. У роботі з досліджуваними дотримувались Етичного кодексу психолога та нормативних вимог щодо проведення наукового дослідження.

Опитування проходило у два етапи. Перший етап – розмови з кожним із подружжя про згоду пройти опитування в межах дослідження, другий етап – саме опитування через програмне забезпечення для адміністрування опитування «Google Форми», що входить до складу безкоштовного вебпакету Google Docs Editors, пропонованого Google.

Аналіз діагностичного зрізу емоційних стосунків подружжя розпочнемо із тесту-опитувальника «Задоволеність шлюбом». Згідно з рис. 1, виділено, що 50% досліджуваних вважають свої відносини в шлюбі абсолютно благополучними, 27% досліджуваних – благополучними, 13% досліджуваних – скоріше благополучними. Такі досліджувані розглядають свій шлюб як вдалий та вважають, що їхнє сімейне життя в порівнянні з іншими парами є більш щасливе. Ця категорія досліджуваних відмітила, що вони приймають свого партнера таким, яким він є і якщо б була можливість вибрати іншого партнера для подружніх стосунків, то вони б не міняли ні на кого, а залишили того ж самого партнера. Серед опитаних чоловіків та жінок також є невеликий відсоток неблагополучних сімей, що становить 3% досліджуваних та 5% досліджуваних – скоріше неблагополучних, 2% досліджуваних – вважаються перехідними. Однією з повторюваних відповідей серед 8% неблагополучних сімей є бажання змінити свого партнера, «переробити» певні риси, щоб він/вона була кращою. Це свідчить про неприйняття свого партнера, зокрема його певних рис, можливо, знеціненням його сильних сторін характеру, незадоволеність стосунками.

Таким чином, якщо підсумувати відсотки з трьох категорій опитаних, абсолютно благополучні, благополучні та скоріше благополучні, то він становить разом 90% досліджуваних, тобто ступінь задоволеності шлюбом є для загальної вибірки високим. Проте цей відсоток не показує ступеня узгодження та неузгодження щодо задоволеності шлюбом. Загальний відсоток незадоволених сімейним життям, якщо підсумувати два критерії, такий: неблагополучні сім'ї та скоріше неблагополучні сім'ї становитиме – 8% досліджуваних.

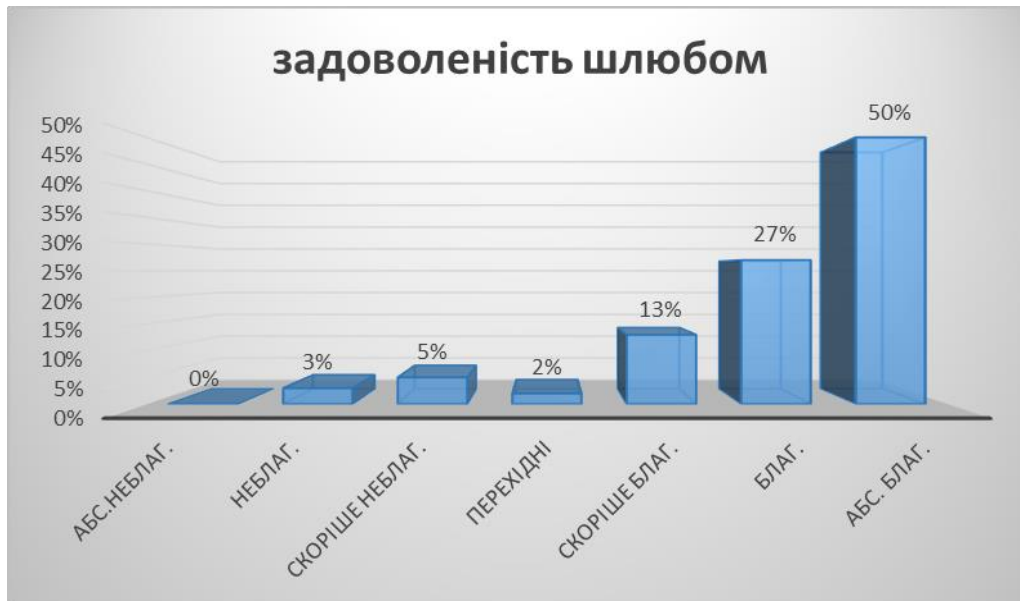

Рис. 1. Статистичні результати рівня благополучності сім'ї

Цікавий зріз можемо побачити на рис. 2, де показано окремо бачення чоловіками та жінками подружніх стосунків. Для чоловіків шлюб не є неблагополучним – 0%, тоді як для жінок, цей показник становить – 6%, чоловіки радше вважають свій шлюб скоріше неблагополучним або перехідним. За критерієм «скоріше неблагополучним» серед чоловіків вийшло – 10, за критерієм «перехідний шлюб» – 3%, тоді як серед жінок – 0% в обох критеріях.

Певний взаємозв'язок можемо прослідкувати у відповідях, пов'язаних із благополучним шлюбом. Чоловіки у своїх відповідях набрали більший відсоток щодо критерію «абсолютно благополучні» – 58%, тоді як жінки – 42%, різниця – 16%. У критерії «благополучний шлюб» більший відсоток належить жінкам – 39%, а чоловікам всього – 16%, різниця становить 23%. Критерій «скоріше благополучний шлюб» становить однакову кількість відсотків як і в чоловіків, так і у жінок – 13%.

Таким чином, можна відмітити певну закономірність у відповідях чоловіків та жінок. Для чоловіків подружнє життя є більш задоволеним, ніж для жінок. Тут виникає питання про відкритість і чесність в опитуваних, а також – з якого боку ми можемо глянути на такий взаємозв'язок.

Перший погляд, можемо припустити, характеризує певний рівень ідеалізації стосунків чоловіками. Це ми можемо побачити в малому відсотку відповідей про неблагополучний шлюб, фактично – це 0%. Подібне переважання є іншому крайньому критерію «абсолютно благополучний шлюб» – 58%, де чоловіки переважають. І навіть у «середньому» критерії «перехідний шлюб» переважають відповіді чоловіків, а жінок становить – 0%.

Рис. 2. Статистичні результати благополучної сім'ї: чоловіки та жінки

Другий погляд, який цілком чітко простежується, – це незадоволеність шлюбом у жінок у порівнянні із чоловіками майже за всіма критеріями. Виняток становить критерій «благополучний шлюб» та «неблагополучний шлюб», де ці критерії є вищими в порівнянні з чоловіками. Якщо порівняти критерій «благополучний шлюб» та «неблагополучний шлюб», то жінки в сумі отримують 81%, а чоловіки 74%, тобто на 7% жінки мають більший відсоток бачення шлюбу благополучним та задоволені ним.

Таким чином, ставлення до задоволеності та незадоволеності шлюбом у чоловіків та жінок є різним і можна спостерігати певну динаміку взаємозв'язку.

Продовжуючи аналіз результатів дослідження за методикою «Перешкоди у встановленні емоційних контактів» (Методика діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В. Бойка), можемо глибше проаналізувати та встановити причини різного ставлення чоловіків та жінок до задоволеності та незадоволеності шлюбом, спираючись на п'ять шкал, які виділяють в цій методиці: шкала №1 «Невміння керувати емоціями, дозувати їх», шкала №2 «Неадекватне емоційне вираження», шкала №3 «Домінування негативних емоцій», шкала №4 «Негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій», шкала №5 «Небажання зближатися з людьми на емоційній основі».

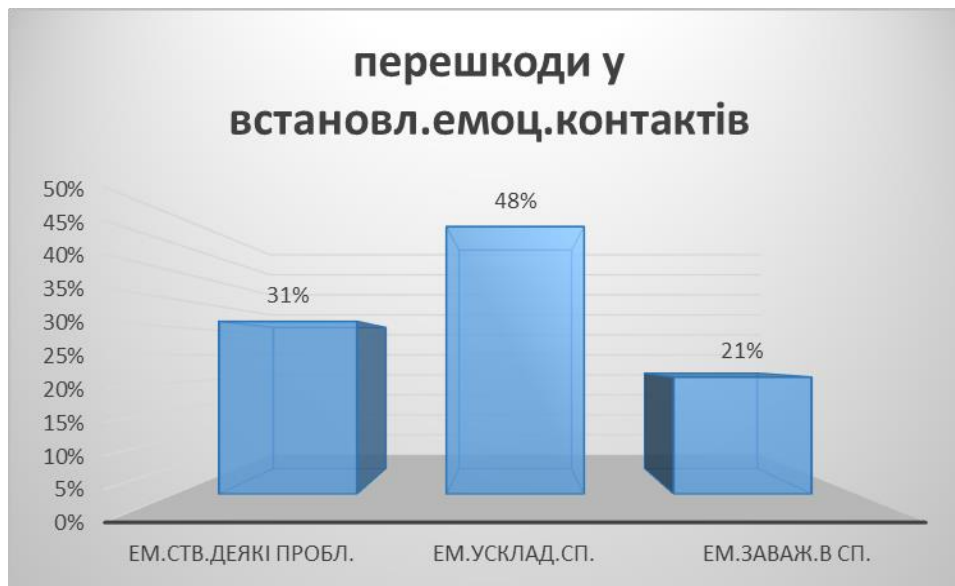

Рис. 3. Перешкоди у встановленні емоційних контактів
1 – Емоції створюють деякі проблеми
2 – Емоції ускладнюють спілкування
3 – Емоції заважають спілкуванню

На рис. 3 показано результати досліджуваних щодо перешкод у встановленні емоційних контактів, які відображені за трьома критеріями із чотирьох: 31% – «6-8 балів – у Вас є деякі проблеми в повсякденному спілкуванні» – емоції створюють деякі проблеми; 48% – «9-12 балів – свідчать про те, що Ваші «емоції на кожен день» певною мірою ускладнюють Вам спілкування з оточуючим» – емоції ускладнюють спілкування; 21% – «13 балів і більше – емоції явно заважають вам встановлювати контакти з людьми, можливо, Ви підпадаєте під вплив деяких дезорганізуючих реакцій чи станів» – емоції заважають спілкуванню. Немає серед досліджуваних відповідей за першим критерієм: 0% – «якщо не більше 5 балів – емоції зазвичай не заважають Вам спілкуватися» – емоції не заважають спілкуванню.

Якщо розглянемо рис. 4, побачимо відсоток відповідей – окремо чоловіків та окремо жінок. 36% чоловіків та 26% жінок вважають, що емоції створюють деякі проблеми в спілкуванні. Порівну чоловіки та жінки відповіли, що емоції ускладнюють їхнє спілкування – 48%.

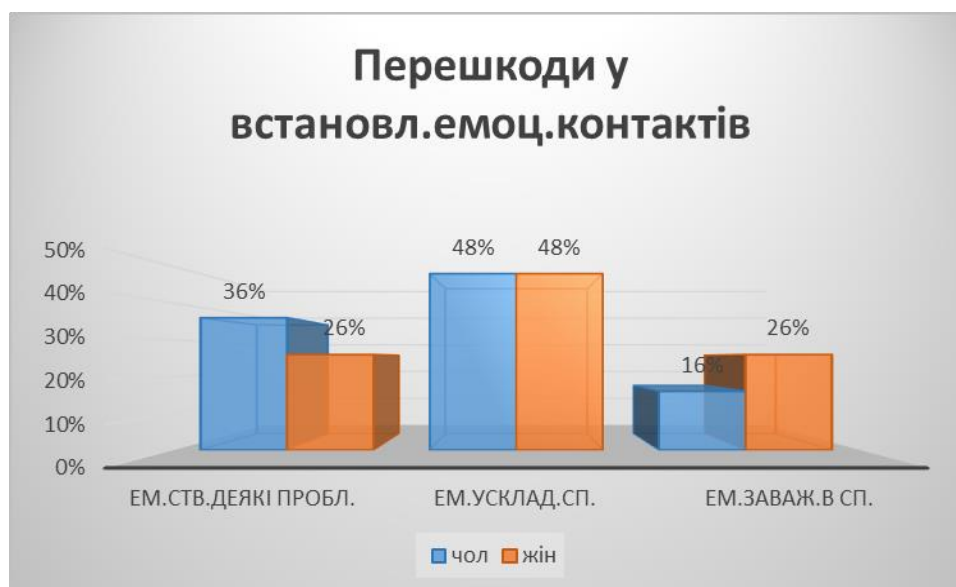

Рис. 4. Перешкоди у встановленні емоційних стосунків (окремо чоловіки та жінки)

26% жінок акцентують увагу на тому, що емоції заважають у спілкуванні, згідно з діагностикою – «емоції явно заважають вам встановлювати контакти з людьми, можливо, Ви підпадаєте під вплив деяких дезорганізуючих реакцій чи станів». Тільки 16% чоловіків так теж вважають.

Порівну кількість відсотків простежуємо у відповідях чоловіків та жінок за критерієм – 48% – «емоції ускладнюють спілкування», тобто «емоції на кожен день» певною мірою ускладнюють Вам спілкування з оточуюченням.

Таким чином, емоції ускладнюють спілкування в подружній парі, зокрема найбільше для чоловіків.

Результати тесту емоційного інтелекту EQ Н. Холла показано на рис. 5, на якому представлено три рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів: 14 і більше – високий; 8-13 – середній; 7 і менше – низький. Найбільший відсоток присутній серед чоловіків – 58 %, на парціальному рівні емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результату 7 і менше – нижній. Тобто емоційний інтелект низький серед опитуваних чоловіків. Відсоток парціального рівня емоційного інтелекту для жінок на вищевказаному рівні становить 45%. У порівнянні з відповідями чоловіків у жінок на 13% менший показник, що свідчить про більший рівень розвитку емоційного інтелекту.

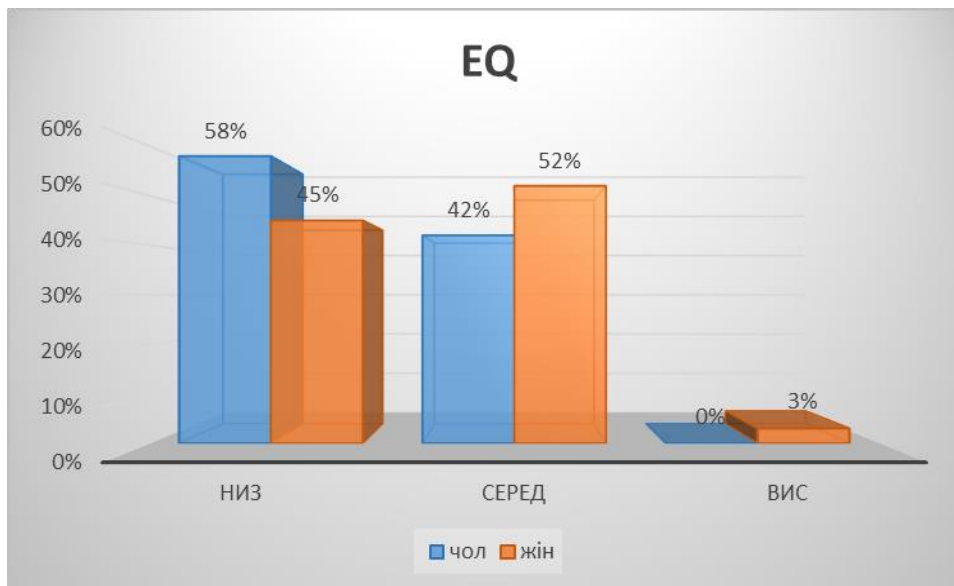

Рис. 5. Результати тесту «Емоційний інтелект» EQ Н. Холла

Подібний взаємозв'язок присутній у статистиці на середньому рівні парціально емоційного інтелекту у відповідності зі знаком – 8-13. Чоловіки на цьому рівні показали 52%, а жінки 42%, різниця становить 10%.

Інша статистика представлена на вищому рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів: 14 і більше. Серед чоловіків це – 0%, а серед жінок 3%.

За шкалами тесту на емоційний інтелект Н. Холла, можемо побачити на рис. 6. результати респондентів-чоловіків та рис. 7. – респондентів-жінок: шкала 1 – «Емоційна обізнаність», шкала 2 – «Управління своїми емоціями» (емоційна відхідливість, емоційна неригідність), шкала 3 – «Самомотивація» (довільне управління своїми емоціями), шкала 4 – «Емпатія», шкала 5 – «Розпізнавання емоцій іншої людини» (уміння впливати на емоційний стан інших).

Рис. 6. Результати тесту «Емоційний інтелект» EQ Н. Холла за п'ятьма шкалами (чоловіки)

1 – «Емоційна обізнаність»; 2 – «Управління своїми емоціями»; 3 – «Самомотивація»; 4 – «Емпатія»; 5 – «Розпізнавання емоцій інших людей»

Серед чоловіків-респондентів найвищий показник серед високого рівня розвитку емоційного інтелекту стосується шкали 1 – «Емоційна обізнаність» і становить 19%, а серед жінок це також шкала 1 – 42%. Найнижчим показником серед високого рівня розвитку емоційного інтелекту для чоловіків є шкала 2 «Управління своїми емоціями» та шкала 5 «Розпізнавання емоцій інших людей», де однаковий відсоток – це 3%, а серед жінок це також шкала 2 «Управління своїми емоціями», яка становить 0%, після неї наступний найнижчий відсоток є шкала 3 «Самомотивація» – 12%.

Найвищий відсоток серед низького рівня розвитку емоційного інтелекту в респондентів-чоловіків стосується шкали 2 «Управління своїми емоціями» – 74%, а в жінок (також шкала 2) – це 84%, що на 10% є більшим від показника чоловіків в межах цієї шкали. Найнижчий відсоток серед низького рівня розвитку емоційного інтелекту в респондентів-чоловіків ми відстежити в шкалі 1 «Емоційна обізнаність» – 26%, а серед жінок-респондентів (також шкала 1) становить всього 3%. Різниця між чоловіками та жінками серед низького рівня розвитку емоційного інтелекту найнижчого показника становить 23%. Тобто в чоловіків серед нижчого рівня на 23% нижчий, ніж у жінок, у межах шкали 1 «Емоційна обізнаність».

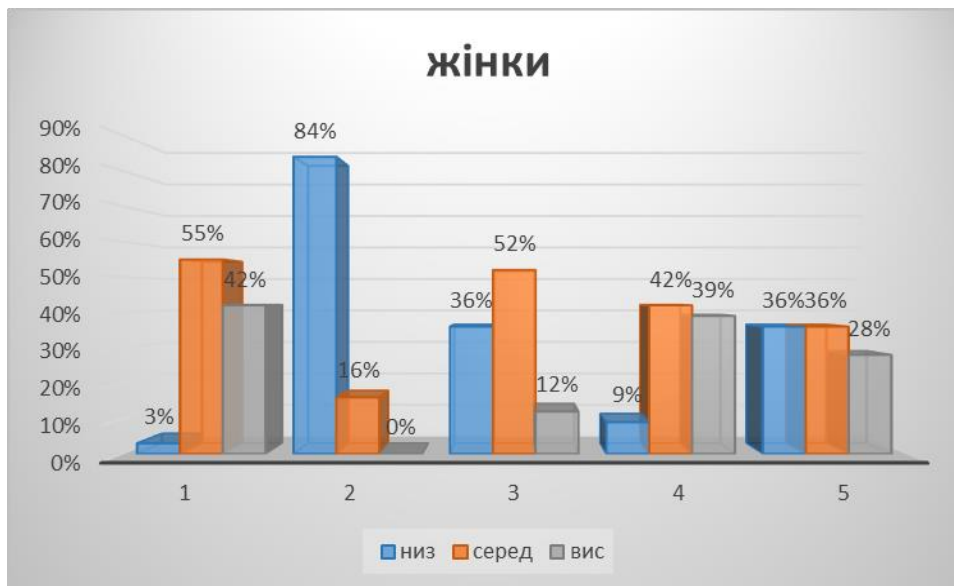

Рис. 7. Результати тесту «Емоційний інтелект» EQ Н. Холла за п'ятьма шкалами (жінки)

1 – «Емоційна обізнаність»; 2 – «Управління своїми емоціями»; 3 – «Самотивація»; 4 – «Емпатія»; 5 – «Розпізнавання емоцій інших людей»

Середній рівень емоційного інтелекту серед чоловіків-респондентів найвищий у шкалі 3 «Самотивація» і становить 58%, а серед жінок-респондентів – шкала 1 «Емоційна обізнаність» – 55%. Найнижчий середній рівень емоційного інтелекту в чоловіків присутній у шкалі 2 «Управління своїми емоціями» – 23%, у жінок це також шкала 2 – 16%. Різниця між відповідями опитаних чоловіків та жінок у межах шкали 2 становить 7%, тобто в чоловіків на 7% нижче управління своїми емоціями, ніж у респондентів-жінок.

Згідно з рис. 6. та рис. 7., видно, що високий рівень емоційного інтелекту більше простежується в досліджуваних жінок, ніж чоловіків. Так шкала 1 «Емоційна обізнаність» становить у жінок 42%, у чоловіків 19%, тобто різниця 23%, шкала 3 «Самотивація» у жінок – 12%, у чоловіків – 10%, шкала 4 «Емпатія» у жінок – 39%, у чоловіків – тільки 9%, різниця – 30%, шкала 5 «Розпізнавання емоцій інших людей» у жінок – 28%, у чоловіків – 3%, різниця – 25%. Виняток становить шкала 2 «Управління своїми емоціями», як зазначалось вище, у жінок – 0%, у чоловіків 3%.

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що ступінь задоволеності шлюбом для загальної вибірки є високим, тобто відсоток задоволеності досліджуваних – абсолютно благополучні та благополучні становить разом 77%. Досліджено, що для більшості досліджуваних емоції створюють складнощі в спілкуванні, це відображено в трьох шкалах: шкала «емоції створюють деякі проблеми» – 31%; шкала «емоції ускладнюють спілкування» – 48%; шкала «емоції заважають спілкуванні» – 21%.

Виявлено, що чим більший емоційний інтелект у подружжі, тим більша задоволеність шлюбом, і навпаки, чим менший показник емоційного інтелекту серед партнерів у шлюбі, тим нижча є задоволеність таким шлюбом. Якщо зіставити шкали складових емоційного інтелекту між собою, можна побачити тенденцію до переважання показників високого рівня емоційного інтелекту в жінок, у порівнянні з чоловіками. Проте в загальному, як показано на рис 5., бачимо, що показник високого рівня емоційного інтелекту в чоловіків становить 0%, а в жінок 3% і показує низький рівень емоційного інтелекту.

Доведено, що чим менші емоційні перешкоди в спілкуванні між чоловіком та жінкою, тим більшим є задоволення в парі від стосунків. І навпаки, чим менший рівень задоволення є в стосунках пари, тим більше присутні емоційні перешкоди у взаємодії партнерів. Вирахувано, що емоційний інтелект низький серед опитуваних чоловіків. Проаналізовано, що є труднощі в управлінні власними емоціями та в розпізнаванні емоцій інших людей більше у чоловіків, ніж у жінок.

Література:

1. Андрусів Л. З. Теоретико-методологічний аналіз особливостей емоційних зв'язків подружжя в умовах воєнного стану. CXLII Міжнародна інтернет – конференція «Перспективні напрямки наукових досліджень» (Чернівці, 31 травня 2024). Чернівці, 2024. С. 241-249.
2. Соколова І. М., Шайхлісламов З. Р., Ладика М. С. Вплив умов бойових дій на психологічний клімат сім'ї. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* Том 33 (72) № 5 2022. С. 54-59.
3. Рудюк О. В. Нормативна й ненормативна кризова феноменологія професіогенезу особистості. *Проблеми сучасної психології.* 2012. № 2. С. 30-36.
4. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка.* №2 (52), С. 3-20.
5. Андрусів Л. З., Шастко І. М. Задоволеність шлюбом як індикатор емоційних зв'язків у стосунках. *Наукові інновації та передові технології. (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал.* 2024. № 6(34) 2024. С. 1464-1473.
6. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. *Науковий вісник ДДУВС.* 2022. Спеціальний випуск № 2. – С. 550-557.

References:

1. Andrusiv, L. Z. (2024) Teoretyko-metodolohichniy analiz osoblyvostei emotsiinykh zviazkiv podruzzhzia v umovakh voiennoho stanu [Theoretical and methodological analysis of the features of emotional relationships of spouses in the conditions of martial law]. *CXLII Mizhnarodna internet – konferentsiia «Perspektyvni napriamky naukovykh doslidzhen» – CXLII International Internet conference «Promising directions of scientific research».* (pp. 241-249) Chernivtsi [in Ukrainian].
2. Sokolova, I. M. Shaikhislamov, Z. R. Ladyka, M. S. (2022) Vplyv umov boiovykh dii na psykhologichnyi klimat sim'i [The influence of the conditions of hostilities on the psychological climate of the family]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Psykhologhiia – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi: Psychology, 5, (Vols. 33 (72)).* 54-59 [in Ukrainian].

3. Rudiuk, O. V. (2012) Normatyvna y nenormatyvna kryzova fenomenolohiia profesiohenezu osobystosti [Normative and non-normative crisis phenomenology of personality professionogenesis]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*. 2, 30-36 [in Ukrainian].
4. Sliusar, L. Ukrainska simia v umovakh viiny [Ukrainian family in the conditions of war.]. *Demohrafiiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*. 2 (52), 3-20 [in Ukrainian].
5. Andrusiv, L. Z., Shastko, I. M. (2024). Zadovolenist shliubom yak indyikator emotsiinykh zviazkiv u stosunkakh [Marital satisfaction as an indicator of emotional bonds in a relationship]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Pedahohika»): zhurnal – Scientific innovations and advanced technologies. (Management and Administration Series, Law Series, Economics Series, Psychology Series, Pedagogy Series): magazine*. 6(34), 1464-1473 [in Ukrainian].
6. Shynkarenko, I. (2022) Sim'ia v umovakh viiny: psykholohichni, psykhosotsialni ta psykhopatolohichni problemy [The family in the conditions of war: psychological, psychosocial and psychopathological problems]. *Naukovyi visnyk DDUVS – Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences*, 2. 550-557 [in Ukrainian].

УДК 159.98

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1015-1024](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1015-1024)

Буряк Остап Ярославович магістр психології, гештальт-терапевт у навчанні, приватна практика, тел.: (099) 004-97-70, <https://orcid.org/0009-0000-8470-2058>

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Анотація. Визначення чинників розвитку резильєнтності є надзвичайно актуальною темою для українського суспільства, що перебуває в умовах війни. Постійний вплив стресу, що виникає через загрозу безпеці, погіршує ментальне здоров'я населення і сприяє виникненню психічних розладів. Здатність до резильєнтності стає важливим інструментом у подоланні довготривалих наслідків стресу. Відтак, актуальною проблемою є пошук ефективних методів для розвитку навичок резильєнтності серед українців. Це дослідження спрямоване на визначення ключових чинників, що сприяють зміцненню психологічної стійкості в умовах хронічного стресу.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми визначення чинників розвитку резильєнтності. Аналізуючи праці вітчизняних та закордонних вчених, визначено перелік чинників резильєнтності на чотирьох рівнях: індивідуальному, сімейному, робочого колективу або команди, соціальному. До основних індивідуальних чинників належать: позитивний копінг, позитивні прагнення, позитивне мислення, реалізм, контроль поведінки, фізична підготовка, альтруїзм. До основних чинників сімейного рівня належать: емоційні зв'язки, комунікація, підтримка, близькість, виховання, адаптивність. До чинників резильєнтності на рівні робочого колективу або команди відносяться: позитивний психологічний клімат, командна робота, згуртованість. До чинників резильєнтності на рівні соціуму відносяться: приналежність, згуртованість, зв'язаність, колективна ефективність. Аналіз факторів, що впливають на розвиток резильєнтності, дозволив виділити дві основні групи: 1) ті, що обумовлені генетично і важко піддаються зміні (такі як темперамент, властивості нервової системи, розвиток мозку тощо); 2) ті, що формуються в результаті особистого досвіду та взаємодії з іншими і можуть зазнавати змін під впливом психотерапії (стратегії боротьби зі стресом, самооцінка, внутрішній локус контролю тощо). Дослідження дозволило систематизувати фактори розвитку резильєнтності, які можуть бути об'єктом психотерапевтичного впливу.

У висновку наголошено: з метою протистояння негативним психологічним наслідкам тривалого впливу стресу, необхідно розвивати навички резильєнтності за допомогою психотерапії та психотерапевтичних технік.

Ключові слова: стрес, резильєнтність, чинники резильєнтності, розвиток резильєнтності, психотерапія.

Buriak Ostap Yaroslavovych Master of Psychology, Gestalt therapist in training, private practice, tel.: (099) 004-97-70, <https://orcid.org/0009-0000-8470-2058>

RESILIENCE DEVELOPMENT FACTORS: ANALYTICAL REVIEW

Abstract. Determining the factors of resilience development is an extremely relevant topic for the Ukrainian society, which is in the conditions of war. Constant exposure to stress caused by security threats worsens the mental health of the population and contributes to the emergence of mental disorders. The ability to be resilient becomes an important tool in overcoming the long-term effects of stress. Therefore, finding effective methods for developing resilience skills among Ukrainians is an urgent problem. This study is aimed at determining the key factors contributing to the strengthening of psychological resilience under conditions of chronic stress.

The purpose of the article is to highlight the results of an analytical review of the problem of determining the factors of resilience development. Analyzing the works of domestic and foreign scientists, a list of factors of resilience was determined at four levels: individual, family, work team or team, and social. The main individual factors include: positive coping, positive aspirations, positive thinking, realism, behavior control, physical training, altruism. The main factors at the family level include: emotional ties, communication, support, closeness, upbringing, adaptability. Factors of resilience at the level of a work team or team include: positive psychological climate, teamwork, cohesion. The factors of resilience at the level of society include: belonging, cohesion, connectedness, collective efficiency. The analysis of factors influencing the development of resilience made it possible to distinguish two main groups: 1) those that are genetically determined and difficult to change (such as temperament, properties of the nervous system, brain development, etc.); 2) those that are formed as a result of personal experience and interaction with others and can undergo changes under the influence of psychotherapy (strategies to combat stress, self-esteem, internal locus of control, etc.). The study made it possible to systematize the factors of resilience development, which can be the object of psychotherapeutic influence.

The conclusion emphasizes: in order to resist the negative psychological consequences of long-term exposure to stress, it is necessary to develop resilience skills with the help of psychotherapy and psychotherapeutic techniques.

Keywords: stress, resilience, factors of resilience, development of resilience, psychotherapy.

Постановка проблеми. Війна суттєво впливає на психічне здоров'я українців. Умови воєнного часу спричиняють постійний стрес, оскільки люди живуть у страху та невизначеності через загрозу безпеці для себе та своїх

близьких. Українці стикаються з травмами та втратою рідних і близьких, що може призводити до тяжких психологічних травм і розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Невпевненість у майбутньому, постійний страх і хвилювання можуть викликати депресію та тривогу.

Оскільки більшість населення України не може уникнути впливу війни, здатність до резильєнтності стає важливим інструментом у протидії тривалому стресу. Резильєнтні люди зазвичай швидше оговтуються від потрясінь, зберігають позитивний настрій і вміють бачити ситуацію з позитивного боку навіть у складних обставинах. Резильєнтність допомагає шукати підтримку у родини, друзів та спільноти, що є ключовим фактором у подоланні стресу. Тому важливою та актуальною проблемою є пошук практичних способів розвитку навичок резильєнтності серед українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема резильєнтності та різноманітні її аспекти викликали значний інтерес у багатьох дослідників. Д. Асонов, О. Хаустова, Г. Лазос, Е. Грішин створили інструменти для психодіагностики резильєнтності та дослідили чинники, що сприяють її розвитку у особистості; Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко розробили методики психосоціальної підтримки в екстремальних ситуаціях; О. М. Кокун описав концепцію життєстійкості у професійній діяльності та створив психодіагностичні інструменти. Закордонні дослідники, що вивчали резильєнтність: J. Acosta, A. Chandra, J. Madrigano, G. A. Bonanno, E. D. Diminish, L. Campbell-Sills, M. B. Stein, D. Cicchetti, A. Feder, S. Fred-Torres, S. M. Southwick, D. S. Charney, S. Fergus, M. A. Zimmerman. Соціальна значущість та недостатня вивченість практичних методів розвитку резильєнтності зумовили вибір теми цього дослідження.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми визначення чинників розвитку резильєнтності.

Виклад основного матеріалу. Термін «резильєнтність» пов'язаний зі здатністю психіки людини відновлюватися після несприятливих обставин. Вивчення того, як деякі люди можуть витримати, відновитися і навіть психологічно зрости після складних життєвих випробувань або катастроф, є важливим для психологів, психотерапевтів та працівників допоміжних професій. Дослідження резильєнтності важливе не лише через розуміння людської здатності до позитивної психологічної адаптації у несприятливих умовах, але й через можливість розробки спеціальних методів для профілактики та розвитку резильєнтності, життєвої витривалості та стійкості до стресу. Це дозволить людям самостійно справлятися зі стресовими ситуаціями та зміцнювати своє психічне здоров'я загалом [1].

Резильєнтність, або психологічну стійкість, зазвичай визначають як здатність до позитивної адаптації, незважаючи на труднощі. Протягом останніх 40 років дослідження резильєнтності пройшли кілька етапів. Спочатку акцент був на особистісних відмінностях, але з часом психологи визнали, що багато чинників, що сприяють розвитку резильєнтності, знаходяться поза межами

особистості. Це привело до вивчення факторів резильєнтності на індивідуальному, сімейному, громадському та культурному рівнях. Зростає інтерес до резильєнтності як характеристики цілих спільнот і культурних груп, враховуючи вплив спільноти та культури на психологічну стійкість індивідів. Сучасні дослідження показали, що фактори резильєнтності змінюються в різних контекстах, що сприяло формуванню уявлення про резильєнтність як процес, залежний від середовища, а не як постійну характеристику особистості [2].

Ресурси резильєнтності визначають, чи викликають стресори порушення біопсиходуховної рівноваги людини. Якщо ресурсів недостатньо, відбувається розлад, що сприяє емоційним і поведінковим реакціям. Потім ці відповіді призводять до одного з чотирьох результатів: (1) стійка реінтеграція, коли індивід повертається до вищого рівня гомеостазу, (2) гомеостатична реінтеграція, де індивід повертається до свого вихідного рівня, (3) реінтеграція з втратою, до нижчого рівня функціонування та (4) дисфункціональна реінтеграція, що призводить до дезадаптивної та деструктивної поведінки [1, 2].

Закордонні дослідники зазначають, що чинники, що впливають на резильєнтність, об'єднуються в загальні механізми, які включають індивідуальні особливості, процеси оцінки, використання соціальних ресурсів та стратегії подолання. Вони припускають, що індивідуальні відмінності, такі як особистісні риси та переконання, впливають на реакцію людини як безпосередньо (через вибір стратегії подолання), так і опосередковано (через процеси оцінювання та соціальні ресурси). Ефективні реакції сприяють мінімізації симптомів та забезпечують позитивну адаптацію [3]. Аналітичний огляд чинників розвитку резильєнтності дозволяє сформулювати концептуальну модель (рис. 1), що відображає склад, структуру та зв'язки основних елементів поняття резильєнтності як процесу, що були описані та узагальнені попередніми дослідниками.

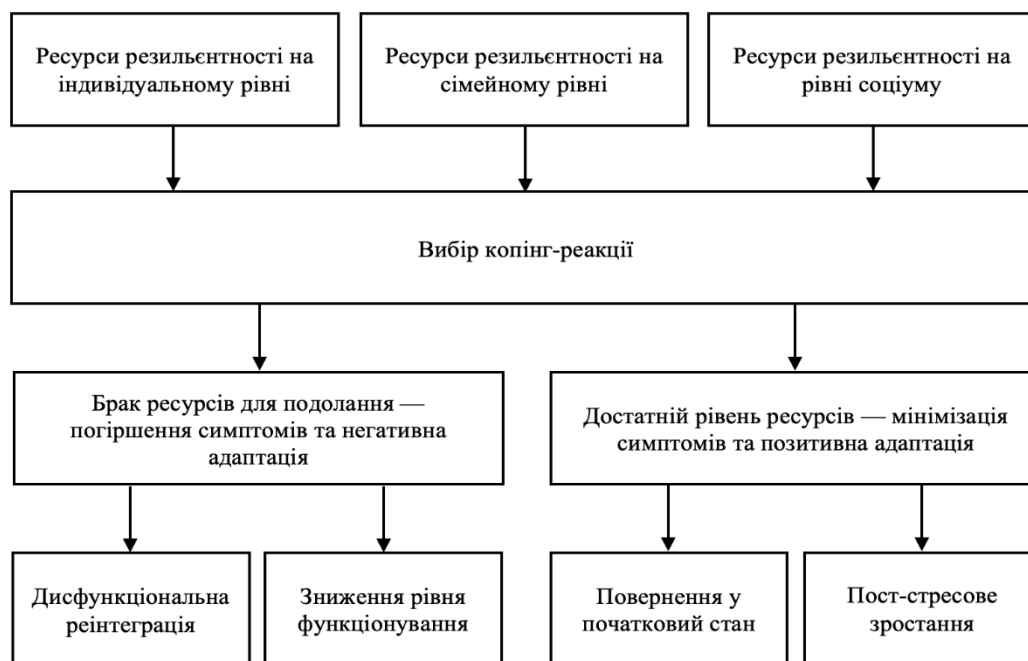

Рис. 1. Концептуальна модель резильєнтності як процесу.

Рівень резильєнтності особистості визначається різноманітними психосоціальними аспектами, серед яких ключові — цілеспрямоване подолання викликів, позитивні емоції, внутрішня міцність, гнучкість мислення, емоційний інтелект, осмислення життєвих цілей, здоровий спосіб життя та міцна соціальна підтримка [4].

Для підтримки і підвищення рівня резильєнтності важливо приймати зміни як частину життя, дивитися на складні ситуації з нової перспективи, нагадувати собі про позитивні аспекти, розвивати увагу й усвідомленість, дбати про фізичне самопочуття, спрямовувати увагу на позитивні очікування, використовувати внутрішні ресурси, підтримувати зв'язки з оточуючими, надавати допомогу іншим і активно шукати можливості для розвитку [4, 5].

Психологічні чинники, що сприяють розвитку резильєнтності, включають спрямованість на досягнення цілей, відчуття гармонії у житті, позитивні емоції, адекватну самооцінку, ефективні стратегії копіngu, впевненість у власних силах, оптимізм, підтримку з боку оточення і вміння звертатися за допомогою до інших, гнучкість мислення та духовний розвиток [6].

Згідно з дослідженнями зарубіжних експертів, ключові чинники резильєнтності включають [2]:

- підтримуючі стосунки в сім'ї та поза нею, які створюють почуття любові та довіри, слугують прикладом для наслідування, заохочують та заспокоюють;
- здатність розробляти реалістичні плани та ефективно їх втілювати;
- впевненість у власних можливостях;
- комунікативні навички та здатність розв'язувати проблеми;
- вміння керувати власними емоціями.

До важливих додаткових аспектів успішної резильєнтності належать:

- ефективне управління часом;
- схильність до оптимізму;
- здатність до релаксації;
- розуміння власних емоцій;
- самоконтроль і позитивний настрій;
- регулярні прогулянки на свіжому повітрі.

В умовах аналітичного огляду виокремлено дві групи факторів резильєнтності на індивідуальному рівні: 1) генетично задані, які не піддаються значному впливу (наприклад, темперамент, особливості нервової системи, розвиток мозку); 2) набуті через особистий досвід і піддаються психологічній корекції (такі як стратегії боротьби зі стресом, самооцінка, внутрішній локус контролю).

Індивідуальні фактори, що сприяють розвитку резильєнтності і можуть бути змінені за допомогою психотерапії, включають [2, 3]:

- Позитивний копінг. Процес подолання життєвих труднощів, спрямований на вирішення особистих та міжособистісних проблем, включаючи активні, проблемно-орієнтовані та вольові підходи. Психотерапія може

допомогти клієнтам розвинути ефективні стратегії копіngu, навчитися розпізнавати та керувати стресовими ситуаціями, а також знайти нові підходи до подолання труднощів.

- Позитивні прагнення. Стан ентузіазму та активності, що включає позитивні емоції, оптимізм, почуття гумору навіть під час стресу, надію та гнучкість до змін. Психотерапія може сприяти розвитку позитивних прагнень через роботу з негативними думками, заохочення до оптимізму, підтримку у знаходженні позитивних аспектів у складних ситуаціях та підвищення стресостійкості.

- Позитивне мислення. Обробка інформації та зміна уподобань через позитивне переосмислення, пошук виходу з ситуацій, гнучкість, позитивні очікування та психологічну підготовку. Психотерапія може навчити клієнтів позитивному переосмисленню подій, розвитку гнучкості мислення, формуванню позитивних очікувань і покращенню навичок психологічної підготовки до труднощів.

- Реалізм. Реалістичне сприйняття можливостей, наявність реалістичних очікувань, самооцінка та самоцінність, впевненість, самоефективність, відчуття контролю та прийняття того, що не можна змінити. Психотерапія допомагає клієнтам розвивати реалістичне сприйняття себе і світу, працювати над реалістичними очікуваннями, зміцнювати самооцінку, підвищувати впевненість у своїх силах та навчатися приймати те, що знаходиться поза їх контролем.

- Контроль поведінки. Моніторинг, оцінка та корекція емоційних реакцій для досягнення цілей, включаючи саморегуляцію, самоуправління та самовдосконалення. Психотерапія може навчити клієнтів ефективним стратегіям саморегуляції, управління емоціями, розвиток самоконтролю та самовдосконалення для досягнення бажаних цілей.

- Фізична підготовка. Здатність ефективно функціонувати в різних аспектах життя. Психотерапія може сприяти усвідомленню важливості фізичної активності для психічного здоров'я, підтримувати клієнтів у розвитку здорових звичок та допомагати інтегрувати фізичну активність у щоденне життя.

- Альтруїзм. Безкорислива турбота про благо інших, мотивація допомагати без очікування винагороди. Психотерапія може допомогти клієнтам розвинути емпатію, заохочувати до участі в альтруїстичних діях та навчити знаходити задоволення у допомозі іншим, що може підвищити їхню резильєнтність та загальне благополуччя.

Чинники сімейного рівня, що сприяють розвитку резильєнтності і можуть бути змінені за допомогою психотерапії, включають [4, 7]:

- Емоційні зв'язки. Взаємозв'язки між членами сім'ї, включаючи спільний відпочинок та розваги. Психотерапія може допомогти зміцнити емоційні зв'язки між членами сім'ї, сприяючи покращенню розуміння один

одного, розвитку навичок взаємодії та знаходженню спільних інтересів для спільного проведення часу.

- **Комунікація.** Обмін думками та інформацією, вирішення проблем та управління відносинами. Психотерапія може навчити ефективним технікам комунікації, допомогти подолати комунікативні бар'єри, покращити вміння вирішувати конфлікти та керувати відносинами всередині сім'ї.

- **Підтримка.** Розуміння доступності підтримки в сім'ї, що включає емоційну, матеріальну, інструментальну, інформаційну та духовну підтримку. Психотерапія може допомогти виявити та активувати різні види підтримки в сім'ї, навчити членів сім'ї просити допомогу та надавати підтримку один одному в складні моменти.

- **Близькість.** Любов, зближення, відданість. Психотерапія може сприяти зміцненню емоційної близькості, розвитку глибших емоційних зв'язків, підвищенню рівня довіри та відданості між членами сім'ї.

- **Виховання.** Батьківські навички. Психотерапія може допомогти батькам розвивати ефективні навички виховання, підтримувати їх у розв'язанні виховних проблем, підвищувати компетентність у вихованні дітей та створенні сприятливого середовища для їхнього розвитку.

- **Адаптивність.** Здатність легко адаптуватися до змін, включаючи гнучкість у ролях в сім'ї. Психотерапія може допомогти членам сім'ї розвивати адаптивність, навчитися гнучко реагувати на зміни, ефективно перерозподіляти ролі та обов'язки, підвищувати загальну стійкість сім'ї до життєвих викликів.

З групи чинників розвитку резильєнтності на сімейному рівні можна зробити висновок, що побудова надійної прив'язаності з батьками чи опікунами відіграє важливу роль у формуванні резильєнтності особистості. Їхня увага, любов та прийняття стають фундаментом психологічної стійкості. Також важливі близькі стосунки з іншими (друзями, колегами, сусідами) та відчуття прийнятості. Психотерапія може допомогти у створенні стабільних та здорових стосунків з сім'єю, романтичним партнером, друзями, колегами, що сприятиме підвищенню резильєнтності.

Чинники розвитку резильєнтності на рівні робочого колективу або команди, що можуть бути покращені за допомогою психотерапії, включають [2, 3]:

- **Позитивний психологічний клімат.** Створення сприятливого середовища для взаємодії в колективі, формування відчуття гордості за виконувану місію, ефективне лідерство, позитивне моделювання ролей та впровадження корпоративної політики. Психотерапія може допомогти у створенні та підтримці позитивного психологічного клімату в колективі, навчаючи керівників ефективним методам лідерства, розвитку емоційного інтелекту та вмінням підтримувати здорову робочу атмосферу.

- **Командна робота.** Координація роботи між членами команди, включаючи гнучкість у взаємодії. Психотерапія може сприяти покращенню командної роботи через розвиток комунікативних навичок, підвищення рівня

взаєморозуміння та довіри між членами команди, а також навчання ефективним методам вирішення конфліктів та координації дій.

- Згуртованість. Здатність команди виконувати спільні дії; єдність її членів у підтримці один одного та досягненні спільної мети. Психотерапія може сприяти згуртованості команди, розвиваючи почуття спільної мети, підвищуючи взаємну підтримку та співпрацю, допомагаючи членам команди відчувати себе частиною єдиного цілого та спільно долати труднощі.

Суспільні чинники, що впливають на рівень резильєнтності та можуть бути покращені за допомогою психотерапії, включають [4, 7]:

- Приналежність. Інтеграція та дружба, що включає участь у духовних чи конфесійних організаціях, протоколах, церемоніях, соціальних службах, школах тощо. Психотерапія допомагає людині знайти своє місце у духовних чи конфесійних спільнотах, підтримуючи процес інтеграції та підтримки. Вона сприяє залученню до участі у церемоніях, соціальних службах та інших спільних заходах, сприяючи збільшенню почуття приналежності та підтримки.

- Згуртованість. Зв'язки, що об'єднують людей у спільноті, включаючи спільні цінності та взаємну приналежність. Психотерапія сприяє формуванню та підтримці зв'язків, які об'єднують людей навколо спільних цінностей та ідей. Вона підтримує взаємну приналежність, сприяючи зміцненню відносин та сприяючи спільному вирішенню конфліктів та завдань.

- Зв'язаність. Якість і кількість зв'язків з іншими людьми в громаді; включає зв'язки з місцем або людьми цього місця; різні її аспекти включають прихильність, структуру, ролі, відповідальність та спілкування. Психотерапія сприяє покращенню якості та кількості зв'язків з іншими людьми в громаді. Вона підтримує встановлення структурованих відносин, включаючи прихильність, структуру, ролі та взаємне спілкування, що сприяє збільшенню взаємодії та відповідальності.

- Колективна ефективність. Уявлення членів групи про здатність групи працювати разом. Психотерапія допомагає членам групи розвивати позитивне уявлення про здатність групи до спільної роботи. Вона сприяє розвитку комунікаційних навичок, емоційного і соціального інтелекту та вирішенню конфліктів, що покращує колективну діяльність групи.

З цієї групи факторів можна зробити висновок, що для високого рівня резильєнтності важливою є залученість у культурне життя спільноти та досвід підтримуючої спільноти і колективу. Наразі в українському суспільстві існує значний осуд. Люди можуть стикатися з публічним осудом за виїзд з країни, бездіяльність, або висвітлення способу життя, що не стосується війни. Це призводить до того, що велика частина населення може почувати себе «відчуженою» від соціуму, що викликає значний стрес і тривогу. Також оприлюднення інформації про зловживання владою та корупцію може посилювати відчуття несправедливості, втрату контролю та небажання бути частиною суспільства. Всі ці фактори сприяють зниженню резильєнтності.

Психотерапія може допомогти у пошуку однодумців та формуванні мікро-спільнот для підвищення резильєнтності (наприклад, групова терапія, групи за інтересами, групи підтримки).

Висновки. Аналітичний огляд результатів досліджень проблеми визначення чинників розвитку резильєнтності показав: з метою протистояння негативним психологічним наслідкам тривалого впливу стресу, необхідно розвивати навички резильєнтності за допомогою психотерапії та психотерапевтичних технік. За допомогою підвищення ресурсів резильєнтності на кожному з рівнів — індивідуальному, сімейному, колективному або командному, соціальному, людина може отримати у розпорядження більше інструментів для ефективного копінгу зі складними стресовими обставинами, що запобігатиме негативним наслідкам стресу (дисфункціональна реінтеграція, зниження рівня функціонування) і сприятиме позитивним результатам взаємодії (повернення у початковий стан, пост-стресове зростання).

Література:

1. Асонов, Д., Хаустова, О. (2019). Розвиток концепції резилієнсу в науковій літературі протягом останніх років. Психосоматична медицина та загальна практика, 4(4), e0404219. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/219>
2. Грішин, Е. (2021). Резилієнтність особистості: Сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 64, 62–81. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>
3. Гусак, Н., Чернобровкіна, В., Чернобровкін, В., Максименко, А., Богданов, С., Бойко, О. (2017). Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс: навч.-метод. посіб. [за заг. ред. Н. Гусак]. К.: НаУКМА. 92 с.
4. Карпенко Є.В. Методи сучасної психотерапії : навч. посібник. Дрогобич: Посвіт, 2016. 250 с.
5. Кокун, О. М. (2021-а). Життєстійкість як напрям сучасних психологічних досліджень. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. V, Вип. 21, 69–88. <https://lib.iitta.gov.ua/727273/>
6. Kokun, O. (2022). The Ukrainian population's war losses and their psychological and physical health. Journal of Loss and Trauma. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612>
7. Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., & Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. Annual Review of Clinical Psychology, 17, 521–549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>

References:

1. Assonov, D., Haustova, O. (2019). The development of the concept of resilience in scientific literature in recent years. Psychosomatic Medicine and General Practice, 4(4), e0404219. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/219>
2. Grishin, E. (2021). Personality resilience: The essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development. Bulletin of KhNPU named after H.S. Fryling pans Psychology. Vol. 64, 62–81. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>
3. Husak, N., Chernobrovkina, V., Chernobrovkin, V., Maksymenko, A., Bogdanov, S., Boyko, O. (2017). Psychosocial support in emergency situations: resilience approach: teaching method. manual [in general ed. N. Husak]. K.: NaUKMA. 92 p.

4. Karpenko E.V. Methods of modern psychotherapy: teaching. manual. Drohobych: Posvit, 2016. 250 p.
5. Kokun, O. M. (2021-a). Vitality as a direction of modern psychological research. Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine. Volume. V, Issue 21, 69–88. <https://lib.iitta.gov.ua/727273/>
6. Kokun, O. (2022). The Ukrainian population's war losses and their psychological and physical health. Journal of Loss and Trauma. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612>
7. Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., & Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. Annual Review of Clinical Psychology, 17, 521–549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>

УДК 159.922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1025-1034](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1025-1034)

Василенко Ірина Анатоліївна доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та диференціальної психології, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, <https://orcid.org/0000-0001-7524-6943>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У даній статті представлено результати емпіричного дослідження психологічної проникливості у контексті властивостей особистості, що дозволяє виявити детермінанти та закономірності між властивостями особистості та психологічною проникливістю, і описати психологічні характеристики осіб різного рівня психологічної проникливості.

Викладено результати емпіричного дослідження, спрямованого на пошук співвідношення між такими показниками психологічної проникливості: психологічна пильність, соціальна інтуїція, спрямованість на розуміння іншого, схильність до психологічної інтерпретації, самостійність суджень, безсторонність, схильність до створення цілісного образу, гнучкість образу і відповідно показниками властивостей особистості: невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратівливість, товариськість, врівноваженість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість, екстраверсія-інтроверсія, емоційна лабільність, маскуліність-фемінність.

Надано математико-статистичний аналіз емпіричних даних, який включає результати пошуку взаємозв'язків між показниками властивостей особистості та психологічною проникливістю. Наведено результати кореляційного аналізу, який показав наявність додатних та від'ємних зв'язків між показниками властивостей особистості та психологічною проникливістю. Для підтвердження означених взаємозв'язків здійснено якісний аналіз, в рамках якого розглянуто та надано психологічні характеристики властивостей особистості представників груп високого (ПП max) та низького (ПП min) рівнів психологічної проникливості. Надано результати диференціально-психологічного аналізу, спрямованого на пошук і виявлення характерних властивостей особистості, які притаманні представникам низького та високого рівня психологічної проникливості. Результати дослідження підтверджують, що психологічна проникливість є багатовимірним феноменом, тісно пов'язаним з властивостями особистості. Високий рівень психологічної проникливості характеризується відкритістю до спілкування, емоційною стабільністю, врівноваженістю та здатністю до саморегуляції, що дозволяє

ефективно взаємодіяти з оточуючими і контролювати свої емоції. Низький рівень психологічної проникливості пов'язаний з емоційною нестабільністю, високим рівнем невротизму, депресивності та реактивної агресивності, що ускладнює міжособистісні взаємодії та саморегуляцію.

Отримані дані можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки та тренінгів, спрямованих на розвиток психологічної проникливості, що сприятиме покращенню міжособистісної взаємодії та емоційної стабільності. Загалом, дослідження підкреслює важливість комплексного підходу до вивчення психологічної проникливості, враховуючи різноманітні аспекти особистості та детермінанти, що можуть впливати на її рівень та прояви.

Ключові слова: психологічна проникливість, рівні психологічної проникливості, особистість, властивості особистості, особистісні детермінанти.

Vasilenko Irina Anatoliivna Associate Professor, Ph.D. in Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General and Differential Psychology, K.D. Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-7524-6943>

PSYCHOLOGICAL INSIGHT IN THE CONTEXT OF PERSONALITY TRAITS

Abstract. This article presents the results of an empirical study on psychological insight in the context of personality traits, aiming to identify determinants and patterns between personality traits and psychological insight, and to describe the psychological characteristics of individuals at different levels of psychological insight. The study provides empirical findings examining correlations between psychological insight indicators such as psychological vigilance, social intuition, understanding others' perspectives, propensity for psychological interpretation, independent judgment, impartiality, tendency to create holistic images, flexibility of mental representations, and personality traits including neuroticism, spontaneous aggression, depression, irritability, sociability, equilibrium, reactive aggression, shyness, openness, extraversion-introversion, emotional lability, and masculinity-femininity.

A mathematical and statistical analysis of empirical data is provided, revealing positive and negative relationships between personality traits and psychological insight. Qualitative analysis confirms these relationships, providing psychological profiles of personality traits among individuals with high (max PSI) and low (min PSI) levels of psychological insight. Differential psychological analysis identifies characteristic personality traits associated with low and high levels of psychological insight. The study confirms that psychological insight is a multidimensional phenomenon closely linked to personality traits.

High psychological insight is characterized by openness to communication, emotional stability, equilibrium, and self-regulation abilities, facilitating effective interpersonal interactions and emotion control. Low psychological insight is associated with emotional instability, high neuroticism, depression, and reactive aggression, complicating interpersonal interactions and self-regulation.

These findings can inform the development of psychological support programs and training aimed at enhancing psychological insight, thereby improving interpersonal interactions and emotional stability. Overall, the research underscores the importance of a comprehensive approach to studying psychological insight, considering diverse aspects of personality and determinants that may influence its levels and manifestations.

Keywords: psychological insight, levels of psychological insight, personality, personality traits, personality determinants.

Постановка проблеми. У сучасному науковому просторі психологічних досліджень тема психологічної проникливості визнається як надзвичайно важлива і актуальна. Це обумовлено тим, що здатність розуміти інших людей, формулювати судження про їх унікальні особливості та передбачати їхні майбутні дії, відкриває неосяжний світ індивідуальності кожної людини.

За психологічним словником, проникливість - це психологічна здатність до швидкого розуміння людей і взаємин між ними у конкретній ситуації, здатність до прогнозування поведінки партнера у спілкуванні. Проникливість є цілісною структурою, функціональною системою, що включає різні рівні психологічного відображення

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему психологічної проникливості висвічували у наукових працях О.П. Саннікова, О.А. Кисельова, М.Е. Білова, Г.Ш. Коваль, В.В. Куліченко, О.А. Оріщенко та І.А. Страцинська. Їх дослідження охоплюють різні аспекти психологічної проникливості.

У дослідженні психологічна проникливість вивчена з позиції континуально-ієрархічної концепції особистості та визначена як: «... інтегральну, складну властивість особистості, котра відображає внутрішній, психологічний світ іншої людини, що виявляється у вмінні швидко й точно складати судження про іншу людину, про її переживання, стани, риси характеру, вчинки, а нерідко і про наміри» [4, стр.119].

Серед показників психологічної проникливості на якісному рівні її структури О.П. Саннікової вивчаються: психологічна пильність; соціальна інтуїція; спрямованість на розуміння іншого; схильність до психологічної інтерпретації; самостійність суджень; безсторонність; схильність до створення цілісного образу; гнучкість образу Особливістю цієї структури психологічної проникливості є те, що вона дозволяє вивчити індивідуально-своєрідне в особистості, котре властиве тільки одній людині [4,5].

О.А. Кисельова досліджувала загальні закономірності та індивідуальні особливості у прояві психологічної проникливості, зокрема в контексті вибору

різних психологічних стратегій для успішного сприйняття та оцінювання інших людей. Психологічна проникливість розглядається як відносно стійка властивість індивідуальності, що проявляється в здатності глибоко проникати у внутрішній психологічний світ іншої людини, адекватно розуміти та інтерпретувати його поведінку, особливості характеру, емоційні стани та інше.

У дослідженнях Біловою М.Е. та Коваль Г.Ш., виявлено взаємозв'язки психологічної проникливості з особистісними якостями, які впливають на формування професійних компетентностей майбутніх психологів, та описані взаємозв'язки між психологічною проникливістю та емпатійними здібностями в контексті професійної підготовки.

Страцинською І.А., вивчено особливості проявів психологічної проникливості у людей з різним типом локусу контролю та встановлено, що інтернали і екстернали виявляють гнучкість у створенні психологічного образу іншої особи. Однак інтернали відзначаються сильнішою спрямованістю на глибше розуміння інших та формування більш цілісного образу особистості, незважаючи на можливу слабкість у соціальній інтуїції. У той час як екстернали частіше використовують інтуїцію, що може викликати неточності у їхньому описі психологічного портрету іншої людини.

Куліченко В.В. розглядає феномен психологічної проникливості як здатність людини до передбачення майбутніх подій і прийняття рішень з цим урахуванням. Автор підкреслює, що сучасні науковці розглядають проникливість через призму прийняття рішень і важливо визначити особливості цього явища, які впливають на якість прийняття рішень, особливо в умовах невизначеності.

Оріщенко О. А. вивчено "психологічні портрети" осіб з різними типами емпатичної спрямованості, встановлено унікальну специфіку психологічної проникливості кожного типу, підтверджено, що найвищі значення загального показника психологічної проникливості спостерігаються серед осіб з вираженими аутоемпатичними тенденціями.

Вивчення психологічної проникливості у контексті властивостей особистості дозволяє виявити детермінанти та закономірності між властивостями особистості та психологічною проникливістю, і описати психологічні характеристики осіб різного рівня психологічної проникливості.

Мета статті – дослідження індивідуально-психологічних особливостей властивостей особистості, представників які різняться за рівнем психологічної проникливості.

Виклад основного матеріалу. Вибірку дослідження склали здобувачі освіти Університету імені К.Д. Ушинського у кількості 45 осіб віком від 18 до 35 років. Дослідження проникливості здійснювалося за допомогою «Тест-опитувальника психологічної проникливості» (О.П. Саннікова, О.А. Кисельова), для діагностики властивостей особистості застосовано Фрайбургський багатифакторний особистісний опитувальник (FPI). За допомогою комп'ютерної

програми SPSS 23.0 for Windows було виконано статистичну обробку даних (кореляційний аналіз).

Результати кореляційного аналізу між показниками психологічної проникливості та властивостями особистості представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками психологічної проникливості та властивостями особистості

Показники		Показники психологічної проникливості							
		Ппи	Сін	Сро	Пін	Ссуд	Нсуд	Інт	Гобр
Властивості особистості (за FPI)	НЕ		- 337*			-399**		- 314*	
	СА		- 304*	-309*	- 362*		415**		
	ДЕ	295*		346*		-425**		483**	-295*
	ДР	301*			- 292*		424**		
	ТО	379* *		438* *	392**	545**		325*	515**
	ВР	362*	490**		409**	412**	427**		428**
	РА		443**			-225*		-374*	379**
	СО			335*	- 215*				
	ВІ	309*	354*		523**	307*		512**	
	ЕІ	421* *		309*	296*	295*	306*		352*
	ЕЛ		- 315*		- 266*	359**			-394**
	МФ			296*					342*

Примітка. Тут і далі в таблицях: 1) позначення ** – значущість зв'язку на рівні $p \leq 0.01$; * – $p \leq 0.05$; 2) умовні позначення: 2) Ппи – психологічна пильність, Сін– соціальна інтуїція, Сро – спрямованість на розуміння іншого, Пін – схильність до психологічної інтерпретації, Ссуд – самостійність суджень, Нсуд – неупередженість суджень, Інт - інтегрованість, стислість психологічного образу, Гобр – гнучкість образу іншого; 3) невротичність (НЕ), спонтанна агресивність (СА), депресивність (ДЕ), дратівливість (ДР), товариськість (ТО), врівноваженість (ВР), реактивна агресивність (РА), сором'язливість (СО), відкритість (ВІ), екстраверсія-інтроверсія (ЕІ), емоційна лабільність (ЕЛ), маскуліність - фемінність (МФ).

Отже, кореляційний аналіз показав наявність додатних та від'ємних зв'язків між досліджуваними показниками. Так, показник психологічна

пильність (Ппи) виявив від'ємний зв'язок з показниками: депресивність (ДЕ), дратівливість (ДР) ($p \leq 0,05$) та додатний зв'язок на 1% рівні з показниками товариськість (ТО) і екстраверсія-інтроверсія (ЕІ), також встановлено додатний зв'язок з показниками врівноваженість (ВР) ($p \leq 0,05$) та відкритість (ВІ) ($p \leq 0,05$).

Показник соціальна інтуїція (Сін) отримав додатні зв'язки з показниками врівноваженість (ВР) ($p \leq 0,01$), відкритість (ВІ) ($p \leq 0,05$) та від'ємний зв'язок з показниками невротичність (НЕ), спонтанна агресивність (СА), реактивна агресивність (РА), емоційна лабільність (ЕЛ).

Показник спрямованість на розуміння іншого (Сро) виявив додатний зв'язок з показником товариськість (ТО) ($p \leq 0,01$) та з показниками екстраверсія-інтроверсія (ЕІ), маскуліність-фемінність (МФ) на 5% рівні. Також встановлено від'ємний зв'язок на 5% рівні з показниками: спонтанна агресивність (СА), депресивність (ДЕ), сором'язливість (СО).

Показник схильність до психологічної інтерпретації (Пін) отримав додатні зв'язки з показниками товариськість (ТО) ($p \leq 0,01$), врівноваженість (ВР) ($p \leq 0,01$), відкритість (ВІ) ($p \leq 0,01$), та від'ємний зв'язок з показниками спонтанна агресивність (СА) ($p \leq 0,05$), дратівливість (ДР) ($p \leq 0,05$), сором'язливість (СО) ($p \leq 0,05$), емоційна лабільність (ЕЛ) ($p \leq 0,05$).

Самостійність суджень (Ссуд) додатньо пов'язана з показниками товариськість (ТО) ($p \leq 0,01$), врівноваженість (ВР) ($p \leq 0,01$), екстраверсія-інтроверсія (ЕІ) ($p \leq 0,05$) та від'ємно пов'язана на 1% рівні з такими властивостями особистості, як невротичність (НЕ), депресивність (ДЕ), емоційна лабільність (ЕЛ) і на 5% рівні з реактивною агресивністю (РА).

Виявлено додатні зв'язки між показниками неупередженість суджень (Нсуд) з властивостями врівноваженість (ВР) ($p \leq 0,01$), екстраверсія-інтроверсія (ЕІ) ($p \leq 0,05$) та від'ємний зв'язок на 1% рівні з спонтанною агресивністю (СА) і дратівливістю (ДР).

Отримано додатні зв'язки між показниками інтегрованість, стислість психологічного образу (Інт) та товариськістю (ТО) ($p \leq 0,05$), врівноваженістю (ВР) ($p \leq 0,01$), виявлено від'ємні зв'язки з показниками невротичність (НЕ) ($p \leq 0,05$), депресивність (ДЕ) ($p \leq 0,05$) та реактивна агресивність (РА) ($p \leq 0,05$).

Показник гнучкість образу іншого (Гобр) виявив додатний зв'язок з показниками товариськість (ТО) ($p \leq 0,01$), врівноваженість (ВР) ($p \leq 0,01$), екстраверсія-інтроверсія (ЕІ) ($p \leq 0,05$), маскуліність-фемінність (МФ) ($p \leq 0,05$) та від'ємний зв'язок з показниками депресивність (ДЕ) ($p \leq 0,05$), реактивна агресивність (РА) ($p \leq 0,01$), емоційна лабільність (ЕЛ) ($p \leq 0,01$).

Проведений кореляційний аналіз показав наявність додатних та від'ємних зв'язків між показниками властивостей особистості та психологічною проникливістю. Для підтвердження означених взаємозв'язків, здійснено якісний аналіз, в рамках якого розглянуто та надано психологічні характеристики властивостей особистості представників груп високого (ПП max) та

низького (ППІ min) рівнів психологічної проникливості. Одержані результати надано у профілях рис 1.

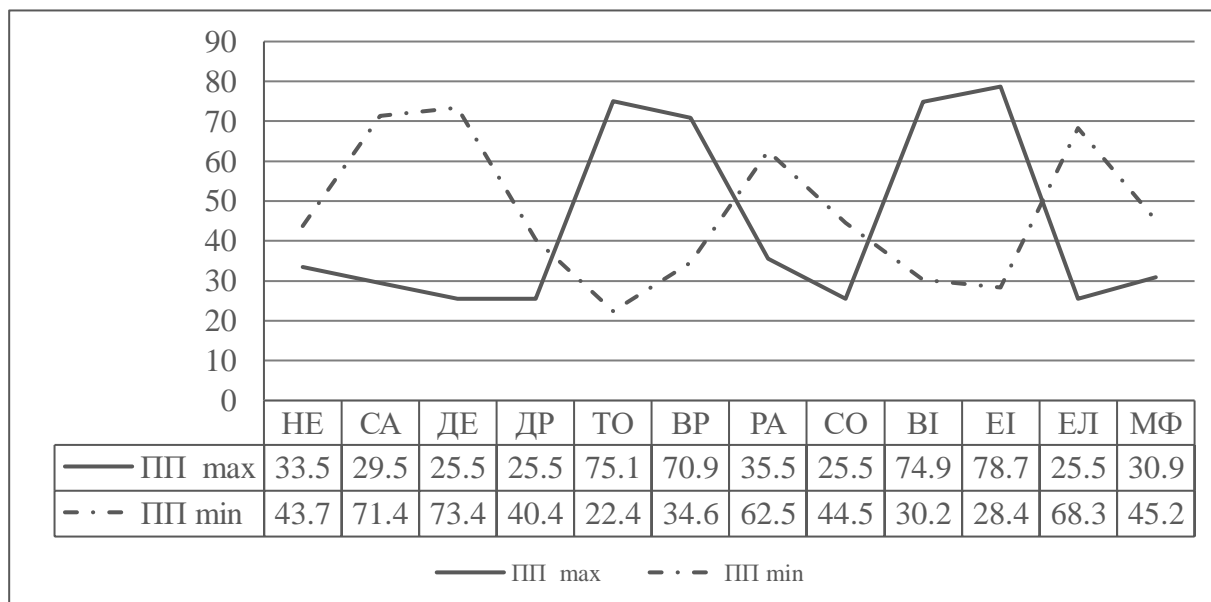

Рис. 1. Профілі властивостей особистості представників різного рівня психологічної проникливості

Примітка: умовні позначення: невротичність (НЕ), спонтанна агресивність (СА), депресивність (ДЕ), дратівливість (ДР), товариськість (ТО), врівноваженість (ВР), реактивна агресивність (РА), сором'язливість (СО), відкритість (ВІ), екстраверсія-інтроверсія (ЕІ), емоційна лабільність (ЕЛ), маскуліність - фемінність (МФ), психологічна проникливість високого рівня (ППІ max), психологічна проникливість низького рівня (ППІ min).

У ході дослідження встановлено, що особи з високим рівнем загальної психологічної проникливості (ППІ max) виявляють високий рівень товариськості (ТО+), що свідчить про їхню відкритість до спілкування, комунікабельність та схильність до соціальних взаємодій. Вони легко встановлюють контакт з іншими людьми, активно беруть участь у соціальних заходах та мають розвинені комунікативні навички.

Крім того, такі особи демонструють високий рівень врівноваженості (ВР+), що свідчить про їхню здатність підтримувати емоційний баланс у різних життєвих ситуаціях. Вони швидко відновлюються після стресових подій та зберігають оптимізм. Врівноваженість відображає стійкість до стресу, що базується на впевненості в собі, оптимізмі та активності.

Також, особи з високим рівнем ППІ max проявляють високий рівень відкритості (ВІ+), що свідчить про їхню готовність до нових вражень, ідей та досвіду. Вони прагнуть до довірливої й відкритої взаємодії з іншими людьми та здатні визнавати власні недоліки та помилки. Особи з високим рівнем

психологічної проникливості демонструють високі показники за шкалою екстраверсії (EI+). Вони характеризуються активністю, амбіційністю, схильністю до лідерства, легкістю в налагодженні соціальних контактів та відсутністю значних труднощів у спілкуванні. Активно беруть на себе провідні ролі у взаємодії з іншими членами соціального оточення. Водночас, особи з високим рівнем ПП тах виявляють помірний рівень невротичності (NE-), що свідчить про їх відносно стабільний емоційний стан та меншу схильність до стресу та тривожності. Вони здатні ефективно справлятися зі стресовими ситуаціями та підтримувати емоційну стабільність, проявляючи спокій, об'єктивність у оцінці себе та інших людей, постійність у планах. Також, у осіб з високим рівнем ПП тах спостерігається низький рівень спонтанної агресивності (CA-), що вказує на контрольовану поведінку та низьку схильність до імпульсивних агресивних реакцій. Це сприяє підтриманню гармонійних відносин та конструктивному вирішенню конфліктів. Вони також мають низький рівень дратівливості (DR-), що свідчить про здатність залишатися спокійними навіть у стресових ситуаціях, сприяючи позитивному міжособистісному клімату та ефективній комунікації з оточуючими.

Крім того, особи з високим рівнем ПП тах виявляють низький рівень реактивної агресивності (RA-), що свідчить про їхню здатність ефективно стримувати агресивні реакції на зовнішні стимули. Це сприяє підтримці спокою та сприятливому вирішенню конфліктних ситуацій. Такі особи характеризуються низьким рівнем сором'язливості (CO-), що вказує на їхню впевненість у собі та здатність легко взаємодіяти з іншими людьми без уникання соціальних ситуацій і відчуття комфорту у нових оточеннях.

Дослідження властивостей особистості представників з низьким рівнем психологічної проникливості (ПП min) показують високий рівень невротизму, що характеризується емоційною нестабільністю, тривожністю та схильністю до стресу. Такі особи часто відчувають тривогу та емоційний дискомфорт, зосереджуючись на власних почуттях.

Вони також проявляють високий рівень депресивності (DE+), що відображається у частому виникненні депресивних симптомів та негативному емоційному стані. Це свідчить про втрату мотивації та смуток, що впливає на їхню емоційну стабільність та взаємодію з оточуючими.

Значний рівень реактивної агресивності (RA+) також характерний для представників з низьким рівнем ПП min. Це проявляється у їхніх частих агресивних реакціях на зовнішні подразники, що може ускладнювати їхні міжособистісні взаємодії.

Крім того, вони мають високу сором'язливість (CO+) та низький рівень відкритості (VI-), що виявляється у невпевненості в собі та ускладнює їхню взаємодію з іншими людьми. Такі особи часто уникають соціальних контактів і можуть відчувати дискомфорт у нових соціальних ситуаціях.

Їм притаманній низький рівень екстраверсії (EI-) Це відображає їхню соціальну пасивність і бажання уникати уваги, що проявляється у відчутті дискомфорту у великих групах та складнощах у соціальних взаємодіях.

Крім того, особистості з низьким рівнем психологічної проникливості (ПП min) характеризуються значною емоційною лабільністю (ЕЛ+). Це проявляється у частій зміні настрою, підвищеній збудливості та недостатній саморегуляції. Вони часто переживають значні емоційні коливання, які залежать від зовнішніх подій та ситуацій.

Також низький рівень товариськості (ТО-) є типовим для цих особистостей, вказуючи на їхню низьку комунікабельність і відсутність схильності до соціальних взаємодій. Вони часто уникають активних соціальних контактів і можуть відчувати дискомфорт у великих групах.

Низький рівень врівноваженості (ВР-) вказує на їхню емоційну нестабільність та важкість у підтриманні емоційного балансу в складних ситуаціях.

Висновки. У дослідженні означено характерні властивості особистості, які притаманні представникам різних рівнів психологічної проникливості. Встановлено, що особистості з високим рівнем психологічної проникливості демонструють відкритість до спілкування, стійкість до стресу, емоційну стабільність, контрольовану поведінку в конфліктних ситуаціях та впевненість у собі. Вони відрізняються високим рівнем товариськості та врівноваженості, що свідчить про їх здатність опанувати різноманітні життєві ситуації. Крім того, вони демонструють низький рівень схильності до стресу, тривожності, реактивної агресивності та дратівливості, що вказує на їхню здатність ефективно контролювати свої емоції.

Представники низького рівня психологічної проникливості виявляють складнощі у взаємодії з людьми через їхню емоційну нестабільність, схильність до стресу та важкість у саморегуляції. Вони проявляють високий рівень невротизму, депресивності, реактивної агресивності, сором'язливості, емоційної лабільності, низький рівень товариськості та врівноваженості.

Дослідження сприйняття людиною людини, що розглядає психологічну проникливість як здатність не лише розуміти, але й адекватно реагувати та вибирати оптимальну стратегію відносин з оточуючими, свідчить про важливість глибокого розуміння особистісних характеристик для покращення взаємодії в сучасному суспільстві.

Література:

1. Білова М.Е., Коваль Г.Ш. Психологічна проникливість як складник професійної компетентності майбутніх психологів Габітус Випуск 16. 2020 с. 71-75
2. Куліченко В. В. Особливості психологічної проникливості та її вплив на прийняття рішень Наукові перспективи № 5 (35) 2023 с.2-14
3. Оріщенко О. А. Психологічна проникливість осіб з різним типом емпатичної спрямованості Наука и освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. Тематичний спецвипуск: «Педагогіка і психологія», № 7/ СУУІІІ. - 2012. – С. 163-167.

4. Саннікова О.П. Психологічна проникливість як інструмент осягнення сутності іншої людини. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Н.Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. No 2 (10). С. 119-123

5. Саннікова О.П., Кисельова О.А. Науково-методичний твір «Тест-опросник психологической проницательности». Свідотство про реєстрацію авторського права на твір No 8831. Мін. освіт. і науки України. Заяв. No 8648 від 01.10.2003. Опубл. 24.11.2003. 27 с.

6. Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П.Сергеєнкова/ За ред... Н.А.Побірченко стр.225

References:

1. Bilova, M.E., Koval, G.Sh. *Psychological insight as a component of professional competence of future psychologists. Habitus Issue 16. 2020. pp. 71-75.* Bilova M.E., Koval H.Sh. *Psykholohichna pronyklyvist yak skladnyk profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh psykholohiv. Habitus Vypusk 16. 2020 s. 71-75 [in Ukrainian].*

2. Kulichenko, V.V. *Features of psychological insight and its influence on decision-making. Scientific Perspectives No 5 (35). 2023. pp. 2-14.* Kulichenko V.V. *Osoblyvosti psykholohichnoyi pronyklyvosti ta yii vplyv na pryunyattya rishen. Naukovi perspektyvy No 5 (35) 2023 s. 2-14 [in Ukrainian].*

3. Orishchenko, O.A. *Psychological insight of individuals with different types of empathic orientation. Science and Education. Scientific-practical journal of the Southern Scientific Center of NAPS of Ukraine. Thematic special issue: "Pedagogy and Psychology", No 7/ CYVIII. 2012. pp. 163-167.* Orishchenko O.A. *Psykholohichna pronyklyvist osob z riznym typtom empatychnoyi spryamovanosti. Nauka i osvita. Naukovo-praktychnyy zhurnal Pivdennoho naukovooho tsentru NAPN Ukrainy. Tematychnyy spetsvypusk: "Pedahohika i psykholohiya", № 7/ CYVIII. - 2012. – S. 163-167 [in Ukrainian].*

4. Sannikova, O.P. *Psychological insight as a tool for understanding the essence of another person. Problems of Modern Psychology: Collection of Scientific Works of Zaporizhzhia National University and G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine. Ed. by S.D. Maksymenko, N.F. Shevchenko, M.G. Tkalych. Zaporizhzhia: ZNU, 2017. No 2 (10). pp. 119-123.* Sannikova O.P. *Psykholohichna pronyklyvist yak instrument osiannia sutnosti inshoyi lyudyny. Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu "Zaporizkyu natsionalnyy universytet" ta Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy / Za red. S.D. Maksymenka, N.F. Shevchenko, M.G. Tkaly ch. Zaporizhzhia: ZNU, 2017. No 2 (10). S. 119-123 [in Ukrainian].*

5. Sannikova, O.P., Kiselova, O.A. *Scientific-methodological work "Psychological Insight Questionnaire". Copyright Certificate for the work No 8831. Ministry of Education and Science of Ukraine. Appl. No 8648 dated 01.10.2003. Published on 24.11.2003. 27 p.* Sannikova O.P., Kiselova O.A. *Naukovo-metodychnyy tvir "Test-oprosnyk psykholohichnoyi pronykatel'nosti". Svidotstvo pro reyeestratsiyu avtors'koho prava na tvir No 8831. Min. osv. i nauky Ukrainy. Zayav. No 8648 vid 01.10.2003. Opubl. 24.11.2003. 27 s. [in Ukrainian].*

6. *Psychological Dictionary / Ed. by V.V. Sinyavsky, O.P. Sergeyenkova / Ed. N.A. Pobirchenko p.225* *Psykholohichnyy slovnyk / Avt.-uklad. V.V. Sinyavskyy, O.P. Serheyenkova / Za red... N.A. Pobirchenko str.225 [in Ukrainian].*

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1035-1046](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1035-1046)

Ендеберя Ірина Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, кафедри практичної психології, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Лозановича, 16, м. Словянськ, 84122, тел.: (050) 614-08-63, <https://orcid.org/0000-0002-3730-9808>

СУЧАСНІ МЕТОДИ РОБОТИ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ ТРАВМОЮ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД

Анотація. У статі розкрито теоретичний аналіз вивченні особливостей прояву психологічної травми у військовослужбовців, яка пов'язана з їх участю у баєвих діях. Як показано в дослідженнях, психологічна травма перешкоджає безпосередньому поверненню до сприятливих та нормальних умов для життя.

Надаються результати аналізу за означеною проблемою, які засвідчують відсутність спеціальних системних досліджень особливостей психологічної травми у військовослужбовців.

У статі вивчені та розкриті психологічні зміни особистості військовослужбовця з психологічною травмою, основні прояви та зовнішні форми психологічної травми у військовослужбовців: демонстративні, депресивні та агресивні прояви.

Виявлено, що основними головними психологічними проблемами військових є демонстративність поведінки, страх, підозрілість та агресивність.

До основних особливостей поведінки військовослужбовців можна віднести певну конфліктність в сім'ї, з колегами по роботі, родичами, зловживання наркотиками та алкоголем, спалахи гніву.

Встановлені основні психологічні симптоми військовослужбовців при посттравматичних стресових порушеннях: занадто велика збудливість; перебільшене реагування; емоційне притуплення; агресивність; порушення концентрації уваги та пам'яті; депресія; загальна тривожність; напади люті; зловживання лікарськими та наркотичними речовинами; непрохані спогади; галюцинаційні переживання та проблеми із засипанням; виникаючі думки про самогубство; «провина за те, що вижив».

Розкрито один із сучасних та дієвих методів роботи з психологічною травмою у військовослужбовців - когнітивно – поведінкова психотерапія (КПТ), за допомогою якої можна досягти високих результатів.

Ключові слова: військовослужбовець, особистість, психологічна травма, посттравматичні стресові порушення, психологічна проблема, терапія.

Endeberya Iryna Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Donbas State Pedagogical University, 16 Lozanovicha St., Sloviansk, 84122, tel: (050)614-08-63, [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13\(18\)-615-626](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13(18)-615-626)

MODERN METHODS OF WORKING WITH PSYCHOLOGICAL TRAUMA IN MILITARY SERVANTS: A COGNITIVE_BEHAVIORAL APPROACH

Abstract. The article discloses a theoretical analysis of the study of the peculiarities of the manifestation of psychological trauma in servicemen, which is connected with their participation in combat operations. As research shows, psychological trauma prevents immediate return to favorable and normal living conditions.

The results of the analysis of the specified problem are presented, which prove the absence of special systematic studies of the peculiarities of psychological trauma in military personnel.

In the article, psychological changes in the personality of a serviceman with psychological trauma, the main manifestations and external forms of psychological trauma in military servicemen are studied and revealed: demonstrative, depressive and aggressive manifestations.

It was found that the main psychological problems of the military are demonstrative behavior, fear, suspicion and aggressiveness.

The main characteristics of the behavior of military personnel include certain conflicts in the family, with work colleagues, relatives, drug and alcohol abuse, and outbursts of anger.

The main psychological symptoms of military personnel with post-traumatic stress disorders have been established: excessive excitability; exaggerated response; emotional blunting; aggressiveness; impaired concentration and memory; depression; general anxiety; fits of rage; abuse of medicinal and narcotic substances; uninvited memories; hallucinatory experiences and problems falling asleep; arising thoughts about suicide; "survivor's guilt."

One of the modern and effective methods of working with psychological trauma in military personnel - cognitive-behavioral psychotherapy (CBT), which can be used to achieve high results - has been revealed.

Keywords: military serviceman, personality, psychological trauma, post-traumatic stress disorder, psychological problem, therapy.

Постановка проблеми. Наше суспільство в останній час на постійній основі перебуває в умовах стресових ситуацій, війна, воєнні дії, швидкий темп життя, проблеми у стосунках з близькими та здоров'ям все це призводить до утворення психологічних травм різного характеру. У світі, який наповнений

буденними справами та різними перешкодами неодмінно зустрічаються ситуації, які мають безпосередню дію, негативний вплив на психологічний, психічний та фізичний стан людей.

Використання терміну психологічна травма найчастіше зустрічається у часи складних, кризових періодів суспільства. Психологічна травма несла свій контекст ще у далекому минулому, проте не сприймалася серйозно у спільнотах людей. Травмовані люди завжди стояли у боротьбі між бажанням викинути цей спогад зі своєї свідомості та бажанням розповісти про травму всім. Це все пояснюється тим, що наша психіка для збереження власної цілісності включає низку захисних механізмів.

Виникає така травма як наслідок незавершеності інстинктивної реакції організму на травматичну подію [3]. Дана травма є дуже серйозною, її часто порівнюють з фізичною. При останній людина швидко зверне увагу, звернеться за допомогою до спеціаліста, та травму буде усунено. При психологічній травмі буде набагато важче, бо людина до неї звикає, живе з нею і не звертається за допомогою до спеціаліста [1]. Психологічна травма має великі наслідки для здоров'я та життєдіяльності людини. Вона забирає у людини всі сили, здатність радіти життю. У людини протягом життя може бути декілька травм. Скільки у людини травм, стільки й ресурсів за допомогою яких вона бореться з нею [1]. Травма також викликає нестерпні душевні страждання та тривоги. Психіка людини влаштована гармонійно, а її механізми дозволяють людині у будь – яких умовах зберегти свою цілісність і вижити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему психологічної травми досліджували науковці різних галузей, що дає змогу відокремити історичний (Ж.Брейєра, З.Фрейда, Ж.М.Шарко,) та психологічний (А. Венгер, В. Дорозцева, П. Левін, М. Решетніков, О. Феніхель) підходи при визначенні причин виникнення та поширення даного явища.

Впродовж життя трапляються різні психотравмуючі ситуації, до них ми можемо віднести ті, які загрожують життю людини, гідності, честі, ситуації, які стосуються навмисного введення в оману, події всесвітнього характеру та ті, що загрожують здоров'ю та позначаються на кризових станах особистості. Українське суспільство за роки свого існування прожило низку психотравмуючих ситуацій, які призвели до утворення колективної травми. Війна, яка відбувається в Україні стає вагомою ланкою в утворенні у суспільства історичної травми, а також особистісних психологічних травм людини. Саме ці події дозволяють нам відновити та узагальнити уже існуючі дослідження. Доля галузі вивчення психологічної травми на пряму має відношення від політичного руху. «Психологічна травма- травма, що виникає у результаті дії на психіку людини особисто значущої інформації»[2;4]

Термін «психічна травма» вперше з'явився в науковій літературі в кінці 19 сторіччя, але процес її визнання в якості окремого нозологічного поняття

зайняв майже 100 років. Психічна травма розглядається як поняття, яке позначає будь – яке переживання, яке викликає нестерпні душевні страждання. Нестерпними визначаються ті, для перенесення яких у конкретної особистості механізмів коупінгу є недостатньо.

Психічні травми поділяються на Т – травми – це події, які характеризуються небезпекою для життя – участь у бойових діях, ураження тіла чи сексуальне скривдження, бути свідком насильства чи самогубства, ДТП, та т – травми – сильні стресові події, що перевищують ресурси коупінгу з ними – втрата, розлучення, зміна місце проживання, роботи тощо. Реакція людей на травму і наслідки для психічного здоров'я можуть бути дуже різними – від відсутності негативних наслідків до дуже виражених, таких, як посттравматичний стресовий розлад. В даному випадку важливим фактором є преморбідний склад особистості, який обумовлює специфіку проживання травматичних подій – добре інтегрована особистість з мінімальним травматичним досвідом має більше ресурсів коупінгу при зустрічі з надзвичайно важкими обставинами – загрозою своєму життю та близьких, втратою житла, роботи, невизначеністю тощо.

Психологічна травма також є результатом перебування людини в певній ситуації, яку визначають як психотравмуючу. Психотравмуюча ситуація – зумовлена впливом природних, соціальних, інформаційних, особистісних та інших чинників на людину, яка супроводжується зростанням психологічного напруження, порушенням механізмів адаптації, частковим або повним руйнуванням психологічного світу особистості.

Небезпека психологічних травм полягає у довготривалості та замаскованості від самої людини, її деструктивних наслідків, що призводить до розгортання травматичного досвіду. Саме психотравмуючі події суттєво порушують базове почуття безпеки та зумовлюють ризик руйнування адаптаційної системи особистості, що призводить до невротизації, зростання конфліктності у соціальних взаєминах та порушення регуляції поведінки особистості [2].

Над психотравмою та її дослідженням працювало багато вчених, які неодноразово розпочинали дослідження над психотравмою, потім раптово їх припиняли і пізніше розпочинали знову. Як ми бачимо історія психотравми супроводжується періодами забуття та періодами відновлення. Вивчення даного питання є дуже суперечливе, воно постійно заводиться у сферу немислимого і застрягає на фундаментальному питанні віри.

Для того щоб досліджувати психологічну травму, потрібно зустрітися лице в лице з суперечливими якостями людини, а саме, уразливість перед навколишнім світом та потенціалом зла в людській природі [5].

Відзначимо що у працях науковців І. Кучманіч, та Р. Мороз з'ясовано, що психологічна травма виникає внаслідок порушення цілісності функціонування психіки [1;4]. Ця цілісність складається з чотирьох вимірів буття особистості: тілесний, емоційний, когнітивний та духовний. Всі ці виміри

поступово розвиваються впродовж онтогенезу. Вони є взаємопов'язані, та утворюють цілісну систему – особистість. Коли руйнується цілісність цих вимірів буття особистості, то це спричинює виникнення психологічної травми [1;4]

Нариклад, військовий психолог К. Макнаб, зазначав, що діяльності людині-бійцеві під час бою та у військових умовах притаманним є певний особливий характер, тому що вона відбувається в умовах значної хронічної небезпеки, іншими словами у постійній небезпеці втратити життя чи здоров'я, а, з іншої сторони, – в умовах не лише безкарного знищення подібних собі, а й у прямій необхідності і у заохочувальному бажанні робити саме це в ім'я цілей загального благополуччя для власного народу, так з метою свого власного самозбереження, що відповідним чином створює відповідні умови для загального розвитку гострого внутрішньоособистісного конфлікту [3]

Як відмічають у власних дослідженнях науковці М. Костицький, В. Кремень, С. Максименко, О. Сафін, Б. Олексієнко, В. Толубко, «здійснення і організація психологічної підготовки ґрунтується на певних психологічних загальних механізмах формування психологічної готовності воїнів до бойових дій» [5].

Зазначимо, що в дослідженнях військової тематики значна увага зверталася саме на аспекти емоційні діяльності воїнів (В. Моляко, В. Осьодло, Є. Потапчук, І. Приходько, М. Корольчук, М. Томчук, Н. Оніщенко, О. Бойко, О. Тімченко, С. Миронець та інші).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сучасного методу роботи психолога з психологічною травмою у військовослужбовців за допомогою когнитивно-поведінкової терапії.

Дослідження психологічної травми мають давню історію. Над психотравмою та її дослідженням працювало багато вчених, які неодноразово розпочинали дослідження над психотравмою, потім раптово їх припиняли і пізніше розпочинали знову. Як ми бачимо історія психотравми супроводжується періодами забуття та періодами відновлення. Вивчення даного питання є дуже суперечливе, воно постійно заводиться у сферу немислимого і застрягає на фундаментальному питанні віри. Для того щоб досліджувати психологічну травму, потрібно зустрітися лице в лице з суперечливими якостями людини, а саме, уразливість перед навколишнім світом та потенціалом зла в людській природі [2].

Історія поняття травми впливає з праць: З. Фрейда, Ж. Шарко, Ж. Брейера. Першу психоаналітичну теорію травми в якій травма розглядалася як глибоко вкорінений у несвідомій сфері афект, що надає патогенний вплив на психіку людини та є підґрунтям невротичних розладів створив Фрейд [1]. Він вважав, що джерелом травми не є зовнішні події, а сама психіка, у розщепленні Еґо, до якого приводить травматична тривога, яка заснована на несвідомих фантазіях.

Також психологічну травму досліджував та описував у своїй праці «Психоаналітична теорія неврозів» науковець О. Феніхель. На його думку

будь – який раптовий та сильний потік подразників здатний викликати психологічну травму в індивіда. О. Феніхель підкреслював, що травмуючий вплив прямо пропорційний його раптовості [1].

У сучасних працях психологічна травма визначається як стан сильного страху, що переживається людиною при зіткненні з раптовою подією, яка є потенційно загрозливою її життю. Такий страх не дозволяє індивіду контролювати та ефективно реагувати на цю чи іншу подію. Це все ми можемо побачити на прикладі, який відбувається зараз – це війна Росії проти України. Ми бачимо тисячі людей, які зіткнулися з раптовою подією, а саме з війною, яка загрожує життю людей. Практично у всіх цих людей є глибока психологічна травма.

Психологічна травма має свій механізм дії. Він включає наявність зовнішньої події, яка суб'єктивно переживається як травматична; гостре емоційне переживання, що супроводжується відчуттям психологічного дискомфорту і душевного болю; обмеження функціонування «Я» і як наслідок – як негайні так і відстрочені у часі реакції (психосоматичні розлади); руйнування адаптаційної системи особистості; посилення схильності до майбутньої травматизації [1;2]. У цей момент оптимальним є вихід із травматичної ситуації, звичайно якщо це можливо. У випадку якщо не можливо уникнути психотравмуючої ситуації, якась частина Я має бути видалена. Для того щоб це відбулося, інтегроване Его розділяється на фрагменти або дисоціюється [1].

Дисоціація є нормальною частиною захистів психіки від потенційного пошкодження травматичної дії. Коли переживання розподіляються по різних відділам психіки і тіла, а саме переходять в несвідомі аспекти психіки і тіла, тоді з'являється перешкода інтеграції єдиним елементам. В пам'яті індивіда що пережив траматичні події, з'являються провали, для нього стає неможливою вербалізація того, що з ним відбулося [2]. На відміну від психіки, яка витісняє травматичний досвід в несвідоме, тіло зберігає інформацію про травму. Наше тіло настільки усвідомлене, що завжди знаходить спосіб подати сигнал що у нас порушено [3]. Ми повинні миттєво реагувати на сигнали тіла, які стосуються психологічної травми. Адже травмовані люди почуваються цілковито покинутими, самотніми, викинутими з людських та божественних систем опіки та захисту, що підтримують життя. Травмовані люди відчувають що належать більше до мертвих ніж до живих.

Отже, таким чином знання про психологічну травму є дуже важливими у теперішній час. Психологічна травма залишає глибокі та суттєві наслідки для людини в цілому. Вона є небезпечною але потрібна нам, бо це як школа виживання, яка нам знадобиться у житті і стане нам досвідом в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Події, які почали відбуватися у країні в 2022 році принесли багато травматичних наслідків для військовослужбовців та мирних жителів. Більшість бійців, які поверталися з зони бойових дій мали

присутні неадекватні та нервові реакції. У незначній кількості бійців розвивається ПТСР, про те, це відбувається не у всіх.

Знаходження на війні можна віднести саме до тієї екстремальної ситуації, коли військовослужбовець знаходиться в найсильнішому стресі психоемоційного характеру, при цьому долаючи його певними вольовими зусиллями.

Для всіх учасників бойових дій характерними також є емоційна відособленість та емоційна напруженість, підвищена агресивність і дратівливість, безпричинні спалахи гніву, напади тривоги і страху. Відмічаються повторювані досить яскраві нічні кошмари та сни бойових ситуацій, певні нав'язливі спогади про події психотравмуючого змісту, які супроводжуються досить важкими переживаннями, раптові емоційні сплески з «поверненням» в ситуації психотравмуючого змісту. Досить часто також присутні відповідні думки про самогубство, що в других випадках завершуються реальною реалізацією відносини [3].

Робота у умовах воєнного стану висуває значні вимоги до нервово-психічної, а особливо емоційної та вольової сфери людини, оскільки однією із основних умов успішного виконання завдань в бою являється здатність військовослужбовця відповідним протистояти стресовим ситуаціям, фізичним навантаженнями, необхідність адекватного й швидкого реагування на події та ситуації в екстремальних умовах [2].

Діяльність військових в зоні бойових дій характеризується впливом на психіку людини різноманітних факторів стресу. Загальна тривалість їх впливу, а також психотравмуючий характер, здатні сприяти появі таких змін у психічній діяльності самого воїна, що зменшують ефективність його відповідних можливостей під час ведення бою, та можуть мати негативний прояв в умовах мирного часу [3;4].

Необхідно відмітити, що в умовах певної загрози в самої людини значною мірою знижується почуття безпеки, в її поведінці розпочинає переважати компонент емоційний, розпочинають вмикатися інстинктивні поведінкові форми, знижується здатність до саморегуляції та критичність мислення. В сфері емоційній переважають тривога, страх, напруженість, гнів, агресія, почуття провини, апатія, пригніченість тощо. В переважній більшості всіх випадків постраждала від війни людина передає оточуючим власні почуття та переживання. Весь її стан видає реакцію на те, що було пережито, відбувається реагування на психотравмуючої події. В поведінковій сфері військового майже завжди простежуються значні зміни, зумовлені переважно пережитими подіями. Якщо ж говорити про характер взаємодії, спілкування, взаємин в загальному, то в даних сферах зі сторони постраждалих простежується агресивна поведінка (не завжди обґрунтована), пошук винних, конфлікти, відчуження.

Майже в усіх хто приймав безпосередню участь в бойових діях неминуче простежуються відповідні зміни у психічному та фізичному стані. Кожен

п'ятий учасник бойових при відсутності фізичних ушкоджень страждає відповідною нервовими психічними розладами, а з поміж ранених та покалічених – кожен третій. Проте це тільки певна частина «айсберга», що безпосередньо утворюється після певних впливів екстремального змісту. Другі наслідки розпочинають безпосередньо проявлятися через декілька місяців після безпосереднього повернення до сприятливих та нормальних умов для життя. Це різноманітні захворювання психосоматичного характеру відносини [5].

Головними проблемами військових є демонстративність поведінки, страх, підозрілість та агресивність. До їхніх основних особливостей поведінки можна віднести певну конфліктність в сім'ї, з колегами по роботі, родичами, зловживання наркотиками та алкоголем, спалахи гніву.

Для всіх учасників бойових дій характерними також є емоційна відособленість та емоційна напруженість, підвищена агресивність і дратівливість, безпричинні спалахи гніву, напади тривоги і страху. Відмічаються повторювані досить яскраві нічні кошмари та сни бойових ситуацій, певні нав'язливі спогади про події психотравмуючого змісту, які супроводжуються досить важкими переживаннями, раптові емоційні сплески з «поверненням» в ситуації психотравмуючого змісту. Досить часто також присутні відповідні думки про самогубство, що в других випадках завершуються реальною реалізацією відносини [2].

До других психічних явищ, що присутні у ветеранів воєн, належить відповідний стан песимізму, відчуття певної занедбаності другими; недовіри до других людей, певна неспроможність говорити про події воєнних дій; відповідна втрата власного життєвого сенсу; певна невпевненість у власних силах; відповідне відчуття деякої нереальності саме того, що мало місце на війні; відповідне відчуття саме того, що загинув «ти» під час воєнних дій; відчуття певної нездатності безпосередньо впливати на сам хід відповідних подій; нездатність бути відкритим під час спілкування з другими людьми; потреба носити із собою зброю; неприйняття ветеранами інших війн; тривожність; бажання зігнати на комусь злість за те, що був посланий на війну, і за все, що там сталося; негативне відношення до представників влади; відношення до жінок лише як до певного об'єкта сексуального задоволення; необхідність брати безпосередню участь в досить небезпечних «пригодах»; спроба отримати відповідь на запитання, чому саме загинули твої бойові товариші, а не ти сам відносини [1, с. 6].

Усі ці прояви засвідчують про існування в учасників бойових дій психологічної травми.

Психологічна травма залишає по собі дуже негативні наслідки для організму військовослужбовця в майбутньому. Часто людина не звертає на це увагу і продовжує жити звичним для неї життям. Переживання травматичних подій є нелегким випробуванням для людської психіки. На жаль не у всіх хто

зазнав травми достатньо внутрішніх ресурсів та підтримки оточення аби відновити себе після травми та стабілізуватися. Оцінюючи ці страшні події, які відбуваються зараз в нашій країні, ми спостерігаємо як наші громадяни стикаються зі смертю та іншими загрозами для їхнього життя.

Все це провокує цілу низку симптомів, які істотно впливають на життя військовослужбовця та знижують його якість. Всі ці почуття жаху і безпорадності з якими стикнулися військовослужбовці під час переживання травматичних подій, нажаль, часто не залишаться в минулому і будуть продовжувати переслідувати їх у майбутньому житті. Вони можуть виникати кожного разу, коли хтось нагадує про травму і звичайно будуть супроводжуватися іншими більш серйознішими проблемами та розладами до яких належать: депресія, тривожні розлади, паніка, фобія.

Усе перелічене вище не буде сприяти налагодженню життя та буде призводити до ще глибшого занурення в проблеми, а саме, будуть руйнуватися взаємини з людьми, буде втрачатися соціальний статус людини та буде відбуватися деградація особистості. Часто люди це не розуміють і не звертаються по вчасну фахову допомогу і тим самим не запобігають несприятливим наслідкам переживання травматичних подій та їх подолання.

Тому, один з методів, який використовують при психологічній травмі є *когнітивно – поведінкова психотерапія*.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) – метод терапії, який широко застосовують у всьому світі для лікування різних психічних розладів. Він адаптований для роботи з пацієнтами всіх вікових груп і ґрунтується на припущенні, що наші думки і переконання впливають на нашу поведінку та емоційний стан. Терапія охоплює ідентифікацію та зміну негативних і деструктивних думок і установок, а також використання різних технік і методів для розробки нових, більш здорових моделей мислення.

Ефективність КПТ була підтверджена численними дослідженнями, і його вважають одним із найефективніших методів психотерапії на позитивне мислення.

В її основі лежить нейробіологічна модель травми, відповідно до якої під час переживання травматичної події відбувається низка змін у функціонуванні мозку, через які травматичний досвід у повній мірі не інтегрується в наративну пам'ять, а продовжує впливати на життя людини та її психологічний стан.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) успішно застосовується для лікування різних психічних розладів, включно з obsesивно-компульсивним розладом, посттравматичним стресовим розладом, депресією, сексуальними розладами, панічним розладом, іпохондричним розладом, розладом особистості, соціофобією та розладами прийому їжі. КПТ допомагає пацієнтам розробити нові, більш здорові моделі мислення і поведінки, що в результаті призводить до поліпшення їхнього стану і скорочення симптомів цих розладів.

Також КПТ ефективна для лікування панічного розладу, іпохондричного розладу, розладу особистості та соціофобії. Методи і техніки КПТ, такі як експозиція і рольова гра, використовуються для допомоги пацієнтам подолати свої страхи, усвідомити і змінити негативні думки і поведінкові патерни. У разі розладів вживання їжі, КПТ допомагає пацієнтам розвинути нові стратегії мислення і поведінки щодо їжі і свого тіла, з метою досягнення здорового ставлення до харчування і самооцінки.

Модель такої терапії передбачає низку кроків, які разом повинні здійснити фахівець та клієнт: психоедукацію про реакцію на травму для нормалізації стану особи та обґрунтування наступних кроків, когнітивну терапію для роботи з когнітивними викривленнями та переконаннями людини про свій стан, щоб допомогти людині оволодіти своїм станом і таким чином зменшити збудження нервової системи, та експозицію як ключовий елемент, завдяки якому відбувається опрацювання травматичних спогадів і переведення їх до наративної пам'яті.

Конкретну терапевтичну процедуру розробляють для кожного клієнта індивідуально, при цьому враховуючи специфіку травматичного впливу життєвого досвіду, особистісних рис, рівня розвитку когнітивних процесів, а також інших факторів, які впливають на здатність людини до відновлення. Когнітивно - поведінкова психотерапія базується на стосунку партнерської співпраці між клієнтом і терапевтом [1;3].

Основна ідея когнітивно – поведінкової терапії полягає в тому, що емоційні реакції та поведінка людей сильно залежить від когніцій, а саме від їхніх думок, переконань, ситуацій в яких вони перебувають, в основі цього лежить значення, яке вони надають подіям свого життя. Поведінка людини відіграє ключову роль у зміні психологічних станів.

Когнітивно – поведінкова терапія вважає, що поведінка може суттєво впливати на думки, емоції, а також те, що змінюючи ваші дії, ви можете змінити ваші думки та емоції. Іншими словами можна сказати, що психологічні проблеми – це частина континууму, вони не існують в іншому вимірі.

Основні принципи когнітивно - поведінкової терапії:

- Когнітивний принцип: вирішальне значення має інтерпретація події, а не лише сама подія.
- Поведінковий принцип: те, що ми робимо, має значний вплив на наші думки та емоції.
- Принцип континууму: проблеми психічного здоров'я найкраще розглядати як крайній ступінь вираження нормальних процесів.
- Емпіричний принцип: важливо емпірично оцінювати теорії та методи лікування.
- Принцип інтерактивної системи: корисно розглядати проблеми як взаємодію між думками, поведінкою, емоціями, фізіологією та навколишнім середовищем, в якому функціонує людина.

• Принцип «тут і тепер»: результативніше зосередити увагу на поточних процесах, ніж на минулому [4].

Базова модель при когнітивно – поведінковій терапії: автоматичні думки, емоції, поведінка, фізіологічні реакції. Всі ці системи взаємодіють між собою, впливаючи одна на одну, а також взаємодіють з навколишнім середовищем.

Приваблює ця терапія тим, що вона є короткотривалою, приблизно від 6 до 20 сесій. Кількість сесій залежить від конкретних проблем, клієнта, наявних ресурсів. Як можна побачити, когнітивно – поведінкова терапія є ефективним та дієвим способом роботи з клієнтами, оскільки допомагає їм розробити стратегії подолання проблем і супроводжує їх у процесі вироблення нових, більш адаптивних способів світосприйняття [4]

Висновки. Отже, в процесі аналізу теоретичних здобутків зарубіжних та вітчизняних науковців, ми виявили, що психологічна травма – це переживання особистості, які викликані зовнішніми подразниками. Тобто відбувається сильне потрясіння психіки, яке сильно впливає на подальший розвиток особистості.

Доведено, що психологічна травма не виникає раптово, всьому цьому передують тривалі стресові стани, впливи сторонніх чинників, насилля, терор, злочинність та багато інших травмуючих подій. У період 2022-2024 року українське суспільство зазнало багато подій, які вплинули на виникнення психотравми, а саме війна.

В результаті аналізу теоретичних досліджень вчених, нами були встановлені основні психологічні симптоми військовослужбовців психологічній травмі: занадто велика збудливість; перебільшене реагування; емоційне приглушення; агресивність; порушення концентрації уваги та пам'яті; депресія; загальна тривожність; напади люті; зловживання лікарськими та наркотичними речовинами; непрохані спогади; галюцинаційні переживання та проблеми із засипанням; виникаючі думки про самогубство; «провина за те, що вижив».

Спираючись на вище вказане, вважаємо, що самотійно позбутися від психологічної травми не можливо, потрібна кваліфікована допомога спеціаліста. Психологічна травма потребує конкретної роботи над нею. Робота повинна бути правильна, з досягненням потрібного результату. Для цього щоб не було небажаних наслідків потрібні кваліфіковані втручання в протікання травми та її запобігання. Дуже доцільним при психотравмі є метод когнітивно – поведінкова психотерапія. Когнітивно - поведінкова психотерапія базується на стосунку партнерської співпраці між клієнтом і терапевтом. Тому, КПТ є ефективним та дієвим способом роботи з клієнтами, оскільки допомагає їм розробити стратегії подолання проблем і супроводжує їх у процесі вироблення нових, більш адаптивних способів світосприйняття.

Таким чином в процесі теоретичного дослідження ми намагалися детально висвітлити та розкрити сутність феномену «психологічна травма» та з'ясувати сучасні методи роботи з нею.

Література:

1. Гоцуляк Н. Є. Психологічна травма : аналіз та шляхи її подолання // Збірник наукових праць. Національна Академія Державної Прикордонної Служби України, 2015. №1 (74). 390 с.
2. Кокун О.М. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с
3. Мушкевич М. І. Основи психотерапії : навч. посіб / М.І. Мушкевич, С.Є. Чагарна; за ред. М. І. Мушкевич. Вид 3-тє. Луцьк : Вежа Друк, 2017. 420 с.
4. Психологія бойової психологічної травми : монографія / О.А. Блінова. К. Талком, 2016. 246 с.
5. Психологія травмуючи ситуацій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Л. Туриніна. К. : ДП Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с. Бібліогр : с. 149 - 159.

References:

1. Goculjak, N. Є. (2015). Psihologichna travma : analiz ta shljahi її podolannja [sychological trauma: analysis and ways to overcome it]. *Zbirnik naukovih prac'. Nacional'na Akademiya Derzhavnoi Prikordonnoi Sluzhbi Ukraïni - Collection of scientific papers. National Academy of the State Border Service of Ukraine*, 1 (74) [in Ukrainian].
2. Kokun, O.M. (2015). *Osnovi psihologichnoi dopomogi vijs'kovosluzhbovcjam v umovah bojovih dij [Basics of psychological assistance to servicemen in combat conditions]*. Kiïv: NDC GP ZSU [in Ukrainian].
3. Mushkevich, M. I. (2017). *Osnovi psihoterapiï [Basics of psychotherapy]*. (vol. 1-3). Luc'k : Vezha Druk [in Ukrainian].
4. Blinov, O.A. (2016). *Psihologija bojovoi psihologichnoi travmi [Psychology of combat psychological trauma]*. K. Talkom [in Ukrainian].
5. Turinina, O.L. (2017). *Psihologija travmujuchi situacij [Psychology of traumatic situations]*. K. : DP Vid. dim «Personal» [in Ukrainian].

УДК 159.944

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1047-1060](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1047-1060)

Кобець Ірина Вікторівна аспірантка кафедри психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0009-0009-3356-1107>

ОСОБИСТІСНІ РИСИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОФЕСІЙНІ ЗМІНИ У ЗРІЛОМУ ВІЦІ

Анотація. Аналіз актуальності проблеми показує, що в умовах сучасного швидкоплинного ринку праці працівники зрілого віку стикаються з численними викликами, які вимагають від них високого рівня адаптивності та готовності до навчання. Метою дослідження є визначення ключових особистісних рис, що сприяють успішній адаптації до нових професійних умов, та розробка рекомендацій для підтримки працівників зрілого віку в процесі професійних змін. Методологія дослідження включає теоретико-методологічний аналіз наукової літератури, що охоплює сучасні дослідження з психології праці, професійного розвитку та управління змінами. Основні результати дослідження показали, що такі риси, як гнучкість, відкритість до нового досвіду, стресостійкість, самовпевненість та мотивація до навчання, мають значний вплив на успішність професійних змін. Високий рівень гнучкості та відкритості сприяє швидшому опануванню нових навичок та легшій адаптації до змін в робочому середовищі. Працівники з високим рівнем стресостійкості та самовпевненості здатні ефективніше управляти стресовими ситуаціями, зберігати психологічну стабільність та продовжувати професійний розвиток навіть у складних умовах. Мотивація до навчання виявилася критичним чинником успішної адаптації, оскільки вона стимулює працівників до постійного оновлення знань та розвитку нових компетенцій. Висока мотивація до навчання також сприяє підвищенню впевненості в своїх силах та готовності до прийняття нових професійних викликів. Перераховані особистісні риси утворюють комплекс, що визначає здатність працівника успішно адаптуватися до нових професійних умов і забезпечує їх конкурентоспроможність на ринку праці. На підставі отриманих даних розроблено рекомендації для роботодавців щодо підтримки працівників зрілого віку. Рекомендації включають розробку програм, що сприяють розвитку гнучкості, стресостійкості та мотивації до навчання, а також заходи щодо підвищення самовпевненості працівників. Це дозволить забезпечити ефективну адаптацію працівників зрілого віку до нових професійних умов та підвищити їхню конкурентоспроможність на ринку праці.

Keywords: adaptability, professional activity, mature age, development, professional skills, stress resistance, flexibility.

Kobets Iryna Viktorivna graduate student of the Department of Psychology, Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0009-0009-3356-1107>

PERSONALITY TRAITS THAT AFFECT PROFESSIONAL CHANGES IN ADULTHOOD

Abstract. The analysis of the problem's relevance shows that in the context of the modern fast-paced labor market, workers of mature age face numerous challenges requiring a high level of adaptability and readiness for learning. The purpose of the study is to identify key personal traits that contribute to successful adaptation to new professional conditions and to develop recommendations to support mature workers during professional changes. The research methodology includes a theoretical and methodological analysis of scientific literature encompassing contemporary studies in work psychology, professional development, and change management. The main results of the study indicate that traits such as flexibility, openness to new experiences, stress resistance, self-confidence, and motivation for learning significantly impact the success of professional changes. A high level of flexibility and openness facilitates faster acquisition of new skills and easier adaptation to changes in the work environment. Workers with high levels of stress resistance and self-confidence are better able to manage stressful situations, maintain psychological stability, and continue professional development even under challenging conditions. Motivation for learning emerged as a critical factor for successful adaptation, as it encourages workers to continually update their knowledge and develop new competencies. High motivation for learning also enhances self-confidence and readiness to embrace new professional challenges. The listed personal traits form a complex that determines a worker's ability to successfully adapt to new professional conditions and ensures their competitiveness in the labor market. Based on the obtained data, recommendations for employers to support mature workers have been developed. These recommendations include the development of programs that promote flexibility, stress resistance, and motivation for learning, as well as measures to enhance workers' self-confidence. This approach will ensure effective adaptation of mature workers to new professional conditions and increase their competitiveness in the labor market.

Keywords: adaptability, professional activity, mature age, development, professional skills, stress resistance, flexibility.

Постановка проблеми. Самореалізація у зрілому віці відіграє ключову роль у підтриманні психологічного благополуччя, професійного розвитку та загальної якості життя. У цьому періоді життя люди часто стикаються з численними викликами, такими як переосмислення кар'єрних цілей, особистісних пріоритетів та соціальних ролей. Самореалізація набуває

особливого значення, оскільки допомагає особистості досягати внутрішньої гармонії та задоволеності власним життям.

Зрілість часто супроводжується переосмисленням життєвих цілей і досягнень, що може стимулювати прагнення до самореалізації. Люди починають шукати глибший сенс у своїй професійній діяльності, прагнуть розкрити власний потенціал та використовувати набуті знання і навички для досягнення більш значущих цілей. Самореалізація також тісно пов'язана з особистісними рисами та їхнім впливом на професійні зміни у зрілому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі особистісних рис та їхнього впливу на професійні зміни, зокрема у зрілому віці, активно розвивається в науковій літературі. Одним з ключових напрямків є вивчення зв'язку між робочою залученістю, самовдосконаленням і загальним добробутом працівників. Е. Робледо, С. Заппала та Г. Топа досліджували, як самоконтроль у роботі впливає на результати добробуту працівників у їхньому часовому дослідженні, наголошуючи на важливості роботи для досягнення психологічного благополуччя.

А. Б. Баккер вивчав самовдосконалення серед працівників та виявив, що робоча залученість відіграє ключову роль у процесі самоконтролю на роботі, що підвищує загальну ефективність та професійний розвиток. S. Танг, Г. Чжан та Х. Дж. Ванг досліджували щоденне лідерство, що надає можливості для самоконтролю, та виявили, що цей аспект впливає на робочу залученість і результати роботи, підкреслюючи значення модераторів у цьому процесі.

Інше дослідження, проведене Е. Куйперс, Д. Т. Куй та М. ван Воерком, показало, що інтервенції з метою вирівнювання роботи з особистістю сприяють підвищенню робочої залученості, особливо в умовах високого навантаження на робочому місці. Е. Робледо, С. Заппала, Г. Топа дослідили безпосередній вплив особистісних рис і робочої залученості на самоконтроль у роботі, створюючи структурну модель, яка підтверджує значний вплив особистісних рис на професійні зміни.

Мета-аналіз, проведений С. В. Рудольф, І. М. Кац, К. Н. Лавінь та Х. Захер, узагальнив дані про зв'язок між індивідуальними особливостями, характеристиками роботи та результатами роботи, виявивши, що особистісні риси є важливими предикторами успішності в роботі. Дослідження А. Горі, А. Арчіоні, Е. Топіно, Л. Палаццескі та А. Ді Фабіо підтверджує роль самоконтролю в побудові добробуту в організаціях, демонструючи вплив особистісних рис на створення позитивного робочого середовища.

Українські дослідники також зробили внесок у цю сферу. Зокрема, В. М. Ямницький у своєму дослідженні професійного розвитку особистості в контексті психології життєтворчості висвітлив важливість самореалізації та психологічного розвитку для досягнення професійного успіху. І. А. Шестопал у своїй дисертаційній роботі дослідила психологічні особливості професійної самореалізації жінок зрілого віку, підкресливши вплив особистісних рис на їхній професійний розвиток.

Загалом, сучасні дослідження підтверджують, що особистісні риси, такі як екстраверсія, відкритість до нового досвіду та емоційна стабільність, відіграють важливу роль у професійних змінах та досягненні добробуту на робочому місці.

Мета статті – аналіз впливу особистісних рис на професійні зміни у зрілому віці, визначення ключових чинників, що сприяють успішній адаптації до нових професійних умов, та розробка рекомендацій щодо підтримки осіб у процесі професійних змін.

Виклад основного матеріалу. Самореалізація у зрілому віці відіграє ключову роль у підтриманні психологічного благополуччя, професійного розвитку та загальної якості життя. У зрілому віці люди часто стикаються з численними викликами, такими як переосмислення кар'єрних цілей, особистісних пріоритетів та соціальних ролей. У цьому контексті самореалізація набуває особливого значення, оскільки допомагає особистості досягати внутрішньої гармонії та задоволеності своїм життям.

Самореалізація в незалежності від віку людини є цілісним об'єктом, що дозволяє говорити про складну взаємодію її провідних параметрів: необхідною умовою існування об'єкта як цілого є особистісний потенціал відповідного рівня, який забезпечує виявлення особистісної та соціальної активності життя в індивідуально-неповторній формі на підставі усвідомлення та окреслення життєвих цілей.

Особливості зовнішніх проявів активності забезпечуються комплексом внутрішніх властивостей особистості. Умовно у структурі самореалізації можемо виокремити такі компоненти: когнітивний (знання про себе, життєвий досвід), емоційно-вольовий (ініціативність, інтерес до життя, готовність до розв'язання складних життєвих ситуацій), поведінково-діяльнісний (соціальність, активна позиція, комунікативність, відповідальність, життєві стратегії, вміння та навички розв'язувати життєві ситуації), мотиваційно-цільовий (саморозвиток на підставі цілепокладання, особистісне зростання), рефлексивно-оцінювальний (розвинена рефлексія, самооцінка) [1].

Зрілість часто супроводжується переосмисленням життєвих цілей і досягнень, що може стимулювати прагнення до самореалізації. Люди починають шукати глибший сенс у своїй професійній діяльності, прагнуть розкрити свій потенціал та використовувати набуті знання і навички для досягнення більш значущих цілей.

Самореалізація також тісно пов'язана з особистісними рисами та їхнім впливом на професійні зміни у зрілому віці. Особистісні риси – це аспекти особистості, які є відносно стабільними в часі, відрізняються між людьми та є відносно послідовними в різних ситуаціях [2]. Особистісні риси, визначені як стійкі характеристики, які впливають на те, як людина думає, відчуває та поводить, є ключовими для прогнозування низки життєвих результатів. Для вивчення цих рис часто використовується структура особистості «Великої

п'ятірки», яка охоплює відкритість, сумлінність, екстраверсію, приємність і невротизм. Останні дослідження підтвердили, що не тільки те, як ці риси передбачають результати, але й те, як зміни цих рис з часом можуть подібним чином вплинути на майбутні результати [3].

Рівень залученості працівників і особистісні риси значно впливають на професійні зміни, особливо у зрілому віці. Залученість працівників визначає їхнє бажання інвестувати свої зусилля у виконання робочих завдань, тоді як особистісні риси визначають їхню здатність ефективно адаптуватися до нових умов та викликів. Залученість можна охарактеризувати як ступінь емоційного, когнітивного та фізичного залучення особи в свою роботу. Вона відображає, наскільки працівник є активним, відданим своїй роботі і наскільки він відчуває зв'язок з організацією.

Емоційна залученість характеризується високим рівнем мотивації та захоплення своєю роботою. Працівники, які емоційно залучені, отримують задоволення від своєї професійної діяльності, що сприяє підвищенню їхньої продуктивності та зниженню ризику вигорання. У зрілому віці емоційна залученість допомагає підтримувати високий рівень професійної відданості та стимулює досягнення нових кар'єрних цілей.

Когнітивна залученість передбачає глибоке занурення в робочі процеси та активне мислення про роботу навіть поза робочим місцем. Працівники, які когнітивно залучені, постійно шукають способи покращення своєї діяльності та розвитку нових навичок. У зрілому віці когнітивна залученість сприяє безперервному професійному розвитку та підвищенню кваліфікації, що дозволяє успішно адаптуватися до змін у робочому середовищі.

Фізична залученість виражається через енергійність і готовність інвестувати фізичні ресурси у виконання робочих завдань. Працівники, які фізично залучені, проявляють високу активність та ініціативу на робочому місці. У зрілому віці фізична залученість підтримує загальний рівень активності та енергії, необхідні для впровадження професійних змін і досягнення нових висот у кар'єрі. Відповідальні працівники, які відзначаються високою організованістю, також схильні до високої залученості, оскільки вони прагнуть досягати своїх цілей і вдосконалюватися у своїй професійній діяльності. Відкриті до нового досвіду особи постійно шукають нові можливості для навчання та розвитку, що підтримує їхню залученість на високому рівні.

У зрілому віці залученість відіграє критичну роль у забезпеченні професійного зростання та адаптації до нових викликів. Високий рівень залученості допомагає працівникам зберігати мотивацію та ентузіазм, незважаючи на вікові зміни та потенційні перешкоди. Це, своєю чергою, сприяє підтриманню високої продуктивності, зниженню рівня стресу та підвищенню загального рівня задоволення від роботи.

Відкритість є важливою рисою, яка включає цікавість, креативність та готовність до змін. Працівники, які демонструють високий рівень відкритості, зазвичай готові до освоєння нових знань та навичок, що дозволяє їм успішно адаптуватися до нових професійних викликів. Вони також схильні до інновацій та активної участі у процесах організаційних змін, що підвищує їхню професійну залученість. Дослідження показують, що висока відкритість до досвіду пов'язана з кращими показниками роботи та задоволеністю від роботи, оскільки такі працівники активно шукають нові можливості для розвитку.

Відкритість сприяє постійному пошуку нових знань та досвіду, що є особливо важливим у зрілому віці, коли працівники можуть стикатися з необхідністю освоювати нові технології та методи роботи. Цікавість стимулює працівників залишатися в курсі нових тенденцій у своїй професійній сфері, що дозволяє їм підтримувати конкурентоспроможність на ринку праці та відкривати нові кар'єрні можливості.

Цікавість є ключовим аспектом відкритості, що стимулює постійний пошук нових знань та досвіду. У зрілому віці ця риса допомагає працівникам залишатися в курсі нових тенденцій та технологій у своїй професійній сфері, сприяє безперервному навчанню та підвищенню кваліфікації, що є критично важливим для адаптації до змін і підтримання конкурентоспроможності на ринку праці.

Працівники, які володіють цією рисою, легше адаптуються до нових вимог і швидко освоюють нові технології, що дозволяє їм залишатися продуктивними і ефективними, навіть коли обставини на роботі швидко змінюються, часто пропонують нові ідеї та рішення, що можуть значно покращити процеси та результати роботи в організації. Вони не бояться експериментувати та досліджувати нові можливості, що може призводити до значних покращень та інновацій у їхніх професійних сферах.

Креативність дозволяє відкритим до нового досвіду працівникам генерувати нові ідеї та підходи до вирішення професійних завдань. У зрілому віці креативність сприяє розвитку інноваційних рішень і стратегій, що може позитивно вплинути на кар'єрний ріст та професійне визнання. Працівники з високим рівнем креативності часто відіграють важливу роль у впровадженні змін та покращенні робочих процесів у своїх організаціях.

Креативність сприяє розвитку інноваційних рішень і стратегій, що позитивно впливає на кар'єрний ріст та професійне визнання. Працівники, які володіють високим рівнем креативності, здатні впроваджувати нові методи роботи, які підвищують продуктивність і якість виконуваних завдань. Вони часто стають ініціаторами проектів, що сприяють впровадженню технологічних новинок і поліпшенню робочих процесів. Це, своєю чергою, призводить до підвищення їхнього професійного статусу та кар'єрного просування.

Працівники з високим рівнем креативності часто відіграють важливу роль у впровадженні змін та покращенні робочих процесів у своїх організаціях. Вони здатні надихати своїх колег на прийняття нових підходів і використовувати свої творчі здібності для вирішення складних проблем. Креативні працівники можуть ефективно адаптуватися до змінних умов роботи, швидко знаходячи способи оптимізації та вдосконалення існуючих процесів. Крім того, креативність сприяє створенню сприятливої атмосфери для інновацій у колективі. Працівники, які демонструють творчий підхід, зазвичай підтримують відкритий обмін ідеями та співпрацю, що сприяє розвитку командної роботи та підвищенню загальної продуктивності. Вони можуть стати лідерами змін, допомагаючи організації залишатися конкурентоспроможною та успішною в умовах швидких технологічних і ринкових змін.

Готовність до змін є ще одним важливим аспектом відкритості, який включає прийняття нових ідей і адаптацію до нових обставин. У зрілому віці ця риса допомагає працівникам легко переходити до нових ролей, задач або навіть кар'єрних напрямків. Готовність до змін робить їх більш гнучкими та стійкими до стресів, пов'язаних з професійними змінами, що сприяє збереженню високого рівня задоволеності роботою та загального добробуту.

Готовність до змін сприяє розвитку кар'єри, оскільки працівники, які володіють цією рисою, легше переходять до нових ролей, задач або навіть кар'єрних напрямків. Вони не бояться випробовувати нові професійні галузі, освоювати нові навички та знання, що відкриває перед ними ширші можливості для професійного зростання. У зрілому віці, коли деякі працівники можуть відчувати певну стабільність у своїй кар'єрі, готовність до змін допомагає підтримувати інтерес до роботи та мотивує до постійного розвитку. Ця риса робить працівників більш гнучкими та стійкими до стресів, пов'язаних з професійними змінами. Готовність до змін означає здатність ефективно управляти невизначеністю та стресовими ситуаціями, що виникають у процесі переходу до нових умов роботи або впровадження нових технологій. Працівники, які мають високу готовність до змін, здатні швидко адаптуватися до нових робочих середовищ та вимог, що знижує рівень стресу та тривожності.

Гнучкість також сприяє збереженню високого рівня задоволеності роботою та загального добробуту. Працівники, які готові до змін, частіше відчують себе впевненими у своїх професійних можливостях і здатні успішно подолати виклики, що виникають на шляху. Це позитивно впливає на їхню самооцінку та мотивацію, що, в свою чергу, підвищує їхню ефективність та задоволення від роботи.

Крім того, готовність до змін сприяє розвитку організаційної культури, орієнтованої на інновації та прогрес. Працівники, які відкриті до нових ідей та змін, можуть стати лідерами у впровадженні нововведень, що сприяє

загальному успіху та конкурентоспроможності організації. Вони допомагають створювати середовище, де постійне навчання та розвиток є нормою, що сприяє професійному зростанню всіх членів команди.

Кожен фактор описує широку область психологічного функціонування, яка складається з набору більш конкретних і вузьких рис. Риси особистості, процеси та поведінку слід відокремити одне від одного, щоб покращити наше розуміння того, як особистість пояснює поведінку [4]. З цієї точки зору риси особистості можна розглядати як основні тенденції або загальні схильності, які значною мірою контролюються біологічними впливами. Навпаки, мотиваційні процеси, такі як уподобання, а також подальша поведінка представляють взаємодію між рисами особистості та специфікою соціального контексту. Як такі, процеси та поведінка надають контекстуалізованій форми тому, що означає володіти певними відносно широкими та абстрактними рисами особистості [5]. Ці переваги, у свою чергу, впливатимуть на поведінку людини.

Поведінкові прояви індивіда будуть відповідати закону ефекту: певна поведінка посилюється, коли вона задовольняє потреби та бажання людини, а певна поведінка зменшується, коли не відповідає. Тобто певна поведінка буде проявлятися частіше, якщо ця поведінка відповідає уподобанням людини. Загалом, можна стверджувати, що риси особистості впливають на вподобання людини, і що ці уподобання керуватимуть поведінкою людини таким чином, щоб вона приносила їй користь і задоволення [5].

Згідно з функціоналістичним підходом до особистості [6], кожна риса особистості породжує перевагу певним кар'єрним ролям. Ці уподобання, у свою чергу, впливатимуть на поведінку людей і, отже, також на ймовірність того, що певні кар'єрні ролі зрештою будуть прийняті.

Дослідження показують, що рівень залученості працівників та особистісні риси значно впливають на професійні зміни, особливо у зрілому віці. Залученість працівників визначає їхнє бажання інвестувати власні зусилля у виконання робочих завдань, тоді як особистісні риси визначають їхню здатність ефективно адаптуватися до нових умов та викликів.

Особистісні риси, такі як відповідальність, екстраверсія, відкритість до нового досвіду та емоційна стабільність, є ключовими факторами, що впливають на рівень залученості працівників. Наприклад, відповідальність пов'язана з високою організованістю та дисципліною, що допомагає працівникам досягати високих результатів та знижувати рівень вигорання. Відповідальні працівники зазвичай демонструють високий рівень професійної відданості та ефективності, що сприяє їхній професійній самореалізації [7].

Екстраверсія, яка характеризується високою активністю та соціальною активністю, також позитивно впливає на рівень залученості працівників. Екстраверти мають схильність до активної взаємодії з колегами, що підвищує їхню ефективність та здатність вирішувати робочі проблеми. Дослідження

показують, що екстраверти легше адаптуються до змін і більш успішно долають стресові ситуації, що сприяє їхньому професійному розвитку [8].

Відкритість до нового досвіду, яка включає цікавість, креативність та готовність до змін, є ще однією важливою рисою, що впливає на професійні зміни у зрілому віці. Працівники, які демонструють високий рівень відкритості, зазвичай готові до освоєння нових знань та навичок, що дозволяє їм успішно адаптуватися до нових професійних викликів. Вони також схильні до інновацій та активної участі у процесах організаційних змін, що підвищує їхню професійну залученість [9].

Емоційна стабільність, яка протиставляється нейротизму, також є важливим фактором. Працівники з високим рівнем емоційної стабільності краще управляють своїми емоціями та стресом, що позитивно впливає на їхню робочу залученість та знижує ризик вигорання [10]. Натомість, високий рівень нейротизму асоціюється з підвищеним ризиком стресу, тривоги та депресії, що негативно впливає на професійні зміни та адаптацію до нових умов.

Риси особистості є релевантними предикторами професіоналізму. Інтелект / уява суттєво передбачають три виміри роботи (сильні сторони, інтерес і розвиток), тоді як приємність і сумлінність передбачають орієнтацію роботи на сильні сторони та роботу на розвиток, і, у свою чергу, екстраверсія передбачає налагодження роботи на сильні сторони та налагодження роботи на розвиток інтерес. Тим не менш, невротизм (низька емоційна стабільність), єдина дезадаптивна риса, яка вимірюється, не має значного відношення до жодного з трьох вимірів підготовки до роботи. Ці результати збігаються з результатами [11], які виявили позитивний зв'язок між вимірами особистості «Великої п'ятірки» та загальним формуванням роботи, за винятком невротизму.

А. Горі та ін. [12] досліджували зв'язок між особистісними рисами Великої п'ятірки та підготовкою роботи (та її підвимірами, індивідуальною розробкою роботи та спільним розробкою роботи) і виявили позитивний зв'язок між екстраверсією, приємністю, сумлінністю та відкритістю, а також підготовкою до роботи (загалом, також як індивідуальне створення роботи та/або спільне виготовлення). Замість невротизму вони досліджували емоційну стабільність, при цьому не було виявлено значущих зв'язків між цією рисою та професійною майстерністю (загалом) або її субвимірами.

Працівники зрілого віку з високим рівнем гнучкості та відкритості до нового досвіду легше адаптуються до нових професійних вимог та технологій. Вони здатні швидше опановувати нові навички та знання, що підвищує їхню конкурентоспроможність на ринку праці та зменшує ризики професійного вигорання. Ці працівники виявляють більшу готовність до участі в програмах підвищення кваліфікації та професійного розвитку, що дозволяє їм бути в курсі останніх тенденцій та інновацій у своїй галузі. Також демонструють високу здатність до адаптації в умовах змін, що сприяє успішній інтеграції нових технологій та методів роботи у їхній щоденній професійній діяльності.

Завдяки цьому, працівники з високим рівнем гнучкості та відкритості можуть ефективніше співпрацювати з молодшими колегами, переймаючи їхній досвід та водночас передаючи свій власний багаторічний досвід, що створює сприятливе середовище для міжпоколінного обміну знаннями та навичками. Таким чином, не лише забезпечують собі стабільне професійне зростання, але й сприяють загальному розвитку організації, у якій працюють, завдяки своїй готовності до постійного навчання та вдосконалення [13].

Стресостійкість та самовпевненість відіграють ключову роль у збереженні психологічного благополуччя працівників зрілого віку під час професійних змін. Ці риси допомагають зменшити негативний вплив стресових факторів, пов'язаних зі змінами, та підтримувати високий рівень мотивації до професійного розвитку. Працівники з високою стресостійкістю здатні ефективніше справлятися з тиском і непередбачуваними ситуаціями, які можуть виникати під час адаптації до нових професійних умов, проявляють вміння залишатися спокійними та зібраними, що сприяє прийняттю раціональних рішень і підтримці продуктивності на високому рівні [14].

Самовпевненість, у свою чергу, надає працівникам зрілого віку впевненості у своїх силах та здібностях, що дозволяє їм брати на себе відповідальність за нові завдання та ініціативи. Високий рівень самовпевненості сприяє формуванню позитивного ставлення до змін та підвищує готовність до їх впровадження. Самовпевнені працівники більш схильні до ризику, що є необхідним для інноваційного підходу до вирішення професійних задач та опанування нових компетенцій.

Крім того, стресостійкість і самовпевненість взаємодоповнюють одна одну, створюючи надійну базу для збереження психологічного благополуччя. Вони сприяють підтримці високого рівня мотивації до професійного розвитку, оскільки працівники з цими рисами менше піддаються негативному впливу стресу і більш зосереджені на досягненні своїх професійних цілей. Це, у свою чергу, сприяє їхньому кар'єрному зростанню та підвищує їхню цінність для організації.

Зміни в екстраверсії та сумлінності мають наслідки для задоволеності кар'єрою та статусу зайнятості. Особи, які продемонстрували зростання сумлінності, мали менше шансів залишитися безробітними з часом. Подібним чином зміни в особистісних рисах вплинули на фінансову безпеку, а підвищена сумлінність призвела до кращого управління фінансами та стабільності.

Екстравертам легше бути командними гравцями та взаємодіяти з іншими. З іншого боку, невротики можуть віддавати перевагу незалежності, і така робота може їм більше підходити. Люди з високими показниками відкритості можуть страждати від поганої задоволеності роботою та проблем психічного здоров'я та балансу між роботою та особистим життям.

Вмотивованість до навчання є вирішальним чинником, який сприяє успішній адаптації до нових професійних умов. Працівники, які усвідомлюють

важливість постійного навчання та розвитку, мають більші шанси на успішну професійну зміну та подальше кар'єрне зростання. Вони активно шукають можливості для підвищення своєї кваліфікації, відвідують тренінги, семінари та курси, що дозволяє їм залишатися конкурентоспроможними на ринку праці.

Працівники з високим рівнем мотивації до навчання демонструють більшу відкритість до нових ідей та інновацій. Вони швидше адаптуються до змін у технологіях та методах роботи, що є особливо важливим у сучасному світі, де технологічний прогрес відбувається дуже швидкими темпами, що сприяє не лише професійному, але й особистісному зростанню, оскільки працівники постійно розвивають свої навички та розширюють свій кругозір.

Мотивація до навчання також підвищує впевненість у власних силах та здатність до самостійного вирішення складних завдань. Працівники, які активно займаються самоосвітою, відчувають більшу задоволеність своєю роботою та менше піддаються ризику професійного вигорання. Вони відчувають свою значущість та внесок у розвиток організації, що підвищує їхню лояльність та знижує плинність кадрів. Такі працівники часто стають прикладом для колег, сприяючи формуванню культури безперервного навчання в організації. Вони здатні передавати свої знання та навички іншим, тим самим підвищуючи загальний рівень компетентності колективу. Це створює сприятливе середовище для професійного розвитку та інновацій, що є важливим фактором успіху для будь-якої організації.

У зрілому віці люди повинні думати про пошук можливостей, які краще відповідають їхнім сильним сторонам. Організаціям також слід розглянути можливість призначення ролей і обов'язків, які б більше відповідали типу особистості людини, щоб забезпечити кращу задоволеність роботою.

Для покращення професійного розвитку та загального добробуту працівників необхідно розробити програми, що сприяють розвитку гнучкості, стресостійкості, мотивації до навчання та підвищення самовпевненості.

Розвиток гнучкості можна досягти через впровадження тренінгів з адаптивного мислення, які допоможуть працівникам швидше адаптуватися до змін та нових умов роботи. Тренінгові програми можуть включати симуляції різних робочих ситуацій, спрямовані на розвиток навичок швидкої адаптації. Також важливо впровадити практику ротації посад, яка дозволить працівникам ознайомитися з різними аспектами організації та розвивати універсальні навички.

Для розвитку стресостійкості доцільно організовувати регулярні курси з управління стресом, що включають техніки релаксації, медитацію та вправи для зниження рівня стресу. Важливим елементом також є впровадження програм психологічної підтримки, таких як консультації з психологом або гарячі лінії для обговорення стресових ситуацій, що забезпечить працівникам доступ до необхідної допомоги у складних ситуаціях.

Мотивацію до навчання можна підвищити, інвестуючи в професійний розвиток працівників через надання можливостей для участі в курсах, семінарах,

тренінгах та конференціях. Система нагород за успішне завершення освітніх програм та досягнення у навчанні також стимулюватиме працівників до подальшого професійного зростання.

Підвищення самовпевненості працівників можна досягти через запровадження програм коучингу та менторства, де досвідчені працівники допомагають новачкам розвивати навички та впевненість у собі. Регулярне надання позитивного зворотного зв'язку та визнання досягнень працівників сприятиме підвищенню їхньої самооцінки та впевненості у власних силах. Додатково, програми, спрямовані на розвиток лідерських якостей, допоможуть працівникам розкрити свій потенціал та підвищити впевненість у прийнятті важливих рішень.

Запровадження цих рекомендацій сприятиме створенню сприятливого робочого середовища, що підвищить загальну продуктивність, добробут та професійний розвиток працівників.

Висновки. Самореалізація у зрілому віці є важливим фактором, що впливає на психологічне благополуччя та професійний розвиток. Особистісні риси, такі як відкритість, сумлінність, екстраверсія, приємність і невротизм, грають ключову роль у визначенні здатності працівників адаптуватися до нових професійних викликів та змін. Високий рівень відкритості сприяє постійному пошуку нових знань та досвіду, що дозволяє працівникам залишатися в курсі нових тенденцій та технологій у своїй професійній сфері. Це, в свою чергу, сприяє безперервному навчанню та підвищенню кваліфікації, що є критично важливим для адаптації до змін і підтримання конкурентоспроможності на ринку праці. Креативність, як компонент відкритості, дозволяє працівникам генерувати нові ідеї та підходи до вирішення професійних завдань. Це сприяє розвитку інноваційних рішень і стратегій, що позитивно впливає на кар'єрний ріст та професійне визнання. Готовність до змін робить працівників більш гнучкими та стійкими до стресів, пов'язаних з професійними змінами, що сприяє збереженню високого рівня задоволеності роботою та загального добробуту.

Розвиток програм, що сприяють підвищенню залученості працівників, включаючи тренінги з адаптивного мислення, курси з управління стресом, професійний розвиток та коучинг, є необхідним для підтримки професійного зростання та благополуччя працівників у зрілому віці. Ці заходи сприятимуть створенню сприятливого робочого середовища, підвищенню загальної продуктивності та забезпеченню успішної інтеграції нових технологій та методів роботи у їхній щоденній професійній діяльності.

Література:

1. Ямницький В. М. Професійний розвиток особистості в контексті психології життєтворчості. // Освіта регіону: психологія, політологія, комунікації, № 1, 2010, с. 94–96.
2. Anusic I., Schimmack U. Stability and change of personality traits, self-esteem, and well-being: introducing the meta-analytic stability and change model of retest correlations. // J. Pers. Soc. Psychol, № 110, 2016, pp. 766–781.

3. Li Y. The impact of personality traits on work performance. *SHS Web of Conferences*, 180, 2023. https://www.researchgate.net/publication/376556542_The_impact_of_personality_traits_on_work_performance
4. Zeigler-Hill V., Vrabel J. K., Sauls D., Lehtman M. J. Integrating motivation into current conceptualizations of personality. // *Pers. Individ. Differ*, №147, 2019, pp. 1–7.
5. McCrae R. R. «Defining traits,» in *The SAGE Handbook of Personality and Individual Differences Volume 1. The Science of Personality and Individual Differences*, eds Zeigler-Hill V., Shakelford T. K. London: SAGE, 2018, pp. 3–22.
6. Wood D., Gardner M. H., Harms P. D. How functionalist and process approaches to behavior can explain trait covariation. // *Psychol. Rev*, № 122, 2015, pp. 84–111.
7. Robledo E., Zappalà S., Topa G. Job crafting as a mediator between work engagement and wellbeing outcomes: A time-lagged study. // *International Journal of Environmental Research and Public Health*, №16 (8), 2019, p. 1376.
8. Bakker A. B. Job crafting among health care professionals: The role of work engagement // *Journal of Nursing Management*, №26, 2018, pp. 321–331.
9. Tang S., Zhang G., Wang H. J. Daily empowering leadership and job crafting: Examining moderators // *International Journal of Environmental Research and Public Health*, №17 (16), 2020, p. 5756.
10. Kuijpers E., Kooij D. T., van Woerkom M. Align your job with yourself: The relationship between a job crafting intervention and work engagement, and the role of workload // *Journal of Occupational Health Psychology*, №25 (1), 2020, pp. 1–16.
11. Rudolph C. W., Katz I. M., Lavigne K. N., Zacher H. Job crafting: A meta-analysis of relationships with individual differences, job characteristics, and work outcomes // *Journal of Vocational Behavior*, №102, 2017, pp. 112–138.
12. Gori A., Arcioni A., Topino E., Palazzeschi L., Di Fabio A. Constructing well-being in organizations: First empirical results on job crafting, personality traits, and insight // *International Journal of Environmental Research and Public Health*, №18 (12), 2021, p. 6661.
13. Шестопал І. А. Психологічні особливості професійної самореалізації жінок зрілого віку: дис... канд. псих. наук: 19.00.07. Острог, 2017. 215 с.
14. De Jong N., Wisse B., Heesink J. A. M., Van Der Zee K. I. Personality traits and career role enactment: Career role preferences as a mediator. // *Frontiers in Psychology*, 10. 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01720> – <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6671867>

References:

1. Yamnitskyi V. M. (2010) Profesiyni rozvytok osobystosti v konteksti psykhologii zhyttietvorchosti. [Professional development of the individual in the context of life-creating psychology] *Osvita rehionu: psykhologhiia, politolohiia, komunikatsii*, № 1, 94–96. [in Ukrainian].
2. Anusic, I., Schimmack, U. (2016) Stability and change of personality traits, self-esteem, and well-being: introducing the meta-analytic stability and change model of retest correlations. *J. Pers. Soc. Psychol*, 110, 766–781. [in English].
3. Li. Y. (2023) The impact of personality traits on work performance. *SHS Web of Conferences*, 180. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/376556542_The_impact_of_personality_traits_on_work_performance [in English].
4. Zeigler-Hill, V., Vrabel, J. K., Sauls D., Lehtman, M. J. (2019) Integrating motivation into current conceptualizations of personality. *Pers. Individ. Differ*, 147, 1–7. [in English].
5. McCrae, R. R. (2018) «Defining traits», in *The SAGE Handbook of Personality and Individual Differences Volume 1. The Science of Personality and Individual Differences*, eds Zeigler-Hill V., Shakelford T. K. London: SAGE, 3–22. [in English].
6. Wood, D., Gardner, M. H., Harms, P. D., (2015) How functionalist and process approaches to behavior can explain trait covariation. *Psychol. Rev*, 122, 84–111. [in English].

7. Robledo, E., Zappalà, S., Topa, G. (2019) Job crafting as a mediator between work engagement and wellbeing outcomes: A time-lagged study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (8), 1376. [in English].

8. Bakker, A. B. (2018) Job crafting among health care professionals: The role of work engagement. *Journal of Nursing Management*, 26, 321–331. [in English].

9. Tang, S., Zhang, G., Wang, H. J. (2020) Daily empowering leadership and job crafting: Examining moderators. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (16), 5756. [in English].

10. Kuijpers, E., Kooij, D. T., van Woerkom, M. (2020) Align your job with yourself: The relationship between a job crafting intervention and work engagement, and the role of workload. *Journal of Occupational Health Psychology*, 25 (1), 1–16. [in English].

11. Rudolph, C. W., Katz, I. M., Lavigne, K. N., Zacher, H. (2017) Job crafting: A meta-analysis of relationships with individual differences, job characteristics, and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 112–138. [in English].

12. Gori, A., Arcioni, A., Topino, E., Palazzeschi, L., Di Fabio, A. (2021) Constructing well-being in organizations: First empirical results on job crafting, personality traits, and insight. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (12), 6661. [in English].

13. Shestopal I. A. (2017) Psykholohichni osoblyvosti profesiinoi samorealizatsii zhinok zriloho viku [Psychological features of professional self-realisation of mature women]: дис... канд. псих. наук: 19.00.07. Острог. 215 р. [in Ukrainian].

14. De Jong, N., Wisse, B., Heesink, J. A. M., Van Der Zee, K. I. (2019) Personality traits and career role enactment: Career role preferences as a mediator. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01720> Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6671867> [in English].

УДК 376.015.31:316.614]-053.4-056.26:616.28-76-89.843-031.61

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1061-1073](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1061-1073)

Колбасова Христина Василівна аспірантка, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, тел.: (098) 710-55-86, <https://orcid.org/0000-0003-3397-1893>

СОЦІАЛЬНА КОМПОНЕНТА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ НЕВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДОШКІЛЬНИКІВ З КОХЛЕАРНИМИ ІМПЛАНТАМИ

Анотація. У статті охарактеризовано роль соціальної складової, що включає батьківський та освітній простір, у формуванні структури невербального інтелекту дошкільників з кохлеарними імплантами. Обґрунтовано важливість розвитку невербальних здібностей у дітей з порушеннями слуху. Розглянуто специфіку впливу батьків на формування невербального інтелекту. Окреслено їх роль у створенні сприятливого емоційного середовища, забезпеченні емоційної підтримки та залученні дитини до різноманітних видів діяльності, що стимулюють розвиток невербальних навичок. Автором доведено важливість батьківської уваги та розуміння особливостей дитини з порушеннями слуху для ефективного формування її невербальних здібностей.

Другою компонентою соціальної складової автором розглянуто освітній простір. Проаналізовано значення освітнього простору для розвитку невербального інтелекту дошкільників з кохлеарними імплантами. Розглянуто роль освітян у створенні сприятливих умов для ефективної соціалізації дітей з кохлеарними імплантами, використання спеціальних методик, спрямованих на формування комунікативних навичок, розуміння емоційних станів та невербальних сигналів. Обґрунтовано необхідність фахової підготовки педагогів для роботи з дітьми з особливими потребами.

Акцентовано увагу на необхідності тісної взаємодії між батьками та освітянами для гармонійного формування невербального інтелекту у дошкільників з кохлеарними імплантами. Обґрунтовано важливість обміну інформацією щодо індивідуальних особливостей дитини, її сильних сторін та потреб, спільного визначення цілей та методів роботи, а також передбаченої підтримки дитини в різних сферах життєдіяльності. Розглянуто форми співпраці, такі як спільні заходи, консультації, обмін досвідом та практиками.

Проаналізовано та спрогнозовано на майбутнє перспективи подальших досліджень, спрямованих на розробку конкретних методик та програм для оптимізації процесу розвитку невербальних здібностей у дітей з кохлеарними імплантами в дошкільному віці на основі ефективної взаємодії соціальної компоненти. Обґрунтовано необхідність створення комплексної системи

супроводу дошкільників з кохлеарними імплантами, що поєднує зусилля батьків, освітян, фахівців та залучення ресурсів освітнього середовища.

Ключові слова: соціальна складова, невербальний інтелект, інклюзивне навчання, раннє втручання, кохлеарні імпланти.

Kolbasova Khrystyna Vasylivna post-graduate student, Mykola Yarmachenko Institute of special pedagogy and psychology of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine, vul. M. Berlinskoho, 9, Kyiv, 04060, tel.: (098) 710-55-86, <https://orcid.org/0000-0003-3397-1893>

THE SOCIAL COMPONENT AS THE BASIS OF THE FORMATION OF THE STRUCTURE OF NONVERBAL INTELLIGENCE OF PRESCHOOL CHILDREN WITH COCHLEAR IMPLANTS

Abstract. The article describes the role of the social component, including parental and educational space, in the formation of the structure of nonverbal intelligence of preschoolers with cochlear implants. The importance of developing nonverbal abilities in children with hearing impairments is substantiated. The specifics of parents' influence on the formation of nonverbal intelligence are considered. Their role in creating a favorable emotional environment, providing emotional support and involving the child in various activities that stimulate the development of nonverbal skills is outlined. The author proves the importance of parental attention and understanding of the characteristics of a child with hearing impairment for the effective formation of his or her nonverbal abilities.

The author considers the educational space as the second component of the social component. The importance of educational space for the development of nonverbal intelligence of preschoolers with cochlear implants is analyzed. The role of educators in creating favorable conditions for the effective socialization of children with cochlear implants, the use of special techniques aimed at developing communication skills, understanding emotional states and nonverbal signals is considered. The need for professional training of teachers to work with children with special needs is substantiated.

Attention is focused on the need for close interaction between parents and educators for the harmonious formation of nonverbal intelligence in preschoolers with cochlear implants. The importance of exchanging information about the child's individual characteristics, strengths and needs, jointly defining goals and methods of work, as well as the support provided for the child in various spheres of life is substantiated. The forms of cooperation, such as joint events, consultations, exchange of experience and practices, are considered.

The prospects for further research aimed at developing specific methods and programs to optimize the development of nonverbal abilities in children with cochlear implants in preschool age based on the effective interaction of the social

component are analyzed and predicted for the future. The necessity of creating a comprehensive system of support for preschoolers with cochlear implants, combining the efforts of parents, educators, specialists and attracting resources of the educational environment, is substantiated.

Keywords: social component, nonverbal intelligence, inclusive education, early intervention, cochlear implants.

Постановка проблеми. Формування невербального інтелекту у дітей дошкільного віку є важливим аспектом їх загального розвитку, особливо для дітей з кохлеарними імплантами, оскільки він є ключовим для їхньої успішної комунікації, соціальної інтеграції та адаптації в оточуючому середовищі. Невербальні навички включають здатність до розуміння та вираження емоцій, соціальну взаємодію, розпізнавання об'єктів та просторову орієнтацію, що є основоположними для успішної адаптації та інтеграції в суспільство. Для дітей з порушеннями слуху, які використовують кохлеарні імпланти, ці аспекти мають особливе значення, оскільки їхній вербальний розвиток може бути атиповий у порівнянні з нормально чуючими однолітками.

Важливою складовою розвитку невербального інтелекту є соціальна компонента, яка включає вплив батьківського середовища та освітнього простору. Вплив батьківського середовища полягає у створенні підтримуючої та стимулюючої атмосфери для розвитку дитини, а освітній простір забезпечує структуру та ресурси для соціалізації та навчання. Сучасні дослідження О. Вовченко, В. Жук, С. Литовченко, В. Шевченко підтверджують, що ці два фактори відіграють вирішальну роль у формуванні когнітивних та емоційних навичок дітей з порушеннями слуху, включаючи тих, хто використовує кохлеарні імпланти. Науковці звертали увагу на те, що соціальні взаємодії з однолітками і дорослими є важливими для розвитку невербальних навичок і когнітивних здібностей у цих дітей. У своїх роботах вони підкреслювали, що соціальні контакти та якість комунікації можуть значно впливати на успішність адаптації дітей з кохлеарними імплантами в соціальне середовище [2, 5, 11].

Дослідження Т. Жук, Д. Ілляшенко, Т. Каменщук, А. Обухівської, Г. Якимчук також вказують на те, що інтенсивність та якість соціальної взаємодії впливають на розвиток невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантами. Вчені стверджують, що активна участь дітей у групових іграх, спільних проектах та інших формах колективної діяльності сприяє покращенню їхніх невербальних навичок та соціальної адаптації [4].

Дошкільний вік є важливим етапом у розвитку дитини, коли формуються базові навички комунікації та пізнання світу. У цей період діти найбільш сприйнятливі до навчання та розвитку через взаємодію з оточуючими. Саме тому дослідники акцентують увагу на цьому віковому проміжку.

Соціальна взаємодія у дошкільному віці впливає на різні аспекти невербального інтелекту, включаючи здатність до розпізнавання емоцій,

невербальну комунікацію, просторове мислення та інші когнітивні функції [1]. Важливо відзначити, що батьки відіграють центральну роль у розвитку цих навичок. Вони є першими наставниками дитини, які через щоденну взаємодію та емоційну підтримку допомагають дитині зрозуміти навколишній світ. Взаємодія батьків з дитиною з кохлеарним імплантом може включати в себе спеціальні ігри, різні невербальні засоби комунікації, що сприяють розвитку її когнітивних здібностей [10].

Одночасно, освітній простір, зокрема дошкільні навчальні заклади, забезпечують структуровані умови для соціальної взаємодії та навчання. Важливим є те, щоб освітяни мали відповідну підготовку та розуміння специфіки розвитку дітей з кохлеарними імплантами. Вони повинні використовувати адаптовані методики навчання, які враховують потреби цих дітей, та створювати інклюзивне середовище, де діти можуть активно взаємодіяти з однолітками. Освітні програми повинні включати елементи соціально-емоційного навчання, які допомагають дітям розвивати навички емоційного самовираження, емпатії та співпраці.

Науковці, такі як, В. Жук, В. Литвинова, С. Литовченко, К. Луцько також наголошують на важливості інтеграції дітей з кохлеарними імплантами в освітні середовища, що підтримують їхній розвиток. Вчені стверджують, що створення спеціалізованих програм і адаптованих підходів до навчання сприяє кращій соціалізації та розвитку когнітивних навичок у цих дітей [12, 13].

Не менш важливою є підтримка соціальної компоненти через спеціальні програми та ресурси, що надаються батькам та освітянам. Інформаційні та навчальні ресурси, семінари та тренінги можуть допомогти батькам та освітянам краще розуміти потреби дітей з кохлеарними імплантами та ефективно підтримувати їхній розвиток. Наприклад, тренінги, що навчають батьків технікам невербальної комунікації, можуть значно підвищити ефективність взаємодії з дитиною та сприяти її когнітивному розвитку.

Теоретичне вивчення наукового питання дало можливість зробити висновок, що соціальна компонента є ключовою у процесі формування структури невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантами. Водночас, потребує подальшого вивчення питання про те, як саме різні аспекти соціальної взаємодії впливають на розвиток невербальних навичок.

Таким чином, головною проблемою дослідження є визначення ефективних підходів та методів, що сприяють оптимальному розвитку невербального інтелекту у дітей дошкільного віку з кохлеарними імплантами через соціальну компоненту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування структури невербального інтелекту у дітей дошкільного віку з кохлеарними імплантами привертає все більше уваги науковців як в Україні, так і за кордоном. Дослідники С. Adams, С. Caverly, N. Mellon, С. Mitchell, M. Ouellette, S. Wilson зосереджують увагу на різних аспектах цієї проблеми, включаючи

роль соціальної взаємодії, вплив батьківського середовища та освітнього простору, а також ефективність різних підходів і методів корекційної роботи.

Українські науковці активно досліджують специфіку розвитку дітей з порушеннями слуху. Так, роботи Н. Адамюк, О. Вовченко, О. Горова, В. Жук, А. Замша, О. Круглик, С. Кульбіда, О. Молоч, В. Шевченко, Л. Юхименко присвячені вивченню когнітивного та емоційного розвитку дітей з кохлеарними імплантами. Вони підкреслюють важливість індивідуального підходу до кожної дитини, врахування її унікальних особливостей і потреб, а також необхідність створення інклюзивного середовища в дошкільних навчальних закладах [2, 8, 9, 10].

Зокрема, С. Литовченко в своїх роботах наголошує на важливості раннього втручання та системної роботи з батьками дітей з порушенням слуху, зокрема тих, хто має кохлеарні імпланти. Вона стверджує, що батьки відіграють ключову роль у стимулюванні розвитку навичок через активну участь у житті дитини, використання спеціальних ігрових та навчальних методик. Науковець, акцентує увагу на необхідності адаптації освітніх програм для дітей з порушеннями слуху. С. Литовченко досліджує, як різні методи навчання можуть сприяти розвитку соціальних навичок у таких дітей. Її дослідження показують, що інтеграція дітей з кохлеарними імплантами у загальноосвітні групи має позитивний вплив на їхню соціалізацію та емоційний розвиток [11].

Одна із сучасних дослідниць у цій галузі є Т. Ratnawulan, яка досліджує розвиток дітей з порушеннями слуху, включаючи тих, хто використовує кохлеарні імпланти. Науковиця у своїх роботах наголошує на важливості соціальних взаємодій з однолітками і дорослими для розвитку невербальних навичок і когнітивних здібностей у досліджуваних дітей. Вона підкреслює, що багатство соціальних контактів та якість комунікації можуть значно впливати на успішність адаптації дітей з кохлеарними імплантами в соціальне середовище [22].

Американські дослідники D. Gooch, C. Norbury, C. Wray у цій галузі, зосереджуються на вивченні впливу різних освітніх підходів на розвиток дітей з кохлеарними імплантами. Вони підкреслюють, що ефективна освіта повинна враховувати потреби таких дітей, включати адаптовані навчальні матеріали та методики, що сприяють розвитку як вербальних, так і невербальних навичок. Науковці також звертають увагу на важливість підготовки педагогів до роботи з дітьми з порушеннями слуху, що дозволить створити інклюзивне та підтримуюче навчальне середовище [21].

Вчені С. Adams, С. Caverly, N. Mellon, С. Mitchell, M. Ouellette, S. Wilson проаналізувавши, як інтенсивність та якість соціальної взаємодії впливають на розвиток дітей з кохлеарними імплантами, дійшли висновку, що активна участь дітей у групових іграх, спільних проектах та інших формах колективної діяльності сприяє покращенню їхніх невербальних навичок та соціальної адаптації [24].

Колектив авторів М. Ganc, J. Kobosko, W. Jedrzejczak, J. Gruba, H. Skarzynski в своїх роботах акцентують увагу на важливості інтеграції дітей з кохлеарними імплантатами в освітні середовища, що підтримують їхній розвиток. Вони стверджують, що створення спеціалізованих програм і адаптованих підходів до навчання сприяє кращій соціалізації та розвитку когнітивних навичок у цих дітей. Їх дослідження показують, що підтримка з боку педагогів та однолітків є важливою для успішної інтеграції дітей з кохлеарними імплантатами у звичайні освітні установи [17].

Італійські вчені А. Parola, D. Hilviu, S. Vivaldo, A. Marini, D. Diego, P. Consolino, F. Bosco підтримуючі подібні думки зазначали про вплив батьківського середовища на розвиток невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантатами. У роботах науковці підкреслюють, що підтримка і стимулювання з боку батьків є ключовими факторами у розвитку когнітивних та емоційних навичок у таких дітей. Автори рекомендують активне залучення батьків до процесу навчання і розвитку, використання спеціальних ігрових методик і тренінгів для покращення невербальних навичок дітей [20].

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес наукової спільноти до проблеми формування невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантатами. Дослідники з різних країн наголошують на важливості соціальної компоненти, яка включає вплив батьківського середовища та освітнього простору, для розвитку когнітивних та емоційних навичок у таких дітей. Результати цих досліджень підтверджують, що ефективна соціальна взаємодія, підтримка з боку батьків та педагогів, а також адаптовані освітні програми є ключовими факторами, що сприяють успішному розвитку невербального інтелекту та соціальної адаптації дітей з кохлеарними імплантатами.

Метою статті є дослідження та визначення ролі соціальної компоненти, яка включає вплив батьківського середовища та освітнього простору, у формуванні структури невербального інтелекту дітей дошкільного віку з кохлеарними імплантатами. Мету конкретизують такі завдання:

1. Аналіз існуючих наукових досліджень щодо впливу соціальної взаємодії на розвиток невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантатами.
2. Визначення ключових аспектів соціальної взаємодії, що впливають на розвиток невербальних навичок у дошкільників з кохлеарними імплантатами.
3. Вивчення впливу батьківського середовища на розвиток невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантатами.
4. Оцінка ефективності освітнього простору в стимулюванні розвитку невербальних навичок у дітей з кохлеарними імплантатами.
5. Розробка науково обґрунтованих рекомендацій для освітян та батьків щодо оптимізації соціальної взаємодії для сприяння розвитку невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантатами.

Дослідження спрямовано на підвищення якості життя та соціальної адаптації дітей з кохлеарними імплантами через розвиток їхніх невербальних навичок за допомогою оптимізації соціальної компоненти, зокрема батьківського впливу та освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Невербальний інтелект є важливою складовою когнітивного розвитку дітей, особливо для тих, які мають порушення слуху і використовують кохлеарні імпланти. Невербальні навички включають здатність до розуміння та вираження емоцій, розпізнавання об'єктів, просторове мислення та інші когнітивні функції, що є основоположними для соціалізації та успішної адаптації дитини в суспільстві. У цьому контексті роль соціальної компоненти, яка охоплює батьківське середовище та освітній простір, є ключовою для формування структури невербального інтелекту дітей з кохлеарними імплантами.

Соціальна взаємодія є важливою для розвитку невербального інтелекту у дітей. Для дітей з кохлеарними імплантами, які можуть мати обмеження у вербальній комунікації, соціальні взаємодії стають ще більш значущими. Дослідники, такі як M. Ganc, T. Ratnawulan, S. Wilson, O. Вовченко, В. Жук, O. Круглик, O. Молоч, В. Шевченко, підкреслюють, що багатогранність соціальних контактів та якість комунікації можуть значно впливати на розвиток когнітивних здібностей і соціальної адаптації дітей з кохлеарними імплантами [2, 3, 9, 22, 24].

Соціальна взаємодія з однолітками і дорослими сприяє розвитку таких важливих невербальних навичок, як розпізнавання та інтерпретація емоцій, розвиток емпатії, навички кооперації та просторове мислення. Наприклад, участь у групових іграх та спільних проектах дозволяє дітям навчитися розуміти невербальні сигнали, такі як міміка і жести, що є основоположними для ефективної комунікації [15, 16].

Таким чином емоційний розвиток дітей з кохлеарними імплантами також залежить від соціальної взаємодії. Діти навчаються виражати власні емоції, розпізнавати емоції інших людей та адекватно реагувати на них через взаємодію з батьками, педагогами та однолітками [1, 6].

Емоційна підтримка з боку батьків також є важливою для розвитку соціальних навичок у дітей з кохлеарними імплантами. Діти, які отримують достатньо емоційної підтримки та уваги з боку батьків, зазвичай краще адаптуються в соціальному середовищі та мають вищий рівень емоційної компетентності. K. Sevgi, E. Yücel у своїх дослідженнях підкреслюють, що емоційна підтримка з боку батьків є головним фактором у розвитку невербальних навичок у дітей з порушеннями слуху [23].

У цьому контексті важливо розглянути не лише роль батьків, але й вплив освітнього простору на розвиток невербального інтелекту дітей з кохлеарними імплантами. Освітній простір, зокрема дошкільні навчальні заклади, відіграє важливу роль у формуванні необхідних соціальних і когнітивних навичок.

Створення сприятливого середовища, яке стимулює соціальну взаємодію та надає можливості для розвитку когнітивних та емоційних навичок, є необхідною умовою для всебічного розвитку дітей з кохлеарними імплантами [7, 14].

Середовище дошкільних навчальних закладів має бути адаптованим до потреб таких дітей, забезпечуючи їм комфортні умови для навчання та спілкування з однолітками. Інтерактивні методики навчання, використання спеціальних дидактичних матеріалів та підтримка з боку освітян сприяють розвитку невербального інтелекту.

Підготовка освітян до роботи з дітьми з порушеннями слуху також є важливим аспектом створення ефективного освітнього простору. Вони повинні володіти спеціальними знаннями та навичками, щоб забезпечити адаптоване навчання для таких дітей. М. Ganc, J. Kobosko, О. Вовченко, В. Жук, С. Литовченко, підкреслюють, що ефективна освіта повинна враховувати потреби дітей з кохлеарними імплантами, включати адаптовані навчальні матеріали та методики, що сприяють розвитку як вербальних, так і невербальних навичок [2, 5, 17].

Одним з важливих чинників корекційної роботи з дітьми з кохлеарними імплантами є використання спеціалізованих підходів та методів, які сприяють розвитку невербального інтелекту. Ці підходи включають інтерактивні ігри, мультимедійні ресурси, а також спеціально розроблені навчальні програми.

Інтерактивні ігри є ефективним інструментом для розвитку невербальних навичок у дітей з кохлеарними імплантами. Такі ігри можуть включати розпізнавання форм, кольорів, розмірів, а також розвиток просторового мислення і координації.

Мультимедійні ресурси також можуть бути корисними для розвитку невербального інтелекту. Використання аудіовізуальних матеріалів дозволяє дітям з кохлеарними імплантами краще зрозуміти невербальні сигнали, такі як міміка і жести. Дослідження показують, що мультимедійні ресурси можуть підвищити мотивацію дітей до навчання та покращити їхні когнітивні здібності.

Спеціально розроблені навчальні програми, які враховують специфічні потреби дітей з кохлеарними імплантами, можуть значно сприяти їхньому розвитку. Такі програми повинні включати елементи соціально-емоційного навчання, які допомагають дітям розвивати навички емоційного самовираження, емпатії та співпраці.

На основі проведених досліджень можна розробити низку практичних рекомендацій для батьків та освітян, які працюють з дітьми з кохлеарними імплантами. Ці рекомендації допоможуть оптимізувати соціальну взаємодію та сприяти розвитку невербального інтелекту у таких дітей .

Рекомендації для батьків:

1. Активна участь у житті дитини: батьки повинні активно брати участь у житті дитини, використовуючи спеціальні ігрові та навчальні методики для стимулювання розвитку невербальних навичок.

2. Емоційна підтримка: важливо надавати дитині достатню емоційну підтримку, допомагаючи їй виражати власні емоції та розпізнавати емоції інших людей.

3. Розвиток соціальних навичок: необхідно сприяти соціалізації дитини, залучаючи її до групових ігор, спільного проведення часу та інших форм колективної діяльності.

4. Використання мультимедійних ресурсів: використання аудіовізуальних матеріалів може допомогти дитині краще зрозуміти невербальні сигнали та підвищити її мотивацію до навчання.

Рекомендації для освітян:

1. Адаптація освітніх програм: необхідність адаптувати освітні програми для дітей з кохлеарними імплантами, враховуючи потреби та можливості.

2. Інтерактивні методики навчання: використання інтерактивних ігор та мультимедійних ресурсів може сприяти розвитку невербальних навичок у дітей.

3. Соціально-емоційне навчання: включення елементів соціально-емоційного навчання у навчальні програми допоможе дітям розвивати навички емоційного самовираження, емпатії та співпраці.

Висновки. Формування структури невербального інтелекту у дітей дошкільного віку з кохлеарними імплантами є комплексним процесом, який значною мірою залежить від соціальної компоненти, включаючи батьківське середовище та освітній простір. Проведене дослідження дозволяє зробити кілька ключових висновків:

- соціальна взаємодія є важливою для розвитку невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантами;

- батьки відіграють ключову роль у розвитку невербального інтелекту дітей з кохлеарними імплантами (активна участь батьків у житті дитини, використання спеціальних навчальних методик та надання емоційної підтримки сприяють покращенню когнітивних та соціальних навичок);

- освітній простір, зокрема дошкільні навчальні заклади, повинні бути адаптовані до потреб дітей з кохлеарними імплантами (адаптація освітніх програм, використання інтерактивних методик та фахова підготовка педагогів є необхідними умовами для успішного розвитку невербальних навичок);

- для батьків та освітян мають бути розроблені практичні рекомендації, які включають активну участь у житті дитини, надання емоційної підтримки, використання інтерактивних ігор та мультимедійних ресурсів, а також адаптацію освітніх програм і підготовку педагогів (дані рекомендації допоможуть оптимізувати соціальну взаємодію та сприяти розвитку невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантами).

Відтак, оптимізація соціальної компоненти, яка включає батьківський та освітній простір, є ключовою умовою для успішного розвитку невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантами. Впровадження науково

обґрунтованих рекомендацій і адаптованих педагогічних підходів сприятиме підвищенню якості життя та соціальної адаптації цих дітей, забезпечуючи їх повноцінний когнітивний та емоційний розвиток.

У підсумку, перспективи подальших розвідок у напрямі дослідження формування невербального інтелекту у дітей з кохлеарними імплантами є надзвичайно широкими і різноманітними. Одним із важливих напрямів є розробка спеціалізованих методик та програм навчання, орієнтованих на розвиток невербальних здібностей, що враховують індивідуальні потреби дітей. Ці методики повинні сприяти розвитку когнітивних та емоційних навичок через інтерактивні та мультимедійні підходи.

Важливим є також вивчення ефективності інтеграційних підходів у навчанні, які включають аналіз соціальної взаємодії з однолітками, вплив на емоційний та когнітивний розвиток, а також адаптацію освітніх програм. Особлива увага повинна приділятися підготовці та підвищенню кваліфікації освітян для роботи з дітьми з кохлеарними імплантами. Це включає навчання спеціалізованим методикам, технікам роботи з невербальними сигналами та емоційною підтримкою, а також розвиток навичок адаптації навчальних матеріалів. Подальші дослідження повинні також детально вивчати роль батьків у розвитку невербального інтелекту дітей з кохлеарними імплантами, аналізуючи різні стилі виховання, емоційну підтримку та участь батьків у навчальних і позашкільних заходах. Міждисциплінарні дослідження, що поєднують знання з психології та педагогіки, що дозволять створити комплексну систему супроводу дітей з кохлеарними імплантами, враховуючи всі аспекти їх розвитку.

Перспективним є також створення системи супроводу та підтримки, яка об'єднує зусилля батьків та педагогів включаючи консультування, спеціалізовані програми навчання, психологічну підтримку та використання ресурсів освітнього середовища. Дослідження, спрямовані на аналіз довгострокових результатів розвитку дітей з кохлеарними імплантами, є важливими для розуміння ефективності існуючих методик та програм, включаючи моніторинг розвитку когнітивних і соціальних навичок дітей протягом їхнього навчання в дошкільних закладах та в подальшому житті. Необхідно також розвивати механізми тісної взаємодії між батьками та освітянами, включаючи спільні заходи, консультації та обмін досвідом, що сприятиме гармонійному формуванню невербального інтелекту у дошкільників з кохлеарними імплантами та забезпечить ефективну підтримку дитини в різних сферах її життєдіяльності. Загалом, перспективи подальших розвідок у цьому напрямі є надзвичайно широкими та багатограними, відкриваючи нові можливості для покращення якості життя дітей з кохлеарними імплантами та їхньої повноцінної інтеграції у соціум.

Література:

1. Борисенко К., Бадер С. Особливості розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2021. 1(48). С. 48-52.
2. Вовченко О. Програма психологічної діагностики та корекції емоційного інтелекту дітей раннього та дошкільного віку. Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Електронне видання. 2023. 85 с.
3. Жук В. Слухоорієнтовані технології розвитку словесного мовлення дітей з кохлеарними імплантами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2023. 110(2). С. 129-148.
4. Жук Т., Ілляшенко Т., Каменщук Т. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції. Монографія. Київ: Ніка-Центр, 2020. 113 с.
5. Жук В., Литвинова В., Литовченко С. Педагогічна підтримка дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху та їхніх батьків в умовах воєнного стану. Навчально-методичний посібник. Київ, 2023. 123 с.
6. Івашенко А. Специфіка розвитку емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку. *In The 4th International scientific and practical conference «The world of modern technologies and inventions»*. Vienna, Austria. 10–13 october 2023. P. 236-239.
7. Козинець О., Линдіна Є. Труднощі у навчанні та соціалізації дітей з порушенням зору, слуху та інтелекту. *Європейські практики інклюзивної освіти: збірник тез доповідей Міжнародної науковопрактичної конференції*. Київ. 12 травня 2022 року. С. 100-105.
8. Компанець Н. Розвиток та формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку. Науково-методичний посібник. Київ: Актуальна освіта, 2023. 42 с.
9. Круглик О. Формування міжособистісних стосунків у дітей з порушенням слуху в пізнавальній діяльності. *Актуальні питання корекційної світи*. Збір. наук. праць. № 16, т.2. 2020. С. 111-122.
10. Кульбіда С., Адамюк Н., Горова О. Комунікативна доступність освітнього середовища для осіб з порушеннями слуху в умовах сучасних викликів. Науково-методичний посібник у двох частинах. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 148 с.
11. Литовченко С. Діти з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку: навчання та супровід. Монографія. Київ: ФОП Симоненко О. І., 2020. 356 с.
12. Литовченко С., Жук В., Литвинова В. Новий формат освітнього середовища: діти з порушеннями слуху в дошкільлі. Навчально-методичний посібник. Київ: ФОП Симоненко О. І., 2019. 280 с.
13. Луцько К. Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушенням слуху (глухі, зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами). Київ. 2019. 405 с.
14. Малинович Л., Кульбіда С., Міськов Г. Створення доступного мовного середовища для дошкільників: необхідність і виклики. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 112(4). 2023. С. 95-118.
15. Передерій О. Особливості розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *The XI International Science Conference «Topical issues of modern science and education»*. Tallinn, Estonia. 11–13 march 2021. P. 142-145.
16. Тарасенко А. Структура соціального інтелекту. *Наукові перспективи*. № 4(46). 2024. С. 1389-1401.
17. Ganc M., Kobosko J., Jedrzejczak W. Developmental outcomes of deaf preschool-aged children with cochlear implants. *International journal of disability, development and education*. 70(7). 2023. P. 1340-1354.
18. Kuralay A., Zolotovitskaya A. Social integration and activities of children with hearing loss with digital literacy strategies. *Education and information technologies*. 29(6). 2024. P. 7671-7692.

19. Kuzava I., Serheieva V. Practical implementation of the inclusive education system and its impact on the development and socialization of the children who need mental and physical development correction. *European humanities studies: state and society*. 23(3). 2020. P. 234-255.
20. Parola A., Hilviu D., Vivaldo S. Development of communicative-pragmatic abilities in children with early cochlear implants. *Journal of child language*. 2023. P. 1-17.
21. Norbury C., Gooch D., Wray C. The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study. *Child psychol psychiatr*. 57(11). 2017. P. 1247-1257.
22. Ratnawulan T. Development of education methods for early childhood disabled children through inclusive schools. *Journal of Research Administration*. 6(1). 2024. P. 2829-2840.
23. Sevgi K., Yucel E. An examination of social skills of preschool-age children with cochlear implants. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Ozel Egitim Dergisi*. 24(4). 2023. P. 543-557.
24. Wilson S., Ouellette M., Mellon K. Language and academic outcomes of children with cochlear implants in an inclusive setting: evidence from 18 years of data. *Cochlear implants international*. 24(3). 2023. P. 130-143.

References:

1. Borysenko K., Bader S. (2021). Osoblyvosti rozvytku emotsiynoho intelektu ditey starshoho doshkilnoho viku. [Features of the development of emotional intelligence of children of senior preschool age]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriya: «Pedahohika. Sotsialna robota». 1(48). P. 48-52 [in Ukrainian].
2. Vovchenko O. (2023). Prohrama psykholohichnoyi diahnostryky ta korektsiyi emotsiynoho intelektu ditey rannoho ta doshkilnoho viku. [Program of psychological diagnostics and correction of emotional intelligence of children of early and preschool age]. Instytut spetsialnoyi pedahohiky ta psykholohiyi imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrayiny. Elektronne vydannya. 85 p. [in Ukrainian].
3. Zhuk V. (2023). Slukhooriyentovani tekhnolohiyi rozvytku slovesnoho movlennya ditey z kokhlearnymy implantamy. [Hearing-oriented technologies for the development of verbal speech of children with cochlear implants]. *Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya*. 110(2). P. 129-148 [in Ukrainian].
4. Zhuk T., Illyashenko T., Kamenshchuk T. (2020). Psykholoho-pedahohichni zasady tekhnolohiy suprovodu ditey z osoblyvymy osvitimy potrebamy u protsesi yikh sotsialnoyi intehratsiyi. [Psychological and pedagogical bases of technologies for supporting children with special educational needs in the process of their social integration]. Monohrafiya. Kyiv: Nika-Tsentr. 113 p. [in Ukrainian].
5. Zhuk V., Lytvynova V., Lytovchenko S. (2023). Pedahohichna pidtrymka ditey rannoho ta doshkilnoho viku z porushennyamy slukhu ta yikhnikh batkiv v umovakh voyennoho stanu. [Pedagogical support for children of early and preschool age with hearing impairments and their parents under martial law]. *Navchalno-metodychnyy posibnyk*. Kyiv. 123 p. [in Ukrainian].
6. Ivashchenko A. (2023). Spetsyfyka rozvytku emotsiynoho intelektu u ditey doshkilnoho viku. [Specificity of emotional intelligence development in preschool children]. *In The 4th International scientific and practical conference «The world of modern technologies and inventions»*. Vienna, Austria. 10-13 october. P. 236-239 [in Ukrainian].
7. Kozynets O., Lyndina Ye. (2022). Trudnoshchi u navchanni ta sotsializatsiyi ditey z porushennyam zoru, slukhu ta intelektu. [Difficulties in learning and socialization of children with visual, hearing and intellectual disabilities]. *Yevropeyski praktyky inklyuzyvnoyi osvity: zbirnyk tez dopovidey Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi*. Kyiv. 12 travnya 2022 roku. P. 100-105 [in Ukrainian].
8. Kompanets N. (2023). Rozvytok ta formuvannya emotsiyno-volovoyi sfery u ditey doshkilnoho viku. [Development and formation of emotional and volitional sphere in preschool children]. *Naukovo-metodychnyy posibnyk*. Kyiv: Aktualna osvita. 42 p. [in Ukrainian].

9. Kruhlyk O. (2020). Formuvannya mizhosobystisnykh stosunkiv u ditey z porushennyam slukhu v piznavalniy diyalnosti. [Formation of interpersonal relations in children with hearing impairment in cognitive activity]. *Aktualni pytannya korektsiynoyi svity*. Zbir. nauk. prats. № 16, t.2. P. 111-122 [in Ukrainian].
10. Kulbida S., Adamyuk N., Horova O. (2023). Komunikatyvna dostupnist osvitnoho seredovyscha dlya osib z porushennyamy slukhu v umovakh suchasnykh vyklykiv. [Communicative accessibility of the educational environment for people with hearing impairments in the context of modern challenges]. *Naukovo-metodychnyy posibnyk u dvokh chastynakh*. Kyiv: ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrayiny. 148 p. [in Ukrainian].
11. Lytovchenko S. (2020). Dity z porushennyamy slukhu rannoho ta doshkilnoho viku: navchannya ta suprovid. [Children with hearing impairments of early and preschool age: training and support]. *Monohrafiya*. Kyiv: FOP Symonenko O. I. 356 p. [in Ukrainian].
12. Lytovchenko S., Zhuk V., Lytvynova V. (2019). Novyy format osvitnoho seredovyscha: dity z porushennyamy slukhu v doshkilli. [A new format of educational environment: children with hearing impairments in preschool]. *Navchalno-metodychnyy posibnyk*. Kyiv: FOP Symonenko O. I. 280 p. [in Ukrainian].
13. Lutsko K. (2019). Prohrama rozvytku ditey doshkilnoho viku z porushennyam slukhu (hlukhi, zi znyzhenym slukhom, z kokhlearnymy imlantamy). [Program for the development of preschool children with hearing impairment (deaf, hearing impaired, with cochlear implants)]. Kyiv. 405 p. [in Ukrainian].
14. Malynovych L., Kulbida S., Miskov H. (2023). Stvorennya dostupnoho movnoho seredovyscha dlya doshkilnykiv: neobkhidnist i vyklyky. [Creating an accessible language environment for preschoolers: necessity and challenges]. *Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya*. 112(4). P. 95-118 [in Ukrainian].
15. Perederiy O. (2021). Osoblyvosti rozvytku emotsiynoho intelektu ditey doshkilnoho viku. [Features of the development of emotional intelligence of preschool children]. *The XI International Science Conference «Topical issues of modern science and education»*. Tallinn, Estonia. 11–13 march 2021. P. 142-145 [in Ukrainian].
16. Tarasenko A. (2024). Struktura sotsialnoho intelektu. [The structure of social intelligence]. *Naukovi perspektyvy*. № 4(46). P. 1389-1401 [in Ukrainian].
17. Ganc M., Kobosko J., Jedrzejczak W. (2023). Developmental outcomes of deaf preschool-aged children with cochlear implants. *International journal of disability, development and education*. 70(7). P. 1340-1354 [in English].
18. Kuralay A., Zolotovitskaya A. (2024). Social integration and activities of children with hearing loss with digital literacy strategies. *Education and information technologies*. 29(6). P. 7671-7692 [in English].
19. Kuzava I., Serheieva V. (2020). Practical implementation of the inclusive education system and its impact on the development and socialization of the children who need mental and physical development correction. *European humanities studies: state and society*. 23(3). P. 234-255 [in English].
20. Parola A., Hilviu D., Vivaldo S. (2023). Development of communicative-pragmatic abilities in children with early cochlear implants. *Journal of child language*. P. 1-17 [in English].
21. Norbury C., Gooch D., Wray C. (2017). The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study. *Child psychol psychiatr*. 57(11). P. 1247-1257 [in English].
22. Ratnawulan T. (2024). Development of education methods for early childhood disabled children through inclusive schools. *Journal of Research Administration*. 6(1). P. 2829-2840 [in English].
23. Sevgi K., Yucel E. (2023). An examination of social skills of preschool-age children with cochlear implants. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Ozel Egitim Dergisi*. 24(4). P. 543-557 [in English].
24. Wilson S., Ouellette M., Mellon K. (2023). Language and academic outcomes of children with cochlear implants in an inclusive setting: evidence from 18 years of data. *Cochlear implants international*. 24(3). P. 130–143 [in English].

УДК 159.922.8 : 177.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1074-1082](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1074-1082)

Магдисюк Людмила Іванівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та психодіагностики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30 А, м. Луцьк, тел.: (066) 520-16-40, <https://orcid.org/0000-0002-5304-933X>

Ізмаїлов Руслан Петрович асистент кафедри практичної психології та психодіагностики Волинського національного університету імені Лесі Українки, клінічний психолог, КП«ВОГВВ» Волинської обласної ради, вул. Винниченка, 30А, м. Луцьк, тел.: (099) 314-44-56, <https://orcid.org/0009-0005-3582-0097>

Сакуляк Віта Володимирівна Директор центру комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю (м. Луцьк), здобувач другого рівня вищої освіти факультету психології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30 А, м. Луцьк, тел.: (066) 834-75-56, <https://orcid.org/0009-0000-5674-0516>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТА ВИДИ САМОТНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ В ПЕРІОД ВІЙНИ

Анотація. У статті вказано, що важливим аспектом актуальності є вплив самотності на психічне та фізичне здоров'я молоді в період війни. Самотність може стати причиною ряду негативних наслідків, серед яких погіршення емоційного стану, зниження самооцінки, ризик розвитку депресії та тривожних розладів, погіршення успішності та мотивації у навчанні та міжособистісних стосунків.

Проаналізовано проблему прояву самотності у юнацькому віці, встановлено взаємозв'язок самотності з агресією, тривожністю. Самотність як соціально-психологічний феномен – це серйозне емоційне переживання, яке тісно пов'язане з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми або ж страхом їх втрати через соціальну ізоляцію, що призводить до негативних соціальних явищ, різних форм деструктивної поведінки, депресії, самоагресії та суїцидальної поведінки. Самотність розглядається у двох аспектах: психологічний стан людини (внутрішні емоційні переживання) та особливості її фізичних взаємовідносин з іншими (зовнішнє відчуження від людей). Отож, незважаючи на все вищесказане, самотність має і позитивний аспект – усамітнення.

Емоційний інтелект як фактор запобігання самотності в юнацькому віці ґрунтується на теоретичних положеннях про можливість розвитку

внутрішньо-особистісних та міжособистісних компонентів через здатність вільно пересуватися в життєвих ситуаціях, розуміти власні емоції та емоції інших людей, вибирати такі форми спілкування, які створюють умови для відкритості та сприяють психологічному розвитку. Негативний досвід молоді може впливати на процеси соціалізації та особистісного розвитку і бути однією з основних причин соціальної дезадаптації. Самотність часто призводить до нігілістичного ставлення до суспільства, розвитку поведінки, яка протистоїть йому або спрямована на відокремлення від нього: кримінальна та екстремістська поведінка, алкоголізм, наркоманія тощо.

Ключові слова: самотність, юнацький вік, емоції, соціальна дезадаптація, відчуження, форми спілкування.

Magdysyuk Lyudmila Ivanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Psychodiagnostics, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Vinnychenko, 30 A, Lutsk, tel.: (066)520-16-40, <https://orcid.org/0000-0002-5304-933X>

Izmailov Ruslan Petrovych assistant professor of the Department of Practical Psychology and Psychodiagnostics, Lesya Ukrainka Volyn National University, clinical psychologist, KP «VOGVV» of the Volyn Regional Council, St. Vinnychenko, 30 A, tel.: (099)314-44-56, <https://orcid.org/0009-0005-3582-0097>

Sakulyak Vita Volodymyrivna Director of the Complex Rehabilitation Center for Children with Disabilities (Lutsk), graduate of the second level of higher education at the Faculty of Psychology, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Vinnychenko, 30 A, Lutsk, tel.: (066)834-75-56, <https://orcid.org/0009-0000-5674-0516>

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MANIFESTATION AND TYPES OF LONELINESS IN ADOLESCENTS DURING THE WAR

Abstract. The article indicates that an important aspect of relevance is the impact of loneliness on the mental and physical health of young people during the war. Loneliness can cause a number of negative consequences, including deterioration of emotional state, lower self-esteem, risk of developing depression and anxiety disorders, deterioration of academic performance and motivation, and interpersonal relationships.

The problem of loneliness in youth was analyzed, the relationship between loneliness and aggression, anxiety was established. Loneliness as a socio-psychological phenomenon is a serious emotional experience that is closely related to the lack of close, positive emotional ties with people or the fear of losing them

due to social isolation, which leads to negative social phenomena, various forms of destructive behavior, depression, self-aggression and suicidal behavior. Loneliness is considered in two aspects: the psychological state of a person (internal emotional experiences) and the features of his physical relationships with others (external alienation from people). So, despite all the above, loneliness also has a positive aspect - seclusion.

Emotional intelligence as a factor in preventing loneliness in youth is based on theoretical propositions about the possibility of developing intra-personal and interpersonal components through the ability to move freely in life situations, understand one's own emotions and the emotions of other people, choose such forms of communication that create conditions for openness and promote psychological development.

Negative experiences of young people can affect the processes of socialization and personal development and be one of the main causes of social maladjustment. Loneliness often leads to a nihilistic attitude towards society, the development of behavior that opposes it or is aimed at separation from it: criminal and extremist behavior, alcoholism, drug addiction, etc.

Keywords: loneliness, youth, emotions, social maladaptation, alienation, forms of communication.

Постановка проблеми. Сьогодні в період війни надзвичайно важливим завданням для психологів, педагогів, медиків, батьків та тих осіб, що працюють з молоддю, є розуміння психологічних аспектів самотності. Феномен самотності не має чіткого визначення, причин і конкретних заходів для його подолання, оскільки лежить на перетині психології, соціології, філософії та культури. Однак можна сказати, що самотність належить до внутрішнього світу людини і виражається у відносинах зі світом та з самим собою.

У сучасному суспільстві віртуальне спілкування замінює безпосередню особисту взаємодію між людьми. Хоча людина може не бути соціально ізольованою, має широке коло спілкування, перебуває серед людей і, водночас, відчуває в той же час відчуває себе емоційно відчуженою та незрозумілою. Тому необхідно розглядати це поняття не тільки як соціальну проблему окремої людини, а як невід'ємну частину життя кожної особистості.

Одним із факторів, що впливає на розвиток самотності у молодій людини, є егоїзм, який може перешкоджати розвитку соціальних контактів, заважати взаєморозумінню між оточуючими та ефективній інтеграції в соціальне середовище. Егоїстичні люди нехтують почуттями, інтересами та правами інших для досягнення власних цілей і можуть завдати шкоди заради задоволення власних потреб [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури показує, що серед зарубіжних авторів проблему самотності

досліджували В. Дерлег, К. Мустакас, Л. Пепло, Д. Перлман, З. Фрейд, Е. Фромм, Ф. Фромм-Райхман, І. Ялом та інші [1].

Стосовно молоді дослідники відзначають високий рівень самотності (В. Лашук, Д. Нокс, М. Пінкварт, Г. Шагівалєва), який виникає внаслідок відокремлення від батьківської сім'ї, розширення контексту соціальних зв'язків та побудови інтимності в особистих стосунках, планування, перешкоджає вирішенню вікових завдань, пов'язаних із власним майбутнім та особистісною рефлексією і розвитком впевненості в собі, подальшим професійним розвитком, гострою потребою у спілкуванні, глибокими емоційними та міжособистісними стосунками [2].

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу проблеми самотності особистості у сучасній психології та виявлення взаємозв'язку самотності із різними емоційними проявами.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі з психології, що присвячена самотності, існують різні класифікації типів самотності. Відмінності між типами ґрунтуються на трьох основних вимірах, пов'язаних з оцінкою індивідом свого соціального статусу, типом дефіциту соціальних стосунків, який він відчуває, та часовою перспективою, пов'язаною з самотністю. Розглядаються такі типи самотності: відчуження, дифузна та дисоціативна самотність; культурна, соціальна та міжособистісна самотність; суб'єктивна та об'єктивна самотність [2].

Самотність – це суб'єктивне відчуття. Відчуття абсолютної самотності призводить до духовного руйнування свого духовного світу, так само як фізичний голод призводить до смерті. Самотність – одна з найскладніших психологічних проблем сучасної людини. Більшість проведених досліджень сформувавши стійке негативне ставлення до явища. Сучасний світ, навпаки, вимагає від нас переоцінки самотності як ресурсу самовдосконалення та становлення особистості [1].

Самотність може бути викликана браком спілкування, що стає наслідком внутрішніх психологічних причин, таких як сором'язливість [1]. Однак сам процес усвідомлення особою своєї самотності в молодому віці викликає сором. З іншого боку, самотність часто засуджується, адже самотність не завжди приймається суспільством: самотні люди асоціюються зі слабкими особистостями, які не можуть брати активну участь у соціальних відносинах. Страх самотності лякає людей і змушує їх придушувати переживання самотності або постійно шукати нове спілкування і будувати численні поверхневі контакти без емоційного контакту [2].

Аналізуючи психологічні причини самотності, дослідники найчастіше розглядають особистісні фактори (риса характеру, поведінкові моделі) та соціальні чинники (високий рівень мобільності, страх перед соціальною ідентичністю). Серед важливих причин самотності вважаються індивідуально-психологічні особливості (низька самооцінка, страх, сором'язливість, агресія,

нервозність, комплекс неповноцінності, депресія), взаємне відчуження у батьківсько-дитячих стосунках, відчуття безглуздості життя; розчарування в попередніх стосунках, страх довіряти іншим, втрата смислу життя, смерть когось з близьких, розчарування, відчай, розставання, втрата моральних цінностей у житті, невдачі в діяльності, невміння керувати міжособистісними стосунками, надання переваги ізоляції у спілкуванні, негативне самотавіювання. Самотність може бути результатом генетичної спадковості, культурних факторів родини, відсутності значущих стосунків, значних втрат, надмірної залежності від пасивних технологій або самодостатнього мислення [3].

Наслідки самотності різноманітні. Тимчасова самотність (самотність, яка триває лише короткий час) пов'язана з позитивними наслідками, зокрема з підвищеною увагою до міцності стосунків. Хронічна самотність (самотність, яка триває протягом тривалого періоду часу) часто пов'язана з небажаними наслідками, включаючи збільшення ожиріння, розлади вживання психоактивних речовин, ризик депресії, серцево-судинні захворювання, ризик високого кров'яного тиску та високий рівень холестерину. Хронічна самотність також пов'язана з підвищеним ризиком смерті та суїцидальними думками [4].

Одним із факторів, що впливає на розвиток самотності у молодих людей, є егоїзм, який може перешкоджати розвитку соціальних контактів, міжособистісної взаємодії, заважати взаєморозумінню між людьми та ефективній інтеграції в соціальне середовище. Егоїстичні люди нехтують почуттями, інтересами та правами інших для досягнення власних цілей і можуть завдати шкоди заради задоволення власних потреб [2].

Найгіршими формами соціального виключення серед молоді вважається бойкот та усування, які є наслідком відмови у можливості бути включеними до груп, які є для них важливими та бажаними. Загалом, молоді люди не тільки хочуть бути активними членами груп, але й прагнуть, щоб їх визнавали за їхню унікальність та особисті якості. Неможливість отримати бажане або виправдати свої очікування та сподівання погіршує ситуацію. Особливо сильно на нас впливає розчарування в друзях та досвід втрати друзів [5]. З віком збільшується кількість особистісних рис, які сприяють самотності та надають негативної модальності досвіду соціальної взаємодії [6].

На сьогоднішній день більшість авторів, які займаються проблемою самотності, сходяться на думці, що самотність пов'язана з переживанням людиною відокремленості від людей, історії, сім'ї, природи, культурної спільноти. Неодноразово доведено, що сучасна людина відчуває себе найбільш самотньою в ситуаціях інтенсивного вимушеного спілкування. Дослідник Дмитро Рокач виділив п'ять поширених причин самотності [2]:

1. безособистість;
2. проблеми розвитку;
3. нереалізовані міжособистісні стосунки;

4. поселення або соціальна ізоляція;
5. соціальна маргіналізація.

Ці причини охоплюють широкий спектр факторів, від спадкових до особистих, фінансових і соціальних. Сучасна психолого-історична концептуалізація самотності сформувала три основні конструкти: емоційний компонент, когнітивний компонент і суб'єктивний компонент. Ці три компоненти представлені трьома психологічними підходами: психодинамічним, когнітивним та екзистенціальним [2].

Існує чотири рівні самотності: фізичний, комунікативний, емоційний та духовний. Фізичний рівень з'являється тоді, коли людина з різних причин не може підтримувати контакт з іншими людьми, окрім як віртуально. Комунікативний рівень виникає тоді, коли людина тривалий час перебуває в колі незнайомих або малознайомих людей. Емоційний рівень проявляється при відсутності близьких та інтимних стосунків і зазвичай не залежить від кількості контактів та добрих емоційних стосунків. Духовний рівень спостерігається при відсутності духовного взаєморозуміння з іншими людьми [6].

Тим не менш, самотність може бути проблемою, яку потрібно вирішити, або рушійною силою для розвитку та самореалізації людини. Самотність залежить від емоційного інтелекту особистості, обізнаності чи необізнаності людини з проблемою чи ситуацією, пасивності чи активності у реагуванні та вирішенні ситуації, що виникла, спрямованості активності (деструктивної чи конструктивної), наявності чи відсутності позитивного досвіду у вирішенні ситуації, що склалася; виховання-незнання мотивів цілеспрямованого вибору самотності (що може сприяти розвитку особистості) [7]. Важливо в консультативній роботі з такою категорією клієнтів виділити характер сприйняття самотності (негативний чи позитивний) та причини відчуття самотності (зовнішні обставини чи особисті, свідомі рішення) [8].

Негативний досвід молодого людини може впливати на процеси соціалізації, міжособистісної комунікації та особистісного розвитку і бути однією з основних причин соціальної дезадаптації. Самотність часто призводить до нігілістичного ставлення до суспільства, розвитку поведінки, яка протистоїть йому або спрямована на відокремлення від нього: кримінальна та екстремістська поведінка, алкоголізм, наркоманія тощо [5].

Для дослідження рівня самотності молоді було використано методику «Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассела і М. Фергюссона). Дана методика дозволяє оцінити наскільки людина відчуває свою самотність. Результати дослідження показали, що з 30 досліджуваних тільки 7% демонструють високий рівень самотності, середній рівень відслідковується у 33% молоді. Молоді люди, які виявляють високий або середній рівень самотності, зазнають проблем у спілкуванні зі своїми однолітками, оскільки вони відчувають комунікативний бар'єр. Це пояснюється їх переконанням, що соціум не приймає їх, не бажає зрозуміти і

вони почуваються покинутими. Низький рівень самотності спостерігається у 60% досліджуваних. Ця група респондентів проявляє комунікативні навички в колективі та відчуває, що їх приймають у соціальному середовищі. Вони не сприймають жодних перешкод для взаємодії з однолітками.

Для дослідження у молоді депресивних станів, тенденцій та прослідкувати взаємозв'язок з відчуттям самотності було використано опитувальник Шкала депресії Бека. За результатами даної методики можна спостерігати, що серед досліджуваних високий рівень депресії виявляють 7%, середній рівень – всього лише у 3%. У 17% респондентів проявляється помірний ступінь вираженості депресивних настроїв, 30% демонструють легкий рівень депресії за даною методикою і у 43% представників юнацтва спостерігається відсутність значущих симптомів депресії. За результатами, можна спостерігати, що середній прояв тривожності 67%, високий рівень зафіксовано у 7%, а в 26% у респондентів виявлено низький рівень тривожності. Високий ступінь фрустрації прослідковується у 9% досліджуваних. Досліджувані цієї категорії переживають стан безнадійності, втрати перспективи та перебувають у депресивному настрої. У той же час 30% демонструють середній рівень фрустрації, а низький рівень зафіксований у 61% респондентів, 20% проявляють схильні до високого рівня агресивності. Середній ступінь прояву агресії у 60% досліджуваних, а низький рівень демонструють 20% респондентів. Переважаюча частина проявляє середній рівень ригідності, а саме 60%, у 23% виявлено високий рівень, а низький рівень ригідності було зафіксовано у 17% досліджуваних.

Під час дослідження був встановлений кореляційний зв'язок між відчуттям самотності студентів та депресивності, який відповідає середньому показнику. А тому на підставі отриманих даних можна зробити наступний висновок, що тенденція самотності нерозривно пов'язана з проявами депресивних ознак.

Оскільки самотність є суб'єктивним переживанням, неможливо знайти єдиний спосіб її подолання в період війни, який підійде кожному. Тому, надаючи допомогу юнакам і дівчатам, необхідно дотримуватись принципу «золотої середини», тобто приділяти їм достатньо уваги та розуміння, виявляти готовність надати допомогу у складній ситуації, але при водночас самостійність і активність у прагненні подолати негативний досвід самотності. Розділяти самотність означає: слухати когось, коли він хоче поговорити про свій біль; зрозуміти і прийняти його почуття. Перетворення позитивного досвіду означає бажання змінити ситуацію, проаналізувавши її та розпочавши будувати стосунки з іншими, розглядаючи альтернативні можливості, такі як змінити власну поведінку та ставлення до себе, а також людей, розвивати навички рефлексії та спілкування, змінити власне оточення [5].

Висновки. Отже, дослідники розглядають поняття самотності з різних підходів: екзистенціального (переживання особистості на рівні вільного

самовизначення та самоствердження у світі), психоаналітичного (негативний стан, який формується з дитинства в результаті невдалого досвіду), феноменологічний (прояв низької соціальної адаптації індивіда, відчуженість індивіда від своїх справжніх почуттів), соціологічний (виникає в результаті впливу на нього суспільства), інтеракційний (недостатність соціальних навичок і невміння будувати міжособистісні стосунки). приносили б задоволення та задовольняли потреби особистості), когнітивні (невідповідності між бажаним і досягнутим рівнями наявних соціальних контактів), інтимні (дефіцит інтимної прихильності), системні (підтримка бажаних соціальних контактів). Відповідно до цих підходів, самотність розглядається як позитивне начало, з якого виникає повноцінна творча особистість, і, з іншого боку, як негативне начало, що веде до негармонійних переживань і провокує падіння самооцінки.

Суспільство постійно чинить вплив на молоду людину, змушуючи її діяти відповідно до норм поведінки, які лімітують її свободу та викликають внутрішньо-особистісні конфлікти. Конфлікт між справжнім «Я» і вираженням себе в міжособистісних стосунках з іншими може бути основною причиною самотності.

Перспективою дослідження надалі вбачаємо у аналізі гендерних особливостей самотності у юнацькому віці та розробці тренінгової програми.

Література:

1. Виноградна О., Гриб І. Психологічні особливості феномену самотності в юнацькому віці. *Практична психологія та соціальна робота : науково-практичний освітньо-методичний журнал*. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2013. № 11. С. 5–9.
2. Колісник Л. Розвиток емоційного інтелекту як чинника запобігання самотності в юнацькому віці : автореф. дис. на здоб. наук. степеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2016. 20 с.
3. Магдисюк Л. І., Притка І. В. Психологічні особливості прояву самотності у юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи*. Рівне: РДГУ, 2020. С. 136–143.
4. Помазова О. Самотність як психологічний феномен. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». *Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. с. 206–214.
5. Магдисюк Л. І., Федоренко Р. П. Психологія життєвих криз: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 292 с.
6. Попелюшко Р. Самотність – як проблема соціалізації особистості в суспільстві. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. №2. С. 212–216.
7. Шабала Я., Магдисюк Л. Емоційний інтелект як компонент особистісного розвитку підлітків в умовах війни. Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 142-145.
8. Рибачок Н., Магдисюк Л. Психологічні особливості прояву самотності у підлітків. *Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості*: Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 134-137.

References:

1. Vynohradna O., Hryb I.; Psykholohichni osoblyvosti fenomenu samotnosti v yunatskomu vitsi [Psychological features of the phenomenon of loneliness in youth.]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota : naukovo-praktychnyi osvithno-metodychnyi zhurnal*. Kyiv: Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy 2013. № 11. S. 5–9 [in Ukrainian].
2. Kolisnyk L. Rozvytok emotsiinoho intelektu yak chynnyka zapobihannia samotnosti v yunatskomu vitsi [Development of emotional intelligence as a factor in preventing loneliness in youth] : avtoref. dys. na zdob. nauk. stepenia kand. psykhol. nauk : spets. 19.00.07. Kyiv, 2016. 20 s. [in Ukrainian].
3. Mahdysiuk L. I., Prytka I. V. Psykholohichni osoblyvosti proiavu samotnosti u yunatskomu vitsi [Psychological features of the manifestation of loneliness in youth]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy*. Rivne: RDHU, 2020. S. 136–143 [in Ukrainian].
4. Pomazova O.; Samotnist yak psykholohichni fenomen [Loneliness as a psychological phenomenon]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Psykholohiia i pedahohika*. 2013. Vyp. 23. s. 206–214 [in Ukrainian].
5. Mahdysiuk L. I., Fedorenko R. P. (2023) *Psykholohiia zhyttievych kryz [Psychology of life crises]: navch. posib*. Lutsk: Vezha-Druk. 292 s [in Ukrainian].
6. Popeliushko R. Samotnist – yak problema sotsializatsii osobystosti v suspilstvi [Loneliness is a problem of socialization of an individual in society]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. 2013. №2. S. 212–216 [in Ukrainian].
7. Shabala Ya., Mahdysiuk L. Emotsiinyi intelekt yak komponent osobystisnoho rozvytku pidlitkiv v umovakh viiny [Emotional intelligence as a component of personal development of teenagers in war conditions]. *Aktualni problemy praktychnoi psykholohii u Volynskomu rehioni*. Lutsk: Vezha-Druk, 2023. S. 142-145 [in Ukrainian].
8. Rybachok N., Mahdysiuk L. Psykholohichni osoblyvosti proiavu samotnosti u pidlitkiv [Psychological features of the manifestation of loneliness in teenagers]. *Psykholohichni osnovy zdorovia, osvity, nauky ta samorealizatsii osobystosti: Lutsk : Vezha-Druk, 2024. S. 134-137* [in Ukrainian].

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1083-1090](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1083-1090)

Полілуєва Інга Володимирівна кандидат психологічних наук, Глухівський національний педагогічний університет ім. О.Довженко, старший викладач кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту, вул. Київська, 24, м.Глухів, тел.: (095) 574-31-12, <https://orcid.org/0000-0003-3673-5212>

Кулаковський Тарас Юрійович кандидат психологічних наук, доцент, Поліський національний університет, доцент кафедри психології, м.Житомир, бульвар Старий, 7, <https://orcid.org/0000-0001-8299-0279>

Пєнов Вадим Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізіології, здоров'я і безпеки людини та природничої освіти, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м.Одеса

Вдовіченко Оксана Володимирівна доктор психологічних наук, професор, Державний заклад "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського", декан соціально-гуманітарного факультету, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-0430-2295>

КОПІНГ-ПОВЕДІНКА ТА МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню копінг-поведінки та механізмів подолання стресу, що є важливими аспектами психологічної адаптації та підтримки психічного здоров'я індивіда. У цій роботі досліджуються різні стратегії копіngu, які використовуються для подолання стресових ситуацій та мінімізації їхнього негативного впливу на особистість. Копінг-поведінка включає в себе сукупність когнітивних, емоційних та поведінкових реакцій, спрямованих на зниження рівня стресу та покращення психологічного благополуччя. Когнітивні стратегії передбачають переосмислення або зміну способу мислення щодо стресової ситуації, що дозволяє знизити її емоційне навантаження. Емоційні стратегії включають техніки регуляції емоцій, такі як релаксація, медитація та інші методи зниження емоційної напруги. Поведінкові стратегії спрямовані на конкретні дії, які допомагають вирішити проблему або уникнути стресової ситуації, включаючи активний пошук підтримки, планування та організацію часу. Механізми подолання стресу залежать від індивідуальних особливостей особистості, включаючи рівень стресостійкості, тип темпераменту, попередній досвід та соціальну підтримку. Важливу роль відіграють також культурні та соціальні фактори, які можуть впливати на вибір копінг-стратегій. Дослідження копінг-

поведінки є надзвичайно важливим для розробки ефективних програм психотерапії та психопрофілактики. Знання про те, як різні стратегії подолання стресу впливають на психічне здоров'я, дозволяє розробляти індивідуальні підходи до терапії, що враховують особливості кожного пацієнта. Такі програми можуть сприяти підвищенню стресостійкості, покращенню якості життя та загальному психологічному благополуччю індивідів. Загалом, копінг-поведінка та механізми подолання стресу є багатограними процесами, що включають взаємодію когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів. Їхнє вивчення є важливим для розуміння способів адаптації до стресу та розробки ефективних методів підтримки психічного здоров'я.

Ключові слова: Копінг-поведінка, стрес, механізми подолання, стресостійкість, когнітивні стратегії.

Poliluieva Inha Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Hlukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology, Social Work and Management, St. Kyivska, 24, Hlukhiv, <https://orcid.org/0000-0003-3673-5212>

Kulakovskiy Taras Yuriyovych Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor, Polissya National University, Associate Professor of the Department of Psychology, Zhytomyr, Staryi Boulevard, 7, <https://orcid.org/0000-0001-8299-0279>

Pienov Vadym Vasyliovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physiology, Health and Safety of Humans and Natural Education, Odesa I.I. Mechnikov National University, St. Dvoryanska, 2, Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-0900-525X>

Vdovichenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, The State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Dean of the Social and Humanities Faculty, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0430-2295>

COPING BEHAVIOR AND MECHANISMS TO OVERCOME STRESS

Abstract. The article is devoted to the study of coping behavior and mechanisms for overcoming stress, which are important aspects of psychological adaptation and maintenance of an individual's mental health. This work examines various coping strategies used to overcome stressful situations and minimize their negative impact on the individual. Coping behavior includes a set of cognitive, emotional and behavioral responses aimed at reducing stress and improving psychological well-being. Cognitive strategies involve rethinking or changing the

way of thinking about a stressful situation, which allows to reduce its emotional load. Emotional strategies include emotion regulation techniques such as relaxation, meditation, and other techniques to reduce emotional stress. Behavioral strategies focus on specific actions to help solve a problem or avoid a stressful situation, including actively seeking support, planning, and managing time. Coping mechanisms depend on individual characteristics of the individual, including the level of stress tolerance, temperament type, previous experiences, and social support. Cultural and social factors also play an important role, which can influence the choice of coping strategies. The study of coping behavior is extremely important for the development of effective psychotherapy and psychoprophylaxis programs. Knowing how different stress coping strategies affect mental health allows you to develop individual approaches to therapy that take into account the characteristics of each patient. Such programs can contribute to increasing stress resistance, improving the quality of life and general psychological well-being of individuals. In general, coping behavior and stress coping mechanisms are multifaceted processes that include the interaction of cognitive, emotional, and behavioral components. Their study is important for understanding ways of adapting to stress and developing effective methods of mental health support.

Keywords: Coping behavior, stress, coping mechanisms, stress resistance, cognitive strategies.

Постановка проблеми. Копінг-стратегії (копінг) - це способи адаптуватися до стресової ситуації, іншими словами, це реакція на стрес, виражена через думки, почуття та дії. Копінг-стратегії не варто плутати із психологічним захистом організму. Копінг – це активний механізм захисту від стресу та тривоги, ми можемо ним керувати та змінювати залежно від ситуації. А психологічний захист - пасивний механізм, який спрацьовує на підсвідомому рівні, він націлений на збереження комфорту та блокування неприємних емоцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими розглядається поняття копінгу з психологічних аспектів благополуччя та ефективності діяльності у важких життєвих ситуаціях стресу за Г. Сельє. Мета — конкретизувати межі копінг-стратегій у рамках заходів щодо збереження здоров'я та успішності співробітників органів внутрішніх справ. Матеріали, результати та обговорення. Критерії копінг-стратегій варіюють у різних підходах (психологічні захисту, когнітивний дисонанс, психокорекція) залежно від ступеня їх усвідомленості, довільності та емоційної регуляції. Наводяться порівняльні характеристики методів оцінки копінгу як стратегії долання. Ефективність копінгу залежить від різноманітності стратегічних можливостей вирішення важких життєвих ситуацій та безлічі інших факторів [4, с. 150].

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових аспектів є різноманітність у розумінні власної поведінки особистості (копінгстратегії),

що ставить завдання узагальнення та систематизації різних підходів до його трактування. Значимість нашого дослідження полягає в його адресації до практичних психологів, викладачів та науковців, діяльність яких відрізняється щоденною напруженістю та часто стресогенністю. Ступінь розробленості проблеми. Нині дедалі частіше вживаються висловлювання «копінг-стратегії», «копінг-поведінка», «копінг-ресурси». Значення власної поведінки полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог середовища, дозволити їй послабити або пом'якшити її вплив, уникнути або звикнути до неї. Корекційна поведінка спрямована на зменшення або усунення впливів стресу на особистість шляхом вибору копінг-стратегій та на основі особистих ресурсів. Головне завдання копінг-поведінки полягає у забезпеченні та підтримці благополуччя людини, її фізичного та психічного здоров'я. Видано значну кількість вітчизняних робіт, у яких копінг-стратегії розглядаються як дії, що підвищують стресостійкість, в рамках допомоги та самопомоги особистості, яка відчуває труднощі в екстремальних та напружених умовах.

На підставі проведеного аналізу, можна зазначити, що екстремальні ситуації, яким постійно піддаються люди (смерть, загрози життю та здоров'ю, різні втрати, кинутий виклик, образи та ін.), залежать як від контексту, так і від оцінки ситуації самою людиною та взаємодії цих факторів на психологічному та в цілому організмовому рівні. Методологія підходу до копінг-стратегій до сьогодні базується в основному на трьох моделях: диспозиційної, інтегративної та ситуативної. У диспозиційному підході розглядається питання про існування особистісних якостей, які детермінують найкращу подолання важких ситуацій, до них зазвичай відносять механізми психологічного захисту З. Фрейда. Виявляється зв'язок між особистісними психологічними захистами та копінг-стратегіями в їх схожості та відмінності. З. Фрейд з погляду лікаря поділяв несвідому, передсвідому та свідому системи, яку психологи, природно, розглядають одночасно як когнітивно-афективно-емоційну сферу психічних процесів. Прикордонні реакції людини оцінюються фахівцями по-різному, хоча всі вони досліджують один об'єкт - особистість та функції структур мозку, що визначають її поведінку. В інтегративному підході вважається, що і особистісні, і ситуаційні аспекти впливають на вибір копінг-стратегій. Вони природно переплітаються і впливають один на одного, іноді настільки тісно, що важко їх не переплутати. Тому даний підхід виділено умовно і носить, на нашу думку, швидше за теоретичний характер [4, с. 150].

У результаті психологам, і самій особистості треба працювати як із «проблемою», так і з емоційним ставленням людини щодо нього. Обидва види копінгів найчастіше зливаються, сприймаються і виглядають як емоційне регулювання, викликане стресором [3]. Пізніше до них було додано й поведінкові копінги — власні дії, пов'язані з ухваленням рішення. Щодо ресурсів особистості застосовується термін «антиципаторний копінг», під яким розуміється іноді передбачувана, передбачувана відповідь на стресову

подію, яка очікується свідомо. Антиципація - здатність особистості тій чи іншій формі передбачати розвиток важких життєвих ситуацій, подій, явищ, результатів дій. На наш погляд, антиципаторний копінг більш прийнятний у вирішенні побутових або вузько особистісних проблем, і його можна розглядати як ресурс, хоча даром передбачення володіють не багато особистостей. Деякі вчені виділяли дві сторони змісту поняття антиципації: 1) здатність людини уявити можливий результат дії до її здійснення; 2) здатність організму людини або тварини підготуватися до реакції на будь-яку подію до її настання (тварини передчувать землетрус або аварію корабля, деякі люди теж мають екстрачутливість до результату майбутніх життєвих подій). На основі аналізу поглядів різних авторів та функцій антиципації, психологічного захисту та копінгу використовується термін «особистісна поведінка», що поєднує досліджувані характеристики. На наш погляд, така консолідація під час вибору особистістю копінгу можлива лише з накопиченням життєвого досвіду зіткнення особистості з різними складними ситуаціями та подіями або після навчання цим стратегіям. У цьому ракурсі варто розглянути і когнітивний дисонанс як прагнення самої особистості зберегти свою рівновагу та запустити свій внутрішній енергетичний потенціал у потрібне русло.

На даний момент Процеси психотерапії та психокорекції під час розширення арсеналу методів можуть пропонуватися психологами та психотерапевтами на вибір самому клієнту. У рамках емоційно-орієнтованого ухвалення рішення психологи можуть у ході подолання проблемних ситуацій переключитись на усвідомлюваний копінг. Не завжди те, що ми вважаємо несвідомим, є таким, тому що психічні процеси завжди синергетичні, переходять з несвідомого в усвідомлювані імпульси автоматично та непередбачувано, часто несподівано під час накопичення досвіду. Виходячи з цього, частина існуючих методів психокорекції, особливо дихальні тренінги, які може вибрати для себе сам клієнт, варто включити в рамки копінг-стратегій, що забезпечують психологічний добробут особистості, впевненість у подоланні труднощів [2, с. 178].

Дослідники вважають, що найбільш ефективним варіантом профілактики порушень адаптації та корекції копінг-поведінки людей служить соціально-психологічний тренінг, метою якого є формування компетентності в емоційно-вольовій сфері та зміна ірраціональних установок, що виражаються в стресових ситуаціях, на адаптивні, що дозволяє знизити емоційну напругу. Ця робота показує саме синергізм психічних процесів особистості, їх взаємопов'язаність і взаємозалежність, а також можливість подолання емоційних реакцій на стрес. Різноманітність розуміння копінг-стратегій та емпіричних підходів до їх дослідження та вимірювання висуває на перший план завдання узагальнення існуючих підходів та отриманих даних щодо критеріїв копінг-стратегій.

Отримані результати свідчать про те, що такі поняття відрізняються від інших схожих термінів, як-от механізми захисту в психоаналізі З. Фрейда,

своєю продуктивністю та зв'язком із психологічним благополуччям і ефективністю діяльності. Дж. Вейллант виділив три класи копінг-стратегій у широкому розумінні. [4, с. 61]. 1. До першої групи належать стратегії, пов'язані з отриманням допомоги та підтримки від інших людей, – пошук соціальної підтримки. На наш погляд, у цей пункт можна включити методи психокорекції та психотерапії як отримання підтримки від психологів та психотерапевтів. 2. До другої групи входять усвідомлені когнітивні стратегії як копінг-стратегії у тому традиційному розумінні Р. Лазаруса і З. Фолкмана [1, с. 212]. Вважаємо, сюди слід віднести методи психокорекції на різних етапах розвитку стресу, припинення дії стресогенних факторів, які можуть обирати самі зазнали стрес відповідно до ситуації та особливостей особистості, насамперед тренінги. 3. Третю групу складають мимовільні психічні механізми, які відразу змінюють наше сприйняття реальності зменшення стресу, — високоефективні передбачання (антиципація), альтруїзм, гумор, сублимація і придушення. Вважаємо за можливе додати сюди і когнітивний дисонанс, який у результаті призводить до несвідомого впорання або послаблення значущості стресу, і всієї різноманітності особистісних ресурсів. І. В. Рябченко пов'язує вибір копінгу з успішністю діяльності, виявивши, що у «неуспішних» людей провідною копінг-стратегією є уникнення проблем та дія за принципом «як усі, так і я», тоді як «успішні» працівники роблять вибір на користь стратегії вирішення проблем. Дослідження показали, що високий ступінь виразності у молодих людей має пасивна стратегія уникнення (40% опитаних), тобто уникнення вирішення проблем: фантазування, їжа, алкоголь, куріння, наркотики або ліки. Це найбільш характерно для початківців (57% респондентів). Зі збільшенням стажу служби кількість людей, які вдаються до цієї стратегії, зменшується. Проте чимало їх досить асоціально поведуться у проблемних ситуаціях (33%) і агресивно стосовно оточення (29%). Ці дані свідчать про зменшення стажу служби і конструктивності власної поведінки, яку автор пов'язує з емоційним вигоранням. Хоча, здавалося б, зі збільшенням стажу та накопиченням досвіду мають сформуватися навички адаптивного копінгу. У цьому виявляється компенсаторний механізм подолання внутрішнього дискомфорту або психологічних комплексів — когнітивного дисонансу, що виражається у професійній діяльності для якої характерні підвищена відповідальність, психологічні та фізичні навантаження, екстремальні умови служби, що сприяють формуванню хвороб, стресу з підвищеною дратівливістю, перебудженням, тривожністю, зривами, жорстокістю.

Проблема подолання стресу в умовах постійних інформаційних навантажень є актуальною. Чоловіки частіше демонструють конформність, намагаючись уникати негативних наслідків конфліктів та не ризикуючи. Дослідження показало, що рівень комунікабельності пов'язаний з механізмами психологічного захисту, а задоволеність життям – з тенденцією уникати невдач. Вчені зробили висновок, що можливість вибору різних копінг-

стратегій є важливим фактором для зниження стресу та підвищення психологічного благополуччя: люди, які мають великий арсенал копінг-стратегій, переживають однаковий рівень стресу, але їхнє психологічне благополуччя вище порівняно з тими, хто має обмежений вибір копінгів. Більш ефективно зі стресом справляються ті, хто адаптує копінг-стратегії до конкретних ситуацій. Водночас уникання копінгу може призвести до ризику розвитку алкоголізму та наркоманії.

Дослідження проблеми свідчить про відсутність єдиної концепції щодо психологічних підходів до стресу, що впорається з поведінкою особистості, яка допомогла б правильно вибрати стратегію подолання напруженості та стресогенності діяльності автентичними, зрозумілими та адекватними ситуації прийомами, методами та способами в рамках загальноприйнятих моральних принципів. Складність оцінки адаптованості особистості до напружених умов праці виникає тоді, коли поліцейські обирають аутоагресивні або гетероагресивні шляхи виходу з екстремальних умов діяльності або ситуацію звільнення, чим і зумовлюються плинність кадрів та напруженість діяльності. Крім того, такий вибір не завжди означає вирішення проблеми для самої особистості. Копінг-поведінка є показником рівня адаптованості особистості, у формуванні якої відіграють роль такі предиктори успішності та благополуччя особистості, як антиципація та когніція.

Висновки. Аналіз дослідження привів нас до розуміння того, що такі явища, як когнітивний дисонанс, психологічний захист, антиципаційний копінг та вибір наявних методів підвищення стресостійкості самою особистістю та психологами, мають подібності та відмінності, але в цей самий час залишаються стратегіями подолання стресу, копінг-стратегіями. Якщо до них додати ще особистісні ресурси: оптимізм, сублімацію, альтруїзм, гумор та ін., то вони, будучи одночасно медіаторами, складуть різноманітність вибору як для самих людей, що проходять терапію, так і для психологів під час побудови методів психокорекції. Перехід неусвідомлюваних копінгів до усвідомлюваних здійснюється спонтанно, у міру накопичення життєвого та професійного досвіду особистості з вирішення проблем. Прискорити цей процес може психолог за допомогою психокорекційних та психотренінгових методів. Таким чином, що ширший арсенал копінг-стратегій, то вище в особистості можливість вибору одного чи кількох найефективніших адаптивних стратегій. Тому важливим чинником зниження дистресу та підвищення психологічного благополуччя особистості є різноманітність копінг-стратегій. Вибір стратегій залежить від багатьох різних чинників: від особистості суб'єкта та проблеми, статевих, вікових, соціокультурних та інших особливостей, які нам необхідно вивчити експериментально. Висновки У дослідженні основний акцент був зроблений на розгляді стресу і копінгу, на спробі об'єднати різні конструкти в одну концепцію справляє поведінки. У рамках дослідження виділяються: 1) вибір адаптативної копінг-стратегії, що

справляється, самим клієнтом за зарубіжними методиками; 2) вибір методик підвищення стресостійкості за вітчизняними дослідженнями. Авторами викладено та обґрунтовано попередню концепцію підходу до емпіричних досліджень. По-перше, копінг-стратегії розглядатимуться нами як показники ступеня адаптованості особистості до стресогенних умов професійної діяльності. По-друге, у стратегії подолання можна включити методики підвищення стресостійкості, якими можуть користуватися люди самотійно, особливо в екстремальних умовах діяльності, де не завжди присутні психологи. Перспективи. Надалі цей напрямок дослідження копінг-стратегій допоможе виробити цілеспрямовану уніфіковану програму навчання людей (прийомам, способам, методам і принципам успішного подолання важких життєвих ситуацій на всіх етапах реабілітації та реадаптації до професійної діяльності. У подальших дослідженнях ми приділимо увагу результатам експериментальних матеріалів, що плануються нами, з використанням методик виявлення копінг-стратегій, яких ми не стосувалися цієї статті.

Література:

1. Богданова О. "Психологічні техніки подолання стресу". Харків: Фоліо, 2016. — 198 с.
2. Ганс С. "Стрес без дистресу". Київ: Основи, 2015. — 256 с.
3. Дженіс Б. "Копінг-стратегії: психологічні підходи та методи". Київ: Наукова думка, 2017. — 240 с.
4. Еліс В., Норман Е. "Стрес-менеджмент: практичні поради". Львів: Астролябія, 2019. — 288 с.
5. Ланг М. "Психологічні механізми подолання стресу". Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. — 320 с.
6. Максимчук Б. А., Максимчук І. А. Підготовка майбутнього вчителя до фізичного виховання учнів: навчальний посібник – Маріуполь: 2020. – 221 с.
7. Меттьюс Е. "Щастя в важкі часи". Київ: BookChef, 2019. — 296 с.
8. Роджерс К. "Становлення особистості". Київ: Дух і Літера, 2018. — 416 с.
9. Сапольскі Р. "Чому зебри не хворіють на виразку". Київ: Наш Формат, 2020. — 456 с.

References:

1. Bohdanova O. (2016) "Psykhologichni tekhniky podolannia stresu". Kharkiv: Folio. 198 p.
2. Hans S. (2015) "Stres bez dystresu". Kyiv: Osnovy. 256 p
3. Dzhenis B. (2017) "Kopinh-stratehii: psykhologichni pidkhody ta metody". Kyiv: Naukova dumka. 240 p.
4. Elis V., Norman E. (2019) "Stres-menedzhment: praktychni porady". Lviv: Astroliabiia. 288 p.
5. Lanh M. (2018) "Psykhologichni mekhanizmy podolannia stresu". Ternopil: Navchalna knyha. Bohdan. 320 p.
6. Maksymchuk B. A., Maksymchuk I. A. (2020) Pidhotovka maibutnoho vchytelia do fizychnoho vykhovannia uchniv: navchalnyi posibnyk Mariupol. 221 p.
7. Mettiuz E. (2019) "Shchastia v vazhki chasy". Kyiv: BookChef. 296 p.
8. Rodzhers K. (2018) "Stanovlennia osobystosti". Kyiv: Dukh i Litera. 416 p.
9. Sapolski R. (2020) "Chomu zebry ne khvoriut na vyrazku". Kyiv: Nash Format. 456 p.

УДК 159.9:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1091-1102](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1091-1102)

Севост'янов Павло Олександрович кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, майдан Свободи 4, <https://orcid.org/0000-0003-3461-9920>

Клімушев Василь Вікторович студент магістерського рівня, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, майдан Свободи 4, <https://orcid.org/0009-0000-0012-1046>

Клімушева Ганна Сергіївна студент магістерського рівня, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, майдан Свободи 4, <https://orcid.org/0009-0007-4019-4646>

РОЗВИТОК І ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У СФЕРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ ТА ТРЕНУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. У сучасному світі розвиток технологій відбувається вкрай швидкими темпами, впливаючи на всі сфери людської діяльності, включаючи психологію. Інноваційні цифрові інструменти стали невід'ємною частиною навчання в психологічній практиці, відкриваючи нові можливості для розвитку, підтримки і вдосконалення здобутих навичок. Дослідження спрямоване на висвітлення ключових особливостей упровадження інноваційних цифрових технологій у сфері психологічного навчання і тренування. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема критичного аналізу наявної наукової літератури щодо визначення і використання різноманітних інноваційних цифрових інструментів у сфері психологічного навчання та тренування, а також методів опису, порівняння, індукції і дедукції. У даній роботі було виокремлено основні традиційні інструменти психологічного навчання й інноваційні цифрові інструменти, а також з'ясовано, що вибір між традиційними та інноваційними методами навчання має залежати від конкретних цілей, потреб і умов навчальної програми. В ході дослідження було систематизовано інноваційні цифрові інструменти такі як: мобільні додатки, веб-платформи для онлайн-навчання, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), платформи для відеоконференцій (Zoom, Skype), електронні навчальні ресурси (e-learning), інтерактивні симуляції, штучний інтелект (ШІ), ігрові навчальні платформи (Gamification tools). Крім того, в статті було описано перспективи і сучасні

виклики, в яких здійснюється впровадження інноваційних технологій у психологічне навчання і тренування. Було підкреслено, що ці виклики значно ускладнюють упровадження новітніх технік і потребують від викладачів гнучкості, адаптивності та постійного вдосконалення своїх навичок і знань. Практична значимість результатів полягає в наданні викладачам дисциплін, які пов'язані з психологією, певних інструментів і знань для ефективного використання цифрових технологій у навчальному процесі, що сприяє покращенню засвоєння матеріалу студентами та збільшенню їх мотивації до навчання.

Ключові слова: штучний інтелект, віртуальна і доповнена реальність, традиційні інструменти, конфіденційність і безпека даних, навчальні платформи

Sevostianov Pavlo Oleksandrovych Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Applied Psychology Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Maydan Svobody 4, <https://orcid.org/0000-0003-3461-9920>

Klimushev Vasyl Viktorovych Master Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Maydan Svobody 4, <https://orcid.org/0009-0000-0012-1046>

Klimusheva Hanna Serhiivna Master Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Maydan Svobody 4, <https://orcid.org/0009-0007-4019-4646>

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE DIGITAL TOOLS IN THE FIELD OF PSYCHOLOGICAL EDUCATION AND TRAINING: PROSPECTS AND CHALLENGES

Abstract. In today's world, the development of technology occurs at an extremely fast pace, affecting all areas of human activity, including psychology. Innovative digital tools have become an integral part of training in psychological practice, opening new opportunities for the development, maintenance and improvement of acquired skills. The study is aimed at highlighting the key features of the implementation of innovative digital technologies in the field of psychological education and training. The research was carried out using general scientific methods of cognition, in particular, a critical analysis of the available scientific literature on the definition and use of various innovative digital tools in the field of psychological education and training, as well as methods of description, comparison, induction and deduction. In this work, the main traditional tools of psychological training and innovative digital tools were singled out, and it was also clarified that the choice between traditional and innovative methods of training should depend on the specific goals, needs and conditions of the educational program. Innovative digital tools are systematized in the research hall, such as: mobile applications, web

platforms for online learning, virtual reality (VR), augmented reality (AR), platforms for video conferences (Zoom, Skype), electronic educational resources (e-learning), interactive simulations, artificial intelligence (AI), gaming educational platforms (Gamification tools). In addition, the article described the prospects and modern challenges in which innovative technologies of psychological training and training are implemented. It was emphasized that these challenges significantly complicate the implementation of the latest techniques and require teachers to be flexible, adaptable and constantly improve their skills and knowledge. The practical significance of the results lies in providing teachers of psychological sciences with certain tools and knowledge for the effective use of digital technologies in the educational process, which contributes to the improvement of students' assimilation of the material and increasing their motivation to study.

Keywords: artificial intelligence, virtual and augmented reality, traditional tools, data privacy and security, educational platforms.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, діджиталізація в психології змінила спосіб розуміння і звернення до розуму. Процес почався ще з використання комп'ютерних технологій у психологічних дослідженнях, що сприяло більш швидкому аналізу даних. Подальший розвиток відзначився створенням комп'ютерних тестів і віртуальних симуляцій, які полегшили розуміння роботи розуму та оцінку когнітивних навичок. Поява онлайн-платформ для психотерапії дала змогу здійснювати консультації засобами відеозв'язку, забезпечуючи зручність і доступність отримання підтримки в затишку власного простору. Такий технологічний шлях від досліджень до терапії зробив психологічні науки більш доступними й інтерактивними, демонструючи можливості сучасних технологій для співробітництва з розумом на користь людського добробуту. Отже, особливу актуальність набуває використання інноваційних цифрових технологій в психологічному навчанні і тренуванні, адже їх використання сприяє підвищенню ефективності освітніх програм, забезпеченню доступу до нових методик і підходів, а також дає змогу створювати індивідуальні траєкторії навчання.

Сучасні психологи й освітяни зіштовхуються з необхідністю адаптації до нових умов, оволодіння новими компетенціями і подолання перешкод, що пов'язані з технічною складністю та фінансовими витратами. Отже, розвиток і впровадження інноваційних цифрових інструментів у сфері психологічного навчання та тренування є важливим напрямком сучасної психологічної науки, який потребує глибокого аналізу, систематичного підходу і активної співпраці між різними фахівцями для досягнення максимальних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість даною проблемою засвідчують численні розвідки сучасних закордонних і вітчизняних авторів. Так, у колективній монографії Т. Васильєвої та ін. досліджено вплив цифрових інструментів на навчальний процес, зокрема їхню роль у покра-

щенні доступності знань та вирішенні ключових проблем у навчанні [1]. Автори П. Севост'янов, В. Клімушев і Г. Клімушева визначали ефективність мобільних додатків та веб-платформ у психологічному навчанні і тренуванні, наголошуючи на потенціалі цих технологій для індивідуалізації та підвищення якості освітнього процесу [2]. Продовжуючи дослідження за цим напрямком, І. Хомич проаналізувала технології професійної підготовки майбутніх психологів, звертаючи увагу на їхню роль у підвищенні компетентності майбутніх спеціалістів і виклики, що виникають під час їх інтеграції в процесі навчання [3]. У дослідженні Л. Фамілярської і Л. Кльоц було проаналізоване використання цифрових платформ відеозв'язку для організації психологічного онлайн-консультування, зокрема їхня роль у поліпшенні доступності та якості консультаційних послуг у психологічній практиці [4]. У дослідженні авторів Н. Їлмаз, Ф. Дюран та У. Фідан проаналізовано застосування віртуальної і доповненої реальності при лікуванні психічних розладів, підкреслюючи їхній потенціал для покращення терапевтичного процесу та підтримки пацієнтів [5]. Автори О. Скоробагатська, В. Зеленін і А. Момот дослідили вплив використання віртуальної реальності і штучного інтелекту на розвиток психологічного благополуччя студентів, зазначаючи роль цих технологій у підвищенні емоційного комфорту та навчальної мотивації [6].

Незважаючи на високий рівень вивченості цього питання, подальші дослідження залишаються актуальними через постійні зміни в інформаційному середовищі. Як наслідок ця наукова проблема потребує осучаснення і подальших розвідок.

Мета статті полягає у висвітленні ключових особливостей застосування різноманітних цифрових інструментів психологічного навчання і тренінгів, а також визначення перспектив та викликів, в умовах яких вони здійснюються.

Згідно мети перед дослідженням постають наступні завдання, а саме:

- виокремлення традиційних і інноваційних цифрових технологій психологічного навчання та тренування;
- опис перспектив і сучасних викликів, в умовах яких здійснюється впровадження інноваційних технологій психологічного навчання та тренування.

Виклад основного матеріалу. Впровадження цифрових інноваційних інструментів у сучасну освітню практику важливе з погляду забезпечення ефективності навчального процесу і підвищення якості освіти. Ці інструменти надають можливість викладачам не лише залучати студентів до активної участі в навчальних заняттях через інтерактивні методи, але й індивідуалізувати навчання, враховуючи потреби кожного студента.

На рисунку 1 узагальнено основні традиційні інструменти психологічного навчання і тренування, а також інноваційні цифрові інструменти.

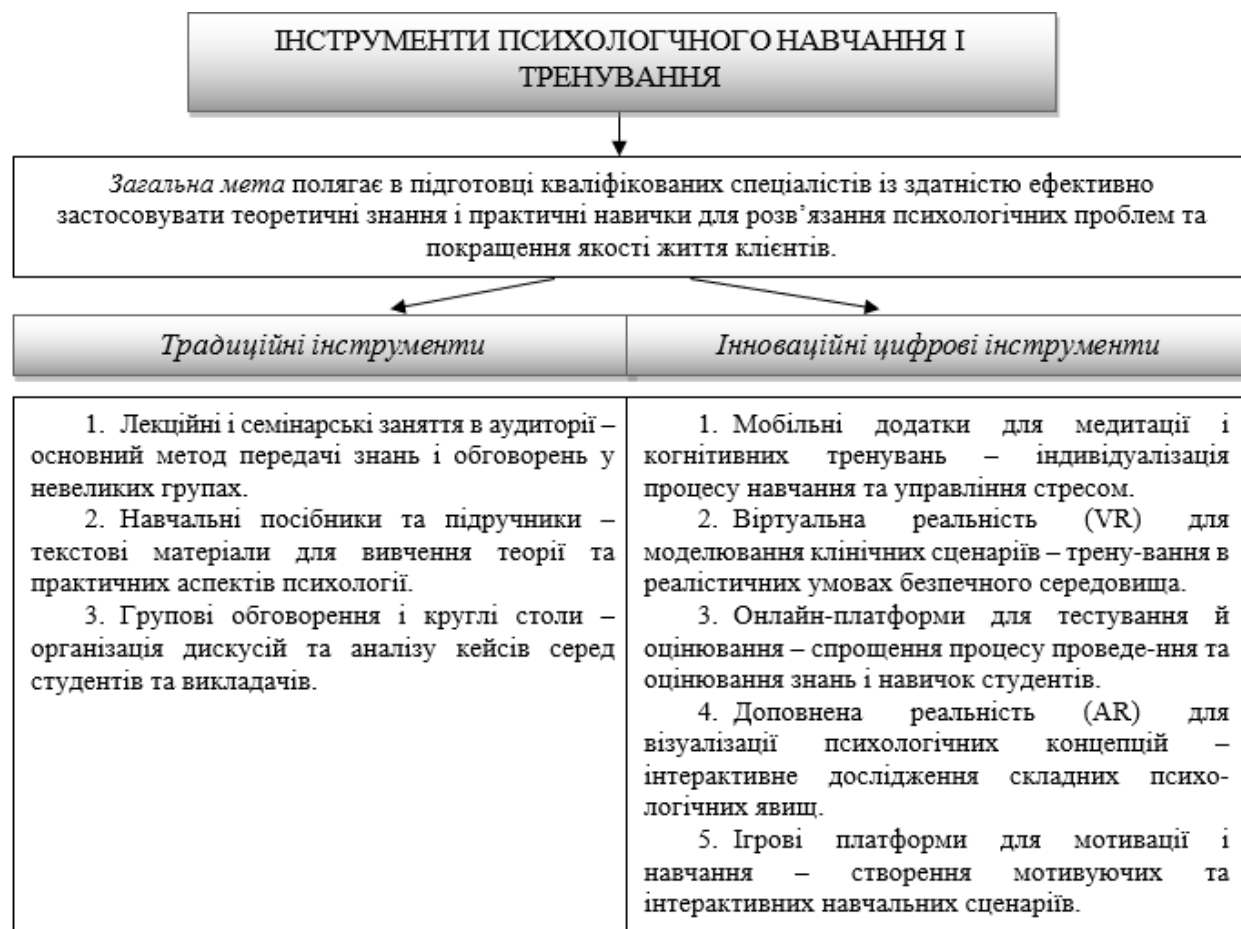

Рис. 1. Інструменти психологічного навчання за традиційними методами і інноваційними цифровими методами

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 3–5].

Таким чином традиційні інструменти навчання в психології, такі як лекційні заняття в аудиторіях, групові дискусії і навчальні посібники, відображають довгостроковий підхід до освіти, заснований на особистій взаємодії та структурованому навчанні. Вони сприяють формуванню глибокого розуміння теорій і концепцій шляхом прямого контакту із викладачем та одногрупниками, а також стимулюють взаємодію й обмін думками в реальному часі. Однак традиційні методи можуть бути обмежені географічними і часовими лімітами, а також не завжди забезпечують індивідуалізацію навчання відповідно до потреб кожного студента.

На противагу, інноваційні цифрові інструменти, такі як мобільні додатки для медитації, віртуальна і доповнена реальність, онлайн-платформи для тестування та ігрові платформи, пропонують нові можливості для покращення навчального процесу. Вони забезпечують гнучкість, доступність у будь-який час у будь-якому місці, інтерактивність та індивідуалізацію навчання. Наприклад, використання VR у психологічному навчанні дає змогу студентам відтворювати складні клінічні сценарії без реальних ризиків, що сприяє глибшому розумінню і підготовці до практичних ситуацій. Онлайн-платформи

для тестування дозволяють ефективно оцінювати знання студентів і отримувати миттєвий зворотний зв'язок.

Незважаючи на переваги, інноваційні цифрові інструменти також мають свої специфічні недоліки: потребу у високій технологічній компетентності користувачів, ризики виникнення технічних проблем, відчуття відсутності особистого контакту тощо, які іноді є вкрай важливим для ефективного навчання. Таким чином, вибір між традиційними й інноваційними методами навчання повинен залежати від конкретних цілей, потреб та умов навчальної програми, з метою досягнення максимальної ефективності і задоволення потреб учасників навчального процесу.

В сучасній психологічній освіті і тренуванні значний акцент робиться на інтеграцію інноваційних цифрових інструментів, які забезпечують нові можливості для навчання та практики.

В таблиці 1 систематизовані найбільш розповсюджені інноваційні цифрові інструменти у сфері психологічного навчання та тренування.

Таблиця 1

Інноваційні цифрові інструменти у сфері психологічного навчання і тренування

№	Цифрові інструменти	Особливості застосування	Переваги
1	2	3	4
1	Мобільні додатки	Доступність у будь-який час у будь-якому місці, інтерактивність. Приклад: <i>Headspace</i> (для медитацій), <i>Lumosity</i> (для когнітивних тренувань).	Підвищують мотивацію та залученість студентів, дають змогу персоналізувати навчання.
2	Веб-платформи для онлайн-навчання	Можливість дистанційного навчання, синхронні й асинхронні заняття. Приклад: <i>EdX</i> .	Забезпечують гнучкість навчального процесу, доступ до курсів від провідних університетів.
3	Віртуальна реальність (VR)	Імітація реальних ситуацій для практичного навчання. Приклад: VR-платформи для терапії страхів.	Сприяє зануренню і реалістичності навчання, допомагає вивчати реакції в контрольованих умовах.
4	Доповнена реальність (AR)	Візуалізація навчальних матеріалів у реальному середовищі. Приклад: AR-аплікації для анатомії, як-от <i>Complete Anatomy</i> .	Покращує розуміння складних концепцій, забезпечує інтерактивне навчання.
5	Платформи для відеоконференцій (<i>Zoom, Skype</i>)	Живі обговорення і консультації, можливість групової роботи. Приклад: використання <i>Zoom</i> для групової терапії.	Підтримують комунікацію і співпрацю, забезпечують можливість зворотного зв'язку в реальному часі.
6	Електронні навчальні ресурси (<i>e-learning</i>)	Доступ до електронних підручників, відеолекцій та тестів. Приклад: електронні бібліотеки, як-от <i>Google Scholar</i> .	Збільшують доступність і обсяг навчальних матеріалів, дають змогу вчитися в зручний час.
7	Інтерактивні симуляції	Моделювання психологічних експериментів і сценаріїв. Приклад: платформа <i>SimulPsych</i> для моделювання психотерапевтичних сесій.	Дозволяють відпрацювати навички в безпечному середовищі, допомагають готуватися до реальних ситуацій.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
8	Штучний інтелект (ШІ)	ШІ використовується для створення персоналізованих програм навчання, автоматичного корегування і підтримки викладачів у процесі оцінки та відстеження прогресу студентів.	Такий підхід сприяє покращенню якості освіти, зростанню мотивації до навчання і стимулює розвиток новаторських методів у психологічному навчанні.
9	Ігрові навчальні платформи (Gamification tools)	Використання ігрових елементів у навчанні. Приклад: Kahoot!, Quizlet.	Підвищують залученість і мотивацію студентів, роблять навчання більш цікавим.

Джерело: систематизовано й узагальнено авторами на основі [2; 3; 6].

Віртуальна і доповнена реальність активно використовуються в навчанні майбутніх психологів, надаючи можливість інтерактивного та глибокого опанування професійних навичок. Розмір світового ринку доповненої і віртуальної реальності в освіті оцінювався в 3,8 млрд дол. США в 2023 році і за прогнозами досягне 14,2 млрд дол. США до 2028 року; очікується, що протягом прогнозованого періоду він продемонструє середньорічне зростання на рівні 29,6% (рис. 2) [7].

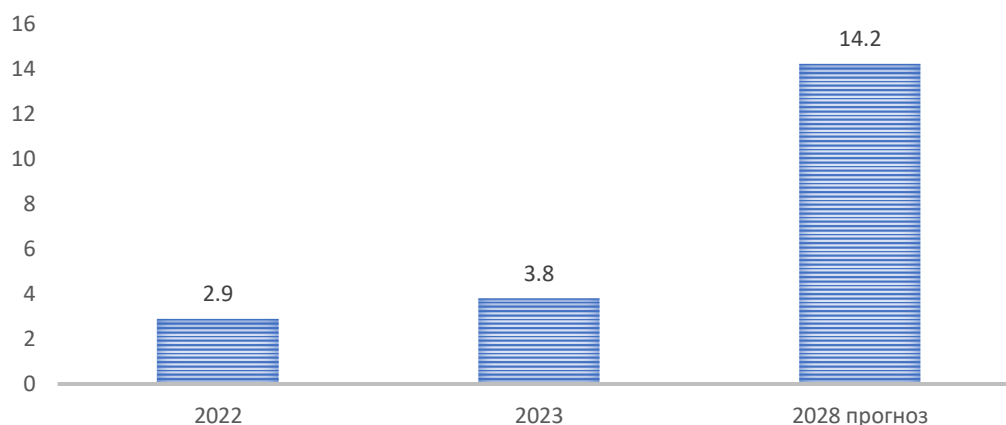

Рис. 2. Розмір світового ринку доповненої і віртуальної реальності в освіті, в млрд дол. США

Джерело: розроблено авторами на основі [7].

Також у даному контексті слід звернути увагу і на ШІ, який активно використовується у сфері психологічного навчання та тренування.

У січні 2023 року було проведено опитування серед студентів Стенфордського університету, згідно якого майже 20% з них вже використовували ШІ для допомоги з домашніми завданнями, іспитами і навчальними проєктами [8]. Інше опитування, яке було проведене у квітні 2023 року серед викладачів у США, продемонструвало, що 97% викладачів використовують ШІ для написання планів занять. Загалом 97% опитаних

викладачів стверджують, що вони «часто» (41%) або «іноді» (56%) використовують ІІІ для написання планів лекцій. Лише 3% стверджували, що ніколи не використовують цей інструмент з цією метою [9]. Викладачі також використовують ІІІ для виставлення оцінок і надання зворотного зв'язку студентам (93%), написання електронних листів (91%) та рекомендаційних листів (89%) [9].

Отже, ринок доповненої і віртуальної реальності в освіті активно розвивається, демонструючи вражаючі показники зростання як за обсягом, так і за географічним розподілом. У психологічному навчанні також активно використовуються ці інноваційні технології.

Нижче представлено найбільш розповсюджені приклади використання віртуальної і доповненої реальності в психологічному навчанні та тренуванні.

1. *Симуляція психотерапевтичних сесій.* Використовуючи VR студенти можуть брати участь у симульованих психотерапевтичних сесіях з віртуальними пацієнтами, які демонструють різні психічні розлади, такі як тривога, депресія або посттравматичний стресовий розлад. Це дає змогу студентам відпрацьовувати техніки консультивання і терапії в безпечному та контрольованому середовищі.

2. *Вивчення нейронаук.* За допомогою AR студенти можуть взаємодіяти з тривимірними моделями мозку, вивчаючи структуру і функції різних його частин, що включає візуалізацію нейронних шляхів, розуміння функцій окремих ділянок мозку та їхнього зв'язку з поведінкою і психічними станами.

3. *Тренування в умовах стресу.* VR дає можливість створювати сценарії, які імітують стресові ситуації, з якими можуть стикатися психологи в реальному житті, наприклад, кризові інтервенції або робота з агресивними пацієнтами. Це дає змогу студентам розвивати навички управління стресом і реагування на складні ситуації.

4. *Діагностика і оцінка.* Використання VR для проведення когнітивних тестів і оцінки психологічного стану пацієнтів. Наприклад, VR-тести можуть вимірювати реакцію на різні стимули, оцінювати рівень уваги, пам'ять і просторове мислення, що є важливим для діагностики когнітивних порушень.

5. *Психоедукація.* AR-інструменти можуть використовуватися для навчання пацієнтів і їхніх сімей про психічні розлади та методи лікування. Це включає візуалізацію процесів, які відбуваються в мозку при різних станах, і пояснення, як працюють певні терапевтичні методи.

Таким чином, технології VR і AR не лише роблять навчання майбутніх психологів більш інтерактивним та ефективним, але й забезпечують їх цінними практичними навичками, необхідними для успішної професійної діяльності.

Впровадження вищезазначених технологій супроводжується також певними викликами.

Виклики конфіденційності і безпеки даних. Інноваційні цифрові інструменти в психологічному навчанні і тренуванні часто потребують доступу до конфіденційних даних студентів та викладачів, що викликає занепокоєння щодо порушення їх конфіденційності та вразливості безпеки. Захист особистої інформації і забезпечення дотримання вимог законодавства про захист даних є важливим, але може стати складним завданням. Наприклад, у травні 2017 року освітня платформа Edmodo зазнала хакерської атаки, в результаті якої було викрито 77 мільйонів записів, що включали понад 43 мільйони унікальних електронних адрес клієнтів. Згодом ці дані були опубліковані на популярному хакерському форумі і опинилися у вільному доступі. Серед викрадених даних були імена користувачів, адреси електронної пошти та bcrypt-хеші паролів [10].

Виклики щодо упередженості і справедливості. Алгоритми цифрових інструментів у психологічному навчанні можуть демонструвати упередженість у даних, які використовуються для навчання, що призводить до несправедливих результатів або поширення існуючої нерівності в освіті. Усунення упередженості в цих системах і забезпечення справедливості в процесах прийняття рішень є важливим завданням. Наприклад, якщо навчальні дані, використані для розробки алгоритму оцінювання, містять приклади переважно однієї демографічної групи, наприклад, заможних студентів, система може ненавмисно надавати перевагу роботам, схожим на ці приклади, ставлячи в невідгідне становище студентів з недостатньо представлених груп.

Етичні виклики. Етичність використання інноваційних цифрових інструментів у психологічному навчанні викликає різні занепокоєння, зокрема щодо прозорості, підзвітності і потенціалу алгоритмічної дискримінації. Для управління розробкою і впровадженням цих технологій у психологічну освіту необхідні етичні керівні принципи та рамки. Цифрові інструменти можуть впливати на формування цінностей та думок студентів, що може бути небажаним. Крім того, існує ризик неконтрольованого використання цифрових інструментів у психологічному навчанні, яке може призвести до залежності від комп'ютерних систем. Так, опитування викладачів у США показало, що дві третини освітян стикалися із ситуацією, коли студенти використовували ChatGPT для підготовки домашніх завдань без їхнього дозволу. Очевидно, що і в Україні значна кількість студентів вже використовує ChatGPT, і ця цифра незабаром буде ще більш вагомою [9].

Залежність від технологій. Інноваційні цифрові інструменти можуть стати надто впливовими в процесі психологічного навчання і тренування, що може призвести до зменшення ролі викладача та втрати людської складової у навчанні. Наприклад, якщо системи репетиторства, керовані цифровими інструментами, стануть основним способом навчання, студенти можуть втратити персоналізоване керівництво і наставництво, які надають люди-викладачі. Крім того, надмірна залежність від інструментів оцінювання на

основі цифрових технологій може призвести до надання переваги стандартизованому тестуванню, а не комплексним методам оцінювання, нехтуючи розвитком критичного мислення та творчих навичок.

Проблема доступності технологій. Використання цифрових інструментів у психологічному навчанні також стикається з проблемою доступності технологій. Не всі заклади освіти і їх студенти мають можливість користуватися комп'ютерними системами та автоматизованими засобами навчання.

Недостатня комп'ютерна грамотність студентів і викладачів. Щоб використовувати цифрові інструменти в психологічному навчанні і тренуванні, необхідно мати навички користування комп'ютером та Інтернетом. Однак, не всі студенти і викладачі мають достатній рівень комп'ютерної грамотності, що ускладнює впровадження автоматизованих систем навчання.

Подальше використання цифрових інноваційних технологій в системі психологічного навчання відкриває безліч перспектив, що можуть значно покращити якість навчання і ефективність освітнього процесу.

Одна з найпривабливіших перспектив – це розвиток більш складних систем індивідуалізації навчання, які не лише адаптуватимуться до потреб кожного студента, але й враховують його індивідуальний стиль навчання та рівень здібностей. Також цифрові інноваційні технології можуть бути використані для створення інтерактивних віртуальних середовищ, де студенти будуть взаємодіяти з віртуальними наставниками, здійснювати практичні експерименти та вирішувати завдання у віртуальних сценаріях, що є надзвичайно важливим для розвитку практичних навичок у майбутніх психологів.

Крім того, ці технології можуть допомогти в розвитку систем аналізу даних і прогнозування успішності студентів, що дасть змогу вчасно виявляти проблеми та впливати на них для досягнення кращих результатів. Наприклад, такі технології можуть автоматично здійснювати аналіз самостійних робіт студентів для виявлення слабких місць у розумінні матеріалу і надавати індивідуальні рекомендації для покращення ситуації.

Такі можливості цифрових інноваційних технологій обіцяють не тільки підвищити якість навчання, але і зробити освіту більш доступною та ефективною для всіх учасників психологічного навчального процесу.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, слід відзначити, що, важливо розуміти різницю між традиційними і інноваційними цифровими технологіями. Традиційні методи часто базуються на звичайних педагогічних підходах без активного використання сучасних технологій, тоді як інноваційні цифрові інструменти включають у себе використання віртуальної реальності, штучного інтелекту, мобільних додатків і веб-платформ.

Іншим важливим аспектом є систематизація цих інструментів, яка спрямована на їхню класифікацію за типами і застосуванням у психологічному навчанні та тренуванні. Також важливо зазначити, що впровадження

інноваційних технологій у психологічне навчання і тренування відкриває широкі можливості для покращення якості освіти та психологічних послуг. Однак цей процес супроводжується викликами, такими як забезпечення етичного використання даних, уникнення алгоритмічної упередженості, а також необхідність підготовки викладачів і психологів до використання новітніх технологій.

Таким чином, майбутнє розвитку цифрових інструментів у цій галузі залежить від здатності спеціалістів і освітніх установ адаптуватися до нових викликів та використовувати ці технології у продуктивний і етичний спосіб.

Література:

1. Цифрові технології в освіті: сучасний досвід, проблеми та перспективи : монографія / Т. А. Васильєва та ін. Суми: Сумський державний університет, 2022. 150 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/89990/1/Vasylieva_education.pdf;jsessionid=7639EB550ADA4CC96C9EFE060744CE38
2. Севост'янов П., Клімушев В., Клімушева Г. Оцінка впливу цифрових інструментів на ефективність психологічного навчання та тренування: перспективи мобільних додатків та веб-платформ. *Перспективи та інновації науки: Серія «Психологія»*. 2024. № 5 (39). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-886-896](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-886-896) (дата звернення: 28.06.24).
3. Хомич І. Технології професійної підготовки майбутніх психологів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. № 19. С. 129–141. URL: <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i19.301> (дата звернення: 28.06.24).
4. Фамілярська Л. Л., Кльоц Л. А. Використання цифрових платформ відеозв'язку для організації психологічного консультування онлайн. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Т. 92, № 6. С. 61–74. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740495/> (дата звернення: 28.06.24).
5. Yılmaz N. Ö., Duran, F., Fidan, U. Virtual reality and augmented reality in psychiatric disorders. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology*. 2021. Vol. 9, no. 3. P. 516–532. URL: <https://doi.org/10.29109/gujsc.961331> (дата звернення: 28.06.24).
6. Скоробагатська О. І., Зеленін В. В., Момот А. В. Сприяння розвитку психологічного благополуччя здобувачів освіти через використання віртуальної реальності та штучного інтелекту в освітньому процесі. *Академічні візії*. 2024. № 31. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1115> (дата звернення: 28.06.24).
7. AR and VR in education market. *Markets and Markets*. URL: <https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/virtual-classroom-market-203811025.html> (дата звернення: 28.06.24).
8. 8 in 10 teachers approve of student use of ChatGPT, nearly all use it themselves. *Intelligent*. URL: <https://www.intelligent.com/8-in-10-teachers-approve-of-student-use-of-chatgpt-nearly-all-use-it-themselves/> (дата звернення: 28.06.24).
9. AI in education market size, share & trends analysis report by component (solutions, services), by deployment, by technology, by application, by end-use, by region, and segment forecasts, 2022–2030. *Grand View Research*. URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/artificial-intelligence-ai-education-market-report> (дата звернення: 28.06.24).
10. External breached credentials: Edmodo.com. *University of Regina*. URL: <https://www.uregina.ca/is/security/advisories/security-advisory24.html> (дата звернення: 28.06.24).

References:

1. Vasylieva, T. A., Petrushenka, Yu. M. (Eds.). (2022). *Tsyfrovi tekhnologii v osviti: suchasnyi dosvid, problemy ta perspektyvy: monohrafiia [Digital technologies in education: Modern experience, problems, and prospects: Monograph]*. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/89990/1/Vasylieva_education.pdf;jsessionid=7639EB550ADA4CC96C9EFE060744CE38 (in Ukrainian).
2. Sevostyanov, P., Klimushev, V., & Klimusheva, H. (2024). Otsinka vplyvu tsyfrovyykh instrumentiv na efektyvnist psykholohichnoho navchannia ta trenuvannia: perspektyvy mobilnykh dodatkov ta web-platforn [Assessment of the impact of digital tools on the effectiveness of psychological education and training: Prospects of mobile applications and web platforms]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky: Seriya «Psykholohiia» – Prospects and Innovations of Science: Series “Psychology”*, (5(39)), 886–896. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-886-896](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-886-896) (in Ukrainian).
3. Khomych, I. (2022). Tekhnologii profesiinoi pidhotovky maibutnykh psykholohiv [Technologies of professional training of future psychologists]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Perspectives*, (19), 129–141. Retrieved from <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i19.301> (in Ukrainian).
4. Familiarska, L. L., & Kliots, L. A. (2022). Vykorystannia tsyfrovyykh platforn videozv'iazku dlia orhanizatsii psykholohichnoho konsultuvannia onlain [Use of digital video communication platforms for online psychological counseling]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 92(6), 61–74. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740495/> (in Ukrainian).
5. Yılmaz, N. Ö., Duran, F., & Fidan, U. (2021). Virtual reality and augmented reality in psychiatric disorders. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology*, 9(3), 516–532. <https://doi.org/10.29109/gujsc.961331>
6. Skorobahatska, O. I., Zelenin, V. V., & Momot, A. V. (2024). Spryiannia rozvytku psykholohichnoho blahopoluchchia zdobuvachiv osvity cherez vykorystannia virtualnoi realnosti ta shtuchnoho intelektu v osvitnomu protsesi [Promoting the development of psychological well-being of students through the use of virtual reality and artificial intelligence in the educational process]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, (31). Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1115> (in Ukrainian).
7. Markets and Markets. (2023). *AR and VR in education market*. Retrieved from <https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/virtual-classroom-market-203811025.html>
8. Intelligent. (2023, April 13). *8 in 10 teachers approve of student use of ChatGPT, nearly all use it themselves*. Retrieved from <https://www.intelligent.com/8-in-10-teachers-approve-of-student-use-of-chatgpt-nearly-all-use-it-themselves/>
9. Grand View Research. (2022). *AI in education market size, share & trends analysis report by component (solutions, services), by deployment, by technology, by application, by end-use, by region, and segment forecasts, 2022–2030*. Retrieved from <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/artificial-intelligence-ai-education-market-report>
10. University of Regina. (n.d.). *External breached credentials: Edmodo.com*. Retrieved from <https://www.uregina.ca/is/security/advisories/security-advisory24.html>

УДК 159.9 +378:615.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-1103-1116](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-1103-1116)

Тодорова Ірина Степанівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та суспільних наук, Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003, тел.: (0532) 509-169, <https://orcid.org/0000-0001-5137-2929>

Бульченко Дмитро Володимирович аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, вул. О. Дашкевича, 24, м. Черкаси, 18001, тел.: (0472) 31-72-94, <https://orcid.org/0000-0001-6942-0466>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЕДУКАЦІЇ ЯК МЕТОДУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти застосування психоедукації як одного з методів надання психологічної допомоги. В умовах, коли значна частина населення країни перебуває у стані стресу, тривоги, невизначеності, емоційної нестабільності, переживання втрат, спричинених війною, суттєво зросла потреба у проведенні психоедукаційних заходів. Авторами узагальнено закордонні та вітчизняні практики застосування психоедукації в різних сферах психічного здоров'я. Проведено огляд емпіричних досліджень результативності психоедукації у міждисциплінарному науковому просторі психології, психотерапії, психіатрії.

Схарактеризовано особливості мети, змісту та методів психоедукації у межах найбільш поширених психологічних напрямів. Визначено функції психоедукації в методі активного соціально-психологічне пізнання (АСПП). Розглянуто підходи до використання поняття психоедукації, запропоновано розширене тлумачення ролі та змісту психоедукації як невід'ємної складової консультативної та психокорекційної роботи психолога. Психоедукація розглядається як структурований і специфічний метод надання знань, формування вмінь та навичок, корекції хибних уявлень, установок, переконань щодо психічного здоров'я, вона допомагає клієнту усвідомлено співпрацювати з психологом, збільшує його прихильність до процесу консультування та психотерапії, спрямовує на позицію суб'єкта, якій бере на себе відповідальність за власний психічний стан.

Узагальнено принципи та правила застосування психоедукації, механізми психоедукаційного впливу на отримувачів психологічної допомоги. Для оцінки готовності психолога до проведення психоедукації, запропоновано аксіологічний, гносеологічний, операційний та рефлексивний критерії. Представлено

тематичний зміст спеціальної навчальної дисципліни «Психоедукація: теорія та практика».

Ключові слова: психологічна допомога, психоедукація, психологічні напрями, активне соціально-психологічне пізнання, емпauerмент, вища освіта, професійна підготовка психолога.

Todorova Iryna Stepanivna PhD of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogical and Social Sciences, Poltava University of Economics and Trade, 3 Ivan Banka St., Poltava, 36003, tel.: (0532) 509-169, <https://orcid.org/0000-0001-5137-2929>

Bulchenko Dmytro Volodymyrovych postgraduate student of the Department of Psychology, Deep Correction and Rehabilitation, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, 24 O. Dashkevycha St., Cherkasy, 18001, tel.: (0472) 31-72-94, <https://orcid.org/0000-0001-6942-0466>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PSYCHOEDUCATION AS A METHOD OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of applying psychoeducation as a method of providing psychological assistance. In circumstances where a significant portion of the country's population is experiencing stress, anxiety, uncertainty, emotional instability, and loss due to war, the need for psychoeducational interventions has substantially increased. The authors have summarized both foreign and domestic practices of using psychoeducation in various mental health fields. An overview of empirical research on the effectiveness of psychoeducation in the interdisciplinary scientific spaces of psychology, psychotherapy, and psychiatry is provided.

The article characterizes the goals, content, and methods of psychoeducation within the most common psychological approaches. It defines the functions of psychoeducation in the method of active socio-psychological cognition (ASPC). Approaches to using the concept of psychoeducation are considered, and an expanded interpretation of the role and content of psychoeducation as an integral component of a psychologist's consulting and psychocorrectional work is proposed. Psychoeducation is viewed as a structured and specific method of providing knowledge, developing skills, correcting misconceptions, attitudes, and beliefs about mental health. It helps clients consciously collaborate with psychologists, increases their commitment to the counseling and psychotherapy process, and encourages them to take responsibility for their own mental state.

The principles and rules of applying psychoeducation, as well as the mechanisms of psychoeducational influence on recipients of psychological assistance, are summarized. To assess a psychologist's readiness to conduct

psychoeducation, axiological, gnoseological, operational-technological, and reflexive-psychological criteria are proposed. The thematic content of the special educational course «Psychoeducation: Theory and Practice» is presented.

Keywords: psychological assistance, psychoeducation, psychological approaches, active socio-psychological cognition, empowerment, higher education, professional training of psychologists.

Постановка проблеми. Психоедукація набула особливого значення у зв'язку із суттєвим зростання чисельності осіб, які постраждали внаслідок війни та потребують психологічної допомоги, у тому числі шляхом отримання достовірної, зрозумілої та корисної інформації щодо психічного здоров'я, життєстійкості, стратегій копінгу, зростання особистості, побудови взаємин тощо. Така інформація дозволяє людям правильно оцінювати стан власного психічного здоров'я, усвідомлено регулювати емоції та поведінку, допомагає краще зрозуміти себе та інших, зміцнити взаємовідносини, покращити самопочуття та загальну якість життя. В сучасних умовах на психоедукацію покладено також й профілактичну функцію, тому вона може бути корисною для будь-якої людини, незалежно від того, має вона психічні розлади або ні.

Психоедукація є важливою частиною багатьох підходів у практичній психології та психотерапії, вона може використовуватися як окремий метод психологічної допомоги, так і в поєднанні з іншими методами. Це більше, ніж просто обмін інформацією з клієнтом, це – структурований і специфічний метод надання знань, умінь та навичок, психологічного впливу на особистісні підструктури. Психоедукацію застосовують у різних форматах, включаючи індивідуальні та сімейні консультації, групові заняття, вебінари та інші. Вона може бути проведена у вигляді бесід, тренінгів, лекцій, через розповсюдження інформаційних постерів або брошур тощо. Суттєвою перевагою психоедукації є те, що вона практико орієнтована, відносно проста у виконанні та не вимагає від клієнта тривалого і складного зосередження на навчанні.

Психоедукації є невід'ємною частиною професійної діяльності фахівців у сфері психічного здоров'я, яка базується на принципах доказовості, поваги до гідності людини, дотримання основоположних прав людини та громадянина, застосування мультидисциплінарного підходу тощо [1]. Психоедукація дозволяє зміцнити внутрішні ресурси життєстійкості, посилити здатність до усвідомленого самоконтролю, застосувати технологію емпайерменту (наснаження, активізація) через підтримку особистості шляхом підвищення її впевненості, самооцінки, компетентності, здатності виступати від свого імені та від імені своєї родини в соціальних службах тощо [2].

Проблема полягає у тому, що психоедукації досі не стала предметом спеціальної підготовки психологів до її застосування, начебто ця компетентність має з'явитися сама по собі. Разом з тим, практика показує, що психоедукація – це складний та багатогранний процес налагодження комунікації з

клієнтом, якій вимагає від психолога готовності до її проведення: відповідної мотивації та визнання цінності інформаційної підтримки; розуміння принципів, методологічних та теоретичних основ психоедукації; вміння структурувати та організувати матеріал для психоедукаційних сесій; здатності об'єктивно оцінювати ефективність психоедукаційних програм, націленості на вдосконалення їх змісту та форми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові праці, присвячені психоедукації, належать до різних галузей психології та психотерапії. В огляді, присвяченому використанню психоедукації в психотерапії, підкреслено, що вона є важливим компонентом, якій покращує результати лікування для найрізноманітніших діагнозів [3]. Переважна більшість проаналізованих нами досліджень мала за мету довести ефективність психоедукації не лише для людей з різними психологічними та психіатричними проблемами, а й також для їхнього близького оточення. Так, мета-аналіз десяти ретельно відібраних досліджень засвідчив значні покращення соціальних навичок у на користь психоедукації як для самих дітей з розладом дефіциту уваги та гіперактивністю, так і для їхніх батьків та вчителів [4]. Дослідження коротких психоедукаційних інтервенцій для сімей із важкими психологічними захворюваннями показали, що навіть коротка психоедукація зменшує рецидиви та покращує психічний стан [5]. Інший мета-аналіз підтвердив ефективність психоедукації для людей з тривожним розладом [6]. Впровадження психоедукації для осіб із біполярним розладом та шизофренією також засвідчило поліпшення якості життя та підвищення рівня їхньої відповідальності за результати лікування, зниження частоти рецидивів [7; 8].

Емпіричні дослідження доводять, що психоедукація є ефективним інструментом для підвищення рівня знань, зменшення симптомів та покращення якості життя людей з різноманітними психічними розладами та їх близьких. Однак психоедукація, як частина психологічної просвіти, консультування, профілактики та корекції, може використовуватися також і у роботі практичного психолога зі здоровими людьми. Хоча психоедукація частіше асоціюється з наданням інформації та навичок людям з психічними розладами, або з ризиком їх виникнення, вона є корисною для всіх, хто воліє поліпшити своє психічне благополуччя та зростати особистісно.

Практичний психолог може використовувати методи психоедукації для надання інформації, навчання навичкам, розвитку самосвідомості та емоційного інтелекту, підвищення рівня рефлексії та психологічної грамотності тощо. Проте, проблему розробки концептуальних засад застосовування психоедукації та цілеспрямованої підготовки майбутніх психологів до її використання недостатньо відображено у наукових публікаціях.

Мета статті. З огляду на це, метою даної статті є обґрунтування концептуальних засад психоедукації як методу психологічної допомоги та окреслення змісту підготовки майбутніх психологів до її використання.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукових публікацій показав, що психоедукація широко застосовується в різних клінічних випадках по всьому світу, нерідко вона є частиною інших підходів та включена у роботу з комунікативними навичками, когніціями, поведінковим та емоційними проблемами. Щоб кваліфікуватися як психоедукаційне втручання, не менше половини інформації має передаватися під час безпосередньої взаємодії психолога з клієнтом. Короткі інтервенції, зосереджені на психологічній чи медичній інформації з використанням виключно друкованих текстів або відеоматеріалів, скоріше мають класифікуватися як бібліотерапія, а не психоедукація [9].

У вітчизняній та зарубіжній літературі представлені різні визначення психоедукації, також як синоніми використовують поняття «психологічна просвіта», «психонавчання» тощо. У постанові Кабінету Міністрів України психоедукацію визначають як один з методів психологічної допомоги, якій полягає у здійсненні «інформаційно-просвітницької роботи фахівцями з метою профілактики та запобігання розвитку психічних та поведінкових розладів, формування загального розуміння про власне психічне здоров'я та навичок турботи про нього» [10].

В медичній літературі психоедукація тлумачиться як адекватні, системні, дидактичні психотерапевтичні втручання для інформування пацієнтів та їх родичі про хворобу та її лікуванні задля розуміння проблеми, відповідального поведінки та підтримки всіх, хто страждає від психічного розладу. Психоедукація може бути доцільною як на етапах діагностики та лікування психічного захворювання, так і в подальшій роботі з попередження прогресування розладу та підтримки досягнутого рівню психічного здоров'я. Психоедукація – це «процес навчання клієнтів з психічними захворюваннями і членів їх сімей про характер хвороби, включаючи її етіологію, прогресування, наслідки, прогноз, лікування та альтернативи» [11].

Об'єднує різноманітні визначення поняття психоедукації ключова ознака – адресне та цільове донесення пацієнтам або клієнтам «інформації щодо особливостей психічних станів, міжособистісних стосунків, а також стосовно специфіки актуальної соціальної ситуації, ознайомлення отримувачів психологічних послуг з основами психогігієни, формування навичок самопомоги та взаємопідтримки, а також інформування клієнтів з питань отримання психосоціальної підтримки» [12, с. 90].

Зміст психоедукаційного впливу суттєво залежить від конкретного запиту та індивідуальних особливостей особи, на яку він спрямований. Разом з тим, можна змодельювати певну послідовність завдань, своєрідний загальний сценарій психоедукаційної взаємодії. До структури психоедукаційної моделі О.О. Борисова включає: по-перше, теоретичну інформацію, яка чітко і зрозуміло описує окреме явище людської психіки (наприклад, психотравма, пост-травматичний стресовий розлад, флешбек); по-друге, приклади, через які

демонструється взаємозв'язок подій зовнішнього життя і реакцій людської психіки на них; по-третє, унаочнення інформації метафорою, яку можна зобразити на малюнку, або на схемі [13, с. 10].

Ефективне проведення психоедукації потребує від психолога володіння відповідними знаннями та вміннями, розуміння принципів та механізмів впливу психоедукації, методологічних та теоретичних засад її застосування. Розглянемо які основні правила та принципи психоедукації є важливими на думку науковців.

Під час роботи з психологічною травмою І. Сухіна рекомендує слідувати таким правилам інформування особи, якій надається допомога: розпочніть з нормалізації симптомів та відчуттів, що виникають після травматичної події; допоможіть їй визначити свої почуття та емоції, дати їм назву; пропонуйте розглянути фізичні відчуття, які вона може відчувати, такі як напруження, біль тощо; спонукайте до відповідей на конкретні питання, які допоможуть краще зрозуміти її переживання; розгляньте можливість тривання симптомів, часові рамки та їхній вплив на життя; підтримуйте прийняття симптомів, формуйте позитивне відношення до роботи з ними; визначте можливість розвитку посттравматичного стресового розладу, якщо симптоми не зникають більше ніж місяць після події та перешкоджають нормальному функціонуванню; обґрунтуйте важливість звернення за професійною допомогою у разі потреби [14, с. 26-27].

Для полегшення адаптації та редукції тривоги щодо соціальних, медичних та психологічних наслідків встановленого діагнозу необхідно одразу після встановлення діагнозу проводити персоналізовану психоедукацію для пацієнтів та членів їхніх родин. Крім того, за даними досліджень, пацієнти та члени родини, нерідко хибно тлумачать інформацію про свій стан, його причини, побічні ефекти від ліків, засобів та можливі ризики. Тому, саме психоедукація покликана змінити ставлення особи до хвороби та поліпшити рівень якості життя, пов'язаний зі здоров'ям.

Узагальнюючи рекомендації щодо правил надання психоедукації особам з психічними розладами можна сформулювати основні принципи, за якими слід її проводити [15, с. 31]:

- 1) Кожен пацієнт, який страждає на психічний розлад, має отримати психоедукацію, інформація має бути конкретною, деталізованою відповідно до його особливостей, симптомів і потреб.
- 2) Для превенції когнітивних спотворень змісту, чинників та процесу терапії психоедукація має проводитися своєчасно, бажано одразу після встановлення діагнозу.
- 3) Рекомендовано не обмежуватися лише початковою інформацією, а поступово надавати більш поглибленні знання про психічний розлад, методи його корекції та лікування.

4) Психоедукація має бути індивідуалізованою та адаптованою до віку, рівню освіти пацієнта, до спроможності її осмислити, до потреби в інформаційній підтримці тощо.

5) Психоедукація має ґрунтуватися на актуальній, науковій, доказовій інформації.

6) Необхідно оцінювати результативність психоедукаційних заходів, контролювати рівень та точність засвоєння інформації.

Важливо також розуміти та дотримуватися базових принципів проведення психоедукації для родини, в якій проживає хворий з ендogenous психічним розладом, інформацію треба підбирати з урахуванням: нозологічної приналежності та тривалості розвитку розладу; типу реагування сім'ї на факт розвитку розладу; суб'єктивного сприйняття симптомів захворювання пацієнтом та його референтними родичами. Також важливо навчити їх диференціювати хворобливі прояви від звичайних психологічних реакцій особистості; намагатися уникати надмірних психоемоційних навантажень; дотримуватися принципу конфіденційності, відмовитися від критики та оціночних суджень; заохочувати учасників до формування активної позиції, до зворотного зв'язку, до розширення просоціальної мережі; мотивувати до самоосвіти [16].

Більшість психологічних напрямів використовують психоедукацію як одну з форм психологічної допомоги. Розглянемо які є цілі, зміст та методи психоедукації в деяких найбільш розповсюджених психологічних напрямках.

Психоедукація в поведінковій терапії спрямована на допомогу людям у формуванні нових навичок та стратегій для вирішення проблем, досягнення бажаних цілей. Психоедукація в рамках когнітивно-поведінкової терапії потрібна для донесення до клієнтів базових настанов щодо впливу думок на емоції та поведінку, щодо техніки опрацювання негативних думок та переконань, методів корекції поведінки тощо. Психоедукація в гештальт-терапії допомагає людям зберегти або відновити контакт зі своїм внутрішнім «Я», розвинути усвідомленість власних почуттів та дій. В інтерперсональній психології психоедукація зосереджена на питанні того, як взаємодіє людина з іншими, як це впливає на її емоційний стан та поведінку, людину навчають підтримувати здорові взаємини та вирішувати міжособистісні конфлікти. Психоедукаційна складова у трансактному аналізі включає його базові ідеї щодо структури психіки, термінологію методу, яка описує взаємодію між людьми як гру тощо. Психоедукація в межах психодинамічної парадигми спрямована, передусім, на допомогу клієнтам у розумінні впливу несвідомих процесів, захисних механізмів та травматичних подій минулого на їх актуальну поведінку та емоції.

Незалежно від напрямку та специфіки роботи психолога психоедукація забезпечує отримувачів психологічної допомоги інформацією щодо процесу та процедури діагностики та корекції, очікуваних результатів тощо.

Великого значення психоедукація має й в методі активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) за Т.С. Яценко, яка передусім, працює з професійними психологами (як майбутніми, так і практикуючими). Робота з кожним респондентом (особа, з якою проводиться діагностико-корекційна взаємодія психолога) починається зі вступної психоедукаційної частини під час якої пояснюються теоретичні засади процесу, описується модель психіки, тлумачаться базові ідеї методу. «Для ефективності функціонування груп АСПП важливим є адекватне розуміння сутності психіки, в чому надає допомогу пропонується модель внутрішньої динаміки психіки, яка оприявнює взаємовпливи окремих підструктурних складових як свідомої, так і несвідомої сфер психіки» [17, с. 116]. Така психоедукація виконує декілька важливих функцій, спрямованих на нейтралізацію захисних механізмів, активізацію пізнавальної діяльності та розвиток самосвідомості особистості.

Важливим теоретичним питанням досліджуваної проблеми є з'ясування механізмів психоедукаційного впливу на результати психологічної допомоги. Виходимо з того, що психоедукація побудована на механізмах спрямованої соціалізації як головного завдання комплексної психологічної допомоги. Це водночас освіта, навчання, виховання й розвиток людини, яка отримує психологічну допомогу різного типу та складності.

Освіта в контексті психоедукації – це поступовий процес засвоєння сукупності науково перевірених знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, цінностей у сфері психічного здоров'я відповідно до конкретного запиту та психологічного діагнозу. Залежно від здібностей та інтересів пацієнта та референтних осіб, навчання відбувається через різноманітні методи та форми пред'явлення навчального матеріалу у процесі взаємодії психолога з клієнтом та передбачає зміни в уявленнях, установках, поведінці та навичках. Невід'ємною частиною психоедукації є виховання або перевиховання, яке спрямоване на організацію процесу формування необхідних особистісних якостей, спрямованості, самооцінки, навиків та звичок, життєвих установок.

Здатність психолога до надання якісної психологічної допомоги через психоедукацію та просвітництво залежить від його компетентності та особистісної готовності до її застосування. Ключовими особистісними рисами такої готовності для психолога є емпатія, спрямованість на співпрацю та діалог, здатність побачити проблему з позиції клієнта, наявність критичного мислення, професійного такту, дидактичних здібностей тощо. Отже професійна підготовка психолога передбачає особистісний розвиток, набуття психологічної зрілості, відкорогованість, яка формується у результаті вирішення особистісної проблеми, наявність професійно значущих морально-етичних переконань, сформованість відповідних емоційно-вольових якостей як невід'ємних умов здатності надавати психологічну допомогу та емоційну підтримку іншим людям. Для оцінки готовності психологів до застосування

психоедукації нами були обрані аксіологічний, гносеологічний, операційний та рефлексивний критерій.

Аксіологічний критерій – вмотивованість та націленість на розвиток психологічних ресурсів клієнта; інтерес до професійної взаємодії з клієнтами; спрямованість на професійну самоосвіту і самовиховання задля ефективного досягнення конкретних цілей, які відповідають потребам різних клієнтських груп (наприклад, діти, дорослі, ветерани, люди з особливими потребами тощо).

Гносеологічний критерій – розуміння основних принципів та теоретичних основ психоедукації; знання про різні методи і стратегії психоедукації; знання про різні типи психічних розладів, про те, як психоедукація може бути використана для психологічної підтримки та допомоги, сформованість професійного мислення.

Операційний критерій включає оцінку рівня оволодіння психологом діями та операціями з організації та проведення психоедукаційного процесу на всіх етапах надання психологічної допомоги; вміння структурувати та організовувати матеріал для психоедукаційних сесій; здатність передавати складну інформацію зрозуміло та доступно для клієнтів; вміння застосовувати інтерактивні методи та освітні технології для залучення та активізації клієнтів під час психоедукаційних сесій; використовувати комунікаційні навички для ефективного спілкування та встановлення довіри з клієнтами; здатність враховувати індивідуальні потреби, характеристики та особливості кожного клієнта при розробці та застосуванні психоедукаційних програм.

Рефлексивний критерій – здатність до об'єктивної оцінки ефективності психоедукаційних програм та внесення коректив у роботу задля досягнення кращих результатів; самокритичний аналіз своєї роботи та здатність до вдосконалення своїх практик; участь у супервізіях, навчальних заходах, тренінгах, семінарах та конференціях, що стосуються психоедукації.

Ці критерії стали основою для розробки експериментальної програми навчальної дисципліни «Психоедукації: теорія та практика». Мета цієї навчальної дисципліни – надати студентам-психологам теоретичні знання та практичні навички психоедукації; розвинути вміння планувати, організовувати та проводити психоедукаційні втручання та заходи з різними цільовими групами; вивчити основні технології та методів психоедукації, які можуть бути застосовані в практичній роботі психолога. Пропонуємо орієнтовний тематичний зміст програми з навчальної дисципліни.

Вступ до психоедукації. Визначення психоедукації та її місця у роботі психолога. Основні принципи, цілі та завдання психоедукації. Вимоги до психолога в психоедукаційному процесі. Сфера застосування психоедукації.

Теоретичні основи психоедукації. Теорії навчання, виховання та розвитку особистості, що лежать в основі психоедукації. Психологічні аспекти мотивації навчання та засвоєння інформації. Психологічні аспекти сприйняття

та засвоєння інформації різними клієнтськими групами – за віком, за станом психічного здоров'я, за причиною звернення, ветерани, люди з особливими потребами тощо.

Особливості використання психоедукації у різних напрямках. Психоедукація в рамках поведінкової терапії. Психоедукація в рамках когнітивно-поведінкової терапії. Психоедукація в рамках гештальт-терапії. Психоедукація в рамках психодинамічного підходу. Психоедукація в рамках інтерперсональної терапії. Психоедукація в рамках логотерапії. Психоедукація в рамках транзакційного аналізу. Психоедукація в методі АСПП за Т.С. Яценко.

Планування та організація психоедукаційного втручання. Етапи психоедукації. Визначення цільової групи та її потреб. Вибір методів, технік та матеріалів для психоедукаційного заходу. Розробка плану проведення психоедукаційного заходу, підбір інформації.

Практичні методи психоедукації. Групова психоедукація: вправи, ігри, дискусії. Індивідуальна психоедукація: інтерв'ю, консультації, тренінги. Використання візуальних матеріалів та технологій: презентації, відеоматеріали, ілюстрації. Використання інтерактивних технологій: онлайн-платформи, мобільні додатки, соціальні мережі.

Оцінка та ефективність психоедукаційного втручання. Методи оцінки ефективності психоедукаційного заходу. Збір та аналіз даних про результати психоедукаційного заходу. Визначення результативності психоедукації та корекція програми після оцінки її ефективності.

Етичні та правові аспекти психоедукації. Професійна етика та відповідальність психолога у проведенні психоедукаційних заходів. Професійний такт. Конфіденційність та захист особистої інформації в психоедукаційному процесі.

Практикум з психоедукації. Рольові ситуації, де студенти відтворюють роль психолога та учасників психоедукаційного заходу. Взаємне навчання та обговорення практичних випадків. Завершальний проект (розробка психоедукаційного матеріалу).

Програма навчального курсу може бути адаптована та модифікована відповідно до конкретних потреб та вимог освітньо-професійної програми.

Висновки. Емпіричні досліджень доводять важливу роль та ефективність психоедукації у наданні психологічної допомоги різного ступеня складності. В узькому значенні психоедукація розглядається як інформування пацієнтів і їхніх родичів про психічні захворювання та їх лікування. Проте, огляд наукових джерел засвідчив, що психоедукація має бути трактована у більш широкому значенні – як структурований і специфічний метод надання знань, формування вмінь та навичок, а також корекції хибних уявлень, установок і переконань щодо психічного здоров'я під час роботи психолога з різними групами населення. Психоедукація сприяє свідомій співпраці клієнта з психологом, підвищує прихильність до процесу консультування та

психотерапії, націлює на формування навичок самопомоги та підтримки, на превенцію психічних та поведінкових розладів.

Основні принципи та правила психоедукації націлені на нормалізацію симптомів, допомогу у визначенні та розумінні власних почуттів і відчуттів, усвідомлення та прийняття свого розладу, позитивного відношення до роботи з фахівцем. Важливо своєчасно проводити психоедукацію після встановлення діагнозу, надаючи деталізовану та персоналізовану інформацію, яка адаптована до віку, рівня освіти та потреб клієнта, пацієнта, сім'ї. Психоедукація має ґрунтуватися на актуальній, науковій, доказовій інформації з наступною оцінкою її результативності. Слід враховувати вид та тривалість розвитку розладу, тип реагування сім'ї на проблему, суб'єктивне сприйняття симптомів, а також дотримуватись конфіденційності, уникати критики і заохочувати до самоосвіти.

Психоедукація побудована на механізмах спрямованої соціалізації як центрального завдання комплексної психологічної допомоги, вона включає освіту, навчання, виховання та розвиток особистості. Правильно проведена психоедукація допомагає людині зайняти позицію рівноправного суб'єкта в консультативно-корекційному або терапевтичному процесі, сприяє підвищенню самоефективності особистості, активує її віру у власну здатність контролювати своє життя.

Засвоєння принципів, цілей та методів психоедукації, розуміння специфіки проведення психоедукації по відношенню до різних типів людей та психічних розладів, отримання досвіду застосування психоедукації є важливими завданнями підготовки майбутніх психологів. Компетентності, які потрібні психологу для проведення психоедукації, мають набуватися вже під час навчання в закладах вищої освіти, для цього доцільним є запровадження спеціальної навчальної дисципліни «Психоедукація: теорія та практика».

Література:

1. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80>
2. Сайко Н.О., Златопольська Н. В. Інноваційні методи у формуванні відповідального ставлення особистості до репродуктивного здоров'я. *Соціальна робота у сфері збереження репродуктивного здоров'я молоді: теорія і практика* : навч. посіб. [за заг. ред. Сайко Н.О., Златопольської Н.В.]. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2021. 154 с.
3. Marschall Amy. How Psychoeducation Is Used in Therapy. *Verywell Mind*. <https://www.verywellmind.com/what-is-psychoeducation-5323831> (Updated on May 22, 2023)
4. Powell, L. A., Parker, J., Weighall, A., & Harpin, V. (2022). Psychoeducation Intervention Effectiveness to Improve Social Skills in Young People with ADHD: A Meta-Analysis. *Journal of Attention Disorders*, 26(3), 340-357. <https://doi.org/10.1177/1087054721997553>
5. Zhao, S., Sampson, S., Xia, J., & Jayaram, M. B. (2015). Psychoeducation (brief) for people with serious mental illness. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (4). <https://doi.org/10.10>

6. Sun Y, Ji M, Leng M, Li X, Zhang X, Wang Z.(2022). Comparative efficacy of 11 non-pharmacological interventions on depression, anxiety, quality of life, and caregiver burden for informal caregivers of people with dementia: A systematic review and network meta-analysis. *Int J Nurs Stud.* 2022 May; 129:104204. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2022.104204.
7. Parikh SV, Zaretsky A, Beaulieu S, et al. (2012). A randomized controlled trial of psychoeducation or cognitive-behavioral therapy in bipolar disorder. *The Journal of Clinical Psychiatry.* 2012; 73(06):803-810. doi:10.4088/jcp.11m07343
8. Psychoeducation for individuals at clinical high risk for psychosis: A scoping review / Herrera SN, Sarac C, Phili A, Gorman J, Martin L, Lyallpuri R, Dobbs MF, DeLuca JS, Mueser KT, Wyka KE, Yang LH, Landa Y, Corcoran CM. *Schizophrenia Research.* Volume 252, 2023 Feb; 148-158. doi: 10.1016/j.schres.2023.01.008. URL: <https://pubmed-ncbi-nlm-nih-gov.translate.goog/36652831/>
9. Sin J, Jordan CD, Barley EA, Henderson C, Norman I. Psychoeducation for siblings of people with severe mental illness. *Cochrane Database of Systematic Reviews.* 2015, Issue 5. Art. No.: CD010540. DOI: 10.1002/14651858.CD010540.pub2.
10. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. № 1338 / Урядовий кур'єр від 03.12.202, № 257.
11. Srivastava P., Panday R. Psychoeducation an Effective Tool as Treatment Modality in Mental Health. *The International Journal of Indian Psychology.* 2016. Vol. 4(1). P.123-130. DOI:10.25215/0401.153
12. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. / Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гриценко, В. Кочубей, Л. Гридковець. ; за заг. ред. Л. Царенко. Київ, 2018. Том 2. 240 с.
13. Борисова О.О. Психоедукаційні моделі в процесі психореабілітації учасників бойових дій: поняття та функції, приклад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія.* Випуск 3, 2023. С. 7-12. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.1>
14. Сухіна І. Психоедукація батьків дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни як напрям роботи психолога. *Особлива дитина: навчання і виховання.* №3(111). 2023. с. 7-31. <https://doi.org/10.33189/ectu.v111i3.144>
15. Коростій В.І., Блажін І.Ю., Кобевка В.М. Застосування психоедукації та когнітивно-поведінкової терапії у пацієнтів з епілепсією. *НейроNEWS: Психоневрологія та нейропсихіатрія.* 2020 №6 (117). С. 26-32.
16. Kaminska A. Психоедукація як елемент психосоціальних інтервенцій у складі комплексної системи медико-психологічного супроводу сім'ї, де проживає хворий з ендogenous психічним розладом. *Психіатрія, неврологія та медична психологія.* 2020, Випуск 13, с. 103-108. <https://periodicals.karazin.ua/pnmp/article/view/15837/14655>
17. Яценко Т.С., Митник О.Я., Галушко Л.Я., Ткаченко К.В., Бульченко Д.В. Особливості пізнання прагматичного мислення у процесі психоаналізу візуалізованих презентантів психіки суб'єкта. *Психологія і суспільство.* 2022. №2. С. 113-134. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.113>

References:

1. Kontseptsiia rozvytku okhorony psykhiчного zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2017, № 1018-p [The concept of development of mental health care in Ukraine for the period until 2030. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017 No. 1018.-p. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80> [in Ukrainian].

2. Saiko, N.O., Zlatopolska, N.V. (2021). Innovatsiini metody u formuvanni vidpovidalnoho stavlennia osobystosti do reproduktyvnoho zdorovia [Innovative methods in the formation of a responsible attitude of the individual to reproductive health]. *Sotsialna robota u sferi zberezhenia reproduktyvnoho zdorovia molodi: teoriia i praktyka – Social work in the field of preserving the reproductive health of young people: theory and practice*: Poltava: TOV «ASMI», 154 [in Ukrainian].
3. Marschall, Amy (2023). How Psychoeducation Is Used in Therapy. Verywell Mind. Retrieved from <https://www.verywellmind.com/what-is-psychoeducation-5323831> (Updated on May 22, 2023).
4. Powell, L. A., Parker, J., Weighall, A., & Harpin, V. (2022). Psychoeducation Intervention Effectiveness to Improve Social Skills in Young People with ADHD: A Meta-Analysis. *Journal of Attention Disorders*, 26(3), 340-357. <https://doi.org/10.1177/1087054721997553> [in English].
5. Zhao, S., Sampson, S., Xia, J., & Jayaram, M.B. (2015). Psychoeducation (brief) for people with serious mental illness. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (4). <https://doi.org/10.10>
6. Sun Y, Ji M, Leng M, Li X, Zhang X, & Wang (2022). Comparative efficacy of 11 non-pharmacological interventions on depression, anxiety, quality of life, and caregiver burden for informal caregivers of people with dementia: A systematic review and network meta-analysis. *Int J Nurs Stud*. May. 129:104204. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2022.104204.
7. Parikh SV, Zaretsky A, Beaulieu S, et al. (2012). A randomized controlled trial of psychoeducation or cognitive-behavioral therapy in bipolar disorder. *The Journal of Clinical Psychiatry*. 73(06):803-810. doi:10.4088/jcp.11m07343
8. Psychoeducation for individuals at clinical high risk for psychosis: A scoping review (2023). Herrera SN, Sarac C, Phili A, Gorman J, Martin L, Lyallpuri R, Dobbs MF, DeLuca JS, Mueser KT, Wyka KE, Yang LH, Landa Y, & Corcoran CM. *Schizophrenia Research*. Volume 252, 2023 Feb; 148-158. doi: 10.1016/j.schres.2023.01.008. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/translate.goog/36652831/>
9. Sin J, Jordan CD, Barley EA, Henderson C, & Norman I. (2015). Psychoeducation for siblings of people with severe mental illness. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. Issue 5. Art. No.: CD010540. DOI: 10.1002/14651858.CD010540.pub2.
10. Deiaki pytannia nadannia psykholohichnoi dopomohy veteranam viiny, chlenam yikh simei ta deiakym inshym katehoriiam osib : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 lystopada 2022, № 1338 [Some issues of providing psychological assistance to war veterans, their family members and some other categories of persons : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 29 2022, № 1338] (2022). *Uriadovyi kurier – Government courier*, 03.12.2022, 257 [in Ukrainian].
11. Srivastava, P., & Panday, R. (2016). Psychoeducation an Effective Tool as Treatment Modality in Mental Health. *The International Journal of Indian Psychology*. Vol. 4(1), 123-130. DOI:10.25215/0401.153
12. Tsarenko, L. (Eds.) (2018). Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. L. Tsarenko, T. Veber, M. Voitovych, L., V. Kochubei, & L. Hrydkovets / za zah. red. L. Tsarenko. Kyiv, Vol. 2 [in Ukrainian].
13. Borysova, O.O. (2023). Psykhoedukatsiini modeli v protsesi psykholeabilitatsii uchastnykiv boiovykh dii: poniattia ta funktsii, pryklad [Psychoeducational models in the process of psychorehabilitation of combatants: concepts and functions, an example]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Psykholohiia – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Psychology series*, 3, 7-12. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.1> [in Ukrainian].

14. Sukhina, I. (2023). Psykhoedukatsiia batkiv ditei z ocoblyvymy osvithnyimi potrebamy v umovakh viiny yak napriam roboty psykholoha [Psychoeducation of parents of children with special educational needs in the conditions of war as a field of work of a psychologist]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – A special child: education and upbringing*, 3(111), 7-31. Retrieved from <https://doi.org/10.33189/ectu.v111i3.144> [in Ukrainian].
15. Korostii, V.I., Blazhina, I.Iu., & Koberka, V.M. (2020). Zastosuvannia psykhoedukatsii ta kohnityvno-povedinkovoi terapii u patsientiv z epilepsieiu [Application of psychoeducation and cognitive-behavioral therapy in patients with epilepsy]. *NeuroNEWS: Psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia – NeuroNEWS: Psychoneurology and neuropsychiatry*, 6 (117), 26-32 [in Ukrainian].
16. Kaminska, A. (2020). Psykhoedukatsiia yak element psykhosotsialnykh interventsii u skladi kompleksnoi systemy medyko-psykholohichnoho suprovodu simi, de prozhyvaie khvoryi z endohennym psykhichnym rozladom [Psychoeducation as an element of psychosocial interventions as part of a complex system of medical and psychological support for a family where a patient with an endogenous mental disorder lives]. *Psykhiiatriia, nevrolohiia ta medychna psykologia – Psychiatry, neurology and medical psychology*, 13, 103-108. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/pnmp/article/view/15837/14655> [in Ukrainian].
17. Yatsenko, T.S., Mytnyk, O.Ia., Halushko, L.Ia., Tkachenko, K.V., & Bulchenko, D.V. (2022). Osoblyvosti piznannia pralohichnoho myslennia u protsesi psykhoanalizu vizualizovanykh prezentantiv psykhiky subiekta [Peculiarities of knowing prelogical thinking in the process of psychoanalysis of visualized presenters of the subject's psyche]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 113-134. Retrieved from <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.113> [in Ukrainian].

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 7(35) 2024

Підписано до друку 10.07.2024 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.